T.C.

ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

NOGAY DESTANLARININ TİPOLOJİSİ

DOKTORA TEZİ

MELİS BİRGÜN KAYATÜRK

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

ANKARA, 2023

T. C.

ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

NOGAY DESTANLARININ TİPOLOJİSİ

DOKTORA TEZİ

MELİS BİRGÜN KAYATÜRK

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

Doç. Dr Oğuzhan AYDIN

BİRİNCİ DANIŞMAN

Prof. Dr. İhsan KALENDEROĞLU

İKİNCİ DANMIŞMAN

ANKARA, 2023

ONAY SAYFASI

Melis BİRGÜN KAYATÜRK tarafından hazırlanan "Nogay Destanlarının Tipolojisi" adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı'nda Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ		KURUM	İMZA
Doç. Dr. Oğuzhan AYDIN		Gazi Üniversitesi	
Kabul [X]	Red [ ]		
Doç. Dr. İbrahim Ethem ARIOĞLU		Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	
Kabul [X]	Red [ ]		
Prof. Dr. Seyfullah YILDIRIM		Gazi Üniversitesi	
Kabul [X]	Red [ ]		
Prof. Dr. İbrahim DİLEK		Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	
Kabul [X]	Red [ ]		
Dr. Öğrt. Üy. Latife ÖZCAN		Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	
Kabul [X]	Red [ ]		

Tez Savunma Tarihi: 05.07.2023

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda Doktora tezi olması için şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü Prof. Dr. Yaşar YİĞİT

BEYAN

Bu tez çalışmasının kendi çalışmam olduğunu, tezin planlanmasından yazımına kadar bütün aşamalarında patent ve telif haklarını ihlal edici etik dışı davranışımın olmadığını, bu tezdeki bütün bilgileri akademik ve etik kurallar içinde elde ettiğimi, bu tezde kullanılmış olan bütün bilgi ve yorumlara kaynak gösterdiğimi beyan ederim. (05/07/2023)

Melis BİRGÜN KAYATÜRK

Hayatım boyunca desteklerini ve sevgilerini esirgemeyen

kıymetli aileme ve hayatıma ışık saçan sevgili eşime…

TEŞEKKÜR

Çalışmamın her aşamasında emeği geçen sayın danışmanlarım Doç. Dr. Oğuzhan AYDIN ve Prof. Dr. İhsan KALENDEROĞLU'na, doktora sürecimde desteklerini esirgemeyen Doç. Dr. İbrahim Ethem ARIOĞLU, Prof Dr. Muammer Mete TAŞLIOVA, Prof. Dr. Seyfullah YILDIRIM, Prof. Dr. İbrahim DİLEK, Prof. Dr. Melih ERZEN, Prof. Dr. Nezir TEMUR, Prof. Dr. Naciye ATA YILDIZ, Dr. Öğrt. Üyesi Latife ÖZCAN, Dr. Öğrt. Üyesi Gülsüm SADIÇ, Dr. Öğrt. Üyesi Zeynep TEK hocalarıma, doktora sürecimin her aşamasında desteklerini esirgemeyen sevgili aileme, kıymetli dostlarım Araş. Gör. Mehmet ERDOĞAN ve Dr. Rahime DEVECİ'ye sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Melis BİRGÜN KAYATÜRK

ANKARA 2023

ÖZET

NOGAY DESTANLARININ TİPOLOJİSİ

Birgün Kayatürk, Melis

Doktora, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Tez Yöneticisi: Doç. Dr. Oğuzhan AYDIN

Ankara, 2023, 834 sayfa

Bu çalışmada, Nogay sözlü edebî ürünleri içinde yer alan sekiz adet epik nitelikli destanın tipoloji açısından incelenmesi gerçekleştirilmiştir. Destanların ana işlevinin nesiller arası kültür taşıyıcılığı olması sayesinde Nogay destanlarının da kuşaklara tarih ve kültürel değerler bilinci aktarımda oynadığı rol büyüktür. Destanlar işlevini gerçekleştirirken bunu tipler üzerinden sağlarlar. Bu bağlamda destan incelemesinde öncelikle o destanın tiplerinin belirlenmesi ve içinden çıktığı kültürde hangi tipin neye karşılık geldiğinin teşhis edilmesi mühimdir. Nogay destanlarının incelemeye tabi tutulduğu çalışmamızda da ele alınan sekiz adet epik nitelikli destanın içinde yer alan tiplerin tespit ve tetkiki asıl çıkış noktasını teşkil etmiştir.

Tez çalışması dört ana bölümden oluşmakta olup her bölüm kendi içinde alt başlıklar halinde incelenmiştir. Birinci bölümde tez konusu hakkında genel bir bilgilendirme yapılarak ele alınan konuların içeriklerine kısaca değinilmiştir. İkinci bölümde Nogay tarihi, Nogay sözlü edebiyatı içinde destanlar üzerinde durulmuştur. Bu bölümde öncelikle Türk dünyası içinde yer alan Nogayların tarihi hakkında bilgi verilmiştir. Nogay destanları hakkında genel bilgiler aktarılmıştır. Çalışmaya konu olan sekiz adet epik destanın epizotları verilerek bunlar arasından tarihi gerçekliğe dayanan destanlar üzerinde ayrıca durulmuştur.

Çalışmanın üçüncü bölümde tezin asıl konusunu oluşturan tipoloji üzerinde durularak tipolojinin destanlardaki yansıması ele alınmaya çalışılmıştır. Bu bölümde öncelikle tipolojinin ne olduğu açıklanmış ve ardından sözlü edebi ürünlerde tip kavramına

değinilmiştir. Dünya ve Türk destanlarında kahraman tipolojisi üzerine yapılan çalışmalara genel bir yaklaşımla değinilerek bölüm sonlandırılmıştır.

Dördüncü bölümde ele alınan sekiz adet Nogay destanının tipleri üzerinde ayrıntılı bir değerlendirme yapılmıştır. Burada ilk kısım destanın merkezi kahramanından hareketle alp tipinin detaylı çözümlemesine ayrılmış ve ardından destanlarda yer alan diğer tipler de tipoloji açısından incelenmiştir. Bu inceleme Nogay destanlarının tetkiki için oluşturulan yirmi maddelik kahraman kalıbı üzerinden gerçekleştirilmiştir. Destanlarda yer alan diğer tipler de genel alt başlıklar içerisinde ayrıca incelemeye tabi tutularak Nogay destanlarının diğer Türk destanlarıyla olan ortak yönleri açıklanmaya çalışılmıştır.

İncelemeler sonucunda Nogay destanlarının Türk dünyası destanları ile ortak noktalarının fazlalığı oluşturulan yirmi maddelik destan kalıbından takip edilmiştir. Nogay destanlarını genel itibariyle tarihi şahıs ve vakalardan türeyen metinler olduğu saptanmıştır. Bu metinlerin Türk dünyası destan geleneği dahilinde olduğu, kahraman kalıbı çerçevesinde merkezi alp tipinin ve yan tiplerin diğer Türk destanlarında yer alan tiplerle ortak özellikler sergilediği ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Nogay, Nogay Destanları, Nogay Destanları Tipolojisi, Alp tipi, Kahraman tipi, Bilge tipi, Olağanüstü tipler.

ABSTRACT

THE TYPHOLOGY OF THE NOGAY EPİCS

Birgün Kayatürk, Melis

PhD, Department of Turkish Language and Litarature

Supervisior: Doç. Dr. Oğuzhan AYDIN

Ankara, 2023, 834 sayfa

In this study, eight epic sagas in Nogai oral literary products were examined in terms of typology. Thanks to the fact that the main function of the sagas is intergenerational cultural transport, the Nogai epics also play a great role in transmitting the awareness of history and cultural values to the generations. While epic perform their function, they provide this through types. In this context, in the examination of the epic, it is important to first determine the types of the epic and to identify which type corresponds to what in the culture from which it originates. The identification and examination of the types in the eight epic sagas discussed in our study, in which the Nogai epics were examined, constituted the main starting point.

The thesis study consists of four main sections and each section is examined in its own subheadings. In the first part, a general information about the thesis topic is given and the contents of the topics covered are briefly mentioned. In the second part, the history of Nogai and the epics within the Nogai oral literature are emphasized. In this section, first of all, information is given about the history of the Nogais in the Turkic world. General information about the Nogai epics has been conveyed. The episodes of eight epic sagas that are the subject of the study are given and the epics based on historical reality are also emphasized.

In the third part of the study, typology, which constitutes the main subject of the thesis, is emphasized and the reflection of typology in epics is tried to be discussed. In this

section, firstly, what typology is explained and then the concept of type in oral literary products is mentioned. The chapter is concluded by referring to the studies on hero typology in world and Turkish epics with a general approach.

A detailed evaluation of the types of the eight Nogai epics discussed in the fourth chapter has been made. Here, the first part is devoted to the detailed analysis of the alpine type from the central hero of the epic, and then the other types in the epics are examined in terms of typology. This examination was carried out on the basis of the twenty-item hero template created for the study of the Nogai epics. Other types in the epics were also examined under general subheadings and the common aspects of the Nogai epics with other Turkish epics were tried to be explained.

As a result of the investigations, the excess of the common points of the Nogai epics with the epics of the Turkic world was followed from the twenty-point epic pattern created. The Nogai epics were generally found to be texts derived from historical figures and events. It has been shown that these texts are within the tradition of the epic of the Turkic world, and that the

Keywords: Nogai, Nogai Epics, Nogai Epics Typology, Superficial types, Wise type, Hero type, Alpine type, Nogai Epic Typology.

İÇİNDEKİLER

ÖZET……...i

ABSTRACT……..iii

İÇİNDEKİLER……...v

KISALTMALAR DİZİNİ…….ix

1. BÖLÜM: GİRİŞ……...…….....1

2. BÖLÜM NOGAY TARİHİ ve DESTAN KAVRAMI……..…….....11

2.1. Nogay Tarihi…….…….11

2.2. Sözlü Kültür Ürünlerinden Destan…….53

2.3. Nogay Sözlü Edebiyat Geleneği İçinde Destanlar…….....86

2.4. Nogay Destanlarının Epizotlara Göre İncelenmesi…….....95

2.4.1. Aysılın Oğlu Ahmet Destanı'nın Epizotları..….....96

2.4.2. Çora Batır Destanı'nın Epizotları.….....102

1.4.2.1. Çora Batır Destanı'nın Tarihî ve Edebî Yönü……..….105

2.4.3. Edige Destanı'nın Epizotları…….....112

2.4.3.1. Edige Destanı'nın Tarihî ve Edebî Yönü…….....122

2.4.4. Edil Sultan Destanı'nın Epizotları…….....138

2.4.5. Koplanlı Batır Destanı'nın Epizotları…….142

2.4.5.1. Koplanlı Batır Destanı Tarihî ve Edebî Yönü…….……..149

2.4.6. Mamay Destanı'nın Epizotları…….…….....153

2.4.6.1. Mamay Destanı'nın Tarihî ve Edebî Yönü……...…158

2.4.7. Er Çoban Destanı'nın Epizotları……..……..161

2.4.8. Boz Yiğit Destanı'nın Epizotları……..……..162

3. BÖLÜM: TİPOLOJİ……..…….....166

3.1. Tipoloji Kavramının İçeriği……..……..…….....166

3.2. Sözlü Edebî Ürünlerde Tip Kavramı……..……..181

3.3. Dünya Halk Edebiyatında Kahraman Tipi Üzerine Yapılan Çalışmalar….....184

3.4. Türk Halk Edebiyatında Kahraman Tipi Üzerine Yapılan Çalışmalar….....198

4. BÖLÜM: NOGAY DESTANLARININ TİPLERE GÖRE İNCELENMESİ……...211

4.1. Alp Tipi..……..……211

4.1.1. Kahramanın Doğuşu…….…….254

4.1.2. Kahramanın İlahi Yönü…….…….271

4.1.3. Kahramanın Aile İçindeki Konumu…….…….…….....289

4.1.4. Kahramanın Çocukluğu…….…….…….....295

4.1.5. Kahraman Rüştünü İspatı…….…….…….308

4.1.6. Kahramanın Olağanüstülüğü…….…….…….....322

4.1.7. Kahramanın Savaşçılığı…….…….....337

4.1.8. Kahramanın Tanrısal Destek Alması…….....358

4.1.9. Kahramanın Atı…….....378

4.1.10. Kahramanın Milleti Adına Mücadele Etmesi….....398

4.1.11. Kahramanın Yurdundan Uzaklaşması….....423

4.1.12. Kahraman Macerasında Yalnızdır….....441

4.1.13. Kahramanın Niteliklerinin Ortaya Çıkması……..459

4.1.14. Kahramanın Adaletli Yönü……...…...473

4.1.15. Kahramanın Düşmanlarla Mücadelesi……...…..488

4.1.15.1. Olağanüstü Düşmanlarla Mücadele……...…489

4.1.15.2. Düşman Tipindeki Yakınlarla Mücadele……502

4.1.15.3. Düşman Tipindeki Liderlerle Mücadele……...…..509

4.1.15.4. Düşman Tipindeki Hilekârlarla Mücadele……...…..525

4.1.16. Kahramana Yardımcı Tipler…….536

4.1.17. Kahramanın Macerasında Eşinin Rolü……...…..557

4.1.18. Kahramanın Yurdunda Dönmesi…….....569

4.1.19. Kahramanın Ölümü……...…...581

4.1.20. Kahramanın Ölümü Sonrasında Yaşananlar…….605

4.2. Bilge Tipi...…….....613

4.3. Kadın Tipi...…….....643

4.3.1. Alp Kadın Tipi……...…….....645

4.3.2. Anne Olarak Kadın Tipi…….....679

4.3.3. Güzellik Unsuru Olarak Kadın Tipi…….....686

4.4. Olağanüstü Tipler…….....691

4.4.1. Kozmik Tip Vasıtasıyla Doğum …….....703

4.4.2. Şaman Tipi…….....708

4.4.3. Peri Kızı Tipi…….....717

4.4.3.1. Kuğu Kızı Tipi…….....718

4.4.3.2. Alkızı Tipi…….....731

4.4.4. Dev Tipi…….....737

4.4.5. Arnaut Tipi (Albaslı'nın Erkeği) …….....741

4.4.6. Yılan-Ejderha Tipi…….....748

4.5. Düşman Tipi…….....759

4.6. Yardımcı Tip…….....781

SONUÇ…….....792

KAYNAKÇA……..…….....797

KISALTMALAR DİZİNİ

C. : Cilt

Çev. : Çeviren

DLT : Divanü Lûgat-it Türk

Ed. : Editör

Haz. : Hazırlayan

MÖ. : Milattan Önce

MS. : Milattan Sonra

No. : Numara

S. : Sayı

s. : Sayfa

ND. : Nesrin Güllüdağ ve İsmail Doğan (2014), *Nogay Destanları* adlı kitap alıntılarının atıfları

TDK. : Türk Dil Kurumu

TDV. : Türk Diyanet Vakfı

TTK. : Türk Tarih Kurumu

Vb./vb. : Ve benzeri

Y. : Yıl

yy. : Yüzyıl

Yky/YKY : Yapı Kredi Yayınları

1. BÖLÜM: GİRİŞ

"Nogay Destanlarının Tipolojisi" başlığını taşıyan çalışmanın konusu Türklerin bir boyu olan Nogayların epik nitelikli sekiz adet destanının içinde yer alan tiplerin saptanıp bu tiplerin diğer Türk destanlarıyla olan benzeri ve farklı yönlerinin tespitinin yapılmasıyla Nogay destanlarının tipolojik incelemesidir. Destanlar üzerinde tipolojik inceleme yapılırken sözlü ürüne merkezi kahraman olarak yansıyan tipin tespiti ve onun değerlendirilmesi oldukça önemlidir. Bu bağlamda incelemeye tabi tutulan sekiz adet Nogay destanının tipolojik incelemesi için ilk olarak merkezi kahraman belirlenmeye ve onun tipolojik analizi yapılmaya çalışılmıştır. Tipolojik incelemede ikinci aşamayı ise epik nitelikli Nogay destanlarında destanın macerasına konu olan merkezi tipin etrafında gelişen olaylarda destan kahramanına destek olan ya da engel olan tiplerin belirlenmesi oluşturmuştur. Her bir tipin belirleyici niteliği o tipin belirli kategoriler altında yer almasını mümkün kılar. Epik destanlarda kahramanın çıktığı yolda ona destek olan olumlu tipler olduğu gibi kahramanın macerasına engel teşkil edecek şekilde davranışları sebebiyle olumsuz tipler de yer alır. Bu olumlu ve olumsuz tiplerin her biri hususiyetlerine göre değerlendirmeye tabi tutularak destanı oluşturan öğeler incelenir. Nitekim merkezî kahraman tipi belirlendikten sonra öncelikle onun özellikleri ve serüven boyunca sergilediği davranışlar incelenir. Merkezi tipin incelemesi ekseninde onun macerasının zaferle sonuçlanmasına destek olanlar olumlu özellikleriyle ön plana çıkıp çeşitli hususiyetleriyle de alt kategorilere ayrılırken destan kahramanının serüvenini kesintiye uğratacak girişimlerde bulunanlar ise olumsuz yönleriyle diğer bir grubu oluşturur. Nogay destanları açısından inceleme gerçekleştirilirken merkezi tip ana eksene oturtularak onun etrafında serüveni boyunca genişleyen çembere ise temas hâline geçtiği ve maceraya etkisi olan diğer tipler konuşlandırılmıştır. Bu sayede Nogay destanlarında yer alan epik anlatının genelden özele ayrıştırılarak Türk dünyası destanlarında yer alan diğer kahramanlardan hareketle ortak ve ayrışan özellikleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Dünya medeniyetleri incelendiğinde kültürel unsurlar içinde en önemli daireyi oluşturan sanat dalları arasında sözlü ve yazılı eserlerinin çokluğuyla edebiyat dikkat çeker. Edebî eserlerin kültüre kaynaklık etmesindeki en önemli husus onların ait oldukları

medeniyet dairesinin en uzak geçmişi ile bugünü arasında köprü vazifesi görmesi sayesinde insanın kendisini ve yaşamı anlamlandırmasına kaynaklık etmesidir. Sözlü edebî ürünler bir bakıma toplumların arkeolojik verilerini gün yüzüne çıkarmaktadır ve bu veriler de toplumların geçmişini anlamak açısından önemli verilerdir. Yazılı kaynakların olmadığı dönemlere dair bilgiler sözlü ürünlerden ve bunlar arasında kapsam bakımından en geniş halkayı oluşturan destanlardan elde edilmektedir. Millî hafızanın en derin noktalarına kadar uzanarak buradaki bilgiyi günümüze taşıyan destanlar varoluştan günümüze geçen sürede insanın yaşantısını anlamlandırması ve bu anlamsal bütün içerisinde geçirdiği süreçleri izlemek açısından âdeta bir rota sunar. Destanlar içerdikleri dinî, sosyal, kültürel, tarihî, siyasi, ekonomik bilgiler ile oluşturuldukları dönemler ve dilden dile dolaşırken geçirdikleri evreler hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlar. Bir milletin ortaya çıkışı ve yaşayışı hakkında en kapsamlı aktarımı sağlayan edebî unsur destanlardır. Destanın ortaya çıkmasını sağlayansa sözdür ve sözlü ürünün var olabilmesi için de dilin zengin bir hazineye sahip olması ilk koşulu oluşturur.

> Dilin sese dayanan bir olgu olduğunu kimse yadsıyamaz. İnsanlar, sayısız yoldan iletişim kurar ve bunu yaparken tüm duyularını –dokunma, tat, koku ve özellikle göz ve kulaklarını- seferber ederler. Bundan başka sözlü olmayan el, kol hareketleri, yüz mimikleri gibi pek çok iletişim yöntemleri de son derece zengindir. Ancak esas olarak iletişime hâkim olan dil ve dili duyuran tane tane seslerdir. Yalnız iletişim değil, düşünce de sesle özel bir biçimde bağlıdır (Ong, 1999: 19).

İnsan dünya üzerinde var olduğundan beri çeşitli yollarla iletişim kurmaya çalışmış ve insanın dili kullanılmaya başlamasıyla da bunun gelişimi neticesinde zekâsında da kısa sürede ilerlemeler yaşanmıştır. Çıkarılan ilk seslerin sözcüklere ve ardından cümlelere dönüşmesi neticesinde belli kuralları olan bir dilin oluşumunun ardından bu dilin zaman içinde üstün bir hâle ulaşmasıyla ortaya konan edebî eserler, o dilin niteliğini veren en önemli hazinelerdir. Dünya üzerinde pek çok medeniyet gelip geçmiş ve bunların konuştukları dillerin pek çoğu da o medeniyetlerle birlikte silinip gitmiştir. Edebî eserleri günümüze ulaşabilen toplumlar öylesine azdır ki eserleri günümüze ulaşmayanların geçmişleri hakkında bilgi sahibi olabilmek ve onları tanıyıp anlamlandırabilmek oldukça güç haldedir. Edebî eserleri günümüze ulaşmayan toplumların dillerinin de zaman içinde kaybolup gitmiş olması, medeniyetlerinin ve geçmişlerinin de yok olmasına sebebiyet veren en önemli unsuru teşkil eder. O sebepledir ki toplumların dillerini korumaları ve sürdürmeleri kendi mevcudiyetlerinin daimi için önemlidir. Yazının icadı dilin korunması ve sürdürülmesi açısından itici bir güç oluştursa da bundan evvel ve bundan sonra devam

eden sözlü edebiyat dairesi içinde yer alan eserlerin icrasındaki süreklilik de dilin korunması için oldukça mühimdir.

> Dil o denli sese bağımlıdır ki tarih boyunca konuşulan binlerce, belki on binlerce dilden topu topuna 106 tanesi edebiyat üretebilecek derecede yazıya bağlanabilmiş, büyük bir kısmı ise hiç yazılamamıştır. Bugün konuşulan 3000 kadar dilden yalnızca 78 tanesinin edebiyatı bulunmaktadır. Yazının icadından önce kaç dilin yok olduğunu, özünü yitirip başka dillerle kaynaştığını hesaplayacak bir yöntem henüz bulunmuş değildir (Ong, 1999: 19).

Dünya dilleri arasında günümüze ulaşmayı başarabilen dillerden yalnızca bir kısmının edebî ürünlerinin olduğu tespit edilmiştir. Bunlar içerisindeyse pek azının destan türünde eser vermiş olduğu düşünüldüğünde edebî hazine açısından destan üretmiş diller ya da milletler için bu eserlerin varlığının değeri daha iyi anlaşılır. Bir destanın oluşabilmesi için dilin oldukça gelişmiş olması gerekir. Konuşulan dil içinde kelime hazinesi haricinde bilmece, atasözü, fıkra, masal, hikâye gibi daha kısa anlatılar var olmalıdır ki bunlardan hareketle gelişen dil daha hacimli ve bu birikimleri de kapsayan bir edebî ürün ortaya koyabilsin. Gelişmiş bir dil haznesi sayesinde çok daha hacimli edebî ürünler icra etmeye muktedir toplumlar edebî ürünleri arasına destanı da ilave etmeyi başarabilmişlerdir. Yazının bulunmasından çok öncelere dayanan destanlar ilk olarak dilde başlayıp zamanla kuşaktan kuşağa aktarılan sözlü ürünler olarak varlık sürdürmüşler ve son olarak yazının icadının ardından da kayıt altına alınabilecek duruma erişmişlerdir. Tarihte bilinen ilk destan Sümer medeniyetine ait Gılgamış Destanı'dır. M.Ö. 3000'lere tekabül eden bu destandan anlaşıldığı üzere Sümerlerin gelişmiş bir dil hazineleri ve edebiyatları vardır. Sümerler haricinde Türkler açısından da değerlendirildiğinde Türklerin oluşturdukları pek çok destanının olması aynı gelişmişliğin ve tarihsel derinliğin Türk edebî dairesi için de söylenebileceğini gösterir. Destanların ortaya çıkması için pek çok etkenin bir araya gelmesi gerekir. Bu unsurlar sayesinde oluşturulan destan da içinde barındırdığı millî şuuru gelecek nesillere aktarır.

> Büyük millî destanların oluşması için öncelikle o ulusun medeniyet düzeyinin çok düşük olması, yani henüz ilkel inançların, mitolojik unsurların ve efsanelerin toplumu maddi ve manevi yönden etkileyip, yönlendirdiği bir dönemi yaşaması gerekir. Bu dönemde, ulusun yaşadığı gerçek ve önemli bir tarihî olay, destanın oluşmasında kaynak ve çekirdek teşkil eder. Toplumda yaşayan ozanlar, yaşanan bu olayın kahramanlarını, konu içerisindeki etkinliklerine göre, çeşitli efsanevi ve mitolojik unsurlarla donatarak destana dâhil ederler. Böylece gerçek olay çekirdek olmak üzere, olağanüstü olaylar, ulusun duygu, düşünce ve her çeşit inanışıyla yoğrularak, epizotlar hâlinde parça parça terennüm etmeye başlar. Daha sonraki dönemlerde yaşanan olaylar, ozanların ve halkın dilinde terennüm edilerek, sözlü

> gelenekte devam etmekte olan asıl destana yeni halkalar olarak eklenir. Bu olgular çağlar oyu devam edip gider (Aslan, 2003: 179).

Destanın oluşumu için destan devrinde önemli bir toplumsal olayla sarsılan milletin hafızasını canlı tutmak için o olayı toplum içinden çıkan bir ozanın dile dökmesi gerekir. Ozanın destanı icra ederken, asıl çekirdek vakaya sadık kalıp geri kalanını kültürel alt yapıda zaten var olan birikimlerle süsleyerek bir araya getirmesi ve oluşturulan eseri icra etmesiyle millî bir destan ortaya çıkarması gerekir. Dünya üzerinde çok az toplumun millî destanı bulunmakla birlikte bunların içinden yapma değil de doğal destan niteliği taşıyan ve o milletin ilk inanç sistemi çağlarına eriştiren destanlar oldukça azdır. Bunlara örnek verecek olursak Sümerlerin Gılgamış Destanı, Homeros'un İlyada ve Odesea Destanı, Kırgızların Manas Destanı, Finlerin Kalevela Destanı, Türklere ait Oğuz Kağan Destanı gibi destanlar mitik öğeler içeren, ancak çekirdek vakanın temel bir gerçekliğe dayandığı millî destanlardır. Bu millî destanların her bir basamağı o milletin kültürünü ve geçirdiği evreler hakkında bilgileri aktarır. Destanın derinliklerine doğru inildikçe en eski kültür kalıntılarında mitik dönemlere ulaşılır. Destanın yüzeye yakın yerlerindeyse geçirilen evreler ve destanın son şeklini aldığı dönemler hakkında bilgiler edinilir. Derinliği yoğun olan destanlar mitolojik öğelerle bezelidir ve bu destan metinleri kültür tabakasının en alt katmanları hakkındaki malumatı günümüze taşımasıyla geçmiş inanç ve yaşam hakkındaki detayları aktarır.

Destanlar içinde barındırdıkları kültürel ve tarihî detayları günümüze ulaşırken bunu tipler vasıtasıyla gerçekleştirir. Her bir tipin destan metni içinde ayrı bir yeri vardır ve sergiledikleri davranışlarla olumlu ya da olumsuz nitelikler kazanmalarının haricinde eylemlerinin açılımları kültürel unsurlara ışık tutar. Destanın başkişisi kahramandır ve onun çevresinde gelişen olayların sürekliliği içinde destana dâhil olan başka tiplerle şekillenen anlatı toplumsal beklentilerin neler olduğunu bildiren sosyolojik bir gerçeklik sunar. Destan tipolojisinin başrol oyuncusu epik anlatılarda kahramandır ve onun benliğinde toplumun iyi olarak nitelediği özellikler toplanmıştır. Toplumun ideal kişi prototipi olan kahraman, sergilediği davranışlarla kültürel ve millî unsurlara hizmet ederek onları en yüce şekilde temsil eder. Millî iradeyi yansıtan kahraman bir nevi toplumun babası rolündedir. Bunun sebebi destana konu olan zor durumlardan toplumu kurtaracak yegâne kişinin kahraman niteliğinde bir kişi olmasıdır. Tıpkı bir babanın ailesini koruması gibi kahraman da toplumu kötülüklerden korur. Dolayısıyla toplumu sarsıcı bir olayın varlığı kahramanın doğuşunu sağlar. Bir destanın oluşabilmesi için gerekli olan başat unsur, toplumu sarsıcı ve kuşaktan kuşağa aktarılarak millî hafızanın canlı tutulmasını gerekli kılan önemli bir hadisenin

meydana gelmesidir. Bu olay doğal afet, savaş, göç ya da sevilen bir kişinin ölümü gibi kitleleri etkileyen bir yapıda olmalıdır. Burada dikkat çeken nokta toplumun o olay karşısında kolektif bir şekilde aynı etkideki duygu durumunu yaşamasıdır. Toplumun bu sarsıcı durumdan çıkabilmeleri için yine o toplum içinden çıkacak olan bir ferde ihtiyaç vardır ve o kişi destanlarda kahraman olarak adlandırılan tipe tekabül eder. Toplumun yaşadığı ağır psikolojik buhran dönemini atlatmalarına yardımcı olan gerçek ya da hayali bu kişi, kurtarıcı rolünü üstlenerek gelecek güzel günlerin temsilcisi olur. Kahramanın bir diğer niteliğiyse inanç sistemi açısından kutsal bir yönünün olmasıdır. Destan kahramanları Tanrısal dokunuşlarla bezenmiş kişilerdir. Bu nedenle kahramanın birtakım olağanüstülükler sergiliyor olması olağan ve arzulanan bir durumdur. Kötü günlerin aydınlanmasında sıradan bir insanın gücünün yeterli olamayacağını, ilahi bir dokunuşla aydınlanacak yolun daha meşru olacağını düşünen zihin yapısı; kahramanın Tanrı'nın sevgili ve ayrıcalıklı kulu olmasını bekler. Bu bağlamda ilahi kudretin yeryüzü temsilcisi, millî ve manevi önderi, toplumsal normların uygulayıcısı niteliklerine haiz olan tip destan kahramanıdır. Bütün bu olağanüstülükle karışık insan imgesi çocukluk çağındaki baba figürünün çocuk üzerindeki etkisinden kaynaklı, çocuğun güç ve bilgi yönünden eksikliklerine karşın babanın donanımları baba ile kahraman kavramlarının birleştirilmesini doğurur. Nitekim çocuğun kurtarıcısı baba iken toplumun kurtarıcısı da kahraman olur ve kahramanın kudretinin yetişkin zihnindeki karşılığı olağan dışılıkla karışık Tanrısal güçtür.

> Freud'a göre insanın tabiatın getirdikleri (depremler, sel, fırtına, salgın hastalık vb. felaketler) karşısında çaresiz kalması, onda çocukluk çağlarında aciz kaldığı zaman kendisinde yardım eden güçlü bir baba imajının devamı niteliğinde bir Tanrı arzusunu oluşturmuştur. Bu yüzden din çocukluktaki çaresizlik duygusunu gideren güçlü bir baba imgesinin yetişkinlikte bir yanılsama olarak devam ettirilmesinden ibarettir (Ayten, 2010: 57).

Toplumun yaşadığı olaylardan etkilenerek kendine çekirdek bir vaka bulan destanlar, bir ozanın duygu dünyasından beslenerek oluşturulduğundan içeriklerinde psikolojik öğeler barındırıyor olması destan insan ilişkisinin iç içe oluşuyla ilgilidir. Freud'un bakış açısında dinin çocukluktaki çaresizlik algısının giderildiği güç unsuru baba olurken bunun yetişkinlik karşılığı olarak Tanrı figürü yer alır. Aynı konuya Carl Gustav Jung ise analitik kuramın kurucusu olarak farklı bir yönden bakar. Ona göre din yalnızca bireysel ihtiyaçtan kaynaklanan bir gereksinim değil aynı zamanda toplumsal bir taleptir. Destanları yaratan zihin kişi bazında ayrı ayrı beklentilerin toplumsal kurallar çerçevesinde belirlenmiş hâli olduğuna göre bir bakımdan Freud gibi şahsi bir beklentiyle yüce baba imajı çerçevesinde

yetişkinlerin kurtarıcısı destanlarda Tanrı kudretiyle bezenmiş kahramandır. Diğer taraftan C. Gustav Jung'un açıklamalarına istinaden toplumun geçmişten destanın ortaya çıkmasına değin getirdiği kültürel birikim çerçevesinde şekillenmiş töreleri, adet ve inanmaları kolektif bilincin beklentisini verir. Her iki şekilde de epik destanlarda gözlemlenen arkaik unsurlar içerisinde ilahi yansımaların vücut bulduğu başrol oyuncusu kahraman olarak nitelenen tiptir.

Destan tipleri içerisinde epik anlatımların başkahramanı haricinde ona yardımcı olan olağan ve olağan dışı varlıklarla kahramanın macerasını kesintiye uğratmaya çalışan yine olağan ve olağan dışı varlıklar birer tip olarak mevcuttur. Merkez olaydan hareketle macerasına başlayan kahramanın çıktığı yolculukta ona destek olan aile, eş, arkadaş, akraba, yolda karşılaştığı insanlar gibi doğal unsurlar birer yardımcı tip olarak yer alırken kimi zaman doğaüstü varlıkların da kahramana yardımcı olduğu görülür. Yardımcı tipler olduğu kadar düşman tipler de vardır ki bunlar da yine doğal ve doğaüstü nitelikler barındırmasının haricinde onlardan farklı olarak kötü tarafın temsilcileridir.

Toplumsal sarsıcı bir olay neticesinde milletini karanlıktan aydınlığa çıkartmakla görevli olan kahraman hem kendinde bulunan üstün insani vasıflarla hem de ilahi kudretin desteğiyle zorlukları aşarak macerasını zaferle tamamlamaya çalışır. Bu durum pek çok medeniyetin destanlarında olduğu kadar Türk destanlarında da mevcuttur ancak Türk destanlarının yoğunluğu içerisinde değerlendirildiğinde destan kahramanlarının şahsi mücadeleden ziyade millî mücadele verdikleri görülür. Bu bağlamda Türk destan kahramanları kendi gelişimlerini destekleyecek kişisel bir mücadelenin içine girmekten ziyade toplumsal olayların kötü gidişatını tersine çevirip milletini feraha erdirecek davranışlar sergiler.

Türk dünyası destanlarının bir parçası olan Nogay destanlarına da bakıldığında epik nitelikli destanların diğer Türk destanlarına paralel nitelikte millî menfaatler uğruna verilen mücadelelerden oluştuğu görülür. Destanda işlenen çekirdek vaka zaman zaman kahramanın şahsını ilgilendirir gibi gözükse dahi olayların ilerleyen kısmında mücadelenin toplumsal bir yarar uğruna yapıldığı anlaşılır. Genellikle kötü yöneticiler sebebiyle onların acımasız tutumlarına karşı toplum içinden çıkan yiğit yaradılışlı bir kişi adaleti getirmek uğruna savaş verir. Dolayısıyla kişisel gibi gözüken olaylar da toplumsal nitelik barındırmakla millî algının kolektif yapısını ortaya koyar.

Nogay Destanlarının Tipolojisi başlığıyla ele alınan sekiz adet epik nitelikli Nogay destanı için gerçekleştirilen çalışmanın amacı Türk dünyası destanları içinde Nogay destanlarının yerinin ne derece Türk destan dairesine uyduğunu belirlemektir. Bu bağlamda Nogay destanlarının diğer Türk destanlarıyla benzer ve farklı yönlerinin tespiti için destan kahramanı merkezi tip olarak alınmıştır. Merkezi tipin macerasını destekleyen ya da engellemeye çalışan diğer tiplerin işlevlerinin destanın oluşumundaki etkisinin tespit edilmesidir.

Nogay destanları içinde epik nitelikli sekiz adet destan üzerinde yaptığımız incelemelerde Türk dünyası destanlarıyla ortak özellikler taşıdığını görmenin haricinde tarih içinde yer alan gerçek vakaların ve kişilerin destan metinlerinin oluşumundaki etkisinin de yoğun olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda tipolojik açıdan incelenen destanlarda merkezi tip esas olmak kaydıyla onun etrafında yardımcı ve düşman tiplerle harmanlanan olay örgüsü içinde olağan tipler kadar olağanüstü tiplerin de varlığı saptanmıştır. Tez konusunun iddiası Türk dünyası destanlarında sıklıkla rastlanan epik destanlar içinde tarihî gerçeklik payının Nogay destanlarında yüksek oluşu ve Türk dünyası destanlarıyla ortak niteliklerin çokluğudur. Buna ek olarak Orta Asya Türk boylarının pek çoğuna nazaran tarihî süreç itibariyle daha geç dönemlerde oluşturulmuş olan Nogay destanlarının dikkat çeken bir diğer özelliği sözlü kültürün bu destanların oluşturulduğu tarihlerde hâlen devam ediyor oluşudur. Sözlü edebî ürünler içinde destanların oluşumu ve gelişimi açısından değerlendirildiğinde destan devrini tamamlayan pek çok Türk boyu olmasına karşın Nogayların çok daha uzun bir dönem destan türünde örnekler verdiği görülür.

Tez çalışmasında izlenen yöntem, öncelikle her bir destanın epizotlara ayrılarak destan metninin çözümlemesinin yapılması ve ardından merkezi tip olan kahramanın tespitidir. Merkezi tipin belirlenip destan metni epizotlara ayrılmasının ardından destanın başından sonuna kadar süren kahraman merkezli maceranın yan öğeler olarak nitelendirebileceğimiz diğer tiplerle olan ilişkisinin destana ve merkezi tipe olan katkısının incelenmesidir. Tipolojik açıdan ele alındığında epik destanlarda merkezi tip kahraman olmaktadır ve kahramanın serüveni ona destek olan ya da engel olan diğer tiplerle ilerlemektedir. Destanın olay örgüsünde amaç, toplumsal açıdan iyi ya da kötü olarak nitelenen davranışların tipler üzerinden aksettirilerek nesiller arası millî hafıza yaratmakla kültür devamlılığını sağlamaktır. Epik nitelikli Nogay destanlarına bakıldığında tarihsel gerçeklik payının büyük olması, destanın oluşturulduğu dönemin siyasi ve sosyal havasını

yansıtması açısından önemlidir. Bu sayede destanların tarihin ikincil kaynağı olarak birincil nitelikli belgeleri destekler nitelikte olması destanın toplumsal gerçeklikten yola çıkarak oluşturulan sözlü bir ürün olduğunu kanıtlar. Tipoloji denilince bir eser içeriğini meydana getiren her bir tipin işlevi akla gelmektedir. Bu kavramın muhtevasını oluşturan tip kavramının özelliği farklı edebî eserlerde farklı adlarla anılsalar da aynı davranış kalıplarını sergileyen şahıslar olmalarıdır. Dolayısıyla tiplerin kendine has kalıplaşmış özellikleri vardır ve bu sayede o tipler hangi edebî eserde yer alırlarsa alsınlar özellikleri değişmez. Örnek vermek gerekirse epik destanların başkişisi olan kahraman bir tiptir ve o hangi destanda yer alırsa alsın sahip olması gereken değişmez nitelikleri vardır. Bunlar kahramanın zeki, kurnaz, iyi kalpli, becerikli, atı iyi süren, oku isabetli atan, kılıcı güzel kullanan, savaşçı özellikleri gelişmiş, insani açıdan adil, dürüst, güvenilir, önder nitelikli, gerekmedikçe savaşmayan ancak gerektiğinde de korkmayan bir yapıya sahip olmasıdır. Bu özelliklere sahip olan kişi epik destanın merkezi kahramanı olur ve olaylar onun etrafında gelişir. Merkezi tipe yardım eden unsurlar olağan ya da olağanüstü olmakla birlikte kahramanın macerasının başarıyla tamamlanması için çabalayan olumlu niteliklerle bezenmiş tiplerden oluşur. Bunun tam aksi istikametinde yer alan olumsuz özellikleriyle kahramanın macerasını sekteye uğratmak isteyen kişiler de mevcuttur. Bu tipler de olumlu tipler gibi olağan ya da olağanüstü nitelikte olmakla birlikte onlardan farklı olarak olumsuz özelliklere sahiptirler. Destanların geçmişten geleceğe bir hafıza oluştururken kullandığı olumlu tiplerle toplumun her bir üyesinden beklediği ideal davranış kalıpları sunulurken bunlara karşın toplumca hoş görülmeyen niteliklerin yansıtıldığı olumsuz tiplerle de düzeni sekteye uğratmaya çalışan adi özellikteki kişiler verilerek ideal olanla olmayan arasındaki fark belirginleştirilmeye çalışılır.

Tez konusunu oluşturan çalışmanın ele alındığı dört ana bölüm bulunmaktadır. Bunlardan ilki giriş bölümü olup bu kısımda çalışmanın içeriği hakkında genel bilgiler aktarılmaktadır. İkinci bölümde ise "Nogay Tarihi" başlığı altında Nogay destanlarının pek çoğunun çekirdek vakasının tarihî gerçekliğe dayanıyor olması dikkate alınarak Nogayların kim olduklarına dair bilgilerin incelenmesi maksadıyla Nogay tarihi hakkında bilgiler içerir. "Destan Kavramı ve Nogaylar" başlığı altında incelemeye tabi tutulan tezin ana konusundan mütevellit destan kavramı genel hatlarıyla ele alınmıştır. Destan kavramının genel muhtevasına dayanarak bunlar içinde Nogay sözlü geleneği ve destanları konusuna değinilmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde "Tipoloji" başlığı altında tez konusunun merkezini oluşturan tipoloji kavramı üzerinde durulmaktadır. Bu bölümde tipoloji kavramının ne olduğu, sözlü edebî ürünlerde tipoloji, Türk ve dünya edebiyatında tipoloji olmak üzere dört ara başlık içinde tipoloji kavramına dair bilgiler aktarılmaya çalışılıştır.

Dördüncü bölümde bir önceki bölümde genel hatlarıyla ele alınan tipoloji kavramı dâhilinde yer alan her bir tip için "Destan Tipleri" başlığı altında inceleme gerçekleştirilmiştir. Bu başlık altında ilk olarak epik destanların merkezi tipi olan alp tipi incelenmiştir. Bunun ardından bilge-aksakal tipi incelenmiş olup burada merkezi kahramana yardımcı olan ve bazen doğumdan önce bazense doğumdan sonra ortaya çıkarak desteğini kahramandan esirgemeyen ilahi güç temsilcisinden söz edilmiştir. Bir diğer alt başlık ise kadın olarak belirlenerek burada merkezi kahramana destek olan unsur niteliğinde kadının rolü üzerinde durulmuştur. Kadının yardımcı bir unsur olarak işlendiği bu kısımda ilk olarak eş ve savaşçı rolüyle karşımıza çıkan kadın figürlerinden bahsedilmiş, ardından anne olarak kadın ve son olarak da güzellik unsuru olarak destan metinlerinde rastlanılan kadın tipleri üzerinde durulmuştur. Destan tipleri içinde en dikkat çeken ve destanı büyüleyici kılan unsur olarak düşünülen öğeler olağanüstü tipler olup bunlar da ayrı bir başlık altında incelenmiştir. Babasız doğumla olağanüstü bir şekilde dünyaya gelen kahramanın haricinde yeniden doğuşla dünyaya geldiğine dair bazı emareler ile dikkat çeken kahramanlar da mevcuttur. Kahramanı sıradan insanlardan ayıran en önemli özellik olan olağanüstülüklere ek olarak olağanüstü birliktelikler neticesinde dünyaya gelen kahramanlar ya da bu olağanüstü nitelikteki kişilerle evlenen kahramanlar da ele alınan destanlarda vardır. Bunlar arasında peri olarak nitelendirilen kuğu kızlar olduğu gibi al kızı denilen sıra dışı özellikteki bir kız ile yapılan evlilikten de söz edilir. Olağanüstü tipler içinde kahramanın mücadele etmesini gerektiren unsurlar da yer almaktadır ve bunlar arasında devler, savaşırken taş kesilen yani şekil değiştiren unsurlar veya sıradan görünümünün aksine olağan dışı görünümlü varlıklar yer alır. Nogay destanları içinde olağanüstü tiplerle mücadele eden kahramanlar mevcut olup bu sıra dışı varlıklar arasında dev, dokuz başlı ve dokuz kuyruklu yılan, taş kesilmek suretiyle şekil değiştiren olağanüstü bir varlık yer alır. Bu bölümde ele alınan bir diğer alt başlık ise düşman tipi olup kahramanın macerasının başarısızlıkla neticelenmesi için uğraşan veya hiç değilse türlü düzenbazlıklarla kahramana zaman kaybettiren düşman tipidir. Bu düşman tipinin tam tersi olarak kahramanın macerasının bir an önce zaferle sonuçlanmasına destek olan yardımcı tipler de alt başlık olarak incelenen unsurlardandır.

Çalışmamızın son bölümünde "Destanların Epizotlara ve Kahraman Kalıbına Göre İncelenmesi" başlığı altında tez konusunu oluşturan sekiz destanın incelemesi gerçekleştirilmiş ve Türk destanlarıyla Nogay destanlarının benzeşen yönleri ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu bölümde Aysıl'ın Oğlu Ahmet Destanı, Çora Batır Destanı, Edige Destanı, Edil Sultan Destanı, Koplanlı Batır Destanı, Mamay Destanı, Er Çoban Destanı ve son olarak Bozyiğit Destanı ele alınmış, her biri öncelikle epizotlarına ayrılmış ve ardından kahraman kalıbına göre incelemeleri gerçekleştirilmiştir. Bunlara ek olarak bazı Nogay destanlarının tarihî şahsiyetler adına yazılmış olduğu ve tarihî süreçlerde adlarının geçtiği tespit edilmiş olup bunların tarihî ve edebî misyonları hakkında bilgiler verilmiştir.

Nogay Destanlarının Tipolojisi başlığı altında incelenen destanlarda epik Türk destan anlayışıyla paralel yönlerin neler olduğu tespit edilmeye çalışılmış ve özellikle tipolojik açıdan Türk destanlarında var olan tiplerin Nogay destanlarında da kendilerine yer buldukları ispat edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda Nogay destanları üzerinden hareketle toplumsal beklentiler kapsamında destan tipleri vasıtasıyla verilmek istenen sosyo-kültürel yapılanma incelenmeye çalışılmıştır. Çalışmamız, Türk sözlü edebiyatında yer alan destan türünün Nogay sözlü edebi geleneğiyle örtüşen ve ayrışan yanlarını ortaya koymayı, Nogay destanlarının tarihi gerçeklerden hareketle oluşturulmuş yakın dönem destanları olduğunu kanıtlanmayı amaçlamaktadır.

2. BÖLÜM: NOGAY TARİHİ VE DESTAN KAVRAMI

2.1. Nogay Tarihi

Dünya medeniyetinin en eski milletlerinden olan Türkler, tarih boyunca geniş coğrafyalara yayılmakla birlikte çeşitli devletler kurmuşlar ve varlıklarını sürdürmüşlerdir. Orta Asya'dan başlayarak Karadeniz'in kuzeyinden ve güneyinden hareketle Avrupa içlerine ve Afrika'ya kadar uzanan Türk hâkimiyet sahası, tarihin en eski devirlerine kadar uzanan bir hat çizerek çeşitli boyların kurmuş olduğu Türk devletlerinin adını tarihe yazdırmasıyla sonuçlanmıştır. Tarihî sürece bakıldığında Türklerin gelip yerleştikleri en önemli alanlardan biri Kafkasya bölgesi olmuştur. Doğu ile batı arasında adeta doğal bir geçiş noktası olan bu coğrafya çeşitli Türk kavimlerinin yerleşim alanı hâline gelmiş ve bunun bir sonucu olarak da bölge hâkimiyetini uzun müddet elinde tutan unsur yine Türkler olmuştur. Kafkaslarda jeopolitik açıdan oldukça stratejik bir konumda yaşamaları sebebiyle buradaki Türklerin en çok ilişki içinde bulunduğu millî unsur kuzey ve kuzeybatı bölgelerinde yer alan Ruslar, güneylerinde yer alan İranlılar ile güney batılarında ve doğu bölgelerinde yer alan diğer Türk devletleri ve kavimleri olmuştur. Dolayısıyla komşu devlet ilişkileri dış siyasette mühim bir rol oynarken aynı zamanda iç siyasette de Kafkaslarda yaşayan Türk boyları arasında yoğun münasebette bulunmuşlardır.

Türk boyları Kafkasya bölgesine gelip yerleşmekle birlikte bu alan merkez kabul edilerek özellikle kuzey batıda Rus toprakları üzerinden Avrupa içlerine ve güneydense Anadolu içlerine kadar yayılım göstermekle birçok ulusun kaderinin belirlenmesinde rol oynamışlardır. Türk boylarının coğrafyanın kaderinin belirlenmesinde bu denli etkili olmalarının sebebi onların milattan önceki yıllardan günümüze ulaşan uzun müddet içerisinde bu topraklarda bulunuyor olmalarıdır. Onların bölge üzerindeki uzun soluklu varlıkları neticesinde bir yandan kendi mevcudiyetlerini korumaları hususunda girişecekleri mücadelelere sahne olurken bir yandan da diğer devletlerle olan münasebetleri sebebiyle hâsıl olacak gelişmeler neticesinde hayatın doğal akışı içerisinde yaşanacak gelişmelerin millî hafızaya dökümü olan destanlara yansımıştır. Bu yönleriyle bilinen Türk halklarından biri de Nogaylardır. Onların tarihine bakıldığında ilişkide bulundukları devletler Altın Orda Devleti, Kırım Hanlığı, Kazan Hanlığı ve Osmanlı Devleti ile Türki olmayan ancak sınırdaş olan diğer devletlerle ilişkileri dâhilindedir. Nogaylar, çağdaşı Türk devletleri ve hanlıkları ile olan yoğun münasebeti haricinde coğrafi açıdan ilişkide bulunmaktan kaçamayacakları

Rus ordularıyla yapılan savaşlarda da adından söz ettirmişlerdir. Rus genişlemesi sonucu Nogaylar; Rus tabiliğine geçtiler, sürüldüler, yer değiştirmek zorunda kaldılar. Direnen ve itaatsizlik gösteren Nogaylar, Rus ordusu tarafından imha edildiler. Sağ kalanların bir kısmı Osmanlıya sığındı. Hâlen eski Nogay ilinde ve Kafkas bölgesinde yaşayan Nogayların varlığından söz etmek mümkündür. Tarihî sürece bakıldığında yaşanan kıyımlara rağmen günümüzde de Kafkaslar ile Karadeniz'in kuzeyinde kalan Rus toprakları içinde çeşitli bölgelerde yaşayan Nogayların bulunduğu bilinmektedir. Nogayların yaşadığı coğrafya ve tarihi hakkında makalesinde bilgi veren S. Aliyeva, onların Ortaçağ zamanında Volga Nehri, İrtiş Nehri, Hazar Denizi ve Aral Gölü arasında kalan bölgede yaşadıklarını; ancak XX. yüzyıla gelindiğinde Rusların güçlenerek bu bölgeleri ve Kafkasya'yı işgaliyle yerlerinden edildiklerini aktarmaktadır (Aliyeva, 2015: 320).

Nogayların tarih sahnesine çıkışlarından itibaren yaşadıkları coğrafi alan çok geniş bir sahaya yayılmakla birlikte onların siyasi oluşumlar içinde etkin bir biçimde yer aldığı ancak müstakil bir devlet kurmaya muktedir olamayarak özellikle Rus baskıları sonucu parçalanıp dağıldıkları görülür. Nogayların dağılmasından evvelki dönemlerde siyasi ve askeri konularda oldukça etkili bir beylik olduğu gözlemlenirken içlerinden önemli faaliyetleri ile ön plana çıkan isimler de olmuştur. Bu bağlamda onların tarihî süreçleri coğrafi konumları ile yakından ilişkilidir. Nogayların bulundukları yerler daha çok Kafkas bölgesinden başlayarak Rusya'nın içlerine kadar uzanan geniş bir yelpaze çizer. Politik oluşumlarda adından söz ettiren Nogay yerleşim alanı onların ilerleyen dönemler boyunca da benzeri coğrafyada varlık sürdürmelerini sağlamıştır. Nogayların varlık gösterdiği alanda yaşayan ve etkileşim içinde bulundukları pek çok farklı etnik topluluk bulunmaktadır. Bu topluluklarla iç içe yaşamalarıyla birlikte Nogayların etkileşim içinde bulundukları Ruslar, Karaçay-Çerkezler, Çeçenler gibi çeşitli grupların ismi tarihi süreçte de öne çıkmaktadır.

> Nogaylar, Rusya'da değişik etnik bölgelerde yerleşmişlerdir. Esasen Kuzey Kafkasya'da, özellikle Dağıstan, Stavropol, Karaaçay-Çerkez ve Çeçenistan bölgelerinde yaşıyorlar. Belirli bir gelişme gösteren gruplar ise Astrahan bölgesi ve Kırım Cumhuriyeti'ne yerleşmiştir. Aşağı Volga bölgesi Nogayların tarihsel topraklarının bir parçasıdır. XVI. yüzyılın ikinci yarısı ve XVII. yüzyılın başlarında mevcut olmuş Nogay Ordası'nın yıkılışından sonra Nogay göçebe grupları Rusya Astrahan'ı etrafında toplanmaya başladılar. Gruplar oluşturan bu Nogaylar belgelere "Yurtovs Tatarları" olarak kaydedildiler. Daha sora Astrahan bölge nüfusuna bir Nogay grubu daha katıldı. Onlara ise "Kundovsk Tatrları" dendi. Bunlar Nogayların Kuban kolundan olan Karagaşlardı. Nogay Karagaşlar, önce Küçük Nogay Ordası'na bağlı Volga-Ural Nogaylarından ayrılıp Kuzey Kafkasya'ya

> gelmişlerdir. Burada kalmakla beraber Kalmuk Hanlığı sınırları içinde göçebe hayatı yaşadılar. Daha sonra Astrahan Vilayeti'nin Krasnoyarsk kazasına yerleştiler (İdrisov, 2015: 333).

Kronolojik açıdan incelendiğinde Nogay yerleşim sahasının genişliği ve zaman zaman izlenen yer değiştirmelerin kökeni onların göçebe yaşamlarından kaynaklanan bir durum olmasının yanı sıra jeopolitik yönden özellikle Rusya tarihi açısından önemli bir konumda yer almaları sebebiyle gelişen pek çok savaş ve ittifak süreçlerinde etkili olmuşlardır. Onların tarihine etki ettiği tek millet Ruslar olmayıp asıl etkileri bir parçası oldukları Altın Orda Devleti içinde aranmalıdır. Bu noktada bakılması gereken yer Nogay yayılım sahası ve üzerinde yaşadıkları coğrafyayı paylaştıkları diğer unsurlar ile olan münasebetleridir. Tarihin en eski devirlerinden beri Nogay yayılım sahasında yaşayan Türkî unsurların mevcudiyeti dikkat çekicidir. Kafkas bölgesinde tarihin çeşitli dönemlerinde varlığından söz ettiren Türk kavimlerinin Azerbaycan, Derbent Geçidi gibi alanları kapsayan Kafkaslarda mevcudiyetleri ve hâkimiyetleri yazılı kaynaklarda da kendine yer bulmuştur. Bu coğrafyada çok eski devirlere kadar uzanan süreçlerden beri yaşayan Türklerin varlığına dikkat çeken isimlerden biri ünlü tarihçi Heredot olmuştur.

> Eski Yunan tarihçisi Heredot, M. Ö. V. yüzyılda Derbent Geçidi ile ilgili bilgi vermektedir. Aynı dönemde Derbent şehrinin bulunduğu stratejik bölge Türk kökenli Sak-Massager tayfalarının yerleşim yeri olmuştur. Yaklaşık II. yüzyılda Massagetlerin yayla yerinde antik kaynaklarda Çola olarak bilinen şehir kurulmuştur. M. Ö. I. yüzyılda Çola, Massaget (maskut) tayfa birleşimlerinin oluşturduğu Masgut Krallığı'nın başkenti olmuş ve M. S. I. Yüzyılda Çola Albanya'ya bağlanmıştır. Sonraki yüzyıllarda çeşitli kavimlerin Derbent bölgesine yerleşmelerine devam edildi; Miladın başlarında bölgeye çok sayıda Türk kökenli Hun boyları yerleşti ve hatta IV. yüzyılda merkezi Çola (Derbent) olmak üzere burada Hun Çarlığı da kuruldu (Ağasiyev, 2015: 157).

Kafkas bölgesinde yaşayan Massagetler veya bilinen diğer adıyla Saka (İskit) Türklerinin varlığından söz eden Heredot'un verdiği bilgiler tarihin en eski devirlerinden beri bu bölgedeki Türk varlığını kanıtlar niteliktedir. Orta Asya'da yer alan kavimlerin batı yönüne doğru uzanan göç güzergâhında bulunması sebebiyle yukarıda adı zikredilen bölgelerin Türk kökenli unsurların yerleşim yeri hâline gelmesi tarih öncesi dönemlere kadar uzanır.

İlhami Durmuş'un makalesinde bahsettiği üzere Saka olarak bilinen Türk kavmi Asya içlerinden başlayarak Avrupa içlerine kadar uzanan geniş bir sahada yayılım göstermiştir. Bu yayılım sahasında yer alan Saka izlerine arkeolojik kazılardan elde edilen verilerle ulaşılmasının yanı sıra kurgan geleneğinin de en kayda değer temsillerine rastlamak

mümkündür. Sakaların mücadele içinde oldukları topluluklar Asur, Urartu, Pers, Kimmer gibi toplumlardır ve onların kaynaklarından edinilen bilgilere göre de varlıklarından ve yayılım alanlarından haberdar olmak mümkündür. Pers kaynaklarında Saka, Grek kaynaklarında İskit ve Heredot'un eserinde yer alan adıyla ise Massaget olarak anılan topluluğun aynı olduğu tespit edilmiştir (Durmuş, 1997: 49). Tarihî kayıtlardan rahatlıkla takip edilebildiği gibi Kafkas bölgesinde yaşayan Türk kavimlerinden biri olan Sakalar'ın ya da diğer adıyla Massagetlerin ortaya çıkışıyla ilgili İ. Durmuş'un aktarımına göre: "Massagetlerin tarih sahnesine çıkışları M. Ö. VIII. yüzyıla kadar gitmekte olup onların siyasi bir varlık gösterdikleri tarih ise M. Ö. VI. yüzyıla tekabül etmektedir" (Durmuş, 1996: 88). Onlar gibi daha sonradan da pek çok Türk kavminin bölgeye ulaştığını ve burada kurulan devletler içinde yer aldığını biliyoruz. Göçebe olan bu Türk kavimleri bölgede yerleşik unsurlar ile kaynaşmanın haricinde bu coğrafyada yüzyıllara yayılan bir hâkimiyet sahası oluşturmuştur. Türk kavimleri içinde Nogayların özellikle Kafkas sahasında ve Karadeniz'in kuzeyindeki alanlarda varlıklarından söz ettirmeleri bu bölgede kurulacak olan Türk ve Moğol devletleri ile yakın ilişki içinde bulunmalarını sağlamıştır.

Türk kavimleri arasında Altın Orda Devleti'nin kurulduğu saha içinde Nogay adında bir beyliğin varlığı, hem Rus hem de Türk tarihi açısından mühimdir. Bu durumun altında yatan tek neden Nogayların stratejik bir coğrafyada yer alıyor olmaları değil, aynı zamanda siyasi tarihe yön verecek derecede etkin politik becerileri ve hâkimiyetleri sebebiyledir. Bu bağlamda Nogay kimliğinin nereden teşekkül ettiğine bakmak ve daha sonra yaşanan gelişmeleri takip etmek aydınlatıcı olacağından Cengiz İmparatorluğu'nun ardından Nogayların yaşadığı bölgede kurulmuş olan Altın Orda Devleti'ne kısaca değinmek gerekir. Altın Ordu Devleti içinde varlıklarını sürdüren ve ön plana çıkan Nogaylar bu devletin yıkılmasıyla birlikte kendi çağlarını başlatmışlardır. Bu aşamaya kadar geçen süreyi anlamak için Cengiz Han dönemine inmek gerekir. Altın Orda Devleti, Cengiz Han'ın oğulları arasında paylaştırdığı topraklar üzerine kurulmuş olmakla birlikte Türk-Mogol kimliği taşır. Cengiz Han, yaşadığı müddetçe oldukça geniş sahaları fethetmiş ve sonunda vefat etmeden evvel bu toprakları dört oğlu arasında paylaştırmıştır.

> Memleketini dört Ulus şeklinde oğullarından dördü arasında taksim ettirerek Doğu Avrupa'daki Kıpçak bozkırlarından şarkta Irtış Nehri'ne ve cenupta İran ve Afganistan içlerine kadar uzanan geniş ülkeyi büyük oğlu Çoçı Han'a; Mâverâünnehir'i, şimdiki Afganistan'ı, orta Tiyanşan mıntıkasını ve Doğu Türkistan'ı ikinci oğlu Çağatay Han'a; Cungarya'yı üçüncü oğlu Ögedey Han'a; Moğolistan ve şimalî Çin taraflarını küçük oğlu Toluy'a vermişti. Bu son ulusa Uluğ Yurt denilmiştir. Çengiz, "kaan"

> yani memleketin umumî reisi olarak üçüncü oğlu Ögeday'ı kendisine hâlef tayin etti. Ögeday, 1229-1241'de, sonra onun oğlu Güyük 1246-1251 de, sonra Toluy'un oğlu Münke (Mengü) 1251-1259'da büyük kaan idiler (Togan, 1981: 62).

Cengiz Han ömrü boyunca uçsuz bucaksız denilebilecek bir coğrafyayı fethettiği için ardında kalan dört oğlunun her birine geniş araziler bırakabilmiştir. Cengiz Han'ın vefatından evvel oğulları arasında yapmış olduğu toprak paylaşımı her bir oğulun ayrı bir devlet teşkil etmesiyle sonuçlanmış ve bunlar içinde Cuci Han'a düşen topraklar üzerinde kurulan devlet ise Altın Orda Devleti adını almıştır. Bu devletin kurulduğu coğrafya Cengiz Han'ın batı seferi sonucunda ele geçirilen topraklardır. Batı seferi ile Kafkasya ve Kıpçak bölgesini ele geçirip Rusya ve İran içlerine doğru ilerlemek Cengiz Han'ın batı seferleri kapsamındaki büyük hedeflerinden biridir. Hayalini gerçekleştirmek isteyen ancak o sırada doğuda Çin seferinde olan Cengiz Han ise batıda kalan topraklar üzerinde kendine rakip olacak bir güç bırakmak istememiş ve yayılım alanını genişletmeyi arzulamıştır. Nitekim bu amaçları doğrultusunda en güvenilir ve tecrübeli komutanlarından ikisi olan Cebe ve Söbötey Noyanlar komutasında hazırlattığı birlikleri batı seferi için harekete geçirmiştir.

> Cengiz Han'ın ölümünden evvel dört oğlu arasında paylaştırdığı topraklarından büyük oğlu Cuci'ye ayrılan kısım batı seferinden elde edilen geniş arazilerdir. Cengiz Han'ın 1220 yılındaki Harezm seferi devam ederken 1222 yılında en seçkin ordu komutanlarından Cebe Noyan ve Subitay Noyan'ı Kuzey Kafkasya ve Kıpçak Hanlığı'na doğru sefere göndermesi onun cihanşümul devlet anlayışının bir parçası olarak addedilmektedir. Bu seferler neticesinde İrtiş'ten İtil Irmağı'na kadar elde edilen toprakları büyük oğlu Cuci'ye yurt olarak bırakan Cengiz Han, Harezm bölgesini ise atların yemliği olarak vermiştir (Kafalı, 1976: sf.15-17).

Batı seferi sayesinde fethedilen yerler Cengiz Han'ın ölümünden evvel oğulları arasında taksim ettiği topraklardan büyük oğlu Cuci Han'a ayrılmış olan kısımları teşkil eder. Bu bölge Cuci Ulusu, Cuci Han Devleti veya daha sonradan Altın Orda adıyla anılmakla coğrafi olarak üzerinde yaşayan halkın adına ithafen Deşt-i Kıpçak olarak da kaynaklarda kendine yer bulur. Kıpçak nüfusunun bölgedeki baskın çoğunluğu oluşturmasıyla Kıpçakların yaşadığı yer manasına gelen Deşt-i Kıpçak bu coğrafi alanı işaret eden bir tanımlama olmuştur.

> XIII. yüzyılın başlarında Deşt-i Kıpçak, Kırım, İdil-Bulgar ve Kuzey Kafkaslarda kurulan devletin adı, doğu kaynaklarına Cuci Ulusu olarak geçmiştir. Bunun sebebi tabi ki, bu devletin temellerinin asıl kurucusu olan Batu Han'ın babası Cuci Han'ın devrinde atılması olmuştur. Ele geçirilen bölgedeki nüfusun çoğunu göçebe Kıpçaklar oluşturduğu için bu bölgeye Deşt-i Kıpçak, yani "Kıpçak Bozkırı" adı verilmiştir (Kamalov, 2002: 15).

Deşt-i Kıpçak bölgesinde kurulmuş olan Cuci Ulusu uzun müddet bu coğrafyanın hâkimi olmuştur. Cengiz Han'ın büyük oğlu olan Cuci Han, babasından evvel vefat edince kurulmuş olan bu yeni ulusun topraklarına sahip çıkacak bir hükümdar belirlenmesi zaruri bir hâl almıştır. Ancak konu hakkında babadan oğula geçen hanlık silsilesinde ihtilafa düşen Cuci Han'ın oğulları Batu ve Orda bu vazifeyi birbirlerine layık görmüşlerdir. İki kardeşin de hükümdarlığı birbirine devrediyor olması sebebiyle hanlık makamına kimin geçeceği belirlenemeyince sorunun çözümü için dedeleri Cengiz Han'a başvurma yoluna giden kardeşler, onun vermiş olduğu icazet doğrultusunda hareket etmişlerdir.

> Torunlarını kabul eden Cengiz Han, Batu için "Altın Bugasalı Ak Orda"yı (Altın Aksamlı Ak Otağ); Orda için ise "Gümüş Bugasalı Gök Orda"yı (Gümüş aksamlı Gök Otağ) kurdurmuştur. Ayrıca onlara iltifat ve ihsanlarda bulunduktan sonra Batu'ya "Sayın Han" ve Orda'ya "İçen Han" lakaplarını da vermişti (Kafalı, 1976: 19).

Cengiz Han'ın vazifelendirmesiyle hanlık makamını babaları Cuci Han'dan devralan Batu ve Orda İçen kardeşler Türk ve Moğol kültürlerinde ortak bir unsur olan yönlerin renkler ile taksimatına dayanan sisteme göre batı yönünün simgesi olan ak renkli otağ Batu Han'a, doğu yönünün simgesi olan mavi renk ise Orda Han'a verilmiştir. Böylece Cuci Ulusu'nun başına geçen kişi Ak Otağ'a oturan Batu Han olmakla birlikte kendisine Cengiz Han tarafından "Sayın" unvanı verilmiş ve ağabey Orda'ya ise "İçen" unvanı verilerek o da kardeşi Batu Han'a tabi olmakla birlikte doğu bölgesinin hükümdarı olarak Gök Orda'ya han ilan edilmek suretiyle şereflendirilmiştir. Cuci Han'ın ardından Deşt-i Kıpçak sahası hükümdarları belirlendikten kısa bir süre sonra Cengiz Han'ın vefatı ile bu sefer büyük han olarak devlet başkanının seçilme durumu söz konusu olmuş ve bu göreve ise kurultay kararı neticesinde Ögeday layık görülmüştür. Ögeday Han tahta geçer geçmez babası Cengiz Han'ın hedefi olan büyük batı seferini başlatmış ve bu kapsamda Kafkaslardan başlayarak Karadeniz'in kuzeyinden Avrupa'ya uzanan geniş bir alanda fetihler gerçekleşmiştir.

> Cuci Han 1227 yılında bir av esnasında geçirdiği kazada babasından önce ölünce Cengiz Han, torun Batu (Sayın Han)'yu Cuci'nin yerine vazifelendirmiş; diğer torunu Orda-İçen'i İrtiş Irmağı'na kadar uzanan Doğu Deştikıpçak'da Sayın Han'a (1227-1256) tabi olmak üzere hâkim kılmıştı. 1227 yılında Cengiz Han, oğlu Cuci Han'dan altı ay sonra ölünce, 1228 yılında Uluğ Yurt'ta toplanan Kurultay, Ogeday Kağan (1228-1241)'ı kağanlığa seçmiş ve Batı Deşti Kıpçak seferine karar vermişti. 1229 yılında Sayın Han'ın başbuğluğu altında Çağatay, Ögeday ve Tuli evladından birçok tiginin katıldığı batı seferi 1242 yılına kadar devam etmiştir. Bu sefer esnasında Polonya, Saksonya, Silezya Galiçya, Macaristan, Dalmaçya, Eflak, Buğdan toprakları dâhil, bütün Slav Knezlikleri, Kıpçak Hanlığı,

> Yukarı Bulgarya Hanlığı, Kuzey Kafkasya ve Kırım'ın tamamen çiğnendiğini görmekteyiz (Kafalı, 1970: 60).

Cuci Han'a bırakılan topraklara ek olarak Cebe ve Söbötöy komutasındaki orduların fetihleriyle yayılım sahası artan Cuci Ulusu olarak adlandırılan devletin bir diğer adı ise Altın Orda olarak anılmaktadır. Cuci Han'ın vefatının ardından Cengiz Han tarafından hanlığın başına Ak (Altın) Orda merkez kabul ederek Batu Han atanmış ve Gök Orda'yı ise doğu tarafı olması sebebiyle Batu Han'a tabi kılmakla Orda Han'a bırakması ile asıl yönetim merkezini işaret eden adlandırma ile devlet Altın Orda olarak zikredilmiştir. Renkler vasıtasıyla yön tayin etme durumu hem Türklerde hem de Moğollarda aynı manalara gelir[1]. Altın ya da ak renk ile tabir edilen batı kısmı işaret edilerek burası merkez hanlık olmak üzere gök renk ile tabir edilen doğu bölgesi ise batıya tabi bir hanlık şeklinde her iki kardeşe pay edilmiştir. Renklerin belirlediği yön ve merkezi hanlık adlandırması haricinde devlet adında yer alan "orda" kelimesi ise ayrıca üzerinde durulması gereken bir başka husustur. Türkçede de yer alan ve yer-yurt manalarına gelen "ordu-orda" kelimesi Moğol dilinde de olmakla birlikte benzeri bir tabir ile orda olarak adlandırılmıştır.

> Orda ya da ordu kelimesi Türk ve Moğol dillerinde aynı manaya gelmekte ve bu dillerin sözlüklerinde ezelden beri mevcut olup, başlangıçta "yurt", "han yurdu", "saray yurdu" anlamına gelmekteydi. Daha sonra kelime "askeri birlik", "saray", "maiyet", "ordugâh", "keçe çadırındaki aile", "tanınmış kişilerin hanımlarının kaldıkları yer" anlamlar kazanmıştır. Kaşgari de "ordu" sözünün melik kasabası, yani imamet (devlet idaresi) beldesi anlamına geldiğini açıklar (Kamalov, 2002: 116).

Bu bağlamda orda ya da ordu kelimesinin devlet adında yer alması Altın Orda adında kurulmuş olan Cuci Ulusu'nun kapsadığı hâkimiyet sahasını ve bu saha içinde yaşayan milleti temsil edecek şekilde düşünülür. Orda ya da ordu kelimesiyle ifade edilmek istenen askeri ve siyasi manalar içermesi bakımından sahip olunan topraklar üzerinde egemenlik hakkı bildirecek şekildedir. Altın Orda veya Altın Ordu adıyla zikredilen devlet Cuci Han'ın ardıllarınca hüküm sürülen topraklar Cengiz Han soyuna dayalı siyasi silsileyi temsil eder. Altın Orda'nın başkenti olan Saray şehrini Batu Han kurar ve burası daha sonra Nogaylar

[1] Türklerin eski inanç sistemlerinden biri olan Şaman inanışına göre de "ak-kara-kızıl-gök" ana renklerdir. Gökhan, Akhan, Karahan, Kızılhan bunun örneklerindendir. Yine bu inanışa göre doğunun rengi koyu mavi, güneyin rengi kızıl, batının rengi ak, kuzeyin rengi ise karadır. Türklerin renk sembolizminin temellerinde Türk mitolojisindeki anlamları kozmik tasavvurlara dayanmaktadır. Türklerin ve Çinlilerin kozmolojik sisteminde dünya dört ana yöne bölünür. Her yön bir renkle ifade edilmiştir; kuzey kara, güney kızıl, batı ak, doğu gök, merkez sarı (Şahin, 2015: 874).

için de önemli bir merkez hâline gelir. Bu şehri değerli kılan en mühim özelliklerden biri kurulduğu yerdeki stratejik önemi ve ticaret yollarının kesişiminde yer almasıdır.

> Cuci Han önderliğinde yapılan batı seferlerine Cuci'nin oğlu Batu devam etmiştir. Batu Han nihayet kazandığı büyük başarılardan sonra 1241 yılında İdil Nehri'nin aşağı mecrasına dönerek "Orda" merkezini kurdu. Saray adı verilen ve siyasi önemi yanı sıra ticaret yollarının da üzerinde bulunan şehir kısa zamanda gelişerek Doğu Avrupa ile Batı Sibirya arasında en büyük merkez hâline geldi (Saray, 1989: 538).

Altın Orda Devleti içinde Batu Han'dan sonra Cengiz soyundan gelmek koşuluyla tahta pek çok hükümdar geçer. Altın Orda'nın hükümdarı olan Batu Han'ın Cengiz Han tarafından verilen "Sayın" unvanına ek olarak bu soydan uzun müddet hanlığın devam ettiği, ancak daha sonra şecerenin kesintiye uğraması sebebiyle kardeş ve amcazade soylar yardımıyla devlet idaresinin sürdürüldüğü görülür. Buna mukabil Batu Han'ın ağabeyi "Orda İçen" soyunun Gök Orda adıyla Altın Orda'ya bağlı bir hanlık soyu üzerinden devam eden bir silsile de mevcuttur. Orda İçen soyundan gelenlerce sürdürülen silsile yine Cengiz soyu olmasıyla merkezi devlet farklı bölgelerde farklı adlarla kurulan bölümlere ayrışmıştır.

> Coçi Han daha Çengiz'in hayatında 1224 senesinde vefat etmişti. Bunun ismiyle Coçı Ulusu diye tanınan geniş memleketin garbî kısmı olan Ak Orda (Altın-orda) da Coçı'nin oğlu Batu (1224-1255); şimdiki Kazakistan'dan ibaret olan Gök-Orda da diğer oğlu Orda İçen (1226-1250) hükümet sürdüler. Her iki Orda'da bu iki hanın ahfadı, birader ve biraderzadeleri hanlık ettiler. Orda'nın oğulları Batu oğullarına tâbi idiler. Batu hâleflerinden marufla Berke (1256-1266), Münke-Temür (1266-1280), Toktagu (1290-1312), Özbek (1312-1340) ve Cani-Bek (1340-1357) hanlardır. Bunlardan Berke ilk olarak Müslüman oldu, sonra Özbek devrinde bütün hanedan ve onlara tâbi aşiretler İslâmiyet'i kabul ettiler. Coçı'nin Tokay-Temür ismindeki oğlunun nesli Sırderya ve Aral Gölü şimalinde Şiban ismindeki oğlunun nesli de garbî Sibirya'da kendilerine ayrı has ulus ve vilâyetlere malik idiler. Sonra tekmil Ak ve Gök Orda'nın idaresi bunlara geçti. Coçı Ulusu aynı zamanda Deşti-Kıpçak (yani Kipcak Bozkırları) ve Toğmak isimleriyle de maruftur. Ayrıca Togmak ismi bu ulusun doğusuna ıtlak olundu. Ulusun garbine, Altın Orda kısmına da Özbek Han'dan sonra Özbek Ulusu denilirdi (Togan, 1981: 62).

Cengiz Han'ın cihanşümul dünya görüşü omun pek çok sefer ile geniş topraklara sahip olmasını sağlarken ardında bırakacağı ve idaresi tek bir kişi tarafından yönetilmeye müsait olmayan bu uçsuz bucaksız topraklar onun oğulları sayesinde idare edilmiştir. Bu durumda Cengiz Han'ın ardılı olan dört oğlunun her birine düşen geniş yurt toprakları her bir oğulun ayrı bir devlet olarak varlık sürdürmesi neticesini doğurmuştur. Nitekim bu devletler içinde Cengiz Han'ın büyük oğlu Cuci'ye verilmiş olan yurtluk Hazar Denizi'nin

kuzeyi ve kuzey batısı istikametinde kalan sahadır. Bu sahada taht naibi olabilmek için soy silsilesi içinde Cengiz Han nesline dayanmak başat rol oynar. Bu durum farklı soydan olan güçlü beylerin dahi taht hakkının bulunmaması neticesini doğururken aynı soya dayanan akrabaların çokluğuysa rekabete ve taht kavgalarına sebebiyet verir. Cengiz Han soyundan gelen ardıllarca devam ettirilen Altın Orda Devleti hükümdarlığı zaman zaman tahta geçen kişilerin zayıf otoriteleri nedeniyle devletin siyasi yetkisinin başka kişilerce kullanılmasına yal açar. Bu zafiyetten yararlanarak öne çıkan kişiler arasında Nogay mirzaları da vardır ve onların dolaylı yoldan kullandıkları bu yönetme yetkisi beyliklerinin güçlenmesini sağlamakla kalmamış bu etkili beylerin adlarının hem tarihi vesikalarda hem de edebî eserlerde anılmasını sağlamıştır. Cengiz Han soy silsilesi içinde yer alan kişiler dikkate alındığında Cuci Han'dan devam eden Altın Orda Devleti soyundan gelen hükümdarlarla Nogay Beyliği'nin yakınlığı tarihî ve edebî vesikalardan takip edilebilmektedir. İktidarsız hanların Altın Orda Devleti tahtına gelmesi devlet içinde siyasi nüfuzlarıyla dikkat çeken Nogay beylerinin kuvvetlendiği ve bu sayede dolaylı bir siyasi yetki kullanmalarına yol açtığı görülür. Cengiz soylu olmamaları sebebiyle tahta geçemeyen Nogay beylerinin Altın Orda Devleti'ne hükümdar olmaya yetkilerinin bulunmaması onların siyasette söz sahibi olmalarına engel teşkil etmemiş olduğu tarihi vesikalardan görülür. Altın Orda Devleti tahtına geçen her zayıf yöneticinin ardından güçlü bir Nogay Beyi'nin ön plana çıkması tesadüfi değildir. Süreç içinde zayıflayıp Cengiz soylu kişiler arasından öne çıkan her bir taht naibinin devlet içinde ayrı bir hanlık olması da merkezi otoriteyi zayıflatan en büyük etkenlerdendir. Bu döngü dikkate alındığında Nogayların beylikten hanlığa uzanan yollarında en önemli etken Altın Orda Devleti tahtına geçen kişilerdir. Altın Orda Devleti hükümdarlarıyla hem siyasi manada devlet içinde yüksek kademelere gelerek hem de sosyal manada onlarla akrabalık bağları kurarak yakınlaşan Nogayların devlet içindeki nüfuzları giderek artar. Altın Orda Devleti tahtına geçen hükümdarların listesi Nogay tarihi incelenirken önemlidir ve Cengiz Han'dan başlayarak devam eden hakanlar şu şekilde sıralanır:

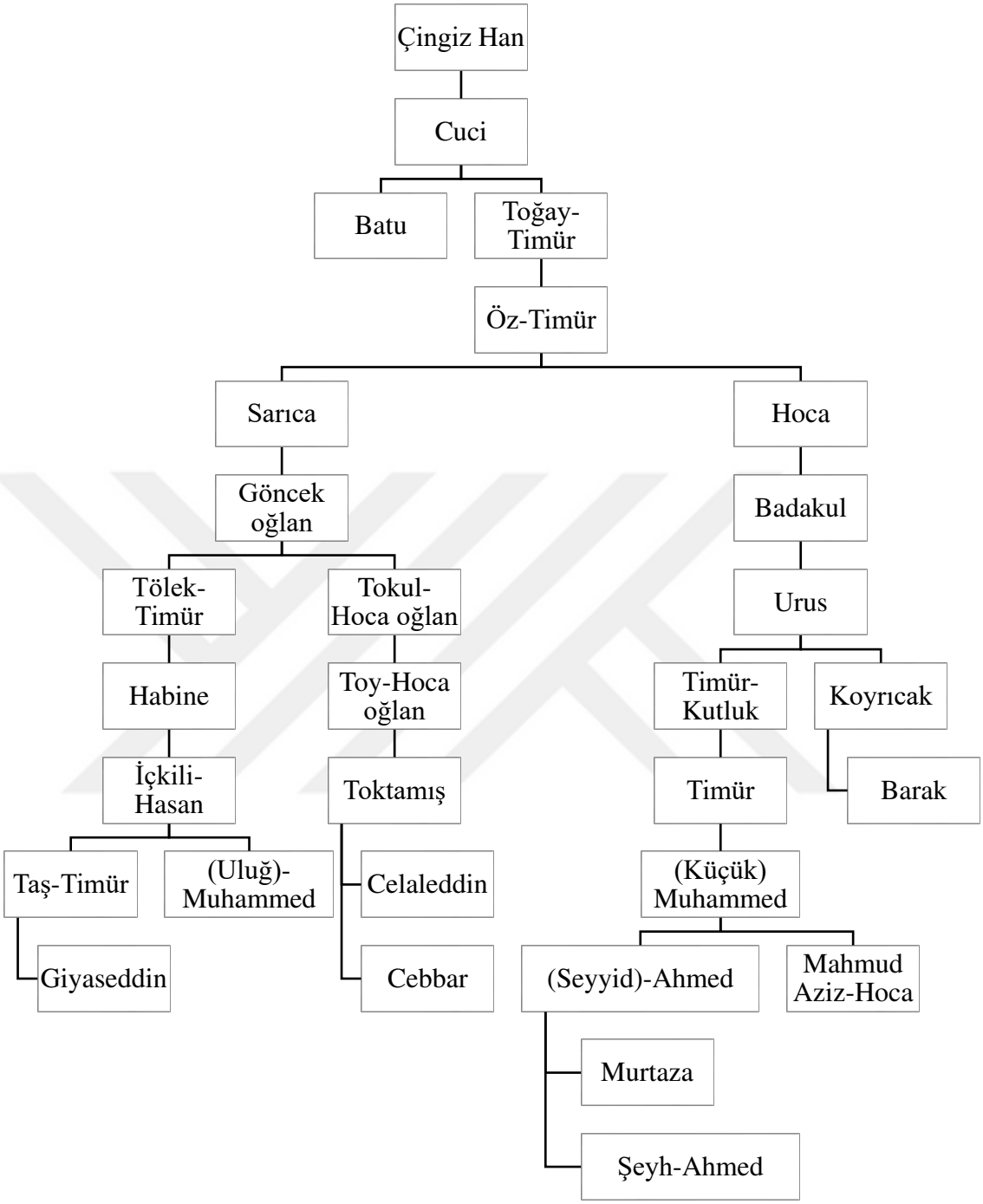

(Kurat, 1940: 158)

Altın Orda Devleti, Cengiz Han soyundan gelen Batu Han'a bağlı ancak her biri kendi vilayetinde meskûn kardeşlerin idaresinde bulunan yerler içinde farklı Moğol ve Türk boyları mevcuttur. Devlet dâhilindeki nüfus çoğunluğunu oluşturan kitleler içinde hacimleri ve otoriteleri bakımından öne çıkan beylikler arasında varlığıyla dikkat çeken topluluk

Nogaylar olmuştur. Nogaylar devlet içinde belli bir nüfus kitlesi ile mevcudiyetini sürdürmenin yanı sıra siyasi portrelere etkileri açısından da güç sahibi bir beyliktir. Altın Orda Devleti tarihi içinde Nogayların varlığı ve ağırlığı konusuna değinmek Nogayların tarihinin bu devletten bağımsız düşünülemez olması açısından oldukça önemlidir. Uzun yıllar boyunca siyasi otoritelerle yakın temasta bulunmuş ve tahta geçecek hükümdarın kim olacağı konusunda dahi belirleyici unsur olan Nogaylar, Altın Orda Devleti içinde yer alan sıradan bir beylikten çok daha kuvvetli bir unsurdur.

Nogay tarihine bakmadan önce kısaca devlet adının nereden geldiği konusuna değinilecek olursa Nogay isminin bir şahıs adı olduğu görülmektedir. Nogay Han'a atfen devletin de adının Nogay olmasına karar verilir; ancak Nogay kelimesinin anlamı, Nogay'ın kim olduğu ve devlet adının nereden geldiği hususunda çeşitli kaynaklarda farklı görüşler vardır. Bu görüşlerden birisi Sami Nogay'ın makalesinde adı geçen, Karaçay-Çerkes Bölgesi Nogay Türkleri önderlerinden Valery Kazakov'a aittir. Sami Nogay'ın V. Kazakov'dan aktardığı bilgiler şu şekildedir: "Nog-Noğ veya Nok sağlam-güçlü anlamına gelir. Ay ile birleştiğinde sağlam güçlü aile diye tanımlanabilir. Nogay veya Nokay ismi Moğollardan 700 yıl önce Kafkasya ve Kırım bölgesinde Avarların hükümdarlarının da adıdır" (Nogay, 2013: 2748).

Nogay kelimesinin iki ayrı kelimenin birleşmesinden oluşan bir bileşik kelime olduğu yönündeki bu açıklamaya dayanarak "Nog" ve "Ay" kelimelerinden doğduğu gerçeği eski Türk inanç sistemi ve boy adlandırmalarıyla da eşdeğer nitelikler taşır. Türklerin benzeri manalara gelen adlandırmaları yine benzeri unsurlar için kullanmalarının kültürel açıdan önemi bir gök cismi olan Ay'ın kutsal kabul edilip inançsal değer taşıyor olmasıdır[2]. V. Kazakov'un aktardığı bilgiler ışığında, güçlü aile manasına gelerek güç sembolü taşıyan bir devlet adı ile bütünleştirilmiştir. Dikkat edilecek olursa Avar Türklerinin de hükümdar manasına gelen adlandırma için Nogay adını kullandıkları zikredilmiş olup temelleri çok eskilere dayanan bir sıfatın isim olarak da kullanılıyor olduğu sonucuna varılır. Bazı kaynaklarda ise Nogay adının menşei olarak; tarihte adı geçen ve Altın Orda Devleti'ne önemli hizmetlerde bulunmuş olan komutan Nogay'dan geldiği yer almaktadır. Nogayların

[2] Ay eski Türk inanç sisteminde kozmogonik kutsal varlıklar arasında yer alır. Yaratılışla ve Tanrısal kudretle ilgili olan ay tapınılan, hürmet gösterilen bir gök cismi olarak Hun Hakanı'nın dahi geceleri secde ettiği bir ışık kaynağıdır. Oğuz Kağan Destanı'nda ilk kadın nitelemesi Oğuz Kağan'ın annesi "Ay Han"dır, dolayısıyla Oğuz Kağan bir nevi Tanrı'nın oğludur. Pek çok eski Türk inanışı ve anlatısında ay ışığından hamile kalma motifi yer alır. Ay ile ilk kadın arasında bağlantı Hunlarda olduğu gibi Yakutlarda da vardır (Beydilli, 2004: 75-76).

tarihî süreci incelendiğinde dikkate alınan ilk öğe bu devletin kendilerini hangi isimle adlandırdığı ve soyunu kime dayandırdığı konusudur. "Önceleri kendilerini Mangıt olarak adlandırmışlardır. Nogay ve Nogay Ordası adları 16. yüzyılda Mangıt ve Mangıt Yurdu adlarına tercih edilir olmuştur" (Karakoç, 2007: 345). Moğol kabilelerinden biri olan Mangıtların uzun müddet Türk boyları ile birlikte yaşamakla beraber Türkleştikleri dolayısıyla Türkleşmiş Moğollardan oldukları söylenebilir. Onların yaşadıkları coğrafyaya da bakıldığında Kafkasya Bölgesi'nde pek çok Türk kavminin tarih öncesinden beri yaşadığı görülür ki burada yaşayan unsurların birbirine karışıp kaynaşması da hayatın olağan akışı içinde gelişen doğal bir durumdur. Nitekim Nogayların Moğol kökenli olmasına karşın çeşitli Türk boylarından sayıldığını ifade eden araştırmacıların da verdiği bilgiler ışığında onların Türkleşmiş oldukları sonucu çıkmaktadır. "Nogayların mazisi üzerinde genişçe duran Moğol tarihçilerinden Howorth'a göre. Nogaylar, tarihî çağlardan Moğol istilâsına kadarki uzun zaman içinde hep Kanklı, Uz ve Peçenek Türk boylarından sayılmışlardı" (Caferoğlu, 1988: 45). Türk boylarından biri olarak görülen Nogayların kendi mevcudiyetlerini dayandırdıkları şahıs Emir Nogay'dır; ancak onların soy kökenine bakıldığında Moğolların Mangıt boyuna mensup olduğu görülür. Dolayısıyla Emir Nogay'da soy bakımından Mangıt kökenlidir. Nogayların aslen Mangıt boyuna dayanıyor oluşlarını Şakir İbrayev de tarihî belgeler ışığında şu şekilde açıklamıştır: "Tarihî belgelerde Nogaylılar XVI. asra kadar Mangıt Devleti olarak tanındılar. Nogay Ordası terimi tarihî belgelerde XVI. asırdan itibaren yer almaktadır" (İbrayev, 1998: 173). Emir Nogay'a dayandırılan Nogay boyu kendi içinde de pek çok Moğol ve Türk unsuru barındırmanın yanında asli unsur olarak kaynakların da belirttiği üzere Mangıt kökenlidir. Bu bağlamda Altın Orda Devleti'nin kurucusu Cuci Han'ın babası Cengiz Han ile soy açısından yakınlığı bulunan Mangıtlar bir bakıma coğrafi şartların da bir getirisi olarak Türkler ile iç içe yaşamanın sonucu olarak Türkleşmiş Moğollardır. Bu bağlamda Cengiz Han nesli ile Nogayların arasındaki bağa ve Mangıtların kim olduğu hususuna kısaca değinmek yerinde olacaktır.

Türkler ile Moğolların uzun müddet boyunca bir arada yaşamalarının neticesinde Türkleşen Moğollar olan Mangıtların kökeni destan metinlerine yansıyan ve Moğolların Gizli Tarihi, Oğuz Kağan, Ergenekon Destanı gibi eserlerde de farklı anlatımlarıyla izi sürülebilecek; ancak isim değişikliklerine uğramış hâlleriyle karşımıza çıkan pek çok ortak unsurdan meydan gelmiştir. Özellikle bu konuya Egenekon Destanı'nın Moğollara uyarlanmış olan nüshasında rastlanmakla birlikte efsanevi Alan-Koa önemli bir şahsiyet

olarak karşımıza çıkmaktadır. Cengiz Han'ın büyük annesi olan "*Buyan Han*"ın kızı "*Alan-Koa*" büyüdüğünde babasından ricada bulunur ve kendine ayrı bir çadır verilmesini ister. Kendi çadırında yaşamaya başlayan Alan-Koa'nın çadırının tüneğinden her gece bir ışık huzmesi iner ve bir kurt belirir. Bir süre sonra hamile olduğunu fark eden Alan-Koa durumu annesi ile paylaşır ancak yapılan tetkik sonucu bekâreti bozulmadan hamile kaldığı anlaşılır. Nirunlar ya da diğer ismiyle Cengiz Han'ın da dâhil olduğu Kıyat-Börçiginer, "*Alan-Koa*"nın doğurduğu üç kutsal çocuktan olup bunlar asiller diğerleri ise Moğollardır (Dürliginler) (Gömeç, 2007: 1-3).

Moğol tarihi açısından efsanevi soya dayalı hükümdarlık yetkisi bağlamında, Alan-Koa'nın olağan dışı hamileliği neticesinde dünyaya gelen üç çocuktan meydana gelen soy silsilesi taht yolunda liderliği meşru kılmak için aranacak nitelikler arasında olacaktır. Tanrısal bir kutsiyetin bağışlanmış olduğuna dair inancı barındıran, kanında kut bulunmasıyla yönetme yetkisini elinde tuttuğuna inanılan bu soyun ilahi menşei hükümdarlık adına aranan bir nitelik olacaktır. Nitekim bu soydan türeyen Cengiz Han ve aynı soyun farklı unsuruna dayanan Nogaylar açısından Alan-Koa önemli bir şahsiyet olarak karşımıza çıkar. İlahi mekanizmayla bağlantısı olan bu kutsal kadından doğan kutsal çocuklar ve onların soy devamına da aktarıldığına inanılan aynı kutsallık insanlar üzerinde hâkim olabilme yetkisinin Tanrı tarafından bu soya verildiği düşüncesi yönetimi ellerinde tutmalarını sağlayan en önemli unsuru oluşturur. Alan-Koa'nın efsanevi gücünden yararlanan ve bu sayede taht yolunda ilerlemek isteyen oğullar için hükümdarlıklarını ilahi bir yasal zemine oturtmayı başarmaları geniş kitleleri etkilemek açısından önemlidir. Efsane dikkate alındığında Alan-Koa'nın çadırına süzülen ışığın varlığı hem eski Türk ve Moğollarda ışığın kutsiyetine hem de ışık kelimesini hatırlatacak adlandırmaların devamlılığının sağlanması meşru soy silsilesi açısından mühimdir. Nitekim buradan hareketle yukarıda bir bileşik isim olarak verilmiş olan Nog ve Ay kelimelerindeki geceyi aydınlatan gezegen olan Ay'ın varlığından hareketle ışık, parlaklık göndermeleri de Mangıt kökenli olan Nogayların isminin altında yatan bağlantılar dikkat çekici unsurlar olarak düşündürücüdür. Bu bağlamda Oğuz Kağan'ın ilk eşi olan ışık huzmesi içinde peyda olmuş kız ile yaptığı evlilik akla gelmektedir. Her iki anlatımın ışık içinden gelen ilahi bir kudret ve bu şekilde bir soya dayanma durumu hükümdar olacak kişiye kutsi bir meşruiyet kazandırır. Dolayısıyla gökyüzünden süzülecek en kuvvetli ışık kaynağı olan Ay'ın eski Türklerde ve Moğollarda ortak bir ilahi sembol olduğu, açıktır ve Nogay adındaki rahmaniliği anlamlandırmak için önemlidir. Mangıtların dayandığı kutsal ana figürü olan

Alan-Koa'nın soyundan gelecek olan Cengiz Han'ın meşruiyeti, aynı şekilde Nogaylar için de soyluluğun yasal dayanağını oluşturur.

> Mangıtlar, Deşt-i Kıpçak'ta Türk boylarıyla karışıp İslamlaşan bir Moğol kabilesidir. Moğolların efsanevi ataları olan Alan-koa'nın evlatlarından Nirunlara (ışığın oğlu-pak nesile) bağlanan Mangıtlar'ın ataları Alan-koa'nın yedinci göbekten torunu Tumine'nin dokuz oğlundan en büyüğü Caksu'nun; Nuyaktin, Urut ve Mangkut adlı üç oğlunun kendi isimleriyle birer uruğ teşkil etmeleriyle ortaya çıkmıştır (Derin Paşaoğlu, 2016: 282).

Mangıtların kökeninin nereye dayandığı hususunda aktarılan efsanevi bilgilerden hareketle Nogayların soyunun Mangıtlara dayandığı, onların bir Mangıt olduğu ancak uzun müddet Türkler ile yaşamanın vermiş olduğu kültürel kaynaşma neticesinde Türkleşmiş Moğollardan sayılmalarına karşın Mangıt adını XVI. yüzyıla kadar koruyup bu tarihten itibaren ise Nogay adını kullanmaya başladıkları görülmektedir. Nogayların soy meselesinin aydınlanmasının ardından yeniden Nogay adının kaynağının nereye dayandığı noktasına dönecek olursak, Mangıt asıllı olan Nogaylar bu ismi bir devlet adı olarak, çeşitli tarihî belgelerde karşılaşılan ünlü komutan Emir Nogay'dan alır. "Türk tarihinde Nogay sözüne ilk olarak, bir Türk imparatorluğu olan Altın Orda Devleti'nde rastlamaktayız" (Selimova, 2002: 7). Altın Orda Devleti içinde siyasi ve askeri konularda ön plana çıktığı görülen Emir Nogay'ın beyliğe adını verdiği ve iktidar çevresinde de oldukça önemli bir yerinin bulunduğu görülür. "Nogan adı büyük ihtimalle tarihî bir şahsiyet olan ve 1270-1299 arasında Altınorda Devleti'nde büyük nüfuz kazanmış olan Goçi'nin torunlarından Emir Nogay'ın adından gelmektedir" (Karakoç, 2007: 345). Altın Orda tarihine bakıldığında Emir Nogay'ın adının sıklıkla geçtiği tarihler ile onun 1270-1299 yılları arasında kumandanlık mertebesini en güzel şekilde kullanıp askeri başarılara imza attığı ve aktif siyaset yaptığı yıllar örtüşmektedir. Emir Nogay'ın bahsedilen yıllar arasında Altın Orda Devleti içinde askeri ve siyasi cephelerde üstlendiği rol göz ardı edilemez ölçüdedir. Bu bağlamda Nogayların tarihine Altın Orda tarihinden ayrılamaz bir bütün olarak bakmak gerekir.

> Bir millet adı olarak ortaya çıkması Altınordu'yu yöneten Nogay Han ismiyle yakından ilgilidir. Karanogay, Aknogay, Acıkulak ve Astrahan Nogayları şeklinde ana dört alt taife yapısından meydana gelirler. Kazakistan'ın batısında Hazar Denizi sahillerinde kendilerini "Küçük Cüz Kazaklarındanız", soyumuz "Kazak-Nogay"dır şeklinde tanıştıran topluluk vardır. İdil Nehri havzası Tatarları arasında kendilerini "Nogaybak" şeklinde adlandıran topluluk orta asır Nogayların soyundandır. Eskiye dayanarak Kazak destanlarında geçen Nogay ismi İdil Nehri havzasında yaşayan Tatarların eş anlamı olarak da kullanılır. Nogay demek bir Kazak demek görüşü de geçerlidir (Esbosun, 2015: 6).

Emir Nogay'ın şahsi adı altında anılagelen Mangıtlar ve zaman içinde bu boya dâhil olan diğer unsurların ortak bir isim altında birleşmesinden türeyen Nogaylar yaşadıkları yerlere göre kendi içlerinde de ayrışarak dört farklı isimle anılmış olsalar da aslen hepsi Nogay çatısı altında birleşen unsurlardır. Nogayların tarihî kökenlerini Altın Orda Devleti içinde aramak oldukça yerinde bir çaba olur; çünkü Emir Nogay ile Cengiz Han aynı soy silsilesinin devamıdır. Alan-Koa'dan doğma olan Nirunların devamı olan Mangıtlar içinden çıkan Emir Nogay'ı ve onun adıyla anılagelecek olan Nogay Beyliği, Altın Ordu Devleti'nden ayrı düşünülemez. Cengiz Han soyuna dayanan Nogayların taht yolunda hak iddia edemeyişlerinin sebebi onların atasının Cengiz Han'a; ancak annelerinin ise bir cariyeye dayanıyor olmasından kaynaklanmaktadır. Özgür bir kadından doğmayan Nogay silsilesi bir yanıyla Cengiz Han'ın kanını taşısa da diğer yandan hükümdar eşi kabulünden bir kadından doğmadıkları gerekçesiyle taht hakkına sahip olamamış ve hanlık kuramamıştır. Bu noktada Emir Nogay'ın neslinin hükümdarlık kuramamasının ardında soyunun Cengiz Han'a dayanamayacağı yönündeki bir başka görüşe de yer vermek yerinde olacaktır; zira kaynaklarda Emir Nogay hakkında farklı bilgilere ulaşılması askeri ve siyasi gelişmeleri etkilemeyecek olsa da soy silsilesi açısından önem teşkil eder.

Yukarıda verilen bilgiye göre Emir Nogay'ın soyunun Cengiz Han'dan geldiğine dayandırılmasına karşın Sami Nogay'ın Valary Kazakov'dan aktardığı bilgilere bakıldığındaysa "Nogay Han boy beyliğini dedesi Taval Bey'den almıştır. Taval Bey boy beyi iken henüz Cengiz Han dünyada yoktur. O tarihte Moğollar kabile hâlinde, Orta Asya'da yaşamaktadır. Hâliyle Nogay'ın Cengiz Han'ın torunu olması da mümkün değildir" (Nogay, 2013: 2748).

S. Nogay'ın V. Kazakov'dan naklettiği bilginin kesinliği konusunda onu destekleyebilecek ikinci bir kaynağın bulunamaması ve Altın Orda siyasetinde Nogayların oldukça etkili olabilmesi sebebiyle Emir Nogay'ın Cengiz Han neslinden bir bağının bulunuyor olması daha muhtemel hâle gelmektedir. Buna mukabil, "emir" unvanının Cengiz Han soyundan gelen ancak hükümdarlık yetkisi bulunmayan kişilere veriliyor olması, Emir Nogay'ın Altın Orda siyasetindeki uzun yıllara yayılan etkisi de göz önüne alındığında onun Mangıt soylu olup Cengiz Han'ın neslinden devam eden silsile içinde yer alması tarihî süreç de dikkate alındığında pek çok kaynağın verdiği ortak bilgi doğrultusunda gerçeğe daha yakın durmaktadır.

> Nogay Türkleri; adlarını tarihte Altın Ordu yönetiminde söz sahibi olan bir tümen beyi olan Cüci'nin oğlu Mogol'un torunu Nogay'dan alırlar. Bir cariyeden doğduğu için yasaya göre han olamayan Nogay, özellikle Don (Ten) ile Dinepr (Özü) arasındaki bölgelerde nüfus kazanmıştır (Ergönenç Akbaba, 2015: 314).

Emir Nogay'ın ata soyu Cengiz Han'ın oğlu Moğul'a dayanıyor olsa da anne soyu cariyeden kaynaklı olduğundan bu silsileden gelenlere asillik açısından tam yetkiye haiz olmamaları gerekçesiyle Emir Nogay ve ardılları "han" unvanı ile anılmayıp "emir" unvanı kullanmıştır. Ancak onların emir unvanını taşımaları ve hanlık edememeleri iktidara yakın durmalarına engel teşkil etmemiştir. Bu bağlamda özellikle beyliğe adını verecek olan Emir Nogay'ın Altın Orda Devleti içindeki rolü dikkate şayandır.

Altın Orda Devleti içindeki Nogayların kökeni konusunda pek çok araştırmacı görüş belirtmiştir. Bu araştırmacılardan Yu. Bromley ve R. Podolnıy, Nogay hakkındaki görüşleri hakkında E. Teres (2015: 357) şunları aktarır: "Nogay Hanlığı ve Moğol-Tatar Hanı Nogay, 13. yüzyıl sonunda Tuna Nehri'nden Kafkasya'ya kadar olan büyük bir araziye sahipti. Bizans İmparatorluğu'nun içini ürpertmiş, imparatorun kızını zorlayarak kendisine almış, Sırp ve Macarlarda tehlike uyandırmış, Polonya topraklarına ilerlemiş, sonuçta da Nogay'ın kendi oğullarıyla birlik ilan ederek Altın Orda tahtına çıkardığı kişi tarafından parçalanmıştır. Ancak onun kırk yıl boyunca sürdürdüğü mücadelesi ve savaş başarıları kendisinden sonra yeryüzünde Nogay Tatarları ya da Nogaylar adıyla tarihe geçecek bir halk meydana gelmesini sağlamıştır."

Altın Orda siyasetinde bu denli etkin rol oynayan, Nogay Beyliği'ne adını veren Emir Nogay, öncülük ettiği kitlenin kuvvetlenip güçlenmesini sağlamanın yanı sıra siyasette aktif rol oynamakla birlikte bağlı bulunduğu Altın Orda Devleti içinde beyliğini ön plana çıkarmayı başarmıştır. Onun açtığı yoldan devam eden beyler de aynı şekilde siyasi yönü aktif tutarak ilerlemişler ve Altın Orda hanları ile akrabalık bağları kurmayı başarmışlardır. Emir Nogay'ın adı özellikle Altın Orda Devleti içinde Berke Han dönemine tekabül eder ve o dönemki iç ve dış siyasi ilişkilerde etkin rol oynadığı görülür. "Bilhassa Berke Han devrinde görülmektedir. Nogay; üstün kabiliyeti, büyük teşkilatçılığı sayesinde Altınordu Devleti'nin en yüksek mevkilerine çıkmıştır. Bu büyük başbuğa tabi olan Türkler de Nogay adını almıştır" (Selimova, 2002: 7). Altın Orda Devleti içinde başarıları ile adından söz ettirmeyi başaran Nogay Bey'in asli görevi askerliktir ve kendisi döneminin iyi bir komutanıdır. Onun askeri başarıları neticesinde Sultan Baybars ile kurmuş olduğu yakınlık adının duyulması ve şahsına duyulan güvenin artmasıyla daha sonraki askeri ve siyasi

adımlarda da yardımlarına başvurulmasına olanak sağlamıştır. Emir Nogay'ın dâhil olduğu Mangıt kabilesi başkanlığında birleştirmesi ve ardından da bu beyliğin adının Nogaylar olarak anılması onun Altın Orda Devleti içinde yıllarca sürdürdüğü politik kumanda gücü ve askeri kabiliyetlerinin neticesidir.

Mangıtların yükselişini sağlayan Emir Nogay'ın beyliğin başına geçerek beyliğe de adını vermesini başlatan sürece bakıldığında onun ünlü bir komutan olarak sergilediği askeri başarıları göze çarpar. Onun askeri ve siyasi girişimleri Nogay Beyliği'nin teşkilini ve kendisinin amaçlarını anlamak için üzerinde durulması gereken mühim bir konudur. Onun siyasi bağlantıları Altın Orda Devleti hükümdarlarıyla sınırlı değildir. Nogay Bey'in komşu devletlerle kurduğu yakın temaslarla zaman zaman hükümdarlardan daha aktif ve onlardan icazet almaksızın hareket etmesi dönemin politik atmosferini anlamak açısından mühimdir.

> Coçı-Ulusunda Berke Han'ın ve bunun başkumandanı olan şehzade Nogay'ın Müslüman olmaları ve Hülegü ile olan harpleri kazanmaları, hilâfet için alınan bir intikam ve İslâmiyet'in zaferi gibi telâkki olundu. Bu münasebetle komşu Müslüman ülkelerinden, Horasan'dan ve Anadolu'dan Berke ve Nogay'ın ülkesine «gaziler» gitti. Azerbaycan'dan Erdebil şeyhi Saiyüddin Erdebilî, kendi müritleri ile birlikte Deşti Kıpçak'a ve Kırım'a gidip irşatta bulundu. Anadolu'dan dahi Sarı Saltık ismindeki Türk şeyhi de, 1263 yılında 12.000 hane kadar Türkmen ailesi (belki de çoğu Çepni'ler) ile birlikte Kınm ve Dobruca'ya yani şehzade Nogay'ın bulunduğu yerlere gidip yerleşti ve İslâmiyet'in neşri uğrunda çalıştı. Bu senede Berke ile Nogay, Hülegü'nün ordusunu Kafkasya'da Terek Irmağı üzerinde mağlûp etmişti. Ayni senede Berke'nin Mısır'a gelen elçileri. Memlûk sultanı Baybars tarafından «ahilik» teşkilâtına alınmıştı. Sonra bu teşkilâtın Altın-Orda'da yayılmış olduğunu İbn-i Battuta'nın ifadelerinden öğreniyoruz (Togan, 1981: 268).

Altın Orda Devleti'nin kuruluş aşamasında hem İslamiyet'e geçişle Müslüman önderlerin refakatinde insan nüfusunun artmasıyla devlete bağlılığın çoğalması hem de devlet teşkilatlanması içerisindeki ahilik sayesinde ticari ve millî bir yapılanmanın sağlanması güçlü bir devlet otoritesinin kurulmasına katkı sağlamıştır[3]. Berke Han

[3] İbn-i Batuta'nın yirmi sekiz yıl süren seyahatlerini aktardığı eserinden edinilen bilgiler ışığında Türk unsurlarla karşılaşması onların siyasal-sosyal açıdan kendi içlerinde ve diğer çağdaş devletlerle olan münasebetlerini anlamlandırmak açısından önemlidir. Türk tarihi açısından oldukça kıymetli bilgiler aktaran seyyahın Altın Ordu Devleti zamanında Özbek Han'ın hükümdar olduğu çağda devlet merkezine yaptığı yolculuk Nogayları ve Altın Ordu Devleti'ni siyasal –sosyal açıdan değerlendirmek açısından oldukça önemli bilgiler sağlar. Aktarılan bilgilere göre; Özbek Han'ın ülkesi muazzam derecede büyüktür ve bu hükümdar çok güçlü olduğundan dünyanın üstünlük bakımından sayılı hanlarından olduğundan bahseder. Özbek Han'dan, onun hanımlarından ve günlük ritüellerinden kısaca bahsettikten sonra oğlu Canı Bek Han'dan da söz eder. Baş hatunu (melike) ve birkaç tane daha hatunu bulunan Canı Bek Han her bir hatununu yanına oturtacak şekilde tahta oturur ve her birini ellerinden tutarak kendisi yerlerine oturtur. İbn Batuta'nın aktarımlarında hem hükümdarlar ve eşleri hem de günlük giyim kuşam, yeme içme ve davranış âdetleri gibi bilgiler yer alır (İbn Batûta. 2004: 474-481).

zamanında ön plana çıkan adıyla Emir Nogay, başarılı siyaseti ve savaşçılığı ile kaynaklarda sıklıkla rastlanmaktadır.

> Ertesi sene 1264'te şehzade Nogay o zaman Trakya'da Aynos kalesinde tutulan Selçuklu Sultan İzzeddin Keykâvus II.'yi, oraya kuvvetli asker göndererek. Bizans esaretinden kurtardı. Berke Han'ın bunu İzzeddin'in biraderi Rükneddin Kılıç Arslan IV.'ün ricası üzerine yaptığı mervidir. Berke Han Sultan İzzeddin'e ve maiyetine, Kırım 'da Sulhat (Eski Kırım) ve Sudak şehirlerini arpalık olarak verdi (Togan, 1981: 268).

Altın Ordu Devleti ile Selçuklular arasında siyasi münasebetlerin gelişmiş olduğunu ve bu münasebetlerin içerisinde yine Nogay Bey'in adının anıldığını görmekteyiz. Batu Han zamanında öne çıkan Emir Nogay aktif duruşu ile Altın Orda'nın zafiyete düştüğünde halkın destekleyebileceği bir önder niteliğini taşımıştır. Altın Orda Devleti'nin İslamiyet'i kabulü ile doğudan gelen dinî önderler öncülüğündeki insan akını sayesinde merkezi otoritesini bulunduğu topraklarda güçlendirmesi siyasi bir nüfuz kazandırmasına paralel olarak, "Nogay'ın kendisi de Müslümanlığı resmen 1265 yılında kabul etmiştir" (Togan, 1981: 268).

Müslüman liderlerle yakın temasları, hürmetleri ve kendinin de İslamiyet'i kabulüyle Emir Nogay'ın toplum içindeki konumu eskisinden de yüce bir hâle gelir. Onun geniş kitlelerce tanınan, kabul buyurulan ve toplumun önemli zatlarının hürmetine nail olduğu bilinen yönlerle donanması, peşinden gidilebilir bir lider olmasını kolaylaştırıcı niteliklerdir. Altın Orda Devleti içinde Emir Nogay'ın da katkılarıyla İslami otoriteler ve Türki devletler ile kurduğu dostane yakınlık Cuci Han'dan beri devam eden batı yönlü akınların gaza niteliğini taşımasını sağlamıştır. Bu bağlamda sınırdaş devlet olan Bizans ve Ruslar üzerine çeşitli seferler hız kazanmıştır. Altın Orda'nın batı seferlerinde Nogay Bey'in de hizmetleri kayda değer nitelik taşır.

Emir Nogay'ın siyasi temasları yalnızca Altın Orda Devleti ve Nogay beyliği açısından önem arz etmeyip aynı zamanda bu devlete komşu devletlerin de ilgisini uyandırır. Bu bağlamda yanı başında güçlenmeye çalışan ve merkezi otoritesini her göçen gün kurduğu temaslar ile arttıran bir devletin varlığını kendi mevcudiyeti ve geleceği için bir tehdit unsuru olarak gören Bizans ve Ruslar gibi sınır komşularının yaşanan durumlardan duyduğu rahatsızlık açıktır.

> Altın Orda ile Mısır'da bulunan Memluk Devleti arasındaki dostane ilişkilerden hoşnut olmayan Bizans İmparatorluğu'nun bu iki devlet arasındaki bağı baltalamaya çalışmasında Nogay Bey komutasındaki ordunun Bizans üzerine yürüdüğü (1269-1270); ancak bu girişimin Sultan Baybars'ın

> o sırada İstanbul'da olan elçisi tarafından durdurulduğu belirtiliyor. Nogay Bey'in Sultan Baybars ile olan bir mektubundan söz edilerek burada Nogay Bey'in Sultan Baybars'a iltifat edip ona bağlığını sunmasından oluşan satırlar haricinde elçi olarak Memluk Sultanı'na gönderilmesiyle de askeri ve siyasi ağırlığına dikkat çekilmektedir (Kafalı, 1976: 60).

Emir Nogay'ın önlenemez yükselişi, askeri ve siyasi başarılarına ek olarak yönünü batıya çevirmesi, gaza adı altında yanına topladığı Sarı Saltuk ve müritleri ile İslam irşadına erenlerin kalabalık nüfusu Bizans'ı korkuya düşürmüştür. Emir Nogay'ın kuvvetinden çekinen Bizans imparatoru kızını bu bey ile evlendirmek suretiyle kurulacak olan akrabalık bağları neticesinde askeri ve politik pek çok tehlikeden korunacağını düşünmüştür. Emir Nogay'ın Bizans İmparatoru'nun kızı ile olan evliliği onun kişiliğini ve amaçlarını değişikliğe uğratmamıştır. Onun bu özelliklerini N. Güllüdağ'ın aktarımından kısaca bahsederek pekiştirmek yararlı olacaktır:

Nogay'ın, 1273'te Mihail Paleogos'un kızıyla evlendiği sırada Bizans tarihçisi Georgii Pachymeris'in verdiği bilgilere göre; Bizans İmparatoru damadı olan "Emir Nogay"a türlü hediyeler yollamış ve bunlar içinde yer alan değerli kumaş üzerine kıymetli taşlarla bezeli olan kıyafeti birkaç dakika giyip çıkarttıktan sonra kendi koyun ve köpek derisinden oluşan kıyafetini yeniden giyen Emir Nogay derin bir oh çekmiştir. Bu örnekten anlaşılacağı üzere Emir Nogay öteden beri alışkın olduğu yaşam tarzını ve alışkanlıklarını herhangi bir akrabalık bağı neticesinde değiştirmeyen bir karaktere sahiptir (ND, 2014: 18).

İmparator Mihail Paleogos'un kızı ile evli olmasına karşın Emir Nogay, çeşitli bahaneler ileri sürerek Bizans topraklarına akınlar düzenler ve bu akınlar için destek aldığı unsur İslam mürşitleri olmakla gaza adı altında pek çok yeri ele geçirmeye muvaffak olur. Bizans topraklarına yaptığı akınlar onun batı yönlü politikasına işaret etmekle birlikte kendinin İslam'a geçişiyle birlikte yakın ilişkiler kurarak sevgisini kazandığı İslam önderlerinin etrafında toplanan kitlelerin desteği neticesinde Balkan coğrafyasına uzanan fetihler gerçekleştirir.

Z. V. Togan'ın nakline göre 1265 yılında Müslüman olan Emir Nogay batı fütuhatına girişerek Trakya'ya geçmiş ve birçok şehir ve kaleleri tahrip ve yağma etmiştir. Bu harekete karşın Emir Nogay bir yandan da Sicilya ve Bizans İmparatorlarının damadıdır. Kendi gibi damat olan Bulgar Kralı Konstantin'in çeyiz meselesine karışmak bahanesiyle Mikhael Paleolog'un Varna yakınlarındaki Anchaibus ve Mesembria kalelerini 1280 yılında zapt ve Dobruca'yı işgal etmiştir (Togan, 1981, 268).

Emir Nogay'ın savaşlarda gösterdiği başarılar ve akınlarla Altın Orda Devleti sınırlarını oldukça geniş alana yaymayı başarması kişisel, askeri, siyasi niteliklerinin güçlü olduğunu ortaya koyar. Bütün bunlara ek olarak Nogayların yaşadıkları bölgenin jeopolitik konumunun elverişliliği Emir Nogay'ın kişisel özelliklerini ortaya koyma noktasında daha rahat hareket etmesini sağlayan önemli bir unsurdur. Zira batı fütuhatıyla adından söz ettiren Nogay'ın karşısında güçlü bir Bizans ve Rus devleti yoktur. Her ne kadar güçsüz de olsalar bu devletlerin de kendi içinde bir iç siyaseti olmakla birlikte kendi komşu devletleri ile kurdukları akrabalık bağları mevcut olup kuvvetli bir askeri güçleri olmasa da zaman zaman Altın Orda Devleti ile yaşanan mücadelelerde yıpratıcı olabildikleri görülür. Tarihî sürece bakıldığında Nogayların yaşadıkları coğrafi alan itibariyle Ruslar ve dolayısıyla Bizanslılar ile olan yakınlıkları onların bazı sosyo-politik konular hakkında tecrübe sahibi olmalarına imkân tanır. Göçebe bir kavim olan Nogaylar aynı zamanda bu yaşam biçimlerinin vermiş olduğu çevikliğe müteakip akıncı ve savaşçı nitelikleri yüksek bir topluluktur. Nogaylar, Altın Ordu Devleti içinde de aynı özelliklerini devam ettirerek komşu devletlerle olan askeri ve siyasi ilişkiler zemininde kendilerine yer bulmak konusunda zorluk çekmezler.

Siyasi alanda hâkimiyetleri bulunan Nogayların bu güce ulaşmalarını sağlayan bir diğer unsur ise soy bakımından Cengiz nesliyle olan akrabalık bağlarıdır. Cengiz Han'ın oğlu Cuci Han'ın kurmuş olduğu bir devlet olan Altın Orda'nın taht yetkisi Cuci Han'ın vefatını müteakip Sayın Batu Han'a geçer. Böylece Sayın Han neslinden devam edecek olan hükümdarlık silsilesi başlar. Yasal olarak bu nesilden olmasa dahi Cuci Han'ın diğer oğlu Bogul'un soyundan gelmekle birlikte Nogay Bey'in de neslinin asil bir soya dayandığı aşikârdır. Nogay Bey, Altın Orda hükümdarı Berke Han döneminde onun komutanı olarak yaptığı başarılı savaşlar ve politik adımlarla gücünü arttırıp adından söz ettirmeyi başarır. Berke Han'ın vefatının ardından sahneden çekilmesi veya geri planda kalması düşünülse de Emir Nogay sahip olduğu gücü arttırmakla yerini korumuş ve yeni hükümdar Münge Timur zamanında da etkin çalışmalarına devam eder. Berke Han ve Münge Timur döneminde yaşamış bir komutan ve siyaset adamı oluşu onun tarihî şahsiyeti konusunda bilgi edinmeyi ve faaliyetlerini takip etmeyi olanaklı kılar.

> İlk defa Berke Han (1255-1266) devrinde karşılaştığımız Nogay, Mengü Temür (1266-1280) zamanında siyaset sahnesine çıktı. 1259'dan 1296 tarihine kadar Galiçya, 1261'den 1263 yıllarında da Kafkasya seferinde kazandığı üstün zaferle sivrilmiştir. Karadeniz'in doğu ve kuzeyinde yaşayan boyları Altınordu merkezinden ayıracak şekilde kendi hâkimiyeti altında birleştirmiştir (Nogay, 2013: 2747).

Emir Nogay'ın 1255 yılından 1299'a kadar olan süreç içerisinde Altın Orda Devleti adına yaptığı çalışmalarla arttırdığı gücü yalnızca soyluluk silsilesi ve kan bağı gibi nedenlere dayandırılarak açıklanmayacak kadar önemli gelişmeler içerir. Berke Han döneminde doğru politik adımlar ve askeri deha sayesinde güçlenen ve hâkimiyetini arttıran Nogay Bey'in yükselişi Münge Timur zamanında artarak devam etmiştir. O, askeri ve siyasi başarılar elde etmekle birlikte daha da güçlenmiş ve kendi başına hareket eder hâle gelmiştir. Onun başarıları Berke Han zamanında Altın Ordu Devleti için güvenilir bir komutan ve siyaset adamı olduğu düşüncesini uyandırdıysa da gücü ve akınlarla elde ettiği topraklar arttıkça bağlılıktan çok bağımsız hareketler sergiliyor olması bir süre sonra Nogay Bey'in devlet içinde tehdit unsuru olarak algılanmasına yol açmıştır.

> Nüveyri'nin nakline göre, Bizans hududuna yakın olan Nogay'ın yurdunun hudutları (güneyde) Demirkapı geçidinden (kuzey doğuda) Özü Irmağı'na kadar uzanmakta idi ve kendisi Tuna'nın munsabındaki İsakçı kasabasında oturmaktaydı. Daha sonra Sayın Han evladı için büyük bir gaile hâline gelecek olan Nogay'ın her şeye rağmen Münge Timur'dan ayrı elçi heyeti gönderebilmesi artık onun bu tarihten sonra haddini aştığını göstermektedir. (Kafalı, 1976: 60).

Münge Timur'a bağlı gözükmesine karşın ondan habersizce politik girişimlerde bulunması Nogay Bey'in bir tehdit unsuru hâline geldiğinin açık kanıtıdır. O, bu gücü elde ettikten sonra iktidara soy açısından gelemese dahi iktidar belirleyicisi olarak karşımıza çıkar. Nitekim Altın Orda Devleti içinde bir asker olarak başlayan hayatının çok ötesinde askeri ve siyasi nüfuzu ile hâkimiyet alanını genişleten Nogay Bey veya namı diğer Emir Nogay geri planda gibi gözükse de ağırlığı hissedilir bir şahsiyete dönüşmüştür. Hatta öyle ki Emir Nogay'ın adı Rus yıllıklarında bile kendine yer bulmuştur. Oldukça güçlü hâle gelen Emir Nogay, Rus Knezlikleri arasındaki anlaşmazlıklara dahi arabuluculuk yapacak derecede dış siyasetle de ilgilidir. "Berke Han'ın ölümünden sonra müstakil bir han gibi hareket etmiştir. Nogay'ın ismi de 13. yüzyıldan itibaren Rus yıllıklarında yer almaya başlar" (Ergönenç Akbaba, 2013: 236). Hanlık vasıflarına sahip olmasa dahi Altın Orda hükümdarı gibi hareket eden ve hem iç hem dış siyasette önemli bir gücü bulunan Emir Nogay'ın bu güce ulaşma aşamalarının ilk basamağı Berke Han döneminde önce halkın ve hükümdarın güvenini kazanması, ardından ikinci basamak olarak Münge Timur devrinde ise elde ettiği güç ile kendine müstakil bir hareket sahası oluşturmasıdır.

M. Kafalı'nın naklettiğine göre Nogay'ın Altın Orda iç siyasetindeki büyük rolü, istemediği kişileri tahttan indirerek istediği kişilerin tahta çıkmasını sağlayacak kadar kuvvetli olduğu yönündedir. Emir Nogay'ın asli görevinin ve yetkisinin çok dışında bir

hareket sergiliyor olduğunu gören ve bu durumun taht yolunda kendisi için bir engel teşkil edeceğini hesap eden Münge Timur'un oğlu Tula Buka bir suikast düzenleyerek Nogay'ı davet eder; ancak deneyimli Nogay, Tula Buka'nın annesine bir mektup yazarak oğluna dost ve yoldaş olacak tecrübeli bir insan olduğunu anlatarak onların güvenini kazanır. Nogay'ın tavırları ve validesinin telkinleri doğrultusunda suikast planından vazgeçen Tula Buka, davetine icabet eden Nogay tarafından pusuya düşürülerek öldürülür ve böylece Emir Nogay tarafından tahta 1291 yılında Tula Buka'nın kardeşi Tokta geçirilir (Kafalı, 1976: 65).

Şüphelerinde haklı çıkan fakat tecrübesizliği sebebiyle kararlarından emin olamayan Tula Buka'nın hazin sonu, Emir Nogay'ın devlet içindeki hâkimiyetini arttırmaktan başka bir anlam ifade etmemiştir. Yaşanan bu olay Emir Nogay'ın Altın Orda Devleti içindeki gücünün anlaşılması açısından oldukça mühimdir. Nogay Bey'in Altın Orda siyasetindeki belirleyici rolü, onun askeri ve siyasi yönden kuvvetini ortaya koyar. Bu bağlamda Nogay Bey önderliğinde adından söz ettiren ve başkanlarının adı ile anılacak olan beylik, Nogay Bey'in vefatının ardından bir süre geriye çekilme gösterse de eski gücünü yeniden kazanarak bunu da uzun müddet devam ettirme başarısını gösterir. Nogayların yeniden yükseldiği tarihe kadar Altın Orda tahtının belirleyicisi olan Nogay Bey son siyasi hamlesini Tokta'yı iktidara getirerek yapar. Tokta Han, her ne kadar hükümdar olmuşsa da bunun Nogay Bey'in yardımlarıyla olduğunu bilmektedir ve bu beyin uzun müddettir Altın Orda siyasetinde söz sahibi olmakla birlikte işler terse döndüğünde kendisinin Nogay Bey'in ilk hedefi olabileceğini de hesap eder. Bu nedenle Emir Nogay, Tokta Han'ın kurtulmak istediği ilk kişi hâline gelir.

Nogay'ın Berke Han ile Hülagü arasında yaşanan savaşta kazandığı zaferden itibaren otuz yıl içinde artarak devam eden siyasi kudreti Altın Orda tahtına kimin çıkacağının daima onun tarafından belirlenmesini sağlamıştır. Nogay'ın durdurulamaz yükselişi sebebiyle otoritesinin sarsıldığını düşünen Tokta Han yanından kaçan emirlerin Nogay'a sığınması ve bunların iadesinin reddedilmesi üzerine Nogay ile Özi Irmağı boyunda muharebeye girişmiş ancak bu savaşta Tokta Han hezimete uğramıştır. Tokta Han geri çekildiyse de bir süre sonra ikinci bir muharebe yaşanmış ve Tokta Han'ın ordusunda bulunan bir Rus askeri tarafından Nogay Bey başı kesilerek öldürülmüştür (Kafalı, 1976: 67-69).

Nogayların başkişisi olan, bir komutanken Altın Orda siyasetine yöne verecek güce erişen, Cengiz yasalarına göre Sayın Han soyundan olmamakla hanlık yapamamasına karşın hanların idaresini yapacak derecede kuvvetlenen Emir Nogay'ın son siyasi girişimi olan

Altın Orda tahtına Tokta'yı çıkarması onun sonunu hazırlamıştır. Emir Nogay'ın vesayeti ile tahta çıkmasının ardından bu vasiden kurtulmak isteyen Tokta Han, Emir Nogay'a karşı savaş açmıştır. İki güçlü karakterin bu savaşı Han'ın savaşı kazanması ve Emir Nogay'ın öldürülmesi ile son bulmuştur. Yaklaşık otuz yıl boyunca Altın Orda siyasetinde güç kazanmış olan Emir Nogay'ın vefatının ardından Nogaylar nüfuzlarını bir süreliğine kaybetmişlerdir.

Berke Han'ın vefatının ardından yükselişi devam eden Münge Timur zamanında daha da kuvvetlenen, iç siyasette olduğu kadar dış siyasette de Altın Orda Devleti adına önemli girişimlerde bulunan ve son icraatı olarak Tokta Han'ı tahta çıkartan Emir Nogay'ın ölümüne kadarki tarihî süreç kayıtlarda şu şekilde yer almaktadır:

> Rus prensleri arasında nizam sağlayan Nogay 1285'te Kıpçak ülkesinde açlık başlayınca Lehistan ve Macaristan'a akınlar düzenlemiş, Bulgaristan'ı feodal devlet olarak kendisine tabii kılmıştır. Tula Buğa (1287-1290) zamanındaki iç karışıklıklarda rol oynamış, Cengizlilerden istediği kişiyi han ilan etmiştir. Altınordu'nun işlerine durmadan karışarak anlaşmazlıklara sebep olan Nogay, Tula Buğa'ya karşı Tokta'yı (1290-1312) tahta çıkarmıştır. Tokta'ya birçok Nogay beyini öldürtmesine rağmen aralarında anlaşmazlık çıkmış, Tokta 1299 yılında Kafkasya dağları önündeki Kökenlik denen yerde Nogay'ın ordusunu yok etmiştir. Nogay da savaş meydanında öldürülmüştür (Ergönenç Akbaba, 2015: 314).

Emir Nogay'ın bir komutan olarak ortaya çıkması ile katline kadar geçen süreye bakıldığında Altın Orda Devleti siyaseti içinde ne denli önemli bir yeri olduğu anlaşılır. Berke Han ve Münge Timur devirlerinin parlak hatıralarına karşın Altın Orda içinde acımasızlığı ile anılan bir hükümdar olan Tokta Han dönemi, Nogaylar tarihî açısından da önemli bir devre tekabül eder. Emir Nogay'ın vefatının ardından Nogaylar askeri ve siyasi anlamda geri çekilmiş gibi gözükse de bu durum kısa bir müddet devam etmiş olup Nogaylar içinden yeni önderler de çıkmıştır. Nogayların içinden yeni önderlerin çıkmasını sağlayan unsur ise yine Altın Orda Devleti siyasi tarihî ile ilgilidir. Bu bağlamda Tokta Han'ın tahta geçtikten sonra sergilediği canice tutumlar her iki tarafın geleceğinin belirlenmesinde kayda değer nitelikler taşır.

Emir Nogay'ın yardımları ile tahta geçen ve onu öldürerek önünde siyasi bir otorite görmekten kurtulan Tokta Han, hükümdarlık yetkisini kendinde toplayınca ilk icraatı ardından gelecek olan neslin herhangi bir Sayın Han soylu kişiden değil de kendi kanından devam etmesini arzulamak olmuştur. Bu bağlamda Tokta Han, amacını gerçekleştirmek için acımasız bir harekâta girişmiştir. Sayın Han sülalesinden olan bütün erkek çocuklarını

öldüren Tokta Han yalnızca kendi oğlu İlbasar'ı hayatta bırakmış ve kardeşi Tuğrulca'nın hanımını da kendine nikâhlamıştır. Oğlu İlbasar'ın ani vefatı ve soyunu devam ettirebilecek başka bir erkek evladı olmaması sebebiyle derin bir buhrana düşen Tokta Han kardeşinin eşinin kendisi ile evlenmeden önce Tuğrulca'dan hamile olup doğum yaptığını ve çocuğu Karatay Çerkezlerine gönderdiğini öğrenir. Böylece taht yetkisinin tek vârisi yine Sayın Han soyundan olan Tuğrulca'nın katliamdan kurtulan oğlu Özbek Han olur.

> Tokta (Toktoga) Han (1291-1331): Tula-Buka Han'dan sonra Altın Orda tahtına çıkan Tokta Han, Münge Timur Han'ın oğlu idi. Alguy ve Tuğrulca adında kardeşleri vardı. 1300 yılında Emir Nogay'ı mağlup ederek öldürtmüştü. Nogay'ı bertaraf ettikten sonra Atalığı, Uygur Bacırturk Buka'nın tesir ve teşvikiyle Sayın Han sülalesinin bütün mensuplarını teker teker öldürtmüş ve yalnız kendi veliahdı olan İlbasar'ı hayatta bırakmıştı. Fakat İlbasar kendisinden önce ölünce kederinden hastalanarak öldü (Kafalı, 1976: 24).

Tokta Han'ın acımasız kıyımından annesi Gelin Beyalin sayesinde kurtulan Özbek Han'ın ardından Sayın Han neslinden iki hükümdar daha taht yetkisini kullanır. Canı Bek Han ve son olarak Berdi Bek Han, Altın Orda Devleti'nin Sayın Han neslinin son temsilcileri olurlar. Buraya kadar yaşanan gelişmeler içinde görüldüğü üzere soya bağlı bir iç çekişmenin varlığından söz etmek ve adı zikredilmemiş olan ancak Cuci Han'ın diğer oğullarından olma nesillerin de zaman zaman tahtta hak iddia etmek adına girişimlerde bulunmuş olabileceği kolaylıkla anlaşılmaktadır. Yaşanan bu durumların iç politikada sağlam bir zemin oluşturmaktan devleti alıkoyduğu açıktır. Altın Orda Devleti'nde iç çekişmeler haricinde dış düşmanların da varlığı düşünüldüğünde siyasi ve askeri nüfuzları bulunan Nogayların bu ortamda kendilerine yeniden elverişli bir alan bulmakta zorlanmayacağı açıktır. Bu bağlamda Tokta Han'dan sonra Altın Orda tahtına geçen Özbek Han, Canı-Bek Han ve Berdi Bek Han dönemleri Nogaylar için Emir Nogay'dan sonra bir toparlanma evresi olmuştur. Nogay Bey'in vefatının ardından Nogaylar arasında öne çıkan ve adlarına destan yazılan Emir Edige ve Emir Mamay adlı iki büyük kahramanın varlığı dikkate şayandır. Her iki kahraman da askeri ve siyasi yönden Altın Orda Devleti içinde ataları Emir Nogay gibi etkin karakterlerdir. Bu iki önemli şahsın Nogay tarihinde ön plana çıkması ve ardından yaşananlar bağlı bulundukları Altın Orda Devleti'nden ayrı düşünülemez.

Altın Orda Devleti içinde Cengiz soyuna dayanan bir taht yetkisi hâsıl olmuş, bu yetki de Sayın Han ve ardıllarınca uzun müddet kullanılmıştır. Sayın Han sülalesinin kesilmesiyle birlikte Cuci Han'ın diğer oğulları olan Orda İçen ve daha sonra da Tokay Timur soyu taht hakkına nail olmuşlardır. Orda İçen'e bağlı beylerden biri olan ve Cengiz

soyundan gelen Tokay Timur'un nesli de Orda İçen içinde sayılmaktadır. Bu aşamaya kadar olan Altın Orda siyasi hayatı gözden geçirildiğinde Bardi Bek Han'dan sonra Sayın Han ve Orda İçen neslinin son bulmasıyla taht hakkı Tokay Timur neslinden Urus Han'a geçmiştir. Altın Orda'ya hükümdar olan Urus Han bu yetkisini kullandıysa da bir süre sonra Toktamış Han ile bozuşmuşlar ve Toktamış Han yaşanan iç karışıklıklara bir son vererek yönetim yetkisini ele geçirmiştir.

> Ak-Orda'da "Berdi Bek"den sonra meydana gelen karışıklıklara son verip tahta çıkan "Urus Han" ve 1380 yılında ona hâlef olan Toktamış Han zamanında Doğu ve Batı Kıpçak Hanlıkları Ak-Orda adı ile merkezi bir idare altında birleşmiş idi. Her ikisi de Ak-Orda Hanı olarak bilinen Urus ve Toktamış, Mu'inüddin Natazi ve Kadı Ahmed Gaffari tarafından Orda-İçen neslinden geldikleri kabul edildiği için; Orda-İçen sülalesinin hâkim olduğu Deşt-i Kıpçak Ak-Orda, Batı Deşt-i Kıpçak ise Gök-Orda şeklinde düşünülmüş ve son bulan Batu sülalesi de Gök-Orda Hanedanı şeklinde telakki olmuştur (Kafalı, 1970: 67).

Altın Orda Devleti tarihine bakıldığında Toktamış Han dönemi Nogay tarihi açısından önemlidir. Bu zamanda Nogayların siyasi ve askeri alanda hâlen etkin rol aldıkları görülmektedir. Zira sözlü edebî ürünler içinde Edige Destanı'nda yer alan Nogay beyi Edige'nin ve destan metni içinde yer alan Edige soyunun Altın Orda hanları ve Toktamış ile olan yakın münasebetleriyle mücadeleleri tarihî kaynaklarla eş değer nitelikler arz etmektedir. Nitekim Toktamış Han dönemiyle iç içe düşünülmesi gereken Edige dönemini daha net bir şekilde anlamlandırabilmek için Toktamış Han'ı tanımak gerekir. Toktamış Han'ın soyu hakkında bilgiler veren M. Kafalı'nın naklettikleri şunlardır:

Toktamış Han'ın nesli Cuci Han'ın on üçüncü oğlu Togay Timur neslinden gelen Tuy Hovca'ya dayanır. Onun anne tarafı ise Kongirat kabilesinden Köten Könçök Hatun veya Köy Kiçik Hatun adında anılan bir bey kızıdır. Toktamış'ın soy silsilesini de veren Mustafa Kafalı'nın ifadelerine göre bu sıralama şu şekildedir: "Cuci Han oğlu Togay Timur oğlu Öz Timur oğlu Sarıca oğlu Könçek Oğlan oğlu Tokul Hoca Oğlan oğlu Tuy Hoca Oğlan oğlu Toktamış Han. Bu minvalde Toktamış Han, Altın Orda tahtına naib olabilecek nitelikle birlikte Cuci Han neslinin yedinci göbekten torunu konumundadır" (Kafalı, 1976: 101).

Toktamış Han döneminde yaşanan gelişmeler oldukça önemlidir çünkü Altın Orda tahtının Kırım ve Kazan Hanlıklarına ayılmadan önceki son güçlü hükümdarı Toktamış Han'dır. Bunun yanı sıra onun devrinde yeniden ön plana çıkan Nogaylar içinden Edige Bey'in askeri ve politik etkisine ilaveten dönemin bir başka tarihî şahsiyeti olan Timur'un da Altın Orda siyasetine yaptığı müdahaleler de aynı zamana denk gelen mühim olayları

içerir[4]. Dolayısıyla tarihe damga vuran üç önemli şahsiyet aynı döneme tesadüf etmiştir ve aralarındaki ilişki de tarihin akışını etkilemiştir. Toktamış Han kendinden önceki hükümdarların otorite boşlukları ile geçen dönemlerinin ardından taht kavgalarının sürdüğü bir ortamda hükümdar olmakla birlikte hâkimiyetini sağlamak noktasında oldukça zorlanmıştır. Yapmış olduğu savaşlar ve kazandığı başarılar da vardır ancak bunlar Toktamış Han'ın kendi kudretinden ziyade Timur'un yardımları ile elde ettiği zaferlerdir.

R. Grousset (1999: 408-415) Timur'un seferleri sırasında Kıpçak Hanlığı ve onun toprakları üzerine yapmış olduğu seferlerin sebepleri ve sonrasının anlattığı bölümde Toktamış Han'ın hükümdar oluşunun Timur tarafından sağlanmış ve sonunda da Timur tarafından geri alınmış olduğundan bahsedilmektedir. Yukarıda değindiğimiz üzere Ak Orda tahtında oturan Urus Han'ı bertaraf ederek hükümdar olan Toktamış'ın han olduğu sırada devlet düzeni yeterince kuvvetli olmayıp güç mücadelelerine açık bir ortam söz konusudur. Ak Orda tahtına devlet otoritesinin zayıf olduğu bir dönemde geçen Toktamış Han'ın en büyük gayesi ise Kıpçak bölgesindeki hanlığı ve dolayısıyla Nogayları da hükmü altına alarak eski büyük Altın Orda topraklarına veya bir başka deyişle Cuci Han'ın mirasının tamamına hâkim olmaktır. O sebepledir ki R. Grousset'de aynı konulara değinerek Toktamış Han'ın hükümdarlık sürecini ayrıntılı bir şekilde ele almıştır. Yalnız burada önemli bir noktayı arz etmekte fayda vardır: R. Grousset, Tokta Han'ın hükümdar olduğu Ak Orda olarak ifade edilen topraklar aslen Sayın Han neslinden beridir hüküm sürülen topraklar olmakla birlikte Altın Orda diye tabir ettiği kısımlar ise Gök Orda'yı da içine alan Altın Orda Devleti'nin en geniş sınırlara ulaştığı zamanki toprak bütünlüğüne işaret etmektedir. Dolayısıyla aşağıda kısaltarak verebildiğimiz ancak dönemin mühim hadiselerini anlamak bakımından önem arz eden tarihî süreç içerisinde zikredilen Ak Orda aslen Altın Orda'ya, Altın Orda olarak zikredilen ifadeler ise zamanının büyük Cuci Ulusu'na tekabül etmektedir.

Ak Orda tahtında oturan Urus Han'a karşı Timur'un destekleri ile savaş açan Toktamış 1377-1378 yıllarında mücadeleyi kazanıp hanlığını ilan etmiştir. Hükümdar olana

[4] Timur, 8 Nisan 1336'da Keş şehrinde doğmuştur ve Türk asıllı Barlas aşiretine mensuptur. Çağatay Hanlığı'nın zayıf devlet yapısından faydalanan Timur, Çağataylar ile Moğollar arsında sürüp giden çatışmalarda kendi çıkarları doğrultusunda hareket edip saf değiştirerek çeşitli siyasi ve politik mekanizmalar ile iletişim kurmuş ve hatta evlilikler vasıtasıyla güçlenmeye çalışmıştır. Belh'i fetheden Timur 10 Nisan 1370'de kendisini hükümdar ilan etmiştir. Ancak öteden beri sürüp giden meşru hükümdarlık silsilesinin Cengiz Han soyundan devam etmesi nedeniyle kendi hâkimiyetini güçlendirmek adına Soyurgatmış adlı bir Han'ı tahta çıkartmıştır. Kendine meşru bir zemin bulan Timur harekete geçmiş ve Harezm, Moğolistan, Uyguristan, Doğu ve Batı İran, Kıpçak sahası, Anadolu, Memlûk Devleti, Hindistan seferi ile Delhi Sultanlığı'nın ve ardından Çin'in fethi ile çok geniş sahâları kontrol altına almayı başarmıştır (Grousset, 1999: 386-435)

dek herhangi bir şahsi başarısı olmayan ve hükümdarlığını da Timur'un destekleri sayesinde elde eden Toktamış bu tarihten sonra kendi varlığını öne çıkarmaya başlayarak zaman içinde güçlenmeye ve yükselmeye başlamıştır. Merkezi otoritesini sağladıktan sonra çeşitli fetihlerle ve yağmalarla adından söz ettirmeye başlayan Toktamış Han, topraklarını Altın Orda ile birleştirmeyi hedefleyerek Kıpçak hanı olan Mamay'a savaş açmış ve Azak Denizi yakınlarında yer alan Mariupol bölgesinde bulunan Kalka Irmağı civarında yapılan muharebede onu yenilgiye uğratarak Ak Orda ve Altın Orda'yı birleştirmeyi başarmıştır. Fetihlerine devam eden Toktamış Han, Sır Derya'dan Dnyester'e Sığnak ve Otrar'dan Kiev kapılarına kadar dayanmıştır ve 26 Ağustos 1382'de Moskova'yı yakmış, Vladimir, Yuriel, Mojaysk ve diğer Rus şehirlerini yakıp yıkmış Polttava yakınlarında Litvanyalıları bozguna uğratmış ve Moskova Prensliği'ni kendine tabi kılmıştır. Fetihlerle cesareti artan Toktamış Han 1386'da Azerbaycan'ı alarak Derbend Geçidi'ni aşmış, 1387'de Karabağ'da bulunan Timur'un üzerine yürümüş, Buhara'yı kuşatıp Sır Derya'nın kuzeyine kadar ilerlemiştir. Yapılan tahriklere bir süre nezaket gösteren Timur ise 1391 yılında karşı harekâta geçerek uzun bir takip sonucu yılmayıp Sok Irmağı'nın bir kolu olan Kunduzca tarafında Toktamış'ı mağlup etmiştir. Zaferi kazanan Timur ilerleyişini durdurmayarak Derbend Geçidi, Azak (Tana), Yelts, Çerkez Ülkesi, Kafkasya, Altın Orda'nın başkenti Saray şehri gibi çok geniş bir sahayı fethedip Kıpçak sahasının tamamını ele geçirip yakıp yıkmıştır. Timur'un Kıpçak sahasından geri çekilmesinin ardından Altın Orda tahtına 1398'de Timur Kutluk geçmiş ve taht için Toktamış ile giriştiği mücadele sonunda Toktamış, Litvanya prensi Witowt'a sığınmıştır. 1400 yılında Timur Kutluk'un yerine kardeşi Şadi Bek tahta geçmiştir ve 1406 yılında Sibirya'da bulunan Toktamış'ı öldürmüştür (Grousset, 1999: 408-415).

Altın Orda tahtına otorite boşluğu ve iç karışıklıklar döneminde Timur'un desteği ile gelen Toktamış Han gücünü toplayıp hedeflediği gibi eski Cuci Ulusu topraklarını fethetmeyi başarmasının ardından yardımlarını gördüğü Timur'a karşı, bir nevi ihanet içine girerek, saldırılarda bulunmaya başlaması onun sonunu hazırlamıştır. Timur, Toktamış'ın bu saldırılarına ilk başlarda çok ses etmediyse de fetihler kendi toprak sahasını tehdit eder hâle geldiğinde aralarındaki dostluğun ihanete dönüştüğünü anlayarak karşılık vermiştir. Timur karşısında dayanamayan Toktamış Han ise o zamana kadar fethettiği yerleri kaybetmenin haricinde canından olma korkusuyla Litvanya Prensi'ne sığınmış ancak Altın Orda tahtına gelen Şadi Bek tarafından öldürülmüştür. Toktamış'ın tahta üç kez geldiği ve bunların hepsinin de Timur vasıtasıyla gerçekleştiği bilinen bir gerçek olmasının yanında yapılan yardımlarla kazandığı güç ile başı dönen Han'ın hırsları sonunu hazırlamıştır. Onun fetihleri

sırasında ele geçirdiği toprakların bir kısmı ise Nogay sahası olarak bilinen yerlerdir ve dönem itibariyle Nogayların başında ise Emir Edige yer almaktadır. Toktamış Han'ın Nogay sahasına fetihleriyle Emir Edige arasında da mücadelelerin yaşanması kaçınılmaz olmuştur.

Altın Orda Devleti'nin ikiye ayrılmadan önceki son hükümdarı olan Toktamış Han döneminde, yeniden ön plana çıkan Nogayların eskiden Emir Nogay zamanında olduğu gibi bu sefer de Emir Edige adı altında siyasi ve askeri başarılar ile adlarından söz ettirdiği görülür. Toktamış Han'ın hükümdarlığı sırasında onunla yakın temasları bulunan Emir Edige'nin kahramanlıklarla dolu olan hayatı destanlaşmıştır. Nogay destanı olan Edige Destanı'na da adını veren Emir Edige'nin yaşadıkları Altın Orda Devleti'nin son zamanlarına ışık tutmak açısından oldukça önemlidir. Toktamış Han döneminde siyasi zeminlerde hareketleri ile dikkat çeken Emir Edige, Toktamış Han'ın tahttan inmesinin ardından da Altın Orda siyasetindeki varlığını sürdürmüştür. Bu bağlamda Emir Edige'nin, Toktamış'ın yerine hanlığın başına Timur Kutluk'u geçirdiği ve ondan sonra da Şadi Bek'i tahta oturttuğu görülmektedir. Dolayısıyla Altın Orda siyasetinin belirleyicisi bir zamanlar nasıl ki Emir Nogay ise bu dönemde de yine Nogaylar içinden Edige Bey olmuştur. Edige Bey'in şahsı altında anılan Nogayların öteden beri askeri ve siyasi güçleri Altın Orda Devleti'nin varlığını devam ettirmek için oldukça kıymetlidir. Bitmek bilmeyen taht kavgaları sebebiyle hükümdarlığın boş kalmasını önleyen ve devlet işleyişinin devamlılığını sağlayan en önemli unsur pek çok defa Nogayların içinden çıkan yetenekli beylerin siyasi basiretleri sayesindedir.

Toktamış Han zamanında devlet düzeni sağlanmasına rağmen sonrasında yaşanan gelişmeler neticesinde taht mücadelelerinin tekrar baş gösterdiği ve bu aşamada Edige Bey'in tahta çıkacak kişileri belirlediği görülür. Toktamış Han'ın ardından oğlu Kadir Berdi de vefat edince taht hakkı İçkili Hasan oğlu Uluğ Muhammed Han'a geçer. Uluğ Muhammed Han ise Küçük Muhammed Han ile giriştiği mücadeleyi kaybedince Kazan'a gider ve orada Kazan Hanlığı kurulur. Aynı şekilde Kırım'da da Kırım Hanlığı kurulur. Böylece Altın Orda Devleti içinde iki ayrı hanlık belirir.

1419 yılında Toktamış Han'ın oğlu Kadir Berdi vefat edince beyleri Toktamış sülalesinden kimseyi bulamadıkları için amcazadeleri İçkili Hasanoğlu Uluğ Muhammed'i Altın Orda tahtına çıkarırlar. Uluğ Muhammed Han bilahare Küçük Muhammed Han ile yaptığı mücadelesini 1436 yılında kaybedince Kazan'a giderek Kazan Hanlığı'nı kurar. Kazan hanları onun neslinden gelmişlerdir. Kazan Hanlığı'nı takiben Kırım'da ise Kırım

Hanlığı meydana gelir. Kırım Hanlığı'nın kurucusu Uluğ Muhammed Han'ın amcaoğlu Baş Timur (Taş Timur)'un torunu ve Devlet Berdi'nin oğlu Hacı Giray'dır. Kırım hanları onun neslindendir (Kafalı, 1976: 31).

Toktamış Han'ın tahtı kaybedip Altın Orda topraklarında kurulmuş olan Kırım Hanlığı ve Kazan Hanlığı ile Saray şehrinin önemli merkezler ve siyasi otoriteler olduğundan bahisle Nogaylar ile Altın Orda Devleti tarihinin ayrılmaz bağlantısı ortaya çıkar. Kırım ve Kazan'da kurulan hanlıklar kendi iç çekişmeleri haricinde birbirleri ile ve ezeli rakipleri olan Rusya ile yoğun bir mücadele içinde bulunmuşlar, bu durumun yarattığı kaygan zemin ise tahta geçen hükümdarların daimî olmasına ve güçlerini arttırmalarına engel teşkil etmiştir. Dolayısıyla Altın Orda Devleti ile Nogayların ayrılmaz bir bütün olan tarihî içinde Nogayların sözlü kültür ürünlerine dahi yansımayı başaran gerçek şahısların hayat hikâyelerini incelerken Kırım ve Kazan Hanlığı dönemlerine de değinmek yerinde olur. Bu konuda bir taht silsilesine bakarak ilerlemek konunun anlaşılması için daha açıklayıcı olacaktır.

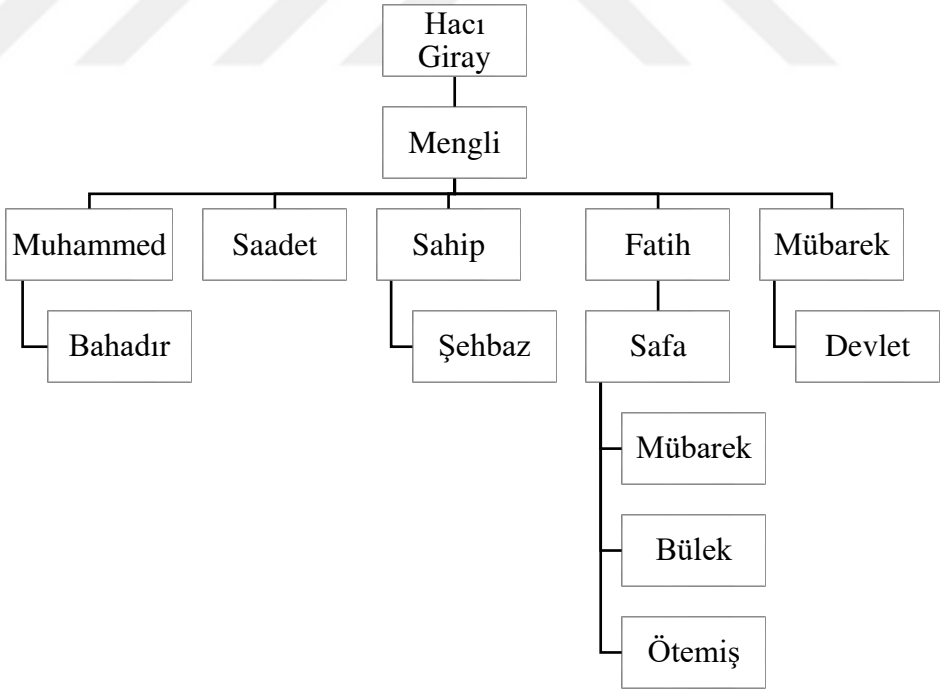

(Hudayakov, 2009: 66)

Altın Orda Devleti'nin zayıflamasını müteakip Kırım ve Kazan'da kurulan hanlıklar kendi mevcudiyetlerini korumak ve genişlemek politikaları sebebiyle bir vasi devletin korumasına zaman zaman ihtiyaç duymuşlardır. Kırım ve Kazan'da kurulan bu hanlıklar içinde Kırım Hanlığı'nın Kazan Hanlığı'na nazaran daha kudretli olduğu siyasi ve tarihî süreçlerden anlaşılmaktadır. Nitekim Kırım ve Kazan Hanlıkları hem Nogaylar hem de Altın orda Devleti tarihi açısından etkisi büyük siyasi faktörlerdir. Kazan Hanlığı şeceresindeki şahsiyetler ile Nogay Beyliğinin yakın temasları tarihî ve edebî kaynaklardan izi sürülebilir. Kazan Hanlığı soy silsilesinin tablolaştırılmış hâlini sunan M. Hudayakov'un nakli taht şeceresinin takibini kolaylaştırmak açısından önemlidir.

Kırım Hanlığı'nın kuruluşunu müteakip kısa zamanda sınırlarını geniş alanlara yayan ve dünya siyasetinde hâkimiyetini güçlendiren Osmanlı Devleti ile de yakın temasta bulunması kaçınılmaz olur. Karadeniz'in kuzey ve güney bölgesinde yer alan bu iki devletin arasında bir yakınlaşmanın olması coğrafi bir sonuç halini alır. Kırım'da kurulmuş olan Giray Hanlığı ile Osmanlı Devleti'nin yakın temasları tarihî kaynaklardan rahatlıkla takip edilebilecek ölçüdedir. Karadeniz'in güneyinde yer alan Osmanlı devleti ile kuzeyinde yer alan Altın Orda Devleti'ne bağlı Kırım Hanlığı çağdaş olmalarının yanında coğrafi yakınlıklarının sağladığı ve ileride kurulacak olan akrabalık ilişkileri de göz önüne alındığında bu yoğun temasın kuvvetlendirici unsurları anlaşılmış olur. Nitekim Kırım Han'ı Mengli Giray'ın kızı ve ileride Kanuni Sultan Süleyman'ın annesi olan Ayşe Hafsa Sultan ile evli olan I. Selim, padişah olmadan önce kayınbabası ile temasta bulunmuş ve onun yardımlarını görmüştür. I. Selim'in tahta giden yolda Kırım Han'ı Mengli Giray ile kurduğu yakınlık Osmanlı Devleti ile Kırım Hanlığı arasındaki siyasi ilişkinin kuvvetini anlamak açısından dikkate şayandır.

> Osmanlı şehzadesi Selim'in, babası ve kardeşleriyle girdiği iktidar mücadelesi esnasında Kırım'a giderek Mengli Giray Han'dan destek talebinde bulunduğu noktasında kaynaklar hemfikirdir. Mengli Giray Han'ın oğlu Mehmed Giray'ın, bunu fırsat bilerek şehzade Selim'i yakalayıp babası Osmanlı padişahı II. Bayezid'e teslim etmek istemesine Mengli Giray Han karşı çıktı. Han, oğlunun bu düşüncesini gerçekleştirmek amacıyla harekete geçeceğini anlayınca diğer oğlu Saadet Giray'ı şehzade Selim'i uyarmak ve onu Kırım'dan sağ salim çıkarmak ile görevlendirdi. Saadet Giray, babasının emrine icabet ederek Selim'in Kırım'dan güven içerisinde ayrılmasını sağlayarak Rumeli'ye geçmesine yardımcı oldu (Söylemez, 2019: 646).

Osmanlı Devleti padişahlarından I. Selim'in babasına karşı olan isyanında onun mevcudiyetini koruyan ve kendisinin taht yolundaki mücadelesine destek veren Mengli

Giray her iki devletin birbiri ile olan sıkı ve destekleyici ilişkisine açık bir örnektir. Kırım Hanı'nın yardımları Osmanlı Devleti'nin siyasi akışına etki ettiği gibi Kırım Hanlığı'nın politik gelişmelerine de Osmanlı Devleti'nin tesirleri olmuştur. Nitekim çağdaş iki devletin kurmuş olduğu ilişkiler neticesinde Kırım Hanları ne zaman taht mücadelesinde olsa ya da dış unsurlar ile savaş hâli zuhur etse Osmanlı Devleti'nden yardım talebinde bulunmuşlardır. Bu noktada Osmanlı Devleti'nin dönemi itibariyle güçlü bir devlet olması sebebiyle Kırım Hanlığı toprakları üzerinde de hâkimiyetinin hissedilmesi kaçınılmazdır. Kazan Hanlığı içinde yaşayan Nogayların da aynı dönemdeki mevcudiyetleri nedeniyle Kırım Hanlığı ya da Ruslarla olan mücadelelerde Nogaylar nezdinde Osmanlı Devleti'nin hükmedici ağırlığı yadsınamaz ölçüdedir. Nogay destanlarına da yansıyan Kırım Hanlığı'nın Osmanlı Devleti ile olan münasebeti özellikle açık bir şekilde Edil Sultan Destanı'nda kendisine yer bulmuştur. Edil Sultan'ın babası olan Palavan Sultan'ın, Kırım ile Nogaylar arasında yaşanan savaşta Orak adlı tanınmış kişi tarafından öldürülmesi destan metninde işlenen bir hadisedir. Destanda geçen Osmanlı sultanları kimi istiyorlarsa Kırım Hanlığı'nın başına onu geçirir, Osmanlı hükümdarı ne isterse Kırım Hanı onu yapmak zorundadır gibi ifadelerden de açıkça anlaşılacağı üzere Osmanlı Devleti'nin Kırım Hanlığı'nı kontrol etme mekanizması oldukça güçlüdür. Nitekim iki hanlığa ayrılmış olan Altın Orda Devleti'nin içine düştüğü siyasi bunalım ve zafiyet sebebiyle bir başka otoriteye sığınma ihtiyacı, yaşanan gelişmelere etkendir.

Kırım ve Kazan Hanlıklarının siyasi gelişmeleri içinde Osmanlı Devleti'nin rolü nasıl ki etkiliyse hanlık içinde önemli bir halk zümresini teşkil eden Nogaylar da aynı derecede tesirlidir. Nogayların tarihî sürecine bakarken onların Altın Orda Devleti'nin kuruluşundan beridir mevcut olmaları ve siyasi kademelerde yer almaları onların içinden dönem dönem adları hafızalarda yer edecek derecede mühim şahısların aralarından çıkmalarını sağlamıştır. Bu minvalde Nogayların meşhur şahsiyetlerinden ilki olarak Emir Nogay hakkında teferruatlı malumatın bahsi haricinde onun ardından da Emir Edige ve Emir Mamay gibi şahısların varlığı Kırım ve Kazan Hanlıkları tarihî açısından mühimdir. Kırım Hanlığı'nın Mengli Giray ile başladığını ve Osmanlı Devleti sultanı I. Selim'in bu hanlığın damadı olduğundan bahsetmiş olmanın yanında aynı soydan devam eden hanlar için de hem Osmanlı Devleti hem de Nogaylar ile bağlantılı pek çok gelişme yaşanmıştır. Nitekim Mengli Giray'ın Muhammed, Saadet, Sahip, Fatih ve Mübarek adlı beş oğlu da taht vârisidir. Mengli Giray'ın ardından tahta geçecek olan ve taht yolunda mücadele veren kardeşeler için ise Nogaylar ile kurulan ilişkiler siyasi kuvvet içermesi açısından mühimdir.

Makalesinde, Kırım ve Kazan Hanlıkları arasındaki taht mücadelelerinde Nogayların rolünden bahseden Y. Söylemez, onların iktidar yolunda denge unsuru olduklarını vurgulamaktadır. Makalede değerlendirmelerine yer verilen şarkiyatçı Hammer'in aktardığı üzere, Mengli Giray'ın ardından taht kavgaları sebebiyle ağabeyi tarafından öldürülmekten kaçan Sahip Giray'ın Kazan Hanlığı'na sığındığı ve daha sonra Nogaylar sayesinde han ilan edildiği bilgisi yer almaktadır. Ancak bu bilgiyi destekleyen bir başka kaynak olmaması ve diğer kaynaklarda Kırım Han'ı Mehmed Giray'ın tasdikiyle Kazan Hanlığı'nın başına geçtiğinden söz edilmesi nedeniyle ikinci bilginin daha kabul edilebilir olduğu anlatılmaktadır. Bu takdirde Kırım Hanlığı'nın, Kazan Hanlığı üzerindeki hükmü ve her iki hanlığın yönetiminde bulunan kişilerin de aynı soydan olması hasebiyle öteden beri nüfusları ve nüfuzları ile öne çıkan Nogaylardan destek bulması dikkate değerdir. Hükümdarlığa sahip olabilmek için Cengiz Han soyundan gelen kan silsilesi aynı zamanda taht kavgalarına da neden olmakla kardeş katlini veya başa geçen kardeşin diğer taht vârislerini hapsettirmesini gerekli kılmıştır. Bu taht çekişmeleri ve vâris çokluğu Nogay emirlerinin de geçmişten başlayıp devam eden siyasi belirleyiciliklerine kapı aralayan yeni bir fırsat olmuştur.

> Kaynakların da ifade ettiği gibi, çocuk yaştaki Sahib Giray'ın ağabeyi tarafından hapsedilmesinin gerekçeleri olarak, Kırım Hanlığı idaresini deruhte eden Mehmed Giray'ın, saltanatını güvence altına almak ve oğulları lehine tahtı kardeşlerinden gelebilecek tehlikelere karşı muhafaza etmek amacıyla devlet yönetiminde hak sahibi olan kardeşlerini bertaraf etmek istemiş olması gösterilebilir. Mehmed Giray Han'ın, kardeşi Sahib Giray'ı neden ortadan kaldırmayıp hapsettiği sorusuna ise kati bir cevap bulamamakla birlikte; onun, kaynaklarda da ifade edildiği gibi, yaşının çok küçük olması dolayısıyla katledilmeyip hapsedildiği söylenilebilir (Söylemez, 2019: 649).

Kırım Hanlığı'nın başına kimin geçeği konusu taht mücadelelerine sebep olurken bu noktada her vâris yanına bir başka dış gücü çekerek safını güçlendirmeye çalışmıştır. Bu aşamada, dönem itibariyle Osmanlı Devleti'nin tartışmasız gücü en önemli unsur hâline gelmiştir. Osmanlı Devleti'nin hükmü öylesine kuvvetlidir ki her kimi isterlerse Kırım tahtına onu geçirmişlerdir. Osmanlı hükümdarlarının bu etkisi 1500'lü yıllarda da devam etmiş ve tarihî vesikalara yansıyanlar haricinde destani metinler içinde Nogay edebiyatında da kendisine yer bulmuştur. Nogay destanlarında geçen ifadelere göre, İstanbul'dan habersiz Kırım hanlarının hiçbir şey yapamadıkları bahsi bu bağlamda doğrulanmış olur. M. Hudyakov'un verdiği bilgilere göre Muhammed Giray Han öldükten sonra bir süredir İstanbul'da bulunmakla birlikte kendini Osmanlı sultanına sevdirmeyi başaran Saadet Giray Kırım tahtına han olarak atanmıştır. Kardeşinin tahta geçmesi üzerine onun yolundan gitmek isteyen Sahip Giray ise İstanbul'a giderek burada Osmanlı sultanıyla yaptığı görüşmeler ve

kurduğu bağlar neticesinde Saadet Giray'ın tahttan istifası üzerine Kanuni Sultan Süleyman tarafında Kırım'a han ilan edilmiştir (Hudyakov, 2018: 73).

İktidara gelen yöneticinin taht vârislerini ortadan kaldırması ya da küçük yaşta olanları hapsetmesi usulünün Nogay destanlarından Mamay Destanı'nda da yer alır. Destanda, Mamay'ın kardeşi Küse Bike'nin eşi Akmirza ve oğlu Bekmirza'nın başına gelenler ile siyasi tarihte vuku bulan Kırım Hanlığı'nın iktidar politikasındaki kardeş katli ya da küçük yaşta olanların hapsedilerek taht iddiasından men edilmesi usulüne örnek teşkil eder. Nitekim düşünülmesi gereken bir diğer konu ise taht vârisi ifadesiyle yalnızca Kırım Hanlığı tahtına vâris olmak değil, aynı zamanda Kırım Hanlığı için nüfuzlarıyla kuvvet teşkil eden diğer beyliklerin bazı evlatlarının da esir tutularak o beylikler üzerinde tehdit yoluyla bir çeşit kontrol mekanizması yaratma arzusudur. Devletin ya da hanlığın soyunu yok etmekle tehdit altında tutulması hükümdarlığın da yok olacağı manasına gelerek var olan tahtların aşırı güçlenmesi bu yolla engellenmeye çalışılır. Mamay Destanı'na göre, Musa Bey'in kardeşi Mansur'un Kırım Hanı'nın kızı ile olan evliliğinden doğma Akmirza, babası ölünce Kırım Han'ı Palavan Sultan Batır Han tarafından esir tutulmuştur. Akmirza'nın Kırım Hanı'nın sarayında tutuluyor olması, Han'ın çocuk yaşta olan Akmirza'ya karşı acımasız sözleri ve tutumları destanda ayrıntılı bir şekilde verilmiştir. Bu bağlamda Kırım Hanlığı hükümdarlarının kendi kardeşleri için uyguladıkları ve onları taht vârisi iddiasından alıkoyan bir önlem olan hapsetme usulü görülür. Bu usul Nogaylar ile Kırım Hanları arasındaki akrabalık münasebetleri neticesinde de aynı muamelenin gündeme gelmesine sebep olur. Nogaylar ile Kırım Hanlığı'nın siyasi yakınlığı dönemin politik havasını ve destan metinlerinde geçen ilişkiler ağını anlamak açısından kayda değerdir.

> Özellikle, tarihte XV-XVII. asırlar Nogayların, Kazaklar, Kırgızlar, Karakalpaklar ile komşu olarak, onlarla sıkı bağlar kurarak, alışveriş yaparak, akrabalık ilişkileri kurarak yaşayan zamanları diye tanınır. Bu zaman Orta Asya Türk halklarının destanlarında "Nogay vakti (çağı)" diye belirtilmiştir (Bulgarova, 1995: 49).

Tarihî açıdan değerlendirildiğinde XV. ve XVII. yüzyıllar süresince Nogayların Altın Orda Devleti içindeki yükselişini görmekteyiz. Onların siyasi bir otorite olarak hükümdarlara olan tesirlerinin yanında bunu askeri başarılar ile taçlandırıyor olmaları bir yandan Altın Orda Devleti'nin mevcudiyetini sağlarken bir yandan da Nogayların politik önemini arttırmıştır. Onların zamanla güce kavuşması iç siyasette olduğu kadar dış siyasette de adlarından söz ettirmelerini sağlamıştır. Bu bağlamda Altın Orda Devleti'nin içerde

destek bulacağı kuvvet Nogaylar olurken dışarda ise Osmanlı Devleti'nin ön plana çıktığı görülür.

Yavuz Sultan Selim dönemiyle başlayan Kırım Hanlığı ile Osmanlı Devleti yakınlaşması zaman içinde artarak devam etmiş ve süreç içinde Osmanlı Devleti'nin hükmü altında varlığını sürdüren bir Kırım Hanlığı ortaya çıkmıştır. Ancak içerde yaşanan taht kavgaları yalnızca Osmanlı Devleti'nin değil aynı zamanda Rusların da dikkatini celp etmiştir. III. Vasily ve ardından gelecek olan oğlu IV. İvan ya da namı diğer Korkunç İvan dönemleri Kırım ve Kazan Hanlıkları'nı en çok uğraştıran süreçler olmakla birlikte Nogay askeri ve siyasi gücünün de yeniden ortaya çıkmasını gerekli kılan bir zaman dilimi olmuştur. Nitekim mevcudiyetini korumaya çalışan Kırım ve Kazan Hanlığı zora düştükleri noktada hiç değilse iç işlerinde yaşanan taht mücadelelerinde Osmanlı Devleti'nin yardımına muhtaç bir hâle gelmişlerdir.

Rus Knezi III. Vasiliy'nin siyasi politikası olarak asıl amacı Kırım ve Kazan topraklarını kendi yönetimi altına almak ve burada bulunan hanlıkları ortadan kaldırmaktır. Bu maksatla Kırım ve Kazan Hanlıkları ile aralıklarla devam ederek uzun yıllara yayılan ve kendinden sonra da oğlu Korkunç İvan tarafından sürdürülecek olan çatışmalar görülür. III. Vasiliy'nin 1524 senesinde Kazan'a karşı açtığı savaş birkaç yıl boyunca karşılıklı harp hâliyle devam eder. Rusya'nın açmış olduğu bu harp, onların Kazan Hanlığı karşısında tutunamayarak geri çekilmelerine sebebiyet verir. Bununla birlikte III. Vasiliy'nin intikam arzusuyla hareket ederek Rus tüccarların Kazan panayırına gitmelerini men etmesi ise en başta kendi halkını ekonomik çıkmaza sokar. Bu panayırda Kazan tüccarlarının mallarına karşılık çoğunlukla tuz veren ve Kazan'ın tuzsuzluk dolayısıyla sıkıntıya düşeceğini düşünen III. Vasiliy'nin planları beklediği gibi gitmeyerek suya düşer (Hudyakov, 2018: 75-76).

Kazan Hanlığı ile Ruslar arasında birkaç yıldır süregelen çekişme ve harp hâline son vermek maksadıyla Kazan Hanlığı hükümdarı Safa Giray Han'ın pek çok elçiyi Rusya'ya müzakereler için gönderdiği bilinmektedir. Bunlar arasında Nogayların sözlü edebiyatında yer alan ve Çora Batır Destanı'na da adına veren kahraman sima Emir Çora bulunmaktadır. Siyasi ve askeri başarıları ile bir Nogay destanına adını veren Çora Batır'ın bu konudaki girişimleri Kazan Hanlığı'nın tarihî vesikalarından da takip edilebilmektedir. "Moskova hükümeti ile sulh muahedesi yapmak için Kazanlılar Apay Oğlan ile Emir Bahtgildi'yi

göndermişlerdir. Mart 1526'da diplomasi müzakereleri için Moskova'ya Emir Kadı, Emir Çora ve Tevel elçi olarak gelmişlerdir" (Hudyakov, 2018: 78).

III. Vasiliy ile Kazan Hanlığı arasında aralıklarla süregelen harp hâli 1530 senesinde yeniden alevlenir. Bu tarihte Kazan Hanlığı kendi bünyesinde bulunan ve önde gelen beylerin de desteğini alarak büyük bir askeri güç toplar. Toplanan savaş gücüyle harekete geçen Kazan Hanlığı'nın Ruslar ile olan savaşında her iki tarafın da ağır kayıplar vermesi sebebiyle sulh yapılmak istenerek savaş durdurulur. Bu savaşta Kazan Hanlığı'nın askeri kuvveti olarak yer alan Nogaylardan Emir Mamay'ın büyük oğlu da dikkat çeker.

> 1530 senesinde harp yeniden başladı. Rusların âdeti mucibince, Rus askerleri iki koldan hareket etti. Piyadeler gemilerle İdil ırmağı ile Kazan'a doğru ilerledi, süvari kuvvetler ise karadan İdil'in dağlık sahil ile yürüdü. Kazan Hanlığı'na yardımcı olarak Nogay mirzası Mamay'ın büyük oğlunun kumandasında Nogay kuvvetleri ve Yağı'nın kumandasında da Astrahan askerleri geldi. (Hudyakov, 2018: 78).

Tarihte yer alan bu savaş Nogayların geçmişiyle de oldukça ilintili olup Kazan Hanlığı ile ezeli düşman Ruslar arasında bir çeşit dönüm noktasına işaret eder. Savaş sonunda Ruslar mütareke yapmayı kabul etmişlerdir, fakat sonradan ikinci bir harbe hazırlandıkları haberi duyulunca barış görüşmeleri ertelenmiştir. Ruslar bu süreci diplomasi yolu ile kendi lehlerine çevirecek şekilde ayarlamaya çalışmışlardır. Bu amaç doğrultusunda tahtta bulunan Safa Giray'ın düşmanları ile ittifak kurulmuş ve Han tahttan azledilerek Mozkova'da bulunan Şah Ali tahta çıkarılmak istemiştir. Yaşanan gelişmeler neticesinde Kazan'da bulunan Safa Giray ise daha fazla iktidarda dayanamayarak Nogay mirzası Mamay'a sığınmıştır.

> Mayıs 1531'de Kazan hükümeti, dabe-i hükumet planını keşfetti ve Safa Giray Han, Rus elçilerini idam edecek oldu. Asiler açıkça harekete geçtiler ve beraber toplanarak Rus elçisini muhafaza eylediler. Bu hadise Safa Giray Han'ın Kazan tahtından daha hızlı azledilmesine sebep oldu. Rus vakanüvisine göre, Büyük Knez'in emri ile Safa Giray Han Kazan'dan kovuldu, Büyük Knez'e fenalık düşünen Kırımlı, Nogaylı ve Kazanlı müşavirler öldürüldü. Kazan'da dabe-i hükümet işte böyle oldu. Safa Giray Han'ın Kazan tahtından azledildiği ilan edildi. O da kendi hankibesi ile kaınpederi Nogay Mirzası Mamay'ya iltica etti (Hudyakov, 2018: 80).

Ruslar ile Kazan ve Kırım Hanlıkları arasında olan çekişmelerde adı geçen Çora Batır, destan metnine göre Kırım'dan Kazan'a gelir ve burada uzun yıllar yaşarken Kazan'ı basan düşman askerler ile savaşır. Dokuz yıl Kazan'da yaşayan ancak son savaşında İdil Nehri'nden geçerken boğulup ölen Çora Batır'ın destan metnindeki bu hikâyesinin gerçek

tarafı ise onun Ruslar ile olan savaşıdır. Safa Giray zamanında yaşayan Nogaylardan Çora Batır bu dönemde Kazan Hanlığı'nın Ruslar ile olan mücadelelerinde yer almıştır. Bu hadiselere mukabil o dönem Kazan ve Kırım tahtında güçlü hükümdarlar olmayıp Nogaylar içinden çıkan savaşçı askerler ve siyaset adamlarınca tarihe yön verildiği görülür. Safa Giray'ın ise Kazan tahtını bırakıp Emir Mamay'ın kardeşi ve kayınpederi olan Yusuf Mirza'ya sığınması Nogaylar ile Kazan ve Kırım Hanlıkları arasında kurulmuş olan akrabalık bağlarını görmek açısından kayda değerdir. Safa Giray Han, üçüncü defa tahta çıkmasının ardından da Kazan Hanlığı içindeki siyasi çekişmeler son bulmamış ve kendisini Kazan tahtında istemeyenlerle çarpışmak zorunda kalmıştır. Safa Giray Han'ın Kazan Kalesi'ni alabilmek için elinde yeterli teçhizatının olmaması sebebiyle bu amacı hüsranla sonuçlanınca o da yeniden kayınpederi olan Nogay beyi Yusuf Bey'in yanına sığınmıştır.

Ne Kazan emirlerinden ne de Kazan'ın büyüklerinden kimse Safa Giray Han'a iltihak etmedi. Bundan sonra Safa Giray harple Kazan'a girmek istedi. Harp etti, askerleri o vaktin çok müstahkem bir kalesi sayılan Kazan'ı istilaya kâfi gelmedi. Safa Giray Han'ın şarkçı fırkasının kendi tarafına geçeceği ümidi ve muvaffak hükümetin zaafını düşünmesi de doğru çıkmadı. Bundan dolayı onun Kazan'ın idaresini alma teşebbüsü muvaffakiyetsizliğe uğradı ve cebri oldu. Ailesinin kışladığı Sarayçik şehrine Yusuf Mirza'ya iltica etti (Hudyakov, 2018: 89).

Mamay Mirza döneminde de iç çekişmeler ile taht zafiyeti gösteren Kazan ve Kırım Hanlıkları siyasi açıdan olduğu kadar askeri açıdan da Nogayların büyük yardımlarını görmüşlerdir. Emir Nogay'dan başlayarak aralıklarla devam eden ve Emir Edige ile Emir Mamay gibi ünlü simaların devraldığı siyasi yönlendirme sayesinde, zayıf olan bu hanlıklar varlıklarını bir süre daha sürdürmeyi başarmışlardır. Ancak bir türlü eski Altın Orda Devleti zamanındaki kudretine erişmeyi başaramayan bu hanlıklar iç çekişmeler ve dış devletlerin de müdahalelerine karşılık vermekte zorlanıyor oluşları neticesinde giriştikleri savaşlarda kayıplar yaşamışlardır. Kazan ve Kırım Hanlıkları zayıflarken Rus Knezlikleri kendi içlerindeki mücadeleleri bitirmeye ve güçlenmeye başlamıştır. Moskova Knezliği'nin ön plana çıkması ile dış siyasetteki toprak bütünlüğü hedefi doğrultusunda hareket eden Ruslar amaçları doğrultusunda vaziyet almışlardır. III. Vasily ve ardından oğlu Korkunç İvan dönemlerinde artarak devam eden Altın Orda topraklarını ele geçirme siyaseti ilerleyen safhalarda başarıya ulaşmıştır. Onların bu yoldaki en büyük engeli Nogayların karşı direnişi

olmuşsa da Kazan ve Kırım Hanlıklarındaki güçsüzlük sebebiyle kaçınılmaz son baki olmuş, Altın Orda topraklarına Ruslar adım adım hâkim olmuşlardır.

Altın Orda Devleti içinde siyasi belirleyicilikleri ve savaş kabiliyetleri ile dikkat çeken Nogaylar ilerleyen zamanlarda Kırım ve Kazan Hanlıkları dönemlerinde de aynı başarılarını devam ettirirken özellikle Ruslara karşı yapılan mücadelelerde kahramanlıklarıyla anılırlar. Ancak hanlıkların zayıflaması ile birlikte Rus baskısının da artması sebebiyle bağımsızlıklarını korumak isteyen Nogaylar diğer hanlıkların halkları ile bir araya gelmişler ve kendi müstakil hanlıklarını kurmuşlardır. Ancak bu çabalar yeterli sonuç vermemiştir. Ruslar kendi halkı içinde siyasi bütünlüğü sağlarken bölünmeler ile zayıflayan Kırım ve Kazan Hanlıklarından arda kalanlar daha fazla direnç gösterememiştir Nogaylar için de durum aynı olmakla birlikte onlar da bir kısmı Rus hâkimiyetine dâhil olurken bir kısmı ise soydaş devletlere giderek varlıklarını korumaya çalışırlar.

Nogay Hanlığı konusunda M. K. Özden'in (2013: 111) aktardığı bilgilere göre: Altın Orda Devleti'nin mühim komutanlarından biri olan Emir Nogay 1259-1299 yılları arasında devlet üzerinde söz sahibidir. Ancak Altın Orda hükümdarı Tokta ile olan anlaşmazlıklar neticesinde giriştiği mücadelede öldürülmesinin ardından emrindeki boylar tarafından başkent Yayık Irmağı boyundaki Saraycık şehri olmak üzere Nogay Hanlığı kurulur. Nogay ahalisi içinde Kırgız, Kıpçak Türkleri ile Türkleşmiş Moğol kabilesi Mangıtlar da bulunmakla birlikte Rusların, Kazan Hanlığı'nı ele geçirmesinin ardından Nogayların bir kısmı 1557'de Rus hâkimiyetini tanırken geri kalan göçebe kesim ise Anadolu'ya göç eder.

Nogayların tarihî süreci incelenirken Altın Orda tarihinin ve devamındaki Kırım ve Kazan Hanlıklarının ayrılmaz bir bütünün parçaları olduğu düşünülerek konuları ele almak gerekir. Her ne kadar bir yanıyla Cuci Han neslinin kanını taşıyor olsalar da hükmen taht yetkisinden muaf olan Nogaylar siyasetteki akılcı yaklaşımları ve askeri anlamdaki donanımları sayesinde bağlı bulundukları Altın Orda Devleti içinde önemli kademelere gelmişler ve kayda değer pek çok başarılara imza atmışlardı. İçlerinden zaman zaman öne çıkan mühim şahısların da varlığı ile Nogaylar yalnızca resmi tarihte değil aynı zamanda sözlü edebî ürünlerden destanlara konu olacak kadar kahraman bir millet olduklarını göstermişlerdir. Emir Nogay, Emir Edige, Emir Mamay gibi kahramanlar ile hem destanlarda hem de siyasi tarihte adları yer alan Musa Mirza, Orak Mirza, Yusuf Mirza, İsmail Mirza gibi şahıslar destanlarda yer alan gerçek şahsiyetler olarak Nogay tarihî açısından kıymetli kişilerdir. "Ünlü Kazak bilim adamı Çokan Valihanov'un yazdığına göre

Kazaklar, Nogaylarla komşu olarak yaşadığı zamanlarını "altın asır" diye adlandırmışlardır. Çokan Velihanov, Nogaylar hakkında efsanelerin bütün Orta Asya'nın göçebe milletlerine ortak olduğunu belirtmektedir" (Bulgarova, 1995: 50).

Kazak ve Kırım Hanlıkları içinde ön plana çıkan Nogaylar, hanlıkların diğer beylik ve halkı için de sığınılacak bir kapı niteliği taşımışlardır. Bundaki sebep her ne kadar hükümdarlık yetkisi asil kan aktarımıyla devam etmiş olsa da özellikle iç siyasetin yanında dışta Ruslar ile olan mücadelelerde Nogay komutanlarının cesareti, azmi ve başarısı onlara duyulan güveni arttıran unsurları teşkil etmiştir. Bu bağlamda dönem itibariyle adı Nogay tarihinde önemli yer işgal eden Mamay Mirza ve ailesi tarihî sürecin devamını anlamlandırmak açısından mühimdir. Emir Mamay'dan bahsedildiği zaman onun babası olan Musa Mirza'yı da anmak gerekir, zira kendisi Mamay Destanı'nda da adı geçen bir zat olmakla birlikte Nogayların önemli bir beyidir. Musa Mirza'nın ardından oğulları tahtı devraldıysa da aralarında çıkan anlaşmazlıklar ve dış baskılar sonucu istikrar uzun müddet sağlanamamıştır.

> Nogaylar 16. yüzyıla kadar rahat bir şekilde yaşamışlar ve bu yüzyılın ilk yarısında Astrahan Hanlığı yönetiminde etkili olmuşlardır. 1552'de Kazan Hanlığı'nın 1556'da Astrahan Hanlığı'nın Rusya'ya bağlanmasından sonra Nogaylar da dağılmaya başlamıştır. İsmail Mirza, Rus hâkimiyetini kabul etmiş, İsmail Bey'in kardeşleri Mamay Mirza ve Urak Mirza ise Ruslara düşman olmuşlar, daha sonra da öldürülmüşlerdir (Ergönenç Akbaba, 2015: 314).

Musa Bey'in oğulları olan Mamay ve Orak kardeşler Mamay Destanı'nda da birlikte hareket eden beylerdir ve aynı şekilde siyasi tarihte de eşgüdümlü hareketleri sayesinde uzun müddet Rus baskısına karşı direnç göstermişlerdir. Ancak destanda adı fesatlıkları ile zikredilen bir diğer kardeşleri olan İsmail Mirza ise çıkarcı politikalar izleyerek Nogay Ordası'nın değil kendi kişisel menfaatlerini düşünen bir karakter sergiler. Benzer şekilde tarihî vesikalarda da Ruslar ile işbirliği içinde gözüken İsmail Mirza'dan sonra Musa Mirza'nın oğulları dağılmış ve Nogay Ordası yok olmakla yüzleşmiştir. Bu aşamaya gelmeden evvel ise Nogay Ordası, önce Altın Orda'ya ve sonrasında da Kırım ve Kazan Hanlıklarına bağlı bir hayat sürmüştür. Ancak onların zayıflayıp yok olma eşiğine gelmelerini müteakiben kendi adlarından müteşekkil bir hanlık kurmuşlardır. Altın Orda'dan arta kalan nüfusun belli bir yönetim altında birleşerek nüfuzlarını korumak istemeleri noktasında Nogay Ordası'nın varlığı sığınılacak bir liman olmuştur.

> Yeni kurulan Nogay Ordası (devleti); kendi örf adetlerini, göçebe hayat tarzını tek amaç edinen eski göçebelerin sağlam dayanağı hâline geldi. Göçebe kültürün yeni dönemdeki yönlendiricisi oldu. Asırlar boyu göçebe yaşayan göçebelerin bu hayat tarzından daha sonraları yerleşik hayata geçmeye başlamaları, yeni devletlerin ortaya çıkmasına yol açtı. Bunlar göçebe kültürün hukuksal mirasçısı konumuna gelerek sadece kendi zamanındaki ilk üç asırda değil, kendine kadarki binlerce yıllık göçebe geleneğini de kendine miras edindi (İbrayev, 1998: 176).

Cengiz Han'dan beri Altın Orda Devleti içinde varlık gösteren Nogaylar zaman içinde her alanda güçlenirken eski göçebe yaşamlarını sürdürürler. Yerleşik hayata geçen ve taht hakkına sahip olan vârislerin merkezi otoriteden ayrılıp kendi başlarına birer hanlık olmalarıyla çöküntüye uğrayan Altın Orda Devleti ise gittikçe zayıflamış, her zafiyete düştüğündeyse tahttaki hükümdardan çok Nogay beylerinin adı duyulmuştur. Göçebe hayat sürmeleri sayesinde askeri konularda Orta Asya geleneğini müteakip oldukça yetenekli olan, ok atma, yay çekme, kılıç kullanma, at binme konularında usta olan Nogaylar askeri gücü ellerinde barındırmışlardır. Nogaylar siyasi anlamda da teşkilatçı yapılarını pekiştirip korumuşlardır. Altın Orda Devleti içinde Nogaylar çeşitli zamanlarda üst kademelerde yer almayı başarmış ve zaman zaman tahtta bulunan hükümdarı kontrol altına aldıkları dönemler yaşamışlardır. Nogayların siyasette Altın Orda Devleti içinde bu denli etkili olabilmeleri onların teşkilatçı yapılarından kaynaklanmaktadır. Yıllar süren Altın Orda Devleti hizmetlerinin ardından Nogaylar yerleşik hayata geçerek kendi bağımsız yurtlarını kurmuşlardır. Bunu yaparken Altın Orda'dan edindikleri kültürel mirası da muhafaza etmekle birlikte yönetimlerine dâhil olacak halkların bağlılığını kazanmışlardır. Nogay Hanlığı'nın Altın Orda Devleti altında onlara bağlı oldukları dönemden başlayarak taht silsilesini dönemlere ayırarak veren S. Nogay'ın aktarımı Nogay tarihî süreci ve hükümdarlık dönemlerini anlamlandırmak açısından önemlidir.

> Altınordu Devleti'ne Bağlı Yarı Bağımsız Dönem: Nogay Han (1270-1299) – 1299 yılı ile 1392 yılı arasında 91 yıllık dağınık dönem-, Edige Bey (1392-1412), Nurettin Bey (Edige'nin oğlu) (1412-1419), Mansur Bey (Edige'nin oğlu) (1419-1426)
>
> Tam Bağımsız Dönem: Gazi Bey (Edige'nin oğlu) (1426-1428), Vakkas Bey (Nurettin'in oğlu) (1428-1447), Horazmi Bey (Vakkas'ın oğlu) (1447-1473), Abbas Bey (Nurettin'in oğlu) (1473-1491), Musa Bey (Vakkas'ın oğlu) (1491-1502), Yağmurçi Bey (Vakkas'ın oğlu) (1502-1504), Hasan Bey (Vakkas'ın oğlu) (1504-1508), Şeyh Muhammed Bey (Musa'nın oğlu) (1508-1510), Alçagir Bey (Musa'nın oğlu) (1510-1516), Şeyh Muhammed Bey (Musa'nın oğlu) (1526-1519), Agiş Bey (yağmurçi'nin oğlu) (1519-1524), Seyid Ahmet Bey (Musa'nın oğlu) (1524-1541), Şeyh Mamay Bey (Musa'nın oğlu) (1541-1549), Yusuf Bey (Musa'nın oğlu) (1549-1554), İsmail Bey (Musa'nın oğlu) (1554-1557) (Nogay, 2013: 2751)

Parçalandıktan Sonra Nogay Hükümdarları:

a-Büyük Nogay Ordası: İsmail Bey (Musa'nın oğlu) (1557-1563)Din Ahmet Bey (İsmail'in oğlu) (1563-1578)Urus Bey (İsmail'in oğlu) (1578-1590)Uraz Muhammed Bey (Din Ahmet Bey'in oğlu) (1598-1600)Yaş Tarak Bey (Din Ahmet'in oğlu) (1600-1619)Kenan Bey (Dinbay Mirza'nın oğlu) (1622-1634)

b-Küçük Nogay Ordası: Urak Mirza (Yusuf Bey'in oğlu) (1554-1569)Gazi Bey (Urak Mirza'Nın oğlu) (1569-1576)Yahşisaat Bey (Mamay Mirza'nın oğlu) (1576-1590)Bapan Gazi Bey (Sait Ahmet Mirza'nın oğlu) (1600-1621)Kasım Bey (İsmail Mirza'nın oğlu) (1621-1639)

c-Altı Oğul Nogayları: Kasım Bey (Şeyh Mamay'ın oğlu) (1549-1555) (Nogay, 2013: 2752).

Altın Orda Devleti'ne bağlı bulunulan dönem içinde Emir Nogay'dan başlayarak ilk hükümdarlar silsilesine bakıldığında beyliğe adını veren kişi olarak Emir Nogay görülürken yaklaşık yüz yıl sonra beyliğin başına geçen ilk kişi olup adına destan yazılan isim ise Edige Mirza olarak gözükmektedir. Nogay Bey'den Edige Mirza'ya kadar geçen sürede Nogayların bir zayıflamaya uğradığı aşikâr olup ardından gelen beylerin dönemleri incelendiğinde ise benzeri bir kesintinin olmadığı anlaşılmaktadır. Ancak kısa müddetli taht hükümdarlıkları dikkat çekmektedir ve son hükümdara kadar bu şekilde devam etmesi Nogay Ordası içinde de taht mücadelelerinin yoğun bir biçimde yaşandığını gösterir.

Cuci Ulusu'nda söz sahibi beylerden biri olan Edige'nin (Edigü/İdigü) 823'te (1420) ölümünden sonra oğulları Deşt-i Kıpçak'taki siyasi faaliyetler içinde yer alarak bazı hanların yanında emirlik görevini yürütürler. XVI. yüzyılın başında Nogayların beyi olarak Musa Mirza'nın adı geçer. Bu yüzyılın ilk yarısında Kırım Hanlığı ve diğer Türk hanlıklarıyla ilişkilerinde önemli bir yere sahip olan Nogayların Ordası yüzyılın ortasında iç çekişmeler sebebiyle bölünmeye uğrar. Osmanlı taraftarı olan Yusuf Mirza ile Moskova taraftarı olan kardeşi İsmail Mirza arasındaki mücadele sonucunda Yusuf Mirza öldürülür. Nogay uruklarının bir bölümü İsmail Mirza'nın yanından ayrılarak Kadı (Kazi) Mirza'nın idaresinde 964-965 (1557-1558) yıllarında İdil Nehri'ni geçer; Kırım Hanı'ndan himaye görerek Azak Denizi arasındaki topraklara yerleştirilir. Burada oluşturulan ordaya Küçük Nogay denir (Alpargu, 2007: 203).

Emir Mamay'dan sonra Nogay Ordası'nda iç karışıklıkların baş göstermesi, destan metinlerinde de yer alan Emir Mamay'ın kardeşi Emir İsmail'in uygunsuz politikaları nedeniyle hızla çöküşe sürüklenen Nogaylar'ın karşısında bir de Rus tacizleri sıklaşınca ilk başvurulacak yer kadim dost Osmanlı Devleti olmuştur. Öteden beri pek çok kereler

yardımını esirgemeyen ancak kendinin de dış politik coğrafyalarda başka uğraşları olması nedeniyle her zaman yeterli desteği sağlayamayan Osmanlı Devleti'nden de beklenen ölçüde bir destek bulamayan Nogaylar daha fazla direnemeyerek en sonunda yıkılır.

Büyük Nogay Ordası üzerindeki yoğun Rus (Moskova) baskısı İsmail Mirza ve Tin Ahmet Mirza zamanında da (1563-1578) sürer. 977'deki (1569) Astrahan Seferi'ne Osmanlı Devleti'nin yönlendirenler arasında Nogaylar da vardır, fakat sefer sırasında herhangi bir yardımda bulunmazlar (Alpargu, 2007: 203).

Kazan ve Kırım Hanlıklarının düşmesinin ardından Nogay Ordası'nın da parçalanmasıyla Rus istilasına uğrayan Altın Orda toprakları üzerinde daha fazla direniş gösteremeyecek olan Nogaylar kitleler hâlinde bulundukları yerleri terk etmeye ve daha güvenli bölgelere göç etmeye başlamışlardır. Onların göç ettikleri en önemli yerlerden biri Osmanlı Devleti topraklarıdır ve kardeş halka kucak açan Osmanlı hükümdarları tarafından özellikle Anadolu'nun çeşitli bölgelerine Nogaylar yerleştirilmişlerdir.

Kitlesel göçlerin önünü açan ve Nogay toplum hafızasında derin izler bırakmış olan 1783 yılı katliamı, Rus Suvarov komutasında yapılır. İnsanlık tarihine Nogay Soykırımı olarak geçen bu olayda kimi kaynaklara göre on binler kimilerine göre ise yüz binlerce kişi bir gecede katledilir. Çocuk, kadın, erkek gözetilmeden öldürülen bu kişilerin hepsi de sivildir. Bir diğer kitlesel göç ise Kırım (Osmanlı-Rus) savaşından sonra olur (Şavk, 2015: 370).

Nogay göçlerine sebep olan Rus zulmü ve özellikle canilikle adı kayda geçen Rus komutan Suvarov'un katliamı nedeniyle bu vahşetten kurtulabilen pek çok Nogay diğer halklarla birlikte en yakınındaki Türk devleti olan Osmanlı Devleti'ne sığınmaya çalışır. Bu amaç doğrultusunda Rus zulmünden canını kurtarmaya çalışan Nogaylar göçe başlamış ve hem Kafkaslarda hem de Anadolu topraklarında pek çok noktaya ulaşmayı başarırlar. Nogay Devleti, Rus işgali ve yönetimi altında uzun yıllar yaşar, ancak bu süre zarfında da bağımsızlıklarını yeniden elde edebilmek için mücadelelerde bulundularsa da başarılı olmayıp Kırım dışına sürgün edilierler.

> 28 Haziran 1783 yılında Rus generali Suvorov (Nogay Kasabı) kadın, çocuk, ihtiyar demeden yüzbinlerce Nogay Türkü'nü şehit etmiştir. Kırım Savaşı'ndan (1853-1856) sonra Basarabya'dan göçüp gelmiş Kırım Türkleri ile birlikte pek çok Nogay'da Anadolu'ya göç ettiler. 1860 yılında bazı kayıtlar Türkiye'ye 180 bin kişinin geldiğini gösteriyor. Osmanlı hükümeti onları Orta Anadolu'da

çeşitli bölgelere yerleştirdi. Ayrıca 1944'te Kırım Türkleri ile birlikte pek çok Nogay Türkü de kıyım ve sürgüne uğramıştı. (Nogay, 2013: 2752).

Kitleler hâlinde Rus zulmünden kaçan Nogaylar, Osmanlı Devleti'ne sığınmış ve kendilerine yer yurt verilmiştir. Özellikle Anadolu içlerine dağıtılan Nogay kitleleri geride soydaşlarını bırakmak mecburiyetinde kalmışlardır ve Kırım'da kalanlar 1944'te Ruslar tarafından büyük bir eziyet ve canilikle karşı karşıya bırakılmışlardır. "Kırım Savaşı sonrasında Osmanlı Devleti'ne gelen muhacirlerin iskân ve iaşe işleri ile ilgilenen Ticaret Nezareti ve İstanbul Şehremaneti bulunmaktaydı. Yoğun göçlerle baş edemeyen bu iki kurumun yerine sonradan 1860 yılında sadece bu konu ile ilgilenmek üzere Muhacirin Komisyonu kuruldu" (Benli, 2013: 2758). Osmanlı Devleti zamanında yoğun bir kurtarma çabasıyla devlet eliyle Anadolu topraklarına iskân ettirilen Nogaylar, Türkiye Cumhuriyet Devleti döneminde de yerleştirildikleri sahalarda yaşamaya devam etmişlerdir.

Hakan Benli'nin (2013, 2755-2772) makalesinde belirttiğine göre Türkiye'ye göç eden Nogaylar yurt içinde çok çeşitli yerlere yerleştirilmiştir. Bu yerler arasında Eskişehir, Sivas, Samsun, Sinop, Konya, Kırşehir, Niğde, Kütahya, Ankara, Adana gibi pek çok şehir yer almaktadır. Bu bölgelerde yaşamaya başlayan Nogayların izlerini günümüzde de takip etmek mümkündür.

Türkiye'ye göçe eden ve burada iskâna tabi tutulan Nogayların yaşadığı yerler özellikle Ankara ve ilçeleri olmak üzere Eskişehir, Kırşehir Adana ve Gaziantep gibi şehirlerdir. Ülkü Çevik Şavk (2015: 370)'ın verdiği bilgilere göre: Batı Ankara ve civar Ahiboz (Ayboz/Aboz), Ballık, Taşpınar, Günalan (Koloz/Holos) köylerinde, Bala ilçesi Ahmetçayrı Köyü ile Haymana ilçesi Cıngırlı köyünde; Şerflikoçhisar'a bağlı Akin, Şekerköy ve Doğankaya köylerinde; Konya'nın Kulu ilçesine bağlı Kırkkuyu, Boğazören, Ağılbaşı ve SeyitAhmetli köylerinde yoğun Nogay nüfusu mevcuttur. Ayrıca Adana, Gaziantep, Kırşehir, Eskişehir gibi illerde de Nogay varlığı bilinmektedir.

Sözlü edebî ürünler içinde destanlar millî hafızayı teşkil eden önemli kaynaklardır. Onlar tarihî süreçleri toplum hafızasında derin izler bırakan hadiseleri edebî bir dille anlatırken aslında siyasi tarih açısından kuşaklar arası aktarımı sağlar. Bu bağlamda Nogay destanlarına bakıldığında siyasi gelişmeler ile destan metinlerinde yer alan bilgilerin birebir örtüştüğü görülürken sözlü edebî ürünlerin millî şuur oluşturma konusundaki etkisi de tescillenmiş olur. Altın Orda Devleti ile adından söz ettirmeye başlayan Nogaylar, daha sonra Kazan Hanlığı ve Kırım Hanlığı dönemlerinde de mühim hizmetlerde bulunmakla

yalnızca tarihî vesikalarda değil aynı zamanda içlerinden çıkan kahramanlarının destanlaşan hayat hikâyelerinin edebî yansımaları ile de geçmişten günümüze varlıklarını korumuşlardır. Onların bağımsızlık yolunda mücadeleci yapısı ne yazık ki basiretsiz yöneticilerin elindeki hanlık hakkının idare ettirilememesi sebebiyle özellikle Rus baskıları neticesinde son hulmuştur. Müstakil bir bağımsız devlet hâline gelememiş olan Nogaylar, Rus baskıları ve kıyımları sebebiyle bir kısmı Ruslara tabi olurken bir kısmı ise özellikle Anadolu coğrafyasına sığınmışlardır. Günümüzde hâlen Anadolu'da varlıkları bilinen Nogaylar geçmişin şanlı mirasının günümüzdeki temsilcileri olarak yaşamaya devam etmektedirler.

2.2. Sözlü Kültür Ürünlerinden Destan

İnsanoğlu var olduğundan beri iletişim yolu ile içinde bulunduğu dünyayı ve kendini tanımlamış, ilişkilerini kurmuş, düzenlemiş ve geliştirmiştir. Bu iletişim ilk başlarda basit ses ve el kol hareketleri ile sağlanıyor olsa da zamanla dil denilen düzenli bir sistematik üzerine inşa edilen yapıya dönüşmüştür. Dilin gelişmesi ve konuşmanın bir düzen içinde sağlanmasının ardından insanlığın ilerlemesinin hızlandığı, bilgi, beceri ve deneyimlerin aktarılarak hem teknolojik hem de kültürel inkişafın sağlandığı bir gerçektir. Sözlü iletişimin varlığı ile insanlar ortak bir toplumsal duygu ve düşünce çerçevesinde birleşebilmişlerdir. Dilin gelişimi ile birlikte zaman içinde sözlü kültür birikimi oluşmuştur. Sözlü kültür ürünleri insanlığın ilk edebî eserlerini oluşturur ve insanlığın ilk çağlarına değin inen ince bilgi kanallarını günümüze taşır. İnsanın varoluşundaki belki de en büyük keşiflerden biri konuşmanın keşfi ve dilin temayüzüdür. Dilin gramer yapısı ve sanatsal üslup dâhilinde etkin bir şekilde kullanımının en güzel örnekleri ise destan metinlerinde görülmektedir. Manzum ve mensur unsurların yetkin bir şekilde kullanıldığı destanlar bir olay anlatmak için söylenen basit sözlerden meydana gelmiş eserler değildir, onlar bir konu etrafında süregelen macerayı insanlığın bir kesiti ve bazen de birkaç kesitin birleşimi şeklinde günümüz insanına geçmişin değerlerini taşıyan anlatılardır. Geçmişle günümüz arasında bir köprü vazifesi gören destanların sözlü kültür ürünleri arasında ayrı bir yeri vardır. Sözlü kültür ile insanlar dili yalnızca günlük maddi boyut dâhilindeki ihtiyaçlarını karşılamak için değil aynı zamanda manevi ihtiyaçları için de kullanmışlardır. Hem kültürel hem de tarihî bilgi birikiminin kuşaktan kuşağa aktarımını sağlayan dil içerisinde sözlü edebî ürünler birer zaman yolcusu görevini üstlenmiştir.

> İnsanlığın tarihi gibi ulusların tarihi de söz ile başlar. Bu söz aynı zamanda bize kimliğimizi ifade eder. Kimliğimizi ifade eden bu söze bu gücü veren ve bu anlamı veren kendi dilimiz olabileceği gibi, ifade ettirilme mecburiyetinde bıraktığımız bir çevre ulus dili de olabilir. Demek milletlerin oluşumunda olduğu kadar, onların belirlenmesinde ve bir ulus niteliği kazanıp kazanmadıkları konusunda da en değişmez belirleyici söz veya dildir (Yıldırım, 1998: 89).

Dilin işlevsel bir şekilde kullanılmasının ardından onun zenginliğini gösteren unsur edebî yetkinliktir. Edebî yetkinliğe ulaşmış bir dil en üst düzeyde kullanım gücüne ulaşmış demektir. Dilin devamlılığı aynı zamanda kültürün devamlılığı olduğundan edebî eserlerin varlığı yaşayan bir dil ve kültür örneği sergiler. Kültür oluşumunu ve sürdürülmesini sağlayan en önemli unsur olan dil sayesinde artan iletişim, millî ve dinî kavramaların oluşmasını da kolaylaştırmıştır. Böylece bu kavramların nesillere aktarımı için kullanılacak unsur olan dilin en işlek hâli şeklinde inkişaf eden edebî ürünler birikimin gelecek kuşaklara aktarılmasında araç rolü üstlenmiştir. Sözlü kültür ürünlerinden olan destanlar, içinde atasözü, deyim, mâni, türkü gibi diğer sözlü edebî ürünleri de barındırması bakımından oldukça önemli bir sözel hazine kaynağıdır. Atalardan günümüze ulaşan destan metinleri hem edebî içerik hem de anlattığı konu açısından geçmişten geleceğe uzanan kültürel bir miras taşıyıcısıdır.

> "Dastan" veya "destan" sözü Farsçada efsane ve mesel ve hikâyet-i güzeştegah manasındadır. Ebuzziya Tevfik "kıssa, hikâye, ekseriya manzum olan kıssa, vak'a" karşılıklarını vermiştir. Şemseddin Sami, "1-hikâye, masal, sergüzeşt. 2-bir vak'a veya hâli hikâye eden amiyane manzume" demektedir. Muallim Naci, "kıssa, hikâye, masal, hile, tezvir." Hüseyin Kazım Kadri ise "kıssa, hikaeye, masal, manzum hikâye" tariflerini veriyorlardı (Elçin, 1968: 159).

Farsça anlamıyla kısa hikâye anlamına gelen ve oradan Türkçe'ye geçmiş olan destan terimi Türk dünyası içerisinde lehçelere göre hemen hemen aynı ses ile ifade edilerek yine "destan" olarak adlandırılarak kullanılmıştır.

> Farsça bir kelime olan destan terimi hemen hemen bütün Türk lehçelerinde ortak olarak kullanılan bir terimdir. Çeşitli Türk lehçeleri arasında bu terimin kullanımında sadece fonetik farklar vardır. Örneğin; Destan, "Dastan", "Dästan", "Dessan" gibi (Ekici, 2002a: 28).

Sözlü kültür verimleri arasında önemli yer tutan destanın edebiyattaki ve kültürdeki yerini daha iyi müşahede edebilmek için kelime manasına ve mananın mahiyetine bakmak daha aydınlatıcı olacaktır. Destan kelimesinin Türk lehçelerinde birbirine yakın adlandırmalar ile anılmasının haricinde mana açısından neye tekabül ettiği hususunu TDK (2005: 510)'nın sözlüğünde üç ayrı açıklama ile bulmaktayız:

> 1-Tarih öncesi tanrı, tanrıça, yarı tanrı ve kahramanlarla ilgili olağanüstü olayları konu alan şiir, epope: Manas Destanı, Şehname, İlyada, Kalevala birer destan örneğidir.2- Bir kahramanlık hikâyesini veya bir olayı anlatan koşma biçiminde, ölçüsü on bir hece olan halk şiiri. 3-Çağdaş Türk edebiyatında biçim ve içerik yönünden, geleneksel destanlardan ayrılık gösteren uzun kahramanlık şiiri: Üç Şehitler Destanı, Çanakkale Destanı.

Türkçe sözlükte yer alan bilgiler ışığında denilebilir ki destan içeriğini oluşturan unsurlar bir şahıs ya da millet üzerinden anlatılan kahramanlık veya mitik konularıdır. Bu konuların anlatımı ise genellikle ölçülü nazım biçiminde düzenlenmiş anlatılardır. Kahramanlık ya da mitik olayları ele alan destanlar zaman zaman farklı adlandırmalar ile de eş değer tutulmuştur. Ferit Devellioğlu'nun (2005: 178) lügatine baktığımızda destan kelimesinin karşılığı; "hikâye, kıssa, epope*"* olarak verilmiştir.

Kültürün ve tarihin derin izlerini takip edebileceğimiz sözlü edebî eser olan destanlar yüzyıllar boyunca nesiller arası bağlantıyı sağlamıştır. Sözlü kültürün gelişmesi ile kuşaklar arası aktarıma uygun görülen ürünler genellikle toplumu derinden etkileyen büyük vakalar olmuştur. Bunlar arasında savaşlar, göçler, kıtlık-kuraklık, doğal afetler, toplum tarafından sevilen ve benimsenen bir büyüğün-liderin ölümü gibi konular yer almaktadır. Destanlarda geçen bu hadiseler bir yandan içinden çıktığı toplumun tarihî, dinî ve kültürel yaşantısı hakkında bilgi sunarken diğer yandan da sözlü edebiyatları hakkında bilgi edinmemizi sağlar. Sözlü edebî eserler arasında destanları bu denli kıymetli kılan en önemli özelliklerden biri de dilin kullanım zenginliğini yansıtmasıdır. Şiirsel söyleyiş biçiminin gelişmiş olduğu ve bu sayede nesir kısımları haricinde nazım bölümleri de bulunan destanlar insanlığın ilk aşamasından destan devrinin sonuna kadarki zaman dilimi hakkında geniş bir tarihî ve kültürel yelpaze sunmaktadır.

> Toplumlar genel olarak mitik, dinî ve modern zihniyeti olmak üzere sırasıyla üç zihniyet dönemi yaşamıştır. Bu zihniyet dönemleri kendi çağlarında üretilen sözlü ve yazılı ürünleri içerik olarak doğrudan etkisi altına almıştır. Zihniyet değişimlerinde bir önceki döneme ait temel değerler, unsurlar etkisini yapıya ve içeriğe ait temel unsurlarda hissettirmeye devam etmiştir (Temur, 2012: 1).

Destanlar geçmişin geleceğe aktarımı olmakla birlikte milletlerin geçirdiği aşamalar hakkında bilgi verirken geçmişin izlerini bir sonraki döneme taşır. Sözlü kültürün ilk ortaya çıktığı zaman dilimine bakıldığında o devirde mitik bir dünya görüşünün hâkim olduğu anlaşılır. Mitolojik kaynaklı hayat algısı içerisinde, olağanüstülüklere dayalı düşün yaşamı süren insanoğlunun bu idraki sözlü ürünlerinde tespit edilir. Evrenin, dünyanın, insanın yaratılışı ya da var olan herhangi bir şeyin yaratılışı hakkında bir dayanak arayan insanoğlu

çözümü mitik dünya görüşünde bulmuştur. Benzeri konularda aynı merakı taşıyan ve varoluşuna bir mana bulmaya çalışan diğer insanlar için bir yol gösterici niteliği taşıyan destanlar imdada yetişmiştir. Toplumsal hafızanın olağanüstülükler ile bezeli olduğu bu dönemlerin destanlarına bakıldığında varoluş sorunsalı ile karşılaşılmakla birlikte buna getirilen çözümlerin anlatımının da doğaüstü idrake dayalı olduğu görülür[5]. Zamanla dünya algısının değişmesi dinî içerikli destani metinleri doğurmuştur ve bunlarda da yine bir önceki dönemin mitik yapısının izlerinin devam ettirildiğine şahit olunur. Kahramanlık konularının işleniyor olduğu destanlarda dahi mitolojik algının yer yer korunuyor olmasıyla millî kültürün hangi aşamada olduğu takip edilebilir. Modern zamanlara ilerledikçe olağan dışılıkların daha aza indiği, gündelik yaşamın izlerinin dünyevi kaidelere daha bağlı olduğu, bilime dayanmayan öğelerden uzaklaşan ve sadeleşen bir hayat algısının belirginleştiği görülür.

Toplumların destanları incelendiğinde içerik açısından mitik, dinî ya da modern zamana ait olup olmadığı rahatlıkla anlaşılabilirken bunların içinde en yakın dönemli destanlarda dahi en uzak zamanların izlerine rastlamak mümkündür. Bunun sebebi bir sonraki aşamaya keskin bir geçiş yapmanın mümkün olmaması, insanın doğası gereği algısındaki dönüşümün zaman içinde evrilmesi, her ne kadar evrilme sağlansa da geçmişe ait kalıtımın azalarak da olsa geleceğe taşınmasıdır. Toplumlar dinamik bir yapıya sahip olmakla birlikte bir önceki dönemin inanç ve kültürel yapısı bir sonraki dönemde değişse dahi tamamen silinmez, yalnızca etkisi azalır ve azalarak devam eder ya da bir sonraki yapıya uyarlanır. Toplumların sözlü edebiyatında destanı önemli kılan en önemli unsurlardan biri milletlerin kültürel geçiş süreçlerinin takibinin mümkün olmasıdır. Destan metinlerinden izlenebilen zaman dilimleri hem insanlığın var oluşundan günümüze kadarki süreci hem de milletlerin geçirdiği aşamaları gözler önüne serer.

> Yarı-medeni ve klasik eski çağın dogmatik olmayan ve açıklanmayan dinlerinden folklor malzemeleri genellikle mit şeklini alır. Her türlü olay için sorumlu tutulan sebeplerin belirli güçler (Tanrılar ve İlahlar) ve bu güçlerle bağlantısı olduğuna inanıldığından, bir mit (Yunan mitosundan bir söz veya bir konuşma) her çeşit olayı açıklamaya çalışan (şimdi modern ilimle açıklanan) açıklayıcı ve sebep

[5] Destanlara bakıldığında özellikle bir milletin ilk dönem destan edebiyatı hususunda bir tetkik yapıldığında bu ürünlerde yer alan kahramanların dikkat çekici yönü onların sıradan insanlardan ayrışan vasıflarıdır. Bu konu üzerinde duran N. S. Banarlı (2004: 1) da destan kahramanlarının Tanrı, Tanrıça olduğundan veya onların gökyüzünden süzülen bir ışıktan, su kaynağından, hayvan atadan türemiş olağan dışı varlıklar olduğunu aktarır. Bu olağanüstü algının temelinde yatan sebebi ise N. S. Banarlı destan devri insanının düşünüş, duyuş ve sanatının bulunduğunu ifade ederek, destanlarda yer alan masalsı formların insanlık tarihinin derin izlerine rastlamanın mümkünatından söz eder.

> belirleyici (Yunan aitia'dan sebep) bir hikâyedir. Bu mitlerin toplamı mitolojiyi meydana getirir (Günay, 1992: 5).

İnsanlığın her bir aşaması bir sonraki adımı doğurmuştur ve her aşama bir öncekinden izler taşır. Buna mukabil destanlara bakıldığında ise onlarda da oluşturulduğu dönemden çok daha önceki aşamaların izleri tespit edilir. Destanı oluşturan öğeler arasında insanlığın ilk aşamalarına kadar inen bilgiler mitolojik öğelerdir ve bu da destanın oluşumu için gerekli olan imkân ve şartlar içerisinde mitin önemli bir yer tuttuğunu gösterir. İnanç şeklinden dünyayı ve evreni algılamaya kadar geniş bir çerçevede insanlığın varoluşunu ortaya koymada katkı sunan mit öğeleri destan metinlerinde kendine yer bulur[6]. Gelişmiş bir edebiyatın ürünü olan destanlar için bir önceki adım olan mitsel anlatılar, kendinden sonra gelen yaratmalarda varlığını hissettirir. Mitolojik devrin ardından yaşanan destan devri kendinden önceki dönemin izlerini içinde barındırır ve onun temelleri üzerinde yükselir. Mitoloji destan ilişkisinin yadsınamaz bir gerçek olduğunu anlatan ve mitolojinin destan içindeki yerinin ne şekilde ortaya çıktığı konusuna değinen Fuzuli Bayat şunları söylemektedir:

> Destan, mitolojide gerçek diye kabullenilmiş kavramları masal gibi gözden çıkarıp onun modelinden faydalanarak gelişen bir tür değildir. O, mitolojinin gerçeğe inandırma geleneğini kabul etmiştir. Fakat yeni devrin gerçeklerine destan biraz yaklaşmıştır. Yani inanılmaz olanla inanılabilecek nitelikler yer değiştirmiş, böylece de mitolojik devrin yerini kahramanlık devri almıştır. Bu manada kahramanlık devrinin, tarihte meydana gelmiş savaşları yansıtması, destan kahramanının tarihî şahısla özdeşleştirilmesi de dikkatten kaçmamalıdır (Bayat, 2005: 103).

Mitolojik devrin geride bırakılmasının ardından kahramanlık konularının ön plana çıkması ile oluşan destanlarda tarihî gerçeklik payının büyük olması kaçınılmazdır. Zira büyüsel düşünce dünyasından çıkan insanoğlunun ilerleyip gelişmesi neticesinde olağanüstü yaşamlar değil gerçek dünya düzeninde geçen olaylar destan metinlerinde kendine yer bulmaya başlamıştır. Bu bağlamda yaşanan tarihî hadiseler ve yaşamış kişilerden yola çıkılarak anlatılan sarsıcı olaylar destanların konusunu oluşturmaya başlamıştır. Her iki

[6] İnsanın var olduğun, bu dünyaya ait olduğunu ve biricikliğini keşfetmesinin ardından nereden gelip nereye gideceği konularındaki bilinmezliklere âşıklık getirmeye çabalaması onun bilme isteğinin bir sonucudur. Kendi varoluşu haricinde etrafında gördüğü, bildiği varlıkların da nereden kaynaklanmış olduğuna dair çıkarımlar insanın varoluşu anlamlandırma isteğinden kaynaklanır. Bu konulara değinen Abraham Maslow (2001: s.66-67) bilmek konusunda insanın ilk algısının ilahi bir mekanizmaya ait olabileceği yönünde, mitsel ya da dinsel bir düşüncenin var olduğu kanaatindedir. Buna göre bir şeyin sırrını bilen kişi ancak ilahi ve insan dışı bir kudret olabilir. Bu bilgiye bir insanın ulaşma çabası ise Âdem ve Havva'nın yasak elmayı yiyip bilgiye ulaşması ya da Prometheus'un Tanrılardan ateşi çalarak onu insanlara getirmesi gibi ilahi sistemdeki bir bilgiye ulaşmak cezasız kalmamıştır. Bu nedenle ilahi bir bilgiye ancak Tanrı ya da Tanrılar sahip olurken bir bilinmezliğin açıklaması da yine onların gazabına uğramamak adına ilahi dokunuşlar vasıtasıyla yapılmıştır.

devrin etkisi neticesinde mitolojik devre ait öğeler ile gerçeklerle yüzleşen dünya algısı birleştirilerek oluşturulmuş destanlar karşımıza çıkar. Bu destanlar genellikle kahramanlık konulu olmakla birlikte tarihî hadiseleri içerirken bunları olağan dışılıklarla bezeli ilgi çekici anlatımlar vasıtasıyla sunar[7]. Bu aşamada mitolojik evreden ayağını tam olarak kaldırmadan bir sonraki, gerçekçi aşamaya geçmiş olan insanoğlunun her iki dönemine de tanıklık edilir. Nitekim büyüsel düşünceden daha gerçekçi bakış açısına geçildiyse de biri diğerini tamamen ötelemeden, devamlılık içinde sarmal bir akış izlenir.

Kahramanlık konulu destanlar için gerçekle mitolojinin harmanlandığı, olağan durumların olağanüstülüklerle anlatıldığı destanları tanımlarken destan kelimesi yerine bu tanımın hikâye ya da epope olarak kullanıldığı da görülür. Destan kelimesi yerine bazen hikâye terimi kullanılır. Destan yerine hikâye denmesinin sebebi birinin uzun birinin kısa bir yapıya sahip olması ve destan devrinin ardından küçük destan denilebilecek daha az hacme sahip hikâyelerin ortaya çıkmasıdır. Destan devrinden çıkıldıkça kısalan anlatımlar hikâye olarak adlandırılmıştır ve bunların içindeki arkaik unsurlar da aynı oranda azalmaya uğramıştır. Mitolojik evreden ne kadar uzaklaşılırsa destan metinlerinin o oranda gerçekçilik barındırdığı gibi destan devrinden de ne kadar uzaklaşılır o oranda anlatıların kısalarak hikâye boyutuna ulaştığı görülür. Destan kavramı yerine hikâye kavramının kullanılmasının haricinde batılı kaynaklarda ise bu terim epope kelimesi ile karşılanır. Epope olarak adlandırılan destanlar genellikle bir kahramanın maceralarının anlatıldığı hacimli ve şiirsel metinlerdir. Aynı tanımlamayı Öcal Oğuz şu şekilde vermektedir: "Epopoe, bir edebiyat türü olarak büyük bir olay veya bir kahramanın maceralarını anlatan olağanüstü motiflerle örülü uzun şiir, bir başka ifadeyle anlatmaya dayalı epik şiir". Muhtevası kahramanlık konuları olan destanların epope diye adlandırılması onların epik nitelikler taşımasından kaynaklanır. Epope kelimesinin epik yönüne makalesinde vurgu yapan M. Ekici (2002a: 28): *"*Aristo tarafından kullanılan ve Eski Yunancaya ait bir kelime olan epos terimi şiiri anlatmaktadır, Epope ise kahramanlık şiirlerine verilen adlandırma olarak karşımıza çıkar. Destan teriminin karşılığı olarak Türkçeye epope veya epik olarak geçmiştir" demektedir.

[7] Destanların tarih açısından önemi üzerinde duran Nihat Sami Banarlı (2004:2): "Tarih bakımından destanların kıymeti şuradadır ki, bazı milletlerin millet hâline gelmeleri tarihin çok eski çağlarında olmuştur. Bunların hayatı tarihten önceki zamana uzanır. Böyle milletlerin tarihlerinin başlangıcını bulmak ekseriya mümkün değildir. Destanlar tarihleri bu ölçüde eskilere uzanan milletlerin ilk çağlarını bize bir takım mitolojik menkıbeler hâlinde anlatırlar. Bunlar gerçek olmasalar hatta gerçeğe uymasalar bile, milletlerin kendi millî mazileri hakkında neler bilip neler düşündüklerini haber vermek bakımından ehemmiyetlidir. Bununla beraber destanlar tarih değildir. Destan kökü tarihe dayanan, ilhamını tarihten alan bir halk edebiyatı verimidir" demektedir.

Destan terimini inceleyen M. Ekici makalelerinde, destanı tanımlayan ifadelerin neler olduğuna açıklık getirerek konunun anlaşılmasını sağlamıştır. Bu incelemeye göre destan ve destan kelimesi yerine batılı kaynaklarda kullanılan epope ve epos terimlerine vurgu yapılmıştır.

> Orta Asya Türk boyları arasında "epos" terimi daha çok Manas Destanı gibi, büyük hacimli eserler için kullanılmaktadır. Epope veya epik terimi ise, hem genel olarak bir tür adı, hem de küçük veya büyük çaplı ancak kahramanlık konulu bütün eserler ve özellikle de "destan" teriminin karşılığı olarak bütün Türk lehçelerinde kullanılmaktadır (Ekici, 2002a: 28).

Batılı kaynaklarda epope ile ifade edilen destan teriminin muhtevasını oluşturan kahramanlık macerası Türk destanlarının da temel özelliklerinden birisidir. Yaradılış ve insanlığın ilk zamanlarını anlatan metinlere ek olarak kahraman macerası üzerine kurulu destanların epope terimiyle karşılandığı batı literatürü yerine Türk edebî terminolojisinde destan tabiri kullanılmıştır. Epik teriminin epope ile eş anılması kahramanlık maceralarını anlatan destan metinlerine dayanmasından kaynaklanır. "Epik (epos) kelimesi Yunanca olup çoğunlukla şiir şeklinde kahramanlık olaylarını anlatan canlandıran edebî bir tür olarak kabul edilir. Bu kelime epope olarak destani eserlere de ad olarak kullanılmaktadır" (Köksal, 1984: 11).

Pek çok milletin millî edebî ürünü olarak destanlar farklı isimlerle anılmalarına karşın aynı manayı içermesi bakımından adlandırılmaları eşdeğer niteliktedir. Eski Yunan'da epos terimiyle ifade edilen destanlar uzun şiirler olmakla birlikte kahramanlık maceralarını anlatmaları açısından destani yaratmalardır. Yaradılış, kahramanlık, aşk ya da olağanüstülüklere dayalı anlatımlarla kurgulanmış destanların her biri milletlerin kültürel hazinesini edebî bir zenginlik yansıtmakla birlikte içinden çıktığı halkın ürünleridir. Destanlar, halka ait olan zenginliği, en eski dönemlerinden başlayarak, pek çok bilgi birikimiyle birlikte yaratıldığı milletin özünden damıtarak günümüze aktarır.

> Destan (epos), bir boy, ulus (kavim) veya millet hayatında tam estetik hüviyet kazanmamış eser sayılan efsanelerden sonra nazım şeklinde ortaya çıkan en eski halk edebiyatı mahsullerinden biridir. Sözlü geleneğe bağlı bu mahsuller zaman ve mekân içinde cemiyetin iradesini ellerinde tutan "Kahraman-Bilge" şahsiyetlerin menkıbevi ve hakiki hayatları etrafında teşekkül etmiş uzun, didaktik hikâyelerdir (Elçin 1993: 72).

Destan ve epos kavramlarına açıklık getirdikten sonra destanların nasıl ortaya çıktıklarına da değinmekte fayda vardır. Destanlar ilk olarak sözlü kültür ortamında

oluşmuşlardır ve destanların ortaya çıkmaları için sözlü kültürün gelişmiş bir edebî niteliğe ulaşmış olması gerekir. Destanı ortaya çıkaran bir sözlü kültür ortamının bulunması gerektiği üzerinde duran Dursun Yıldırım (1998: 95) destani dönemi şu şekilde belirtir; "Yazı öncesi ilişkilerin ve kurumların belirginleştiği, düzenin işlediği, iletişim biçimlerinde sabit anlatım biçimlerinin ortaya çıktığı ve kendilerine özgü içerik kazandıkları, estetik anlayışın ve bunun yansımalarının bilinmeyen ile ilgili açıklamaların, inanç ve ahlak normlarının oluştuğu ortam"

Destanların ortaya çıkışları için gelişmiş bir sözlü kültür ortamının ilk koşul olmasının yanında onların hangi şartlarda oluşturulduğu da önemlidir. Toplumsal düşün yapısı destanı oluşturan temeli teşkil ederken bilgi birikimi de onu oluşturacak konuyu belirler. Eski devirlerde mitolojik bakış açısı ile anlamlandırılan dünya tasavvuru mitoloji konulu destanları ortaya çıkarmıştır. Daha sonraki devirlerde ise gerçek hayattan izlenimlerin yoğun olduğu, gerçekçi bir zemine oturan destanlar ise kahramanlık konulu destanları meydana getirmiştir. Destanların oluşumu ile ilgili iki önemli nokta üzerinde duran Pertev Naili Boratav, mitoloji ile gerçeğin iki ayrı konudan oluştuğu ve bu iki ana temel üzerine kurulu destanların bulunduğundan bahseder.

> Destanlar, ulusların yazı öncesi çağlarında oluşmuş, gelişmiş yapıtlardır. O çağlarda, hem yaradılış ve dönüşümlere, tanrılara ve çeşitli olağanüstü varlıklara, hem de toplumun geçmişine değin bilgileri destanlar verirlerdi. Böylece onların konuları iki kümede toplanır: 1) Kozmogoni ve mitoloji konuları: Evrenin ve yeryüzündeki varlıkların yaradılışları; Tanrılar ve tanrımsı varlıklar (Tanrılarla insanların birleşmesinden doğmuş kimseler, dev, ejder vb. gibi şeytansı kötü güçleri cisimlendirmiş yaratıklar) bu çeşitli varlıkların kendi aralarında ya da insanlarla alış-verişleri, savaşları. 2) Ulusun geçmişindeki önemli olaylar, büyük önderlerin dışta ve içte, toplumun düşmanları ile savaşları, toplumu daha rahat bir yaşama ulaştırma çabaları… (Boratav, 1969: 38).

Dünya üzerinde var olan her milletin sözlü ürünleri vardır ancak bunlar arasında yalnızca bir kısmının destan türünde örnekler verdiği görülür. Sözlü kültür ürünlerine sahip olmak ya da mitolojik evreden gerçekçi evreye geçiş aşamalarını yaşamak her millette destan türünde eserleri ortaya çıkarmamıştır. Gelişmiş bir sözlü kültür hazinesine sahip olan ve toplumsal derinliklerini uzun metinlere nakşedebilen milletlerin edebî ürünü olan destanların ortaya çıkması için pek çok unsurun bir araya gelmesi gerekir.

> Milletlerin ilk edebî mahsullerine destan ismi veriliyor. Destanların ilk edebî mahsul olmaktan başka vasıfları da vardır. 1-Bunlarda ferdiyet yoktur.2- Mevzularını ya esatir-yaradılış efsaneleri, ilahların

> mücadeleleri, ilh… veya tarihî olsun, efsanevi olsun, kahramanların mücadeleleri teşvik eder (Boratav, 1984: 15).

Destanların ortaya çıkması için gereken bazı aşamaların[8] bulunması gerektiğini M. Ergin (1985: 19-22) on iki madde altında toplayıp açıklamıştır. Onun bu açıklamasına göre bir destanın sahip olması gereken ilk nitelik onun yaratıcısının millet olması, yani millî bir şuurun ürünü olmasıdır. İkinci vasıf olarak destanın taşıması gereken özellik içeriğinin millet hayatına dayanması sayesinde millî kültür unsurlarını içinde barındırmasıdır. Üçüncü vasıf, kahramanlığın yüceltilmesi, millî değer hâlinde sunulması ve alp kavramının gelişip devam etmesinin sağlanmasıdır. Dördüncü vasıf, yüksek bir coşkunluk ifadesi ile sunulmasıdır. Beşinci vasıf, tabiat unsurlarının geniş yer tutması ve doğa insan bütünleşmesinin verilebilmesidir, böylece tabi unsurlar kişileştirilerek insanla birlikte onun da yaşıyor olduğu daha net bir şekilde vurgulanır. Altıncı vasıf destanlarda geçen hayvanların da aynı tabi unsurlar gibi canlı ve zaman zaman kişiliğe büründürülerek verilmesidir. Bunun en güzel örneği kahraman ile atı arasındaki bağın vurgulandığı kısımlarda görülür. Yedinci vasıf, zamanın hızla akıp gitmesi ile hareketli bir yaşam biçimine vurgu yapılmasıdır. Bir söz ile beş, on yıl öteye geçiş sağlanır ve öncesindeki ile sonrasındaki vakalar birbiri ardına bağlanarak akıp gider. Sekizinci vasıf, destanın tarihin içinden çıkan bir parça olması ile destan-tarih ilişkisinin var olmasıdır. Dokuzuncu vasıf, destanın içinde geçen her bir olayın bir coğrafyaya sahip olmasıdır ki bu da tarihî süreç içerisinde destanı yaratan milletin hangi coğrafyada yaşadığı hususunda bilgi veren bir özelliktir. Onuncu vasıf, destanın uzun ve büyük bir manzum eser olmasıdır. Ancak bazı destan olarak adlandırılan eserler manzum kısımlara ek olarak mensur bölümleri de içerir. On birinci vasıf, destan konusunun bir kahramanın etrafında dönüyor olmasıdır. Destanın sahip olması gereken son vasıf ise destanda kullanılan dil özelliği bağlı olduğu dilin en yüce mertebesini yansıtmasıdır. Manzum, mensur ya da manzum-mensur karışık olmak üzere kurulmuş olan destan yaratıldığı dönemde kullanılan dilin edebî hazinesinin en geniş hâlini sunar.

[8] Destanların oluşumu için gereken bazı şartlar üzerinde duran Erman Artun (2015: 85) doğal destanların üç aşamada oluşacağından söz eder: "a) Tarihî bir olayın olması b) bu olayın meydana gelişinden sonra aradan uzun bir zaman geçmesi ve halk tarafından kuşaktan kuşağa aktarılması. c) Milletin bir şairinin bu olayları nazım hâline getirmesi. Bir milletin millî, tabii destanının olabilmesi; a) Tarihin en eski devirlerinde, aklın ve mantığın toplum düzenine hâkim olmadığı dönemlerde yaşaması gerekmektedir. b) O milletin tarihinde kolay kolay silinmeyen, savaşlar, göçler, yeni vatan edinmeler gibi toplumun belleğini devamlı meşgul edecek olaylar olması gerekir." E. Artun'un verdiği bilgilere istinaden destanın oluşabilmesi için bir millet olmak ve bu milletin başından geçen sarsıcı bir olayın bulunması ilk şart olarak gözükür. İkinci aşamada ise bu olayın bir şair tarafından düzenlenip dilden dile aktarılıyor olduğu yer alır.

Destanların pek çok çeşidi bulunmakla birlikte ilk mahsullerinin sözlü ürünler olarak görülmesi vazgeçilmez bir unsurdur. Sözlü kültür ortamında oluşan destanlar daha sonra yazının bulunması ve sözlü ürünlerin yazıya aktarılması ile yazılı metinler hâline dönüşmüştür. Destanlar doğal destan kapsamında milletlerin başından geçen büyük ve unutulmaması gereken hadiseleri konu almakla birlikte daha sonraları yapay olarak herhangi bir şahıs, tarihî olay, millî veya ferdi bir durum üzerine de yazılmış olabilir. Destanların ilk defa yazıldığı birincil kaynak olarak nitelenen metinleri olabileceği gibi ilk destandan türetilerek yazılan ikincil destanlar da mevcuttur. Destanların hacimsel özellikleri açısından büyük ya da küçük olarak adlandırılmasının haricinde manzum, mensur ya da hem mensur hem manzum özellikleri şekil açısından ihtiva etmeleriyle de oluşturulan metinler olarak karşımıza çıkar.

> Nitekim günümüzde yaşayan destan geleneklerinde de (örneğin Kırgızlarda) destan baştanbaşa ölçülü sözde anlatılır. Ancak kimi sözlü geleneklerde ölçülü sözle düz konuşma dili anlatımının katışık bulunduğu destan biçimlerine rastlanması ve bu tür anlatımın eski örnekleri olan metinlerin de bulunması (örneğin Dede Korkut Kitabı) kimi ulusların öteden beri destan anlatımında düz sözle ölçülü sözü katışık kullanmış olacaklarını düşündürebilir (Boratav, 1969: 38).

Nazım-nesir ayrı veya karışık yazılmış destanlar haricinde destanların içerikleri bakımından da birbirinden ayrılan özellikleri mevcuttur. Yaratıldığı milletin en eski devirlerini anlatan arkaik destanlar olabileceği gibi tarihî bir vaka üzerine kurgulanmış tarihî destan ya da şahsi mücadeleleri anlatan kahramanlık veya aşk destanları da mevcuttur. Bir milletin destan yaratabilmesi için destan devrine erişmiş olması gerekir bunun için de öncelikle o edebî düzeye ulaşmak şarttır. Destan söyleyebilecek edebî seviyeye erişen bir millet destanı oluşturacak ve toplumu derinden etkileyen bir olay da yaşamış olmalıdır. Bu ve benzeri şartlar o milletin destan yaratmasına imkân sunarken hiç destanı olmayan ya da çok sonradan destan üretmek için bu edebî türde eser ortaya koyan milletler de mevcuttur. Nitekim bu aşamada dikkat edilmesi gereken bir diğer husus ise destanın içeriğinin ne şekilde teşekkül ettiğidir.

Destanlar sözlü kültür ortamının ürünleridir ve nesiller boyunca anlatıla anlatıla günümüze ulaşmıştır ve ardından yazıya aktarılmışlardır. Sözlü edebiyat içerisinde üretilen destanların tamamına sözel anlatımın sürdürüldüğü biçimleriyle ulaşmak mümkün olmamakla birlikte başlarda sözlü olduğu tahmin edilen ancak yazılı hâlleri ile günümüze ulaşan destanlar da vardır. Destanın içeriğini oluşturan konular arasında insanlığın ilk çağlarına dayanan arkaik nitelikli, mitolojik öğeleri yoğun bir şekilde barındıran destanlar

olabileceği gibi tarihî kayıtlarda yaşandığı ispat edilebilen destanlar da mevcuttur. Bu destanlardan bazıları destanı oluşturan şartlarda da zikredildiği üzere toplumu derinden etkileyen bir olay neticesinde doğal bir şekilde meydana getirilmiş olmasının haricinde daha sonradan destan yaratmak istenerek yapay bir vaziyette de oluşturulmuş olabilir. Destanın içeriğini teşkil eden konu bir şahıs üzerinden onun maceralarının anlatılması şeklinde ortaya çıkabileceği gibi bir milletin yaşadıkları da mevzu edilerek toplumsal bir anlatı da sunuluyor olabilir. Oluşturulan destanın ilk örneğine ulaşılabiliyorsa bu o destanın ilk halidir. Ondan türeyerek zaman içinde çeşitli değişimlere uğrayarak günümüze ulaşanlar arasındaysa o destanın çeşitli varyantları bulunur. Bütün bunlar destanı oluşturan öğeler olup onu meydana getiren muhtevanın tespiti açısından mühimdir. Bazı milletlerin gelişmiş bir edebî dünyası olsa dahi destan devrini yaşamamış olabilir. Günümüze ulaşan destanı olmayan milletlerin kendi millî hafızasında yer eden şahıs ya da olaylar adına sonradan da destan ürettikleri görülür. Bu yapma destanlar da yine doğal destanlar gibi millî hafızanın korunması için üretilen edebî verimlerdir.

> Bazı milletler destan edebiyatına yapma destanlar ile katılmışlardır; ilhamlarını eski Yunan, Latin, Şark milletlerin destanlarından veya mitolojilerinde almışlardır. Çünkü bir milletin millî destanı olabilmesi için o milletin tarihinde şu koşulların bulunması gerekir: a) Halk hayalinin efsaneler yaratmaya elverişli bulunduğu, en eski ilkel devirlerde yaşamış olmak. b) O milletin tarihinde unutulmaz doğa olayları, büyük savaşlar, göçler, saldırılar, yeni topraklarda vatan kuruluşu gibi halkın hayatını ve zihnini nesillerce meşgul eden olayların bulunması (Demirel, 2015: 24).

Destan devri denilen çağda insanların dünyayı algılayışları, açıklayamadıkları olaylara büyüsel nitelikler atfederek onları açıklamaya yöneliktir. Bu devirde insanlar savaşlar ve doğa olaylarıyla mücadele ederken onlar için üzerinde yaşadıkları dünya ve gökyüzü ile birlikte evren bilinmezlerle dolu sihirli yaratımların birleşimidir. Dolayısıyla açıklanabilir olan ile açıklanamaz olan birbiri içine girer ve bir bütün oluşturur. Bu dönemleri yaşayan insanlar için günümüzde olağan sayılabilecek pek çok durum o devrin olağanüstü algılamasıyla harmanlanıp, büyüsel bir bakış açısıyla birleşerek destana dönüşür. İnsanlığın en eski dönemlerini anlatan ve olağan dışı niteliklerin yoğun olarak işlendiği destanlara ek olarak tarihî hadiselerin konu edinildiği destanlar da vardır. Bunlar genellikle toplumun mücadele verdiği olayları kahraman bir kişinin önderliğinde anlatan destanlardır. Tarihî olayları işleyen destanlar millî hafızada yer etmiş önemli dönüm noktalarını içerir. Tüm bunlar bir araya gelerek yapay veya doğal bir üretime dayanan destan metninin içeriğini oluşturur.

Destanın içeriği haricinde şekil yönünden incelenmesi üzerinde de ayrıca durmak gerekir. Bu minvalde incelemeye tabi tutulan konu, ele alınan destanın mensur mu manzum mu olduğu hususudur. Şiirsel bir dile dayanan sözlü kültür ürünü destanlar daha çok manzum özellik gösterir; bunun sebebi ise destan anlatımı sırasında bir müzik aletinin de anlatıma eşlik ediyor olmasıdır. Dolayısıyla manzum nitelikli destanlar müzikal bir yapıya yaslanır. Bu tür destanlar özellikle doğal ve ilk destanlara ait ortak özellikler olup tarihî bir şahsı, olayı veya arkaik bir oluşumun anlatımı aynı zamanda kutsi özellik barındırmakla birlikte ayinsel anlam da içerir. Ayinsel törenlerde müziğin ve şiirsel söylemlerin odak arttırıcı niteliği sayesinde kendinden geçmeyi kolaylaştırıcı unsur teşkil etmesi destanların edebî yönleri haricinde dinî ritüellere[9] de eşlik eden taraflarının bulunduğuna dikkat çeker. İlk dönem destanlarından uzaklaştıkça manzum şekil özelliği azalarak bazen mensur ve manzumun bir arada olduğu, bazen ise sadece mensur nitelikli destanlar ortaya çıkmıştır.

> Manzum oluş, destan tanımının vazgeçilmez bir özelliği midir? Destani eserlerin ilk örneklerindeki şekil göz önüne alınacak olursa evet, ancak eldeki çeşitli destan metinlerine göre bir değerlendirme yapılacak olursa ve daha sonraki metinlerin şekil özellikleri de bu değerlendirmeye katılırsa hayır şeklinde bir cevap vermek mümkündür. Çünkü elimizde sadece manzum olarak yaratılmış destan metinleri yoktur. Yine metin merkezli bir yaklaşımla konuya bakacak olursak, elimizde bulunan destan metinlerinin sadece manzum şekilde değil, manzum-mensur karışık veya mensur şeklin ağırlıklı olduğu bir şekilde de yaratıldıklarını da görürüz (Ekici, 2002b: 12)

Destanların yaratılış süreçleri, oluşturulma biçimleri, içerikleri ve şekil özellikleri çeşitlilik gösterdiği gibi her milletin destan kavramı içerisine dâhil ettiği edebî verim de farklılık gösterir. Dünya üzerinde pek çok milletin destanı vardır ve bunlar içinde Türk destanlarının yoğunluğu dikkat çeker. Türk sözlü kültürünü incelerken öncelikle yönümüzü Türklerin tarih sahnesine ilk çıktıkları yer olan Orta Asya'ya çevirmek gerekir. Orta Asya'da Türk izlerine rastlanılan ilk merkez Anav Kültürüdür. Atı evcilleştiren ilk medeniyetin Türkler olması ve bu merkezin de evcilleştirilmiş ata ait ilk izleri barındırması ile birlikte Türklerin en eski arkeolojik kayıtlarına Türkmenistan'ın başkenti Aşkabat yakınlarında yer alan Anav Kültürü bölgesinde rastlanır. **"**Anav kültürü M.Ö. 4000 yıllarına kadar geriye gitmektedir. Anav kültürü ancak Türklere ve onların ataları olan kavme mal edilebilir. Zira

[9] Ritüelin ne olduğuna dair Celal Beydilli (2004: 473)'nin eserinde yer alan bilgi şu şekildedir: "Başlıca konusu dünyanın yaratılması, çeşitli kuralları ve toplumsal ortak normların oluşması olup yaratılış sürecini canlandıran arkaik ve geleneksel kültürel olay. Irk varlığının derin anlamı sadece ritüelde güncelleşiyor. İnsanları aynı düşünce ve inanç birliği çerçevesinde davranış şekilleriyle birleştirici bir güç olan ritüel, onların yaşamına anlam katar. Bu anlamda etnik-kültürel özelliğin bir ifadesi gibi başlıca değerlerini belirlediği etnik-kültürel geleneğin aynı anda hafızası konumundadır."

Türk kültürünün temel unsuru olan at ilk defa Anav kültüründe görülmüştür" (Koca, 2003: 13)**.**

Çok eski dönemlere kadar uzanan Türk tarihine bakıldığında evcilleştirilmiş ilk atın izlerine Anav Kültürü bölgesinde rastlanması burada yaşayanların çok daha önceden toplu yaşama geçtiği, alet edevat ürettiği ve hayvan evcilleştirdiği de dikkate alındığında Türk tarihinin M. Ö. 4000 yılından da geriye dayandığı sonucuna erişmemizi sağlar. Orta Asya'da ortaya çıkan Türkler zamanla geniş alanlara yayılmıştır ve bunun en önemli etkeni de onların avcı toplayıcı bir yaşam biçimini sürdürmeleridir. Göçebe yaşamla birlikte geniş bir coğrafyaya yayılan Türkler durağan bir millet olmamaları sayesinde yayılım gösterdikleri her yerden edindikleri bilgi birikimi ile zengin bir dünya görüşü ortaya çıkarmışlardır. Bu hayat tarzına uygun olarak edebî ürünleri de zengin bir sözlü kültür geleneğine dayanır. Türklerin yerleşik hayata ve yazıya geç geçmeleri sözlü edebî geleneğin uzun müddet sürdürülmesini sağlamıştır. En eski devir olarak verilen Anav Kültürü coğrafyasında atın evcilleştirilmiş olması ile destanlarda geçen kahramanların atı ile birlikte anılıyor olması, kahraman ile atı arasında kurulan bağın derinliğinin nereye dayandığını açıklar. Yerleşik yaşama geç geçen Türklerin göçebe hayatı edebî ürünlerinin de sözlü ürünlerden oluşmasını sağlamıştır. Bu geleneğin günümüze ulaşan ve sözlü kültürde de varlığını anlayabileceğimiz belge sayısının azlığına karşın hem Uygurların kendi alfabelerini oluşturup yazılı kaynak bırakabilmiş olmaları hem de Türklerin bulundukları coğrafyalarda iletişime geçtikleri devletlerce kayda alınmış metinlerin varlığı zengin bir Türk edebî kültürünün olduğunu göstermektedir. Türk tarihî açısında değerlendirdiğimizde, destanlar en eski sözlü kaynaklarımız arasında yer almaktadır. Türk izine ilk rastlanan bölge Anav kültür coğrafyasında atı evcilleştiren ilk millet olmasına ilaveten destan gibi bir sözlü üründe de buna sıklıkla yer verilmesi yaşam koşulları ile edebî ürünlerin iç içe olduğunun kanıtıdır. Destanlar sözlü edebiyat içerisinde zengin bir hazineye sahiptir ve arkaik öğeleri barındırmakla birlikte millî benliğin ilk oluşum aşamalarına erişmeyi sağlaması açısından önemlidir. "Edebiyatımızda destan Türk milletinin tarih sahnesine çıkışı ile başlar; günümüze kadar gelişen edebiyatımızda ise üzerinde sıkça söz ettiren bir tür olarak görülür" (Öztürk, 2000: 18).

Tarihî süreç içerisinde uzun yıllar boyunca konar-göçer yaşam biçimini sürdüren ve bunun bir getirisi olarak sözlü edebî ürünlerde çeşitliliğe ve yetkinliğe ulaşan Türkler için destanların oluşum aşaması ele alındığında en eski devirlerde atalar kültünün sürdürüldüğü

zamana kadar uzanılır. Tarihin her döneminde devlet kurmuş ve bunun için de kendine bir başkan seçmiş olan Türkler için hem kendilerinden önceki önderleri hem de var olan liderleri özel önem taşımaktadır. Bu durum Türklerin atalarına hürmet göstermelerini ve geçmişlerine saygıyla bağlı olmalarını sağlar. Bu saygı duyuş ve ata sayılan kişilere bağlılık atalara ve onların ruhlarına olan inancı beraberinde getirmiştir. Ata kabul edilen bu kişiler ve onların millet adına yaptıkları fedakârlıklar unutulmasın, milleti için yaptıkları faaliyetler anılsın maksadıyla edebî ürünler verilmiş ve bunlar sözlü kültürde nesilden nesile aktarılarak toplumsal şuur oluşturulmuştur.

> Türklerde destan edebiyatının başlangıç tarihî olarak ata kültürünün, ata ruhlarına tapınma ve inanma sisteminin teşekkül ettiği devreler kabul edilir. Türk kavimleri arasında ata kültünün Andronova kültürü çağında ortaya çıkmaya başladığı, demir devrinde sistemin tam olarak teşekkül ettiği ileri sürülür (Yıldırım, 1998: 149).

Destanların oluşum aşaması ele alınırken onu ortaya çıkaran en önemli koşullardan biri destan devrinde meydana gelmesidir. Destana konu olan olayın bir ozan tarafından sözlü verime dönüştürülüp söylenmesi ve bu işlemin destan devri içinde yapılması ile destanlaşan macera eski zamanların serüvenini günümüze taşır. Destanlarda anlatılan kahraman bir nevi ata kabul edilir ve onun önderliğinden günümüze ya da onun soyundan bu güne uzanan neslin evlatları olunduğu algısı mevcuttur. Bu düşünce ata ruhuna saygı, atalar ruhuna tapınma algısının olduğunu gösterir. Örneğin, Manas gibi bir kahraman bir ata kabul edilmekle birlikte onun destanı anlatılırken yerinden kalkmak ya da uygunsuz davranışlarda bulunmak saygısızlık olarak addedilir ve bu gibi davranışların sonucunda kişinin lanete uğrayacağı düşüncesi hâkimdir.

> Orta Asya'da yapılan arkeolojik araştırmalar sonunda elde edilen bilgilere göre, Türk destan devrinin M.Ö. XII. asra kadar uzandığı kanaatine varılmıştır. Tuva'da yapılan arkeolojik kazılarda elde edilen bulgular, Türklerin M.Ö. VII-III. asırda ata ruhlarına tapındıklarını göstermektedir. Arkeologlardan M. Ungvitskaya'ya göre, kahramanlık destanlarının ilk şekilleri M.Ö. III-I asırlar arasındaki Tagar devri, le M.Ö. II-I ve M.S. I-II asırlar arsındaki Taştık devrinde ortaya çıkmıştır. Kazak araştırmacılarından E. D. Tursınov'un kanaatine göre, Türk destanlarının ve destan anlatıcılarının bugünkü şekillerinin ve tiplerinin ortaya çıkışı M.Ö. VIII. asır ile M.S. VI-VII. asırlar arasında başlamıştı. (Yıldırım, 1998: 149).

Türklerin ölümden sonra yaşama olan inancı dolayısıyla vefat eden kişilerin gömülmesi geleneği özellikle toplumsal statüsü yüksek kişiler için geniş kurganların, diğer

adıyla mezar odalarının yapılması ananesinden anlaşılmaktadır[10]. Bu bağlamda düşünüldüğünde yalnızca ölümden sonra yaşam inancı değil aynı zamanda vefat eden kişinin toplumsal önemine istinaden ona duyulan saygı dolayısıyla mezar odalarının da bu hürmeti gösterir nitelikte düzenlenmesi ataya duyulan saygıyı anlamak açısından kıymetli veriler sunar. Benzeri şekilde kurganlar haricinde vefat eden kişilerin gömülmesinin ardından mezar başlarına balbal adı verilen heykellerin konulması da ataya duyulan saygıyı gösteren bir başka ifadedir. Bir lider çevresinde toplanıp tarihin her devrinde devlet teşekkülünü sağlamayı başarmış olan Türkler için özellikle fedakâr önderlerin değeri oldukça yüksektir. Arkeolojik kalıntılar ve tarihî belgelerin de desteklediği gibi destanlara yansıyan lider özellikleri ve toplumun önderine olan hürmeti örtüşür niteliktedir. Bu bağlamda destanların ortaya çıkışlarının kültürel alt yapıları toplumsal oluşumun ne kadar derine indiği ile de bağlantılıdır. Ne denli eski bir milletten bahsediliyorsa o kadar da derin bir kültürel birikimden söz etmek gerekir. Bu geçmiş birikimi ise destanların o millet adına ilk oluşum zamanını verir. Nitekim Türk kültürünün ve milletinin derinliğine bakıldığında oldukça eski bir zamana tarihlenebilen kültürel birikimin varlığı aşikârdır. Şakir İbrayev'e göre (1998: 165-166); "Türk destanlarının teşekkül tarihleri ile ilgili yapılan çalışmalar sonucunda elde edilen verilere göre Türk destan devrinin M.Ö. XII. yüzyıla kadar uzandığını söylemek mümkündür". Türk tarihî esas alındığında Andronova Kültür bölgesinin M. Ö. 4000 yılına kadar dayandığı ve ata ruhlarına tapınmanın var olduğu düşünülürse sözlü ürünlerin destani anlatım boyutuna ulaştığı zaman dilimi için de bundan çok daha önceleri ortaya çıkmış olabileceği sonucuna varılır. Bu çıkarımı destekler nitelikte Özkul Çobanoğlu'nun (2011: 38) ifadelerine göre ise; "Orta Asya'nın söz konusu mekânlarında yapılan araştırmalar Türk destan devrinin M.Ö. XII. asra kadar uzandığı sonucunu vermektedir. Bu araştırma alanlarından birisi olan Tıva'da (Tuva) elde edilen arkeolojik bulgular, Türklerin M.Ö. VII-III. asırda ata ruhlarına tapındıklarını göstermektedir*"*

Her iki değerlendirmeden hareketle Türk sözlü kültürü içinde destanların varlığı ve bu varlığı ortaya koyabilmeleri için gereken şartların oluştuğu devir M.Ö. XII. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Sözlü kültürün ilk verimlerini oluşturan destanların Türk kültürü açısından

[10] Bilindiği üzere Orta Asya Türklerin anayurdu olarak kabul edilmektedir. Bu bölgede yapılan arkeolojik kazılar sonucunda Paleotik devre kadar uzanan kültür katmanları meydana çıkarılmıştır. Özellikle "kurgan" tabir edilen mezar odalarında önemli eserler ele geçirilmiştir. Bu serler vasıtasıyla M.Ö. 4. Binyıldan itibaren yaratılan ve değişik adlarla anılan kültürlerin özellikleri hakkında bilgi edinmek mümkün olmaktadır. Daha sonra "atlı göçebe Türk medeniyeti"nin temelini oluşturan bu kültürler şunlardır: Afenesyovo Kültürü (M.Ö. 3000-1700), Andronova Kültürü (M.Ö. 1700-1200), Karasuk Kültürü (M.Ö. 1200-700), Tagar ve Taştık Kültürü (M.Ö. 700-100), Anav Kültürü (M.Ö. 400-100) (Memiş, 2006: 311-313).

önemi onun edebî dairede yer alan değerine ilaveten tarihî derinliğin kültürel boyutudur. Türk destanlarının pek çoğunun konusu bir olay veya bir şahıs üzerinden anlatılıyor olsa da tarihî bir perspektife dayanır. Toplumsal hafızada kalıcı izler bırakan tarihî vakalar destanlaştırıldıktan sonra dilden dile nesiller arası aktarım sağlanarak millî şuur korunur.

> Türk destanlarının en eski dönemden günümüze kadar yapılan tasnif çalışmalarında bazı bilim adamları tarihî veya kronolojik ölçütleri dikkate alarak tasnif çalışmalarını yapmışlaradır. Özellikle bazı Türk boylarına ait destanlarda tarihsel gerçekliğin ön plana çıktığı görülmektedir. Örneğin Kazak-Nogay dairesinde yer alan destanlardaki tarihsel gerçekliğin, diğer destan dairelerine göre daha ağır bastığı görülmektedir (Kalenderoğlu, 2011: 224).

Türklerin göçebe bir hayat sürdürmeleri neticesinde karşılaştıkları ve savaştıkları pek çok dış unsur olmasına ilaveten onların cihanşümul dünya görüşleri de geniş coğrafyalara yayılımı ve savaşları kaçınılmaz kılmıştır. Bütün bunlar dikkate alındığında mücadeleye dayalı bir tarihî gerçeklikle karşılaşılır ve bu durum destani metinlerin içeriğinin belirlenmesinde konusunu tarihî olaylardan alan destanların teşekkülünü sağlamıştır. Tarihî konulu destanlar özellikle arkaik unsurları da barındırıyorsa millî benliğin derinliklerine inerek onun oluşum aşamaları hakkında bilgi edinmemizi sağlar. Çünkü ne kadar arkaik özellik yoğunluğu varsa o kadar da ilk destani devre uzanan bir anlatım var demektir. Bu durum köklerin bağlantı noktası açısından millî şuurun ilk oluşum aşamalarını vermesi hususunda önemlidir. Millî destanlar içinde her destan tarihî şahsiyetlere dayanmak zorunda değildir ancak bu gibi bir durum söz konusu olduğunda o milletin tarihî süreci hakkında da bilgi edinmiş oluruz. Tarihin birincil kaynaklarını belgeler oluştururken ikincil kaynaklar arasında ise destanlar gibi ürünler yer alır. Bu bağlamda destanlar edebî değerinin dışında belirli bir devre ait şahıs ya da olay anlatısını içermesi bakımından tarihe tanıklık etmekle birlikte kronolojik bir gerçeklik de sunmuş olur.

Dünya edebiyatına bakıldığında her milletin tarihî sürecinin farklı oluşu onun destan devrini yaşayıp yaşamadığının belirlemesinde önemli rol oynar. Bunun haricinde bir millet bu devre yetiştiyse dahi, böyle bir edebî türde eser vermeye müsait şartlar içinde bulunup bulunmadığı da mühimdir. Belli bir topluluğun bir millet oluşturup belli bir kültür dairesinde toplanıp sözlü ürünler ortaya koyması ve bu esnada tarihî bazı olaylar yaşaması olağan sosyolojik bir süreçtir ancak edebî ürünler içinde destan türünün ortaya çıkması için bazı özel şartların bir araya gelmesi gerekir. Bu konuda M. F. Köprülünün de yer verdiği üzere destanın oluşturulması için bazı şartlar bir arya gelmelidir bunlar;

> "Millî Destan"ın doğması için bir kavmin medeniyet bakımından epey aşağı bir seviyede olması ve hayatının bir takım büyük sarsıntılara uğraması, çok büyük hadiselerle karşılaşmış olması lazımdır. O zaman o kavmin içinden yetişen halk şairleri bu vakaları ayrı ayrı "Parça Episode"ler hâlinde terennüm ederler. Göçler sonra meydana çıkan bazı hadiseler, bütün mazisini şairlerin şifahi rivayetlerinden öğrenen bu halk arasında yeni bir takım "Parçalar"ın daha meydana gelmesi yahud bu gibi muhtelif menkıbeleri bir "Kahraman" etrafında toplayan yeni "daire (cycle)"lar ortaya konulmasına sebep olur. Sonraları bu kavmin medeni seviyesi yükselerek, muhtelif amiller tesiriyle, siyasi ve içtimai bir birlik ihtiyacı da meydana çıktığı zaman "Destani" bir ruha malik olan bir halk şairi bu dağınık parçaları "Daireler" halinde toplar; bu daireleri birbirine bağlayarak umumi "Millî Destan"ı vücude getirebilir.böyle olmakla beraber bu kavim, bu "Destan" devrini geçirdikten sonra da kısmen halk arasında yaşayan ve kısmen vaktiyle halk arasında yaşayıp sonradan kitaplara geçmiş olan parçaları birbirine kaynaştırarak birleştirir (Köprülü, 1980: 40).

Türk tarihî incelendiğinde bu kültür dairesi içinde gelişmiş sözlü edebiyatın varlığından bahsetmek mümkündür. Bu bağlamda Türk sözlü geleneği içinde destanlar önemli yer tutar ve her sözlü edebî verimin bir kullanım zamanı olduğu gibi destanın da anlatılacağı belirli zaman dilimleri tayin edilmiştir. "Türk boylarının destani şiir, çoğunlukla belli zamanlarda, hatta bazı Türk boyları arasında sürek ve balık avı mevsimleri gibi özel zamanlarda icra edilir" (Reıchl, 2014: 124). Avcı toplayıcı bir yaşama dayanan Türkler için sürek avı ve balıkçılık gibi uğraşlar gıda temini için hem günlük beslenmenin sağlanabilmesi açısından hayati boyutu hem de ticari açıdan ekonomik boyutu temsil eden yaşamsal öneme sahiptir. Toplumun yiyecek ihtiyacının karşılanması için bolca hayvana ihtiyaç duyulacağından sürek avının ya da bir nehirden tutulacak balıkların bolluğu için kutsi bazı destekleyicilere ihtiyaç duyulur. Bu aşamada ilahi yönden destek verecek unsur olarak ata ruhlarının anımsanıp yüceltildiği destanlar devreye girer. Destanların içeriği tarihî şahıs ve olaylara dayanıyor olsa da onlar salt gerçekliğin aktarımı biçiminde kısa ve sade değil, olağanüstülükler ile harmanlanmış sanatsal süslemelerle bezeli anlatımlardır.

> Edebiyat nazariyecileri ve araştırmacılarına göre destanda bulunması zorunlu başlıca unsurlar tek, toplu, kahramanca ve gerçeğe benzemekle birlikte harikalarla bir olay ile toplumun ilgisini çeken bir şahıstır. Ayrıca ikinci derecedeki şahısların da belirgin olması, mutlaka metnin şiirsel bir anlatım karakteri taşıması ve esas konunun anlatıldığı bölümlerin yanında çeşitli epizotlarla bir bitiş kısmı ihtiva etmesi gerekmektedir (Yetiş, 1994: 202).

Destan metinlerinin muhtevası millî zaman dilimleri ile alakalıdır. Bu zaman dilimleri her millete göre farklı bir tarihe tekabül etse de genel manada destanların ilk oluşum aşamalarında daha çok olağan dışılıkların yer aldığı, arkaik unsurlu ilk inanç sistemlerinin

dâhilindeki bilgilerin yoğunluğu dikkat çeker[11]. Arkaik nitelikli destanlar daha sonraları tarihî ya da dinî dönüşümlere dayalı anlatımlar olarak karşımıza çıkar ve olağanüstülükler seyrelmeye başlar. Bu anlatım biçiminden bir sonraki aşama ise daha küçük çaplı şahıs ya da olayların anlatımına dayanan destanlardır. Aslında bu destanlar da tarihî açıdan oldukça önemli kişiler ya da olaylardan bahsediyor olsa da ilk ata formunda karşımıza çıkan şahıslar ya da varoluşu tamamıyla kapsayan olaylar olmamakla üçüncü halkayı oluştururlar. Ali Öztürk (2000: 29) destanlar üzerinde durmuş ve onların çeşitli yönler ile tasnif edilebileceğinden bahsederek kendisi üç ana başlık altında sınıflandırmıştır.

> 1-Şamanist Asya Türk Destanları: Saka (Şu) Destanı, Alp Er Tunga (Afrasiyab) Destanı, Oğuz Kağan Destanı, Bozkurt ve Ergenekon Destanı, Uygur Destanları, Dede Korkut Destanları, Manas Destanı.
>
> 2-İslam Tesirinde Türk Destanları: Köroğlu Destanı, Battal Gazi Destanı, Danişmend Gazi Destanı, Saltuk Buğra Han Destanı, Sarı Sasltuk Baba Destanı.
>
> 3-Bölge-Yerel Destanları: Genç Osman Destanı, Sivastopol ve Kırım Destanı, Pilevne Destanı, Grisgal (Başını vermeyen şehit) Destanı, Zağra Göç Destanı ve diğer destanlar.

Destanların sınıflandırılması onların hangi zaman dilimlerinde ya da hangi konular üzerinde yaratıldıklarını ortaya koymak ve ele alınacak destanın incelenmesinde bu perspektif doğrultusunda değerlendirme yapmak maksadıyla kolaylaştırıcı bir unsur teşkil eder. Pek çok destan araştırmacısı destanların sınıflandırılması için çeşitli başlıklar öne sürmüş ve bu doğrultuda üzerinde durulan konun anlaşılır olmasını sağlamıştır. Bu bağlamda A. Öztürk'ün sınıflandırması destan tasnifinde kullanılabilecek tek sınıflandırma değildir. Türk destanlarını dinî açıdan İslamiyet öncesi ya da sonrası diye ele almak haricinde yaratıldıkları zaman dilimi açısında ele almak da mümkündür. Bu konuda Ö. Çobanoğlu'nun (2011: 49) tasnifi örnek verilebilir:

> 1-Eski Destanlar: 1.1.Alp Er Tunga Destanı, 1.2.Şu Destanı, 1.3.Oğuz Kağan Destanı,1.4.Atilla Destanı,1.5.Bozkurt Destanı,1.6.Mani Dininin Kabulü Destanı, 1.7.Göç Destanı, 1.8.Ergenekon Destanı, 1.9.Türeyiş Destanı.
>
> 2-Yeni Destanlar:

[11] Türk edebiyatının İslamiyet öncesine ait olan en önemli Türk destanları şu şekilde gruplandırılabilir: "a) Altay Destanları: Yaradılış Destanları (Mitleri), Ural Batır Destanı, Maaday Kara Destanı. b) Saka Destanları: Alp Er Tunga Destanı, Şu Destanı. c) Hun-Oğuz Destanı: Oğuz Kağan Destanı d) Siyenpi Destanı e) Göktürk Destanları: Bozkurt Destanı, Ergenekon Destanı f) Uygur Destanları: Türeyiş Destanı, Mani Dininin Kabulü Parçası, Göç Destanı" (Artun, 2015: 86).

2.1.Arkaik Destanlar: 2.1.1.Altın Arığ Destanı, 2.1.2.Yaratılış Destanı, 2.1.3.Maaday Kara Destanı, 2.1.4.Ural Batır Destanı,

2.2.Kahramanlık Destanları: 2.2.1.Manas Destanı, 2.2.2.Köroğlu Destanı, 2.2.3.Alpamış Destanı, 2.2.4.Kambar Batır Destanı, 2.2.5.Bozoğlan Destanı,

2.3.Tarihî Destanlar: 2.3.1.Battal Gazi Destanı, 2.3.2.Danişmend Gazi Destanı, 2.3.3.Sarı Saltuk Destanı, 2.3.4.Hamzaname Destanı, 2.3.5.Edigey Destanı (Çobanoğlu, 2011: 49-55).

Ö. Çobanoğlu'nun geniş bilgi verdiği tasnifinde Türk kültürüne ait destanlar yer almaktadır ve bunlar arasında en geniş sahayı yeni destanlar oluşturmaktadır. Dünya üzerinde geniş bir coğrafyaya yayılan Türk boylarının faklı destanlar üretmiş olması bu çeşitliliği arttırmıştır. Diğer yandan Türk edebiyatı açısından destan devrinin en uzun soluklu yaşandığı evre de yine bu tasnifte olduğu gibi yeni destanlar adı altında toplanan destanların yaratıldığı zaman dilimidir.

Destan sınıflandırmasında çeşitli bakış açılarından biri de Vladimir Propp'a ait olup edebî türlerin içinde destanların kullanılış şekline, şiirsel yapısına ve müzikal özelliğine göre bir tasnif olması gerektiği yönündedir. Onun bu konudaki görüşlerine yer veren K. Reichl'in (2014: 126) aktarımına göre:

> Tür ayrımında yerel sınıflandırmanın temel olarak ele alınması ve hem metne bağlı etkenlerin hem de metinle dışarıdan ilişkili etkenlerin sözlü anlatı türlerinde mutlaka ele alınması gerektiği genel olarak kabul edilmektedir. Örneğin, Vladimir Propp'a göre, bir halk edebiyatı türü, "o türün şiir özelliklerine, insan hayatında kullanılışına, onun icra ediliş şekline ve onun müzikle ilişkisine" göre tarif edilmelidir. Bu sınıflandırma kuralları, Türk boylarının sözlü destani şiirlerine de uygulanabilir ve uygulanmalıdır.

Sözlü edebî geleneği oldukça gelişmiş olan Türk milletinin destan türünde pek çok eseri mevcuttur. Dünya üzerinde tarih boyunca geniş bir coğrafyaya yayılan Türklerin her bir boyu çeşitli destanlar üretmiştir. Türk boylarına ait onlarca destanın bulunması ve bunların bir araya getirilerek millî bir başlık altında Türk destanları adı ile anılacak geniş bir çalışmaya imkân sunması neticesinde Türk Dil Kurumu'nun desteğiyle Türkiye Türkçesine aktarılan destanlardan oluşan kapsamlı bir çalışma gerçekleştirilmiştir. Bu sayede çeşitli Türk boylarına ait pek çok destan kayıt altına alınmış ve sözlü hazinede kalanlar da yazıya aktarılarak kalıcı hâle getirilmiştir.

> 1997 yılında kabul edilen bir projeyle, Türkiye'de Türk destanlarının hem özgün yazı diliyle ancak Latin harfleriyle, hem de Türkiye Türkçesiyle yayımlanmasına başlandı. Bu tarihî projeyle, ilk defa

> olarak bu kadar çok sayıda Türk Dünyası destanı Türkiye'de yayımlanmış oldu. Türk Dil Kurumu tarafından yürütülen bu projede tabii ki bütün Türk destanlarının yayımlanması mümkün olamadı; ancak söz konusu proje ve diğer yayımlar da dikkate alındığında Türkiye'de Türk Dünyasının iki yüz elli civarında destanının yayımlandığı görülmektedir (Ata, 2019: 15).

Türk Dünyası Destan Projesi kapsamında yer alan pek çok Türk boyu mevcuttur ve bunlar arasında ortak dil Türkçe olsa dahi lehçe farklılıkları nedeniyle destan metninin doğru anlaşılması ve Türkiye Türkçesi'ne aktarılması hususunda her biri alanında uzman kişilerce kapsamlı bir çalışmanın yapılması gereği hâsıl olmuştur. Geniş bir külliyata sahip olan Türk destanlarının incelenebilmesi için Türk boylarının her biri hakkında araştırma yapacak çalışma grupları oluşturulmuştur. Bu çalışma grupları çeşitli Türk boylarından derlenen destanları Türkiye Türkçesi'ne aktarmış ve Türk dünyası destanlarının bir araya getirilmesini sağlamışlardır. Proje yöneticiliğinden çalışma gruplarının kimler olduğuna dair detaylı bilgi şu şekildedir:

> Prof. Dr. Fikret Türkmen'in yöneticiliğinde yürütülen projede Türk Dil Kurumu Başkanı Prof. Dr. Şükrü Hâlûk Akalın, Eski Türk Dil Kurumu Başkanı Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun, Prof. Dr. Recep Toparlı, Prof. Dr. İsmail Parlatır, Prof. Dr. Nevzat Gözaydın ve Prof. Dr. Fatih Kirişçioğlu Yürütme Kurulu Üyesi olarak görev almışlardır. Projenin Çalışma ve İzleme Grubunda 1997 yılından bu yana Prof. Dr. Mustafa Cemiloğlu, Prof. Dr. Metin Ekici, Prof. Dr. Alimcan İnayet, Yrd. Doç. Dr. Selâmi Fedakâr, Yrd. Doç. Dr. Metin Arıkan, Yrd. Doç. Dr. Pınar Dönmez, Em. HAGEM Gn. Md. Nail Tan, TDK Uzmanı Ejder Çelik, TDK Uzmanı Âdem Terzi, Dilek Yücel, Ali Ilgın görev almışlardır. Projenin Türk Cumhuriyetleri ve Özerk Bölgeleri Sorumluları ise şunlardır: Altay Özerk Bölgesi: Doç. Dr. İbrahim Dilek; Azerbaycan Cumhuriyeti: Prof. Dr. Ramazan Gaffarlı; Başkurtistan: Prof. Dr. Ahmet Süleymanov; Çuvaşistan: Prof. Dr. Nikolay Yegorov; Gagavuz Özerk Bölgesi: Prof. Dr. Nevzat Özkan; Hakas Özerk Bölgesi: Prof. Dr. Victor Butanayev; Karaçay-Malkar-Nogay Bölgesi: Prof. Dr. Şıhâliyev Aşim, İmam-Mazemoviç, Doç. Dr. Ufuk Tavkul; Karakalpakistan Özerk Bölgesi: Prof. Dr. Sarıgül Bahadırova; Kazakistan Cumhuriyeti: Prof. Dr. Seyit Askarulı Kaskabasov, Doç. Dr. Elmira Adilbekova; Kırgızistan Cumhuriyeti: Prof. Dr. Abdıldacan Akmataliyev; Kırım-Tatar Özerk Bölgesi: Doç. Dr. Zühâl Yüksel; Özbekistan Cumhuriyeti: Prof. Dr. Tura Mirzayev, Doç. Dr. Cabbar İşankul; Tataristan Özerk Bölgesi: Prof. Dr. Mustafa Öner; Türkmenistan Cumhuriyeti: Prof. Dr. Annagurban Aşırov, Dr. Feyzullah Rahmankulu; Uygur Özerk Bölgesi: Prof. Dr. Alimcan İnayet (Terzi, 2007: 114).

Türk destanları çeşitliliği ve yoğunluğu ile dünya edebiyatı destanları arasında önemli bir hacme sahiptir. Bu destanların tespiti, tasnifi, transkripsiyonu ve yazıya aktarılması haricinde destanlar sadece edebî bir külliyat oluşturmak açısından değil aynı zamanda bir kültür kaynağı olması yönünden de önemlidir. Bu bağlamda destan kültürü yalnızca metin boyutunda yapılacak incelemeler ile sınırlı kalmamalı, aynı zamanda icra

boyutunda da ele alınmalıdır. Destanın varlığı haricinde bir de onu icra eden kişi vardır ki o da edebî ürün kadar değer taşıyan bir unsurdur. Destanı anlatan kişinin önemi Türk boyları açısından oldukça kıymetlidir, bunun için özel icracılar bulunur. Geçmiş ile olan bağlantıyı günümüze taşıyan bu icracılar ya da diğer adı ile destancılar belli bir melodik ses ile bazen müzik aleti kullanılarak, bazense yalnızca icracının melodik söyleyişi ile ilerleyen destan anlatımını gerçekleştirirler. Türk boyları içinde önemli bir kültürel unsur olan destanların anlatımını sağlayan icracıların destan anlatımına her bir boy farklı adlandırma ile tanımlama getirmiştir. Türk boyları arasında Olonho, Bahşı, Çeçen, Jırav gibi adlandırmalar ile anılan her bir destancının ortak noktası destan icrası olup bunu müzik aleti ya da yalnızca sözel akıştaki melodik seslendirmeler ile sağlıyor olmasıdır.

Yakut Türkçesinde "Olonho Söylencesi veya Olonhohut", Kazak Türkçesinde "Öleng" ve "Akın", Uygur Türkçesinde "Destançı veya Goşagçi", Özbek Türkçesinde "Destançi", Irçı" ya da "Bahşı", Karakalpaklarda "Bahşı", Kırgız Türkçesinde "Comogcu", Kırgızlarda Manas Destanı anlatıcılarına "Manasçı", Karakalpaklarda "Jırav" Altay Türklerinde "Gayçı", Tatar Türkçesinde "Çeçen", Başkurt Türkçesinde "Sasan" Tunguzca'da şamanların anlatılarına verilen isim "Nimna" ve "Yumah" kelimeleri destan, masal, bilmece anlatan şaman anlatıcılara verilen isimlerdir. Dede Korkut Kitabı'nda destan anlatıcısına "Ozan" denilmiştir ve bu adlandırma Türkmen Türkçesi'ndeki usta manasına gelen uz kelimesinden türemiştir. Türkiye ve Azerbaycan sahasında ise destan anlatıcılarına "âşık", "aşıg" olarak adlandırılır (Reıchl, 2014: 62-66).

Türk dünyası ele alındığında her bir Türk boyunda destan anlatıcılarına farklı adlandırmalar verilmiş olsa da bu icracıların ortak bir tarihî ve dinî kökeni bulunmaktadır[12]. Eski Türk inanç sisteminin yeryüzü temsilcisi olan şamanlar, dinin işleyişi ve sürekliliği konusunda kendilerine kutsiyet atfedilmiş kişilerdir. Gök Tanrı inancına bağlı olan eski Türkler bu dini yaşarken Tanrı ile insan arasındaki bağlantıyı sağlayacak bir ruhani öndere

[12] Türk kültüründe âşıklık geleneğinin çok eski devirlere kadar uzandığına dair bilgilere değinen Erman Artun (2009: 11) şunları aktarmaktadır: "Âşıklık geleneğinin temelini teşkil eden ozan-baksılar hakkında bilgiler de M.S. 5. yüzyılın ilk yarısı olan Hun dönemine aittir. Ozanlar, göçebe Oğuz topluluklarında kopuz eşliğinde destan, türkü okuyan yarı kutsal kişilerdi. Atilla'dan itibaren eski Türk ordularında hükümdarın yanıbaşında mutlaka ozanlar bulunduğu Latin kaynaklarından tespit edilmiştir. Bu ozanlar orduyla birlikte dolaşarak orduya ve askere kahramanlık şiirleri söyleyerek moral kaynağı oluyorlar, ölen kahramanların arkasından ağıtlar söylüyorlardı. Atilla'nın ölüm merasiminde de ozanlar ağıtlar düzmüştür. Jean Paul Roux'a göre en eski ağıt Atilla'nın ölümü için söylenmiştir. 13. yüzyılda Memlûk ordularında ozan adı verilen şairler bulunduğu bilinmektedir. Dede Korkut Hikâyeleri'nde de 13-14. Yüzyıllarda Oğuz boyları arasında şölenlere katılıp şiirler düzüp söyleyen ozanlar konu edilmektedir. 14. yüzyıldan sonra Anadolu ve Azerbaycan yörelerinde bazı özellikleriyle ozanları hatırlatan şairlere ozan adı verilmiştir."

ihtiyaç duymuşlardır ve bu bağlamda şaman adı verilen din adamlarını kendilerine önder seçmişlerdir. Destan metinlerinin kültürel bilgi birikimi aktarıcısı olması hasebiyle Tanrı ve kutsi varlıklar hakkında bilgi alırken aynı zamanda tam zıddı olan kötülük timsali varlıklar hususunda da aktarımlar sağlanmıştır. Bu bağlamda Yaradılış Destanı'nda adı geçen Kayra Kağan (Kaan, Kan, Han) ya da Kara Han ismiyle anılan en yüce Tanrı göğün on yedinci katında, en yukarıda oturmaktadır. Buna göre yeryüzüne doğru her bir katta bir Tanrı oturmakta ve yeryüzünden yer altına doğru da kötülük temsilcisi şeytan olarak adlandırılan Erlik ve onun soyundan gelen kötücül güçler yer almaktadır. İyilikle kötülük arasında yer alan Dünya'da yaşayan insanoğluysa bu her iki gücün tesiri altında olup kötü güçlerden korunmak için dinî yeterliliğe ulaşmış kişiler olarak şamanların yardımına ihtiyaç duyar. Tanrı ile insan arasında köprü vazifesi gören şamanların bu bağlamda toplum içindeki rolleri oldukça kıymetlidir. Onlar inançsal boyutun yeryüzü temsilcileridir ve Tanrı'nın kutsiyetinin insanlığa yayılıp insanların kötülüklerden muhafaza olmasında başvurulan yegâne bilge kişilerdir. Nitekim bütün bu kutsal boyut hakkında detaylı bilgiyi günümüze aktaran Altay Yaradılış Destanı iyilik-kötülük kavramları hususunda insanın düşün yapısını vermesi açısından kıymetlidir[13].

Tengri Kayra Kan'ın canı sıkılıp ne yapacağını düşündüğü sırada sudan gelen bir kadın sesi ve sureti ona yaratma ilhamını verir ve Tanrı kendisine benzer bir varlık yaratıp ona Kişi adını koyar. Yaratılan bu yeni varlık Tanrı ile eşit güç arzulayarak her seferinde verilen görevi ihlal eder. Kişi adı verilen bu varlığa daha sonra Erlik adı verilmesinin ardından yer altının en alt katına sürülen Erlik kötülük timsali sayılır. Karanlığın ve kötülüğün temsilcisi olan Erlik, şeytan vasfında olup onun yeri dünyanın en dibi iken aydınlığın ve güzelliğin sembolü olan Kayra Kan ise gökyüzünün en yüce kısmında ikamet etmektedir. Onun en yüce yaratıcı olduğuna dair bilgiler Altay Yaratılış Destanı'nın giriş kısmında her şeyin yaratıcısının Kara Han olduğu anlaşılır. "Her şeyden önce su vardı. Yer, gök, ay ve güneş yoktu. İlah kara Han (Kayra Han) ile insan vardı. Her ikisi de birer kara kaz şeklinde suyun üstünde uçuyorlardı" (Sepetçioğlu, 1998: 13). Kayra Han haricinde göğün diğer katlarında başka ilahlar da mevcuttur. Bu ilahlar kara Han ile güç mücadelesine

[13] Eserinde Yaratılış Destanı'nın ana hatlarından bahseden N. S. Banarlı (2004: 12) destanın ortaya çıkarılışı ve önemi hakkında şunları aktarmaktadır: Yaratılış destanının ana çizgileri bunlardır. Bu masal XIX. asırda Prof. W. Radloff tarafından, Şamani Altay Türkleri arasında derlenmiştir. Henüz diğer Asya ve dünya mitolojisiyle mukayeseli, ciddi bir tetkiki yapılmamış olan bu yaratılış destanında Türk mitolojisi, Türk düşünüş ve inanışı bakımından mühim çizgiler vardır. Bunlar arasında Kişi'nin kendisini yaratandan daha yükseklerde uçmaya kalkması ve hayatında durmaksızın değişiklik arayan ruhta olması, derin bir insanlık görüşünün ifadesidir. Fakat bundan daha mühim bir çizgi, Tanrı'ya bile yaratma ilhamının bir kadın hayali tarafından verildiğini düşünen fikri ve estetk görüştür.

giren Erlik'in başkaldırıları sonucu Erlik'i yerin üç kat altına koyan ve kendisi göğün en yüksek katına çekilmesinin ardından çeşitli görevlerle vazifelendirdiği varlıklardır.

> Kayra Kan'dan sonra sırasıyla on alıncı katta "Bay Ülgen", dokuzuncu katta Kızagan Tengere, yedinci katta Mergen Tengere ve Güneş Ana (Kün Ana), altıncı katta Ay Baba (Ay Ata) bulunur. Beşinci katta Kuday Yayuci, üçüncü katta Bay Ülgen'in iki oğlu olan Yayık (May Ana) ile May Tara oturur ve burada hayat kaynağı olan Süt Ak Köl ve Sürü Dağı bulunur. Bu katta Cennet, iyi huylu yaratılmışlar, Yedi Kuday (Yedi Tanrı), Yayuçiler (Yaratanlar), ve koruyucu melekler yer alır. Bu katta bulunan ruhlar geçmişi insan ata ruhlarıdır ve yeryüzünde yaşayan ardılları arasında bağlantı kurarlar. Yer-su adı verilen ruhlar topluluğunun en güçlüsü Yö Kan'dır ve onun Sö Kan ile Temir Kan adlı iki oğlu bulunur. Yer hanları arasında denizleri temsil eden Talay Kan, suların hanı Yayık Kan, beşinci hükümdar Adam Kan, Abakan ırmak hanı Abakan (Mordo) Kan, Altay halkı koruyucusu Altay Kan, sekizinci Kırgıs Kan, dokuzuncu Yabaş Kan, onuncu Edar Kan'dır. Farklı boylarda çeşitli adlarla anılan Hanlar da vardır. (Radloff, 2008: 18-23)

Eski Türk inanç sistemine dâhil olan bu iyi ruhlar ve Tanrılar silsilesi ile yer altında kötülükleri temsil eden Erlik ve ona yardımcı Körmösler arasında yaşayıp giden insanlar iyilik ile kötülük arasında zaman zaman sıkışıp kalır, kötü varlıkların etkisine uğrar veya uğramaktan korkar. Bu gibi durumlarda dinî yönden kendisinden daha yetkin, kutsal boyuta daha yakın olan birisine ihtiyaç duyulur ve eski Türk inanç sisteminde ilahi konulara hâkim kişi olarak ön plana çıkan şamanlar bu görevi üstlenirler. Trans hâline girerek kötü ruhlarla mücadele edip iyi ruhların mükâfatını kazanma becerisine sahip olan şamanlar yalnızca Tanrı ile İnsan bağlantısının yeryüzü temsilcisi olmayıp aynı zamanda bir takım sağaltıcı ve kutsi işlerle de meşguldürler. Şamanların ilahî meşguliyetlerinden biri de kutsallık atfedilen destanlardır. Destanlar bir bakıma kutsal söz niteliği taşımakla birlikte anlatıcısının özel bir kişi olup destan adabına uygun olan ilahi yönü ağır basan bir kişi olması gerektiğinden şamanlar bunun temsilcileri olmuşlardır. Bu bağlamda şaman ve Şamanizm kavramlarına açıklık getirmek konunun daha anlaşılır olmasına vesile olacaktır.

> Şamanizm, milattan önceki yıllardan bu yana Türklerin ve çevrelerindeki toplulukların, İç Asya ve Orta Asya'da yaşadıkları bölgelerde uyguladıkları ve şaman ya da kam adı verilen din adamaları aracılığıyla gerçekleştirilen bir inanç ve uygulamalar bütünüdür. Bazılarına göre bir dinî ifade eden bu terimin karşılık geldiği inanç sistemi, aslında İslamiyet, Hristiyanlık ve Budizm gibi tam anlamıyla teşekkül etmiş bir din değil tanrılar, ruhlar ve insanlar arasında ilişki sağlayan bir sistem ve tekniktir (Çoruhlu, 2002: 15).

Türklerin tarih öncesi zamanlarına kadar uzanan tarihî ve kültürel varlıkları içinde her daim izine rastlanılabilen şaman ya da kam adlı dinî liderleri vardır. Şamanlar aracılığı

ile toplumsal inancın temsil edildiği görülür. Şamanlar dinî temsilciler olmakla birlikte pek çok görevi üstenirler. Onların Tanrı ile insan, yeryüzü ve gökyüzü, iyi ve kötü ruhlar arasında bağlantıyı sağladığına inanılır. Dolayısıyla şahıs ya da millet bazında karşılaşılabilecek felaketlerin önüne geçmek hususunda Tanrı'ya ve iyi ruhlara ulaşmak haricinde kötü ruhlar ile de mücadele edebilecek tek yaratılmış insanın şaman olduğuna inanılır. Mircea Eliade, Şamanizm hakkında geniş bilgi vererek hem inanç temsilcisi olarak şaman hem de inanç boyutunda Şamanizm kavramlarını pek çok yönden incelemeye tabi tutarr.

> Tanrı'nın oğulları ve kızları vardır, çevresinde hizmetçileri ve şamanın vecd ve istiğrak hâlinde iken göğe yaptığı yükselişte karşılaştığı elçiler bulunmaktadır. Bunlardan birisi Yayık olup yerde yaşar ve Ülgen ile insanlar arasında aracılık yapar; ikincisi Suyla olup insanların davranışlarını denetler ve onları Efendi'ye bildirir (Eliade, 2005: 91).

Şaman olan kişilerin din adamı, otacı (hekim) ya da büyücü olarak tanımlanıyor olmaları tek başına bunlardan birini icra etmedikleri için yanlış olsa da bu vasıfların tümüne haiz olmaları ve hangisinin nerede ne için kullanılması gerektiğini bildikleri için geniş bir görev alanları bulunmasını mümkün kılar. Buradaki yanlışlık şamanın yalnızca büyüsel güçlerle donatıldığına inanılan ya da bu sayede sihir yapan biri olmadığı, tek görevinin şifacılık da olmadığıdır. Doğru olan kısım ise şamanın büyü, sihir, hekimlik görevlerini icra ettiği, ancak bunlardan çok daha öte yetilere sahip olduğudur. Karmaşık gibi gözüken ve olağan dışı nitelikler olması sebebiyle kavrama güçlüğü yaratan şaman icralarına temel düzlemde inancın kutsal temsilcisi olarak bakıldığında ortaya konulan görevlerin niteliği konusunda daha tatminkâr bir algı çizmek mümkündür. Bu noktada terim olarak zihinlerde bir yer edinmesi için ilk olarak şaman kavramına açıklık getirmek gerekir.

> Stricto sensu (dar anlamda) Şamanizm tipik olarak Sibirya ve Orta Asya'ya özgü bir dinsel olgudur. Terimi bile, Rusça aracılığıyla, Tunguzca şaman sözcüğünden gelir. Asya'nın ortalarında ve kuzeyinde konuşulan öteki dillerde buna karşılık olan terimler şöyledir: Yakutça "ojun", Moğolca "büga (büğe, bu) ve udagan", Buryatça "udayan", Yakutça "udoyan" (kadın şaman), Türkçe-Tatrca "kam", Altayca "kam, gam", Moğolca "kami" (Eliade, 1999: 22).

Şaman sözcüğü farklı adlandırmalar ile anılsa da şamanların barındırması gereken başlıca özellikler vardır ve bunlar tüm şamanlar için ortaktır[14]. Şamanlar, eski Türk inancının

[14] F. Bayat (2006: s.127-128)'ın aktarımına göre: Şamanlığın kökeni paleolitik avcı dönemine dayanmakla birlikte ilk şamanların kadın olması o zamanın başlangıç ile ilişkilendirilen varlığının kadın olması ile eş değerdir. Bazı kadın şamanlara verilen isimler "utagan, udagan, ubakan, utuygan, utügun, iduan vd. de etimolojik olarak od (ateş)-ocak kültü ile bağlantılıdır. "Ut/ud+gan" kelimesi ateşi-ocağı koruyan ruh manasına gelmektedir. Avcılık döneminin tam olarak toplayıcılık ile arasına mesafe koymadığı çağda ocağı ya da ateşi koruyan kişinin kadın olması ilah bilgi hazinesinin de ona atfedilmesini sağlamıştır.

uygulayıcısı olarak dinî inanç temsilciliği yapmaktadırlar. Onlar Tanrı'dan gelen bir yönlendirme ile şaman olmuşlardır. Şaman olacak kişi bunu kendisi gerçekleştirmez, Tanrı tarafından şaman olmaya zorlanırlar ve bu durum karşı konulması mümkün olmayan bir hâldir. Tanrı kudretinin bir sonucu olarak şamanlık görevini üstlenen kişi artık insanlar ile Tanrı arasında bir köprü vazifesi görür ve bu sayede toplumunu hastalıklardan, savaşlardan ve çeşitli felaketlerden korumak için çaba sarf eder.

İlk insan topluluklarının geliştirdiği inanç sistemleri çoğunlukla kadınların Tanrıça kabul edilmesi ile geliştiğinden ilk şamanların da kadınlar olduğu düşünülmektedir[15]. Bunun bir ispatı kadınsal gücün doğa ve Tanrısallıkla olan ilişkisinin erkek şaman giysilerinde kadın cinsel bölgelerinin yansıması şeklinde görülür. Doğurganlık vasfı ile ırkın devamlılığı ve yaşayan bir varlığın yaşam doğurması ile hayatı doğuran kişi düşüncesinden hareketle Tanrısal bir kutsiyet atfedilmiş olan kadınların bu kutsal bağlantısı şeklen de olsa daha sonraki erkek şaman giysisinde dahi kendisine yer bulur.

> Şaman bir figür gibi başlangıçta bolluk ve üreme kavramlarının taşıyıcısı olan Ulu Ana'yı sembolize etmiştir. Şaman pratiği daha çok topluluğun üstüne bereket yağmasını sağlamaya yöneliktir. Şamanların birçoğu ayinlerin yapılış zamanında üzerine göğüs resimlerinin bulunduğu kadın giysisi giyerlerdi. Böylece de şaman bütüncülünün kadın doğasıyla bağlılığı dikkat çekerdi. Bazı Türk soylarında da şamanın görevlerini daha çok kadınlar yerine getirirdi (Beydilli, 2004: 511).

Yaradılış Destanı'nın başında Tanrı'ya yaratma ilhamını veren Akana da kadın suretinde belirip seslenir. Bu noktada Tanrı ile kadın arasındaki iletişim kutsiyetle olan bağı göstermektedir. Dolaysıyla kadının ilahi sistemle olan bu bağı onun Tanrı ile doğrudan haberleşebilmesine yönelik inancı doğurur. Tanrı ile konuşabilme özelliğinden ötürü kadına atfedilen ilahi kudret eski Türk inanç sisteminde şamanlarla ilişkilendirilir. Bu nedenle ilk şamanların kadın olduğu yönündeki bilgilere ek olarak erkek şamanların kutsal giysisi olan manyak[16] üzerinde de kadınsal özellikleri niteleyen simgeler yer alır[17]. Şaman ister kadın

[15] Makalesinde S. Çeker (2019:162)'in aktardığı bilgilere göre: Türk Şamanlarının (Sibirya Şamanları) köken olarak avcılık döneminin de öncesi olan toplayıcılık dönemine kadar uzandığı görülmektedir. Kadın şamanların Mitolojik Ana veya Ana Tanrıça kültünün ortaya çıktığı dönemlerde ya da bu kültten hemen sonra ortaya çıktığı ve şamanların en eski uygulayıcıları olarak da kadınların görüldüğü, düşünülmektedir.

[16] Şamanın giyim kuşamı da bir savaşçıyı andırır. Şamanist bir toplumda Şaman da bir savaşçıdır. Alp veya batır, savaş meydanında düşmanla dövüştüğü gibi Şaman da toplumun rahat yaşamasına engel olan ve insanlara zarar veren kötü ruhlara karşı savaşır. Bu bağlamda Şamanın manyakı (üst giyimi) tam anlamıyla zırh görevini yerine getirir. Şaman giysisinde savaşçı sanatını hatırlatan bazı eşyalar da bulunmaktadır (Bayat, 2006: s.165).

[17] Şaman bir figür gibi başlangıçta bolluk ve üreme kavramlarının taşıyıcısı olan Ulu Ana'yı sembolize etmiştir. Şaman pratiği daha çok topluluğun üstüne bereket yağmasını sağlamaya yöneliktir. Şamanların birçoğu ayinlerin yapılı zamanında üzerine göğüs resimlerinin bulunduğu kadın giysisi giyerdi. Böylece de şaman bütüncülünün kadın doğasıyla bağlılığı dikkat çekerdi. Bazı Türk soylarında da şamanın görevlerini daha çok kadınlar yerine getirirdi (Beydilli, 2004: 511).

olsun ister erkek olsun içinde bulunduğu toplum ile Tanrı arasında köprü vazifesi görür. Şamanın toplumu korumaktaki görevi yalnızca iyicil güçlerle iş birliği ve kötücül güçlerle mücadele etmek değildir, şaman aynı zamanda fizik dünyada insanların bedeni sağlıklarının sürdürülebilir olmasında da koruyucudur. Bu yönüyle şaman aynı zamanda hekimdir. Dolayısıyla şaman fiziksel sağlığın korunması ve ruhsal varlıkların şerrinden toplumu muhafaza etmek adına fayda sağlar. Şamanın ruhani olarak Tanrı ve ruhlarla iletişimde olmasıyla onda, kelime haznesinin genişliği, dili iyi kullanması, uzun şiirler söyleyebilmesi, hafızasının güçlü olması gibi bazı hâller zuhur eder. Özellikle dile hâkimiyet noktasında şamanı diğer insanlardan üstün kılan vasıflar neticesinde kutsal söz sayılan destanların icracısı da yine şamanlar olmuştur.

Şamanların destan söylemesi toplumsal hafızayı güçlü tutmanın yanında, millî kimlik bilincini geliştirerek toplumda birlik beraberlik duygusunu pekiştir. Bağımsızlık ve var olan egemenliğin sürdürülmesi için toplu yapılan iki etkinlik olan savaşmak ve ava çıkmak eski Türklerin yaşamında oldukça önemli yer tutar. Birisi özgürce kendi devletinin altında yaşamak için gereken mücadele iken diğeri ise varlığın sürdürülebilmesi için yaşamsal kaynak olan avcılıktır. Savaşlarda ve av zamanlarında senkronize bir şekilde hareket etmek gerektiğinde destan icrası yapılır. Bu sayede bir yandan mücadeleye katılacakların özgüvenleri arttırılır, bir yandan da kutsal kabul edilen destan anlatımı gerçekleştirilerek Tanrı'dan destek alınmaya çalışılır.

> Göründüğü gibi ilkel insan toplumunda halk şiiri büyüyle ilgili merasimlere dayanır. Bu merasimler savaşta, avda, ortak emek sürecinde başarıyı yakalamak için yapılır. Halk destan ve masallarında geçmişin izleri şeklinde kalan namelerin sihirli gücü bununla ilgilidir. Sonraları, şiiri ayinlerden kesin olarak çıkaran ilkel insan toplumunun gelişim aşamalarında şarkıcıyla büyücü-şaman sanatının birlikte yürümesi de buradan gelmektedir. Mesela Karel-Fin destanı "Kalevala"nın kahramanı Veynemeynen veya Orta Çağ Oğuz-Türk destanının şarkıcısı "ozan", aynı zamanda boyunun hikmet sahibi aksakalı, halkının mürşidi, büyücü şaman Dede Korkut, büyücü şarkıcılardır (Jirmunskiy, 2011: 34).

Bahsedildiği gibi ilk destan anlatıcıları şamanlardır ve onlar bunu ayinsel bir amaç için gerçekleştirmektedirler. Buna göre destanı kutsal yapan iki durum vardır; birincisi ayin gerektiren önemli durumlar olduğu zaman destan söylenmesi, ikincisi ise destan söylencesi sırasında ayinsel bir boyut olduğu için kutsal bir metnin icra ediliyor olmasından kaynaklı ilahi boyut ile kurulan ilişkidir. Her iki durumda da destan icracısının ruhani temas içinde olması sebebiyle kendisine kutsiyet atfedilen bir kişi olduğu görülür. Şaman ya da ozan

adıyla anılan destan icracıları ruhani dinî lider konumundadır. Onlar, içinde yaşadıkları toplumun en akıllı, bilge, öngörü sahibi, tecrübeli kişisi olarak millî hadiselere yön verecek konumdadırlar. Bunun en güzel örneğini Dede Korkut Destanları'nın başındaki girizgâhta Dede Korkut'un ozan vasfına istinaden nasıl birisi olduğu hususu üzerinde durulurken görüyoruz.

> Hazret-i Resul aleyhi's-selam zamanına yakın Bayat boyundan Korkut Ata derler, bir er kopdu, Oğuzun ol kişi tamam bilicisiydi, Oğuzun içinde tamam vilayeti zahir olmışdı, ne derse olurdu, gayibden dürlü haber söylerdi, Hak Taala anun gönlüne ilham ederdi… Korkut Ata, Oğuz kavminün müşkilini hâllederdi; her ne iş olsa Korkut Ata'ya danışmayınca işlemezlerdi; her ne kim buyursa kabul ederlerdi, sözlün tutup tamam ederlerdi (Gökyay, 2004: 1).

Dede Korkut Destanı'nın başında bulunan kısımda öncelikle Dede Korkut'un kim olduğuna değinilmiştir. Buna göre o, Oğuz boyunun bilge kişisi, akıl hocası, gaipten haber verme yetisine sahip olmakla birlikte şamanist özellikler sergileyebilen ve ruhani boyutla olağan dışı bir şekilde haberleşebilen, her türlü iş hakkında bilgi, beceri ve öngörü sahibi olan, Oğuz kavmi içinde ona danışmadan işe kalkışılmayan güçlü bir inanç ve akıl önderidir. Bütün bu yönleri ile ve özellikle öte âlemle iletişimde bulunmasıyla şamanist inanç sistemi içinde döneminin dinî önderi olduğu anlaşılmaktadır. Dede Korkut Destanlarının giriş kısmında Korkut Ata'nın kim olduğu konusuna değindikten sonra onun kopuz çalarak "soylama" düzmesi ise kâhin, bilge kişiliğine ek olarak aynı zamanda ozan vasfına da sahip olduğunu göstermektedir. Kitab-ı Dede Korkut'un destan metinin giriş kısmında Korkut Ata'nın soy soylayıp boy boylaması, Oğuz neslinden çıkan Kayı Boyu'na kıyamete kadar sürecek olan hükümdarlık düştüğü kehanetinde bulunması ve bunları şiirsel bir dille kopuz çalarak anlatması onun ozan kişiliğine vurgu yapmaktadır. Giriş kısmı haricinde destan metinlerinde de yer yer Korkut Ata'nın sahneye çıkması ve hikmet göstermesi, kopuz çalıp soylama yapması gibi unsurlar ile onun destan icracısı olduğu anlaşılmaktadır.

Dede Korkut'un destan metinleri içinde çeşitli durumlarda sahneye çıkması esnasında Eski Türk inanç sistemindeki şamanların icra ettiği görevleri yerine getirdiği görülür. Doğan çocuğa kopuz çalıp iyi dualar eşliğinde ad vermesi, savaşa gidecek olana kılıç kuşandırması, manevi gücü sayesinde Tanrı'dan yardım dileyip düşmanı etkisiz hâle getirmesi, sorunları bilgelikle çözmesi, atasözleri söyleyerek anlatımını pekiştirmesi ile dile olan hâkim gücü ve mantıki kuvveti, boy boylayıp soy soylaması ile destan söylemesi gibi özellikler Korkut Ata'nın şaman geleneğinin bir temsilcisi olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda Eski Türklerde destan icrasının dinî önder tarafından gerçekleştiriliyor olması

kutsal bir kişinin ağzından dökülen sözlerin de kutsal nitelikte olduğu inancına ilaveten destan söyleminin ilahi bir bağlantısının olduğu anlaşılmaktadır. Destan söyleme vazifesinin şamanlara veriliyor olmasındaki hikmet, bir nevi Tanrısal sözlerin yeryüzündeki insanlara ilahi temaslarda bulunabilen kutsal vazifedeki şamanın ağzından dökülebilecek olmasıdır. Bu bağlamda şaman bir nevi yeryüzünde Tanrı'nın elçisidir ve onun hükmü doğrultusunda kendine Tanrı tarafından iletilen vazifelerle sözleri insanlara aktararak icrasını gerçekleştirir.

Destan anlatıcısının söylediği hikmetli sözler ve anlattığı destanlar kutsal nitelik taşırken bu anlatımların bir kısmı da tarihî olay ve şahsiyetlere dayanır. Toplumu derinden etkileyen kişi ve vakalar neticesinde millî bir hafıza yaratmak gayesi ile oluşturulan destanlar geçmiş ile gelecek bağlantısının korunmasını sağlar. Kutsal yönü bulunan destan anlatıcısının toplumu etkileyen olayları veya şahısların mühim hizmetlerini dile getirdiği destanlar tarihî konular içermesi nedeniyle epik nitelikli destanlardır. Epik destanlar bir mücadele üzerine kurulur ve bu mücadele iç ya da dış unsurlar ile yapılır. Her iki durumda da bir taraf iyiliğin, güzelliğin, barışın, adaletin savunucusu iken diğer taraf ise çıkarcı, hain, kötülük timsali ve savaş yanlısı tutumlar sergiler. Bu durumda destan kahramanını iyiliklerle bezeli bir şekilde belirir ve onun mevcudiyetindeki olumlu özelliklere istinaden dinleyici de kahramanın haklı mücadelesinin savunucusu olması gerekir ki toplumsal düzen ve sükûn sağlanabilsin. Destanlar maziye ait olmakla birlikte günümüz insanına geçmişin dünyasını algılatmak açısından kıymetli bir kaynaktır. Destanların oluşumu toplumu derinden etkileyen önemli olayların meydana gelmesi olduğundan iki farklı milletin, boyun, hükümdarın ya da önderin mücadelesini konu alan destanlar geçmiş devirlerin dünya düzenini anlamak açısından oldukça kıymetlidir. Toplumu etkileyen bu olaylardan en mühimi ise tarihî hadiseler ve savaşlardır. Geçmişin bilgisini günümüze aktaran tarihin ikincil kaynakları arasında yer alan destanlar nesiller arası hafızanın aktarımı açısından oldukça kıymetlidir.

Türk tarihi incelendiğinde Orta Asya'dan çıkıp eski dünya olarak adlandırılan kıtalar üzerinde dört bir yana yayılan bir milletten söz edilir. Bu yayılım bir anda değil peyder pey olduğu gibi tarihsel süreç açısından da farklı zamanlarda zuhur eden olayları meydana getirmiştir. Bir yandan yayılım sahasında farklı medeniyetlerle karşılaşan Türk boylarının bu unsurlar ile olan münasebetlerinden doğan etkileşim yaşanırken diğer yandan da bu unsurlar ile çatışmalar kaçınılmaz olmuştur. Destan devri açısından değerlendirildiğinde tarih öncesinden başlayarak tarihî süreçler de dâhil olmak üzere oldukça derinlikli bir zaman

dilimi ile karşı karşıya kaldığımız göçler neticesinde Türkler yerleştikleri pek çok alanda hâkimiyet kurmuş ve buralarda kültürlerini sürdürmüşlerdir. Kültürlerini korumayı başaran Türkler için destan devrinde olmaları sebebiyle ortaya konulan edebî ürünlerin çoğu, yaşanan toplumsal hadiselerden yola çıkarak oluşturulan destanları teşkil etmiştir. Bu yayılım ve etkileşimin izlerini dünya üzerinde pek çok milletin edebî ürünlerinde görmek mümkünken bunlar arsında destanların ayrı bir yerinin olması hafızalarda kalıcı iz bırakan vakalardan söz ediyor olmasıdır. Orta Asya'dan çıkarak batı yönlü yayılmaların en önemli duraklarından biri olan İran bu anlamda üzerinde dikkatle durulması gereken bir coğrafyadır. İran edebiyatına bakıldığında onların millî destanı olan Firdevsi'nin "*Şahname*" adlı eserinde Türk hükümdarı Alp Er Tunga (Afrasiyeab) ile olan mücadeleler konu edilir. Orta Asya'dan batıya doğru ilerleyen Türklerin karşılaştığı büyük medeniyetlerden biri olan İran, Türk tarihî açısından önemli olduğu kadar onların millî tarihlerini de derinden etkileyen bir hadiseye sebebiyet vererek destani bir anlatıma dönüşmüştür. Savaşlar kadar göçler de toplumları etkilemesi var olan düzenin değişmek zorunda kalması nedeniyle millî hafızalarda yer edecek mühim hadiselerden biridir. Türklerin göçler ile etkilediği tek medeniyet İran olmayıp batı yönlü ilerlemeler neticesinde Avrupa'ya değin ulaşılması bu coğrafyanın ve geçilen güzergâhlar üzerindeki diğer milletlerin de benzeri tesirlere maruz kalmasını kaçınılmaz kılmıştır. Almanların Nibelungen Destanı, Türkler ile Avrupa medeniyetinin arasında yaşananları konu edinmesi bakımından önem arz ettiği gibi bu destanda Türk hükümdarı olan Atilla'nın adı geçmektedir ve kendisi Etzel ismi ile anılmaktadır. Bu destanda ana yurtlarından çıkıp Avrupa içlerine ilerleyen Türklerin tarihî süreç içerisindeki etkisinin destanlara konu olabilecek kadar toplumsal etkileşime girdiği ve toplumsal açıdan derin izler bıraktığı görülür.

> Nibelungen Destanı'nın 1200'lü yıllarda adı bilinmeyen bir yazar tarafından Avusturya'nın Tuna Nehrin'e yakın bölgelerinde kaleme alınan epik bir şiir olduğu düşünülmektedir. Destanın yazıldığı döneme ait bir başka bilgi ise konusunun V. yüzyıla ait olduğu ve XII. yüzyılın ikinci yarısı ile XIII. yüzyılın ilk yarısında Alman edebiyatında başlayan aydınlanama dönemiyle birlikte bu destanın da yazıya geçiriliş tarihinin 1160'larda başlayarak XIII. yüzyılda tamamlandığı şeklindedir (Ilgın, 2021: 4).

Alman edebiyatına ait olan Nibelungen Destanı içindeki kahraman tiplerinden biri olan Atilla'nın maceraya dâhil olmasıyla birlikte Türkler ile Almanalar arasındaki siyasi ve toplumsal yakınlaşma gözler önüne serilir. Tarihî bir gerçekliği de içinde barındırıyor olmasıyla destan metninin konusunu tarihten aldığı görülür. Destan iki kısımdan meydana

gelmektedir ve birinci kısımda Alman kahramanları arasında cereyan eden olaylara ikinci kısımda Atilla'nın dâhil olmasıyla birlikte destan kadrosuna Almanlara millî açıdan yabancı olan bir unsur eklenmiş olur.

> Aslında Cermen yiğitleri arasında husule gelen ve bir sürü kavgaları doğuran birinci kısımdan sonra davanın hâllini tasvir eden ikinci kısma Hun ülkesi (Macaristan) Atilla'nın sarayı sahne olmaktadır. Nibelungen hazinesinin sahiplerini 700 yiğitle birlikte öldürerek, Cermen beylerine kudret iradesi bahşeden hazineyi ele geçiren, tılsım kudretini haiz Alberich'i alt ederek insanı göstermeyen külahı elde eden, ejderhayı öldürerek kanında yıkanmak suretiyle hiçbir silahın geçemeyeceği bir deriye sahip olan kahraman Sigfrid'in karısı Krimhild, öldürülen kocanın intikamını almak için, kudretinden istifade maksadıyla Atilla ile evlenmeye muvaffak ediyor (Akkaya, 2017: 567).

Almanların millî destanı olan Nibelungen'de Türk hükümdarı Atilla'nın kahraman savaşçılar arasında hükümdar vasfıyla yer alması ve dönemin iktidar yapısı ile siyasi atmosferi hakkında bilgi veren destan metni geçmişin saklı hazinesini kültürel bir miras üzerinden günümüze ulaştırmaktadır. Almanların Nibelungen Destanı haricinde Hildebrand Destanı ve Valthari Destanı'nda da Atilla'nın tarihî bir kahraman olarak yer aldığı görülmektedir. Bu örnekler ışığında Türklerin yayılım gösterdikleri diğer coğrafyalardaki milletlerin tarihî ve siyasi süreçlerini etkilemek suretiyle onların edebiyatlarında da yer aldıkları görülür.

Alman destanlarında yer alması haricinde Rus edebiyatından İgor Destanı'nda[18] da kuzeye doğru ilerleyen Türklerin Ruslar ile olan münasebeti gerçek yaşamın destana yansımasını anlamak açısından örnek teşkil eder. "İgor Destanı ("Slovo o polku İgoreve", XII. yüzyıl) adlı eser, eski Rus ve Türk Kıpçak kavimleri arasında 1185 yılında vuku bulmuş savaştan bahsetmektedir. Bu savaşta, Türk-Kıpçak kavmi muzaffer olmuştur. Bu eserin yazarının, Peçenek kavminden bir Türk olduğu söylenmektedir" (Efendiyeva, 2003: 45). Türklerin Orta Asya'dan hareketle başlayan göçleri içinde Karadeniz'in Kuzeyindeki bölgelere yayılım göstermeleri ile karşılaştıkları Rus halkı ile aralarında yüzyıllar sürecek

[18] M. U. Yücel'in (2022: 420) aktardığı bilgilere göre: Peçenek ve Uzlar ile aynı kavimden olan Kıpçaklar, Güney Avrupa, Rusya civarlarında yayılım göstermiş ve önlerindeki Uz kavminin Balkanlara ilerlemesiyle Güney Rusya'da varlık sürdürmüşlerdir. Onların Ruslar ile olan mücadeleleri uzun bir zaman dilimine yayılmıştır. 1061'den itibaren Kıpçaklar yoğun bir şekilde Rus bozkırlarını ele geçirmeye başlamışlar, 1091'de Macaristan, 1092'de Lehistan, 1093'te Bizans sahalarında görüldüler. Kıpçaklar'ın hızlı ilerleyişinden rahatsız olan Ruslar 1103'te onlara karşı başarı elde ettiler. Ruslar ile olan karşılıklı çatışa hâli 1105-1111 yılları arasında sürerek en büyük savaşlardan biri 1177-1179 yıllarında yaşandı. 1184 yılında Kıpçaklar kendilerine karşı hücuma geçen Kien Knyezi Svyatoslav öncülüğünde toplanmış bütün güney Rus Knezlikleri birliğine yenildiler. Bu savaşa katılmayan Novgorod-Seversk Knyezi İgor Svyatoslaviç 1185 senesinde Kıpçaklara karşı harekâta girişmiştir ancak bu savaşta malup olmuştur. İgor Bölüğü Destanı onun Kıpçaklara karşı olan seferini anlatır.

olan askeri, siyasi ve sosyal münasebetleri zorunlu kılmıştır. Rusların ilk devleti olan Kiev Knezliği'ni kurmalarını ve Türkler ile olan ilişkileri edebî eserlere konu olurken bunun en güzel yansımasını İgor Destanı'nda görmek mümkündür. O dönemin Rusyası'nda yaşanan siyasi hadiseler Ruslar ile Kuman, Kıpçak ve Kara Kalpakları bir araya getirmiştir.

> 1162 yılında Kiev Knyazı olan Rostislav kendisine karşı hâkimiyet mücadelesine girişen Mstislav Volinskiy'i Kumanların yardımını sağlayarak bertaraf etmişti. 1164 yılında İgor'un dedesi Svyatoslav Vseyoloviç, Çernigov Knyazlığı'nı ele geçirmiş ancak onun bu davranışı kardeşleri tarafından hoş karşılanmamış ve kardeşleri arasındaki bu hoşnutsuzluk uzun yıllar sürecek bir mücadelenin başlamasına da sebep olmuştur. Bu sırada yine Svyatoslav'ın daveti ve tarihteki ilk Kumanlar, Novgorod-Seversk'e hücum etmişlerdir (Yücel, 2006: 527).

Rus tarihinde Kuman ve Kıpçak Türklerinin siyasi oluşuma etkisinin göz ardı edilemez. 1162 yılında başlayan Knezlik hâkimiyet mücadelelerinde Rus beylerinin Kuman, Kıpçak ve Kara Kalpak gibi Türk unsurlarının desteğine başvurmalarına sebebiyet verirken aynı zamanda Rusların aralarındaki çekişmelerden de yararlanan Türkler onların zayıf anında saldırıya geçerek çeşitli bölgeleri hâkimiyetleri altına almayı da başarmışlardır. 1185 yılına gelindiğinde Kıpçaklar ile Ruslar arasında yaşanan mücadele İgor Destanı'na da konu olmuştur. Bu bağlamda düşünüldüğünde tarih ile destan ilişkisi sadece Türk destanlarında değil aynı zamanda diğer milletlerin destanlarında da görülmektedir.

Türklerin yayıldıkları coğrafyalarda bulunan halkları kültürleriyle etkilediklerine dair destan metinlerinde yalnızca birebir ismen geçmeleri gerekmez, aynı takibi destan motiflerinden de yapmak mümkündür. Kahramanlık safhaları, mücadeleler ya da evlilik gibi ritüellerin gerçekleşmesi sırasında uyulması icap eden her bir kural motif olarak karşımıza çıkarken bunun hangi kültürlerde denkliği olduğuna dair iz sürmek mümkündür. "Türkler oturdukları sahanın kuzeyinde teşekkül eden Fin destanı Kalevala[19]'ya da motif olarak tesir etmişlerdir" (Donuk, 1985: 52) Türklerin ilişki hâlinde bulundukları toplumlarla olan kültürel alışverişlerinin var olduğunun bir kanıtı olan destanlardaki ortak motifler her iki millet arasındaki münasebetlerin derinliğini anlamak açısından önemlidir.

[19] A. Dundes (2006: 95)'in makalesinde yer verdiği bilgilere göre: Dünyada halk edebiyatı, halk kültürü çalışmaları başlamış ve devam ederken bu konuya eğilmek isteyen tıp hekimi Elias Lönnrot 1920'lerin sonlarında halk şiiri toplamak maksadıyla Karelina bölgesinde saha çalışmaları yapmaya başlar. 1931'de Fin Edebiyat Derneği'ni kuran Lönnort birkaç arkadaşı ile birlikte topladıkları halk edebiyatı anlatılarını ve halk şarkılarını belirli bir mantıksal çerçevede düzene koyarak Kalevala Destanı'nın ilk baskısını gerçekleştirir. Bu ilk baskının ardından çeşitli eklemelerle genişletilen destan ilk metnin 32 şiir ve 5 052 mısralık hacminin aksine 50 şiir 22 795 mısra ile 1949'da yeniden yayınlanır. Parça parça toplanan ve belirli bir nizam ile birleştirilen Kalevala Destanı Fin halkınca millî halk edebiyatı niteliği taşır.

> Motiflerin varlığı benzer olayların farklı kültürlerde yer aldığına işarettir. Bu benzerlikler coğrafyanın sınırları ile çizilemeyecek kültürel sürekliliğin bir göstergesidir. Kültürün yok olması değil şekil değiştirmesi olarak ifade edebileceğimiz bu durum Kalevala'daki Türk kültürüne dair unsurların Fin-Ugorlar ile Türklerin Orta Asya'dan gelen yakınlıkları ile alakalıdır (Abdürrezzak, 2015: 170).

Destan metinlerinde farklı medeniyetlerin millî edebiyatlarında dahi yer almayı başaran Türkler yayılım sağladıkları geniş coğrafya içerisinde karşılaştıkları kültürler üzerinde derin izler bırakmışlardır. Türklerin destan gibi edebî değeri yüksek bir tür içindeki şiddetli tesiri coğrafya insan ilişkisi içerisinde tarih-destan bağlantısının kopmaz bir bütün olduğunun en açık kanıtı niteliğindedir. Dünya milletlerini etkisi altına alan Türklerin kendi içinde her bir boyun ayrı bir önemi olmakla birlikte bu boyların pek çoğunun kendine ait destanları mevcuttur. Birbirleri ile sürekli etkileşim içinde bulunan Türk boylarının yer yer kendi aralarında ve bazen de dış güçler ile olan mücadeleleri epik nitelikli destanlarının konusunu oluşturur.

Türk boyları arasında Karadeniz'in kuzeyinde bulunan geniş coğrafyada hüküm sürmüş olan Nogayların da pek çok destanı bulunmakla birlikte kültürler arası etkileşimlerin bu destan metinlerinden izlenebilmesi de bölgede yaşayan Ruslar ile olan münasebete dair tarihî bilgiler aktarır. Bu destanların bir kısmı tarihî gerçek şahısların veya vakaların destanlaşmış hikâyesini anlatır. Tarihî şahısların edebî ürünlere hayat veren unsurlar olarak ön plana çıkmasıyla oluşturulmuş destanlar Nogay tarihî içerisinde toplumu derinden etkileyen hadiselerin unutulmaz anılarını yaşatmaktadır. Nogay edebiyatına bakıldığında onların tarihî serüvenini göz önünde bulundurarak edebiyatlarını Sovyet yönetimi öncesi ve Sovyet yönetimi sonrası olarak iki ana başlığa ayırmak gerekmektedir. Özellikle Sovyet yönetimi öncesi Nogay edebiyatı Nogayların bağımsız oldukları ve bu sayede kültürel değerlerini yaşatabildikleri bir dönem olması sebebiyle sözlü edebî mahsuller açısından çok daha zengindir.

> Sovyet dönemi öncesi Nogay Türk edebiyatı eserleri anonim eserler ile ferdi sözlü edebiyattan oluşur. Sözlü edebiyat geleneği 14. yüzyıldan itibaren başlar. Nogay Türklerinin folklor mahsulleri; destanlar, yırlar, atasözleri, deyimler, bilmeceler ve masallardan oluşmaktadır. Destanların bütün Türk dünyasında olduğu gibi Nogay Türklerinde de önemi büyüktür (Ergönenç Akbaba, 2015: 316).

Türk edebiyatının zenginliği ve bunlar içinde destanların ayrı bir yerinin olması Nogay edebiyatı açısından da aynı değerdedir. Nogay sözlü geleneğinin zenginliği içinde yer alan her bir sözlü edebî ürün içinde destanların çokluğu dikkat çekicidir. Nogay destanlarının Türkiye Türkçesine aktarılması konusunda Türk Dünyası Destanlarının Tespiti

Projesi kapsamında bir çalışma gerçekleştirilmiş olup Nogayların yaşadığı bölgelerden destan metinleri toplanmıştır. Nogay destanlarının tespiti konusunda proje başkanı Fikret Türkmen'in görevlendirmesiyle çalışma gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmanın detaylarını Prof. Dr. İsmail Doğan şu şekilde aktarmaktadır:

> Doç. Dr. Kemal Üçüncü ile birlikte Kuzey Kafkasya merkezli ön araştırma ve tespit çalışmaları yaptık. Proje imkânları ve zaman sebebiyle Nogay Türlerinin yaşadıkları coğrafya genelinde bizzat derleme yapma imkânımız yoktu. Bu sebeple Karaçay Çerkes Cumhuriyeti Çerkes Devlet Üniversitesi Nogay Dili ve Edebiyatı Bölümü öğretim üyesi halkbilimci Prof. Dr. Şıhâliyev Aşim İmam-Mazemoviç'in yönlendirmesi ve yardımıyla Nogay Türkleri arasında söylenegelen ve yazıya aktarılmış olan on altı destanı, Türkiye Türkçesine aktarmak için esas aldık (ND, 2014: 13).

Türk boyları arasında Nogayların bir zamanlar hüküm sürdükleri coğrafya olan Kuzey Kafkasya'dan Karadeniz'in kuzeyindeki sahaları kapsayan geniş alan incelendiğinde bu bölgede Karaçay-Çerkez unsurların ve Rusların olduğu görülür. Bir diğer Türk kavmi olan Karaçay Çerkezlerin de edebî ürünler üzerine yaptıkları çalışmaların bir bölümü Nogay edebiyatı üzerinedir. Yüzyıllarca bir arada yaşamış olan her iki Türk boyu birbirleriyle yoğun etkileşim hâlinde olmanın haricinde günümüze kadar uzanan tarihî kültürel kopmaz bağları sayesinde birbirlerinin geçmiş yaşantılarını edebî yönden de aydınlatmaya devam etmektedirler.

> Prof. Dr. İsmail Doğan, Nogay destanlarının icra edildiği ortamda tespiti açısından Prof. Dr. Şıhâliyev Aşim İmam-Mazemoviç'in yönlendirmesi ve destekleri doğrultusunda tespit edilen destanların Türkiye Türkçesine aktarımını Nesrin Güllüdağ tarafından gerçekleştirildiğini ve ardından toplanan metinlerin eşleme ve düzenleme kısımlarının yapılarak kitap hâline dönüştürüldüğünü kaydetmiştir (ND, 2014: 14).

Türk dünyasına ait olan destanların tespiti konusunda yürütülen titiz çalışmalar sayesinde Nogay boyuna ait destan metinleri Prof. Dr. Şıhlayev Aşim İmam-Mazemoviç'in yardımları doğrultusunda ortaya çıkarılmıştır. Bu destanların Türkiye Türkçesine aktarımı hususunda Nesrin Güllüdağ ile İsmail Doğan'ın ortak çalışmaları Türk Dil Kurumu aracılığıyla basılarak araştırmacıların hizmetine sunulmuştur. Bu kapsam dahilinde yayınlanan Nogay Destanları adlı eserden faydalanılarak hazırlanan çalışmada incelemeye tabi tutulan sekiz adet destan metni Türk dünyası destanlarının Nogay boyuna ait olanları hakkında önemli bilgiler sunmaktadır.

2.3. Nogay Sözlü Edebiyat Geleneği İçinde Destanlar

Türk tarihi incelendiğinde Orta Asya'dan başlayan göçlerin batı yönlü yayılım sahası üzerinde çeşitli Türk boyları kendi devletlerini kurmaya çalıştıkları görülür. Bunlar içinde Kafkaslar ile Karadeniz'in kuzeyinde yer alan topraklarda varlık gösteren Nogaylar kendi hâkimiyetlerini Moğol devleti olan Altın Orda Devleti altında sürdürmüşlerdir. Altın Orda Devleti içinde pek çok önemli kademede yer alan Nogaylar içinden özellikle politik güçleri ile öne çıkan bazı beyler de olmuştur ve bunlar devletin siyasi mekanizmasına yön verebilecek kudrete dahi erişmişlerdir. Tarihî, kültürel ve siyasi açıdan Altın Orda Devleti içinde etkisi yüksek olan Nogayların hâkimiyeti destan metinlerine de yansımıştır. Bu bağlamda değerlendirildiğinde edebî bir yetkinlik derecesi sayılan destan oluşturma hususu dikkate alındığında Nogay edebiyatının oldukça gelişmiş olduğu anlaşılır. Nogayların göçebe bir boy olmaları nedeniyle edebî unsurlarının sözlü ürünlere dayanıyor olması onların bu alanda pek çok ürün icra ettiğini gösterir.

> Nogaylar, 13. yüzyıla kadar Moğol harekâtından daha önce, eski Kıpçak arazisine giren sahada göçebe hayatı yaşamakta idiler. En celâli zamanlarında işgal ettikleri saha ise Emba'dan başlayarak Tuna ırmağına kadar uzanmakta idi. Sonraları Nogay kavim adı Altınordu Devleti'nin bir kısmını kumanda eden Nogay Han'ının idaresi altında bulunan halka geçmiştir. Bu suretle İrtiş'ten başlayarak Kırım'a kadar yayılmış olan bu eski Türk halkı, müşterek bir millî ad altında birleştirilmiştir (Selimova, 2002: 7).

13. yüzyıl itibariyle tarih sahnesinde aktif olarak gördüğümüz Nogaylar bu tarihten çok önce de Orta Asya'da yaşıyor olup kaynaklarda adlarından söz ettirmişlerdir. Nogayların tarihine bakarken aynı zamanda onların bir Kıpçak olması sebebiyle Kıpçaklara da değinmek ve onların edebiyatı içinde Nogayları değerlendirmek yerinde olur. İrtiş Nehri ile Kırım arasındaki geniş sahada yayılım gösteren Nogaylar bu alan üzerinde var olan Kıpçaklar ile içi içe yaşmaktaydı. Kıpçak unsuru olan Nogayların adının duyulup edebî ürünlerinin bağlı bulundukları unsurlardan ayrışması onların Altın Orda Devleti içinde siyasi otoritelerini uzun yılara yayılan bir şekilde devam ettirmelerinden kaynaklanmaktadır. Kıpçaklar denilince bu gruba dâhil olacak halklar Kazak, Karakalpak, Başkurt, Tatar, Karaim, Karaçay-Malkar, Nogay, Kırgız ve Kumuk boylarını içinde barındıran geniş bir Türk birliğini anımsamak gerekir. Bunlar arasında Kırgız dilini konuşan Kazak, Karakalpak, Nogay, Başkurt ve Tatarlar ortak dil ailesine mensup boyları oluşturur.

> Tarihçilerden edinilen bilgilere göre Kırgızlar Orta Asya'daki en eski, başka bir ifadeyle milattan önce de bilinen topluluklardandır. Dil olarak Kazaklar, Karakalpaklar, Başkurtlar, Tatarlar, Nogaylar gibi

> Kıpçak ya da Kuzeybatı Türk dil grubuna giren Kırgız Türkçesinin üç diyalekti bulunmaktadır: Kuzey, Güneydoğu, Güneybatı (Temur, 2001: 59).

Bu geniş coğrafyada yaşayan Nogaylar 13. yüzyıldan başlayarak 16. yüzyılın sonuna kadar tarihî kaynaklarda adlarından sıkça söz ettirmişlerdir ve sözlü geleneklerini de devam ettirerek korumuşlardır. Nogayların yaşadıkları bölgeye bakıldığında temas hâlinde oldukları diğer Türk boylarıyla sözlü ürünleri arasında fazlasıyla ortaklık olduğu görülmektedir. Nogaylar, yaşadıkları coğrafi alan açısından Kuzey Batı (Kıpçak) Grubuna dâhillerdir. Bu grupta yer alan Türk boylarına bakacak olursak bunlar: "Başkurt, Karaim, Karaçay-Malkar, Karakalpak, Kazak, Kırgız, Kumuk, Nogay, Tatar (Sibirya), Tatar (Kazan) boylarıdır" (Ata Yıldız, 2019: 136).

Kıpçak sahası olarak adlandırılan bölgede onların bir boyu olarak yaşarken onlardan ayrı bir şekilde siyasi nüfuz elde edebilmiş olan Nogayların tarihî hadiselerinin millî bir şuur oluşturması kendi adlarına ait destanlarının bulunmasıyla desteklenmiştir. Kafkas halkları ve Kırım'a değin uzanan alanda yaşayan Karakalpak, Karaçay-Malkar, Kazak, Tatar, Kumuk gibi unsurlar ile iç içe olan Nogaylar hem onlardan ayrı bir siyasi tarihlerinin oluşu hem de onlar ile olan yoğun münasebetlerine ek olarak göçebe bir yaşamın getirisi olarak da sözlü edebî ürünlerinin varlığı ile özellikle destan türünde oldukça önemli eserler ortaya koymuşlardır. Onların sözlü kültür ürünleri içerisinde masallar, efsaneler, bilmeceler, tekerlemeler, atasözleri ve destanlar yer alır. Nogayların göçebe yaşamları onların yazılı edebiyata çok sonra geçmelerine imkân tanırken sözlü edebî ürünlerde daha çok eser vermelerini sağlamıştır. Nogay edebiyatının sözlü ürünlere dayanıyor olması onların bu alanda mükemmelleştiğini gösterir ki buna en önemli dayanak bu boya ait destanların olmasıdır. Nogay sözlü ürünleri arasında yalnızca destanlar değil aynı zamanda sözlü edebî eserlerden bilmeceler, masallar, atasözleri, şarkı söyleyenler ve destanları konularına göre icra edenler bulunmaktadır ve bu anlatıcıların her birisi ayrı bir isimle tanımlanır.

> Bunlar arasında kahramanlık eserlerini anlatanlara "yırav", aşk destanlarını anlatanlara "bahşı", efsaneleri anlatanlara "engimeşi", masal anlatanlara "ertegiş", atasözü, tekerleme ve bulmaca söyleyenlere de "şeşen" denir. "Şeşen" sözü "hikmetli, delikanlı" gibi anlamlara da gelir. Bütün tarz şarkıları söyleyene "yırşı", türküleri söyleyene "şıngşı", (Şıng; diyar, cinas, beyit anlamlarına gelir) Tanrıya yalvarıp yakarana "bozlavşı" ve beddua edenlere de "şuklavşı" adı verilir (Kalenderoğlu, 2010: 6).

Nogay sözlü edebiyatı içinde efsaneler, masallar, tekerlemeler, bilmeceler, atasözleri önemli yer tutar ve bunların her birinin anlatıcısı için de ayrı isimlendirmeler verilmiştir.

Bunun yanı sıra sözlü ürünler içerisinde destanları icra eden kişilere de destanın konusuna göre ayrım yapılarak her bir icracıya buna göre bir adlandırma yapılmıştır. Kahramanlık konulu destanları anlatanlara yırav, aşk konulu destanları anlatan icracılara ise bahşı denilmiştir. Yırav ya da bahşı olarak adlandırılan destan icracılarının her iki destan türünde de kullandıkları millî ve insani coşkunluk sağlayacak çeşitli unsurlar mevcuttur. Bu unsurlar; destan kahramanının halkına ve yurduna duyduğu sevgi ile onlara gönülden bağlılığı, haksızlığa karşı cesurca başkaldırması ve zalimliğe direnmesidir. İyi özellikler ile bezeli destan kahramanları bu gibi ortak unsurlar çerçevesinde şekillenen kişiliği ile aşk ya da kahramanlık konulu destan olması fark etmeksizin iyiliğin, güzelliğin temsilcileri olurlar. Bu güzel nitelikler ile bezeli kişilik de ideal insan tipini vererek toplumun fertlerden beklentisini ortaya koyar. Nogay destanları üzerine değerlendirmede bulunan N. Güllüdağ da benzeri konulara değinmiştir:

> Bunlar içinde destanlar en anlamlı tarz oldu. Bu dönemde destan, şeyde, yırav, yırşı, bahşı gibi sözlere rastlıyoruz. Kahramanlık türküleri söyleyenlere yırav, sevgi türküleri söyleyenlere bahşı dediler. En çok kullandıkları temalar ülkelerine ve halka olan sevgileri, zalimliğe, sosyal adaletsizliğe karşı çıkış, okumanın önemi… (Güllüdağ, 1997: 1996).

Nogay destancılarına "yırcı" ya da "bahşı" denmesinin haricinde ses yönünden benzeşen bir diğer kelime olan "sınçı" ya da "sınşı" tanımlaması da kullanılmıştır. Yırcı, sınçı, sınşı gibi adlandırmalarla anılan bu icracılar Orta Asya'dan beri var olan şaman özelliklerini bir nevi üzerlerinde taşıyan kişiler olup tıpkı onlar gibi destan icracılarıdır. Bu destan icracıları edebî yeterlilikleri haricinde bilge yönleriyle de ön plana çıkarlar ve doğada var olan tüm unsurların hakikatini anlayabilecek kapasitedeki kişilerdir. Ses benzerlikleri ile pek çok Türk boyunda aynı manaya gelen bu nitelemeler içinde destan icracılarına atfedilen sınçı/sınşı sıfatı aynı coğrafi alan içinde yaşayan pek çok Türk boyunda ortaktır.

> Sınçı/sınşı kelimesi, Kırgız, Kazak, Nogay, Özbek ve Türkmen Türk lehçelerinde yaşamaktadır. Söz konusu Türk lehçelerinde bu kelime etrafında bir meslek teşekkül etmiştir. Kültürel açıdan geniş ve zengin Türk coğrafyasında bir meslek olarak teşekkül eden sınçı kavramı kâhin, danışman, insanların ve hayvanların niteliğini tayin eden, hakikati araştıran bilge kişi anlamlarında kullanılmıştır (Temur, 2001: 66).

Nogay destan metinlerinde kişilerin sözlerini şiirsel bir dille söylediği kısımlarda bu eylemin "yırladı" kelimesi ile ifade edildiğini görüyoruz. Toplum içinden çıkan ve söz söyleme sanatında, sözlü edebî ürünlerin icrasında usta olan bu sanatçılar geçmişin bilgi ve kültürünü geleceğe aktarma işini üstlenen bilge kişiler olarak görülüp kendilerine kutsi değer

atfedilmiş şahıslardır. Destan anlatımı açısından bakıldığında ise âşıkların ya da Nogayların deyimiyle yırcıların söz söyleme ustalığı görülür.

> Kırgız Türklerinin sözlü geleneğine ait türlerin yaratıcıları, icracıları da söz konusu gelenek gibi oldukça köklü bir geleneğe sahiptir. Bakşı, emşi, domçu (tabip, üfürürkçü), sınçı, tökmö akın, comokçudur. Söz konusu icracıların ne zaman, nasıl ortaya çıktığı hakkında mevcut kaynaklarda somut bilgiler yoktur. Ancak sözlü geleneğe ait ürünlerden hareketle kimi akın ve ırcıların günümüzden yaklaşık bin yıl önce yaşadığı tahmin edilebilir (Temur, 2001: 66).

Günümüzden çok öte bir tarihe kadar götürülebilen destan icracılarının varlığı düşünüldüğünde akla ilk gelen kişi yine şamanlar olmaktadır. Şamanların söz söyleme konusundaki ustalığı onların yalnızca edebî yeterlilik, söz sanatlarına ve dile olan hâkimiyetleri ile kelime haznelerindeki genişlik değil kutsal ile insan arasındaki bağlantı oluşları sebebiyle bir nevi Tanrı ile insan arasındaki köprü vazifesi görmeleridir. Onların bu yönü dolayısıyla şamanların ağzından dökülen her hikmetli sözün Tanrı kelamı olduğu inancı dolayısıyla destanların da kutsalla olan bağlantısı eski Türk inanışlarında kabul görmüştür. Destanların toplum hafızasında yer etmesi ve icra sürekliliğiyle günümüze değin ulaşabilmesinin ardında edebî zevkten öte kutsi inançların etkin olduğu dikkate değerdir.

> Bu destanların kuşaktan kuşağa nakledilmesi, geliştirilmesi, varlığının sürdürülmesi tarih boyunca millî bilincin taşıyıcısı olan ve âdeta canlı tek kişilik tiyatro gibi olan ozanların elinde olmuştur. Asırlar boyunca destanları halka gerçek sanatçı ustalığıyla, coşkuyla ulaştıran bu insanların sayesinde sayısız destan günümüze gelebilmiştir (Turgunbayer, 2007: 94).

Destan anlatıcılarının tek başlarına icrada bulunduğu bu edebî tür için eski Türk inanç sistemindeki şamanların icralarında olduğu gibi sözle, vurguyla, sesle yaptıkları tonlamalar haricinde zaman zaman bedensel hareketler ile de anlatılan konunun canlandırılıyor oluşu ile şaman esirmesi arasında bağlantı oldukça açıktır. Aynı özellikleri geçmişten günümüze bir silsile hâlinde devam eden destan icracılarından Nogay destan anlatıcılarında da düşünmek mümkünüdür. Nogay destanlarının bu denli canlı bir icra ortamına sahip olmasında halkta birlik beraberlik duygularını en üst düzeye çıkarması ve bu durumun Sovyet Rusya tarafından fark edilerek destanları ve destan icralarını yasaklamasından anlayabiliriz. Destanların geçmişten günümüze varlığını korumadaki gayesi onların millî hafıza ve kültür aktarımı unsuru olmalarıdır. Ancak bu durum devam ettikçe özellikle hükmü altına girilen devletler içinde yaşayan Türklerin birleşerek herhangi bir isyana kalkışmaması için alınacak önlemlerin başında edebî ürünler içerisinde destanların ve bunların icralarının yasaklanmış olduğu dikkat çeker. Bu bağlamda destanların millî birliği sağlayıcı unsur

olduğu açık bir şekilde ortaya konulmuş olur. **“**Destanların millî hafızayı canlı tutuyor olması nedeniyle Sovyetler Birliği’nde bunlar ideolojik yönden sakıncalı görülmüş, Kambar Batır dışındakiler öğretim programından çıkarılmıştır” (Çınar, 1996: 63).

Nogay destanlarına baktığımızda bu destanlar kahramanlık konulu ve aşk konulu destanlar olmak üzere ikiye ayırabiliriz. Aşk konulu destanlarda konu itibariyle içinde kahramanlıktan ziyade kültürel öğelerin baskın olduğu görülürken, kahramanlık konulu destanlar ise toplumu derinden etkileyen vaka ve şahıslar üzerine oluşturulmuştur. Bu destanların bir kısmı toplum içinden çıkan ve tarihî belgelerle de desteklenebilir nitelikte olan gerçek şahısların hayat hikâyelerine dayanır. Destanlar içinde geçen kahramanların gerçekte yaşadığı tarih kayıtlarına bakıldığında destan konularının daha çok 13. yüzyıldan başlayıp Nogay Hanlığı’nın çöküşün yaşandığı 17. yüzyıla değin uzandığı görülür. Bu bağlamda Nogay destanlarını tarihî süreç içinde değerlendirmek daha yerinde olmaktadır. Destanlarda geçen kahraman ve hatta düşman adları dahi tarihî kayıtlarda yer alan isimlerdir. Nogay tarihî şahsiyetlerinin destanlaşmış hayat hikâyeleri içerisinde en meşhurlarından olan Edige, Mamay ve Çora Batır destanları bağlı bulundukları Altın Orda Devleti içinde yaşamış gerçek kişiler ve yaşanmış gerçek olaylardan ilham alınarak oluşturulmuş destanlardır.

> Nogaylara ait tarihî destanlar ve kahramanlık (epik) destanları genel olarak XII. yüzyıl kuruluş döneminden başlamak üzere XVII. yüzyıla kadarki Nogay hanları döneminde meydana gelen iç ve dış mücadelelerle, hanların düşmanlarıyla yaptıkları savaşları anlatmaktadır. Çoğu Nogay destanı tarihte yaşanmış bazı olayları işlediğinden destanlardaki konu ve vaka örnekleri zaman zaman tarihî gerçeklikteki olaylarla farklılık arz etmektedir (Kalenderoğlu, 2011, 225).

Edebî ürünler içinde yer alan destanları özellikli kılan en belirleyici unsur toplumun hafızasında yer eden olay veya şahısları konu alarak oluşturulmasıdır. Bu bağlamda değerlendirildiğinde millî bilincin kalıcı hâle gelmesi, kültürel aktarım açılarından geçmişle gelecek arasında bir kanal oluşturan destanlar içinde Nogay destanları gerçeklik oranının yoğunluğu nispetinde edebi eserlerden gerçekliğe açılan bir pencere sunar. Destan metni birincil kaynaklı tarihî bir vesika olmaması, içinde sanatsal boyut ve duygulara hitap eden bir zemin barındırmasıyla gerçeklikten zaman zaman kopsa da Nogay destanları içinde özellikle kahramanlık konulu olanlar tarihî tanıklık niteliği taşıması ile özel bir külliyat oluşturur. Edebî ürünleri içinde genellikle sözlü ürünler ile dikkat çeken Nogay edebiyatı, destanlarının yoğunluğu ve gerçekliğe uygunluğunun da yüksek oluşu sayesinde Türk dünyası destanları içinde kendisine ayrı bir yer bulmuştur.

Nogaylar, Karadeniz'in kuzeyinden Kafkaslara kadar yayılım gösterdikleri sahada 13. yüzyıldan başlayarak 16. yüzyılın sonuna kadar varlıklarını sürdürürken göçebe yaşam tarzları sebebiyle geliştirdikleri sözlü edebiyatlarını da devam ettirmişlerdir. Sözlü edebî ürünler içerisinde hacimleri, söz ustalığı, sanatsal yapısı ve içerisinde diğer sözlü ürünleri de barındırıyor olması ile destanların ayrı bir yeri vardır. Nogay destanlarını Nogay tarihî çerçevesinde değerlendirmek gerekir; çünkü Nogay destanları konusunu tarihî olaylardan almaktadır. Destanlarda geçen kahraman ve hatta düşman adları dahi tarihî süreç içerisinde yaşamış isimlerdir. Nogay tarihî göz önüne alındığında onların Altın Orda Devleti ile olan yakın münasebeti dikkat çeker. Altın Orda Devleti içinde önemli mevkilere gelmeyi başaran Nogaylar içinden siyasi gücü ve zekâsı ile ön plana çıkmayı başaran ilk kişinin beyliğe de adını vermiş olan Nogay Bey olduğu görülür. Onun Altın Orda Devleti tahtına çıkan hükümdarlar üzerindeki etkisine ilaveten tahta kendi dilediği kişiyi çıkardığı zamanlar da olmuştur. Nitekim Nogay Bey'in politik başarılarının ardından onun vefatını müteakiben geriye çekilen Nogay beyleri içinden daha sonra yine hükmü altındaki beyliğe baş olmanın haricinde Altın Orda Devleti siyasetinde de söz sahibi olacak güce erişen beyler çıkmıştır. Bunlardan birisi adına destan da yazılan Edige Bey'dir. Edige Bey bir kısım tarihçiler tarafından da Nogay Ordası'nın kurucusu kabul edilmektedir. "Nogayların tarihini araştıran bazı tarihçiler 1391 yılında Edige Bey tarafından Nogay Ordası'nın kurulduğunu kabul etmektedir. O, XV. yüzyılın sonunda (1391-1411) Altınordu Devleti'nin yöneticisiydi. Onun zamanında Nogay Türkleri Altınordu'dan ayrı bağımsız bir yapıya sahipti" (Kalenderoğlu, 2011: 228).

Altın Orda Devleti'nin hükmü altında yaşayan Nogaylar, diğer Türk beyliklerinden farklı olarak devlet siyasetinde rol alan önderleri içinden çıkarmakla tarihî ve siyasi süreçlerde önemle üzerinde durulması gereken bir yapıyı oluşturur. Nogay Ordası olarak adlandırılan ve Altın Orda Devleti'nin zayıfladığı dönemlere denk gelerek bir siyasi oluşum etrafında hâkimiyetlerini beylikten hanlığa doğru kaydırmayı başaran Nogaylar için bu siyasi değişikliği sağlayan Edige Bey'dir. Edige Bey de tıpkı Nogay Beyliği'nin kurucusu Nogay Bey gibi bir komutan olup Altın Orda Devleti'ne bağlıdır. Nogay Bey'in vefatının ardından eski parlak günlerine dönmeleri uzun süren Nogay Beyliği'ni yeniden ayağa kaldıran kişi olarak Edige Bey'in adı zikredilir.

> Edige Bey 1391 sıralarında İdil (Volga) Irmağı doğusundaki bozkırlarda bulunan Nogayların arasından çıkmış Altınordu başkomutanıdır. O da Nogay Han gibi Altınordu Devleti'nde yirmi beş

yıla yakın bir süre en güçlü devlet adamıdır. Nogay Han'ın ölümünden sonra dağıtılan Nogaylar da Edige Bey döneminde yeniden toplanma imkânı bulmuştur (Nogay, 2013: 2750).

Nogaylar arasından zekâsı ve yetenekleri ile ön plana çıkmayı başaran Nogay Bey'in siyasi başarısı sayesinde beyliğin adını yücelttiği ancak katledilmesinin ardından duraklama evresine giren Nogaylara önderlik ederek o eski parlak günleri geri getiren kişi bu sefer Edige Bey olmuştur. Onun mevcudiyeti altında birleşen ve Altın Orda Devleti ile siyasi bağlarını pekiştiren Nogaylar yeniden birlik beraberlik dönemine girerek yükseliş evresine geçiş yapmışlardır. 1391 yılına tekabül eden Edige Bey'in varlığı altında yükselen Nogaylar bu tarihten itibaren siyasi başarılar ile yücelmeye başlamıştır. Edige Bey'in ardından oğlu Nureddin'in Nogayların başına geçmesi ile birlikte Nogaylar bağımsız bir devlet hâline geçiş yapmıştır.

Edige Bey, bu arada ülkenin çeşitli bölgelerinin idaresini oğullarına verirken Nogayların başına da oğlu Nurettin'i getirdi. Sonraki yıllarda Edige Bey'in öldürüldüğü (1419) devletin merkez idaresinin artık dağılıp ülkenin parçalandığı sıralarda (1420-1430) bu Nurettin Bey'de Nogayları bağımsız bir devlet hâline getirdi. Böylece bütün Nogaylar devletin ilk hükümdarı Nurettin Bey döneminde (1426-1440) onun hüküm sürdüğü bölgelerde ve çevresinde toplandı (Nogay, 2013: 2750).

Nogay Beyliği yıllar süren Altın Orda Devleti vesayetinden her bulduğu fırsatta kurtulmak ve müstakil bir devlet olma arzusu gütmüştür. Ancak bu arzuya ulaşmak siyasi ve sosyal açıdan engeller teşkil etmekle birlikte özellikle bir devletin kurulabilmesi için meşru temeller üzerine bina edilebilmesi gereğince sağlanamamıştır. İlk olarak Nogay halkını bir araya getirecek kudrette bir beyin kendi içlerinden çıkarak güç kazanması ve etrafında geniş ve kendine samimiyetle bağlı bir kitleye sahip olması gerekir. Bu mecburiyeti sağlayabilecek ve politik güç sahibi olan üç tane bey Nogaylar içinden çıkmıştır ki bunlar; beyliğe adını veren Nogay Bey, ardından Edige Bey ve son olarak da Mamay Bey'dir. Ancak tek şartın Nogaylara önderlik yapması devlet teşkilatlanması için yeterli değildir, dönem itibariyle aranan bir diğer nitelik ise Cengiz Han soyundan olmayı gerektirmektedir ki Nogaylar için bu mevzu bahis olmadığından meşru hükümdarlık yetkisinin sağlanabilmesi önünde ciddi engel teşkil etmiştir. Bu husus üzerinde durarak "Kazan Tarihi" adlı eserinde söz konusu farklılığa işaret ederek 1495 senesinde han soyunun kesilmesi meselesini izah eden Hudyakov'un (2009:158) aktardığı bilgiler şu şekildedir:

O zamanın örf ve âdeti mucibince taht veliahtsız kaldığı vakitlerde akraba Tatar Hanları'nın evlatlarından birisi han olarak davet edilirdi. O zamanlar Kırım, Sibir ve Astrahan hanlıkları müstakildir. Han namzetliği için iki şerâit mevcuttur. İlki Cengiz evladından olmak, diğeri Müslüman

> dininde olmaktır. İlk şartı yerine getirmedikleri için Edigey Mirza evladından (Cengiz evladından değil) gelen Nogay emirleri Kazan tahtına han olarak çağrılmamışlardır. …Sadece Ali Ekrem, istiklal muharebesi günlerinde olağanüstü şartlar gereği Ötemiş ve annesi Süyümbike'ye akrabalığına istinaden tahta çıkarılmıştır. Taht ve tac Cengiz evladının hakkıdır… Bütün Tatar devletlerinde aynı usul takip edilmiştir, Nogay emirlikleri bundan müstesnadır, çünkü oraya Edigey Mirza evladı yerleşmiştir.

Hudyakov'un aktarımına istinaden denilebilir ki Nogay mirzalarının Altın Orda siyasetindeki etkilerine karşın onların Cengiz Han soyundan gelmemeleri sebebiyle taht naibi olma hakkından muaf tutulmalarına sebebiyet vermiştir; ancak bu konuda tarihî süreç içerisinde zaruri bir hâl neticesinde tek bir istisna yaşanmıştır o da Kazan tahtına Nogay beylerinden Edige Mirza'nın yeğeni Ötemiş'in oturmasıdır. Bu tarihî süreçlere bakıldığında adları zikredilen kişilerin devlet kademesinde önemli mevkilerde bulunuyor olmaları haricinde Nogay Beyliği içerisinde de önder niteliklere haiz kişiler oldukları görülür. Buna mukabil Edige Destanı'nın konusunun gerçek şahıs ve olaylara dayanıyor olması da destan ile tarih arasındaki bağın kuvvetine dikkat çeker.

Nogay kahramanlık destanları içinde gerçek şahısların hayat hikâyelerinin destanlaştırıldığı bir diğer ürün ise Mamay Destanı'dır. Bu destanda yer alan kahraman Mamay etrafında gelişen olaylar tarihî kayıtlarda da kendisine yer bulan unsurlar ile paralellik gösterir. Nogaylar içinden öne çıkan bir bey olan Mamay Bey'in millî birliği ve beraberliği sağlama yolunda verdiği çaba destanın başından itibaren işlenen ortak konudur. Destan metninde yer alan tek isim Mamay Bey olmayıp onun on iki kardeşinin de adları anılarak pek çoğunun da kişiliği hakkında ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Mamay Bey'in en büyük destekçisi bir manada yaveri konumunda olan kardeşi Orak Bey'in adı destan metninde sıklıkla anılır. "Orak'ın tarihte olduğunu tarihî bilgilere dayanarak ispatlayan V.M. Jirmunskiy olmuştur" (Turganbayev, 2011: 361). Mamay Destanı'nda adı zikredilen bir diğer kardeş ise İsmail Bey olup, Mamay Bey'e karşı olmasının dışında birlik beraberliği bozucu davranışları nedeniyle de İsmail Bey'in Nogayları felakete sürüklediği görülür. Bu akrabalık ilişkileri çerçevesinde ilerleyen taht silsilesine ek olarak Ruslar ile kurulan yakınlıklar da dikkat çekicidir ki her iki devletin siyasi gidişatına etki edecek yakınlıklar kan bağı ile de kurulmuştur. Mamay Bey, Orak Bey ve İsmail Bey arasında yaşananların anlatıldığı destanda geçen olaylar ile tarihî süreç içerisinde yaşananların benzerlikler arz etmesi dolayısıyla tarihî kahramanlık destanı niteliği taşıyan Mamay Destanı'na Turganbayev de değinir.

> 1523 yılında Astrahan Olayı. Yani Mamay ve Agıs'ın Kırım sultanları olan Muhamet Gerey ile Batır Gerey liderliğindeki askerlerin düşmanca öldürülmesidir. Destanda bu olay değiştirilip folklorik açıdan değerlendirilmiştir. 1524-25 tarihleri arasında Mamay ve Agıs arasındaki tarihî bir savaştır. Destanda bu Musa ile Canbırşı'nın çocukları arasındaki bir savaş olarak nitelendirilmektedir. 1548 yılında Orak kendi kardeşi İsmail tarafından öldürülmesidir (öldürtmesi). Destanda bu olay siyasi açıdan açık bir şekilde görülmektedir. Ayrıca destandaki bu olayın açık bir şekilde açıklanmasına 1555 yılındaki Cusip'in ölümü de (öldüren İsmail) katkıda bulunmuştur. 1508-1563 tarihleri arasında Musa sülalesi içindeki tarihte olan karşılıklı savaş olayları, akraba arasında birkaç yıllara uzanan bir anlaşmazlıktır. Bu vesileyle olmuş olayların hepsi olmasa da bazıları Nogaylar arasındaki karşılıklı düşmanlık destanın baştan sonuna kadar boy göstermektedir (Turganbayev, 2011: 362).

Musa Bey'in soyundan gelen oğullarınca hanlık edilen Nogay Beyliği'nin yoğun ilişkide bulunduğu iki unsur dikkat çekici olmuştur; bunlardan birisi Altın Orda hanları diğeri ise Rus Kynezleridir. Altın Orda Hanları arasında Mamay Bey zamanına tekabül eden iki hanın adı zikredilir ki onlar da Muhammed Giray ve Bahtı Giray Hanlardır. Onlar ile olan mücadele Altın Orda Devleti vesayetinden kurtulup Nogay Devleti'ni kurmak istemek ve bu güçlenmelerinin ise Altın Orda hanları tarafından engellenmeye çalışılmasına dayanır. Ancak tek çatışma bu olmayıp Musa Bey soyundan gelen oğullar arasında da mücadeleler devam etmiş ve kardeşlerin birbirini katli neticesine dayanan elim hadiseler sonucunda destan metninde de fitneci olarak anılan İsmail Bey'in düzenbazlıkları ile başa geçmesi ancak hüküm sürdürememesi ile sonuçlanan olaylar anlatılmıştır. Dolayısıyla destan metninde yer alan şahıs adları, şahısların konumları, girişilen mücadeleler ve alınan neticeler tarihî vesikalarla tutarlılık gösterir.

Nogay destanları içinde epik konulara dayalı destanlar olduğu kadar muhtevası aşk olan destanlar da mevcuttur. Epik destanların tarihî gerçeklikler ile olan benzerliği nasıl ki Nogay tarihini gözler önüne sermek açısından mühimse aşk konulu destanlar da Nogay kültürünü ve toplum yapısını anlamak açısından oldukça önemlidir. Bu destanların araştırılmasında Türk Dünyası Destanlarının Tespiti, Türkiye Türkçesine Aktarılması ve Yayımlanması Projesi kapsamında çalışıp Türkiye Türkçesine aktarımını sağlayan ve ardından Türk Dil Kurumu vasıtasıyla yayına çıkarılan eser İsmail Doğan ve Nesrin Güllüdağ'ın yoğun çabaları neticesinde gerçekleştirilmiştir. Nogay Destanları adlı eserde toplanan destanlar "Türkiye Türkçesine Aktarıma Esas Alınan Nogay Destanlarının Yayın Listesi" başlığı ile kitabın içindekiler kısmında verilmiş olup bunlar şu şekildedir:

> Arslan Bey Destanı, Aysılın Oğlu Ahmet, Azavnur Destanı, Bozyiğit Destanı, Çora Batır, Edige, Edil Sultan Destanı, Er Çoban Destanı, Genç ile Kız Destanı (Yas pan Kız), İstanbul'a Göçüş, Karaydar

ile Kızıl Gül Destanı, Koplanlı Batır Destanı, Mamay, Nogay'ın Kırk Batırı, Tölegen ile Kız Yibek Destanı, Tahir ile Zühre Destanı (ND. 2014: 5).

Nogay destanlarının Türkiye Türkçesine aktarılıp yayına sunulan on altı adet destanı mevcuttur. Bunların bir kısmı tarihî-epik destan niteliği taşırken bir kısmı ise aşk konulu destanlardır. Göçebe yaşamın bir getirisi olarak sözlü kültürün geliştiği Nogaylar için destan anlatımı eserlerin içeriğinden de anlaşılacağı üzere tarihî hadiseler ile ilgili epik içeriklere dayanmanın haricinde sevgi unsurunun da dillendirildiği aşk konulu destanlardan oluşur. Yayınlanan eser içinde Nogay destanları arasında yer alan ve tez çalışmasına konu olan sekiz adet destanın her birisinin anlatıcısı ve bu anlatıcının aktarımının kayıt altına alındığı tarihin belirtildiği liste şu şekildedir:

1- Aysıldın Ulı Ahmet, Dombra Yu. V. Karasov, Çerkessk, 1993
2- Bozyigit, Nogay Halk Yırları, S. A. Kalmıkova, Moskova, 1969
3- Şora Betir, Nogay Halk Yırları, S. A. Kalmıkova, Moskova, 1969
4- Edige, Nogaydıñ Kırk Betiri, A. Sakaliyev, Mahaçkala, 1991
5- Edil-Soltan, Dombra Yu. V. Karasov, Çerkessk, 1993
6- Er Şoban, Ayt Desniz Aytayım, A. Skaliyev, Çerkessk, 1971
7- Koplanlı Betir, Dombra Yu. V. Karasov, Çerkessk, 1993
8- Mamay, Mamaydıñ Kırk Betiri, A. Sakaliyev, Mahaçkala, 1991 (ND, 2014, 32)

Türk dünyası destanları dahilinde yer alan Nogay destanları içindeki sekiz adet epik nitelikli destan metni hem Türk hem Nogay yaşayışı ve sanat anlayışı hakkında derin bilgiler sunmaktadır. Destanın oluşturulduğu dönemin coğrafi, siyasi, kültürel bilgisinin aktarımı haricinde Nogay ve Türk edebiyatı hakkında da destanlar yoluyla malumata ulaşmak mümkün olmaktadır.

2.4. Nogay Destanlarının Epizotlara Göre İncelenmesi

Nogay destanları içinden seçilerek çalışmaya konu edilen sekiz adet epik nitelikli destan metninin özeti olan epizot incelemesi her bir destan için ayrı ayrı yapılarak genel hatlarıyla içerik hakkında bilgi aktarılmaya çalışılmaktadır. Bu bölümde destanlar hakkında genel bir bilgiye sahip olunduktan sonra kahraman kalıbına göre yapılacak incelemede yer alan bilgilerin neye karşılık geldiği daha anlaşılır olacaktır.

2.4.1. Aysılın Oğlu Ahmet Destanı'nın Epizotları

1. Aysıl adında evi ve bir atından başka hiç bir şeyi olmayan bir yiğittir. Bu yiğidin Tevkelem adında bir karısı vardır.

2. Aysıl zenginleri, zenginler içinde de en çok Yanbek Han'ı sevmez ve zenginler de Aysıl'ı sevmezler.

3. Aysıl zenginlerin kötülüklerine dayanamayıp dağa çıkar, yedi yıl orada kalır.

4. Yedi yıl sonra Aysıl bir gece eve gelir ve Tevkelem de o gece hamile kalır.

5. Tevkelem doğum yapar çocuğa Ahmet adı verilir, Aysıl her gece beş keçi kesip toy yapar.

6. Aysıl tekrar dağa döner ve on bir yıl eve gelmez, çocuğu da görmez.

7. Ahmet on bir yaşına kadar sokağa çıkmaz.

8. On bir yaşından sonra sokağa çıkan Ahmet çocuklarla oynarken rızasıyla verenden alır rızasıyla vermeyenden çekip alarak çocuklara gün göstermemeye başlar.

9. Ahmet'in bu huyları Yanbek Han'a ulaşınca Tevkelem oğlu Ahmet'i alıp köyden ayrılır.

10. Tevkelem ve oğlu beş yıl köy köy dolaşır, Ahmet on altı yaşına gelince annesine eve dönmek istediğini söyler. Oğlunun olgunlaştığını düşünen annesi Ahmet ile birlikte eve döner.

11. Tevkelem'in evden ayrılmadan önce bakması için verdiği beş keçi yirmi olmuştur, Ahmet bunlarının onunu alır onunu keçilere bakan adama bırakır.

12. Ahmet keçilerden birini kesip anasına pişirtir ve babasının kim olduğunu sorar.

13. Tevkelem kocasına verdiği sözü tutarak Ahmet'e babasının kim olduğunu açıklamak için yaşlı bir adamın gelip anlatacağını söyler.

14. Üç gün sonra eve yaşlı bir adam gelir Tevkelem bu adamın Ahmetin babası olduğunu söyler.

15. Aysıl, Ahmet'e şehirde bir yakını olan Erbatır'ın yanına gitmesini söyler ve evden ayrılır.

16. Ahmet ertesi gün yola çıkar. Bu sırada Yanbek Han, Kalmık Han ile savaşmak için kendi yanında yer alacak kişileri toplamaya başlar.

17. Yanbek Han kendi yanında yer alması için Aysıl'a aksakallardan oluşan bir kafile gönderir.

18. Aysıl gelen kafilenin önünü kesip efendi ve molla olmayan beş kişi hariç diğerlerini kılıçtan geçirir, ölenlerin kafalarını arabaya yükleyip sağ kalan beş kişiyle birlikte Yanbek Han'a gönderir. Yanbek Han'ın ancak kendi işi düştüğünde Aysıl'ı düşündüğünü oysa yıllardır fakirlikle mücadele eden Aysıl'ı hiç arayıp sormadığını da iletmelerini ister.

19. Beş aksakal, Yanbek Han'a olanları ve Aysıl'ın dediklerini anlatır. Duyduklarına öfkelenen Han, bin atlı toplar ve başında kendisi olmak üzere Aysıl'ın üzerine yürür.

20. Yanbek Han yolda okunu ev gibi büyük bir taşa atıp duran bir gence rastlar ve ne yaptığını sorar.

21. Genç okunu taşa attığını, ancak çekip alamadığını söyleyince Yanbek Han'ın askerleri ve ordusunda altı deriden börk altmış deriden elbise giyen pehlivan oku çekmeye çalışsa da başaramaz.

22. Yanbek Han, bu gence dönerek oku sen atsan çekerdin der ve genç bir tutuşta oku çekip taştan çıkarır.

23. Han gördüğüne inanmayınca yeniden yapmasını söyler ve Ahmet yeniden taşa ok atar ve kolayca çekip çıkarır.

24. Han, Ahmet'e kimin oğlu olduğunu sorduysa da Ahmet babasının Aysıl olduğunu dile getirmeden yalnızca fakir birinin oğlu olduğunu söyleyip gider.

25. Ahmet eve ulaştığında babası da çıkıp gelir, neler yaptığını sorar ve Ahmet babasının dediklerini yaptığını söyler. Bunun üzerine Aysıl, Kalmık Han'ın Yanbek Han'a savaş açtığını yakında çok şiddetli bir mücadele olacağını söyler.

26. Aysıl oğluna, Yanbek Han'ın yanında yer alarak Kalmık Han ile savaşa girmesini, o savaşta Manka Tepe adlı yerin sol tarafına konuşlanıp ok ve yayıyla düşmanlarını öldürebileceğini söyler.

27. Ahmet babasını dinleyip Yanbek Han'ın ordusuna katılır, Manka Tepe'de konuşlanır, Kalmık Han'ın askerleriyle savaşa girer.

28. Şiddetli savaş sırasında Ahmet'in mücadelesini gören Yanbek Han, eğer Ahmet kahramanlık gösterirse kızını ona vereceğini söyler.

29. Yanbek Han savaş sırasında mücadele eden Ahmet'e kızını vereceğini söyler; ancak Ahmet ile Yanbek Han'ın kızı Şaarbek zaten birbirine âşıktır.

30. Kalmık Han'ın askerleri Yanbek Han'ın askerlerini yener ve geriye kalanlarla birlikte Yanbek Han ve Bugali Bey'in oğlu Temir, Ahmet'i bırakıp savaştan kaçarlar.

31. Ahmet, Kalmık Han'ın askerleriyle yalnız savaşırken Temir her gece serçe parmağına balmumu yapıştırıp lamba ederek kaçıp gelen askerleri sayar.

32. Temir'in ne yaptığını soran Yanbek Han durumu öğrenince kızını Temir'e vereceğini söyler.

33. Ahmet yedi yerinden yaralandıysa da Kalmık Han'ın askerlerini yener, Kalmık Han'ın Karager atına binip önüne üç yüz atı ve silahı katıp Yanbek Han'a doğru yola çıkar.

34. Bu esnada Yanbek Han kızı Şaarbek'i Temir ile evlendirmek için toy ederken Aysıl gelip oğlunun akıbetini sorar.

35. Yanbek Han, savaşta Ahmet gibi nice yiğitlerin can verdiğini, onun da ölmüş olabileceğini söyleyip Aysıl'a bir kadeh içecek uzatır.

36. Aysıl kadehten içmeyip Han'a geri uzatır, Han ikinci defa kadeh uzattıysa da Aysıl kadehi boşaltıp geri verir ve ihtiyarlar arasına oturur.

37. Aysıl'ın ardından Yanbek Han ihtiyarlara dönüp kızını Ahmet'e vereceğini söylediğini, ancak daha sonra vazgeçip Temir'e vermeye karar verdiğini söyler.

38. İhtiyarlardan Asan Kaygılı söz alıp Han'ın bu sözüne karşı çıkıp verilen sözün tutulması gerektiğini hatırlattır.

39. Toyda, Ahmet'in kan kardeşi Kerey oğlu Kercanbay'da Yanbek Han'ın yaptığının doğru olmadığını, hanın fakirlere yüz çevirdiğini söyler. Yanbek Han bu sözlere kulak asmaz ve savaş başlamadan önce asker toplamak için Aysıl'a hacıları yolladığında Aysıl'ın onları kesip yolladığını söyler.

40. Aysıl olanlara üzülüp toyu terk eder ve evine doğru yola koyulur.

41. Aysıl eve geldiğinde durumu eşine anlatır ve kır atını alıp dolanmaya çıktığında üç yüz eyerle ve silahla donatılmış at sürüsü görür. Bu sürünün kime ait olduğunu merak eder ve oradaki dere boyunca ilerler.

42. Aysıl, Karger bir atın kişneyip oturduğunu görünce seslenip kimsenin olup olmadığını kontrol eder.

43. Aysıl yaklaşınca uzanıp yatan birini görür. Yatan kişinin yamçısını açıp bakınca Ahmet olduğunu anlar, elindeki bizi Ahmet'e üç kez vurunca Ahmet uyanır, baba oğul kucaklaşırlar.

44. Aysıl altmış yıl Yanbek Han yüzünden bozkırda yaşadığını, ancak sonunda Yanbek Han'ın istediğinin olmadığını ve sağ olduklarını dile getirir. Aysıl oğluna da üç yüz atı sürüp Yanbek Han'ın önüne yığması gerektiğini söyler.

45. Ahmet memlekette neler olduğunu sorduğunda Aysıl, Yanbek'in kızını Temir ile evlendireli bir ay olduğunu bilgisini iletir.

46. Ahmet atları önüne katıp Yanbek Han'a doğru yola koyulur ve babasına Şaarbek'in yakın arkadaşı olan Arslanay'ın kızı Yüzim'e Ahmet'in geldiğini haber vermesini söyler.

47. Aysıl yola düşüp Arslanay'ın evine gider ve Yüzim'e hitaben; Ahmet'in önce Arslanay'a sonra Yüzime ve en son da Kereyoğlu Kercanbay'a selamı olduğunu söyler.

48. Yüzim hemen koşup Şaarbek'e gider ve Ahmet'in geldiğini haber verir.

49. Yüzim, Han'a giderek Şaarbek'in biraz rahatsızlandığını bir iki gün durmaları gerektiğini söyler ve Han da ona inanır.

50. Yüzim bu sefer de Kercanbay'a da Ahmet'ten selam getirir. O sırada Ahmet üç yüz atla çıkıp gelir.

51. Yanbek Han, Ahmet'i görmezden gelerek o yokmuş gibi ona methiyeler düzer.

52. Ahmet buna karşılık verip önce nasıl savaştığını ardından da fakir oldukları için yiğit olsalar da hanlarının onlara bakmadığından yakınır.

53. Yanbek Han askerlerine emir verip Ahmet'i tutmalarını söylediyse de Ahmet onları aşıp Han'ın önüne gelir.

54. Han bir kadeh doldurup uzatır; ancak Ahmet ilk önce Han'ın içmesini ister, Han içtikten sonra Ahmet de içer.

55. Han yanındakilere emir verip Ahmet'i iyi bir yere oturttur ve geç vakte kadar içerler.

56. Yanbek Han'ın kızı Şaarbek yanındaki kızlardan birine Temir'e verilmek üzere bir eşarp Ahmet'e de bir boyun bağı gönderir.

57. Temir eşarbı alnına bir koyup üç kere öpüp göğsüne saklar, Ahmet ise boyun bağını altına alır.

58. İkinci seferde Şaarbek, Temir'e işlenmiş heybe, Ahmet'e ise altın kesesi gönderir ve yine aynısı olur.

59. Üçüncüsünde Temir'e deriden bir heybe Ahmet'e ise atasının katlanabilir on kulaç uzunluğundaki kılıcını gönderen Şaarbek'in son hediyesi de aynı şekilde karşılık bulur.

60. Bunun üzerine Şaarbek kızları yanına toplayıp Temir'in zengin ve disiplinli olmasına rağmen başında akıl olmadığını Ahmet'in ise fakir ama akıllı olduğunu söyler.

61. Şaarbek haber gönderip Ahmet'in dışarı çıkmasını söyler ve eli ile ambarı işaret eder.

62. Ahmet orada dostu Kercanbay ile karşılaşıp onun hâlâ sözünde olduğunu anlar. Ahmet avludaki halka seslenerek anasına doğru yola çıktığını söyleyerek atına binip gider.

63. Ahmet kalenin önüne geldiyse de içeri giremez, bunun üzerine Şaarbek'e seslenip onun aşağıya atlamasını söyler.

64. Şaarbek bohçasıyla birlikte kaleden atlar ve Ahmet onu yamçısını açıp tutar.

65. Ahmet atını sürüp yedi kapının ikisinden geçer, üçüncü kapıda atın boynu burulur ve o sırada Aysıl yetişip kır atı Ahmet'e verir.

66. Kercanbay ise Han'ın atlarının eğer bağlarını kestiğinden atlanıp giden askerler eyerden düşer, atlar ürker ve böylece yol alamazlar.

67. Ahmet'in arkasından Alşın'ın Alav Batır'ı gönderdiler. Bunu gören Şaarbek ağlamaya başlar.

68. Alav Batır onlara yetiştiğinde Ahmet ile konuşmak için seslenir.

69. Ahmet durur ve Alav Batır ile konuşur.

70. Alav Batır kendilerine düşmanlığının olmadığını yollarına devam edebileceklerini, onları serbest bıraktığının anlaşılmaması için başparmağını ok ile yaralamasını ister.

71. Ahmet, Alav'ın parmağını yaralar ve yollarına devam ederler.

72. Yanbek'in büyük oğlu Berdibek kırk askeriyle Ahmet'i öldürmeye gelir, bunları gören Şaarbek ağlayıp Ahmet'e haber verir.

73. Ahmet, Şaarbek'e üzülmemesini söyleyip bir günlük yola giderler.

74. İkinci gün peşlerinden gelen askerlere Han'ın diğer oğulları da katılır.

75. Yedi gün Ahmet ve eşi dağ arasında yaşar.

76. Şaarbek dürbünle bakıp ateş yakıp gelen askerler olduğunu Ahmet'e haber verir.

77. Ahmet silahını ve azığını alıp askerin önüne çıkar.

78. Han'ın altı deriden kalpağı, altmış deriden elbisesi olan askeri Ahmet'e ok atıp sağ kaburgasından vurur.

79. Ahmet bir taş ardına saklanınca Han onun ölümcül yara aldığını düşünür ve sevinirken Ahmet'in sadece derisi yaralanır.

80. Ahmet taşın önüne çadırını kurup önce kendini vuranı, sonra da Şaarbek'in altı kardeşini oklar ve Şaarbek'in verdiği yedi kulaç uzunluğundaki kılıcıyla savaşa girer.

81. Ahmet savaşırken arkasından Kercanbey'in sesini duyarak düşmanı bağışlar ve gönderir.

82. Ahmet, Şaarbek'in yanına döner, düşünde Ahmet'in yaralanıp öldüğünü gören Şaarbek sevgilisini karşısında canlı görünce sevinir.

83. Ahmet iyileşip Şaarbek ile yaşayıp gider.

2.4.2. Çora Batır Destanı'nın Epizotları

1. Aktacı'nın Ali Bey adlı devlet görevlisi ülkenin şeti Narik diye onun yanına gelir.

2. Ali Bey geliyor diye yaşlı Narik köyünde çadır kurdurur, koyunlar kestirir, rakı ballar doldurur ikram eder; ancak Ali Bey bunlardan yiyip içmez, çadıra girmez.

3. Ali Bey'in bu davranışları Narik'in onurunu kırar ve oğlu Çora Batır geldiğinde olanları anlatarak boynuna kılıç dayandığını, eşi Benli Suluv'a ve çocuğu Lalyuyu'ye kötü sözler söylediğini anlatır.

4. Narik sözlerine devam ederek beyin son olarak Çora'nın Karager atını da alıp gittiğini söyler.

5. Narik, Ali Bey'in yapmış olduğu bu kötülüklerden yana çok üzüldüğünü, eğer Çora'nın bu olanların hesabını onlardan sormazsa onun bir erkek değil kız olduğunu söyler.

6. Babası Narik'in sözlerini işitip üzülen Çora Batır atlanıp silahlanıp Ögiz Tepe boyunda Ali Bey'e yetişir.

7. Çora, Ali Bey'in altındaki atın kendi atı olduğunu görüp ona; neden babası Narik'e kötü davrandığını sorar, ancak cevap alamaz. Cevap alamamasına rağmen eğer isterse Karager atının iade edilmesi karşılığında Ali Bey'in yanında savaşıp vuruşup yoldaşı olabileceğini de söyler.

8. Bu sözlere karşılık Ali Bey, Kargeri vermeyeceğini, Çora Batır'ın öldürülmeden buradan gitmesi gerektiğini söyler.

9. Ali Bey'in insafsız davranışlarını Çora bir kez daha hatırlatarak babası Narik'e annesi Sıluv'a ve kardeşi Lyalyu'ya karşı olan davranışlarını sayar ve atını yeniden ister.

10. Bunun üzerine Ali Bey, Çora'nın hünerini görmek istediğini, Köşerli dağına çıkmasını ve oradan inip kendi yanına katılırsa ölümünün çok hazin olacağını söyler.

11. Çora, Ali Bey'e önce övgüler söyler, muhafızlarının çokluğuyla övünmemesi gerektiğini muhafızlarla gün gelip küsebileceğini, ancak kendisinin ona sağdık olduğunu belirtir.

12. Ali Bey ve Çora karşılıklı ok atmaya başlarlar, Çora okunu çekip Ali Bey'in sağ tarafını yaralar.

13. Narik olanları duyup kudretli bir beyi öldürenin buralarda duramayacağını ona bir başka mekânın gerekli olduğunu söyler.

14. Çora Batır, Kırım'da duramayacağını anlar ve nereye gideceğini düşünürken bir gece rüyasında Kazan'a gittiğini görür. Bu rüya üzerine Kazan'a gitmeye karar veren Çora, babasına dar gününde yeteceğine, anası Sıluyv'a halkını Kasay Gölü'ne götüreceğine, kardeşi Lyalyuv'a kavgalı günü olursa yeteceğine dair söz verir ve kendine gitmek için bir mekan aramaya başlar.

15. Çora nereye gideceğini düşünürken rüyasında Kazan'a gittiğini görüp yola çıkmadan önce babasına yola çıkacağını haber verir.

16. Kazan'a gitme kararını Çora, babasına söyler ve Narik, oğlunun bu kararını doğru bulmur ancak gitmeden önce bir de annesiyle konuşmasını söyler.

17. Çora annesine de Kazan'a gideceğini haber vermiş, annesi Çora'nın gitmeden önce eşi Erüv ile de görüşmesini söyler.

18. Annesinin yönlendirmesiyle Çora, eşi Erüv ile de görüşüp Kazan'a gitme kararını ona da açıklar.

19. Erüv, Çora'nın başına gelenlere üzülür; ancak eğer buradan gitmezse de başına iş geleceğini bildiği için Çora'nın gitmesine onay verir ve hiçbir zaman ondan başka bir erkeğe varmayacağını, Çora geri dönene kadar onu bekleyeceğini söyler.

20. Erüv, eşine eğer Kazan'da han olsa bile onun kendi ailesini unutmamasını öğütler.

21. Çora, Kazan'a gitmek için yola koyulur, bu sırada sudan çıkan bir gelin ona nereye gittiğini sorduğunda Çora, Kazan adlı ülkeye saldıran düşmanlarla savaşmaya gittiğini söyler.

22. Çora, Kazan'a ulaştığında saray kızlarından biri onu görür ve onun Aktacı'nın Ali Bey'i öldüren kişi olduğunu anlar.

23. Çora, Sali Kart adlı ihtiyarın yanına gider ve Sali Kart onu görünce bu kahraman görünümlü kişinin kim olduğunu sorar. Bunun üzerine Çora kendini tanıtır, Sali de onu evine misafir eder.

24. Çora, Sali Kart'ın evine yerleşip dokuz yıl burada yaşar ve Kazan şehri için çeşitli mücadelelere katılır.

25. Bir gün Sali Kart kahramanları yanına alıp eve getirir, kahramanlar Çora'yı tanımayınca Çora buna alınır ve kendisini tanıtır.

26. Çora kendisini tanıttıktan sonra meclistekiler onu gıyaben çok iyi tanıdıklarını ancak daha önce kendisini görmemiş olduklarını söyleyip onu överler.

27. Han, Çora'nın babası Narik'i dilenciliğe çıkarır; böylece Narik dolaşa dolaşa Kazna'a gelip Çora'yı bulur. Çora da babasını razı edip gönderir ve Kazan'ın üstüne gelen düşmanla savaşmaya gider. Çora bu savata Karager atını suya sürdüğünde boğularak can verir.

28. Çora'nın annesi Benli Suluv yıllardır görmediği oğlunu aramak için yollara düşer, Kazan'a gelir; ancak oğlunu kime sorsa bulamaz. Onun yakarışlarını duyan Abıl Kasım, Çora'nın Kazan'da on sekiz yıl dava edip düşmanlarla çarpıştığını; ancak en sonunda suda boğularak öldüğünü haber verir.

29. Oğlunun vefatını öğrenen Banli Suluv ağlayarak feryat eder, ağıt söyleyerek acısını dile getirir.

1.4.2.1. Çora Batır Destanı'nın Tarihî ve Edebî Yönü

Nogay destanlarının konusu çoğunlukla tarihî vakalara dayanmakta olup Çora Batır destanı da konu itibariyle tarihî bir gerçekliğin destanlaşmış şeklini sunmaktadır. Nogay tarihî içerisinde adından kahramanlığı ve milletine hizmetleriyle söz ettiren Çora Bahadır'ın hayat hikâyesinin destansı anlatımı Çora Batır Destanı'dır. Destanın konusuna ve Çora Batır'ın Nogay siyasi tarihindeki yerine geçmeden evvel çora kelimesinin neyi ifade ettiğiyle konuya giriş yapmak, destan metnini anlamlandırmak açısından faydalı olacaktır.

Çora kelimesi anlam bakımından incelendiğinde savaşçı özellikleri bünyesinde barındıran alp kavramı ile aynı manaya geldiği görülmektedir. "Çoralar, kendilerini baba gibi gözeten törünün amaçları uğrunda savaşırken gerekirse öleceklerdir, ölmek onların görevidir" (Ata Yıldız, 1995a: 291). Çora diye adlandırılan savaşçı askereler alplerle aynı niteliklere sahip olmalarının yanında özellikle savaşçı asker olmalarıyla bilinmektedirler. Alpler gibi çoralar da millî çıkarlar uğruna hayatlarını ortaya koyan, toplumun savaşçı kahramanlarıdır. Nogay sahasına yayılan bu destan metni diğer Türk boyları arasında da söylenmekte olup destan adlandırmasında çok az telaffuz farklılıkları mevcuttur. "Mesela Kırım'da Çora Batır, Altaylar'da Şuna, Kazak ve Kırgızlar'da Şora Batır, Buryat ve Kalmuklar'da Şono Bator şeklindedir" (Türkmen, 2004: 103).

Çora Batır destanı Çora Batır adlı kahramanın önderliğinde Nogayların Rusya ile yaptıkları mücadelelerini anlatması bakımından ve konusunu tarihten almasıyla yalnızca Türk boyları içinde anlatılagelmemiş aynı zamanda Rus kayıtlarında da yer almıştır. "Bu destanın bir diğer özelliği de, Rusya ve Kazan arasındaki ilişkilerde, hemen hemen tamamı Rus kaynaklarından alınan, belgelere dayandırılarak politika malzemesi yapılması olmuştur" (Türkmen, 2004: 103). Bir kahramanlık destanı olması dolayısıyla ve tarihi yönü de bulunan Çora Batır Destanı özellikle Ruslarla Çora Batır'ın mücadelelerini anlatan varyantların da bulunması dolayısıyla politik bir eser olarak nitelenmiştir.

Çora Batır Destanı'nın pek çok varyantı olmasına karşın bunu Türk dünyasında derleyip yayınlama aşamasına geçmek uzun bir zaman sonra mümkün olur. "İlk defa, Başkurt Ebubekir Divaev tarafından 1895 yılında derlenip yayımlanan destan Radloff

tarafından, tek bölüm hakkında kısaltılmış olarak, yeni bir metni Proben serisi içinde yayımlanmıştır. Destanın daha sonra pek çok metni yayımlanmıştır" (Türkmen, 2004: 104). Bir Türk tarafından derlenmiş olan eser Radloff tarafından yayımlanarak dünyaya duyrulur. Bir kahramanlık destanı olan eser Türk boylarıyla Ruslar arasındaki mücadeleleri konu edinmesi bakımından dikkatleri üzerine çeken bir edebi mahsuldür. "Çora Batır adıyla bilinen destanın hacimli varyantları: Kazan tatarları, Kırım Tatarları, Nogay ve Kazaklarda geniş bir yayılma alanı bulmuştur. "Çora Batır" destanında konu, Kazan Hanlığı'nın 16. Yüzyılın ortalarında Rus Devleti tarafından işgal edilmesi olayı ile ilgilidir. Bu Kazan-Moskova ilişkilerine doğrudan işaret etmektedir" (İbrahimova, 2005: 359). Kazan Hanlığı'nın zayıflama dönemlerine denk gelen hadiseleri içeren destan metni Rus baskısına dikkat çekmektedir. Destanın tamamına bakıldığındaysa genel hatları ile diğer Türk destanlarıyla olan benzerliği onun Türk kahramanlık ruhunu yansıtan bir eser olduğunu ortaya koymaktadır. "Çora Batır, Rusya'nın Kazan'ı işgal etmesinden önceki Tatar halkları arasındaki olayları ve sosyal şartları anlatan bir Tatar destanıdır. Ancak, destan üzerindeki ilk çalışmalardan günümüzdeki yeni incelemelere kadar konu üzerindeki çalışmalar bu destanın Orta Asya'daki bütün Altay kavimleri kimlikleri ve kaderlerinin sözlü tarihçesi olduğu konusunda birleşmektedir" (Türkmen, 2004: 103).

Nogaylar ile Ruslar arasında Kazan'ın hâkimiyeti konusunda yaşanan mücadelelerde ön plana çıkan ve Nogay halkının sesi olan Narik oğlu Çora, hem siyasi şahsiyeti hem de destanlaşmış hayat hikâyesiyle Nogay coğrafyasında yaşayan tüm Türk boylarının tarihçesini anlatır. Tarihî ve destani yönleriyle Çora Batır, 15. yüzyıldaki Türk boylarının siyasi durumunu temsil etmektedir. "Bu Türk destanlarında, asıl kahramanı gerçek şahısla şüphe duyulmayacak şekilde yakınlaştıran deliller bulunmaktadır. Bu şahıs, 16. Yüzyılın ilk yarısında Kazan'da siyasi ve diplomatik işlere düşkünlüğü ile bilinen Çora Narıkoğlu'dur" (İbrahimova, 2005: 359). Ancak isim benzerliği sebebiyle iki Çora Batır öne çıkmakta ve bunlar arasındaki ayrım onların hayat hikayelerinin destan metniyle uygunluğuna bakarak ortaya çıkmaktadır. Tarihî belgelerde yer alan Çora adında iki işi bulunmaktadır. Bunlardan birisi Rus yanlısı olan Mirza Çora, diğeri ise Nogay ulusunu Ruslara karşı savunan Çora Bahadır'dır.

> Şora/Çora Batır destanı, XVI. yüzyılda Kazan'da teşekkül etmiş ve buradan da kuzey Türkleri arasında yayılmış Tatar destanıdır. Bu yüzyılda Ruslar, Kazan Hanlığını ortadan kaldırmak için her çareye başvurmuş ve buradaki Türklere zulmetmekten geri durmamıştır. Kimi zaman Hanlığın idarecilerini de kendi tarafına çekmeyi başarmışlardır. Sözgelişi, Rus ordusunun Kazan'ı kuşatmasında başta

> bulunan Şah Ali ve diğer ileri gelenler Moskof taraftarı idiler. Bunların içinde Şah Ali'nin Moskova'ya kaçmasına yardım eden ve buna benzer ihanetleri yüzünden öldürülmekten kurtulamayan Çora da vardır. Çora adında iki kahramanın varlığı bilinmektedir. Birisi; yukarıda söz ettiğimiz tarihî hüviyete sahip olan ve halkın nefretini kazanmış olan Çora Mirza'dır. Tarihî vasfa sahip Çora Batır, l532'de Safa Giray'ın Kırım'dan kovulması sırasında etkili olmuş bir isimdir. 1545 yılında Kazan'ın önde gelen beylerinden Pulat Bey'in, Çora Batır'ı ve onun kardeşi Kadis Bey'i, ikinci defa han olan Safa Giray'ı tahttan indirmek için Moskova'ya elçi gönderdiği, bunda da başarı sağlandığı, ne var ki üçüncü defa han olan Safa Giray'ın emriyle, 16. 8. 1546 günü 79 arkadaşıyla birlikte Moskova'ya kaçarken yakalanan Çora Batır'ın öldürüldüğü yazılıdır (Ortakçı, 2014: 1011).

Çora Mirza ile Çora Batır arasındaki isim benzerliği ikisinin birbirine karıştırılmasına sebebiyet verse de Çora Batır adlı halk kahramanının Ruslarla mücadelesi, yurt savunması bilindiğinden ve bu tarihî vesikaların destan metniyle denk düşmesinden yola çıkarak destana adını veren kişinin Çora Mirza değil Çora Batır olduğu anlaşılmaktadır. H. Ortekin'in (1939: 3-4) bahsettiği üzere: Tatar tarihine ait bir vesikada yer alan bilgilere göre de Çora Batır'ın Ruslarla mücadele ederken şehit düştüğü anlatılmaktadır. Bu vesikada baba adı olarak Narik yerine Malik yazılmaktadır; ancak diğer destanlarda geçen Narik adıyla eşdeğer nitelikler göstermektedir.

Pek çok Türk boyunda aynı destanı görmek mümkün olup aralarında destan hacmi bakımından farklılıklar olsa da aynı konu etrafında şekillendiği görülmektedir. Özellikle Kazak ve Nogay varyantları karşılaştırıldığında destanlar arasında çokça benzerlik görülmektedir.

> Destan Uzmanı V. M. Jirmunskiy'in görüşüne göre, bu eserler, Kazaklar ve Nogayların sürekli olarak göç etmeleri ve kendi aralarında karışmaları neticesinde oluşan Cayık boyunda ve onun ötesindeki hâkimiyet alanlarında; Batı Kazakistan'da yaratılmıştır. Buna göre de onlarda Kazak tarihine mahsus Kalmuklara karşı mücadele motifi, Çura Batır'ın gayretine, kahramanlığına işaret eden asıl çarpışma tasvir edilmiştir (Bakirov, 2009: 62).

Kazak ve Nogay destanları arasında benzerlik olduğu kadar farklılıklarda vardır. Kazak Şora Batır destanı daha hacimli olup ayrıntılı bilgilere yer verirken, destanın Nogay versiyonu daha az kısa tutulmuştur. Çura Batır Kazak destanlarında Şora Batır adı ile bilinen destan Nogay versiyonuna nazaran daha geniş ve ayrıntılı bir yapı ile içerisinde de çokça bilgiyi barındırmaktadır. Kazakların Çora Batır destanı çocuksuzluk ile başlamakta ve bir çocuğa sahip olabilmek için Narik ve eşinin evliya evliya gezdikleri bir yolculuk anlatılmaktadır. Bu yolculuğun ardında Narik'in eşi hamile kalır ve Şora adında bir çocuk

dünyaya gelir. Kazak versiyonunda Şora'nın doğumuna kadar anlatılan kısım Nogay destanında yer almaz.

Fikret Türkmen'in Buryatlar arasındaki Çora Batır destanına ait varyantını incelediği makalesinde: Nogaylara ait olan varyantındaki Şora Batır ile arasında hacim bakımından farklılıklar bulunduğu gözlenmektedir. Buryatlara ait olan metinde Çora Batır daha geniş kapsamlı iken Nogay versiyonu daha kısa bir destan metni sunmaktadır. Buryat anlatmasında Şono Bator'un (Çora Batır) babası Narik ve annesi Menli Aruk Sulu hakkında, destanın Nogay versiyonuna kıyasla geniş bilgi verildiği gözükmektedir. Nogay versiyonunda Narik fakir bir adamken Buryat versiyonunda Han'a yakın olan ve sadakati ile bilinen, zenginliği ile anılmıyorsa da fakir de olmayan bir kişidir. Nogay versiyonunda Çora'nın annesinin güzelliği Suluyv ismi ile güzel manasına gelen kelimeden anlaşılırken, Buryat versiyonunda Menli Aruk Sulu'nun hem isminde yine güzellik vurgusu olan Sulu kelimesinin geçtiğini hem de güzelliği sebebiyle eşinin elinden dahi alınmak için kendisine göz konulduğunu görmekteyiz. (Türkmen, 2004: 104)

Çora'nın Ali Bey ile olan mücadelesi Nogay versiyonunda Ali Bey'in Çora'nın anne, baba ve kardeşine kötü davranması sebebiyleyken Buryat versiyonunda Han'ın adamlarını yakalayıp Han'ın öfkesine sebep olması nedeniyle Ali Bey'in köyü yağmalayıp Çora'nın atını alması verilir.

> "Çora Batır Destanı'nın "Dobruca Tatar" varyantında da ahlaki ve sosyal nedene bağlı olarak göçün ortaya çıktığı görülmektedir. Narik, Kazan hanının veziridir. Hanın oğlu karısının ırzına saldırdığı için Narik onu öldürür. Bu durumdan haberdar olan han, Narik'in haklı olduğuna karar verir ama onun başka memlekete göç etmesini ister. Bunun üzerine yollara düşen, çöllerden geçen Narik, bilmediği bir yere ulaşır, bir süre burada misafir olur. Hâlâ Kazan topraklarında olduğunu düşünen Narik gitmek isteyince misafir olduğu kişi, onu bırakmaz ve Kırım Hanlığında olduğunu, Kazan topraklarından uzaklaştığını söyler. Böylece Narik, burada bir müddet kalır ama Kazan sınırına yakın Kırım'ın Kökişli Tama köyüne tekrar göç eder. Bunun sebebi ise Kazan'ı özlemesidir. Kırım beylerinden Ali Bey, Narik'i göçmen olarak değerlendirir ve Kırım hanına Narik'in vergi vermediğini söyler" (Arvas, 2012: 223).

Çora Batır Destanı pek çok Türk boyu içinde söylenegelen destanlardan biridir. Dobruca Tatar, Büyük Hocalar, Karasu Bazar, Bahçesaray varyantları da bulunan Çora Batır Destanı üzerine araştırma yapan ve bu dört varyantın mukayesesinde bulunan Yusuf Dönmez ele aldığı varyantlar üzerinde benzeşen ve ayrışan yönler üzerinde durur. Bu çalışmada destanın Dobruca Tatar varyantında anlatılanlar kısaca şu şekildedir: "Ölümünün

Çora Batır elinden olacağını bir kâhinden öğrenen Ali Bey adlı yetkili asker korkuya kapılıp Çora'nn evine gelir. Çora evde yokken onun evine gelen Ali Bey, Çora'nın babası Narik'e, annesi Mengli Sulu'ya ve kız kardeşine kötü muamelelerde bulunup Çora'nın da atını alıp gider. Eve döndüğünde olan biteni öğrenen Çora Batır intikam almak için harekete geçer ve Ali Bey'i öldürür. Han tarafından yetki verilmiş, üst düzey bir askeri öldürdüğü için başına çeşitli felaketler geleceğini düşünen Çora Batır memleketinden ayrılıp Kazan'a yerleşir. Üleknin hükümdarı olanları affetmeyip Çora Batır'ı da ele geçiremeyip Çora'nın ailesine çeşitli eziyetler eder. bir gün Kazan'a geleren Narik olanları oğluna anlatır ve onun artık yurduna geri dönmesinin mümkün olmayacağını söyler" (Dönmez, 2002: 134-223).

Çora Batır Destanı üzerine araştırma yapan Yusuf Dönmez'in çalışmasında yer alan Büyük Hocalar varyantında ise tipler aynı olmakla birlikte ufak farklılıklar söz konusundur. Bu varyantta; "Kazan Hanı güzelliği ile meşhur olan Menli Suluv'a sahip olmak ister ve saldırır. Bunun üzerinde Menli Sulu'nun eşi Narik tarafından Han öldürülür. Han'ı öldüren Narik yurtta duramayacağını anlayarak yurdundan göç eder" (Dönmez, 2002: 157). Destanın diğer varyantlarından ve Nogay varyantından da farklı olarak Karasu Bazar varyantında kahramanın babası olan Narik'in görevi hakkında bilgi verildiği gibi hangi hükümdar döneminde yaşadığına dair belirtiler de mevcuttur. Narik, hükümdar olarak gösterilen Canı Bek Han zamanında yaşamaktadır ve onun muhafızı görevini ifa etmektedir. Bu durumda Narik'in üst düzey bir devlet görevlisi olduğu, dolayısıyla belli bir saygınlığının bulunduğu görülür. Babasının saygın görevi nedeniyle Çora Batır da destan kahramanlarının çoğunda bulunan asil soydan gelme kuralına uygun bir merkezi tip çizer. Bu varyantta geçen olayda "Han, Narik'i bir vazife ile görevlendirip evinden uzaklaştırınca onun Narik'in eşi Menli Sulu evde yalnız kalır. Bu durumu fırsat bilen Han geceleri Menli Sulu'nun evine gelerek onu rahatsız etmeye başlar. Durumu eşine bildiren Menli Sulu'nun aktardıkları üzerine evine dönen Narik o gece de Han'ın eve geldiğini görüp onu öldürür" (Dönmez, 2002: 165-173). Destanın devamına bakıldığında Ali Bey'in olumsuz karakter olarak belirdiğini ve Çora Batır'ın evine gelerek ailesine türlü hakaretlerde bulunduktan sonra onun atını da alıp gittiği görülür. Bu aşamadan sonra diğer varyantlar ile benzerlik gösteren destan aynı şekilde de sonlanır. "Bu destanda oğul, babasının başından geçen olayların aynısını yaşamıştır. Baba, namusunu korumak için şehzade öldürürken oğul, ailesine yapılan hakaretten dolayı bey öldürmüş ve yaşadığı memlekette duramayacağını belirtmiştir" (Arvas, 2012: 223)

Çora Batır Destanı'na bakıldığında varyantlar arasında farklılıklar olsa dahi temel konularda benzerlikler dikkat çeker. Çora Batır Destan'ı varyantlarında yer alan tipler ve tiplerin mahiyeti aynı olup genel çerçeve örtüşür niteliktedir. Destan kahramanı Çora Batır'ın maceraya atılması ve bir kahraman olarak sahneye çıkması ülkenin ileri gelen beylerinden Aktacı'nın Ali Bey'in Çora'nın ailesine olmadık eziyetler yapmasıyla başlar. Çora'nın babası Narik, Aktacı'nın Ali Bey'in geleceğini duyduğunda onları ağırlamak ve rahatlarını sağlamak için çadır kurdurtur, yiyip içmelerini sağlamak için koyunlar kestirip rakı ballar doldurtup beklemeye başlar. Türk kültür geleneğinde hem herhangi bir misafiri ağırlamak hem de devlet büyükleri gelecekse onlar adına çadır kurdurtup rahat etmelerini, yiyip içmelerini sağlamak adına koyundan koç kırdırıp tepe gibi et yığıp yiyecek hazırlamak ve göl gibi kımız hazırlayıp rakı ballar doldurmak önemli bir yer tutar. Devlet büyüklerini ağırlamak ve kutlama yapmak için bu denli büyük hazırlıklara girişmek Türk örf âdetinde mühim bir yer teşkil etmesinin yanı sıra bu anane pek çok destan ve hikâyede de yer alır. Dede Korkut destanlarında da toy hazırlamak ve misafir ağırlamak üzerinde pek çok kez durulmuştur. Dede Korkut destanlarından Dirse Han Oğlu Boğaç Han destanında çocuğu olmayan Dirse Han'ın hanımının tavsiyesine uyarak beylere yemek düzenleyip dua ettirip kendilerine Allahtan bir çocuk dilemeleri anlatılırken bu törende nasıl bir ikram yaptıkları da anlatılmaktadır: *"*Dirse Han dişi ehlinün söziyle ulu toy eyledi, hacet diledi. Attan aygır, deveden buğra, koyundan koç kırdurdı. Aç görse toyudı. Yalın görse tonattı. Borçluyu borcundan kurtardı. Depe gibi et yığdı, göl gibi kımız sağdurdı" (Ergin, 2016: 81).

Türk kültüründe konuklara yiyecek içecek ikramı önemli bir gelenek olarak sürdürülür ve hatta bu kurala uymayan ve çağırdığı misafirin önüne yemek çıkartamayan beceriksiz oluşu ile hoş karşılanmaz. Fakir bir kişinin dahi evine misafir gelse evde neyi varsa onunla gelen kişiyi ağırlamaya çalışır. Aynı gelenekten hareketle Nogay destanlarından Çora Batır'da da gördüğümüz Aktacı'nın Ali Bey'ine geleceğini duyan Narik'in elindeki imkânları kullanarak en iyi şekilde misafirlerin karşılanmasını ve rahat ettirmesini sağlamak istemesidir. Narik bunun için misafirlerinin konaklaması adına çadır kurdurtup onların karınlarını doyurabilmesi için de yiyecek içecek hazırlatmıştır. Ancak Ali Bey geldiğinde Narik'in kurdurduğu çadıra girmez, hazırlattığı yiyeceklerden yiyip içmez ve yalnızca bunlarla da kalmayıp Narik'in eşi Benli Suluv'a ve çocuğu Lalyuy'a hakaretler eder, son olarak da Çora'nın atını alıp gider. Bu şekilde hiçbir suçları yokken hakarete ve kötü davranışlara maruz kalan Narik ve ailesi çok üzülür, topluluk içinde kendilerine yapılanlardan dolayı utanç duyarlar. Olanları öğrenen Çora ailesinin yaşadığı bu duruma çok

üzülür, Ali Bey'den intikam almak için atlanır, silahlanır ve eğer intikamını alamazsa annesinden kız doğmuş olduğunu söyleyerek yola çıkar. Çora Batır'ın ve ailesinin nüfuzlu bir bey tarafından eziyete uğraması ve ailesine yapılanların intikamını almayı amaç edinmesi Köroğlu hikâyesini akıllar getirmektedir. Köroğlu'da Bolu Beyi tarafından babasının haksız yere kör edilmesi nedeniyle dağlara çıkmış ve ondan intikam almak için mücadele vermiştir.

> Köroğlu'nun babası Bolu Beyi'nin seyisidir. Bir gün o civara gelen sürü sahiplerinden Bey için seçtiği atlar Sümbüllü Pınar ismindeki sudan geçemez. Nihayet zayıf bir at alır, bu geçer. Bey bu atı beğenmez, seyisine kızar ve onun gözlerinin oyulmasını emreder. Ve kör seyisi aldığı atın üstüne bindirip yollar. Hakkın inayetiyle at onu doğru memleketine götürür (Boratav, 1984: 30).

Kör edilen seyis Yusuf'un on beş yaşında olan oğlu babasına yapılan bu kötü muameleye çok üzülür ve Bolu Beyi'nden intikam almak için hazırlıklara başlar. İlk olarak babasının seçtiği cılız atı içeriye gün ışığı girmeyecek şekilde kapattığı ahırda bir yıl besler ve ardından bele kadar gelen çamur içinde koşturduğunda atın ayağına ceviz büyüklüğünde çamur bulaştığını görünce bir yıl daha aynı şekilde beslediği atını tekrar talim ettirince hiç çamur bulaşmadığını görür. Buradan anlaşılan odur ki Köroğlu'nun atı kanatlı bir at olmuştur ve bele kadar gelen çamurda bile kendisine hiç çamur bulaşmadan hareket edebilmekte yani uçmaktadır. Köroğlu destanının ilerleyen kısımlarında Bolu Beyi'nin konağına girip yakalanmaktan kurtulacağı sırada yine atının uçma özelliği sayesinde yüksek duvarları aşar. Çora Batır destanında Çora'nın babasına ve ailesine Ali Bey tarafından eziyet ve hakaret edilmesi ile Köroğlu'nun babasına Bolu Beyi tarafından yapılan eziyetler bir bakıma güçlü ve nüfuzlu kişilerce halka yapılan zulmü ve bunun öcünün er ya da geç alınacağı konusunda benzer bir anlatım örneği sunmaktadır. Çora Batır'da aynı Köroğlu gibi ailesine yapılanların öcünü almak için hazırlık yapmaya başlar. Köroğlu babasına yapılanlar sebebiyle dağa çıkar ve Çamlıbel adlı yere yerleşir burada hem yanına yandaş toplar hem de Bolu Beyi'ne karşı yapacağı saldırılar için hazırlık yapar. Çora Batır'da ailesine yapılan zulmün ardından Ali Bey'in peşine düşer ve onu öldürür ancak Ali Bey'in bağlı bulunduğu güçlü kişilerce peşine düşüleceğini de tahmin ettiği için o da Köroğlu gibi memleketinden ayrılır. Kazan'a giden Çora Batır burada da düşmanla mücadele eder ve en sonunda şehit düşer.

Tarihî bir şahsiyet olan Çora Batır, Ruslara karşı vatan savunmasında sergilediği üstün savaşçılığı ve cesareti neticesinde destanlaşan bir halk kahramanıdır. Onun verdiği mücadele pek çok Türk boyunun destanında yer almasını sağlarken bu noktada asıl üzerinde durulması gereken husus Çora Batır'ın mücadelesinin Türk boylarının Ruslara karşı olan

müdafaasının özeti olmasıdır. Bu bağlamda Çora Batır Destanı millî mücadele zamanlarının bağımsızlık ruhunu yansıtmakta ve aynı ruhaniyetin inkişafını sağlamaktadır.

2.4.3. Edige Destanı'nın Epizotları

1. Fakir bir çoban koyunlarını güderken yerde bir kafatası ve kafatasının alnında da bir yazı görür.

2. Çoban, okuma-yazması olmadığından bunu alıp köye getirir ve okuma bilen birine okutur.

3. Kafatasının alnında "Ben ölmeden önce bin adam öldürdüm öldükten sonra da kırk adam öldüreceğim" yazdığını öğrenir.

4. Çoban kimseye söylemeden kafatasını ezip un hâline getirir ve bir bez içinde saklar.

5. Çobanın kızı ekmek yapmak için un aradığı sırada bu bezi açar ve içindekinin ne olduğunu anlamak için bir parça tadına bakar; ancak bu bir un değildir. Çoban kızı yuttuğu bu bir parçacık undan hamile kalır.

6. Çoban kızı, Barkaya adını verdikleri çok akıllı ve rüya yorumlayabilen bir çocuk doğurur.

7. Han düşünde sağ ve sol yanında yirmişerden kırk köpeğin kendisine saldırıp onu atından düşürdüğünü görür. Rüyası hakkında pek çok müneccime danıştıysa da uygun bir cevap alamaz.

8. Han düşünü Barkaya'ya yorumlattığında karısının vezirlerle birlik olup onu tahttan indirme planlarının olduğunu öğrendiyse de bu yoruma itibar etmez; ancak içine düşen şüphe nedeniyle durumu takip etmeye başlar.

9. Han bir gün karısının vezirlerle kendisini tahttan indirmek için plan yaparken konuştuklarına şahit olur ve kırk vezirini de idam ettirir; kafatasının alnında yazan kırk kişinin ölümü bu şekilde gerçekleşmiş olur.

10. Han, Barkaya'yı kendine vezir yapmak ister. Barkaya ormanda yaşamaya alışık olduğunu söyleyip teklifi kabul etmez, ormanda avcılık ve balıkçılık yapmayı tercih eder.

11. Barkaya zamanla güçlü kuvvetli bir hâl alır, halk ona Dede Saçlı Aziz lakabını takar.

12. Bir gün Barkaya, Şekerli Göl'de balık tutacakken göle inen dokuz ak kuğu görür ve bu kuğular birdenbire çok güzel kızlara dönüşür.

13. Barkaya bu kızlardan birine âşık olur. Onun elbisesini saklar, diğer kızlar elbiselerini giyip kuğuya dönüşürken bu kız giyinemez ve uçup gidemez.

14. O sıra Barkaya kıza yanaşıp kıza âşık olduğunu, o giderse kahrından öleceğini bu nedenle karısı olmasını ister.

15. Kuğu kızı, haftada bir kez sihirli elbiseni giymesine izin verip ablalarını görmesi konusunda kendisinden söz aldığı Barkaya ile birlikte yaşamaya başlar.

16. Kuğu kızı hamile kalır, Barkaya bir gün avdan döndüğünde evde bir bebek olduğunu eşinin ise gitmiş olduğunu görür.

17. Barkaya bulduğu bu bebeğe Kutlu Kaya ismi koyar ve onunla yaşamaya başlar.

18. Kutlı-Kaya babası gibi avcı olur, iki tane avcı doğanı vardır ve bu kuşların bakımıyla ilgilenir.

19. Kutl-ıKaya'nın yaşadığı yerin hanı olan Toktamış da doğanlara meraklı olduğundan Kutlı-Kaya'nın da adını duyunca onu yanına doğancı olarak alır.

20. Toktamış Han'ın doğanı diğer hanların doğanlarından üstün olur.

21. Toktamış gibi doğanlara merakı olan Şahtemir Han bir gün Toktamış Han'ın huzuruna gelerek Kutlı-Kaya'dan meşhur yaşlı doğanının yumurtasından birini kendisine vermesini ister.

22. Kutlı-Kaya, Toktamış Han'ın korkusundan vermek istemese de Şahtemir'in ısrarı üzerine bir yumurtayı ona verir ve bu yumurtadan çıkan doğan da çok hünerli olur.

23. Şahtemir ve Toktamış bir gün doğanlarıyla birlikte ava çıkarlar. Avda bir geyik görürler ve bu geyiğin peşine doğanlarını salarlar.

24. Şahtemir'in doğanı geyiği yakalar, bunun üzerine Tokatmış bu doğanı nereden bulduğunu sorar; ancak cevap alamaz.

25. Av yerinde kımız içerlerken Şahtemir sarhoş olur ve kendi doğanını ona henüz bir yumurtayken Kutlı-Kaya'nın verdiğini söylemesi üzerine Toktamış öfkelenir ve Kutlı-Kaya'yı öldürmek ister.

26. Toktamış'ın elinden kaçan Kutlı-Kaya ormanda yaşamaya başlar.

27. Kutlı-Kaya ormanda yaşarken Albastı'nın kızını görür ve ona âşık olur.

28. Albastı'nın kızı evlenmek için Kutlı-Kaya'ya şart koşar, buna göre; soyunurken ayaklarına ve koltuğuna bakmaması gerektiğini Kutlı-Kaya'ya söyler.

29. Günlerden bir gün Kutlu Kaya, kız soyunurken onun koltuğuna baktığında koltuğunun delik içinde olup ciğerlerinin gözüktüğünü, ayağına baktığında ise ayaklarının kuş ayağı olduğunu görür.

30. Kutlı Kaya'nın kendisine baktığını gören kız onun sözünde durmadığını ve kendinin hamile olduğunu söyler. Eğer kız olursa kendisinde kalacağını, erkek olursa da günü geldiğinde onu getirip bırakacağını söyleyip gider.

31. Kutlı-Kaya günü gelince ağacın altında bir erkek bebek bulur, çocuğu bir süre yeni yavrulayan köpeğinin sütüyle besler.

32. Köpek aradan geçen zamanda artık çocuğu emzirmemeye başlayınca Kutlı-Kaya çocuğunu alıp köye götürür ve yılkıcının karısına bırakıp kendisi yine ormana döner.

33. Kutlı-Kaya oğluna Edige ismini koyar ve Edige yılkıcının dokuz oğlu arasında büyür.

34. Edige kısa zamanda büyür ve diğer çocuklara üstün gelmeye başlar.

35. Köyde bunu fark edip Edige'nin Kutlı-Kaya'nın oğlu olduğunu bilen biri gidip Toktamış Han'a haber verir.

36. Bunu duyan Toktamış Han yılkıcıyı çağırtıp işin aslını sorar.

37. Yılkıcı, Edige'nin Kutlı-Kaya'nın oğlu olduğunu söylemesi üzerine Toktamış Han onu öldüreceğini söyleyip yılkıcıdan Edige'yi getirmesini ister.

38. Yılkıcı karısının da rızasını alarak kendinin dokuz Kutlı-Kaya'nın ise bir oğlu olmasından dolayı kendi oğullarından birini Toktamış Han'a vermeye eşini razı eder. Getirdiği çocuğu Edige bu diyerek Toktamış Han'a götürür.

39. Toktamış Han, yılkıcının getirdiği çocuğu Edige zannedip öldürür.

40. Yılkıcı artık Edige'yi kendi adıyla çağırmaz ona Kızıl Oğul manasına gelip kuvvetli bahadır anlamını içeren Kubugul adıyla çağırır.

41. Kubugul büyüyünce yılkıcı onu bir zenginin yanına buzağı bakımı için verir.

42. Toktamış Han tekerlekleri altından geri kalanı da altın ve gümüşten olan bir araba yaptırır ve kime sorsa paha bu arabaya biçilemez. Toktamış Han arabasına paha biçilebilmesi için adamlarıyla arabayı sokaklarda gezdirtir ve ne kadar edeceğini sordurur.

43. Han'ın adamları Kubugul'u yemek yerken görüp ona da arabanın ne kadar edeceğini sorarlar

44. Kubugul "Hanın iki yıl buğdayı bitmese bir ekmek eder" der.

45. Kubugul'un verdiği cevabı anlamamış olsalar da bunu Han'a iletirler.

46. Han, Kubugul'u çağırarak yılkı atlarına bakılması için dokuz adamının yanına onu aldırır.

47. Han'ın yılkıcıları on günde bir gelip yılkılardan haber verirlerken Han hiçbir yılkıcının önünde ayağa kalkmazken Kubugul gelince ayağa kalkar.

48. Bu durumu fark eden hanımı Han'a ayağa neden kalktığını sorduğunda Han kalkmadığını iddia eder.

49. Han'ın hanımı on gün sonra yılkıcılar gelecekken Han'ın eteğini oturduğu yastığa iğneler ve yılkıcılar gidince tekrar Han'a kalkıp kalkmadığını sorar.

50. Han, Kubugul geldiğinde kalktığını söyler.

51. On gün sonra yılkıcılar tekrar geldiğinde Han onlarla hiç konuşmaz ve katı yoğurdun üstüne bir makas koyup Kubugul'a verir.

52. Kubugul Han'ın huzuruna geldiğinde konuşmaz ve bıçağını çıkarıp yoğurdu yer gider.

53. Bunun üzerine Han hanımına "Benim yoğurdun üstüne makas koymaktaki maksadım eğer yüreğinde kötülük varsa seni dörde bölerim demekti o ise yoğurdu bıçakla yararak yiyip sen beni dörde bölersen ben de senin ilini yurdunu böyle bozup yoğurt içmiş gibi yaparım demek istedi, Kubugul tekin biri değil" der.

54. Toktamış, Kubugul'un aslını yılkıcılara sorduysa da bir şey öğrenemez bunun üzerine Kubugulu getirip zindana koyar.

55. Zindanın bir bölümüne Toktamış Han oturup karşısına ilin yaşlılarını, batırlarını yığar.

56. Toktamış Han kısrak kestirir, bal koydurur, ozanları toplar, tilki derisinden çadır kurdurur.

57. Toktamış Han, Kubugul'un aslını oraya toplanmış olan Bolat Bahadır'dan, Yüzden Nogay kahramanına, Hıryuvdın Bugan Bahadır'a, Isun Nogay Bahadır'a, Buyrabaş'ın Tolış oğlu Yanmuhammed Bahadır'a, Kupşak'ın Kuba Bahadır'a, Kanlı'nın Kara Bayış'ına, Manat'ın Manka ozanına, Keneges oğlu Ker Yanbay'a Kubugul'un kim olduğunu sorduysa da hiçbiri bilemez.

58. Mecliste bulunan Yanbay kendisinin bilmese de ustası ozan Sıbıra'nın sözünün üstüne kimseyi tanımadığını bilse bilse Kubugul'un kim olduğunu onun bileceğini söyler.

59. Toktamış ozan Sıbıra'ya bal yedirir ve Sıbıra, Kubugul'un ünlü ve kuvvetli beylerden birinin oğlu olduğunu söyler.

60. Bu sırada Sıbıra, Edige'ye kaçmasını söyler.

61. Edige'nin arkadaşı olan dokuz yılkıcı onun kaçmasına yardım edip atları hazırlar ve Edige'nin peşine düşecek olan atlıların üzengilerinin iç tarafını inceltip keserek takipçilerin yarı yolda kalmasını sağlarlar.

62. Bunun üzerine Toktamış, Sabıra'ya bağırıp yaptıkları için kızar ve Edige'nin peşinden onu bir şekilde ikna edip getirmesi için Yanbay'ı gönderir.

63. Yanbay eğer Toktamış'a geri dönerse Edige'ye han tarafından altın ok ve yay, elbiseler, kılıç, kalkan, çora, at, kımız, Maytak'ından maytak bölüp vereceğini, hanın toprağından kendine pay verileceğin teklif ettiyse de Edige kabul etmez.

64. Edige ve adamları yola devam ederlerken karşılarına dokuz başlı bir kuyruklu yılan çıkar ve her bir adam yılanın bir başını keser yılanı öldürür.

65. Yollarına devam ederlerken bu sefer de karşılarına dokuz kuyruklu bir başlı yılan çıkar; ancak yılan adamların darbelerinden kaçıp yerdeki bir deliğe girer ve ölmekten kurtulur.

66. Bunu üzerine Edige dokuz başı olan yılanın bir delikten geçemediğini; ancak bir başı olan dokuz kuyruklu yılanın bir deliğe sığıp ölümden kurtulduğunu örnek vererek kendilerine bir başkan seçmeleri gerektiğini söyler.

67. Adamlar bu sözlere hak verip kendilerine Edige'yi başkan seçerler.

68. Edige, Şahtemir Han'a doğru yola çıkar, onun yanında yaşamaya karar verir.

69. Bu sırada Kabardı Alp adlı dev yanına bin asker alarak Şahtemir'den kızını kendisine ister.

70. Şahtemir Han, Kabardı Alp ile savaşacak gücü olmadığından kızını ona vermeye razı olur; ancak eğer kızının şansı varsa yolda Edige ile karşılaşacağını kızına söyler.

71. Kız bu dev ile gitmekten dolayı çok üzülse de babasına Edige'nin Edige olduğunu nasıl anlayacağını sorar.

72. Şahtemir Han, Edige'nin çok temiz birisi olduğunu kıyafetinin hep beyaz olup hiçbir yerinde leke olmadığını, yere otururken mutlaka altına bir şey serdiğini, hiçbir şey bulamazsa kamçısını kırbacını büküp oturduğunu, namaz kılarken kılıcını çıkarıp baş tarafına koyduğunu, hayvan keserken hayvanın kanını kendisine bulaştırmadığını söyler.

73. Edige yanındaki dokuz adamıyla birlikte Şahtemir'in yurdunda birçok atlının izlerini görür ve bunu takip eder.

74. Sonunda vardıkları yere Edige aşçı olarak girer ve çalışmaya başlar.

75. Birkaç gün Edige, Han'ın mutfağında aşçı olarak çalışır yemek yapar fazladan yaptığı yemeği de tandıra gömer arkadaşları gece gelip bu yemeği yer.

76. Edige, Kabardı Alp'in yedi gün hiç uyumadan durabildiğini ardından da yedi gün uyuyabildiğini öğrenir.

77. Şahtemir'in kızı Edige'yi takip edip onun davranışlarını inceler ve onun Edige olduğunu anlar.

78. Ancak kız gelip adını aslını sorduğunda kendisinin Edige olmadığını söyler.

79. Kız babasının kendisine Edige'nin özelliklerini anlattığını söyleyince oğlan Edige olduğunu itiraf eder.

80. Edige kızdan Kabardı Alp'i öldürmek için onun can evinin neresi olduğunu öğrenmesini ister.

81. Kabardı Alp'in uyumasına yakın bir vakitte Edige atları otlatmak bahanesiyle uzaklaştırtır, ardından da kız Alp'e sokularak onun can evinin nerede olduğunu sorar.

82. Kabardı Alp çok uykusu geldiğinden koltuğunun altından bir kez vurulursa öleceğini iki kez vurulursa dirileceğini söyleyip uykuya dalar.

83. Şahtemir'in kızı Kabardı Alp'in kolunu kaldırır Edige'de onu vurur, ancak Alp ölmez uyanır.

84. Uyanan Kabardı Alp, Edige'nin atının kuyruğundan tutarak onu durdurmak istediğinde Edige hançeriyle atının kuyruğunu keser Kabardı Alp de sendeleyip düşer ve ölür.

85. Edige, Şahtemir'in kızını alarak uzaklaşmaya başlar ancak Kabardı Alp'in adamları peşlerini bırakmaz.

86. Atlı askerlerden bir kısmı Edige'nin yanına geçerken bir kısmı da onunla savaşmak isteseler de Edige onların artık serbest olduklarını söyleyip evlerine gönderir, onlarla savaşmaz.

87. Edige ve kız Şahtemir'in yanına gelirler.

88. Şahtemir kızını görünce çok sevinir ve hanlığını Edige'ye vermek ister; ancak Edige kabul etmez.

89. Şahtemir bunun üzerine kızını Edige ile evlendirir. Edige'nin bu kızdan Nuradin adında bir oğlu olur.

90. Nuradin oyun oynadığı bir gün arkadaşıyla kavga eder ve Nuradin bu çocuğu döver.

91. Nuradin'in arkadaşı önce gidip Edige'yi yurdundan kovan Toktamış Han'dan öç alıp sonra karşısına gelmesini söyler.

92. Nuradin babasının yanına gelerek öç almak istediğini söyler.

93. Şahtemir, Edige'nin yanına az miktarda asker verir.

94. Toktamış, Edige'nin gelişini izler.

95. Edige gece olunca büyük bir ateş yaktırır ve az miktarda askerini sabaha kadar ateşin etrafında gezdirerek askerini çok göstermeyi başarır.

96. Bunu gören Toktamış'ın askerleri korkuya kapılırlar, Edige ile savaşmak istemezler.

97. Edige ansızın hücum eder, Toktamış'ın askerleri de az olduğundan Edige askerleri öldürür, Toktamış'da kaçar.

98. Nuradin, Toktamış'ı öldürüp kellesini babasına getirmek ve Toktamış'ın karısını babasına kızlarını kendine almak için Toktamış'ın peşine düşer.

99. Nuradin, İdil ırmağına bakıp Toktamış Han'ın yaptığı kötülüklerin öcünün alınacağı günün geldiğini ırmağın kendisine yardım edip etmeyeceğini sorar.

100. Toktamış Han ırmağın yakınındaki sazlıklardayken ayağının dibinden bir tavus kuşu havalanır göğe yükselir.

101. Bunu gören Toktamış hem kendini hem de tavus kuşunu yerinden edenin Nuradin olduğundan yakınıp saklanır.

102. Nuradin, yıllar evvel babasını tuzağa düşürüp Toktamış'a teslim etmek isteyen Yanbay'ı bulur. Yanbay canı karşılığında Toktamış'ı Nuradin'e teslim edeceği sözünü verir ve Toktamış'ı getirir.

103. Nuredin, Toktamış'ın yaşına hürmeten öncelikle ok atma sırasını Toktamış'a verdiyse de Toktamış vuramaz.

104. Vuruşma sırası kendisine geçen Nuradin, Toktamış'ın başını keser.

105. Yanbay bu haberi Edige'ye ulaştıracağını söyleyip önden gider ve Toktamış'ın kızlarına haber verip babalarını Nuradin'in öldürdüğün ve kendilerinde gözü olduğunu söyler.

106. Nuradin'e Edige'yi öldürmesi için kızlardan karınlarına küçük yastık koymalarını ve sorulduğunda sorumlusunun Edige olduğunu söylemelerini ister.

107. Nuradin, Toktamış'ın başını babasına getirir.

108. Toktamış'ın kızlarını görüp hâllerini soran Nuradin bu durumun Edige'den kaynaklandığı cevabını işitince babasını yurttan kovar.

109. Bunu duyan Edige oğlunun yaptığına üzülüp onu bu yaşa gelinceye kadar hep gözetip koruyup alp yaptığını ama oğlunun kendini ilden kovduğunu söyler.

110. Nuradin babasını dinlemez, kararından vazgeçmez ve onu kovar.

111. Edige bir ata binip ilden gider ıssız bir yerde yaşamaya başlar.

112. Edige'nin yaşadığı yerde dört kardeş vardır.

113. Bu kardeşlerin bir keçisinin ayağına bir şey çarpmış ve onlarda keçinin ayağına çaput bağlamışlardır. Keçi bir gün ateşe basar ve ayağındaki çaput yanınca zengin birinin otlağına giren keçi otlağı yakar.

114. Zengin bu durumdan dolayı keçinin sahibinden şikâyetçi olup Nuredin'e gelir.

115. Nuredin keçinin sahibini çağırır, onu yargılar ve büyük bir ceza verip gönderir.

116. Fakir adam geri döndüğünde yaşlı bir adama rastlar ve durumu anlatır. Yaşlı adamdan akıl alan bu adam yeniden Nuradin'in huzuruna çıkar. İşin aslını ve töreye uygun

cezayı talep eder. Nuredin bu adamı bağışlar; ancak kendisine bu aklı kimin verdiği sorulunca o da yaşlı adamı söyler.

117. Nuredin yaşlı adamın babası olduğunu anlar ve onu ile geri çağırır.

118. Edige, ancak oğlu gelip onu sırtında taşıyarak eve götürürse geri döneceğini söyler

119. Nuredin babasını sırtlayıp yol boyunca dizine kadar toprağa gömüle gömüle de olsa ilerler ve babasını yurda geri getirir.

120. Toktamış Han'dan kalan Kadırbendi genç sultan bir hanın yanında yaşamaktadır ve babsının öcünü almak için askerleriyle yola çıkar.

121. Kadırbendi, yolda Yanbay'a rastlar ve babasını Nuradin'e götürenin o olduğunu bildiğinden onu öldürmek ister.

122. Yanbay canına karşılık Nuredin'i kendisine teslim edeceğini söyler.

123. Yanbay'ın koşarak kendisine geldiğini gören Nuredin ne olduğunu sorar.

124. Yanbay, Şekerli Göl'ünde elle tutulacak kadar çok kuğu olduğunu, kuğuların birbirinin etini yediğini söyler.

125. Avcılığa meraklı olan Nuredin silahını alıp göle gitmek ister.

126. Kuğuların çok fazla olduğunu elle bile yakalanabileceğini söyleyen Yanbay'a inanıp göle doğru silahsız gide Nuradin, burada gizlenen Kadırbendi'ye tutsak olur.

127. Kadırbendi, Nuredin'e işkenceler eder, onu çivili sandalyeye oturtur ve çiviler Nuredin'in etlerine batıp öbür taraftan çıkar.

128. Kadırbendi, babası Toktamış ve ailesine neler ettiğini Nuredin'den sorar.

129. Nuredin sorulara doğru cevaplar verir.

130. Kadırberdi, Nuredin'in dayanıklılığına ve yiğitliğine acıyıp onunla dost olur ve her iki tarafın hayatına etki etmiş olan sahtekâr Yanbay'ı öldürürler.

131. Nuredin, Kadırbendi'nin kızıyla evlenip ona damat olur.

2.4.3.1. Edige Destanı'nın Tarihî ve Edebî Yönü

Nogay destanlarını içerisinde kahramanlık konulu destanların pek çoğu gibi Edige Destanı da konusunu tarihten alan bir destandır. Bu destan gerçek bir kahramanlık öyküsü olarak Nogayların içinden çıkarak onlara iyi bir önder olan Edige Bey'in yaşamını ve o dönemin siyasi olaylarını konu edinir. Gerçek olaylardan esinlenilerek temeli oluşturulan destan metninin olağan dışılıklarla bezenerek eşsiz bir edebî eser hâline dönüşümü tarih ile edebiyatın kol kola oluşunun takip edilebilmesi adına önemli bir veri akışı sağlar. Nogay Beyliği'ne adını veren, uzun müddet bağlı bulunduğu Altın Orda Devleti içinde siyasi nüfuzu sayesinde tahta çıkan, hanlardan dahi daha güçlü konuma gelen Nogay Bey'in vefatının ardından yaklaşık yüz yıl kadar süren fetret devrinin ardından Nogay Beyliği'ni ayağa kaldıran ikinci önder Edige Bey olur. Edige Bey de tarihî atası Nogay Bey gibi siyasi ve askeri alanlarda maharetlidir. O, iyi bir komutan ve iyi bir siyaset adamı olarak yetişir.

Altın Orda Devleti tarihî ile Nogay tarihî ayrılmaz bir bütün olup her ikisinin içinde yaşanan gelişmelerin daimî müddetle birbirini etkilediği görülür. Edige Bey'in soy silsilesi beyliğin içinde en az kendisi kadar önem arz eden diğer şahıslara da işaret eder, bu kişiler tarihî kaynaklarda zikredildiği kadar edebî ürünlerde de kendilerine yer bulan kişilerdir. Edige Bey'in kendi şahsı ve dönemi üzerinde durulduğu kadar özellikle Mamay Destanı'nda da adına rastlanılan Mamay Mirza'nın kardeşi Yusuf Bey'in Kazan Han'ı Safa Giray Han ile evli olan kızı Süyüm Bike de tarihi vesikalarda adı geçen şahsiyetler olup Edige Destanı'nı incelemek açısından da önemlidir. Altın Orda Devleti ve devletin hanlıklara ayrıldığı dönemlerde de etkin siyasi ve askeri başarılarının yanında hâkim gücü ile dikkat çeken Nogay Beyliği içinde siyasi vakalarda öne çıkan isimler hem hanlıklar hem de Nogay tarihinin aynı çerçevede değerlendirilmesini gerekli kılar. Nitekim Edige Destanı'nı incelerken tarihî gerçeklik boyutuna da değinmek destan metninin konusunu gerçek vakalardan almış olduğunu anlamak açısından önemlidir.

> İdigey Destanı, birden fazla Türk boyu arasında bilinen ve anlatılan destanlardan biridir. Başkurtlar dışında Kırım ve Kazan Tatarları, Altay, Kazak, Özbek, Türkmen Nogay, Karakalpaklar arasında yaşamaktadır. Bu boylar arsından tespit edilen metinlerdeki konu ve olay örgüsü birbirine çok yakın bir yapıda olup, olay örgülerinde önemli bir farklılık yoktur. Genel olarak destanın ana konusu ve olay örgüsü 14-15. Yüzyıllarda Anadolu Devleti içinde yaşanan mücadelelere dayanmaktadır. Araştırıcılar özellikle Kazak-Nogay destan sahasındaki destanlarda tarihsel gerçekliğin diğer destan sahalarına göre daha ağır bastığını ve bunun en güzel örneklerinden birinin "Edige Destanı" olduğunu belirtirler (Arslan, 2017: 25).

Destanın tarihi gerçekliğe dayanması M. Hudayavkov'un (2009: 98) aktardığı tabloda Edige'nin soy silsilesinin bilinmesini kolaylaştırmaktadır. Hudayakov'un aktardığı tabloda Edige'nin soy silsilesi içindeki şahısların tarihi vesikalarda yer alanlarla aynı olması gerçek vakaların destanlaşarak Edige Destanı adı altında bir edebi ürün hâline gelmiş olduğu anlaşılmaktadır. Silsilede yer alan kişilerin adlarının geçtiği dönem destanda da adı anılan Emir Timur ve Toktamış Han'ın hükümdarlık zamanlarına tekabül etmektedir. Dolayısıyla adı en bilindik hükümdarların destanda anılması olayların hangi döneme rastladığının tahmin edilmesini kolaylaştıran bir unsurdur. Edige'den sonra adları öne çıkanlar arasında Yusuf Mirza, Musa Mirza, Şeyh Mamay, Süyüm Bike, Safa Giray da önemli şahsiyetler olup hem tarihî belgelerde hem de edebi ürünlerde adları anılan kişilerdir. Bu bağlamda Edige Destanı gerçek olayların neticesinde destanlaşan bir edebi mahsuldür.

> Timur menkıbesiyle aynı zamana aîd olarak Orta Türklerde -Nogay, Kırım, Başkırt, Kazak-Kırgız, Sibir Türklerinde- yayılmış olan en mühim "Altınordu" menkıbesi "İdige" etrafında toplanan menkıbelerdir. Tamamiyle tarihi bir şahsiyet olan "İdige Mirza", "Timur-Tohtamış" mücadelesinin ve onun sonucu "Altınordu"daki çözülüşün başlıca amillerinden biridir. İlkin "Altınordu"nun havalisinde hüküm sürmekte iken "Tohtamış Han"la arasındaki geçimsizlikten dolayı "Timurleng" yanına kaçarak onu Altınordu'ya karşı harekete teşvik etmiştir. "Tohtamış"ın mağlubiyetinden sonra tekrar Altınordu'ya dönen "İdige", on dört sene kadar bütün o havalinin hâkimi oldu; tahta oturttuğu hükümdar "Kutluğ Timur Han" ve bunun vefatından sonra "Şadi Bey" ve diğerleri, onun birer aletinden ibaretti. Birçok mücadelelerden sonra1406'da "Tohtamış"a ansızın hücum ederek mağlup ve "İrtiş" kenarında katleden "İdige" o yıl Harezm'i de zapt etti. Ruslarla ve Tohtamış çocuklarıyla devamlı harblerde bulunmakla beraber hanlık makamına -Cengiz neslinden olmak şartıyla- istediğin getiriyor, istemediğini kolayca tahttan indiriyordu. Nihayet Tohtamış oğullarından "Kadir Birdi" ile harb ederken esir ve idam edildi (Köprülü, 1980: 325).

Bu minvalden hareketle Edige Bey dönemine bakarken Altın Orda Devleti'ni de konuya dâhil ederek değerlendirmede bulunmak yerinde olur. Edige Bey'in tarihî kaynaklarda isminin zikredildiği dönemlerde Altın Orda tahtında Toktamış Han bulunmaktadır. Her iki şahsın politik adımlarına dair bilgiler tarihî kaynaklarda olduğu kadar destan metninde de mevcuttur. "Edige Destanı, Timur ile Altın Ordu hükümdarı Toktamış arasındaki mücadeleler döneminde yaşamış olan Edige'nin destanlaşmış hayatını anlatır" (Yüksel, 1995: 297). Edige Mirza'nın nesline ait soy silsilesi ise tarihi bir gerçekliği yansıtmakla birlikte şu şekildedir:

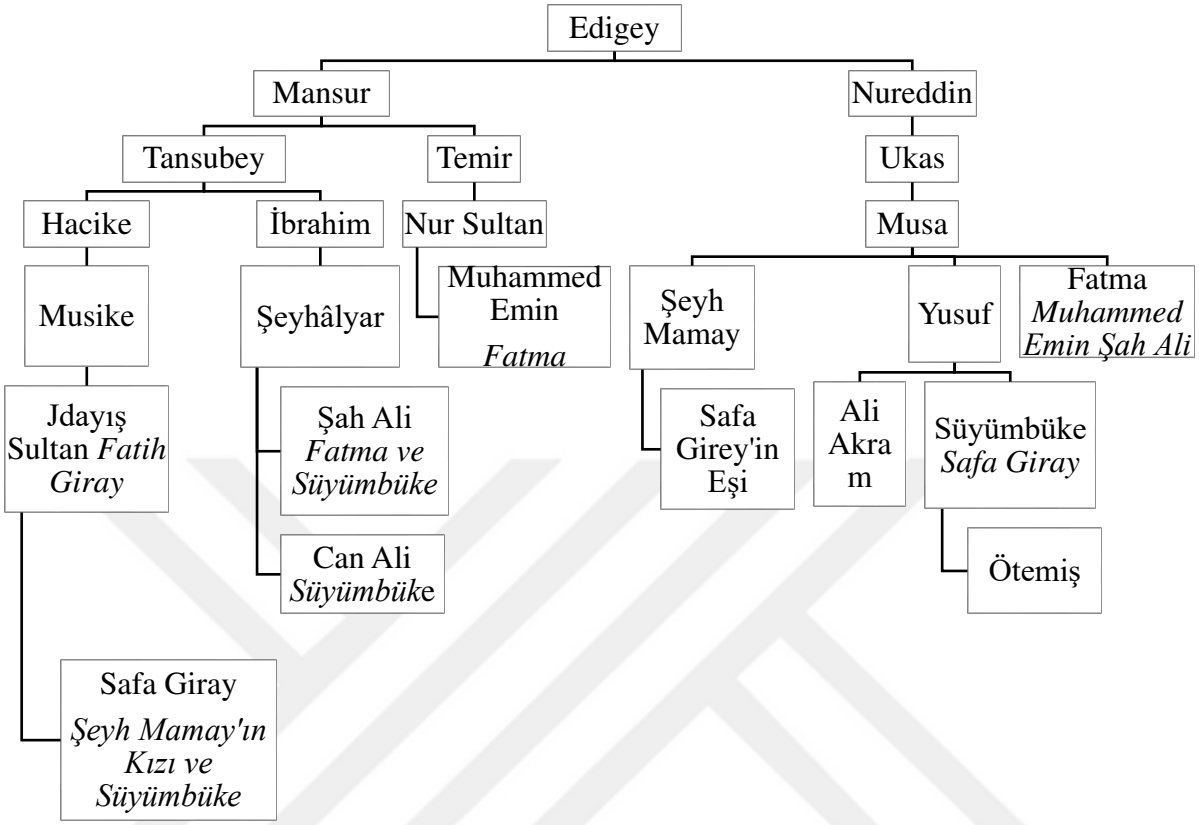

(Hudayakov, 2009: 98)

Tarihi şahsiyetlerin destanlaşan yaşam öyküleri edebiyatın tarihle olan yoldaşlığına işaret ederken bahsedilen dönemin ruhunu günümüze taşır. "Edige Destanı, coğrafi açıdan bakıldığında eski Altınordu, Orta Asya ve Batı Sibirya sahası Türkleri arasında yayılmıştır. Türkler arasında tarihî kültür müştereklikilerini yansıtan edebî/ tarihî bir destan metnidir" (Kalafat, 2003: 347).

Edige Bey'in tarihi bir şahsiyet olarak bu denli öne çıkmasında iki önemli husus yer alır; bunlardan ilki onun Nogay Beyliği'nin başında bulunması, ikincisi ise Altın Orda Devleti içinde başbuğ niteliği taşıyan bir komutan olmasıdır. Nogay tarihi anlatılırken değinildiği üzere Nogay tarihini Altın Orda tarihinden ayırmak mümkün değildir ve Nogay Bayliği başında bulunan pek çok bey Altın Orda tahtında söz sahibidir. Soy bakımından Cengiz Han'dan gelmeseler dahi Cengiz Han soyundan gelen Cuci hanedanını yönetmeyi başarmış Nogay beyleri siyasi ve askeri açıdan nüfuz sahibi kişilerdir. Bunlar arasında zaman zaman otoriter etkileriyle öne çıkan isimler olmakla birlikte onların siyasi tarihe yaptıkları etki edebi dünyada da yansıma bulmaktadır. Ünü Nogay beylerinin adları kısaca

hatırlandığında bunlar içinde ilk olarak beyliğe adın veren ve uzun müddet Altın Orda Devleti tahtını yönetme gücünü elinde bulunduran Nogay Bey hatırlanmalıdır. Onun ardından ise aynı etkiye sahip bir diğer kişi Edige Bey olur ve onun yaşamı destana dönüşecek kadar halk üzerinde derin etkiler bırakır. Nogay Beyi olan Edige Bey elinde bulundurduğu askeri ve siyasi güç ile dönemin önemli güçlerinden biri olan Emir Timur ile iyi ilişkiler kurması sayesinde hayatı boyunca uğraşması gerekecek Altın Orda hükümdarı Toktamış Han'a karşı büyük bir güç elde etmiş olur.

> Altınorda tarihiyle ilgili hemen bütün kaynaklarda Edige'nin adına rastlamak mümkündür Timur Kutlug'un 1398 tarihli yarlığında "Timur Kutlug sözüm, sağ ve sol kanat oğulları, tümen beyi Edige ile bin, yüz ve on beyleri." Denilmesinden hareketle Edige'nin bütün Cuci ulusu ordusunun başbuğu olduğu anlaşılıyor. (Öztürk, 2001: 1).

Timur gibi dönemin ünlü ve kuvvetli bir komutanın yanında ismi asil bir anılmayla zikredilen Edige Bey, Altın Orda Devleti ve Nogay Beyliği için önemli bir yöneticidir. Ediğe Bey'in hükümdarlık çağı, coğrafi özellikler ve tarihi hadiseler göz önüne alınırsa Rus baskısının Altın Orda Devleti üzerinde yoğunlaştığı bir döneme tekabül eder. Altın Orda Devleti'nin hanlıklara ayrılmadan önceki son zamanlarını yaşadığı bu evreye denk gelen hükümdar Toktamış Han olur. Ancak devletin dağılmak üzere olduğu bir zamanda tahta çıkmasıyla bu yetkisini tek başına elinde tutması oldukça güç olan Toktamış Han, meşruiyetini dönemin güç merkezlerinden biri olan Emir Timur'a dayandırmak zorunda kalır. Onun Timur'un desteği ile oturduğu tahtta iç mücadeleler açısından bir diğer zora düştüğü durum ise kötü yönetimi altında elinde tutmaya muktedir olmadığı Nogay Beyliğidir. Toktamış Han'ın hükümdarlığında Nogay Beyliği'nin başında bulunan Edige Bey olduğundan her iki yönetici arasında çatışma kaçınılmaz hale gelir. Bu çatışmaların bir kısmı da Edige Bey'in Nogay hükümdarı olmasının haricinde zayıf Altın Orda Devleti tahtını yönetiyor olmasından kaynaklanır ki meşru yönetici Toktamış ile aralarında gelişen gerginliklerin başlıca sebebini bu durum oluşturur.

> Aslen Cengiz Han ailesinden olmasa dahi Edigey bilfiil Altın Orda Devleti'nin hükümdarı olmaya erişiyor, cesur, zeki ve hilekâr diplomat olması sonucu 20 sene boyu bu devleti yönetiyor. Litvanya Prensi Vitovt (Vitold)'u yeniyor. Moskova'yı kuşatıp Rus yöneticilerini haraca bağlıyor. Hayat yolu birçok tartışmalara konu olan bu kişi, daha sonra kendi devletinde köle satışına son veriyor. Şehirleri düzgünleştiriyor ve devlet dinî İslam'ı sağlamlaştırmak için güç sarf ediyor (Sulti, 2008: 3).

Altın Orda Devleti yönetimiyle Edige Bey'in yaşadığı çatışmaların haricinde bir tek iç sebepler değil dış unsurlardan kaynaklanan çatışmalara da mukavemet gösterilmesi

gerektiğinden komşu devlet Rusların yayılmacı politikalarına karşı da direnmek savaşları kaçınılmaz kılar. Kırım'ın batısından Sibirya'ya değin uzanan alanda sıkışan Altın Orda ve Nogaylar açısından bir tehdit unsuru olarak her daim saldırılarda bulunan Rusya ile yapılan mücadelelerde Edige Bey'in de adı geçer. Yaşanan toplumsal derin olaylar ve ona önderlik eden şahıslar gelecek nesillerde millî bir şuur oluşturması hedeflenerek destanlaşan eserlere dönüşür. Bunlar içinde Nogay kahramanı Edige Bey'in destanlaşan yaşam öyküsü de yer alır.

> Bütün bu maceralar, mücadeleler Kırım'dan İrtiş boyları arasına kadar uzanan geniş sahada yaşayan Türk destan anlatım repertuarında büyük akisler bırakır. Nogaylı veya Kıpçak diye bilinen Türk boyları arasında şeşenlerin, yıravların " bahşı, cırav, jirav, yomakçı, comokçu, ırçı, ölengçi, akın veya yırçıların" anlatımlarında bu maceralar bir destan metni hüviyeti kazanır. Her bir Türk boyunun destan anlatıcısı repertuvarında XV. yüzyıldan sonra, Edige Han'ın maceralarını, kahramanlıklarını anlatan bir Nogaylı "Edige Destanı"yer alır (Kalafat, 2003: 347).

Cengiz Han'ın mirası olan Cuci ulusundan müteşekkil kurulmuş olan Altın Orda Devleti hem Türk hem de Rus tarihi açısından önemliyken içinde barındırdığı pek çok beyliğin tarihi açısından da değerli bilgiler barındırır. Bu kapsamda devletin hanlıklara parçalanmadan evvelki son hükümdarı olan Toktamış Han zamanı oldukça büyük önem taşırken devlet içindeki en önemli beylik olan Nogaylar ve onun başında bulunan Edige Bey de aynı derecede kayda değer bir şahsiyettir. Onun yaşamı ve maceraları içinde yaşadığı topluma bıraktığı derin izler çerçevesinde destanlaşarak ölümsüzleşir.

> Edige destanı, kahramanın tarihte yaşamış gerçek bir şahsiyet olmasıyla birçok destandan ayrılan bir destandır. Edge'nin (İdigey, İdigü, İzevkay) yanısıra Toktamıı Timur (satemir, Aksak Temir), Moradım (Morazım, Nuradın, Nuralı, Nurettin), Kadirbirdi, Tora Bey, Akkölembet, Karakölembet ve Maykı Bey gibi başka tarihî şahsiyetlerin de adı destanda sıkça geçmektedir (Öztürk, 2001: 1).

Edige Bey'in hayatının konu edinildiği destan, dönemi içinde yaşayan toplulukları derinden etkilemekle birlikte yayılım sahası açısından da geniş bir alana ulaşır. Altın Orda Devleti sınırlarında yayılım bulan ve buradan da doğudaki Türk boyları arasına ulaşan Edige Destanı millî hafızada yer eden önemli bir edebî ve tarihî nitelik taşır. Cengiz Han'ın yedinci göbekten torunu olan Toktamış Han hükümdar olup Altın Orda Devleti tahtına geçtiğinde devlet içinde siyasi karışıklıklar mevcuttur. Altın Orda Devleti'nin ikiye ayrılmadan önceki son güçlü hükümdarı olan Toktamış Han devlet içindeki karışıklıklara son vererek otoritesini güçlendirme yoluna gider. Toktamış Han'ın taht rakipleri olmasının yanı sıra siyasi karışıklıklarla ikiye ayrılacak kadar zafiyet içine düşmüş bir devletin başına geçmesi onun

şahsi çabaları neticesinde değil, daha çok bu dönemde Türkistan hükümdarı Timur'un desteğini almasıyla gerçekleşir. Dolayısıyla destan metninde de adı zikredilen Timur, Türkistan hâkimi Timur'dan başkası değildir. Tarihe adlarını ve eserlerini miras bırakmış olan üç mühim şahıs olan Emir Timur, Toktamış Han ve Edige Bey'in aynı döneme tekabül eden hayatları yollarının kesişmesine vesile olur. Tarihî belgelerde hükümdar olarak adı geçen Edige Bey (1392-1412), tarihleri arasında yirmi yıl kadar hüküm sürer. Tarihe adını yazdırmış ve uzun bir müddet hükümdarlıkta kaldığı görülen Edige Bey zamanında gelişen olaylar, şahsi olmanın ötesinde millî hale gelen hadiselere ev sahipliği yaparak olağanüstü özelliklerle bezenip destanlaşır.

> Esas itibariyle tamamen tarihi mahiyette olan b "İdige" menkıbesi, XIV ve XV. asırlarda "Altınordu" sahasındaki Türk kabilelerinin kahramanlık hayatını ve edebi ananelerini göstermek bakımından çok dikkat çekicidir. İhtiva ettiği edebi ve destani unsurlar, Türklerin umumi destani edebiyatında eskiden beri yaşayan şeylerdir. Böyle olmakla "Altınordu"nun bu parlak destan devri "Tohtamış", "İdige" ve "Nureddin" menkıbeleriyle bitmemiş bu sahada vukua gelen sonraki büyük tarihi hadiseler "Kublandu Batur" ve "Çura Batur" gibi yeni halk destanları doğurmuştur (Köprülü, 1980: 328).

Tarihî bilgiler çerçevesinde şekillenen Edige Destanı'nın pek çok varyantı bulunmaktadır ve bu sayede birinde olmayan bilgi diğerinden tamamlanabilmektedir. Nogay destanlarının yapısal olarak kısa oluşu sebebiyle Edige Destanı'nın Kazak ve Başkurt rivayetlerine kıyasla daha az bilgi içermesine karşın temel unsurların korunduğu görülmektedir.

> Edigey Destanı'nın teşekkül ettiği XIV-XVI. Yüzyıllarda Türk boylarını birbirleriyle çok sıkı bağlar ve tarihî medeni alışveriş içinde olmuşlardır. Bu ilişkilerin içinde yer alan Tatar, Özbek, Kazak, Nogay, Başkurt ve diğer Türk boylarının manevi dünyası, onların birlikte ortaya koydukları ortak kültür birimleri olarak görülmektedir (Sulti, 2008: 3).

Edige Destanı, Kazak destanları içinde de yer alarak Kırımın Kırk Batırı adı altında sıralanan kahramanlar arasındadır. Kazak varyantı Nogay varyantıyla benzerlik göstermektedir. Benzeri olayların benzer tipler üzerinden anlatıldığı destan metninin aktarıcısı Murın Jırav adında bir ozandır.

> Kırımın Kırk Batırı destanlar dairesine dahil olan destanlar Kazakistan İnceleme Derneği üyesi Asayın Hangeldin tarafından bizzat Murın Jırav'ın icrasından 1941 yılında parçalar halinde derlenerek Almatı'ya getirilmiştir. Bir yıl sonra Murın Jırav, İlimler Akademisi'ne çağrılmış ve Kırım'ın Kırk Batırı destanlar dairesine dahil olan jırlardan otuz altısı altı ay boyunca yazıya geçirilmiştir (Sengirbayev, 2007: 18).

Kazak anlatımındaki Edige Destanı'nda Edige henüz doğmamışken iyi cins bir doğan kuşunu Şahtemir Han'a veren Kuttıkaya doğancılığını yaptığı hükümdar Toktamış Han tarafından öldürülür. Kuttıkaya'nın hanımından doğacak çocuğu da öldürecek olan hükümdarın bu niyetini öğrenen Kuttıkaya'nın hanımı doğum vakti olunca bekçilere sezdirmeden bir köpek eniğiyle kendi çocuğunu değiştirir. Kendi çocuğunu bir yılıkıcı evinin dibine bırakan bu anne çocuğun onlar tarafından büyütülmesini sağlar. Sabah olunca çocuğu bulan Jılkıcı onu sahiplenir ve kendi çocuklarıyla birlikte büyütür. Bir süre sonra çocuğun varlığından haberdar olan Toktamış Han bu çocuğu öldürmeye gelir; ancak yılkıcı kahraman tabiatlı bu çocuğu kendininmiş gibi tanıtıp kendi çocuklarından birini ise Kuttıkaya'nın oğlu diye gösterir. Gösterilen çocuğu öldüren Toktamış Han'ın ne denli zalim olduğu destan içinde anlaşılır. Toktamış Han'ın yanında kuş bakıcısı olarak çalışmaya başlayan Edige burada da hükümdarın dikkatini çeker. Hükümdar şölen düzenleyip Edige'yi orada öldürmek ister; ancak başarılı olamaz. Destanın ilerleyen kısımlarında Edige, Toktamış'ı öldürür (Sengirbayev, 2007: 134-183). Kazak anlatımı ile Nogay anlatımı arasında benzerlikler bulunan bu destana bakıldığında bir kaynaktan diğer Türk boyları arasında yayılmış olduğu anlaşılır. Her ne kadar her iki varyant arasında farklılıklar bulunsa da genel hatlar açısından aynı olmakla birlikte Nogay kahramanı Edige'nin millî bir kahraman olmasıyla Türk boyları arasında onun destanlaşan yaşamının anlatıldığı anlaşılır.

Edige Destanı yayılım sahası genişliği ve tarihi dayanakları sayesinde milli kahramanlık destanlarının başında gelen önemli bir edebi eser niteliğindedir. Onun Nogay anlatısında tetkik edeceğimiz varyantı destan kahramanı olarak soyunun asil bir silsileye dayandırılmasıyla başlar.

> Ten ve Özi ırmaklarından İrtiş boylarına kadar uzanan geniş ovalarda Nogaylı veya Kıpçak boyları hâlinde yaşayan Türkler arasında destan repertuarı geçen zaman içinde bünyesine yeni kahramanların hikâyeleri katar. Bu sürecin XV. Yüzyılında yaşamış bir tarihî şahsiyet olan Nogay beylerinden Edige'nin kahramanlıkları etrafında da yine böyle bir destan oluşmuştur. Altınordu'nun Toktamış Han tarafından yönetildiği sırada bu kahraman ortaya çıkmıştır (Kalafat, 2003: 351).

Tarihi bir şahsiyet olan Edige Bey'in hayatı ve maceraları destanlaşarak Türk dünyası kültür mirası haline dönüşür. Onun destanının yayılım sahası genişliği varyantlaşmasının olmasını sağlarken millî şuurun ortak nitelik kazanmasına da vesile olur. Destan metinlerinin oluşumu gereği tarihi gerçeklikten bilfiil hareket edilerek oluşturulan Edige destanı da olağan dışılıklar ile bezenerek edebî eser niteliğine kavuşur. Olağanüstü doğum hadisesiyle başlayan Edige Destanı'nda bu olağan dışılık peri anneler silsilesi

sayesinde perizat olarak dünyaya gelen Edige'nin varlığında birleşir. Peri soylu çocuklarda annelerinde olduğu gibi normal insanlardan farklı özellikler görülmektedir. Bunlar destan metni içinde kahramanlığa hazırlık olarak ele alınabilecek şekilde işlenmiş ve Edige'nin soyu perizat bir yapıya dayandırılmıştır. Böylece bir bakıma Türk kültüründe soyun insan dışı bir varlıktan ilk kez türemesi efsanesine uyulduğu da görülür. Soyun ilahi kaynaklı oluşu dünyaya gelen kişinin insanlar üzerindeki hâkimiyetine meşru bir zemin hazırlar. Bu bağlamda değerlendirildiğinde Edige Bey'in peri anne soy silsilesine dayalı aile kökleri ona, ilahi kaynaklı bir kutsiyet kazandırır. Bu kutsiyetten kaynaklanan olağan dışılığın verdiği güçle beyliğine önder oluşunu Edige Bey, göksel kudretle temellendirir.

> Kazak rivayetlerinden alınan Edige ile ilgili bu kısa bilgi onun olağanüstü bir şekilde doğduğunu, koruyucu adil, cesur bir kahraman, dolayısıyla iyi bir yönetici adayı olduğunu anlatmaktadır. Bu yapısı ile Edige geleneksel Türk destan kahraman tipine benzer. Zira doğumundan itibaren mitik unsurlar taşıyan olağanüstü bir özelliğe sahiptir. Edige bu yönü ile Oğuz'un çocuklarına benzer. Hatırlanacağı gibi Oğuz'un ışıktan çıkan güzel kızdan olan çocukları Gün, Yıldız ve Ay ismiyle anılır. Ağaç kovuğunda bulunan güzel kızdan da Gök, Dağ, Deniz isimli çocukları olur (Çetin, 1998: 47).

Destanın kazak varyantı olan Kırımın Kırk Batırı içinde Parpariya olarak verilen Edige'nin dedesinin babası Baba Tükti Şaştı Aziz olarak geçer. Türk kültüründe kutsal bir evliya olarak bilinen bu zat Edige'nin atalarından biri olarak verilerek bir nevi peri soy ya da kutsal soy silsilesi yaratılmaya çalışılır. "Parpariya'nın babası Baba Tükti Şaştı Aziz, bir evliya imiş. Onun bir mescidi varmış; takva sahibi bir kimse imiş. Ondan Parpariya, ailenin tek oğlu olarak doğar" (Sengirbayev, 2007: 87). Parpariya bahsinden sonra Kuttıkaya'nın destanı ve ardından da Edige Destanı anlatılır. Edige Destanı sonrası ise onun oğlu Nuradin'in destanı anlatılır. Bu isimler Kırımın Kırk Batırı içerisinde yer alan yiğitlerdir ve dört kuşak aile silsilesi olarak Parpariya, Kuttıkaya, Edige ve Nuradin hakkında ayrı destanlar anlatılır. Kazak versiyonu ile Nogay anlatımı kıyas edildiğinde bazı isimlendirmeler ve macera kısmında yer alan birtakım unsurlar dışında genel bir çerçevede her iki varyantın da benzer olduğu görülür.

Türk destan metinlerinde soy silsilesinin ilahi kaynaklı bir olağanüstülüğe dayanması hadisesi yalnızca Oğuz Kağan Destanı'nda yer alan yer ve gök kızları ile Oğuz Kağan'ın yaptığı evlilikle sınırlı olmayıp olağan dışı anneler vasıtasıyla dünyaya gelen nesillerin varlığından da söz edilir. Peri anneden doğum ile dünyaya gelen destan kahramanları içinde Oğuz Kağan'ın Gün, Ay, Yıldız ve Gök, Dağ, Deniz adlı oğulları dışında Manas Destanı'nda da benzeri hadiseler yer alır. Manas Destanı'nda Er Töştük'ün oğlu olan Bok Murun peri

anneden doğmadır. Edige Destanı'nda da peri anne silsilesi içindeki son fert olarak Edige Bey'in peri anneden doğumu yer alır.

> Bazı varyantlarda Manas Destanı'nın metni içinde yer alan, W. Radlovv'un ise ayrı bir metin olarak derlediği Er Töştük Destanı'nda, Er Töştük ile peri kızının çocuğu olan Bok Murun, Kökötay Han'a evlatlık olarak verilmektedir. Edige Destanı'nda da Edige'nin babası, Edige'nin doğumundan sonra karısının arkasından baktığında, onun topuklarının olmadığını, iki koltuk altında delik bulunduğunu ve bu deliklerden akciğerlerinin göründüğünü fark edince, karısının bir peri kızı olduğunu anlar (Yüksel, 1995: 313).

Destan metinlerinde kahramanın sıradan insanlardan farklı niteliklere sahip olduğunu vurgulamak ve kahramanın kahraman olduğuna ikna için meşru sebep göstermek adına başvurulan olağanüstülüklerle bezeli bir yapıdan gelen merkezi tip, pek çok Türk destanında ortak unsur olarak göze çarpar. Bu noktada bizim Edige Destanı için yapılacak değerlendirme iki yönlü bir bakış açısıyla sağlanmalıdır. Burada ilk olarak bu edebî ürünün bir destan metni olması sebebiyle destani unsurlardan olağan dışılığın eser içinde yer almasının doğal olduğudur. İkinci noktaysa Edige Bey'in kurgusal kahraman olmaması ve şahsının tarihî bir gerçekliğe dayanmasıdır. Bu bağlamda Edige Destanı, içinde edebî açıdan olağanüstülükler barındırsa da tarihî gerçeklik merkezli bir destandır.

Edige Destanı'nda Edige'nin soyu destanın başlangıcında olağanüstü varlıklardan doğan kişilere dayandırılmaktadır. Burada ilk basamağı oluşturan giriş kısmında bir çobanın sürüsünü otlatırken alnında yazı olan bir kafatası bulmasıyla başlayan olağan dışı doğum hadisesi yer alır. Türk destan geleneği incelendiğinde çobanların peri kızlarıyla karşılaşmaları yer alır. Buna benzer şekilde Edige Destanı'nında da giriş kısmını oluşturan olay örgüsü sürüsünü otlatan çobanın olağan dışı bir varlıkla karşılaşmasıdır. Edige'nin dedesi Barkaya'nın dedesi olan bu çoban her günkü gibi sürüsünü otlattığı sırada olağan dışı bir biçimde alnında yazı bulunan bir kurukafaya rastlar. Bu kafatasından şüphelenip yazıyı okuttutkatn sonra onu ezerek un haline getiren çoban, bu unu evin bir köşesinde saklar. Çobanın kızı bir gün ekmek pişirmek için evde un ararken bu beyaz toza rastlar ve un olup olmadığını kontrol etmek için parmağını bandırıp tozun tadına bakar. Bu aşamadan sonra bir nesnenin yutulması vesilesiyle hamile kalan kızdan Barkaya adlı çocuk dünyaya geir. Edige Bey'in dedesi olan Barkaya'nın doğumundaki olağan dışılık göksel bir kudret neticesinde ilahi mana yüklenen soy silsilesini başlangıcını verir. Barkaya'dan başlayarak devam edecek olan olağan dışı kızlarla evlenme geleneği ise Edige'nin dünyaya gelişine değin sürer.

Olağanüstü yaradılışta olan kadınlarla evlenme ilk olarak Oğuz Kağan Destanı'nda görülür. Oğuz Kağan iki evlilik yapar bunlardan ilki gökyüzünden yeryüzüne inen ışık huzmesi içinde oturan, alnında kor gibi parlayan kırmızı beni olan bir kızla yaptığı evliliktir. Buradan anlaşılan Türklerdeki Gök Tanrı inancına bir atıftır ve ışığın kutsallığı ile bağdaşan bir doğaüstü kadınla yapılan evlilik bu evliliğin de kutsal olduğuna dikkat çekmektedir. Oğuz Kağan'ın ikinci evliliğiyse gölün ortasındaki adanın üstünde yer alan ağacın kovuğundaki kız ile evlenmesidir. Burada ilk olarak su kültüne ikinci olarak da ağaç kültüne dikkat çekilmektedir. Aynı gökyüzünden ışığın yeryüzüne inmesinde olduğu gibi Türk kültüründe ağaç da yeryüzü ile gökyüzünü birbirine bağlaması nedeniyle kutsal kabul edilmektedir. Bu kutsallık çerçevesiyle bakıldığında Oğuz Kağan'ın ikinci evliliği de yine kutsal bir yapı ile anlatılmaktadır. Oğuz Kağan'ın evlendiği her iki kadın da bir çeşit peri kızıdır ve onlardan olacak erkek evlatlar devletin devamlılığını sağlamıştır. Aynı olağanüstü kadınlarla evlenme yapısını Edige Destanı'nda da görmekteyiz. Destan metninde ilk olağanüstü kadın ile evliliği Edige'nin dedesi Barkaya'nın evlilik yaptığı kadında görmekteyiz. Ormanda yaşayan ve hayvancılık yapıp balık tutarak geçinen Barkaya bir gün yine balık tutmak için gittiği göl kenarında suya inen dokuz kuğu kuşu görür ve bunlar suya indiğinde kuğu kıyafetlerini çıkarıp ağaca asarlar ve içlerinden kızlar çıkar. Barkaya gördüğü bu kuğu kızlardan birine âşık olur ve gizlice onun kıyafetini ağaçtan alıp saklar. Diğer kızar gölden çıkıp kuğu kıyafetlerini giyinir ve uçup giderler. Barkaya'nın âşık olduğu kız ise kıyafetini bulamadığından gidemez. Çaresizce göl kenarında kalan kıza yaklaşan Barkaya onunla evlenmek istediğini söyler. Başka seçeneği olmayan kuğu kız, ayda bir defa kız kardeşlerinin yanına gitmek için elbisesinin kendisine verilmesini şart koşar ve Barkaya da bunu kabul eder. Kuğu kız ile Barkaya beraber yaşamaya başlarlar. Bir süre sonra kuğu kız erkek çocuk doğurur ancak ortadan da kaybolup bir daha görünmez. Barkaya oğlunun adını Kutlu Kaya koyar ve Kutlu Kaya'da babası gibi ormanda yaşamaya başlar.

Edige Destan'ında yer alan kuğu kızların su kültü ile olan ilişkisi dikkat çekici olup bu durum eski Türk inanç sistemi içinde yaradılışa atfedilen başlangıç kısımlarına dayanan bir yapıyı ortaya koyar. Tanrı Kara Han'a yaratma ilhamını veren kişi bir kadın olup suyun içinde yaşamaktadır. Bu kadın suda yaşamasıyla birlikte suyun da kutsal olduğu anlaşılır. İlk yaratma ilhamın sudan zuhur etmesi neticesinde kutsal sayılan varlıklar arasında yer alan su ve su ile bağlantısı olan göksel unsurlar da ilahi sistemin bir parçası sayılır. "Buğu buğu su, bir görünmez kaynama içinde, olanca rengi ve sonsuzluk kokan büyülü kokusuyla, beyaz, bir iri kaz gibi uçan Kara Han'ı eğlendirmek için var gücüyle uğraşıyordu" (Sepetçioğlu,

1969: 1). Kara Han beyaz bir kaza benzetilerek renginden dolayı iyiliğin, uçan bir varlık olmasıyla da göğün sembolik bileşkesini oluşturmaktadır. Dolayısıyla kuğu kızlarla ilgili konular gündeme geldiğinde Türk kültürü içinde eski inanç sistemlerinin gündelik hayata yansıması düşünülmelidir. Kara Han'ın uçuşu sırasında altında yer alan sonsuzluk algısı su ile ifade bulurken bu suyun berrak, çeşitli renklerle göze hitap eden, kokusunun da büyülü olduğuna vurgu yapılarak suyun kutsiyeti pekiştirilmeye çalışılır.

> O ulu su, bir süre, durulmadı; için için kaynadı ve kabına sığmadı, orta yerinden yarıldı ve derinden ta derinden bir ses, sanki nefes, sanki nefesten de pes bir ninni yumuşaklığıyla suda yunup arınarak yükseldi: "Kara Han! Tanrı Kara Han… Kara Han!" su, o hercümerç içinde bu sesi sonsuzluğa ulaşıncaya kadar yaydı. "Sana teklik yaraşır; Tanrıya teklik gerek!" (Sepetçioğlu, 1969: 2).

Canı yalnızlıktan sıkılan Kara Han'ın sıkıntısı sadece bu büyülü sonsuz su üzerinde uçmak ile geçmeyince suyun derinliklerinde yüzeye yaklaşan Ak Ana isimli kadının "yarat" ilhamı ile Kara Han kendisine bir yoldaş yaratma arzusunu gerçekleştirmiştir. "Ak Ana :"Ben Ak Anayım, suların perisi, senin bir kulunum. Bir can sıkıntısı ve bir yalnızlık içindeydin, beni unuttun" diye konuştu" (Sepetçioğlu 1969: 4). Yalnızlıktan canı sıkılan Tanrı'ya yönelip ona ilk ilhamı seslenen bir kadındır ve suyun içinde yaşamaktadır. "Ak Ana: "Yarat" diye fısıldadı" (Sepetçioğlu, 1969: 5). Yaratma ilhamının fısıldanmasının ardından kendisine bir yoldaş yaratan Tanrı'ya ilk yönelen ve onunla iletişim haline geçen kadın sureti kadınların ve suyun kutsal kabul edilmesine, Tanrı'nın ise gökte yer almasından hareketle uçarak gökyüzünde varlık gösterebilen kuşların da ilahi sembolizm içine dâhil olmasını mümkün kılmaktadır.

Türk sözlü kültüründe gölden çıkan ya da don değiştiren kızlar peri özellikleriyle eşleştirilerek hem güzellikleri hem de zekâ ve beceriklilikleriyle üstün varlıklar olarak yer alırlar. Sudan çıkan kız motifi pek çok destanda geçmektedir ve bu kızlar güzellikleriyle kendisini göreni âşık etmektedirler. Edige Destanı'nda gökyüzünden gelmeleriyle birer melek olduklarını düşündürürken suya konmalarıyla da su kültü arasında bir bağ olduğu anlaşılmaktadır. Kızların kuğu olması Türk kültüründe kuğu ile kızların güzelliğinin tarif edilmesi açısından önemlidir. Türklerde kızlar kuğuya benzetilerek zarafet ve beyazlığın övüldüğü görülmektedir. Perisel özelliklere sahip olanlar kılık değiştirebilirler. "Çeşitli hayvan kılıklarına girebilirler, çeşitli giyişiler giyip görünmez olabilirler, gökyüzünde dolaşabilirler, insanlara görünebilirler, onları kaçırabilirler ve genelde dişidirler" (Sarpkaya, 2015: 103).

Barkaya'nın eşi olan kuğu kız ve onun yanında göle inen diğer kuğu kızlar birer peri olarak da adlandırılabilir. Sudan çıkan kız anlatımı içinde en bilineni Dede Korkut hikâyelerinden biri olan Tepegöz hikâyesidir. Bu hikâyede Tepegöz'ün annesi sudan çıkan bir kız olarak o esnada sürüsünü otlatmakta olan bir çoban tarafından görülür ve ona âşık olan çoban kepeneğini kızın üstüne atarak onu yakalar. Kızın rızası olmadan ona sahip olan çoban bu peri tarafından lanetlenir ve bir süre sonra periden doğan çocuk çobana bırakılır. Ancak bu çocuk başında tek gözü bulunan insan ile canavar arası bir yaratıktır. Tepegöz adı verilen bu çocuk hem hayvan hem de insan yiyerek yaşamakta olup hiçbir kuvvet tarafından durdurulamaz ya da öldürülemez. Tepegözü öldürmenin tek yolu can evi olarak adlandırılan ve yalnızca buradan vurulursa canını teslim edeceği gözüdür. Bu hikâyede çobanın birlikte olduğu sudan çıkan kız kötülük timsali olarak yer almış olsa da aslında çoban, kızın rızası olmadan onunla birlikte olup ona zarar verdiğinden başına kötülük getirir. Edige Destanı'nda ise yine sudan çıkan çok güzel bir kuğu kız Tepegöz hikâyesindeki gibi aynı fiziksel olağanüstülüğe sahipse de birlikte olduğu Barkaya kıza zorla sahip olmaz, öncelikle ona âşık olduğunu söyleyip niyetini açıklar ve birlikte yaşamayı teklif ederek gelişmeleri kızın rızasına bırakır. Barkaya'nın teklifini kabul eden kız, kendisine zorlama yapılmaması karşılığında lanetli bir olay yaşanmaz. Dede Korkut hikâyesindeki Tepegöz anlatması ile Edige Destanı'nda Barkaya'nın gölden çıkan güzel kız anlatısı benzeri özellikler göstermekte, ancak bu iki anlatıda farklılaşan nokta peri olan kişinin rızasının olup olmaması olarak yer almaktadır. "Ak Kızlar da Ak Ene'nin ilham etme işlevine sahiptir. "Ülgen'in dokuz kızı vardır ve bu kızlar özel adlar taşımazlar; hepsine birden 'Ak Kızlar' denir. Bu kızların şamanın ilham perileri olduğu düşünülmektedir" (Fedakar, 2014: 11)**.**

Edige Destanı'nında merkezi kahraman Edige'nin soyunun asil ve kutlu bir silsileye dayandırılması onun hem toplum hem de ilahi sistemce meşru hükümdar olmasını kolaylaştırıcı bir unsur niteliği taşımasını sağlar. Geleneksel Tür destan anlatılarında merkezi kahraman için geliştirilen olağanüstülüklerle bezeli kutlu yaradılış Edige için de geçerlidir. Onun dünyaya gelişine değin öncesindeki iki kuşak olan baba ve dedesinin doğumları anlatılırken kullanılan olağan üstüüklerin sebebi Edige'nin toplum kurtarıcısı olarak bir nevi Tanrı tarafından özel olarak insanlığa gönderilmiş olduğu izlenimini uyandırmak maksadıyladır.

Destanın devam eden kısımlarında Edige'nin babası Kutlu Kaya ve annesi Albastı'nın kızından bahsedilir. Kutlu Kaya Toktamış Han'ın doğancılığını yapar ancak

onun doğanlarından birinin yumurtasını Toktamış Han'dan izin almadan Şahtemr Han'a vermesi ilerde başına dert olacaktır. Kutlu Kaya bir gün ormanda Albastı'nın kızını görüp âşık olur ve onunla yaşamaya başlar. Albastının kızı evlilik için şart koştuğu Kutlukaya'nın o soyunurken koltuğunun altına ve ayaklarına bakmama sözünü tutmadığı bir gün hamile olduğunu söyleyip gider ve günü geldiğinde doğurduğu çocuğu evin önündeki ağacına altına bırakır. Kutlu Kaya eve geldiğinde kendisine ait olduğunu anlayan bebeği alır ve bakmaya başlar bu bebek Edige olacaktır. Destanın bu kısmında adı zikredilen Şahtemir tarihi gerçek bir şahıs olan Emir Timur'dan başkası değildir. Bu noktada Emir Timur ile Edige ailesinin yakınlığına vurgu yapılırken Altın Orda hükümdarı Toktamış ile olan gerilime de dikkat çekilir. Şahsılar ve ilişkilerin seyri açısından gerçek olaylarla eş değer nitelik taşıyan destan metni tarihi kaynak olma açısından önemli bilgiler sunar. Bu bilgiler çeşitli olağan dışılıklarla örülerek edebi nitelik taşıyan destan metninde birleştirilmiş olur.

Annesinin terk ettiği Edige'ye bakmakta zorlanan babası onu tanıdığı bir yılkıcı ailesinin yanına verir. Bu aileyle yaşmaya başlayan Edige hayvan bakımı öğrenir ve yılkıcı olarak Toktamış Han'ın yanına girer. At bakımını bilmek ya da yılkıcılık yapmak Türk destanlarında önem verilen bir unsurdur.

Edige'nin âşık olduğu Şahtemir Han'ın kızı zorla Kabardı Alp tarafından evlilik için kaçırılır. Bunu öğrenen Edige, Kabardı Alp'in peşine düşer. Kabardı Alp bir uyuduğunda yedi gün uyuduğunu, koltuğunun altına bir kez vurulursa öleceğini, iki ke vurulursa uyanacağını ve can evinin de burası olduğunu kıza söyleyip uykuya dalar. Kabardı Alp uyuduğunda kız gelip onun kolunu kaldırır ve Edige de devin ölmesi için bir kez vurur. Ancak Kabardı Alp ölmez, uyanır ve Edige'nin peşine düşer. Tam Edige'nin atının kuyruğundan yakalamışken Edige elindeki hançer ile atının kuyruğunu keser ve Kabadı Alp düşüp ölür. Burada işlenen birinci tema Kaardı Alp'in Türk kültüründe alpler için pek çok anlatıda geçen yedi gün uyuma evresidir ki bu alplik ya da dev gibi unsurların anlatımında sıkça karşılaşılan bir öğedir. Yedi günlük uyku ve uyku esnasında bir zarara uğrama örüntüsü yine Edige Destanında işlenir. Uyku bir nevi küçük ölüm manasındadır. Yedi günlük sürenin verilmesi ise yedi rakamının kutsallığına bir gönderme olarak düşünülebilir. Canevi insanlarda değil olağanüstü özellikleri bulunan varlıklar için kullanılan bir ifadedir ve burada Kabardı Alp'in canevinin koltuğunun altında bulunması yani yalnızca buraya darbe alırsa ölebileceğini anlatması onun insan dışı bir varlık olabileceğini de düşündürmektedir. Dede Korkut Destanları'ndan Tepegöz'ün de bir canevi vardır ve orası da tepesinde bulunan

gözüdür. Bu göze bir darbe almadıkça Tepegöz'e ok işlemez, kılıç kesmez, ateş yakmaz. Kabardı Alp'in de aynı Tepegöz gibi canevi bulunmakta ve buraya darbe almadığı sürece varlığını ölmemektedir.

Edige'nin bir destan kahramanı olarak mücadele ettiği unsur da kendisi kadar olağanüstü olmalıdır ki sıradan insanların mukavemet göstereceği basitlikteki bir güç ile savaşmıyor olsun. Bu bağlamda destan metninde geçen Kabardı Alp hem alp sıfatından mütevellit bir savaşçıdır hem de dev nitelikleri sergilemesi sebebiyle olağan dışı bir yaradılıştadır. Kabardı Alp gibi kuvvetli bir savaşçının eline düşmüş olan eski dostu Şahtemir'İn kızını bu devden kurtarmak maksadıyla giriştiği mücadeleden galip çıkan Edige, kız ile evlenir. Destan metninin Nogay anlatmasında yer almasa da başka anlatmalarda Edige'nin soyunu oluşturan kadınların perizat olduğu gibi evlendiği Şahtemir'in kızı da bir peridir.

> Mezarımı nerede bilmedim/Ölümüm kimden bilmedim/Bakıcıdan bakımı baktırdım/Falcıdan falımı açtırdım/Bilgiçten büyümü sınattım/O zaman bildim bu işi/ Beni öldüren er olsan / O sen imişsin Edige / Gitme gitme Edige/İki kardeş peri kızı/ Ablasından ben doğsam/ Küçük kardeşinden sen doğmuşsun/ Ben ben diye övünme/ Sen de doğdun periden/Ben de doğdum periden (Kalafat, 2003: 351).

Destanın Nogay anlatmasında peri olduğundan bahis bulunmayan Şahtemir kızı prensesin özelliği kuvvetli bir hükümdarın kızı olması ve bu vesileyle asil bir kandan geliyor oluşudur. Şahtemir ile olan bağlantı tarihi bir gerçeklik olmasının haricinde Edige Destanı'nın çeşitli varyantlarında değişik biçimlerde yinelenir. Kazaklara ait olan Edige Destanı'nda destan Toktamış Han'ın öfkeli bir han olup çok hızlı uçan bir kuşa sahip olduğu ve kuşlara meraklı olduğu bilgisiyle başlar. Han'ın kuşuna bakan kuşbaz öldüğünde Han yeni bir kuşbaz aramaya başlar ve adamlarını bunun çin görevlendirir.

> Han, üç tarafa üç kişi gönderir, fakat üçü de onun istediği gibi birini bulamaz. Toktamış Han:" Nogaylarda insan kalmadı mı?" diye sorduğunda gönderdiği adamlardan biri şöyle cevap verir: "kuttıkaya adında bir çocuk var. Issız bir yerde, tek başına yaşıyor. Mal mülk adına, akraba adına hiçbir şeyi ve hiç kimsesi yoktur. Kendisi bir han oğlu olduğu için ona kuşa bakıp bakamayacağını sormaya çekindik.". Toktamış Han: "Gidin, söyleyin!" diyerek onları tekrar yollar. Adamları gelip Kuttukaya'ya söylerler: "yalnız yaşamam yoksul oluşumdandır. Kuşumuzu besle, kuşbaz ol diyorsunuz… Başka çarem mi var?... Gücüm yettiği kadar bakar beslerim kuşunuzu. Sizin arkanızdan ben de göç ederim, gelip yerleşirim." der (Sengirbayev, 2007: 135).

Destanın geri kalanında Kuttıkaya'nın babası Parpariya ile Satemir'in dost olduğunu ve Satemir'in de kuşlara merakı olup bir tanesini Kuttı Kaya aracılığıyla gizlice aldığını ancak kendi kuvkanat kuşunun başkasına verildiğini fark eden Toktamış Han'ın Kuttukaya'ya hiçbir şey söylemeden onu öldürdüğünü öğreniyoruz. Toktamış Han bununla da yetinmeyip Kuttukaya'nın karısının hamile olduğunu adamları aracılığıyla öğrenir ve doğacak olan çocuğu kendilerine getirmelerini emreder. Ancak Kuttı Kaya'nın karısı durumu fark edince yeni doğan bir köpek eniği ile çocuğun yerini değiştirince adamlar Han'a eniği götürürler. Kimsesiz bir çocuğun kendi kapıları önünde olduğunu gören Jılkıbay bu çocuğu da kendi evlatları ile birlikte büyütür. Zaman geçip Toktamıış Han'ın casuslarından birisi Jılkıbay ve çocuklarına hiç benzemeyen, ancak Jılkıbay'ın evladı olduğunu öğrendiği çok gelişmiş, zekâdan gözleri parlayan bir çocuğun varlığından söz eder. Toktamış Han bu çocuğun öldürülmesini emrettiğinde Jılkıbay eşini razı ederek kendi çocuklarından birini giydirip Han'ın adamalarına teslim eder. Aradan zaman geçip de Edige büyüdüğünde Jılkıbay mallarının kime kalacağı hakkında üzülürken Edige onun çocuğu olmadığını babasının başına gelenleri öğrenir. Bunun üzerine Toktamış Han'dan intikam almak için yola çıkar. Toktamış Han'ın kırk adamı ile yiyip içmeye başlar ve onların arasından Angısın isimli biriyle de dost olur. Bir gün Edige, Tokatamış Han'ın huzuruna çıkıp selam verdiğinde Toktamış Han'ın içini bir korku salar ve durumu fark eden hanımı Edige'nin niyetinin iyi mi kötü mü olduğunu anlamak için bir yoğurt kâsesi hazırlar.

> Sonra hanımı eve gelip kara ineği sağar ve sütünden yoğurt yapar. Bir tasa doldurup mayaladığı yoğurdun üzerine bir kaşık saplar, üzerine bir güzel işler ve yanındaki adama: "Şu yoğurdu götürüp, en son çıkan yiğide ver." der. Edige yoğurdu alır, içindeki kaşığıyla dörde böler ve tam ortasından alıp yer (Sengirbayev, 2007: 147).

Edige'nin yaptığı davranışın Toktamış'a meydan okuduğu ve yurdunu yakıp yıkacağı anlamına geldiğini söyleyen hanımına Toktamış çok kızar. Hanımının sözleri Toktamış'ın Edige'den korktuğu yönünde olsa da Toktamış bu durumu reddeder. Edige'den korktuğunu kabullenmeyen Toktamış'ı sınamak için hanımı, büyükçe bir iğneyi hanın oturduğu mindere saplar ve Edige geldiğinde Toktamış yine korkar. Bunun üzerine iğne kırılır ve Toktamış aslında Edige'den korktuğunu kabul eder. Toktamış Han büyük bir şölen verip Edige'yi davet edeceğini ve ona aslını soracağını söyleyip, hazırlıklar için Sıpıra Jırav adındaki ozanı ve Kenes oğlu Kanjanbay adındaki adamını görevlendirir. Olanları öğrenen Angısın, gelip Edige'ye devesini kesip kendine bir kıyafet yapmasını ve şölende dağıtılacak etleri içine oyup dağıtmak için kurulan otağlarını gezmesini söyler. Arkadaşının dediklerini

yapan Edige'nin etleri eliyle vermesinden dolayı kimse ondan et almaz ve en sonunda Jırav bir şiir okuyarak ona aslını sorduğunda Edige kim olduğunu söyler ancak kapıda duran adamlar bıçaklarıyla saldırdıklarında deve derisinin içindeki etler etrafa saçılır. Bu sırada Edige ve Angısın atlarına binip kaçarlar. Onları yakalamak isteyen Han'ın adamları daha önceden üzengileri gevşetilip kesildiğinden yarı yolda atlarından düşerler. Edige ve Angısın üç ay doksan gün Şahtemir'in yanında kalıp yeniden Toktamış'ın üzerine giderler.

> O zaman yumurtlamakta olan bir kızgış kuşa rastlar. Kız kuşu, yanında bir insan yattığını görünce acı acı öterek Toktmış'ın üzerine saldırır. O zaman Allah'ın kahrıyla gürültüyle kuvvetli bir rüzgâr eser. Edige, Toktamış'ın yurduna gelir. Gelse Toktamış yok; kaçıp gitmiş. Peşine düşüp kovalar yetişir (Sengirbayev, 2007: 155).

Edige, Jılkıbay'ı Tokatamış'ın büyük kızı ile evlendirir ve bu evlilikten Sultan ve Mendi adında iki çocuğu olur. Edige, Kankoja'nın yurduna gitmek için yanına iki yüz adam alarak sefere çıkar. Kalmukların yurdu olan Aşıbas Şat denen yerde Edige ile Kankoja'nın oğlu Abıgay ve yiğidi Togalay ile karşı karşıya gelirler. Nogaylar bu savaşta Kalmukları yenilgiye uğratırlar ve Kankoja kaçıp gider. Togan'ın eşi esir düştüğünde Kankoja'nın oğlu İmankara yurda saldırır ve ele geçiriri. Bunu haber alan Edige, İmankara'ya saldırır ve Togan'ın eşini kurtarır. Togan yeniden memleketine yerleşir ve Edige de kendi yurduna döner ancak aradan biraz zaman geçmesine karşın Togan'ın yurdundan haber alamayan Edige bir şey olduğunu sezer ve yola çıkar. Burada tekrar Kalmuklar ile savaşan Edige onları kılıçtan geçirirp halkı yeniden yurtlarına yerleştirir.

Edige Destanı'nın Nogay varyantı haricinde Türk dünyası içinde geniş yayılım sahası bulması sayesinde pek çok varyantı mevcuttur. Bunlar içinde en bilinenlerinden bir olan Kazak varyantında da Nogay varyantına benzer özellik mevcut olup şahıslar, macera örüntüsü temel düzlemde benzerdir. Arada ufak farklılıklar olsa da perizat soydan gelen, asil yaradılışlı Edige Bey'in Şahtemir ile kurduğu yakınlık ve Toktamış ile aralarındaki düşmanlık sabit unsurlardır. Bu unsurlar yalnızca destani metinlerde değil tarihi kayaklarda da aynı şekilde yer almaktadır. Toplum tarafından sahip çıkılan Edige Bey ve macerasının destana yansıyan kısmında halkın onu benimsediğine dair en çarpıcı örnek babası Kutlu Kaya tarafından bir yılkıcı ailesinin yanına verilen Edige'nin düşmanı Toktamış'tan korunması uğruna verilen mücadelede gizlidir. Yılkıcı ailesi kendi çocuklarındna birinin feda olmasına karşın Edige'yi korumuşlar, onun yaşaması gerektiğine inanmış ve bu yönde hareket etmişlerdir.

> Bu yiğitler, sıradan halkın çocukları değil elbette. Han soyundan gelen, asil kahramanlar. Özellikle bazı anlatmalarda, öne çıkan bu yiğitlerin soylarının kaybolmaması o kadar çok önemseniyor ki gerekirse Edige destanında olduğu gibi kendi çocuklarını dahi düşmana kurban verebiliyor halk. Zira Türklerde han kutsalla ilişkilidir (Çakır, 2008: 155).

Yaşamı destanlaşan tarihi şahsiyet Edige Bey'in anlatısı incelendiğinde yalnızca tarihi açıdan siyasi gelişmelerin takibi değil aynı zamanda dönemin sosyolojik, psikolojik ve dinî yönleri hakkında da bilgi sahibi olunmaktadır. Destan kahramanına atfedilen kutsal özellikler onun yaşadığı çağda halkın inanç dinamiklerini verirken destan metni içinde yer alan toplumsal vakalar ve bu vakalara verilen tepkiler de sosyolojik dinamikleri anlamayı kolaylaştırmaktadır. Bu bağlamda Nogay destanlarının en çok tarihi bilgi içeren destanlarından biri olan Edige Destanı'nın kahraman merkeze alınarak incelemesinin yapılması destanın oluşturulduğu devrin ruhunu günümüze taşımaktadır.

2.4.4. Edil Sultan Destanı'nın Epizotları

1. Eskiden Kırım Hanlığı adında bir hanlık vardır; ancak bu hanlığın yöneticileri Türk padişahlarıdır ve onlar kimi severlerse onu atarlar.

2. Kırım Hanlığı'nın tahtına oturanlar Türk padişahının buyruklarına uyar ve oğulları çoğunlukla Türiye'de İstanbul'da okurlar.

3. Türk sultanları yüzlerce yıl boyunca Kırım Hanlığı'nda kendilerine yaramayan mirzaları tahttan uzaklaştırıp işlerine yarayanı oturturlar.

4. Kırım hanları Kırım'ı hâkimiyetlerine almak için zaman zaman Nogaylardan da destek almak isterler.

5. Türk sultanları, Kırım'ı mirzaların kendi kontrolüne bırakmak istemezler ve her zaman baskın güç olarak kontrol altında tutarlar.

6. Kırım halkı, Türk sultanlarını da bu sultanların tahta oturttuğu mirzaları da sevmez.

7. Türk sultanların baskısından kurtulmak isteyen Kırım halkı kendi içlerinden birinin yönetici olmasını ister.

8. Kırım halkı içinde yiğitliğiyle öne çıkan, sözlünü esirgemeyen, Türk ve Kırım hanları önünde baş eğmeyen, toplantılarda söz ustalığını akıllılığını gösteren Edil adında bir genç hem Türk hem de Kırım hanlarının dikkatini çeker.

9. Türk ve Kırım hanları Edil Sultan'ı öldürmek isterler; ancak halkın sevgisini kazanmış birini doğrudan öldürmek de istemezler.

10. Türk padişahları Kırım Han'ına mektup yazarak Edil Sultan'ı İran Kızılbaşlarına karşı savaşa gidecek ordunun başına getirilmesini isterler.

11. Padişahların isteği Edil Sultan'ı az bir askerle çok askeri olan İran'a karşı gönderip orada ölmesini sağlamaktır.

12. Edil Sultan'ın babasının Pehlivan Sultan olup tanınmış bir kahramandır.

13. Kırım Hanlığı ile Nogay ordası arasındaki bir savaşta Pehlivan Sultan'ı Nogayların tanınmış kişisi Orak öldürür.

14. Orak'ın Koban'da yaşayan Karasay ve Kazıy adlı oğulları vardır.

15. Pehlivan Sultan öldüğünde Edil ise henüz henüz küçüktür.

16. Edil büyüdüğünde babasını öldüren Orak'ın oğullarının yaşadığı yeri halktan öğrenir.

17. Pehlivan Sultan'ın öcünü almasını bekleyen halka Edil, babasının öcünü almak için hâlinin olmadığını söyler.

18. Edil'in bu sözü Orak'ın oğullarına kadar ulaşır. Edil ile görüşmek için Kırım'a doğru yola çıkarlar

19. Karasay ve Kazıy düşünür; Edil Sultan savaşırsa savaşacaklar savaşmazsa ona katılacaklardır.

20. Karasay, Edil Sultan'ın önüne geldiğinde Edil Sultan'ın iyiliğini, yiğitliğini öven sözler söyler.

21. Karasay'ı dinleyen Edil Sultan bu kardeşlerin babasının kendi babasını öldürmüş olmalarına rağmen bu olay üzerinden çok zaman geçtiğini, bunları unutup dost olmayı teklif eder, kan davası gütmenin manasız olacağını söyler.

22. Bunu duyan Edil'in annesi Edil'in bu yaşa kadar neler yapıp da ulaştığını, düşmanına her seferinde merhamet göstermesinden dolayı alimlerin de kendisine hayran kaldığını anlatır.

23. Edil'in annesinin söylediklerini duyan yaşlı bir kişi de söz alıp Türk ve Kırım hanlarının Edil'i öldürme niyetleri olduğunu anlatır ve ona hazırlık yapmasını tavsiye eder.

24. İhtiyarın sözlerine Edil kulak verir ve at, asker, silah toplar savaşa hazırlanır.

25. Edil'in dostluğunu, yiğitliğini gören Karasay'da ona katılır ve onun yanında düşmanlarına karşı savaşacağını söyler.

26. Karasay önden gidip Kızılbaşların yurdunu gözler; ancak yurtlarının geniş ve güçlü olduğunu onlarla savaşmamaları gerektiğini Edil'e bildirir.

27. Karasay'ın söylediklerine karşılık Edil'e onu korkaklıkla suçlar ve ne olursa olsun kızılbaşlara saldıracağını söyler.

28. Edil'in kendisini suçlamasına karşın Karasay yanında getirdiği iki Kızılbaşı öne sürer ve Edil'in bir de durumu onlardan sormasını ister.

29. Kızılbaşları gören Edil onların Karasay'ın gözünü korkuttuğunu; ancak yine de ne anlatacaklarsa şimdi söylemelerini ister.

30. İki Kızılbaştan birisi Edil Sultan'a Kızılbaşların yurdunda pek çok kale, aslan, kaplan, ejderha ve yılanlar olmakla birlikte binlerce askerlerinin bulunduğunu bunları aşamayacağını Karasay'ın doğru söylediğini anlatır.

31. Kızılbaşın sözlerine karşılık Edil askerlerini toplayıp Kızılbaş üstüne savaşa gider.

32. Edil ve Karasay savaş meydanında pek çok Kızılbaş askerini öldürür, aslanı, kaplanı geçer, keleleri alır; ancak çok sayıda da asker kaybederler.

33. Kızılbaşların Hanı savaş meydanında Edil Sultanı izler ve askerlerine onu öldürmemelerini, canlı olarak getirmelerini emreder.

34. Edil, Kızılbaş Hanı'nın önüne getirildiğinde Han onunla dost olmak, savaşı bırakmak ve buna karşılık da kızlarından birini Edil Sultan'a hatun olarak vermeyi teklif eder.

35. Kızılbaş Hanı'nın bu teklifini duyan Karasay bu işte bir hile olabileceğini söyler; ancak Edige onun uyarısını dikkate almaz.

36. Edil Sultan, Kızılbaş Hanı ile yaptığı anlaşmaya uyarak kızı alıp Kırım'a dönmek için yola çıkar.

37. Kür Irmağı'na ulaştıklarında dinlenmek için mola verirler.

38. Karasay, ırmağın bu tarafının Kızılbaşların güzergâhı olduğunu dinlenmek için ırmağın kuzeyine, Nogayların olduğu tarafa geçmelerinin daha güvenli olacağını söyler.

39. Edil, Karasay'ın sözlerine karşı çıkar ve korkuyorsa kendisinin gidebileceğini söyleyip kendisi Kızılbaşlar tarafında çadır kurar.

40. Karasay daha güvenli bulduğu Nogaylar tarafına çekilip geceler.

41. Gecenin ilerleyen saatlerinde Kızılbaşlar baskın yapar ve Edil'i tutsak ederler.

42. Sabah olunca Karasay suyun güney tarafına bakar ve Edil'i göremeyince onun götürülmüş olduğunu anlar.

43. Karasay Kızılbaşları takip edip Edil'in tutulduğu zindana ulaşır.

44. Edil Sultan'a hemen Karaşal atına atlamasını ve buradan birlikte kaçacaklarını söyler.

45. Edil, Karasay'ın bu olayı memlekete dönünce başkalarına anlatacağını ve kendisi olmasa Edil'nin oradan kurtulamayacağı söylentisini yayacağından şüphelenip Karasay'ın teklifini reddeder.

46. Karsay ikinci defaya Edil'i kurtarmaya geldiğinde Edil kendi kıyafetlerini bir başkasına giydirir ve onu ata bindirir.

47. Karasay biraz gittikten sonra bakar ve atındaki kişinin Edil olmadığını anlar.

48. Karasay, Edil'in kendisiyle gelmek istemediğini anlar ve Kırım'a doğru yola çıkar.

49. Edil'in annesi bir gece korkulu bir rüya görür ve bunu yorumlatmak için ihtiyarları çağırır.

50. Edil'in annesi rüyasında Edil'in düşmanlar tarafından öldürüldüğünü, onun okunun ve yayının dağıldığını, atının kuyruğunu kesildiğini gördüğünü anlatır.

51. Rüyayı dinleyen falcı, Edil'in öleceğini anlar; ancak annesine bu gerçeği söylemek istemeyip rüyayı iyiye yorar.

52. Edil Sultan'ın babalığının Künde Biyke adlı gelini Edil'in öleceğini anlar; ancak o da bunu dile getirmeyip iyiye yormak ister.

53. Edil'in annesi rüyasına göre oğlunun öleceğini anlasa da yine de buna inanmak istemez.

54. Aradan zaman geçip Edil Sultan'ın askerleri savaştan dönünce Edil'in Kızılbaşlar elinde öldüğünü öğrenilir.

55. Edil'in annesi oğlunun öldüğünü öğrenince arkasından ağıt yakıp ağlar.

2.4.5. Koplanlı Batır Destanı'nın Epizotları

1. Alşanır Han'a bağlı Nogaylar arasında Koblandı Batır'ın kahramanca ve adil davranışları sayesinde önemi büyüktür.

2. Koplanlı Batır fakir halk üzerine hanların zalimlik etmesine karşı çıkar ve kimseye boyun eğmez. Onun bu tutumları Alşanır Han'ın ve onu destekleyenlerin hoşuna gitmez.

3. Koplanlı Batır halkın sevgisini kazandığından hanlar ve mirzalar ondan korkar, onu sevmezler.

4. Koplanlı, Alşanır'ı destekleyen Nogay beyleri ile düşman olur.

5. Bir süreliğine yoldaşlarıyla birlikte Kırım iline giden Koplanlı orada da diz çökmez ve onları da kendine düşman eder.

6. Koplanlı yoldaşları ile birlikte başka bir memlekete savaşa gitmeye razı olmaz, Nogay ülkesinde kalmak isteyince Kırım Hanı ile bu sebepten tartışır.

7. Nogay beyleri Alşanır'ı mirza olarak seçmek ve Koplanlı'yı yok etmek için anlaşırlar; ancak bu işin üstlerine kalmaması için bir yol bulup Koplanlı'yı memleketten uzaklaştırırlar.

8. Alşanır Han bir mektup yazıp Koplanlı'ya verir ve onu dedikleri yere götürmesini ister.

9. Koplanlı kendisine verilen mektubu alır, mektupta yazılanı okumadan yola çıkar, denilen kalenin önüne gelir.

10. Koplanlı kalenin önüne geldiğinde kalenin kapısını tutan kapıcı onu durdurur, kapıyı açmaz ve eğer içeri girmek istiyorsa atını ve silahını kendisine vermesi gerektiğini söyler.

11. Koplanlı, kapıcının laflarına kulak asmaz ve onu öldürerek kaleden içeri girer.

12. Kaleye giren Koplanlı kendisine teslim edilen mektubu sultana verir.

13. Mektubu gören Sultan adamlarına emir verip Koplanlı'yı zindana attırır, sırtına yüz kırbaç vurdurur, ellerini, ayaklarını zincirler ve atını pazarda sattırır.

14. Zindana atılan Koplanlı ah edip, oyuna getirildiğini, yurdunun iş bilmez mirzalara kaldığını, Alşanır'ın namertlere uyduğunu söyler.

15. Koplanlı'nın karısı Karlıgaş eşi gelemeyince merak edip araştırır ve hapse düştüğünü öğrenir.

16. Karlıgaş Koplanlı'ya azık göndermek için unla külü karıştırıp hamur yapar içine eğe koyup pişirir, yola çıkıp arabacıların geçmesini bekler.

17. Arabacılar Koplanlı'ya vermek için Karlıgaş'ın ilettiği ekmeği alıp giderler.

18. Arabacılar yolda acıkıp ekmeği yemek istediklerinde ekmeğe kül karışmış olduğunu görüp yiyemezler ve Koplanlı'ya bu ekmeği teslim ederler.

19. Koplanlı eşinin kendisine kötü bir ekmek göndermiş olduğuna üzülüp ekmeği bir köşeye fırlattığında parçalanan ekmeğin içinden eğe çıkar. Bu eğeyi alıp elindeki ve ayağındaki zincirleri kesen Koplanlı hapishanenin parmaklığını da kesip kaçar.

20. Koplanlı hapishaneden kaçıp bozkıra çıkar ve biraz ilerledikten sonra atının olmayıp yayan yürüdüğüne üzülür.

21. Koplanlı yürüyerek bir köye ulaşır, burada bir yaşlının evinde misafir olur ve yaşlı adam Koplanlı'ya yiyecek, içecek ve kendi kıyafetlerinden verir.

22. Koplanlı yaşlı adama yurdunun hâlini sorduğunda; yaşlı adam, memleketlerine bir at geldiğin, bir zenginin atlarının arasına karıştığını; ancak bu ata kimsenin binemediğini, atın herkesi etrafından uzaklaştırdığını anlatır ve zengin kişinin bu ata binecek bir yiğit aradığını söyler.

24. Koplanlı, yaşlının bahsettiği atın kendisine ait olduğunu anlar ve atını zengin adamın elinden nasıl alacağını düşünür.

25. Koplanlı ertesi gün yaşlı adamın eski kıyafetlerini giyip dilenci kılığında, atın bulunduğu yere gider ve kendisinin de ata binmeyi deneyeceğini söyler.

26. İhtiyarın eski kıyafetlerini giymiş olan Koplanlı'yı dilenci zanneden zengin adam ve halk onunla alay edip kimsenin bu ata binemediğini söyler.

27. Kolanlı atına yanaşıp gözlerinden öper, at da sahibini tanır ve sırtına alıp şaha kalkar.

28. Orada toplananlar olanları şaşkınlık içinde izler.

29. Koplanlı Küren atıyla kaçmaya başlayınca zengin kişinin adamları peşine düşer

30. At giderken ayağı tökezler ve bir ipe dolaşır. Atında hiç güç kalmadığını anlayan Koplandı onun kayışlarını çıkarır ve otlaması için serbest bırakır. Atı ve kendi dinlendikten sonra tekrar yola çıkarlar.

31. Alşanır Han'dan öcünü almak isteyen Koplandı yardım istemek için Batiy oğlu Barak'a ulaşır.

32. Koplanlı'nın neden bu duruma düştüğünü soran Batiy'e başına gelenleri anlatan Koplanlı ondan asker diler ancak Batiy Han ona yardım etmez.

33. Batiy Han'dan umduğu yardımı göremeyen Koplanlı Alşanır'dan öcünü almak için kendisine yardım edeceğini düşündüğü Nogay'ın Mamay mirzasına gitmek için yola çıkar.

34. Koplanlı uzun bir müddet yol aldıktan sonra gece olunca dinlenmek için durur, yanında getirdiği azıktaki eti şişe geçirip pişirir.

35. Yemeğini yiyeceği sırada yanına bir ihtiyar gelir ve Koplanlı'nın ikramı üzerine o da yemekten yer.

36. Koplanlı Batır bu ihtiyara kim olduğunu sorar o da Albaslı'nın erkeği Arnaut olduğunu söyler.

37. Arnaut yatmadan önce Koplanlı'ya onların halkının nasıl uyuduklarını sorunca bu soru karışında durumdan şüphelenen Koplanlı uygun bir cevap vermeyi düşünür.

38. Koplanlı kendi halklarının uyuduklarında rahat yatmadıklarını söyler ve kepeneğine sarınıp yatar.

39. Koplanlı yaşlının yaptığı konuşmalardan şüphelenip gece bir ara kalktığında Arnaut'a bakar ve onun gözü açık uyuduğunu görür.

40. Koplanlı bu durumdan kuşkulanıp, bir kütüğü kepeneğin içine koyar ve kendisi bir ağacın ardına gizlenip beklemeye başlar.

41. Koplanlı gizlendiği yerden Arnaut'u izler ve onun başkalaşım geçirip burnunun demirden, ayaklarınınsa taştan olduğunu görür.

42. Arnaut gecenin ilerleyen bir vaktinde uyanır ve ayağındaki taşa burnunu sürterek bileyler.

43. Bileylenmiş burnuyla hızla gelip kepeneğin içinde Koplanlı'nın yattığını sanarak burnunu saplar. Arnaut'un burnu kepeneğin içindeki kütüğe sanki yağa girer gibi kolayca batar.

44. Bunu gören Koplanlı gizlendiği yerden çıkarak Arnaut'un burnunu keser.

45. Burnu kopan Arnaut koşarak ormana doğru kaçar ve o sırada taş kesilir.

46. Koplanlı günlerce yol alır ve yorulduğu bir gece dinlenmek için durur.

47. Gece olup Koplanlı uyuduğunda etrafını kurtlar çevirir.

48. Koplanlı kılıcını onlara savura savura kalın bir ağacını tepesine çıkarak beklemeye başlar.

49. Kurtlar ağacın dibini kazıp onu indirmek isterler, ancak başaramazlar.

50. Ormandan bir köpek sesi duyulunca kurtlar kaçar ve sonra geri gelirler.

51. Kurtların gidip gelmesi sabaha dek birkaç kez sürer ve bu süreçte Koplanlı ağaçtan inemez.

52. Sabah olunca kurtlar gider ve Koplanlı ağaçtan sessizce inip köpeğin olduğu tarafa doğru gider.

53. Sese doğru giden Koplanlı burada çok iri yapılı bir köpekle karşılaşır

54. Köpeğin sahibi Koplanlı'yı bu köpeğin kendisini parçalayabileceği konusunda uyarır.

55. Köpek, Koplanlı'nın yanına gelince Koplanlı onu almak ister.

56. Köpeğin sahibi onu vermek istemese de Koplanlı alıp kurtların yanına götürür.

57. Koplanlı köpekle kurdu kapıştırıp hangisinin daha güçlü olduğunu sınamak ister; ancak her ikisi de ölür.

58. Koplanlı yoluna devam edip Mamay'a ulaşır ve Mamay'ın da teklifiyle onunla yaşamaya razı olur

59. Mamay ve Koplanlı birlikte yaşarlarken Kızılbaşın Kasan adlı hanı gelir, Nogayların yurduna saldırır.

60. Kasan Han, Nogaylıları öldürür, Sırlı Kale ve Kumlu Kale'yi alır.

61. Nogaylar, Kasan Han'ın gazabından korkup ülkelerinin yarısını, en güzel kızlarını, mallarını vermeye razı olurlar.

62. Nogayların başına gelenler Koplanlı karşı çıkarak atına biner ve savaşmak için Kasan Han'ın peşine düşer.

63. Koplanlı'nın atı kırk günlük yolu bir günde alarak, Sırlı Kale'ye ulaşır orayı Kızılbaşlardan geri alır.

64. Koplanlı, Kızılbaşlar'ın askerleriyle savaşıp Kumlu Kale'yi de geri alır ve Nogay halkını onların elinden kurtarır.

65. Nogaylar düşmandan kurtulunca Koplanlı, Mamay'ın yanına geri döner.

66. Köbekli adlı bir akıncı Nogayların yılkılarını çalar, mallarını kaçırır.

67. Koplanlı, Köbekli'nin peşine düşer ve ondan çaldığı malları ve yılkıları geri alıp ülkesine döner.

68. Koplanlı, Alşanır'dan öcünü almak için dilenci kıyafetiyle önden gider ve kendisine yoldaşlık eden kırk askerini yurdunun biraz dışında bırakıp yola yalnız devam eder.

69. Koplanlı ilerleyince yolda yılkıcılarla karşılaşır ve memleketten haber sorar.

70. Yılkıcılar hanları olan Alşanır'ın halka zulmettiğini, Koplanlı adlı yiğidi yok ettiğini, Koplanlı'nın karısına ve annesine eziyet ettiğini, Karlıgaş'ı kendisiyle evelenmesi için zorladığını söyler.

71. Koplanlı duyduklarına çok öfkelenir ve ilk olarak evine gider.

72. Karlıgaş onu Tanrı misafiri olarak kabul eder ve tanımaz.

73. Karısının kendisini tanımadığını anlayan Koplanlı ona kendini tanıtmak için sırtında yara olduğunu ve demiri kızdırıp oraya basmasını söyler.

74. Karlıgaş demiri ısıtıp tam basacakken yara değil ben olduğunu görüp kocasını tanır. Karı koca birbirlerine sarılıp ağlar dertleşirler.

75. Koplanlı Batır, sabah olup Alşanır Han geldiğinde Karlıgaş'ın neler yapması gerektiğini söyleyip askerlerinin yanına döner.

76. Sabah olunca Alşanır'ın karısı gelip Karlıgaş'a emirler verir ve onu itip kakarak aşağılamaya çalışır.

77. Karlıgaş, Koplanlı'nın geldiğini söyler; ancak Alşanır'ın hanımı bu duruma inanmaz ve Koplanlı'nın Karlıgaş'a değil kendine layık bir eş olduğunu söyleyip Karlıgaş'a eziyet etmeye devam eder.

78. Koplanlı askerleriyle birlikte ansızın gelerek kendisi Alşanır'ın başını, Krlıgaş'da Alşanır'ın karısının başını kesip alır.

79. Koplanlı, Alşanır'ın askerleriyle savaşırken dostu Karaman'da ona yardım eder.

80. Koplanlı Nogaylar'ı bir kez daha kurtarır, huzur içinde yaşamaya başlarlar.

81. bir gün satranç oynayan Nogay Mirzası ve Kırım Hanı iddiaya tutuşur. Nogay Mirzası kaybederse Tokmak adlı suyun boyunu Kırım Hanı kaybederse kızını vermek için anlaşırlarç

82. Kırım Han'ı kaybeder; ancak kızını vermeye razı olmaz

83. Bunun üzerine Nogay Mirzası gizliden gelip Kırım Hanı'nın kızını alıp gider

84. Kırım Hanı da mirzayı öldürür ve yılkısını sürer.

85. Nogaylar toplanıp Kırım Hanı ile savaşmak ister bunun için Koplanlı'yı ararlar; ancak bulamazlar.

86. Karlıgaş doğudan Kalmıkların geleceği haberini alıp sefere çıkmak isteyen Koplanlı'ya bu sefere çıkmaması yönünde bir atlıyla haber gönderir

87. Koplanlı, Kırım Hanı'nın askerinin ardından gidip o savaşta ölür.

88. Karlıgaş kocasının öldüğünü öğrenip ağlar.

89. Nogay ülkesini Kalmıklar basar ve Karlıgaş kadınlığını bildirmemek için saçını keser, kocasının savaş kıyafetlerini giyer, miğferini takar, kalkanını, baltasını, okunu, yayını, kılıcını alır ve atlanıp savaşa katılır.

2.4.5.1. Koplanlı Batır Destanı Tarihî ve Edebî Yönü

Nogay kahramanlık destanlarından biri olan Koplanlı Batır Destanı, kahramanlık özellikleriyle dikkat çeken bir Türk destanı olup aynı coğrafyada farklı boylar arasında yayılım göstermiştir. Nogay anlatımı hariç Kazak versiyonu da bulunan Koplanlı Batır Destanı, iç mücadeleleri konu edinmesiyle tarihî bir karaktere bürünen kahraman Koplanlı'nın adaleti sağlama yönündeki çabası üzerine kurulmuştur. Destanı önemli kılan özelliklerden biri yayılım alanının genişliği ve farklı varyantlarının olması iken bir diğer mühim husus da pek çok epik Nogay destanında olduğu gibi Koplanı Batır Destanı'nda da merkezi tipin gerçek bir kişi olmasıdır. Konusunu tarihten alan Koplanlı Batır Destanı anlatıma konu olan olaylar ile örtüşen bir halk kahramanının yaşamından esinlenilerek oluşturulmuş edebi ve tarihi bir eserdir.

> M. Tışınbayev'e göre Koblandı, Kazakların Bulhayır Han'ın devrinde (15. Asır) yaşamış bir bahadırdır. Destanın çeşitli nüshâları Kazakistan ilimler Akademisi El Yazmaları Fonu başta olmak üzere Taşkent, Kazan, Nüküs ve Orınbor (Orınburg) şehirlerinde bulunmaktadır. Kazak kahramanlık destanları genellikle, ana motif olarak üç tarihî devreyi kapsar ve o devir birçok millet veya ulusun adlarını da konu edinir. Koblandı Batır buna bir örnektir; Kıpçaklar, Kıyatar, Kızılbaşlar, Nogaylar ve Kalmaklar. Tarihî kronoloji gereğince Kıpçaklarla ilgili veriler M.Ö. 3. asra kadar uzarsa, Kıyatlar Moğol devreleriyle ilgili olur, Kızılbaşlar ise 16. asır başlarıyla alakalı olup, Nogay Ulusu 14-16. asır devrelerini kapsar. Kalmaklarla ilgili materyaller 18. asrın ürünüdür ki destanı söyleyenler bu devreleri birbiriyle sıkı bağlamış ya da birisini bir başka birisine katarak bir bütünlük hâlinde sunmaktadırlar (Esbosun, 2015, 1).

Koplanlı Batır Destanı'nın tarihi verilerden hareketle oluşturulmuş olabileceği yönündeki çıkarımlar destan türünün oluşum aşamalarından bir olan toplumu derinden etkileyen bir çekirde vakanın bulunma zorunluluğu maddesini karşılamaktadır. Toplumların geçirdiği ve derin etkileri bulunan dönemler çeşitli şahıslar üzerinden ya da birebir o olayın kahramanları üzerinden anlatıma dönüşerek bir ozan tarafından destan halene getirilir. Bu şekilde destan oluşturmanın tarihi gerçeklik payının izini sürmek açısından Nogay destanları merkezi ve yan tiplerin isimlerini aslına sadık kalacak şekilde kullanarak onların yaşadığı dönemde gerçekleşen olayları anlatması bakımından oldukça elverişli bilgiler sunar.

Benzeri şekilde yalnız Nogaylarda değil aynı zamanda onlara komşu olan diğer Türk boylarında da aynı şahısların yüceltilerek etkilerini sonraki kuşaklara aktarmak maksadıyla oluşturulan destanlara rastlanılır. Bu destanlar arasında tarihi gerçeklik açısından Koplanlı Batır Destanı önemli bir yer tutar. Kazak sözlü geleneğinde Koplandı ismi ile anılan bu kahraman hakkında oluşturulmuş bir destan bulunur ve bu destan Kazakların yazıya çok sonra da olsa geçirmesiyle günümüze ulaşmış olur. "Kazak destanlarının yazıya geçirilme devri XIX. asrın sonlarına rast gelir. Bunların arasında "Koblandı Batır"a ilk değinen bilim adamı Ibıray Altınsarin olmuştur" (Esbosun, 2015: 1). İbıray Altınsarin'in yazıya geçirilmiş olan Koplanlı Batır Destanı'na değinmesi haricinde bir diğer Kazan aydını olan Muhtar Avezov da aynı destana dikkat çeker ve destanın tarihi bir gerçekliği ele aldığından söz eder. "Muhtar Avezof'un tespitine göre Koplandı Batır, Rusların Kazan'ı istilası esnasında ortaya çıkar. Destan Kazan'ın işgali ve yapılan mücadeleyi anlatır" (Çetin, 1998: 47). Her iki aydının da temas ettiği destan metni temel bağlamda versiyonları da incelendiğinde düşman ile olan mücadeleyi konu edinir. Koplanlı Batır adlı halk kahramanının acımasız yöneticiyle olan mücadelesini ele alan destanın yansıttığı dönem Rus baskısının yoğun olarak hissedildiği ve Türk boyları yöneticilerini kendi tahtlarını korumak uğruna halkı hiçe saydığı bir zaman dilimine tekabül eder. Bu çerçevede değerlendirildiğinde Türk tarihi açısından önemli bir varlık mücadelesinin verildiği döneme rastlayan destan metni millî şuur açısından kıymetlidir. Destanın yazıya geçirilme tarihi oluşumundan çok sonralara tekabül etse de ortaya çıkışı konusunda metin içinde geçen olaylar dikkate alındığında 1500'lü yılların ikinci yarısına tarihlenebilen vakaların yaşandığı görülür.

> Ekim istilasına kadar halk biliminde bu jırı 1552 yılında Kazan Hanlığı'na ait olarak düşünmek fikri daha çok itibar görmüştür. Gabdullin ise, konuyla ilgili Koblandı Batır Destanı XIII. Yüzyılda İran'da hükümdarlık eden Gazan Han'a karşı mücadele sonucu doğmuştur; onları, Kazaklar önceden "Kızılbaş İli" diye adlandırıyorlardı, gibi bir fikir öne sürmüştür (Kuanışbayeva, 2002: 33).

Destan metninde geçen olaylar ve adlandırmalardan hareketle Kızılbaşlar ile mücadele halinin söz konusu olması, Alşanır adlı hükümdarın bulunması, destan kahramanının düşman unsura karşı mücadelesi esnasında yaşananlar destanın oluşum evrelerinin birbiri içine geçmiş birkaç dönemi birden kapsadığı sonucuna ulaşmayı sağlamaktadır. Genel hatlarıyla destanın varyantları incelendiğinde Kazan şehrinin geçirdiği pek çok aşamanın destan metinlerine yansıdığı görülür. Bu çerçevede değerlendirildiğinde Koplanlı Batır şahsında çekirdek halkası oluşan destan metninin Kırım civarlarında yaşayan ve daha sonra Nogay ili olarak adlandırılacak bölgede vuku bulmuş olan pek çok olayın

toplamı şeklinde vücuda getirildği görülür. Türk destanlarının oluşup yazıya geçirilene dek bir kısmında çeşitli eklemelerle zaman ve vaka genişlemesine uğradığı görülmekte olup benzeri şekilde Koplanlı Batır Destanı için de çeşitli görüşler yer almaktadır.

> Koblandı Batır destanında sadece bir devre ait olaylar değil farklı devirlere ait olaylardan da bahsedilmektedir. Koblandı Batır süjesinde geçen Kazan hakkındaki olaylar VIII.-XI. asırlarda Oğuz, Kıpçak, Peçenek kavimlerini yaşadığı tarihî dönemlerden alınmıştır. Destandaki Alşagır Han ile ilgili süje Nogaylı Boyu'nun yıkılma döneminden alınmıştır (Kuanışbayeva, 2002: 33).

Koplanlı Batır Destanı'nda yaşanan olaylara bakıldığında yukarıda çeşitli tarihleme çıkarımlarının yapıldığı görülmekle birlikte Nogay versiyonu incelendiğinde Kazan Han adlı hükümdarın Nogaylara ait olan Kumlu Kale ve Sırlı Kale'yi işgal ettiği bilgisi yer almaktadır. Bunlar coğrafi bilgi niteliğinde olup belirli bir yerin adıyla anılarak destanda bilgi verilmektedir. Bu durumda destan metninde adı geçen Kazan Han'ın tarihi vesikalarda yer alan Gazan Han[20] olma ihtimali yüksektir. İlhanlı Devleti zamanında Altın Ordu Devleti ile çatışma içine giren Gazan Han dönemine bakıldığında tarih olarak 1300'lü yılların başlarına kadar gitmek gerekir. Moğol asıllı olan İlhanlı Devleti hükümdarlığı kısa sürmesine karşın otoriter ve ilerici Gazan Han devrinde Altın Ordu Devleti üzerinde de hâkimiyetini hissettirmektedir. Azerbaycan'ı hakimiyet altına almak isteyen Altın Ordu Devleti'ne karşı 1301 yılında Gazan Han'ın kardeşi Olcaytu tarafından izin verilmez ve Horasan şehri İlhanlılar tarafından işgal edilir. Yaşanan savaş toplum hafızasında derin izler bırakmış olacak ki Koplanlı Batır Destanı'nda Gazan Han'ın adı anılmaktadır. Destan metninden hareket ederek ilerlendiğinde işlenen vakaların yalnızca Gazan Han devri ile sınırlı kalmadığı bu tarihten yaklaşık iki yüz yıl sonraki bir başka sarsıcı olayın da sanki aynı çağda yaşanıyormuş gibi destana konu edildiği görülür. Destanda Mamay'ın yardımını alan Koplanlı Batır'ın mücadelesinden söz ediliyor oluşu dikkate alındığında bu vakaların hâsıl olduğu zaman dilimine bakmak gerekir. Tarihi bir şahsiyet olan Mamay 1540'lı yıllarda

[20] Gazan Han, 23 Kasım 1272'de İlhanlı hükümdarı Argun Han'ın oğlu olarak Âbeskûn'da doğdu. Babası tahttayken kendisi de Horasan, Mâzenderan ve Rey valiliği görevlerini icra etti. Argun Han'dan sonra tahta çıkan Geyhatu Han'a karşı saltanat iddiasında bulunup tahta oturan Baydu'dan hükümdarlığı alan Gazan Han kumandanlarından halasının kocası Nevruz Bey'in teşvikiyle 1295'te Müslüman oldu. Gazan Han ile birlikte 100.000 Moğol askeri de İslâm'a geçti. Tahta geçen Gazan Han otoritesini güçlendirip 1299'da ezeli İlhanlı rakibi Memlğkler üzerine sefere çıktı. Gazan Han, Bağdat'a vardığında Baycu Noyan'ın torunu İlhanlı genel valisi Sülemiş'in isyana kalkıştığını duyup yönünü Anadolu'ya çevirir. İsyanı bastırıp Mardin'den Suriye'ye doğru ilerleyen Gazan Han burada Memlük hükümdarı Kalavun'u yener.1301 yılına gelindiğinde Altın Orda Devleti hükümdarı Taktaga, Azerbaycan üzerinde hâkimiyet talebinde bulunduysa da bu isteği Gazan Han'ın kardeşi Olcaytu tarafından engellendi ve Horasan işgal edildi. Anadolu'ya da hâkim olan Gazan Han burada kendine bağlı bulunan Anadolu Selçuklu Devleti hükümdarı II. Mesut'u tahttan indrip yerine III. Alaeddin Keykubat'ı getirdiyse de dört yıl sonra II. Mesut'u tekrar tahta oturtur. Gazan Han 17 Mayıs 1304'te vefat eder (Yuvalı, 1996:429-430).

yaşamıştır ve Gazan Han devrine yetişmiş olması imkânsızdır. Bu durumda Gazan Han ile Mamay Mirza arasındaki çağ farkı dikkate alındığında destanın oluşumu için iki farklı durum değerlendirmesi yapmak faydalı olacaktır. Bunlardan birincisi destanın oluşumunun çok daha önceye dayanması ve zaman içinde eklemeler yapılarak destanın genişleyerek son şeklini aldığı neticesidir. Bir diğer çıkarım ise şu olur; Kazan Han isminin İlhanlı Devleti hükümdarı Gazan Han'dan ayrı düşünülmesi ve yalnızca Mamay Mirza dönemi olaylarıyla destanın bağdaştırılmasıdır. Destanda yaşanan olaylar dikkate alındığında genel hatlarıyla Nogaylar zamanında geçmekte olup onların son hükümdarlık çağlarına ait yoğun mücadeleleri konu edinir.

Koplanlı Batır Destanı'nın Nogayların son hükümdarlık zamanını içine alması, bahsi geçen pek çok olayın bu zamanda yaşanması dolayısıyla destan Nogay ve Kazak coğrafyasının ortak mirasıdır. Destanın Nogay varyantı Kazak anlatımına kıyasla daha kısa olup bazı farklılıklar içermesine karşın temelde kahraman Koplanlı Batır'ın zalim yöneticiye karşı olan mücadelesi konu edilir. Kazak varyantına makalesinde değinen İsmet Çetin (1998: 47), kahraman Koplanlı'nın annesi Analık ve babası Tokurbay'ın çocuksuzluk sebebiyle kutsal yerleri dolaşıp dilek diledikten sonra çocuklarının olduğundan söz eder. Kazak anlatımında, kahramanın doğuşuna kadar geçen hadiseler işlenirken Nogay anlatımında böyle bir bilgi yer almamakla birlikte destan Koplanlı Batır'ın yetişkinlik çağından başlar. Kazak varyantı, Kurtka adlı kızın evlenmek için bir direk diktirip üzerine yerleştirdiği tengeyi vuran kişi ile nikâhlanacağını öğrenmesi üzerine Koplanlı'nın giriştiği mücadele yer alır. Bu mücadeleyi kazanan Koplanlı Batır, Kurtka ile evlenip yurda dönmek için yola çıktığında Kızılbaşların saldırıya geçtiğini, Nogayların Kırlı ve Sırlı adlı şehirlerini ele geçirdiklerini, Kazan adlı kişiden duyar. Karaman adındaki arkadaşıyla Kızılbaşlar üzerine yürür. Koplanlı'nın arkadaşı Karaman ile Kızılbaşlara karşı mücadeleye girişmesi Nogay destanında da geçmektedir. Kızılbaşların Kasan adlı hanının Nogayların Kumlu ve Sırlı kalelerini fethettiği bilgisi yine Nogay anlatımında da verilmektedir. Koplanlı Noagayların yanında yer alıp bu kaleleri Kızılbaşların elinden alır. Koplanlı Batır'ın Kızılbaşlar ile olan mücadelesi ve savaşın zaferle sonuçlanması destanın her iki varyantında da ortaktır. Alşanır Han hem Nogay hem de Kazak anlatımında Koplanlı'ya düşman olarak verilir. Alşanır'a karşı Koplanlı'nın mücadelesi ele alınır. Köbekli adlı düşmanın varlığı Nogay destanında at hırsızı olarak verilip Nogayların yılkı sürüsünü kaçırdığı anlatılmaktadır. Kazak varyantında ise Köbikti adı verilen kişi bir handır. Köbikti'nin kızı Karlıga, âşık olduğu Koplanı'ya yardım ederek ağabeyi Birşimbay ve yeğeni Şoşay Han'a karşı yapılan mücadelede

Koplanlı'ya destek olur. Karlıga her ne kadar Koplanlı'ya âşık olsa da Kurtka ile evli olan Koplanlı uzun müddet Karlıga'ya bakmayınca Karlıga bu duruma içerleyip dağa çıkar, orada yaşamaya başlar. Aradan uzun bir müddet geçtikten sonra Kurtka'nın da rızasıyla Koplanlı, Karlıga ile evlenir böylece destan mutlu sonla biter. Nogay anlatımındaysa Karlıgaş, Koplanlı'nın eşidir ve onun hapisten kurtulmasına yardım edip Koplanlı'nın giriştiği tüm mücadelelerde yanında yer alır. Koplanlı'nın son mücadelesinde vefat etmesi üzerine eşinin kıyafetlerini giyen Karlıgaş savaşa katılır. Nogay varyantında Koplanlı'nın sonu ölüm olur, şanı eşi tarafından devam ettirilir. Hem Nogay hem de Kazak anlatımına Karlıga/Karlıgaş için dağa çıkması ya da savaşa kayılması açısından bakılacak olursa alp kadın tipinin özellikleri görülmesinin haricinde ailenin kadın erkek fark etmeksizin beraber hareket ettiği de dikkat çeker. Bu destanın her iki varyantında da hem toplumsal değerlerin hem de tarihi gerçeklerin ele alınıyor oluşu onu Türk dünyası destanları içinde epik nitelikli tarihi destanlar arasına dâhil ederken aynı zamanda kuşaklar arası kültür taşıyıcılığında destanın önemini de hatırlatır.

Koplanlı Batır Destanı'nın Nogay varyantının Türkiye Türkçesine aktarılmasında esas alınmış olan yayın lisesinde destanın derlendiği kişi ve yıl şu şekildedir: "Dombra Yu. V. Karasov, Çerkessk, 1993" (ND, 2014: 32). 1993 yılında derlenerek Türkiye Türkçesi'ne aktarılan destan nesir bölümü ile başlamakta olup nazım-nesir karışık bir şekilde yazıya aktarılmıştır. Destanın nazım kısımları hece ölçüsü ile oluşturulmuştur. Bunun dışında on altılı, on dörtlü hece ölçüsünün de kullanılmış olduğu görülür. Nazım kısımlarının dışında kalan bölümlerdeki açıklayıcı bilgiler ise nesir şeklinde oluşturulmuştur.

2.4.6. Mamay Destanı'nın Epizotları

1. İdil'de yaşayan Nogay Mirzası Musa Bey'in yedisi bir anneden beşi bir başka anneden olan on iki çocuğu vardır.

2. Musa Bey ölmeden önce çocuklarına doğru bir vasiyet bırakmak için yakın arkadaşı olan Asan Abız'ı getirerek oğullarından hangilerinin akıllı olduğunu sınamak ister.

3. Musa Bey arkadaşı Asan Abız'ı getirir, yedirir, içirir ve çocukları sınamak istediğini söyler.

4. Gece on ki olup çocuklar uykuya daldıklarında gizlice onların yanına gidip bakarlar ve Asan Abız çocukların yatma şekillerine göre ileride ne olacaklarını söyler.

5. İçlerinde en akıllı olanının Mamay, en yiğit ancak en akılsız olanın Orak, en fitnecinin İsmail olduğunu, Agısı ve Sıydak'a ise söz olmadığını söyler.

6. Musa Bey oğullarını çağırıp onlara vasiyetini bırakır, Balankaş ve Şulankaş'ı bir bırakıp Orak'ı Mamay'a emanet eder.

7. Musa Bey öldükten sonra en büyükleri olarak Mamay aileye önderlik eder ve sekiz yaşındaki Orak'ın ele avuca sığmamasına karşın Asan Abız ile görüşüp onu bir beyin yılkı atlarına bakıcı olarak verir.

8. Mamay bir zaman sonra Orak'ın ne durumda olduğunu gözler ve onun kıyafetlerinin beyin söz verdiği gibi olmadığını görünce Orak ile anlaşıp bir gece yılkıyı kaçırır, kendi tarafına getirir.

9. Yıkıyı kurtarmak için Orak geldiğinde kimse müdahale etmez ve bunu duyan bey Orak'ın üstünü başını donatır, ona gümüş kemer ve başlık da alır.

10. İki yıl sonra Mamay, Orak'a bir at almanın zamanının gelmesi üzerine Asan Abız'ı çağırır ve o da yılkıyı kontrol ettiğinde bir çal kısrak görür.

11. Asan Abız bu çal kısrak ile ırmak kenarındaki sarı aygırdan olacak tayın Orak'a yarayacak iyi bir at olacağını söyler ve kısrağı oraya götürmesini söyler.

12. Çal kısrak ve sarı aygırdan sarı bir erkek tay doğar, ona Sarazban adını koyarlar.

13. Orak on üç yaşına geldiğinde Mamay kardeşini beyden almaya gelir ve yetiştirdiği tay ile birlikte Asan Abız'ın yanına giderler.

14. Asan Abız'ın yanında Orak bir yıl ata binme dersleri alır.

15. Mamay, kardeşi Sıydak Orak ile ava gittiklerinde Mamay Orak'ın av peşinde koşarken kendine de atına da eziyet ettiğini söyler.

16. Orak önemli olanın avı kaçırmamak olduğunu söyleyip Mamay'a karşı çıkar.

17. Mamay dönüş yolunda karşılaştıkları kadına töreye göre bu meselede kimin haklı olduğunu sorunca kadının Mamay'a hak vermesi karşısında Orak da Mamay'a boyun eğer.

18. İdil Nehri'nin Hazar Denizi'ne yaklaşan kısmında Mamay Tepe adlında Mamay'a ait bir tepe vardır. Mamay önemli kararlar alacağı zaman ileri gelenler ve halkla burada toplanıp istişare eder.

19. Musa Bey'in ilk karısından olan oğullarının adı; Yusup, Ali, Kasım, Sıgım, Dosım, İsmail'dir, diğer karısından olan oğullarının adı ise Alşagır, Mamay, Sıydak, Yanmuhambet, Yavkaştı'dır.

20. Alşagır Mirza öldüğünde ondan Orak isimli oğul, Yamgurşı'dan doğan Agıs'da diğer kardeşlerle büyümüştür.

21. Kardeşler arasında en fitneci ve çıkarcı olan ve halk tarafından bu özelliğine istinaden fitneci manasına gelen Eyleşi lakabıyla bilinen İsmail'dir.

22. Musa Bey'in kardeşi Mansur, Kırım Hanı'nın kızıyla evlenir ve ondan Akmirza adında bir çocuğu olur.

23. Mansur ve eşi öldüğünde Kırım Hanı çocuğu yanına alır; ancak bir gün çocuk korkup hanın sakalını çekince han onun babasının Nogay olmasını bahane edip ileride düşmanlık edeceğini de düşünüp sinirlenir ve çocuğun başını sıkarak onu kör eder.

24. Akmirza, Mamay'ın kız kardeşi Küse Bike ile evlenir ve Bekmirza adında çocuğu olur.

25. Bekmirza arkadaşı Arüv Ali adlı arkadaşını tokatlar.

26. Arüv Ali babasından öğrendiği Akmirza'nın gözünü kör edenin Kırım Hanı olduğu gerçeğini Bekmirza'ya anlatır ve öfkesini gidip ondan almasını söyler.

27. Arüv Ali'nin babası oğlunun Kırım Hanı tarafından başına bir fenalık gelmesinden korkarak onu amcası Mamay'ın yanına gönderir.

28. Küse Bike eşi öldükten sonra Ayıs ile evlenir, kendisinden intikam almak isteyen Bekmirza'dan haberdar olan Kırım Hanı, Ayıs'a Bekmrza'yı çağırtır.

29. Bekmirza, Kırım Hanı'nın kendisini çağırdığını duyunca ölüme gittiğini akrabalarına ve annesine haber verir.

30. Bekmirza, Kırım Hanı'na giderken yolda Arüv Ali ile karşılaşır ve onun demesiyle Han'a ulaşmadan önce hanın iki çocuğunu öldürür.

31. Kırım Hanı, Bekmirza'yı darağacına astırır.

32. Bekmirza'nın ölümünü öğrenen Mamay öç almak için harekete geçer.

33. Mamay ve Orak yolda bir ihtiyarın evinde konaklamak isterler; ancak ihtiyar fakir olmasından dolayı kabul etmeyince Orak'da evin kızının ağzının eğriliğini laf eder. Orak'ın bu davranışına Mamay çok kızar, şimdi geri dönüp evlerine konuk etseler ve kendilerinden bir ricada bulunsalar kabul etmeleri gerektiğini söyler.

34. Orak ve Mamay çıkıp gideceklerken ihtiyar onları geri çağırır ve konuk eder.

35. Evin kızı onlar yola çıkacakları vakit Mamay'dan Kırım'a ulaştıklarında üç neslinin bulunduğu yerlere zarar vermemesini ister ve Mamay da söz verir.

36. Mamay yalnızca Kırım Hanı'nı öldürmeye söz verdiğinden askerlerini almadan sadece dokuz kişi ile Kırım'a gider.

37. Kırım Kalesi'nin üç kapısında Toksabad'ın dokuz oğlundan üçer kişi nöbetçidir ve Mamay'ı kapıdan geçirmezler.

38. Mamay'ın yanında Mesey Topal adlı bahadır Toksaba oğullarına bal kadehi ikram ederek Kırım Hanı'na yardım için geldiklerini söyler; ancak onun sözlerine inanmayan Toksaba oğullarının tavrını fark eden Asan Abız araya girip niyetlerini açıklar, ona ek olarak Mamay ve bahadırlardan Targıl da dostane bir amaç için geldiklerini söylerler. Söylenenleri işiten Han bunlara inanır ve bu sayede Mamaylar içeri girmeye başarırlar.

39. Mamay gelmelerindeki niyeti Han'a açıklayıp, Kırım Hanı'ndan Semerkant Hanı ile olan çekişmelerinde kendilerine yardımcı olmalarını ister. Han bu yabancıların niyetlerinin kötü olmadığına inanıp onları yanına alır ve yardımcı olacağını söyler; ancak öncesinde iyi niyetlerle geldiklerine dair yemin etmelerini ister. Orak'ın göğsüne biz kendi göğsüne de elma koyup gelecek zarar bize değil bunlara gelsin diye düşünen Mamay bunun üzerine yemin edip niyetlerinin iyi olduğu yönünde Han'ı inandırırlar.

40. Semerkant Hanı'na karşı mücadeleye gitmek için Kırım Hanı ile birlikte yola çıkarlar. Mamay ve yanındakiler arasında Orak boş laflar eder. Onun sözlerini duyan Kırımlılar içindeki iki ozan, bunların niyetlerinin kötü olduğunu anlar ve Toksaba'nın birisi bu durumu Han'a iletir. Kırım Hanı duyduklarına çok öfkelenip daha fazla gitmeyeceğini geri döneceğini söyler. Han'ın kuşkusunu gidermek için Asan Abız, Han'ın çok gücü olduğunu kendilerini ise çok az olduklarını ve niyetlerinin kötü olmadığını söyleyerek olayları yatıştırır.

41. Mamay'ın dost olduğuna inanan Han askerleriyle birlikte yola devam eder ve yürüyerek Savıskanlı denen yere gelirler.

42. Savıskanlı'da at sinekleri Han'ın atını huzursuz edince sinekleri kovması için Bahtı Gerey gelerek Orak'ın kafasına vurur.

43. Orak bu harekete çok içerler; ancak olayın büyümesini engellemek için Mamay, Orak'ı altı atın çektiği ok arabasının önüne geçirir.

44. Orak atlara silkininçe altı at da yıkılır.

45. Dinlenmek için bir yerde gecelerler, sabah olunca Mamay bir plan kurar, Bahtı Giray ve Batır Sultan'ı misafirliğe çağırır.

46. Hanlarla satranç oynar kazanırlar, at koşturur geçerler, oyun oynar yenerler ve hanlar buna kızar.

47. Orak, Mamay'ın emriyle Bahtı Giray'a kılıcını savurur; ancak başına denk getiremeyince kovalamaca başlar.

48. Oarak, Ortagul'un yardımıyla Bahtı Giray'ın, Mamay'da Batır Sultan'ın başını keser, askerleri serbest bırakırlar.

49. Mamay ülkesine döner ve kendileri huzur içinde yaşarken kardeşlerinden İsmail bir kardeşini zehirleyip diğerinin de üstüne adam gönderip öldürür.

50. İsmail'in yaptıklarından herkes bıkar; ancak bir önlem de almazlar. Bu arada Mamay çok hastalanır ve sonunda ölür.

51. Mamay'a ilaç aramaya giden Orak'da o öldükten sonra gelir, yedi kardeş Mamay'ın mezarı başında ağlaşır.

52. Aradan zaman geçince hileci İsmaillerden biri gelip kardeşlerden biri olan Kerüv'e Orak'tan içinde altın ve gümüş bulunduğunu söyleyip onu kandırarak Kültepe'yi istemesin söyler.

53. Kerüv gelip Orak'tan Kültepe'yi isteyince Orak bu kıymetsiz yeri değil at, mal istemesini tavsiye eder.

54. Kerüv olanları İsmail'e anlatınca İsmail Orak'ı öldürmesini tembihler.

55. Kerüv namaza duran kardeşi Orak'ı öldürür.

56. İsmail'de Orak'ı öldürdüğünü bahane ederek Kerüv'ü öldürür ve başa geçerek han olur.

2.4.6.1. Mamay Destanı'nın Tarihî ve Edebî Yönü

Mamay Destanı tarihi gerçeklerden hareketle oluşturulmuş edebi bir mahsul olarak Nogay tarihine ışık tutan önemli bir kaynak niteliği taşır. Tarihin ikincil kaynaklarından sayılan destanlar içinde Mamay Destanı hem Nogay hem de Altın Orda Devleti tarihi açısından oldukça önemli gelişmeleri içinde barındırmaktadır. Tarihi bir şahsiyet olan Mamay destanda da belirtildiği üzere Nogay beyi Musa Mirza'nın oğlu ve babasından sonra beyliğin yönetimini devralan kişidir. Onun hükmettiği dönemde Altın Orda Devleti oldukça zayıflamış ve Nogaylar ise son güçlü çağını yaşamaktadır. Nogay Beyliği'nin meşhur yöneticisi Edige Bey'in ardından devam eden silsile içinde başa gelen Musa Bey'in ardından onun dört oğlunun da sırayla beylik sürdüğü ve bunlar içinde Mamay Mirza'nın da adının geçtiği görülür. Mamay Mirza'nın beyliğe hükümdarlık ettiği tarihe bakıldığında Rus baskısının arttığı, Altın Orda Devleti'nin zayıfladığı bir döneme denk geldiği görülür. Edige Mirza soyundan gelen Mamay Mirza'nın da tıpkı büyük dedesi gibi Nogay tarihine adını yazdıracak kadar mühim işler yaptığı, kahramanca bir hayat sürmesi sayesinde de yaşam öyküsünün destanlaşarak millî bir değer haline geldiği görülür. Edige Bey döneminden sonra Nogay Hanlığı'nı yöneten Mirzalar şunlardır:

Nureddin Mirza	Edige oğlu	1426-1440
Keykubat Mirza	Edige oğlu	1440-?
Mansur Mirza	Edige oğlu	?-?
Vakkas Mirza	Nureddin oğlu	?-?
Musa Beg/Mirza	Vakkas oğlu	?-1535
Saydak Mirza	Musa oğlu	1535-1540
Şeyh-Mamay Mirza	Musa oğlu	1540-1548
Yusuf Mirza	Musa oğlu	1548-1555
İsmail Mirza	Musa oğlu	1555-1563

(Kalenderoğlu, 2001, 10)

Ediğe soyundan gelen Musa Bey'in Nogay hanlığına başkanlık etmesinin ardından hastalanarak vefat etmesi üzerine yerine Musa Bey'in oğlu Mamay yönetime gelir. Tarihî açıdan bakıldığında ve destan metninde verilenlerle de pekiştirerek çıkarımda bulunulabilecek bir konu vardır ki o da Musa Bey zamanında ve Mamay yönetiminde Nogay Beyliği'nin refah içinde olduğu zaman dilimleri yaşamış olduğudur. Musa Bey'in devrettiği güçlü Nogay Beyliği aynı şekilde Mamay Mirza zamanında da devam eder, ancak hemen ardından kuvvetleri artan Ruslar tarafından iç karışıklığa düşen Nogay Beyliği dağılma sürecine girer.

> Şeyh Mamay'ın iktidarının başlangıcı 1540'lı yıllara rastlamaktadır. Şeyh Mamay'ın kendi toprakları Sibir Hnalığı'na ve Kazak Ordası'na yakın bir yerde olan Sira Nehri üzerindedir. Mamay öldükten sonra Nogay Ordası'nın başına Yusuf Bey getirilmiştir. Yusuf Bey, hanlık yaptığı sürece başta, kardeşi Sımayıl ile uğraşmak zorunda kalmıştır. Sımayıl'ın yurdu, İdil'in doğu kıyıları boyunca

> uzanan topraklar ve Kama ile Astrahan nehirleri arasındaki bölge içiş. Sımayıl, ağabeyi Yusuf Bey'e sürekli problem çıkarmıştır. Ruslarla yaptığı işbirliği sonucunda Nogay Hanlığı ikiye bölünmüş ve daha sonra dağılma sürecine girmiştir (Kalenderoğlu, 2010: 17)

Destan metni incelendiğinde Musa Mirza'nın ölümünün arından hanlığın başına geçen Mamay Mirza yönetimi devralır ve Ruslara karşı bir politika izler. Mamay Mirza'nın aksi yönünde hareket eden kardeşi İsmail ise hanlığın bölünüp yok olmasına sebebiyet verecek kadar iktidar hırsına kapılır. Ruslar ile işbirliği içine giren İsmail, ağabeyi Mamay'ın vefatının ardından kuvvetin arttırarak hanlığın başına geçebilmek için sürekli olarak iç karışıklık çıkarır. Destan metnine paralel biçimde tarihî kaynaklarda da yer alan bilgiler benzer özelliklerdedir. Mamay Mirza zamanında gücü zayıflamış olan Altın Orda Hanlığına bağlı Kırım Hanlığı ile Nogaylar arasında bir savaş vuku bulur. Her iki hanlık arasında savaş cereyan etmesindeki sebep Nogay Mirzası Akmirza'nın Kırım Hanı tarafından gözünün kör edilmesi ve Akmirza'nın oğlu Bekmirza'nın da öldürülmesidir.

> Tarihte 1523 yılında Kırım Hanı ile Şeyh Mamay arasında savaş olmuş. O dönemde Kırım Hanı Muhammed Gerey askerlerini, Astrahan'ı almak için o bölgeye toplamış, Şeyh Mamay, Muhammed Gerey'e ardım etmeyi kabul etmiş. Ancak destanda adı geçen Mamay'ın kardeşi Agıs bu duduma şiddetle karşı çıkmış. Mamay'a: "Sen ne yapıyorsun. Kırım Hanı'nın Astrahan'ı almasına yardım edersen gelecekte bizim topraklarımızı da almaya çalışacaktır." Demiş ve Mamay'ı yardım etmekten vazgeçirmiştir. Sonunda Mamay ve kardeşleri Kırım Hanı'na savaş açmışlar. Kırım Hanı'nı ve birçok askerini bu savaşta öldürmüşler. Destanda adı geçen Muhammed Gerey ve Batır Gerey bu savaşta ölmüşler. Mamay ve askerleri Kırım Hanı'nın kaçan askerlerini Kırım'a kadar kovalamış ve hepsini öldürmüştür (Kalenderoğlu, 2010: 18).

Destan metninde yer verilen bilgiler ile tarihi gerçekler uyuşmakla birlikte Mamay Mirza'nın hem babası Musa Bey'in ölümünün ardından hanlığa başkanlık ettiği hem de kardeşlerini etrafına toplayarak onlarla birlikte hareket etmeye çalıştığı görülür. Kırım Hanı'nın Astrahan Hanlığı'na karşı olan savaşına katılmak isteyen Mamay Mirza kardeşi Agıs'ın uyarısı üzerine geri çekilmesi hususu destan metninde yer almaz. Bu olay yerine destan metninde verilen ve tarihi açısından da doğruluğu bulunan bir diğer olay olan Nogay mirzalarından Akmirza'nın Kıırm Hanı tarafından kör edilip oğlu Bekmirza'nın da öldürülmesi üzerine Kırım Hanı'na karşı savaşa girişilmesi olay örgüsüne dâhil edilir. Mamay Mirza'nın babası Musa Bey'den devraldığı hanlık, refah ve huzur içindeyken iktidara gelmek uğruna her türlü ittifakı göze alan İsmail Mirza ağabeyinin ölümünün ardından Ruslar ile işbirliğine girişir. Tarihi süreçten takip edildiği üzere Ruslarla işbirliği

kuran İsmail Mirza'ya karşı Yusuf Bey'in de Osmanlı hükümdarı Kanuni Sultan Süleyman ile ittifak içinde olmaya çalıştığı görülür.

> Sımayıl kardeşlerine savaş açmış, sınırları iriş Nehri'nden Tuna Nehri'ne kadar uzanan Nogay Hanlığı'ın parçalanmasına sebep olmuştur. Kendisine Ulu (büyük) Nogay toprakları kalmış. Kiçik (küçük) Nogay, Tümen Orda, Yedisan orda, Bucak Orda, Akkerman Nogay gibi diğer boylar da kendi başına bir hayat sürdürmeye çalışmışlardır (Kalenderoülu, 2001: 75).

Nogay Hanlığı zamanına bakıldığı zaman Mamay Destanı'nda adı geçen kişiler, bu kişilerin unvanları ve dâhil olunan olaylar tarihi bir geçeklik ile özdeşleşmektedir. Gerçek bir hükümdarın hem şahsi hem de ailevi tarihi anlatan Mamay Destanı siyasi tarih ile örtüşen yapısıyla edebi değerinin üstünde ikincil kaynak niteliği de taşır. Bu bağlamda Nogay destanları içinde yer alan kahramanlık konulu destanların edebi kıymeti yalnızca sanatsal boyutta değil tarihe tanıklık eden yapısıyla da değerlendirilmelidir. Bunlar arasında Nogay Hanlığı tarihine üç kuşak silsilesince ışık tutan Mamay Destanı'nın edebî ve tarihî değeri daha kolay anlaşılmaktadır.

2.4.7. Er Çoban Destanı'nın Epizotları

1. Kaptavlı Beygazi askerleriyle gelerek Nogayların yılkı atlarını alıp gider.

2. Bunu gören Er Çoban ve yedi arkadaşı Kaptavlı Beygazi'nin peşine düşer.

3. Kaptavlı Beygazi, Gökdağ'a doğru gider.

4. Er Çoban yedi arkadaşını bir tepenin başında ardında bırakıp Beygazi'nin önüne kendisi yalnız gelir ve Beygazi'ye aldığı yılkıları bırakmasını yoksa askerlerinin kendisine saldıracağını söyler.

5. Beygazi, Er Çoban'a yanında kimlerle geldiğini sorar.

6. Er Çoban da kırk kahraman ve Nogayın da binlerce askeri olduğunu onların da içinde Asa'nın oğlu Abit, Togan, Kaztuvgan, Alav Kambar Er Koplandı Kurmanbek Er Manaş Tuyakbay Er Sayd Ahmet Töre Han Narik oğlu Şora Esper oğlu Targıl Arslanbek oğlu SultanMambetBoztorgay oğlu Baybek Dav oğlu Davut Aysıl'ın oğlu Ahmet Er Yahşımbetin olduğunu söyler

7. Er Çoban'ın adlarını zikrettiği kahramanlar aslında ordusunda yoktur; ancak onlar adları bilindik meşhur bahadırlardır ve kimse onlarla karşı karşıya gelip savaşmak istemez.

8. Er Çoban amacına ulaşır, Beygazi'yi korkutarak kaçırmayı başarır.

9. Er Çoban savaşmaya gerek olmadan Nogay halkının yıkısını kurtarıp geri getirir.

2.4.8. Bozyiğit Destanı

1. İki âşık birbirlerini düşte görüp severler, gencin adı Bozyiğit, kızın adı Savbavmal'dır.

2. Bozyiğit, Savbavmal'ı aramaya çıkar, çok yürüyüp onun iline ulaşır.

3. Savbavmal gencin geldiğini sezip yanındaki kızlara onun geldiğini haber verip Bozyiğit'e haber ulaştırmalarını ve kendilerinin iyi olduklarını müjdelemelerini ister.

4. Bozyiğit ve arkadaşı kırk gün yürüyüp Savbavmal'ın şehrine gelir.

5. Bozyiğit orada konaklarken bir rüya görür. Rüyasında Savbavmal ile uçtuğunu ve gezdiklerini görür.

6. Savbavmal'ın yanındakiler Bozyiğit'i aramaya gider; ancak bulamadan gelirler.

7. Savbavmal yanındakilere derdini anlatarak; yedi yıldır Bozyiğit'i görmediğini onun geleceğim sözünün boşa çıktığını söyler.

8. Sevdiğinin türküsünü işiten Bozyiğit buna karşılık vererek: Allah'ın onları birbirine kavuşturmadığını, sevdiğini aramak için yollara düştüğünü, eğer Savbavmal'ın da kendisini seviyorsa onu eve alması gerektiğini söyler.

9. Bozyiğit sonunda yârini bulur ve eve girer.

10. Bunu gören kızlar onların birinin inci birinin mercan, birinin altın birinin gümüş, birinin gün birinin ay olduğunu söyleyerek birbirlerini tamamlamaları için ayrılmamaları gerektiğini söyleyerek onlara iyi dileklerde bulunurlar.

11. Olanları Savbavmal'ın babası olan Han'a yaşlı bir elçi ulaştırır, Han ise Bozyiğit'in öldürülmesini buyruk verir.

12. Han'ın kararını duyan fakir bir kız durumu Bozyiğit'e haber verir.

13. Han, Bozyiğit'in arkasına adamlar düşürdüyse de bu adamlar onu yakalayamaz. Bunun üzerine Han, kızını çağırarak onu Bozyiğit'e veremeyeceğini söyler

14. Savbavmal babasının kararına isyan edip Bozyiğit'i sevdiğini ondan başkasına yar olmayacağını eğer kendisini Bozyiğit'e vermezse de ölümü seçeceğini bildirir.

15. Kızını ikna edemeyeceğini anlayan Han, Bozyiğit'i yanına çağırıp onları evlendireceğini söyleyip sahte bir düğün toyu düzenler ve bu toyda Bozyiğit'i sarhoş edip öldürmeyi düşünür.

16. Han'ın sözüne güvenip davetine katılan Bozyiğit sarhoş olup bayılır.

17. Bozyiğit'in can yoldaşı Kemal durumu Savbavmal'a haber verir ve Bozyiğit'i kurtarması gerektiğini söyler.

18. Savbavmal koşarak babasının yanına, toy alanına gelir, Bozyiğit'in tek başına onların içinde yalız ve çaresiz kaldığını onun bu hâlinden faydalanarak onu pusuya düşürmenin doğru bir şey olmadığını söylese de Savbavmal'ın babası ve toyda oturanlar onun bu dediklerini kabul etmez.

19. Savbavmal toydakilere öfkelenir ve yeniden onların biraz da olsa insafa gelmesini dileyerek Bozyiğit'e boynu vurulmadan kaçıp gitmesini söyler.

20. Savbavmal'ın bu feryadına karşılık arkadaşı Kemal toydakilere Bozyiğit'e karşı çok acımasız davrandıklarını ve yiğidin kaçıp kendini kurtarmasını söyler.

21. Savbavmal, Bozyiğit'in başına su koyar, Bozyiğit kendine gelip kaçar.

22. Bozyiğit'in kaçtığını gören elçiler ardından yetişip onu yaralarlar.

23. Bozyiğit düşmanlara bakıp hâlinden anasının babasının haberi olmadığından, Savbavmal'ı seviyor olmasına karşın burada ölüp kalsa kefensiz öleceğinden dolayı talihine yakarır.

24. Bozyiğit bir köye gelir; ancak onun köyde olduğunu yaşlı bir adam Han'a ulaştırır.

25. Han'ın adamları aldıkları haber üzerine Bozyiğit'i yakalar.

26. Bozyiğit o sırada arkadaşı Kemal'i görüp ona; kendisine ecelin ulaştığını, anasına ve atasına kendisinden haber göndermesini, kendinden geriye kalan börkünü ve yüzüğünü dostlarına bıraktığını bu yollara sevdiceği Savbavmal için düştüğünü söylemesini ister.

27. Kemal'de arkadaşının bu isteğine karşılık; Bozyiğit'in başına gelenleri anasına anlatmaya yüreğinin dayanamıyor olduğunu, Bozyiğit'i ihbar eden yaşlıyı Han'a haber veremeden neden öldürmediğine dertlenir.

28. Olanları işiten Savbavmal orada toy edenlerden Bozyiğit'i sorar ve bu oyunun içinde onun olup olmadığını sual eder.

29. Toydaki bir genç Savbavmal'a karşılık Bozyiğit'in oyunda olmadığını onun hain bir pusuya düşürüldüğünü ima eder.

30. Savbavmal babasına dönerek, Bozyiğt'i köyleri dolaşıp bulduğunu ve onu öldürerek artık muradına ermiş olduğunu; ancak böyle yaptığı için kendisine babasının eş diye getirdiği Zayton ile evlenmektense ölmeyi tercih edeceğini söyler.

31. Babası kızı Savbavmal'ın gönlünü alacak şekilde konuşup dünya üzerinde iyilerin çok olduğunu, onlar içinden sevdiği birini seçerse onunla evlendireceğini söyler.

32. Savbavmal dünyadaki hiçbir iyi güveyin bir Bozyiğit olmadığını; ancak kardeşlerine bir iyi bulabileceğini söyleyip Bozyiğit'ten vazgeçmediğini anlatır.

33. Savbavmal, Bozyiğit'in asıldığı yere gelerek ona aşkını ve ondan vazgeçmeyeceğini anlatır, ardından karşısında duran kızlara dönüp Bozyiğit'e varamadığını için kendisini öldüreceğini sevdiğinden ayrı bir hayatta diri kalamayacağını söyler.

34. Savbavmal son olarak eve gelip dünya malının sevdiği olmadan hiçbir manası olmadığını Zaytong'a da varmayacağını söyler ve kendini öldürür.

35. Savbavmal'ın intiharı sırasında Bozyiğit'de darağacında asılarak öldürülür.

36. Bozyiğit'in ölümünü gören arkadaşı Kemal bu duruma üzülerek dünyada dostu kalmadığından yakınır.

37. Bozyiğit'in ölüm haberi bir yaşlı ozan tarafından ana-babasına ulaştırılır, bu dünyada malın, canın, tahtın, gücün geçici olduğunu hiçbir varlığa güvenilmemesi gerektiğini, her şeyin sonunun ölüm ile yok olduğunu anlatır.

38. Oğlunun ölüm haberini alan Bozyiğit'in annesi üzüntüsünün yüreğini yaktığını Bozyiğit'ten başka bu dünyada evladı olmadığını söyler ve ağlar.

39. Bozyiğit'in annesi oğlunun mezarına gelerek orada zamansız gelen ecele ağıt söyler.

3. BÖLÜM: TİPOLOJİ

3.1. Tipoloji Kavramının İçeriği

Toplumlar kendi sosyal, kültürel, siyasi yapılarını ve düşünüş tarzlarını edebî eserlere yansıtırlar. Bütün bu birikim ise edebî eserler içinde kişiler üzerinden aktarılır. Eser içindeki kişilerin belirli görevleri ve temsil ettikleri belirli bir karakter bütünü bulunmakla birlikte onlar toplum içinde sıkça karşılaşılan şahıslardır. Edebî eserler, içinde geliştiği toplumu yansıtırken bunun en eski örneklerini özellikle sözlü ürünler üzerinden destan metinlerinde görürüz. En eskiye, mitolojik çağa ait izler barındıran bu edebî eserler toplum destan devrindeyken oluşturulmuştur. Sarsıcı olayların konu edindiği destanlar toplumsal bir bellek oluşturulması açısından oldukça değerli ve içinden geldiği halkın kültürel derinliklerine ulaşılması açısından da kıymetli kaynaklardır.

Destan metinleri sosyokültürel izleri kişiler üzerinden aktarır ve bu kişiler belli karakter örüntülerine sahip temel unsurlardan meydana gelir. Karakteristik hususiyetleri kalıplaşmış kişilerin her biri, belirli bir tip oluşturarak destan metinlerinde benzer özellikler ile karşımıza çıkar. Kalıplaşmış özellikleri ile varlığını sürdüren bu tipler ayrı ayrı birer tipolojiyi ortaya koyar. M. Kaplan edebî eserlerde yer alan tipleri inceleyerek bu tipler hakkında şunları aktarmaktadır:

> Eski çağlara ait destanlar ile mesnevilerde, umumiyetle, karakterleri aynı kalan kişilere rastlanılır. "Tip" adı verebileceğimiz bu basit ve sabit karakterli kişiler, küçük farklarla, aynı devirde yazılan başat eserlerde de görülür. Tip kelimesi bu bakımdan da onlara uygun düşer. Zira "şahsiyet" yegâne olduğu hâlde, "tip" az önce de belirttiğim gibi küçük farklarla başka eserlerde de karşımıza çıkar (Kaplan, 2019: 9).

Farklı edebî eserlerde aynı özelliklerle karşımıza çıkan tiplerin oluşumunu sağlayan unsur, benzer aşamalardan geçerek varlık süreçlerini tamamlamalarıdır. Aynı süreçlerden geçen, aynı özelliklere sahip ve aynı davranış kalıplarını sergileyen bu tipler o edebî tür içinde kalıplaşmış bir öğedir. Kalıplaşmış bu tiplerin oluşturulma sebebi toplumun varoluşunu sürdürürken ihtiyaç duyduğu dinamiktir. Belirli bir sosyokültürel değere sahip olan toplum, içinde barındırdığı her bir üyesinden belirli ödevleri yerine getirmesini bekler ve bunların kalıplaşmış örneklerini de edebî eserlerine yansıtır. Edebî eserlerde yer alan iyi özelliklerle bezeli kişiler her zaman mükâfatlandırılıp onurlandırılırken kötü özelliktekiler ise cezalandırılıp aşağılanır. Böylece toplumun her bir ferdinin iyi davranışlara yönelmeleri

beklenir, kötü tarafa çekilecekler içinse hazin bir son yaratılarak uyarı verilir. Her milletin tarihî süreç içerisinde geçtiği çeşitli aşamalar olmakla birlikte bu süreçte edindiği belirli kültürel değerler de vardır. Bu temel değerler sabit kalmakla müteşekkil, zaman içinde gelişen ve ilerleyen toplumlar, sahip çıkılması gereken ana unsurları koruyabilmek ve millî hafıza yaratmak adına edebî eserler vasıtasıyla bunları koruma altına almıştır. Bu bağlamda millî kimliğin temel değerlerine edebî eserler üzerinden ulaşmanın yollarından biri destan metinlerinin incelenmesidir. Destanlar toplumun destan devri denilen ve mitolojik öğeleri, yani ilk inanç ve düşünüş sistemlerini de içinde barındırdığından millî değerlerin izlerinin takip edilmesi adına kıymetli kaynaklardır.

Destanlar, millî şuuru ve millî değerleri üzerinde toplayan tipler açısından önemli kaynaklar arasındadır. Destanlar tip kavramının yoğun bir şekilde kullanıldığı eserlerdir. Olumlu ve olumsuz yönleri temsil eden tipler ile destanlar, toplumsal bir çerçeve çizerek beklenen davranış kalıpları ve bunun dışına çıkanlar için de beklenen kötü sonuçlar vasıtasıyla halk kültürünün belleğindeki ideal insanı meydana getirir. Destana sahip olan milletler açısından tipoloji konusunda aynı özellikler söz konusu olmakla birlikte bu tiplerin mevcudiyetlerinde bulundurdukları hususiyetler yaratıldıkları toplumun özünü anlamamızı sağlar. En eski destan olan Gılgamış Destanı'nı tipoloji açısından düşünürsek o dönem Sümer toplum yapısının beklentileri açıkça görülecektir[21]. Tarihte yazıyı bulan ilk millet olan Sümerlerin edebî ürünleri içinde yer alan ve en kıymetli sanat eserlerinden biri olan Gılgamış Destanı, Sümer toplumsal düzeni ve kültürü hakkında bilgi edinebileceğimiz, geleceğe bırakılmış önemli bir mirastır. "Günümüzden beş bin yıl önce, Yunan destanı İlyada'dan, büyük Hint destanı Mahabharata'dan bin beş yüz yıl önce biçimlenip yazıya geçirilmiş olan Gılgamış Destanı, insanoğlunun ilk yazınsal ürünü, ilk başyapıtıdır" (Gılgamış Destanı, 2021: vii.).

Sümer destanında ölümsüzlüğü arayan Gılgamış'ın maceraları anlatılırken onun geçtiği aşamalarda karşılaştığı sınavlar ve kişiler yoluyla bütünleşen anlatım toplumsal bir ölçek sunar. Dönemin Mezopotamya kültürünü aktaran destan bu işlevi belirli tipler vasıtasıyla geçekleştirir. Merkezi kahraman Ur kenti kralı Gılgamış üzerinden hareketle o ve onun maceraları esnasında karşılaştığı kişilerin her biri de belli bir tip olarak destandaki

[21] Eski Mezopotamya'nın en iyi bilinen destanı olan Gılgamış Destanı, Fransız assiryolog Jean Bottero tarafından Ninive'de bulunmuş tabletlerden çevrilerek şiir hâlinde 1992'de Fransa'da yayınlanmıştır. Kitapta giriş notu ve okumayla ilgili açıklamaların haricinde Gılgamış Destanı'nın konusunun geçtiği yerleri gösteren bir de harita yer almaktadır. Destan metinleri bu gün British Museum'da koruma altında tutulan Asur Kralı Aşur-bani-aplu'nun Ninive'deki sarayında bulunmuştur (Bottero, 2005: 171).

rolünü üstlenir. Türk destanları açısından da bakıldığında benzeri özellikleri görmek mümkündür. Oğuz Kağan Destanı'nda merkezi tip toplum lideri olan Oğuz Kağan olup maceralar onun başından geçmektedir. Onun serüveni boyunca anlatılanlar hem dönemin toplum yapısı hakkında hem de toplumsal beklentilerin ne olduğu konusunda bilgi sahibi olmamızı sağlar. Oğuz Kağan haricinde destan metni boyunca pek çok tip karşımıza çıkar ve maceranın sürekliliğini sağlayan roller üstlenirler.

Tüm destanlarda olduğu gibi tarihteki bu ilk destanda da olaylar kişiler üzerinden anlatılır. Bu kişilerin tip olabilmesi için o toplumda genel kabul görmüş belirli davranış kalıplarını taşıyor olmakla olumlu ya da aksine yapmıyor olmakla olumsuz tip örneği teşkil etmesi gerekir. Bunların anlaşılması için destan metninin yaratıldığı millî bilincin, coğrafi konumun, tarihsel zamanın ve kültürel dairenin iyi tanınması elzemdir. Destan üretmiş her kültür dairesi kendi içinde ve etkileşimde bulunduğu coğrafi alan dâhilinde oluşturduğu millî bilinci edebî eserler vasıtasıyla kalıcı hâle getirerek sonraki nesillere aktarma gayesini güder. Bu gayeleri çözümlemek için tipoloji çalışması yapılırken bütünleşik bir bakış açısıyla hareket etmek gerekir. Aynı şekilde Türk destan dairesine bakıldığında da Orta Asya'dan günümüze uzanan Türk tarih ve kültürünü bilmek destan metinlerinin anlaşılmasını sağlar. Bir destanın hangi zaman aralığını işaret ettiği dikkate alınarak o süre zarfındaki inanç, kültür ve toplum yapıları ve bunların birbiriyle olan etkileşimleri hesaba katılarak geniş bir bakış açısıyla destan tipleri değerlendirilmelidir.

Destan metinlerinde tipler incelenirken asıl üzerinde durulması gereken, metin içindeki her şahsın bir tip olmadığı hususudur. Destanlar içinde pek çok kişi yer almasına karşın yalnızca bir kısmı tip özelliğine sahiptir. Bu ayrımın yapılma yöntemi ise tip dediğimiz kavramın tam olarak ne olduğunun bilinmesi ile mümkündür. Hangi millete ait destan inceleniyorsa o millete ait edebî ürünler içerisinde benzeri kişilerin benzeri davranış kalıplarına sahip olması şahısları tip yapan özelliktir. Tip dediğimiz role bürünen kişinin tarihî ve kültürel kökenin olması gerekir. Böylece o tip, millî bilinçte öteden başlayarak günümüze kadar uzanan bir değer hâline gelebilsin.

Edebî eserler içinde tip kavramını incelemek için öncelikle onun temel manada ne anlama geldiğine bakmak gerekir. TDK'nin sözlüğüne (2005: 1983) göre tip kavramının tanımı; "hikâye, roman, tiyatro gibi uzun anlatıma dayalı edebî eserlerde kişi kadrosu içinde yer alan ve belli bir düşüncenin, topluluğun zihniyetini ve ideolojinin temsilciliğini yüklenen kişi" olarak verilir.

Açıklamada da yer verildiği üzere edebî bir eserde tipin oluşmasını sağlayan başlıca unsur toplum zihniyetinde yer eden, belli bir temsilciliği olan kişidir. Bu kişi, geçmişten bu güne var olagelen belli kalıpsal davranışları ile ön plana çıkar ve zaman içinde sürekliliğini korur.

> Edebî eserde tiplerin tahlili yapılırken, öncelikle, tip olarak düşünülen unsurun başka eserler içinde örneklerinin olup olmadığı tespit edilmesi gerekir. Ayrıca tip kabul edilen unsurun halk nazarında tarihsel bir geçmişinin olması ve bu geçmişin içinden çıka geldiği toplum tarafından zenginleştirilerek, yaşatılarak sürdürülmesi gerekir (Malkoç, 2016: 24).

Destan metinlerinde tip kavramı çerçevesinde incelemeye tabi tutulan başlıca unsur merkezi kahramandır. Merkezi kahraman destanın ana yörüngesini oluşturur ve buradan hareketle gelişen olaylar esnasında toplum tarafından olumlu ya da olumsuz özellikleriyle tip hâline bürünmüş diğer unsurlarla konu bütünlüğü sağlanarak edebî bir ürün meydana gelir. Bu ürünlerin ilk hâline gitmek onların ortaya çıkışlarının nasıl olduğunu anlamak için önemlidir. Destanlar açısından değerlendirildiğinde metin içindeki tiplerin ve diğer destekleyici unsurların ilk hâlleri bizleri öncelikle insanın coğrafya ve zaman fark etmeksizin ortaya koyduğu ilk bilinç düzeyini ve ardından da tipler vasıtasıyla millî hafızanın nasıl şekillendiğinin bilgisini verir. Nitekim tipolojinin temelinde yatan ve arketip olarak adlandırılan "prototip[22]" kavramına da değinmek tipin kalıcılığını anlamak açısından mühimdir.

> İlk örnek "prototip" Carl Jung psikolojisinden edebiyat eleştirisine geçen bir terimdir. Bireyin bilinçaltında, bütün irsi geçmişimizin hatırası ve hatta insanlık öncesi tecrübelerden oluşan kolektif bilinçaltı yatmaktadır. Bu kolektif bilinçaltı atalarımızın tekrar eden tecrübeleriyle şekillenir (Artun, 2014: 47).

E. Artun'un tanımlamasında yer verdiği kavramın içeriğini oluşturan öğe geçmişten günümüze bir davranış kalıbı olarak gelen ve hatta günümüzde de varlığını sürdüren toplumsal bir yaratım olan tip ya da prototip olarak adlandırabileceğimiz unsurun millî bir şuur ürünü oluşudur. Artun, bu ürünü psikolojide arketip kavramını ilk kullanan Carl Jung'a

[22] Carl Gustav Jung tarafından psikolojide ele alınmaya başlanan "arketip" kavramı onun tanımlamasıyla ilk kullananı Platon olmakla birlikte şu şekildedir: "Bir "ilk imge"nin içeriği; ancak bilinçli, dolayısıyla bilinçli deneyim malzemesiyle dolu olduğunda belirlidir. Oysa arketiplerin biçimi, daha önce de başka yerde de açıkladığım gibi bir kristalin eksen sistemiyle karşılaştırılabilir; kristalin eksen sistemi ana sıvıdaki kristal oluşumunu bir anlamda önceden biimlendirir vama kendisi maddi bir varlığa sahip değildir. Maddi varlık, ancak iyonların, sonra da moleküllerin özel bir biçimde kümeleşmesiyle ortaya çıkar. Arketipinn kendisi, boş, salt biçimsel bir unsurdur, kendi tasvirinin a priori bir olasılığından, facultas praeformandi'den (tasarlanan yeti) başka bir şey değildir. Kalıtım yolu le aktarılanlar tasvirler değil biçimlerdir, bu bakımdan da yine biçimsel olan içgüdülere tekabül eder*"* (Jung, 2005, 21).

dayandırmaktaysa da C. Jung'un eserlerinde aynı konuyu dile getirdiği noktada ilk ortaya çıkışın Platon tarafından gerçekleştirildiğine vurgu yapar. "Arketip daha antik çağda bile kullanılan ve Platon'un "idea"sıyla eş anlamlı olan bir kavramdır" (Jung, 2005: 17).

Jung'un ifadesinden anlaşılacağı üzere Platon'un idea olarak kastettiği, toplumsal hafızanın ve tecrübelerin bir birikimi olarak ortaya çıkan ideal insan tipi ya da davranış kalıbıdır. Bu kalıp edebî eserlerde kendisine tip üzerinden vücut bulur ve ismi, yaşadığı çağ ya da olaylar her eserde değişse dahi davranış kalıbının aynı olması bakımından takip edilebilir bir nitelik taşır.

> Arketipler, Platon'un ideaları gibi evrensel ve genel bir ilk modeldir. Bu kavramı ortaya koyan Jung: "Bu gerçeğe dikkat çekenin ilk ben olduğumu iddia etmiyorum. Bu onur Platon'a aittir" diyerek 'idea'lara göndermede bulunmuştur. Ancak Platon'un 'idea'sı, yüce tamlık örneğidir; Jung'un arketipi ise, iki kutupludur; hem aydınlık, hem karanlık yanı vardır. Bu alanda çalışmalarına devam eden Jung, arketiplerin sadece gelenek, dil ve göçle yaygınlaşmadığı, herhangi bir zamanda, herhangi bir yerde ve dış etken olmadan kendiliğinden doğabildiklerini de ortaya koymuştur (Serrican, 2015: 1206).

Platon'un bahsettiği idea kavramında bedenlenen insan, idealize edilmiş bir model olarak karşımıza çıkarken olumlu hususiyetlerden müteşekkil bir tipoloji örneği sergiler. Buna ek olarak C. Jung'un geliştirdiği modelde ise yine toplumsal bilinçten süzülen bir tip vardır, ancak bu tip ideal özellikler ile bezeli olmak zorunda olmayıp tam tersine toplumun hoş karşılamadığı ancak toplum içinde tüm dışlamalara rağmen varlığını sürdürmüş olan olumsuz tiptir. Bu tipler kurnaz, hilebaz, ahlaken düşük, korkak vs. gibi kötü özellikleri ile toplumda var olan ve ideal düzen ya da idea için engel teşkil eden yönleriyle ön plana çıkan tiplerdir. Bu noktada Platon'un tip olarak verdiği unsur olumlu bütünleşik ile "idea" olarak adlandırılırken, C. Jung'un tipi ise iki uçlu olmaktan müteşekkil, bazısı olumlu bazısı ise olumsuz özellikler sergileyen tipler olmakla birlikte "arketip" kavramı ile açıklanır.

> Arketip psikoloji literatürüne Carl Gustav Jung tarafından kazandırılmış olan bir kavramdır. Kolektif bilinçdışını oluşturan unsurlar olan arketiplerin etkileri bütün sanat eserlerinde görülmekte, bu eserler insanlığın ortak malı izlenimi vermektedir. Jung arketipleri, duygusal yönü oldukça güçlü olan evrensel düşünce biçimleri olarak tanımlamaktadır (Kavut, 2020: 685).

C. Jung'un arketip kavramına dikkat çeken Ayşe Öztekin (2011: 296) "Arketipler, her bireyin kendi içinde sahip olduğu/içinde taşıdığı, tüm insanlık için ortak olan evrensel motifler yoluyla doğuştan kendilerine miras bırakılmış olan ifade biçimleridir" diyerek arketip kavramına açıklık getirir. Buna göre bireyin kendi bilincinin yarattığı davranış

kalıplarından bağımsız olarak toplumsal bir bilinçdışına sahip olduğu ve bu kolektif bilincin ise geçmiş ataların bir uzantısı şeklinde günümüze yansımaları olarak arketip kavramı açıklanmaktadır.

Arketip kavramına bakıldığında temelinin insanın yaradılıştan gelen özüne işaret ettiği ve bu özün dünyadaki gelmiş geçmiş tüm insanlarda aynı olduğu yargısına dikkat çeker. İnsanın yaradılışından itibaren ruhunda taşıdığı bazı işaretler dilin keşfi ile iletişimin artması neticesinde birbirleri arasında aktarımlar sağlanarak günümüze değin taşınmıştır. Bu günkü modern insanın ruhsal yapısının ilkel sınırları ile ilk insanın ruhsal derinliklerindeki çekirdek aynıdır, değişmez, kalıtımsal olarak nesiller arası aktarılır.

> Arketip kavramı, toplumsal bilinçdışının kaçınılmaz bir uzantısıdır, insan ruhunun oldu olası ve her yerde belirgin bazı muhtevalarına işaret eder. Mitoloji araştırmaları bunları "motivler"; Levy Bruhl'in ilkel psikolojisi "toplumsal temsiller"; teoloji ise "hayal kategorileri" diye tanımlar. A. Bastian geçmişte bunları düşüncelerin ataları (Urgedanken) diye adlandırmıştır. Oysa ruhun bilinçli yönünden farklı olarak, ikinci bir psişik sistemi vardır. Bu sistem toplumsal ve gayri ferdi hususiyettedir. Gelişimi bireysel değil, kalıtımsaldır (Öztekin, 2011: 296).

İnsanlığın ortak mirası olarak kabul edebileceğimiz arketip, farklı coğrafyalarda, farklı medeniyetlerin benzer özellikler atfettiği ifadelerdir. Bu genel çerçeve tüm zamanları ve tüm toplumları içerisine alarak varoluşsal bir yapı ile karşımıza çıkar. Herhangi bir toplumun herhangi bir edebî veriminde aynı muhtevalar ile takip edebildiğimiz eşdeğerliliği insan algısının paydaş bir neticesi olarak sunar. Buna daha açıklayıcı bir örnek vermek gerekirse gökyüzünün uçsuz bucaksız ve ulaşılmaz oluşu ile Tanrısal bir boyut hayali ve pek çok kültürde de Tanrı'nın gökyüzünde olduğu düşüncesi onun yücelik ve sonsuzluk sıfatlarına karşılık gelerek ortak bir insani düşünce biçimine atıfta bulunur. Bu bağlamda farklı coğrafyalardan farklı insanların gökyüzü ile Tanrısallık arasında kurduğu bağ ortak bir verim olarak bir arketip oluşturur.

Destanlarda yer alan arketipler eski çağların inanç sistemi olan mitoloji ile birlikte ele alınır ve böylece edebî verimin ortaya çıktığı zaman ve evveliyatı da zaman çizgisi üzerinde değerlendirilerek toplumsal bilinç izlerine ulaşılır. Toplumsal inancın en eski öğretilerini sunan mitoloji millî benliğin ve belleğin oluşmasına katkı sunmasıyla bunların izleri de edebî eserlerde arketip olarak karşımıza çıkar.

En eski öğretiyi bugüne taşıyan arketipin ilk atfedildiği, ilk vücut bulduğu kişi ise prototip olarak değerlendirilir. Prototip, ilk örnek olmasıyla birlikte geçmişten günümüze

uzanan en köklü benlik algısını sunar. Destan metinlerinde geçen tipler için de incelendiğinde her bir tipin ilk örneği sayılabilecek unsur en eski kaynaklarda yer alır. Türk destanları açısından düşünüldüğünde ise özellikle kahramanlık konulu destanlarda arketip özellikleri bünyesinde barındıran ilk kahraman olarak Oğuz Kağan'ı görürüz. Onun doğumundan ölümüne kadar geçen süre zarfındaki her bir aşama türünün edebî eserdeki ilk örneğini teşkil edecek biçimdedir.

Tiplerin neler olduğu konusunda ilk bakılacak yer destanların merkezi kahramanıdır. Tipler, tıpkı başrol oyuncuları gibi destanlarda merkezi kahraman üzerinden hareketle gelişen olaylar vasıtasıyla anlatı içinde çeşitli görevler üstlenen, anlatıya başka tiplerin dâhil olmasını ve böylece zengin bir sözlü ürün biçiminin oluşmasını sağlarlar. Türk destan tipolojisi açısından bakıldığında kahramanlık konulu destanlar içinde Oğuz Kağan Destanı'nın ayrı bir önemi vardır. Nitekim tarihî süreç dâhilinde Türk edebiyatı incelendiğinde Oğuz Kağan'ın merkezi kahraman rolü üstlendiği destanda onun doğumundan ölümüne kadar başından geçen çeşitli maceralar anlatılır. Merkezi tipi Oğuz Kağan olan destan vasıtasıyla Türk toplumunun önder bir kişiden beklentileriyle toplumsal yapının dinamikleri verilmeye çalışılır. Lider özellikleri destanda ön plana çıkan ve zorlukların üstesinden gelerek maceralarını zaferle nihayete erdiren Oğuz Kağan, Türk toplumu için önder prototipi iken, Türk destanları açısından da kahraman prototipidir. Türk dünyasına ait diğer kahramanlık destanları incelendiğinde onlarda da Oğuz Kağan'a benzer özelliklerin nüksettiği ve bu sayede merkezi kahraman tipinin aynı nüvelerle sürdürüldüğü görülür.

> Destanın ilk teşekkül ettiği çağ hakkında başlıca iki nazariye vardır: bunlardan birincisine göre, Oğuz Kağan Destanı, M.Ö. 126-201 yılları arasında büyük bir göçebe devleti kuran Hiong-Nu'larla ilgilidir. Oğuz Kağan bu devleti kuran Mete'dir. Ord. Prof. Dr. Zeki Velidi Togan'a göre, Oğuz Kağan Destanı'nın menşei daha da eski çağlara kadar gider (Kaplan, 2019: 14).

M. Kaplan'ın (2019: 14) Oğuz Kağan Destanı için Z. V. Togan'ın M.Ö. 7. yüzyıllara kadar inerek Oğuz Kağan'ın Sakalar ile çağdaş olduğunu belirtmesi destan metninin ne denli derin bir tarihe işaret ettiğinin bir göstergesi olarak Oğuz Kağan'ı Türk kahramanlık destanlarında geçen "alp tipi" için prototip almamızı sağlar. Oğuz Kağan merkezi kahraman tipi ile Türk destan geleneği içerisinde kahraman tipolojisinin başlangıcı kabul edilebilir ve böylece ilk olmasından dolayı prototip özelliği taşır. Oğuz Kağan'dan sonra yaratılmış diğer destanlarda da tıpkı ondaki gibi destan kahramanından beklenen niteliklerin diğerlerinde de aynı şekilde zuhur ettiği görülür. Oğuz Kağan Destanı'ndan başlayarak diğer kahramanlık

destanlarında da merkezi kahramandan beklenen yiğitlik, cesaret, kahramanlık gösterme, savaşçılık ve fetih anlayışı devamlılık arz etmiştir. Oğuz Kağan'ın fetih anlayışı "cihana hâkim olmak" iken, bu durum sonraki destanlarda daha dar sınırlar ile çizilmiş olsa da temelde kahramanlık öğelerinin yer değiştirmediği gözlemlenir.

Destanlarda merkezi kahraman haricinde başka tipler de mevcuttur ve bunlar da tıpkı kahramanda olduğu gibi her edebî eserde benzer özellikleri sergileyerek tipoloji oluşumunu sağlamışlardır. Türk destan geleneği açısından incelediğimizde kahraman tipi haricinde olumlu ve olumsuz yansımalarıyla ön plana çıkan tipler mevcuttur. Bu tipler içinde olumlu olanlar kahramanın macerasının zaferle sonuçlanması için ona destek olurken olumsuz tipler ise kahramanın güçlü yönlerinin ortaya çıkarak zorlukların nasıl aşıldığı konusuna dikkat çeker ve yer yer de kahramanı maceraya hazırlayan bir itici güç olarak karşımıza çıkar.

> Stereotip terimi ilk defa Walter Lippmann tarafından "kafamızdaki resim" anlamında ve standardize edilmiş kalıp yargılar, basmakalıp fikirler, düşünce klişeleri ve kafamızdaki tasavvurları basitleştiren bir takım zihinsel ameliyeler olarak, muayyen olayları ve hareket tarzımızı ayarlayan davranış kurallarının tümünü, bizim muayyen olayları nasıl ve ne şekilde gözleyebileceğimizi tayin eden hazır kalıplar anlamında kullanılmıştır (Türkmen, 2005: 238).

W. Lippmann'ın tanımından hareketle stereotipleri için kalıplaşmış davranış biçimleri de denilebilir ki bu sayede tiplerin özellikleri oluşur. Edebî eserlerde yer alan tipler konunun geçtiği zaman dilimine ve millî algıya göre değişir. Her milletin kendi içinden gözlemler sonucu ürettiği olumlu ve olumsuz özellikteki tipler vardır. Bunlar içinden çıktığı çağın beklentilerine göre oluşturulmuş ve kalıplaşmıştır. Destanlarda geçen olaylar karşısındaki tutumlar metin içindeki davranış kalıplarını meydana getirir ve farklı destanlarda yine bu kalıp aynı kalarak devamlılığını korur. Böylece her destanda benzer özellikteki kişiler benzer davranışları sergiler ve sürekliliği oluşturan her bir kişi de bir tipi meydana getirmiş olur. Stereotipin destan metni üzerinden incelenmesinde dikkat edilecek anahtar kavramlar belirli bir davranış biçiminin kalıplaşmış olması ve sürekliliğin bulunmasıdır. Bu kalıp destanlarda incelenirken örneğin, bilge tipi ele alınırken o tipten beklenen davranışları ortaya koyar. Olaylar ve destanlar farklı da olsa bir bilge tipinin sergilediği hâl ve hareketler aynı olacaktır. Bu sayede bilge tipinin stereotipi, yani davranış kalıpları belirlenmiş olur. Destanlarda yer alan her bir kalıplaşmış tip diğer destanlarda ve hatta o milletin diğer edebî ürünlerinde dahi aynı özellikler ile devam eder. Bu bağlamda destanlarda yer alan her bir tipin belirlenmesinin ardından kalıplaşmış davranışları sergileyenlerin tip olduğu geri kalanın ise tip dışı kişiler olduğu ayrımı yapılarak tipolojik

tablo ortaya konulur. TDK.'nın sözlüğünde (2005:1983): "tipoloji; insan tiplerini belirleme ve ayırt etme yöntemi" açıklamasıyla tanımlanır.

Merkezi tipten başlayarak onun yanında ya da karşısında yer alacak olan iyi ya da kötü bezemelerle şekillenmiş tipler ile genel bir tipoloji kataloğu meydana gelir. Bu katalogda her bir tipin belirli davranış kalıpları olmakla birlikte sürekli bir biçimde farklı edebî ürünlerde aynı tutum içinde oldukları görülür. Edebî eserler yaratıldıkları çağa uygun anlatılardır ve yine bu doğrultuda tiplerden meydana gelirler. İster mitolojik öğelerin baskın olduğu arkaik bir zaman dilimini isterse günümüze daha yakın bir dönemi işaret ediyor olsun her iki durumda da var olan tiplerin özleri, prototipten farklı bir biçim ifade etmez. Öz aynı kalmak koşuluyla üzerine yeni ve öz ile paralel doğrultuda eklemeler ile geliştirilen tip aslından uzaklaşmaz.

Destanlardaki her bir tip taşıdığı niteliklerle belli bir kişiyi temsil ederek aslında toplumun içinde var olagelmiş genel bir çerçeveyi çizerek yaşanan olaylar üzerinden topluma ayna tutar. Bu kişiler geçmişte, şimdi ve gelecekte aynı özellikleri sergileyebilecek kadar kalıp karakter özelliklerine sahiplerdir. Aynı şekilde toplum da bu kişilerden o belli başlı özellikleri sergilemelerini ister. Tip ile toplumsal kodlar uyuştuğu zaman da ortaya çıkan hikâyenin kabul edilebilirliği artar. Her toplumun tarihî süreç içinde geçtiği belirli aşamalar vardır ve edebî ürünler bu önemli kavşakların millî bilinçte yer edinmesiyle millî şuuru oluşturduğundan bunların unutulmaması için kalıp yargılar meydana gelir. Bu kalıplar şahıslarda var olduğunda ise tipler vücuda gelmiş olur. Edebî eserlerde yer alan şahısların tip olabilmesi işte bu kalıp davranış biçimlerine bağlıdır. Aksi takdirde onlar tip değil yalnızca eserde adı geçen şahıslar olarak kalacaklardır.

Toplumsal birlik beraberliğin gerekli olduğu, kişisel değil millî çıkar ilkesi ile hareket etme zorunluluğu bulunan bir zaman dilimine ait destanlarda şahıs yerine tip kavramının kullanılması tipin halkın içinden gelerek yine halka mal olmasından kaynaklanır. Aynı özellikler çerçevesinde tip olarak nitelendirebileceğimiz edebî eserler arasında destanlar haricinde fıkra, halk hikâyesi, masal gibi unsurlar da yer alır. Destanın kısaltılmış bir biçimi olan halk hikâyesinin tip kataloğu destan ile hemen hemen aynı olmakla birlikte, fıkra gibi halkın zekâ ve kültür yönünü ortaya koyan eserlerde de tipin ortaya çıkması aynı şekilde kalıp davranış biçimlerince oluştuğunu gösterir. Bektaşi fıkraları üzerine çalışma yapan Dursun Yıldırım'ın eserinde yer alan tip, zekâsı ve uyanık oluşunu birleştirip İslami

kuralları farklı yorumlamasıyla öne çıkar. Böylece toplum içinde belli bir kesimin yaşayış ve düşünüş biçimini gözler önüne serer.

Tiplerin çıkış noktası toplumsal beklentileri karşılayan ya da ona aykırı davranışları ile toplumdan dışlanan insanların kalıplaşmış davranışları olmakla birlikte bunlar tarihî şahsiyet olarak gerçek hayatta var olmuş kişiler olabileceği gibi tamamen kurgusal da olabilirler. İster gerçek hayatta yaşamış kişilerin hikâyesini anlatıyor olsun isterse kurgu karakterler olsun her iki durumda da millî dinamiklerin yansıması olarak ortaya çıkarlar ve bu temel yansımalar devir değişse bile sabit kalır. Bu tipler toplumların birlik bilincinde olduğu dönemlerde ortaya çıkmasıyla bir nevi toplumsal kök bilincin şekle bürünmesidir.

Destanlarda yer alan tipler millî birlik beraberlik dönemlerini anlatan yapılarıyla bireysellikten ziyade toplumsal rolleri ihtiva eder ve temel düzlemde birbiri ile aynı özelliklerle her destanda devam ederler. Bunlar arasında olumlu yönleri ile ön plana çıkanlar olduğu gibi toplum içinde var olagelen, olumsuz çağrışımlar ile devam eden tipler de mevcuttur. Her destanın başkahramanı vardır ve bu kahramanın başından geçen maceralar destan metninin konusunu oluşturur. Kahraman denilen kişinin de ister yiğitlik konulu, ister aşk konulu destanlar olsun her ikisinde de sergilemesi beklenilen belirli davranış biçimleri mevcuttur. Beklenen olumlu özellikler ile şekillenen kahraman tipi zeki, cesur, atılgan gibi özellikleri bünyesinde barındırır ve bu temel esas alınarak her destanda farklı bir kahraman üzerinden anlatım gerçekleştirilir.

Toplumları derinden etkileyen büyük olayların bir sonucu ve mili hafızada unutulmadan kuşaklar arası aktarımının sağlanması arzusuyla oluşturulan destanlarda yer alan tiplerin, daha sonraki dönemlerde ortaya çıkan hikâye, roman gibi edebî verimlerdeki kişilerden belirgin farkları vardır. Destanlarda yer alan tipler millî bir süzgeçten geçerek oluşur ve farklı destanlarda farklı isimler ile aynı tipleri görmek bu sayede mümkün olur. Bu tipler hikâye, roman gibi edebî eserlerde yer alan şahıs ve karakterlerden bu yönleri ile farklıdır. Diğer edebî türlerin her birinde belirli bir konunun şahıslar aracılığı ile anlatımı, aynı şahısları aynı davranış kalıpları ile diğer eserlerde görmemize olanak tanımazken destandaki tipler bir devamlılık içerisindedir. Bu yönüyle toplumsal bir bilincin ürünü olan destan tipleriyle bireysel bir yaşamın sonucu olarak ortaya çıkan şahsiyetler ya da karakterler ayrışır.

Destanlarda yer alan tipler genel niteliklerle sınırlandırılmıştır ve olumlu tipler olumlu özellikleri, olumsuz tipler de olumsuz özellikleri tüm yönleriyle kendilerinde barındırırlar. Nitekim destanlardaki olumlu tipler fizikî, aklî ve ruhî açıdan olumlu yönlerle karşımıza çıkarken bunların tam aksine olumsuz tipler de fiziken, aklen ve ruhen kötü yönlere sahiptir. Olumsuz tipler çirkin ve kusurları olan fiziksel görünüşe, az akla veya kötü yöne çalışan akla, aşağı bir ruhsal seviyeye aitken olumlu tipler güzel ve kusursuz görünüşlü, yüksek akıl ve yüce bir ruh taşıyor olmakla bütünleştirilir. Bu genel özellikler tüm destanlarda aynı şekilde seyrederken şahıslardan söz eden diğer edebî ürünlerde birbirinden çok farklı biçimlerle yer alırlar. Örneğin bir romanda fiziksel ve zekâsal olarak üstün bir kişinin çok kötü davranışlar sergilediğine ya da tam tersi bir şekilde fiziksel olarak kusurları olan ancak ruhsal yönü kuvvetli kişilere rastlamak mümkün olur. Bu gibi farklı farklı kişilik özellikleri destanın tipoloji kavramına uzaktır; çünkü bahsedilen kişi kalıplaşmış bir rol içinde değil şahsi bir hareket alanında devinim sağlar. Sözlü edebî eserlerde tip kavramı genel bir yargı olarak belirli karakter özelliklerini sergileyen kişilere işaret ederken yazılı edebî dönemler itibariyle bu tipler genel düzlemden ayrışarak şahıs hâline dönüşmüştür. Destanlar toplumların destan devri dediğimiz daha mitolojik zaman dilimlerine veya o dönemlerin izlerinin hâlen taşınıyor olduğu devirlere ait olmakla birlikte toplumsal birliktelik zamanlarına aittir. Bu yönleri ile bireysel değil toplumsal bir bütünlük içinde kişiler bireyselleşmeden toplumla bütünleşik bir yapıda hareket ederler. Ancak daha sonraki dönemlere ait olan diğer edebî eserlerde toplumsal bütünlük içinden sıyrılarak bireysel varlığını ortaya koyan insanın rolü şahsi bir hâl almıştır. O nedenledir ki destanlarda yer alan şahıs kadrosu tip olarak nitelendirilebilirken diğer eserlerde karakter olarak ele alınmaktadır. Karakter nevi şahsına münhasır nitelikler ile vücut bulurken tip toplumsal dinamiklerin süzgecinden geçerek kolektif bilincin temsilcisi olmakla şahsi niteliklerden mümkün olduğunca uzaktır.

Edebî eserlerin incelenmesi şahıs kadrosuna bağlıdır ve bu destan gibi sözlü ürünlerde tipler üzerinden yazılı dönemlerde ise karakterler üzerinden gerçekleştirilir. Folklorik açıdan destanlarda yer alan tipler yalnızca millî destanlar içinde benzeri özelliklerle devamlılık sağlamaz aynı zamanda diğer milletlerin destanlarındaki tiplerle de eşleşen yönler fazlasıyla bulunur.

> Folklor araştırmalarında yararlanabilecek en elverişli metotlardan biri tipolojidir. Folklorda tipoloji kavramı bir ya da birçok halkın aynı veya benzer olan mirasının karşılaştırılıp araştırılmasıdır. Bir

halkın benzeri verimleri arasında tipoloji kuramı kullanılarak araştırma yapmak mümkündür (Kara Düzgün, 2007: 23).

Tipoloji çalışmalarında kıyaslama hem millî destanlara arasında hem de dünya çapındaki destanlarla yapılabilir. Buradan elde edilecek sonuçlar arasında millî destanların birbiriyle olan mukayesesi o milletin en eski devirlerden itibaren süregelmiş olan sosyo-kültürel gelişimleri, tarihî süreçleri hakkında bilgi verirken, diğer milletlerin destanlarıyla yapılan kıyaslamalarda insanlığın gelişim evreleri ya da benzeri ve farklı gelişim aşamaları gibi özellikler irdelenebilir. Her iki durumda da tipoloji, milletlerin tarihî gelişim aşamalarının bir sentezi şeklinde karşımıza çıkar. İnsanlığın ilk evrelerinden itibaren oluşturulan dinî, ahlakî ve sosyal yapı tarih süzgecinden geçirildiğinde ortaya çıkan öğe tipoloji olur. Bu bağlamda tipolojinin bize verdiği insan asılında toplumdur ve o toplumun beklentileridir. Tip hâline gelen karakterin şahsi dünyası gibi gözükenler dahi toplumsal duygu ve düşünce dünyasıdır, ondan ayrışmaz. Ayrıştığı noktada ise olumsuz tip başlığı altına dâhil edilerek toplumsal çıkarlara ters düştüğü belirtilip dışlanır. Toplumların tarihî süreçlerini göz önüne seren tipoloji ikincil kaynak olarak ele alınan sözlü edebî ürünlerin tarihî verimler içinde bir dayanak noktasıdır. Tarihî bir olayın, geçmiş zamanın tarihsel süreçlerinin yazılı kaynaklar vasıtasıyla incelenmesinin mümkün ya da yeterli olmadığı durumlarda sözlü ürünlere başvurmak tarihin inceleme metotları dâhilindedir. Bu sözlü ürünlerin geçerliliği ve güvenilirliğinin sağlaması belgelere dayandırılamıyor olsa da dayanak olarak benzeri dönemlere ait başka verimlerle kıyas sonucu daha doğru bir sonuca ulaşmayı mümkün kılar. Nitekim destan metinleri toplumsal hafızayı günümüze taşımakla bu toplumların tarihî zaman dilimleri hakkında bilgi sahibi olmaya imkân sağlar.

Destan incelemelerinde başvurulan pek çok yöntem bulunmaktadır bunlar arasında bir diğer yöntem ise motifler[23] üzerinden yapılmaktadır. Destan tiplerinin sergiledikleri

[23] TDK'nın sözlüğünde (2005: 1409) motif üç ayrı manaya tekabül ederek şu şekilde verilmiştir: "1. an yana gelerek bir benzeme işini oluşturan ve kendi başlarına birer birlik olan öğelerden her biri. 2. Bir eserde sık sık tekrarlanan süsleyici öğe. 3. Bestenin bir parçasını çeşitli yönlerden bir birlik sağlayan belirleyici küçük birim." Bu üç mana haricinde edebiyatta motif kelimesinin karşılığı olacak şekilde bu terime açıklık getiren motif üzerine çalışmaları bulunan Stith Thompsen'dır. S. Thompsen'in bu konudaki görüşüne makalesinde yer veren Namık Aslan (2010: 73) şunları aktarmaktadır: "Motifler; yazının toplumsal düzene hakim olmadığı dönemlerde, kültürler için bir tür muhafaza, ambar, hafıza vazifesi gören (masal, efsane, destan, hikâye, fıkara bilmece, türkü mani, atasözü, deyim vb. gibi) estetik dil yaratılarının büyülü yap taşlarıdır. Estetik kültür yaratılarının en küçük unsuru yan; kristalize olmuş, yoğunlaşmış kültür çipleridir. Kültürün sırlar hazinesinin şifresidir. Dinleyenleri mest edici illüzyon unsurlarıdır. Dimağları hipnoz derecesinde saran büyüleyici renklerdir. İrkiltici uyarıcılardır. Yaşamak için hayallerden başka hiçbir şeye ihtiyaç duymayan harikalardır. Kalıp da diyebileceğimiz bu yapı taşları hemen bütünüyle evrensel olup, tüm kültürlerdeki işlevleri de aynıdır. Bu unsurlar estetik yapılara (efsane, destan, masal, hikâye, fıkra, bilmece, trkü, mani, atasözü, deyim…) yoğunluk kazandıran işlevleriyle evrensel olmakla birlikte, kültürlere özgü simgeleyişler ölçüsünde de millîdirler".

davranış kalıplarının içinde motifler de yer almaktadır. Tipolojinin izinin sürülmesi haricinde motifler de benzeri ve ayrışan yönler açısından kıyas edilmeye müsait bir yapı ortaya koyar. Dünya üzerinde pek çok destanda benzeri motiflere rastlanması insanlığın ortak mirasını gözler önüne serer. Destanlarda yer alan motifler olayların akış yönüne ait göstergelerdir ve bu göstergeler sayesinde toplumsal bilinçaltı unsurlarının da izi sürülmüş olur. Tipler ve motifler destanların alt katmanlarına inmemize olanak sağlayan basmaklardır. Yüzeysel okumalardan çıkıp alt anlamların araştırılması ve bilinçaltına inerek toplumsal kodlamalara erişmek mümkündür.

Bu kodlamalar millî tarihî ve kültürü oluşturan unsurlarıdır. Motif ile tip arasında her zaman keskin bir şekilde ayrışma olmaz; çünkü bu iki kavramın birbiri içine geçen yönleri bulunmaktadır. Bu noktada inceleme yapılırken bir unsurun tip mi motif mi olduğu konusunda dikkat edilmesi gereken husus o unsurun bir karakter gibi genel manada destan metninde bulunup bulunmadığıdır. Motif ise belli bir süreci, bir aşamayı anlatır. Örneğin kahramanın olağanüstü doğumu ya da çocuksuzluk gibi bir durum motiftir ve pek çok destanda karşımıza çıkarak bir olayı anlatan kesitlerdir. Tip ise o olayı yaşayan ya da yaşatan kişilerdir ve bunlar da diğer destanlarda karşımıza benzer özellikler ile çıkarlar. Bu benzerlikler tip ve motifin ayrımının yapılmasını zorlaştırsa da temelde düşünülmesi gereken genel geçer bir olay mı yoksa o olay içindeki kişi olarak mı ön plana çıkan bir anlatım olup olmadığıdır. Diğer bir açıdan ise motifler pek çok dünya medeniyetinde aynı olmakla birlikte ortak noktalarının çokluğuyla dikkat çekerken tip için böyle bir durum her zaman söz konusu olmaz. Çünkü her milletin içinden çıkarttığı ve kültür aktarımını sağlama görevi üstlenen tipler farklıdır. Her toplum kendi dokusunu aktarabilecek kişileri tipleştirerek edebî ürünlerde sürdürülebilirlik sağlamıştır.

Motif ve tip konusunda dünya üzerindeki pek çok milletin destanında ortak yönler olması iki düşünceyi ön plana çıkarmıştır. Bunlardan birisi köken birliği diğeri ise yayılma kuramıdır. Gelişme kuramının öncüsü Edward B. Taylor'dur. E. B. Taylor'un kuramına eserinde değinen Metin Ekici (2004: 100) "Kuramın en önemli iddiası ise; insan ruhu her yerde bir ve aynıdır ve bu özelliği dolayısıyla, zaman içinde, birbirinden habersiz olarak gereksinim duyduğu anda benzer ürünler yaratacaktır." açıklamasıyla bu konuya değinir.

Yayılma kuramının dayanak noktası birbirinden hiç haberdar olmayan kültürlerin benzeri verimler üretmesidir. Sözlü edebî ürünlerde yer alan bu benzerliklerin sebebini insanın varoluşsal ruhuna bağlayarak aynı gereksinimlerin aynı sonucu ortaya çıkarttığı

gerçeğidir. Bu kınuda tek kuram bu olmamakla birlikte ortak öğeler üzerinden hareketle geliştirilen bir diğer kuram ise Elliot Smith, Friedrich Ratzel ve Leo Frobenius tarafından geliştirilmiştir. Buna göre insanlığın kültür oluşumu belli bir noktadan başlayarak dünyaya yayıldığıdır. E. Smith bu başlangıç noktasını Mısır'a dayandırır, ancak bu tek kültür ortamı kuramının Mısırlılaştırılması konusunda eleştiri almıştır. Kuramcılardan F. Ratzel ise kültür etkileşimini göçlere dayandırmıştır. L. Frobenius ise bir değil birçok kültür noktası olduğunu, bu merkezlerin adedinin on iki olup her birisinin göç başta olmak üzere diğer yayılımlarla etkileşime geçtiğini savunmaktadır. (Ekici, 2004: 102)

Tarihi Coğrafi Fin Yöntemi hakkında bilgi aktaran Ö. Çobanoğlu (2002: 111-118) şu bilgileri aktarmaktadır: Kuram adından da anlaşılacağı gibi Finlilerin kendi tarihi kökenlerini araştırma ve millî duygularını Kalevala Destanı üzerinden temellendirme ihtiyaçlarından doğmuş bir araştırma yöntemidir. Destanın varyantlarının derlenip belli bir sistematik dahilinde bir bütün haline getirilmesi sonucu oluşturulan edebi ürün içerisinde orijinal olanla sonradan ona eklene parçalar ayrıştırılabilmekte ve böylece destanın ilk hâline ulaşmak mümkün olabilmektedir. Bu kuramın içine dahil olan Axel Olric'in Epik Yasaları ise on beş basamaklı bir şemaya dayandırılan edebi ürünün çözümlenmesi üzerine kuruludur. Bunlar temel unsurlar olarak belirlenerek destani ürünlerin aynı çerçeve dahilinde üretilmiş olduğu sonucuna varılarak edebi eserin evrensel geçerliliği bulunduğu neticesinde noktalanır. Bu durum eseri millî olmasından çıkararak halksızlaştırıp insanlığın ortak düşün yapısının bir yansıması hâline getirir.

Kuramlara bakıldığında edebi eserin tetkiki için merkezi bir noktanın arandığı sonucuna varılır. Milletlerin kendi tarihî köklerine ulaşma çabaları var olan millî metinlerin ilk hallerine ulaşa arzusunu ve böylece köken bilgisine dokunmayı, en derinlerde yatan kültür tabakasını ortaya çıkartmayı arzular. Bu noktada temelde iki düşünce dikkat çekiyor bunlardan birisi insanın ortak zihin ve ruhsal yapısının benzeri ürünler ortaya koymuş olduğu, diğeriyse bir ya da birkaç merkezden yayılarak ortak kabule ulaşmış verimler olduğudur. Her iki durumda da insani ortaklık söz konusudur, çünkü ister ortak merkezden yayılma olsun ister yaradılışsal ortaklık olsun her iki durumda da benzeri verimlerin ortaya çıkması ve devam etmesi için ortak rızayla içselleştirme şarttır. Ancak bu benzerlikler bir metin içinde farklı şekillerde de karşımıza çıkabilmektedir. Örneğin şekil değiştirme motifi gibi bir unsur pek çok milletin sözlü edebî ürünlerinde yer alıyorken şekline girilen öğelerin değişmesi ya da benzer şekillere girilmesine karşın farklı macera süreçlerinin olması gibi

durumlar söz konusudur. Burada farklılıkları yaratan ise toplumların geçirdiği aşamalar ve bunun sonucunda oluşturdukları kültürdür. Kültürün bir yansıması olan edebî ürünler farklı kültürlerin farklı özelliklerini ortaya koyar ve bu sayede millî edebiyat kavramı doğar. Nitekim bu noktada sözlü edebiyatlar incelendiğinde kültürün ilk oluşum aşamalarının nasıl şekillendiğini görmek mümkün olur.

Yukarıda kısaca bahsettiğimiz bazı yöntemler sözlü ürünlerin kökeni hakkında araştırma yapılırken kullanılabilecek kıstaslar olup incelenen eserin içeriğine en uygun olanı seçilerek araştırma yapılabilir. Eserlerin nitelikleri, ortaya çıktıkları coğrafi ve kültürel alanla yayılım sahası göz önüne alınarak belirlenir. Bu tespitin ardından yöntem seçimi ile kıyaslanan edebi ürünün kaynağının en eski hâline ulaşmak mümkün olabilir. Yapılan karşılaştırmalar sonucu incelenen eserin yayılım sahası, işaret ettiği tarihî ve kültürel tabaka, benzerleriyle eşleşen ya da ayrışan yönler o eserin ilk hâlinden itibaren geçirdiği aşamaları ortaya çıkaracaktır. Bütün bunlar ele alınıp varyant karşılaştırması sayesinde elde bulunanlar arasından hangisinin en eski dönemlere tekabül ettiğini saptamak mümkün olur.

Destanlar üzerinden çalışma yapılırken tek bir destan ya da tek bir millî destan serisi incelenirken bu destanlar o millî yapı içindeki diğer destanlar ile kıyas edilerek veya başka milletlerin destanlarıyla mukayese edilerek incelenir. Destanlar tipoloji açısından ele alınırken ortak ve farklı noktaların belirlenmesinin ardından bunların yorumlanması yapılan kıyas sayesinde olmaktadır. Nitekim bu noktada destan metninin ilk aşamasının bulunması mümkün olmuyorsa aynı millî unsur içinden çıkan daha eski destanlar ile yapılan karşılaştırma tiplerin en eski hâllerine ulaşmayı ve incelenen destanda da ne şekilde var olduğunun anlaşılması açısından önemlidir. Destanların ilk hâline ulaşmak için mitolojik inanç dönemine, diğer bir değişle arkaik döneme inmek gerekir. Bir inanç sistemi yansıması olan mitoloji, halk anlatılarında kendine yer bulurken aynı zamanda onu üreten toplumun düşünce ve duygu dünyası hakkında da bilgi sağladığı gibi coğrafi ve sosyalojik aktarımlarda da bulunur. Destan tiplerinin diğer destanlarda da var olması toplumsal beklentilerin ne olduğunu ortaya koyar. Destan kahramanın davranış kalıpları o toplumun her bir ferdinden beklediği hususiyetleri ortaya çıkarır. Toplumun her üyesinden beklenen birlik olma hâline duyulan ihtiyaçları ve bunların ne şartlar altında mümkün olabileceği gibi yönergeler her destanda benzeri şekillerde muhafaza edilerek sürekliliğin sağlanmasına hizmet eder. Bu sayede incelemeye tabi tutulan destan tarihî ve kültürel bellek koruması ve aktarımına

dayanarak kuşaklar arası bağları oluşturur. Tüm bunlar neticesinde millî bir duyuş, düşünüş, inanış oluşarak kültür ve tarih bilinci yeni gelen her nesle miras bırakılır.

3.2. Sözlü Edebî Ürünlerde Tip Kavramı

Edebî ürünler kişiler ve olaylar üzerine kurulu bir yapıdan oluşmak zorundadır ve bunlar içinde sözlü ürünlerin kişileri kalıplaşmış tipler olarak karşımıza çıkar. Yazılı edebî eserlerde yer alan kişiler daha çok şahsi yönleri ile ön plana çıkarken sözlü edebî eserlerde şahsiyetten ziyade kalıplaşmış bir karakter üzerinden anlatım yapıldığında bu kalıplaşmış karakter tip olarak belirli özellikleri temsil eden kişi olarak görünür. Sözlü ürünlerde tip olarak ortaya çıkan kişi, anlatının akışına uygun düşen tüm beklentilere cevap verecek yeterlilikleri üzerinde toplar. Bu beklentiler fizikî, aklî ve ruhî yücelikler olarak toplumsal arzuların bir bileşkesidir. Toplumsal beklentiler doğrultusunda oluşan her bir tip millî duygu ve düşünce dünyasının anahtarlarını benliğinde taşır.

Sözlü edebî ürünlerden biri olan masallarda da diğer sözlü eserlerde olduğu gibi tipler üzerinden sağlanan bir akış vardır. Masal tipleri belirli bir kural çerçevesinde hareket eder ve serüveni beklenen nihai sonuca ulaştırır. Masallar üzerine çalışma yapan Vladimir Propp'un Masalın Biçimbilimi adlı kitabında ele aldığı üzere masal tiplerinin adlarının, fiziki görünüşlerinin, yaşadıkları yerlerin değişebileceğini ve bu değişikliklerin masala hoşluk katıp, farklılıklar sunacağını; ancak tipin asli görevinin hiçbir zaman değişmeyeceğini vurgular. Masallardaki tiplerin geçirdiği aşamalar ve üstlendikleri görevler toplumun en alttaki bilinç seviyesini görmek için ideal bir zemin hazırlar.

> Gerçek yaşamın kendisi de hayali kişilerin yerini alan yeni ve renkli kişiler yaratır, masal çağdaş tarihsel gerçekten, komşu toplumların destansı şiirinden, yazından ve ister Hıristiyan dogmaları olsun, ister bölgesel halk inançları, dinden etkilenir. Masal en eski çoktanrıcılığın, Eskiçağ geleneklerinin ve törelerinin izlerini taşır. Yavaş yavaş dönüşüm geçirir ve bu değişikliklerin de belli yasaları vardır. Bütün bu süreçler öylesine bir biçim çeşitliliği yaratır ki, işin içinden çıkmak son derece güçtü. (Propp, 2001: 115).

V. Propp'un bahsettiği biçim çeşitliliğinin karmaşıklığını çözmek için izlenecek yol bir çizelge hazırlayarak bunları maddeler hâlinde basamaklandırmaktadır. Bu çözüm dâhilinde Propp, masalların 31 maddeden oluşan bir işlev sıralamasına sahip olduğunu söyler. Her masalda 31 madde tümüyle yer almasa da bazı maddeler atlanabilir ancak sıralama aynı şekilde kalır. Bu bağlamda Propp'un ortaya koymak istediği nokta işlev

olmuştur. Nasıl ki tipten beklenen belli başlı özellikler varsa masallarda da bir masaldan beklenen belli başlı özelliklerin olduğunu belirtmiştir. Nitekim Propp'un anlatmak istediği belli bir iskelet üzerine farklı kıyafetler giydirmek gibi masallarda aynı kalan işlevlerdir ve değişken olan unsur bu işlevleri yerine getiren şahısların adları, nitelikleri ve görünümleri gibi özellikler olsa da iskeletin değişmezliğidir. Bu değişmezlik sebebiyle bir masal tipinin diğer masallarda da aynı işlevleri yerine getirdiği görülür. Masallar da aynı destanlar gibi içinden geldiği toplumun kültürüne ayna tutar. Ancak masallarda yer alan kahramanların mücadelesi kişisel amaçlar doğrultuda iken destanlardaki mücadele daha ziyade toplumsal menfaatler gözetilerek verilir. Bu noktada masaldan destana uzanan yol bireyden topluma uzanan yolla aynıdır.

Sözlü ürünlerde yer alan tipler destan ve masallar haricinde halk hikâyelerinde de yer almaktadır. Destan devrinin ardından yerleşik hayata geçen toplumsal yapıların bir ürünü olan halk hikâyelerinde de tip olarak kabul edilen kişiler üzerinden bir anlatım gerçekleştirilir. Destandan daha kısa ve destandaki toplumsal amaçların daha çok bireysel amaçlara dönmüş olduğu halk hikâyelerinde kahramanlar şahsi çıkarları peşinde adımlar atar. Destanlar ile kıyas edildiğinde ise destan kahramanları topluma önder olabilecek vasıflara sahip olmakla birlikte millî amaçlar doğrultusunda çoğulcu bir yaklaşım sergiler. Destan ile halk hikâyesi arasındaki bağ destanın zaman içinde kısalarak ve kahramanlar ile mücadele edilen unsurların değişerek dönüşmesidir. Bunun için en iyi örnek destan devrinin yavaş yavaş sonlanıp hikâye türünde ürünlere geçişin yapıldığını gördüğümüz ve aradaki bu geçiş süreci açısından oldukça önemli bir kaynak görevi üstlenen Dede Korkut Hikâyeleridir. Oğuzların Orta Asya'dan Anadolu'ya uzanan göçünde şifahi bir edebî ürün olan bu hikâyeler daha sonradan yazıya geçirilerek kayıt altına alınmıştır.

> Akkoyunlu ve Karakoyunlu Türkmen zümrelerinin gelip yerleştikleri Kuzeydoğu Anadolu sahasında bu kısmen tarihî, kısmen mitolojik menkıbeler, bir yandan yeni tarihî hadiselere, diğer taraftan da buraya daha evvel gelmiş olan Oğuz zümrelerinin henüz muhafaza etmekte oldukları destani rivayetlerine intibak etti; bu intibakın çok kolay vukua geldiği eski ve yeni zümrelerin menşe ve ananelerinin aynı olmasıyla izah edilebilir. Bu iş için bir asır kâfi gelmiş olmalıdır. XV. Asrın ilk yarısında artık ozan Dede Korkut'un uzak menkıbevi devirlerde naklettiği rivayet edilen hikâyelerin vakalarıyla yeni Türkmen boylarının Anadolu'da geçirdikleri maceralar birbirinden ayırt edilemez oldu, yani yeni coğrafi sahneler üzerine yeni düşmanlara karşı yapılmış mücadeleler eski kahramanlara izafe edildi ve ananevi ozan Dede Korkut'un anlattığı hikâyelermiş gibi kabul edildi (Boratav, 2002: 42).

Destan devrinden hikâye devrine geçişin ara dönem olarak sayabileceğimiz Dede Korkut hikâyelerinden sonraki dönemde ise artık destanların yerini halk hikâyeleri alır. Yerleşik yaşamın bir getirisi olarak daha kısa sözlü edebî ürünler ve savaşçılıktan ve toplumsal önderlikten ziyade daha romantik ve bireysel çabaların ön plana çıktığı konular halk hikâyelerde yansıma bulur. Bu bakımdan halk hikâyeleri destanların kısaltılmış ve yeni yaşam biçimine uyarlanmış şekli olarak da düşünülebilir. Nitekim halk hikâyelerinin içinde de destani unsurlara rastlamak, benzeri motiflerle karşılaşmak mümkündür.

> Dede Korkut Kitabı'yla, halk hikâyesi nev'inin daha yeni numuneleri arasında en aşağı bir buçuk asırlık bir fasıla durmaktadır. Bu yeni numuneleri tarihi vesikalar veya telif zamanına yakın bir tarihte istinsah edilmiş nüshalar vasıtasıyla değil, ancak eserlerin bünyesinin ve muhtevasının tahlili yoluyla en fazla XVI. asır sonlarına çıkarabildiğimiz halk hikâyeleri teşkil ediyor (Boratav, 2002: 43).

Türk sözlü edebiyatının yazılı kaynakları içinde Dede Korkut Kitabı üzerinde destan devrinden hikâye devrine geçilmiş olduğu görülür. P. N. Boratav'ın yukarıdaki satırlarda aktardığı bilgiler göre Dede Korkut Kitabı ile halk hikâyeleri arasında yaklaşık olarak bir buçuk asırlık bir zaman diliminin bulunması geçiş döneminin birdenbire yaşanamayacağı göz önüne alınarak verilen ortalama bir zaman dilimidir. Buradan hareketle denilebilir ki takribi olarak XV. yüzyılın başlarında destan devri son bulmaya ve destan-hikâye arası bir türden daha sonra halk hikâyesine geçiş yapılmıştır. Dolayısıyla halk hikâyeleri destan muhtevasının seyreltilmiş hâlidir.

Hikâyelerin destanla olan ilişkisi haricinde tipoloji açısından da benzeri yönleri ihtiva ettiği görülür. Destanlarda olduğu gibi halk hikâyelerinde de belirli tipler belirli aşamalardan geçer ve yine belirli görevleri icra ederler. Halk hikâyelerinin kahramanları da destan kahramanları gibi olumlu özellikleri kişiliklerinde barındırdıkları gibi olağanüstülük arz ettiklerine de rastlanır ve onların mücadele etmek zorunda kaldıkları kişiler ise destanlarda olduğu gibi olumsuz özellikleri ile karşımıza çıkan kişiler olurlar. Destanların daha kısa bir hâli olduğu düşünülecek olursa destan tiplerinin kalıplaşmış davranışlarına benzer şekilde hikâyelerdeki tiplerin de kalıp davranış biçimlerinin olduğu görülür. Bu bağlamda belli bir tipolojinin destandan halk hikâyesine devamlılık arz ettiği anlaşılır.

3.3. Dünya Halk Edebiyatında Kahraman Tipi Üzerine Yapılan Çalışmalar

Dünya üzerinde halk edebiyatı çalışmalarına ağırlık verilmesi nispeten geç bir tarihe dayansa da kısa zamanda pek çok bilgiye ulaşmakla halk kültürüne dair pek çok eser ortaya konmuştur. Bu bağlamda milletler yalnızca kendi kültürünü değil aynı zamanda diğer milletlerin de kültürünü araştırmaya başlamışlardır. Halkların kendi köklerini merak etmesiyle kendi ilkel zamanlarını keşfetme arzusu sayesinde halkbilimi gelişmiş ve bu kapsamda yapılan pek çok çalışma ortaya çıkmıştır. Çalışmaların başlangıcı İstanbul'un 1453'te Fatih Sultan Mehmet tarafından fethini müteakip yeni ticaret yolları arayışındaki Avrupa'nın Amerika'yı keşfi ile karşılaştıkları yerli unsurlar ve onların kültürünü araştırmalarına dayanır.

Yapılan folklor çalışmaları kapsamında elde edilen edebî ürünler üzerindeki incelemeler tip adı altında kalıplaşmış niteliklere sahip unsurların varlığının tespit edilmesini sağlar. Bu tipler destan, halk hikâyesi, masal, fıkra gibi edebî ürünlerde sıklıkla karşılaşılan ve belirli davranış kalıplarını mütemadiyen tekrar eden kişilerdir. Onlar millî olmanın haricinde gayrı millî de olsalar temel özellikler açısından değişmez kaidelere bağlılardır. Bu kapsamda dünya üzerinde tipolojik incelemelere bakıldığında pek çok çalışmanın varlığı dikkat çeker.

Thomas Carlyle (1976: 1-351)'nin Kahramanlar adlı eserinde toplumun kahraman olarak kabul ettiği kişilerin hangi yönü ile kahraman oldukları konularına değinilmiş ve bunlar altı başlık altıda incelenmiştir. Ona göre bir kahramanın tip olarak öne çıkmasının birkaç değişik çeşidi vardır; bunlar Tanrı, Peygamber, şair, din adamı ya da kral olarak toplumlara önderlik etmiş kişilerdir. Toplumlara önderlik eden bu kişilere halk tarafından bir çeşit Tanrı'nın lütfu olarak kabul edilip kutsiyet atfedilmiş ve onların bu kutsal yönüne şükran amaçlı tapınma türü davranışlar geliştirilmiştir. Geniş kitleleri peşinden sürükleme iradesi olan bu lider konumundaki kişiler toplumların gelişmişlik düzeyine göre değişik alanlarda önderlik etmiştir. Buna göre Carlyle alt düzeydeki algılayış biçiminde Tanrı rolünün bir insana isnat edildiğinden bahseder ve ardından da toplumsal gelişmişlik arttıkça bu algı seviyesinin yükseldiğinden bahisle altı başlık altında lider konumunda algılanan kişileri kümelere ayırarak inceler.

Yazar T. Carlyle'ye göre ilk başlık altında incelenen kahraman Tanrı olarak algılanan kişilerdir. Tanrı olduğuna inanılan kahraman arkaik dönemlere işaret eder ve mitik bir dünya

algısı içinde bu kahraman tasvir edilir. Bu bölümde yazar kahramanın bir insan olmasının yanı sıra Tanrısal özellikler sergiliyor olması konusunu insan bedenin Tanrı'nın bir parçası olduğu düşüncesiyle bağdaştıran şu örneği vermektedir: "Dindar Novalis, "Evrende sadece bir tek Mabet vardır ve bu da insan bedenidir." der. Hiçbir şey bu yüce şekilden daha kutsal değildir. İnsan karşısında eğilmek, beden şeklindeki (Tanrının Tecellisine) gösterilen saygıdır. Bir insan bedenine dokunduğumuzda Tanrıya dokunmuş oluruz" (Carlyle, 1976: 32).

Tanrı'nın insan bedeninde tecelli ettiğine dair inanç doğrultusunda toplum içinde yönetme erkine ve mantıklı düşünme gücüne sahip olan lider kişilerin de geçmiş dönemlerde Tanrılaştırıldığından söz ederek İskandinav Tanrılarının başı olan Odin örneğini verir. Odin için geçmiş dönemlerde toplumuna zaferler kazandıran bir savaşçı olduğu yönünde tarihsel bir gerçeklik üzerinden hareket ederek zorlu zafer neticesinde tanrılaştırılmış olduğunu ifade eder. Buna bir örnek olarak ise şu satırlar yer alır:

> Snorro, "Heimskringla" adlı eserinde, Odin'in kahraman bir prens olduğunu, Karadeniz bölgesinde on iki prensliğe ayrılmış küçük bir ülkedeki büyük bir milletin bağrında nasıl yaşadığını sade ve özlü bir biçimde anlatır. Onun Asen'leri (Asyalıları) nasıl Asya dışına götürdüğünü, onları Avrupa'nın kuzey kısmına nasıl yerleştirdiğini, Edebiyat, şiir vesaireyi icat edişini ve zamanla İskandinavların kendisine Baş Tanrı olarak tapınmaya başladıklarını, yanındaki on iki prensin de onun on iki oğlu durumuna sokulup tanrılaştırıldıklarını hikâye eder (Carlyle, 1976: 50).

Odin'in bir prens, kral ya da komutan olarak toplumuna önderlik etmesi, zafer kazanması, öngörülerinin doğru çıkması ve halkına huzur ve mutluluk ettirmesi onun Tanrılaştırılmasına giden yolu oluşturmuştur. Pek çok diğer toplumda da benzeri örnekleri görüleceği üzere Odin burada yalnızca bir örnek üzerinden hareketle geniş bir bakış açısı yaratmak için verilmiştir. Diğer toplumların tarihî ve sosyolojik tabanı incelendiğinde onların da arkaik çağlarda liderlerini tanrılaştırdıkları görülecektir. Buna en yakın örnek Oğuz Kağandır ki onun Tanrı değil, ancak Tanrısal yani sıradan insandan farklı kutsal yönlerinin bulunması yine bu zihni yapının bir ürünüdür.

Thomas Carlyle, ikinci bölümde dinî otorite figürü olarak İslam dininin lideri olan Hz. Muhammed'i ele alır ve onun da tıpkı arkaik toplumlarda olduğu gibi içinden çıktığı halka önderlik ederek, ileri görüşlü, zafer kazanmasını ve barış içinde yaşamasını bilen özellikleri ile kahramanlaştırıldığından söz eder. Buradaki kahraman bu sefer Tanrı adına konuşan, ondan aldığı mesajları halkın düzen ve istikrar içerisinde yaşaması için topluma

ileten ve barışçıl yönleri ile öne çıkan lider bir kahraman konumundadır. Dikkat edilirse ilk bölümde kahraman olarak seçilen kişi aynı zamanda Tanrı olarak görülüyordu, burada ise Tanrısal bir bağlantı olmasına karşın bir insanın Tanrı olamayacağı yalnızca Tanrı ile insanlar arasında bir köprü olabileceği görüşü hâkimdir ve Tanrı-kahraman yerine bu sefer Peygamber-kahraman bağdaştırması yapılmıştır. "Artık kahraman, hemcinsleri arasında bir Tanrı olarak değil de Tanrı'dan ilham almış bir insan, bir Peygamber olarak tanınmaktadır. Bu kahramanlara tapınma dininin ikinci safhasıdır. Birinci veya en eski safhanın bir daha gelmemek üzere kaybolmuş olduğunu söyleyebiliriz" (Carlyle, 1976: 77).

Thomas Carlyle, kitabında yer verdiği bölümlerden üçüncüsü şair olarak kahramandan söz ederek onların kendilerinden önceki dönemlerdeki gibi insan görünümünde Tanrı ya da Tanrı buyruğu ile konuşan bir peygamber olarak algılanamayacak kadar gelişmiş toplumlarda ortaya çıkmış olmalarıdır. Tanrı-insan ya da peygamber-insan devirleri sona erdiği için şair olan ve yine Tanrı tarafından kendisinde bulunan yetenekleri doğrultusunda hareket edip kitleleri ardından sürükleme yetisine sahip kişiler yeni bir çağın kahramanları olarak gösterilmiştir.

Şairlerin ardından eserin dördüncü bölümde, din adamı olarak kahramanlardan söz edilerek Luther ve Noks adlı lider örnekleri verilir. Bu din adamları içinde bulundukları bozuk düzenden halkı refaha kavuşturma görevini üstlenerek barışçıl ve adil bir düzen kurulmasına önayak olarak yeni kahramanlar şeklinde ortaya çıkarlar. Görüldüğü gibi çağın gereklilikleri insan zihninin ve kalbinin de yönlendirmesini o doğrultuda düzenlemektedir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta arkaik çağlardaki inanma ve var olma ihtiyacının Tanrı'nın yeryüzünde bir suretle zuhur etmesi iken daha sonra peygamberlik vasfıyla yani suret değil sözlü iletişim hâlinde kalmasının yeterli olduğu dönemdir. Bu dönemin ardından ilk iki tanımlama aşılarak şairler gibi romantizm duygusallığı ile kalp zihin bağdaşıklığı sağlanarak kahraman konumuna geçilebildiği, çağın daha maddi dünyaya yönelik gereklilikleri ise artık kahramanların dinî boyutunun yani kalbe dokunma boyutunun haricinde ekonomik ve sosyal refah düzeyinin de arttırılması yönünde beklentilere dönüştüğü görülür. Ruhsal kahraman arayışından çıkan insanoğlu maddi boyutu yüceltebilen bir kahraman arayışına doğru evrilmiştir. En başta ilkel bir inanç düzeyi ile yalnızca ruhsal bir bağlanmaya ihtiyaç duyan insandan artık madde boyutunda varlıklar ile sürdürülebilir bir dünyevi yaşam boyutuna geçiş sağlanmıştır. Altıncı ve son bölümde ise kral olarak kahraman vardır. Burada kral olarak devlet yöneticisi işaret edilmiştir ve yönetici

konumundaki kişinin halkı adil ve refah bir biçimde yaşatmayı başarması gerekir ve yönetici ancak o zaman kahraman konumuna erişir. "Geleneksel Kahraman Kalıbı kavramı Türk folklor çalışmaları için yenidir. Batı'da uzunca bir zaman diliminde araştırılan ve Lord Raglan tarafından geliştirilen geleneksel kahraman kalıbı (folk hero pattern) üzerinde yakın zamana kadar ülkemizde metotlu bir çalışma yapılmamıştır" (Oğuz, 1998: 2).

Lord Raglan'ın (1998: 126) on iki adet hikâyeye uyguladığı 22 maddelik kalıbın ne olduğuna dair ilk çeviriyi Metin Ekici yapmıştır ve bu maddeler şunlardır:

1. Kahramanın annesi soylu bir bakiredir kraliyet ailesinden bir bakiredir.
2. Babası bir kraldır ve
3. Baba çoğunlukla kahramanın annesinin yakın bir akrabasıdır, fakat
4. Kahramanın anne rahmine düşüş şartları olağan dışıdır ve
5. Kahraman aynı zamanda bir tanrının oğlu olarak kabul edilir.
6. Çoğunlukla baba tarafından onu öldürme girişiminde bulunulur, fakat
7. Kahraman gizli bir yere gönderilir ve
8. Uzak bir ülkede evlat edinilen aile tarafından büyütülür.
9. Kahramanın çocukluğu hakkında bize hiçbir şey anlatılmaz, fakat
10. Kahraman yetişkinlik çağındayken gelecekte kral olacağı yere gider.
11. Kahraman, kral, dev, ejderha veya vahşi bir hayvana karşı kazandığı bir zaferden sonra,
12. Çoğunlukla kendisinin selefinin kızı olan prensesle evlenir ve
13. Kral olur
14. Bir süre herhangi bir hadise olmaksızın ülkeyi yönetir ve
15. Kanunlar yazar fakat,
16. Daha sonra kahraman tanrıların veya halkın sevgisini kaybeder ve
17. Tahttan ve şehirden uzaklaştırılır.
18. Kahraman, esrarengiz bir şekilde ölümle tanışır
19. Çoğunlukla bir tepenin üzerinde ölür
20. Çocuklarından hiçbiri, eğer varsa, onun yerine tahta geçemez
21. Kahramanın vücudu gömülmez fakat buna rağmen
22. Kahramanın gömülü olduğu kabul edilen bir veya birden daha fazla mezarı vardır.

Bu çalışmasında Lord Raglan çeşitli metinlerdeki kahramanları inceleyerek onların aslen bir noktadan türeyen geleneksel bir yaratma olduğunu savunmuştur. Bu yaratmaların kaynağını ise ritüeller ile ilişkilendirmiştir. Ritüellerden türeyen uygulamaların hikâyeleştiğini belirterek bu hikâyelerin de tıpkı ritüellerin değişmezliği gibi belli kalıplar çerçevesinde süregeldiği çıkarımında bulunur. Ritüellerin ise mitlerden yani eski inanç biçimlerinden türemesi ile birlikte bu yaratmaların temeli mit ve ritüel karışımıdır. İnanç sisteminde doğum ritüellerinin bulunması sebebiyle kahramanın doğumu hakkında bilgi

verilir; ancak doğumdan çok kısa bir süre sonra kahraman ortadan kaybolur ve tekrar sahneye çıkışı ergenlik dönemine tekabül eder. Lord Raglan'ın burada dikkatimizi çekmeye çalıştığı nokta gerçek hayatta bir çocuğun dünyaya geliş ritüeli yapıldıktan sonra ikinci defaya bir ritüele iştirak etmesi ergenlik çağını bulur ve erginlenme öncesinde hiçi bir ritüele dâhil edilmeyen çocuk bu aşamadan sonra yeniden toplum içindeki yerini alır. O nedenle L. Raglan'da kahramanın doğumdan sonra ortadan kaybolmasını bu inanç sistemine bağlar ve erginlenen kahraman yeniden sahnedeki yerini alır. Destan kahramanları gerçek kişiler olmak zorunda değildir, onlar ritüellerin ete kemiğe bürünmüş hâlidir. Onların hikâyesi, dinleyiciye bir olayı kültürel ve inançsal örüntülerle anlatarak geleneğin devamlılığını sağlarlar. Lord Raglan'ın ritüelistik bakış açısı ile temellendirdiği kahramanlık sürecinde kahramanın ulaşacağı hedef bireysel ve toplumsal barış huzur ortamını sağlayarak uyumlu ve güvenilir bir yaşama kavuşmadır. Bu uyumlanma sürecinin gerçekleşmesi ise çeşitli zorlukların bertaraf edilmesi ile elde edilir ve böylece kahraman ile onun dünyası birleşmiş ve uyumlanmış olacaktır.

Destan metinlerinde ya da sözlü edebî ürünlerde kahramanın serüvenini ritüellerin bir yansıması olarak ele alan Lord Ragan'ın bu görüşünü Joseph Campbell de destekler ve ona göre de kahramanın dünyaya gelişinden ölümüne kadar geçen süre zarfında dünya üzerinde sergilediği davranışlar birer ayin yansımasıdır.

> Kahramanın mitolojik macerasının standart yolu geçiş ayinlerinde sunulan formülün büyütülmüş hâlidir. Ayrılma-erginlenme-dönüş buna monomitin çekirdek birimi denebilir. Bir kahraman olağan dünyadan doğaüstü tuhaflıkların bölgesine doğru ilerler, burada masalsı güçlerle karşılaşılır ve kesin bir zafer kazanılır: kahraman bu gizemli maceradan benzerleri üzerinde bir güçle üstünlük sağlayarak geri döner (Campbell, 2000: 41).

İnsanın yeryüzünde doğum ile başlayan var olma serüvenini ritüeller ile kuşatılmış bir yolculuk olarak ele alan Joseph Campbell doğum hadisesini ayrılma olarak nitelemiş, ardından insanın yeniden varlık göstermek için ikinci defa sahneye çıkış aşamasını ise erginlenme olarak ele almıştır. Lord Raglan'ın da dediği gibi doğum ritüelinin ardından gelen ikinci ritüel erginlenme ayinidir ve bu durum edebî ürünlerde kahramanın sahneye çıkışı, maceraya atılması ile eşdeğer nitelik taşır. Destan metinlerinde erginlenme özellikle arkaik zamanlardan söz ediliyorsa Tanrısal kudret göstermekle de ön plana çıkabilir. Olağan dışı özellikler ile bezenen kahramanın çeşitli güçleri olabilir, uçabilir, yeraltına inebilir veya doğaüstü varlıklar ile iletişim kurabilir ve mücadele edebilir. Buna örnek olarak Joseph Campbell, Prometheus'un göklere çıkarak Tanrılardan ateşi çalıp dünyaya getirmesi

örneğini vermiştir. Benzeri şekilde pek çok destanda kahraman macerası sırasında Tanrısal kudret ile temas hâline girer. Ritüeller açısından düşünüldüğünde özellikle destani dönem ve öncesi devirlerde erginlenme bir çeşit topluma kendini kabul ve dâhil olma ile aynı anlama gelmektedir. Toplumun bir parçası olabilmek için erginlendiğini ispat eden kişi ile destan metninde bir zorlukla karşılaşıp onu aşarak varlığını gösteren kahraman tipi aynı görevdedir. Bu durum ritüellerin destanlara yansıyan biçimidir ve kahramanın macerası insanın erginlenmeden sonra ölümüne kadar devam eden hayat yolculuğunda karşılaştığı merhaleleri anlamak bakımından önemlidir.

Edebî eserlerin psikanalitik açıdan incelenmesi pek çok edebî dalda gündeme gelmekle birlikte ilk olarak bu alanın öncüsü olan Sigmund Freud[24] tarafından yapılmıştır. Her edebî eserin içinde yer alan karakterler birer psikolojik tablo çizer. Edebî eserler üzerinden yazarı belli olan eserlerin yazarının ve eserde yer alan karakterlerin psikanalizi yapılabilirken anonim eserlerde yalnızca eser üzerinden hareket edilerek bir değerlendirme yapılabilir. Sözlü edebî eserler içinde destanlar ele alındığında ise tipler üzerinden hareketle hem tipin hem de tipin yansıttığı toplumsal beklenti ile toplumun psikanalizi yapılabilir.

> Psişik süreçlerin incelenmesinden başka bir şey olmayan psikoloji edebiyatın incelenmesine de el atabilir; çünkü insan ruhu (psyche) bütün bilimlerin ve sanatların kaynağıdır. Bir yandan belli bir sanat eserinin oluşumunu açıklamasını, öte yandan bir kimseyi sanat bakımından yaratıcı kılan faktörleri ortaya çıkarmasını, psikolojik araştırmadan bekleyebiliriz (Freud, 1981: 53).

Sigmund Freud, psikanalizin kurucusu olmakla birlikte bu yöntemi hem birebir insanlar üzerinde hem de edebî eserlerden hareketle eserin yazarı üzerine uygulamıştır[25]. Onun edebî incelemeleri daha çok romanlar ve şiirler üzerine olsa da kuramın doğrultusundan hareketle pek çok edebî esere uyarlanabilen bir bakış açısı sunar. Bu sayede edebî türler üzerinde tip veya karakterlerin incelenmesi psikanalitik yöntemle de yapılabilir. S. Freud'un edebî eser ve yazarı üzerine yaptığı incelemelerin en meşhuru, çağdaşı ve arkadaşı olan Dostoyevski'nin Karamazov Kardeşler adlı romanı üzerine yaptığı incelemedir. Dostoyevski'nin eserlerinde en dikkat çeken yön kahramanların psikolojik

[24] Psikanalizin kurucusu sayılan S. Freud'un yaşam öyküsü hakkında şu bilgilere ulaşılmaktadır: 6 Mayıs 1856'da Moravia'nın Freiberg köyünde doğmuştur. O küçükken taşındıkları Viyana'da 1875'te tıp eğitimine ve 1882'de devlet hastanesinde çalışmaya başlamıştır. 1885'de nöropatoloji doçentliğine yükselir ve ardından Paris'e gider. Burada histeri üzerine çalışmalar yapar. Hipnotizma alanında ve nevrolar üzerine araştırmalar ve uygulamalar yapar. Bunlar neticesinde çocuklukta yaşanan cinsel algı ve deneyimlerin kişilik üzerine etlilere sebep olduğunu saptar. Bunun ardından psikanaliz çalışmalarına devam eder. (Freud,1989 :7-19)

[25] Psikanaliz: Freud'un geliştirdiği insanın uyumlu veya uyumsuz davranışlarının kaynağı sayılan, bilinçaltı çatışma ve güdüleri araştırıp bilince çıkararak davranış sorunlarını çözme yöntemi, ruhsal çözümleme (TDK Sözlük, 2005: 1630).

yönlerinin ve bu yön doğrultusunda sergiledikleri karakterlerin gerçek hayat ile oldukça örtüşmesidir. Bir yazar olarak Dostoyevski'nin eserlerinde insanların psikolojik yönlerinin açıkça gözler önüne serilmesinin haricinde eserlerdeki şahıs kadrosunda yazarın psikolojik yansımalarını da görmek mümkündür. Onun, Karamazov Kardeşler romanında ele aldığı aile yazarın kendi ailevi yaşantısından izler taşımakla birlikte eserdeki baba karakterinin Dostoyevski'nin gerçek hayattaki babası olduğu tahmin edilir, romanda yer alan dört kardeşin her biri ise Dostoyevski'nin kişiliğinin çeşitli yönlerini temsil eden karakterler olduğu çıkarımında bulunulur. Psikanaliz kuramı doğrultusunda bu romanı inceleyen S. Freud (1981: 5-14)'un konu hakkında yazmış olduğu "Dostoyevski ve Baba Katilliği" adlı makalede ayrıntılarıyla verdiği üzere Dostoyevski'nin psikolojik yönünün eser üzerinde nasıl yansıdığı ele alınmıştır. "Karamazov Kardeşler'deki babanın öldürülmesi ile Dostoyevski'nin babasının öldürülmesi arasında kesin benzerlik bu büyük yazarın hayatını yazanlardan çoğunun gözünden kaçmamış ve onları "belli bir modern ruh bilim okulundan" söz etmek zorunda bırakmıştır" (Freud, 1981: 14).

Sigmund Freud'un psikanaliz açısından incelediği eserde Dostoyevski'nin hayatından parçalar taşıdığı ve bu parçaların da nelere tekabül ettiği konusundan hareketle yazarların kişisel psikolojilerinin eserleri üzerinden takibin yapılabileceği sonucu çıkarılabilir. Yakın dönem yazarlarından biri olması sebebiyle Dostoyevski'nin roman türü altındaki eserlerine yansıyan psikolojisinden yola çıkarak, evvel zaman içinde destan devrine doğru uzandığımızda da psikanalitik açıdan incelenebilecek karakter yoğunluğu ile karşılaşılır. Destan metinleri anonim olmakla birlikte yazan kişinin değil toplumun psikanalitik yönü tipler üzerinden incelenebilir ve bu sayede toplumun psikolojik yapısı ortaya çıkartılabilir. Destan devrinde üretilen eserler bir toplumun ilk aşamaları hakkında bilgi vereceği için günümüz eserleri gibi bir yazarın bir konuyu ele alıp kendi psikolojik durumu veya eserin ortaya konmasının ardındaki beklentiler ile yön vermesi doğrultusunda yazılmamıştır. O nedenle toplumsal bir gerçeklik düzleminde, toplumsal bir psikoloji yansıtan destanlar ilkel dönemler hakkında bilgi vermesi ile kolektif bir sahne ortaya koyar. Edebî eserler üzerinde psikanalitik bir bakış açısının görünenin ardında yatan asıl gerçekliği gözler önüne sermenin bir yolu olduğu konusuna C. Gutsav Jung'da değinir.

> İnsan duyuş ve anlayışını her yönden aşan, bundan ötürü bireye ne kadar şiddetli bir etki yapmış olurlarsa olsunlar, sanatın gereklerine kolayca uydurulabilirler. Oysa ilkel yaşantılar üzerine düzenli bir dünyanın resmi yapılmış olan perdeyi ansızın yırtar ve henüz ortaya çıkmamışın dipsiz uçurumuna şöyle bir göz atmamızı sağlar (Jung, 1981: 59).

İlkel dönemler hakkında bilgi sahibi olmamızı edebî açıdan kolaylaştıran sözlü ürünler içinde destanlar, psikanaliz ile incelendiğinde metinlerde yer alan her bir tipin belli psikolojik temele dayanan davranış kalıbına sahip olduğu görülür. Destan metinlerinde kahraman tipinden beklenen davranışlar ile antikahraman tipinden beklenenler farklı olacağı gibi metin içinde yer alan diğer tiplerin de her birinin kalıplaşmış davranış modelleri belli bir psikolojik altyapıyı sunmaktadır. Belli bir tipoloji ile pek çok destan metninde aynı nitelikler ile karşımıza çıkan karakter ile toplumun değerler sisteminin psikolojik yönden açığa çıkmasına yardımcı olur.

Psikanalitik bakış açısı ile ele alındığında kahramanın yolculuğunda varlığını ortaya koyması konusunda iki görüş öne çıkar ki bunlardan birisi C. Gustav Jung[26] diğeri ise Otto Rank'tır[27]. Kahramanı sıradan bir insanın kendini gerçekleştirmesi ile değerlendirdiğimizde G. Jung'un öne sürdüğü düşünce birey olabilme meselesi ile örtüşür. Jung'a göre bu durum bir(eysel)-leşme olarak ifade edilir ve bunun gerçekleştirilebilmesi için de kişinin kendi gölge yönü ile topluma sunduğu kabul gören yönü arasındaki bağlantıyı kurabilmesinden geçer. C. Gustav Jung'a göre insan ancak gölge yönü ile bilinç düzeyinde yüzleşerek bir-leşmeye ulaşır. "Bir-leşme sürecinin temel düzeneği bilinç ve bilinçdışının karşılıklı eyleşimidir. Kişinin kendi merkezine doğru büyük yolculuğunu tarif ederken Jung'un başvurduğu referanslar arketipsel sembollerdir" (Jung, 2005: 13).

Arketip olarak değerlendirildiğinde kahramanın ana rahmine dönme isteğinin altında başlangıç noktasına dönme arzusunun yatması, dünyaya gelişin ilk imgesel yapısının anne kavramı olduğu üzerine oturur. Annenin koruyucu ve kuşatıcı birlik içindeki dünyasından yani karnından ilk kopuşla birlikte yeni bir yaşamsal fonksiyona geçiş yapan insan için mücadele dolu zamanlar başlamış ve huzurlu kuşatıcılıktan çıkılmıştır. Kahramanın

[26] Carl Gustav Jung'un eser çevirisinin yapıldığı kaynakta biyografisine kısaca yer verilen eserden aktarılan bilgiler şu şekildedir: C. G. Jung 26 Temmuz 1885'te Kesswil'de doğmuş, 6 Haziran 1961'de Kilssnacht'ta ölmüştür. 1895'te Bassel Üniversitesine girerek klasik filoloji ve arkeoloji eğitimi almaya başlayan C. G: Jung daha sonra tıbba ilgi duymuş ve 1902'de Zürih üniversitesi'nden tıp doktoru unvanı almıştır. Berghölzi Akıl Hastanesi'nde psikiyatri uzmanı olarak çalışmaya başlamıştır. 1906'da çalışmalarına ilgi duyduğu S. Freud'a ilk mektubunu yazmış ve bir yıl sonra da onunla tanşmak için Viyana'ya gitmiştir. İki mühim şahsın dostluğu 1913'te kopmuş ve bunun nedeni olarak da C. G. Jung'un her şeyi S. Freud gibi cinselliğe dayandırılmasını reddetmesi gösterilmiştir (Jung, 2006: 3). Bir başka Carl Gustav Jung anlatısında ise "C. G Jung tıp ve psikiyatri kökenli bir ruh çözümleyicisidir. Psikolojik tiplemeler, kompleksler teorisi ve sözcük çağrışım testi gibi özgün bilimsekatkıları, günümüz psikolog ve psikiyastristi için de yerini muhafaza etmiştir" denilmektedir (Jung, 2005: 8).

[27] Otto Rank 1884'te Viyana'da doğmuş 1939'da New York'ta ölmüştür. S. Freud'un çalışmlarından etkilenmiş ve onun düzenlediği Çarşamba toplanılarına katılmaya başlamıştır. 1912'de Viyana Üniversitesi'nden felsefe doktorasını almıştır. Yıllarca S. Freud ile çalışığp onun eserlerini çevirdi ve yayıncılığını yapmıştır. Daha sonrada S. Freud ile görüşleri ayrışmaya başlamıştır ve psikanalizden koparak yeni bir psikoterapi yöntemi geliştirmiş, onun görüşleri varoluşçu akıma öncülük etmiştir (Rank, 2014: 1).

maceralarla dolu yaşamı da dünyaya gelen insanın zorluklarla dolu yaşamı ile örtüşerek varılması gereken nihai amacın kaynağı, huzurlu bir zaman dilimine dönmekle mümkün olduğu yönündedir. Macerasını tamamlayan kahramanın yurduna dönmesi ve oradaki düzensizliğe de son vererek özlemi çekilen huzura kavuşulması son merhale olarak karşımıza çıkar. İster Lord Raglan'ın ritüelistik temeli ile istenirse psikanalisttik yaklaşımla ele alınmış olsun anlatılan maceralarda ve kahramanın yaşam döngüsünde büyüsel temalarla karşılaşmak mümkündür. Bur durum ele alındığında başlangıç aşamasında anneden kopuş ve yeni bir yaşama biçimine geçiş ile ilk olağanüstü var oluş gerçekleşmiş olur. Ancak ilahi kabul edilerek büyüleyicilik atfedilen tek olay bununla sınırlı kalmayıp kahramanın kendisinde ya da macerası esnasında karşılaştığı diğer varlıklarda da büyüsel niteliklerin varlığı göze çarpar. Sihirli durumlardan hareketle kahraman sıfatına sahip olan kişilerin arkaik destanlarda daha çok Tanrısal kutsiyet arz eden özelliklere sahip olması onların da ilahi kudreti bakımından şamanistik fonksiyon taşıdıklarını akla getirir.

İlk destanların sihirli güçlerle bezeli anlatımı kahramanın olağan dışı kudrete sahip olmasının gerekliliğini o günün bakış açısı ile sergilerken zaman içinde büyüsel nitelikler azalarak fiziksel kuvvete ve zekâya dayalı nitelikler ön plana çıkmıştır. Bu durum göz önüne alındığında ilk destanlardan günümüze doğru kahramanın niteliklerinde değişimin olduğu gözlenebilir. Joseph Cambell ise C. Gustav Jung'un görüşünü destekler nitelikte kahramanın maceraya atılmadaki amacını şu şekilde açıklamıştır:

> Kahramanın ilk işi ikincil etkilere ait dünya sahnesinden ruhun, güçlüklerin gerçekten yerleşmiş olduğu şu nedensel bölgelere geri çekilmek ve orada güçlükleri halletmek, kendi özelinde onların kökünü kazımak (yani, kendi yerel kültürünün yarımcı cinleriyle çatışmak) ve bozulmamış, dolaysız deneyimi C. G. Jung'un "arketipsel imgeler" dediği şeyin asimilasyonunu aşmaktır (Cambell, 2000: 28).

Bir diğer psikanalizci bakış açısı O. Rank'a göre ise kahramanın ya da bireyin asıl mücadelesi yani varmak istediği nihai hedef ana rahmine dönme arzusudur. Kahramanlık konulu anlatılarda kahramanın sürekli olarak birtakım zorluklarla karşılaşması ve kurtulması ele alınırken burada sıklıkla rastlanan kurtulmalardan biri de açıkça anne tarafından kurtarılmadır. Bu durum doğum olayına tekabül ederken kahramanın karşılaştığı zorluklardan kurtulması da rahme dönüş isteğini içererek güvenli alana çekilme düşüncesini çalıştırır. Bu noktada O. Rank'ın üzerinde durduğu başlıca konu kahramanın doğuşu mitinden hareketle insanın ana rahminden kopuşudur. Bu kopuş zorluklarla bezeli olduğundan anlatılardaki kahramanların da maceralarında çeşitli zorluklar vardır.

Doğumunun mucizevi olduğu kahramanlar olduğu gibi doğum sonrasında da mucizevi özellikler sergileyen kahramanlar mevcuttur. Babasız doğum, çok yaşlı ana babadan doğmak, ilahi bir kudret sonucu yıllar sonra çocuk sahibi olan çiftler vb. gibi durumlar doğumun mucizevi olan yönleri iken Oğuz Kağan gibi olağan dışı fiziki görünüm haricinde, doğar doğmaz konuşup çok hızlı bir gelişim ile büyüyen kahramanlar da mevcuttur. Yaşadığı toplumdaki diğer insanlardan ve yaşıtlarından farklı gelişimsel özellikler sergileyen kahraman her ne kadar olağan dışı insani özellikler gösterse de aynı zamanda o insani yetilere de en üst derecede sahiptir. Aklen ve duygusal olarak insani özelliklerini üst seviyede yaşamanın dışında insanüstü niteliklerle de donatılarak kahraman olması desteklenmiştir. Ancak her destan kahramanının olağanüstü özelliği olması gerekmez, bu durum arkaiklikten uzaklaştıkça kahramanın da olağanlaşması sonucunu getirir. En eski tarihî dönemlere dayanan destanlarda arkaik özelliklerin çokluğu ile birlikte destan kahramanının da olağanüstü donatılara sahip olması sağlanırken arkaiklikten uzaklaştıkça kahraman da sıradan insan özelliklerine daha çok yaklaşır.

Destanlar millî boyutta ele alınırken en eski destan örneklerine göz atamak ilk oluşum aşamasını verdiği gibi ilk ata fonksiyonları hakkında da bilgi sahibi olunmasını sağlar. Bu gibi fonksiyonlara sahip destanlar arkaik özellikleri yoğun olanlardır ki bunlar sadece millî bilinçaltının ilk oluşum aşamalarını vermekle kalmaz aynı zamanda pek çok milletin destanı ile de ortak özellik göstermesi bakımından insanlığın ilk aşamaları hakkında da bilgi verebilir. İlk ata özelliğine sahip destan kahramanı içinde yaşadığı dünya ile özdeşleşen özellikler sergilemelidir ki onunla bir bütün olduğu ve onun kutsiyetiyle eşleşen yönleri olduğu ortaya çıksın. Bu ilk ata gökyüzü ve yeryüzü unsurları, hayvan ve bitkiler ille özdeşleşen tarafları ile sıradan insandan daha kudretli ve evren ile parça bütün ilişkisi kurabilen bir yapı ile karşımıza çıkar. Öyle ki o, gökyüzüne doğru yükselebilir ve Tanrılar ile görüşebilir, yeraltına inebilir, hayvanlarla, bitkilerle, dağlar, ağaçlar, nehirler gibi coğrafi varlıklarla konuşabilir. Sırdan insanın o ana kadar bilmediği pek çok yöntemi kutsi özelliklerinin zuhur etmesi ile onlara öğretebilir. Bu konuda Prometheus örneğinde ateşin Tanrılardan çalınıp insanoğluna getirilmesini yeniden hatırlamakta fayda varken oğuz Kağan'ın seferi sırasında tekerlekli arabalar ile yüklerin taşınmasının icadı da bir nevi tekerleğin icadı gibi bir çağrışım uyandırmaktadır. Her iki destanda da o ana kadar toplumun tarafından bilinmeyen ancak hayatı kolaylaştıran unsurlar ilk kez nasıl ortaya çıktığı konusunda bilgi aktarılmakta olup ilksel özellikleri ihtiva etmesi bakımından arkaik destanlar olarak karşımıza çıkarlar.

Türk destanlarına bakıldığında arkaik özellikteki destanlardan günümüze doğru bir çizelge oluşturulsa ilk atadan itibaren kahraman tipinin belirlendiği ve bu noktadan hareketle diğer destanlarda da aynı tipin bazı özellikleri merkez kalmak suretiyle gelişip günümüze uzandığı gözlemlenebilir. Eleazar Moiseevich Meletinsky'nin görüşlerine çalışmasında yer veren Ülkü Kara Düzgün (2007: 47), Türk destan kahramanın ortaya çıkış ve gelişimindeki faktörlerini şu şekilde aktarır:

1.Arkaik Yakut ve Sibirya Türk-Moğol destanlarında karşımıza çıkan merkezi kahraman tipi kültürel/medeni kahraman tipidir.

2.Bu tipe diğer kültürlerin mitolojilerinde de rastlanmaktadır.

3.İlk döneme ait epik eserlerde karşımıza çıkan kahraman tipi dünyada yalnızdır. Hatta ilk insan olduğu düşünülmektedir.

4.Zaman zaman kahramanın Tanrı ile olan akrabalığından söz edilir. Mesela, Yakutların destan kahramanı Er-Sogotoh'un Yuryun Aar-Toyon'un (Büyük Tanrı-Yaradan) oğlu ya da torunu olduğuna inanılması gibi.

5.Bu kahraman tipi aynı zamanda ilk ata fonksiyonu üstlenmektedir.

6.Destanlarda kahramanın yalnız olduğu, anne ve babasını tanımadığını ifade etmesinden anlaşılmaktadır. Orta dönem kahramanlık destanlarında da bu yalnızlık motifinin korunduğu görülür. Bu dönemde yalnızlık motifi kahramanı düşmanla karşı karşıya getirmek için kullanılmıştır. Düşman tarafından soyu yok edilen kahraman yalnız kalır. İntikam almak üzere tek başına harekete geçer.

7.Bazen de kahramanın anne ve babası olmamasına rağmen kız kardeşinin olduğu tespit edilir.

8.Kültürel kahraman tipinin fonksiyonu destanın varyantlaşması ve aktarımına bağlı olarak değişebilmektedir. Bu durumda ilk ata ya da medeni kahraman tipi ise tanrıların katına gönderilerek pasifleştirilir.

9.Arkaik destanlardaki kahraman tipinin en önemli görevi, üreyerek veya başka yollarla halk meydana getirmek ve onlara yaşayabileceği bir alan yaratmaktır.

Yukarıda Ü. Kara Düzgün'ün eserinden alınan E. Moiseevich Meletinsky'nin kahraman tipi için ifade ettiği dokuz madde incelendiğinde arkaik dönem destanlarında kahramanın Tanrı ile eş değer görüldüğü sonucuna varılır. Arkaik kahraman da tıpkı Tanrı gibi yoktan var olmuşçasına anne ve babaya sahip değildir. Tanrısal özellikteki kahramanın, ilerleyen dönemlerde bu yönünden sıyrılarak insani özellikler boyutuna taşındığı görülür. Her ne kadar insani boyuta taşınsa da arkaik özelliğinden dolayı ilk ata fonksiyonunu yitirmez ve türünün devamı için uğraşan bir yapı adına mücadele verdiği görülür.

Kahramanın Sonsuz Yolculuğu adlı eserinde Joseph Campbell[28] tüm kültürlerde yer alan anlatıların ortak noktalarını ele alır ve Roma, Yunan ve Doğu uygarlıklarının en eski sözlü kültür ürünlerinin temelde aynı aşamalara sahip olduğunun altını çizer. Joseph Campbell'in incelemeye tabi tuttuğu kişi anlatıların başkahramanıdır ve olayların bu kişi ekseninde geliştiği ve asıl anlatılmak ve gelecek nesillere miras bırakılmak istenen ideolojilerin de yine kahraman merkezli bir aktarım olduğundan söz eder. Eserde üç ana başlık altında kahramanın serüvenini incelemiştir. "Yola Çıkış" adlı ilk bölümde kahramanın maceraya atılmasını gerekli kılan itici unsur olarak maceraya çağrı yer alır; bu aşamada kahraman içinde bulunduğu dünyadan farklı bir boyuta evrilecek ve yeni olaylarla karşılaşarak erginlenmeye ulaşacaktır. Dünyaya gelişinden itibaren kahraman olduğu yönündeki emareler bu aşamada gerçeğe dönüşecek ve ona itici güç olarak maceraya atılma kudreti verecektir. Kendi arzusu dışında bir çeşit görevlendirme ile de atılabileceği macerada kahramanın karşısına çıkabilecek pek çok zorlu unsur bulunur. Ancak kahramanı maceraya sürükleyen kuvvet onun şahsında gerçekleşecek dönüşüm ve ardından büyük bir kitleyi etkileyecek olan zaferin sağlanması arzusudur. Maceraya atılma sebebi halkın, devletin ya da zor durumda kalan kişilerin içinde bulundukları kötü koşullardan kurtarılması gibi sebeplerdir. Kahraman nezdinde daha büyük kitlelerin kurtuluşu hedeflenir.

Kahramanı erginlenme hâline ulaştıran olaylar silsilesi sonucunda ikinci aşamaya geçen kahraman için "Erginlenme" bölümünde çeşitli sınavlar ve mücadeleler yolu sıralanmıştır. Kahraman başarması gereken amacına doğru ilerler, önüne çıkan ve onu amacından alıkoyabilecek pek çok unsurun üstesinden gelir, hedefine ulaşır. Kahraman

[28] Joseph Campbell (1904-1987): Asıl olarak mitler üzerine devrim niteliğindeki çalışmalarıyla tanınan Amerikalı yazar, editör ve öğretmen. New York City'de doğmuştur. Pablo Picasso ve Henri Matisse'in sanatının, Sigmund Freud ve Carl Jung'un psikoloji çalışmalarının ve James Joyce ve Thomas Mann'ın yapıtlarının etkisiyle, Cambell bütün mit ve destanların, toplumsal kozmolojik ve ruhsal dünyayı açıklamaya yönelik evrensel insan çabasının kültürel dışavurumları olarak birbirine bağlandığını ortaya koyan bir kuram geliştirdi (Campbell, 2000:1).

macerası boyunca olağan veya olağanüstü düşmanlarla karşılaşır. Bunları bazen kendi gücü ve zekâsıyla, bazen de yoldaşı ya da ilahi bir elin yardımıyla aşar. Bu aşamada kahraman ilahi yön ile tanışarak manevi bir boyut da kazanır. Kahraman, burada verdiği mücadeleyle bir hedefe nasıl ulaşılması gerektiği ve karşılaşılan zorlukların nasıl bertaraf edilmesi gerektiği konusunda ardından gelecek olanlara bir nevi yol göstermiş olur. Kahraman, kazandığı zafer ile yurda geri dönmek üzere yola çıkar. "Dönüş" adlı son bölümde ise dönüş yoluna koyulan kahraman çeşitli zorluklarla karşılaşır ve onları da bertaraf ederek başlangıçtaki noktaya geri döner. Kahramanın geçirdiği bu üç aşamalı yolculuk ile bir kahramanın nasıl olması gerektiği ve o yoldaki süreçler anlatılarak örnek insan modeli sergilenmeye çalışılır.

Joseph Campbell'in kahramanın dönüşümlerini konu aldığı bölümde çeşitli kahraman tipleri ayrı ayrı incelenmiştir. Burada ilk sırayı ilksel kahraman almıştır. O ilk ata fonksiyonunda olup evrenin, dünyanın ve insanın yaradılışı gibi ilksel dönemler hakkındaki bilgileri bizlere sunmaktadır. Bu ilk ata fonksiyonundaki kahramanlar olağan dışı görünüm ve davranışlarda olabilirken insan kahraman olarak adlandırılan bir diğer bölümde ise kahraman insani yaradılışa sahiptir. İnsan kahraman ise temsil ettiği özellikler açısından farklı adlandırmalara sahiptir bunlar; savaşçı, âşık, imparator ve tiran, dünya kurtarıcı, aziz olarak adlandırılan kahramanlardır. (Cambell, 2000: 353-409)

Türk boylarının destanları üzerine çalışma yapan ve pek çok destanı inceleyen Karl Reichl, destan metinlerinde yar alan kahramanları ve yardımcı kahramanları da ele alır. Karl Reichl'in çeşitli Türk destanlarında ortak olarak bulduğu nokta her destan kahramanının amacının kendine özgü olduğu, ancak her kahramanının o nihai hedefe ulaşmada anlatı içeriğine göre örnek sayılabilecek davranış kalıplarını tekrar ettiğidir. Bu çıkarıma nazaran Türk destanları bir şema olarak ele alınmış olsa tüm destan kahramanlarının temel düzlemde benzeri hareketleri sergilediği görülecektir. Ele alınan şemada karşılaşılan tabloya bakıldığında bu durum her destan kahramanını kendi içinde farklı kılacak özellikler sebebiyle kahramanları birbirleriyle eşit yapmaz fakat bir denklik sağlar. Sağlanan bu derinlik ortak davranış kalıplarının varlığının belirlenmesi açısından önemlidir. Zira destani metinlerin iskeletinin oluşumu açısından aynı derinlikten, dolayısıyla aynı kalıptan gelmek belli bir prototip sağlar. O iskelet üzerine farklı kaslar, dokular ve kıyafetler eklense de ana malzemenin değişmezliğini Karl Reichl vurgular.

> Her figür, kendine has ve açık bir şekilde tarif edilmiş bir fonksiyona sahiptir –kahraman, rakip, yardımcı, kadın kahraman- ve her hareket, oyunun kuralları tarafından belirlenmiştir: kahraman sevgiliyi kazanır, saldırganı yener; kahramanın yoldaşı, bir yardımcı gibi hareket eder; kahramanın rakibi, hainlerin ve cadıların yardımına müracaat eder; kadın kahraman cesur ve kahramana bağlıdır (Reichl, 2014: 303).

Victor M. Jirmunskiy'nin Türk Kahramanlık Destanları adlı eserinde Manas ve Alpamış destanları ile kahramanlık masalı incelemesi yapılmıştır. Eserde yer alan metin incelemelerinde Manas üzerine yapılan tip incelemesi de bulunmakta olup, Türk boylarının destancılık geleneği ile Manas arasında bağlantı kurularak verilen örnekler Manas merkezinden hareketle genel bir kahraman tanımlaması yapılması açısından önemlidir. V. M. Jirmunskiy, tüm Türk destanlarında kahramanın fiziki ve ruhi özellikler açısından ortak yönlerin bulunduğunu ifade etmiştir. Onun Manas destanı ekseninde Orta Asya Türk kahraman tipi tanımlamasına göre;

Kahraman genellikle vahşi ve güçlü yönleri ile ön plana çıkan hayvanlar ile eş tutulur ve fiziki kuvvetinin kudretli görüntüsü adına doğadan ilham alınarak dağlara, aya, güneşe atıfta bulunarak kahramanın betimlemesi yapılır. Kahraman arkaik düşüncenin de etkisiyle olağanüstü özellik göstermesi gerektiğinden kendisine hiçbir silahın tesir etmediği bir yapıdadır. Kahraman fiziki olarak sıradan bir insandan katbekat güçlüdür ve savaş meydanında düşmanı korkudan titreten bir görüntüsü vardır. Kahramanın atı da kendisi kadar kuvvetli, zeki ve olağan dışı özellikler ile donatılmış mucizevi bir varlıktır. Kahramanının kılıç, ok, yay, mızrak, tüfek gibi geleneksel silahları vardır ve bunlar sihirli güçleri olan bir usta tarafından olağanüstü özellikler katılarak yapılmış da olabilir. Kahramanın yanında ona yardımcı ve sadık olan kırk asker (çora) bulunur, bunların her birinin ise kendine göre bir mahareti vardır. Kahramanın yanında kırk adamı olsa da olmasa da ona sadakatle bağlı ve savaşçılık hüneri olan bir silah arkadaşı bulunur. Kahramanın kendisi asil bir soydan gelmiyorsa bile bu soy bağlantısı zaman zaman karısı tarafından kurulan akrabalık ilişkisi ile verilmeye çalışılır. Kahramanın gönül verdiği kişi kendi soyundan ya da kendi dininden olmayabilir, yabancı unsurdan bir kızı alarak kahraman o unsurlar ile yakınlık kurar. Kahraman, düşmanla savaşırken onların en yiğit, en güçlü ya da en olağan dışı unsurları ile mücadeleye girişir ve kahramanın savaşçılığı düşmanı dahi hayran bırakır. Kahraman, düşman olan unsurları bertaraf ederek yurduna huzur, güven ve bolluk getirerek sorunları ortadan kaldırır (Jirmunskiy, 2011: 59-71).

> Raglan'ın Geleneksel Kahraman Kalıbını Özkul Çobanoğlu (1996), Oğuz Kağan ile Er Töştük destanlarına uygular. (Devamında, Raglan'ın makalesini Metin Ekici (1998), Türkçe'ye çevirir.) Sonrasında, M. Öcal Oğuz geleneksel kahraman kalıbını Dede Korkut'taki Boğaç (1998) ile Basat (1999) anlatmalarına uygular. İsmet Çetin ise (1998), kahraman kalıbını Oğuz Kağan, Manas, Edige Batır, Koblandı Batır, Er Sayın, Çora Batır, Alıp Manaş, Köroğlu gibi on dört Türk destan kahramanının doğumları ve aileleri üzerine uygular. Nerin Köse Kurmanbek Destanı'na (1999a), Kococaş Destanı'na (1999b) ve yirmi civarında Türk halk hikâyelerine (2000) uygular. Mahfuz Zariç ise, önce Kirdeci Ali Kesikbaş Destanı'na (2007), diğer bir çalışmasında ise Ağrıdağı Efsanesi romanına (2012) uygular. Mehmet Yılmaz da, Battal-nâme, Sasonlu Tavit ve Digenis Akritas destanlarını (2011) Geleneksel Kahraman Kalıbına göre değerlendirirken Mehmet Emin Bars (2014), aynı kalıbı Şor Türklerine ait Kartıga Pergen destanına uygular 1. Diğer taraftan, genel anlamda, ortak bir Türk destan kalıbı oluşturabilme ortak hedefiyle yola çıkılan bu araştırmalara bir yenisi de Erhan Aktaş (2014) tarafından Güney Sibirya Türk destancılık geleneği içinde yer alan Hakas Türk destanı Han Orba üzerine yapılan uygulamada görmek mümkündür (Tuna, 2018: 210).

Dünya edebiyatı içinde kahraman kalıbı üzerinden ya da direkt kahramana yönelik çalışmalar özellikle destanlar için uygulanırken buna ilaveten kahraman olarak görülen tarihi ve menkıbevi şahsiyetler üzerinden de tipolojik inceleme yapılmıştır. Bütün bunlar milletlerin ya da inasnlığın zihninde yer edinen belli bir kahraman tipinin ne olduğunu bulmaya yönelik olup bir yandan da edebi ürünün üretildiği dönemin zihin yapısını ortaya koymak bakımından önemli tespitlerdir.

3.4. Türk Halk Edebiyatında Kahraman Tipi Üzerine Yapılan Çalışmalar

Türk sözlü geleneği üzerine yapılan pek çok çalışma olmasına karşın tipoloji konusuna eğilen ve bu hususta destan tipolojisi incelemesinde bulunan çalışmaların sayısı sınırlıdır. Türk edebiyatında tipoloji konusunda yapılan çalışmaların başında Mehmet Kaplan (2019: 10-191)'ın Tip Tahlilleri III adlı eseri gelmektedir. Kitabın ilk bölümü Oğuz Kağan Destanına ayrılarak burada destan kahramanı olarak Oğuz Kağan'ın diğer Türk destanlarına da rol model olacak şekilde bir kahraman kalıbı yarattığından söz edilmiştir. Oğuz Kağan taşıdığı özellikler itibarıyla bir prototip olarak karşımıza çıkar ve diğer destanlarda da aynı özellikleri merkezi kahraman tipinde görürüz. İkinci bölümde Yenisey Mezar taşlarını ele alan yazar, Oğuz Kağan'ın kahramanlığındaki cihan hâkimiyeti ülküsünün burada küşülerek daha dar bir çevreye hâkim olabilen kahramanlık ile davam ettiğini iletir. Üçüncü bölümde Bilge Kağan, Kül Tigin ve Vezir Tonyukuk adına dikilen Göktürk Yazıtları'nda bu üç devlet yöneticisinin vasıfları kahraman tipolojisi açısından

incelenmiştir. Dağınık hâldeki Türk topluluklarını bir çatı altında birleştiren ve bunu yaparken de Tanrı'dan aldığı kut sayesinde icra edilmesinin kahraman tipolojisi açısından önemi vurgulanmıştır. Bir sonraki bölümde Dede Korkut kitabı ele alınmıştır ve burada yer alan on iki hikâyenin kahramanları merkezi tip açısından incelenmiştir. Beşinci bölümde Manas Destanı'nı inceleyen yazar burada merkezi kahramanın Oğuz Kağan ile benzeri özellikler sergilediğini, aradaki farkın hâkimiyet sahası genişliği üzerine olduğunu vurgulamıştır. Köroğlu'nun incelendiği bölümde ise Oğuz Kağan'dan Köroğlu'na kadar merkezi kahramanın hâkim olmak istediği sahanın git gide küçüldüğü belirtilir. Anadolu coğrafyasında geçen olaylar konu edinirken beylik yaşantısının sürdürülüp, sistemin aksak yönleri altında ezilen halkın sesi olmak isteyen Köroğlu'nun kahramanlığının Oğuz Kaan'a göre daha dar çerçeveli olduğu ele alınmıştır.

M. Kaplan'ın eserinde tipoloji açısından ele aldığı tek konu merkezi kahraman tipi olmayıp gazi, veli ve ahi tiplerini de ayrı başlıklar altında incelemeye tabi tutmuştur. Gazi tipi başlığı altında İslamiyet'in Türkler tarafından kabulü öncesindeki alp tipinin yeni dine geçişle birlikte gazi tipi hâline dönüşümü ve yüklendiği anlamlar üzerinde durulmuştur. Oğuz Kağan'dan başlayarak devam eden alp tipinin İslam'a evrilmesiyle birlikte cihan hâkimiyeti ve bağımsızlık ülküsüne dinî boyuttaki gazanın da eklenmiş olduğuna dikkat çekilmiştir.

> Gazi tipi de alp tipi gibi dünyayı fethetmeyi gaye edinen bir kahramandır. İslamiyet onun savaşına yüce bir mana ve zengin bir muhteva verir. Menşei binlerce yıl öncesine giden Oğuz Kağan Destanı tarihî bir şahsiyete tekabül etse bile, halkın muhayyilesinde efsanevi bir şekil almıştır. Fakat Alparslan, Fatih, Kanuni, Sultan Süleyman, Yavuz Selim, yaptıkları tarihî vesikalarla bilinen gerçek şahsiyetlerdir. Onlar Oğuz Kağan Destanı'nda anlatılanların kat kat fazlasını, kendi hayatlarında gerçekleştirirler. Onlara dair eserleri okurken gerçekle efsanenin birbirine karıştığını hissederiz (Kaplan, 2019: 111).

Nitekim, M. Kaplan'ın da bahsettiği gibi İslamiyet ile birlikte dinî algının değişmesi alp tipini gazi tipine dönüştürmüş olsa da gazi tipindeki kahramanların mücadeleleri Oğuz Kağan'ın mücadelesinden hiç de aşağı kalır değildir. Gazi tipi de tıpkı alp tipi gibi merkezi kahramanın tüm tipolojik özelliklerini ihtiva eder.

Sekizinci bölümde veli tipini ele alan M. Kaplan, velilerin İslam'ın yayılmasında ve fethedilen yerlerde kökleşmesine katkıda bulunmakla birlikte bunların bir kısmının hükümdar-veli bir kısmının ise yalnızca ilim erbabı veliler olduğundan söz eder. Onların mücadelesi dinin yayılması ve yerleşmesi üzerine olup gazi tipi kahramanlar ile eş tutmuştur.

M. Kaplan'ın (2019: 142-193) eserinin ilerleyen bölümleri ahi tipi "Leyla ile Mecnun", "Kerem ile Aslı", yeni aydın tipi (Büyük Reşit Paşa ve Şinasi), Hürriyet Kahramanı Namık Kemal, "Vatan Yahut Silistre" başlıkları altında incelenir. Destan tipolojisi konusu dâhilinde olan tip çeşitliliğinin çok daha sonrasına hitap eden bölümler olması sebebiyle bunların yalnızca adlarını anmak ve tipoloji konusuna dâhil olduklarını bilmek yeterli olacaktır.

Tipoloji üzerine destan metinleri merkez alınarak yapılan az sayıda çalışma olmasına karşın çeşitli destan incelemelerinde tiplere değinildiği de görülmektedir. Destan metinlerinde belli formüllere uygun biçimde devam eden ve hemen hemen pek çok destanda karşımıza çıkan geleneksel kalıplar mevcuttur. Bu kalıpsal ifadeler ya da durumlar destan metninde geçen tipler tarafından icra edilir. En hacimli Türk destanı olan Manas Destanı'nı inceleyen Abdülkadir İnan da geleneksel inanış çerçevesinde hareket eden tiplerin zaman ve din değişimine uğramış olunsa da davranışlarındaki benzerliğe dikkat çekmiştir. Manas destanında yer alan karakterler ve onların destan devrinden yazıya geçirilene kadarki süreç içerinde uğradığı değişime değinen Abdülkadir İnan, destanın tipleri hakkında çeşitli değerlendirmelerde de bulunmuştur. Manas destanının arkaik dönemlerine ait olan kısımları eski Türk destanları ile benzeri anlatılara sahipken zaman içinde eklemler ve değişimlerle birlikte İslami unsurların dâhil edildiği gözlemlenebilir.

> İslamiyet'in tesiri çok kuvvetli olan Sagımbay'ın Manas trilogiasında bile, bu eski Şamanizm inanışları, ara sıra çok kuvvetli şekilde kendisini göstermektedir. Hele ant törenleri ve ant formülleri destanın başından sonuna kadar Şamanizm kurallarına göre yapılmaktadır. Evlenme, nikâh, defin törenleri (hele ölüyü sütle yıkamak) İslamiyet'e hiç uymayan çok eski Şamanizm gelenekleridir (İnan, 1992: IX).

En uzun Türk destanı olan Manas Destanı da diğer Türk destanları gibi benzeri epizotlara, kahramanlar ve anti kahramanlar açısından belli kalıpsal davranışları sergileyen tipolojik özelliklere sahiptir. Buna ek olarak içinde en eski Türk yaşayış ve inanışına dair bilgiler barındırmasıyla da büyük önem taşır. Destan metni açısından en eski Türk kültürü hakkında bilgi verdiği gibi destanın kayıt altına alındığı XIX. yüzyıla kadar geçen süre zarfında ise üzerine eklemeler yapılmış olduğu metin incelendiğinde anlaşılabilmektedir. Tabakalaşmanın görüldüğü Manas Destanı sonradan yapılan eklemeler haricinde ilk hâline ulaşılmaya çalışıldığında geleneksel Türk destan epizotlarının geçtiği bölümlerde kalıplaşmış ifadeler ve durumlarla kendini belli etmektedir. Türk destan tipolojisi açısından

ise Manas Destanı kahramanın serüveni boyunca geleneksel açıdan kopmadan devam etmektedir ve bu yaşayış en eski Türk kültürü ve inancı hakkında bilgiler aktarır.

> Abdülkadir İnan'a göre Manas Destanı'ndaki yeni ve eski unsurları ayırmak kolaydır. Mesela kahramanların karargâhlarında bile çay ve semaver bulunması birçok mısrada "mıltık (tüfek)" sözcüğünün geçmesi Kur'an, namaz, hac, Mekke, Medine ve kitaplardan bahsedilmesi bunlardandır. Manas Destanı'nda en eski unsurlar ise, evlenmeleri tasvir eden epizotlardır. Bu epizotlardan anlaşıldığına göre Manas Destanı'nın kahramanları hep çapulla elde ettikleri kızlarla evlenirler (Tamir, 1995: 236).

Manas destanı hakkında Abdülkadir İnan tipolojik bir çalışma yapmış olmasa da onun aktardığı destan metninin önsözüne yazmış olduğu kısa bilgilendirme sayesinde destan tiplerinin geleneksel Türk destan tipleri ile benzer yönleri olduğu anlaşılmaktadır. Manas Destanı merkezli tipoloji konusu üzerine çalışan Nezir Temur ise destan metninde yer alan tipler üzerinde durmuştur. Nezir Temur, "Manas Destanı'ndaki Tipler Üzerine Bir İnceleme" adlı eserinde merkezi kahraman olarak Manas'ı ayrı, destanda yer alan diğer tipleri ise ayrı inceler. N. Temur'un eserinde ilk bölümde Manas Destanı, Manas destanı anlatıcıları ve Manas Destanı üzerine yapılan çalışmalar hakkında geniş bilgiye yer verilir. İkinci bölümde ise tipoloji konusu ele alınarak ilk olarak merkezi kahraman üzerinde durulur. Merkezi kahramanın doğumundan başlayarak kahramanın çocukluğu, han oluşu, seferleri ve ölümüne kadarki süreç ayrıntılı bir şekilde incelenmektedir. Aynı bölüm içerisinde alt tipler başlığı altında bilge, kırk yiğit, kadın kahramanlar, olağanüstü kahramanlar, alp kadın kahramanlar norm tipler olarak verilmiştir. Karşıt gücü temsil eden kahraman tipleri içindeyse düşman, hain ve mitolojik karşıt güçler verilir. Destanın zihniyet yapısını temsil eden tipler içinde ise Mitolojik, dinî ve tarihî tipler üzerinde durulmuştur. Kitabın üçüncü ve son bölümünde ise ikinci bölümde yer alan alt tiplerin işlevleri incelenmiştir.

> Merkezi kahramanlar anlatıdaki ana karakterlerdir. Bu sebeple merkezi kahraman anlatı boyunca erginleşme başta olmak üzere bir evrilme süreci yaşar. Tipler ise değişmez. Hain haindir; bilge bilgedir ve anlatı boyunca bu tipolojik unsurlar bir evrilme süreci yaşamazlar. Epik destanlarda veya daha genel bir ifadeyle halk edebiyatının anlatmaya dayalı türlerinde anlatının temel yapısal unsurları olan kahramanlar ile ilgili çalışmaların ana tip üzerinde yoğunlaştığı, alt tiplerin üzerinde durulmadığı görülmektedir. Destan veya hikâyede olaylar merkezi kahramanın etrafında döner. Alt tipler ise merkezi kahramanın destanda işlevini yerine getirmesinde birincil öneme sahiptir (Temur, 2012: 71).

N. Temur'un Manas Destanı'nı ele aldığı tipolojik veriler içinde ilk incelediği merkezi kahraman olmuştur. Destan metni merkezi kahraman etrafında şekillenir ve o başrol

oyuncusu olarak destan boyunca verilmek istenen mesajın ileticisidir. Kahramanın var oluşunu ortaya koyabilmesi ve iletmesi gereken toplumsal mesaj veya üstlendiği görevi tamamına erdirebilmesi için ona engeller koyan olumsuz ve bu engelleri aşmasına yardımcı olan olumlu tiplerin bulunması gerekir. N. Temur ise eserinde kahramana yardımcı ya da engel olan tipleri alt tipler başlığı altında toplayarak incelemiştir. Destanda alt tipler o derece önemlidir ki N. Temur eserinin son bölümünü Manas Destanı'ndaki Alt Tiplerin İşlevleri başlığı altında toplamıştır.

> Sözlü anlatım üretimine ait anlatılarda kişi ve varlıkların oluşturduğu tipolojik yapıyla ilgili çalışmalarda dikkatler daha çok merkezi kahraman ve onun işlevleri üzerine çekilmiştir. Ancak merkezi kahramanı tamamlayan ve değer aktarımında bulunan birçok alt tip en az merkezi kahraman kadar önemli işlev ve eylemlerle anlatılarda rol almıştır. Bu tiplerin önemli bir kısmı etkin işlevlerle, bir kısmı ise motif tip diye nitelendirebileceğimiz temsili işlevlerle bir bellek mekânı olan epik anlatılara eylem zenginliği kazandırmanın yanında büyük aksiyonların başlaması için bir plato oluşturmuş veya bu eylemlerin katalizörleri olmuşlardır (Temur, 2012: 200).

Destanlarda merkezi kahramanın maceraya çıkması ve macerasını boyunca gerçekleştirdiği eylemlerle toplumsal rol model olmasını sağlayan en önemli etkenler alt tiplerdir. Kahraman alt tipler sayesinde üstlendiği görevi yerine getirir, bu sayede sonraki kuşaklara kültürel ve davranışsal kalıpların aktarımında bulunur.

Manas Destanı üzerine düzenlenen "Manas Destanı ve Etkileri Bilgi Şöleni"nde Naciye Yıldız'ın (1995a: 283-297) yayınladığı makalesinde destanlarda yer alan merkezi kahraman tipolojisi üzerinde durur. N. Yıldız'ın makalesinde öncelikle ele aldığı konu Manas Destanı'ndaki erkek kahramanlardır bunlar; lider konumunda, liderin yardımcısı konumunda alpler, yurdun bilge kişileri konumunda olmak üzere üç tip kahramandır. Bu kahramanlar arasında alp tipinde olan kişiler hem Manas hem de Oğuz destanında yer alan kahramanların benzer yönleri olduğunu ve aslında bu benzerliğin bir prototipten türeyen temel unsurun diğer destanlarda da zuhur etmesinden kaynaklandığını söyler. Belli bir prototipten türeyen alp tipi pek çok destanda fiziken ayı ve kaplan gibi güçlü hayvanlara benzetilirken davranış olarak ise bir liderde bulunması gereken özelliklere göre sıralanır. "Kültür mirasımız olan bu eserlerde bir liderin sahip olduğu veya olması gereken başka özellikler de yer almaktadır. Adaletli olmak, otorite sahibi olmak, gücün ve kuvvetin yanı sıra akılla da hareket edebilme kabiliyetine sahip bulunmak gibi" (Ata Yıldız, 1995a: 287).

Lider konumunda olan kahramanlar destanlarda merkezi kahraman niteliği taşıyorlarsa bu durumda onlara atfedilen özellikler olumlu yönleri ile toplumun bir ideal

insan tipinden bekledikleri ile örtüşür. Bu uyum neticesinde kahraman kişi lider vasfına sahip olmakla birlikte akıllı, iyi bir savaşçı, adil bir yönetici, öngörü sahibi, güvenilir, politik zekâsı yüksek, bilgi sahibi, sorun çözücü gibi pek çok özelliği kendinde taşır. Bu olumlu yönler lider vasfındaki destan kahramanını tip hâlinde toplumsal idea ile eşdeğer kılar. Alp niteliği prototipinin sahibi olan Oğuz Kağan'dan sonra meydana getirilen her bir destanda zaman içinde değişen dünya düzeni, toplum düzeni, dinî inanç sistemleri, zaman ve mekân faktörleri neticesinde kahramanın farklı dönemlerde farklı beklentilere cevap verecek nitelikler ile bezenmesi gerekli hâle gelmiştir.

Naciye Yıldız, alp konumdaki prototipleri dört gruba ayırarak inceler. Onun dört başlıkta incelediği alp prototipinin kısaca özeti şu şekildedir: 1-Uyumlu kültür zihniyeti ve uyumlu insan olarak bu kişinin evrenle tam bir uyum içinde olduğunu ve dünyayı var olduğu şekliyle kabul edip değiştirme arzusunun bulunmadığından söz eder. 2-Kahraman kültür zihniyeti ve insan; dünyanın var olan düzeninden şikâyetçi olup bu konularla mücadeleye girişerek kendince bir düzen getirme arzusunda olan insandır. 3-Zahit kültür zihniyeti ve insan; dünyanın var olan düzeninin değiştirilemeyeceğine inanır ve fakat bu düzenden de memnun olmayarak içe döner, gerçek dünyadansa hayalinde yarattığı tasavvura yönelir, durgunlaşır. 4-Mesihçi kültür zihniyeti ve insan ise dünyanın var olan düzeninden şikâyetçi değildir, dünya ile uyumlu ancak içsel uyumunu sağlayan Tanrısal buyrukların herkesçe uyulması gereken kurallar bütünü olduğu yönünde bireysel zihin ürünü değil de Tanrısal bir görev olarak bunları yeni bir düzen olarak yayma çabası peşindedir (Ata Yıldız, 1995a: 289).

Bu alp tipleri incelendiğinde destanlarda yer alan kültür tipinin kahraman kültür zihniyetiyle bağdaştığı ve bu zihniyetin ilk prototipinden günümüze kadar temel unsurları sabit kalmakla birlikte eriştiği görülür. Alp tipi için prototip niteliği taşıyan Oğuz Kağan Destanı ve Dede Korkut Destanlarındaki kahramanlar gerek güçlü kuvvetli oluşlarına destekleyici nitelikte diğer insanlardan ayrışan gösterişli fiziksel özellikleri, gerekse zekâ yüksekliği, ahlaki meziyetlerin sağlamlığı ve adalet duygularının gelişmiş olmasıyla atıldıkları maceralarda sergiledikleri toplumsal roller açısından kültürel abide niteliği taşımaktadırlar. Benzersiz kabiliyetlerine ek olarak üstün yaradılışlarıyla bir insanın olması gereken en yüce seviyeyi temsil eden bu kahramanlar içinden çıktığı toplumun ürettiği her destanda benzer özellikler sergilerler. Bir milletin destanları incelendiğinde pek çok destanda aynı unsurların benzeri davranış kalıplarını sürdürdüğü görülür. Bu sayede toplumda kültürel bir bilinç aşılanmak istendiği anlaşılır. Benzeri özelliklerin pek çok

destanda tekrar ettiğine Naciye Yıldız da "Türk Dünyası Destancılık Geleneği ve Destanlar" adlı eserinde değinir.

> Destan kahramanları halkın gönlünde ve hafızasında yer alan prototiplerin destana yansıyan izleridir. Özellikle kahramanlık destanlarında, bir milletin idealleri ve dünya görüşü bu kahramanların maceraları etrafında gün ışığına çıkar. Kahraman genellikle çocuksuzluk motifi, annenin olağanüstü hamileliği ve olağanüstü doğum gibi epizotlarla, daha doğmadan destanın içinde yer alır; destan boyunca verilmek istenen ideal doğrultusunda varlığını sürdürür (Ata Yıldız, 2019: 288).

Naciye Yıldız eserinde Türk Dünyası kapsamında tespit edilebilmiş destanları gelenek, grup ve tasnif açısından inceleyerek destanlar konusunda ayrıntılı bir araştırma sunar. Yedi bölümden oluşan eserin ilk bölümü Türk Dünyası Destancılık Gelenekleri olarak adlandırılarak bu bölümde destancılık gelenekleri, bunların icra biçimleri, destan anlatıcılarına verilen isimler ve geleneğin nasıl devam ettirildiğine dair bilgiler verilir. Türk Dünyası Destanları adı verilen ikinci bölümde destan geleneklerinden söz edilen Türk boyları coğrafi konumuna göre ele alınarak her birinin destanlarından ayrı ayrı söz edilir. Kapsamlı bir destan külliyatı incelemesinin ardından üçüncü bölümde Türk Dünyası Destanlarının Tasnifi başlığı altında destanın yapısı, oluşumu, anlatıcı ve dinleyici gibi pek çok alt başlık hâlinde destan geleneği çeşitli yönleriyle incelenir. Türk Dünyası Destanlarında Daireleşme adlı dördüncü bölümde ise bir destanın başkahramanının ölümünün ardından soyundan gelenlerce ülküsünün devam ettirildiği ya da ölüp dirilme gibi bir motif ile maceraya devam edilen destanlar üzerinde durulur. Türk Dünyası Destanlarında Varyantlaşma adlı bölümdeyse bir destan metninin farklı anlatmalarının nasıl olacağı hakkında bilgi verilmektedir. Altıncı bölümde Destan Tarih ilişkisi başlığında destan metinlerinin tarihî olaylarla ve tarihî şahıslarla olan ilişkisi üzerinde durulur. Eserin, Türk Dünyası Destanlarının ve Halk Hikâyelerinin Yapısı adlı son bölümde her iki tür arasındaki yoğun benzerliğin yapısal ölçütlerine değinilir.

Naciye Yıldız'ın Türk dünyası destanlarını ele aldığı eser incelendiğinde destan metinlerinin konu, tip, anlatım, yapı gibi pek çok ortak noktasının olduğu görülmektedir. Bizim ele aldığımız tipoloji konusu açısından da Türk dünyasında yer alan diğer destanlar bağlamında özdeşlik kurulabilecek yoğun benzeşimin bulunması sebebiyle toplumsal ve kültürel ortak değerleri yansıtan tip unsurunun nasıl oluştuğu ve nasıl sürdürüldüğü konusuna ışık tutabilecek bilgiler mevcuttur. Pek çok Türk boyunda aynı destanın var

olması, farklı destanlarda benzeri tiplerin aynı işlevler ile ön plana çıkması, verilmek istenen kültürel aktarımın ortaklığının tip üzerinden hareket ettirildiğinin en açık kanıtıdır. Bu sayede destan metinleri, içinden çıktığı milletin en eski inanç, kültür ve tarih bilgisini beraberinde getiren çok katmanlı özelliğiyle derin bir zaman dilimini günümüze taşıyan toplumsal kronolojiyi sunar. N. Yıldız da destan-tarih ilişkisine ayırdığı bölümde benzeri bilgiler üzerinde durmuştur. Nogay destanları içinde yer alan Edige, Koplanlı Batır ve Çora Batır destanları da tarihî nitelikli destanlar arasında incelenmiştir. Bu destanlarda adı geçen kişiler tarihî bir gerçekliğe dayanıyor olmakla destanlaştırılırken Türk dünyası destan geleneği çerçevesinde kahraman tipi ile özdeşleştirilmiştir. Tarihî olaylar ya da tarihî şahıslar üzerine kurulmuş destanlar o dönemlerin unutulmaz hatırasını nesiller boyunca devam ettirmeyi sağlayarak millî benlik ve millî şuur oluşumu açısından önem arz etmektedir. Destan tipi açısından millî hafızada yer eden kahramanlar olağan ve olağan dışı üstün nitelikler ile yüceltilerek destan metni içinde kahraman tipine uygun hâle getirilir ve ardından mücadele ettikleri unsurlar da düşman, hain gibi tiplere uygun şekilde sunulur ve bu sayede millî mücadele dönemleri destanlaştırılır.

Destan metinlerinde yer alan tipler yalnızca insan değildir bunun haricinde olağanüstü tipler olabileceği gibi hayvanlara ait tipler de mevcuttur ki bunların başında ise at gelmektedir. Eski dönemlerin ulaşım ve savaş bineği olan atlar destan metinlerinde de kahramanın ayrılmaz bir parçasıdır. Öyle ki bazı destanlarda kahraman atı olmaksızın hiçbir şey yapamaz hâle gelir ve atlar da en az kahraman kadar akıllı, cesur ve güçlüdür. Destanlardaki atlar alp tipi ile özdeşleştirilerek kahramanın tamamlayıcısı niteliğinde sunulur. Bazı atların olağanüstü bir özellik olarak insan gibi konuşma yeteneğine sahiptir ve bazısının da kanatları mevcuttur. Culdız Orazbakova, Manas Destanındaki Atların Tipleri adlı makalesinde at tipini ele alarak Manas Destanı çerçevesinde incelemede bulunmuştur. "Atların destanda oynadığı rol kahraman gibidir. Destanda at tipi olarak karşımıza çıkan Akkula, Taytoru ve Maaniker'in ayrı özelliği ve rolleri bulunur: Akkula kahramanın haysiyetli seçkin atıdır. Maaniker kahramanın kollayıcısıdır. Taytoru destanın varlığına sebep olan attır" (Orazbakova, 1995: 183).

C. Orazbakova at tipleri üzerinde durarak yalnızca Manas Destanı'nı ele almış olsa da pek çok Türk destanında kahramanın atının aynı özelliklere sahip olduğu görülür. Manas Destanındaki atların maceranın başlamasına ve sürmesine olan etkileri gibi diğer Türk destanlarında da at tipi kahraman kadar üstün özelliklere sahiptir ve etkilidir. O nedenle

kahramanın mevcudiyetini destekleyen bir unsur olarak tipleşmiştir ve bu sayede destan metinlerinde sürekli olarak benzeri görevleri icra eder.

Mehmet Açа destanlarda yer alan kahraman tipinin genel özelliklerine "Türk Destancılık Geleneğine Bütüncül Yaklaşabilme ve Alp Kavramı Üzerine Bazı Yeni Yaklaşım Denemeleri" (2000: 5-17) adlı makalesinde yer vermiştir. Buna göre kahraman tipi gerek eski Türk destanlarında yer aldığı gibi alp tipi ile gerekse İslamiyet sonrası gelişen alp-eren tipi ile anılıyor olsun temel düzlemde benzeri özellikleri göstermektedirler. Alp tipindeki kahraman cihana hâkim olma ülküsü ile hareket ederken alperen tipindeki kahraman yeni dinin dünyaya yayılmasını amaç edinerek hareket etmektedir. Her iki kahramanının ortak özelliği olarak toplumuna önder olarak milletin içinde bulunduğu zor durumdan onları kurtaran, bunu yaparken de göksel güçlerin temsilcisi olarak yeryüzüne nizam getiren kişi rolünü üstlenmesi verilmiştir. Buna göre kahraman Tanrı katından gelmekte olup onun evleneceği kişi de aynı şekilde Tanrı katından dünyaya indirilen kutsanmış birisidir. M. Açа makalesinde ele aldığı kahraman tipi içerisinde bölgesel farklılıkların da olduğundan söz ederek Güney ve Kuzey Sibirya halklarının destanlarında yer alan kahramanların diğer bölgelere nazaran daha çok olağan dışılıklarla bezendiği bilgisini vermiştir. M. Açа, destanların meydana geldikleri zaman ve mekân farklılıkları olsa da tipolojik özellikler açısından oldukça benzer niteliklere sahip kahramanların maceralarını anlattığını ortaya koymuştur.

Destanlarda tipolojiye değinen bir diğer önemli eser ise Özkul Çobanoğlu'nun Epik Destan Geleneği adlı kitabıdır. Ö. Çobanoğlu beş bölüme ayırdığı kitabında kahramanlık destanlarını merkeze alarak onları farklı açılardan ele almıştır. İlk bölümde destanların tarihî ve tasnifinden söz ederek destanın ne olduğu ve ne şartlarda meydana geldiği konularına değinmiştir. İkinci bölümde destanın anlatıcısı ve destanın dinleyicisi üzerinde durarak destancının her bir Türk topluluğunda nasıl olduğu, hangi destanın ne zamanlar icra edildiği ve destan dinleyicisinin niteliklerinin neler olması gerektiği üzerinde durmuştur. Üçüncü bölüm bizim konumuz açısından önem arz eden kısmı oluşturmakla birlikte destan anlatıcının dili ve üslubu nasıl kullandığı ve kompozisyon özelliklerin ne şekilde olması gerektiği bahsinden sonra epik destanlarda yer alan tiplerin neler olduğundan söz değilmiş ve destanlardaki zaman, mekân, tema unsurları da bu bölümde ele alınmıştır. Dördüncü bölümde Destanlardaki olay örgüsünün nelere dayandırıldığı ayrı başlıklar altında verilerek

eski, yeni, arkaik, kahramanlık, tarihî destanların özellikleri incelenmiştir. Son bölüm destanlarda yer alan ortak motiflerden bahsedilmiştir.

Özkul Çobanoğlu'nun eserinin üçüncü bölümünde "Türk Epik Destan Geleneğinde Tipler" alt başlığında değindiği destan tipleri pek çok destanda ortak özellikleri ihtiva etmesi bakımından tipleşmiş şahıs kadrosunun neler olduğunu açıklar.

> Türk epik destan geleneğinde idealize edilerek topluma model olarak sunan tiplerin başında başkahraman olan "Alperen tipi", "Bilge Devlet Adamı tipi", "Kadın tipleri" ve "Hayvan tipleri" vardır. Bu asıl tiplerin yanı sıra destan kahramanın düşmanları, destan kahramanının yoldaşları da destanda üzerinde durulması gereken tipler olarak karşımıza çıkmaktadır (Çobanoğlu, 2011: 100).

Epik destanlarda geleneksel olarak karşımıza çıkan ana şahıs kadrosu içinde ilk sırayı kahraman almaktadır ve onu destekleyici unsur olarak da bilge, kadın, olağanüstü tipler, hayvan tipleri gelmektedir. Ancak destan metinlerini oluşturan tipler yalnızca bunlardan ibaret olmamakla birlikte kahramanın yoldaşları gibi ona yardımcı unsurların yer almasının yanı sıra kahramana karşı olan düşman tiplerinin de varlığı mevcuttur. Özkul Çobanoğlu (2011: 100-113), asıl tiplere kitabında tek tek değinmiş ve ilk sırayı alperen tipine vermiştir. Öncelikle dinî açıdan İslamiyet öncesi kahramanlar ile İslamiyet sonrası destan kahramanları arasında davranış bakımından çok bir fark bulunmadığına ancak alp olarak adlandırılan kahramana İslamiyet sonrasında dinî bir vasıf da yüklenmiş olduğundan alperen sıfatı ile anılmaya başlandığından bahsedilir. Kahraman olan tipin cesur, kuvvetli, zeki, adaletli özelliklere sahip olmasının yanında benmerkezci bir dünya algısındadır bu benmerkezcilik ise dinî değişim sonucunda İslami etki ile toplum merkezci anlayışa evrilir. Kahraman tipindeki kişi yalnızca erkek değil Altın Arığ Destanı'ndaki gibi kadın kahraman da olabilir. Hem alp tipi hem de alperen tipindeki kahramanın olağan dışı özellikleri mevcuttur, onlar doğumlarından önce olağan dışılıkların gelişmesi sonucu dünyaya gelir ve olağanüstü doğum, çocukluk, kahramanlık gibi aşamalardan geçerler. Destanların merkezi tip olan kahramanlar pek çok olumlu özellikleri ile maceranın başlatıcısı ve serüvenin sürdürücüsü rolündedir.

Kahramana ek olarak asıl tipler içinde bahsedilen bir diğer unsur da bilge özelliği sergileyen devlet adamı tipi olarak verilir. Bilge devlet adamı kahramanın kendisi olup hem bilge bir şahsiyet hem de devlet adamı sıfatına mazhar bir kişi olabileceği gibi destan kahramanının yardımcısı konumunda bilgisine güvenilir bir kişi de olabilir. Burada bilge devlet adamı için iki örnek verilmiş ve Oğuz Kağan ile Irkıl Ata tipleri örnek gösterilmiştir.

Bunlara ek olarak kahramanın her an yanında ona yardıma hazır bulunan kırk yiğidi de bilgi bakımından donanımlı kişiler olup bilge tipine dâhil edilmiştir. Bilge tipindeki kişinin askeri strateji bakımından donanımlı içinde yaşadığı toplumun örf adet geleneklerini iyi bilen, yüksek zekâ ve öngörü sahibi bir kişi olması beklenir ve zor durumlarda o kişiye akıl danışılarak hamlelerin nasıl olması gerektiği belirlenir.

Destanların asıl tiplerinden birisi olarak verilen kadın tipinde ise destanın merkezi kahramanı olan kadınlar olduğu gibi kahramanın yanında ona yardımcı unsur olarak öne çıkan kadınlar da mevcuttur. Kadınların destan kahramanı olduğu Altın Arığ, Nözüğüm, Zaya Tülek, Su Suluv gibi destanlar örnek verilerek kadınların da erkekler gibi ata binen kılıç kuşanan ok atıp savaşa katılarak kahramanlık sergiledikleri destanlar mevcuttur.

Hayvan tipi olarak son destan tipinde ise Özkul Çobanoğlu (2011: 110-113) kahramanın atından ayrı düşünülemeyeceğini, atın da en az kahraman kadar kıymetli vasıflara sahip olmakla birlikte insani bazı özellikler sergilediğini ve bazen de olağan dışı hâller ile karşımıza çıkarak kahramanın macerasına destekçi olduğunu vurgulamıştır.

Destan tipleri üzerine çalışan bir diğer araştırmacı ise Ali Öztürk'tür ve onun Çağlar İçinde Türk Destanları (2000: 38-54) adlı çalışmasının içinde destan tiplerine ayırdığı bölüm bulunmaktadır. Burada yazarın üzerinde durduğu tip alp olmuştur ve onun hususiyetlerine yönelik bir inceleme sağlanmıştır. Ali Öztürk'ün ele aldığı Şu, Alper Tunga, Efrasyab, Oğuz Kağan, Dede Korkut, Göktürk, Uygur, Manas destanlarından önce destan, alp tipi ve motif yapısı hakkında bilgi içeren bölümler bulunaktadır. Eserinde yalnızca alp tipi için ayrı bir bölüm ayıran A. Öztürk (2000: 40-48) bu kısımda; alp kavramı, alp tipinin ne olduğu ve tarihi süreç içerisinde alpin konumu hakkında bilgiler aktarmaktadır.

Destanlarda yer alan olay örgüsünün var oluşu ve devamlılığı kahraman konumundaki tip üzerine yüklenen nitelikler doğrultusunda sürdürülür. Kahramanın macerasının incelendiği destanlarda her milletin kahramana yüklediği özelliklerin farklı olması sebebiyle bir başka milletin destan kalıbı bir diğeri ile tam uyumluluk göstermez. Batı destanları ile Türk destanları arasında da benzerlikler olduğu kadar farklılıklar da mevcuttur. Millî bir destan kalıbı oluşturmak destanı anlamak ve anlamlandırmak için oldukça elzemdir. Bu bağlamda Ö. Çobanoğlu (2011: 343) Şakir İbrayev'in Türk destanları için geliştirdiği kalıp Epos Âlemi: Kazaktın Batırlık Jırlarının Poetikası adlı eserinden alarak

destan incelemesi için kullanılabilir bulduğu kahraman kalıbını eserine aktarmıştır. Burada Ö. Çobanoğlu'nun naklettiğine göre Ş. İbraayev destanları dört ana başlık altında inceler:

Birinci daire kahramanın doğumu, çocukluk ve yetişme dönemidir. Bu dönem içinde kahramanın olağanüstü doğumu ve çocukluğu, ilk kahramanlığı, sevgilisi ile ilk karşılaşması gibi unsurlar barındırır. İkinci daire kahramanın düşmandan haberdar olması ve onunla mücadeleye girişmesi, başarısız olması, esir düşmesi ve yurduna zaferle dönmesi hadiselerini içeren kahramanlıklarından oluşur. Üçüncü daire kahramanın sevdiklerini kurtarması olarak adlandırılır ve burada kahramana düşmanlarının bir şekilde bildirilmesi yer alır. Rüya yolu ile bir aracının kahramanı aşağılayan kişinin haberini ulaştırmasıyla ya da sevdiklerinin kaçırılması sebebiyle kahraman harekete geçer ve düşman unsur ile mücadele ederek yurduna zaferle döner. Dördüncü ve son daire kahramanın ölümü adlı bölümde kahramanın ölmesi hadisesi konu alınır ve bu bölüm ölüp dirilme, intihar ya da eceli ile ölme gibi durumlar içerir (Çobanoğlu, 2011: 343-344).

Destan metinlerini inceleyerek kahraman kalıbı çıkaran Ş. İbrayev'in oluşturduğu maddeler dikkate alındığında birbiri ardına gelişen olayların kahraman üzerinden hareketle gerçekleştirildiği görülmektedir. Durağan nitelikten uzak, akışkan bir olay örgüsü ile serüvene dönüştürülürken kahraman üzerine yüklenen anlamlar millî ve ferdi nitelikler açısından önemli temsiller sunar.

Destanlarda yer alan başlıca tipin kahraman olması sebebiyle tipoloji üzerine çalışma yapan pek çok kişinin eğildiği nokta da kahraman tipi olmuştur. Destan metninin ana öğesini oluşturan kahraman verilmek istenen mesajların doğrudan iletim aracı hâlindedir ve bu sayede başroldedir. İsmet Çetin (1998: 46-52)'in "Türk Destan Kahramanları ve Köroğlu" adlı makalesinde ele aldığı konu da tipoloji kavramıdır ve bunu Lord Raglan'ın kahraman kalıbı çerçevesinde değerlendirmiştir. Batılı araştırmacıların kendi destanlarını merkez alarak oluşturdukları kalıplara Türk destanlarının uyumsuzluğu üzerinde duran İsmet Çetin (1998: 51) kendi kalıbını oluşturmuş ve bunu da Köroğlu Destanı üzerinde modellemiştir, buna göre yedi maddede Türk destan kahramanı kalıbını oluşturmuştur:

a- Destan kahramanları aristokrat bir aileye mensupturlar. Ailesi genellikle baba tarafı bey, hükümdar gibi asalet unvanları taşırlar.

b- Destan kahramanları ailesinin zor durumda olduğu bir dönemde doğarlar. Kahramanın ailesi ya çocuklarının olmamasından dolayı sıkıntıdadırlar ya mücadele edecekleri dış kuvvetler karşısında yardıma ihtiyaçları vardır ya da bir kötülükten korunmak mecburiyetindedirler.

c- Destan kahramanları çoğu kez olağanüstü şekillerde doğarlar. Destan kahramanları ya bir azizin türbesini ziyaret sonrası, ya aç doyurup çıplak giydirmek suretiyle sevap kazanmak sonucunda, ya bir ermiş evliyanın himmeti ile…

d- Destan kahramanı doğumundan sonra olağanüstü bir süratle büyürler.

e- Destan kahramanları özel bir tarzda şahsiyet bulurlar

f- Destan kahramanları doğuştan itibaren kahraman yaradılıştadırlar.

g- Destan kahramanları özel bir şekilde isim alır ve isimleri kutsanmıştır.

Batı destanlarının kahraman yolculuğu için oluşturulan Lord Raglan kalıbının Türk destanları ile uyuşmazlığına dikkat çeken İsmet Çetin kendi kalıbını Köroğlu Destanı'ndan yola çıkarak oluşturmuş ve bunun diğer Türk destanları ile ortak bir anlayışa sahip olduğunu, pek çok destana aynı kalıbın uygulanabilirliği üzerinde durmuştur. İsmet Çetin'in oluşturduğu destan kalıbı ile Lord Raglan'ın kalıbı mukayese edildiğinde her milletin destan kahramanın kendine özgü tipolojik unsurlar çerçevesinde bir hareket sahasının bulunduğu görülür. Bu hareket sahasında sergilenen davranış kalıpları sayesinde toplumsal ve kültürel mesajların nesillere aktarımında rol üstlenen tipler ise yine kendi kültür dairelerinin izlerini takip etmektedir. Bu izler her millette farklı basamakları ihtiva etmekle oluşturulup belli bir tipe yüklenen görev dâhilinde pek çok farklı destanda kendisine yer bulur.

4. BÖLÜM: NOGAY DESTANLARININ TİPLERE GÖRE İNCELENMESİ

4.1. Alp Tipi

Türk kahramanlık destanlarında metnin asıl öğesini kahraman tipinin maceraları oluşturmaktadır. Epik destanlar kahramanın merkeze alındığı anlatılar olup onun doğumundan ölümüne kadar geçen süre içinde geçen olayları konu edinir. Kahramanının etrafında gelişen olaylar esnasında yardımcı tipler devreye girerek olay örgüsünün şekillenmesine destek olurlar. Destanın asli unsuru olan kahraman, özellikle eski zamanın toplumsal anlayışı çerçevesinde "alp" kavramı etrafında şekillenen bir kişilik ile karşımıza çıkar. Türk epik destanlarında kahraman, İslam öncesi dönemi konu edinen anlatılarda "alp", İslami dönemi konu edinen anlatılarda ise "gazi" sıfatı ile tanımlanır.

Edebî eserlerin icra edilebilmesi için belirli bir konu ve bu konuyu anlatabilmek için de belirli şahıslara ihtiyaç vardır. Halk edebiyatındaki yaratmalardan destan türünde ise bu şahısları tip dediğimiz kişiler karşılar. Her bir tipin temsil ettiği belirli karakteristik özellikler mevcuttur ve anlatılacak olan konular bu özelliklere istinaden şekillenir. Bu tipler içinde en önemli kişi konunun başkahramanı olması hasebiyle, destan türü içerisinde başrolü ise her zaman "alp tipi" alır.

En eski Türk destanlarından günümüze kalıplaşmış olarak gelen alp sıfatı altındaki kahraman tipi merkezi tip olması açısından destan metnini omurgasını oluşturur. Destanlarındaki alp tipini anlayabilmek için öncelikle alp kavramını anlamamız gerekmektedir. Sözlük anlamı," yiğit, kahraman" (TDK Sözlük, 2005: 81) olan alp kelimesi kahramanlık destanlarında merkezi tipin en belirgin özelliğini oluşturur. Türk destanlarında bir kişinin yiğit olabilmesi onun cesur, atılgan, savaşçı, bileği kuvvetli, önder ve güvenilir gibi özelliklere sahip olmasını gerektirir. Ancak bu kişinin sıradan insanların da sahip olabileceği bu iyi özelliklerle donatılmış olması onun alp tipini karşılaması için her zaman yeterli bulunmaz. O nedenle alp tipinin kutsi birtakım işaretlerle desteklenmesi gerekir. Bunun en açık kanıtı eski Türk destanlarında sıklıkla karşımıza çıkan Gök Tanrı'nın yeryüzündeki yansımalarının alp tipinde ortaya çıkmasıdır. Savaşçı ve toplumca iyi karşılanan özelliklere sahip olmasıyla alp, Gök Tanrı dininin hâkim olduğu Türk devrinde göksel bir güçle donatıldığına inanılan şahsiyeti sebebiyle bir çeşit kutsiyeti de kendinde

barındırmıştır. "Animist[29] Türk dinin hâkim olduğu bu devrede, ölüm ötesinde gökte ulvi bir hayat sürebilmek için "alp" olmak şarttı" (Esin, 2006: 265)**.**

İnsan yeryüzünde yaşamını sürdürürken karşılaştığı zor durumlardan kurtulma yolunu kendisinden daha güçlü bir varlığa sığınmada bulmuştur. İnanç sistemi gelişmiş ve bir yaratana ya da ilahi varlıklara inanan insan kendi kutsal algısını geliştirmiştir. Tanrı ile iletişim kurmanın yolunu zaman zaman etrafında gördüğü varlıklarla sağlama yoluna gitmiştir. Eski Türk inanç sisteminde ise tek Tanrılı bir dinî düşünüşe dayanan Gök Tanrı inancı yatmaktadır. Bu inanca dayalı olarak Türk boyları kendilerine lider olarak seçecekleri kişide Gök Tanrı'nın bir yansımasını aramışlardır. Tanrısal bir kudret buldukları liderde de "kut"un yani göksel kudretin mevcudiyetine inanmışlardır. Böylece, Gök Tanrı dininin içerisinde Tanrı gücünün yeryüzündeki simgesi alp olmuştur. İnsanlar dinî bir kutsallık atfettikleri Alplerine güven duyarak töreye, yani toplumun dönem itibariyle onlardan bekledikleri vasıfları Alplerin taşıması gerektiğine inanmışlar, bu özellikleri kendisinde barındıran Alplerin de yanında yer almışlardır.

Alp tipinin bir tip hâline gelme aşamasına bakıldığında her şeyin ihtiyaçtan doğduğu toplumsal yapılarda alpe duyulan ihtiyaç da onun tipleşmesini sağlamıştır. Birlikte yaşayan her topluluğun, düzeni, adaleti ve yönlendirmeyi sağlayacak, onları aynı amaçlar etrafına toplayacak bir öndere ihtiyacı vardır. Bunun haricinde düzeni bozan içsel ya da dışsal etkenlere karşı halkın güvenliğini, huzurunu ve var olan düzenin devamını sağlayacak kişiye ihtiyaç duyulur. Bu kişi zekâsı, cesareti ve kuvvetiyle zor durumlardan halkı kurtarır. Arkaik özelliklerin daha baskın olduğu destan metinlerindeyse alp, Tanrı ile iletişim içindedir. Bu sayede göksel kudret daha net takip edilir. Arkaikliğin seyrelmiş olduğu destanlardaysa alp, Tanrısal kudret özelliklerini ya zaman zaman kendisinde ya da yardımcı kişiler vasıtasıyla gösterir. İlahi yönün de temsilcisi olan alp toplumun kutsal kabul ettiği kişi konumunda olur. Tanrı tarafından kutsanmış olan alp kendinde, insanın güzel özelliklerini barındırır. Bunlar, verdiği sözü tutma, aman dileyeni bağışlama, haksızın karşısında olma, adil ve adaletli olma,

[29] Animist kelimesinin kökü animizm kavramından gelir bu da TDK'nın sözlüğünde (2005: 100) verildiği üzere canlıcılık manasına tekabül eder. Dolayısıyla soyut kavramları somut bir şekilde düşünmeye dayalı olan insanın ilk zihni kapasitesi ilahi olan ancak tam olarak manalandıramadıklarını canlandırma yolu ile somut hâle dönüştürme yolunu izlemiştir. Bu kapsamda düşünüldüğünde ilk inanç sistemlerinin oluştuğu mitolojik evrede cansız olan nesnelerin de birer ruhu olduğuna ait inanç neticesinde gelişen dinî algı içerisinde Tanrı ya da tanrılar da insanlar gibi düşünülmüştür. Türk mitolojisi incelendiğinde de animizm varlığı dikkat çeker. Tanrı ve onun oğulları ile kızları olarak adlandırılan ruhani varlıklar gözle görünmese de gökyüzünde bir yerde oturuyor olduklarına inanılır. Bunun haricinde ormanın, taşın, kayanın, dağın, ayın, güneşin de birer canı ya da ruhu olduğu algısı inançsal bakış açısını oluşturmakla birlikte insani bazı özelliklerin bu gibi unsurlara atfedildiği görülür.

cesaret, temizlik, zekâ gibi unsurlardır. "Alp cesur, yiğit, düşmana ve dünyaya buyruk olmağa çalışan insan olarak düşünülür ve tamamen dışa dönük bir insan profili çizdiği tedai edilir" (Çobanoğlu, 2011: 101).

Yalnızca mensur eserlerde alp tipine yer verilmez, aynı zamanda manzum eserlerde de alp tipinin vasıflarının sıralandığı ve bunların övüldüğü görülmektedir. Alp olabilmek için pek çok bileşenin bir araya gelmesi gerekir. Bunlar fiziksel unsurlardan ruhsal faktörlere kadar somut ve soyut çeşitli kavramların aynı potada birleşmesinden meydana gelir. Alp kavramına Âşık Paşa'nın yazdığı Garipname isimli eser buna güzel örneklerle doludur:

> Alp olabilmek için bazı özelliklerin bulunması gerektiğini Âşık Paşa (1272-1332) Garipname adlı eserinde şöyle anlatmıştır:
>
> Kişi alp olmaklığa alet ana / Ne gerekdür eydeyüm bir bir sana…
>
> Ana elbette dokuz nesne gerek / Evveli şol kim ola muhkem yürek…
>
> Bazusında kuvvet olmaz-ısa / Alp olımaz tende güci al-ısa…
>
> Bes bu kez gayret gerek ol kişiye / Kim anunla kendü canına kıya…
>
> Alplera dördüncü al et durur / Alplera bu at gey alet durur…
>
> At dahı oldı bu kezbir ton gerek / Kim anınla örtüle karın yürek…
>
> Alplera altıncı alet yay olur / Anın-ıla çavı ile yayılur…
>
> Bes kılıçtur aletün yedincisi / Oldur alpın altuna vü uncusı...
>
> Kılıç oldu alp elinde sünü yok / Sünü ile işleyemez kılıç ok…
>
> Cümle alet oldu bu kez yarı yok / Bile ardınca yürır dıldarı yok…
>
> Çün kafadar olmaya bes neyleye / Dört yanını kendi nice bekleye… (Köksal, 1984: 14)

Alp'in kutsal bir yanı olduğuna ve Tanrıyla çeşitli şekillerde iletişim kurduğuna dair inanışlar söz konusudur. Bunun emareleri destanlarda kahramanının karşılaştığı olağanüstülüklerde gökle bağlantılı veya inancın yansımaları olacak unsurlar ile verilmektedir. Destan metinleri haricinde göksel nesnelerin insana aktarıldığı en eski yazılı belgeler olan Orhun Yazıtlarında da alp kavramına ait betimlemeler görülür. Burada geçen hükümdar adları ve onların şahsiyetleri tanımlanırken ışık ve ay öğeleri sıklıkla

kullanılmıştır. Işık güneşi hatırlatması ve gündüzü çağrıştırmasıyla aydınlık ve güvenilir bir tabloyu zihinlerde canlandırırken gecenin karanlığını aydınlatan en önemli ışık kaynağı Ay ise yine aynı düşünceleri çağrıştırmakla yol gösterici, aydınlatıcı manalarında kullanılır. Gök Tanrı inancı çerçevesinde düşünecek olursak Ay, Güneş ve yıldızlar ışık kaynağı olarak huzur ve güven sembolü olarak Tanrı'nın yansımaları şeklinde düşünülür. Eski Türk inanç sisteminde Ay, Güneş ve yıldızlar ışıklarıyla Tanrı'nın yeryüzüne yansıyan izdüşümleri olup Tanrı-insan ilişkisini sağladığı tahayyül edilir. "Eski büyük dinlerin bazılarında kâinat ışık ve karanlık diye iki büyük parçaya ayrılıyor, iyi ve güzel olan şey ışıktan doğuyor, iyilik yapan ve insanları yaratan Tanrı da ışık Tanrısı sayılıyordu" (Atsız, 1992: 105).

Işığın kutsiyeti eski Türk yazıtlarında Ay, Güneş ve yıldızlarda cismani hâle bürünüp kut bulunduğuna inanılan kişilerin sıfatları ya da bunların adları kullanılmıştır. Bunu destan metinlerinde özellikle Oğuz Kağan'ın oğullarının adlarında bulunduğu gibi ilk yazılı kaynaklardan Orhun Yazıtları'nda Gök Türk Devleti hükümdarı Bilge Kağan'ın tanımlanmasında da görülür. Bu yazıtlarda Bilge Kağan bir Türk hükümdarı olmakla Tanrı tarafından kendisine kut verildiğine inanılarak göksel unsurlar ile anılır. "Kutluk Bilge Kağan 805 senesinde ölünce yerine "Ay Tengride Kut Bulmuş Alp Külük Bilge Kağan" geçmiştir. Bu unvanın bu günkü anlamı ise "Ay Tanrısında saadet bulmuş, kahraman, meşhur, Bilge Kağan'dır" (İzgi, 1987: 23).

Eski Türk geleneğinde kendisine kutsiyet atfedilen alp diğer insanlardan üstün tutulurdu. Meziyetlerinden dolayı topum ona farklı bir statü ve saygınlık vermekle kalmaz, yalnız bu dünyada değil öbür dünyada da sahip olduğu özelliklerden dolayı güzel bir yer bulacağına inanılırdır. Göksel kudretin nişanelerini kendisinde barındıran alp yeryüzünde hüküm sürdüğü kadar öte âleme geçiş yaptığında da onurlandırılacak olan bir şahsiyet olarak karşımıza çıkmaktadır. Eski Türk yaşam biçiminde ve inanç sisteminde savaştan korkmamak ve bu sebeple ölmekle boyut değiştirmekle onurlandırılmak yeryüzünde yiğitliği ile bilinen kişilerin alp kavramı ile öte âlem ilişkisini hatırlatır.

> Eski Türk dinî ve terbiyesi, kahramanlığa özel bir değer atfediyor, bu vasfı her faziletten üstün tutuyordu. Bu dünya görüşü, erken Türklerin hayat ötesi hakkındaki kavramlarında belirir. Her şahıs, hayatta düşmanlarına galip geldiği ölçüde öbür dünyada muazzez olmaya aday sayılırdı. Alpın kahramanlığı sayesinde edindiği her ganimet, esirler, atlar, gökyüzündeki hayatında da onun malı sayılırdı (Esin, 2006: 266).

Ölümden sonra yaşam inancı eski Türk inanç sistemi içinde bu dünyanın düzenine benzer ihtiyaçları olduğunu akla getirmiş ve bu nedenle yaşarken öldürülen düşmanlar öldükten sonra kahramanın hizmetkârı olurken kahramanın atı ve eşyaları da yine aynı şekilde istifade edeceği unsurlar olarak tahayyül edilmiştir. Özellikle toplum tarafından alp olarak anılan kişiler ve yöneticiler vefatlarının ardından geniş mezarlara gömülürken yanlarına öte âlemde ihtiyaç duyabilecekleri unsurlarla birlikte gömülmüş ve mezar hırsızlarına karşın da üstleri çok büyük toprak yığınları ile kapatılarak sonsuz huzurlarının bozulması engellenmeye çalışılmıştır. Buna en iyi örnek olarak Pazırık Kurganı verilebilir. Bu da hem eski Türklerde ölümden sonra yaşam inancını hem de dünyada elde edilen varlıkların aslında göksel bir manası olduğunu göstermektedir. Bütün bunlara Alplerin göksel inanç sistemiyle bağlantılı manevi yönüne işaret etmektedir. Ancak Alplerin yalnızca ilahi kudretleri olmayıp gözle görülür şekilde fiziki özellikleri de onları sıradan insanlardan ayıran bir diğer unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Emel Esin kitabında Türklerin tasvir edildiği maskeler, bazı balballar ve Pazırık Kurganı'nda[30] yer alan çeşitli eşyalar üzerinde bulunan alp tiplerini örnek göstererek Alplerin dış görünüşlerinin tahmin ettiğimiz klasik Orta Asya tipinden daha farklı olabileceğine dikkat çekmektedir. Daha kısa boylu, yuvarlak ve basık yüzlü, küçük burunlu, kısık gözlü olduğunu düşündüğümüz Eski Türkler ile Türk sanatında tasvir edilenler arasında bariz farklılıklar olmasını kültürler arası gen geçişi nedeniyle farklılaşmış olabileceğini belirtir:

> Alp tasvirlerinin dış görünüşünde, Türk ırkına has denebilecek özellikler yoktur. Tarihlerde okunduğu gibi, proto-Türkler ve erken Türkler komşu milletlerle, Çinlilerle, Orta Asya İranileriyle, Yüeh-ch'ih ve Toharlar gibi sarı saçlı, gök gözlü, yani bu günkü Kuzey Avrupalı tipte gruplarla durmadan karşılaşmaktaydı (Esin, 2006: 267).

[30] Türklerin en eski kültür coğrafyalarından birine işaret eden arkeolojik kalıntıları arasında en önemlilerinden biri olan Pazırık Kurganı içerisinde bulunan lahitler, atlar, hâlılar ve ölümden sonra yaşam inancı doğrultusunda gömülü olan kişinin yeni yaşamında kullanımına ihtiyaç duyacağı pek çok eşya ile Türk kültürü hakkında bilgi edinmemizi sağlar. Yunus Ekim'in (2006: 1-22) Pazırık kurganı hakkında yaptığı yüksek lisans tezinde Pazırık Kurganı hakkında şunları aktarmıştır: Bu gün Rusya'ya bağlı Güney Altay sınırları içinde yer alan Pazırık bölgesinde ilk bilimsel çalışma 1722 tarihinde Messerschmidt tarafından yapılmıştır ancak bunlar yüzey araştırmaları şeklinde kalmıştır. 1859-1893 yılları arasında Radloff Berel ve Katanda kurganlarında detaylı çalışmalar yapmıştır. İlk kazpsamlı çalışma 1929 yılında Rus Devler Etnografya Müzesi tarafından yapılmıştır. Bu çalışmalar neticesinde yapılan araştırmalar sonucunda Franz Hancer tarafından Pazırık Kurganı M.Ö. VII. Yüzyıl ile M.Ö. I. Yüzyıl arasında Karasuk Kültürüne, Sergei İ. Rudenko ise karbon 14 yöntemi ile yaptığı tarihlemede kurgan için V. Yüzyılı tarihlenmiştir.

Eski Türklerde alp fiziken normal insanlardan çok farklı olmasa da yer yer göksel vasıflarla bezenmiş bir mahiyette olduğu düşünülmekteydi. Göksel kudreti ile bütünleşen fiziki yapısı sıradan insanlardan daha kuvvetli ve güzel özelliklere sahip olan alp, mevcudiyetindeki bu donanımlarla destanlarda yer almıştır. Sıradanlığı aşan kuvveti ve cesareti sebebiyle günlük hayatta karşılaşılan düşman unsurların haricindeki varlıklarla da mücadele eder. Alp, yeraltına inebilir, gökyüzüne çıkabilir veya yeryüzünde dahi olsa olağan dışı yaratıklarla tek başına mücadele verebilir ve böylece onarı yenilgiye uğratır. Canavarlarla olan bu savaşlar onun fiziksel kudretine dikkat çekmek için destan metinlerinde kendisine yer bulur. "Kadim dünyada olduğu üzere alp, bir yarı tanrı olarak düşünülüyordu. Alp, hayatı boyunca insanüstü kahramanlıklar göstermekle yükümlüydü. Böylece alp insanlık seviyesinin üstüne çıkıyor, ölümden sonra da gökyüzünde, göksel tanrılar arasında yer alıyordu" (Esin, 2006: 267).

Alp tipini sıradan insanlardan ayıran fiziki ve ilahi kudretinin yanı sıra onun taşıması gereken bir diğer özellik karakteristik yüceliktir. Türk destanlarında alpin mücadelesinin asli unsuru toplumsal faydadır. Alp, halkın çıkarlarını zalim yöneticilerden ve düşmanlardan koruyan, adaletli yönetimi ile destek bulan, vicdan ve akıl sahibi oluşu ile haklının yanında haksızın karşısında duran bir karakter ile karşımıza çıkar. Pek çok milletin destanında başkahraman şahsi menfaatini gerçekleştirmek için maceraya atılırken Türk destanlarında bireysel çıkarlarının peşine düşmez ve mücadelesi kendisi için olmaz, onun uğraşı halk içindir. Toplumsal menfaatler şahsi çıkarların önüne geçtiğinde ve bunları savunacak bir yiğit meydana çıktığında Türk destan metninin alp tipi vücut bulur. "Kahramanlık destanlarındaki batırın kendisinin yürekli ve cesur olması yeterli değildir, onun cesurluğu halkın faydasına; adaletsizliğe yenik düşenler ve düşmandan zarar görenleri kurtarmağa yönelmelidir. Kısaca batırın kahramanlığı halkın kendine bağlılığı ile ölçülür" (Çobanoğlu, 2011: 102).

Toplumsal çıkarların Türk destanlarında Alplerin mücadelelerine konu olmasının altında yatan sebep sosyolojik boyuttur. Göçebe yaşam biçimini benimseyen Türklerde bireysel değil toplumca ortak kararlar geçerli olmuştur. Bu toplumda yaşayan her bir kişi yalnız kendinden değil içinde yaşadığı topluluktan da sorumludur ve yalnızca bu sayede düşmana mukavemet gösterilebilir. Konargöçerliğin getirdiği çadır hayatı sebebiyle güvenlik açısından etraflarının kalın taş surlarla çevrili olmaması ve gelebilecek tehlikelere karşı her an tetikte olunması gibi etkenler ortaklaşa hareket etmeyi mecburi kılmıştır. Bu

birliktelik içinde ise düzeni sağlayıcı liderlere ihtiyaç duyulmuştur ki o lider bir yandan halkının menfaatlerini koruyabilsin bir yanda da halkına önderlik yapabilsin. Alp adı altındaki liderlerin destanlara konu olmasındaki sebep ise halkın uğradığı bir zarar ya da karşılaştığı zorluklara karşı verilen mücadelelerdir. Toplumsal hafızalarda yer bulan, etkileyici ve çetin dönemlerin nasıl aşıldığı destanlarda anlatılır. Alp tipi ile anlatılmak istenen ve ona başrol verilmesinin sebebi bu kişinin anlatılan konu ve dönem itibariyle toplumun beklentilerini tam manasıyla karşılayabilen yegâne varlık olması ve millî bir sıkıntı söz konusuysa bu durumdan halkını kurtarabilecek tek kişinin yine o olmasıdır. Nogay destanlarının arkaik özellikleri pek fazla içermemesiyle birlikte diğer Türk destanları ile karşılaştırıldığında günümüze daha yakın ve tarihî sahneleri içinde barındırmakla daha gerçekçi olduğu söylenebilir.

> Tipler, belli bir dönemde toplumun inandığı, değer verdiği, modellediği temel kıymetleri temsil ederler. Bu bakımdan "alp tipi" Türk kültür ve sosyal hayatında oldukça farklı ve önemli bir yere sahiptir. Tip, toplumların kendi içinden belli bir süreç içinde yarattıkları spontane bir olgudur. Her tip, bir ihtiyaç sonunda ortaya çıkar (Uçak, 2013: 142).

Alp tipi ile bağlantılı olarak Nogay destanlarına geçmeden evvel Türk inanç sistemindeki değişikliklere paralel olarak destan kahramanlarına verilen sıfatlar üzerinde kısaca durmakta fayda olacaktır. Türk destancılık geleneğinde alp tipinin başlangıçtan günümüze kadar hep aynı çizgi üzerinde sabit özelliklerle devam etmediği görülür. Zaman içerisinde kültürel, coğrafi ve dinî değişimler ile kendisine yeni özellikler katarak şekillenmesi ile alp kavramı da değişikliğe uğrar. Kültür içinde en önemli unsurlardan biri olan din, Türklerin İslamiyet'e geçmeleriyle her alanda değişimleri hazırlamış, dinin dönüştürücü etkisiyle de anlatılarda yer alan alp tipi gazi tipine evrilir.

Eski Türk inanç sistemi Gök Tanrı inancına dayalı olmakla birlikte alp sıfatı toplumun lideri olan ve savaşçı özellikleri ile varlığını halkına adayabilen kişiler için kullanılır. Aynı özellikler bu inanç sistemi sürdürülürken oluşturulan destanlarda da görülür. Türklerin yeni bir din olan İslamiyet ile tanışmalarının ardından alp sıfatı zamanla yerini alperen ya da gazi adlandırmasına bırakır. İslamiyet ile Gök Tanrı dininin nasıl ki ortak noktaları varsa kahraman tipini niteleyen unvan olan alp ya da gazi adlandırmaları için de aynı ortaklık söz konusudur.

> En eski çağlardan beri cihana hâkim olmayı gaye edinen Türkler, İslamiyet'i iyice benimseyince, İslamiyet ile kendi kültürleri arasında her sahada güzel eserler veren bir sentez vücuda getirirler.

> Bunların en önemlisi eski Türk destanlarında yüceltilen "alp tipi"nin "gazi tipi" hâline gelmesidir (Kaplan, 1985: 112).

Türk destanları içinde arkaik özellikli destanlar haricinde İslamiyet'ten sonra oluşturulan destanlar da mevcuttur. Bu destanlarda yer alan kahraman tipi eski dönemlerin izlerini yansıtacak şekilde "alp" veya yeni inanç sisteminin etkisi ile "alperen" ya da "gazi" unvanlarıyla anılmaya başlanır. Destan kahramanlarının adlandırmalarında olan değişim yalnızca bununla sınırlı olmayıp kahramanların dünya görüşlerinde de mevcuttur. En eski destandan en yeni destana doğru gelindikçe destan kahramanının cihanşümul arzusu daha dar sınırlara yönelir. Arkaik nitelikleri baskın olan Oğuz Kağan Destanı'nda amaç dünyaya Türk'ün egemenliğini yaymak, tüm halkları bir bayrak altında toplamaktır. İslamiyet'ten sonra dönemin siyasi koşullarının da etkisiyle kahramanlık destanlarında daha bölgesel hedefler görülür. Bu koşullar dikkate alındığında İslamiyet öncesi ile sonrası arasında her ne kadar fark olsa da arada keskin bir kırılmanın yaşandığı da söylenemez. İslamiyet sonrası olmasına karşın geçmişin izlerinin silinmemiş olduğuna dair akla ilk gelen kişi Sultan Alp Arslan'dır. Tarihte anılan bir şahsiyet olmasıyla ve İslam'ı benimsemiş olmasına karşın eski Türk geleneklerinin de nişanesini adında taşır. Dönemi itibariyle Alp Arslan, Türklerin İslamiyet'e geçmiş olduğu bir zaman diliminde hükümdardır, buna karşın adının önündeki sıfat eski Türk geleneğinin bir nişanesidir. Bu unvanı destan kahramanlarının haricinde tarihe adını yazdırmış hükümdarlarda da görmek onların da destansı bir kahraman gibi kudretli özellikler sergilediğini göstermektedir.

Göksel kudretin temsilcisi olan alpleriyle her türlü zorluğun üstesinden geleceklerine dair kanaat eski Türk inanç sistemindeki anlayıştır ve bu zihniyet Türklerin İslamiyet'e geçişleri ile birlikte değişmemiş, alp kavramı alperen ya da gazi olarak isimi değişmiştir. Ancak her ne kadar "alp" adı "alperen" ve "gazi" olsa da üstlendiği vasıflar açısından temel anlamda bir değişiklik gözükmez. Alp, her hâlükârda şahsi menfaatlerinden ziyade toplumsal çıkarları gözeten, haklının yanında, zalimin karşısında duran, cesaret sahibi bir yaradılışta olup düşmanın üzerine korkusuzca giden, pazı kuvvetinin yanı sıra zekâsıyla da ön plana çıkan, liderlik vasıflarını kendinde barındıran ve Tanrısal kudreti bünyesinde bulunduran bir insan tipolojisi ile karşımıza çıkmaktadır.

Türk destanlarında yer alan merkezi kahraman tipi alp, alperen ya da gazi adı ile anılması onun en eski çağlardan günümüze kadar gelen temel özelliklerinde değişiklikler olduğunu düşündürmemelidir. Kahramanca bir kudretle donatılmış alp tipi ister İslam öncesi

isterse de İslam sonrası destanlardan biri olsun aynı şahsiyet ile karşımıza çıkar. Cihan hâkimiyeti anlayışından zamanla uzaklaşılıp bölgesel hâkimiyetler ile sınırlanan dünya görüşü ile alpten gaziye bir takip söz konusu olsa da bunun dışında kalan hususiyetler aynı şekilde devam ettirilmiştir.

> Türk destancılık geleneği üzerine yapılan araştırmalarda Gök Tanrıcılık, Şamanizm, İslam, Göçebe ve Yerleşik Toplum şartları, İslam Öncesi ve İslami dönem Türk destanları, Alp Tipi, Alperen (Gazi) Tipi gibi bazı anahtar kavramların ön plana çıktığı görülmektedir. Bütün bu anahtar kavramlar Türk toplumunun tarih boyunca tarihî, sosyal, iktisadi, coğrafi, şartlara bağlı olarak geçirmiş olduğu evreler ve bu evrelerin sözlü gelenek üzerine etkileriyle doğrudan bağlantılı olarak ortaya çıkmışlardı (Açа, 2000: 5).

Türklerin göçebe bir hayat sürüp henüz kitabi dinlere mazhar olmadığı Orta Asya coğrafyasında hüküm sürdüğü dönemlere ait olan destanlarda o dönemin inanç sisteminden ve kültürel birikiminden yansıyan izler destan metinlerinde kendisine yer bulmuştur. Bu metinlerde başrol alp olarak nitelenen kahramana verilmiştir. Alp kavramı Türklerin özellikle İslamiyet'e geçmesi ile birlikte yerini Gazi unvanına bıraktıysa da alp tipi çerçevesinde tanımlanan kalıp değişmeden, yalnızca üzerine eklenerek devam etmiştir. Arkaik dönem destan metinleri haricinde Danışmendname, Saltukname gibi İslami unsurlar ile bezeli destanlarda kahramanlar Alperen, Gazi gibi sıfatlar ile tanımlanır. "Oğuz Kağan ve Dede Korkut destanları gibi Oğuznamelerin alplarıyla Danişmendname ve Saltukname gibi menakıbnamelerin gazileri, aynı kahramanlık temasını işlemektedir" (Döğüş, 2007: 27).

İslamiyet ile birlikte Türk kültürel ve edebî hayatında dinî temaların yaşamı şekillendirmesiyle birlikte eski inanış ve adlandırmalar da bu yön de değişmiştir. Karahanlı hükümdarı Sarı Saltuk'un Müslümanlığı kabul etmesi ve bu yeni dini devlet dini olarak benimsemesiyle yeni bir süreç başlar. İslami yoğunluklu bir edebî akımın etkisi destanlara da yansıtmıştır. Orta Asya bozkırlarında Anadolu'ya uzanan akınlar İslami çerçeveyle birleştiği ve destanların da bu yöne kaydığı görülür. Anadolu İslamiyet'i ile örtüşen Danışmendname gibi destanlarda bunun izleri rahatlıkla takip edilir. Anadolu'da başlayan Türk hâkimiyeti neticesinde "gazi" unvanı kahramanlar için kullanılmaya devam etmiştir. Bu durumun en bilinen örneği Osmanlı Devleti'nin kurucu hükümdarı Osman Gazi'nin sıfat olarak bu unvanın kullanılmasıdır. Anadolu topraklarında yaklaşık altı yüz yıl hüküm süren Osmanlı Devleti nice gaziler yetiştirmiştir. Osmanlı Devleti'nin yetiştirmiş olduğu bir subay olan Mustafa Kemal alp tipine verilebilecek en yakın tarihli örnek olması ve adının önüne daha sonra yaşanan hadiseler neticesinde onur nişanesi "gazi" sıfatının eklenmesiyle alpten

gaziye geçişin son merhalesini temsil eder. Mustafa Kemal Atatürk'ün gazi unvanını taşıması savaşta yaralananlara bu sıfatın verilmesine ilaveten, onun şahsında kahraman özellikleri ihtiva etmesinde aranmalıdır. Osman Gazi gibi tarihî bir şahsiyet, devlet adamı, komutan olan ve düşmana karşı zaferler kazanarak Anadolu Türklerine yeni bir devlet çatısı sağlayan Gazi Mustafa Kemal Atatürk de alp tipi özelliklerini taşır. "Osmanlı sultanları, son padişaha kadar daima gazi unvanını kullanmışlardır. Osman Gazi'den beri devam eden bu geleneği, millî mücadele yıllarında Mustafa Kemal'in sürdürmesi şüphesiz çok anlamlıdır" (Döğüş, 2007: 41).

Nogay kahramanlık destanları incelendiğinde alp tipinin bünyesinde barındırdığı çeşitli özellikler ile diğer Türk dünyası destanları kıyas edildiğinde benzerlikler dikkat çeker. Nogay kahramanlık destanlarındaki alpler; cesur, atılgan, başladığı işi sonuna kadar götüren, söz verdiğinde tutan, savaşçılık özelliklerine sahip, ata iyi binen, ok-yay-kılıç gibi silahları iyi kullanan, bileği kuvvetli, toplumun çıkarlarını kendi çıkarlarından üstün tutan kişilerdir. Bu özellikleri ile Nogay alpleri geleneksel Türk alp tipi ile aynı özellikleri sergiler. Destan kahramanlarının bu kişilik özelliklerinin sebeplerinden biri de içinde yaşadıkları coğrafyadır. İnsan kişiliği ile coğrafyanın etkileşimi ve benzeşimi yadsınamaz bir gerçek olmakla birlikte bozkır ikliminin getirdiği çetin koşullarla mücadele, alp tipine zorluklara karşı mukavemet göstermeyi, dayanıklılığı, değişen şartlara göre hareket edebilecek kıvrak zekâyı getirmiş, uçsuz bucaksız topraklar da özgürlüğüne düşkün bir ruh yapısını ortaya çıkarmıştır. Türk alp tipi ile ortak hüviyetteki Nogay merkezi kahraman tipi destanların asli unsurunu oluşturur. Alp etrafında gelişen olayların anlatıldığı Nogay destanları yaratıldığı coğrafyayı ve zaman dilimini günümüze taşır.

Coğrafya insan-ilişkisi haricinde alp tipinin karakteristik özelliklerini belirleyici diğer bir unsur da Türk kültür dairesi olmuştur. Yaşayış biçimi olarak hayvancılığın ön planda olması ve yerleşik yaşama çok sonraları geçilmesi açısından bu konar-göçer hayat biçimi, insanlara hareketliliği, her an düşman saldırısına karşı temkinli olmayı, ani gelişen durumlara karşı hızlıca karar vermeyi ve pozisyon belirlemeyi kazandırmıştır. Türk kültürü, yapısı gereği şahsi menfaatler yerine toplumsal çıkarları gözetmeyi yücelten, dürüst olmayı değerli kılan ve sözünde durmayı önemseyen bir yapıyı içermekle alp tipinin oluşumunda da etkili olan unsurları ihtiva etmektedir. Kendini halkına adamış ve onun yücelmesi için ömrünü harcamış alplerine karşı halk da tam bir bağlılık içindedir, alpının yanında yer alarak karşılaşılan zorluklara onunla birlikte mukavemet gösterirler. Halk alplerini sevip sayar, onu

en kıymetli varlıkları olarak görür. Bu derece değer verdileri alplerinin vefatıysa halkta derin bir kedere sebep olur. Halk bu kederi yas sürecinde dile getirip vefat eden alpin ardından ağıt (sagu) yakar ve onun güzelliklerini, iyiliklerini anar. Bunun en güzel örneği Türk coğrafyasında çokça bilinen Alp Er Tonga Sagusu'dur.

> Kaşgarlı Mahmûd'a göre Alp, yiğit anlamına gelir ancak "Alp"i hükümdarın unvanı önüne gelen sıfat olarak vermiştir. Kaşgarlı Mahmûd Türklerin efsanevi hükümdarı Alper Tonga'nın ölümü üzerine yakılan tarihî belli olmayan bir ağıt dörtlüğünü eserinde vermektedir. "Alp Er Tonga öldü mü/ Isız ajun kaldı mu/ Ödlek öçin aldı mu/ Emdi yürek yırtılır" (Koçak, 2012: 126).

Türkler kendilerine alp olarak seçtikleri kişilere bağlı olup onların arkalarında yer alırlar ve vefatlarının ardından da üzülürler. Bağlı oldukları kişiyi kaybetmenin acısını ağıtlarında dile getirdikleri en meşhur sagu Alp Er Tonga için yazılmış olandır. Onun yaşarken ne gibi özelliklere sahip bulunabileceğini alp tipi çerçevesinde düşünecek olursak vefatına karşın duyulan üzüntü anlaşılır. Yusuf Has Hacip, Alp Er Tonga'dan bahsederken onun Türk dünyası içinde en çok değer atfedilen ve Türkler dışında da en çok tanınıp bilinen kişi olduğunu belirtir. "Türk beyleri arasında adı meşhur ve ikbâli ayan-beyan olanı Tonga Alp-Er'di. Ne seçkin, ne yüksek, ne yiğit adam idi; zaten âlemde ferasetli insan bu dünyaya hâkim olur. İranlılar ona Efrâsiyâb derler; bu Efrâsiyâb akınlar salıp ülkeler zapt etmiştir" (Koçak, 2012: 126).

Alp mensup olduğu toplum için çalışan, didinen, her türlü zorluğa halkının mutluluğu için katlanan, fedakâr kişidir. Alpler, hayatını milletine vakfetmiş bir kahraman edasıyla karşımıza çıkar. Alp tipin yalnız destansı metinlerde kurgusal kişiler olarak karşımıza çıkmamaktadır. Aslen destansı metinleri oluşturan unsurların gerçek şahsiyetler olmasıyla veya konusunu gerçek hayattan almasıyla tarihte izi sürülebilecek hükümdarlar da alp tipi çerçevesinde incelenebilir. Nitekim en eski Türkçe yazılı metinlerden biri olan Orhun Yazıtlarında Bilge Kağan adeta alpın özelliklerini betimler mahiyette şu sözleri dile getirir:

> Varlıklı, zengin millet üzerine oturmadım. İşte aşsız, dışta donsuz; düşkün, perişan milletin üzerine oturdum. Küçük kardeşim Kül Tigin ile konuştuk. Babamızın, amcamızın kazanmış olduğu milletin adı sanı yok olmasın diye, Türk milleti için gece uyumadım, gündüz oturmadım. Küçük kardeşim Kül Tigin ile iki şad ile öle yite kazandım, öyle kazanıp bütün milleti ateş, su kılmadım (Ergin, 2003: 17).

Bu sözleri ile Bilge Kağan, hükümdarı olduğu Gök Türk Devleti'ni nasıl var ettiğini, halkı için neler yaptığını anlatır. Onun ifadelerinden şahsi çıkarlarını değil millî menfaatleri düşündüğü, halkına hizmet için çaba sarf ettiği anlaşılmaktadır. Gece uyumadım gündüz

oturmadım diyerek tüm zamanını halkına vakfettiğini, devletin bekası için mücadele verdiğini ifade etmiştir. Yoğun çabalarının sonucunda halkın refahını ve devletin düzenini sağlamış ve kazandığı bu başarılar ile övünerek rehavete kapılmadığını ve halkına eziyet etmediğini dile getirmiştir. Alp tipinin genel özelliklerini verirken üzerinde durduğumuz toplumsal çıkarlar için mücadele etmek, adaleti ve düzeni sağlamak, huzur ve güven ortamı oluşturmak gibi yüce amaçlar alp şahsiyetinde birleşen özelliklerdir. Bu yönleri ile Bilge Kağan'ın alp tipi özellikleri sergilediği anlaşılmaktadır.

Tarihî şahsiyetler haricinde kahraman özellikleri sergileyen kişiler de alp tipi merkez alınarak hayatları destanlaştırılmıştır. Oğuz Kağan, Türk destan geleneği içinde yer bulan sembol bir isimdir. Kahramanlığının yanı sıra büyük devlet adamı olma vasfı da belirleyici unsur olarak rol oynamıştır. Oğuz Kağan'ın tarihî bir kişilik mi olduğu, yoksa kurgusal bir alp karakteri mi olduğu konusunda hâlen şüpheler bulunsa da onun hayat hikâyesi Türk tarihindeki Büyük Hun Devleti hükümdarı Mete Han ile benzeştirilir. İster Mete Han'ın destanlaşan anlatısı isterse kurgusal bir kahraman olsun Oğuz Kağan alp tipini en iyi şekilde yansıtan Türk destan kahramanlarından biridir. Onda, İslam öncesi alp tipinin tüm özellikleri mevcuttur. Oğuz Kağan'ın olağan dışı doğumu ve ilk mücadelesinde bir canavarı alt ederek toplumunu bu beladan kurtarması onun daha en baştan kutsal ve topluma hizmet için yaratılmış bir şahsiyet olduğunu ortaya koyar. O, daha sonraki mücadelelerini yine Türk toplumunun yücelmesi, huzuru ve menfaatleri için gerçekleştirirken asıl gayesi dünyaya hâkim olmaktır. Türklüğü dünyaya nizam kılma şiarı ile hareket eden Oğuz Kağan arkaik Türk alp tipi için model bir kişidir.

> Türk destan geleneği içinde alp tipinin en yüksek noktaya ulaştığı Oğuz Kağan'da bu devlet kurma ve dünyaya nizam verme düşüncesi çok gelişmiş bir şekilde yansıtılmaktadır. Batı, kuzey ve doğu Türklerinin destancılık gelenekleri arasında bir geçiş dönemi arz eden Manas destanında bu ara coğrafya ve geçiş döneminin özelliklerini görmek mümkündür (Aça, 2000: 9).

Oğuz Kağan Türk destan geleneği içinde adeta kendisine kutsiyet atfedilen bir kahraman olarak belirir. Milleti için yaptığı önemli işler ve sahip olduğu üstün özellikler dolayısıyla olağanüstülüklerle bezeli destani bir kahraman olarak varlığını hissettirir. Oğuz Kağan şahsında eski Türk inanç sisteminin ve kültürünün izlerini destani metnin başından sonuna kadar takip etmek mümkündür. Alplerin destani hayatlarında Tanrı ile olan bağlarının kuvveti onları uyurken de kutsalla iletişim hâlinde tutar. Bu yönüyle Oğuz Kağan uykusunda gördüğü rüya üzerine oğullarını yolculuğa gönderir.

Oğuz Kağan'dan gibi Türk tarihinde alp tipine uygun yapısıyla anılması gereken bir başka isim ise Osman Gazi'dir. Onun hayatı için anlatılan efsanevi aktarımlar alp tipinin özelliklerini ihtiva eder. Osmanlı Devleti'nin kurucusu ve ilk hükümdarı olan Osman Gazi kendi adıyla anılacak ve yüzyıllar boyu dünyaya hükmedecek bir devlet kurarken alp karakterine uygun adımlar ile ilerlemiştir. Osman Gazi'nin dirayetli ve cihan hâkimiyetini amaçlayan yapısı Oğuz Kağan'ın dünya hükümdarlığı düşüncesi ile örtüşmektedir. Osman Gazi'nin cihan hâkimiyeti düşüncesi onun görmüş olduğu bir rüyaya dayandırılsa da bu durum yalnızca bir hülya değil öteden beri zihinde yer alan bir fikrin hayal âleminde su yüzüne çıkışı olarak okunmalıdır. Osman Gazi'nin bir gece rüyasında Şeyh Edebali'nin göğsünden çıkan Ay'ın kendi göğsüne girdiği ve ardından göbeğinden çıkmaya başlayan çınar ağacının büyüyerek dünyayı kapladığı rivayetini Mehmed Neşri eserinde şu şekilde anlatılmıştır:

> Bir gice Osman Gazi siyerinde görür ki bu şeyhun koynından bir ay çıkup geldi kendünun koynına girdi. Hemandan göbegünden bir ağaç bitüb âlemi tutub ve anun gölgesinde tağlar var. Ol tağların dibinden pınarlar çıkub revane olub akar. Kimi bağın suvarır, kimi çeşmeler akıdur. Yarındası Osman Gazi bu düşünü gelüb ol ol azize nakl itdi. Şeyh eytdi: "ya Osman! Müjdegani olsun. Sana ve senün evladına kim Hak teala saltanat virdi. Ve mecmu-ı âlem evladınun zıll-ı himayetinde ola (Mehmed Neşri, 1995: 83).

Osman Gazi'nin rüyasının gerçeğe dönüşmesi onun ulvi bir mahiyette olduğunu, Tanrı tarafından kutsandığını düşündürür. Alp tipinde de görülen kutsallığın Osman Gazi gibi tarihî bir şahsiyette de tezahür etmesi dikkate şayandır. Osman Gazi'nin Osmanlı Devleti'nin kurucu hükümdarı olması ve pek çok fetihle zaferler kazanması halkının ona olan bağlılığının bir sonucudur. Türk kültür dairesinde halkın sevgi ve saygısını kazanmış liderler her zaman destek bulmuştur. Osman Gazi 'de yaptığı fetihler, adaletli yönetim tarzı, siyasi dürüstlük ve zekâ sayesinde halkının bağlılığını kazanmıştır. Alp tipi çerçevesinde onun da Türk destanlarında yer alan alpler ile benzeri karakter özellikleri taşıdığına dair deliller, yaşamı incelendiğinde açıkça görülür. Oğuz Kağan'ın ilahi emarelerle bezeli hayatı gibi Osman Gazi'nin de kendinde kut barındırdığı anlaşılır.

> Büyük bir devlet kurma ve töre adına dünyaya hâkim olma düşüncesinin ortaya çıkardığı alp tipi olan Oğuz'un yapmış olduğu mücadeleler en az bir şeyh, bir rüya ve onun yorumu vasıtasıyla fetihlerin ilahi olduğu vurgulanan Osman Gazi'nin fetih mücadeleleri kadar ilahi ve tanrısaldır (Açа, 2000: 11).

Alp tipinin özellikleri arasında onun fiziksel kuvveti ve kişiliğinde bulunan özellikler haricinde ona mücadelelerine ortak olacak, onu zor durumlardan kurtaracak, yoluna yarenlik

edecek güvenilir ve kendi meziyetlerine yakın özelliklerde bir arkadaşın da olması gerekir. Pek çok destanda olduğu gibi Nogay destanlarında da alpın yanında küçüklüğünden beri tanıdığı, güvenilir ve savaşçılık kabiliyetleri gelişmiş bir dostu yer alır. Bu kişi alpı tehlikelere karşı uyarır, çarpışmalarda yanında yer alarak alpı korur, onu düşman elinden kurtarmaya ve girişilen mücadelelerden zaferle çıkılması için alpa yardım etmeye çalışır. Özkul Çobanoğlu da Âşık Paşa'dan esinlenerek alpın vasıflarını bir bir sıralarken bu yolda onun edinmesi gereken yardımcı unsurları şöyle belirtir: "Âşık Paşa'ya göre alp: sağlam yürekli, pazusu kuvvetli, gayretli, cesur, iyi bir ata sahip, hususi bir giyime sahip, iyi bir kılıcı, iyi bir süngüsü, iyi bir ok ve yayı olmalı, alp uygun bir arkadaş edinmeli" (Çobanoğlu, 2011: 105).

Farklı Türk boylarında yazılan destanlarda alp tipi ortak özellikler göstermektedir. Bu eşdeğer niteliklerin bir sonucu olarak alpın giriştiği mücadelelerden genellikle zaferle çıkması ve ardından yaşanan gelişmeler de benzerlikler taşır. Destan metinlerindeki alplerin gayesi toplumu içindir ve bu sebeplerden dolayı mücadeleye girişirler. Mücadelesinden zaferle çıkan alp düşmanlarını öldürdükten sonra geri kalanları esir alır, biat edenler alpın getirdiği düzene uyar ve böylece alp halkına huzur ortamı sağlar. Nitekim Türk dünyası destanları arasında hacimli özelliği ve yoğun kültürel unsurları barındırmasıyla dikkat çeken Manas Destanı incelendiğinde alp tipi ile destan kahramanı Manas'ın yapmış olduğu mücadele neticesinde verilen bilgiler pek çok destanda birbirine benzer şekillerde karşımıza çıkmaktadır.

> Savaş genellikle düşmanın kaçışı ile biter, binlerce düşman öldürülür, kalanlar esir alınır. Yenilenler her emre uyar, Müslümanlığı kabul ederler. Yenenlere kızlarını kölelerini gönderirler: Altın süs eşyalar, çeşitli değerli taşlar ve hediyeler gönderirler. Zafer kazananlar bunları aralarında paylaşırlar ve kırk gün kutlama yaparlar (Çobanoğlu, 2011: 104).

Alp tipinin en belirleyici ve başta gelen özeliği kahramanlığıdır. Alpin fiziksel özelliklerine destanlarda uzun uzadıya yer verilmeyerek asıl vurgu onun zekâ ve gücünü dürüst bir şekilde halkının çıkarları adına kullanmasına yapılır. Alpın fiziksel özelliği hakkında bilgi verilecekse yine onun gücünün göstergesi olarak iriliği verilebilir ancak bu konuda Oğuz Kağan destanındaki betimlemeler hariç diğer destanlarda pek fazla fiziki görünüş ön plana çıkmaz. Böylece destan dinleyicisi zihninde genel bir imaj yaratılır ve aktarılmak istenen bilgiler bunun üzerinden verilir. Onun hayat hikâyesi, cesaretle atıldığı mücadeleler, edindiği başarılar ve vuku bulan olayalar karşısında örnek teşkil eden duruşları hep kahramanlığı etrafında şekillenir. Onu toplum içinde ön safa taşıyan ve efsanevi kılan

bu yanıdır. “Destanlarda kahramanın fiziki güzelliğine fazla önem verilmez. Önemli olan onun kahramanlığıdır. Gücü, kuvveti ve akıllı olması aranılan özelliktir” (Bulgarova, 1995: 50).

Alplerin kişilikleri ve toplum için yapması gereken hizmetlerin haricinde onun bireysel vasıfları da destan metinlerinde karşılaşılan unsurlardır. Her şeyden önce alp olacak kişinin fiziksel kuvveti bulunmalı ve buna ek olarak savaşçılık özellikleri taşımalıdır. Fiziksel olarak zayıf olan biri nasıl ki savaşamazsa bu zayıf vücut da alp olmaz, o nedenledir ki alp, güçlü kuvvetli bir fiziğe sahip olmanın yanı sıra savaş tekniklerini de en iyi şekilde kullanan kişidir. Alplerin savaşçılığı destanlarda anlatılırken onların giyimleri ve kullandıkları araç gereçlerden sıklıkla bahsedilir. Genellikle arkaik özellikler taşıyan destanlarda alp sıradan insanlardan çok daha iri ve güçlü yaradılışlıdır ki onun giyimi de bu sebeple sıra dışıdır. Bu Alplerin altmış koyun derisinde elbiseleri ve altı koyun derisinden başlıkları olduğu söylenerek onların devasa bir boyutta olduğu vurgulanmaya çalışılır ve güçlerinin ne denli karşı konulmaz olduğu vurgulanır. Alplerin kıyafetleri kadar kullandıkları savaş malzemelerine destanlarda yer verilmektedir. Alpın düşmanla mücadelelerde kullandıkları kılıç, kargı, hançer, ok ve yaya gibi silahlar yanında zırhlı ve zırhsız kıyafetleri de mevcuttur. Alp öncelikle iyi cins bir ata biniyor olmalı ve biniciliği ustaca kullanmalıdır. İyi bir binici olan alp düşmanları ile savaşırken at üstünde dahi okunu kullanabilmeli, kılıcını çekebilmelidir. Onun kullandığı diğer aletler ise kendini yaralanmalara karşı savunacağı kalkanı ve yakın mesafe çarpışmalarda kullanabileceği gürzüdür. Gürz bir savaş aleti olarak adından sıklıkla bahsettirmese de alpın yalnızca ok ve yay sayesinde uzak mesafeden düşmanını yenilgiye uğratmadığı, gerektiğinde yakın mesafe çarpışmalara da girdiğini belirtmek bakımından kılıç kullanımı gibi iyi bir örnektir.

> Zırhlı savaşçıların muhtelif silahları vardır. Kargı ve Kaşgari’nin barak dediği kargıya takılı ve kenarı dişli bayrak pek çok kez tasvir edilmiştir. Zırhsız kıyafetli alpler büyük kılıçlar, hançer, ok ve yayla görülür. Tarihlerin kaydettiği gibi, Türklerin at üstünde doludizgin giderken hem öne hem de arkaya doğru ok attıkları sanat eserlerinde resmedilmiştir (Esin, 2006: 270).

Alp için vazgeçilmez olan yegâne unsur atıdır. Kahramanlık göstereceği maceraya atılmadan önce genellikle sudan çıkan atlardan biri alpın atı olur ve bu at oldukça iyi bir cins olup tulpar diye adlandırılan kanatlı attır. Alpın atı öyledir ki sıradan atlar gibi koşmaz, adeta uçar ve çok kısa sürede diyarları aşıp alpı varmak istediği yere götürür. Alpin atıldığı mücadelelerde ona en büyük desteği veren at, bir can yoldaşı ve dostu gibidir. Zaman zaman atıyla konuştuğu, dertleştiği olur. Destan metinlerinde nadiren de olsa alpın sorularına cevap

veren, danışılan konuda fikir beyan eden atlar da görülür. At çoğu zaman dilden anlayan, hâlden bilendir. Atın Türk kültüründe bu denli önemli olmasının altında yatan sebep onarın asırlar boyunca göçebe yaşam sürmüş bir millet olmalarıdır. Günlük hayatlarında ulaşımdan, yük taşımaya ve etinden, sütünden faydalanmaya kadar pek çok alanda kullanılan at savaş zamanında da onların yanından ayrılmayan bir unsur olarak karşımıza çıkar. Türklerin hayatında bu denli öneme sahip bir hayvanın artık sahibinin bir parçası olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır, zira Orta Asya'da bulunan Türk mezarlarından çıkarılanlar arasında ölen kişinin atının da bulunması insan ile at arasındaki bağın gücünü anlamamız açısından önemlidir. Türklerin yaşamında atın önemine dikkat çeken önemli bir isim tarihçi Mes'ûdi Ali b. Hüseyin'dir:

> Türk alpının bineği hayatta ve ölümde arkadaşı olan attı. Dokuz Oğuz Türk hükümdarına Mes'udi, "atlı hükümdar (meliku'l hayl)" demektedir. Türk ordularının kuvveti ve üstünlük sırrı, ata hâkimiyetleri olmuştu. Bazı alplerın altı yüz atı vardı. Bunların arasında "özlük at" özel bir yer tutar ve onun adı ve donu alpın mezar taşına yazılır, kuyruğu kesilip alpın mezarına dikilir, kendisi de alpla beraber gömülür (Esin, 2006: 272).

Bilindiği üzere Türkler, eski dönemlerde hem büyük boylu hem de küçük boylu cins atlar yetiştirmişlerdir. Türklerin at yetiştiriciliği konusundaki bilgileri bu hayvandan yaşamın her alanında faydalanmalarını sağlamıştır. Alp için çok başka bir anlam ifade eden at yalnızca yaşamında değil ölümünde bile ondan ayrı düşünülmemiştir. Alplerin vefatının ardından Gök Tanrı inancı içinde yer alan ölümden sonra yaşam kavramı dolayısıyla öte âlemde de ölen kişiye yardımcı olacağını düşündükleri eşya ve hayvanlar ile gömülmüş kişilerin mezarları bulunmuştur. Günışığına çıkarılan kurgan adı verilen bu mezarlardaki buluntular arasında atın yerinin ayrı olduğu anlaşılmaktadır. Buluntular içindeki kap kacak, halı, kilim, süs eşyası ve giysi gibi malzemelerin üstünde at figürlerinin işlenmiş olması ve bunlara ek olarak at iskeletlerinin de cenaze ile birlikte gömülmüş olması ata verilen kıymeti açıklamaktadır.

> Kurganlarda bulunan atlar arasında hem küçük boylu yarı yabani hayvanlar, hem de büyük boyda cins atlar varmış. Sanat eserlerinde de her iki tür at mevcuttur. Bilindiği gibi Hiung-nular ve Türkler yabani kanlı, gayet seri atlar yetiştirmekle tanınırlardı. Kaşgari'nin "arkun" (ergun) adı altında ve Selçuk devri yazarı Mübarek Zengi Kası Nihavendi'nin "dağlı türk atı" diye methettikler yarı yabani küçük atlar, avda ve seri gitmeyi gerektiren hâllerde kullanılırdı. Zırhlı savaşçılar ise ağır yük taşıyabilen büyük atlara binerdi. Kırgızların büyük atlar yetiştirdiğini tarihler kaydetmiştir (Esin, 2006: 273).

Dünya destanları arasında özellikle Avrupa destanları ile Türk destanları karşılaştırıldığında destan kahramanı açısından en büyük farklılık verilen mücadelenin biçimidir. Avrupa kökenli destanlarda mücadeleler bireysel çıkarlar daha ön planda olurken Türk destanlarında mücadele toplumsal çıkarlar uğruna verilir. Bu bağlamda bakıldığında Türk destanlarda yer alan merkezi kahraman tipi ile Nogay destanları karşılaştırıldığında benzer özellikler olduğu görülmektedir. Arkaik birikim açısından az malzemeye sahip olmasıyla birlikte Nogay destanlarında kahraman olağanüstülükten mümkün olduğunca sıyrılmış ve yeryüzünde yaşayan sıradan bir insan yapısına sahiptir. Daha eski Türk destanlarına bakıldığında destan kahramanları yeraltı ve yerüstü gibi âlemlere inip çıkmak ve hatta başka varlıkların donuna girebilmek gibi olağanüstülükler sergilerken Nogay destan kahramanları diğer insanlar gibi yeryüzünde yaşamanı sürdürmektedir. Onları sıradan insanlardan ayıran fiziksel kuvvetlerinin çok olması, zihinsel kapasitedeki genişlik ya da doğumsal farklılıklar olarak düşünülebilir. Nogay destanları Türklerin İslami dönem edebiyatı içinde yer almasının yanı sıra eski inanç ve kültür sisteminin özelliklerini de bariz bir şekilde takip edebildiğimiz destanlardır. Kahramanlık konulu destanlarda ön plana çıkan ve merkezi konumda olarak olayların etrafında geliştiği kişi alptır. Nogay destanlarında yer alan Alpler fiziksel özellikleri ayrıntılı olarak işlenmeyen, ancak kuvvetleri yaptıkları işle mukayese edilerek sıradan insanlardan ayrışan kişiler olarak karşımıza çıkar. Onların güçleri zaman zaman kimsenin yapamadığı bir işi başarmaları zaman zaman se olağan dışı varlıklar ile mücadelelerinden zaferle çıkmaları ile verilir. Alpler olağan dışı varlıklarla, devlerle, canavarlarla savaşacak kadar kudretli ve keskin bir zekâya sahiptir. Fiziksel kuvvet açısından güçlerinin eşi benzeri bulunmaz olmaları birkaç destanda işlenen çeşitli olaylar ile verilmiştir. Nogay destanlarındaki alp tiplerini doğumdan itibaren incelersek normal insanlar ile aralarında ne gibi ayrışmalar var daha iyi görürüz.

Nogay destanları Türk dünyası destan geleneğinin bir devamı niteliğinde olup alp tipi çerçevesinde de yine benzer özellikler göstermektedir. Arkaik destan geleneğinden günümüze yaklaştıkça destan metinleri kısalmıştır ve bazı noktaların üzerinde çokça durulmadan geçilir. Nogay destanlarının da günümüze daha yakın dönemleri kapsaması bakımından aynı şekilde eski Türk destan geleneğine nazaran daha az bilgi içermesi, genellikle macera kısmına yoğunlaşması dikkat çeken bir unsur olarak karşımıza çıkar.

Nogay destanlarında kahramanlar ya doğumlarının ardından hızla büyür ve maceraya atılacak konuma gelirler ya da zaten maceraya atılacak yaşa gelmiş olarak karşımıza çıkarlar.

Genellikle kahramanların çocukluk çağları hakkında ayrıntılı bilgi verilmez. Bu noktada Nogay destanlarından bir kaçına değinmek yararlı olur. Nogay destanlarından Aysıl'ın Oğlu Ahmet Destanı'nda kahramanının çocukken yaptığı davranışlar az da olsa anlatılarak çocukluk dönemi hakkında bilgi verilmiştir. Ahmet on bir yaşına gelene dek hiç sokağa çıkmayarak annesinin yanında kalmış ve ilk kez on bir yaşında sokağa çıkıp çocuklarla oynamaya başlar. Ancak Ahmet kısa zamanda çocuklara gün göstermez olur ve zaman zaman onların elindekileri zorla alır. Onun bu davranışları Yanbek Han'a ulaşınca Tevkelem oğlunun başına kötü bir şey gelmesinden çekinerek oğlu Ahmet'i yanına alır, beş yıl köy köy gezerek evine dönmez. Destandaki bu kısımlara bakıldığında Ahmet'in on bir yaşına dek sokağa çıkarılmamasının ardındaki neden onun olağan dışı özellikler sergiliyor oluşu olabilir. Sokağa çıkar çıkmaz çocuklarla kısa sürede kaynaşıp onlara galip gelmesi ise Ahmet'in yaşıtı çocuklardan daha güçlü bir yapıda olduğunu düşündürür. Bu güçlü kuvvetli oluş ve çabuk büyüme Türk destan kahramanlarında bulunan bir özelliktir ve Nogay destanlarında da aynı özelliğin tekrarlandığı görülür.

Nogay destanları içinde bir diğer destan olan Edige Destanı'nda peri soy silsilesi ile dünyaya gelen çocukların hepsinde çabuk büyüme, güçlü fiziki yapı ve bir konuda ustalaşma görülür. Destanın baş kısmındaki anlatımda Çoban kızından doğan Barkaya hızla büyür ve çok zeki bir kişi olur ve rüya yorumlama yeteneğine sahiptir, Barkaya'dan olan Kutlu Kaya'nın çocukluğu hakkında ise çok bir bilgi verilmez; ancak babasıyla birlikte avcılık yaptığına, doğan kuşlarını eğitmek konusunda yetenekli olduğuna vurgu yapılır. Kutlu Kaya'dan olma Edige ise destanın merkezi kahramanı olmakla birlikte soyunun zekâ ve güç özelliklerini bünyesinde barındırır. O çabuk büyüyen, güçlü kuvvetli, yaşıtı çocuklara üstün gelen ve yılkıcılık konusunda maharet sahibi bir alp olarak karşımıza çıkar.

Mamay Destanı'nda ise Musa Bey'in dostu bilge kişi Asan Abız Musa Bey'in çocukları hakkında gelecek tahmininde bulunur ve merkezi kahraman Mamay'ın akıllı, zeki bir kişi olacağını, Musa Bey'den sonra onun aileye başkanlık etmesi gerektiğini söyler. Nogay destanlarında yukarıda örneklerle sunulan bu üç destanın kahramanı çocukluk çağı itibarıyla benzeri vasıflara sahip kişilerdir ve alp özellikleri açısından da Türk destan geleneği içindeki alplere uygun düşen özelliklerle bezelidirler.

Destanlarda kahramanların soylu bir aileye mensup olmaları aranılan bir nitelik olarak karşımıza çıkar. Bunun temelinde kahramanların topluma önderlik etmesinin gerekliliği ve önderlerde yani yönetici sınıfta "kut" adı verilen yönetme yetkisinin bulunması

yatmaktadır[31]. Yönetici sınıftan gelen bir soyda Tanrı tarafından ihsan edilmiş kut bulunur ve bu soydan gelen bir kişi kanında kut taşıyor olmakla yönetici olmaya adaydır. Kanında kut bulunan adayın yalnızca bu özelliği yönetici olması açısından yeterli olmayıp kendinde diğer alplere mahsus değerler de taşıyor olması gerekir ki lider vasfını üstlenebilsin. Türk destan geleneği incelendiğinde yönetme kudretine sahip destan kahramanlarında da Tanrı tarafından kendilerine atfedilen çeşitli kutsi işaretler mevcuttur. Bu kahramanların çoğunun genellikle soylu bir aileden gelerek kanlarında kut bulundurduğunu ve şahsi özellikler açısından da alp tipine uygun oldukları görülür.

Nogay destanlarında da bey soylu olan alplere rastlamak mümkündür. Nogay destanları içinde asil bir soydan geldiği destan metni başında soy silsilesi verilerek öğrendiğimiz Edige en çok bilinen alp tipidir. Edige'nin dedesi Barkaya'nın rüya yorumlama yeteneğine sahip bir kişi olması, ormanda yalnız yaşaması, halkın kendisine Dede Saçlı Aziz[32] lakabını vermesiyle ve olağan dışı bir evlilik yapmasıyla birlikte şaman özelliklerini hatıra getiren kutlu bir kişi olarak karşımıza çıkar. Onun oğlu Kutlu Kaya da isminden, ormanda yalnız yaşıyor oluşu ve olağan dışı evliliği ile birlikte yine kutlu bir donanım sergiler. Kutlu Kaya'nın oğlu Edige ise alp tipi çerçevesinde düşünüldüğünde dede ve babasının kutunu kanında taşıyan, savaşçı, akıllı bir kişi olarak karşımıza çıkmaktadır. Toktamış Han ile Kutlu Kaya'nın aralarında husumet olması sebebiyle Han'ın gazabından korkup bir yılkıcının yanına verilen ve tanınmaması için adı Kubugul olarak değiştirilen Edige daha sonra Han'ın yılkıcısı olur. Han bu yıkıcının Edige olduğundan şüphelenip onu zindana attırıp sorguladığı sırada meclisteki yaşlı ozan Sabıra Kubugul'un aslının ne olduğunu söyler. Ancak ondan önce zaten Kubugul kendisi aslını açıklarken soy silsilesini sıralar. Burada ismi anılacak olan şahısların Nogayın bilindik kişileri olduğu görülürken onun ata olarak zikrettiği kişiler arasında kurukafa tozundan ilahi babayı "Birperiye" adıyla anması perizat soya dayanan ilahi yönünü vurgular.

[31] Kut: "Hayat verici, mübarek, canlılık gibi anlamları vardır. Yiğitler kut sayesinde ölümden kurtulur veya yaşama döner. Bu güç Tanrı'dan kaynaklanır. Tanrı bu gücü geri çekerse kağanlar tahtı ve yaşamlarını yitirirler. Padişahların ve soylarının kanı kutlu sayıldığından, hanedandan birisi idam edileceği zaman boynu kılıçla vurulmaz, yay kirişiyle boğularak öldürülür. İnsanın kutu doğmadan önce gökyüzünde yer alır" (Artun, 2014:327).

[32] Halk kültürü metinlerinde rastlanan bir motif. Kazakların "Kız Jibek" ve "Alpamış" destanlarında bu ada "Baba Tükti Şaştı Aziz" olarak rastlanır. O, Nogay kahramanlarının ruhu ve ata cet ruhu sayılır. Araştırmacıların tahminine göre "BabaTükti" ve "Şaştı Aziz" adları aynı mitolojik karaktere bağlıdır. V. Jirmunski'nin fikrine göre ise bu adlar İslam'a kadarki çağda eski şamanın birarada kullanılan iki adıdır. "Şaştı Aziz" Ahmet Yesevi'nin cetlerinden biri sayılır. Mitolojik yapılı birçok halk kültürü motifinin büyülü gücünün saçında olduğu düşünülürse, tüm vücudu tüylerle örtülü olan "Baba Tükti Şaştı Aziz"in niçin en güçlü Kazak evliyalarından sayıldığı da anlaşılır (Beydilli, 2004: 527).

Dugaci Mehmun Keremet,	Dugacı Mahmun Keremet
Keremettiñ ulı Añşıbay,	Keremet'in oğlu Anşıbay
Añşıbaydıñ ulı Birperiye	Anşıbay'ın oğlu Birperiye
Birperiyediñ ulı Barkaya	Birperiye'nin oğlu Barkaya
Men Barkayadıñ ulı anavda	Ben Barkaya'nın oğlu onun da
Kutlı-Kaya ulı man	Kutlu Kaya'nın oğluyum (ND, 2014: 102

Edige'nin zindanda sorgulanırken söylediği sözlerden soyunun aziz olarak nitelendirilen kişilere dayandığını anlaşılır ve onun bu sözlerini Sabıra adlı ozan da destekleyerek Edige'nin "bey" soylu olduğunu söyler. Nogay destanları içinde Edige kadar soy silsilesi takip edilebilen bir başka örnek bulunmuyor olsa da diğer destanlarda da soyu beylere dayanan kahramanlar bulunmaktadır. Edil Sultan adlı destanda ise Edil adlı destan kahramanının babasının Pehlivan Sultan adındaki kişi olduğu ve Nogay Ordası ile Kırım Hanlığı arasındaki bir savaşta Orak isminde tanınmış bir şahıs tarafından öldürüldüğü anlatılmaktadır. Buna göre Edil Sultan'ın babasının da kahraman özellikte bir savaşçı olduğu ve mücadelelerde yer alırken şehit düştüğü bilgisi aktarılmakla birlikte Edil'in de bey soylu olduğu vurgulanır.

Soylu beylere dayanan Nogay destan kahramanlardan birisi de Mamay'dır. Mamay Destanı'nda Mamay'ın babası Musa Bey'den söz edilir ve onun hem bey sıfatı ile anılması hem de kendisinden sonra on iki çocuğundan hangisinin beyliğe başkanlık edeceği konusundaki düşünceleri asilzade olduğunu göstermektedir. Musa Bey'in vefatının ardından beyliğe Mamay adlı büyük oğlu başkanlık etmiştir. Çora Batır Destanı'nda da Çora'nın babası Narik'in ülkenin ileri gelenlerinden olduğu söylenerek onun yiğitlerden bir kimse olduğu belirtilmektedir. Beylik sahibi olmasa da yiğitliği ile bilinen Narik ve güzelliği ile meşhur Benli Sıluv'un oğlu Çora'da aynı şekilde yiğit bir delikanlı olmuştur. Diğer Nogay destanlarında kahramanların soyları hakkında bilgi yer almaktadır. Buna göre alp olabilmenin tek şartının bey soyundan gelmek olmayacağı, alplik kudreti gösteren kişilerin bey olabileceği anlaşılmaktadır. Bir kişinin soyunda kut bulunması ve yönetici sınıftan olması onun karakterinin düzgün olduğu anlamına gelmediği gibi alp tipi özelliklerini de taşımıyor olduğunu ortaya koyar. Ancak alplik vasfı taşıyan kahramanlar yönetici kadrosuna dâhil olabileceği gibi beylik sahibi de olabilirler.

Nogay destanlarında da diğer Türk destanlarının pek çoğunda olduğu gibi kahramanın olağanüstülükler ile bezenmesi onun Tanrısal bir kudretten destek aldığının kanıtıdır. Bu sayede alpliği ve toplumsal önderliği meşru kılınan kahraman maceraları boyunca etkileyici özellikleri ile dikkat çeker. Nogay destanları içinde bu tanımlamalara uyacak, sıradan insanın sergileyebileceğinin çok üstünde güce ve kudrete sahip bir kahramana örnek olarak Aysıl'ın Oğlu Ahmet Destanı'nda yer alan kahraman Ahmet görülür. Bu destanda Ahmet olağanüstü güce sahip bir kişi olarak karşımıza çıkar. Ülkeyi yöneten Yanbek Han acımasız ve fakirlere eziyet eden bir hükümdardır. Fakirlerden bir olan Aysıl bu duruma isyan edip dağa çıkar ve yıllarca orada yaşar. Yanbek Han'ın Kalmıklar üzerine yürüdüğü haberi gelince Aysıl artık düşmanlığı bırakıp dağdan inerek yurdun geleceği için mücadele vermenin zamanı geldiğini oğlu Ahmet'e söyler. Ahmet, babasının tavsiyeleriyle yola çıkar ve Han ile karşılaşmak için uygun bir yerde beklemeye başlar. Bir kayaya ok atıp duran Ahmet'i gören Yanbek Han, ona ne yaptığını sorar ve attığı oku çekemediğini öğrenince ordusunda bulunan altı deriden börk altmış deriden elbise giyen pehlivanını bu oku çıkarmaya yollasa da pehlivan bu oku çıkaramaz. Bunun üzerine Ahmet oku bir ucundan tutup kolay bir şekilde kayadan çekip alır. Bunu gören Yanbek Han gördüklerine inanmak istemez. Ahmet yeniden ok atıp taşa saplar ve yine kolayca çekip alınca Han ona inanır. Böylece olağanüstü bir fiziksel güce sahip olduğu anlaşılan Ahmet, Yanbek Han'ın ordusuna katılıp Kalmıklar ile olan mücadelede yer alır. Bu destanda Ahmet'in bir kayaya ok atması ve oraya saplanan oku Yanbek Han'ın ordusundaki askerler ne kadar denediyse de çekemezken Ahmet'in bunu kolayca çekip çıkarması onun olağanüstü bir güce ve Han'ın bundan etkileneceğini düşünmesi de yüksek zekâya sahip olduğunu gösterir.

Ahmet'in gücü ve zekâsı ile ön plana çıktığı bir başka bölüm ise Yanbek Han ile Kalmıklar arasındaki mücadelede sergilediği savaşçılıktır. Ahmet babasının tavsiye ettiği gibi savaş meydanındaki Manka Tepe'ye sığınmış ve Kalmık askerleri ile buradaki mevziinden mukavemet göstermiştir. Yanbek Han'ın askerlerinin çoğu Kalmıklar ile savaşırken ölür. Geri kalan askerler de Yanbek Han ve Bugalı Bey'in oğlu Temir ile kaçarlar. Bunlar olurken savaş meydanında yalnızca Ahmet kalır ve savaşa devam eder. Ahmet yalnız başına günlerce savaşır ve Kalmıkları yenilgiye uğratır. Kalmıklardan arta kalan ganimetleri önüne katıp Yanbek Han'ın huzuruna çıkar. Sıradan bir insanın yalnız başına bir ordu ile savaşamayacak olunmasına karşın Ahmet sahip olduğu olağan dışı fiziksel güç ile bunu başarır, tek başına ganimetlerle atları önüne katıp Yanbek Han'ın huzuruna ulaşır.

Ahmet atasınıñ aytkanın etip, Mañka Töbede orınlasanadı da, sol kalakta Kalmık hannıñ eskeri men sogısıp baslaydı.

Ahmet babasının söylediğini yapıp, Manka Tepe'de yerleşti de, sol tarafta Kalmık Han'ın askerleri ile savaşmaya başladı (ND, 2014: 39).

Destanın bu kısmında Ahmet ilk defa bir savaşa katılmaktadır ve savaş esnasında ne şekilde davranması gerektiği babası tarafından kendisine anlatılır. Babasının dediği gibi Manka Tepe denilen yerde konuşlanan Ahmet düşmanın gelmesini burada bekler. Düşman bu tepenin aşağısından gelmeye çalıştıkça Ahmet gizlendiği yerden onları izleyip daimi surette oklarını fırlatır. Bu seri oklar karşısında dar bir alanda sıkışıp kalan düşman ise yeterli mukavemet gösteremez.

Bir ayka yuvık zaman ketedi. Kalmık hannıñ eskeri men sogısıp kalgan Ahmet yeti yerinnen yaralı boladı, kene de ecet etpeydi. Bir aydan soñ Kalmık eskeriñ yeñip Kalmık hannıñ Karagerinözi minip, aldına da üş yüz attı savıtı-sadagı man salıp, aydap yöneydi.

Bir aya yakın zaman geçti. Kalmık Han'ın askerleri ile savaşıp duran Ahmet yedi yerinden yaralandı, yine de zayıf düşmedi. Bir aydan sonra Kalmık askerini yenip Kalmık Han'ın Karagerine kendisi birnip, önüne de üç yüz atı, silahı ile katıp sürüp gitti (ND, 2014: 39).

Ahmet'in olağan dışı kuvveti destan metni içinde bir yerde daha işlenmiştir. Yanbek Han, Kalmıklar ile olan savaşından galip çıkarsa kızı Şaarbek'i Ahmet'e vereceğini söyler; ancak tek başına savaşıp Kalmıkları yenilgiye uğratan Ahmet'e kızını vermeyerek sözünde durmaz. Şaarbek ve Ahmet birbirlerini sevdiklerinden son çare olarak Ahmet sevdiğini kaleden kaçırmayı düşünür. Kalenin surları dibine atıyla gelen Ahmet sevdiğine aşağı atlamasını söyler ve Şaarbek bohçasıyla birlikte atladığında Ahmet onu yamçısını açarak tutar. Normal şartlarda tek başına bir insanın yüksekten atlayan bir başka insanı tutması mümkün olmazken Ahmet'in olağan dışı kuvveti ile destanda bu durum gerçeğe dönüşür ve iki âşık kaçmayı başarır. Yanbek Han kaçan âşıkların peşine oğullarını ve askerlerini gönderir ve onların yakalanmasını emreder. Askerlerin geldiğini gören Ahmet hazırlanıp onların karşısına çıkar ve ilk vuruşta altı deriden kalpağı altmış deriden elbisesi olan kişi Ahmet'i yaralar ancak atılan ok Ahmet'in yalnızca derisini yaralamıştır. Ahmet yerinden çıkıp kendisini yaralayan adamı, Şaarbek'in altı kardeşini ve yüze yakın adamı tek başına öldürür. Tek başına yüzden fazla adam ile bir çeşit dev tanımlaması yapılan Ahmet'e ok atan kişiyi öldürmeyi başaran Ahmet fiziksel kuvvet olarak sıradan bir insandan oldukça farklıdır. Burada Ahmet'in kuvvetinin olağan dışı olduğunu vurgusu yapılmaktadır.

Bas değen ogı man altı teriden börki bolıp, alpıs teriden tonı bolgandı öltiredi. Başka okları man artlı artınnan Şaarbektiñ kalgan altı kardaşın yımarakladı. Olan ölgen soñ, Şaarbektiñ bergen yeti kulaşlı kılıştı alıp, atlanıp esker işine tüsedi. Yüz edemge yavıktı yıkkan soñ.

Birinci oku ile altı deriden başlığı olup, altmış deriden elbisesi olanı öldürdü. Başka okları ile de ardı ardına Şaarbek'in kalan altı kardeşini okladı. Onlar öldükten sonra, Şaarbek'in verdiği yedi kulaç kılıcı alıp, atlanıp askerin içine girdi. Yüz adama yakınını yıktı (ND, 2014: 55).

Bir başka Nogay destanı olan Çora Batır Destanı'nda ise fiziksel kuvvet ve savaşçılık özellikleri olağan dışılık haricinde tutulsa da yetkin bir asker kadar kuvvet sahibi olduğu belirtilen Çora Batır'ın maceraları üzerine kurulmuştur. Çora Batır evde yokken gelip Çora'nın babası Narik'e, annesine ve kardeşine hakaretler edip sonunda da Çora'nın atını alıp giden Aktacının Ali Bey'den intikam almak isteyen Çora Batır yola çıkıp Ali Bey'in peşine düşer. Çora Batır, Ali Bey'in ardından yetişir ve onu ok ile vurarak öldürür. Ali Bey gibi nüfuzlu ve savaşçı birini öldürmesi sonucunda memleketinde kalırsa kendisini yaşatmayacaklarını anlayan Çora Batır ailesinin ve eşinin de rızasını alarak Kırım'ı terk edip Kazan'a gelir. Kazan'da bir ihtiyarın yanına sığınıp şehre saldıran düşmanlarla dokuz yıl savaşır. Çora Batır savaşmaktan çekinemeyen, düşmanın üstüne korkusuzca giden yapısıyla alp tipinin cesur ve savaşçı özelliklerini kendisinde barındırır.

__ Ey, siz bolmayaklar! Dep zırıldap, barıp, okka pelvan yabıstı. Tarttı, tarttı boldıramadı. Ol zamanda Yanbek-han yaska aytadı:

__ Yigit sen atkan bolsan, özin tartıp alıp kara!

Ahmet baradı da bir kıynalmaganlay tartıp oktı şıgaradı.

__Hey sizi beceriksizler! Deyip acele edip varıp oka pehlivan yapıştı. Çekti çektiyapamıyordu. O zaman Yanbek Han yiğide seslenir:

__Yiğit sen atmış olsan kendin çekip alıp bak!

Ahmet varıp da bir zahmet çekmeden okunu çekip çıkarır.

(ND, 2014: 38

Bir başka Nogay destanı olan Edil Sultan Destanı'nda Kırım'da uzun yıllar boyunca Türk sultanları İstanbul'dan müdahalede bulunup, baskı kurarak istedikleri kişiyi mirza yapıp istemediklerini de tahttan indirirler. Bu dönemlerde adaletsiz mirzalara ve Türk sultanlara boyun eğmeyen Edil Sultan hem Türk sultanlarınca hem de tahta Türk sultanları sayesinde çıkmış olan mirzalarca hoş karşılanmaz. Edil Sultanın adil davranışlarının halkta birlik beraberlik duygusunu kamçılayacağını düşünüp kendi zayıf yönetimlerine rağmen ellerinde tuttukları iktidardan olma korkusu yaşayan hükümdarlar onun varlığından rahatsız

olurlar. Türk ve Kırım hanları Edil Sultan'ı öldürmek isterler ancak halkın sevgisini kazanmış birini doğrudan öldürmenin de uygun olmayacağını düşünürler. Türk padişahları Kırım Han'ına mektup yazarak Edil Sultan'ı İran Kızılbaşlarına karşı savaşa gidecek ordunun başına getirirler. Burada alp tipi içerisinde Edil Sultan kahramanlık yönüyle ön plana çıkmaktadır ve can dostu Karasay'ın hiçbir uyarısına aldırış etmeden tehlikeye gözü kapalı bir şekilde girmektedir. Karasay önden gidip Kızılbaşların memleketinde keşif yapar ve hem sayı bakımından hem güç aşısından kendilerinden üstün olan Kızılbaşları yenmenin mümkün olamayacağını Edil Sultan'a anlatır. Kızılbaşların insani yönler açıcından öfkeli kişilerden oluştuklarını kendilerinin ise az sayıda olup yenilgiye uğrayabileceklerini haber verir. Gözlemlerine kanıt olarak yanında iki Kızılbaş askerini de esir olarak getirip onları da Edil ile yüzleştirir. Karasay'ın uyarılarına aldırış etmeyen Edil savaşa gider, Kür Suyu'nu geçip Koyun Kalesi'ni ele geçirir ve binlerce Kızılbaş'ı öldürür. Edil'in az asker ile Kızılbaşlara karşı olan üstün mücadelesini gören Kızılbaş hükümdarı yanındaki askerlere emrederek Edil'e zarar vermeden onu yakalayıp yanına getirmelerini ister. Kzılbaş Hanı ile Edil Sultan barış yaparak savaşmaya son verirler. Buraya kadar aktarılan bilgilerden Edil Sultan'a alp tipi çerçevesinde bakıldığında o kahraman, savaşçı ve binlerce askerin üzerine az sayıdaki askeriyle gitmesi ve yine kendisinin birebir çarpışması sırsında da onlarca Kızılbaş askerini öldürmesi ile onun savaş sanatını iyi bilen biri olup birkaç insana denk güçte olduğu anlaşılır.

> Soltay etip Edil Soltan karlanıp yalañ kılış pınan tüsip, yav eskerdi kadar da keri kaytardı. Sol yerde Kızılbastıñ da hanı karap turgan eken. Ol buyrık beredi: Edil Soltandı öltirmey tiriley alıyñız da, ogıstı toktatıñız dep.
>
> Böylece Edil Sultan kahırlanıp yalın kılıç ile düşüp, düşman askeri nasıl da geri gönderir. O yerde Kızılbaş'ın da hanı bakıp duruyordu. O buyruk verdi: Edil Sultan'ı öldürmeyiniz canlı olarak alınız da savaşı durdurunuz diye (ND, 2014: 133).

Koplanlı Batır Destanı'nda merkezi kahramanın en dikkat çeken özelliği yiğitliği, savaşçılığı ve zekâsıdır. Koplanlı kimseye boyun eğmeyen özelliği sebebiyle halk tarafından sevilmesi dolayısıyla başta olan yöneticilerin kinini kazanmıştır. Onu hile ile tuzağa düşürmek isteyen yöneticiler İranlılar ile savaşmasını sağlamaya çalışarak dikkat çekmeden onun ölümüne sebep olmak isterler. Bu düşünceler ile kendisine bir mektup verilir ve bunu sahibine iletmesini isterler. Koplanlı kendisine verilen mektubu açıp okumadan denilen kaleye ulaşır, ancak bu sefer kale kapısında bekleyen muhafız onu içeri almak istemez. Koplanlı'nın içeri girmesi karşılığında atını ve silahını vermesi gerektiğini söyler. Hiçbir

zaman bir alpin silahından ve atından vazgeçmeyeceği gibi Koplanlı Batır da kapıcının talep ettiği at ve silahını onlara teslim etmez. Kapıcının sözlerine öfkelenen, atı ile silahını bırakmayan Koplanlı Batır böyle taleplerde bulunarak bir bakıma alpi aşağılamaya çalışan kapıcıyı orada öldürür. Kapıcıları öldürüp kaleye giren Koplanlı Batır kendisine emanet edilen mektubu sahibine ulaştırır.

Kapılardan savıt verip kirmen dep	Kapılardan silah verip girmen diyip
Sen aytkanday bolıp men şe yurmen dep	Senin söylediğin gibi ben yürümem deyip
Bu yolımnan keri ızıma kaytpan dep	Bu yolumdan geriye dönmem deyip
Èr özimdi eki kere aytpan dep	Bu sözümü iki kere söylemem deyip
Èr Koplanlı attıñ basın burdu dey	Er Koplanlı atın başını çevirdi deyip
Kapışıga er kılşın urdı dey	Kapıcıya er kılıcını vurdu deyip
Kulak salıp hıylı zaman turdu dey	Kulak salıp hayli zaman geçti deyip
Berk kaladıñ kapısınnan kirdi dey	Berk kalenin kapısından girdi diye
Pelen değen ol kedirli soltanga	Falan adlı kadirli sultana
Yetip barıp ol kagıtın berdi dey	Yetip varıp kâğıdı verdi diye (ND, 2014:165)

Destanın bu kısmında bir kaleyi koruyan muhafızları öldürerek tek başına kaleye giren ve ardından da kalenin sultanına kendi çabasıyla mektubu ulaştırdığı belirtilen Koplanlı'yı durduracak güçte bir asker karşısına çıkmamıştır. Mektupta yazanlar dolayısıyla Koplanlı esir düşer, ancak tutsaklıktan eşinin yardımıyla kurtulur. Koplanlı, kendini bu hâle düşürenlerden intikam almak konusunda yardımını umduğu Nogay'ın Mamay Mirzasına gitmek için yola koyulur ve gece olunca dinlenmek için mola verir. Bu sırada azığında getirdiği eti pişirip yerken bir yaşlı yanına gelir. Yiyeceğini onunla paylaşan Koplanlı bu yaşlıyla sohbet eder. Sohbet sırasında yaşlı adam Koplanlı'ya onların halkının gece olup uyurken nasıl uyuduğunu sorar ve bu sorudan kuşkulanan Koplanlı kendi halkının hiç rahat uyumadığını söyleyip yatar. Gecenin ilerleyen saatlerinde adının Albastı'nın erkeği Aznaur olduğunu söyleyen yaşlıya baktığında onun gözleri açık uyuduğunu gören Koplanlı kepeneğinin içine bir kütük koyup ağacının arkasına gizlenir. Koplanlı'nın uyuduğunu zanneden Aznaur'un bedeni değişim geçirir. Aznaur demirden bir bıçak olan burnunu taştan

olan ayaklarına sürtüp bileyler ve hızla gelip Koplanlı'nın içinde uyuduğunu zannettiği kepeneğe burnunu batırır. Bunu gören Koplanlı gizlendiği yerden çıkıp Aznaur'un burnunu keser ve Aznaur'da ormana doğru kaçarken taş kesilir. Yaşanan bu gelişmelerden hareketle Koplnalı'nın oldukça uyanık davranan ve tedbirli bir yapıya sahip olduğu gözlenmektedir. Yaşlı adam kılığındaki kişi aslında bir çeşit kötü ruhtur ve asıl amacı Koplanlı'ya zarar vermektir; ancak Koplanlı bu yaşlı adamın konuşmalarında bir gariplik olduğunu sezerek tedbirli davranır ve ölmekten kurtulur. Koplanlı'nın saklandığı yerden çıkarak olağanüstü bu yaratığın burnu kesmesi, yaratığa korkusuzca saldırarak kendini savunması alp tipinin kahraman yönünü ortaya koyar.

Aznaur'dan kurtulan Koplanlı yoluna deva eder ve Mamay Mirza'ya ulaşıp onun yanına sığınır. Onunla birlikte Kızılbaşlardan Kasan Han ile savaşırlar bu sırada Koplanlı kırk günlük yolu bir günde alır ve Kasan Han'ın Nogaylardan almış olduğu Sırlı Kale ve Kumlu Kale'yi geri alır. Koplanlı'nın kaleler fethedecek kadar kuvvetli ve savaş tekniklerini iyi bilen bir alp olduğu destanın bu kısımlarındaki başarılarından anlaşılır. Koplanlı son olarak kendisinin esir düşmesine ve karısının eziyet çekmesine sebebiyet veren Alşanır'dan öcünü alır ve onu öldürür. Böylece intikamını almış olan Koplanlı'ın nice mücadelelerden zaferle çıkan bir alp olduğu belirtilir. Destan boyunca pek çok mücadeleye girişen Koplanlı'nın bu mücadeleleri yalnız başına veriyor olması alp tipinin fiziksel ve zihinsel kuvvetine delil niteliğindedir.

Edige Destanı'nda destan kahramanı Edige'nin maceraları aktarılırken onun alplık özelliklerinin destan metni içinde çeşitli yönleriyle işlendiği görülür. Edige'nin babası Kutlu Kaya ile aralarında husumet olan Toktamış Han bu düşmanlıktan hareketle Edige'i öldürmek istemiş ancak bir hile sonucu Edige adı Kubugul olarak değiştirilerek kurtulur ve Toktamış Han'da bir başka çocuğu Edige diye öldürür. Destanın ilerleyen kısımlarında Edige'nin Toktamış Han'ın yılkıcılığını yapmaya başlaması ile iki karakter tekrar karşı karşıya gelir. Zaman içinde Toktamış Han bu yılkıcının Edige olabileceğinden şüphelenir ve kendisini Kubugul olarak tanıtan bu genci zindana atıp bir meclis kurar ve sorguya çeker. Edige'nin kim olduğunu öğrenmek için bilginleri toplayıp sorgulattığı sırada mecliste bulunan Sabıra isimli yaşlı ozan, onun kudretli beylere dayanan soyu olduğunu, bu kişinin Kutlu Kaya'nın oğlu Edige olduğunu bildirir. Toktamış Han, Edige'yi yakalatmak istediyse de Edige yılkıcı dostlarının yardımıyla kaçar. Toktamış Han'ın adamlarından kaçan Edige ve yandaşları yolda giderken doğaüstü iki yılanla karşılaşırlar bunlardan birisi dokuz başlı yılandır ve her

bir dostu bu yılanın bir başını kesmek suretiyle yılanı öldürürler, bir diğer yılan ise dokuz kuyruklu yılandır, ancak o yuvasına geri kaçtığı için ölümden kurtulur. Bu durum karşısında Edige bir kişinin önderlik ettiği yerde zarardan kurtulmanın mümkün olacağını ancak her kafadan bir ses çıktığı takdirde zarardan kaçışın olmayacağını söyler. Bunun üzerine yılkıcılar kendilerine Edige'yi başkan seçerler. Edige, Toktamış Han'a geri dönmeyip Şahtemir Han'a sığınır; ancak onun da başı kızını zorla alıp götüren Kabardı Alp adlı dev ile derttedir. Kabardı Alp, Şahtemir'in ve askerlerinin karşı koyamayacağı kadar güçlü kuvvetli bir devdir. Edige, Kabardı Alp'in peşine düşüp onu Şahtemir'in kızının yardımıyla öldürür ve bu kız ile evlenir. Destanın bu kısımları Edige'nin dokuz başlı yılanla ve Kabardı Alp adlı devle olan mücadeleleri verilerek onun olağan dışı unsurlarla mücadele edebilecek özelliklere sahip bir yapıda olduğuna dikkat çekilir. Alp tipinin genel özelliklerinden olan savaşçılık ve cesaret özelliği Edige'nin de sahip olduğu unsurlardır.

Nogay destanlarının en meşhurlarından olan Mamay Destanı'nda kahraman Mamay'ın başından geçenler konu edilir. Mamay'ın yeğeni olan Bekmirza'nın Kırım Hanı tarafından öldürülmesi üzerine Mamay öç almak amacıyla yola çıkar. Bu yolculukta Mamay'ın yanında kardeşi Orak ve Asan Abız'da bulunmaktadır ve kendilerini Kırım Hanı'nın girişeceği savaşta ona yardıma gelmiş dostlar olarak tanıtırlar. Kırım Hanı ile sefere çıkarak Han'ın güvenini kazanan Mamay otağ kurulduğu sırada Hanları otağına misafirliğe çağırır ve orada öldürerek yeğeni Bekmirza'nın öcünü alır. Mamay, savaştan korkmayan yapısı ve binlerce askerin bulunduğu bir yerde Kırım Hanı'nı öldürmesiyle sıradan insanların mücadele gücünden daha üstün bir yapı ile karşımıza çıkar. Bu durum onun alp tipi çerçevesinde fiziksel ve zihinsel kudrete sahip olduğunu ortaya koyar.

Alp tipinin tek özelliği sıradan insanlardan farklı fiziksel kuvvete sahip olmak değildir. Bir kişinin alp olabilmesi onun fiziki kuvvetine ek olarak zihinsel kapasitesinin de gelişmiş olmasına bağlıdır. Zihinsel olarak yeterli olmayan bir destan kahramanında alplık kudretinin eksileceği aşikârdır. Buna en iyi örnek Mamay Destanı'nda Mamay'ın kardeşi Orak'tır. Orak savaşçı, çevik, atılgan ve korkusuz yapısıyla alp özelliği taşımasına karşın düşünmeden hareket eden, ani kararlar veren yapısıyla hem kendini hem de yanında bulunanları zara uğratabilecek yönleri olan birisidir. Bu olumsuz özellikleri onun fiziksel kuvveti zihinsel becerilerle desteklenmediğinden alplık kavramı çerçevesinde önder nitelikli bir duruş sergileyememesine sebebiyet verir. Mamay Destanı'nın giriş kısmında beyliğin başkanı olan Musa Bey kendisinden sonraya kalacak on iki oğlu arasından kimin daha yetkin

özelliklerle donatılmış olduğuna dair bilgi sahibi olmak ister. Bu amaç üzerine evlatlarını Asan Abız adındaki bilge dostuna sınatmak ister. Asan Abız çocuklar uyurken onların uyuma şekillerinden hareketle hangi çocuğun ilerde ne gibi özellikler sergileyeceğini öngörür. Burada Mamay'ın ailenin önderi olup çocuklar arasında en nitelikli kişi olduğunu belirttikten sonra Orak için de yorumlarını sıralar ve Orak'ın da yiğit olduğunu ancak aklının az olduğunu ima ederek şöyle der: "Ey dost! Senin oğullarının içinde Mamay'dan akıllısı yok. Pek akıllı. Çok kişi onun aklına yetişemez. Senin oğullarının içinde Orak'tan yiğidi de ahmağı da yok" (ND, 2014: 191).

Asan Abız'ın bu sözlerinden Orak'ın cesur ve savaşçı ancak akli kapasitesinin yeterli olmadığı sonucu çıkmaktadır. Orak'ın davranışları destan metninin ilerleyen bölümlerinde de bu sözleri doğrular niteliktedir. Mamay henüz sekiz yaşında olan kardeşini dizginleyemediği ve bir iş öğrenmek hevesinde olup söz dinlemediği için bir beyin yanına yılkıcı olarak verir ve orada dört yıl karın tokluğuna çalışan Orak yılkıcılığı, ata iyi binmeyi ve sorumluluk almayı öğrenir. Biraz olsun ehlileşen ve atlar konusunda bilgi sahibi olan Orak düşüncesizce davranışları sebebiyle hem kendini hem de yanındakileri zor durumlara düşüren yapısı sebebiyle Asan Abız'ın yorumları doğru çıkar. Orak'ın kendinii ve yanındakileri zor duruma düşürmesiyle ilgili örnek vermek gerekirse Yeğenleri Bekmirza'yı haksız yere öldüren Kırım Hanı'na karşı yola çıktıkları sırada misafir oldukları evin kızının eğri ağzı ile dalga geçmesi verilebilir. Orak'ın bu davranışına karşılık Mamay'ın tepkisi büyük olur ve o kızın bir dileği olursa yerine getirmek zorunda olduklarını belirtir. Mamay'ın dediği gibi olur ve Orak'ın sözlerinden dolayı kalbi kırılan kız onlardan Kırım Hanı'nı isterlerse öldürmelerini ancak ata yurdu olan bu topraklara zarar vermemelerini ister. Mamay kızın dileğini yerine getireceğini söyler ve bu sözü tutmak zorunda kalır. Kırım Hanı'nın yanına dost görünümlü yaklaşıp onunla birlikte sefere katıldıkları sırada asıl niyetlerini açık edercesine ileri geri konuşan Orak kendi canının yanı sıra Mamay ve Asan Abız'ın da canını tehlikeye sokar ve bu durumdan Asan Abız'ın gayretleriyle kurtulurlar. "Yola düştüler. Fakat bir türlü Orak'ı durduramıyor, durdurmaları mümkün olmuyordu. Bazı lüzumsuz şeyler söyleyip konuşuyordu. Sonunda Orak'ın, Sıydak'ın iyi niyetli olmadıklarını, Kırımlılar içindeki iki ozan anlar" (ND, 2014: 213).

Akıllıca hareket etme, edep dâhilinde davranma ve ketum olma yetilerinden mahrum olan Orak, cesareti ve savaşçılığına karşın alp kavramının özelliklerini yeterince taşıyamayan bir tip olarak karşımıza çıkar. Bu noktada destanın bilge kişisi Asan Abız'ın

olaylar karşısında sakin kalıp stratejik özellikteki bilge davranışlarının Mamay'da da bulunması ile alp tipinin fiziki ve akli kuvvet donanımlarının bileşkesi olduğu anlaşılır. Asan Abız'ın çocukları sınaması esnasında Mamay'ın alp karakteri ilk işaretini vermiştir ve destanın ilerleyen kısımlarında Mamay'ın akli kapasitesinin genişliği, çeşitli durumlardaki tavırları ile bu durumun hakikati görülür. Musa Bey'den beyliği ve aile reisliğini devralan Mamay her bir kardeşi ile ayrı ayrı ilgilenmesinin dışında ailenin en ele avuca sığmaz kişisi Orak'ı da zapt etmeye çalışır. Mamay'ın sorunlara çözüm üretme yetisini onun alp tipine uygun yapısını ortaya koyar.

Alplerin, içinde yaşadıkları topluma önderlik edebilmeleri için sıradan insandan daha üstün bir akli kuvvete sahip olması ve mecbur kalmadıkça savaşmıyor oluşları onların alp tipi çerçevesindeki yüksek akıl sahibi kişiler olduğuna birer kanıttır. Alplerin zihinsel kapasiteleri ile dikkat çeken yönleri destan metinlerinde çeşitli olaylar üzerinden anlatılırken Nogay destanları içinde Edige Destanı'nda kahraman Edige'nin Toktamış Han'ın arabasına paha biçerken verdiği cevap onun akıl kuvvetini ortaya koyar. Toktamış Han altın ve gümüşten bir araba yaptırarak bun paha biçilmesi için halkın arasında arabayı dolaştırır. Arabasına paha biçilebilmesi için Toktamış Han arabaya iki adımını bindirir ve bütün ülkeyi dolaştırıp bu soruya cevap arar. Bu esnada Edige'nin bulunduğu yere gelen arabacılar ona da aynı soruyu sorarlar ve şu yanıtı alırlar: "Hanın elinde iki yıl tahıl bitmese, bir ekmek olur bunun değeri" (ND, 2014: 95). Arabacılar aldıkları cevabı Han'a ilettiklerinde Han bu cevabı verenin kendisine getirilmesini ister. Han'ın huzuruna çıkarılan Edige'ye yılkıcılık görevi verilir. Kimsenin değer biçemediği bir şeye Edige'nin değer biçmesi ve üstelik bunu kıtlıkta yani bir insanın en çok ihtiyaç duyduğu zamanda ihtiyacını karşılayabilmesi için elindeki en değerli şeyi dahi verebilecek konuma geleceğini düşünüp söylemesi onun düşünce kapasitesinin genişliğini anlamak açısından önemlidir. Toktamış Han'ın yılkıcılığını yapmaya başlayan Edige on günde bir Han'ın yanına gelip bilgi verirler. Bu esnada Han'ın eşinin dikkatini çeken şey ise Toktamış Han'ın Edige karşısında istemsizce ayağa kalkması olur. Sonunda yaptığı davranışı kendisi de fark eden Han, Edige'yi sınamak ister. Edige'ye bir çanak içerisinde katı yoğurt verip üzerine de makas bırakıp verir. Bunu alan Edige bıçağını çıkarıp yoğurdu bölüp yer ve çanağı geri verir. Han daha sonra hanımına bunun anlamını açıklar: "Ben yoğurda makas koyup vermiştim, eğer senin yüreğinde kötülük varsa, ben seni dörde bölerim anlamındaydı. O bana dedi: Sen beni dörde bölersen, ben senin ilini yurdunu işte böyle bozup yoğurt içmiş gibi ele geçiririm, diye söyledi" (ND, 2014: 96). Han'ın niyetini anlayarak kendisine uzatılan yoğurt çanağının ve üzerine yerleştirilen

makasın manasına karşılık cesurca bir harekette bulunan Edige'nin simgesel ifadelerin ne anlama geldiğini anlaması ve buna aynı şekilde cevap vermesi onun akli kapasitesinin genişliğini sunar.

Aysıl'ın Oğlu Ahmet Destanı'nda da destan kahramanı Ahmet'in zekâsının kuvveti ortaya çıkmaktadır. Yanbek Han'ın ordusunda savaşa katılan Ahmet'e savaşı kazanırsa kızı Şaarbek'i vereceğini söyleyen Han daha sonra kararındna vazgeçip kızını Temir'e vermeyi düşünür. Savaşın kazanılmasının ardından düzenlenen şölen esnasında Yanbek Han, Ahmet'i üstün başarıları sebebiyle uygun bir yere oturtur ancak sözünü tutmayacağına dair de davranışlar sergiler. Bu sırada sevdiğini gören Şaarbek, Ahmet ile Temir'i sınamak için her ikinse de hediyeler göndererek davranışlarını izler. Şaarbek sırasıyla Ahmet'e boyun bağı, altın para kesesi, atasının katlanabilen on kulaç uzunluğundaki kılıcını gönderirken Temir'e ise eşarp, işlenmiş heybe, deriden heybe gönderir. Ahmet her bir hediyeyi alıp altına koyarken Temir üç kez öpüp göğsüne koyar. Bunu gören Şaarbek'in yanındaki yardımcı kızlar Temir'in disiplinli ve görgülü olduğunu Ahmet'in ise görgü bilmediğini söylerler. Kızların yorumlarına karşı Şaarbek, aslında Ahmet'in mala mülke değer vermediğinden dolayı gönderilen hediye olursa olsun kıymet verip mala yönelmediğini, onun asıl sermayesinin aklı olduğundan söz eder. Temir'in ise akılsız bir insan olup malda mülkte gözü olan biri olduğunu söyler. Ahmet'in bu davranışlarına bakılınca her şeyin toprak olup gideceğini, geriye ideallerin kalacağını bildiğinden değerli zannedilen şeylerin aslında o kadar değerli olmadığını göstermeye çalıştığını ve bu sayede ince bir zekâ örneği sergilediğini görülür.

Nogay destanlarındaki alp tiplerinin yiğitlik cesaret, sözünde durma, yanındakilere güven verme, zor durumlarla mücadele edebilme, fiziksel kuvvetin yanında zihinsel kapasitelerinin de gelişmişliği, bilge kişilere danışan kişiler olduğunu ve kendilerinin de bilge özelliklere sahip oldukları anlaşılır. Bu donanımları sayesinde Nogay Alplerinin de diğer Türk destanları ve Türk tarihine damga vuran yönetici komutanlarla benzer özellikler sergilediğini görmekteyiz.

Türk destanlarında kahramanlar maceralarını başarırken onlara yardımcı olan çeşitli unsurlar göze çarpar. Bu unsurlar destan kahramanın destek aldığı ilahi bir kişi olabileceği gibi toplum içinden kahramanın mücadelesine destek veren herhangi bir yakını da olabilir. Bunlar arasında en bilineni bilge tipidir. Bu kişi yaşlı, tecrübeli ve isabetli kararlar alabilen yapısıyla topluma önderlik eden kişilerden biridir. Aksakal, aziz, pir ya da dede sıfatları ile

nitelenen bilgeler destan kahramanının zor durumunda onlara yardımcı olup akıl veren kişiler olarak karşımıza çıkar.

Nogay destanları içinde bilge yönüyle öne çıkan tipler de mevcuttur ve bunlardan en bilineni Mamay Destanı'nda yer alan Asan Abız'dır. Destan metninde Mamay'ın babası Musa Bey'in yakın dostu olan Asan Abız, zekâsı ve ön görülerinin kuvvetliliği ile öne çıkar. Musa Bey kendinin vefatının ardından aileye başkanlık edecek kişinin kim olacağını düşünerek on iki oğlunu da sınatmak için dostu Asan Abız'ı çağırır. Çocukların uyuma şekillerine göre Asan Abız her biri hakkında bir gelecek tahmininde bulunurken Mamay'ın yönetici kudretinin olduğuna işaret ederek onun hem yiğit hem zeki biri olduğunu belirtir. Musa Bey'in ardından işleri devralan Mamay her işini Asan Abız'a danışarak yapar ve onu vefat eden babasının yerine koyarak saygı gösterir. Asan Abız ile istişare ederek yaptığı tüm işlerde de başarılı olur. Kardeşi Orak'ın eğitimi ve daha sonra ona seçecekleri at konusunda da yine Asan Abız'a danışarak hareket eder. Kırım Hanı ile olan mücadele esnasında Han'ın gazabından da yine Asan Abız sayesinde kurtulurlar. Bu durumda akil bir kişi olan Asan Abız'a danışarak karar alan Mamay'ın da kıl sahibi, bilge yönü olan bir karakter olduğu anlaşılır.

Mamay Destanı haricinde diğer Nogay destanlarında da bilge tipi görülür. Aysıl'ın Oğlu Ahmet Destanı'nda Aysıl bilge karakterli bir kişi olarak kendini gösterir. Yanbek Han'ın yanında Kalmıklar'a karşı savaşa girecek olan oğlu Ahmet'e savaş sırasında hangi yerde nasıl durması gerektiği konusunda bilgi verir. Ahmet savaş sırasında babasının dediği yere konuşlanır ve bu noktadan düşmana mukavemet göstererek Kalmıklar'ı yenilgiye uğratır.

Edige Destanı'nda soy silsilesi verilirken en başta Barkaya'dan söz edilir ve onun rüya yorumlama yeteneği ile geleceğe dair isabetli öngörülerde bulunduğundan bahsedilerek bilge bir kişiliğe sahip olduğu vurgulanır. Barkaya'nın vücudunun tüylerle kaplanır, saçı sakalı uzayıp göğsünü örter ve halk ona "Dede Saçlı Aziz" adını takar. Bu noktada Barkaya'nın eski Türk inanç sistemi içinde dinî önder olan azizlerden olduğu, şaman görevi üstlendiği kendisine atfedilen lakapta yer alan "dede" ve "aziz" kelimelerinden anlaşılır. Barkaya'nın ruhani kişiliği onda zuhur eden ve samanlarda bulunduğu bilinen rüya yorumlama yeteneğidir. Şaman olan kişi rüyaları yorumlayarak ve isabetli tahminlerde bulunarak atılacak olan adımlar konusunda yanındakileri uyarır. Bir kişinin şaman olması pek çok özelliğe bağlı olup en başta onun bilge bir kimse olması gerekir. Nitekim

Barkaya'nın kişiliği, yetenekleri ve halk tarafından kendisine verilen sıfatlar düşünüldüğünde onun bilge bir kişi olduğu anlaşılır.

Edige Destanı'nda bilge yönüyle dikkat çeken bir diğer isim ise Barkaya'nın oğlu Kutlu Kaya'dır. Onun adının önündeki "kutlu" sıfatı babası gibi kutsal bir yönünün olduğunu göstermektedir. Destanın asıl kahramanı olan Kutlu Kaya'nın oğlu Edige ise soyunun bilgeliğini kendinde taşır ve ölümle sınandığında Sabıra adlı bir ihtiyar ozanın yardımını görür. Bu durumda kutsal yönü olan kişilerce korumaya alınan kahraman bilge tipinde karşımıza çıkan Sabıra adlı ozanın desteği sayesinde hayatta kalır. Bilge kişiler halka yararı dokunacak olan ve Tanrı tarafından da hoş karşılanan kişilerin yanında yer alırlar. Destan metninde Sabıra adlı ozanın Edige'yi uyarması ve onun ölümden kurtulması için çabalaması Edige'nin alp tipine uygun bir karaktere sahip olduğuna işarettir. Bir kimsenin ozan olup Han meclisinde yer alması yalnızca onun iyi çalışıp söylemesine değil aynı zamanda bilge karakterli bir kimse olmasına da bağlıdır. Sabıra adlı ozan ise bilge ve merhametli bir ihtiyar olup Toktamış Han tarafından sorguya çekilen Edige'nin bulunduğu bu ortamdan kaçması gerektiğini kendisine söyleyen kişidir. Bu yönü ile Sabıra, adaletli ve Han'dan yana değil haktan yana tavrıyla bilge bir karakter sergilemektedir.

Nogay destanlarında alp tipi içinde yer alan kahramanların kendi mevcudiyetlerinde hâsıl olan niteliklere ilaveten bilge tipinin de desteğini alması yine alp tipi içinde değerlendirilmelidir. Alpler çıktıkları yolculukta çeşitli zorluklarla sınanırken insanüstü yetenekleri ve zekâlarının haricinde Tanrı kudretinin yeryüzü temsilcisi olarak görülen bilge kişilerin de desteğine ihtiyaç duyarlar. Bu noktada bilge kişi ile alp tipinin birbirini destekler nitelikte sarmal bir yapı ile ilerlediği görülür. Alpın sıradan insanlardan farklı olması zaten onda Tanrısal bir kudret işaretinin nişanesi iken bilge kişilerin hikmetleri de girişilen macerada hem bu kudretin pekiştiricisi hem de akil insanların desteğinin öneminin vurgulanması açısından üzerinde durulması gereken bir tipoloji bütünlüğü sunar.

Destan kahramanları ulaşmaya çalıştıkları hedef için çıktıkları macerada kendilerine yardımcı olan bir diğer unsur attır. Kahramanın atı en az kahraman kadar kuvvetlidir. Bu atlar fiziksel güce sahip olmanın dışında zihinsel olarak da bir insan kadar anlayışlı, sahibinin hâlinden anlayan ve hatta zaman zaman ona akıl veren niteliktedir. Sıradan bir at olmayan kahraman atları kanatlı olarak tabir edilen tulpar cinsi atlardandır ki bu özellikleri sayesinde uçma yetileri bulunup uzak mesafeleri kısa sürede alabilirler. Kahramanların atları onlara özeldir ve kahraman atı olmadan düşünülemez, mücadelelerde atı olmadan gücü

zayıflar. Nogay destanlarında da kahramanların atlarına verilen değerin büyüklüğü görülmektedir.

Aysıl'ın Oğlu Ahmet adlı destanda Kalmıklar'a karşı Yanbek Han'ın yanında savaşa giren Ahmet tek başına mücadele vererek Kalmık ordusunu yenilgiye uğratmasının ardından onlardan arta kalan ganimetleri ve hayvanları önüne katıp Yanbek Han'a doğru yola çıkar ve Kalmık Han'ın Karager atına da kendi biner. Her ne kadar Kalmıklar düşman olsalar da özellikle bir Han'ın atının alınması ona büyük bir hakaret olacağından Kalmıklar'ı yenmekle kalmayan Ahmet Kalmık Hanı'nın atını da almış üstüne kendisi binmiştir. Yanbek Han'a ulaşan Ahmet ganimetleri ona bırakıp daha önceden söz verdiği gibi Han'ın kızı Şaarbek ile evleneceğini düşünür. Ancak kızını Bugalı Bey'in oğlu Temir'e uygun gören Han daha önce verdiği sözü tutmaz. Bu durumda çıkış yolu bulamayan âşıklar çareyi kaleden kaçmakta bulur. Ahmet kapalı olan kale kapılarının ikisi üzerinden atını atlatır, üçüncüsünden atlarlarken atının boynu burulur ve tam bu sırada Aysıl oğluna yetişip Ahmet'e kır atı verir Âşıklar bu at sayesinde kaçmayı başarırlar. Destan metni içindeki bu satırlardan Ahmet'in bindiği atların kale kapılarının üstünden atlayacak kadar güçlü ya da buna kapı boylarını aşmak için ancak kanatlı olmaları gerektiği düşünülmelidir.

Kahramanlar atları ile anılır ve onların atlarından mahrum kalmaları kahramanı derin bir kedere düşürür. Kahramanın atının alınması ise ona karşı yapılmış bir hakarettir ve savaş sebebidir. Bu duruma örnek olarak Çora Batır Destanı'nda Ali Bey'in destan kahramanı Çora'nın atına el koyması verilebilir. Çora Batır evde yokken köye gelen Ali Bey, kendisi için Çora'nın babası Narik'in kurdurduğu çadıra girmez, hazırlattığı yemeklerden yiyip içmez ve Narik ile ailesine kötü sözler söyleyip onlara hakaretler yağdırdıktan sonra Çora'nın Karager atını alıp gider. Eve gelen Çora olanları öğrenince üzülür, babasının atı geri almasını da söylemesi üzerine Ali Bey'in peşine düşer ve onu öldürüp atını geri alır.

Atın Türk kültür hayatında özel bir yerinin olması kahramanların atsız olarak düşünülememesini gerekli kılmıştır. Destan kahramanlarının atlarına olan düşkünlükleri ve hâkimiyetlerine ek olarak at bakımı konusunda da bilgi sahibi oldukları görülür. Edige Destanı'nda kahraman Edige at bakımı konusunda eğitilmiş bir kişi olarak Han'ın yılkıcısıdır ve bu da onun at bakımı ve yetiştiriciliği konususnda maharet sahibi olduğunu gösterir. Aynı şekilde Mamay Destanı'nda kahraman Mamay, kardeşi Orak'ı yılkıcılık öğrenmesi için bir zenginin yanına çalışmaya yollar ve orada at yetiştiriciliği konusunda

eğitilmesini ister. Destanda ayrıntılı bir şekilde işlenen bu konu atlar ve at bakımı hakkında bilgi sahibi olmanın ne denli önemli olduğunu vurgular.

Kahramanların atlar konusunda bilgi sahibi olması gerektiği gibi onların binecekleri atlar da bir kahramana yaraşır biçimde olmalıdır. Alp tipine layık olacak vasıflarda bir atın tulpar cinsi tabir edilen güçlü, kuvvetli, çevik, akıllı ve hatta kanatlı olması adına bazı etkenler vardır. Destan metinlerinde sıklıkla rastlanan bu iyi cins atlar genellikle sudan çıkan aygırlar ile yılkı kısraklarının birleşmesinden meydana gelmektedir. Mamay Destanı'nda Orak'ın bineceği at seçilirken de bu husus dikkate alınmış ve destanın bilge kişisinin yönlendirmesiyle bir çal kısrak ile nehirden çıkan sarı aygırın çiftleşmesinden doğan at seçilmiştir. Özel olarak atların takip edilip takibe alınan atların birleşiminden doğacak olan atın iyi cins bir at olacağının tahmin edilme süreci pek çok destanda olduğu gibi Mamay Destanı'nda da ayrıntılı bir şekilde ele alınır.

Atların sahiplerini tanıması bilinen bir gerçektir ancak destanlarda yer alan atlar sıradan atlardan daha ileri özelliklere sahiptirler. Bu bağlamda sahibi ile aynı anda doğan, sahibiyle konuşup dertleşen, kahramana yol gösteren, gerektiğinde uçarak yol alabilen at çeşitlerine destanlarda rastlamak mümkündür. Destanlarda yer alan kahraman atları zaman zaman sahibinden ayrı düşse dahi başkalarına yoldaş olmadığı gibi üstlerine de yabancı birini bindirmezler. Kahramandan ayrı düşen atın başka birini üstene bindirmemesi Nogay destanlarından Koplanlı Batır Destanı'nda işlenmiştir. Kahraman Koplanlı zindana düştüğünde atından ayrı kalır ve zindandan eşi sayesinde kurtulup bir köye sığınır. Bu köyde üstüne kimseyi bindirmeyen bir attan söz edildiğini duyar. Koplanlı Batır bu atın davranışları anlatıldığında onun kendi atı olduğunu anlar ve köy meydanına gelerek atın üstüne binmek için toplanan kalabalığa dâhil olur. Meydandaki atın kendi atı olduğunu gören Koplanlı atına yaklaşınca at da sahibini tanır. Sakinleşen at sahibini sırtına alınca Koplanlı da yarım kalan macerasına devam eder. Dolayısıyla destanlarda yer alan kahramanlar kadar onların atları da özeldir ve karhramanvari niteliklerdedir. Destan macerasının devamlılığı içerisinde kahramanın sahip olduğu atın fonksiyonu da bu bağlamda önemlidir.

Destan kahramanlarını kahraman yapan unsurlardan biri de onların sahip oldukları ideallerdir. Onlar bu idealleri gerçekleştirebilmek için canlarını ortaya koyar ve amaçlarının peşinden giderler. Bu idealler genellikle çarpık düzenin düzeltilmesi adınadır ve zaman zaman şahsi konular üzerinden de toplumsal sorunların işlendiği görülür. Kötü yönetici, zalimlik karşısında boyun eğmemek, haksızlığa uğrayan kahramanın öç almak için yola

çıkması gibi pek çok sebep kahramanın maceraya atılması için teşvik oluşturan unsurlardır. Aysıl'ın Oğlu Ahmet Destanı'nda fakirlere zulmeden Yanbek Han'dan, Koplanlı Batır Destanı'nda Alşanır adlı zalim yöneticiden, Çora Batır Destanı'nda Aktacı'nın Ali Bey adlı yöneticinin zulmü, Edige Destanında Toktamış Han'ın haksızlıkları, Mamay Destanı'nda ise Kırım Hanı'nın zalim davranışları destan kahramanlarının maceraya atılmasına sebep oluşturur. Kahramanın zalimliğe, haksızlığa, bozuk düzene karşı çıkıp maceraya atılması onun yurdundan uzaklaşmasını gerektirir. Yurdundan uzaklaşan kahraman artık yurdunda sakince oturan değil ideali peşinde koşan bir yapıya bürünerek alp tipinin mücadeleci yapısını ortaya koyar. Böylece kahraman özelliklerin ortaya çıkmasını sağlayan unsur yurdundan uzaklaşmak olarak görülür. Kendi başına büyük mücadelelere girişmek kahramanın içinde barındırdığı alp tipi özelliklerinin ortaya çıkmasını sağlar.

Destan kahramanlarının giriştikleri macerada önlerine çıkan her engel asılında onların gücünü, zekâsını, azmini, kuvvetini ortaya koyan unsurlardır. Kahramanların mücadelesi Edige Destanı'nda dokuz başlı ve dokuz kuyruklu yılanla karşılaşmak gibi olağan dışı varlıklar ile de olabilmektedir. Edige destanında Toktamış Han'ın zindanından yılkıcı dostlarının yardımıyla kaçan ve yola onlarla devam eden Edige'nin karşısına ilk olarak dokuz başlı bir yılan çıkar ve bu yılanın her bir kafasını bir kişi keserek onu öldürür. Dokuz başlı yılandan kurtulan Edige'nin karşısına bu sefer de dokuz kuyruklu bir yılan çıkar ancak tam onu da öldürecekleri sırada yılan deliğine başını sokunca kuyruğu da arkasından gelir ve yılan ölmekten kurtulmuş olur. Bunu gören Edige dokuz başlı yılanın çok başlılıktan dolayı tek bir idareye bağlı kalmayıp canını teslim ettiğini ancak dokuz kuyruklu yılanın ise başı nereye giderse kuyruğunun da arkasından geldiğini, kendilerine de bir başkanın gerekli olduğunu söylemesi üzerine yılkıcılar Edige'yi kendilerine başkan seçerler ve böylece yollarına daha emin adımlarla ilerlerler.

Edige Destanı'nda kahraman Edige, Şahtemir 'in kızı ile kaçacağı sırada peşlerinden yetişip Edige'nin atının kuyruğundan yakalayan dev ile mücadelesi maceranın bir parçasını oluşturur. Burada bir zekâ örneği ortaya koyan Edige atının kuyruğunu kesince dev yuvarlanıp düşer ve ölür. Yaratıklarla ve devlerle mücadele hem onlardan fiziki olarak hem de zekâ olarak üstün olmayı gerektirmektedir. Bir başka şekilde olağan dışı bir yaratıkla mücadele Koplanlı Batır Destanı'nda da geçer. Gecelemek için bir ormanda dinlenen Koplanlı'nın yanına yaşlı bir adam suretinde gelen Arnaut'tan şüphelenen Koplanlı uyumayıp kepeneğinin içine kütük gizler. Koplanlı bir ağacın ardına geçip Arnaut'u

izlemeye koyulduğu sırada uyanan yaratık şekil değiştirerek ayakları taş burnu demir bir hâle bürünerek burnunu içinde Koplanlı'nın uyuduğunu zannettiği kepeneğe saplar. Bunun üzerine Koplanlı gizlendiği yerden çıkar ve Arnaut'un demir burnunu kesmeser. Burnu kesilen yaratık ormanaın derinliklerine doğru koşarak uzaklaşırken taşa dönüşür.

Edige Destanı'nın başkahramanı Edige'nin dokuz başlı yılanla ve bir dev olan Kabardı Alp ile, Koplanlı'nın Arnaut adlı yaratıkla olan mücadelesi olağan dışı savaşlara örnek olarak kahramanın olağan dışı mücadele gücüne dikkat çeker. Sıradan insanların karşılaşmasının mümkün olmadığı olağan dışı varlıklarla yapılan mücadeleler ile Alplerin insanlar haricinde her türlü yaratıkla da savaşacak güce sahip oldukları vurgulanır. Karşısına çıkan her türlü engeli aşma kuvvetini kendinde bulan kahraman haksızlık yapanın mertebesine, yakınlık derecesine ya da gücüne bakmaksızın ona karşı durur. Bu bağlamda destan kahramanlarının mücadele ettikleri unsurlar yalnızca olağan dışı kişiler değil aynı zamanda normal hayatta da karşılaşılabilen kötü akrabalar ve arkadaşlar gibi olumsuz nitelikli kişileri de kapsar. Kötü akrabaların zarar verici bir unsur olarak ortaya çıktığı Mamay Destanı'nda da bu konu işlenir. Mamay'ın kardeşlerinden biri olan İsmail olumsuz tipler için verilebilecek en açık örnektir. Küçüklüğünden beri fesatlık peşinde koşup babası Musa Bey'in imkânlarına yalnız başına sahip olmak isteyen İsmail amacını gerçekleştirebilmek uğruna kardeşleri arasına nifak sokar. Kareşleri arasına nifak tohumları eken İsmail onları birer birer öldürür ya da birbirlerine kırdırır. Bu sayede hedefine ulaşmaya çalışan İsmail'i her ne kadar Mamay engellemeye çalıştıysa da Mamay'ın vefatının ardından halk arasında da "fitneci" lakabıyla bilinen İsmail amacına ulaşır.

Destan metinlerinde yer alan olumsuz tiplere verilebilecek bir diğer örnek ise halk içinden çıkan ve kahramana yakın duran kişiler arasından çıkan kötü niyetli kişilerdir. Nogay destanları içinde kahramana yardımcı oluyormuş, iyilik yapıyormuş gibi gözükerek kahramanın tuzağa düşmesine sebep olan kişiler de vardır. Bunlar arasında Edige Destanı'nda yer alan Yanbay karakteri düşman tipler arasında anılır. Yanbay zora düştüğünde canını kurtarmak için düşmanla işbirliği yapacak kadar millî ve vicdani duygulardan uzaktır. Edige Destanı'nda kahraman Edige'nin oğlu Nuradin'in söylentilere inanarak babasının haksızlık yaptığını düşünmesi ve bunun karşılığında babasını cezalandırdığı görülür. Destan metninde yalancılığı ve hilekârlığı ile karşımıza çıkan Yanbay bir hile düşünerek Toktamış'ın kızlarına gelerek karınlarına yastık saklamalarını ve Nuradin'i gördüklerinde "bizi hamile bırakan baban Edige'dir" demelerini tembihler.

Kızların hâlini gören ve onlardan bunun sorumlusunun Edige olduğunu öğrenen Nuradin babasının yaptığı haksızlığa dayanamayarak onu sürgüne yollar. Destanın devam eden kısımlarında Yanbay karakterinin düşman tipi çerçevesnde Edige ve oğluna yaptıkları bitmemiştir. Toktamış'ın oğlu Kadırberdi, Nuradin'i öldürmeye geldiğinde Yanbay canını kurtarmak için Kadırberi ile anlaşarak canı karşılığında Nuradin'i getireceğini söyler. Koşarak oradan uzaklaşan Yanbay çok fazla kuğunun nehre konduğunu elle dahi yakalanabilecek kadar çok olduğunu söyleyip Nuradin'i oraya gönderdiğinde Kadırbedi amacına ulaşarak Nuredin'i esir alır. Kadırberdi'ye esir olan Nuradin ağır işkencelerden sonra metanetli ve doğru sözlü oluşu sayesinde Kadırberdi tarafından affedilir. Destanın bu kısımlarına bakıldığında adaletsizlik yapan kahramanın babası dahi olsa alp tipindeki kahraman tarafından cezalandırıldığı görülüyor. Alp tipinin asli unsurlarından biri olan adaletli davranışların ve adaletli yönetimin iltimas geçilmeksizin sağlandığı görülür. Destan kahramanları adil kişilerdir, ancak onların iyi davranışlara sahip olmaları karşılarındaki kişilerin de onlar kadar olumlu özellikler sergilemelerine olanak sağlamadığı gibi zaman zaman kahramanların aldatıldıkları da görülür. Sahtekâr davranışlar sergileyen kişilerin tuzağına düşen kahraman yine kendinde bulunan olumlu özellikler sayesinde bu durumdan kurtulur.

Nogay destanları içinde düşman tipine sıklıkla rastlanılmakla birlikte Bozyiğit Destanı'nda bu konu işlenir. Han'ın kızına âşık olan ve kızın da kendisine âşık olduğunu bilen Bozyiğit sevgilisini almak için yola düşer. Kızının Bozyiğit ile kaçacağını anlayan Han, Bozyiğit'in peşine düşer. Bozyiğit'in yerini Han'a söyleyerek onun ölümüne sebep olan yaşlı bir kişi iki sefer aynı şekilde davranır ve sonunda peşine düştüğü Bozyiğit'i bulan Han onu idam ettirir. Destan kahramanı yaşadığı müddetçe olumlu özellikler sergileyerek alp vasfına yaraşır davranışlar ortaya koyar. Bozyiği'in bu davranışlarına karşın halk içinden çıkan yaşlı kimse zalim Han'ın tarafında durur ve âşıkların kavuşmasını sonsuza kadar engelleyecek kadar ileri giderek iki âşığın da ölümüne sebep olur. Bu noktada düşman karakterindeki kişilerin kahramanların ölümüne dahi sebep olabilecekleri görülür.

Destanlarda kahramanın asıl mücadelesi sırasında kendisine engel olan kötü karakterler haricinde ona destek olan ve amacını gerçekleştirmesi için pek çok girişimde bulunan yardımcı unsurlar da mevcuttur. Bu kişiler erkek ya da kadın olabileceği gibi kahramanın yanında savaşa katılan ya da macera boyunca dolaylı yoldan yardımı dokunan kişiler olarak karşımıza çıkar. Nogay destanları içinde yer alan yardımcılardan en bilineni

Koplanlı Batır Destanı kahramanı Koplanı Batır'ın karısı Karlıgaş'tır. Koplanlı Batır hapse düştüğünde külle karışık unla yoğurduğu ekmeğin içine eğe gizleyerek eşine ulaştıran Karlıgaş eşinin demir parmaklıkları kesip zindandan kurtulmasına yardımcı olur. Koplanlı Batır mücadelesinin sonunda yurduna döndüğünde ise kedisini bu hâle düşüren Alşanır Han'dan öcünü alacağı sırada yine eşinin yardımına başvurur. Koplanlı Batır'ın yokluğunda Karlıgaş'a eziyet eden Alşanır'ın karısını Karlıgaş, Alşanır'ı ise Koplanlı Batır öldürür. Bu destanda kahraman Koplanlı Batır'ın alp tipinde olmasının haricinde ona yardımcı olan unsur olarak karısı Karlıgaş'ın da alp kadın tipinde olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla alp tipinin evleneceği kişi de en az onun kadar olumlu özelliklerle donatılmış olmalıdır. Kahraman eşinin de kahramanvari niteliklerde olması destanlarda aranan bir özelliktir.

Kadınların kahramana yardımcı unsur olduğu bir başka destan Bozyiğit Destanı'dır. Han'ın kızına âşık olan ancak kızını bu yiğide vermek istemeyen Han tarafından sarhoş edilerek öldürülmeye çalışılan Bozyiğit'i kurtaran sevgilisi Savbavmal olur. Savbavmal, Bozyiğit'in başına su koyarak ve meclistekilere niyetlerinin doğru olmadığını anlatarak kaçmasını sağlar. Aynı destanda Bozyiğit'in hakkını savunan bir diğer yardımcı unsur arkadaşı Kemal olmuştur.

Edige Destanı'nda ise Edige'yi öldürmek için arayan Toktamış'ın adamlarına karşı kendi oğlunu bu Edige'dir diyerek feda eden yılkıcı ve yılkıcının hanımı da kahramanının varlığını devam ettirmesi adına önemli bir görev üstlenirler. Bir diğer Nogay destanı olan Edil Sultan Destanı'nda kahraman Edil'in giriştiği mücadelelerde yanında olan ve onu uyarıları ile düşmanın eline düşmekten kurtarmaya çalışan yoldaşı Karasay ile karşılaşmaktadır. Karasay savaşçı bir kişi olup Edil'in Kızılbaşlar ile olan mücadelesinde yer alır. Bu macerada Karasay öngörüleri sayesine Edil'i Kızılbaşların hile yapacağı konusunda uyarmıştır. Uyarılara kulak asmayan Edil Sultan esir düştüğü Kızılbaşların zindanında can verir. Bu destanda alp tipinde yer alan Edil Sultan diğer destan kahramanlarında da sıklıkla görüldüğü üzere düşülen zor durumlardan kendi çabası ile kurtulmak ister. Bu mümkün olmuyorsa yardımcı unsurlar devreye girer, ancak yardımı kabul edip etmemek kahramanının tercihidir. Zira kendi çabası ile değil de bir başka kişinin yardımıyla kurtulan kahraman bu durumun duyulup kendini kurtaran kişi de "ben olmasan kurtulamazdı" gibi sözler edecek olursa diye endişelenir, utanç verici bu durumu yaşamaktansa bazen ölmeyi tercih eder. Edil Sultan Destanı'nda da yaşanan durum bununla paralel nitelikte olup zindandan kendi çabası ile kurtulamayan Edil Sultan bir başkasının

himmetine kalmaktansa ölmeyi yeğler. Alp tipi niteliğinde bulunan gururun yüceliğinin can korkusundan ileri olduğu bu destanda bir kez daha anlaşılmış olur.

Destan kahramanlarının evlilikleri de onların maceralarının bir parçası olmakla birlikte onların evleneceği kişilerin nitelikleri de alp tipine yaraşır olmalıdır. Destanlarda genel olarak kahraman çıktığı macerada evleneceği kişi ile tanışarak evlenir. Destanlarda kahramanlarının macerasının ana konusunu evliliğin teşkil ettiği görülür ya da kahraman macera esnasında bir şekilde evleneceği kişi ile karşılaşır. Nogay destanlarında da buna benzer bir örnek Bozyiğit Destanı'nda yer alır. Rüyasında birbirlerini görüp âşık olan Bozyiğit sevdiğini bulmak için yıllarca dolaşır ve sonunda onu bulduğunda Han'ın kızı olduğunu anlar. Han'ın onay vermediği bu durum Bozyiğit ile Han'ı karşı karıya getirerek Bozyiğit'in ölümüne sebep olur. Bozyiğit adlı gencin alp tipinde bir kişi olması onun evleneceği kişinin de kendisi kadar asil yaradılışlı biri olmasını gerektirdiğinden bu kişi destan metninde Han kızı olarak verilmiştir. Bu destan haricinde kavuşmanın olduğu Nogay destanları da mevcuttur. Bunlar içinde Edige Destanı'ndaki Şahtemir'in kızı ile Edige'nin evliliği örnek verilebilir. Kabardı Alp adlı devden Şahtemir'in kızını kurtaran Edige bu kız ile evlenir. Edige'nin oğlu Nuradin ise Toktamış Han'ın oğlu Kadırbendi'ye esir düşüp ağır işkenceler sırasında Kadırbendi'yi kişiliği ile etkiler ve onun kızı ile evlenir. Bir diğer Nogay destanı olan Aysıl'ın Oğlu Ahmet destanında ise Yanbek Han'ın yanında Kalmıklar ile savaşa giren Ahmet'e kızı Şaarbek'i vereceğini söyleyen han zaferin sonunda sözünden caysa da Şaarbek ile birbirlerini seven Ahmet birlikte kaçarlar ve evlenirler. Ahmet, Edige ve Nuradin'in evlilikleri de Han kızları ile olmakla birlikte Bozyiğit'in sevdalısı ile aynı niteliklere sahiptir. Alplerin asil yaradılışları onların asil niteliklerle donanmış kişiler ile evlilik kurabilmelerini gerektirdiğinden bu kişiler genellikle Han ya da Bey kızları olurlar.

Destan geleneğinde çoğunlukla kahramanlar çıktıkları macerayı zaferle sonuçlandırırlar; ancak zaman zaman olumsuz sonuçlar ile biten destanlar da mevcuttur. Alplerin maceraları sonunda yurtlarına dönmeleri yeni bir düzenin sağlandığını, topluma huzur ve refah ortamının hâkim olduğunu, eski bozuk düzenin ortadan kalktığını gösterir. Destanlarda kahramanın maceraya çıkışını gerekli kılan unsur ekseriyetle yurdunda yaşanan düzensizliktir. Bunun giderilmesi için maceraya atılan alp destan boyunca pek çok hadise atlatır ve nihayetinde yurduna geri dönmeyi başarırsa destan başındaki düzensizliğin son bulduğu görülür. Nogay destanları da diğer Türk destanları ile aynı özellikleri içermesi bakımındna bu çerçevede oluşturulmuş pek çok destana sahiptir. Aysıl'ın Oğlu Ahmet

Destanı'nda Yanbek Han'dan öcünü alan, onun askerleri ve oğullarıyla savaşıp âşık olduğu Yanbek Han'ın kızı Şaarbek ile memleketine dönmeyi başarır. Bu destanın alp tipi olan Ahmet mücadelesini tamamlayıp mutlu bir son ile destanı noktalar. Edige Destanı'nda Şahtemir'in kızını kaçıran Kabardı Alp'ten kızı geri alan ve böylece hem Şahtemir'in hem de kızın gönlünü kazanarak onunla evlenen Edige yurduna düzeni sağlayarak ve evlenerek geri döner. Her iki Nogay destanında da evlilik ve düşmanla savaşmak neticesinde yurdunu huzura kavuşturan kahramanlar yer alır. Maceraya çıkışın amaca ulaşması destan kahramanı olan alpın dirayeti ile doğru orantılıdır.

Destanlarda kahramanların hayatı ve maceraları işlenirken yalnızca onların yaşamları hakkında değil, aynı zamanda onların ölümleri hakkında da bilgi veren destan metinlerine rastlanılır. Eski Türk inanç sisteminin devam ettiği zamanlarda ve sonrasında da geleneksel defin seremonilerinde tekrar eden davranış kalıpları destan metinlerinde de kendisine yer bulur. Vefat törenleri arasında en dikkat çeken unsur ozanların vefat eden kişinin başında çalıp söylemesi ile ruhun uçuşuna iştirak etmeleridir. Nogay destanları açısından bunun en güzel örneği Mamay Destanı'dır. Mamay pek çok maceradan geçtikten sonra yaşlanır ve vefat eder. Onun ölümü halkta derin bir kedere sebep olur. Pek çok ozan gelerek Mamay'ın mezarı başında ağıt yakarlar. Vefat eden kahramanların ardından bazı destan metinlerinin devam ettiği görülür ve Mamay Destanı'nda da kahramanın ölümünün ardından yaşananlara yer verilmektedir. Mamay'ın ölümünün ardından ülkeyi kardeşi Orak yönetiyor olsa da yurdu ele geçirmeye çalışan kardeşi İsmail'in hileleri artar ve sonunda Orak'ı ve diğer kardeşlerini yok etmeyi başaran İsmail yurt yönetimini de ele geçirir. Bu destan metninden de çıkarılacak sonuç kahramanların yaşıyorken ülkelerinin dirlik düzenlerini sağlıyor oluşlarıdır. Kahramanın vefatı halkta yalnızca alpını kaybetmenin hüznünü yaratmaz aynı zamanda alplerın ölümü gelecek kötü günlerin bir nevi habercisi niteliğinde olduğunda yaşana kederin içinde bu umutsuzluk duygusu da yer alır. Toplum önderleri içinden çıktıkları halka güven ve umut veren kişilerdir; ancak onların bu dünyadan göçmesi güvenin ve umutların azalmasına sebep olur. Mamay Destanı'nda da kahraman Mamay'ın vefatı ardından yaşananlar aynı duyguyu verir.

Nogay destanları içinde kahramanın ölümü hakkında bilgi veren bir başka destan ise Edige Destanı'dır. Edige'nin vefatının ardından ülke yönetimi oğlu Nuradin'e kalır; ancak o da Yanbay'ın hilesi ile düşmanı Kadırbendi'nin eline düşer. Uzun zindan hayatı ve işkencelerden sonra sağlam kişiliği sayesinde Kadırbendi'yi etkileyen Nuradin serbest

bırakılır. Nuredin'i affeden Kadırberdi kendi kızını da Nuredin'e vererek aralarında dostluk sağlarlar. Bu destanda da Mamay Destanı'nda olduğu gibi kahramanın ölümü ardından zor zamanlar yaşanır, olumsuz gelişmeler meydana gelir. Yaşanan kötü olaylardan sonra destanın bitişi ise olumlu bir gelişme ile son bulur. Bu noktada Mamay Destanı'nda kahraman Mamay'ın ardından kalanlar içinde alp niteliği taşıyan kimse yoktur ve onun ölümü sonrasında yeni bir alpın ortaya çıkmaması destan metninin olumsuz sonuçlanmasına sebep olmuştur. Edige Destanı'nda ise kahraman Edige'nin ardından yeni bir alp olarak Nuredin görülür. Nuredin'in bir alp olarak uzun zindan hayatı ve işkencelere rağmen yaşıyor olması destan metninin nihayete ermesini olumlu kılan bir unsurdur.

Nogay destanlarına bakıldığında destan kahramanlarının diğer Türk destanlarında olduğu gibi aklen, ruhen ve fiziken ortak niteliklere sahip olduğu görülür. Onların zaman zaman doğum öncesinden başlayan kahramanlık alametleri verilirken bazı destanlarda ise doğumlarının ardından kısa süre sonra büyüyüp olgunlaşmalarına dikkat çekilerek sıradan insanlardan ayrılan özellikleri belirtilir. Kahraman kişinin fiziksel olarak toplumun diğer fertlerinden üstün olmasına ek olarak akli melekelerinin yüceliği ile de sorunları kısa sürede ve doğru bir şekilde çözüme ulaştırmaları onların diğer insanlardan ayrışan yönleridir. Alp tipinin ruhen sağlıklı, doğruluk, dürüstlük ve iyilikten yana olan tutumları ilahi unsurlardan aldığı destek ile de tasdik edilir, desteklenir. Onların yaşamları boyunca sürdürdükleri haklı mücadeleleri sonunda vefatları da hayatta oldukları kadar etkileyici ve toplum hafızasında yer eden mühim bir hadise olarak destanlarda kendisine yer bulur.

Destan metinlerinin tip tahlili yönünden incelemesi yapılırken ele alınması gereken ilk kişi destanın başrol oyuncusu niteliğinde olan kahramandır. Özellikle epik destanlar açısından incelenen tipolojik öğeler içinde üzerinde önemle durulması gereken kişi alp tipidir. Alpın maceralarından oluşan destanlarda kahraman rolü alpa aittir. Destanda yer alan diğer tipler alpın hikâyesine bağlı kalmak koşuluyla rol dağılımına tabi tutulur ve incelenir. Bu bağlamda ilk sırada alpın tipolojik incelenmesi diğer tiplerin tetkiki açısından başlangıç noktası sunar. Türk epik destanları açısından değerlendirildiğinde alp tipinin sahip olması gereken bazı hususlar olduğu gibi hemen hemen her alpın destan boyunca izleyeceği belli bir güzergâh da mevcuttur. Ortak yol haritası babında değerlendirebilmenin mümkün olduğu Türk epik destanları bir gelenek çerçevesinde basamaklandırılan aşamalar üzerinden ilerler. Bu ortak güzergâhın her basamağı her destanda olmasa dahi destanın başlangıç ve bitiş arasındaki sürecine bakıldığında çizilen rota aynı istikameti verir. Bu istikamet alp tipi

mefhumuna düstur oluşturan vasıfları ihtiva eder. Bu takdire değerlendirildiğinde Türk destanları için bir kahraman kalıbına ihtiyaç duyulur ve bunun giderilmesi için oluşturulan pek çok epik destan kahraman kalıbı çerçevesinde incelemeye tabi tutulan destan metnine ne münasip olanı tipolojinin teşhisi için ele alınır.

Nogay destanları içinde epik nitelikli olanlar incelendiğinde alp tipi için gerekli olan bazı basamakların Türk epik destanları ile aynı olduğu gözlenir. Buna mukabil Nogay destanlarının arkaik niteliklerinin seyrekliği ve oluşturulma zamanı açısından daha yakın tarihlere ait olmaları sebebiyle Nogay alpleri Türk destan geleneği içinde yer alan alp tiplerinin geçirdiği bazı aşamaları ya hızlıca ya da hiç bu noktalara değinmeden geçerler. Türk destan geleneği için daha kısa bir alp hikâyesi sunan Nogay destanlarında alpler temel nitelikler açısından Türk destan alpleri ile özdeşleşir ancak onların detaylı nitelikleri kadar su yüzüne çıkan özellikleri genellikle görülmez. Bunların incelenmesi hususunda Ülkü Kara Düzgün'ün "Başkurt Destanlarının Tipolojisi" adında yapmış olduğu doktora tezinde maddeleştirdiği "Kahraman Tipinin Türk Destan Kahraman Kalıbına Göre İncelenmesi" başlığı altında maddeler hâlinde sıraladığı basamaklar dikkate alınarak Nogay destanları için de ayrı bir basamaklandırma oluşturulmuştur. Başkurtlar, Nogaylar gibi Kuzeybatı Kıpçak gurubuna dâhil olmakla birlikte aynı kültür katmanına ait yapılanmaya sahiplerdir. Bu bağlamda Başkurt destanları ile Nogay destanları arkaik niteliklerin yoğunluğu hariç kahraman tipolojisi açısından benzerlikler gösterir. Bu benzerliklere karşın ayrışan notalarının da olması sebebiyle Ülkü Kara Düzgün'ün tipoloji örneği dikkate alınmış, fakat Nogay destan kahramanlarının detaylı tetkiki adına bu destanlara uygun bir kahraman kalıbı oluşturulmuştur. Buna göre yirmi maddeden oluşan bir kahraman kalıbı geliştirilip Nogay epik destanlarına uyarlanmıştır. Bu kahraman kalıbını destekler nitelikte Türk dünyası destanlarından örnekler de verilmiştir ve kalıbın pek çok Türk destanına da uyarlanabilir olduğu ortaya konmuştur. Dolayısıyla pek çok Türk destanında olduğu gibi Nogay destanlarında da benzeri niteliklerin yer alması kahraman kalıbı açısından da benzer niteliklerin ihtiva edildiğini gösterir. Oluşturulan kahraman kalıbının her bir maddesi Türk dünyası destanlarından örneklerle örtüştüğünden madde açıklamalarında yalnızca Nogaylara ait unsurlar kullanılmayıp Türk dünyası destanlarından örnekler de verilerek anlaşılır olması sağlanmıştır. Nogay destanlarının incelenmesi adına geliştirilen ve pek çok Türk destanında da kullanıma müsait olan yirmi maddelik şablon şu şekildedir:

1. Kahramanın Doğuşu

2. Kahramanın İlahi Yönü

3. Kahramanın Aile İçindeki Konumu

4. Kahramanın Çocukluğu

5. Kahraman Rüştünü İspatı

4.1.6. Kahramanın Olağanüstülüğü

7. Kahramanın Savaşçılığı

8. Kahramanın Tanrısal Destek Alması

9. Kahramanın Atı

10. Kahramanın Milleti Adına Mücadele Etmesi

11. Kahramanın Yurdundan Uzaklaşması

12. Kahraman Macerasında Yalnızdır

13. Kahramanın Niteliklerinin Ortaya Çıkması

14. Kahramanın Adaletli Yönü

15. Kahramanın Düşmanlarla Mücadelesi

15.1. Olağanüstü Düşmanlarla Mücadele

15.2. Düşman Tipindeki Yakınlarla Mücadele

15.3. Düşman Tipindeki Liderlerle Mücadele

15.4. Düşman Tipindeki Hilekârlarla Mücadele

16. Kahramana Yardımcı Tipler

17. Kahramanın Macerasında Eşinin Rolü

18. Kahramanın Yurdunda Dönmesi

19. Kahramanın Ölümü

20. Kahramanın Ölümü Sonrasında Yaşananlar

Türk dünyası destanlarına uygun düşecek şekilde oluşturulan ve Nogay destanlarına bu hâliyle uyarlanan yirmi maddelik kahraman kalıbının her bir maddesinin içeriği hakkında detaylı bilgi verilmiştir. Maddelerin içeriklerinde yalnızca Nogay destanları ele alınmayıp Türk dünyası destanlarından da örnekler verilerek bu kalıbın pek çok Türk destanında kullanılabilir olduğu görülür. Maddelerin her birinin açıklamasının ardından tez konusu olan Nogay destanları üzerinde de bu uygulama gerçekleştirilerek incelenen epik destanlarda merkezi tipin kahraman olması ve diğer tiplerin onun etrafında yer alan kişilerden oluşması neticesinde gelişen tipolojik çözümleme yapılmıştır. Kahraman tipi olarak adlandırılan alp tipinin muhtevası hakkında geniş bilgi verilmesinin haricinde ele alınan Nogay destanlarında varlıkları ile dikkat çeken diğer tiplerin de hususiyetleri hakkında da detaylı aktarım gerçekleştirilmiştir.

4.1.1. Kahramanın Doğuşu

Türk destanlarında kahramanın dünyaya gelişi çeşitli ancak belirli kalıplar dahilinde gerçekleşir. Bu bağlamda dünyaya kahraman olarak gelecek kişi için destanlarda kullanılan iki genel kalıp vardır ve bunlardan biri çocuksuzluk sorunu iken bir diğeri olağanüstü doğumdur. Çocuksuzluk sorunuyla başlayan destanlarda alp tipinde bir kahramanın dünyaya gelmesi için sıradan ve kolay elde edilebilir bir doğum hadisesinin dışına çıkmak gerekir. Böylece şartların zorlanması, dünyevi ve uhrevi bileşenlerin bir araya getirilmesinin ardından çocuğa sahip olmak imkansızlığın içinden çıkan bir umut ışığı gibi sıradan insanın sahip olunmayacağı imkansızlıkta bir çocuğun varlığına işaret eder. Benzer şekilde bazı destanlarda da olağanüstü doğum için de aynı algının yaratılması söz konusudur. Alp tipinin var olması için genellikler Türk destan metinlerinde doğum olayının sıradanlıktan uzaklaştırıldığı ve böylece sıradanlıktan uzak bir varlığın dünyaya geliyor olduğu vurgusu yapılarak alp tipinin var oluş şartları hazırlanmaya çalışılır. Çocuksuzluk ya da olağanüstü doğum haricinde bazı destanlarda kahramanın dünyaya gelişi hakkında bilgi verilmediği de görülür. Bu durumda alp tipi özelliklerine destan içinde atıf yapılarak metnin ilerleyeceği

anlaşılır. Doğum hadisesinin anlatılmadığı destanlarda kahramanın dünyaya gelişinden ziyade kahramanlığına dikkat çekilmek istenir.

Türk destanlarında sıklıkla karşılaşılacağı gibi destanın çocuksuzlukla başlatılması yaygın bir konudur. Çocuğun doğumunu bu denli önemli kılan unsur Türk kültürünün yıllar içindeki gelişim özellikleridir. Göçebe yaşam günlük işlerin yoğun olmasına sebep olurken arta kalan zamanda da güvenliğin sağlanmasını gerekli kılar. Barış zamanında toplumdaki her bir üyenin bir nevi güvenlik kuvveti, savaş zamanında ise eli silah tutan her kişinin asker sayılması insan nüfusuna olan ihtiyacı katbekat arttırır. Savaş zamanlarında yaralanmalar sonucu iş görememe veya vefatlar nedeniyle iş gücü açısından azalan nüfustaki boşluk yeni doğumlarla giderilmeye çalışılır. Bu nedenle Türk toplumunda nüfusun çokluğu toplumsal kuvvet açısından istenen bir unsur olarak karşımıza çıkar. Türk boylarının hem iç hem dış kuvvetlerle olan mücadelesinde toplumun varlığını sürdürmesi nüfus sayısının fazlalığına bağlıdır. Bu şekilde savaş zamanı düşmanla mücadele edilebilmekte, barış zamanı da iş gücünün sağlanması ve dış unsurların saldırma ihtimalinin önüne geçilebilmektedir.

Türk toplumunda kadın erkek bir arada pek çok alanda her ne kadar beraber hareket ediyor olsalar da erkeklerin fiziksel gücü onların avda ve savaşta daha ön plana çıkmalarını sağlamakla erkek nüfusa duyulan ihtiyacı arttırır. Savaşacak insan sayısı içinde fiziksel kuvvetle düşmana mukavemet sağlanabilmesi ve boylar arası çekişmelerin en az zararla atlatılabilmesi için erkek nüfusun çokluğu aileler açısından önemlidir. Güvenlik gücü olarak hem barış hem savaş zamanında hizmet eden erkekler bunun yanında işgücü gerektiren günlük çalışmalarda da kendilerinin fiziksel kuvvetinden yararlanılan kişiler olarak aranan niteliklere sahiplerdir. Avcılık, demircilik, nalbantlık gibi güç gerektiren görevler icra eden erkekler kas kuvveti açısından kadına olan üstünlüğüyle ailelerin erkek çocuğu istemekte ısrar etmesinin nedenidir. Aynı zamanda inançsal açıdan da bakıldığında Tanrı tarafından kutsanan ailelerin çocuk sahibi kişiler olduğu görülürken bunlar içinde de erkek çocuğa sahip olanın derecesinin daha yüce olduğu algısı vardır. Hiç çocuğu olmayan kişilereyse Tanrı'nın gazabına uğramış gözüyle bakılarak onlar aşağı görülür. Doğumlarla nüfusun çoğaltılması savaşlarda ölecek kişilerin nüfusa oranını azaltır, geriye kalan zamanlarda da iş yükünü hafifletmesi açısından önemsenir ve bu sosyolojik gerçeğin inançsal boyutta da kendisine yer edinmiş olduğu anlaşılır.

İnancın insan üzerindeki etkileyici rolü sebebiyle toplumdaki çocuksuz kişiler zaman zaman dışlanmaya maruz kalır. Buna en güzel örnek Dede Korkut Destanları'ndan "Dirse

Han Oğlu Boğaç Han"dır. Bu hikâyede çocuğu bir türlü olmayan Dirse Han davet edildiği Bayındır Han'ın şöleninde kara keçeye oturtulup dışlanınca yaşadığı duruma çok üzülerek evine döner. Yaşananları eşine anlatan Dirse Han'a hanımı; "aç görse doyurmasını, çıplak görse donatmasını, borçluyu borcundan kurtarmasını, kurbanlar kesip ziyafet vermesini ve davetlilerle birlikte çocuk sahibi olmak için dua etmesini" (Ergin, 2016: 80) tembihler. Dirse Han eşinin dediklerini yapar ve belki bir ağzı dualının duası kabul olur diye duasını da ettikten sonra çocuk sahibi olur. Boğaç adı verilen bu çocuk, alp tipi vasıflarına mensup bir yaradılıştadır ve mücadeleleri sonucunda Bayındır Han'ın lütfuna mazhar olup beylik alır. Benzer şekilde "*Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek*" destanının başında da çocuksuz olan Kam Püre bu sıkıntısını bir ziyafet esnasında dile getirir ve orada bulunanlardan kendisinin evlat sahibi olması için dua etmelerini ister. Edilen dua sonucunda Bamsı Beyrek isimli bir çocuk dünyaya gelir. Bu hikâyelerde çocuk sahibi olmayan bir çiftin toplum tarafından dışlandığı ve çocuğun Tanrı'nın bir armağanı olarak görülüp buna sahip olmayanın da Tanrı tarafından gazaba uğratılmış birisi sayıldığı anlaşılır. Çocuksuzluğun giderilmesi ise Tanrı'nın hoşuna gidecek iyi davranışlar ve dualar sonucu gerçekleşir. Çocuksuzluk sıkıntısının ardından dünyaya gelen çocuk, alplık vasıflarında bir yaradılışa sahip olur. Bu yönüyle çocuksuzluktan sonra Tanrı'nın lütfuyla evlat sahibi olunması o çocuğun kutlu bir özellikte olduğuna vurgu yapar.

Bamsı Beyrek destanının daha uzun hali olduğu düşünülen Alpamış Destanı'nda da ilk olarak çocuksuzluk motifiyle karşılaşılır. Çocuksuzluğun ardından türbe ziyareti sayesinde çocuk sahibi olan iki kardeşten Bayböri'nin bir oğlu ve bir kızı olacağı, Baysarı'nın ise bir kızı olacağı müjdesi rüyalarına giren derviş tarafından kendilerine bildirilir.

> On altı uruglu (kabileli) Kongırat'ta Dabanbiy adında zengin bir adam yaşamıştır. Onun Alpınbiy adında bir oğlu ve onun da Bayböri ve Baysarı adlarında iki oğlu vardır. Onların ikisi de çocuksuz olduklarından Pir-i Şah-i Merdan'ın türbesindeki mescitte kırk gece geçirmeye karar verirler. Orada bir ses, Bayböri'nin bir oğlan ve bir kız olmak üzere ikiz çocuğu ve Baysarı'nın da bir kızı olacağını ve Bayböri'nin oğlunun Baysarı'nın kızıyla evleneceğini haber verir (Reichl, 2014: 175).

Destan metinlerinde sıklıkla karşılaşılan çocuksuzluk motifi Türklerin en uzun destanı olan Manas Destanı'nda da işlenmiştir[33]. Bu destanda Cakıp ve Çayırdı çiftinin on

[33] Türklerin en uzun destanı olan Manas Destanı: "Kırgızların manzum kahramanlık destanıdır. 11-12. yüzyıllarda Yedisu çevresinde oluşmaya başlamıştır. Aynı yüzyıllarda Müslümanlığın Türk topluluğunda

dört yıl boyunca çocuklarının olmaması ve bu durumu karısıyla paylaşıp talihine isyan eden Cakıp'ın uykusunda gördüğü düş sonunda çocuk sahibi olacağını anlaması anlatılır.

> Büyük hatunu Çayırdı kocasının ağladığını görüp "Sana ne oldu? Ne sırrın var? Söylesene!" diye sordu. Çakıp dedi: "Seninle evlendiğim, tam on dört yıl oldu. Sen belini sağlam bağlamadın, bir çocuk doğurmadın. Mezarlı yerleri, yatırları ziyaret edip elmalı, kutlu yerlerde yuvarlanmadın, kutlu pınarda gecelerce kalıp çocuk istemedin. Çocuksuz kadın, dul kadın, kısır kadın, odun olmaktan başka faydası olmayan meyvesiz ağaçtır" (İnan, 1992: 6).

On dört yıl çocuksuzluğun ardından üzülüp ağlayan Cakıp bu hâlini eşiyle paylaşırken onu kutsal yerlerden çocuk istememekle, belini sıkı bağlayıp çocuk sahibi olmak için gerekli şartları yerine getirmemekle suçlar. Bu anlatımlardan çocuksuz kişilerin değersiz, meyvesiz bir ağaca benzetildiği görülür. Rüyasında kendisine çocuğu olacağı malum olan Cakıp bu sevincini ziyafet vererek kutlar ve dokuz ay sonra Çayırdı Hatun, Manas adının verildiği bir oğlan doğurur. Uzun yıllar çocuksuzluğun ardından gelen Manas da alp nitelikli bir yiğit olur.

Nogay destanlarında kahramanlarının doğum öncesi ve doğumu ayrıntılı işlenmemiştir. Buna bağlı olarak Nogay destanlarında çocuksuzluk motifi pek çok Türk destanının aksine belirgin bir biçimde yoktur. Nogay destanlarında alp tipinin etrafında gelişen olay örgüsü geleneksel Türk destan metinlerindeki gibi çocuksuzlukla başlamayıp genellikle bu kısım üzerinde durulmaz. Çocuksuzluk çağrışımı yaptığı anlaşılan tek Nogay destanı Aysıl'ın Oğlu Ahmet Destanı'dır. Bu destanda Yanbek Han'ın fakirlere yaptığı zulme isyan ederek dağa çıkan ve evine yedi yıl boyunca gelmeyen Aysıl, yedi yılın sonunda bir gece eve gelip karısı Tevkelem ile görüşüp ardından tekrar dağa döner. O gece eşinden hamile kalan Tevkelem, Ahmet adlı çocuğu doğurur. Destan metni içinde yedi yıl boyunca evinden ve eşinden ayrı bir hayat sürerek hükümdara isyan etmesi nedeniyle dağa çıkan Aysıl'ın hikâyesi Türk destan geleneğinde de sıklıkla rastlanan çocuksuzluk motifini akla getirir. Diğer Türk destanlarında doğacak olan kahramanının uzun bir çocuksuzluk döneminin ardından dünyaya gelmesi onun alplık özelliklerini taşıyan bir insan olması yönünde ilk işaret olarak addedilir. Bu destanda da Yanbek Han ile olan mücadelenin başlatılabilmesi için Ahmet adlı alpın yedi yıllık çocuksuzluğun ardından meydana gelmesi onun kahraman özellikte bir karakter sergileyeceğinin habercisidir. Diğer epik nitelikli

uyandırdığı inanç ve bu inançtan doğan sosyal hayat içerisinde destan, tüm Orta Asya Türklerinin ortak destanı hâline gelmiştir. Kırgızların bir ulus hâline gelmelerinde büyük bir etkisi olmuştur. Hatta destanın kendisi bile Kırgızları birarya getiren ortak bilinç aşılayan bir etkendir" (Artun, 2014: 341).

Nogay destanlarında çocuksuzluk görülmez ve kahramanların çoğu maceraya atılacak konumda çocukluk evrelerini geçmiş olarak karşımıza çıkar.

Aysıl'ın Oğlu Ahmet Destanı'nda başkahraman Ahmet'in doğumundan önce aile hakkında kısa bir bilgi verilmektedir. Buna göre Aysıl karısı Tevkelem ile birlikte fakir bir hayat sürmekteyken Yanbek Han tarafından dışlanır, kötü davranışlara maruz kalır. Bu yaşananlar destanda şu şekilde açıklanmaktadır:

> Mınadan köp yıllar aldın Aysıl dep bir yaralı yiğit bolgan. Yigittiñ yigiti bolsa da bu özi ökirgen yaralı bolıptı. Bir yaman üyi men bir atınnan başka eş bir şeyi de bolmaptı. Pişesi Tevkelem de yarlılardan edi.
>
> Bundan çok yıllar önce Aysıl diye bir fakir yiğit varmış. Yiğidin yiğidi olsa da bu kendisi çok yoksuldu. Bunun bir kötü evi ile bir atından başka hiçbir şeyi de olmamıştı. Karısı Tevkelem de fakirlerden idi (ND, 2014: 35)

Destan metninde Aysıl'ın fakirlerden biri olup eviyle atından başka bir varlığının olmadığından söz edilerek Aysıl'ın isyan edişi hakkında da bilgi verilir. Yan Bek Han döneminde yaşadığı anlaşılan Aysıl, hükümdarın acımasız ve horlayıcı tavırları nedeniyle isyan edip dağa çıkar.

> Aysıl bay kavımın bir de süymegen em bolagannışa yetkere bargan. Boylar da munı körip kalmaganlar. Sonnan sebep Aysıl soltanlar man mırzalardın zorlıkların köre almaalmay tamam yanınnan tayıp, "yarlıkta koymayık, yigitliki yaymayık" dep abrek bolıp şagıp tava ketip barandı. Aysıldın en bek süymegeni Yanbek-han bolgan.
>
> Aysıl zengin aileleri hiç sevmezmiş ama mümkününce sabredermiş. Zenginler de bunu görmeye tahammül edemezlermiş. Bundan dolayı Aysıl sultanlar ile mirzaların kötülüklerine dayanamayıp canından bezip, fakirliği bırakmayalım, yiğitliği kaybetmeyelim diye uzaklara gidip dağa çıktı. Aysıl'ın en çok sevmediği Yanbek-Han'mış (ND, 2014: 35).

Destan metninden anlaşıldığı üzere Yanbek Han zenginleri yanında barındırıp fakirleri horlayan, ihtiyaç sahiplerine yardım eli uzatmayan ve halka eziyet eden bir hükümdardır. Aysıl da fakirlerden olması sebebiyle Yanbek Han'ın yaptığı muameleye dayanamayarak dağa çıkar. Destan metninde Aysıl'ın evinden ve eşinden ayrı bir şekilde dağda yedi yıl yaşadığından söz edilir. Aysıl dağdayken eşi Tevkelem'i köydedir. Aradan geçen yedi yıl boyunca Aysıl köye gelmez ve bu nedenle de çocukları olmaz. Yedi yıl aradan sonra Aysıl bir gece köye geri gelir, o gece Tevkelem hamile kalır. Aysıl yedi yıl dağa çıkıp

yaşadığından Tevkelem ve Aysıl'ın yedi yıl boyunca çocuklarının olmadığı anlaşılmaktadır. Ancak burada düşünülmesi gereken bir diğer nokta da Aysıl ile Tevkelem'in çok daha önceden evli olmalarına rağmen çocuklarının olmayışıdır. Aysıl, hükümdara kızıp dağa gittiğinde evlidir ancak yine çocuğu yoktur. Dolayısıyla Aysıl ile Tevkelem çocuksuzluk durumuyla zaten karşı karşıyadırlar. Evliliklerinin başından beri geçen süreye ek olarak yedi yıllık ayrılığın ardından Ahmed adlı oğulları dünyaya gelir.

Sol ketüv men ketip, Aysıl yeti yılga şeki avılına kaytap hannıñ malın, asın asap tavda yasap turdı. Yeti yıl ketkennen soñ ol bir keşelerdiñ keşesinde yasırtın man pişesine kelip bir keşe konıp ketedi. Sol zamanda Tevkelem avır ayaklı boldı. Zamanı kelende evleti boldı.

Bu gidişle gidip, Aysıl yedi yakın köyüne dönmeden hanın malını, aşını yiyerek dağda kaldı. Yedi yıldan sonra o gecelerin bir gecesinde gizlice karısına gelip bir gece kalıp gitti. İşte bu gecede Tevkelem hamile kaldı. Doğum vakti geldiğinde bir erkek evladı oldu (ND, 2014: 35)

Destan metninden anlaşılan yedi yıllık ayrılık dönemi ve öncesinde de evli olan Aysıl ile Tevkelem çiftinin uzun yıllar boyunca çocuklarının olmayışıdır. Çiftin evlilik hayatları içerisinde hükümdara isyan edip dağa çıkan Aysıl'ın yedi yıl evine uğramayışı da çocuk sahibi olmalarına engel teşkil etmiştir. Çocuksuz geçen yılların ardından bir çocuklarının olması ise Aysıl'da çok büyük bir mutluluk yaratmış olacak ki oğlunun doğumunu kutlamak için her gece gelerek beş keçi kesip toy yapmıştır.

Türk destanlarında kahramanın doğumunun bir çocuksuzluk sorunuyla başladığında ilahi kudretin yardımı devreye girer ve bu şekilde arzusuna kavuşan çiftler şükür maksadıyla çeşitli sunular yaparlar. Tanrı'dan çocuk isteyen çiftler dilekleri kabul olduğunda bunu kutlamak için hayvanlar kestirir ve yemekler pişirip toy düzenler. Bu bağlamda düşünüldüğünde Aysıl'ın da Tanrı'ya şükretmek maksadıyla oğlunun doğumunu kutlamak için toy düzenlediği görülür.

Ahmet dunuyaga engennen soñ, Aysıl keşeler men kelip, öziniñ bolgan bes eşksin soyıp, toy etip keterdi

Ahmet dünyaya geldikten sonra, Aysıl geceleri gelerek, kendisinin olan beş keçisini kesip toy edip giderdi (ND, 2014: 35).

Türk destan geleneğinde böyle uzun müddetlerin ardından bir çocuğun doğması bir çeşit olağanüstülüğün zuhuru olarak görülür ve doğan çocuk alp nitelikli olur. Uzun yıllar çocuksuz kalan Tevkelem ile Aysıl çiftinin oğulları olan Ahmet de kahraman niteliğindedir. Bir kahramanın dünyaya gelmesi için ya uzun müddet çocuksuzluk yaşanmasıyla kahramanın dünyaya gelişi için gereken şartların olgunlaşması ya da olağan dışı bir

doğumun gerçekleşmesi gerekir. Bu destanda da Ahmet'in doğumunun çocuksuzluğun ardından gerçekleşmesi doğan çocuğun kahraman özelliklerine sahip olduğunu göstermek açısından ilk işareti oluşturur.

Kahramanının dünyaya gelişi yalnız çocuksuzluk neticesinde değil, farklı olağan dışı hallerin neticesinde de olabilmektedir. Bütün bu sıra dışılıkların sebebi dünyaya gelecek olan kahramanın gelecekte yapacağı ve sıradan insanın gücünün yetmeyeceği işlere atılabilmesi için onun sıradanlıktan uzak bir mevcudiyete sahip olduğunu belirtmek içindir. İleride gerek yer altı gerekse gökyüzü unsurlarıyla ve bunlardan mütevellit çeşitli olağan dışı varlıklarla karşılaşacak ve mecbur kaldığında onlarla savaşacak olan kahraman elbette ki sıradan bir insan değildir. Onun sıradanlıktan uzak mevcudiyeti daha dünyaya gelmeden evvel yaşanan çeşitli olağanüstülüklerle verilmeye çalışılarak kahramanı tanıtmaktaki ilk adım atılmış olur.

> Olağanüstü anlatıları oluşturan halk muhayyilesi, kahramanları benzer insanlarında yapabileceği görevleri yerine getiren kişiler olarak görmekten ziyade, kahramana doğum hatta ana rahmine düşmesinden başlayarak olağanüstü güçler atfetmişler ve kahramanın yaşamının tamamını bir olağanüstülükler geçidi olarak sunmuşlardır. Geleceğin kahramanının hayatının ilk aşamasını oluşturan doğum, elbette kahramana yaraşır bir şekilde olacaktır. Epik düşünce, geleceğin kahramanın sıradan insandan farklı olduğunu göstermek için onun doğumunu mucizevi bir şekilde sunar (Yıldırım, 2012: 179).

Destanlarda alp tipinin dünyaya gelişi anlatılıyorsa bu konuda bir sıra dışılığın olması beklenir. Bu sıra dışılık bazı destanlarda çocuksuzluk sorununun çözümüyle bazı destanlardaysa olağanüstü birtakım hadiselerle yansıtılmaya çalışılır. Destanlarda genel itibariyle kahramanın dünyaya gelişi, kahramanın içinde yaşadığı toplumun veya ailesinin bunalımlı olduğu bir dönemde gerçekleşir ve müjdeli bir haber olarak önceden bildirilir. İnsan suretinde, ancak öte alemden olan varlıklardan, doğa unsurlarından ya da bir çeşit ilahi kudret neticesinde hamile kalma durumları destanlarda geçen hadiselerdir. Bu gibi durumlar sonucunda dünyaya gelen kahraman alp tipi vasıflarında olur. Bazı destanlarda doğacak çocuk bir peri anne tarafından dünyaya getirilir. Bu peri anne genellikle uzun müddet çocukla bir arada kalmaz, doğumu yapıp çocuğu babaya bırakır ya da bir zaman kadar çocuğuna bakıp evden ayrılır. Buna verilebilecek örneklerin bir kısmı olağanüstü doğum başlığı altında da alınabilir; ancak bir çocuğun dünyaya geleceğinin habercisi olarak bir perinin hamile kalması durumu destanlarda sıklıkla karşımıza çıkan hadiselerden biri olup bunun peri anne tarafından babaya bildirilmesi durumu söz konusudur. Dede Korkut destanlarından Basat'ın Tepegöz'ü Öldürdüğü Destanı'nın en başında bir çobanın nehirde

yıkanan peri kızını tutsak alması durumu söz konusudur. Çobanın bu peri kızı ile olan münasebeti sonrasında kız uçup giderken kendisinde çobana ait emanetin olduğunu bunu dokuz ay sonra aynı yerde bulabileceğini söyler. Bu hikâyede peri kızı gibi olağan dışı bir varlıktan Tanrı'nın takdiri neticesinde dünyaya gelen bir çocuktan söz edilir. Dikkat edilmesi gereken nokta Tanrı'nın ihsanıyla gerçekleşebilecek olağan dışı birliktelikler neticesinde dünyaya gelen çocuklarda bu birleşimin meydana geliş biçimidir. Peri kızının gönül rızası ile sağlana birlikteliklerden bir kahraman dünyaya gelirken rızanın olmadığı durumlarda ise yapılan kötülüğün cezası olarak antikahraman niteliğinde kişiler dünyaya gelir.

> Aruz'un Konur Koca oğlu Sarı Çoban adında bir çobanı vardır, yaylaya çıkma zamanı gelince ilk önce o çıkarmış. Uzun Pınar denilen o pınara periler konarmış, o gün de periler konmuş, çobanın koyunları ürkmüş. Bunun üzerine çoban, koyun sürüsünün önünde giden erkeçe yani erkek keçiye kızar, biraz ilerleyince peri kızlarının kanat kanada uçtuğunu görünce kepeneğini atıp bir peri kızını yakalar, tamah edip onunla münasebette bulunur. Peri kızı uçarken "çoban yıl tamam olunca bende emanetin var, gel al" deyince Çoban çok korkak, yüzü sararır (Genç-Kılıç-Aksoyak, 2014: 491).

Tepegöz adlı dev yaratığın, bir çeşit yasak ilişki sonucunda dünyaya gelmesi bu çocuğun alp tipinde değil düşman tipinde bir kişi olmasına neden olur. Tepegöz, çoban babasının yapmış olduğu hatadan kaynaklı topluma felaket getirmiş lanetli bir yaratıktır. O normal bir insan görünüşünde değildir, davranışları da görünüşüne uygun şekilde canavarcadır. Bütün olumsuz davranışlarına karşın Tepegöz, kendisine hiçbir silahın tesir etmemesi sayesinde her türlü yok etme girişiminden kurtulur ve topluma zarar vermeye devam eden yenilmez bir yaratıktır. Tepegöz her ne kadar bir kahraman değil anti kahraman olsa da dünyaya geleceğinin önceden bildirilmesiyle ve peri anneden doğmasıyla diğer Türk destanlarında da benzerine rastlanması açısından örnek teşkil eder.

Tepegöz'ün annesi her ne kadar bir peri olsa da rızası olmayan bir ilişkiye sürüklenmesi dünyaya gelen çocuğun bir alp gibi güçlü ancak gücünü kötülüğe kullanan, dolayısıyla kahraman olmaktan uzaklaşarak anti kahraman vasfına bürünmesine neden olur. Ancak Türk destan geleneğinde peri anneden doğan her çocuk Tepegöz gibi bir canavar değildir. Gönüllü olan birlikteliklerde peri anneden doğan çocuğun bir kahraman olduğu görülür. Dolayısıyla birlikteliğin biçimi çocuğun vasfını doğrudan etkilemektedir. Destanın ilgi çekici olması için dinleyiciyi konuya bağlayıcı unsur olarak kahramanın olağanüstü doğumu hadisesi pek çok destanda görülen bir durumdur. Toplumun en sıkıntılı anında halkına umut olacak bir kişinin meydana çıkması kahramanın doğumuyla müjdelenir. Destan kahramanları Tanrısal kudretin kendilerinde zuhur etmesiyle doğumsal mucizenin

birleştiği kişiler olarak belirir. Kut kavramının Türk tarihindeki önemi ve yönetici vasfı taşıyan kişilerin de kuta sahip olma gerekliliği göz önüne alındığında kutsallığın kahramanda bulunuyor olması şarttır. Kahramandaki kutsallık doğum öncesi veya doğumumdaki olağan dışılıklarla verilerek alplık özellikleri sergileyecek kahraman diğer insanlardan ayrışmaya başlar. Doğum hadisesindeki olağan dışılıklarla sıradan insanların dünyaya gelişinden farklı özellikler gösterecek olan kahramana dikkat çekilir. Bu bağlamda perilerle karşılaşıp onlarla münasebette bulunan pek çok Türk destan kahramanına rastlanılır.

Oğuz Kağan'ın annesi Ay Han'ın gözünün parlaması ile doğum yapması toplumdaki diğer kişilerden farklı özellikler sergileyecek olan alp tabiatlı bir kişinin dünyaya gelmiş olduğuna dair ilk emareleri verir. Oğuz Kağan'ın sıradan insanlardan farklı vücut yapısı onun kutsal öğelerle bezenmiş bir şekilde dünyaya geldiğini gösterir.

> Bu çocuğun yüzü gök: ağzı ateş (gibi) kızıl; gözleri ela; saçları ve kaşları kara idi. Perilerden daha güzeldi. Bu çocuk anasının göğsünden ilk sütü emdi ve bir daha emmedi. Çiğ et, çorba ve şarap istedi. Dile gelmeğe başladı; kırk gün sonra büyüdü, yürüdü ve oynadı. Ayakları öküz ayağı gibi; beli kurt beli gibi; omuzları samur omuzu gibi; göğsü ayı göğsü gibi idi. Vücudu baştan aşağı tüylü idi (Bang ve Rahmeti, 1936: 11).

Oğuz Kağan'ın ilahi takdirin işaretlerini gözle görülebilecek şekilde fiziki görünümünde taşıması hususunda en belirgin özellik, yüzünün gök rengi olup Gök Tanrı ile olan ilişkisine destanda vurgu yapılıyor olmasıdır. Ağzının ateş gibi olması, ateşin Türk kültüründeki kutsal ve şifalı yönüne atıf yaparak Oğuz Kağan'ın ağzından çıkacak her kelamın hikmetli sözler olacağını belirtir. Onun belinin kurt beli gibi olduğunun söylenmesi, kurdun kutsal ve Tanrı'nın yeryüzünde büründüğü suret, güç ve savaşçılık olarak kabul ediliyor olmasıyla kutsallığın belirtilmesi olarak düşünülür[34].

Oğuz Kağan'ın annesi Ay Han'ın olağan dışı özelliğinden tam olarak söz edilmemesine karşın Ay Han'ın doğum sırasında gözlerinin parlaması ile Oğuz Kağan'ın iki

[34] Eski Türklerde kurt ile olan ilişki inançsal açıdan büyük bir önem taşımaktadır. Bu konuya eserinde yer veren E. Artun (2014, 325)'un açıklamaları şu yöndedir: "Destanlarda kurt Türk'ün hayat ve savaş gücünün bir simgesidir. Şamanizm inancını yaşayan Türkler arasında kurt yaşam ve savaş gücnün önemli bir işaretidir. Çevik, hareketli ve güçlü bir hayvan olduğu için çeşitli dönemlerde kimi Türkboylarının bayrak ve flamalarına sembol olarak geçmiştir". Kurt kavramının Türk kültüründeki yerine değinen bir başka isim de N. S. Banarlı'dır (2004: 32), onun ifadelerine göre kurt: Türklerin totem devrinde ongun olarak kullanılan bozkurt kavramı yaşamı ve savaşçılığı temsil eder. Destanlarda da yer alan bozkurt; Tanrı, anne, komutan ve savaşçı olarak daha sonra adı değişerek Mehmetçik olarak anılan askeri güce tekabül eden anlamlarla özdeşleştirilir. Bu varlığa Türkler ilk olarak Tanrı diye tapmışlar, daha sonra soylarının ondan türediğine inanmışlardır. Bu inanç biçimleri de Türk destanlarında kahramana ve onun hayatına yönelik anlatımlarda yer alan atıflarda görülür.

eşinin de doğum sırasında gözlerinin parlaması benzer nitelikler olup bu üç hanımın da olağan dışı kadınlar olduğunu anlaşılır. Oğuz Kağan, iki kadın ile evlenmiş ve ikisi de ıssız bir yerde kutsiyet atfedilen varlıklardan çıkmışlardır.

> Gökten bir gök ışık indi. Güneşten ve aydan daha parlaktı. Oğuz Kağan oraya yürüdü ve gördü ki: o ışığın içinde bir kız var, yalnız oturuyor. Çok güzel bir kızdı. Başında (alnında?) ateşli ve parlak bir beni vardı, demir kazık (kutup yıldızı) gibi idi. O kız öyle güzeldi ki, gülse, gök tanrı gülüyor; ağlasa, gök tanrı ağlıyor (sanılırdı) (Bang ve Rahmeti, 1936: 13).

Oğuz Kağan'ın ilk eşi Gök Tanrı inancındaki Türklerin dinî motifine uygun olarak gökyüzünden yere inmiştir. Onun kutsiyetini arttıracak bir unsur olarak yine gökyüzünün rengi olan mavi ışık içerisinde oturan, alnında gökyüzünde kuzey yönünü gösteren, bu özelliği ile insanoğlunun yer ve yön bulmasını kolaylaştıran göksel bir işaret olan, kutup yıldızı kadar parlak bir ben vardır. Bu özellikler bu kızın gökyüzünden yeryüzüne Oğuz Kağan için indirilmiş bir çeşit ilahe olabileceğini vurgulamaktadır. Oğuz Kağan'ın bu kız ile olan evliliğinden üç tane oğlu olur ve ardından yine bir gün Oğuz Kağan yalnızken karşısına bir başka kız çıkar. Bu kız da ilk eşi gibi olağan üstü özelliklerle donatılmış bir varlıktır ve destan metninde şu şekilde yer alır:

> Oğuz Kağan ava gitti. Önünde, bir göl ortasında, bir ağaç gördü. Bu ağacın kovuğunda bir kız vardı, yalnız oturuyordu. Çok güzel bir kızdı. Gözü gökten daha gök idi: saçı ırmak gibi dalgalı idi; dişi inci gibi idi. Öyle güzeldi ki, eğer yeryüzünün halkı onu görse: 'Eyvah! Ölüyoruz!' -der ve (tatlı) süt (acı) kımız olurdu (Bang ve Rahmeti, 1936: 15).

Oğuz Kağan'ın ikinci eşi ise yine eski Türk inancının bir başka özelliği olan ve kutsiyet atfedilen yer inancı ile bağlantılıdır. Bu nedenle yer ile göğü birbirine bağladığına inanılan ağaç, ikinci eşin içinde var olduğu yer olarak betimlenir[35]. Bu ağaç da suyun kutsal kabul edilmesinden hareketle göl ortasında bulunmaktadır. Destanın bu kısmında su ve ağaç kültüne[36] atıfla her iki öğenin kutsallığı ikinci eşte birleştirilmiştir. Bu kızın gözlerinin rengi

[35] Ağaç kavramının Türk mitolojisindeki derin manası hakkında N. S. Banarlı şunları aktarır: "Bir medeniyet beşiği bilinen ağaç ve medeniliğin şartlarından sayılan ağaç sevgisi, Türk destanlarında geniş yer tutar. İnsanlığın yaratılışı hakkındaki Türk düşüncesine göre Tanrı, yeryüzündeki dokuz insan cinsini, bu insanlardan önce yarattığı dokuz dallı bir ağacın gölgesinde barındırmıştır. Önce yerden dokuz dallı bir ağacı yükseltmiş, sonra her dalın altında bu günkü insanlığın ilk atalarından birini yaratarak, bu dokuz insana ağaç gölgesinde barınmayı bir yaratılış bilgisi hâlinde vermiştir" (Banarlı, 2004: 31).

[36] Kült olarak nitelenen inanç öğeleri eski Türk dinine göre özellikle gökyüzünde yaşadığına inanılan Gök Tanrı'dan mütevellit kozmik öğeler veya yine gökyüzüne uzandığı varsayılan ağaçlar gibi temel dinî inanışlara yönelik kutsal kabul edilen varlıklardır. Bu kavramı E. Artun (2014: 328) şu şekilde açıklamıştır: Kült yüce ve kutsal olarak bilinen varlıklara karşı gösterilen saygı ve onlara tapınma anlamına gelmektedir. Bu saygı ve tapınış, duayı, kurbanı, dinsel tören olan belli ritleri gerektirmektedir. Tapınaklar, toplantı evleri, kutsal olarak bilinen alanlar, tepeler, mağaralar ve nehirler kült olarak kullanılmıştır.

Gök Tanrı inancına ve suyun da rengine istinaden mavi olması, saçının ise dalgalı oluşu ile yine kutsallık barındıran sudan hareketle dalgalara benzetilirken dişleri ise suyun içinde yaşayan ve midyelerin içinde nadiren bulunmasıyla çok değerli olan beyaz incileri hatırlatmaktadır[37]. Her iki eş de dinî kutsiyetlerle bezenmiş, biri gökyüzünün biri de yeryüzünün Oğuz Kağan'a armağanı olan kızlardır. Oğuz Kağan destanındaki bu kızlar Tanrı'nın birer hediyesi olarak destan kahramanın sıradan kişilerle evlilik yapmasını engellediği gibi kahramanın Tanrı tarafından destekleniyor olduğuna da bir işarettir.

Oğuz Kağan'ın olağan dışı fiziki görünümü Nogay destan kahramanlarında görülmez; ancak tıpkı Oğuz Kağan'ın doğada yalnızken karşısına çıkan olağanüstü güzellikte ve özellikteki kızlar ile evlenmesi gibi Nogay destanlarında da olağan dışı varlıklarla evlilik mevcuttur. Nogay destanlarına bakıldığında olağanüstü doğum hadisesiyle karşılaşılır. Edige Destanı'nda destan kahramanı Edige'nin doğumu önceden müjdelenir ve bir peri anneden dünyaya gelir. Yarı insan ve yarı peri soyundan atalardan gelen Edige'nin doğumu olağanüstülükler içerir. Edige Destanı bir çeşit soy şeceresi anlatımıyla başlar. Üç kuşak soy silsilesinin anlatımının ardından Edige'nin maceralarına geçilir. Maceraya geçmeden evvel Edige'nin dedesinin ve babasının da olağan dışılıklarla dünyaya gelmiş olduklarının üstünde durulur. Destanın bu kısmından kısaca bahsederek Edige'nin de doğumundaki olağanüstülüğe doğru gitmek destan metni içindeki olağanüstü doğum olayını daha anlaşılır kılacaktır.

Öncelikle Edige'nin dedesinin doğaüstü dünyaya geliş hikâyesine kısaca değinildiğinde verilen ilk ata olan, Edige'nin dedesi Barkaya'nın doğum hadisesine bakmak gerekir. Fakir bir çoban dağda gezerken alnında "ölmeden önce bin adam öldürdüm, öldükten sonra da kırk adam öldüreceğim" (ND, 2014: 91) yazılı bir kafatası bulur ve bunu öğütüp un hâline getirip bir bezin içine koyar ve saklar. Çobanın kızı ekmek pişirmek için un ararken saklı duran kafatası tozunu un zannedip tadına bakar ve bundan dolayı hamile kalır. Kız bir süre sonra Barkaya isimli bir çocuk dünyaya getirir. Çocuk kısa sürede

[37] Türk inanç sisteminin köklerinde su kutsal kabul edilen öğeler arasındadır. Bu konuda N. S. Banarlı'nın (2004: 36) bahsettiği üzere Tanrı'ya yaratma ilhamını veren Akana'dan itibaren kadın, su ve Tanrı arasında bir bağ mevcuttur. Bu bağlantı destan metinlerine de yansımakla birlikte Şu ve Oğuz Kağan Destanları örnek verilerek pekiştirilmiştir. Şu Destanı'nda hükümdarın her gittiği yere yanında gümüşten bir havuz taşıyor olması ve içine ördekler, kazlar salması, devlet işleri dahi bu suya bakışlarını odaklayarak çözmesi suyun kutsal yönünü düşündürmektedir. Oğuz Kağan'ın ikinci eşinin su ortasındaki ağaçtan çıkması ve Oğuz Kağan'ın fetihlerin devamlılığı için "Daha deniz, daha müren" ifadesinde yine suya atıf bulunaktadır. Dolayısıyla destan metinlerine yansıyan su ile ilgili kısımlar kutsallığı çağrıştırmaktadır.

büyüyüp gelişir, olağandışı yetenekler sergiler. Barkaya'nın bu olağan dışılığı onun ileride kahraman yaradılışlı bir yiğit olacağının işaretidir.

> Koyşı koyunların bakpaga ketgende, koyşıdıñ kızı şiberekti şeşip karaydı. Karasa ak un. Kız tili men yalap karaytta yutadı. Demdum yok. Bolsa da kız sol unnan avır ayaklı boladı. Zamanı yetip kızdan bir ul bala tuvadı. Ol da tez ösip asıl boladı. Munun Barkaya dep ataydılar.
>
> Çoban koyunlarını gütmeye gittiğinde, çobanın kızı çaputu açıp bakar baksa beyaz un. Kız, diliyle unu yalayıp, yutar. Tadı tuzu yoktur. Yine de kız bu undan dolayı hamile kalır. Vaktinde kızdan erkek çocuk doğar. Çocuk da tez yetişip büyür. Bunun adını Barkaya koyarlar (ND, 2014: 91)

Ülkenin hükümdarı görmüş olduğu bir rüyayı yorumlatmak için yurda haber saldığında Barkaya bu rüyayı yorumlar. Han'ın karısı ile vezirlerinin hükümdarı tahttan indirmek istediğini söyler. Hükümdar buna kızar; ancak yine de karısını ve vezirini takip eder. Barkaya'ın dediklerinin doğruluğunu anlayan hükümdar onu vezir yapmak ister. Barkaya serbest yaşamaya alışkın olduğundan teklifi kabul etmez ve ormanda yaşamaya devam eder. Barkaya bir gün balık tutarken göl kenarına dokuz ak kuğu konar ve bunlar kuğu elbiselerini çıkarıp hepsi çok güzel kızlar olurlar. Barkaya içlerinden birine âşık olur ve onun elbisesini saklar. Kızlar sudan çıkıp kuğu elbiselerini giyinip uçunca bir tanesi elbisesi olmadığından uçamaz ve orada kalır.

> Barkaya aytadı kızga: men saga âşık boldım. Sen ketsen men kaygıdan öle ekpen. Senin kiyimiñ mende. Men saga kiyimiñdi kaytarayım, tek sen menim hatınım bolsan. Kızga amal yok, kız aytadı: Erüv, men senin hatının bolayım, tek sen yımada bir kere kiyimimdi berip, öz eptelerime barıp kelmege ızın berersin.
>
> Barkaya kıza der: Ben sana âşık oldum. Sen gidersen ben kaygıdan ölürüm. Senin elbisen bende. Ben sana elbiseni veririm yalnız benim karım olursan. Kızın çaresi yoktur, kız der: Pekiyi, ben senin hatunun olayım, yalnız sen haftada bir kere elbisemi verip ablalarıma gidip gelmeme izin vereceksin (ND, 2014: 92)

Barkaya kıza âşık olduğunu karısı olmasını ister, kız da haftada bir gün elbisesini vermesi ve ablalarını ziyaret edip gelmesi karşılığında Barkaya ile yaşamayı kabul eder. Barkaya ile yaşamaya başlayan Kuğu Kızı bir zaman sonra hamile kalır. Bu kız, çocuğu doğurduğu gün elbisesini saklanmış olduğu yerden alır ve bir daha geri dönmemek üzere uçup gider. Barkaya avdan döndüğünde eşini ve eşinin kuğu elbisesini bulamayınca onun gittiğini anlar. Eşinin gittiğini anlayan Barkaya'nın kulağına içeriden bir bebek ağlaması gelir, bu çocuğun kendine ait olduğunu anlayan Barkaya çocuğun adını Kutlı-Kaya koyar.

"Yahşı" deydi Barkaya. Bular yaşay beredi: Barkaya balık ıslaydı, kiyik uradı. Hatını olardı keptiredi. Bir hıylı zaman ketken soñ, hatın avır ayaklı boladı. Bir kere Barkay balık avlap üyge kaytsa, hatını yok, kostıñ isinde bir bala yılayı.

"Peki" der Barkaya. Bnlar yaşamaya başlar: barkaya balık tutar, geyik vurur. Hanımı onları kurutur. Bir hayli zamandan sonra karısı hamile kalır. Bir keresinde Barkaya balıktan döndüğünde, hanımı yoktur, evde bir çocuk ağlıyordu (ND, 2014: 92)

Kutlı-Kaya'nın annesi uçma yetisi olan şekil değiştirerek kuş donuna girebilen bir peridir ve bu olağandışılığın bir yansıması olarak Kutlı-Kaya da kuşların bir nevi dilinden anlayan çok iyi bir doğancı olur. Kutlı-Kaya'nın özel eğitimli kuşlarını duyan ve doğan kuşlarına merakı olan hükümdar Toktamış yanına kuşçu olarak Kutlı-Kaya'yı alır. Dönemin bir diğer hükümdarı olan Şahtemir de doğanlara meraklı bir kişidir ve Toktamış Han'ın kuşlarının ününü duyar. Kutlı-Kaya'dan bir kuş ister. Kutlı-Kaya hükümdar Toktamış'ın tepkisinden çekinerek kuş yumurtalarını Şahtemir'e vermek istemediyse de ısrar sonucunda yumurtalardan birini verir. Bu yumurtadan çok güçlü bir doğan çıkar ve Toktamış durumu fark ettiğinde Kutlı-Kaya'yı öldürmek ister, Kutlı-Kaya ormana kaçar. Ormanda yaşayan Kutlı-Kaya burada Albastı'nın kızı ile karşılaşır ve ona âşık olarak evlenmek ister. Albastı kızının bir şartı vardır, Albastı kızı giyinip soyunurken ayaklarına ve koltukaltına eşinin bakmamasını ister.

Kutlı-Kaya agaşlıkta añşılıp yaşaydı bir hıylı yıllar. Bir kere buga Albaslıdıv kızı ras boladı. Kutlı-Kaya Albaslıdıñ kızına üyleneyek boladı. Kız aytadı: Men saga hatın bolayım, tek sen men şeşingendemenim koltıgım man ayağıma karamasın deydi. Erüv, deydi Kutlı-Kaya.

Kutlı-Kaya bir hayli yıl ormanda avlanarak yaşar. Bir keresinde buna Albastı'nın kızı rast gelir. Kutlı-Kaya, Albastı'nın kızıyla evlenmek ister. Kız der: Ben senin karın olayım tamam, yalnız ben soyunurken benim koltuğuma ve ayağıma bakam" demişti. Tamam, diyordu Kutlı-Kaya (ND, 2014: 93).

Bu şartı kabul eden Kutlı-Kaya bir süre sonra şarta uymayarak hamile olan eşini gözetler. Albastı kızı üzerini değiştirirken Kutlı-Kaya'nın ona baktığını görür. Kutlı-Kaya eşine baktığında Albastı kızının ayakları kuş ayağı, koltuk altı ise delik içinde olup ciğerleri gözüktüğünü görür. Kutlı-Kaya'nın kendisine baktığını gören Albastı kızı evlenirken eşinin vermiş olduğu andı bozduğunu bu sebeple doğacak olan çocuk erkek olursa Kutlı-Kaya'ya bırakacağını, kız olursa kendisinde kalacağını söyleyerek gözden kaybolur. Kutlı-Kaya bir gün ormandan eve geldiğinde ağacın dibinde bir erkek çocuk görür ve bunun kendine ait olduğunu anlar.

Sol seat Albaslıdıñ kızı Kutlı Kayadıñ karagannın sezette, bılay deydi: “Sen antıñdı ıslay almadıñ, menim karama değen yerlerime karadıñ tuvılman, sen menim erim tuvılsıñ. Menim ayağım avır. Mınaday künde evlat tuvayak. Èger kız bolsa, ol evlet meni men kalar, eger ul bolsa, sol tuvgan kün mine mına terektñ astına ekerip salırman sen kelip ulındı alırsın.

O anda Albastı’nın kızı Kutlı Kaya’nın baktığını sezerek ona şöyle der: “Sen andında durmadın, benim bakma dediğim yerlerime baktın, bu saatten itibaren ben senin karın değilim, sen de benim kocam değilsin. Ben hamileyim, bu günlerde ben çocuk doğuracağım. Eğer kız olursa, o benimle kalır, eğer oğlan olursa, o doğduğu gün işte bu ağacın altına getirip bırakırım (ND, 2014: 94).

Kutlı-Kaya bu çocuğa bir süre bakmaya çalışsa da çocuğun süte olan ihtiyacını önce dişi köpeğin sütüyle gidermeye çalışır. Ancak çocuğun hızla büyümesi ile köpeğin sütü yetersiz gelir ve onu bakmaları için yılkıcının karısına emanet eder. Edige yılkıcının dokuz çocuğuyla birlikte büyür. Edige’nin varlığını devam ettirebilmesi emanet edildiği yılkıcı ailesinin koruması sayesinde olur. Bir peri anneden doğan Edige de babası ve dedesi gibi olağandışı yaradılışta biridir. Edige tıpkı ataları gibi alp özelliklerine sahip bir kahraman olur. Onun bu yönünü fark edenlerden biri yanında büyüdüğü yılkıcı olur. Ezeli düşman Toktamış Han intikam almak maksadıyla Edige’nin peşine düştüğünde yılkıcı ailesi kendi dokuz çocuklarından birini Edige olarak tanıtıp feda ederler. Bu sayede öldürülmekten kurtulan Edige yaşamına devam eder. Yılkıcı ailesinin kendi çocuklarını feda edecek kadar Edige’yi sevmelerinin nedeni Edige’nin çok akıllı, zeki, kuvvetli, kabiliyetli bir çocuk olmasıdır. Perizat soylu Edige’de sıradanlıktan uzak üstün davranışların olduğunu fark eden yılkıcı ailesi Edige’nin Toktamış Han tarafından katledilmesindense kendi evlatlarından birini feda etmeyi onun üstün ve ileride güçlü bir alp olacağı yönündeki niteliklerine dayanarak kararlaştırırlar.

Edige Destanı’nda üç kuşak boyunca devam eden olağanüstü doğumlara bakıldığında alp tipinin çeşitli yansımaları görülür. Çoban kızı ile kafatası tozundan dünyaya gelen Barkaya’nın şaman özellikleri sergilemesi, halk tarafından kendisine Dede Saçlı Aziz lakabına istinaden onun kutsalla bağlantılı yönünün olması ve rüya yorumlama yeteneğiyle gaipten haber vermesi gibi özellikler alp tipinin kutsalla olan bağına işaret eder. Tanrı’nın yeryüzüne nizam getirilmesi maksadıyla gönderdiği kabul edilen alp vasıflı kişiler ilahi sistem tarafından hem korunur hem de olağandışı nitelikleri arasında kutsalla bağlarının bulunduğuna yönelik bazı emareler sergilerler. Bu bağlamda Barkaya’nın bir çeşit ruh göçüşü ile dünyaya geldiği anlaşılır. Daha önce şaman olan ve dünya üzerindeki fiziksel

varlığı sonlanan kişinin kurukafa tozundan, yani onun bir zerresinden yeniden canlanması çoban kızının bedeni aracılığıyla olur. Dolayısıyla ölümsüz olduğuna inanılan şaman ruhunun tekrar tekrar bedenlenmesi Barkaya aracılığıyla yansıtılır. Alp tipinin ilahi sistemce desteklenmesi ve dünyaya nizam sağlanması maksadıyla gönderilmesi hususu dikkate alındığında Barkaya'nın doğruluk, dürüstlük, mala ve mevkiye değer vermeyen yapısı onun alp vasfına işaret eder. Buna ek olarak Barkaya'nın rüya yorumlama yeteneği hem şaman yönüne hem de ilahi sistemin bir lütuf olarak gönderdiği yeteneğine işarettir.

Barkaya'nın oğlu olan Kutlı-Kaya da olağandışı bir şekilde bir peri anneden dünyaya gelir. Kuğu kızı ile Barkaya'nın oğlu olan Kutlı-Kaya da babası gibi ilahi sistemin yansımalarını taşır. Annesi olan kuğu kızının göksel bağlantıları Kutlı-Kaya'da kuşçuluğa olan yatkınlıkla kendini belli eder. Bir nevi kuşların dilinden anlayan Kutlı-Kaya özellikle doğan kuşlarının eğitimi konusunda çok başarılıdır. Kutlı-Kaya'nın bu yeteneği doğan kuşlarına merakı olan dönemin hükümdarı Toktamış ile yollarını kesiştirir. Alp özelliğinin göksel bağlantısı olarak kuş donuna giren annesinin yansıması olarak kuşlardan anlayan ve bu sayede de kuşçu olan Kutlı-Kaya ilahi mekanizmanın alp tipine yansıması aksettirir.

Kutlı-Kaya'nın ve Alkızı'nın beraberliğinden dünyaya gelen Edige ise peri anneden doğmakla ve perizat soya mensup olmakla alp niteliği taşıyan kişinin sıradan insanların doğumundan farklılaşarak olağandışı bir biçimde dünyaya gelir. Edige'nin alp tipinde bir kişi olduğuna dair tek emare onun doğumu olmayacaktır ancak çoğu Türk destanında sıklıkla karşılaşılacağı gibi Edige de olağanüstü şartlarla dünyaya gelir. Onun sahip olduğu niteliklerin alp tipine uygun davranış kalıplarıyla ilerlemesiyse doğumdan itibaren varlığının kahramanlıkla bağdaşıyor olmasının bir devamı niteliğindedir.

Türk destan geleneğinde alp tipi incelendiğinde doğum şartlarının olağandışılığı ya da çocuksuzluğun ardından gelişmesi haricinde doğumun hemen ardından olağanüstü nitelikler sergileyen kahramanlara da rastlanır. Bu kahramanlar doğumu takiben çok kısa bir süre içinde büyür, gelişir, konuşur, yürür. Sıradan insanların doğumunun ardından göstereceği bakıma muhtaç hallerin kahraman alp tipi kişilerde pek fazla görülmüyor oluşu bu kişilerin alp niteliklerinden kaynaklanır. Nogaylara ait Edil Sultan Destanı'nın merkezi kahramanı olan Edil'in doğum öncesi ve sonrası hakkında geniş bir bilgiye destan metni içinde rastlanmaz. Buna karşın Edil Sultan'ın vefatını işiten annesi Dana Biyke'nin ağıtında geçen sözlerin içinde birtakım bilgilere göre Edil Sultan çok güzel bir bebek olarak dünyaya

gelir, kısa zamanda büyür ve gelişir, kendini etrafındakiler hayran bırakır. Herkes onu görmeye ve sevmeye gelir.

Ay Soltanım, Edilim	Ey Sultanım, Edil'im
Bir ayında bilingen	Bir ayında bilinmiş
Èki ayında türlengen	İki ayında değişmiş
Künü yetip tuvganda	Günü yetip doğduğunda
Tolu Kırım, köp Nogay	Dolu Kırım, çok Nogay
Ne tapkanın bilmegen	Ne bulduğunu bilmeyen
Patşalarga	Padişahlara
Bir körmege bermegen.	Bir görmeye vermeyen
Dayalarga	Dadılara
Bir süymege bermegen	Bir sevmeye vermeyen
Asıragan anana	Besleyen anana
Ne kıyınlı kün tuvdı?	Ne esiyetli gün doğdu?
Kırımda tuvıp, kırda ösken	Kırım'da doğup, kırda büyüyen
Kıtay, Kıpşak bolaganlı	Kıtay, Kıpçak, çok Nayman
Sol ellerde beslengen	O ülkelerde beslenmiş (ND, 2014: 138).

Edil Sultan'ı rüyasında görüp başına kötü bir iş geldiğini anlayan annesinin ağzından dökülen sözlere bakıldığında Edil Sultan'ın doğumu ve ilk çocukluğu hakkında kısa da olsa bir bilgi aktarıldığı görülür. Buna göre: "Bir ayında bilinmiş, iki ayında değişmiş" sözleri edil Sultan'ın doğumunun hemen ardından adından söz ettirdiği, ikinci ayından itibaren ise bebek görünümünün değiştiği yönünde bilgi aktarır. Destan kahramanlarının doğumunun hemen ardından hızla büyümesi, yürüyüp koşması, konuşması, büyükler gibi beslenmesi ve hatta at binmesi gibi durumlar söz konusudur. Edil Sultan'ın ilk iki ay içinde sıradan insanlardan çok daha hızlı bir gelişim gösterdiğinden söz edilir. Edil Sultan'ın güzel bir çocuk olduğu, padişahların, dadıların dahi onu sevmek, görmek için geldiği, ancak annesinin kimseye onu göstermek istemediği de aktarılan bilgiler arasındadır. Doğumundan itibaren

bir çocuğu dışarı çıkartmamak ya da pek fazla kimseye göstermemek gibi durumların altında yatan sebep o çocukta doğuştan var olan bazı olağan dışılıkların toplum tarafından fark edilmesinin önüne geçmek içindir. Nogay destanlarından Aysıl'ın Oğlu Ahmet Destanı'nda da görüleceği üzere destanın alp tipi olan Ahmet on bir yaşına gelinceye kadar evde yaşar ve bu yaştan sonra dışarı çıkıp çocuklarla oynamasına annesi Tevkeyem tarafından müsaade edilir. Bu destanda olduğu gibi Edil Sultan Destanı'nda da Edil Sultan'ın güzelliği ve bazı gelişimsel hoşa giden özellikleri padişahların dahi ilgisini çeker ancak, annesi Dana Biyke tarafından Edil Sultan padişahlara ve dadılara gösterilmemeye çalışılır.

Destan metninde yer alan bilgiler ışığında Edil Sultan'ın doğumundan itibaren bir takım olağan dışılıklar sergilediği, çok güzel olduğu anlatılır ve onun bu hususiyetlerinin toplum tarafından bilinmesi engellenmeye çalışılır. Alp tipindeki kişinin olağanüstü gelişim özelliklerinin halka duyurulmasından kaçınma davranışının altında yatan sebep kahramanın kıskanç ve kötü niyetli kişilerce zarara uğratılabileceği yönündeki endişedir. Aynı endişe bir bakıma Edige Destanının baş kahramanı Edige'nin başına bir zarar gelmemesi için kendi ailesiyle değil de bir başka aile ile büyütülmesinde de yatar. Benzer şekilde Edil Sultan da Kırım'da doğar ancak Kıtay, Kıpçak Naymanlar arasında yetişip büyür. Dolayısıyla Türk destan geleneğinde alp tipinin zarara uğramasından endişe duyan ailesince alınan çeşitli önlemler göz önüne alınırsa çocuğun doğumu itibariyle gösterdiği olağandışılıkların toplum tarafından mümkün olduğunda fark edilmesinin önüne geçmek için çocuk halk içine fazla karıştırılmaz. Bir diğer önlem ise çocuğun halk içindeki diğer unsurlarla büyümesi ve asıl ailesiyle olan ilişkisinin mümkün olduğunca yüzeyde tutulmaya çalışılmasıyla çocuğun zarar gelecek unsurlardan uzak tutulmasıdır.

Destan kahramanının alp tipi özellikleri sıradan insanlardan uzak olmasıyla anlaşılır ve bazen bu olağandışılıklar onların doğum sürelerine de yansır. Buna bir örnek olarak Nogay destanlarından Bozyiğit Destanı'nda destanın alp tipi olan Bozyiğit'in dünyaya gelişi hakkında kısa da olsa aktarılanlardır. Bozyiğit'in vefat haberini alan annesinin söylediği ağıt içinde Bozyiğit'in on ayda dünyaya geldiği aktarılır.

On ay seni kötereip	On ay seni taşıyıp
Emşegimdi emdirip	Göğsümü emzirip
Yanımnan artık körip	Canımdan kıymetli görüp
Asıragan ananı man	Beslediğim ananım (ND, 2014:76)

Normal şartlarda en fazla dokuz ay on gün süren hamilelik evresi Bozyiğit'in dünyaya gelişinde on ay sürmüştür. Bu durum kahramanların doğumunun olağan dışı olmakla onların sıradan insanlardan ayrışan yönünü ortaya koymak açısından mühimdir. Oğlunu on ay karnında taşıdığını dile getiren Bozyiğit'in annesi onu özenle büyüttüğünden, canından bile daha çok kıymet verdiğinden bahsederek oğluna olan bağlılığını dile getirip ağıt yakar. Burada dikkat çeken nokta olağandışı bir şekilde normal hamilelik süresinin üstüne yirmi gün kadar daha Bozyiğit'in anne karnında kalmış olmasıdır.

4.1.2. Kahramanın İlahi Yönü

Destanlarda yer alan kahramanları sıradan insanlardan ayıran birtakım özellikler arasında onların olağan dışı şartlarda dünyaya gelmeleri, olağan dışı özellikler göstermeleri gibi unsurlar her zaman her destanda yer almasa da çoğu destanda kahramanın soyu han ya da bey gibi önemli unsurlara dayandırılır. Destan kahramanlarının soylu bir aileye mensup olmaları onların kut taşıyor olduğuna yönelik inançtan kaynaklanmaktadır. Yönetme yetkisinin Tanrı tarafından verildiğine ve bu yönetici kesimin Tanrı'nın yeryüzü temsilcisi olduğuna dair inanma doğrultusunda yöneticiler ilahi sistemle bağdaştırılır. Dolayısıyla yönetici vasfı taşıyan kişiler ilahi bir takdir neticesinde o görevlere gelmiş sayılırlar. Bu kişilerin kanlarında Tanrı tarafından ihsan olunan bir kutsallık yani kut olduğu, bu kutun da soy silsilesince devam ettiğine inanılır.

Kut denilen kavram Türk kültüründe Gök Tanrı inanıcından mütevellit her şeyin hükümdarı olan Tanrı'nın bir insana yönetme yetkisini vermiş olduğuna dair kanıdır. Bu kişi Gök Tanrı tarafından yeryüzündeki insanların başına önder olarak seçilmiş olduğundan kanında kutsallık yani kut taşımaktadır. Hükümdarların kut denilen ilahi özellik taşıdığının yazılı kaynaklardaki karşılıklarından biri Bilge Kağan ve Köl Tigin Yazıtı'ndaki satırlarda şu şekilde yer almaktadır: "Esasen, ilahi irade olmadan hükümdarlar mevcut olamaz. Gerçekte hükümdarlar "O"na benzer, "O"ndan gelmektedirler ve de "O"nun tarafından hükümdar tayin edilmektedirler" (Roux, 1994: 92). Tanrı'nın yeryüzü temsilcisi sayılan hükümdarlar kadar daha aşağı konumdaki beyler dahi ulu bir nitelikle özdeşleştirilerek kendilerine toplum tarafından saygı duyulur.

Yalnızca hükümdarlarda bulunabildiğine inanılan ve bu sayede Tanrı tarafından kendilerine yönetme yetkisi verildiği düşünülen kişilerin soyları da kan bağı neticesinde yine

kut taşıyor olmalıdır. Kut taşıyan soy, yönetici sınıftır ve beylik unvanıyla anılırlar. Destan kahramanların babaları ya da soyları beylik yapıyor olmakla bağdaştırılarak alp tipine asalet unvanı yakıştırılır. Toplumdaki diğer insanlardan ayrıştırılmaya çalışılan destan kahramanları bey soyundan gelme kişiler olarak karşımıza çıkarak ya da kendi çabalarıyla bay unvanı alarak farklılaştırılmaya çalışılır. İster bey soylu olsun isterse kendisi bey olsun yönetme kudretine sahip, halkına lider olacak vasıfları taşıyan kişiliğiyle destanlarda yer alan kahramanlar beylik unvanıyla sıradanlıktan uzaklaştırılır. Sıradanlıktan uzaklaştırmaya ek olarak kanında kut olduğu yönünde de bir bağlantı içeren bu beylik unvanı alp tipinin Tanrı ile olan bağına işaret eder. Bey soyundan gelmek haricinde kendi çabalarıyla bey unvanına sahip olan kahramanlar düşünüldüğünde bunun en güzel örneği Oğuz Kağan'da görülür. O hem halkına bey olur hem de kendi adını yönettiği topluluğa vererek yüzyıllarca sürecek olan bir millî devamlılık sağlar.

> "Men senlerge boldum kağan/ Alalım ya tagı ile kalkan/ Tamga bizge bolsun buyan/ Kök böri bolsungıl uran/ Temür cidalar bol orman/ Av yerde yürüsün kulan/ Tagı taluy tagı müren/ Kün tug bolgıl kök kurıkan" dep dedi.
>
> "Ben sizin hanınızım/ Yayımızı, okumuzu ve kalkanımızı alalım/ Düsturumuz şans olsun/ Bozkurt yol göstericimiz olsun/ Demir mızraklarla bir orman yapalım/ Av yerinde dağ kulanı yürüsün/ Deniz ve ırmaklar ikisi de olsun/ Güneş bizim bayrağımız (tuğumuz), gök çadırımız olsun" dedi (Reichl, 2014: 33)

Oğuz Kağan gösterdiği kahramanlıkların ardından liderlik ettiği halka seslenerek onlara Han'ı olduğunu ve bundan sonraki amaçlarından bahseder. Onun hedefi daha çok denize ırmağa sahip olmak, gök yüzünün örttüğü tüm topraklara egemen olmakla cihan hâkimiyeti düşüncesidir. Oğuz Kağan'ın kendini Han ilan etmesini gibi pek çok Türk destanında da benzeri durumlar söz konusudur. Bu noktada Tanrısal yönetme yetkisi olan kuta sahip olunduğu yönündeki beyan bazen açıkça ifade edilirken bazen de kültürel dinamiklerin bilinmesinin yardımıyla çıkarımda bulunularak anlaşılır. Destanlarda kahramanın soylu bir aileye mensup olması ya da kendisinin bir unvan alabilecek yetkinlikte olması beklenen özelliklerdir. Ailevi silsile sayesinde soyluluğa dayalı bir yapıdan gelmese dahi kahraman kendi çabalarıyla bey, han gibi toplumsal önderlik belirten unvanları kendisi alabilir. Kahramandan beklenen özellik de aslen kendi soyluluğuna yaraşır davranışlar olup ister soylu bir kan taşıyor olsun ister sıradan bir aileye mensup olsun asıl kudretin kendi yaradılışında mevcut olduğunu anlaması ve ona uygun davranışlar sergilemesidir. Kahramanın macerasında ulaşması gereken hedeflerden biri ilk etapta kendi varlığını fark

etmesidir. “O, kim olduğunu öğrenen ve böylece olması gereken gücünün uygulamasına geçen “kralın oğlu” dur, bu adın tam olarak ne demek olduğunu öğrenen “Tanrı’nın oğlu” dur. Bu bakış açısıyla kahraman, hepimizin içinde saklı duran tanrısal yaratıcı ve kurtarıcı imgenin simgesidir” (Campbell, 2000: 50).

J. Campbell’ın söylediği gibi hepimizin içinde bulunan potansiyel bir öz, bir kahramanlık duygusu belirli şartlarla birleşince ortaya çıkabilir ve bu durumda insan kendi gücünün farkına varmış olur. Destan kahramanları da bu şekilde belirli durumlarda kendi güçleri idrak ederek içlerindeki cesaret ve önderlik duygusuyla hareket etmeye başladıklarında toplumlarını kaostan kurtarırlar. Bunun için tek şart soylu bir aileden geliyor olmak değildir, pek çok diğer destan kahramanında olduğu gibi soyluluğu başlatan ilk asil ve cesur davranışı sergileyen kişi olmasıdır. Halkının kurtarıcısı olan alp tipindeki destan kahramanı sergilediği davranışlarının karşılığında soyluluk kazanır. Kahramanının soyluluk kazanması ya da var olan asil soyunun devamı niteliğinde soylu davranışlar sergilemesi aslında onun öteden beri kendi mevcudiyetinde taşıyor olduğu niteliklerin ortaya çıkmasından başka bir şey değildir.

Türk destanlarında soyunun ilk beyi olmanın haricinde bey soyundan gelerek beylik görevini icra eden destan kahramanları da mevcuttur. Bu asilzade kahramanlar şecerelerine yaraşır davranış kalıplarıyla aynı soyluluğun bir devamı olduklarını ve kendilerinde de var olan güzel yansımaları ortaya koyarlar. Bey soylu destan kahramanlarına bir örnek vermek gerekirse Manas Destanı’nın baş kahramanı olan Manas han soyundan gelmektedir. Destan metninde Manas’ın maceralarının anlatılmasında ondaki alplığın zuhurunu dahil olduğu soya bağlamak hem kut aktarımı hem de asil soya dayanan yüce davranışların devamlılığını görmek açısından mühimdir.

> Orozbakov’un rivayetlerinde en uzak akrabaları arasında Manas’ın büyük dedesi Tübey Han’ı ve Kegey’i görürüz. Bunlar hakkında hiçbir destan muhafaza edilmemiştir. Dolayısıyla bu, daha başlangıçta kahraman biçiminin yaratıldığını göstermektedir. Radloff ve Velihanov’un derlemelerinde, kahramanın soyunun aile şeceresinin başlangıcı olarak Boyon Han yer alır. Orozbakov’da Manas’ın dedesi (Kegey Han’ın oğlu), boyuna da ad veren Nogay Han’dır. Radloff’un derlediği metinlerde ve Karalayev’in anlatmasında ise adeta Türk folklorunda destan veya masal hükümdarlarına verilen adla Kara Han olarak adlandırılır (Jirmunskiy, 2011: 40).

Türk destanları içinde Nogay destanları değerlendirildiğinde çoğu destan kahramanının soylu bir aileye mensup olduğu görülür. Normal şartlar altında bey soylu kahramanlar olduğu gibi ilk maddede zikredilen olağan dışı soy silsilesine sahip olmakla

Tanrısal kudretin kendilerine yansıdığı kahramanlar da vardır. İster normal şartlarda bey soylu bir yapıdan geliyor olsun ister perizat soy silsilesine dayanıyor olsun burada vurgulanmak istenen kahramanın kanında yönetme yetkisine dair emare taşıyor olduğudur. Alp tipinin en belirgin özelliği olan liderlik vasfına zemin oluşturmak maksadıyla bir pekiştirme aracı olarak kullanılan asil soy silsilesi kahramanın meşruluğunu arttırmak içindir.

Türk destanlarına bakıldığında kahramanların genellikle Tanrısal bir kudretle ortaya çıktığı ya da asil bir soya dayandıkları görülür. Benzer şekilde Nogay destanlarında da alp tipi, soylu bir yapıya dayandırılır. Aysıl'ın Oğlu Ahmet Destanı'nda Ahmet'in babası da annesi de halktan kişilerdir. Ahmet'in soyunda bir hanlık ya da beylik gibi asalet unvanı yoktur. Ancak onun dünyaya gelişi uzun müddet çocuksuzluğun ardından olmakla birlikte ilahi kudretin lütfu neticesinde olduğundan Ahmet'in mevcudiyetindeki asaleti kutsi bir unsurda aramak gerekir. Destan metni içinde çocuksuzluk kısmından çıkarımda bulunulabildiği kadarıyla Tanrı'nın sevgili kulu oldukları düşünülebilecek Tevkelem ve Aysıl'a bir kahraman evlat gönderen ilahi kudret dikkate alınmalıdır. Destan metninde Ahmet'in doğumuyla ilgili fazla bilgi yer almadığından o ve ailesi hakkında geniş bir malumat edinmek mümkün değildir. Ahmet'in soyluluğuna dair denilebilecek tek şey onun uzun yıllar çocuksuzluğun ardından Tanrı'nın bir lütfu olarak doğmasıdır. Oğlunun doğumu şerefine yıllardır dağdan inmeyen Asysıl her gece gelip keçilerinden kesip toy yapmakla bir nevi Tanrı'nın bu ödüllendirmesine karşın duyduğu şükranı sunar. Dolayısıyla destan içinde ayrıntılı bir şekilde Ahmet'in soyluluğu üzerinde durulmuyorsa da onun Tanrı'nın kudreti neticesinde dünyaya gelmesi kahramanlığına dair işaret olup ilahi sistemce desteklendiğini gösterir.

Türk destanlarının pek çoğunda kanında kut olan asil soylu kahramanlar yer alır; ancak bunların dışında sıradan halkın içinden gelen kahramanlar da mevcuttur. Bu kahramanlardan birisi de Er Çoban'dır. Çobanlık yapıp at sürülerine bakan Er Çoban cesur yaradılışlı bir yiğit olarak destanda yer alır. Nogay'ın yılkı atlarının bakımını yapan onları gözeten Er Çoban bu atların peşine düşüp onları sürüp giden Kaptavlı Beygazi'ye karşı çıkar. Onun peşine düşüp yedi yoldaşı ile birlikte önüne gelir ve bu yedi yoldaşın kimler olduğunu soran Beygazi'ye Nogay'ın tanınmış yiğitleri olduğunu söyleyip tek tek isimlerini sayar. Bu yiğitlerle mücadele edemeyeceğini anlayan Kaptavlı Beygazi çaldığı yılkıyı Er Çoban'a bırakıp kaçar. Er Çoban sırdan halk içinden peyda olan bir yiğittir ve soylu bir aileye mensup

olmasa da bir destan kahramanı olarak cesaretiyle öne çıkar. Bu durum Er Çoban'ın şahsi varlığında alp tipine özgü asaletin olduğuna işarettir.

Bozyiğit Destanında merkezi kahraman tipinde yer alan Bozyiğit ilahi takdirin desteğiyle varlığı beliren bir kahraman olmayıp soyu da beylere, hanlara dayanmamaktadır. Düşman eline düşen Bozyiğit'in durumuna üzülen yoldaşı Kemal'in sözleri Bozyiğit'in kendi ülkesinde han olduğu yönündedir. Bu durumda Bozyiğit'in soylu biri olduğu anlaşılır. Kanında kut olan kişinin yönetici olabileceğine dair inanç doğrultusunda Bozyiğit'in de ülkesinde han olması onun da kanında ilahi bir dokunuşun varlığından söz edilmesini sağlar. İlahi takdirin zuhuru her zaman bir göksel varlıkla destanlarda kendini hissettirmez. Göksel varlığın işareti sayılabilecek nitelikte destan kahramanının soylu bir aileden gelmesi, ülkesinde bey ya da han olması gibi hususlarla kanında bulunan kuta işaret edilerek Tanrısal yansıma verilmeye çalışılır. Benzeri şekilde Bozyiğit Destanı'nın kahramanı da ülkesinde handır ve onun bu yönü arkadaşı vasıtasıyla yansıtılmaktadır.

Sen èlinde han èdin	Sen ülkende han idin
Èrke ösken yan èdin	Nazlı büyüyen can idin
Bilbil èdin yerinde	Bülbül idin yerinde
Bolmas yerge tüsipsiñ	Olmaz yere düşmüşsün (ND, 2014:66)

Bozyiğit Destanı'nda kahramanın arkadaşının dilinden dökülen sözlere bakıldığında Bozyiğit'in düşman eline düşmeden evvel ülkesinde han olduğu anlaşılır. Dolayısıyla Bozyiğit kanında kut bulunan, ilahi takdirin sayesinde varlık bulan bir yaradılışa sahiptir. Alp tipinin bir özelliği olarak onun varlığı kutlu kanında aranmalıdır.

Asil soy silsilesinden gelmeyen ancak kanında kut bulunduğu anlaşılan bir diğer Nogay destan kahramanı ise Koplanlı Batır Destanı'nın alp tipi olan Koplanlı Batır'dır. Onun soy silsilesi hakkında detaylı bir bilgi verilmemektedir. Koplanlı Batır'ın soyu hakkında destanda bilgi olmamasına karşın onun beylerle, mirzalarla görüşüp konuşuyor olması, muhafızlık görevini icra etmesiyle soylu bir asker, yiğit bir savaşçı olduğu anlaşılmaktadır. Onun soyunun kimlere dayandığı konusunda ya da ilahi bir kudret emaresi taşıdığı hususunda destan içinde bilgi verilmemiş olsa da onun Nogay halkı içinde mühim bir zat olduğuna dair değinmeler mevcuttur. Mirzalarla ve beylerle yakın temas halinde bulunması haricinde destanın başında Nogay Hanlığı'nın başına geçen Alşanır Han'ın onun

varlığından rahatsız olması bir nevi taht hakkının ona da nasip olma ihtimalini akla getirmektedir. Bu bağlamda Koplanlı Batır'ın tahta geçebilmesinden duyulan yönetim endişesi onun da soylu bir kana mensup olduğunu gösterir.

Koplanlı betir bolgan Alşañır Hannıñ kolında. Nogay betirleriniñ işinde Koplanlıdıñ üyken sıyı bolgan. Koplanlıdan hanlar, biyler de tartınagan bolgan. Tartıngan üşin süymegenler. Koplanlı betir Nogay elin düşpanlardan saklap turgan. Bolgan manda Koplanlı yarlı halkka bir zamanda da kaytarasına hanlardın yetken zalımlıga karşı şıgıp turgan. Kolınnan kelgen yerde biylerge mirzalarga yetkere bargan.	Koplanlı Batır olan Alşanır Han'ın elinde. Nogay kahramanlarının içinde Koplanlı'nın büyük değeri olmuş. Koplanlı'dan hanlar, beyler de çekinirlermiş. Çekindikleri için sevmezlermiş. Koplanlı Batır, Nogay ülkesini düşmanlardan korurmuş. Bu yüzden de Koplanlı fakir halka bir zamanda da sürekli hanların ettiği zalimliğe karşı çıkıp durmuş. Elinden geldiği kadar beylere mirzalara taşımış (ND, 2014: 165).

Koplanlı Batır'ın beylerle oturup kalktığı, onlarla görüştüğü, meclislere girip çıktığı ve halkın sorunlarını mirzalara ilettiğinden bahseden destan metnine bakıldığında bu alpın devlet kademesiyle yakın teması dikkat çeker. Devletin ileri gelenleriyle kurduğu yakınlık ve halktan yana tavrına ek olarak Koplanlı Batır aynı zamanda düşmana karşı Nogay ülkesini koruyan önemli bir komutandır. Alşanır Han'ın beş muhafızının başıdır. Bu durumda onun askeri gücünün ve savaşçılık yeteneğinin üst düzeyde olduğu da görülür.

Alpıs maytak aldagan	Altmış asker atını süren
Atan körse dislegen	Atanı görse dişleyen
Tür işinde kara bura biz edik	Deve içinde kara bora biz idik
Toksan maytak aydagan	Doksan maydak güden
Tobılgı körse tislegen	Yabancı görse dişleyen
Yılkı işinde kök ala aygır biz edik	Yılkı içinde gök ala aygır biz idik
Koradan karap sarıkkan	Duvardan bakıp sarkan
Koy da koşkar biz edik	Koyun da koç da biz idik
Avlaklarda köp yortkan	Köylerde çok koşan

Avızı kanlı böri biz edik	Ağzı kanlı kurt idik
Alşanır haada bes saklav	Alşanır Han'da beş muhafız
Bes saklavdın bası edim	Beş muhafızın başı idim (ND, 2014: 172)

Alşanır Han'ın Koplanlı Batır'ın gücünden çekinip onu hapsettirmesinin ardından Koplanlı Batır eşi Karlıgaş'ın yardımıyla hapisten kaçar. Alşanır Han'dan intikam almak için Batiy oğlu Barak Han'a ulaşır ve orada kendinin kim olduğundan bahseder. Koplanlı'nın Barak Han ile olan söyleşmesinden anlaşılan onun zamanında iyi bir asker ve iyi bir komutan olduğudur. Onun askeri başarıları üstün birisi olması sebebiyle Alşanır Han'ın en yakın korumaları arasında yer alıp onların da başı olduğu, muhafızlık görevi icra ettiği bilgisi aktarılır. Bu bağlamda Koplanlı Batır iyi bir alp niteliğinde ve beylerle meclislerde görüşen iyi de bir devlet adamıdır.

Nogay destanları içinde Aysıl'ın Oğlu Ahmet, Er Çoban ve Bozyiğit destanları hükümdar soyuna dayanmayan ancak kendi varlıklarında bulunan asalet sayesinde Tanrı tarafından varlıkları ve maceraları desteklenmiş kahramanlardır. Onlar soylu alp tipinin bir yansımadı olarak destanlarda öne çıkarlar. Bunlar haricinde Nogay destanları içinde bey soyuna dayanan asalet silsilesinden gelen kahramanlar da mevcuttur. Bunlar arasında yönetici kadrosunda kendi ataları yer alan kahramanlar olduğu gibi perizat soy silsilesine dahil olmakla dikkat çeken kahramanlar da mevcuttur. Her iki durumda da dikkate alınması gereken nokta göksel kudretin yeryüzünde bu alp tiplerinde vücut bulduğudur. Onların varlıkları baştan itibaren ilahi sistemin desteği doğrultusunda kutsanmış durumdadır. Alp tipinin yalnızca dünya üzerindeki insanlara ya da içinde bulunduğu topluma düzen getirmesi onun insani varlığıyla alakalandırılabilirken göksel takdirin yansımalarını taşıması ise ilahi yönüne vurgu yapar. Bu doğrultuda incelemeye tabi tutulabilecek beş adet Nogay destanı bulunmaktadır.

Çora Batır Destanı'nda destanın alp tipi olan Çora Batır'ın dünyaya gelişi hususunda ve çocukluk çağalarına dair bir bilgi olmaması sebebiyle onun ailevi yaşantısı hakkında yeterli malumat bulunmaz. Buna karşın destan metninin başında Çora Batır'ın babası Narik'in hazırlıklar yaptığı ve önemli bir beyi ağırlamak için uğraştığına dair bir anlatı yer alır. Bu anlatıya dayanarak destan metninden çıkarılabilecek bazı hususlar mevcuttur. Aktacının Ali Bey adlı, yönetici kadrosundan bir kişinin kendi yurtlarına geliyor olduğundan bahsedilir. Yurduna gelen bu yönetici için çadır kurduran, sofra donatan, yemekler ve

içecekler hazırlatan Narik olduğuna göre Çora Batır'ın ailesinin yaşadığı yerde belli bir nüfuzlarının bulunduğu anlaşılır. Destan metninde Narik için kullanılan ifade "ülkenin şeti" olduğudur. Bu kelimenin tam manası destan metninde açıklanmamakla birlikte devlet kademesinde önemli bir mevkiyi işaret ettiği bellidir. Devletin yönetici kadrosundan Ali Bey adlı önemli bir zatın ziyaret edeceği kişi de önemli bir mevkide olmalıdır ki bunca hazırlık yapılıyor olsun ve Narik için ülkenin şeti olduğu yönünde sıfat kullanılsın. Bu bağlamda Çora Batır, babası Narik'in yönetimler olan ilişkisi dikkate alındığında soylu ve sözü geçen bir aile yapısından gelmektedir. Ali Bey'in geliyor olduğunu duyan Çor Batır'ın babası Narik, çadır kurdurur, semiz koyunlar kestirip yemek yaptırır, ballar hazırlattırır. Adeta bir şenlik edasında çeşitli hazırlıklar ve ikramlar ile gelecek olan yöneticiyi karşılamak isteyen Narik'in çabasına istinaden onun halk içinde sıradan bir insan olmadığı aşikârdır. Destanda "ülkenin şeti" olarak adlandırılan Narik'in bir bey olduğu, asalet unvanı dolayısıyla Çora Batır'ın da asil br soydan geldiği görülür.

Aktacıdın Ali biy	Aktacının Ali Bey
At beline mingen biy	At beline binen bey
At belne mingeşte	At beline bindiğinde
Ilav ala şıkkan bey	Dik başlı ata çıkan bey
Ilav ala şıkkaşta	Dik başlı at acıktığında
Eldiñ şeti Narik dep,	Ülkenin şeti Narik diye
Kart Narikke kelgen biy	Yaşlı Narik'e gelen bey
Aktacıdın Ali biyi kelep dep	Aktacı'nın Ali Bey'i geldi diye
Avlağına kart Narik	Köyüne yaşlı Narik
Süyrep atav kontardı	Sürükleyip çadır kurdurdu
Yemeğine kart Narik	Yemeğine Yaşlı Narik
Semiz koylar saydırdı	Semiz koyunlar kestirdi
Suvsınna kart Narik	Susayana yaşlı Narik
Arakı ballar kuydırdı	Rakı ballar koydurur (ND, 2014:79)

Yaşlı Narik'in çadır kurdurup semiz koyunlar kestirmesi, içecekler hazırlatması onun ülkenin "şeti" olarak gösterilmesi Narik'in yönetici kadrosundan biri olduğu anlamına gelerek oğlu Çora'ya da asalet aksettirilmesine destek olur. Ali Bey'i karşılamak ve ona güzel ikramlar sunmak isteyen Narik köyünde hazırlıklar gerçekleştirir. Narik'in yaptığı bütün ayrıntılı hazırlıklara karşın Ali Bey'in kendisi için hazırlatılan çadıra girmemesi, kurulan sofraya oturmaması, yemeklerden yiyip içmemesi bir hakaret olarak algılanır ve toplum içinde Narik'i küçük düşürür. Bütün bunlara ek olarak Ali Bey'in haksız yere uygunsuz davranışlar sergileyerek Narik'e, Narik'in eşi ve evdeki çocuğuna kötü sözler sarf etmesi onları toplum içinde küçük düşürür. Kötü davranışlarını devam ettiren Ali Bey, Narik'in ailesine karşı saygısızlıkta ileri gider ve o esnada evde bulunmayan Çora Batır'ın kıymetli atını da alıp gider. Ailesine yapılanların öcünü almak için destanın ilerleyen kısımlarında Ali Bey'i öldüren Çora Batır yurdunda kalamayacağını anlayarak Kırım'ı terk edip Kazan'a gider. Burada Sali Kart adlı kişinin yanına gelir ve burada kendisini Sali Kart'a tanıttığı sözler şu şekildedir:

Men argınman, argınman	Ben argınman, argınman
Ak sunkarday kırgıyman	Ak doğan gibi endamlıyım
Aslımdı sorarsañ	Aslımı sorarsan
Ay tamgalı Tamaman	Ay damgalı Tamam'ım
Argı atamdı sorarsañ	Asıl atam sorarsan
Astın ulı Bay-gazi	Ast'ın oğlu Bay Gazi
Onıñ ulu èr Tölek	Onun oğlu er Tölek
Narik ulı Şoraman	Narik oğlu Şora'yım
Bu küngidi sorasañ	Bu küngidi sorarsan
Soltan kölde yaşagan	Sultan gölde yaşayan
Èl hayırın aşagan	El hayrını yiyen
Sali Kart seniñ ulıñman.	Sali kart senin oğlunum. (ND, 2014: 86)

Destanın bu kısmında ata soyuna dair bilgiler aktaran Çora Batır en uzak atasından başlayarak şu kişileri sayar: Ast'ın oğlu Bay Gazi, onun oğlu Tölek, Narik oğlu Şora olarak

da en son kendini söyler. Sayılan isimler önemli şahsiyetler olmalı ki Çora Batır onların adını söylediğinde Sali Kart Çora Batır'ı evine alır. Dolayısıyla Çora Batır'ın soylu bir aileye dayandığı, onun bir kaç kuşak atasının da soylu ve adı sanı bilinir kişiler olduğu görülür.

Nogay destanlarından bir diğeri olan Edige Destanı'nda da soyluluğun varlığı dikkat çekicidir. Öyle ki bu soyluluk açıkça kut kavramına işaret edecek biçimde olup olağandışılıklarla bezeli göksel bağlantılar içerir. Destan kahramanı Edige'nın doğumuna kadarki soy silsilesinde görülen olağanüstülükler ilahi bir takdirin yansımasıdır. Babasız doğuma sahip olan ve ilk ata olarak destanda yer alan Barkaya kendi varoluşundaki olağan dışılığa benzer şekilde olağan dışı bir kadınla evlenir. Bu durum Türk destan geleneğinde sıklıkla karşılaşılan, bir kahramanın meydana gelmesi hususunda ya da kahramanın evleneceği kişilerin olağan dışı varlıklarla olması, alp tipinin sahip olması gereken kutlu soy birleşimleri için önemsenir. Edige Destanı'nda Barkaya'nın kafatası tozundan babasız bir şekilde dünyaya gelmesi haricinde eşinin de bir kuğu kız oluşu hem olağan dışı doğum hem de olağan dışı evlilik örneğidir. Dolayısıyla Barkaya olağanüstü doğumuyla zaten en baştan ilahi bir takdirin yansımalarını taşıyor gözükür. Ancak bu ilahi temas yalnız doğum hadisesinin sıra dışılığıyla sınırlı kalmayıp ömrü boyunca çeşitli şekillerde devamlılık gösterir. Barkaya bir gün ormanda gezerken göle konan dokuz ak kuğu görür, bu ak kuğular bir anda çok güzel kızlara dönüşürler. Barkaya bunların arasından bir tanesini çok beğenir ve âşık olur. Kızın kuğu kıyafetini sezdirmeden alıp saklar. Vakti gelip diğer kızlar kuğu giyimini giyip uçtuğunda bu kız gölde kalır. Barkaya bu kıza âşık olduğunu ve onunla evlenmek istediğini söyler. Çaresiz kalan kız haftada bir defa kıyafetini verip ablalarını ziyarete gitmesine müsaade etmesi karşılığında Barkaya ile yaşamaya başlar.

> Kölgin yakasına togız ak-kuv kelip konadı. Konsa-konsın, birden kanatların kagıp yiberedilertte, ak-kuv giyimlerin taslap tokızı da işken suvı tamagınnan körüngen, yüzüktey kızlar boladılar. Barkaya bulardı körip akırın yagaga şıkadı em yusırınıp bularga yuvık keledi. A togız kız erüvliklerinde esep yok, ak-kuv kiyimlrin köldiñ yağasında kaldırıp, özleri kölge kirip, suvga tüsip baslaydılar.
>
> Gölün kenarına dokuz akkuğu kondu. Konunca birden bire kanatlarını çırpıp akkuğu giyiminden sıyrılıp, dokuzu da içtikleri su boğazında görünen, yüzük gibi kızlar oluverdiler. Barkaya bunları görünce, sessizce kıyıya çıktı ve gizlice bunlara yaklaştı. Bu dokuz kızın ise güzelliklerinin haddi hesabı yoktu. Kızlar akkuğu elbiselerini gölün kıyısına bırakıp, kendileri de göle girip yüzmeye başlamışlardı (ND, 2014:.92).

Bu anlatımda geçen ifadelerden şekil değiştirme özelliğine sahip olan bazen kuğu bazense çok güzel kızlar olarak görünen bu varlıklar göklerden yeryüzüne uçarak gelmiş

ilahi sistemin parçalarıdır. Destan kahramanı Edige'nin bir alp tipi olarak ilahi varlığa dayanan mevcudiyeti onun soyunun ilahi varlığa dayanıyor olmasıyla verilir. Barkaya'nın da olağan dışı doğumu ve ardından olağanüstü bir kızla kurduğu evlilik onun Tanrı tarafından kutsanmış bir insan olduğunun göstergesidir. Barkaya'nın evlendiği olağanüstü bu kızdan Kutlı-Kaya adlı çocuğu olur. Barkaya'nın oğlu Kutlı-Kaya'nın da yine bir çeşit peri sayılabilecek Albastı'nın kızı ile evlenmesi olağan dışı evlilik silsilesinin devamıdır. Edige albastı kızından doğma ve yine bir peri anneye sahip olan Kutlı-Kaya'nın oğludur. Peri anneler silsilesinden gelmeleri sebebiyle Edige ve ailesinin olağanüstü özellikleri onların dünyaya gelişinin Tanrı katından özel bir irade neticesinde olduğunu göstermektedir.

> Bir kere buga Albaslıdın kızı ras boladı. Kutlı Kaya, Albaslıdın kızına üylenerek boladı. Kız aytadı: "Men saga hatın bolayım, tek sen men şeşingendememin koltıgım man ayağıma karamasın dedi.
>
> Bir keresinde buna Albastı'nın kızı rast gelir. Kutlı Kaya, Albastı'nın kızıyla evlenmek ister. Kız der: "ben senin karın olayım tamam, yalnız ben soyunurken benim koltuğuma ve ayağıma bakma" demiştir (ND, 2014: 93).

Albastı denen varlığın kızı ile evlenen Kutlı-Kaya'nın bu kızdan bir oğlu olur. Ancak evlenirken verdiği sözü bir süre sonra tutamayan Kutlı-Kaya karısı soyunurken onun yasaklı bölgelerine bakar ve bu fark edilince karısı hamile olduğunu söyleyip gider. Giderken erkek çocuk olursa onu evin önündeki ağaç dibine bırakacağını söyler ve doğum vakti tamam olunca da öyle yapar. Böylece adını Edige koyduğu çocuğu tek başına büyütmeye başlayan Kutlı-Kaya bir süre sonra çocuğun gıda ihtiyacını karşılayamaz ve onu dokuz çocuklu bir yılkıcının hanımına bırakır.

Türk destan geleneğinde kahramanın ilahi kudret tarafından destekleniyor oluşuna dair emarelerin en bilinenlerinden bir olan olağan dışı kişilerle evlenmek hususu Oğuz Kağan'ın peri kızlarla olan evliliklerini hatırlatır. Oğuz Kağan Destanı'nda Oğuz Kağan'ın her iki eşinin de olağanüstü özelliklerde olması, kahramanın yüce bir insan olmasından mütevellit evleneceği kişinin de yüce özelliklerde olmasını gerekli kılar. Oğuz Kağan'ın ilk eşi gökyüzünden yeryüzüne inmiş, alnının ortasında ateşten bir ben olan, insan suretinde, ancak sıradan bir insandan çok daha farklı olağan dışı bir varlıktır. İkinci eşi ise ağaç kovuğundan çıkar. Bu eş de yine insan görünümündeki olağan dışı bir yaradılışa sahip olmakla Tanrı katından gönderilmiştir. Bir nevi Tanrı kızları ile evlenen Oğuz Kağan gibi Edige'nin dedesi Barkaya ve babası Kutlı-Kaya da Tanrı kızlarıyla evlilik kurarlar. Bu bağlamda Edige'nin ilahi kutsiyet atfedilmiş bir soy silsilesi, dolayısıyla da damarlarında kut akan bir kanı mevcuttur. Destan kahramanlarının çoğu peri soylu ya da hükümdar soylu

ailelerden geldiğinden bunların ortak niteliği kanlarında Tanrı'nın lütfu olan kut taşıyor olmalarıdır. Edige de peri soylu aile yapısı sayesinde kanında kut taşıyan soylu bir kahraman olarak destanın merkezi alp tipi olarak yer alır.

Edige, ailesinin peri kızları ile olan evlilik silsilesinin dışında Şahtemir adlı hükümdarın kızıyla evlenir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus peri kızı ya da hükümdar kızı olmak arasında soylu kan açısından bir farkın olmayışıdır. Nasıl ki yönetme yetkisine haiz olan kişinin kanında kut varsa onun soyundan gelen kişilerde de aynı kut mevcuttur. Bu inanış peri kızlarının da Tanrı'nın kutlu kulları olması sebebiyle onlardan doğan çocukların da kanlarında kut olmasıyla aynı niteliktedir. Dolayısıyla Edige'nin bir hükümdar kızıyla evlenmesi asillik açısından bu soy silsilesinin bir devamı niteliğindedir.

Nogay Destanları içinde kutlu soya sahip olup alp tipinin ilahi takdirle olan bağına bir örnek de Edil Sultan Destanı'dır. Destanın merkezi kahramanı olan Edil Sultan asil bir soya mensuptur. Adındaki "sultan" sıfatına istinaden bey soyludur ve babası hakkında destan içinde verilen kısa bir bilgide de bu soyluluk desteklenir. Destan metninde Edil Sultan'ın babasının Pehlivan Sultan adındaki bir kişi olduğundan bahisle baba adı söylenirken de sultan unvanın kullanılıyor olması dikkat çeker ve Edil Sultan'ın doğumdan itibaren kanında taşıdığı soyluluğa vurgu yapılır.

> Edil Soltannıñ atası Palvan Soltan bolgan. Kırım Hanlığı mınan Nogay Ordası arasında bolgan bir kavgada Palva Soltandı Nogaydıñ Orak değen ataklı edemi öltirgen eken.
>
> Edil Sultan'ın babası olan Pehliven Sultan. Kırım Hanlığı ile Npgay Ordası arasında olan bir savaşta Pehliven Sultan'ı Nogay'ın Orak adlı tanınmış kişisi öldürmüş idi (ND, 2014: 121).

Edil Sultan'ın babası hakkında verilen bilgiye göre Pehliven Sultan da Edil Sultan gibi bir savaşçıdır ve her ikisinin de adı "sultan" sıfatı ile anılır. Pehlivan Sultan, Nogayların tanınmış bir beyi olan Orak tarafından savaş esnasında öldürür. Verilen bilgilere bakıldığında Edil Sultan'ın babasının iyi bir asker olup savaşlarda yer aldığı ve beylik yapıyor olmasından dolayı da sultan sıfatıyla anıldığı anlaşılır. Kanında kut taşıyan bey soylu bir aileye sahip olan Edil de aynı kan vasıtasıyla bu asil soyun temsilcisidir.

Edil Sulatan'ın babası haricinde kendisinin de yaşadığı toplumda beylik ettiğine dair bilgiler mevcuttur. Edil Sulatan devlet görüşmelerine katılan ve o meclislerde söz sahibi olan birisidir. Onun yiğitliği, halk içinde seviliyor oluşu, sözünü sakınmadan söylemesi, haklıdan yana duruşuyla öne çıkan bir lider olmasından rahatsızlık duyan Kırım ve Türk hanları

hakkında destanda malumat mevcuttur. Koplanlı Batır'ın sözünü sakınmadan söylüyor oluşu ve meclislerde yer alması halkta da bir güven duygusu gelişmesini sağlamaktadır.

> Yıllardıñ bir yılında, künlerdiñ bir kününde Kırımda Edil Soltan değen yas yiğit ösip etedi. Ol kırım hanlardı ki aldında, Türk soltanarınıñ aldında da basın iymegen. Yaşınlarda ol özziniñ ssözgeşeberligi, akıllığın körsetken. Sogıslarda betirligin körsetken. Halk arasında belgili bolıp baslagan.
>
> Yılların birinde, günlerin birinde kırımda Edil Sultan adlı genç yiğit büyüyüp yetişir. O Kırım hanlarının önünde, Türk sultanlarının da önünde baş eğmeyen, toplantılarda özünün söz ustalığını, akıllılığını gösteren. Halk arasında öne çıkmaya başlayan (ND, 2014: 121).

Edil Sultan halk tarafından sevilen, Kırım ve Türk hanlarının önüne çıktığında sözünü sakınmayan yapısıyla iktidarla da bağlantısı vardır. Kanında kut taşıyan ve bu sayede varlığı ilahi temele dayanan destan kahramanlarından olan Edil Sultan, babasının da sultan lakabı dolayısıyla bey soyuna dayanan asil yaradılışlı bir yiğittir.

Varlığının ilahi temelleri soy silsilesine dayanmasa da kendi mevcudiyetindeki aillik sayesinde kut taşıyan bir kana sahip olduğu anlaşılan destan kahramanlarından biri de Koplanlı Batır'dır. Koplanlı Batır Destanı'nda kahramanın soy silsilesi hakkında detaylı bir bilgi verilmemektedir. Ancak onun beylerle, mirzalarla görüşüp konuşuyor olması, muhafızlık görevini icra etmesi, soylu bir asker, yiğit bir savaşçı olduğunu gösterir. Onun soyunun kimlere dayandığı konusunda ya da ilahi bir kudret emaresi taşıdığı hususunda destan içinde bilgi verilmemiş olsa da onun Nogay halkı içinde mühim bir zat olduğuna dair değinmeler mevcuttur.

> Koplanlı betir bolgan Alşañır Hannıñ kolında. Nogay betirleriniñ işinde Koplanlıdıñ üyken sıyı bolgan. Koplanlıdan hanlar, biyler de tartınagan bolgan. Tartıngan üşin süymegenler. Koplanlı betir Nogay elin düşpanlardan saklap turgan. Bolgan manda Koplanlı yarlı halkka bir zamanda da kaytarasına hanlardın yetken zalımlıga karşı şıgıp turgan. Kolınnan kelgen yerde biylerge mirzalarga yetkere bargan.
>
> Koplanlı Batır olan Alşanır Han'ın elinde. Nogay kahramanlarının içinde Koplanlı'nın büyük değeri olmuş. Koplanlı'dan hanlar, beyler de çekinirlermiş. Çekindikleri için sevmezlermiş. Koplanlı Batır, Nogay ülkesini düşmanlardan korurmuş. Bu yüzden de Koplanlı fakir halka bir zamanda da sürekli hanların ettiği zalimliğe karşı çıkıp durmuş. Elinden geldiği kadar beylere mirzalara taşımış (ND, 2014: 165).

Koplanlı Batır'ın beylerle oturup kalktığı, onlarla görüştüğü, meclislere girip çıktığı ve halkın sorunlarını mirzalara ilettiğinden bahseden destan metnine bakıldığında bu alpın devlet kademesiyle yakın teması dikkat çeker. Devletin ileri gelenleriyle kurduğu yakınlık ve halktan yana tavrına ek olarak Koplanlı Batır ayı zamanda düşmana karşı Nogay ülkesini koruyan önemli bir komutandır. Alşanır adlı hanın beş muhafızının başıdır. Hükümdarın baş muhafızı konumunda olmasıyla Koplanı Batır'ın askeri gücünün ve savaşçılık yeteneğinin üst düzeyde olduğu da anlaşılır. Alşanır Han'ın Koplanlı Batır'ın gücünden çekinip onu hapsettirmesinin ardından Koplanlı Batır eşi Karlıgaş'ın yardımıyla hapisten kaçar. Alşanır Han'dan intikam almak için Batiy oğlu Barak Han'a ulaşır ve orada kendinin kim olduğundan bahseder. Bu bahis esnasında dile getirdikleri onun varlığının üst düzeyde bir yaradılışta olduğu anlaşılır.

Alpıs maytak aldagan	Altmış asker atını süren
Atan körse dislegen	Atanı görse dişleyen
Tür işinde kara bura biz edik	Deve içinde kara bora biz idik
Toksan maytak aydagan	Doksan maydak güden
Tobılgı körse tislegen	Yabancı görse dişleyen
Yılkı işinde kök ala aygır biz edik	Yılkı içinde gök ala aygır biz idik
Koradan karap sarıkkan	Duvardan bakıp sarkan
Koy da koşkar biz edik	Koyun da koç da biz idik
Avlaklarda köp yortkan	Köylerde çok koşan
Avızı kanlı böri biz edik	Ağzı kanlı kurt idik
Alşanır haada bes saklav	Alşanır Han'da beş muhafız
Bes saklavdın bası edim	Beş muhafızın başı idim (ND, 2014: 172)

Koplanlı'nın Barak Han ile olan söyleşmesinden anlaşılan onun zamanında iyi bir asker ve iyi bir komutan olduğudur. Onun askeri başarıları üstün birisi olması sebebiyle Alşanır Han'ın en yakın korumaları arasında yer alıp onların da başı olduğu, muhafızlık görevi icra ettiği bilgisi aktarılır. Bu bağlamda Koplanlı Batır yönetim kadrosunda bulunan

kişilerin kutlu olduğu gibi kendisi de kutlu bir alp tipidir. O, iyi bir alp ve beylerle meclislerde görüşen iyi de bir devlet adamıdır.

Bey soylu olup kanında doğrudan kut taşıyor olan destan kahramanlarına bir örnek de Mamay Destanı'dır. Destan kahramanı Mamay'ın soylu bir aile mensup olduğundan söz edilmektedir. Mamay'ın babası Musa Bey'dir ve onun isminin ardından gelen "bey" sıfatı kendisinin bir asilzade olduğuna işarettir. Kendine ait olan beyliğe başkanlık eden Musa Bey'in soyundan gelen Mamay ve kardeşleri de babalarından geçen kan yolu ile kut sahibi soylu kişilerdir. Musa Bey, İdil boyunda güçlü bir beydir ve Kırım Hanlarından birinin kızıyla da oğlunu evlendirmekle Kırım Hanlığı ile akrabalık kurmuştur. Kırım Hanı'nın kızıyla evlilik yolu vasıtasıyla akrabalık kurulabilmesi ancak damat olacak kişinin de asil bir zat olmasını neticesinde mümkün olabileceğinde Musa Bey'in ve oğullarının soylu kişiler olduğu anlaşılır.

Èdilde yaşagan Musa-biy dep bolgan. Musa-biydiñ Asan-Abız değen bir dosı da bolgan.	İdil'de yaşayan Musa Bey diye biri varmış. Musa Bey'in Asan Abız denen bir dostu da varmış (ND, 2014: 191).

Destanın bu kısmında verilen bilgiye göre Musa Bey'in yurdunun İdil'de yer aldığı ve bey sıfatının kullanılıyor olduğu bilgisi aktarılır. Destanda kahraman Mamay'ın kendi adını taşıyan bir tepenin varlığından söz edilmektedir. Bu tepe Mamay'ın önemli kararlar alacağı zaman bilge kişilere, aksakal Asan Abız'a durumu danıştığı ve halk ile görüşüp konuştuğu, toplumla bir araya geldiği yer olmasıyla özel bir öneme sahiptir. Destan içinde bu tepenin yeri ve işlevi hakkında şu şekilde bilgiler verilmiştir:

Mamaydıñ "Mamay töpe" dep Èdildiñ Kaspiy teñizge yuvıklagan yerinde töbe bolıptı. Bir habar estilse, bir masalagat etilek bolsa, Mamay sol töbediñ basına minetagan edi deydi.	Mamay'ın "Mamay Tepe" diye İdil'in Hazar Denizine yaklaşan yerinde tepesi vardı. Bir haber işitilse, bir maslahat yapılacak olsa, Mamay o tepenin başına çıkacak idi diyordu (ND, 2014: 199).

Mamay'ın bir önemli işi olduğu zaman kutsal saydığı anlaşılan bir tepenin başına çıkıp orada karara vardığından söz edilmekle bu tepenin uğuru hakkında bilgi verilmesi haricinde İdil Nehri'nin Hazar Denizi'ne yaklaşan yerinde yer alıyor olmasıyla da destan metni içinde tepenin coğrafi konumu hakkında malumat aktarılır. Destanın bilge kişisi olarak öne çıkan Asan Abız'ın da bu tepeye geldiği, Mamay ile önemli hususları bu tepede görüştüğü destanda anlatılır.

Töbege kelip, Asan-Abız ban, kardaşları man, halktıñ aldında maslagatlaspay, Mamay bir işti de etkeni yok.

Tepeye gelip, Asan Abız ile, kardeşleri ile halkın önünde maslahatlaşmadan Mamay bir iş yapmazdı (ND, 2014: 200).

Mamay'ın ailesi ve soyu hakkında bilgi verilirken ilk olarak dedesinin adının Okas olduğu ve Nogay Ordası'na hanlık ettiği bilgisi verilip Oksa'ın üç oğlunun adlarının Musa, Yamgurşı ve Mansur olduğundan söz edilir. Oksa öldükten sonra hanlığın başına Musa Bey'in geçmiş olduğu aktarılır. Musa Bey'in diğer kardeşlerinin akıbetleri hakkında destan metninde aktarıldığı üzere; Mansur Bey'in Kırım'a okumaya gidip orada kaldığı, Yamgurşı Bey'in ise vefat edip ardında Agıs isimli oğlunu bıraktığı bilgisi verilir.

Mamay mından başka Nogay mirzalarınıñ arasındagı kardaşlıgı mınavday. Nogay ordasında hanlık sürgen Okastan üş uvıl kalgan: Musa-biy, Yamgurşı-biy, Mañsır-biy. Okastan soñ Nogay ordasında Musa-hanlık sürgen Mañsır Kırımga okımaga ketip, sonda üylenip kalgan. Yamgırşı ölgennen soñ onnan Agıs değen uvıl kalgan.

Mamay bundan başka Nogay mirzaları arasında kardeşliği de böyleydi. Nogay Ordasında hanlık yapan Okas'tan üç oğul kalmıştı: Musa Bey, Yamgurşı Bey, Mansur Bey. Okas'tan sonra Nogay Ordası'nda Musa hanlık sürmüş. Mansır Kırım'a okumaya gidip, orada kalmış. Yamgırşı öldükten sonra ondan Agıs denen oğul kalmış (ND, 2014: 200).

Destanda yer alan bilgiler ışığında Mamay'ın soylu bir aileden geldiği, Nogay Ordası'na hanlık eden bir aileye mensup olup babası ve dedesinin Nogay Hanı olduğu anlaşılır. Nogay Ordası'na başkanlık eden Okas'ın vefatının ardından hanlığın başına Musa Bey geçer ve destanın ilerleyen bölümlerinde de bahsedildiği üzere Musa Bey'in vefatının ardından da vasiyeti üzerine hanlığı oğlu Mamay devralır. Böylece Mamay'ın han soyundan geldiği, kanında yönetme yetisine işaret eden kut taşıdığı anlaşılır.

Mamay'ın yönetimi devraldığı sırada on iki kardeşi bulunmaktadır. Musa Bey'in iki hanımından doğmuş olan bu on iki çocuğun her birisi babalarının bey olması sebebiyle kanlarında kut bulunan kişilerdir. Bu kardeşler arasından Mamay'ın öne çıkmasındaki hikmet, Musa Bey'in yakın dostu olan bilge Asan Abız'ın henüz Musa Bey hayattayken çocukların yatma biçimlerine göre öngörüde bulunmasında gizlidir. Destanın başında Musa Bey'in hasta olması ve ölme ihtimaline karşı vefatından sonra ardında bırakacağı hanlığın idaresini çocukları içinden en hayırlısına devretmek istemesinden bahsedilir. Bu istekler Musa Bey'i bilge dostu Asan Abız'a danışmaya sevk eder. Asan Abız'ı çağıran Musa Bey çocuklarından hangisinin yönetme yetkisine sahip olduğunu sorgulaması devlet yönetiminin

kutsallığına ve yöneticinin de bu kutsallığa liyakatine işaret etmektedir. Asan Abız'ın çocukların yatma şekillerine bakarak Mamay'ı han özelliklerine sahip kişi olarak belirlemesi yalnızca bu kardeşin kanında asilliğin yoğun olarak yer aldığına işarettir. Babadan oğula kan yoluyla geçen kut on iki kardeşin hepsinde bulunsa da Mamay'ın kardeşlerinden farklı yönleri olduğu anlaşılır. Onun kanında bulunan kut, yönetme yetisinin halkın çıkarları doğrultusunda hareket eden adil ve akıllı yönetici kavramına işaret eder. Dolayısıyla kanında yönetme yetisi olan kut bulunan her kişi bu gücü değerine uygun biçimde kullanamayabilir; ancak Mamay'a verilen bu yeti onun adil bir hükümdar olduğu yönünde kardeşlerinden ayrışmasını sağlar. Musa Bey'in çocuklarının özelliklerini Asan Abız'a sınattığı ve haklarında malumat aldığı kısım destanda şu şekilde geçmektedir:

> Asan Abız ayıttı: Èy dos! Seniñ uvıllarıñnın işinde Mamay'dan akıllısı yok. Bek akıllı. Köp edem onıñ aklına yetalmas. Senin uvıllarıñnın işinde Orak'tan beteri de tengtegi de yok. Agısıña da söz yok dedi. Sıydakıña da söz yok deydi. Tek Sımayıl değen uvılıñ savlay uvıllarıñdı buzayak. Pitneşi bolayak, dedi. Halktıñ arasında sonday pitne yuriteek, senin uvıllarıñdı buzsa-şu Sımayıl buzayak.
>
> Asan Abız dedi: Ey dost! Senin oğullarının içinde Mamay'dan akıllısı yok. Pek akıllı. Çok kişi onun aklına yetişemez. Senin oğullarının içinde Orak'tan yiğidi de, ahmağı da yok. Agısı'na da söz yok dedi. Sıydak'ına da söz tyok dedi. Yalnız şu İsmail denilen oğlan, diğer çocuklarını bozacak. Fitneci olacak. Halkın arasında fitne koparacak ki senin oğullarının arasını bozarsa şu İsmail bozacak (ND, 2014: 191).

Musa Bey oğullarının gelecekte nasıl kişiler olacaklarını sınattığı Asan Abız'ın sözlerine dayanarak bir çıkarımda bulunur ve buna göre Mamay'ı kendi yerine bırakacağını, Orak'ın hem ahmak hem cesur olması sebebiyle ilerde Mamay'a zorluk çıkarabileceğini, Agıs ve Sıydak'ı bir bırakacağını söyler. Asan Abız, Musa Bey'in Kelüv adlı çocuğu hakkında da seyrek akıllı olduğu çıkarımında bulunur. Bu yoruma karşılık olarak Musa Bey de bu akıldaki çocuğun yalnız yaşayamayacağını onu da Mmaay'ın koruması gerektiğini söyler.

> Kelüv dep ayıttı bir uvılın. Ol biraz mazmun, say akıllıı bakışlıı öpkelevşi bolar dedin. Olay bolganda, dedi Musa, bu pakır yañgız yaşap ta bolmayak. Munı da Mamayga bereyik. Mamay saklasın munı da. Bir tentekti de, bir oysız yazıktı da.
>
> Kelüv diye seslenen oğlun. O biraz mazmun, seyrek akıllıı sinirli, öfkeli olur dedin. Öyleyse dedi Musa, bu gariban da yalnız yaşayamaz. Bunu da Mamay'a verelim. Mamay korusun bunu da. Bu zavallı ahmak bir fikirsiz garibi de (ND, 2014: 192).

Asan Abız, dostu Musa Bey'in oğulları hakkında yorumda bulunurken İsmail adlı en küçük çocuğun fitneci olup kardeşler arasında bozgunculuk yapacağı hususunda onu uyarır. İlerleyen zamanlarda Asan Abız'ın bahsettiği fitnecilikleri yaptığı için "eyşi" yani fitneci lakabıyla anılan, halk tarafından sevilmeyen İsmail kötü karakterli birisi olarak destanda yer alır. İsmail'in bu olumsuz özelliği destan metni içerisinde şu şekilde geçmektedir:

> Sımayıl değenin, kardaşlarınıñ işinde özi eñ kişkeyi bolgan üşin, eñ elşisi, pitneşi, namart bolıp şıkkan. Ol er dayım kardaşları arasında söz kuvın, yalan söz şıgarıp, buzgınlık salıp turgan. Mıradı kardaşları birin biri öltirse beri baylık ta, Orda da özine kalayık. Sımayıldıñ zearinnen, ogırsızlıgınnan tamam bezgen, kardaşları da, halk ta oga "elşi", "eyleşi", söz yurgisüvşi, pitneşi değen at koyganlar.
>
> İsmail denileni kardeşlerinin içinde en küçüğü olduğu için, en sahtekârı, en hilecisi, fitnesi, namert olup çıkmış. O daima kardeşleri arasında söz taşıyıp, yalanlar söyleyip, bozgunculuk yapmış. Amacı, eğer kardeşleri birbirlerini öldürürlerse, bütün zenginlik, orda kendine kalacaktır. İsmail'in zararından, uğursuzluğundan tamamen bezen kardeşleri de halk da ona "elşi", "eyleşi", diye söz gezdirici, fitneci anlamında ad koymuştur (ND, 2014: 200).

Asan Abız'ın vermiş olduğu tavsiyeler doğrultusunda onunla istişare eden Musa Bey ertesi gün çocuklarını başına toplayıp kendinden sonra Mamay'ın hanlığın başına geçeceğini ve diğer kardeşlerin ona uyması gerektiğini söyler. Musa Bey vefatının ardından çocuklarının dağılacağını bildiğini, ancak en azından bir yıl aralarında huzursuzluk dahi olsa dayanıp bir arada yaşamalarını vasiyet eder ve çocuklar da babalarının sözünü tutarlar. Destanın bu kısımları başlangıç bölümleri olup henüz kahramanın maceraya atılmadığı aşamalardır. Giriş kısmından itibaren on iki kardeşin hususiyetleri hakkında malumat verilen destan metninde kahraman olarak öne çıkacak olan merkezi alp tipi olan Mamay'ın nitelikleri üzerinde durulur. Onun niteliklerinin doğruluğu, on iki kardeşin eksik yönleri sebebiyle hükümdarlık vasıflarının zayıf olması ve Mamay'ın on iki kardeş arasında da en asaletli kişi olarak yer alması neticesinde soyluluğa dayalı kan vasfını en iyi şekilde temsil eden kişi olmasından kaynaklanır. Nitekim destanlarda yer alan alp tipinin varlığı ilahi temele dayandırılacaksa bu çeşitli şekillerde Tanrısal kudretin yeryüzü yansımaları neticesinde gerçekleştirilir. Bu destan için değerlendirildiğinde Mamay'ın babası Musa Bey dolayısıyla diğer on iki kardeşiyle birlikte aynı kuta sahip olmakla yönetme yetisinin bulunduğu ancak onlardan çok daha ileri bir düzeyde akıl, zekâ ve merhamete sahip olmakla ayrıştığı görülür. Babadan oğula devreden kut vasıtasıyla hak edildiğine inanılan yönetme yetkisinin yalnızca Mamay kullandığında doğru sonuçlar vermesi, kanda taşınan soyluluğun

şahsi asaletle birleşmesi gerektiği sonucuna ulaşmayı sağlar. Bu bağlamda Tanrı tarafından doğuştan bahşedilen çeşitli üst düzey farklılıklar alp tipinin varlığındaki ilahi dokunuşları gösterir.

4.1.3. Kahramanın Aile İçindeki Konumu

Destan kahramanları uzun yıllardır evli olmalarına rağmen çocukları olmamasıyla çocuksuzluk sıkıntısı çeken, çocuk sahibi olmayacak kadar yaşlı ana babadan doğar veya olağan dışı bir şekilde dünyaya gelir. Bu gibi unsurların haricinde bazı destan kahramanlarının doğumları diğer insanlar gibidir ya da bu konu hakkında hiçbir bilgi verilmez. Destan kahramanı doğum öncesi ve esnasında olağanüstülükler sergileyerek dünyaya gelmediyse yine de destan devri açısından bakıldığında özellikle ailelerin o devirlerde çok çocuklu olmasına rağmen destan kahramanının ailesinin tek çocuğu olduğuna sıklıkla rastlanılır. Kahramanların eşi benzeri bulunmaz nadir özelliklerini destekler nitelikte onlar genellikle ailenin tek evladıdır. Bunun haricinde en büyük ya da en küçük kardeş oldukları da görülmektedir. Bu gibi durumlarda onları ortanca kardeşlerden biri haricide tutarak ilklik ya da sonluk özelliği kazandırır. Kahraman ailenin en büyük çocuğu ise diğer kardeşlerine önderlik etmekle birlikte ileride de toplumuna önderlik eder. Diğer yandan kahraman ailenin en küçük çocuğu da olabilir. Bu şekilde kendinden büyük olanlara dahi akli yönden ve yetenek açısından üstün gelmekle ilerde de toplumun her kesiminden insana liderlik edebilme kabiliyetine sahip olduğu manası çıkarılır.

Destan kahramanları incelendiğinde onların aile içindeki statüsü ileride toplum içindeki statüsüne bir ön hazırlık olarak ortaya konmuş öğelerden oluşur. İlk çocuk, tek çocuk, son çocuk ya da ailenin tek erkek evladı olma gibi özellikler haricinde bazen de çok kardeşli ailelerde diğer kardeşlerinden üstün vasıflarla ayrışma durumu kahramanın kendi varlığını ortaya koymasıyla gerçekleşir. Aile içindeki önderlik, yüksek akıl, fiziksel kuvvet üstünlüğü, ahlaki yücelik gibi olumlu hususiyetler kahraman olan kişide bulunması gereken özellikler olmakla birlikte ileride halkına liderlik edebilmesi için de gereken şartlardır. Alp tipinde yer alan kahraman kişinin aile içindeki duruşu onun gelecekte atılacağı macerada da sergileyeceği davranış kalıplarına bir ön hazırlık niteliği taşır. Bu bağlamda Nogay destanlarında yer alan kahramanların erkek olması ya da en büyük çocuk olması onların alplik vasfını taşımaları adına bir emare olarak ilk sırada yer alır. Bu kahramanlar aileleri içinde sergiledikleri davranışlar ile benzeşen tutumları macera esnasında da tekrarlarlar.

Pek çok Türk destanında genel itibariyle destan kahramanları tek çocuktur. Oğuz Kağan Destanı'nda Oğuz'un toplamda altı çocuğu olsa da kendi kardeşleri olduğundan söz edilmeyerek ailesinin tek çocuğu olduğu anlaşılır. Manas Destanı'nda ise daha önceki kısımlarda bahsedilen çocuksuzluk durumu yaşanır. On dört yıldır evli olan ancak çocukları olmayan Cakıp Han ile karısı Çayırdı Hatun'un Allah'tan evlat dilemeleri destanın başında işlenmektedir. Uzun uğraşlar sonucunda dünyaya gelen Manas ailesinin tek evladıdır. Bu durumda yıllar sonra gelen çocuk kahraman nitelikte bir kişi olacağından onun dünyaya gelişinin sıradan insanlar gibi kolay yollardan olmadığı sonucuna varılır. Çocuksuzluk sıkıntısı olsun olmasın ailenin tek çocuğu olmak kahramanlığa giden yolda ailevi rakiplerinin olmayışı ile kahramana bir üstünlük sağlar. Tanrı'nın üstün vasıflar ile donatmış olduğu bu çocuğun üstüne gelen bir kardeşinin olmayışı da ondan daha iyisinin dünyada olmadığı gibi çıkarımlara yönlendirir.

Her destanda kahraman tek çocuk değildir, bazı destan kahramanlarının kendilerinden önce ya da sonra doğmuş olan kardeşleri vardır. Bu durumda destan kahramanı kardeşleri arasında en zeki, en güçlü, en becerikli özellikleri ile sıyrılır. Böylece onun diğer sıradan kişilerden farklı nitelikleri olduğu anlaşılır. Bu noktada kahramanın diğer kardeşlerinden daha üstün özelliklere sahip olmasıyla onlardan farklı olduğu ve Tanrı'nın içlerinden yalnızca birine lütufta bulunduğu anlaşılır. Bu lütfa istinaden bazen kardeşler destan kahramanına uyum sağlayarak onun açtığı yolda ilerler ve yönlendirmesine tabi olurken bazen de kardeşler düşman rolünde olup kahramanın macerasında ona her fırsatta engel olan ve aşılması gereken zorluklar yaratan unsur olarak karımıza çıkar. Her iki durumda da kahraman kardeşlerine baskın gelerek onları ya bertaraf eder ya da kendi yoluna tabi kılar.

Nogay destanlarında kahramanların olağanüstü özellikleri az rastlanan nitelikler olsa da tek çocuk olarak dünyaya gelen ve merkezi kahraman olarak destan macerasını gerçekleştiren kahramanlar mevcuttur. Nogay destanlarında tek çocuk olan kahramanlar haricinde ailenin tek erkek evladı veya en büyük erkek çocuğu olan kahramanlar da vardır. Aysıl'ın Oğlu Ahmet, Bozyiğit, Edige, Edil Sultan, Er Çoban, Koplanlı Batır gibi kahramanlar tek çocuk olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kahramanalar maceraya atılırken ne onlara engel olacak ne de yardım edecek bir kardeş unsuru bulunmaz, bu nedenle onlar maceralarında ilerlerken yardımcı unsur olarak dostlarından, bilgelerden ya da iyi kalpli yiğit kişilerden destek alırlar. Düşman olarak karşılaştıkları kişiler de yine yardımcı tipler gibi dış

unsurlar olur. Nogay epik destanlarında alp kadın olarak nitelenen kişiler olsa da merkezi kahraman rolünde olan kişiler erkektir ve kahraman rolünde yer alırlar.

Türk kahramanlık destanlarında destan kahramanı genellikle tek çocuk olmaktadır. Destanlarda göze çarpan önemli bir özellik olarak da bu tek çocuk, anne babasının uzun uğraşlar sonucunda ve yıllar sonra kavuştukları bir çocuktur. Ahmet destanın başkahramanı olmakla birlikte Aysıl ve Tevkelem'in yedi yıllık evliliğinin sonucunda ailenin tek çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Pek çok destanda olduğu gibi bir kahramandan bir tane olabileceği yönündeki gelenek çerçevesinde Ahmet tek çocuktur. Destanın ilerleyen aşamalarında Ahmet'in başka bir kardeşi olduğuna dair herhangi bir anlatı olmadığından o da çoğu Türk destan kahramanı gibi erkek ve tek çocuk olarak varlık sürdürür.

Nogay Destanları içinde Çora Batır Destanı'nda kahraman Çora ailesinin tek çocuğu değildir, kendinden başka Lalyuye adında bir kardeşi vardır. Destan kahramanı olan Çora Batır ailesinin en büyük çocuğudur. Destan metninde köye gelen Aktacı'nın Ali Bey adlı önemli kişisi Narik'e, Narik'in karısına ve çocuğu Lalyuye'ye kötü davranışlarda bulunur. Bu olumsuz muamelelerin sonunda ise Ali Bey, Çora'nın atını alıp gider. Ali Bey'in kötü davranışlarda bulunduğu satırlardan destan kahramanı Çora'nın bir kardeşinin olduğu anlaşılmakla birlikte Çora'nın ondan büyük olduğu ve en büyük çocuk vasfına sahip olduğu anlaşılır.

Kamşısın duv basıma tarttı biy	Kamçısını duv başıma çekti bey
Kılışın kıl moynuma arttı biy	Kılıcını kıl boynuma dayadı bey
Anan Meñli Sıluvga	Anan Menli Sıluva
Kökirekten ketpes sözler kattı biy	Yürekten kötü sözler söyledi bey
Adanasıñ Lalyuge	Öz kardeşin Lalyuye
Temirden suvık sözler kattı biy	Demirden soğuk sözler kattı bey (ND, 2014:79).

Narik'in hazırlattığı ikramlıklara hiç bakmayarak saygısızlık eden Aktacı'nın Ali Bey aynı zamanda Narik'in başına kamçıyla vurup boynuna da kılıç dayar. Bununla da yetinmeyip Narik'in eşi Menli Sıluv'a ve evladı Lalyu'ya da kötü sözler söyleyerek onları da incitir. Destanın bu kısımlarından anlaşılan Çora Batır'ın bir kardeşi olduğudur. Bu

destanda alp tipi olarak öne çıkan Çora Batır, ailesinin en büyük çocuğudur ve diğer Nogay destanlarında olduğu gibi erkektir.

Destan anlatılarında destan kahramanı olacak kişi genellikle ya ailenin uzun yıllar çocuksuzluğundan sonra dünyaya gelen tek çocuktur ya da kardeşlerin en büyüğü veya nadiren rastlanan bir özellik olarak en küçük çocuktur. Edige Destanı'nı soy silsilesinin anlatımıyla başladığından ve anlatıda yer alan dede rolündeki Barkaya ve baba olan Kutlı-Kaya'nın her ikisi de tek çocuktur. Olağanüstü doğumla dünyaya gelen kahramanlar Edige Destanında tek çocuklu bir silsile olarak aktarılır. Dolayısıyla Edige'nin dedesi Barkaya tek çocuk olduğu gibi onun oğlu Kutlı Kaya ve torunu Edige'de tek çocuktur. Bu soy silsilesinde öne çıkan isimlere bakıldığında her birinin erkek olması ve tek çocuk olması dikkat çeker. Edige Destanı'nın merkezi tipi olarak Edige ailesinin tek erkek çocuğu olmakla Nogay destan dairesi içindeki alp tipinin bir devamıdır.

Nogay Destanlarından bir diğeri olan Edil Sultan Destanı'nın merkezi kahramanı Edil Sultan ailesinin tek çocuğudur. Edil Sultan'ın çocukluğuna dair geniş bir bilgiye ulaşılmasa da özellikle onun ölüm haberinin annesine malum oluşu ve ardından yaşananlar neticesinde annesinin ağıtı içinde geçen ifadelerden Edil Sultan'ın ailesinin tek erkek çocuğu olduğu anlaşılır.

Yılamay eki közge tınuv yok,	Ağlamayan iki göze direnmek yok
Tuvayak yok, tuvgan yok	Doğacak yok, doğan yok
Kulınımdı yoklarga	Evladımı yoklamaya
Bovırına basargan	Bağrıma basmaya
Kulınşagım, menim	Evlatçığım benim
Edilim neya	Edilim niye
Tubıp kalgan birev yok!	Doğup kalan bir kimsem yok! (ND, 2014: 139)

Edil Sultan hakkında annesinin sözlerine bakıldığında, Edil Sultan'dan önce ya da sonra doğan bir başka çocuğunun olmadığı anlaşılır. Edil Sultan'ın annesinin "Doğan yok, doğacak yok" sözleriyle anlatılmak istediği; Edil Sultan'dan önce doğmuş olan bir başka çocuğunun olmadığı ve bu zamandan sonra da olmayacağıdır. Dolayısıyla Edil Sultan bu

destanın merkezi tipi olarak tek çocuktur ve yine diğer Nogay destanlarında olduğu gibi erkektir.

Nogay destan dairesi içerisinde yer alan Koplanlı Batır Destanı'nda destan kahramanı Koplanlı Batır'ın bir başka kardeşi olduğu yönünde herhangi bir bahis söz konusu değildir. Bu durumda kahramanın tek çocuk olarak varlık sürdürdüğü çıkarımı yapmak daha isabetli olur. Bu konuda açıkça bir bilgi verilmemiş olsa da Koplanlı Batır'ın ağızından dökülen sözlere istinaden onun ailesinin tek çocuğu olduğu anlaşılır. Koplanlı tek çocuk ve erkek bir kahraman olarak destan metninde merkezi alp tipi olarak yer alır.

Kültiredik biz özimiz kök kimik	Gürledik biz özümüz gök gibi
Yazıda düşpan yolıksa	Ovada düşman rastlasa
Yanar edil ol künde	Yanar idik o günde
Yasıl ala ot kimik	Yeşil ala ot gibi
Bügün üşün turaman	Bugün için duramam
Yanımda er tuvganım	Yanında er kardeşim yok gibi
Anadan yalgız tuvgan nart edik	Anadan yalnız doğan kahraman idik (ND, 2014: 168)

Nogay destanları içinde çok kardeşli aile yapısıyla dikkat çeken destan kahramanı Mamay'dır. Mamay Destanı'nın merkezi alp tipi olan Mamay'ın on iki kardeşi vardır ve kendisi en büyük çocuk olmamasına karşın kendinden önceki iki ağabeyi vefat edince Mamay aile içinde en büyük çocuk olarak kalır. On iki kardeşten oluşan bu ailede Mamay, babası tarafından Asan Abız adlı bilge dostunun tavsiyeleri ve Musa Bey'in vasiyet üzerine önder seçilir. Onun hem ailesine hem de beyliğe önderlik etmesi Mamay'ın akıllı ve güvenilir yapısıyla diğer kardeşlerinden ayrışması neticesindedir.

Yamgurşı man Alşagır ölgennen soñ Musaddıñ uvıllarınıñ işinde yası üyken bolıp Mamay kaldı.	Yamgurşı ile Alşagır öldükten sonra Musa'nın oğullarının içinde yaşı büyük olan Mamay kalır (ND, 2014: 200).

Mamay, babası Musa Bey'in vasiyeti üzerine önder seçilmesinin yanı sıra ailenin de en büyük çocuğu olarak kaldığından ağabey sıfatıyla Türk kültüründe büyüye saygı ve itaat

geleneği doğrultusunda ailenin önderliğini üstlenir. Bu destanda da diğer Nogay destanlarında olduğu gibi merkezi alp tipi olan Mamay erkektir.

Bir başka Nogay destanı olan Er Çoban Destanı'nın kahramanı da yine erkektir. Destan içinde kahraman Er Çoban'ın kardeşi olduğuna dair herhangi bir bilgi iletilmez. Er Çoban yılkı atlarını korur, cesur ve savaşçı yaradılışlıdır. Bu yönleriyle alp tipi özelliklerini kendinde barındırdığı anlaşılır. Destanın oldukça kısa olması vaka örgüsünün detaylandırılmadan adeta Er Çoban'ın üzerinden diğer Nogay kahramanlarının varlığının duyurulması şeklinde ele alınmış bir destan olmasından dolayı kahramanın ailesi ve aile içindeki konumu hususunda ancak çıkarımda bulunulmak gerekmektedir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde Er Çoban'ın kendinden başka kardeşleri olduğuna dair bilgi aktarılmamasıyla onun tek çocuk olduğu anlaşılır ve diğer Nogay destan kahramanlarıyla ortak özellik olarak erkek bir kahramandır.

Nogay destanları içinde Bozyiğit Destanı'na bakıldığında merkezi alp tipi olan Bozyiğit erkektir ve tek çocuktur.

Ay, yan dosım, yan dosım	Hey, can dostum, can dostum
Ecel bizge yetipti	Ecel bize yetişti
Èndi seni körmek yok	Şimdi seni görmek yok
Bu yerden sen kaytarsıñ	Bu yerden sen dönersin
Burıngıday yar bolıp	Eskisi gibi yar olup
Èndi bizge yurmek yok	Şimdi bize yaşamak yok
Yalgız kalgan atama	Yalnız kalmış atama
Yılay kalgan anama	Ağlayıp kalmış anama
Yalgız ulıñıñ sözü dep	Yalnız oğlunun sözü deyip
Selamımdı ayta kör	Selamımı söyleye gör
Yalgızım dep toymagan	Yalnızım deyip doymayan
Yalgız kalgan anama	Yalnız kalmış anama
Salamımdı aytadı bar.	Selamımı söyleye gör (ND; 2014: 67).

Onun tek çocuk olmasına ilişkin düşman eline düşen Bozyiğit'in sözleri destanda yer alır. Bozyiğit ölümünün yaklaştığını anladığı sırada vefatını anne ve babasına iletecek olan yoldaşı Kemal'e vasiyette bulunur. Buna göre Bozyiğit börkünü ve yüzüğünü Kemal'e miras bıraktığını ileterek ailesini ölümünden haberdar etme görevini de arkadaşına verir. Bozyiğit'in vasiyeti değerlendirildiğinde vefat haberini iletmek istediği kişiler olarak anne ve babası görülür; dolayısıyla Bozyiğit'in kardeşi yoktur.

Çalışmada ele alınan sekiz adet destan incelendiğinde Nogay destanlarının ortak özelliği olarak tespit edilen iki nitelik saptanmaktadır. Bunlardan birisi destanlardaki alp tipinin tamamının erkek olmasıdır. Bir diğer ortak özellik ise merkezi alp tipinin aile içindeki konumunun tek çocuk olmakla ya da en büyük çocuk olmakla verilmiş olmasıdır. Bu bağlamda kahramanın yegâne oluşuna vurgu yapılmakta ve destan metninde alp tipinin yüceltilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır.

4.1.4. Kahramanın Çocukluğu

Destan kahramanlarının macera dolu yaşantıları öncesine dair onların çocuklukları hakkında her destan metninde ayrıntılı bilgi bulmak mümkün olmamaktadır. Alp tipinin çocukluk dönemine dair bilgilerin zaman zaman üstü kapalı bir şekilde de verildiği olur. Kahramanın doğum öncesinden bahseden destan metinlerinde onun çocukluk döneminde de devam edecek olan çeşitli hususiyetlere işaret edilir. Kahramanın doğum sonrasında sıra dışılıklarla kendini belli etmesiyle etrafındaki diğer insanlardan ayrıştığı görülür. Alp tipinin bebeklik ve çocukluk dönemleri pek çok destanda benzeri özelliklerle ele alınarak onların sıradan insanlara nazaran çok daha çabuk büyüyüp geliştiğinden ve maceraya atılacak niteliğe kavuştuğundan söz edilir. Bir bebeğin dünyaya gelmesinden sonra fiziksel kuvvetinin üstün özellik sergilemesi mümkün değilken destan kahramanı henüz bebek ya da çocuk denilebilecek yaşta yetişkin insanlardan daha kuvvetlidir. Destan kahramanı doğumundan kısa bir süre sonra yürür, koşar, oynar ve mücadeleye girişir. Kısa sürede büyüyüp gelişme olağan dışı bir durum olmakla kahramanı sıradanlıktan sıyıran bir özelliktir.

Fiziksel üstünlük haricinde alp tipi parlak zekâsıyla da dikkat çeker. Destan kahramanı yaşıtlarından çok daha önce konuşur. Bu konuda akla gelebilecek ilk örnek Oğuz Kağan'ın doğumundan hemen sonra konuşması, yiyecek olarak anne sütü yerine çiğ et,

ekmek ve kımız istemesidir. Aklen yaşıtlarından ve ilerde de etrafındaki insanlardan daha önde olması gereken alp tipindeki kahraman, olayları çabuk kavrayan ve ona göre davranış geliştiren bir yapıya sahiptir. Bu durum bebeklikten çabucak kurtulmanın ilk işareti sayılabilecek olan konuşmanın erken başlamasıyla verilerek yüksek zekâya dikkat çekilir. Kahramanın yüksek zekâsı onun mecbur olmadıkça savaşmayan yapısına ve karşılaşacağı kaosların akılla çözülmesine katkı sunar.

Kahramanların gelişim özelliklerinin yanı sıra onları yaşıtı diğer çocuklardan ayıran bir diğer faktör de sergiledikleri davranışlardaki olgunluk ve asalettir. Kahraman doğumundan itibaren güzel davranışlarıyla etrafındakilerin dikkatini üzerine çeker ve onlarda saygı duygusunu uyandırır. Bu saygı duygusu ileride lider olduğunda kendine tabi bir halk yaratmak konusunda toplumsal birleşimin sağlanmasına hizmet eder. Kahramanın fiziksel kuvvetinin olağan dışı olmasını Dede Korkut hikâyelerindeki Boğaç Han boyunda görmekteyiz. Henüz çocuk yaşta olan Boğaç üstüne doğru gelen boğayı bir yumrukta yere serer ve sonra boynunu sıkarak öldürür.

> Meğer sultanum, Dirse Hanun oğlançuğu üç dahı ordu uşağı meydana aşuk oynarlar idi. Buğayı koyu virdiler, oğlançuklara kaç didiler. Ol üç oğlan kaçdı. Dirse Hanun oğlançuğu kaçmadı, ağ meydanın ortasında baktı turdı. Buğa dahı oğlana sürdü geldi. Diledi ki oğlanı helak kılay idi. Oğlan yumruğıyile buğanun alnına kıya turup çaldı, buğa götin götin gitti (Ergin, 2016: 82).

Boğa ile mücadelesi sonunda Dede Korkut'un gelip saz çalıp ad vermesiyle Dirse Han'ın oğlu Boğaç adını alır. Burada çocuk yaşta olmasına rağmen yetişkinlerin dahi baş eğdiremediği azgın bir boğaya karşı korkusuzca durması, onu bir yumrukta yere sermesi ve ardından yine kendi fiziksel gücüyle boğanın boynunu sıkarak kırması bu çocuğun olağan dışı özelliğini pekiştiren gözle görülür davranışlar silsilesidir. Boğaç Han yaşıtı çocuklara nazaran daha cesur ve daha kuvvetlidir.

Fiziksel güç ile dikkat çeken destan kahramanlarına bir örnek de Oğuz Kağan'ın halkın başına musallat olan ve kimsenin öldürmeye cesaret edemediği gergedan şeklinde tasvir edilen canavarı öldürmesidir. Halkın başına musallat olan canavarı aramak için korkusuzca ormana giden ve onu takip edip öldürmeyi başaran Oğuz Kağan yaşının küçüklüğüne rağmen toplumsal bir sorunu çözmekle diğer insanlardan ayrışır. Oğuz Kağan örneğinden hareketle değerlendirirsek kahraman olacak kişinin ortaya çıkması topumun çözülemeyen bir sorunla karşı karşıya kaldığı buhran dönemi olarak düşünülebilir. Kaos dönemlerinde ortaya çıkarak halkının sorunlarına çözüm olan kişi kahraman olur, Oğuz

Kağan Destanı'nda da gergedana benzer canavarın halka huzursuzluk vermesi ve kimse onunla karşılaşmaya cesaret edemezken Oğuz Kağan'ın canavarı alt etmesi kaostan çözüme giden yoldaki liderlik vasfının gerçekleşmesidir. Burada fiziksel güce ek olarak yüksek zekâ da dikkat çeker.

Destan kahramanlarının fiziksel kuvvetleri ile yaşıtlarından ve yer yer toplumdaki diğer insanlardan da ayrılmasının haricinde akıl olarak da üstün oldukları bir gerçektir. Çünkü karşılaşılan her durum birebir mücadele ederek alt edemez, bazen de düşmanı akılla yok etmek gerekir ki bu noktada kahramanlar keskin zekâlarıyla ön plana çıkarlar. Her destan kahramanında görülmese de çoğu destanda kahramanın aklen kuvvetli olması beklenir. Doğumundan itibaren çeşitli hususiyetlerle zekâ yüksekliğe dikkat çekilen kahraman yaşıtlarından önce konuşur ve onlardan daha üstün bir akla sahiptir. Bu noktada Oğuz Kağan'ın erken konuşması örnek verilebilir.

> Bu çocuk anasının göğsünden ilk sütü emdi ve bir daha emmedi. Çiğ et, çorba ve şarap istedi. Dile gelmeğe başladı; kırk gün sonra büyüdü, yürüdü ve oynadı. Ayakları öküz ayağı gibi, beli kurt beli gibi, omuzları samur omuzu gibi, göğsü ayı gibi idi. Vücudu baştan aşağı tüylü idi. At sürüleri güder, ata biner ve av avlardı. Günlerden ve gecelerden sonra yiğit oldu (Bang ve Rahmeti, 1936: 11).

Oğuz Kağan'ın çok kısa sürede büyüyüp gelişmesi gibi Ak Tayçı Destanı'nda da benzeri bir durum söz konusudur. Bu destanda olağanüstü bir kurt, destan kahramanı olarak doğan çocuğu ailesinden alarak yaşadığı yere getirir ve burada büyütmeye başladığı çocuk kısa zamanda hızla gelişir: "Çocuğu kendi yaşadığı dağa getiren Ak Börü onu beslemeleri için maral getirir. İki maralın beslediği çocuk iki günde anne, altı günde baba deyip yürümeye başlar" (Dilek, 2002: 26). Destan kahramanı Ak Tayçı'nın doğumundan hemen sonraki dönemine ait bu anlatımda yer alan sıra dışılıklara Oğuz Kağan'ın doğumundan sonra süratle büyümesi ve gelişmesiyle aynı niteliktedir. Bu destana benzer şekilde Altay destanlarından Erke Koo Destanı'nda da Ar Aspak'ın annesinin demir yüksüğünden kız çocuk, babasının çakmak taşından erkek çocuk çıkar. Erke Koo kardeşiyle birlikte kimsesiz bir vaziyette yola çıkar, bayılır. Onu bulan adam çocuğu beslediğinde çocuk kısa sürede büyür. "Baygın yatan Erke Koo bir süre sonra kendine gelir. Yoldan geçen avcılardan et ister. Fakat hiçbiri ona yiyecek vermez. Nihayet Kögüdey Mergen adlı bir bahadır Erke Koo'yu doyurup yanına alarak yurduna getirir. Erke Koo kısa zamanda büyüyüp güçlü bir delikanlı olur" (Dilek, 2007b:19). Kahramanın günler ve geceler içinde hızla büyümesi, doğduktan hemen sonra dile gelip konuşması ve büyük insanların yemeklerinden ve

içeceklerinden istemesi onun olağan dışı bir özellikte olduğunu aynı zamanda da yüksek bir akli donanım ile dünyaya geldiğini gösterir.

Nogay destanlarında da diğer Türk destanlarında olduğu gibi kahramanın çocukluğu olağan dışıdır. Nogay destanları içinde fiziksel kuvvetiyle dikkat çeken hatta bu yönü şikâyetlere konu olduğundan annesiyle birlikte köyü terk edip on altı yıl dışarda yaşadıktan sonra eve geri dönen Aysıl'ın Oğlu Ahmet Destanı'nın alp tipi dikkat çeker. Destanda yedi yıl çocuksuzluğun ardından doğan Ahmet çok çabuk büyür ve gelişir. Ahmet'in olağan dışı gelişimi onun dikkat çekmesine sebebiyet vereceğinden annesi tarafından on bir yıl boyunca sokağa çıkarılmadan evde yetişen kahraman, ancak bu zamandan sonra sokağa çıkıp diğer çocuklarla oynamaya başlar.

Türk destanlarında yer alan kahramanların çocuklukları anlatılırken onların yaşıtlarından çok daha önce koşup oynadığına ve konuştuğuna değinilerek güçlerinin ise bir yetişkinden dahi daha fazla oldu belirtilir. Diğer Türk destanlarında olduğu gibi Ahmet'in de yaşıtlarından çok daha önce gelişim göstermesi destan metninde açıkça anlatılmasa da on bir yaşına kadar sışarı çıkartılmamış olduğundan anlaşılır. Destanın devamında Ahmet'in gücünün yaşıtlarından çok olmasına atıf olarak oyun oynadığı çocuklardan zorla aşık aldığı anlatılır.

> Ahmettiñ ol kılıkları Yanbek-hanga yetken. Tevkelem aşuvlı bolgan hannan korkıp, ulın alıp, avıldan şagıp ketip şahar şahardı kaldırıp yasaydı.
>
> Ahmet'in o huyları Ynabek Han'a ulaştı. Tevkelem öfkeli kızgın olan handan korkup oğlunu alıp, köyden çıkıp giderek şehir şehir dolaşıp duruyordu (ND, 2014: 35)

Ahmet aşık oynadığı çocuklardan eğer aşığı üterse vereninkini alan, vermeyeninkini de döve döve alan bir çocuktur. Ahmet'in bu özellikleri kısa sürede çocukların aileleri tarafından Yanbek Han'a şikâyet olarak ulaştırılır. Bu noktada destan kahramanı Ahmet'in oyun oynadığı ve muhtemelen yaşıt sayılan çocuklardan kuvvetçe üstün olduğu anlaşılmaktadır. Sokakta oynarken sürekli olarak çocukları alt etmesi ve onları dövmesi sebebiyle halk bu konuyu Han'a şikâyet olarak iletir. Halkın huzursuzluğu üzerine oğlunun başına bir iş gelmemesi için Ahmet'in annesi Tevkelem oğlunu da yanına alarak on altı yıl farklı yerlerde kala kala çocuğunu büyütür ve tekrar köyüne döner. Burada fiziksel olarak diğer çocuklardan üstün bir güce sahip olan Ahmet'in bu yönünün içinde yaşadığı toplumun dikkatini çektiği görülür. Bir diğer husus ise hükümdarın iktidarını tehlikeye düşürecek herhangi bir gücü karşısında görmek istemeyeceğidir. Bu olasılıkları düşünen ve Yanbek

Han'ın öfkesinden ve oğlunun başına bir zarar gelmemesinden çekinen Tevkelem oğlunu da yanına alarak köyden ayrılır. Annesi tarafından evden uzaklaştırılan kahraman bilinç sahibi olup gücünü yalnızca gerektiği zamanlarda kullanabileceği yaşa gelinceye değin toplumdan soyutlanmaya çalışılır. Evi terk ederek farklı yerlerde göçebe yaşamın seçilmesi bir çeşit saklanama olarak da düşünülmelidir. Çünkü özellikle destan metinlerinde Hanlar kendilerinden daha güçlü birinin varlığından hoşnut olmayacakları için o kişiyi yok etme yönünde karar alırlar. Bu noktada Tevkelem'in oğlunu korumak adına evden uzaklaşması ve gittiği hiçbir yerde uzun süreli kalmayarak dikkatleri üzerine çekmeden evvel yer değiştirmesi çocuğunu korumak için almış olduğu bir tedbirdir.

> Ahmettiñ ol kılıkları Yanbek hanga yetken. Tevkeyem aşuvlu bolgan hannan korkıp, ulın alıp, avıldan şıgıp kertip şahar şahardı kıdırıp yasaydı. Süytüp Tevkeyem ulı man bes yıldı kıdırıp yasydı. Ahmet deseñ de on altı yasına şıgadı.
>
> Ahmet'in huyları Yanbek Han'a ulaştı. Tevkeyem öfkeli kızgın olan handan korkup oğlunu alıp, köyden çıkıp giderek şehir şehir dolaşıp yaşıyordu. Böylece Tevkeyem beş yıl dolaşıp yaşamıştı. Ahmet yaklaşık on altı yaşına gelmişti (ND, 2014: 35).

Tevkelem'in tedbirli tutumu sayesinde gücü yaşıtlarınca dikkat çekmeyecek kadar gizlenebilen Ahmet de bu süre zarfında on altı yaşına gelir. Dolayısıyla bir genç olarak sıradan insanların da mücadeleye girişebileceği ve çocuksu tutumlar yerine daha bilinçli kararlar alınabilecek bir yaş olması itibariyle olgunlaşan oğluyla Tevkelem evine geri döner. Bu süre zarfında Ahmet'in on altı yaşına gelinceye dek nasıl büyüyüp yetiştiği konusunda bilgi verilmemiş olsa da destan anlatımından çıkarılan sonuç Ahmet'in olağan dışı gücünün belli bir süre gizlenmesi ve çocuğun vereceği kararlar konusunda olgunlaşacak yaşa gelmesinin beklendiğidir. Türk destanlarında kahramanın ilk kahramanlığını gösterdiği ya da kahramanlık göstermesi beklendiği yaş aralığına da bakacak olursak on altı yaş genel olarak kahramanlık yaşı olarak öne çıkmaktadır. Ahmet'in de on altı yaşına geldiğinde annesiyle birlikte köyüne dönmesi kahramanın artık çocukluk döneminden çıkarak bir kahramanlık göstereceğine işaret etektedir. Bu noktada babasının kim olduğunu dahi bilmeyen Ahmet on altı yaşına gelip eve geri döndükten sonra bu sırrın aslına da vakıf olacaktır. Yanbek Han'a isyan edip dağa çıkan Aysıl bunca yılın ardından yeniden dağdan iner ve kendisi oğluna tanıtır. Dolayısıyla on altı yaşına değin Ahmet'in hayatında yaşananlar onun çocukluk dönemine dairdir ve onun yalnızca fiziksel gücünü değil akli melekelerini ve duygularını da kontrol edebileceği yaşa gelmesi beklendiği anlaşılır. On altı

yaşından sonra evine geri dönen ve babasıyla tanışan Ahmet'in maceraya atılmak için ilk kahramanlığını gösterme vaktinin geldiği anlaşılır.

Nogay destanları içinde Edige Destanı'nda kahraman Edige'nin de tıpkı Aysıl'ın Oğlu Ahmet Destanı'nda olduğu gibi çok çabuk büyüdüğü ve yaşıtlarından üstün bir akla sahip olduğu yönünde bilgiler mevcuttur. Soy silsilesi ile başlayan Edige Destanı'nda alp tipine mahsus nitelikleri sergileyen tek kişi merkezi kahraman konumundaki Edige olmayıp onun babası ve dedesi de benzer nitelikler gösterirler. Alp tipinin bir özelliği olarak doğan çocuğun kısa sürede büyüyüp gelişmesi Barkaya ve Kutlı-Kaya için de geçerlidir. Çoban kızından doğma Barkaya'nın tez yetişip büyümesi hakkında destan metninde şu ifadeler geçmektedir:

> Zamanı yetip kızdan bir ul bala tuvadı. Ol da tez ösip asıl boladı. Munun Barkaya dep ataydılar. Bu bek alıllı yitik bala boladı.
>
> Vaktinde kızdan erkek çocuk doğar. Çocuk da tez yetişip büyür. Bunun adını Barkaya koyarlar. Bu pek akıllı, zeki bir çocuk olur (ND, 2014: 91)

Barkaya'nın kısa zamanda yetişip büyümesi ve akıllı bir çocuk olması onun hem fiziken hem de zihnen ileri bir düzeyde gelişim gösterdiğine işarettir. Böylece destanlarda yer alan alp tiplerinin özelliği olan tez yetişip büyüme ve üstün zekâ özellikleri Barkaya'da da mevcuttur. Aynı şekilde Barkaya'nın oğlu Kutlı Kaya'nın da çabuk büyüyen yönüne destanda vurgu yapılmış olup bu kısımlar şu şekilde aktarılır:

> Kutlı Kaya kişkeyinnen baslap atası man birge anga yuripbaslaydı. Anga bek usta boladı. Yas üyken bolganda anşı kuslarınday agır kus bir yerdenge tabılmaydı.
>
> Kutlı Kaya küçüklüğünden beri babsı ile av yapmaya başlar avcı olur. Özellikle de av kuşlarında çok ustadır. Delikanlı olduğunda avcı kuşları öğrenmeye başlar (ND, 2014:91)

Kutlı-Kaya, pek çok Türk destan geleneği alp tipinden farklı olarak avcılığa çok erken yaşlarda başlar. Genellikle çocuğun ergenlik dönemlerine tekabül eden avcılık geleneğinin aksine Kutlı-Kaya küçük yaşından beri babası ile birlikte avcılık eder. Dede Korkut Destanları'nda da sıklıkla on beş ila on altı yaş civarı ilk avına çıkan, ilk kahramanlığını sergileyen destan kahramanları yer almaktadır. Bu bağlamda Kutlı Kaya'nın genel durumun aksine çok erken yaşta gösterdiği gelişim onun ava çıkmasını ve av üzerine eğitim almasını mümkün kıldığı anlaşılır. Kutlı Kaya da olduğu gibi onun oğlu Edige de oldukça ileri düzeyde bir gelişim sergiler.

Kutlı Kayadıñ yanı küşlekleyn iytiboladı kasında. Boladıñ yılaganın toktatal maganda, Kutlı Kaya balağa iyti emdiredi. Bir hıylı zaman bala iytti emip yaşaydı. Sovında iyt emdirmeytagan boladı. Kutlı Kaya kalayettegin bilmey, avılga yasırtın kaygadı. Baladı bir yılkışı tenine kaldırdı. Özi avılga yaşamağa Toktamış ıslap öltirer dep korkardı. Kutlı Kayadıñ teni yılkışıdıñ tokız ulı bar eken. Kutlı Kaya çocuğunu kucaklayıp alır. Çocuk ağlar, avutamaz. Kutlı Kaya'nın karşısında yeni yavrulamış iti durmaktadır. Çocuğun sesini kesemeyince, Kutlı Kaya çocuğa iti emdirir. Bu hâlden bir hayli zaman çocuk iti emip sütüyle büyür. Sonunda it kendini emdirmez olur. Kutlı Kaya ne yapacağını bilemez, gizlice köye döner. Çocuğu bir yılkıcının karısına bırakır. Toktamış öldürür diye korkar. Kutlı Kaya'nın yaşdaşı yılkıcının dokuz oğlu vardır (ND, 2014: 94)

Edige'nin doğumunun ardından annesi onu babasına terk edip gider. Çaresiz kalan Kutlı Kaya ağlayan çocuğun beslenebilmesi için onu yeni doğum yapmış olan köpeğinin sütü ile besler. Ancak bir süre sonra köpekte de süt kalmayınca çocuğun bakımı için yardım aramak amacıyla gizlice köye gider. Burada dokuz çocuklu bir yılkıcı bulur ve onun hanımına Edige'yi emanet ederek ormana döner. Edige yıklıcının dokuz çocuğu ile büyümeye başlar.

> Çocuğu bir yılkıcının karısına bırakır. Kendisi köyde yaşamaya Toktamış öldürür diye korkar. Kutlı Kaya'nın yaşıtı yılkıcının dokuz oğlu vardır. Kutlı Kaya oğluna Edige ismini koyar, Edige'yi de dokuz oğlanın arasına katarlar. Kutlı Kaya tekrar ormana döner. Edige çok çabuk büyür ve çok zeki olur. Çocuklarla tepişirken hepsine üstün gelir (ND, 2014: 94).

Edige'nin de dedesi ve babası gibi çabuk büyüyüp gelişen ve zeki olan yapısına destan metninde yer verilir. Edige yılkıcının çocukları arsında en sevileni olmayı da başarır. Zekâsı ve iyi özellikleriyle yılkıcı ailesinin sevgisini kazanır. Toktamış Han'a gelen bir kişi Kutlı-Kaya'nın oğlunun Edige adında olup bir yılkıcının çocukları arasında yaşayıp gittiğini, Kutlı-Kaya'nın ise ormanda yaşıyor olduğunu bildirir. Toktamış Han, bu çocuğun varlığından haberdar olunca hemen harekete geçer. Toktamış, yılkıcıdan Edige'yi getirmesini ister ve çocuğu öldürmek için darağacı kurdurur. Yılkıcı eve gelip hanımıyla konuşur; kendilerinin dokuz Kutlı Kaya'nın ise bir çocuğu olduğunu, bu çocuğun kendi çocuklarından farklı olarak ileride batır olacağını söyler. Kendi çocuklarından birini Toktamış'a vermeğe ve Edige'yi saklamaya hanımını razı eder. Toktamış, yılkıcının getirdiği çocuğu darağacına asar ve bu sayede ölümden kurtulan Edige yılkıcı ailesiyle birlikte yaşamaya devam eder. Destanın bu kısmında Toktamış Han'ın ne denli kindar ve acımasız olduğu anlaşılmaktadır.

Yılkışı üyüne kaytadıen pişesine aytadı: “Bizde togız ul bar. Kutlı Kayadıñ yalgız ulın öltirkişey, biz Toktamıska özimizdiñ bir ulımızdı bereyik.” Yılkışıdıñ pişesi razı boladı. Yılkışı bir ulın alatta Toktamıska eketedi.

Yılkıcı evine döner ve karısına der ki: “bizde dokuz oülan var. Kutlı Kaya’nın yalnız bir oğlu var. O da pek yiğit bir batır olacağa benziyor. Kutlı Kaya’nın tek oğlunu öldüreceğine biz Toktamış’a kendimizin bir çocuğunu verelim.” Yılkıcının karısı razı olur. Yılkıcı bir oğlunu alır ve Toktamış’a götürür (ND, 2014: 94).

Edige’ye yeni bir isim verirler ve onu Kubugul adı ile anmaya başlarlar. Kubugul’un manası “kızıl oğul” demektir ve Edige’nin babası Kutlı-Kaya’ya da “Kuba” denildiği destan metninde iletilen ifadelerdir. Bu bağlamda destan kahramanlarının adlandırmalarında sıklıkla kullanılan güç kuvvet manaları içeren ifadelerden Edige Destanı’nda kullanılan “kızıl oğul” ve “kuba” sıfatları kahramanın alpliğini destekler niteliktedir. Adlandırmanın önemi açısından özellikle Edige destanının soy silsilesinin isimlendirilmesi dikkat çekici olurken merkezi kahramanın adlandırmasında kullanılan sıfatlar da ayrı bir değer taşımaktadır.

Èdige yılkışıdıñ kolında sav kaldı. Yılkışı man pişesibuga endi Èdige demey Kubugul deydiler. Olay değeni “Kuba oğul” demek boladı. “Kuba” dep bek yürekli betirge aytılgan betir demklik boladı. Kutlı Kaya a mazallı, yigerlş betir bolgan soñ oga da “Kuba” değenler. Èndi oniñ ulı Èdigege “Kubaoğul” “Kubugul” dep ad taktılar.

Edige yılkıcının elinde sağ kalır. Yılkıcı ile karısı çocuğa Edige demez. Kubugul derler. Bunun anlamı “Kızıl oğul” anlamına gelmektedir. Kuba-kızıl diye çok yürekli batıra söylenen bahadır demektir. Kutlı Kaya’da kuvvetli, yürekli bahadır olduktan sonra, onada “Kuba” demişlerdi. Şimdi onun oğlu Edige’ye, “Kubaoğul”, “Kubugul diye ad taktılar (ND, 2014: 95).

Edige ölümden kurtulunca yılkıcı ailesi ile birlikte yaşamaya devam eder. Yılkıcının oğulları Toktamış Han’ın yanında yılkıcılık yaparken Edige ise bir zenginin yanında buzağı bakımına gider ve gündüzleri bu iş yapıp akşamları ise yılkıcı ailesinin yanında kalmayı sürdürür. Nogay destanları içinde kahramanın çocukluğuna dair en teferruatlı bilgi alabileceğimiz destan Edige Destanı’dır. Bu destan, merkezi kahramanın çocukluğu haricinde bebekliği ve hatta kendinden önceki üst soyları hakkında da bilgiler verilerek bir aile ağacı tablosu sunulmuş olmakla geniş bilgi edinilebilen nadir örnekler arasındadır.

Nogay destanları arasında kahramanın çocukluk çağına değinmede bulunan bir başka destan Edil Sultan Destanı’dır. Destanın merkezi alp tipi olan Edil Sultan’ın çocukluk dönemi hakkında annesinin sözleri bilgi aktarmaktadır. Edil Sultan’ın babası Pehlivan

Sultan'ın Orak tarafından öldürülmesi üzerine halk intikam alınacak günü beklerken Edil Sultan babasının ölümünün üzerinden çok zaman geçtiğini artık kan davası gütmek yerine dostluk kurulması gerektiğini söylediğinde bu sözler Orak'ın Koban'da yaşayan oğulları Karasay ve Kazıy'a ulaşır. İşittikleri sözler üzerine Karasay ve Kazıy kardeşler Edil Sultan'a doğru gitmeye karar verirler. Edil Sultan'ın yanına gelen kardeşler kahramanın dostluğu ile karşılaşıp ona biat ettiklerini bildirirler. Edil'in düşmanlarına dahi dostça davranmasından Edil'in annesi kıvanç duyar ve bir türkü söyler. Bu türkü içinde Edil'in hangi yaşlarda neler yaptığı anlatılmaktadır.

Danalardıñ danası	Bilgililerin bilgilisi
Edil soltan anası	Edil Sultan anası
Dana-biyke, anavda	Dana-biyke böyle
Bılay da aytıp tolgaydı	Böyle de deyip söyledi:
Kulunşagım menin Edilim	At yavrum benim Edil'im
On bir yasına kelgende	On bir yaşına geldiğinde
Bil tasınday yaynagan	Bil taşı gibi parlayan
On eki yasına kelgende	On iki yaşına geldiğinde
Ègevil bolat oklar atagan	Eğelenmiş demir oklar atan
On uyıts yasına kelgende	On üç yaşına geldiğinde
Uyadagı bala kustay talpıngan	Yuvadaki yavru kuş gibi çırpınan
On dört yasına kelgende	On dört yaşına geldiğinde
Töreli hannıñ sözi söylegen	Töreli hanın sözünü söyleyen
On bes yasına kelgende	On beş yaşına geldiğinde
Beli sıluv at mingen	Beli güzel at binen (ND, 2014: 122)

Edil Sultan'ın annesi Dana Biyke'nin sözlerine bakıldığında onun Edil Sutan'ın çocukluğunda neler yaptığına dair verdiği bilgiler oldukça önemlidir. Dana Biyke, oğlunun yıl yıl yaptığı önemli gelişim aşamalarını on bir yaşından itibaren başlatarak anlatır. Edil Sultan on bir yaşına geldiğinde kendisini göstermeye başlar. Bunu "bil taşı gibi parlayan"

ifadesinden anlamak mümkündür. On iki yaşına ulaştığında ok ve yay kullanmaya başladığı, on üç yaşına geldiğinde savaş aletlerinin bir kısmını kullanıyor olmakla birlikte daha da hareketlendiği anlaşılır. Edil Sultan on dört yaşında hükümdarın buyruklarına itaat etmeye başlar. Bu ifadeden anlaşılan Edil Sultan'ın toplumdaki yetişkinler gibi genel kurallara, kaidelere uygun davrandığı gerçeğidir. On beş yaşına gelen Edil Sultan iyi cins atlara binmeye başlar ve bu konuda ustalaşır.

On bir yaşından on beş yaşına kadar toplumda sergilediği davranışlarla dikkat çeken, takdir kazanan Edil Sultan bu aşamadan sonra erginlik çağına geçiş yapacaktır. Destan metinlerinde merkezi kahramanın ergin olma yolunda adım attığı yaş on altı olarak verilir ve bu çağa kadar geçen süre zarfında kahramanın toplum içinde öğrenmesi gerekenler vardır. Bunlar toplumsal kurallar bütünü içerisinde yer alan örf adetlerdir. Bunlara ek olarak savaş aletlerinin kullanımı ve binicilik de destan kahramanının on altı yaşına kadar öğrendiği beceriler arasındadır. Erginlenme başlangıcı olan on altı yaş itibariyle ise yetişkinler ile aynı düzeyde toplumsal yerini alan kahraman onlar gibi davranışlar sergilemeye başlar.

On altı yasına kelgende	On altı yaşına geldiğinde
Abadanlı	Gösterişli
Hanlar mınan küresken	Hanlar ile güreşen
Küreskenin mert etken	Savaşını mertçe eden
Tolı Kırım dert etken	Tüm Kırım'ı dert eden
Ey, Edilim, sol zamanda	Ay, Edil'im o zaman
Men ah! İşim tartkaman!	Ben ah! İçimi çekerim!
On eti yasına kelgende	On yedi yaşına geldiğinde
Etpislep saklav iyertken	Yetmişer muhafıza boyun eğdiren
On segiz yasına kelgende	On sekiz yaşına geldiğinde
Seksenlep saklav iertken	Seksener muhafıza boyun eğdiren
Seksenin de teñ körgen.	Seksenini de dost gören (ND, 2014: 122)

Edil Sultan destan geleneğine paralel olarak diğer Türk destanlarında da olduğu gibi on altı yaşına geldiğinde toplumun yetişkin yaş grubuna mensup kişileri ile birlikte hareket

etmeye, onların dâhil olduğu toplumsal sisteme var olmaya başlar. Henüz on altı yaşında olmasına rağmen hanlarla güreşiyor olması yetişkinlerle aynı toplulukta yer aldığını göstermesinin yanında da bu genç yaşında tecrübeli ve yetişkin hükümdarlarla güreşmesi Edil Sultan'ın güçlü bir fiziki kuvvete sahip olduğunu gösterir.

On togız yasına kelgende	On dokuz yaşına geldiğinde
Toksanlap saklav iertken	Doksanar muhafıza boyun eğdiren
Toksanın da teñ körgen	Doksanını da dost gören.
Torkadan	Pahâlı ipekten
Özge tonlar kiymegen	Başka elbiseler giyinmeyen
Tolı yurttı küzertken, ay!	Tüm yurdu gözeten hey!
Yırma yasına kelgende	Yirmi yaşına geldiğinde
Küñkerdey ullı patşadan	Güneşler gibi padişahtan
Katar katar at kelgen.	Katar katar at gelen (ND, 2014: 122)

Edil Sultan on dokuz yaşına geldiğinde güçlü fiziki yapısı ve askeri savaş aletleriyle tekniği iyi kullanması sebebiyle doksan muhafıza boyun eğdirir. Bu doksan muhafız daha sonra kendisine dost olur. Edil Sultan genç yaşta olmasına karşın rütbeli kişiler olmasıyla yaşça kendinden büyük ve tecrübeli askerlere dahi boyun eğdirmeyi başaran yapısı dikkat çeker. Bu yaşlarına dair bir başka bilgi ise onun güzel giyimli olması hususunda olup pahalı ipek kumaştan elbise giyindiği yönünde bilgiyi içerir. Kahramanların ya da kahramanların sevgilileri hakkında destan metinlerinde sıklıkla rastlanan bilgiler arasında onların giyimleri de yer alır. Bu bağlamda Edil Sultan'ın giyimi hakkında onun ipekli kumaştan elbiseleri tercih eden, zevk sahip bir kahraman olduğu bilgisi aktarılır. Edil Sultan yirmi yaşına geldiğinde onun gösterdiği başarılara istinaden padişahtan kendisine katar katar atlar gönderilir. Hükümdarın takdirini kazanan Edil Sultan'ın asil davranışlarına karşın gönderilen tebrik hediyeleri destan kahramanının başarılarına dikkat çekerken hükümdar tarafından da tanınan bilinen ve takdir edilen bir yapıya sahip olmasıyla yiğit yönü vurgulanır.

Edil Sultan'ın annesinin sözlerinden anlaşıldığı üzere Edil, Kırım halkı içinde sevilen sayılan, bilge kişiliği ve dostane tavırlarıyla ön plana çıkan, iyi at binen, güzel ok atan, savaş

meydanında cesur, düşmanına dahi merhametli olan bir karakter çizmektedir. Onun on bir yaşından yirmi yaşına kadar olan çocukluk ve ilk gençlik zamanları yine bir alp özelliği taşıyarak geçmiştir. Türk destanlarında destan kahramanlarının çocukluk döneminden itibaren kahramanlık özellikleri göstermesi geleneğine Edil Sultan'ın da uyduğu yukarıdaki satırlar incelendiğinde anlaşılmaktadır.

Türk destan geleneğinde bir kahramanın ortaya çıkması için toplumun buhran döneminden geçmesi gerekir. Bu bağlamda Edil Sultan Destanı'nın kahramanı da Kırım halkının zor günler yaşadığı, basiretsiz, çıkarcı Kırım hanları ile baskıcı Türk sultanları tarafından yönetildiği bir zamanda ortaya çıkar. Destanda bahsedildiği üzere eskiden Kırım'da Kırım Hanlığı adında bir hanlık olup bu hanlığa yönetici olarak atanacak kişiler Türk sultanları tarafından belirlenir. Türk sultanları kendilerine itaat eden, sözlerinden çıkmayan kişileri İstanbul'a saraya alıp eğitir, Türkçe öğretir ve bu kişileri günü geldiğinde de Kırım'a han olarak atarlar. Ancak Kırım'a han olan bu kişiler Türk padişahının sözünden çıkarmayan, Kırım halkına da eziyet eden kişiler olurlar. Halk bu duruma her ne kadar üzülse de kendilerini bu sıkıntıdan kurtaracak birini bulamaz. Böylesine sıkıntılı zamanlarda Edil Sultan adında, halk tarafından sevilen ve güvenilen bir yiğit kişi dikkatleri üzerine çekmeye başlar.

> Onıñ akında habarlar Stambılga da etken. Kırım hanı man Türk patşası Rdil-Soltandı kaytip bolsa da yok etpege oylaydılar. Tuvradan tuvra onı öltirmege halkta tartıyaadılar.
>
> Hakkındaki haberler İstanbul'a ulaşmış. Kırım Hanı ile Türk Padişahı aynı şekilde Edil Sultan'ı yok etmeyi düşündüler. Doğrudan doğruya onu öldürmeye halktan çekindiler (ND, 2014: 121).

Edil Sultan yiğitliği, özü sözü bir oluşuyla güvenilirliği, sözünün dinlenir oluşuyla da halk üzerindeki tesiri sayesinde etrafındakilerin ilgisini çeker. O, halkın sevgisini kazanan lider özellikleriyle tahta geçebilecek niteliklere haiz olması dolayısıyla Türk ve Kırım hükümdarlarında endişe uyandırır. Edil Sultan'ın başa geçmesi demek Türk sultanlarının Kırım'da olan hâkimiyetinin yok olması demektir. Diğer yandan da bu durum, Türk Sultanları yanında yetişen Kırım Hanları için de taht yolunun kapanması anlamına geldiğinden Edil Sultan'ın ortadan kaldırılması hem Türk hem de Kırım hanları tarafından düşünülmeye başlanır. Ancak halk tarafından bu denli sevilen ve sayılan bir kişinin öldürülmesi var olan hükümdarlar üzerinde toplumun olumsuz algısına sebep olacağından bu işi bir başka şekilde halletmek isterler. Kırım hanları ve Türk sultanları açısından adlarının lekelenmesi, kendilerine karşı isyanların çıkmasına sebebiyet verecek bir yöntem

dışında Edil Sultan'ın ortadan kaldırılması için hükümdarlar plan yaparlar. Onu bir savaşa gönderirler ve bu savaş meydanında da düşmana yem edilirlerse Edil Sultan'ın ölümünden sorumlu tutulamayacaklarını düşünürler. Bu düşünceler ile harekete geçen Kırım ve Türk sultanları Edil Sultan'ın yok edilmesi konusunda anlaşmaya varırlar ve onu Kızılbaşlar üzerine gönderirler. Destan metninde gelişen olaylara bakıldığında Edil Sultan'ın küçük yaşından başlayarak ilk gençlik çağları da dahil olmak üzere alp tipi özellikleri taşımaktadır. Destan kahramanının hem Türk hem de Kırım hanları tarafından fark edilmesiyle neticesinde duydukları taht korkusu Edil Sultan'ın ortadan kaldırılması için bu iki hükümdarlığın kötü niyetli ittifakına sebebiyet verir. Edil Sultan'ın yaşıtlarından farklı duruşu onun halk tarafından sevilmesini sağlarken hükümdarların ise endişesini arttırır. Kahramanın küçük yaşlardan itibaren ortaya çıkan nitelikleri Edil Sulatan alp tipinin yaşıtlarından farklı oluşuna açık bir örnek oluşturur.

Nogay destanları içinde tarihi arka plana dayanan Mamay Destanı'nın kahramanı Mamay Mirza'nın da çocukluk dönemine dair tam bir bilgi yer almasa da onun maceraya atılmadan evvelki halleri üzerinde durularak daha önceki zamanlarının da benzeri şekilde olduğuna dair çıkarımda bulunulması sağlanır. Musa Bey vefat etmeden evvel oğullarından hangisine aileyi ve devleti emanet edeceğine dair Asan Abız adındaki dostuna danışır. Asan Abız gece vakti gelip Musa Bey'in oğulları uykudayken onların yatış şekillerini inceler ve aralarında en akıllısını n Mamay olduğunu söyler.

> Asan Abız ayıttı: Èy dos! Seniñ uvıllarıñnın işinde Mamay'dan akıllısı yok. Bek akıllı. Köp edem onıñ aklına yetalmas.
>
> Asan Abız dedi: Ey dost! Senin oğullarının içinde Mamay'dan akıllısı yok. Pek akıllı. Çok kişi onun aklına yetişemez (ND, 2014: 191).

Asan Abız'ın tavsiyeleri üzerine Musa Bey ailesinin ve devletinin hanlığına Mamay'ı getirir. Mamay'ın babası Musa Bey'in vefatının ardından Asan Abız hem Musa Bey'in dostu hem de Nogay Ordası içinde sözü geçen bilge kişi olması sebebiyle Mamay'ı koruyup kollar. Yalnızca Mamay'ın ilk başkanlık döneminde değil destanın ilerleyen aşamalarında ve hatta Mamay'ın ölümünde de yine kahramanın yanında Asan Abız görülmektedir. Mamay'ın Asan Abız tarafından korunduğu şu şekilde geçmektedir.

> Kişkeyinde Mamaydı Asan Abız değen bek akıllı, üyken okıvı bolgan kişi asıragan. Ol Mamaydıñ atalığı. Sonıñ üşin
>
> Küçüklüğünde Mamay'ı Asan Abız denen pek akıllı, geniş ilmi olan kişi korur. O, Mamay'ın babalığıdır. Bunun için

Mamay, Asan Abızdı atasınıñ közinnen körip, er zatıı onı man keneşken.	Mamay, Asan Abız'ı babasının yerine kor, her şeyini onunla istişare eder (ND, 2014: 200).

Mamay'ın çocukluk dönemi hakkında destanda kısıtlı bilgi verilmiş olmasına karşın alp tipi çerçevesinde ele alındığında Asan Abız adındaki bilge kişinin ön görülerinin isabetli olmasına dayanılarak Mamay'ın küçük yaştan beri alp tipinde bir kahraman olduğu anlaşılır. O çocukluğundan beridir aklıyla ve olgun tavrıyla dikkat çeker ki uyku esnasında dahi bu nitelikleri bilge bir gözden kaçmamaktadır.

Kahramanın çocukluğuna dair malumat bulunan destan metinlerinde ortak nitelikler göze çarpar. Bunlar arasında kahramanın akıllıı pratik zekaya sahip, ileri görüşlü, güçlü, yaşıtlarından üstün bir güce ve akla sahip oluşuyla savaş sanatından da anlayan bir yapıda olmaları yer alır. Bu gibi özellikler alp tipi çerçevesinde ele alınan kahramanın çocukluk çağlarının benzer süreçlerden geçtiğini gösterir. Kahraman kapsamında yer alan kişilerin aklen, fiziken ve ruhen üstün nitelikli insanlar oldukları anlaşılır.

4.1.5. Kahraman Rüştünü İspatı

Destanlara yer alana kahramanalar genellikle uzun çocukluk süreçleri geçirmez ve hızla büyüyüp yetişkin olurlar, ancak onları yetişkin yapan yalnızca yaşıtlarından önde seyreden gelişimleri değil aynı zamanda olağanüstülük sergileyerek ilk kahramanlıklarını gerçekleştirmeleridir. Destan kahramanları erken yetişip büyüdüklerinden ilk kahramanlıklarını da erken yaşta sergilerler. Henüz küçük yaşta olmalarına rağmen güçlü, cesur, akıllı olan kahramanlar yetişkinlerle ya da güçlü ordularla mücadele edip muzaffer olurlar. Alp tipi niteliğindeki destan kahramanının ilk zaferi yalnızca fiziksel kuvvete dayalı bir mücadeleyle gerçekleşmez. Kahraman zihinsel üstünlüğünün ortaya çıktığı ve bu sayede yaşına rağmen toplumda kabul görecek mertebeye ulaştığına dair emareler sayesinde de ilk kahramanlığını gerçekleştirir. Toplumda var olan, çözümü güç bir meseleyi akılla çözmek de bir kahramanlık olarak addedilir. Bu bağlamda bilişsel mekanizmanın işlerliğindeki yücelik kahramanın alp özelliğini perçinler.

Türk destanları içinde küçük yaşta gücüyle ve savaş becerisiyle kahramanlık gösteren alp tiplerinden birisi Manas Destanı'nın merkezi kahramanı Manas'tır. Çakıp Han'ın tek evladı olan Manas bilek gücüyle diğer çocukları dize getirmenin yanında onları örgütleyip yanına yoldaş alabilecek teşkilatçı bir zihne de sahiptir. Kırgızlardan olan Cakıp Han'ın boyu

Altay'a sürgün gelmiş olup Kalmukların yanında sığıntı olarak yaşamaktadır. Bu durumda yurtlarını kaybetmiş olan Kırgız halkının tek ümidi yeniden yurtlarına kavuşmalarını sağlayacak birinin önderliğinde birleşip sürgün olmaktan kurtulmaktır. Kalmuk çocuklarını döven Manas'ın başına bir hâl gelmesinden endişelenen babası onu bir çobanın yanına verir. Kalmuklar gibi giyinmesini sağlayarak adını da değiştiren Cakıp'ın yaptıklarını öğrenen Esen Han adamlarını gönderir ve Manas'ı yakalamak ister. Manas, üzerine gelen düşmanı görünce saldırıya geçer.

> Bu durumu gören on iki yaşındaki Manas silahlanıp Aymanboz denilen atına bindi ve düşmana saldırdı. Bu Koçko'nun suratı korkunç idi, bıyığı dağ çukurunda biten ısırgan otuna benziyordu, burnunun delikleri cehennem çukuru gibi idi. Bu habis düşman Manas'ı düelloya çağırdı ve hücuma geçti. Manas, onu atından düşürdü (İnan, 1992: 9).

Manas'ın yaşı küçük olmasına rağmen üzerine saldıran yetişmiş ve donanımlı bir askeri atından düşürecek kadar iyi bir savaşçılığa sahip olması onun ileride bir kahraman olacağının işaretidir. Yaşananlara istinaden Manas'ın kahraman olacağı yönünde öngörüde bulunan bilge kişi Akbalta'dır. Akbalta'nın müjdelediği gibi Manas, halkını Kalmukların zulmünden kurtaran kişi olacaktır.

Alp tipi destan kahramanının maceraya atılmadan evvel rüştünü ispat edeceği bir hamle yaparak toplum içinde dikkat çekmesi gerekir. Bu aşama hem girişilecek asıl macera için bir ön hazırlık hem de kahramanın çocukluk çağından çıktığını gösteren ilk işaret olması açısından aşılması gereken bir eşiktir. Ergenliğe ulaşan kahraman artık bir çocuk değildir ve toplumdaki diğer yetişkin erkekler tarafından kabul gören bir yapıya sahip olur. Alp tipinde yer alan merkezi kişi rüştünün ispatını ilk kahramanlık olarak addedilen girişim ile gerçekleştirir. Buna en iyi örnek Türk kahraman prototipi olan Oğuz Kağan'ın asıl macerasına çıkmadan evvel halkın başına musallat olan gergedanı öldürmesi vesilesiyle ergin olduğunu ispat etmesidir.

Oğuz Kağan halka eziyet eden, atları, geyikleri öldüren gergedanın yaşadığı ormana giderek onu avlamak ister. Ormana gittiğinde bir geyik avlar ve söğüt dalını ip gibi kullanıp onu ağaca bağlar. Sabah olduğunda geyiği bağladığı yere gelip bakar ki gergedan geyiği almış gitmiş. Bu sefer bir ayıyı tutup altın kuşağıyla onu da ağaca bağlar. Ertesi sabah gergedanın ayıyı da aldığını görür. Bu sefer Oğuz Kağan ağacın dibine kendisi oturur ve beklemeye başlar. Gergedan gelince kalkanıyla kendini siper den Oğuz Kağan onun başına kargı ile vurup gergedanı öldürür, kılıcı ile gergedanın başını keser. Bu başı alıp yurduna

gider ve ertesi gün gelip gergedanın vücudunun olduğu yere bakar ki bir ala doğan onun bağırsaklarını yemektedir. Ala doğanı da okla öldürüp başını keser. "Gergedan geyiği yedi, ayıyı yedi, kargım onu öldürdü. Gergedanı ala doğan yedi, okum onu öldürdü, bakır olduğu için" (Bang-Rahmeti, 1936, 13). Oğuz Kağan'ın toplumun başına bela olan gergedanı öldürmesi ve bu huzursuzluğa son vermesi onun ilk kahramanlığıdır. Bu sayede Oğuz Kağan erginleştiğini göstererek rüştünü ispat eder, toplum tarafından tanınır ve asıl macerası bu ilk kahramanlık ardından başlar.

Halkın içinde düştüğü kötü durumdan kurtulması için destan kahramanı esas maceraya atılmadan evvel küçük çatışmalarda ya da bir sorunun çözümünde rol oynayarak ileride yapacağı büyük hamlelerin ilk adımını atar. Türk destanlarında alp tipinin ilk kahramanlığı asıl macera için bir eşik vazifesi görür. Benzeri şekilde Nogay destanları içinde de kahramanın ilk başarılarıyla onun çocukluktan çıkıp ergenliğe ve ardından erginlenme sürecine girdiğini gösteren aşamalar mevcuttur.

Nogay destanları içinde kahramanın çocukluktan çıkıp toplumca kabul göreceği ilk eşiğin anlatıldığı destanlardan biri Aysıl'ın Oğlu Ahmet Destanı'dır. Olağandışı gücünü sonucunda halkın şikayetleri sebebiyle ülkenin hükümdarı Yanbek Han'ın öfkesini üzerine çeken Ahmet'in durumu üzerine annesi düşünmeye başlar. Ahmet'in annesi oğlunun başına bir iş gelmemesi için çocuğunu yanına alarak köyden uzak beş yıl geçirir. Ahmet on altı yaşına geldiğinde annesiyle beraber köyüne, evine geri döner. On altı yaşına gelen Ahmet babası ile ilk kez tanışır. Bu tanışmanın ardından babası ona bir görev verir. Kendinin şehirdeki arkadaşı olan Er Batır'ın yanına gitmesini söyler. Oğlunu arkadaşına yönlendirip evden ayrılan Aysıl yeniden dağlara döner.

Destan kahramanı olan Ahmet hakkında buraya kadarki anlatımlar değerlendirildiğinde on altı yaşına erişen Ahmet'in pek çok Türk destanında kahramanın on altı yaşında erginlenmeye başlaması gibi ilk yetişkinlik çağına vurgu yapılığı anlaşılmaktadır. Ahmet'e babası tarafından ilk görevinin verilmesi çocukluktan gençliğe geçiş aşaması olarak da adlandırılabilir. Çünkü bu aşamadan sonra Ahmet, kahramanlık sergileyeceği ilk yolculuğuna yalnız başına çıkar. Annesinin gözetiminde ve yanında geçen on altı yıldan sonra Ahmet ilk kez kendi başına hareket edeceği bir maceraya yelken açar. Bu durum onun maceraya atılma yaşına erişip çocukluktan çıkmış olduğunu gösterir. Ahmet babasının sözünü dinler ve Er Batır'ın yanına gider ve orada aile geçmişiyle ilgili bilgiler edinip evine geri döner. Aile sırlarının Ahmet'e anlatıldığı vakit onun olgun bir zihin ve ruh

haliyle olayları değerlendirebileceği on altı yaş olarak verilmektedir. Bu durumda Ahmet erginlenme aşamasına geçmiş bulunur ve macera kısmı da bu aşamadan sonra başlar.

Destanın asıl macera kısmına geçmeden evvel macerayı başlatan olaylar silsilesi aktarılır. Kalmık Han, Yanbek Han'a savaş ilan ettiğinde Yanbek Han kendi tarafından olan yiğitleri toplamaya başlar. Aksakallardan oluşan bir heyeti de Aysıl'a gönderir. Aysıl, Yanbek Han'ın aklına yalnızca işine yarayacağı zaman geldiğini söyleyerek aksakalların efendi-molla olan beşi hariç geri kalanını öldürür ve öldürdüğü kişilerin kelleriyle birlikte bu beş kişiyi Yanbek Han'a yollar. Olanları işiten Yanabek Han bin atlı toplayıp Aysıl'ın üzerine doğru yola çıkar ve yolda taşa ok atan bir gence rastlar, o genç destanın merkezi alp tipi olan Ahmet'tir.

Destanın bu kısımları dikkate alındığında Ahmet'in babasının arkadaşı Er Batır'ın yanına neden gittiği hususunda bir malumat verilmediyse de Aysıl'ın Yanberk Han ile olan kötü ilişkisinin ardından babasına olan öfkeyi dindirmek için girişeceği mücadeleye hazırlık için olduğu anlaşılır. Bu bağlamda Er Batır'ın yanına giderek Ahmet'in orada öğrendiği şeyler muhtemelen savaş sanatına dairdir. Çünkü bu aşamadan sonra Ahmet yoğun bir şekilde düşmanla mücadeleye girişir. Ahmet'in kahramanlığı bu aşamadan itibaren başlayacaktır, bu bölüm destanda şu şekilde anlatılmıştır:

Ol zamanda Aysıl:	Ol zamanda Aysıl:
Yanbek hanıñ eskerinde altı teriden börk kiyip, alpıs teriden ton kiyen bir pelvan bolgan. Sol pelvan yastan soraydı:	Yanbek Han'ın ordusunda altı deriden börk giyip altmış deriden elbise giyen bir pehlivan varmış o pehlivan gençten sorar:
__ Ne zat edip tursıñ?	__ Ne yapıyorsun?
__ Mına körip turgan tasıñızga ogımdı atıp kirgistken edim, endigi sonı suvırıp alalmay turıman.	__ İşte gördüğünüz şu taşa okumu atıp girdirdirim, ama şimdi onu söküp alamıyorum.
Ol yavaptı esitkeninde eskerde bolgaylardıñ beri de hannıñ buyrıgı man kezüv-kezüv oktı tartop karadılar. Bireviniñ de küşi yetpedi. Oktı şıgaralmadılar.	O cevabı işittiğinde askerde olanların tümü de hanın buyruğu ile sırayla oku çekip baktılar. Birinin de gücü yetmedi. Oku çıkaramadılar.

__ Ey, siz bolmayaklar! Dep zırıldap, barıp, okka pelvan yabıstı. Tarttı, tarttı boldıramadı. Ol zamanda Yanbek-han yaska aytadı:

__ Yigit sen atkan bolsan, özin tartıp alıp kara!

Ahmet baradı da bir kıynalmaganlay tartıp oktı şıgaradı.

Hey, siz beceriksizler! Diye acele deyip varıp, oka pehlivan yapıştı. Çekti, çekti yapamıyordu. O zaman Yanbek Han gence seslenir:

__Yiğit sen atmış olsan kendin çekip alıp bak!

Ahmet varıp da bir zahmet çekmeden okunu çıkarır.

(ND, 2014: 38)

Ahmet ile Yanbek Han arasında yaşanan bu olaylardan anlaşılacağı üzere Ahmet, altı deriden börk, altmış deriden elbise giyen bir çeşit dev tiplemesinden dahi daha güçlüdür. Ahmet'in gücü destanın başında evden on bir yıl boyunca çıkarılmaması ve çıkarıldığında da oyun oynadığı çocuklara galip gelmesi hadiselerinde de verilerek dikkatler onun olağanüstü gücüne çekilir. Burada destan kahramanının olağanüstü kuvveti Yanbek Han'ın dev tasvirine uygun altı deriden börk altmış deriden elbisesi olan kişiden dahi üstündür. Ahmet'in Yanbek Han ile olan bu ilk karşılaşmasında gücüyle Han'ı etkilemesi onun ilk kahramanlığı sayılır. Onun gücünü ortaya koyarak yaptığı bu ilk sınama çıkacağı macerada atacağı adımlarda da benzeri şekilde hissedilir.

Nogay destanları içinde ilk kahramanlığıyla öne çıkan bir başka destan kahramanı Çora Batır Destanı'nın merkezi alp tipi olan Çora Batır'dır. Çora Batır'ın kahramanlık göstererek çocukluk çağından çıktığını ispat etmesi, ilk kahramanlığını sergilemesi için bir çekirdek vakanın yaşanması, asıl maceraya hazırlık maksadıyla anlatılan hadiseleri içerir. Bu vaka Aktacının Ali Bey adlı tanınmış kişinin Çora Batır evde yokken gelerek onun ailesine kötü davranmasıyla başlar. Çora'nın babası Narik her ne kadar bu beyi ağırlamak için hazırlıklar yaptıysa da Ali Bey hiçbir hürmet göstermediği gibi Narik'e ve ailesine kötü davranışlarda bulunup hakaretler eder, son olarak da Çora'nın tulpar cinsi atını alıp gider. Aktacı'nın Ali Bey tarafından ailesine yapılan kötülüklerin öcünün alınması için babası Narik tarafından Çora Batır'a uyarılıp yönlendirilir. Narik'in öç alınması gerektiği yönünde oğlu Çora Batır'a uyarıda bulunmasının sebebi destan metninde açıklanır:

Otavına tüspedi	Çadırına girmedi
Koyının ètin yemedi	Koyunun etini yeedi
Arakı-balın işpedi	Rakı-balın içmedi

At üztinnen akırıp	At üstünden eğilip
Ilva sorap turdı biy	Kibirle sorup durdu bey
Argımaktan altav berdi almadı	Argımak attan altışar verdi almadı
Yebeden yetev berdi almadı	Yebeden yedişer verdi almadı
Yel yetpesti kosa berdi almadı	Yel yetmezi çifte verdi almadı
Kus yetpesi kosa berdi almadı	Kuş yetmezi çifte verdi almadı
Dört tuyagı tagalı	Dört ayağı akıtmalı
Kuyrıgı yalı kınalı	Kuyruğu yalı kınalı
Bozdı berdi almadı	Bozu verdi almadı. (ND, 2014: 79)

Aktacı'nın Ali Bey geldiğinde Narik onun gelişinin şerefine çadır kurdurtur, koyun kestirip rakı ballar döktürür; ancak Ali Bey atından inmez, çadıra girmez, kesilen koyunun etinden yemez, doldurulan rakı baldan içmez. Ali Bey'in bu şekilde davranması Narik'i üzer ve bu durumu kendisine yapılan bir hakaret olarak görür. Ancak Ali Bey'in yaptıkları yalnızca bunlardan ibaret olmaz. Narik'in karısı Benli Sıluv'a kötü sözler söyler, çocuğu Lalyu'ya da kötü davranır ve Çora Batır'ın atını de alıp gider.

Kendisine ve ailesine bu şekilde kötü davranan Ali Bey'in yaptıklarına çok üzülen Narik, oğlu Çora Batır'a olanları anlatır ve ondan öçlerinin alınmasını ister. Narik, oğlu Çora Batır'ın eğer ailesine yapılan bu kötülüklerin öcünü almazsa onu annesinden kız doğmuş sayacağını söyler. Bu sözler üzerine Çora Batır yiğitliğini ispat etmek için yola çıkar ve Aktacı'nın Ali Bey'e ulaşır. Çora Batır, Ali Bey'in karşısına geldiğinde önce Ali Bey'e güzel dileklerde bulunur ardından da ondan alıkoyduğu atını geri ister; ancak Ali Bey mağrurluk yaparak atı vermeyeceğini söyler. Bunun üzerine Çora Batır, Ali Bey'e ithafen şunları söyler:

Aktacıdıñ Ali biy,	Aktacının Ali Bey
Köşerli tavga köşken biy,	Köşerli dağa göçen bey
Kök sarayga kongan biy	Gök sonraya konan bey
Aktacıdan atlanıp	Aktacı'dan atlayıp

Bizim atay Narikke,	Bizim ata Narik'e
Konaklıkka tüsken biy,	Misafirliğe konan bey
Atam menim Narikke	Babam benim Narik'e
Kamışıñdı tartkan biy	Kamışını çeken bey
Kılışıñdı kıl moynına artkan biy	Kılıcını kıl boynuma bağlayan bey
Menli-Suluv anama	Benli Sıluv anama
Kökerekten ketpes sözler aytkan biy	Yürekten kötü sözler söyleyen bey
Adanasım Lyalyuge	Öz kardeşim Lyalyu'ya
Temirden sovuk kollar katkan biy	Demirden soğuk eller katan bey
Karager menim atımdı	Karager benim atımı
Tartıp alıp mingen biy	Çekip alıp binen bey
Biy ulu, men sennen	Beyoğlu, ben senden
Bir tileymen, koymaysıñ	Bir istiyorum vermiyorsun
Köp tileymen koymaysıñ	Çok istiyorum koymuyorsun
Balşıbının öltürmey	Arıyı öldürmeden
Balın kalay aşarsıñ?	Balını nasıl çıkarırsın? (ND, 2014: 81)

Çora Batır bu sözlerle seslendiği Ali Bey'den babası Narik'e, annesi Benli Sıluv'a ve kardeşi Lalyu'ya yaptığı kötü muameleleri sıralar. Ailesine karşı Ali Bey'in yaptığı kötülüklere ek olarak Karager atını da alıp gittiğini söyleyerek onun kötü davranışlarını yüzüne vurur. Bunun üzerine Ali Bey de Çora'ya dönerek onu yolundan geri döndürmek isteyerek bazı sözler söyleyip tehditler savurur.

Köşerli tavga şık Şora	Köşerli dağa çık Şora
Körkiñdi seniñ göreyim	Güzelliğini senin göreyim
Kök kübeñdi kiy Şora	Gök kalkanını giy, Şora
Önerinde bileyim	Hünerini bileyim

Ali-biyge katılma	Ali Bey'e katılma
Köşerli tavgan atılma	Köşerli dağdan inme
Köşerli tavdan atılırsañ	Köşerli dağdan inersen
Ali biyge katılsañ	Ali Bey'e katılsan
Ölgende yaman ölersiñ	Öldüğünde yaman ölürsün
Kara yerdin tübine	Kara yerin dibine
Bir yoklavsız ketersiñ	Ansızın gidersin (ND, 2014: 81)

Bu sözleri işiten Çora Batır, Ali Bey'in muhafızlarının çokluğuna güvenmemesi gerektiğini önemli olanın beyin yanında kendine yürekten bağlı kişilerin bulunması gerektiğini söyler ve kendisinin Ali Bey'e bağlı olduğunu anlatır. Ali Bey ve Çora Batır ok atmaya başlarlar. Ali Bey'in attığı ok Çora Batır'ın atının eyerinin önüne saplanırken Çora Batır'ın attığı ok Ali Bey'in sağ tarafına saplanır ve Ali Bey ölür. Bu sırada oğlunun yolunu bekleyen Narik'in içine bir sıkıntı düşer. Çora Batır daha fazla Kırım'da kalamayacağını anlayarak kaçmak için hazırlıklar yapmaya başlar.

Narik'in yönlendirmesiyle Aktacı'nın Ali Bey'in arında düşüp ailesine yapılan kötü muamelenin hesabını soran Çora Batır'ın ilk kahramanlığı Ali Bey'i öldürmesi ile gerçekleşir. Destanın olumsuz tipi olarak yer alan Ali Bey kendisinden başka kimseyi önemsemeyen, erkek, kadın, genç, yaşlı demeden önüne gelen herkese kötü muamelede bulunan birisi olarak verilir. Onun Çora Batır tarafından öldürülmesi destanın merkezi alp tipi olan Çora'nın ilk kahramanlığı olarak gözükür. Bu destanın alp tipi olan Çora Batır'ın fiziksel kuvveti ve savaş sanatı üzerinden bir kahramanlık sergilenmiştir. Bu bağlamda alp tipinin olağandışı kuvveti dikkat çekicidir; ancak her destanda aynı şekilde bilek kuvvetine dayalı bir mücadele ile macera ilerlemektedir. Bazı destanlarda kahramanın macerası akli melekelerinin kuvveti üzerinden devam ettirilmektedir.

Destanların bir kısmında merkezi tipin ilk kahramanlığı kimsenin bilemediği bir şeyi bilmek ya da sıkıntılı bir duruma getirdiği akıllıca çözümlerle gerçekleşmektedir. Bu sayede o sorunun çözümü için kahraman haricinde bir başkasının akıl yürütemediği, zekâsının yetmediği durumları göstermekle birlikte kahramanın akli melekelerinin üstünlüğü vurgulanır. Nogay destanları içinde Edige Destanı'nda da merkezi alp tipi olan Edige zekâsıyla dikkat çeken bir yapıya sahiptir.

Edige alp tipinin yüksek zekâ belirtilerini çocukluğundan beri göstermektedir. Onun zeki bir çocuk olduğu ilk olarak yılkıcının dikkatini çeker. Yılkıcı bakılıp gizlenmesi için kendisine teslim edilen bu çocuğun ileride kuvvetli bir bahadır olacağını anlar ve akıllı bir çocuk olduğunu fark eder. Alp tipine uygun kişiliği sayesinde yılkıcının sevgisini kazanması Edige'yi ölümden de kurtarır. Kendi oğullarından birini Edige yerine feda eden yılkıcının dayandığı temel Edige'nin zekâ ve asalet sahibi bir bahadır yaradılışına haiz olmasıdır. Edige'nin yüksek zekâsının yeniden ortaya çıkışı onun ilk kahramanlığını bir muammanın çözümünü gerçekleştirdiği zamandır.

Toktamış Han kendisi için tekerlekleri altından diğer yerleri altından ve gümüşten olan bir araba yaptırır. Bu arabayı bütün ülkede gezdirip değer biçilmesini ister. Han'ın adamları arabayı dolaştırıp buna paha biçecek birini arasalar da bulamazlar. Kubugul adıyla bildikleri Edige'ye de gelip arabanın değerinin ne olabileceği sorulduğunda şu cevabı alırlar: "Han'ın elinde iki yıl tahıl bitmezse bu arabanın değeri bir ekmek eder" (ND, 2014: 96). Kubugul'un cevabı Toktamış Han'a iletilir. Han, çocuğu yanına çağırır ve onu dokuz yılkıcının yanına onuncu yılkıcı olarak alır. Böylece Edige sorulan soruya verdiği zekice cevapla aklı sayesinde adını duyurmuş, özel bir insan olduğuna dair toplumda kabul görecek bir davranış sergilemiş olur. Toktamış Han'ın tekerlekleri altından geri kalanıysa altın ve gümüşten yapılma olan arabasına halktan kimse paha biçemezken bir akıl yürütme neticesinde bu arabaya değer biçmesi onun zihni kapasitesinin genişliğini gösterir. Bir kıtlık durumuyla karşılaşılıp bir ekmeğe muhtaç olunduğunda arabanın değerinin ancak bir ekmek edeceğini söylemesi Edige'nin akıllı bir çocuk olduğuna işaret ederek ileride de yiğit bir kimse olacağının emareleridir. Han'ın değerli madenlerden yapılma arabasına paha biçip halktan kimsenin bilemediği bir soruyu çözüme kavuşturan Edige, bu sayede kendini Toktamış Han'a tanıtma fırsatını yakalar. Toktamış Han yılkıcı olarak Edige'yi yanına alır ve atlarla ilgilenmesi için dokuz yılkıcısının yanına gönderir.

> Soñ halktı yıyattı: "Èy, mına arbaga baa salınız!" deydi. "Èy, aga baa baarım. Bu altıntta?" dep halk baa salalmaydı… Bir başka baydın yerine yetkendebir bala buzav bakgıp turı. Özi olturup sıyakka şıgıp turu, özi aşap turı. Sonda arbagılardıñ birevi aytadı: "Toktaş, sosınnan haber sorayık." "Bu arabanın değeri ne kadardır?"
>
> Daha sonra halkı toplar ve: "Ey benim arabama paha biçiniz" der. "Hey, buna paha biçilir mi, bu altındandır? Diyerek halk paha biçemez…
>
> Zengin adamın yerine geldiklerinde bir çocuğun buzağı baktığını görürler. Çocuk o esnada oturmuş yemek yemektedir. Arabadakilerden birisi der ki: "Durun, şundan da soralım"… "Bu arabanın baası ne bolar?"

“Hañın elinde bir eki yıl aslık bitpese, bir ötpek bolır munıñ baası.” Bular annan zat añlamay, hanga aytıp baradılar.	“Hanın elinde bir iki yıl tahıl bitmese, bir ekmek olur bunun değeri. Bunlar bir şey anlamadılar, gidip hana söylediler.
“Èy, baladı maga keltiriñiz!” deydi han.	“Bu çocuğu bana getiriniz,” dedi han (ND, 2014: 95)

Kubugul kısa sürede yılkıcılar arasında en saygın olanı konumuna erişir. Öyle ki onun böylesine saygı uyandırması karşısında Toktamış Han bile istem dışı bir şekilde yılkıcılardan Kubugul geldiğinde ayağa kalkar. On günde bir yılkıcılarıyla toplanan Toktamış Han yine bir toplantıda Kubugul’un yüreğinde kötülük olup olmadığını sorgulamak için bir çanak yoğurdun üstüne bir makas koyup Kubugul’a ikram eder. Kubugul yoğurdu bıçağıyla deler ve yer. O zaman Toktamış Han anlar ki Kubugul kendisine bir zarar geleceğini sezerse Toktamış Han’a saldıracaktır.

Men yuvırtka kaş salıp bergenim- eger senin yüreğiñde yamañ zat bar bolsa, men seni dört bölermen değen edim. Ol maga ayıttı: “Sen meni dört bölsen, men seniñ elindi, yurtıñdı mine bılay buzıp, yuvırt işkendey etip bayırlarman” dep ayttı.	Benim yoğurda makas koyup vermiştim, eğer senin yüreğinde kötülük varsa ben seni dörde bölerim anlamındaydı. O bana dedi ki: “Sen beni dörde bölersen, ben senin ilini yurdunu işte böyle bozup yoğurt içmiş gibi ele geçiririm.” Diye söyledi (ND, 2014: 96)

Edige’nin ikinci defaya hükümdar karşısında zekâsını kullanması kendisine sunulan yiyeceğin anlamını çözüp buna uygun cevabı da yine simgesel olarak vermesidir. Toktamış Han yoğurdun üzerine makas koyarak Edige’nin bir kötü niyeti varsa onu öldüreceğine dair mesaj içeren yiyeceğin manasını anlayan Edige buna uygun bir cevap verir. Yoğurdu bıçağıyla yiyerek Toktamış Han’ın bir art niyeti varsa onu ve yurdunu böleceğini anlatan Edige, zekâsı sayesine simgesel mesajlara yine simgesel yanıtlar vermeyi başarır.

Nogay destanları içinde kahramanın kendini topluma tanıttığı ilk kahramanlığından bahseden bir diğer destan metni ise Edil Sultan Destanı’dır. Destan metninde Edil Sultan’ın ilk kahramanlığı hakkında detaylı bir bilgiye ulaşılamasa da onun hakkında iletilen bilgilerden çıkarılabilen bazı hadiseler kahramanca davranışlara örnek teşkil eder. Edil Sultan’ın annesinin sözlerinde Edil’in hanlar ile güreş tutması ve padişahtan kendisine katar katar at gelmesi bahsi onun kahraman tabiatlı bir yaradılışa sahip olduğunu gösterir. On bir yaşından başlanarak Edil Sultan’ın toplum içinde dikkatleri üzerine çektiğinden söz edilir. Bu aşamadan itibaren hangi yılda ne aşamalardan geçtiği Dana Biyke tarafından anlatılırken ilk defa on yedi yaşında güçlü pehlivanlarla güreşip onları yendiğinden söz edilir. Bu

durumda alp tipinin bir özelliği olan yaşından öte olağanüstü bir güce sahip olan kahramanlara benzer olarak Edil Sultan'ın da kuvveti dikkat çekecek ölçüdedir. Buna ilaveten on sekiz yaşına geldiğinde seksener muhafıza, on dokuz yaşına geldiğinde de doksanar muhafıza boyun eğdirdiğine dair anlatılanlar yine alp tipinin karşı konulamaz gücüne atıfta bulunur.

On togız yasına kelgende	On dokuz yaşına geldiğinde
Toksanlap saklav iertken	Doksanar muhafıza boyun eğdiren
Toksanın da teñ körgen	Doksanını da dost gören (ND, 2014: 123)

Henüz on dokuz yaşında olmasına rağmen Edil Sultan'ın muhafız olma başarısı göstermekle tecrübeli, savaş aletlerini ve savaş sanatını iyi derecede kullanmayı bilen doksan kişiyi alt etmesi onun ilk başarıları arasındadır. Bu başarılarından sonra Edil Sultan'a ülkenin padişahından takdir olarak pek çok sayıda at hediye edilir. Dolayısıyla Edil Sultan'ın mücadele ettiği doksan muhafızı yenmesi ve kendine bağlamasıyla onları dost edinmesi padişahın takdirini kazanmasına vesile olur ve bu sayede Edil Sultan hükümdar tarafından onurlandırılır. Edil Sultan'ın doksan muhafızı alt ettiği bilgisi şahsi değil toplumsal bir mücadeledir. Millî çıkarlar uğruna kazanılan bu ilk zaferin ardından da Edil Sultan'a hükümdar beğenisini sunmak maksadıyla atlar gönderir.

Edil Sultan Destanı'nda kahramanın düşmanla olan mücadelesine benzer olarak kahramanın toplumsal yararın savunucusu ve milli varlığın koruyucusu konumundaki yaklaşımı Koplanlı Batır Destanı'nda da benzer şekilde işlenmektedir. Destanın merkezi alp tipinin ilk kahramanlığına dair destan metni içinde geniş bilgi yer almamasına rağmen Koplanlı Batır'ın ağzından dökülen sözler içinde Nogay ülkesinde daha önce neler yaptığına dair bilgiler mevcuttur. Kahramanı Koplanlı Batır yaptıklarını sıralayarak; meclislerde yer aldığından, daha önce yurda düşman saldırısı olduğunda her zaman bir asker olarak düşmana mukavemet gösterdiğinden, halkın yanında yer aldığından bahseder. Destanın macera kısmını oluşturan asıl vaka Koplanlı Batır'ın Alşanır Han ile olan ters düşmesidir; ancak bundan evvel Nogaylar içinde kahramanın icralarını onun ilk kahramanlığı olarak değerlendirmek mümkündür.

Analarga biz özimiz	Analara biz özümüz
Ulan edik, kız edik	Oğlan idik, kız idik

Yıyınlardıñ tutavı edik	Meclislerin tadı idik
Tuzı edik	Tuzu idik
Tiyisliden bizge söz tiyse	Gerekliden bize söz değse
Biz onı tüeleyin köterdik	Biz onu develere kaldırdık
Tiyissizden bizge söz tiyse	Gereksizden bize söz değse
Han töreli ullı yıyın bolsa da	Han başköşeler ulu meclis olsa da
Biz onı kül-paralap buza edik	Biz onu paramparça edip bozardık
Yagalaskan künlerde	Savaşılan günlerde
Maktalgan betirlerden oza edik	Övünen kahramanlardan geçerdik
Dabır buzıp mal aldıñ	Dağıtıp bozup mal aldık
Kübe buzıp yan aldık	Kalkan delip can aldık (ND, 2014: 168)

Koplanlı Batır'ın sözlerinden anlaşılan onun destan içindeki asıl macerasından önce de kahraman nitelikli bir yiğit olduğudur. Koplanlı Batır her zaman savaşlara katılıp düşmanla çarpışan, ganimetler elde eden, düşmanını alt eden, girdiği meclislerde sözü dinlenen yapısıyla destanlarda yer alan alp tipine güzel bir örnek oluşturur. Onun bu denli devlet işlerinden ve askeri mevzulardan haberdar olup başarılı olması, her daim bu mecralarda varlığını ortaya koyup tecrübe kazanmasından kaynaklıdır. Koplanlı Batır'ın ilk kahramanlığı da onun bu niteliklerinde aranmalıdır. Onun düşmanla savaşan cesur bir yiğit olması ilk kahramanlığını da bu mecrada gösterdiğine delalet etmektedir.

Nogay destanları arasında tarihi arka plana dayanan olay örgüsüyle dikkat çeken destanlardan biri olan Mamay Destanı'nda da kahramanın akli melekelerinin yüceliği öne çıkarılarak ilk kahramanlığını zekasını kullanarak göstermiş olabileceğine işaret edilmektedir. Destan kahramanı Mamay, babası öldüğünde aileye ve hanlığa başkanlık edebilecek durumdadır. Bu durumda Mamay'ın çocuk yaşta olmadığı anlaşılmakla birlikte gençlik döneminde olduğu düşünülmektedir. Mamay, babası Musa Bey'in vefatının ardından babasının dostu ve bilge kişi olan Asan Abız'ı babalık olarak seçer, onun sözü doğrultusunda işler yapar. Asan Abız'ın yönlendirmeleriyle ailesini, kardeşlerini ve beyliği idare eden Mamay'ın kahramanlığına dair ilk emare olabilecek net bir bilgi destanda bulunmasa da dikkat çekilen bir yön mevcuttur. Destan metninde Mamay'dan bahis açılan

ilk konu onun zekâsı üzerinedir. Musa Bey hayattayken bilge dostu Asan Abız'ı getirip gece çocuklar uyurken onların uyuma şekillerine göre karakteri hakkında bilgilerin aktarıldığı kısımda Mamay'ın aklî üstünlüğü vurgulanır.

Asan Abız ayıttı: Èy dos! Seniñ uvıllarıñnın işinde Mamay'dan akıllısı yok. Bek akıllı. Köp edem onıñ aklına yetalmas.	Asan Abız dedi: Ey dost! Senin oğullarının içinde Mamay'dan akıllısı yok. Pek akıllı. Çok kişi onun aklına yetişemez (ND, 2014: 191).

Mamay'ın akıl yönden diğer kardeşlerinden üstün olacağına dair öngörü destan metni içinde kahramanın ilk kahramanlığı gibi düşünülebilir. Kahramanlığın olması için tek şart bilek kuvveti olmayıp buna iştirak eden zekâ kuvveti de önemli bir unsurdur. Kahramanın akli melekeleri toplumdaki diğer insanlardan üstün olmalıdır. Bu durum destanlarda ya açık bir şekilde ifade edilir ya da çözümü zor konuların kahraman tarafından çözüme ulaştırılmasıyla dikkatler merkezi tipin zekâsına yöneltilir. Destan metninde Mamay'ın kardeşlerinden farklı yönü zekâsı ve bu zekâyı olumlu yönde kullanabilecek nitelikte olmasıdır. Bunlar Mamay'ın alp tipi özelliklerine sahip olduğuna dair ilk işaretlerdir.

Destan kahramanlarının ilk kahramanlıkları genellikle onların alp tipi çerçevesinde sahip oldukları bilek kuvveti ya da akıl üstünlüğü yönüne atıfta yapılarak yansıtılmaktadır. Alp tipinin sahip olduğu özellikler arasında yalnızca bilek ve akıl kuvveti değil aynı zamanda sarsılmaz bir irade de vardır. Bu irade doğrultusunda belli bir amaca yönelen kahraman, idealinden vazgeçmeden yoluna devam eder. O ideal uğruma canını ortaya koyar ve istediği sonuca ulaşana kadar ülküsünün peşini bırakmaz. Nogay destanları içinde Bozyiğit Destanı'da da alp tipinin ilk kahramanlığı onun sarsılmaz iradesini ortaya koymasıyla verilir. Evlilik çağına gelmiş olan kahraman Bozyiğit'in destan metni içinde asıl macerasını oluşturan konu Savbavmal adlı sevgilisine kavuşma yolunda yaşanır. Onun sevdiği kızı almaya çalışması asıl macera konusunu oluşturur. Rüyasında görüp âşık olduğu Savbavmal'ı aramaya koyulan Bozyiğit yıllarca bu amaç için gezip durur. Onun yıllar boyunca çektiği zahmetler ilk kahramanlığı sayılır. Savbavmal'ın sözlerinden iki âşığın kaç yıldır birbirlerinden ayrı düştükleri anlaşılır. Yedi yıl gibi uzun bir zaman dilimi boyunca sevdiği kızı arayan ve sonunda onu bulduğunda evlenme niyetiyle sevdiğine yönelen Bozyiğit'e Savbavmal'ın seslenişi durumu izah eder niteliktedir.

Yeti yıl boldım saga zer	Yedi yıl oldum sana zar,
Men yolında intizar	Ben yolunda intizar

Yanın yanga kosılıp	Canın cana katıp
Bir körirge bolarma	Bir görmek olur mu?
Kökirektegi kaygıdan	Yüreğimdeki kaygıdan
Kutılar kün bolarma	Kurtaracağım gün olur mu?
Kelemen dep aytkan sözin̈	Geliyorum deyip söylediğin sözün
Yalgan boldı senin̈	Yalan oldu senin
Sol kader saklap kelmedin̈	Bu kadar bekleyip gelmedin
Kötere aşıktı alangay	Tamamıyla aşkı almış gibi
Bek süyüsken yar edik	Pek sevişen yar idik
Yarına unafa kılmadın	Yârine öğüt kılmadın
Yeti yıldan beri üriyiñnen	Yedi yıldan beri evinden
Ornıñda eş turmadıñ.	Yerinde hiç durmadın (ND, 2014: 62)

Bu anlatımda Bozyiğit yurdundan ayrılıp yıllar boyunca yürür, âşığını arar ve bu süre zarfında çok zahmetler çektiğinden bahseder. Yürümekten tabanları oyulup ayakları perişan olan Bozyiğit, anasından, babasından, yurdundan yıllardır uzaklarda olduğunu söyler. Bütün bu zahmetlere Savbavmal'a kavuşabilmek umuduyla katlandığından söz eder. Kahramanın sevdası uğruna çıktığı yolculuk ve orada geçen süre onun ilk kahramanlığıdır. Pek çok destan kahramanı gibi Bozyiğit de ilk macerasını yurdundan uzak bir yerde geçirir ve bunun için evinden, yakınlarından ayrılır. Maceraya atılan ve ilk defa yurdundan uzaklaşan kahraman ailesinden ayrı düşüp sevgilisini aramaya koyulur. Maceraya atılmakla çeşitli zorluklarla karşılaşan destan kahramanı bunlardan da bahseder.

Dört yıl boldı yoluma	Dört yıl oldu yoluma
Ayvan bolıp yurdim men	Hayvan gibi yürüdüm ben
Köp esiretler kördim men	Çok hasretler çektim ben
Tabanlarım oyılıp	Tabanlarım oyulup
Ultanlarım sögilip	Çizme tabanlarım sökülüp

Ne zat iylep yürdim men	Ne şey izleyip yürüdüm ben
Atamdı da köremedim	Atamı da göremedim
Anamdı da köremedim	Anamı da göremedim
Eş kim bilip yürmedim	Hiç kimseyi bilip görmedi (ND, 2014: 62)

Destanlar incelendiğinde merkezi alp tipinin asıl maceraya atılmadan evvel belli aşamalardan geçtiği, bu aşamalar içinde sergilediği davranışların onun asıl macerasına zemin hazırladığı görülür. Destanın merkezi alp tipinin bir kahraman olarak içinde yaşadığı topluma kendi tanıttığı, o toplumda varlığını kabul ettirdiği ilk aşama onun sergilediği ilk kahramanlıkta gizlidir. Kahramanın çocukluktan ergenliğe geçtiği yer olan bu ilk kahramanlık, merkezi alp tipinin ergin bir insan konumuna ulaşmadan önceki basamağını oluşturur.

4.1.6. Kahramanın Olağanüstülüğü

Destan kahramanlarını sıradan insanlardan ayıran en bariz özellik onun fiziksel görünüşü ve kuvvetidir. Normal insanlardan çok daha kuvvetli olan ve erken gelişim gösteren yapılarıyla destan kahramanları yaşıtlarından oldukça önde ilerler. Maceraya atılacak olan kahramanın serüveni boyunca karşılaşacağı zorluklar ve mücadele gücü için güçlü bir fiziksel yaradılışa ihtiyacı vardır. Kahraman macerası sırasında yalnızca sıradan insanlarla değil bazen de devler, canavarlar, büyücüler, ejderha ve çok başlı yılanlar gibi olağan dışı nitelikteki varlıklarla mücadele eder. Bütün bu engellerin aşılması için kahramanın pek çok vasfa sahip olması gerekir. Bu vasıflardan biri kahramanın sağlıklı ve kuvvetli bir yaradılışa sahip olmasıdır. "Destan kahramanlarının en önemli özelliklerinden olan kuvvet ve yiğitlik Âşık Paşa'nın Garip-name'sinde saydığı alplığın dokuz özelliğinden ikisi olan, muhkem yürek ve bazuda kuvvete karşılık gelmektedir" (Yıldırım ve Çetin, 2012: 73).

Kahramanın sahip olması gereken fiziksel güç onu diğer insanlardan ayıran gözle görülür niteliğidir ancak bu tek başına yeterli bir özellik değildir. Kahraman sahip olduğu gücünü gerektiği zamanlarda kullanmalıdır. Alp tipindeki kişiden beklenen fiziksel kuvvetin savaşçılık niteliğindeki mükemmellikle birleşiyor olması gerekir. Bu yönüyle destan kahramanından beklenen en önemli özelliklerden biri onun iyi eğitimli bir asker gibi savaşçı

yeteneklerinin en üst düzeyde kullanmasıdır. Türk destanlarındaki kahramanlar yaşadıkları dönemin en iyi askerleridir ve onlar Türk yaşam biçimine uygun düşecek şekilde barındırılması gereken kabiliyetleri üst düzeyde taşırlar. Kahramanlar iyi kılıç kullanan, isabetli ok atan, atlardan cinsinden ve özelliklerden anlayan, ata iyi binen, çevik, pazusu kuvvetli, yorulmak nedir bilmeyen yapılarıyla fiziki kuvvetlerinin yanında savaşçılık yetenekleri de üst düzeyde olan kişilerdir. Destan kahramanı kendilerinden çok daha kuvvetli kişilerle mücadeleden başarıyla çıktığı gibi yeri geldiğinde tek başına bir orduyu da alt edebilecek güçtedir. Destanlarda bu gibi olağan dışılıklarla vurgulanmak istenen yön, alp tipinin ne denli kuvvetli yaradılışa sahip olduğudur.

Destan kahramanlarının olağan dışı kuvvet ve kabiliyetlerine bir örnek olarak Alpamış Destanı'nı verilebilir. Alpamış Destanı'nda Barçın ile evlenebilmek için at yarışı, ok ve tüfek yarışı ile güreşten oluşan dört yarıştan galip çıkan Alpamış'ın mücadelesi anlatılır. Alpamış'ın tulpar denilen kanatlı atı Bayçıbar rakiplerinin yaptığı haksızlıklara rağmen birinci gelir, Alpamış yayını kırmadan ok atar ve bin metreden bir demir parayı vurmayı başarır, dördüncü yarıştaysa her biri birer dev olan rakipleriyle olan mücadelesinden zaferle çıkar. Alpamış'ın dev görünümlü rakiplerle mücadelesi destan metninde şu şekilde yer alır:

> Bunlardan biri günde doksan deve yer, diğerinin beli elli kuşakla sarılmıştır. Bir diğeri doksan büyük öküz derisinden yapılmış ayakkabı (deri çarık) giyer. Dördüncüsü ise iki adet altmış arşınlık alacadan (çizgili kumaş) kalpak giyer Koşkulak da çam yarması gibi bir delikanlıdır. Bıyıkları her iki yanda o kadar uzamıştır ki aralarında fareler yavrulamıştır. Bunların arkasından koşan kedi ancak altı ayda yakalayabilir (Jirmunskiy, 2011: 125).

Olağan dışı özelliklere sahip ve normal bir insandan oldukça iri yapıda dev denilebilecek cüssedeki rakipler sıralanarak Alpamış'ın bunlara karşı mücadelesinin ne denli zorlu olacağı anlatılmaktadır. Zorlu mücadele tablosu içinde bu rakiplerle normal bir insanın mücadele edemeyeceğinin de aşikâr olmasıyla Alpamış'ın gücünün olağan dışılığı vurgulanır. Destan metinlerinde alplerin karşılaştığı ve sıradan insanın karşı koymasının imkânsız olacağı güçler sıklıkla yer alır. Olağan dışı güçlere karşı yalnızca kahraman özellikleriyle donatılmış kişilerin savaşabilmesi kahramanın insani yönünün ötesinde ilahi bir kudretinin de olduğuna işaret eder. Sıradan bir insanının mukavemet gösteremeyeceği güçlere karşı koyabilmek ve onları yenilgiye uğratmak ancak ilahi bir destekle mümkündür.

Olağanüstü güçleriyle kahramanlar aslan, kaplan, pars gibi güçlü hayvanlara benzetilir. Kahramanın kuvvetinin sıra dışılığı onun insan ötesi bir varlıkla eşdeğer nitelikte olmasını gerekli kılar. Türk destanlarında sıklıkla karşılaşılan aslan, kaplan benzetmesinin kahramanın gücünü anlatmak için kullanılması alp tipinin fiziki yaratılışının olağanüstülüğü neticesindedir. Bunlara bir örnek Manas Destanı'nda yer alır. Destanın merkezi alp tipi olan Manas'ın Kalmuklar ile savaşının ardından Kalmuk askerinin Esen Han'a gelip Manas'ın gücünü anlatmasında geçen şu sözlerdir: "Manas çok korkunç bir düşman imiş. Alplerimizi yün gibi attı, savurdu. Savaş meydanını toz dumana çevirdi, kattı. Burutunun tohumu bu Manas'ın tuttuğu yerden kan çıkar, nara atsa can çıkar, öyle bir arslan… Karşı gelen kim olursa olsun sağ bırakmaz" (İnan, 1992: 9). Yırtıcı hayvanlar ile nitelenen alplerin gücünün aynı zamanda kutsal kabul edilen simgelerle de nitelendiği görülür. Bunlar Gök Tanrı inancı çerçevesinde göksel varlıklar olabileceği gibi yer-su inancına atfen yeryüzünde kutsal kabul edilen varlıklara da benzetilebilir. Pek çok destanda kahramanın yüzünün aya, güneşe benzetilmesi, gücünün ve görüntüsünün dağa benzetilmesi gibi nitelemelerle karşılaşılır.

Manas Destanı'nda kahraman Manas'ın gücü aslana benzetilir ve sesinin şiddeti sebebiyle nara attığında dahi can alabileceği, bu nedenle onunla kimsenin savaşamayacağı, savaşsa bile zafer kazanılmasının mümkün olmadığı anlatılır. Yırtıcı hayvanlar ile güç mukayesesi yapılması insan kuvvetinin karşı koyamayacağı bir azametin varlığından haber vermek içindir. Oğuz Kağan Destanı'nda da merkezi alp tipi olan Oğuz Kağan'ın doğumu anlatılırken onun dış görünüşünde ayaklarının öküz ayağı gibi, göğsünün ayı gibi, belinin kurt beli gibi, omuzlarının samur omuzu gibi olup bütün vücudunun tüylerle kaplı olması hayvani özelliklere atıfla kahraman yaradılışlı bu kişinin sıradan insanlardan farklı bir görüntüsünün olduğudur. Benzetme yapılırken seçilen hayvanlara bakıldığında ayının Türk kültüründe gücü sembolize ettiği, kurdun ise ilahi mekanizmaya atıf yaptığı görülür. Oğuz Kağan'ın ayı ve kurtla aynı tutulması onun hem fiziksel kuvvetine hem de ilahi kudretine işaret eder. Benzetme unsuru olarak seçilen bir başka hayvan ise öküzdür. Burada öküz simgesi kullanılarak boynuzlu hayvanların göksel ilahilikle bağlantısına dikkat çekilir. Eski Türk inancına bakıldığında gökyüzü, yıldızlar, Ay ve Güneş gibi semaya ait öğelerin her biri ulaşılması imkânsız, ancak etkileyici varlıklarıyla ilahi inanca açılan yola ışık turan unsurlardır. Göksel bir unsur olan Ay geceleri parlak ışığı ile karanlığı aydınlatması sayesinde bir yardımcı unsur olarak insanın yanında yer alan özelliğe sahip ilahi ve destekçi bir unsur olarak algılanırken onun hilal şeklinin yeryüzündeki yansımasıyse öküz boynuzunda kendisine yer bulmaktadır.

> Ziya Gökalp'e göre Kotuz "kut" ve "uz" kelimelerinden oluşur. Kut, mukaddes ruh, uz ise öküz anlamına gelir, yani Kutsal Boğa. "Oğ" kelimesi "oğul, oğlak, oğuş" gibi kelimelerin de kökeninin oluşturur. Oğ-uz kelimesi "uz"un "oğlu" anlamını da verir. Yani öküzün, boğanın oğlu (Bilgili, 2020: 5).

Oğuz Kağan'ın öküz ile olan bağlantısı eski Türk inancının göksel bağlantısından hareketle boğa takımyıldızına ve boynuzlu hayvanlarla ilişkilendirilebilir. Hayvanların başındaki boynuzun ay şeklinde olması, Gök Tanrı inancından hareketle göksel unsurların yeryüzü temsilcilerinin de boynuzlu hayvanlar olması yönündeki düşünce, ay şeklinde boynuzlara sahip boğaların kutsal bağlantısı olduğu arketipine göndermedir. Oğuz Kağan'ın annesinin adının Ay olmasından hareketle ondan bir parça olan Oğuz Kağan'ın da ay ile benzeştirilmesi tesadüfi değildir. Ay şekline benzer boynuzları ile öne çıkan öküze benzetilmesiyle Oğuz Kağan'ın göksel bağlantısı olduğu açıktır.

> Oğuz Kağan'ın belinin kurt beline benzetilmesinde onun sırım gibi güçlü bir bedene sahip olduğunu anlatmak için yapılmıştır… Oğuz Kağan'ın göğsünün ayıya benzetilmesi onun fiziki yapısının heybetli, vücudunun kıllı ve güçlü olduğunu anlatmaktadır… Oğuz Kağan'ın omuzları samura benzetilmesiyle hem geniş omuzluluğu hem de tüylü omuza sahip olduğu anlatılmak istenmiştir (Kurtlu ve Koçak, 2016: 885).

Türk destan kahramanlarında olduğu gibi Nogay destanlarında da kahramanın olağanüstülüğüne dikkat çekilir. Nogay destanlarından bir olan Aysıl'ın Oğlu Ahmet adlı destanın kahramanı Ahmet'in sıra dışı yönleri üzerinde durulmaktadır. Ahmet'in fiziki kuvveti destanın başlangıcından itibaren hissettirilen bir unsurdur. Bunlara yeniden değinecek olursak ilk kez on bir yaşında sokağa çıkan ve çocuklarla oynayan Ahmet aşık oyununda kazandığını hakkıyla almasının haricinde diğer çocuklardan istediği şeyler verilmezse de onlardan zorla almaktadır. Burada Ahmet'in yaşıtı olan ve onunla oynayan diğer çocuklara oranla daha kuvvetli olduğu anlaşılmaktadır.

Ahmet'in fiziki gücü açısından bir diğer dikkat çekici anlatımda onun ev büyüklüğünde bir taşa attığı oku saplayabilmesi ve ardından kolayca çekip alabildiğinden bahsedilir. Ahmet'in bu halini gören Yanbek Han durumu dikkatle izler. Ahmet'in attığı oku taştan çekip alamadığını söylemesi üzerine Han, yanında bulunan adamlarına bu oku çekip almalarını söyler. Bu oku saplandığı kayadan pehlivanlar ve Yanbek Han'ın askerleri dahi çıkarmayı başaramazken kendisinin zorlanmadan çekip alması Ahmet'in olağanüstü bir kuvvete sahip olduğunu gösterir. Destanın ilerleyen bölümlerinde de Ahmet'in gücüne dair

çeşitli sahneler anlatılarak onun kuvveti üzerinde yeniden durulur. Savaşçı yönünün ortaya konulmasında da Ahmet, sıradan insanlardan çok daha farklı özellikler sergiler.

Yanbek Han ve Kalmık Han arasındaki savaşta Yanbek Han'ın tüm askerleri savaştan çekildikten sonra Ahmet'in savaş meydanında kalarak tek başına Kalmık Han'ın askerleriyle mücadele edip onu yendiği sahne Ahmet'in olağan dışı gücüne işarettir.

> Ahmet bayagışılatıp Kalmık hannıñ nekeri men özi yalnız sogısıp kaldı… Bir ayga yuvık zaman ketedi. Kalmık hannıñ eskeri men sagısıp kalgan Ahmet yeti yerinnen yaralı boladı, kene de ecet etpeydi. Bir aydan soñ Kalmık eskerin yenip, Kalmık hannıñKaragerin özi minip, aldına da üş yüz attı savıtı-sadagı man salıp, aydap yöneydi.
>
> Ahmet bayağı zaman Kalmık Han'ın askeriyle kendisi yalnız savaştı… Bir aya yakın zaman geçti Kalmık Han'ın askerleri ile savaşıp duran Ahmet yedi yerinden yaralandı, yine de zayıf düşmedi. Bir aydan sonra Kalmık askerini yenip Kalmık Han'ın Karagerine kendisi binip, önüne de üç yüz atı, silahı ile katıp sürüp gitti (ND, 2014: 39).

Destanın bu kısmında Yanbek Han'ın yanında Kalmıklara karşı savaşa giren Ahmet Yanbek Han'ın savaşı terk etmesine karşı cenk meydanında kalır. Yalnız başına Kalmık Han'ın askerleri ile savaşan Ahmet yedi yerinden yara alır, ancak sağlığına zarar gelmez. Kalmık Han'ı yenilgiye uğratıp hanın atını altına alan, düşmandan kalan ganimetler ile atları da yanına alıp Yanbek Han'a doğru yola çıkan Ahmet'in mücadelesi olağanüstüdür. Sıradan bir insanın bir ordu asker ile yalnız başına mücadele etmesi mümkün değilken Ahmet'in bunu başarması ve yaralanmasına rağmen savaşa devam etmesi olağan dışı bir durumdur. Destanın bu kısmında anlatılanlar dikkate alındığında Ahmet'in fiziksel gücünün üstünlüğü bir kez daha anlaşılır. Alp tipi olarak Ahmet fiziken sıradan bir insanın çok üstünde bir yapıya sahiptir ve bu durum Türk destan geleneği içinde yer alan kahramanların ortak niteliğidir.

Nogay destanları içinde kahramanların olağanüstülüğüne dikkat çeken bir başka destan da Çora batır Destanı'dır. Destan kahramanı Çora Batır alp tipine uygun bir yapıya sahiptir; ancak onun olağan dışı bir niteliğinin olduğuna dair belirgin bir izah destan metninde bulunmaz. Çora Batır için destanda yer alan olaylardan çıkarılabilecek çeşitli sonuçlar ile onun güçlü birisi olduğu, savaşçılık özelliklerinin üst düzeyde bulunduğu bilgisine ulaşılabilir. Bu bağlamda Çora Batır'ın ilk kahramanlığına dair anlatılan Ali Bey'i öldürme sahnesi düşünüldüğünde alp tipinin niteliği olan savaş kabiliyetine dikkat çekilir. Yetişkin bir savaşçı olan Ali Bey ile Çora Batır'ın karşılıklı ok atışı yaptıkları sahne savaş

sanatına dair bilgiler içerir. Destanın bu kısmında Ali Bey ile Çora Batır birbirlerine ok atmaya başlarlar. Bir bey olarak savaş tekniğine sahip olan Ali Bey'in attığı ok Çora Batır'ın atının eyerinin önüne saplanırken Çora Batır'ın attığı ok Ali Bey'e saplanır ve onun ölümüne sebep olur. Anlatının bu kısmında Çora Batır'ın kaç yaşında olduğunu bilmiyor olsak da daha önce herhangi bir kahramanlık göstermiş olduğuna dair de bir emare olmamasıyla bu ok atma yarışının onun ilk kahramanlığı olduğu düşünülebilir. Sonuç olarak Çora Batır tecrübesiz ve genç bir insan olmasına rağmen eğitimli bir asker olan Ali Bey'e karşı galip gelir. Bu da onun yaşına karşın üstün meziyetlere sahip olduğunun göstermektedir.

Türk destan kahramanlarını sıradan insanlardan ayırmak için onlara atfedilen olağan dışılıklar her kahramanda farklı bir biçimde öne çıkar. Bu olağandışılıklar içinde en belirgin olan ve kahramanlık konulu destanlarda mücadeleye dayalı macera konusuna en çok uyum sağlayan nitelik kahramanın fiziksel kuvvetidir. Koplanlı Batır adlı Nogay Destanı'nın alp tipi olan Koplanlı Batır'ın da en belirgin özelliği karşı konulamaz kuvvetidir. Onun bu yönü macerasının başlangıcında ortaya çıkar. Alşanır Han kendisine rakip gördüğü Koplanlı'yı tutsak ettirmek maksadıyla harekete geçer. Han, amaçları doğrultusunda bir bahane olarak emanet ettiği bir mektubu ilgili yere ulaştırma görevini Koplanlı Batır'a verir. Kendisine teslim edilen mektubu açıp okumadan söylenilen yere gelen Koplanlı Batır, kale kapısından girip kendisine emanet edilen mektubu sahibine ulaşmak ister. Kale kapısındaki muhafız Koplanlı'nın içeri girebilmesi için silahlarını ve atını teslim etmesini ister. Koplanlı Batır bunu reddeder ve muhafızlarla savaşıp kaleden içeri girmeyi başarır. Koplanlı Batır'ın olağanüstü bir savaşçılık yeteneği ve gücü olduğuna dair bilgi destanın bu kısmından anlaşılır. Kahramanın geçtiği kale kapıları haricinde eğitimli askerler olan muhafızları da bertaraf etmesinden onun üstün bir kuvvete sahip olduğu sonucu çıkarılır. Koplanlı'nın kale kapısına geldiğinde muhafızla olan mücadelesi ve Koplanlı Batır'ın kaleye girişi şu şekilde anlatılır:

Kapılardan savıt berip kirmen dep	Kapılardan silah verip girmen deyip
Sen aytkanday bolıp men şe yürümen dep	Senin söylediğin gibi ben yürümem deyip
Bu yolımnan keri ızıma kaytpan dep	Bu yolumdan geriye dönmem deyip
Èr sözimdi eki kere aytpan dep	Bu sözümü iki kere söylemem deyip
Èr Koplanlı attıñ basın burdı dey	Er Koplanlı atın başını çevirdi deyip
Kapışıga er kılışıñ urdı dey	Kapıcıya er kılıcını vurdu deyip

Kulak salıp hıylı zaman turdı dey	Kulak salıp hayli zaman geçti deyip
Berk kaladıñ kapısınnan kirdi dey	Berk kalenin kapısından girdi diye
Pelen değen ol kedirli sultanga	Falan adlı o kadirli sultana
Yetip barıp ol kagıtın berdi dey.	Yetip varıp o kâğıdı verdi diye (ND; 2014: 165).

Koplanlı Batır korunaklı bir kaleden ve o kaleyi koruyan muhafızlardan tek başına geçerek kalenin içine girer. Kalenin içine giren Koplanlı kendisine emanet edilen mektubu hükümdara sunar. Destanın bu bölümünde anlatılanlara bakıldığında Koplanlı Batır'ın korunaklı kaleyi aşması ve içeri girip mektubu önüne çıkan muhafızları bertaraf ederek sahibine ulaştırması onun gücünün sıradan bir insana göre çok daha fazla olduğunun bir göstergesidir. Koplanlı Batır hem tek başına muhafızları alt edecek güçtedir hem de onun savaşçılık yetenekleri üst düzeydedir. Destan kahramanının kuvveti karşısında onu kale içinde durdurabilecek bir güç bulunamaz. Dolayısıyla Türk destan geleneğine uygun bir biçimde kahramanın olağanüstü gücü bu destanda da macera unsurunun içine dahil edilerek verilerek Nogay destan kahramanlarının da diğer destan kahramanlarıyla benzer yönü öne çıkarılır.

Bozyiğit Destanı'nda olağan dışılığa pek yer verilmeyerek kahramanın cesareti, azmi, dayanıklılığı üzerinde durulur. Rüyasında görüp âşık olduğu Savbavmal'ı aramak için yıllarca yurdundan uzaklarda, yollarda geçen zamana bakılınca Bozyiğit'in amacına ulaşana kadar azimle isteğinin peşine düşen yapısı anlaşılır. Sıradan bir insanın yedi yıl boyunca amacı için yollarda gezmeyeceği, bu sürenin dört yılını da durmadan yürüyerek geçirmiş olması göz önüne alındığında ancak bir kahramanın dayanacağı zorluk anlatılır. Sıradan insanın gücü aşan zor durumların üstesinden gelmek kahramanlara mahsus olduğundan bu destanda da Bozyiğit'in dayanıklılığı onun olağanüstü gücünden kaynaklanmaktadır. Yıllarca dolaşarak sevdiği kıza ulaşan Bozyiğit'e karşı çıkan kişi Şaarbek'in hükümdar olan babası olur. Bozyiğit ile kızının evlenmesini istemediğinden Bozyiğit'i öldürmek maksadıyla onu yanına çağırır. Bir eğlence düzenleyen Han burada Bozyiğit'i sarhoş edip hapsetmek ister. Olanları gören Savbavmal sevdiği Bozyiğit'in başına su koyarak onu sarhoşluktan ayıltır ve Bozyiğit bulunduğu ortamdan kaçar. Han'ın yanında bulunan onca adamın arasından kaçmayı başaran Bozyiğit'in sıradan bir kuvvette olmadığı anlaşılır.

Savbavmal Bozyigittiñ basına suv kuyadı. Yas, esin yiyip kaşadı. Kuvuvşılar onu	Savbavmal Bozyiğit'in başına su koydu. Genç kendine gelip toparlanıp kaçtı.

Elçiler onun artınnan yetip yaralaydılar. Bozyigit düşpanlarınnan bas kutkarsa da munlanıp danılda yırladı.	Elçiler onun ardından yetişip yaraladılar. Bozyiğit düşmanlarından başını kurtarsa da bozkırda söyledi (ND, 2014: 66).

Han'ın eğlencesi içinden kendi çabasıyla kaçan Bozyiğit'in ardından elçiler yetişip onu yaralarlar; ancak Bozyiğit onları atlatmayı başarıp bozkıra çıkar. Sevgilisinden tekrar ayrı düşen ve yaralanan Bozyiğit içinde bulunduğu duruma üzülür. Burada dikkat edilmesi gereken nokta Bozyiğit'in tek başına Han'ın korunaklı bir yerde düzenlediği eğlenceden kurtulması ve peşinden gönderilen elçileri atlatmayı başarmasıdır. Bunlar sıradan bir insanın tek başın yapabileceği işler olmayıp destan metnindeki bu anlatılarla Bozyiğit'in gücüne ve cesaretine vurgu yapılır.

Destan kahramanlarının ortak yönleri onların sıradan insanlardan ayrışmasına vesile olurken her kahramanın sahip olduğu baskın bir özellik de bu nitelikler arasında bulunur. Epik destanlar içinde maceranın mücadeleye dayanması neticesinde alp tipindeki kişinin fiziksel özelliklerindeki olağanüstülükler destan kahramanlarının en belirgin ortak noktasını oluşturur. Güçleri devlerden, aslanlardan, ejderhalardan bile üstün olan bu kahramanlar savaş aletlerini en iyi şekilde kullanmanın yanı sıra savaş sanatından da üst düzeyde haberdardırlar. Küçük yaşlarına karşın tecrübeli askerleri, beyleri alt edebilen kahramanlar olağandışı varlıklarla da mücadeleye giriştiklerinde onların karşı konulamaz güçlerini dahi bertaraf ederler. Alp tipindeki destan kahramanının tek yüce özelliği bilek gücü değildir. Buna ek olarak onların toplumdaki diğer insanlardan üstün olan bir diğer niteliği ise akıl kuvvetleridir. Yaşı ve konumu ne olursa olsun alp tipinin sahip olması gereken yüksek zekâ onu diğer insanlardan ayıran ve ileride girişeceği mücadeleden zaferle çıkmasına yardımcı olacak önemli bir meziyet olarak destan metinlerinde yerini alır. Bu bağlamda Nogay destanları incelendiğinde kahramanların yüksek zekâlarıyla öne çıktığı destanlar bulunmaktadır. Bu kahramanlar gerekmedikçe silahına davranmayan, fiziksel mücadeleye girişmeyen, olayları sakin bir tavır ve akli bir yönelişle çözüme ulaştıran yapılarıyla kahramanlığın yalnızca bilek kuvvetine dayanmadığını gösterirler.

Nogay destanı olan Edige Destanı, içinde pek çok sıra dışılığı barındırmakta olup kahramanın doğaüstü yeteneklerine odaklanan bir destan metnidir. Bu destan bir soy silsilesiyle başladığından merkezi kahraman Edige'ye gelinceye kadar babası ve dedesinin nitelikleri hakkında da bilgiler verilir. Merkezi kahraman konumundaki Edige'nin yüksek akıl kapasitesi yönünden olağan dışılığına geçmeden evvel onun babası ve dedesi hakkında

aktarılan bilgiler kutlu soy devamlılığının olduğuna işarettir. Bu bağlamda Edige'nin dedesi olarak ilk sırada yer alan Barkaya'nın olağan üstü bir şekilde babasız doğumu onun olağanüstülüğünün doğumdan sonra da devam etmesine imkân tanır ve bazı özellikleri kendinde barındırmasını sağlar. Barkaya, babasız bir şekilde, bir çoban kızından dünyaya gelir. Babasız doğum hadisesi neticesinde dünyaya gelen Barkaya'nın var oluşuna vesile olan kafatası tozudur. Barkaya'nın çoban olan dedesi bu kafatasını bulduğunda kafatasının alnında şu yazı yer almaktadır: "Ben ölmeden önce bin adam öldürdüm öldükten sonra da kırk adam öldüreceğim" (ND, 2014: 91). Kafatasının sarf ettiği sözlere bakıldığında onun ruh göçüşü vasıtasıyla bedenleneceğini işaret edilir. Daha önce bir başka bedene ait olan kafatası, sahip olduğu bedenin ölümünden sonra tekrar bedenlenecektir. Onun yeniden bedenlenişi Barkaya ile mümkün hâle gelir. Şaman inancına göre ruh göçüşü şamandan şamana devam etmektedir. Var olan asıl şaman ruhu her ölümde yalnızca bedenen ölür ve bir başka bedende yeniden dünyaya gelerek varlığını sürdürmeye devam eder. Bu kafatasından da anlaşılan onun bir şamana ait olduğudur. Nitekim Barkaya şamanlar gibi gaipten haber vermenin bir emaresi olan rüya yorumlama yeteneğine sahip olur. Destanın ilk soy silsilesini temsil eden Barkaya'nın olağandışılığı onun ilahi yön ile doğuştan kurduğu bağa dayanır.

Barkaya rüya yorumlama yeteneği sayesinde hükümdarın rüyasını yorumlatacak müneccim bulamadığı bir anda ortaya çıkarak rüyayı yorumlar. Yorumladığı rüya gerçek olur ve hükümdar kendisine karşı işlenecek olan suikasttan Barkaya sayesinde kurtulur. Hükümdarın rüyası şu şekildedir: at üstünde giderken etrafını saran kırk köpeğin iki gruba ayrılıp kendisini attan düşürerek parçalamak istediklerini görür. Barkaya bu rüyayı yorumladığında, hanın hanımı ve vezirinin iş birliği yapıp hükümdarı tahttan düşürmek istediklerini iletir. Hükümdar aldığı yoruma çok kızsa da takibatı neticesine Barkaya'nın haklı çıktığını görür ve kırk kötü niyetli adamını öldürtür. Kafatasının alnında yazan "öldükten sonra da kırk adam öldüreceğim" ibaresi bu şekilde gerçeğe dönüşmüş olur ki bu da Barkaya'nın ruhunun bir şaman ruhu olduğuna işarettir.

> İnanmaysa da han karavıl saladı. Karasalar, kırk veziri de tün ortası ava hannıñ hatınına kelip, handı kaytıp öltireeklerin em kimdi han etip salayakların söylesediler. Sonda han kırk vezrin askakka asıp öltiredi. Mine sos kırk vezir dep bayağı bas süektiñ mañlayına
>
> Han inanmasa da gözcü koydu. Baktılar ki kırk veziri de gece yarısı Han'ın hanımına gelip, Han'ı nasıl öldüreceklerini ve kimi han olarak atayacaklarını konuşuyorlar. O zaman han, kırk vezirini de idam ettirdi. İşte o kırk vezirdi kafatasının alın kısmında

"ölgennen sov kırk adam öltreermen" dep yazılganı.

"öldükten sonra kırk adam öldüreceğim" diye yazılmış olan (ND, 2014: 91)

Barkaya'nın olağan dışı bir şekilde rüya yorumlaması onun şaman olduğuna işarettir. Barkaya'nın şaman olduğu yönündeki tek işaret rüya yorumlama yeteneği sayesinde gaipten haber vermesi değil yaşı ilerledikçe tüm vücudunu tüylerin kaplaması ve saçı sakalının uzayıp halk tarafından kendisine Dede Saçlı Aziz sıfatının verilmesidir. Bu sıfat Şaştı Aziz adını akla getirir ki o da şamandır. Dolayısıyla Barkaya kutsi özelikleri ile olağan dışı niteliklere sahiptir ve bu da onu sıradan insanlardan ayırır. Onun evliliğinin de kuğı kızı ile olması yine kutsalla olan bağlantıya işarettir.

Destandaki soy silsilesinin ikinci nesli Barkaya'nın oğlu Kutlı-Kaya ise annesinin gökyüzü unsuru olmasıyla bağlantılı olarak doğan kuşları konusunda mahirdir. Doğan kuşlarını eğiterek iyi birer avcı olmalarını sağlayan Kutlı-Kaya küçük yaşta ava gitmesi ve avcı kuşlar üzerine erken yaşta hâkimiyet geliştirmesiyle sıradan insanların gelişiminden oldukça ileri bir seviyede olduğunu belli eder.

Destanın asıl kahramanı olan Kutlı-Kaya'nın oğlu Edige ise merkezi alp tipi olmakla birlikte toplumdaki diğer insanlardan zekâsı ve gücüyle ayrışır. Kutlı-Kaya güçlü bir bahadır olduktan sonra Kuba sıfatına nail olduğu gibi Toktamış Han'ın öldürme isteğinden kurtulan Edige de bu tarihten sonra Kubugul adıyla anılır. Bu da onun küçük yaşına karşın bahadır tabiatlı biri olduğuna dikkat çeker. Destan, Edige'nin insanları etkileme gücü üzerinde durur. Toktamış Han'ın yılkıcılığını yapan Edige ne zaman hükümdarın huzuruna çıksa Toktamış Han fark etmeden ayağa kalkmaktadır. İstemsizce saygı duyan hükümdarı hanımı uyarır.

Han togız yılkışı kelgende kozgalmay turatta, onınşı Kubugul kelgendey ornınnan kozgalıp köteriledi. Hannıñ hatını hanga aytadı onı. "Yok kozgalmayman!" deydi han. Sonda hatını hannıñ eteğin tüyregiş pen astındagı yastıkka kadaydı. Kubugul kelgende han bayagılay kozgaldı. Kozgalganda hannı eteği tartıladı. "Kozgaldıñma?" dep soraydı hatını, yılkışılar ketken soñ. "Kozgaldım" deydi Toktamış.

Han dokuz yılkıcısı geldiğinde yerinden kalkmaz, onuncusu Kubugul geldiğinde yerinden kalkardı. Hanın karısı bu durumu ona söyler. "Yok kalkmıyorum" dedi. Hanımı hanın eteğini iğneyle altındaki yastığa iliştirdi. Kubugul geldiğinde han önceki gibi yerinden kalktı. Kalktığında hanın eteği takılarak çekildi. "Kalktın mı?" diye sorar hanımı, yılkıcılar gittikten sonra. "Kalktım" dedi Toktamış (ND, 2014: 96).

Edige'nin hükümdarlar üzerinde dahi saygı uyandıran tesirli bir kişiliği vardır. Onun bu yönü kendisinde doğuştan var olan akli melekelerinin yüceliğinin davranışlarına yansımış halinden kaynaklanmaktadır. Edige'nin olağanüstülüğü yalnızca zekâsı ve asil tavırları değildir, o aynı zamanda cesaret sahibi iyi bir savaşçıdır. Şahtemir'in yanına geldiğinde bir dev tarafından kızının kaçırılmış olduğunu öğrenen Edige bu kızı kurtarmak için mücadeleye girişir. Kabardı Alp adlı bu devden Şahtemir'in kızın kurtarabilmek için öncelikle devin yanına yanaşıp orada çalışmaya başlayan ve bu sayede olan biteni gözlemleme fırsatı elde eden Edige alıkonulan kızla da konuşur. Şahtemir'in kızıyla birlikte devi öldürmek için mücadeleye girişen Edige ilk denemesinde başarılı olmayınca kızı atına alıp kaçmaya başlar. Bu esnada Edige'nin atının kuyruğundan yakalayan Kabardı Alp'ten kurtulmak için atının kuyruğunu kesen Edige tehlikeli bu durumdan zekasıyla kurtulur. Atın kuyruğu kesilince dengesini yitiren dev düşerek parçalanır ve Şahtemi'in kızı ile Edige devin gazabından kurtulmuş olur. Edige Destanı'nda olağanüstü yön olarak alp tipinin sahip olması gereken pek çok özellik bir çeşit soy silsilesiyle verilerek farklı yönlere değinmeler içermektedir. Destanın merkezi kahramanı olan Edige'nin ise bir alp tipi olarak sahip olduğu en önemli meziyet yüksek zekâsı olup karşılaştığı zorlu durumlardan aklı sayesinde kurtulmayı başarır.

Nogay destanları içinde kahramanın akli üstünlüğüne vurgu yapan bir başka destan Edil Sultan Destanı'dır. Destan kahramanı Edil Sultan'ı sıradan insanlardan ayıran en belirgin niteliği onun akıl yüceliğidir. Kahramanın annesi Dana Biyke'nin anlatımından edinilen bilgilerde Edil'in zekâsına ilişkin ifadeler yer alır. Buna göre Edil okuma yazması olan, kimsenin okuyamadıklarını dahi okuyup anlayabilen yapısıyla namlı hocalardan bile bilgilidir.

Akkerman değen erde	Ak Kirman adlı yerde
Alpıs sokta bar eken	Altmış öğrenci var imiş
At yiberip, dan etip	At gönderip, şan edip
Onı eketip okıttı	Onu gönderip okuttu
Okıganı kasım bolgır soktalar	Okuyanı anlamayan softalar
Alıp okıy bilmedi	Alıp okuyamadılar
Yanı Kerman değen erde	Yeni kerman denilen yerde
Etpis sokta bar eken	Yetmiş molla var idi

At yiberip, dan etip	Ay yayıp, şaşırıp
Onı eketip okıttı	Onu eğip okuttu
Okıganı kasım bolgır soktalar	Okuyanı cahil olan softalar
Ol şıgara bilmedi	O çıkaramadı
Soltan, Soltan değenler	Sultan, sultan diyenler
Èsenlikte savlıkta	Esenlikte soğlıkta
Soltannıñ ak ötpegin egeiler	Sultanın ak ekmeğini yiyenler
Arakı, balı işkenler	Rakıyı balı içenler
Sen toktaşı Soltanım	Sen duruver sultanım
Biz ölermiz degenler	Senin için biz ölürüz diyenler
Bir erfi bilalmay	Bir harfini bilmeden
Hayran bolıp kaldı andi!	Hayran olup kaldı şimdi! (ND, 2014: 124)

Edil Sultan'ın okula gittiği, eğitim aldığı ancak onu eğitmeye kalkan mollaların, hocaların, sultanın adamalarının dahi ondan geri olduğu Dana Biyke'nin aktarımından anlaşılır. Edil Sultan'ın bilgisine, zekâsına herkesin hayran olması, onu eğitmeye kalkan iyi okullarda görev yapan hocaların dahi Edil Sultan'ın zekâsının karşısında geri kalması destan kahramanının olağan dışı düzeyde ileri olan aklına örnektir. Buna ek olarak pek çok Türk destanında yer alan kahramanın yaşıtlarından ileri gelişim emareleri göstermesi Edil Sultan'da da öne çıkan niteliklerdendir. Destanın alp tipi olan Edil Sultan kendisini on bir yaşında belli etmeye başlar, bil taşı gibi parladığına dair ifadeye istinaden Edil Sultan'ın toplum içinde kendisini belli ettiği anlaşılır. On bir yaşından itibaren çeşitli emarelerle kendisini toplum içinde gösteren Edil Sultan, on altı yaşında henüz çok genç bir erkek olmasına karşın hanlarla güreşecek kadar güçlü olur. On dokuz yaşında doksan muhafızı yenilgiye uğratır. Bu satırlardan Edil Sultan'ın fiziki kuvvetinin yaşıtlarının üstünde olduğu görülmekle birlikte özellikle doksan muhafızı bertaraf etmesi hususunda bu gücün sıradan bir insandan kat kat fazla olduğu anlaşılır. Fiziki kuvvetinin yanında akli kuvveti de bulunan Edil Sultan merkezi alp tipi olarak üstün niteliklere sahiptir.

Kahramanın aklen üstünlüğüne vurgu yapılan Mamay Destanı'nda da yine diğer Nogay destanlarında olduğu gibi toplum önderi niteliğinde olan alp tipinin zekâsının ileri olması gerektiğine dikkat çekilir. Destan kahramanı kişi Mamay'ın en belirgin özelliği akıl kuvvetidir. O kendinde var olan zekâ cevherini mantıklı adımlarla birleştirmeyi bilen, bu sayede ailesini ve halkını olumlu yöne sevk edebilen niteliklere sahiptir. Musa Bey'in on iki çocuğu arasında Asan Abız'ın en akıllı olarak seçtiği Mamay bu yönü ile destan metninde yer alır. O akıllı olmasının yanında alacağı kararları da bilge kişi olan Asan Abız'a danışarak ilerleyen duruşuyla kendi aklı haricinde bilge kişilere değer veren yapısı sayesinde adil ve güvenilir yönetici konumunu korur.

Babası Musa Bey öldükten sonra başa geçen Mamay kardeşlerini de toparlayıp gözetir. Bunlar içinde güçlü kuvvetli, ancak söz dinlemek konusunda zayıf olan Orak ile mücadele etmenin yolunu onu bir zenginin yanına yılkı bakımı için vermekte bulan Mamay bu düşüncesini Asan Abız'a danışır. Asan Abız'ın da onay vermesi ile zengin adamın yanında yılkıcılığa başlayan Orak'ın burada eğitilmesini dileyen Mamay bir süre sonra denetlemeye geldiğinde kardeşini kötü vaziyette bulur. Bunun üzerine bir plan kurar ve zengin adamın gözüne girebilmesi maksadıyla Orak'ı yönlendirir. Mamay, Orak'ın baktığı yılkıları alıp gideceğini ardından Orak'ın bunlardan haberdar değilmiş gibi yılkıyı Mamay'dan geri almaya gelmesini tembihler. Mamay'ın sözünü dinleyen Orak denildiği gibi yapar.

> Nege eketedi, bizim yılkıda ne işi bar Mamaydıñ? Dep akırırsıñ-bakırırsıñ. Ber attı, bu seat ekelirmen men, dep aytarsıñ bayaga. Ol zamanda ol aytar: "Tokta balam, tokta. Olay ekelüv bolmas Yanıña bir kartlar salayım. Tilek salayık" dep aytar. Yanına bir bes altı kart kosıp yiberer ol seniñ, dedi Mamay. Yakınlap avılga kelersin yılkı kaşanda buravda bolır. Yetpege turgan zaanda sen akarırsıñ bakırırsıñ, aytarsıñ: Yüriñiz agaylar yılkı aştan ölmeğe turı kapap koygan yılkıydı.
>
> Neye alıp gider, bizim yılkıyla ne işi var Mamay'ın? Deyip bağırır, çağırısın. Bir atı hemen alıp getiririm ben, diye söylersin beye. O zamanda o da söyler: "Dur balam, dur. Öyle getirmek olmaz. Yanına bir ihtiyar verelim. Dilek salalım" diye söyler. Yanına beş altı ihtiyar katıp gönderir, o senin dedi Mamay. Köye yaklaşırsın, yılkı o zaman dinlenmede olur. Yemek molasında, sen bağırıp çağırırsın. Dersin: Yetişiniz ağalar yılkı açlıktan ölmek üzere, kapatıp koymuşlar yılkıyı (ND, 2014: 194).

Mamay'ın kardeşini emanet ettiği zenginin Orak'a iyi bakmadığını anlaması üzerine Orak'ın bu zenginin gözüne girebilmesi için düşünülen düzmece yılkı kaçırma sahnesi Mamay'ın aklına gelen bir senaryodur. Bu senaryo vazifesini fazlasıyla yerine getirir ve

zengin adam yılkı atlarını Mamay'dan geri alan Orak'ı takdir edip ona üst baş giydirir, gümüş kamçı, çizme, başlık alır. Orak'ın kılık kıyafeti düzeldiği gibi zengin adamın Orak'a karşı davranışları da düzelir. Destanın bu kısmında kardeşinin vaziyetinin düzelmesi maksadıyla Mamay'ın aklına gelen bir oyun eksiksiz biçimde yerine getirilip tahmin edilen karşılığı verir. Bu durumda Mamay'ın zekâsı ve iler görüşlülüğü bir kez daha ortaya çıkar.

Destanın merkezi kahraman tip olan Mamay'ın en belirgin niteliği olan üstün zekâsı destanın pek çok yerinde işlenen bir konudur. Akrabaları Bekmirza'nın Kırım Hanı tarafından öldürülmesinin öcünü almak için yola çıktıklarında bir eve konuk olmak isterler. Ev sahibi yaşlı adam fakirliğini bahane ederek onları kabul etmek istemez. Kendilerini misafir etmeyen bu yaşlı adamın tavrından dolayı öfkelenen Orak, evdeki ağzı eğri kızı işaret edecek biçimde konuşur ve ev sahibinden aklınca öç almaya çalışır. Mamay, kardeşi Orak'ın bu düşüncesizce davranışına oldukça kızar ve bu kızın bir talebi olursa yapılan davranışın affı için o talebi kabul etmek zorunda kalacaklarını söyler. Orak'ın sözlerini işiten kız, babasına bu kişileri eve kabul etmesini söyler. Yaşlı adam Mamay ve yanındakilerin ardından yetişir ve onları evinde konuk edebileceğini söyler. Bunun üzerine bu evde konaklamak zorunda kalan Mamay ve yanındakilere karşı evin kızı bir dilekte bulunur. Eve gelen Mamay, Orak ve Asan Abız'dan bu ağzı eğri kız bir ricada bulunarak Kırım'ın kendi ata yurdu olduğunu, memlekete zarar vermeden, öç almaları gereken kişi kimse onunla birebir münasebette bulunmalarını rica eder.

> Sonda Mamay bek aylandı. Al endi sıyalap, Kırım hanınnın kanın keş dep tilese, men keşip ızıma kaytpay bolmayaman. Bu bolmayak edi de sosı Orak avızın tuygan bolsa. Èrteñe şığıp bılay alıp yursek bolıp turgan zamanda, kız ayttı: Menim bir tilegim bar, mirza gam men sizdi tanıyman. Kayda bara bolsañız da, ne tepege bara bolsanız da bilmem. En tek üç zat tileymen sennen. "Tile" dedi Mamay, senin tilegiñdi etermen. "Keyin yurtımdı tileymen, dedi kız, nagaş yurtımdı tileymen, ata yurtımdı tileymen. Mine sol üş yurtıma zere etpessiñ. Kırım hanga ne süyseñ sonı et". O anda Mamay çok düşündü o şimdi bizi ağırlayıp, Kırım Hanı'nın kanından vazgç dese, ben vazgeçip geri dönsem olmaz. Bu böyle olmayacaktı, eğer Orak dilin tutsaydı. Ertesi gün bunlar gidecekleri vakit, kız şöyle dedi: "Benim bir dileğim var mirza ağalar, ben sizi tanımam. Nereye gittiğinizi, ne için gittiğinizi biliyorum. Ben sizden yalnız üç şey diliyorum". "Dile" dedi Mamay, senin dileğini yapacağım. "Sonda yurdumu diliyorum, dedi kız, benim yurdumu diliyorum, ata yurdumu diliyorum. İşte üç yurduma zarar etme. Kırım Hanı'nı ne istersen yap"
>
> (ND, 2014: 210).

Mamay kızın ricasını kabul eder ve Orak'ı uyardığı vakitteki gibi haklı çıkar. Mamay'ın öngörü sahibi ve akıllı oluşu olayları mümkün olduğunca sakinlikle halletmeye yönelikken Orak ne yazık ki akılca zayıf olduğundan karşılaştığı olaylara anlık tepkiler veren, öfkeyle hareket eden bir yapıya sahiptir. Kahramanlarda bulunması gereken tek özelliğin savaşçılık olmamasının altında yatan sebebe Orak ile Mamay arasındaki bu fark iyi bir örnek teşkil eder. Orak da Mamay da kuvvetli, cesur, savaşçı kişilerdir; ancak Mamay'ın akıl gücü sayesinde karşılaşılan durumlara öncelikle akli çözümler getirmeye çalışması kahraman niteliklerinin Orak'tan üstün olduğunu ortaya koyar. Orak öfkeli ve ani hareket eden bir yapıya sahipken Mamay sakin ve düşünerek adım atan biridir. Bu bağlamda destanın başından beri merkezi alp tipi olan Mamay'ın en belirgin vasfı olan zekâ kuvveti destan içindeki çeşitli olaylarda öne çıkarılarak kahramanın baskın niteliğinin bu olduğu vurgulanır.

Nogay destanları içinde akıl üstünlüğüne verilen öneme dair kahramanların bu yönünün kuvvetli olduğu bir başka destan metni Er Çoban Destanı'dır. Destanın merkezi kahramanı olan Er Çoban cesaret ve akıl yönünden üstün niteliklerle destan başından itibaren giriştiği macera içinde dikkat çeker. Bu destanda da Er Çoban'ın bir kahraman olarak en belirgin özelliği cesareti ve akıl kuvvetidir. Nogay'ın yılkısını sürüp giden Kaptavlı Beygazi adındaki kişiden bu yılkıyı geri almak için harekete geçen Er Çoban yanına aldığı yedi yoldaşını belli bir mesafede ardında bırakarak Beygazi'nin önüne yalnız başına çıkar. Tek başına Kaptavlı Beygazi ile karşı karşıya gelen Er Çoban'ın destanın bu kısmında sergilediği davranış onun cesur olduğunu gösterir.

> Er Şoban yeti yoldasın erekte kaldıradı da, Biygazıdıñ kasına yalgız özi etip keledi. Keledi de aytadı. Sen yanım av, yılkımızdı kaldır da yorıgına ket. Ol bolmasa ene ana erde menim eskerim turı, siziñ kötereniz de kırarmız.
>
> Er Çoban yedi yoldaşını uzakta bırakır da Beygazi'nin önüne yalnız tek kendisi gelir. Gelerek de söyler. Sen anım ah yılkımızı bırak da işine git. O olmasa, işte o yerde benim askerim duruyor sizin tamamınızı da kırarız (ND, 2014: 141).

Er Çoban'ın yalnız başına Beygazi ve adamlarının önüne gelip konuşması onun cesur bir yiğit olduğunu gösterir. Buna ilaveten Er Çoban burada aklını da kullanıp Beygazi'yi çarpışmaya girmekten alıkoyacak bir yol bulur. Ardında bıraktığı kişinin toplamda bin kişi olduğunu onların içinde de Nogay'ın tanınmış kişilerinin bulunduğunu söyler. Bunun ardından kendi adamları içinde Asa'nın oğlu Abit, Alav adlı kahraman, Kambar Yiğit, Er Koplanlı, Er Manaş, Manaş'ın oğlu Tuyakbay, Er Sayd Ahmet, Sintas oğlu Töre Han, Narik

oğlu Şora, Kökşe'nin oğlu Kosay, Esper oğlu Targıl, Cımay, Arslanbek oğlu Sultan, Mambet, Boztorgay oğlu Baybek, Aysıl'ın oğlu Ahmet, Er Yahşıbet isimli kahramanların bu bin kişi arasında olduğunu söyler. Bunu duyan Beygazi savaşmaktan vazgeçer.

4.1.7. Kahramanın Savaşçılığı

Destan metinlerinde maceraya dayalı olay örgüsü merkezi kahramanın mücadelesini gerektirir. Bu mücadelenin temelleri insanın dünya üzerinde varlık gösterdiği ilk çağlara kadar gitmeyi ve var oluşun mecburi şartlar dolayısıyla gündelik hayat için dahi mücadeleye dayanmasını gerekli kılar. Dolayısıyla insanın ilk savaşı var olabilmek ve varlığı devam ettirebilmek amacıyla doğanın zorlu şartlarına karşı koymakla gerçekleşmiş gözükür. İnsanlık tarihi açısından düşünüldüğünde dünya üzerinde insanın ilk görüldüğü andan itibaren yaşam doğanın sunduğu kadarıyla sürdürülür. Doğanın her zaman aynı döngüde ve verimlilikte olmaması, yaşamak için gıdaya duyulan ihtiyaç sebebiyle insanlar toplayıcılıkla sınırlı kalınmaması gerektiğini görürler. Toplayıcılık aşamasından avcılığa geçen insan için doğanın verdiklerinden faydalanmak üst seviyeye çıkar ve böylece beslenme konusunda rahata erilir. Toplumsal açıdan bir sonraki aşamaya geçilerek insanın sosyal bir düzen kurmasına, toplumların oluşmasına katkı sağlamış olur. Sosyal yaşam düzenine geçilmesiyle birlikte inanç konularının da ön plana çıktığı, her bir toplumun kendi inançsal kalıplarını oluşturduğu görülür. Kolektif yaşam içinde iş bölümünün en önemli parçası olan gıda temininde erkeklerin fiziksel kuvvetleri ve dayanıklılıkları sayesinde avcılığa daha çok meylettiği bilinmektedir. Onların hayvanlar karşısındaki fiziksel sınırlamalardan sıyrılıp hükmedici konuma geçmeleri sonucunda avcılık yiğitlikle özdeşleştirilir. Tanrı'nın hükmetme gücü karşısında çaresiz olan insanoğlu toplayıcılıktan avcılığa geçtiğinde o döneme kadar korktukları ve uzak durdukları hayvanları avlamakla onlara hükmettiklerini düşünerek Tanrısal bu gücün bir nevi iz düşümünü kendilerinde bulmaya başlarlar. Böylece yaptıkları eyleme ilahi bir mana yükleyerek kutsallık atfedilir. Bu sayede avcılık kutsal yönü olan bir meziyet hâline dönüşürken avcının da yiğitlik ve ilahi yönü olduğuna dair inanç kabul görür. Destanlarda kahramanının savaşçılık özelliğinin yüceliği ile avcılık niteliğinin üstün olması eşdeğer tutulmaktadır. Dolayısıyla kahramanın ilahi yönü, avcılığın ilahi yönü ve kahramanın verdiği mücadelenin toplum adına oluşu gibi etkenler girişilecek olan savaşın kutsallığına işaret eder. Bu bağlamda destan kahramanlarının avcılık yapıyor olmaları onların ileride iyi birer savaşçı olmalarının önünü açan bir meziyet olarak görülür

İnsanlık tarihine bakıldığında hayvanların kutsallıkla ilişkilendirildiği görülür. Bu düşünce toplayıcı konumundaki insanın henüz hayvan avlayamayacak kadar bilgisi olduğu ve onlara karşı kendini savunmasız hissettiği dönemlerin eseridir. Hayvanların kutsal olduğu, insanların onlardan türediği, ilk ata olarak herhangi bir hayvanın seçildiği, hayvan şekli verilmiş objelerin, resim ve heykellerin bulunması kutsalla hayvan arasındaki bağlantıyı gösterir.

> Totemizm kısaca, insanla hayvan ya da bitki gibi doğal nesneler arasında bir akrabalık ilişkisi ya da gizemli bir bağ bulunduğu inancına dayanan düşünce ve davranış sistemidir. Genel olarak totem hayvan ya da bitkiyle topluluk üyesi arasında bir akrabalık ilişkisi kurulur. Bu ilişki mitolojiyle de desteklenerek kuşaktan kuşağa aktarılır. Türklerin kurt neslinden ve kayın ağacından geldiği inancı buna örnek olarak verilebilir (Artun, 2014: 464)

Türk destanlarında geçen hayat akışı, yerleşik hayattan ziyade konargöçer bir yapıdadır. Bu yaşayışın bir getirisi olarak tabiatla sıkı ve sağlam bağlar kurmuş olan Türkler doğayı iyi tanır, onun döngülerinden haberdardır ve ondan nasıl istifade edeceğini iyi bilir. Hayvan ve insan arasında kurulan bağın temeli ikisinin de doğanın bir parçası olmasından kaynaklanır; ancak bunun haricinde hayvanla kutsal arasında da kurulan bir bağ söz konusudur. Bu kutsallık her türlü hayvanın Tanrı'nın yaratmasıyla var olduğu inancına dayanmasının yanında bazı hayvanlara özel önem atfedilmeyi de getirir ve bu sayede totem olan hayvan kutsal kabul edilir. Hayvanın kutsal olduğu bir düşünce çerçevesinde onun aynı zamanda avlanıyor olması avcıya da kutsiyet özellikleri yüklenmesini sağlar.

Avcılığın ilk gerekliliği karın doyurmak olsa da hayvanların derisinden ve çeşitli uzuvlarından yararlanılıyor olmasıyla göçebe yaşamı sürdüren insanlar için pek çok açıdan avcılık gerekli bir uğraştır. Avcılık askeri talim, iz sürme, hareket hâlindeki bir hayvanı vurmadaki maharetle askeri mücadelelerde isabetli atışta bulunma gibi kişisel ve millî güvenliği sağlamak açısından da mühimdir. Türkler için avcılık, ekonomik açıdan iç ve dış unsurlar arasında ticari bir değer akışı sağlar. Bunun yanında avcılık beslenme ve yaşamsal bazı ihtiyaçların karşılanmasına da katkı sunar. Günlük hayat akışı içerisinde avcılığın önemi destan metinlerine de yansıyan unsurlar arasındadır.

Destan kahramanları iyi derecede at binen, av avlayan, iz süren, isabetli atışlar yapan kişilerdir. Yaşanılan bölgenin yabani hayvanlardan korunması, o hayvanların insanlara ve sürülere zarar vermesini engellenmek için de avcılık önemlidir. Buna en iyi örnek yine Oğuz Kağan Destanı'nda halkı varlığı ile huzursuz eden canavarın ya da gergedanın yok

edilmesidir. Onun yok edilebilmesi için Oğuz Kağan ormana gidip gözlem yapar, hayvana tuzaklar kurar. Bütün bunların yapılabilmesi için kahramanın doğayı ve hayvanları iyi tanıması, avcılık kabiliyetine sahip olması gerekir.

Destan kahramanın bir hayvanı alt ederek rüştünü ispatı pek çok Türk destanında yer alır. Destanlarda avcılık yeteneği alp tipinin davranışlarında görülen hükmetme gücüyle özdeşleştirilen liderlik ve savaşçılık vasıflarına işaret olarak kullanılır. Destan kahramanlarının iyi birer avcı olmaları beklenen bir durum olmakla birlikte onların yiğitliklerini ispatlamaları için de önemli bir aşamadır. Dirse Han Oğlu Buğaç Han Destanı'nda Dirse Han ile oğlu Buğaç birlikte ava gider. Dirse Han yanındaki kırk yiğidin sözüne uyup oğlunun ihanet içinde olduğuna inanarak onu bu avda öldürmek ister. Oğlunu öldürmek için av esnasında oğlunun maharetlerini görmek istediğini söyleyerek Buğaç'ı önden yalnız gönderir. Bu destanda ava çıkmanın törensel bir boyutta işlendiği, çocuğun babası ile ilk avına çıkışının önemli bir eşik olduğu anlaşılır. Çünkü çocuğunun ilk avıdır diye Buğaç Han'ın annesi yemek tertip edip toy düzenler. Bu durumda avcılığın Türk töresindeki yerinin önemi rüştün ispatı ve savaşçılık niteliği olarak vurgulanır.

Avcılık ve savaşçılık yeteneklerinin bir kahramanda bulunması gereken özellikler olduğuna dair pek çok destanda bahis yer alır. Dede Korkut Destanlarından Kazan Bey'in Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boyu'nda bir şölen düzenleyen Kazan Bey kendi yeğenleriyle oğlu Uruz'u kıyas ederek oğlunun ok atıp yay çekmediğiniden, baş kesip kan dökmediğinden, bu nedenle kendinden sonra beyliğe başkanlık edemeyeceğinden duyduğu üzüntüyü dile getirip ağlar. Uruz, bu sözlere karşın avcılık ve savaşçılık konularında babasının kendisine örnek olmadığını söyler. Uruz'u haklı bulan Kazan Bey oğlunu yanına alıp ava gideceğini duyurur. Bu konuşmalar bir şölen esnasında geçiyor olmasına rağmen Kazan Bey'in şöleni yarıda bırakıp oğluyla ava çıkması ava ve avcılığa verilen önemi gösterir. Destanın bu kısmında ayrıntılı bir şekilde avcılıktan söz ediliyor olması Uruz'un ergenliğe girdiğini ve böylece diğer beyler gibi onun da benzeri davranışları sergilemek için yeterli yaşa ulaştığını gösterir. Avcılık kavramı Türk destanlarında yiğitlik ve erginlik göstergesidir. Destan metninde Kazan Bey'in kendinden sonra oğlunun bey niteliğine sahip özellikte olmadığı yönündeki kaygısının sebebine bakıldığında oğlunun avcılık etmediği görülür. Dolayısıyla destanın bu kısmından, avcılık yapabilecek çağa gelmiş ve bunu icra edecek yetenekteki kişi bey dahi olabilecek kabiliyete sahiptir sonucu çıkmaktadır.

Türklerde ava ilk çıkış bir çeşit erginlenme dönemi olarak düşünülür ve bu ilk avcılık şenlikle kutlanarak topluma duyurulması gereken önemli bir durumdur. Doğayla ilk mücadele, hayvanlar ve hayvanların yurdu olan ormanla kurulan bu ilk temas kahramanın hem yalnız başına bir hayat sürmesi hem de topluma önder olması açısından önemli adımları içerir. Av esnasında avlanması gereken hayvanı ayırt edip isabetli ve kolay bir şekilde yakalamak gerekir. Av kutsal bir yönü olan doğa-insan-Tanrı bağını da içerdiğinden yalnızca can almak için yapılan bir eylem değil, doğanın bir parçası olup kahramanın o döngü içindeki yerini alması için de mühimdir.

Destan kahramanlarının ava gitmesi onların yiğitlik göstergesidir; ancak buradaki tek amaç bir avı vurma değil, o avı korkutmadan ve canını yakmadan ele geçirmektir. Buna Nogay destanlarında da değinilmektedir. Avcılık konusunda destan metni içinde en güzel örnek Mamay Destanı'nda Mamay ile kardeşi Orak'ın av sahnesidir. Orak on dört yaşını bitirdiğinde Mamay kardeşiyle birlikte ava gider. Av sırasında Mamay, avcılığını seyrederek atına ve kendine eziyet ediyor olmasından ötürü onun avcılığını beğenmez. Gördüğü olumsuzlukları kardeşine ileten Mamay, avın peşinden giderken atı ve kendisini çok yorduğunu, azap ederek hayvan avlanmaması gerektiğini kardeşine söyler. Orak'ın sabırsızlığı nedeniyle sürekli bir biçimde atını av peşinde koşturup yorması, avı tek seferde avlamak yerine yaralayarak avlamaya çalışmasının doğru olmadığını belirten Mamay, usulüne uygun bir av gerçekleştirmenin önemine dikkat çeker. Bu sözlerden anlaşıldığı üzere Mamay'ın bahsettiği avcılık meziyetinden kasıt; ava, avcıya ve avcıya hizmet eden hayvanlara azap etmeden gerçekleştirilmesi gereken bir eylemdir. Avcılıkta maharetli olmak için sabır, çeviklik, iyi nişancılık gibi hünerlere erişmek gerekir.

Kahramanların avcılıkta hüner sahibi olması onların yiğitliğini ve rüştünü ispat etmeleri anlamına gelir ve bu sayede kahraman olan kişi toplumdaki yerini alarak çocukluktan ergenliğe geçiş yapar. Bir nevi topluma kabul olarak da değerlendirebileceğimiz avcılık, sosyal hayatta erkeğin rolünü belirleyen önemli öğelerden biridir. Yerleşik yaşam sürdürülmemesi sebebiyle hayatın idamesi için erkeğin maharet sahibi olacağı konu olarak hayvancılık, at binme ve avcılık önemli konular olarak görülür. Bu noktada hayvanların dilinden iyi anlayan ve gerekli hâllerde avlanarak onlardan istifade eden kişinin hayatın devamlılığı konusunda temel becerileri kazandığı anlaşılır. Bu sayede hem kendi hem de varsa ailesinin yaşamını sahip olduğu avcılık hüneri sayesinde sürdüren kahramanın iyi bir avcı olması gereken şartlar arasında yerini alır.

Destan kahramanlarının iyi birer avcı olmaları onların alplığına vurgu yaparken aynı zamanda çocukluktan çıkıp ergin olduklarını da gösteren işaretler taşımasıyla maceraya hazırlık için birer basamak oluşturur. Avcılık, yılkıcılık, kuşçuluk gibi meziyetler tabiat ile bütünleşmeyi göstermesinin haricinde ona hükmetme, odan istifade edebilme kabiliyetine sahip olmakla bu kişinin ileride toplumuna da önder olup hükümdarlık yapabilecek nitelikte olduğunun işaretlerini verir.

Destanlarda yer alan alp tipi için sahip olması gereken bir diğer özellik de savaşçılık kabiliyetidir. Kendini ve toplumunu düşmana karşı müdafaa edebilmesi için alp olacak kişinin savaş kabiliyetlerini en üst düzeyde taşıyor olması gerekir. Türk destanlarında merkezi kahramanın iyi bir savaşçı olduğunu gösteren bazı işaretler vardır bunlar; fiziki kuvvet, dayanıklılık, ata iyi binmek, yayı iyi çekip isabetli bir şekilde ok atmak, kılıç kullanımındaki maharet gibi savaş esnasında gerekli olan donanımların kullanımıdır. Özellikle göçebe bir yaşam süren Türkler için atın özel bir yeri vardır. Kahramanların atları en az onlar kadar özel olmakla birlikte kahramanlar da binicilik konusunda ustadırlar. Usta birer binici olan kahramanlar atların bakımı ve cinsinden de anlayan kişilerdir. Bu sayede düşmanla karşılaştıklarında atlarını iyi kullanırlar, uzun mesafeleri kısa sürede alırlar ve atlarının becerileri konusunda bilgi sahibi olduklarından onları nasıl yönetmeleri gerektiğini de bilirler. Kahramanların silah kullanımı da özel bir önem taşır. Ok, yay, kılıç gibi savaş aletlerinin kullanım becerisi alplerin macerasının devamlılığı ve girişilen mücadelelerin zaferle sonuçlanması açısından mühimdir. Savaş aletlerinin kullanımı avcılık ile benzer niteliktedir. Çünkü avcılığa at ile gidilir ve av peşinde hızlı, çevik bir binicilik mahareti sergilemek avı yakalanabileceği uygun alana çekmek için, avı öldürmek içinse yayı iyi çekip oku isabetli atmak ustalık gerektiren avcılık hünerleridir. Ormanda bulunulduğu sırada gerektiğinde kurt ve ayı gibi hayvanlarla yakından dövüşerek, kılıç kullanımının ustaca sağlanması da vahşi hayvanlardan korunmak için şarttır.

Türk destanlarında yer alan merkezi kahraman için bir prototip olan Oğuz Kağan'ın destan metninde ava gidişi, yanına aldığı aletler ve bu avı gerçekleştirme usulüne yönelik bilgiler mevcuttur. Aynı şekilde destan metni fetihlerle ilerleyen Oğuz Kağan'ın mücadeleleri hakkında da bilgi verirken savaş sanatı konusunda aktarımlar sağlar. Halkın başına musallat olan gergedanı avlamak için Oğuz Kağan'ın ava çıkması ve kullandığı aletler şu şekilde sıralanmıştır: "Oğuz Kağan cesur bir adamdı. Bu gergedanı avlamak istedi. Günlerden bir gün ava çıktı. Kargı, yay, ok, kılıç ve kalkanla ava gitti" (Bang-Rahmeti, 1936:

11). Destan metninde geçen savaş aletleri avda da kullanılan aletler olmakla birlikte kahramanın savaşçılık özelliği yalnızca bir düşmanla çarpışması olarak verilmeyip av sahnelerinin anlatıldığı kısımlarda da bu konuya vurgu yapılır.

Türk destanlarında olduğu gibi Nogay destanlarında da avcılık ve savaşçılık önemli meziyetler olarak gösterilmektedir. Avcılıkla savaşçılığın birbiriyle olan bağlantısı her ikisinde de belli bir amaç doğrultusunda at ve silah kullanımının gerekli olmasıdır. Aynı araç gereçlerle at üzerinde çıkılan yolda en kolay biçimde, kendine zarar getirmeden avı yakalamak esas kabul edilir. Bunun olabilmesi içinse savaş sanatından ve avcılığın inceliklerinden haberdar olup bunları üst düzeyde kullanmak gerekir. Alp tipinde yer alan kişi bu beceriye ne derece sahipse çıkmış olduğu macerasını zaferle taçlandırmaya da o kadar yaklaşır.

Nogay destanları içinde savaşçı yönüyle öne çıkan kahramanlardan biri Aysıl'ın Oğlu Ahmet Destanı'nın alp tipi olan Ahmet'tir. Ahmet'in avcılık niteliğine dair destan metninde herhangi bir bilgi yoktur, ancak Ahmet'in iyi derecede ok ve yay kullanması, at binmek konusundaki ustalığı göz önüne alındığında bu konularda da mahir olabileceği sonucuna varmak mümkündür. Çünkü savaşçılık ile avcılık arasında yer alan bağ Türklerin yaşam biçimleriyle doğrudan ilişkilidir. Bu destanda da Ahmet'in savaşçı yönü üzerinde durulmaktadır. Babasının tavsiyesi üzerine Yanbek Han'ın ordusuna katılıp Kalmıklar ile mücadelede yer alan Ahmet burada olağanüstü bir savaşçılık sergiler. Savaş meydanında yalnız kalmasına karşın olağan dışı bir şekilde tek başına bir ordu askerle mücadele edip başarılı olur.

> Sol bakıtlarda tandı kara tuman etp kökitip, iyeri em yuveni men, savıtı-sadagı man, üş yüz attı aldıyaa salıp aydap avılga yuvıklap birev kele edi. Atlardı Yanbek Hannıñ karaldaysına kuydı. Öziniñ mingeni Kalmık hannıñ karageri edi. Ol edem Aysıldıñ ulı Ahmet edi. Munıñ kelgenin körgende dunıya halkı yıyıldı. Berisi de üyken seyirge kaladılar.
>
> O sıralarda şaşırtıcı bir kara duman etrafı bürüyüp, eyeri ve dizgini ile silahı cephanesi ile üç yüz atı önüne alıp sürerek köye yaklaşıp biri geliyordu. Atları Yanbek Han'ın avlusuna koydu. Kendisinin bindiği Kalmık Han'ın Karageri idi. o kişi Aysıl'ın oğlu Ahmet idi. bunun geldiğini görünce bütün ahali toplandı. Hepsi de hayretler içinde bakakaldılar (ND, 2014: 44).

Ahmet'in yalnız başına bir ay savaşıp Kalmıkları yenmesi ve Kalmık Han'ın Karager adlı atına binip düşmandan ganimet olarak kalan üç yüz at ve silahları önüne katıp Yanbek Han'a getirmesi sıradan bir insanın ulaşamayacağı bir başarıdır. Ahmet'in tek başına savaşıp

düşmanı yenerek önüne kattığı ganimetlerle yurda dönebilmesine halk da şaşırır. Ahmet'in olağanüstü gücü ve savaş sanatını çok iyi bilmesiyle kazandığı başarıyı Yanbek Han takdir edip şölen düzenler.

Ahmet'in savaşçılığına dair tek anlatı Kalmıklarla olan mücadelesi değildir. Yanbek Han'ın oturduğu yere gelen Ahmet'ten kapıdaki görevliler silahlarını teslim etmesini söylediğinde Ahmet bunları vermek istemez. Bunun üzerine Ahmet yedi kapıdan da kendisi geçerek görevliler hiçbir silahını teslim etmeden ulaşır. Yetişmiş iyi düzey askerler tarafından korunan ve yedi ayrı kapıda bulunan saray görevlilerini alt ederek Yanbek Han'a ulaşan Ahmet burada da olağan dışı gücünü ve savaş kabiliyetini kullanır.

> Han oturgan üyge Ahmet kirip yönegen zamanda, buyrık bolgan sebepli, hannıñ saklavşıları munıñ savıtın alayak yamışısı em baslıgı man, oğı man, yayı man yeti kapıdan ötip hannıñ özine selam berip baradı.
>
> Han'ın oturduğu eve Ahmet girip gittiği zamanda buyruk olan sebeplerle, hanın korumaları bunun silahlarını alacak oldular. Ahmet birini de aldırmadı yamçısı ve başlığı ile, oku yayı ile, yedi kapıdan geçip Han'ın özüne selam verip vardı (ND, 2014: 46).

Ahmet'in savaşçılığına dair en belirgin anlatılardan biri sevgilisi Şaarbek'i almak içindir. Yanbek Han, Kalmıklar ile girişilecek mücadele öncesinde Ahmet'in üstün bir başarısı olduğu takdirde kızı Şaarbek'i Ahmet'e vereceğine dair söz verir; ancak daha sonra bundan vazgeçer. Ahmet'e âşık olan Şaarbek kaleden kaçarak Ahmet ile birlikte yola düşer. Yanbek Han adamlarını ve oğullarını iki aşığı yakalatmak için yollasa da Ahmet'in üstün savaşçılığı neticesinde amacına ulaşamaz. Yanbek Han'ın adamlarına karşı tek başına mücadele eden Ahmet bu savaştan da galip çıkar ve Şaarbek'i de alıp memleketine doğru yola çıkar.

Bu destanda bir ordu niteliğindeki askerlerle yalnız başına savaşan Ahmet, Kalmıkları yenilgiye uğratarak Yanbek Han'a zaferle döner. Onun bu denli olağan dışı savaş kabiliyeti karşısında toplumdaki herkes şaşırır ve haklı zaferini kutlar. Ahmet'in olağanüstü gücü ve savaşçılığı Yanbek Han'ın kalesine tek başına pek çok kapıyı ve muhafızı aşarak girmesinde de görülür. Benzer şekilde Ahmet, Yanbek Han'ın adamlarına karşı verdiği mücadelede de savaş sanatını kullanmasıyla sevgilisiyle huzurlu bir birliktelik yaşamaya muktedir olur. Bir destan kahramanı olarak Ahmet savaş sanatından anlayan, ok, yay ve kılıç gibi savaş alatenlerini iyi derecede kullanan yapısıyla alp tipinin sahip olması gereken

savaşçı niteliklerine sahiptir. Onun bu yönü destan macerasının başarıyla sonuçlanmasına katkı sağlar.

Nogay destanları içinde Çora Batır Destanı'nda da kahramanın savaşçılık yetenekleri üzerinde durulur. Destanın alp tipi olan Çora Batır'ın ilk kahramanlığına bakıldığında ailesine kötü muamelelerde bulunarak onların gururunu inciten Ali Bey'e karşı verdiği mücadele önemli bir noktadır. Düşmanı olan Ali Bey ile giriştiği ok atma yarışındaki mahir tavrı dikkate alındığında Çora Batır'ın savaş sanatında yetenekli olduğu anlaşılır. Yay çekme, ok atma ve bunu at üstünde yapma aşamaları hesaba katıldığında Çora Batır'ın savaş aletlerini kullanma becerisi ortaya çıkar. Ali Bey'in peşine düşüp intikam almak için ok atma yarışı sırasında Çora Batır'ın attığı ok Ali Bey'in kalbine saplanır. Çora Batır ailesine kötü davranışlarda bulunan Ali Bey'i öldürüp ondan intikamını alır. Bu yaptığının yanına bırakılmayacağını Han'ın adamlarının üstüne geleceğini düşünen Çora Batır yurdundan ayrılıp Kazan'a gider ve orada Sali Kart adlı yaşlının evinde kalmaya başlar. Sali Kart, karşısında böylesine yiğit bir genci görüp ona hitaben övgüler düzer. Sali Kart'ın Çora Batır için söylediği sözlere bakıldığında doksan beş yaşına gelmesine karşın hayatında böylesine yiğit birisini görmediği anlaşılır. Çora Batır, Kazan'a gelmekle boş oturmaz ve Kazan'a saldıran düşmanlarla yıllarca mücadele eder. Onun düşmanları alt etmesinde sergilediği kahramanlığı dilden dile dolaşır. Çora Batır'ın savaş kabiliyeti alp tipinin sahip olduğu yüceliktedir. Çora Batır bu yönünü üst düzeyde kullanarak hem memleketi Kırım'da hem de yurdundan ayrılıp gittiği Kazan'da adının efsaneleştirmeyi başarır.

Seksen beske kelgenmen	Seksen beşe gelmişim
Seksen betir körgenmen	Seksen kahraman görmüşüm
Toksan beske kelgenmen	Doksan beşe gelmişim
Toksan betir körgenmen	Doksan kahraman görmüşüm
Èndigisi bu künde	Şimdiki bugünde
Toksannan togız ötip baraman	Doksandan dokuz geçip giderim
Kim èkeniñ bilealmay	Kim olduğunu bilemeden
Kayran bolı turaman	Hayran olup dururum
İnamıñdı aytaşı	İsteğini söyle

Aslıñdı tolgaşı	Aslını söyle (ND, 2014: 85)

Kahramanının savaşçılığına ve avcılığına dair bilgiler içeren bir diğer Nogay destanı olan Edige Destanı'nda soy silsilesinin anlatımı içinde kahramanın avcılık ve savaşçılık yönlerine ayrı ayrı değinilir. Edige Destanı'nın merkezi kahraman tipi olan Edige'nin maceralarına geçilmeden evvel onun soy silsilesindeki ilk sıra dede Barkaya'nın çocukluğundan beri yaptığı avcılığına dair bilgiler destan kahramanının nasıl bir altyapıdan geliyor olduğunu anlamak açısından önemlidir. Bu soyda dede rolünde olan Barkaya adlı çocuk İdil Irmağı boyunda ve Şekerli Göl'de balıkçılık yapar, avcılık ederek yaşamını sürdürür.

Edilsubı boyına ketip, añşılık, balıkşılık pan keşinip baslaydı. Barkaya ösip, üyken adam boladı. O köbisinşeañşılap balıkşılap yurgen. Sonıñ üşin halkka köp kosılgan yok.	İdil Irmağı boyunca yaşayıp, avcılık, balıkçılıkla geçimini sağlamaya başladı. Barkaya yetişip büyük adam oldu. O, çoğunlukla avcılık, balıkçılıkla geçindi. Bundan dolayı halkın arasına pek karışmadı (ND, 2014: 92).

Barkaya'nın ormanda yaşaması onun geçimini avcılık ve balıkçılıktan sağlamasına vesile olur. Avcılıkta ustalaşan Barkaya daha sonra oğlu Kutlı-Kaya doğduğunda onuna birlikte de avcılık yapmaya devem eder. Küçük yaşlarından itibaren babasıyla avcılık yapan Kutlı-Kaya av konusunda ve özellikle avcı kuşlar üzerinde meziyet sahibi olur. Onun bu yönünün gelişmiş olması annesinin bir kuğu kızı olmasından kaynaklıdır. Kuşlarla olan yakınlığı onun doğuştan getirdiği bir meziyettir.

Kutlı Kaya kişkeyinnen baslap aatası man birge añga yuripbaslaydı. Añgabekusta boladı. Böten de añşılık kuslarına bek usta. Yas üyken bolganda añşı kussuñkarlardıüyretip baslaydı. Munıñ suñkar kuslarınday algır kus bir yerdende tabılmaydı.	Kutlı Kaya küçüklüğünden beri babası ile birlikte av yapmaya başlar avcı olur. Özellikle de av kuşlarında çok ustadır. Delikanlı olduğunda avcı kuşarı öğrenmeye başlar. Bunun alıcı doğanları vardır ki benzeri hiçbir yerde bulunmuyordu (ND, 2014: 92).

Babasıyla birlikte avcılık yaparak hem avcılık hem de avcı kuşlar konusunda hüner sahibi olan Kutlı-Kaya özellikle doğan kuşları konusunda ustalaşır. Kutlı-Kaya'nın oğlu Edige de ailesi gibi ormanda yaşar, ancak babası tarafından bakımı konusunda zorlanılması üzerine bir yılkıcı ailesinin yanına verilir. Edige bu ailede yetişir ve belli bir yaşa geldiğindeyse bir zenginin yanında buzağı bakımında çalışmaya başlar. Buzağı bakımı ve yılkıcı ailesinde yaşamakla da yılkı bakımı konularında eğitim almış olan Edige'nin avcılık yaptığına dair herhangi bir bilgi destanda yer almasa da onun atlar konusundaki mahareti

kendisinin Toktamış Han'ın yanında yılkıcı olarak işe başlamasını sağlar. Edige'nin hayvanlardan anlıyor olması ve savaşçılığı onun avcılıkta da iyi olduğunu ortaya koyar. Avcılıkta da savaşçılıkta da kullanılan hız ve manevra kabiliyeti açısından ata olan hakimiyet için usta binicilik yeteneği Edige'de mevcuttur. Edige'nin yılkı atlarının bakımıyla ilgilenen bir ailede büyümesi onun atlar konusunda bilgi sahibi olmasını sağlar. Toktamış Han tarafından yılkıcı olarak işe alınan Edige bu konuda bilgi sahibi olmanın yanında atlar konusunda meziyet sahibi olan bir kişidir. Onun bu meziyeti yalnız yılkıcı ailesinde büyümesi ve hükümdarın yılkıcılığını yapması hususuyla sınırlı değildir, o aynı zamanda usta binicilik kabiliyetine de haizdir. Edige'nin savaşçılık konusunda hüner sahibi oluşu, Şahtemir'in kızını zorla alan Kabardı Alp adlı devle olan mücadelesinden de anlaşılmaktadır. Destanın merkezi kahraman tipi olan Edige'nin kahraman özelliklerine haiz bir kişi olduğu açık olmakla birlikte onun en belirgin niteliği savaşçı yönüdür.

Edige Destanı'nda merkezi alp tipi olan Edige hariç onun üst ve alt soyu hakkında da bilgiler mevcut olduğundan onların hayatındaki avcılık ve savaşçılık niteliklerine dair bilgilere de ulaşmak mümkündür. Bu bağlamda Edige'nin oğlu Nuradin'in de avcı ve savaşçı özelliklerine sahip bir alp olduğu destan metninde yer almaktadır. Babasının yurttan sürülmesine sebebiyet verenin Toktamış Han olduğunu öğrenen Nuradin bu yaşananların öcünü almak için babasını harekete geçirir. Bu vesileyle Toktamış Han'a karşı savaşa girişen Edige ve oğlu Nuredin onu öldürmeyi başarır. Maceranın bu kısımlarında ortaya çıkan, destanın düşman tipi olan yalancı Yanbay adlı şahsın iftiraları neticesinde Nuredin ölümden döner, Edige ve Nuredin'in de arası açılıp birbirlerine düşman olurlar.

> Bir kün Nuradin bir yoldaşı man ilinisedi. Sonda yoldaşı aytadı: "Sen meni korlama atañ Èdigedi elinnen kuvgan Toktamıska yiğit bol", Nuradin üüne kelip atasına: "Toktamıstan öş alayık" dep kanıgadı.
>
> Bir gün Nuredin bir yoldaşı ile kapışır. Orada arkadaşı der: "Sen beni horlama, baban Edige'yi ilden kovan Toktamış'a yiğitlik yap", Nuradin eve gelip babasına "Toktamış'tan öç alalım" diye bağırır (ND, 2014: 110)

Toktamış Han'a karşı mücadeleye girişen Nuradin ve Edige savaşı kazanırlar. Bu savaştan sonra Toktamış'ın oğlu Kadırberdi de babasının öcünü almak için yola çıktığında babası Toktamış'ın ölümüne sebep olan Yanbay ile karşılaşır. Kadırberdi, babası Toktamış'ı düşmana teslim ederek ölümüne yol açan Yanbay olduğunu öğrenince onu öldürmek ister. Tam bu sırada canın bağışlanmasını dileyen Yanbay, eğer kendisini bırakırsa Nuradin'i Kadırberdi'ye getireceğini söyler. Yanbay, avcılığa meraklı olan Nuradin'e gelerek göle inmiş sayısız kuğu olduğunu, bunların elle dahi tutulabildiklerini söyleyip Nuradin'i silahsız

bir şekilde göle yollar. Yanbay'ın hilesine kanan Nuradin silahsız bir şekilde göle kuğu avlamaya gittiğinde düşmanın eline düşer.

> "Anda sekerli kölde kuvlar bireviñ etin birevi yep turılar." Nuradinañşılavga aylak köñillin bergen adam edi. Yanbay bunı kolına savıt ta aldırmay, "kuvlar sonday köp, kolın man ıslayakıñ, bılayda" dep klge ekeledide, Kadırberdige ıslataydı.
>
> "Orada şekerli gölünde kuğular birbirlerinin etlerini yiyip duruyorlar." Nuradin avcılığa gönül vermiş birisiydi. Yanbay bunun eline silah da aldırmayıp "kuğular o kadar çok ki, elinle de yakalayabilirsin" diye göle götürür de, Kadırberdi'ye yakalatır (ND, 2014: 116).

Ailevi silsilede son soy olarak gösterilen Nuradin, üst soyları gibi avcılık ve savaşçılık meziyetlerine sahiptir. Yanbay'ın sahtekâr tabiatlı bir insan olması, ne zaman bir zorluğa düşse yalana başvurması gibi durumları göz önünde bulundurmadan onun sözlerine inanarak tedbirsizce kuğu avlamaya giden Nuradin, ailesinin ezeli düşmanı olan Toktamış Han'ın oğlu Kadırbderi'ye esir düşer. Bir soy silsilesiyle başlayan destan metninde avcılık konusunun üzerinde sıklıkla durulur. Destanda Barkaya, Kutlı Kaya ve Nuradin'in ava olan düşkünlüklerinden özel olarak bahsedilir. Edige'nin yılkıcı ailesi yanında büyümekle atlardan çok iyi anladığı üzerinde özellikle durulur. Edige'nin babası Kutlı-Kaya oğlunun annesi olmadan çocuğun bakımını sağlanmayınca onu bir yılkıcının yanına verir. Edige burada atlar hakkında bilgi sahibi olup daha sonra Toktamış Han'ın yılkıcısı olarak çalışmaya başlar. Bunun haricinde Edige'nin savaşçılık yönü hakkında destan içinde en dikkat çekici nokta ezeli düşmanı olan Toktamış Han'a karşı verdiği mücadeledir. Burada az askerini çok göstererek düşman üstünde ruhi bir hezimet duygusu uyandırmayı başaran Edige ani bir baskınla Toktamış'ı yener.

> Èdige de keşe esker köp yetip körseterek bolıp üyken, ot yağıp, az eskerdi toktatpay, tañ atkışay ottıñ yarıgınnan aydaydı. Toktamıstıñ küzetişileri körip: "Sansız esker tañ atkışay yurdi" dep hanga aytadılar. Èdige keler dep korkıp turgan Toktamıstıñ apatı ketedi. Èdigedi kuvmaga eskerin yiberedi. Èdige birden kelgende Toktamıs han esker yıyalmay kalgan. Hannıñ az eskeri Èdigediñ eskeri yeñdi.
>
> Edige de gece askerini çok göstermek amacıyla, büyük ateş yakıp, az askeri durmadan, tana kadar ateşin ışığında dolaştırır. Bunu gören Toktamış'ın gözcüleri: "Sayısız askeri, tana kadar yürüdü" diye hana söylerler. Edige geliyor diye korkup duran Toktamış'ın rengi atar. Edige'ye karşı asker gönderir. Edige ansızın geldiğinden Toktamış askerini toplayamamıştır. Hanın az sayıdaki askerini Edige yener. (ND, 2014: 110).

Edige Destanı'nda soy silsilesi verilerek başlayan anlatım içinde ilk iki ata soy için onların avcılık yönü üzerinde durulurken merkezi alp tipi olan Edige'nin ise savaşçılık yönü üzerine ağırlık verilir. Edige'nin yılkıcılık ve buzağı bakımı yapmış olduğundan bahsedilerek adım adım ilerlenip asıl maceraya geçilmesindeki maksat; avcılık, yılkıcılık ve savaşçılığın benzer nitelikler taşıyor olduğundan hareketle kahramanın savaş sanatıyla ilgili her alanda bilgi sahibi olduğuna dair uyandırılmak istenen geniş görüntüdür. Bu görüntü kahramanın meziyetlerinin üstünlüğü ve çeşitliliği için önemli olup alp tipinin sahip olması gereken niteliklere ayrı ayrı değinilmesini sağlamaktadır.

Kahramanın savaşçılığı üzerinde durulan bir başka Nogay destanı Edil Sultan Destanı'dır. Edil Sultan Destanı da bir epik destan olması sebebiyle savaşçı yönüyle ön plana çıkan merkezi kahramanın maceraları ön plandadır. Edil Sultan'ın savaşçılığı üst düzeydedir ve onun bu yönü üzerinde destan metninde ayrıntılı bir şekilde durulur. Düşman saldırısının başladığı haberi yurda ulaşır ulaşmaz Edil Sultan'ın düşman üstüne gönderilmesi düşünülür. Kızılbaşların harekete geçip Nogaylar üzerine geldiği haberi bir mektupla Edil Sultan'a ulaştırılır. Mektubun geldiği haberini kahramana ileten yaşlı bir kişidir.

Küñkerdiñ saga yazganı	Künkerdinin sana yazdığı
Salam tuvıl firmanda	Selam değil fermandı
Küñkerdey ulı patşadan	Künkerdey ulu padişahtan
Stambılday şeardeya	İstanbul'dan şehirden
Kaar kelgen hat eken	Kahır gelen mektup imiş
Aytayıma dey turdı, ay!	Söyleyim mi diye durdu ey! (ND, 2014: 125)

Yaşlı adam Edil Sultan'a gönderilen mektupta kötü haberlerin yer aldığını, bunun ferman niteliğinde olduğunu ve savaşa davet mektubu olduğunu anlatır. İstanbul'dan padişahtan gelen mektupta Edil Sultan savaşa davet edilir. Yaşlı adam, mektuptaki haberi ilettikten sonra girişilecek savaş hakkında bilgisi olan Çelebi adlı kişiye sözü aktarır. Çelebi, savaş başlamadan önce temin edilmesi gerekenleri sayar. Edil Sultan tavsiyeler üzerine Çelebi'nin söylediği hazırlıkları yapar. Edil Sultan kullanacağı topu, savaşa götüreceği atları, bu atlardan savaşçı ve yük taşımada kullanması gerekenleri, mücadelede görev alacak askerleri ve onların içinde yer alacak adı bilindik ünlü komutanları denildiği şekilde savaş için yönlendirir. Edil Sultan'ın savaşa girişmesi annesi Dana Biyke'nin dilinden aktarılır.

Bu habardı esitkende	Bu haberi işittiğinde
Kulunşagın Edilim kaarlandı karlandı	Yavrum, Edil'im kahırlandı, karlandı
Katı yamav şamlandı	Katı kötü öfkelendi
Bugırsandı, buvsandı	Boğursandı, boğsandı
Buzday temir kursandı	Buz gibi demir kuşandı
Tolı kırım köp nogaydı	Dolu Kırım çok Nogayı
Bir neşe kuşiñ işinde	Birkaç gün içinde
Sogıska ezir etti end	Savaşa hazır etti şimdi (ND, 2014: 126).

Ay Edilim, yas Soltan	Ey, Edilim genç sultan
Tobırşıdan top aldı	Topçudan top aldı
Topka egen at aldı	Topa koşulacak at aldı
İngilizden ot aldı	İngilizden ot aldı
Otka eger at aldı	Ota koşulacak at aldı
Kara tayak kara Nogay	Kara dayak Kara Nogay
Halkınnan	Halkında
Atka miner kişi aldı	Ata biner kişi aldı (ND, 2014: 126).

Edil Sultan'ın savaş haberini işittiğinde ne yaptığı hususunda annesi Dana Biyke'nın anlattıklarına göre bu habere oğlunun çok öfkelenir ancak bir an bile düşünmeden hazırlıklara başlar. Edil Sultan demirden zırhını kuşanır, topçudan top alır, topa koşulacak at alır, İngiliz'den ot alır, ota koşulacak at alır ve savaş mühimmatı açısından hazırlıklarını yapar. Burada yük taşıyan atlarla savaşta binek olarak kullanılacak atların birbirinden farklı olduğu görülür ve her ikisine de harp esnasında ihtiyaç duyulacağından bunlar ayrı ayrı temin edilir. Savaş araç gereci haricinde savaşacak insan da gerekli olduğundan Nogaylar içinden de asker alır. Savaşacak kişilerin Nogay halkı içinden seçilmesi Nogayların savaşçı bir millet olması ve savaş konusunda usta olmalarından kaynaklıdır. Edil Sultan bu savaşacak kişilerin başında komutan olarak görev yapacak güvenilir, askeri bilgisi ve savaş

sanatı üst düzeyde olan kişileri de Çelebi'nin tavsiyesi ile belirler. Çelebi'nin tavsiye ettiği kişileri tek tek yanına alan Edil Sultan'ın bu son hazırlığı da annesi tarafından aktarılır: Dana Biyke'nin aktarımında saydığı isimler Nogay halkı içindeki ünlü askerlerdir.

Kara Nogay halkınna	Üysinniñ er Süleymen betiri
Üydi aralap birdi aldı	Sol betine sonı aldı
Kara Nogay halkından	Konur atın Uzun Aydar yiğidi
Eve aralayıp biri aldı	Sağ kenarına onu aldı
Koñırattıñ Uzun Aydar betiri	Evinin er Süleyman yiğidi
Oñ betine anı aldı	Sol kenarına şunu aldı
Borahanlı anavda	Borahanlı orada
Aydınlı Èr Müsevke betiri	Aydınlı er Müsevke bahadırı
Art betine onı aldı	Arka kenarına onı aldı
Orak ulı Karasay	Orak oğlu Karasay
Han uluday kaskartıp	Han oğlu gibi perişan edip
Karsı aldına onı aldı	Karşı önüne onu aldı (ND, 2014: 127)

Edil Sultan'ın bu savaşa gönderilmesinin başlıca nedeni her ne kadar Kırım ve Türk hükümdarlarının Edil Sultan'dan kurtulmak istemesi olsa da o iyi bir askerdir. Edil Sultan'ın savaşçılığının iyi olması sebebiyle yanına aldığı askerler de iyi niteliklere sahiptir. Tüm tedbirleri ve kuvvetli bahadırları yanına alan Edil Sultan savaşa hazır hâle gelir ve bu şekilde düşman üstüne yönelir. Bu destanda kahramanın savaşçı yönü öne çıkarılırken aynı zamanda onun bilge kişilerin sözünü dinleyen, kahraman askerlerin de yardımını alan yapısıyla askeri stratejiyi çok yönlü kullandığından bahsedilmektedir. Bu yönleriyle Edil Sultan iyi bir komutan olarak Nogay kahramanları arasındaki yerini alır.

Nogay destanlarından bir diğeri olan Koplanlı Batır Destanı'nda da kahramanın savaşçılığı ön planda tutulur. Destanın merkezi alp tipi olan Koplanlı Batır'ın savaşçılık niteliklerinin üst düzeyde olması ve halk tarafından seviliyor olması onun toplum içinde dikkat çeken yönünü gösterir. Kahramanın bu yönleri Nogay ve Kırım Hanları tarafından hoşa gitmemesi sonucunu doğurur. Kendi iktidarlarının halk tarafından sevilen Koplanlı

Batır tarafından tehlikeye düşeceği endişesine kapılan hükümdarlar ondan kurtulmak için yollar aramaya başlarlar. Bu hanlar Koplanlı Batır'ı kendilerine rakip görüp onu yok etmek isterler ve bu görevi Koplanlı Batır'ın bağlı bulunduğu hükümdar olan Alşanır Han üstlenir. Koplanlı Batır'a bir mektup veren Alşanır Han bu emaneti sahibine ulaştırması için Koplanlı'yı yola çıkarır. Mektupta yazan yazı Koplanlı'nın tutsak edilmesi gerektiği yönündedir ve Koplanlı Batır bu mektup kendisine ait olmadığından onu teslim edeceği kişiye ulaştırana kadar açıp okumaz. Mektubu sahibine ileten Koplalı Batır oracıkta yakalanıp elleri ayakları bağlı bir şekilde zindana atılır.

Koplanlı Batır zindana düşmeden önce de savaşçı olduğuna dair bahiste bulunur ve zindandan kurtulmasının ardından intikam almak maksadıyla önce Barak Han'a gitmeye karar verir. Barak Han'ın yanına ulaşan Koplanlı Batır burada kendini tanıtmak amacıyla sahip olduğu niteliklerinden söz eder:

Av almagan kargaga	Av avlayan kargaya
Av aldırgan kus edim	Av aldıran kuş idim
Èrteñesinde men özim	Sabahında ben özim
Ana Èdildiñ boyında	Ana Edil'İn boyunda
Biy Mamaydan atlanıp	Bey Mamay'dan atlanmış
Keşkisinde men özim	Akşamında ben kendim
Bahşa Saray anavda	Bahçe Saray orada
Kırım barıp tüse edim	Kırım'a varıp iniyorum
Kırımdagı hanlar mınan	Kırım'daki hanlar ile
Biylerdiñ	Beylerin
Arasında men özim	Arasında ben kendim
Til yuritken kişi edim.	Sohbet edebilen kişi idim (ND, 2014:173).

Koplanlı Batır'ın kendi ifadelerine dayanarak avcılık konusunda avcı kuşlardan dahi iyi olduğu, önemli devlet adamlarının yanında yer aldığı, onlarla oturup sohbetlere katıldığı görülür. Koplanlı'nın avcılıktan çok daha usta olduğu konu savaş sanatıdır. Koplanlı Batır, Nogay ülkesine ne zaman bir düşman saldırısı olsa savaşmaktan geri durmaz, düşmanı

bertaraf eder. Koplanlı'nın düşmanla savaşan bir asker olduğuna dair destan içinde pek çok örnek yer alır. Bunun haricinde Alşanır Han'ın hilebazlığı sebebiyle zindana düşen Koplanlı Batır buradan kurtulduktan sonra da çeşitli savaşlar içinde yer alır.

Süngü minen salıştı	Süngi ile karşıladı
Ay balta man kagıstı	Ay balta ile vuruştu
Kılış mınaya şabıstı	Kılıç ile yarıştı
Art bermeyip turıstı	Arka vermemiş fırladı
Tebingige ter katıp	Eyer örtüsüne ter katıp
Kakırganda ter katıp	Tükürdüğünde kan tadıp
Kılış pınan karmaştı	Kılıç ile okladı
Aldaspanman sermesti	İki yüzlü kılıç ile savaştı
Kılış kaldı kayısıp	Kılıç kaldı zırh çekip
Süñgü kaldı mayışıp	Süngü kaldı eğilip
Èrler yanan tünildi	Erler candan umudu kesti
Kanlar denen tögildi	Kanlar tenden döküldü
Aş küzendey bügildi	Aç kokarca gibi büküldü
Kabırgalar sögildi	Kaburgalar sökülüp
Bir vakıtı bolganda	Bir vakti olduğunda
Kasan değen namert er	Kasan adlı namert er
Karuv tappay sögindi	Güç bulamayıp söküldü (ND, 2014:179).

Onun Alşanır Han'dan intikam almak için yardım talebinde bulunduğu Mamay Mirza ile birlikte Kızılbaşlara karşı katıldığı savaş destan içinde yer alan savaş sahnelerinden birini oluşturur. Kızılbaş hükümdarı Kasan Han ile Koplanlı Batır'ın mücadelesi Koplanlı'nın savaşçılığının ne denli üst düzey olduğuna dair bilgi içerir.

Kızılbaşların hükümdarı Kasan Han ile Koplanlı Batır'ın birebir mücadelesinin anlatıldığı sahne bir savaş meydanında yaşanabilecek çarpışmayı tüm gerçekliğiyle sunarken Koplanlı Batır'ın savaşçılığının ne denli iyi olduğunu da anlamayı kolaylaştırır. Kasan Han hükümdar olmakla birlikte güçlü bir savaşçıdır, ancak onun gücü ve savaşçılığı Koplanlı karşısında aciz vaziyettedir. İki düşman olan Koplanlı Batır ile Kasan Han birbirlerine saldırdıklarında çetin bir mücadele verirler. Kılıçları eğilir, zırhları delinir, vücutlarında çeşitli yerler yara alıp kan akar, ancak en çok darbeyi Kasan Han alır ve sonunda yenilerek Koplanlı tarafından öldürülür. Kasan Han'ın da iyi bir savaşçı olduğu bu mücadelede sergilediği dirençten ve bir müddet Koplanlı Batır'a karşı verdiği mücadeleden anlaşılır. Koplanlı Batır, Kasan Han'ı hemen ilk darbesinde öldüremez, onunla bir süre okla kılıçla, iki yüzlü kılıçla ve baltayla savaşır. Bu birebir çarpışanın ardından kuvvetli bir hükümdar ve iyi bir savaşçı olmasına karşın yenilen Kasan Han'ın başı kesilerek Koplanlı Batır tarafından öldür. Bu destanda kahramanın hem avcılık hem de macera konusunu oluşturması açısından savaşçılık yönüne değinilmektedir. Avcılıktaki maharetin savaşçılıkta da gözüküyor olması ve destan metninde her ikisinin de dile getiriliyor olmasıyla bu iki unsurun ayrılmaz bir bütün olduğu anlaşılır. Koplanlı Batır'ın şahsında yücelen alp tipi niteliğinin en bariz tarafı savaş sanatının çok iyi bir biçimde kullanılıyor olmasıdır. Alp tipinin mücadeleci yönü, askeri tekniklerde mahir oluşu bu destanda Kasan Han ile yapılan savaşta özellikle ayrıntılandırılarak öne çıkarılmaktadır.

Destan kahramanlarının ortak niteliği olan savaşçılığa ve avcılığa dair bilgi verilen bir başka Nogay destanı Mamay Destanı'dır. Bu destanda diğer Türk destanlarında olduğu gibi kahraman tipinin savaşçılık ve buna bağlı avcılık yeteneğinin üst düzeyde olduğu görülür. Merkezi kahraman Mamay on iki kardeşinin arasında en zekisi olup savaşçılık nitelikleri de üst düzeydedir. Onun savaşçı yönünü ilk olarak, akrabaları Bekmirza'nın Kırım Hanı tarafından öldürülmesinin öcünü almak maksadıyla yola çıktığında görülür. Yola çıkmadan evvel yapılacaklar hususunda bilge kişi Asan Abız ile görüşen Mamay onun yönlendirmeleri doğrultusunda hazırlıklarını yapıp yanına Asan Abız ile Orak'ı da alıp yola çıkar. Kırım Hanı'na ulaştıklarında onlara yardıma geldiklerine dair Kırım Hanı'nı inandıran Mamay hanın askerleriyle birlikte sefere çıkar. Sefer sırasında Kırım Hanı'nı öldürmek için bir yol düşünür, ancak onları uykudayken öldürmeyi kendi şanına uygun bulmayıp sabah olunca çadırına davet eder. Burada çeşitli yarışmalar yaparlar ve her seferinde Kırım Hanları kaybeder.

Bahtı Gerey de Betir Solyan da ekevi de kelediler. Süerde işki etti, yıbay etti, at şaptırdı, şatraş oynadılar. At şptırgan edi mirzalardıñ atı ötti. Şatraş oynagan ediler mirzalard utpı. Süerde Betir Soltan aşuvlandı.

Bahtı Giray ve Batır Sultan oraya geldiler. Orada içki içip, yemek yiyip, at koşturup satranç oynadılar. At koşturan mirzaların atı geçti. Satranç oynadılar mirzalar kazandı. O zaman Batır Sultan öfkelendi (ND 2014: 218).

Bahtı Gerey ve Batır Sultan tüm yarışları kaybedince öfkeye kapılırlar ve mirzalara sataşmaya başlarlar. Bu durum karşısında Orak'ı daha fazla dizginlemeyen Mamay, sultanlarla savaşması için onu serbest bırakır. Orak da sultanları öldürür. Mamay Destanı'nın başkahramanı konumunda olan Mamay ve ikinci kahramanı olan Orak bu savaşta zalim Kırım hanlarını yok ederek öçlerini alırlar. Kırım hanları gibi güçlü ve eğitimli askerleri alt edebilecek düzeyde iyi savaşçılar olan Mamay ve Orak giriştikleri mücadeleden başarıyla çıkarlar. Bu yönleriyle onların savaş sanatına hâkim oldukları anlaşılır.

Savaşmak kadar avcılık konusunda da yetenekli olması beklenen destan kahramanları içinde bu destanda merkezi kahraman konumunda yer alan Mamay avcılığı ile de dikkat çeker. Destanda hem kahramanı Mamay'ın hem de kardeşi Orak'ın avcılık konusundaki tutumları üzerinde durulur. Kardeşinin nasıl avcılık ettiğini görmek isteyen Mamay onu ava çıkartır.

Sıydak dep Mamaydıñ bir insi bar. Sıydak ta Edildiñ argı küntuvarına şıgıp, sonda bir halktan alımga akşa yıyagan bolıptı.

Mamay inilerin kalapkalap, akıl balık değenlerin er bir yerge işletip turı. Orak ta añ urmaga, añşılamaga süledi. Mamaydın añşılayık değeni buga makul boldı. Kettiler. Añşılamaga bargan zamanda, Oraktıñ añşılavı Mamayga bir az uşamaydı. Sonda Mamay ayıttı:

-Ey ini, senin añşılavıñ maga bir az uşamaydı.

-Ya nege uşamaydı saga? Kaşkan zat mennen kutılama? Kuvaman, yetemen, uraman. Urmay yiberemen me? Yibereymen.

Mamay'ın Sıydak diye bir kardeşi var. Sıydak da İdil'in diğer doğusuna çıkıp, orada halktan bir alimin yanında para kazanmıştı. Mamay kardeşlerine bakıp, aklı baliğ olanlarını bir yerde çalıştırıyordu. Orak da av avlamayı, avcılığı seviyordu. Mamay'ın ava gidelim demesini makul karşıladılar. Gittiler. Ava gittiklerinde fakat Orak'ın avcılığı Mamay'ın pek hoşuna gitmemişti. Orada Mamay söyledi:

-Ey kardeşim, senin avcılığın benim hoşuma gitmedi.

-Peki niye hoşuna gitmedi? Kaçan şey benden kurtulmaz mı? Kovalayıp yetişip vurmadan bırakıyor muyum? Bırakmıyorum.

-Yok, dedi Mamay, er zattın da özliniñ bir öneri bolmagakerek. Sen bir zattı da yibermeysiñ, tek kıynaysıñ. Attı da kıynaysıñ. Ustalık bolmaga kerek.

_Yok deydi Orak, yibermesem boladı tuvılma maga? Dep Orak Mamayga karsı söyledi

-Yok, dedi Mamay, her şeyin de kendine göre bir hünerin olması gerek. Senden bir şey kurtulmuyor, yalnız azap ediyorsun. Ata da, kendine de azap ediyorsun. Usta olman gerek.

-Yok, dedi Orak, kaçırmasam olur, bana yemez mi? Diyerek Orak Mamay'a karşı itiraz etti (ND, 2014: 198).

Avcılıkla ilgili Mamay'ın kardeşi Orak'ı ava çıkarması ve burada Orak'ın avcılığını beğenmemesi konusu işlenirken Mamay'ın maharetli bir avcı olduğu Orak'ın ise bu konuda eksik yönleri bulunduğu görülür. İki kardeşin av, avcılık ve at sürme konusunda yaşadıkları tartışma üzerinden av için izlenmesi gereken yöntemler aktarılır. Bir avı yakalamak isterken mühim olan tek şey o avı yakalıyor olmak değildir. Bu konuda maharet ava eziyet etmeden, avı korkutmadan onu yakalamaktan geçmektedir. Av peşine atla çıkıldığından avın peşinde koşacağım diye atı gereksiz yere yormamak esas kabul edilmektedir. Aksi takdirde öncelikle avın peşinde atı fazlasıyla yorup ona eziyet edilmiş olur daha sonrasındaysa av korkutulduğu ve can korkusu ona yaşatılacağı için ava eziyet edilmiş olur. Bir diğer husus da avcının da av peşinde eziyet çekmemesidir. Bunlar haricinde avı tek seferde ve canını mümkün olduğunca yakmadan tutmak gerekmektedir. Orak, On dört yaşına geldiğinde onu yanına alıp ava çıkan Mamay, kardeşinin av peşinde atını da kendini de çok yorduğunu, avı tuttuğunu; ancak tutana kadar da ava eziyet ettiğini söyler. Bunun yerine atını ağır adımlarla ilerletip avını odaklayıp tek seferde avlaması gerektiğini bildirir. Atı sürekli koşturmak hem hayvanları kaçırıp korkutmakta hem de avlanacak hayvanın odaklanılmasını ve tek seferde avlanmasını zorlaştırmaktadır. Mamay'ın sözlerine karşılık önemli olanın bir hayvanı avlamak olduğunu söyleyen Orak alınganlık göstererek Mamay'a karşı çıkar. Mamay bu konuyu bir bilene danışmanın töreye uygun davranışın hangisi olacağı konusunda bir başkasının hakemlik etmesinin daha isabetli olacağını söyler. Dönüş yolunda karşılaştıkları bir yaşlı kadının konuya hakemlik etmesi üzerine haksızlığını anlayan Orak ağabeyi Mamay'ın dediklerine tabi olur.

-Sen manga til kaytarıp nege kalgansıñ? Deydi Mamay, men seni asırap-beslep edem ettim. Edi sen mennen usta bolayak bolasıñma?

-Men özim bolgaman edem! Deydi Orak.

-Sen niye bana cevap veriyorsun? Dedi Mamay, ben seni koruyup kollayıp adam ettim. Şimdi sen benden daha mı usta olacaksın?

-Ben kendim adam olurum! Dedi Orak.

Erüv, eşe deydi. Mamay, eli kaytayık, Avılga barıp, karsı bolgan edemdi söylettirermiz. Töre etsin,. Sen tüz bolsan, men sen aytkan man yurermen, inim. Meniki tüz bolsa, sen men aytkan man yuresiñ.

-Bolsın! Dedi Orak.

-Peki, dedi Mamay, Haydi dönelim, köye gidip, karşmıza çıkana sorarız. Töre işlesin. Sen doğruysan, senin dediğini yaparım kardeşim. Benim dediklerim doğruysa sen benim dediğimi yaparsın.

-Olsun, dedi Orak (ND, 2014: 199).

Babası Musa Bey'in vefatının ardından Mamay ailenin başına geçerek kardeşlerinin her türlü sorumluluğunu üzerine alır. Destan metni içinde de sık sık Mamay'ın aile reisi olarak kardeşleri ile olan ilişkilerinde her zaman yol gösterici, geliştirici ve barış yanlısı tavırları vurgulanır. En küçük kardeşi olan Orak'ın eğitimi için Mamay çok çaba harcar. Orak'ın cesareti olmasına rağmen kıvrak bir zekâya sahip olmayışı vurgulanır. Onun bu yönü zaman zaman Orak'ın Mamay ile birlikte hareket ettiği anlarda dahi Mamay'ı zor duruma düşürecek davranışlar sergilemesine neden olur. Avcılık konusunda da Mamay kardeşlerine önderlik etmekte, onların av konusunda kendilerini ve atlarını yormadan usta birer avcı olabilmelerini sağlamaya çalışır. Mamay ve Orak'ın birlikte ava gittikleri sırada Orak'ın avcılık konusundaki yeteneğini geliştirmesi gerektiğini söyleyen Mamay'a Orak karşı çıkar. Bunun üzerine töreye göre tarafsız birine konunun danışılacağı ve anlattıkları olayda danışılan kişi kime hak verirse onun sözünün doğru kabul edileceği konusunda anlaşırlar. Mamay ve Orak köye doğru giderlerken yol üstünde bir kadın görürler. İki kardeş av konusunda yaşadıkları anlaşmazlığı bu kadına anlatarak ondan hakemlik rica ederler. Kadın da töreye göre Mamay'ın büyük ve bilgili olmasından dolayı Orak'ın ağabeyini dinlemesi gerektiğini söyler. Kadının sözleri üzerine Orak, Mamay'a baş eğer. Burada kadının Mamay'ı onaylamasıyla avcılığın önemi ve avda ustalaşmak gerektiği vurgusu yapılır. Mamay avcılık konusunda usta olup kardeşlerinin de kendi gibi olması için çaba göstermekle destanın alp tipinin vakıf olması gereken usta avcılığı da en iyi düzeyde yapmasıyla destanda yer alır. Bu destanda Mamay ve Orak kardeşlerin avcılık yönünün yanı sıra onların savaş sanatını nasıl kullandıkları üzerinde de durularak alp tipinin mücadeleci yönüne dikkat çekilir.

Destan kahramanının savaşçılığına örnek teşkil eden bir başka Nogay destanı ise Er Çoban Destanı'dır. Destanda Er Çoban cesareti ile yılkı atlarını kaçıran Kaptavlı Beygazi'den ve onun adamlarından korkmaz. Onlara karşı yanındaki yedi adamıyla gelir ancak bu adamları ardında bırakıp Beygazi'nin önüne yalnız bir vaziyette çıkar. Bu durumda

Er Çoban cesaretli bir kahraman gibi davranır ancak Beygazi gibi güçlü ve yanında fazlaca adamı bulunan bir kişinin karşısına tek başına çıkmakla Er Çoban savaşçı olduğunu da gösterir. Savaş sanatına hâkim olmasa yanında askerleri bulunan Beygazi gibi birinin önüne yalnız başına çıkmayacak olduğu destanda geçen ifadelerden anlaşılan Er Çoban iyi bir askerdir. Beygazi ile karşı karşıya geldiğinde Beygazi'nin ifadelerinden Er Çoban'ın savaşçılık yönüne yapılan vurgu dikkate değerdir.

Yarkıragan at mingen	Parıldayan at binen
Ortalar köşip şet kongan	Ortalar göçüp sınır konan
Yav ardına dert salgan	Düşman önünde dert salan
Yavlarınnan kek algan	Düşmanlarından öç alan
Nogaylıdıñ Èr Şoban	Nogaylının Er Çoban
Yıyıñınñın işinde	Kalabalığın içinde
Kimler bar da kimler yok	Kimler var da kimler yok
Aytıp bereş sen maga	Söyleyip veriver sen bana! (ND, 2014: 141)

Beygazi'nin ifadelerinde Er Çoban'ın düşman önünde korkusuzca savaştığından bahsedilmesi onun iyi bir savaşçı olduğuna delalet eder. Aynı zamanda "ortalar alan" ifadesinde onun yer yurt alabildiği, fetihlerde bulunabildiği, sınır bölgelerinde dolaştığı, buralarda düşmanla çarpıştığı anlaşılır. Bu bağlamda değerlendirildiğinde Er Çoban'ın savaş sanatını iyi düzeyde kullanan bir kahraman olduğu sonucuna varılarak onun alp tipinin sahip olması gereken askeri temsil yönüne vakıf olduğu anlaşılır.

Kahramanların savaş sanatından anlamaları onların destan macerasının başarıya ulaşması konusunda en büyük destekçileridir. Bu bağlamda alp tipi özelliği taşıyan Nogay kahramanlarından biri olan Bozyiğit Destan'ı iyi bir örnektir. Bozyiğit'in savaşçı bir insan olduğu yedi yıl yurdundan uzakta kalması bunun dört yılını ise yaya bir vaziyette aşığını aramakla geçirmesi esnasında canına bir zarar getirmeden aşığına ulaşmasından anlaşılır. Yollarda geçen zaman zarfında pek çok zorlukla karşılaşmış olabileceği anlaşılan Bozyiğit bu zorlukların içinde sağ salim çıkmayı başardığına göre savaşçı nitelikleri üst düzeyde bir alptir. Buna ilaveten Han'ın düzenlediği eğlencede sarhoş olmasın karşın sevgilisi

Savbavmal'ın yardımıyla başına su koyarak sarhoşluktan ayılıp bulunduğu ortamdan kaçması da onun savaşçılığına işarettir. Han'ın düzenlediği eğlencede pek çok savaşçı askerin arasından sıyrılarak kaçmayı başaran Bozyiğit iyi bir savaşçıdır. Peşinden gönderilen elçiler onu yaralamayı başardıysa da o elçileri atlatıp canını kurtarmayı ve bozkıra çıkmayı da başarır. Bütün bunlara bakıldığında Bozyiğit'in iyi bir savaşçı olduğu anlaşılsa da onun stratejik düşünmediği bu sebeple de sevgilisine kavuşamadığı görülür. Dolayısıyla alpin sahip olması gereken savaşçılık niteliğindeki üstünlük yöntem bilmeksizin yalnızca anlık girişimler için başarı sağlamaktadır. Sevgilisine ulaşmasına rağmen Bozyiğit'in ona kavuşamaması ve ölümüne sebebiyet veren unsur olayları akılcı yönden değerlendirip buna uygun bir taktikle hareket etmemesinden kaynaklanmaktadır.

Destan kahramanlarının savaşçılık özelliklerinin değerlendirildiği bu maddede verilen örnekler dikkate alındığında kahramanın sahip olması gereken ve birbiriyle bağlantılı iki yön üzerinde durulmaktadır. Bunlardan ilki avcılık, diğeri ise savaşçılıktır. Her iki nitelik için ayrı birer değerlendirme yapıldığında avcılık hususunun önemi savaşçılığa zemin hazırlamasında yatmaktadır. İyi bir avcı olabilmek için öncelikle atı iyi sürmek, savaş aletlerini beceriyle kullanmak ve sakinlikle hareket etmek gerekir. Aceleyle girişilen avlar için Mamay Destanı'nda Orak'ın kendini ve atını çok yorduğundan, avı aşırı derecede kovalayıp ani atışlarla hayvanı yaraladığından bahisle iyi bir avcının bunları yapmaması gerektiği vurgulanır. Diper destanlarda ise avcılık övülerek iyi bir avcı olmanın önemine dikkat çekilir. Kahramanın avcılık kadar sahip olması gereken ikinci özelliğinin ise savaşçılık olduğu üzerinde durulan bu bölümde alp tipinin askeri marifetlerinin neler olması gerektiği sıralanır. Avcılık gibi savaşçılıkta da at sürme konusundaki ustalığa savaş aletlerinin iyi kullanımı eşlik etmektedir. Bunlara ek olarak girişilen mücadele için belli bir yöntemin kullanılması, akılcılıkla hareket edilmesi, olaylara sakinlikle yaklaşılması üzerinde durulan konulardır. Bu niteliklere sahip olan destan kahramanı girişeceği mücadeleyi zaferle taçlandıracaktır.

4.1.8. Kahramanın Tanrısal Destek Alması

Destan kahramanları doğum öncesi, doğum ve sonraki aşamalarda olağan dışılıklar yaşayarak ya da sergileyerek varlık sürdürürler. Onların bu olağan dışılıkları doğaüstü, ilahi kudretlerin kendilerinde zuhur etmesi ya da kendilerini desteklemesi sayesindedir. Kahraman çocuksuzluğun ardından dünyaya geliyorsa bu varoluş genellikle bir evliya ya da

kutsal bir varlık sayesindedir. O kutsal varlığın hikmeti sayesinde gerçekleşen hamilelikten doğacak çocuk da kutsanmış bir kişidir ve sıradan insanlardan farklıdır. Bu çocuğun diğerlerinden tek farkı olağan dışı doğum hadisesi değildir. Kahramanın macera boyunca karşılaştığı pek çok zorlu durumdan ilahi bir takdir sayesinde kurtulması, ilahi bir destekle başarıya ulaşması gibi durumlar da onu sıradanlıktan ayıran özelliklerdir. Bir evliyanın duasının alınmasıyla hamilelik gerçekleştiyse bu durumda çocuk doğduğunda o ilahi kişi birden belirerek çocuğa ad koyar ve çocuğun ömrü boyunca ne zaman sıkıntılı bir durumu olsa ona destek olur.

Destan kahramanlarına ilahi kudret desteği çocuksuzluk sorununa ilahi kudret neticesinde çare bulmakla çözülüyorsa orada kutsalın yardımıyla kahramanının ortaya çıkması için yapılan ritüeller yer alır. Pek çok destanda çocuksuzluk sorunu dualar, adaklar ve evliya yardımı sayesinde çözüme ulaşır. Türk destanlarında sıklıkla geçen bu konu Alpamış Destanı'nda da yer konu edilir ve destan çocuksuzluk sorunuyla başlar. Zengin ve nüfuzlu olan iki kardeşin Bayburı ve Baysarı'nın çocukları yoktur ve bu durum eski Türk toplumunda Tanrı'nın bir gazabı gibi algılandığından onların utancına dönüşmüştür. İki kardeşin düzenlediği toyda çocuksuzluklarının yüzlerine vurulmasına içerleyen Bayburı ve Baysarı çocuklarının olması için dua etmek üzere Hz. Ali'nin türbesini ziyaret edip burada kırk gün kırk gece Allah'a yalvarırlar. Onların içtenlikle ettikleri dualar kabul olur ve kırkıncı günün sonunda çocuklarının olacağı yönünde kendilerine müjde veren bir ses işitilir. Destanın bu kısmına dair kısa metin şu şekilde verilmiştir:

> Kardeşler zengin ve varlıklıydılar. Ancak çocukları yoktu. Bir şölen sırasında, çocuklarının olmaması başlarına kakılır. Onlar da hayır dua almak için Şahımerdan'ın mezarını (Fergana ilinde bulunan ve aynı zamanda "erlerin hükümdarı" Hâlife Ali Şahımerdan'ın efsanevi türbesi) ziyarete giderler. Kırk gün kırk geceyi türbede geçirirler. Bu süre bittikten sonra arzularının yerine geleceğine dair bir ses işitirler. "Bayburı, Allah oğlu kızla beraber gönderir. Tek tek değil, ikiz olarak. Baysarı, Allah sana da evlat gönderir. Ancak ikiz değil, sadece bir kız. Evinize dönün. Çocuklar doğduğunda halkı toplayın ve büyük toy düzenleyin. Toyda Kalandar (seyyah derviş) elbisesinde ben de orada olacağım (yani Ali Şahmerdan'ın kendisi) ve çocuklarınızın her birinin adını ben koyacağım (Jirmunskiy, 2011: 122).

Alpamış Destanı'ndaki çocuksuzluk motifinden hareketle evliya mezarlarında el açıp dua etmek sonucunda evlat sahibi olunabildiği ve doğacak olan bu çocukların ilahi kudretin izlerini taşıyan kişiler olduğu anlaşılır. İki kardeş ettikleri dualar sonucunda aldıkları müjde üzerine memleketlerine dönerler ve çocukları olur. Kendilerine daha önce denildiği gibi

çocuklar doğunca toy düzenlerler ve Pir gelip Bayburı'nın oğluna Hâkim, kızına Kaldırgaç adını koyarken Baysarı'nın kızına Barçın ismini koyar. Pir, Hâkim'in ilerde kahraman olacağını bildirip onu Barçın ile nişanlayıp Hâkim'in omzuna eliyle vurur. Pir'in dokunuşuyla çocuğun omuzunda pirin beş parmağının izi çıkar. Bütün bunlardan anlaşılan kahraman olacak kişinin doğumunun sıradan insanlardan farklı olarak bir evliya aracılığıyla gerçekleşmesi ve o evliyanın ileriye yönelik öngörüleri bildirmek için doğumun ardından yeniden belirmesinin bir kahramanın doğumuna işaret etmesidir. Kahramanın doğumundan sonra ad koyma ve nişan bırakma gibi kutsi kişinin devamlılığı sayesinde o kahramanın ömür boyu ilahi güçler tarafından korunuyor olduğu anlaşılır.

Bir evliya, pir ya da hazret aracılığı ile hamile kalınması ve çocuksuzluğun son bulması haricinde kutsal bir kişinin verdiği ya da kutsal kabul ediilen bir şeyi yemek yoluyla da hamile kalınabilir. Sözlü ürünlerde yiyecekle hamile kalınmasına verilebilecek en yaygın örnek elmadır. Kutsal elmayı bölüşüp yiyen çiftin çocukları olur. Hamile kalmanın önünü açan kutsal elmaya pek çok sözlü eserde rastlanılır. Elmalı yerler, elma ağacı doğurganlıkla ilişkilendirilir. Manas Destanı'nın başlangıcı çocuksuzluk sıkıntısıyla başlar ve Cakıp Han çocuğu olmayışına üzülüp ağlar. Çayırdı Hatun kocasının ağladığını görüp nedeninin sorunca Cakıp Han çocukları olmadığı için ağladığını ve bunun nedeninin de Çayırdı olduğunu söyler. "Seninle evlendiğim, tam on dört yıl oldu. Sen belini sağlam bağlamadın, bir çocuk doğurmadın. Mezarlı yerleri, yatırları ziyaret edip elmalı, kutlu yerlerde yuvarlanmadın, kutlu pınarda gecelerce kalıp çocuk istemedin" (İnan, 1992: 6). Cakıp Han'ın çocuksuzluğu eşi Çayırdı'nın kutsalla bağının zayıf olmasına bağlaması ve burada elmalı yerlerde yuvarlanmadığını söyleyerek kutsal yerlerle insan ilişkisinin beden üzerinden kurulmamış olduğunu dile getirir. Dolayısıyla kâinatı bir bütün kabul eden inanç doğrultusunda insan bedenine etki edecek, temas kurulması gereken kutsal alanların olduğu bilgisi aktarılarak kutsalla temasın önemi vurgulanır. İnsanın bir dileği olduğunda bunu yalnızca Tanrı'dan istemenin haricinde kutsal sayılan mekânlarda bulunmakla da isteklerin yerine gelme ihtimalinin arttırılabileceğine dikkat çekilir. Tanrı'ya ulaşmanın bir yolu olarak görülen kutsal mekanlar ve varlıklar bu yolda atılması gereken ritüel adımlarıdır. Dolayısıyla Tanrı'dan dilek dileme için Tanrı kapısına usulüne uygun bir şekilde gitmek gerektiği düşüncesi hakimdir. Kutsalla kurulan bağ noktasında elmanın doğurganlığı arttırıcı bir unsur olarak kullanılası sadece Manas Destanı'nda değil, Türk sözlü geleneği içinde pek çok yerde örneğine rastlanır bir anlatımdır. Buna bir örnek vermek gerekirse en bilindik sözlü

ürünlerden biri olan Kerem ile Aslı hikâyesinde de elmanın doğurganlık üzerindeki gücüne değinilmektedir.

> Hâlep'te yaşayan çok zengin bir bey, çocuğu olmadığı için mutsuzdur. Bir gün yaşlı bir derviş ona, eşinin Ayazma Çeşmesi başında yemesini tembihlediği bir elma verir ve gözden kaybolur. Bunun üzerine bey tellâllar çağırtıp halkı çeşmenin başına toplar. Bu sırada çocuğu olmayan bir keşişin karısı durumu öğrenince beyin hanımına yalvarır, elmanın bir parçasını da kendisine vermesini ister. Çocuklar ayrı cinsten olursa evleneceklerine dair sözleşerek elmanın bir parçasını keşişin karısı alır. Dokuz ay sonra beyin bir oğlu, keşişin bir kızı olur (Türkmen, 2022: 283).

Hikâyede uhrevi bir önder olarak dervişin çocuksuzluğu çözmek için gelmesi ve kutsal kabul edilen elmayı Bey'e vermesiyle çocuksuzluk sorunu çözülür. Burada iki kutsalın birlikte verildiğine dikkat edilirse dinî temsilci olarak dervişin varlığı Tanrı'nın bir aracı vasıtasıyla çaresizlik içindeki kişilere uzanması ilk basamak olarak düşünülür, ikinci olarak da elmanın doğurganlığa çare olarak sunulması bu meyvenin kutsallığı çağrıştırmasıyla Tanrı ile olan ilişkiyi gösterir. Hikâyede dervişin aniden belirmesi ne kadar olağan dışıysa bulunmaz bir meyve olmayan elmanın hikmeti de o kadar olağan dışıdır. Burada bahsi geçen elmanın sıradan bir elma olmadığı aşikârdır. Elmanın hikmeti Bey'in ve Keşiş'in eşlerinin hamile kalmalarını sağlamıştır. Bu durum ilahi bir gücün doğacak olan kahramanı haber vermesi ya da bir kahramanın ancak ilahi bir kuvvetin desteğiyle dünyaya gelebilmesi durumuna işarettir. Derviş, Hızır, pir, aksakal, dede gibi adlandırmalarla anılan ve ilahi sistemle bağı olduğu kabul edilen kişilerin kahramanın hayatına dahil olması bu kahramanın da ilahi sistemle bağı olduğuna işarettir. Uhrevi bir kişinin kahramanın doğum öncesi veya doğum sonrası gibi aşamaların herhangi birinde ortaya çıkması sayesinde kahramanın mevcudiyetine destek olması destanlarda sıklıkla yer alır. Destanların pek çoğunda kahramana yardımcı unsur olarak ilahi niteliklere haiz bir bilge kişi görülür. Bilge kişiler kahramanın düştüğü zorlu durumlardan kurtulmasını sağlamak için ona yol gösterir, düşmandan gelecek zararları engeller ve engelin kolayca aşılmasını sağlar.

Nogay destanları içinde ilahi kudretin yardımı olarak bilge kişiler sıklıkla geçmektedir. Bu kişiler kahramanın macerası boyunca çeşitli yerlerde onlara akıl vererek ya da yol göstererek zafere giden yola destek olurlar. Mamay Destanı'nda Musa Bey'in yakın arkadaşı olan Hasan Abız bilge bir kişidir ve Musa Bey'in isteği üzerine onun on iki çocuğunu inceleyip her birinin ileride ne olabileceğini ve karakterlerinin nasıl olduğu yönünde isabetli öngörülerde bulunur. Musa Bey'in ölümünün ardında aileye ve beyliğe başkanlık eden Mamay her adımını Asan Abız'a danışarak atar, önemli kararları onunla

birlikte alır. Bu destanda Asan Abız'ın sıradan bir insan olmadığı, kutsal bir tarafının bulunduğu, akli yönün temsilcisi olarak bilge niteliğinde sahip olduğu ve destan boyunca kahramanın macerasına destek verdiği görülür.

Bilge kişilerden bahsedildiğin onların şaman olarak da destanlarda yer aldıkları görülür. Şamanlar yalnız dinî yönün temsilcileri değil, aynı zamanda dünyevi işlerin de bilicisidirler. Şamanların dinî kudretlerine ek olarak müzik aleti çalıp destan söylemeleri daha sonra ozan olarak adlandırılan kişilerin şamanlardan devraldıkları bilge yönü destekler. Bu bağlamda çeşitli destanlarda kahramana yardımcı unsur olarak karşımıza çıkan ilahi kudret bazen bir ozan ile vücut bulur. Bilge bir şahsiyet tarafından kahramana yardım edilmesi Edige Destanı'nda da görülür. Toktamış Han'a esir düşen Edige'nin zindandan kaçması gerektiğini, aksi takdirde başına kötü işler geleceğini Sabıra adlı ozan söyler ve onun bu sözleri doğrultusunda Edige zindandan kaçar. Burada ozan rolünde karşımıza çıkan Sabıra adlı kişi bilge yönüyle kahramana yardımcı olur ve maceranın zaferle sonuçlanmasını sağlar.

Alp tipinin dünyaya gelişi yalnızca bir evliya yardımıyla olmayıp bazen olağan dışı bir anne ya da babadan vücuda gelme de söz konusu olabilir. Bu durumda kahramanların ebeveynlerinden en az biri insan dışı bir varlıktır. Olağanüstü ebeveyne sahip olarak doğacak kahraman ilahi bir birleşimle dünyaya geleceğinden onun mevcudiyetinde doğuştan getirdiği niteliklerde kutsallık bulunur. Bazı kahramanların ebeveynleri, güneş, ay, yıldızlar gibi göksel öğeler iken bazısının ağaç, nehir gibi kutsal kabul edilen yeryüzü unsurudur. Olağan dışı birleşimlerle dünyaya gelen çocuğun insani nitelikler haricinde bu unsurların gücüne de sahip olduğu kahramanın macerası boyunca çeşitli şekillerde aşikâr edilerek kahramanın yalnız dünyaya değil aynı zamanda ilahi sisteme de ait olduğu hatırlatılır.

Evliya duasıyla ya da olağan dışı birleşimle dünyaya gelme söz konusu değilse çocuğun doğar doğmaz konuşması, birkaç gün içinde yürüyüp koşması, yaşıtlarından üstün fiziksel güç sergilemesi, küçük yaşına karşın yüksek zekâ belirtileri gibi olağan dışı durumlarla kahraman sıradanlıktan sıyrılır. Bütün bunlar çocuk yaştaki kişinin ileride kahraman olacağına dair işaretlerdir. Kahramanın çocukluk çağı hakkında detaylı bilgi verilmeyen destanlarda kahramanın başına gelen durumları çeşitli olağanüstülüklerle aşması onun kutsal unsurlar tarafından korunuyor olduğunu gösterir. Sergilediği olağanüstülüklerle kahraman, toplumun düzensizliğini sona erdirir, sorunlara çözüm getirir ve böylece onun seçilmiş bir kişi olduğu yönündeki hükümler meşruluk kazanır. İlahi kudret tarafından

yeryüzüne gönderilen bu kişi kahraman olabilmek için bazı sınavlara tabi tutulur. Bu sınavlardan kendi kabiliyetleri doğrultusunda geçmesi haricinde kutsal bir güç desteği aldığı zamanlar da mevcuttur. "Kahraman her ne kadar "seçilmiş olarak doğsa da gök ile yer arasında iletişimi sağlama ve gökyüzünün düzenini yeryüzüne indirme kudretine erişebilmek için çeşitli aşamaları başarıyla geçmek zorundadır" (Özüner, 2014: 11). İlahi takdirin yeryüzü temsilcisi olma yolunda ilerleyen kahraman bu aşamaya yalnızca doğuştan getirdiği olağanüstülüklerle gelemez, onun kendi iradesini ve yeteneklerini de ortaya koyması gerekir. Bu çabalar kutsallığa ters düşmeden, kişisel kazanımların en iyi derecede kullanımıyla başarıya ulaşır. Başarıya ulaşan kahraman, maceraya çıkmakta ona sebep olan amacı bu yolla meşrulaştırmış olur.

Kahramanın macera yolunda ilahi güçler farklı şekillerde zuhur eder. Bu güçler zaman zaman bir aksakal olmanın haricinde insan dışı varlıklar aracılığıyla da ortaya çıkabilir. Kahraman macerası içinde bir kişinin peşine düşüp onu arıyorsa dağdan, taştan, nehirden, ağaçtan haber sorar. Sorularına karşılık doğa unsurlarıyla konuşur ve onlardan aldığı bilgiler doğrultusunda hareket eder. Hayvanlarla konuşma, onlara yol sorma, dert anlatma, derman arama neticesinde onların yardımını alır. Bu yardımlar vasıtasıyla maceraya konu olan amaca ulaşamaya çalışır. Bütün bu olağanüstülükle süslü destekler destan içinde kahramana yardımcı unsurlar olarak yerini alırken içerdikleri sıra dışılık nedeniyle ilahi kudretin tecellisi olarak algılanır.

Olağanüstü yardımcı unsurlar içinde kahramanın hayvanlarla haberleşmesi oldukça yaygındır ve bunlardan en önemlilerini kuşlarla haberleşme oluşturur. En eski devirlere kadar uzanıldığında kuşlarla haberleşme ya da kanatlı varlıklarla ilişki içinde bulunma durumunun Gök Tanrı inancıyla alakalı olduğu görülür. Kahraman zor durumdayken Tanrı'dan yardım ister ve onun kutsal görüntüsü göksellikle birleşerek kanatlı hayvanları çağrıştırır. Kanatlı varlıkların kutsalı çağrıştırmasına en yakın unsur olan kuşlar ise yardımsever ilahi varlıklar olarak belirir. Kuşlardan yardım dileme safhasında en sık rastlanan cins ise turnadır. Turnanın bu denli sık rastlanan bir iletişim vasıtası olmasının nedeni, onun göçmen bir kuş olmasından ve belirli güzergâhlardaki yolu yılın belirli zamanlarında gidiyor olmasından kaynaklanır. Kahraman derdini söyleyerek ya da kuşun kanadına mektup yazarak kuşu göç ettiği güzergâha yollar. Bu sayede kahraman, kuşun gideceği yol üzerindeki yakınlarından yardım talep eder. Turna ile kahramanın haberleşmesi olağan dışı bir şekilde ilahi kudret sayesinde iletişimi gösterir.

> Köroğlu destanında, Köroğlu, zaman zaman beylerini turna teli getirmek üzere Bağdat veya Bolu'ya gönderir. Maraş rivâyetinde Ayvaz, Bolu zindanından alınıp darağacına götürülürken gökte gördüğü bir bölük turna ile Çamlıbel'e haber yollar: Durnam nazlı beyler kolları bağlı/ Bolu Beyi tuttu gitti deng varın/ Bir düşürün verin çamlıbellere/ Kurdu darağacın astı deng varıng (Elçin, 2003: 5).

Kahramana ilahi bir gücün yardımıyla destek olan çeşitli nesneler de vardır ve bunlar büyülü ya da kutsal sayılan nesnelerdir. Bu nesneler sözlü edebiyat ürünlerinde sıklıkla rastlanan unsurlardır. Bunlar kılıç, ok, yay gibi savaş malzemeleri olabileceği gibi, anahtar, şifalı ot, saç kılı, olağan dışı bir at gibi farklı unsurlar da olabilir. Kahramanın inandığı ilahi güç vasıtasıyla o anda bir nesne, bitki veya hayvan şeklinde gözüken yardımcı unsur sayesinde kahraman zorluklardan kurtulur. Sözlü gelenekte yalnızca Türk anlatılarında değil yabancı kaynaklarda da yardımcı unsur olarak insan dışı varlıklarla konuşma ve onların desteğini alma durumları ile karşılaşılır. Bu unsurlar genellikle tabiat varlıklarından en çok hayvan olarak karşımıza çıkar ve genel kanının aksine kötü niteliklerle sıfatlandırılmış hayvanların dahi zaman zaman iyilikte bulunduğuna şahit olunur.

> Bir Alman masalına göre, kaybolan prensesini arayan bir delikanlı bir kurtla karşılaşır, kurt ona şöyle der: "Korkma! Ama söyle bana, nereye gidiyorsun böyle?" Delikanlı kurda hikâyesini anlatır bunun üzerinde kurt ona büyülü armağan olarak birkaç kılını verir, delikanlı bu kıllarla kurdu ne zaman isterse yardıma çağırabilecektir. Bu sahne, yardımsever yaşlı adamla karşılaşma sahnesi gibidir (Jung, 2005: 100).

Yukarıda küçük bir kısmı nakledilen Alman masalında evrensel olarak kurnaz ve kötücül niteliklerle donatılmış olan kurt iyilikte bulunarak kahramana yardım eder. Masalın devamında ise kurdun kötücül bir yanının da olduğu anlaşılır; ancak o aşamaya kadar kurdun vermiş olduğu büyülü kıllar kahramanın yardımına koşar. Benzer şekilde masalın devamında kahramana sihirli kılları sayesinde yardım eden ayı ve aslandan da birkaç kıl alan delikanlı her başı sıkıştığında bu kıllar sayesinde destek görür. Dolayısıyla genel olarak olumsuz nitelenen, vahşi hayvanların bile zaman zaman kahramana yardım etmesi ancak ilahi kudretin desteği olabileceğinden kahramanın macerası meşru kılınır.

Destanlarda kıl vasıtasıyla yardım almaya sıklıkla rastlanılır. Bu kıl bazen kahramana bazense bilge kişi ya da olağanüstü bir hayvana aittir. Bu kıl yakıldığında kılın sahibi olan kişi vücudunda farklı bir hâl hisseder ve kahramanın zor durumda olduğunu anlayarak hemen ona doğru harekete geçer. Parça bütün ilişkisi çerçevesinde düşünüldüğünde vücudun herhangi bir parçası aslında bütünü temsil eder ve o bütün her an

yanımızda olamasa da parçasıyla bütüne ulaşmak mümkündür düşüncesi bu anlatılara hâkimdir. Kıl aracılığıyla yardım çağırma destanlarda sıklıkla başvurulan destek unsurudur.

> İptidai kavimlerin sihri ananeleriyle de alakası olduğu muhakkak olan "üç kıl" motifine Köroğlu'nda da tesadüf ediyoruz. İstanbul ve Elaziz rivayetlerinde, Köroğlu, sevgilisini almaya giden Hasan Bey'e saçından üç kıl verir. Ve başı sıkıldığı zaman bunlardan bir tanesini yakmasını söyler. Hasan Bey kızın babasının askerleriyle üç gün harp eder, yaralanır; o zaman aklına kıllar gelir. Birini yakar. Tam o anda Köroğlu'nun vücudunu bir ateş kaplar. Kalkar ve oğlunun imdadına koşar (Boratav, 1984: 84).

Sözlü ürünlerde canlı, cansız ya da doğaüstü varlıkların yardımı kahramanın macerasının haklı yanını vurgulamak ve alp tipindeki kişinin yüce vasıflarına dikkat çekmek için başvurulan yöntemlerdir. Bu yöntem aynı zamanda içinde inançsal öğeleri de barındırır. Destani unsurlar içinde ilahi kudretin desteğiyle macerasında ilerleyen ve başarıya ulaşan kahramana yardımcı olan unsurlar bilge kişi olarak uhrevi bir görüntüyle karşımıza çıkmasının haricinde tabiat unsurları ya da cansız nesneler olarak da görünebilirler. Kahramana ilahi bir yardımın olduğu destanlarda bu unsurlardan en az birine rastlanılır. İlahi kudretin yardım göndermesinin sebebi kahramanın Tanrı tarafından yeryüzüne düzen sağlamak için gönderilmiş kutlu bir kişi olduğuna duyulan inançla birlikte yerine getirilmesi gereken vazifenin de ilahi bir görev olduğu kanaatidir. İlahi yardımın sebebi, kutlu kişi olarak maceraya atılan kahramanın nihai hedefine ulaşması için karşısına çıkan engeller fiziksel dünyanın imkânlarıyla aşılamadığında metafiziksel dünyanın imkânlarıyla aşılmasını sağlamaktır.

Nogay destanları içinde Tanrısal desteğin belirtisi olarak bilge kişiler, şaman ya da aksakal olarak yer alırlar. Buna ek olarak olağandışı unsurların da Nogay destanlarında kahramana yardımcı unsur olarak yer aldığı görülür.

Nogay destanları içinde Aysıl'ın Oğlu Ahmet Destanı'nın alp tipi olan Ahmet'in girişeceği mücadelelerde yanında olan ve ona yol gösteren kişi babası Aysıl'dır. Aysıl, oğlu on altı yaşına geldiğinde kendisini oğluna tanıtır ve ona çıkması gereken ilk yolculuk konusunda görevlendirip şehirdeki arkadaşı Er Batır'ın yanına gönderir. Bir başka görevlendirme Yanbek Han ile Kalmık Han arasında cereyan eden savaşta Manka Tepe adlı yerde Ahmet'in vaziyet almasını, buradan atacağı oklarla düşmanı yenebileceğini babası Aysıl'ın söylenmesidir. Bu durumda Aysıl bilge tipine uygun bir kişi olup oğlunun atacağı adımlarda nasıl davranması gerektiği konusunda isabetli uyarılarda bulunur. Destan içinde bilge yönün temsilcisi Aysıl'dır. O her ne kadar Yanbek Han'a karşı isyan edip dağa çıkmış

olsa da oğlunun bu düşmanlığı devam ettirmesini istemez ve oğlunun Han'ın yanında savaşa katılmasını teşvik eder. Bunlar göze alındığında bilge kişilerin ilminin Tanrısal zuhur neticesinde gerçekleştiği ve bu sayede kahramanın kutlu yolunda zafere ulaşmak adına yardımcı unsur olarak belirdiği görülür.

Çora Batır adlı Nogay destanında da destan kahramanı Çora'ya sahip çıkan onu koruyup kollayan bilge kişi olarak Sali Kart isimli bir yaşlı yer almaktadır. Bu yaşlı destanın bilge tipidir. Bilge tipi olarak destanda beliren Sali Kart yalnızca zorlu durumlarda desteğine başvurulan bir kişi olmayıp aynı zamanda bilge yönün ilahi temsilcisidir. Onun bilgisi ve koruyucu kollayıcı yönü Çora Batır'ın düşman eline kalmasını engeller. Çora Batır haricinde pek çok kahraman kişinin de Sali Kart'a hürmet göstermesinden anlaşılan bu kişinin ilahi bir yönünün bulunup Tanrısal kudretin temsilcisi olduğudur. Aktacı'nın Ali Bey'i öldürüp Kırım'dan kaçan Çora Batır Kazan'a geldiğinde onu himayesine alan kişi Sali Kart olur ve Çora Batır dokuz yıl boyunca bu ihtiyarın yanında yaşar. Çora Batır burada yaşarken her zaman yurduna sahip çıkan birisi olmuş ve düşmanla savaşmış bunun için de kimseden en ufak bir övgü ya da karşılık beklemeden hareket etmiş bir alp tipidir. Sali Kart ile Çora Batır'ın karşılaşmalarını destan metninde şu şekilde anlatılır:

Şora Kazanga kiripte han sarayına toktamay Kazanıñ bir şetinde yaşagan Sali atlı kartka barıp bulay tolgaydı:	Çora Kazan'a girip de han sarayında durunca Kazan'ın bir ucunda yaşayan Sali adlı karta varıp şunları söyledi:
Selam olsun sizlerge	Selam olsun sizlere
Èy Sali kart, Sali kart	Ey Sali kart, Sali kart
Selam berdim, Sali atay	Selam verdim Sali ata
Almaysıñmı konakka	Almaz mısın misafiri
Yan avırıp sen meni	Can ağrıyıp sen ben
Ala koysañ konakka	Ala koysan misafirliğe
Yan avırıp sen meni	Can ağrıyıp sen ben
Ala koysañ konakka	Ala koysan misafirliğe
Atañ yurtı Kazanga	Atanın yurdu Kazan'a
Kalabalık is tuvsa	İhtilaflı iş doğsa

Mıyıgım murtım köterip	Bıyığımı büküp kaldırıp
Men salarman yorıkka	Ben salarım aydınlığa (ND, 2014: 85)

Ali Bey'i öldürüp artık Kırım'da kalamayacağını anlayan Çora Batır Kazan'a gelip Sali Kart adlı yaşlıya sığınır. Sali Kart kendisinin fakir ve güçsüz olduğunu, ancak yine de ona kapısının açık olduğunu söyler. Dokuz yıl boyunca Sali Kart adlı kişinin yanında kalan Çora Batır bu süre zarfında Kazan'a saldıran düşmanlarla savaşır.

Kulınşak pan Alınşak	Yavrusu ile Alınşak
Soltan kölde yaşagan	Sultan gölde yaşayan
Maktanmaga bek kuşak	Övünmeye pek kucak
Sali Kart'ın üyinde	Sali Kart'ın evinde
Men togız yıl yaşadım	Ben dokuz yıl yaşadım
Men kelgeli togız yıl	Ben geleli dokuz yıl
Tanımadı biriñiz	Tanımadı biriniz
Halk aytkandaybar èken	Halk söylemiş var imiş
Oysız èken hanıñız	Düşüncesizmiş hanınız
Bu Kazannıñ hanı bar da danı yok	Bu Kazan'ın hanı var da şanı yok
Kadısı bar da töre yok	Kadısı var da töre yok
Köremen de bilemen	Göremem de bilirim
Arakı-ballar tilemen	Rakı ballar dilerim
Kazan basıp yav kelse	Kazan basıp düşman gelse
Neterimdi bilermen	Ne ederim de bilirim (ND, 2014: 87)

Sali Kart Kazan'daki kahramanları evine toplar ve orada bulunanlara Çora'yı tanıtıcı sözler söyler. Sali Kart Çora'yı tanıtmak için bu meclisin içinde çok zenginler ve kahramanlar olduğunu, her güzel yerin bir parlayan yıldızı olduğundan söz ederek bu meclisin parlayan yıldızının da Çora Batır olduğunu söyler. Evinde topladığı mecliste Çora Batır'ı överken örnekler vererek Sıralı ve Şekerli Göl'de sunkar, su içinde ceylan, Kazan'da

Çora, Macar'da İvan var diyerek her belirli yerin bir temsilcisi olduğuna atıf yapar. Sali Kart'ın övgü dolu sözlerine karşın mecliste bulunanlardan hiçbiri Çora Batır'ı tanımaz. Kendisinin tanınmamasına çok alınan Çora Batır meclistekilere hitaben Kazan adlı şehrin başında bulunan hanın görevini yapmadığını, adalet dağıtıcısı olarak bir kadı bulunduğunu, ancak buna rağmen yurtta adaletin olmadığını, dile getirir. Sözlerine devam eden Çora Batuır, şehrin var olduğunu, ancak içinin bozulduğunu söyleyerek törelere uyulmadığını, düşmana şehrin açık bıraktığını, bir saldırı olduğunda kendisinin de mukavemet göstermek adına neler yapılması gerektiğini bildiğini söyler. Bu sözleri ile kendini meclistekilere tanıtan Çora Batır oradakilerin hemen dikkatini çeker ve tanınır. Mecliste bulunan bir kahraman söz alarak; Çora'nın Narik oğlu Çora olduğunu söyler. Bu sözleri işiten Kulınşak isimli kahraman da Çora Batır'ı tanıyıp onun Kazan'da kahramanlıklar yapan bir yiğit olduğunu söyler. Kahramanların toplanma mekânı olarak tercih ettiği Sali Kart'ın evi bu yaşlının bilge bir aksakal olmasından kaynaklıdır. Onun bu yönünün haricinde kahramanlara manevi anlamda da destek veren bir yapısının bulunduğu anlaşılır. Dolayısıyla Sali Kart hem destanının yardımcı unsuru hem de ilahi yönün temsilcisi olarak Tanrısal desteğin mümessili konumundadır.

Nogay destanlarının bir kısmında olduğu gibi Edil Sultan Destanı'nda da ilahi kudretin dokunuşları mevcuttur. Edil Sultan Destanı'nda destan kahramanının ilahi güçler tarafından korunması aksakal tipiyle işlenir. Aksakal tipi destanlarda bilge bir yaşlı olması sebebiyle ilahi temelli bir yapıya işaret eder.

Almalı suvdıñ basında	Elmalı suyun başında
Alma terek astında	Elma ağacı altında
Altınlı	Altınlı
Başka saray kasında	Bahçe saray önünde
Almaş tastan kuşaklı	Elmas taştan kuşaklı
Altıi saplı pışaklı	Altın saplı bıçaklı
Şalmasın anday kötergen	Sarığını ay gibi kaldıran
Mıyıgın tavay östirgen	Bıyığını dağ gibi büyüten
Arakı man bal işken	Rakı ile bal içen

Kazı mınnan yal egen	At eti ile yal yiyen
Ak sakalın el yaygan	Ak sakalını el alan
Asa tayak kolga algan	Ağaç bastonunu ele alan
Namazlığın	Namazlığını
Sürey sürey	Sürükleye sürükleye
Tozdırgan	Eskiten
Dunıyasın öz basınnan	Dünyasını öz başından
Zavıklık pınan ozdırgan	Zevk ile geçiren
Abdul Kasım Şelebiy	Abdul Kasım Çelebi
Avırıyman dep ol kaldı	Hastayım diye o kaldı
Onı ekelşi dep turdı!	Onu götür ki diyerek durdu! (ND, 2014: 124

Edil Sultan'ın babası Pehlivan Sultan'ı öldüren Orak'ın oğulları Karasay ve Kazıy'ı, Edil'in bağışlamasından kıvanç duyan Edil'in annesi Dana Biyke'nin türküsü etraftakilerce duyulur. Edil'e İstanbul'dan gelen mektubun yazısını okuyan bir kişi bulmak için bütün mollalara, okur-yazarlara haber verilir, ancak yazıyı okuyan bir kişi dahi çıkmaz. Bunun üzerine yaşlı mollalardan bir kişinin hasta olup gelemediği, bu mektubun yazısını okursa onun okuyabileceği, o kişinin adının da Abdul Kasım Çelebi olduğu söylenir. Abdul Kasım Çelebi kahraman bir yaşlıdır ve onun bilgisi çoktur. O hem padişahtan gelen yazıyı okuyup Edil Sultan'ın savaşa davet edildiğini söyler hem de Edil Sultan'ın bu savaş için yapması gereken hazırlıkları kendisine bildirir. Bu durumda destan metni içinde bilge tipini karşılayan Abdul Kasım Çelebi, çağının önemli bir yaşlısı yani bilgesidir. Onun savaş sanatından anlayan, yapılması gereken uygun davranışların neler olduğunu bilen yönü şu satırlarda açıkça görülür:

Sol zamanda, sol şakta	O zamanda, o çağda
Tölde oltırgan dört karı	Baş köşede oturan dört yaşlı
Dört karıdın işinde	Dört yaşlının içinde
Yanıp turgan nart karı	Yanıp duran kahraman yaşlı (ND, 2014: 124)

İçinde bulunulan çağın akil kişisi olan dört yaşlı içinde en bilgesi olan Abdul Kasım Çelebi'nin ilahi yönü Türk inanç sisteminde yaşlı ve bilge kişilerin bu bilgeliği Tanrı tarafından lütfedilen bir kudretle taşıyor olduklarından kaynaklanmaktadır. Bu inanç aynı zamanda şamanlık geleneğiyle de bağlantılıdır. Şamanlar bilge kişilerdir ve toplumun sıkıntıya düştüğü konulara aklen ve ruhen çözümler getirirler. Bilge yönleriyle sorunlara aklen çözüm sunarlarken ruhani yönleriyle de manevi açıdan topluma destek olurlar. Şamanların ilahi bilgeliğinin bir tezahürü toplumdaki yaşlı ve bilge kişilerde de görüldüğünden bu destandaki ilahi sistemin temsilcisi de bilge Abdul Kasım Çelebi'dir. Abdul Kasım Çelebi'nin de desteğinin bulunması kahramanın macerasının ilahi yönünü temsil edip çıkılan yolu meşru kılmaktadır.

Mamay Destanı'nda da destanın alp tipi olan Mamay'ın olağanüstü güçler tarafından korunduğuna dair bilgiler aksakal tipi ile belirtilmiştir. Burada yer alan aksakal Mamay'ın babası Musa Bey'in yakın arkadaşı olan Asan Abız'dır. Asan Abız hem Musa Bey'in hem de Musa Bey'in vefatının ardından oğlu Mamay'ın zor durumlarda akıl danıştığı, görüşlerine değer verilen, sözü dinlenen, zor durumlarda aileye yardımcı olan bilge kişi olarak destanda yer alır. Asan Abız'ın aksakal tipini karşılayacak özelliklerle ilk defa ortaya çıkışı Musa Bey'in vasiyet olarak ölümünün ardından ailesine başkanlık edecek çocuğunu belirleme aşamasıdır. Musa Bey kendisinin vefatı sonrasında ailesine başkanlık edecek, kardeşleri bir arada tutacak, sözüne güvenilir, zekâsıyla ön plana çıkan çocuğunu Nogay Ordası'na han yapmak ister; ancak on iki çocuğu arasından hangisine bu özelliği yüklemesi gerektiğine karar veremez. Musa Bey'in arkadaşı Asan Abız'a durumu açmasıyla Asan Abız çocukların yatma şekillerine göre en akıllı ve en güvenilir olanının Mamay olduğunu söyler. Musa Bey de kendinden sonra Mamay'ın hanlığa ve kardeşlere önderlik edeceğini vasiyet eder. Mamay'ın bilge kişi tarafından ilk fark edilişi ve ilk korunuşu bu şekilde gerçekleşir. Babası Musa Bey'in vefatının ardından Mamay babası yerine Asan Abız'ı koyar ve her işini ona danışarak yapar.

> Kişkeyinde Mamaydı Asan Abız değen bek akıllı, üyken okuvı bolgan kişi asıragan. Ol Mamaydıñ atalığı. Sonıñ üşin Mamay Asan Abızdı atasınıñ közinnen körip, er zattı onı man keneşken.
>
> Küçüklüğünde Mamay'ı Asan Abız denen pek akıllı, geniş ilimi olan kişi korur. O, Mamay'ın babalığıdır. Bunun için Mamay, Asan Abız'ı babasının yerine kor, her şeyini onunla istişare eder (ND, 2014: 200).

Mamay, babasının ölümünün ardından Asan Abız'ı babalık olarak tanır ve ona her zaman hürmet gösterir. Mamay'ın Asan Abız'a danıştığı ilk konu ele avuca sığmaz

davranışlarına çekidüzen vermekte zorlandığı kardeşi Orak'ın eğitimi içindir. Asan Abız'ın da onaylamasıyla Orak bir zenginin yanına yılkıcı olarak verilir ve böylece Orak'a sorumluluk verilerek hem davranışlarının hoyratlıktan kurtarılması hem de atlar konusunda beceri kazanması amaçlanmıştır. Asan Abız'ın da onayı ile alınan bu karar sonucunda Orak, zengin bir adamın yanında yılkıcı olarak iki yıl çalışır. Mamay, Orak'ı zengin adamın yanından on üç yaşına geldiğinde alır ve Asan Abız'ın yanına vererek burada bir yıl at binme dersleri aldırır.

Mamay, sekiz yaşına girmek üzere olan kardeşi Orak'ın terbiyesi ve eğitimi için Asan Abız ile görüşür. Bu görüşme sonucunda Asan Abız'ın da uygun bulmasıyla Orak'ı kendi tarlalarının yakınındaki zengin bir beyin yanına yılkıcı olarak verirler. Orak burada iki yıl kadar kalır ve hem terbiye edilir hem de atlar konusunda bilgi sahibi olur. Orak'ın on bir yaşına gireceği sırada artık atlar konusunda yeterli bilgiye sahip olduğu ve kendine ait de bir atı olması gerektiğini düşünen Mamay, konuyu Asan Abız'a açar.

> Aradan bir yılma, eki yılma ketti. Asan Abızga bardı Mamay.
>
> -Atalıgım, Asan Abız! dedi, atay ölgen soñ yas üyken bolıp men kaldım yurisim turısım da köp boldı. Keldi ketti de köp. Dünyada Oraktı bavlıyamayram men. Soga maslagatlasayık bolıp kelgenmen.
>
> -Olla, Oraktı bavlamaga kerek! deydi Asan.
>
> -Eşe, bizim mcada bir bay bar. Onıñ yılkısı da köp. Oraktı eketip sol bayga yılkı baktırmağa bersek, kalay köresiz, atalığım! deydi Mamay, sonda Orak atka-zatka da üyrenir edi. Soga men akça ta tilmes edim. Tegin de berer edim. Tegin zattı bay kişi bek süredi. Maga bereegin bu kedediñ özine, Orakka, kiyim etip, bir yahşı at minse de, ogar söylemey, yaşavım yahşı etse, terbiya berse, şol boladı edi.
>
> Aradan bir veya iki yıl geçti. Mamay, Asan Abız'a gitti.
>
> -Babalığım, Asan Abız! dedi. Babam öldükten sonra büyük olarak ben kaldım. Gelen giden, iş güç çoğaldı. Bir türlü Orak'ı dizginlemem mümkün olmuyor. Seninle dertleşmeye geldim.
>
> -Vallahi, Orak'ı bağlamak gerek! dedi Asan.
>
> _Peki, bizim tarlanın orada bir bey var. Onun atı da çok. Orak'ı götürüp o beye yılkı baktırmaya versek, ne dersin babalığım, dedi. Onun için para da istemem. Hatta üstüne para bile veririm. Bey de parayı çok sever bilirsin. Onun bana vereceği bu çocuğun kendisine Orak'a elbise verip bir de güzel ata bindirse, ona fark ettirmeden, hayatına çeki düzen, terbiye verse, bu yeter.
>
> (ND, 2014: 192).

Alacağı tüm kararlarda bilge aile dostları Asan Abırz'ın yönlendirmeleriyle hareket eden Mamay kardeşine bir at seçme vaktinin geldiğini öğrenir. Asan Abız ve Mamay, Orak için bir at seçmek üzere Orak'ın yanına giderler. Asan Abız atlar konusunda oldukça bilgilidir ve hangi atın neslinden gelecek tayın iyi cins at olacağını anlar. Asan Abız atlar arsında dolaşır ve hepsini tek tek gözden geçirir. Bu sırada bir çal kısrak görür. Bu çal kısrağın Balankaş denizinin yanında bulunan kırk yılkı içindeki Sarı aygır ile çiftleşmesinden iyi cins bir at doğacağını söyleyip Orak'a yapması gerekenleri tembihler. Orak, Asan Abız'ın sözünü tutarak dediklerini yapar ve çal kısrak Sarı aygırdan hamile kalır. Çal kısraktan doğan erkek taya Asan Abız gelerek Sarazban adını koyar. Burada kahramanın yanında her an yardımcı unsur olarak yer alan Asan Abız'ın bilge yönü ile at konusunda da yanılmadığı ve Mamay'ın kardeşi Orak'a da yarımcı olarak destan içinde öne çıktığı görülmektedir. Destanın merkezi kahramanı Mamay'ın her daim yanında yer alan bilge kişi Asan Abız hem Mamay'a hem de Mamay'ın kardeşi Orak'a fayda sağlayan öngörülerde bulunur. Akılcı tarafın temsilcisi olan bilge yaşlı Asan Abız destanın ilahi sembolüdür. Türk destanlarında yer alan ve bilge yönleriyle öne çıkan kahraman yardımcıları Tanrısal bir bilgiyle hareket ederler. Onlar tecrübelerinin yanında ilahi yönden de donatılmış kişiler olmakla birlikte kahramanın macerasının başarıyla sonuçlanmasına destek olurlar.

Destan metni içinde Mamay'ın Asan Abız'ın yardımını aldığı pek çok konu bulunmaktadır. Bunlardan biri de Kırım Hanı'na karşı girişilecek mücadele esnasında yaşanır. Asan Abız bu macerada da Mamay'ın yanındadır ve ona pek çok faydası dokunur. Kırım'a savaşa giderken yolda konaklamaları gerekir. Bu misafir olarak kaldıkları kişinin kızına Kırım halkına zarar vermeyeceği yönünde söz verir. Bu durumda Mamay yalnızca dokuz adamıyla Kırım Hanı'nın kellesini almak zorunda kalır. Dolayısıyla halkla savaşmaz, doğrudan asıl hedefe yönelir; ancak bu şekilde hükümdara yanaşmak oldukça zordur. Kırım Hanı'na yanaşmanın bir yolunu bulmaya çalışarak yola devam ederler. Asan Abız'ın eşliğinde Mamay ve dokuz adamı, Kırım'ın kesme taştan yapılmış kalesinin önüne gelir. Kalenin üç kapısı vardır ve her bir kapıda Toksabad'ın dokuz oğlunun üçü beklemektedir. Onlar kaleyi korumakla görevlilerdir. Toksabad'ın oğulları Mamay'ın niyetinin kötü olabileceği endişesiyle onları içeri almak istemez ve ısrar ederlerse gelen Nogayların başlarını keseceğini söyler. Bu sözler üzerine Mamay içeriye nasıl girileceğini ve amaca nasıl ulaşılacağını düşünürken Asan Abız araya girerek ortamı yumuşatmaya çalışır. Buraya gelirken niyetlerinin iyi olduğunu, Kırım Hanı'na yardıma geldiklerini söyleyerek

Toksabad'ın oğullarıyla konuşur, onları sakinleştirmeye çalışarak, amaçlarının farklı olduğu konusunda ikna etmeye uğraşır.

Bizden haber alsañız
Kisesine kızıl altın toltırgan
Oñ yağında akılzada işler etergen
Akıl mınnan oynap işler etken
Er bir işke
Barmay köñili yetegen
Keşe aytkanın
Kündüz koymay etegen
Külgeş sarı at mingen
Künde bayram, künde toy
Bizden haber alsanız
Kesesine kızıl altın dolduran
Sağ yanında akılzade oturan
Aklıyla düşünüp işler yapan
Her bir işe
Gitmeden gönlü yeten
Gece söylediğini
Gündüz bırakmadan yapan
Melez sarı ata binen
Günde bayram, günde toy
Küezli yerde yaşagan
Atasınıñ ak ötpegin aşagan
Edilde tuvıp, kırda ösken
El biylegen er idi
Endigisi sorasanız
Musluman ulı patşaga
Biydıñ uvlı biy Mamay
Kömek tiley keledi.
Sevinçli yerde yaşayan
Atasının ak ekmeğini yiyen
İdil'de doğup kırda yetişen
İl bileyen er idi
Şimdikin sorarsanız
Müslüman oğlu padişaha
Beyin oğlu bey Mamay
Yadım dilemeye gelir (ND, 2014: 211).

Asan Abız'ın söz alarak Mamay'ın niyetinin iyi olup kendilerinin yardıma geldiklerini söylemesi Toksabad'ın oğullarını yatıştırır. Burada da yine Asan Abızz'ın zor duruma düşen Mamay'a yardım ettiği onu düşmanın saldırısından koruduğu görülmektedir. Mamay Destanı'nda bilge tipi olarak öne çıkan Asan Abız, Mamay ne zaman sıkıntıya düşse onu sıkıntısından kurtarır. Kırım Han'ının kellesini almak için yola çıkan Mamay'ın yanında yine Asan Abız'ı görülür. Kırım Hanı'nın sarayına ona yarım için geldiklerini söyleyerek

niyetlerini belli etmeden içeri girmeyi başaran Mamay ve adamları Kırım Hanı ile görüşürken Orak'ın boş laflar etmesi üzerine niyetlerinin kötü olduğunu sezen Han, bu ziyaretçilerden kuşkulanır. Tam bu sırada Kırım Hanı'nın kuşkusunu gidermek ve başlarına kötü bir şeyin gelmesini engellemek için araya Asan Abız girerek Kırım Hanı'nın çok güçlü kendilerinin ise çok az olduklarını söyleyerek olayları yatıştırır.

Èki yaktıñ arasında buzık tütsi. Kırım hanı yumege unamaydı. Sonda kalay da bulardı epke ekeler mırat pan, atalığı Asan Abız tolagaydı.	İki tarafın arasına bozgun düştü. Kırım hanı gitmek istemez. O zaman bunları nasıl olur da aralaştırımım diye babalığı Asan Abız yırlar.
Asan Abız:	Asan Abız
Ol zamanda, olşakta	O zamanda, o çağda
Atalık Asan Abız	Babalık Asan Abız
Bılay aytıp söyledi:	Böyle söyler:
Karşıga man tuygınnıñ	Kırlangıç ile aladoğanın
Kamat tübi kayılırsa,	Kanat dibi kırılsa,
Kaz kitap buzıp alamas,	Kazı gidip alamaz
Anadan tuvgan mırzadıñ	Anadan doğan mirzanın
Berisi birdey bolmasa,	Hepsi aynı olmasa
Şabuvılda yolın alalmas.	Savaşta yolunu alamaz
Yalgızlıktıñ yamanı	Yalnızlığın yamanı
Yannında yoldaş bolmasa	Yanında yoldaş olmasa
Öz süygeni bolalmas	Öz dilediği olamaz
Yalp Yalp etken sarı tuv	Yalp yalp eden sarı kısır
Tav basına konalmas	Anadan ahmak doğan delinin
Öpkeleme han iem	Dağ başına konamaz
Anadan tenek tuvgan delidiñ	Öfkelenme han sahibim

Aytkan da sözi sanalmas! Dediği de söz sayılmaz! (ND, 2014: 214)

Kırım Hanlarını öldüren Mamay daha önceden vermiş olduğu sözü tutarak bunun şerefine kırk gün düğün yapar ve burada Asan Abız gelerek Mamay'ın yiğitliğine övgüler düzer. Bunu gören Orak içerler ve düğünden ayrılır, ancak Asan Abız'ın araya girmesiyle geri döner ve Mamay da Orak'ı över. Burada düzenlenen düğünde Asan Abnız'ın gelip Mamay'ı övmesi geleneksel tipolojide yer alan önemli günlerde kahramanın yanında bulunan aksakal tipinin davranış özelliklerini içermektedir. Destanda merkezi alp tipi Mamay'ın ölümünü halka duyuran kişi de yine Asan Abız olur. Her zaman kahramanın yanında yer alan bilge-aksakal tipi olarak Asan Abız kahraman Mamay'ın ölüm haberini vermek için de yine bir nevi kahramanın son yolculuğunda da yanında yer almıştır.

Asan Abız adı ile destan metninde yer alan kişi ilahi kudretin yeryüzü temsilcisi görevini üstlenmiş bilge tipdir. Kahramanın macerası boyunca önemli anlarda ona destek olan, yol yordam gösteren, akıl veren, zorluklardan çıkmasını sağlayan kişi olarak Asan Abız, özellikle öngörülerinin doğru çıkmasıyla tanınan gaip habercisi niteliğiyle şaman özelliklerini hatırlatıp destanın aksakalı olarak belirir.

Nogay destanları içinde ilahi kudretin en belirgin haliyle ortaya konulduğu destan metni Edige Destanı'dır. Destanda ilahi kudretin zuhuru kahramanların doğum hikâyesinde yer alır. Bu kahramanlar Edige'nin dedesi, babası, kendisi ve oğludur. Dört kuşağın da anlatıldığı destan metninde her birinin doğumunda ilahi dokunuşun izlerini görmek mümkündür. Bu konu üzerinde diğer maddelerde ayrıntısıyla durulduğundan burada yinelemek yerine destanın merkezi alp tipi olan Edige üzerinde durmak Tanrısal desteğin kahramana yansıması açısından daha mühimdir. Bu bağlamda Edige'nin annesiz büyümesinde babasının rolü ve yaptıkları değerlendirilmelidir. Doğumunun ardından annesiz kalan Edige'nin sütle beslenme ihtiyacı ilk etapta Kutlı-Kaya'nın yeni yavrulamış köpeği tarafından temin edilir. Köpeği emerek bir süre beslenen Edige'yi köpek emzirmez olduğunda Kutlı-Kaya başka çareler arar ve köye giderek orada dokuz çocuğu olan bir yılkıcıyla anlaşıp çocuğu onlara teslim eder. Edige bu anlaşmanın ardından yılkıcı ailesiyle büyümeye başlar ve anlaşılan odur ki henüz bebek çağında olan Edige'ye yılkıcının hanımı sütannelik yapar. Ancak burada dikkat edilmesi gereken bir husus vardır, Edige'nin yılkıcı ailesinin yanına gitmeden evvel, bir süre köpek sütüyle beslenmesi kurttan türeme efsanesini akla getirir. Kurttan türeme ya da kurt ile ilişkili olarak varlık sürdürme durumu Türk destanlarından Gök Börü Destanı'nda yer alır. Bu destanda bütün soyu katledilen bir

çocuğun çok küçük olması dolayısıyla düşmanlar onun yalnızca ayaklarını keser ve bir bataklığa bırakırlar. Bir dişi kurt tarafından her gün et ile beslenen ve büyütülen bu çocuktan devam eden soy Gök Türk kavmini oluşturur.

> Tuku ular eski Hsitungnuları neslinden bir koldur. Onlar Aşina ailesinin soyundandırlar. Fakat ayrı oymaklar hâlinde bulunuyorlardı. Daha sonra Lin memleketi tarafından mağlup edilerek soyları tamamen yok edildi. Yalnız on yaşında bir çocuk sağ kalmıştı. Lin memleketinin askerleri onun küçük olduğunu görerek acıdılar ve onu öldürmediler. Çocuğun ayaklarını kestiler ve bir bataklıkta otlar arasına attılar. Dişi bir börü (kurt) peyda oldu ve onu et ile besledi (Öztürk, 2000: 241).

Bu destan metninden anlaşılacağı üzere kurt tarafından beslenen kişiler kutlu soy sayılmakta ve onlardan türeyen nesil de kutlu olmaktadır. Tanrısal destek sayesinde kurt tarafından büyütülen Gök Türk destanındaki çocuk gibi Edige de bir köpek tarafından beslenmiştir. Annesiz bir bebek olarak anne sütü yerine köpek sütü içerek hayatta kalmayı başaran Edige'nın yaşaması ilahi sistemce desteklenmiş gözükür. Onun bir peri anneden doğmuş olmasıyla doğum öncesinden başlayan olağan dışılıklar değerlendirildiğinde kahramanın hayatında kutsal bir dokunuşun olduğu anlaşılır. Edige'nin savaşçılığında da rastlanılan kutsi unsurlar vardır. Onun bir dev olan Kabardı Alp ile yaptığı mücadelesinde bu ilahi yöne işaret edilir. İlerleyen maddelerde ayrıntısı verilen bu hususu bu madde içinde yinelemek yerine burada kısaca bahsedecek olursak: Şahtemir gibi güçlü bir han dahi bu alp ile mücadeleye girişemezken, kızını dahi karşı koyma gücü olmadığı için mecburen bu alpe veren hükümdardan daha da güçlü birisi bu devin karşısına çıkar. O güçlü kişi Edige'dir ve bu devle mücadele edecek maharete sahiptir. Dolayısıyla destan metni Edige'nin peri anneden doğması, köpek sütü ile beslenerek hayatta kalması, Kabardı Alp adlı dev ile mücadele edebilmesi Edige'nin olağandışılıklarla bezeli yönünü gösterirken tanrısal destek neticesinde bu varoluşun gerçekleştiğini de vurgular.

Koplanlı Batır Destanı'nda kahramanın ilahi güçler ile olan bağlantısına dair tek bir yerde bilgi verilir. Destanlarda yer alan geleneksel alp tipinin bir yansıması olarak Koplanlı Batır sıradan insanlardan ayrışan olağanüstü özelliklere haiz bir alptir ve onun macerası içinde karşılaştığı olağanüstü unsurla olan mücadelesi ilahi yönün düşünülmesi açısından önemlidir. Koplanlı'nın yüksek zekâsı, çevikliği ve savaşçılığı ön planda olup onun macerasında bu unsurlar öne çıkarken doğaüstü bir varlıkla mücadelesi esnasında ilahi destek alır. Albaslı'nın erkeği Arnaut olduğunu söyleyerek ormanda geceleyen Koplanlı'nın yanına gelen yaşlı görünümünde ve şekil değiştirebilen şeytani varlık olağanüstü özellikte bir yaratıktır. Bu varlığın kendisine zarar vermesinden şüphelenen Koplanlı Batır'ın

düşüncesi haklı çıkar ve kahraman onunla mücadele etmek zorunda kalır. Gücü sayesinde şekil değiştiren bu varlığın bıçak şeklindeki burnunu kesen Koplanlı buraya kadar kendi gücünü kullansa da burnu kesilen varlık ormana doğru koşarken taş kesilir. Taş kesilme hadisesine bakıldığında destanlarda olumsuz özellikte birisinin haksız yere yaptığı saldırı neticesinde ilahi kudretin tecellisiyle taş kesilen varlıklar söz konusudur. Koplanlı Batır'a ilahi sistem tarafından verilen destek neticesinde bu varlığın yeniden harekete geçmesi engellenir ve Arnaut taşa dönüştürülerek hareketsiz kılınır.

> Karap turgan Koplanlı "e, e, e, seniñ maga eteegin sosı eken" dep, şavıp kelip kılıı man Arnauttıñ bur-nına urdı deydi. Urıp burnın kesip tüsirdi. Ol da akırın kaşıp ketti, tas boladı deydi.
>
> Bakıp duran Koplanlı, "e, e, e, senin bana edeceğin bu imiş" diye koşup gelip kılıcı ile Arnaut'un burnuna vurdu dedi. O da sessizce kaçıp gider, taş oldu dedi (ND, 2014: 173).

Arnaut adlı varlığın taşa dönüşmesi Koplanlı Batır'ın kendi müdahalesiyle yaptığı bir şey olmayıp bu durum ulu kişilere yönelen hainlerin ilahi sistemce bir ceza olarak uğradığı hazin sona işarettir. Dede Korkut Destanları içinde Banı Çiçek'in ağabeyi Deli Karçar'ın kız kardeşini Bamsı Beyrek'e vermemek için Dede Korkut'a karşı mücadeleye girişip ona kılıç çektiğinde kolu taş kesilir. Dede Korkut'un duasıyla taş kesilen kola yine onun duasıyla eski haline döner. Burada da görüleceği üzere Dede Korkut gibi ilahi yönü bulunan bir kişinin duası neticesinde taşlaşma hadisesi yer almaktadır. Aynı şekilde Koplanlı Batır Destanı'nda da taş kesilmeye rastlanılır ancak buradaki fark bu işi Koplanlı'nın yapmamasıdır. Dolayısıyla ilahi takdirin zuhuru kahramana yardım olarak belirir ve bunun sonucunda da Arnaut denilen şeytani varlık taş kesilir.

Nogay destanları incelendiğinde Tanrısal desteğin kahramana yönelişi birkaç farklı biçimde olmaktadır. Bunlardan ilki bilge tipi ile vücut bulan hem kahramana yardımcı unsur olarak onun düştüğü zorlu durumlardan kurtulmasını sağlayan akli yön temsilcisi hem de ruhani lider konumunda ilahi yönün mümessili olan kişilerdir. Bunlar sayesinde kahramanın macerası ne zaman sekteye uğrasa çözüme ulaşır. Kahramana ilahi desteğin sağlandığı bir diğer biçim ise olağanüstü biçimlerle kahramanın hayatına dahil olan varlıklar ya da olağan dışı yardımlardır. Bunlar arasında babasız doğum, peri anneden doğma gibi durumlar sayılabilir. Bu sayede doğumdan itibaren kahraman olacağı yönünde işaret verilen merkezi alp tipi, çıkacağı macerada da doğuştan getirdiği bazı olağanüstülükleri kullanır. Nogay destanlarında karşılaşılan diğer bir ilahi destek ise taş kesilme hadisesidir. Bir ilahi dokunuş neticesinde kahramanının içine düştüğü zorlu durumdan kurtulması söz konusudur.

4.1.9. Kahramanın Atı

Destan kahramanları tüm dünyada benzer ve farklı yönleriyle edebi ürünlerde yer alan ve insanoğlunun o kültür tabakası içindeki gelişim evrelerini ortaya koyan kişilerdir. Bu kişilerin öyküsünün destanlaşması onların maceralarının genellikle toplumsal olmasından veya bireysel amaçlarda dahi toplumsal roller çerçevesinde ilerliyor olmalarındandır. Destan kahramanları açsından Türk destanları incelendiğinde alp tipi, kadın olsun erkek olsun fark etmeksizin atından ayrı düşünülemez. Türklerde atın evcilleştirilmesinin ardından göçebe yaşamın vazgeçilmez bir parçası olan at, kendisine önem atfedilmesiyle sözlü ürünlerde de yerini alır. Türklerin eski devirlerdeki yaşam biçimlerine bakıldığında hayatın her alanına dahil olan atın kıymet verilen bir hayvan olduğu anlaşılmaktadır. Yapılan kurgan kazılarında da görülebilen at ile insanın yoldaşlığı yaşam boyu devam ettiği gibi ölümden sonra da devam ettirilmeye çalışılır. Kurganlardan çıkarılan iskelet kalıntılarına göre, vefat eden kişiler atlarıyla birlikte gömülmüştür. Ölümden sonra yaşamda dahi sahibinden ayrılmaz bir parça olarak görülen atlar için en güzel örnek Türk kültürüne ışık tutan Pazırık kurganlarının mezar odalarıdır.

> Lahitin bulunduğu odanın dışarısında başına vurularak öldürülmüş atlar bulunmuştur. Bulunan bu atlar koşum takımlarıyla beraber gömülmüştür. Atların bulunduğu oda insan cesedinin bulunduğu odadan daha küçük yapılmıştır. Burada bulunan 10 atın rengi al olup kuyruk, yele ve topuk kılları kesilmiştir. Ayrıca atların hepsi erkektir. Atların gömülüş şekillerine bakıldığında ise atlar, dörderli olarak ve başları doğuya doğru gelecek şekilde gömülmüş kalan iki at ise en üste yine aynı şekilde gömüldükleri görülmektedir (Karcıoğlu, 2019: 61).

Ölümden sonra yaşama inanan Türkler'in bir gün yeniden dirildiklerinde yanlarında onlara ait günlük ihtiyaçlarında kullanabilecekleri eşyalarıyla ve dünya hayatında yarenleri olan atlarıyla birlikte defnedildiğine dair Pazırık kurganı örnek teşkil eder. Bu durum Türk kültüründe ve yaşamında atın ne denli önemli bir yere sahip olduğu açık bir şekilde gösterir. Binek hayvanı olarak atın hem ulaşım hem savunma aracı olarak yüzyıllar boyu Türkler tarafından kullanılması önemini arttıran bir etkendir. Askeri anlamda göçebe yaşamın bir getirisi olarak ok atmada hızı sağlayan bir unsur da attır. Öyle ki Türkler at üstünde kolaylıkla yakın ve uzak mesafe savaşı gerçekleştirebilmişler ve bunu yaparken de atla birlikte çevik hareketler sergilemeyi başarmış bir millettir. Türk'ün kanadı olarak nitelenen at, sahibine hız ve manevra sağlayarak onun adeta uçarcasına hareket edip savaşmasına olanak sağlar.

Türklerin atlarıyla olan yakınlığı hayatın normal akışı içinde sürerken onun kıymetine dair bilgiler sözlü ürünlerde de yer alır. Öyle ki destanlarda kahramanın atı kahramandan ayrı düşünülemez ve kahramanla eş tutulur. Kahramanın atı en az kahraman kadar olağanüstüdür. Kahramanın atı konuşur, kanatlanıp uçar, dertten anlar, yardım eder, tehlikeyi önler. "Masallarda yardımcı hayvanlar motifiyle sık sık karşılaşırız. Bu hayvanlar insanlar gibi davranır, insanların dilini konuşurlar ve insanlarınkinden daha üstün bir zekâ ve bilgiye sahiptirler. Bu durumda ruh arketipinin bir hayvan aracılığıyla ifade edildiğini söylersek yanılmış olmayız" (Jung, 2005: 100). Masallarda yardımcı unsur olarak yer alan hayvanlar gibi destan metinlerinde de aynı özellikteki hayvanlara rastlanılır. Epik nitelikli destanlarda ise bu hayvanların başında merkezi kahramanın yoldaşı olan at gelir. Dolayısıyla kahramanının yardımcı unsuru olarak öne çıkan ilk unsur onun atıdır.

Sıradan bir hayvanın yapabileceklerinden çok daha fazlasını yapması ile Türk destanlarında at önemli bir yer tutar. Destan metinlerinde bazı kahramanlar atıyla birlikte anılır. Türk destanlarının en eskilerinden biri olan Oğuz Kağan Destanı'nda Oğuz Kağan'ın doğduktan kısa bir süre sonra av avladığı ve ata bindiğinden söz edilir. Destanın ilerleyen aşamalarında sefere çıkan Oğuz Kağan tepesi karlarla, kendisi buzlarla kaplı Muz Tağ denilen buzlu bir dağ yamacına gelir ve bu sırada atı dağın içine doğru kaçıp gözden kaybolur. Oğuz Kağan'ın atının kaybolmasından dolayı derin kedere düştüğünü gören adamlarından biri bu dağa girerek dokuz gün sonra atı bulup geri gelir ve Oğuz Kağan bu adama Karluk adını verir.

> Oğuz Kağan'ın atı bu Muz Tağ'ın içine kaçtı, gitti. Oğuz Kağan bundan çok eziyet ve ısdırap çekti. Askerler arasında bir kahraman bey vardı. Ne tanrıdan ne de şeytandan korkardı. Yürüyüşe ve soğuğa dayanıklı bir erdi. O bey dağlara girdi, yürüdü. Dokuz gün sonra atı Oğuz Kağan'a getirdi (Bang ve Rahmeti, 1936: 25).

Atının kaybolmasından sonra çok üzülen Oğuz Kağan'ın bu durumdan dolayı çok da eziyet çektiği destanda anlatılır. Karluk adı verilen adamın cesareti ve soğuğa karşı mücadele gücü sayesinde Oğuz Kağan atına kavuşur. Sefer sırasında atsız kalan bir kahraman olan Oğuz Kağan'ın seferini durdurup dokuz gün atının geri gelmesini beklemesi ve ardından seferine devam etmesi Türk destan geleneğine göre değerlendirildiğinde kahramanın atıyla olan bütünlüğüne işarettir. Dolayısıyla kahramanın atından söz edilen destanlarda bu bütünlük rahatlıkla gözlemlenir. Oğuz Kağan'ın Alaca At, Manas'ın Akkula, Köroğlu'nun Kır At, Bamsı Beyrek'in Benliboz, Alpamış'ın Bayçibar, Er Töştük'ün Çalkuyruk adındaki

atları destan kahramanıyla birlikte anılan atlardan bazılarıdır. Dolayısıyla epik destanlarda kahramanın atı da en az kahraman kadar önem arz eden bir unsurdur.

Bazı destanlarda kahramana eşlik eden atlar sıradan bir at özelliğinde olmaz, onların özelliği yalnızca yük taşımak ve binek olarak kullanmanın çok ötesindedir. Destanlara konu olan atlar olağan dışı hususiyetleriyle bilinirler. "Olağanüstü bir şekilde doğarak yetişen kahramanın tamamlayıcı unsuru atıdır. At, kahramanın zor zamanlarında onu sıkıntıdan kurtaran yardımcısıdır. Bundan dolayı olağanüstü kahraman olağanüstü ata sahiptir" (Yıldırım, 2012: 184). Bu olağan dışı atların konuşması ya da sırtından kanatları çıkarak uçmasıyla üç günlük mesafeyi bir günde gitmek gibi sıra dışı hususiyetler sergilemeleri onların ilahi anlamıyla ilişkilidir. Şamanizm'de gökyüzüne çıkmak isteyen şaman, hayali bir ata biner. Binilen bu at kanatlıdır ve şamanın gökyüzündeki katlara çıkmasına yardımcı olur. İlahi bir yönü olan bu sıra dışı atlar gündelik yaşamda karşılaşılan atların ötesinde kutsal niteliklerle bezeli yardımcı bir unsurdur.

> Şaman Türklerle Moğolların inanışına göre at gökten inmiştir. Yakutlara göre de kahramanın atları güneşten gelmiştir. Kaf Dağı'nın arındaki "Süt Gölü"nde hem uçan hem de yüzen atlar vardır ki bunların kürekleri ve kanatları bulunur. Bir Altay masalında gökten inen kısraktan bahsedilir. Uygurların bazı boyları ata kutsal değer vererek atı savaş tanrısı olarak kabul etmişlerdir. Baykal Gölü çevresindeki pek çok kayaya atın resmi oyulmuştur. En önde ise bir ak at bulunmaktadır. İnanca göre bu at savaş ilahının bineceği bir attır (Akman, 2003: 234).

İlk buluntulardan hareketle kutsiyet atfedilen atlar, Gök Tanrı inancına dayanarak Tanrı'nın yeryüzüne bir armağanı olarak kabul edilir. Bu atların gökyüzünden yeryüzüne indiği kabul edilir. Aynı zamanda Yer-su inancında da yerin ve suyun kutsi varlığı olan atlar sudan çıkan olağanüstü güçte ve güzellikteki aygırlardır. Bunlar güzel ve kuvvetli bir kısrak ile çiftleştirilerek kanatlı at denilen tulpar cinsi ata dönüşürler. Atın Türk kültüründeki yeri için kullanılan "At, Türk'ün kanadıdır" sözü Türkler için atın önemini ve onun Türkler tarafından ustaca kullanıldığını gösterir.

> Atların menşeleri konusunda Şükrü Elçin, daha önce başka yerlerde yayımlanan ve kendisinin derlediği efsanelerden hareketle atların, 1) Gök-Tanrı, 2) Rüzgâr-hava, 3) Mağara-toprak, 4) Su menşeli olmak üzere dört şekilde ortaya çıktıklarını söyler. Oğuz Erten, "Türklerde Mezarlara At Gömme Geleneği" adlı yüksek lisans tezinde, Şükrü Elçin'de yer alan üç maddeyi tekrar etmiştir:
>
> 1) Gök menşeli atlar; bu atlar kanatlıdır ve destanlarda sahibini bir yerden bir yere çok çabuk götürmektedir.

2) Yer menşeli atlar; bu atlar diğer gruplarda olduğu gibi ab-ı hayat suyundan içmişlerdir ve ölümsüzleşmiştir.

3) Su menşeli atlar; bu atlar ise batı da unicorn olarak bilinen Orta Asya'da ise Ch'lin denilen boynuzlu atlardır (Kaba, 2011: 19).

Yapmış olduğu tezinde A. Kaba'nın aktardığı Ş. Elçin'in tanımlamasında ilk sırada yer alan gök menşeli atlar Gök Tanrı tarafında yeryüzüne indirilmiş olan ilahi kudretteki atlardır, bunların kanatlı oluşları gökyüzünden gelmeleri sebebiyledir ki pek çok destanda kanatlı atları olan kahramanlara rastlanır. Bu atlar öyle güçlü ve hızlılardır ki onlara yetişebilecek hiçbir at bulunmaz. Kanatlarını kullanması sayesinde sahibini istediği yere çabucak ulaştırır ve kendisini takip eden düşman varsa onun hızına yetişemediği için geri kalan bu düşman bertaraf olur.

Sözlü ürünler içerisinde yardımcı unsur olarak hayvanların olağanüstülükle karışık desteği o hayvanın ilahi sistemin bir yansıması olmasından başka bir şey değildir. Bu noktada ruhsal algıdaki düşsel varlık, fiziksel olarak algılanabilir hâle bürünür ve çoğunlukla görülebilen bir nesne, hayvan ya da insan kılığında kahramanın macerasında ortaya çıkar. Ruh arketipinden hareketle görülebilen bir varlığa dönüşmeyle ilahi kudretin kahraman sıfatındaki kişilere tecelli edeceğinin bir göstergesi olarak zuhur eden bu yardımcı unsur maceranın devamlılığını sağlar. Bu bağlamda epik destanlarda kahramanın atının olağanüstü oluşu ilahi kudretin at üzerinden görünür kılınmasıdır.

Destanlarda kahramanın atı ne kadar olağan dışıysa gerçek hayatın bir parçası olan Şaman inancında da at bu denli olağan dışı bir yardımcı unsurdur. At, ilahi önder olan Şaman'ın da destekçisi olur ve destan kahramanlarında olduğu gibi olağanüstüdür. Şaman, ayin sırasında bu at sayesinde göğün katlarını tırmanmaktadır. Atın bu şekilde bir ruhsal yolculukta kullanılması ve göğe yükselme manasını içermesinin sebebi bu atın kanatlarının olmasındandır. Bu at sıradan bir at değildir, ayin için özel olarak kurban edilir ve onun ruhu yardımıyla gökyüzü katları aşılır. Şamanın göğe yükselmek için at kurban edişine dair detaylar şu şekilde verilmiştir:

> Ardından atı kutsar ve birkaç kişinin elle yardımıyla, gayet zalimce bir yöntemle, omurgasını kırarak, hayvanı öldürür; çünkü bir damla kanın bile yere akmaması ya da kurbancılara sıçramaması gereklidir. Atın derisiyle kemikleri bir sırığın ucuna asılarak ortada bırakılır. Atalara ve yurdu koruyan ruhlara sunular sunulduktan sonra et pişirilir ve törensel bir ortamda yenir; en iyi parçaları şaman alır (Eliade, 1999: 224).

Atın Türk kültüründeki önemi inanç sistemine de dâhil olması nedeniyle oldukça özel bir yer işgal eder. Şaman ayini esnasında atın beli kırılarak kurban edilmesi Türk inanç sistemindeki kut anlayışına dayanmakla birlikte dinî ayin sırasında atın da kutsanmış olduğu gerçeğinden hareketle at kutsal hayvan statüsündedir. Ayinler ile kurban edilen at vasıtasıyla göğe yükselen şaman, Tanrı'ya ulaşır ve ayinin amacı ne ise bunu gerçekleştirir. Şamanizm'den sonra da Türklerde atın eski değerinden bir şey kaybetmediğini, kutsi özelliklerle eş anılması, destan kahramanını olağanüstü özelliklerdeki atının bulunmasıyla ata verilen kıymetin devam ettiği anlaşılır. Bu bağlamda kanatlı at Köroğlu Destan'ında kendisine yer bulur. Köroğlu'nın atı sahibinin lafından anlayan, onu dinleyen ve uçma yetisine sahip olan Kır At'tır.

> Köroğlu'nun Bolu Beyi'nin elinde bulunan atı tekrar alması epizodunda ise, Kır At'ın uçması şu şekilde tasvir olunur: Köroğlu, Bey'e, atın pek azdığını söyler ve avluda biraz gezdirmek için izin alır. Avlunun bütün kapılarını kaparlar. Köroğlu atının kulağına, kendisini Çamlıbel'e götürmesini söyler. At derhâl yüksek kale duvarlarını atlar ve Çamlıbel yolunu tutar (Boratav, 1984: 67).

Tulpar cinsi bir ata sahip olmak ancak kahramanlara nasip olur ve bu atın soyunun devam ettirilmesi için de yine iyi cins bir kısrakla çiftleştirilmesi gerekir. Tulpar cinsi ata sahip olmak için ya kahramanın ya da ona yardımcı olan bir kişinin atlar konusunda bilgi sahibi olması gerekir. At bakımından anlayan destan kahramanları mevcut olduğu gibi, kahramanı iyi cins bir ata sahip olabilmesi için yönlendiren yardımcı bir unsurun bulunduğu destanlar da vardır. Sudan çıkan aygır ile bir yılkı kısrağının birleşmesinden doğan at genellikle tulpar cinsi olur. Bu atlar arasından da seçim yapmak ehil kişinin işidir.

Destan kahramanları atlarıyla anılırlar ve onların daimi yoldaşları olan atlarının bir şekilde ellerinden alınması kahramanlıklarına düşen bir leke olarak algılanarak savaş sebebi sayılır. Kahramanın atının çalınması durumuyla Nogay Destanları içinde Çora Batır Destanı'nda karşılaşılır. Destanda nüfuzlu ancak kötü karakterli biri olan Aktacının Ali Bey yaşlı Narik'in evine gelip hürmetsizlik gösterdikten sonra Narik'in oğlu Çora'ya ait olan atı alıp gider. Olanları öğrenen Çora, Ali Bey'den intikamını ve atını almak için yola düşer. Bu noktada Çora'nın atının çalınması kahramanı maceraya sürükleyen itici gücü oluştururken aynı zamanda kahraman ile atının ayrılmaz bir bütün olduğunu da gösterir. Kahramanın atının ellerinden alınması ya da kaybolması gibi durumlar Oğuz Kağan Destanı örneğinde verildiği gibi kahramanı derin bir kedere sürükler. Bu durum kaybolan atın bulunması ya da atı çalan kişiden alınan intikam neticesinde son bulur.

Destan kahramanlarının maceraya atılmasında en büyük yardımcıları atlarıdır. Bazı kahramanların atları onlarla birlikte doğmuştur ve hayat boyu birlikte yaşarlar, bazılarıysa sonradan edindikleri atlarıyla yakın ilişki içindedirler. Türklerin yaşam biçimlerinin ayrılmaz bir parçası olan atlar destan kahramanına serüveni boyunca yoldaşlık eden yegâne unsur niteliğindedir. Düşmanının peşine düşen kahraman atının uzun mesafeleri kısa zamanda alıp kahramanı gideceği yere hızlıca ulaştırması sayesinde amacına ulaşır. Kahraman savaşlarda atı sayesinde muzaffer olur ve yurduna atıyla döner. Türk destanları içinde vefat eden kahramanın atı olağan üstü özelliklerde ise ölümünün ardından insanlara göründüğü veya sesinin duyulduğu olur. Bütün bunlar göz önünde bulundurulduğunda gerek Türk tarihi içinde, gerekse destan devirleri açısından kahraman tipi için at fevkalade önemlidir, kendisinde çeşitli hususiyetler barındırmasıyla kalıplaşmış özellikleri sebebiyle her destanda tekrarlayan belirli hususiyetleriyle öne çıkar.

Nogay destanlarında yer alan kahramanların atlarına bakıldığında diğer Türk destanlarında olduğu gibi atlar bu destanlarda da alp tipinin ayrılmaz parçası olarak yer alırlar. Atlar kadar biniciliğe de önem verildiğine dair bilgiler aktaran destan metinleri alp tipinin sahip olması gereken en önemli özellikler arasında biniciliğin yer aldığına dikkat çeker. Aysıl'ın oğlu Ahmet Destanı'nda Ahmet'in binicilikte mahir bir alp olduğuna dair destanda fazlaca bilgi mevcuttur. Ahmet'in Yanbek Han ile birlikte Kalmıklara karşı giriştiği savaşta gösterdiği hünerli mücadelede tek destek Ahmet'in iyi derecede ok ile yay kullanması değil aynı zamanda atlanıp gittiği savaşta atının maharetidir. Tek başına kaldığı savaş meydanında bir ay mücadele veren Ahmet en sonunda Kalmk Hanı'nı yenilgiye uğratıp onun Karager adlı atını da kendine alır. Bu atın yanında düşmandan arta kalan üç yüz atı daha yanına alarak Yanbek Han'a gelmeyi başarır. Ahmet'in Karager atı alıp kendi bineği olarak kullanması, üç yüz atı da yanına katıp gelebilmesi onun atları idare etme ve binicilik konusunda mahir olduğunu gösteren özelliklerdir.

Destan içinde kızı Şaarbek'i Ahmet'e vermek istemeyen Yanbek Han'a karşı sevdiğini yanına alıp korunaklı kaleden kaçan Ahmet'in bu sahnede sergilediği usta binicilik de önemlidir. Bu mücadelede Ahmet, Kalmık Han'dan aldığı Karager atı ile kalenin iki kapısından geçmeyi başarır ancak üçüncü kapıya geldiğinde atın boynu burulur ve geçemez. Oğlunun zora düştüğünü gören Aysıl ona kale kapılarından atlayabilen kır atı verir ve Ahmet bu atın yardımıyla kaleden çıkmayı başarır. Ahmet'in kaleye giriş sahnesi dikkate alındığında onun yedi kapıdan geçtiği düşünülürse kır at sayesinde de beş kapıdan atlayıp

geçmiş olur. Karager at ve kır at her ikisi de kale kapılarından atlayabilen olağanüstü niteliklerde atlardır. Bu yönleriyle her iki at da tulpar cinsi kanatlı attır.

Edemler ne bolgannıñ añlamay turgan vakıtta, Ahmet yabılıp turgan yeti kapıdıñ ekivinnen atın kargıttı. Onı Aysıl töbeden karab kördi. Üşinşisinnen kargıganda Karager basınnan kadalıp yığıldı. Sonda ok Aysıll şalt bolıp yetip, şal attı Ahmetke berdi. Ahmet şarga minip, kapılardan kargıp yöneydi.	İnsanlar ne olduğunu anlamamış duruyorlardı o an, Ahmet kapalı duran yedi kapının ikisinden atını atlattı. Onu Aysıl tepeden bakıp gördü. Üçüncüsünden atladığında Karagerin başı burularak yıkıldı. Orda ok Aysıl hızla yetişip kır atı Ahmet'e verdi. Ahmet kır ata binip kapalı kapılardan atlayıp gitti (ND, 2014: 51)

Ahmet destanın son bölümünde sevgilisi Şaarbek'i kalenin penceresinden atına atlatarak kaçırır. Burada kalenin yedi kapısını aşarken at kullanılmaktadır. Ahmet'in atı, yedi kapının ilk iki kapısını atlar ancak üçüncü kapıdan geçemez, bu durumda Aysıl yetişerek kır atı Ahmet'e verir ve Ahmet tüm kapılardan atlayarak gider. Kendisini takip eden Yanbek Han'ın kırk atlı adamı bu atın hızına yetişemez. Burada görülen kale kapılarını atlayıp geçen at olağanüstü bir özellik sergilemektedir. Bir bakıma kanatlı attır ki kapıların üzerinde geçmesi bir yana, yalnız bir kapıdan değil özellikle kır at beş kapıdan birden atlayabilme özelliğine sahiptir. Kır atın hızına peşlerine düşen kırk atlının yetişememesi durumu bu kır atın kanatlı olabileceği yönünde bir diğer işarettir. Burada kahramana yardımcı olan ve onun kahraman olabilmesini sağlayan en önemli unsurun at olduğu görülür. Bu olağanüstü atlar sayesinde kahraman engelleri aşar, anacına ulaşır ve yurduna sağ salim dönebilir.

Nogay destanları içinde Çora Batır Destanı'nda da yer alan kahramanın atı özellikle maceraya atılma noktasında kahramanı teşvik eden unsurlardan biridir. Destan kahramanı Çora Batır'ın ailesine kötü muameleler yapıp Çora Batır'ın da atını alıp giden Aktacı'nın Ali Bey bu atın özelliğini bilen biridir. Öyle ki Çora Batır'ın ailesine zarar verebilmek adına yaptığı muamelelere ek olarak özellikle bu atı alır. Destan kahramanını atından ayrı düşünmenin imkansızlığına ilaveten kahramanın atının çalınması ona yapılan büyük bir hakarettir. Bu bağlamda Ali Bey'in ardından yetişen Çora şunları söyler:

Karager menim atımdı	Karager benim atımı
Tartıp alıp mingen biy	Çekip alıp binmiş bey
Biy ulı, men saga	Bey oğlu ben sana
Yel yetpesim bereyim	Yel yetmezim vereyim

Kus yetpesim bereyim	Kuş yetmezimi vereyim
Yanındaki bu künde	Yanındaki bu günde
Yan saklavın bolayım	Can muhafızın olayım
Yav aldında öleyim	Düşman altında öleyim
Aytkan sözge kelsene	Söylediğin söze gelsene
Karagerim bersene	Karagerimi versene (ND, 2014:80)

Ali Bey'in yaptıklarını öğrenip ardından yetişmesi Çora Batır'ın el konulan atına verdiği değeri gösterir. Ali Bey'e yetişen Çora Batır atı iyi bir binicidir. Çora Batır, Ali Bey ile ok atma yarışında at üstünde kendisine yöneltilen oklara karşı rahat bir şekilde manevra yapabilecek kadar biniciliğine ve savaşçılığına güvenir. Destanın bu kısmında geçen ifadeler dikkate alındığında Çora Batır atının kendisine iade edilmesi karşılığında Ali Bey'in hizmetine gireceğini dahi teklif eder. Ailesine yapılanları ve atına el konulmasını atının iadesi karşılığında affedeceğini söylemesi bu atın Çora Batır için önemine işaret eder. Çora Batır'ın sözlerinden onun Ali Bey'in el koyduğu Karager atı haricinde Yelyetmez ve Kuşyetmez adlı iki atı daha olduğu, o atların da çok iyi hayvanlar olduğu, hızlı oldukları ismiyle müsemma olup aralarında en iyi atın ise Karager olduğu anlaşılmaktadır. Atların adlandırmaları dahi yelyetmez ve kuşyetmez ifadeleriyle onların rüzgârdan ve kuşlardan bile daha hızlı olduklarına atıf yapmak maksadıyla olup uçma özelliğini de hatıra getirecek sıfatlandırmalardır. Adları geçen bu kanatlı sayılabilecek atlar arasında Karager adlı ata ayrı bir önem verilmesi Ali Bey'in ne kadar değerli bir şeye el koyduğunun anlaşılması açısından önemlidir. Destanın macerasını başlatan olay Ali Bey'in yalnızca Çora Batır'ın ailesine kötü davranışlarda bulunması değildir, aynı zamanda Çora Batır'a ait Karager ata da el konulması olayları başlatan önemli bir etkendir. Bir kişiye ait olan ve özel bir şekilde binek olarak kullanılan at eski Türk yaşantısında ne kadar önemliyse destan kahramanları açısından da o denli önemlidir. Kahramanın atı ile bir bütün olduğu düşünüldüğünde atından ayrılan kahramanın bir nevi gücü zayıflatılmak istenir. Dolayısıyla kahramanı yok etmeye çalışmanın yollarından biri de onun atına el koymaktır.

Kahramanlar ile atları özdeşleştirildiğinden bir kahramanın atını kaybetmesi onun şanını kaybetmesiyle eş değerdir. Bu bağlamda Karager adlı at Çora Batır'a ait olup bu atın Ali Bey tarafından götürülmesi Çora Batır'ın namına düşen bir lekedir. Bunu temizlemek isteyen Çora Batır atı karşılığında iki iyi at vereceğini, Ali Bey'in muhafızı olup onun

yanında her zaman düşmanla savaşacağını, gerekirse bu uğurda canını dahi vermeye hazır olduğunu belirtir. Bu sözlere bakıldığında Çora Batır'ın bahsettiği Karaer atın kıymeti daha iyi anlaşılır. Anlaşılan odur ki bu Karager at olağan dışı niteliklere sahiptir. Belki de Ali Bey tarafından da bu hususiyetler biliniyor olacak ki diğer atları değil de özellikle bu atı seçip almış olsun. Kenisine teklif edilen diğer atlara razı olmayan Ali Bey ile Çora Batır mücadeleye girişir. Mücadele sonunda Çora Batır ok atarak Ali Bey'i öldürür ve atını alıp yaşadığı şehir olan Kırım'dan ayrılarak Kazan'a gider. Burada Ali Bey'in ölümüne sebebiyet verecek kadar kıymetli olan atın Çora Batır tarafından geri alınmak istenmesi kahramanın atının değerini anlamak açısından önemlidir.

Nogay destanları içinde kahramanının atı, biniciliği ve at cinslerinden anlıyor oluşları üzerinde ayrıntılı bir şekilde durulan destanlardan biri Edige Destanı'dır. Bu destanda hem atlar konusunda bilgili olan Edige'den hem de onun biniciliğinden söz edilir. Destanın merkezi kahramanı olan Edige bir yılkıcı ailesinin yanında büyümekle birlikte atlar konusunda bilgi sahibidir. Onun bu bilgi birikimi Toktamış Han'ın yılkıcısı olduğunda da devam etmiştir. Bu durumda hem aileden hem de kişisel meslek olarak atlarla sürekli içi içe olan Edige'nin atların özellikleri, bakımı konularında deneyim sahibi olması kaçınılmazdır. Dolayısıyla binicilik hususunda da beceri sahibi olan Edige her destan kahramanında bulunması gereken maharete üst düzeyde sahiptir. Ezeli düşmanı olan Toktamış Han'ın elinden yılkıcı dostlarının desteği sayesinde kurtulan Edige'nin ardından yollanan adamları da aşacak ve izini kaybettirecek kadar ileri düzeyde hâkim olduğu binicilik onun canını kurtarmasına vesile olur.

> Artınnan kuvayak bolıp şıkkanlar artlarına minemen değende, yalp yalp yetip yerge yagıladılar, zöñileri, ayılları üzilip… Èndi Èdigediñ ızınnan kuvmaga yer yok. Kuvsa da yetalmayak. Sonda kovalasa da yetişemeyecek. Orada Toktamıs Sıbıraga kanıgadı: "Sen ne ettiñ" dep. Bolmaganda artınnan Yanbaydı yiberediler. Keytip de bolsan aldap suldap kaytar dep.
>
> Ardından bunları takip etmeye çıkanlar atlarına bindiklerinde tökezleyip yere yuvarlanırlar. Çünkü atların üzengileri, ipleri kesilmiştir. Şimdi Edige'nin ardından kovalamaya imkân yok. Toktamış, Sabıra'ya bağırdı "Sen ne ettin" diye. Olmayınca peşinden Yanbay'ı gönderirler. Ne yap et ister aldat ister yanılt, ne edersen et geri getir (ND, 2014: 104).

Sabıra adlı yaşlı ozanın uyarısı sayesinde Toktamış'ın zindanından kaçarak ölümden kurtulan Edige'ye dokuz yılkıcı arkadaşı da yardım eder. Bu yılkıcılar Han'ın adamlarının peşlerine düşeceğini bildikleri için önceden bu adamların bineceği atların üzengilerini ve

iplerini keserler. Adamlar takibe başladığında kopan üzengi ve ipler sebebiyle atlarından düşerler ve böylece Edige dokuz yılkıcı dostu ile kaçmayı başarır. Gide gide Toktamış'a kendi gibi düşman olan Şahtemir Han'a varır ancak onun da başında başka bir dert vardır. Ülkesine ve kızına sahip olmak isteyen Kabardı Alp adlı devden kutulamadığı için sıkıntıda olan Şahtemir'in kızını bu devden kurtarmaya çalışmak için planlar yapan Edige kızı atına alır. Kız ile birlikte kaçmadan önce devin canevi zannettikleri koltukaltına vuran ve ölmesini uman Edige, devin uyanmasıyla kaçmaya çalışsa da dev Edige'nin atının kuyruğundan yakalar. Atın kuyruğunu hançeriyle kesen Edige hızla uzaklaşıp devden kurtulur. Burada Edige'nin atının da çok güçlü olduğu anlaşılmaktadır, zira herhangi bir atın bir devin kuvveti karşısında kuyruğu ya kopardı ya da at sendeleyip düşer. Kuyruğundan tutup çekiştirilmesine karşı Edige'nin atı devin kuvvetine mukavemet gösterir ve kuyruğunun kesilmesiyle birlikte devin elinden kurtulan at Edige ve Şahtemir'in kızını hızlıca yurda doğru uzaklaştırır. Edige Destanı'nda kahraman Edige'nin bir yılkıcı ailesinin yanında büyümesiyle atlar konusunda bilgi sahibi olması onu Toktamış Han'ın yanında yılkıcı yapar. Bu durumda Edige hem atlardan anlayan hem de binicilik açısından maharet sahibi bir alptir. Destan metninde kahramanın atlar konusundaki maharetinin övülmesine ek olarak atın hususiyetleri üzerinde de durulur. Kahraman kadar atı da olağanüstü niteliklere sahiptir ve her ikisi birbirinden ayrılmaz bir parça olarak verilir.

Destanlarda merkezi kahraman kadar ona yardımcı olan diğer kahramanların da önemi büyük olduğu gibi kahramana ait atlar haricinde yardımcı kahramanlara ait olan atlar da büyük önem taşır. Edil Sultan Destanı'nda Edil'in atına ya da diğer yardımcı kahramanların atlarına dair detaylı sınırlı da olsa bilgi mevcuttur. Edil Sultan'ın macerası boyunca ona destek olan unsur Karasay'dır. Bu alpın yiğitliği en az merkezi kahraman Edil kadar meşhur olup bu özelliklerinden dolayı da Edil Sultan'ın yoldaşıdır. Onun bindiği kara Şal At destan metninde çeşitli bölümlerde öne çıkar. İlk olarak Edil Sultan'ın girişeceği savaşta ön bilgi alınması için Kızılbaşların memleketine gönderdiği Karasay'ın sefer hazırlığından söz edilir. Burada Karasay Kızıl Şal At'a biner, atın sırtına eyerini koyar ve güzelce bağlar, bu ata binip Kızılbaşların memleketine gider ve orada olup bitenleri öğrenmeye çalışır

Orak ulı Karasay	Orak oğlu Karasay
Aytılgan erdiñ balası, ay!	Söylenilen yerin balası, ey!
Ne aytasıñ, Edilim	Ne söylesin Edil'im

Aytkanıñdı etermen	Söylediğini yaparım
Mıradıña yetermen!	Muradına yeterim
Kustay uşıp ketermen	Kuş gibi uçar giderim
Orak ulı Karasay	Orak oğlu Karasay
Kıyvalı kızıl şalga	Kıyvalı kızıl şal ata
Koplap iyerdi saldı endi	Kaplayıp eyeri saldı şimdi
Üş aylın bek tarttı	Üç eyer bağını pek çekti
Kusıykanın kıskarttı	Kemerini kısalttı
Zöñi bavın uzattı	Üzengi bağını uzattı
Mindi bedev beline	Bindi bedev beline
Ketti düşpan eline	Gitti düşman eline (ND, 2014: 128)

Karasay'ın Kızı Şal At'ıyla Kızılbaşların memleketine gidip orada yaptığı gözlemleri anlatmasının haricinde bu at Edil Sultan zindana düştüğünde de Karasay'ın yoldaşıdır. Zindana düşen Edil'i kurtarmak için Karasay bu atı ile Kızılbaşların zindanına gelir ve Edil Sultan'ı ata bindirip oradan çıkarmak ister. Başkasının yardımını kabul etmeyen, bu yardımları kabul ettiği takdirde ilerleyen zamanlarda şanına leke düşeceği endişesine kapılan Edil Sultan kendi imkânlarıyla oradan çıkamadığı için gelen tüm yardımları geri çevirir. Edil Sultan her ne kadar zindanda kalmaya devam ettiyse de destanda bahsi geçen Kızıl Şal At'ın zindan gibi korunaklı bir yere girip çıkması onun sıradan bir at olmadığını gösterir.

Sol erde Karasay munıñ yatkan tutnagışa at kargıtıp kiredi: kirette, Edil Soltanga, "Min kızıl şal atga, şıgarayım munnan" deydi. Bolgan üşin Karasaydıñ sözine Edil Soltan tınlamaydı.	Orada Karasay bunun yattığı hapishaneye at sürüp girdi. Girdiğinde Edil Sultan'a: "Bin kızıl şal ata buradan çıkarayım seni buradan" dedi. Fakat Karasay'ın sözünü Edil Sultan dinlemiyordu (ND, 2014: 134).

Edil Sultan'ın yattığı zindan korunaklı bir yer olmasına karşın Karasay'ın Kızıl Şal At ile oraya girmesini mümkün kılan bu atının olağan dışı niteliklere sahip olmasındandır. Pek çok Türk destanında uçan atlar sayesinde uzak mesafeler, zindan ve kale kapıları aşıldığından bu destanda buna benzer bir anlatım mevcuttur. Zindana girip çıkmanın kolay olmayacağı tahayyül edildiğinde Kızıl Şal At'ın da uçma yetisine sahip olduğu anlaşılır.

Karasay gibi kudretli bir alpin atı da kudretli olacağından Karasay'ın her macerasında bu at ona eşlik eder. Bu kudretli at sayesinde kısa mesafeler yakın olur, korunaklı kalelere girip çıkılır, düşman elinden esir kurtarılır. Bahsedilen at Türk destanlarında sıklıkla yer alan tulpar cinsi kanatlı at olmalıdır ki sıradan atlardan çok daha uzak mesafeleri kısa vakitte aşsın, yorucu seyahatlere dayansın, düşmanla mücadele ederken sahibinin her dediğini anlayıp kendisi de gerekli yerde gereken pozisyonu alsın. Böylesine kudretli bir alpe ve ata karşın Edil Sultan gururuna yenik düşerek ölümü göze alıp zindandan çıkmayıp orada vefat eder. Destan metninde merkezi kahramanın atından söz edilmemesinin altında yatan sebep olarak kahramanının zindanda kalarak ölecek olmasıyla maceranın olumsuz bir sonla bitmesidir. Bu durumda ikinci kahraman rolünde olan Karasay'ın üzerinden kahramanın atı ve atının özellikleri konusuna değinilir. Kahraman Edil Sultan her ne kadar merkezi alp tipini temsil etse de destanda akli yönün temsilcisi konumunda olan Karasay adlı alp üzerinden daha akli bir yöneliş sergiliyor oluşuyla kahramanın atına dair özellikler anlatılır. Bu destanda da kahramanın atından ayrılmadığı ve bu olağanüstü atların kahramanların yardımcıları olduğu anlaşılır. Edil Sultan'ı zindandan kurtarmaya çalışan Kızıl Şal At bu noktada kahraman atı olarak tulpar cinsi olağanüstü atın temsilcisidir.

Nogay destanları içinde kahramanın atıyla birlikte anılması Türk destan geleneğinin devamı niteliğindedir. Koplanlı Batır Destanı'nda da pek çok Türk destanında olduğu gibi kahraman atıyla birlikte anılır. Koplanı Batır atına çok değer verir, onu çeşitli sözlerle över ve atına duyduğu sevgiyi anlatılır. Koplanlı Batır, Alşanır Han'ın kendisine verdiği mektubu Padişah'a götürdüğünde esir edilip hapse atılır. Koplanlı'nın eşi Karlıgaş eşinin hapis edildiğini anlayıp onun kurtarmak için bir yol düşünür. Karlıgaş, un ile külü karıştırıp ekmek pişirip içine eğe koyar. Bu ekmeği Koplanlı'ya ulaştırmaları için arabacıya verip eşine gönderir. Koplanlı ekmeğin içinden çıkan eğe ile elindeki, ayağındaki zincirlerden kurtulup hapishanenin penceresindeki demiri de kesip kaçar. Koplanlı yürüyüp bir köye ulaşır ve bir yaşlı adamın evine misafir olur. Yaşlı ile konuşurken memleketten haber sorar ve bu sırada oradaki zengin bir kişinin yılkısı arasına karışmış olan ve kimseyi yanına yaklaştırmayan bir attan söz eder. Koplanlı, yaşlının bahsettiği atın kendisinin Küren atı olduğunu tahmin eder ve ertesi gün onu görmek için halkın toplandığı yere gider.

> Èrtesi kün erteñ men Koplanlı halk yıyılgan yerge sol atka karamağa yöneydi. Üstine bayağı kurtkadıñ kartınnañ kalgan yaman kiyimler kiedi. Barsa barsın, Ertesi gün erkenden Koplanlı halkın toplandığı yere o ata bakmaya yönelir. Üstüne bayağı, yaşlının eskiden kalan kötü giyimlerini giyer. Oraya gittiğinde

edemler minalmay turgan at Koplanlıdıñ Küren atı eken. Koplanlı yuvık barganlay, Küren at pıskırıp Koplanlıdı tanıydı. Özi mingen mingendi uşıp yiberdi. Sonda Koplanlı aytadı bayga: “men de bir minip karayım”, deydi.

insanların binemediğ oradaki at Koplanlı’nın Küren atı imiş. Koplanlı yakın varınca, Küren at kişneyip Koplanlı’yı tanır. Kendisi binmişti, bindiğinde de şaha kaldırdı. Sonunda Koplanlı söyler zengine: “Ben de bir binip bakayım” der (ND, 2014: 169).

Koplanlı Batır halkın bu vahşi atı zapt edecek kişinin bulunması için toplandığı yere gelir ve görür ki o at kendi Küren atıdır. Bunu gören Koplanlı Batır atın kendisine ait olduğunu söylemez, ancak üstüne binmeyi denemek ister. Atı çembere alıp üstüne binecek kişi arayan zengin bir adam, Koplanlı Batır ata binmek istediğinde bu atın üstüne nice kahramanların dahi binemediğinden bahsederek Koplanlı Batır’ı ata bindirmek istemez. Koplanlı Batır’nın Küren atı sahibini tanır, sahibinin yüzünü yalar, Koplanlı Batır da atın gözlerinden öper ve at dizlerinin üzerine çökerek Koplanlı Batır’ı sırtına alır. Atına binen Koplanlı Batır onu şaha kaldırır. Atın etrafında toplananlar bu duruma şaşırır. Türk destan geleneğinde kahramanın atından ayrı düşünülmemesi gerektiğinden atından ayrı düşmüş olan kahramanlar kederlenir ve güçleri azalırken atlarına kavuşan kahramanlar da sevinip güçlenirler. Koplanlı Batır’da ne zamandır ayrı düştüğü atına kavuştuğu için sevinip türkü söyler.

Askar, Askar, Askar tav	Elbruz, Elbruz, Elbruz dağ
Sensiñ menim biyigim	Sensin benim büyüğüm
Asılım kara kişi edi	Asılım cahil kişi idi
Atağımdı sen şıgardıñ yuyrigim	Şöhretimi sen çıkardın yüyrük atım
Askarday biyik tavlardan	Elbruz gibi büyük dağdan
Kobanday katı suvlardan	Koban gibi katı sulardan
Şakal ötpes yollardan	Çakal geçmez yollardan
Kamalagankatı yavlardan	Ezen katı düşmanlardan
Yan kutkargan yuyrigim!	Can kurtaran yüyrük atım

(ND, 2014: 169)

Koplanlı Batır'ın atı hakkında söylediği sözlere bakıldığında onu kendisinden üstün tuttuğu görülür. Türk destan geleneğinde kahraman kadar kahramanın atının da önemi büyük olup kahraman atından ayrı düşünülemez. Koplı Batır'ın sözlerinden anlaşıldığı üzere onun şöhretinin kaynağı atıdır. Kahramanların atları da kendileri kadar marifetli, akıllı, cesaretlidir. Bu atlar adeta bir insan gibi kahramana yoldaşlık ederler ve bazısında ise olağan dışı yetenekler bulunur. Koplanlı Batır'ın atı da akıllı, hünerli, cesaretli bir attır. Koban Nehri gibi geçilmesi zor sulardan, insanların ve hayvanların geçemeye korktuğu yerlerden Koplanlı Batır'ın geçmesini sağlayan bu attır. Düşman ile savaşan Koplanlı'nın cesaretin kaynağı da yine bu at olarak gösterilir. Altında böylesine hünerli bir at olan kahramanın nice maceralara korkusuzca atılması ondan zaferle çıkması işten bile değildir. Atının özelliklerini bilen ve onun sayesinde şöhret bulduğunu söyleyen Koplanlı Batır sözlerinin devamında atına övgüler düzer.

Azuv tisiñ üş eli	Azı dişin üç eli
Suvlarda yılan müşeli	Sularda yılan kıvrımlı
Kabırgañda kanatlım	Kaburgadan kanatlım
Ayagıñdı oynap basşı yuyrigim	Ayağını oynatıp baş yüyrük atım (ND, 2014: 169)

Destanın bu kısmında Koplanlı Batır ile atı arasındaki yakınlık dikkat çeker. Kahraman Koplanlı Batır'ın atına düzdüğü güzellemeler onun atına olan düşkünlüğünün bir sonucudur. Atının fiziksel özelliklerini sıralayan Koplanlı Batır onun dişlerinin kuvvetinden, çevik bir at olduğundan bahseder ve kaburgasından kanatlarının çıkmış olduğunu dile getirerek tulpar cinsi ata sahip olduğunu bildirir.

Togaydagı otavday	Vadideki otağından
Tuyagın sıluv, yuyrigim	Ayağı güzel yüyrük atım
Kakkan kazık sekilli	Kakılan kazık sekili
Ayağın sıluv, yuyrigim	Ayağı güzel, yüyrük atım
Yazda pisken almaday	Yazda pişen elma gibi
Köziñ sıluv yuyrigim	Gözün güzel yüyrük atım
Omıravın esiktey	Omurgan eşik gibi

Ayakların besiktey	Ayakların beşik gibi
Savırırsıñ kara töbedey	Sağrın kara tepe gibi
Sanıñ kara küpşektey	Gövden kara tekerlek gibi
Keleplengen yibektey	Yumaklanmış ipek gibi
Kekeliñ sıluv yuyrigim	Kakülün güzel yüyrük atım
Suvırıp şapkan kılıştay	Savrulup koşan kılıç gibi
Kuyrıgıñ sıluv yuyrigim	Kuyruğu güzel yüyrük atım
Yay tasınday yaynaşı	Yay taşı gibi parlak
Suvıktın garş-garş şaynaşı	Gemin garş garş çiğneyen
Sanap basıp oynaşı	Sayıp basıp oynatan
Öneriñdin körseteyim yuyrigim!	Hünerini göstereyim yüyrük atım (ND, 2014: 169)

Koplanlı Batır, atını överken sözlerinin başında atı sayesinde adını duyurduğundan bahseder. Bu durum destanlarda kahramanların atı olmaksızın herhangi bir kahramanlık gösteremez hâle geldiklerini, atları sayesinde mücadelelerde başarılı oldukları genel gerçeğini hatırlatır. Koplanlı atını överken onun adeta kanatlı bir at olduğundan, sudan bir yılan gibi kıvrılarak geçtiğinden, ayağının, gözünün, kuyruğunun, yelelerinin ve kâkülünün övülecek güzelliklerde olduğundan söz eder. Koplanlı atına yaptığı övgüler sonrasında onu sürüp etrafındaki kalabalıktan kaçırır. Atı ele geçirebilmek için arkalarından gelenlerden kaçarlar. Koplanlı Batır atıyla birlikte o kadar çok yol gider ki en sonunda at yorulur ve bir ağaç dibinde dinlenmeleri gerekir. Koplanlı yine burada da atına övgüler düzer ve ondan "Ayım, günüm Küren at" diye söz eder. Koplanlı'nın atına karşı olan sevgisi ve ona olan bağlılığı atını aya ve güneşe benzetmesinden anlaşılmaktadır. Kahraman ve at atılacak oldukları maceralarda adeta tek vücut gibi olup birbirlerini tamamlayıcı özelliktedir. O nedenle de Koplanlı ondan geceyi aydınlatan ay, gündüzü aydınlatan güneşmiş gibi bahseder.

Avızlıgın garş garş

Şaynagan

Kamışı ursa ulak bolıp

Ağızlığını garş garş

Çiğneyen

Kamçı vursa oğlak olup

Oynagan	Oynayan
Şagır közli şal biediñ	Çakır gözlü şal kısrağın
Balası	Yavrusu
Talşıkkan kün ol ayvanım	Yorulduğu gün o hayvanım
Suv işpes	Su içmez
Şabıluvda onıñ artınnan	Koşmada onun ardından
Yan yetpes	Can yetmez
Kunanda emgen ol ayvanım	Yeni doğmuşken emen o hayvanım
Tayda emgen	Tayda emen(ND, 2014: 175).

Koplanlı atı hakkında bilgi verirken onun doğumunun çakır gözlü bir şal kısraktan oluğunu, iki dişi kısrağın sütüyle ancak beslenebildiğini, yorulduğunda bile su içmeyen, koştuğu zaman ardından kimsenin yetişemediği, dört esire karşılık dahi değişmediği bu atının çok hünerli bir at olduğundan bahseder. Atın doğup büyürken gösterdiği emarelerle sıradan bir at olmadığından söz etmenin haricinde Koplanlı Batır bu atın hangi yaşında neler yaptığından da bahseder. At beş yaşına geldiğinde sırtına eyer vurulur, altı yaşına geldiğinde insan dilini anlar ve yedi yaşında da insanlara cevap veren hâle gelir. Sekiz yaşına gelen at cevap verip yollar aşar hâle gelir. Dokuz yaşında ise mal almaya başlar. On yaşında yılan gibi kıvrılıp çevik bir hâle gelen at on bir yaşına geldiğinde İdil Nehri'nden geçip gidecek kadar hünerli hâle gelir. Hangi yaşında ne yaptığı tek tek anlatılan Koplanlı Batır'ın Küren adlı atı sıradan bir at değildir. Bu anlatıma bakıldığında Koplanlı Batır'ın atı Türk destan geleneğinde yer alan kahramanların atları gibi insani özellikler taşıyan tam bir yoldaştır. Sahibinin ne dediğini anlamanın dışında onunla konuşup dertleşen, gerektiğinde akıl veren yapısı ile olağanüstü nitelikteki kahraman atları gibi Koplanlı Batır'ın atı da benzeri özellikleri gösterir.

Bes yasında besev altav	Beş yaşında beşer altışar
İerlegen	Eyerleyen
Altısında edem tilin	Altısında insan dilini
Añlagan	Anlayan
Yetisinde yetip bulan	Yedisinde edip olan
Kaytargan	Cevap veren
Segizinde sldi buzıp	Sekizinde sessizliği bozulup
Yol algan…	Yol alan…
…Aslın tulpar at bolgan son	…Aslın tulpar at olduktan sonra
Uşkav kustaya kalısıp	Uçan kuştan geri kalma (ND,2014: 176)

Destanda Koplanlı Batır'ın atına övgüleri incelendiğinde bu atın insan dilini anlaması, insan gibi konuşması ve akıl yürütmesi, kuşlar gibi kanatlı bir tulpar at oluşu ile kuşları dahi geçen hıza sahip olması olağan dışı nitelikler sergileyen bir kahraman atı tablosu çizilir. Bir alp tipi olarak Koplanlı Batır ile atının ayrılmaz bir bütün oluşu kahramanın atına yönelttiği övgülerinden de anlaşılmaktadır. Koplanlı Batır diğer Türk destanlarında yer alan kahramanlar gibi atıyla bütünleşmiş bir kahramandır ve böylesine özel, tulpar cinsi bir ata sahip olmakla kahramanın biniciliğine de vurgu yapılır. Destan macerası içinde kimsenin üzerine binmeye cesaret edemediği, dizginleyemediği Küren atın üstüne yalnızca Koplanlı Batır binebilir bu da kahramanın atın dilinden anlıyor olduğunu gösterir. Bu destanda hem kahraman hem de atı olağanüstüdür. Kanatlı at olan Koplanlı Batır'ın atı ne kadar üst düzey bir atsa ve kahramanın biniciliği de aynı oranda üst düzeydedir.

Nogay destanları içinde kahramanın atı ve biniciliği hususunda ayrıntılı değinmeler içeren Mamay Destanı özel bir öneme sahiptir. Mamay Destanı'nda binicilik, savaşçılık ve avcılık oldukça önemli konular olarak detaylı bir şekilde üzerinde durulan hususlardır. Babası Musa Bey'in vefatının ardından hanlığın ve ailenin başına geçen Mamay iyi yetişmiş, akıllı bir önder olarak kahraman vasıflarına uygun davranışlar sergileyen bir alptir. Mamay'ın ailenin başına geçmesiyle birlikte yaptığı ilk işlerden biri babalığı yerine koyduğu bilge kişi Asan Abız'ın da görüşlerini alarak kardeşi Orak'ı bir zenginin yanına yılkıcı olarak vermek olur. Bu durumda yılkıcılık ve at bakımı konusunda bilgi sahibi olmanın destan

metninde önem verildiği anlaşılır. Türk destan geleneği dâhilinde kahramanların atları ile birlikte anılması, maceraya birlikte atılmaları ve destan boyunca birbirlerinden ayrılmamaları gibi hususlar da dikkate alındığında bu destanda da at bakımının, biniciliğin ve iyi bir ata sahip olmanın önemi üzerinde durulduğu görülür. Mamay Destanı'nda başkahraman Mamay olmasına karşın kahramanın atı ile ilgili bilgiye rastlanan tek yer Kırım Hanları ile olan savaş sahnesidir. Burada Mamay'a ait olduğu bildirilen atın adı anılır. Bu ata Mamay'ın talimatıyla savaşçı Ortagul biner ve Kırım Hanı'nın başını keser. Bu sahne dışında Mamay'ın atı ile ilgili herhangi bir bilgiye rastlanmaz.

> Sölegi Ortagul kara kişi edi diydi. Mamay ımladı: Kerşu-baradı minip keri kuv dep. Ortagul da Mamaydın Ker-şubar atın minp kuvdı.
>
> O anda Ortagul yaman bir kişi idi. Mamay işaret etti: Ker-şubar'a binip geri kov" dedi. Ortagul da Mamay'ın Kerşubar atına binip kovdu (ND, 2014: 219).

Destanın merkezi alp tipi olan Mamay'ın atı üzerinde durulmazken Mamay'ın kardeşi Orak'ın atı hakkında detaylara girilmektedir. Mamay'ın kardeşi Orak'a binmesi için at seçmesi ve o ata ad konulması da metin içinde verilir. Dolayısıyla bir bakıma ikinci kahraman rolünde olan Orak da kahramanla atı arasındaki bağın anlaşılması için destanın önemli kişilerindendir. Orak'a at seçilmesi hususunda destanın bilge kişisi Asan Abız'ın yönlendirmeleri dikkate alınır. Orak on bir yaşına gireceği zaman Mamay artık kardeşinin bir atı olması gerektiğini düşüncesini Asan Abız ile paylaşır. Mamay ve Asan Abız birlikte yola çıkıp Orak'ın yılkıcılığını yaptığı zengin adamın yılkılarının olduğu yere gelirler. Asan Abız atlar arasında gezer ve Orak için bir çal kısrak seçer.

> Aprel aydıñ bas künleri edi deydi. Bir erüv kök te şıgıp, yılkı da otlap turı. Mamay attan tüsip, Oraktıñ yanına barıp habarlap oltırdı, atalığı Asan Abız yılkıdıñ işinde kıdırdı. Bir de aylandı yılkıdı, eki de aylandı. Bir şal biediñ kasına barıp toktaydı atalığı, soñ aydap ketedi. Üş, dört kere de aylanadı. Aylangan sayın şal biediñ kasına kelegende, toktap karaydı. Kaytıp barıp, Mamay man Oraktıñ yanına atalık ta tüsti. "Olla, munda orakka yaraganday ayvan
>
> Nisan ayının ilk günleriydi, güzelce bir hava vardı, yılkı da oturuyordu. Mamay attan inip, Orak'ın yanına gidip selam verip oturdu, ata dostu Asan Abız yılkının içinde gezindi. Yılkıyı bir iki kez dolandı. Bir çal kısrağın karşısına geçip durdu ata dostu, sonra tekrar dolandı. Üç, dört kez daha dolandı. Dolandıkça çal kısrağın karşısına gelince durup bakar. Geri dönüp Mamay ile Orak'ın yanına ata dostu da oturdu. "Vallahi, burada Orak'a yarayacak gibi hayvan yok, dedi Asan

yok dedi Asan Abız, tek munda bir şal bie bar. Şal bir yahşı tukımnan. Kart bie. Balañkaş koltıkta, teñizdin yağasında kırk yılkı bar. Sol kırk yılkıda bir sarı aygır bar dedi. Bu bie kaşagan künde sol sarı aygırga eketip torıktırsa, sonnan tuvgan kulun Orakka bir zat bolır.

Abız. yalnız burada bir çal kısrak var. O iyi bir cinsten. Tulpar cinsinden olan kısrak. Yaşlı kısrak. Balankaş havalisinde, denizin kıyısında kırk yılkı var. O kırk yılkıda bir sarı aygır var dedi. Bu kısrak çiftleşme vaktinde, o sarı aygırla çiftleştirirseniz, ondan doğan tay Orak'a iyi bir at olur (ND, 2014: 196).

Asan Abız'ın tavsiyelerine uyan Orak bu çal kısrakla Balankaş havalisinde deniz kenarında bulunan kırk yılkı içindeki sarı aygırı çiftleştirmeyi başarır. Çal kısrak ile sarı aygırın birleşmesinden sarı erkek tay doğar, Asan Abız da gelip bu ata Sarazban ismini koyar. Burada Asan Abız'ın Türk geleneğine uygun olarak aksakal tipi dâhilinde ad koyucu özelliği dikkat çeker. Destanlarda yer alan aksakal tipi yalnızca kahramanlara ad koymakla bilinmez aynı zamanda kahraman kadar atı da önemli olduğu için kahraman at seçme ve ata isim koyma konularında da görev üstlenir.

Mamay man Asan Abız bie kulınlagan bolır, dep keldiler. On bes künsi soñ karasalar, bir sarı erkek kulın tavıptı.

-Mine munnan Orakka argımak bolar! dedi Asan.

-Buga at tagayım! Dep Asan Abız sol yerde "Sarazban" dep at taktı. Kaytıp kettiler.

Mamay ile Asan Abız kısrak doğumuştur diye gelirler. On beş gün sonra gelip bakarlar, bir sarı erkek tay doğurmuştur.

-İşte bundan Orak'a layık at olur! dedi Asan.

-Buna ad koyayım! Asan Abız orada "Sarazban" diye ad taktı. Dönüp gittiler (ND, 2014: 197).

Mamay'ın ve kardeşi Orak'ın her an yanında yardımcı olan Asan Abız, Orak'a at seçiminde ve doğan taya ad konmasında da kahramanların yanında yer almıştır. Destanın bilge kişisi olan Asan Abız'ın hangi kısrak ile hangi aygırın iyi cinseler olduğunu bilen, bunlardan doğacak tayın da en az onlar kadar iyi bir at olacağını öngören yapısı onun atlar konusunda bilgi sahibi olduğunu gösterir. Orak'a at seçimi hususunda tecrübeli yönünü konuşturan Asan Abız'ın öngörülerinin ayrıntılı bir şekilde ele alınmasındaki maksat Türk destan geleneğinde ata verilen değerin kahramanla eş tutulmasından kaynaklanır. Bu kapsamda destanda at seçimi üzerinde durulmasının nedeni, kahramanın atının da kahraman yaradılışlı olması içindir. Mamay Destanı'nda kahramanın atı üzerinden işlenilen düşünce kahraman olacak kişinin bineceği atın kahramana yakışır niteliklerde olması ve kahramanın da bu üstün özelliklerdeki ata binebilmek için biniciliğinin üstün olmasıdır. Bu meziyetlere

sahip olan kahraman ve atı pek çok zorluğu birlikte aşarak atıldıkları maceradan zaferle çıkarlar.

Nogay destanlarında kahramanın atına dair bilgiler verilirken buna ek olarak yılkıcılığın önemi üzerinde durulur. Er Çoban Destanı'nda merkezi kahraman hakkında geniş bir malumat bulunmaz ve destan maceraya atılmakla başlamaktadır. Destan metni içinde kahraman Er Çoban'ın yılkıcı olduğundan söz edilir. Kaptavlı Beygazi'nin sürüp gittiği Nogay'ın yılkı atlarını ondan geri almak için Beygazi'nin peşine düşen Er Çoban adının manasına istinaden zaten çobanlık ve yılkıcılık yapmaktadır. Buna ilaveten Beygazi'nin peşine düşüp çalınan yılkı atlarını kurtarmak için çabalaması onun atlardan anlayıp binicilikte usta olduğuna işaret eder. Beygazi'nin Er Çoban'a hitaben "Parıldayan atlar binen" (ND, 2014: 141) ifadesinden de anlaşılacağı üzere iyi cins atlara bindiği aşikâr olan Er Çoban'ın biniciliği kuvvetlidir. Destan içinde Er Çoban'ın biniciliğinin iyi olduğuna değinilmenin haricinde atından ve bu atın olağan dışılığından söz edilmez. Er Çoban'ın bindiği atın özel olarak hususiyetleri dile getirilmemiş olsa da yılkı atlarını tek başına alıp getirecek kadar atların idaresi konusunda bilgi sahibi olması onun her cins attan anlayan ve onları idare edebilen bir yapıda olduğunu gösterir. Bu bağlamda Edige Destanı'nda kahraman Edige ve Mamay Destanı'nda kahraman Orak'ın yılkıcılık yapmış olduğu gibi bu destanda da Er Çoban yılkıcılık yapmaktadır. Dolayısıyla Nogay destanları açısından yılkıcılık adı altında yansıtılmaya çalışılan asıl maksat atlar konusunda bilgi ve maharet sahibi olunması gerektiğidir.

Nogay destanları incelendiğinde kahramanın iyi bir binici olması kadar bindiği atın da iyi niteliklerde bir at olması önemsenin bir durumdur. Bu bağlamda destan kahramanı atlardan anlayan, onların cinsinden, yetişmesinden ve ihtiyaçlarından haberdar olan bir yapıya sahip olmalıdır. Buna ilaveten kahramanının binicilik konusundaki hüneri de gereken özellikler arasındadır. Bu maharete sahip olabilmek için bazı destan kahramanlarının yılkıcılıkla uğraştığı görülür. Yılkı atları doğada özgürce dolaşan, üstüne binici olarak kolay kolay kimseyi almayan atlar olduğundan onların zapt edilmesi maharet ister. Bunu da ancak yılkı atlarından anlayan birisi yapabilir. Zorlu görevlerin ustası olan destan kahramanları yılkı atlarını kontrol altın almak konusunda da başarılı olurlar. Kahramanının atlar hakkındaki bilgi ve becerisi haricinde özel olarak kendisine ait de bir atı bulunur. Nogay destanları içinde bazı kahramanların bindirği atlar isimleriyle anılmaktadır. Bunlar arasında kahramanın atlarından Aysıl'ın Oğlu Ahmet Destanı'nda Kır At, Çora Batır Destanı'nda

Karager At, Edil Sultan Destanı'nda Kızıl Şal At, Koplanlı Batır Destanı'nda Küren At, Mamay Destanı'nda ikinci kahraman konumundaki Orak'ın bindiği Sarazban yer alır. Kahramanla birlikte anılan bu atlar tulpar cinsi kanatlı, hızlı yol alan, denileni anlayan, sahibiyle konuşan, akıl veren, söyleneni anlayan olağanüstü nitelikte atlardır.

4.1.10. Kahramanın Milleti Adına Mücadele Etmesi

Destanların sözlü ürünler arasında var olma amacı bir ülküyü gaye edinerek bunu içinden çıktığı toplumun kültürel birikimleriyle harmanlayıp bir sonraki nesle ananenin devamını sağlamaları için aktarmaktır. İnsanın dili sistemleştirip geliştirmesinin ardından ortaya çıkan değişmez durum dünya üzerinde her milletin sözlü ürününün olmasıdır. Her millet sözlü ürün üretmiş olsa da bunlar arasından pek azının destanı mevcuttur. Destanın olması için milleti sarsıcı bir olay yaşanması ve destan devri içerisindeyken bu olayın bir ozan tarafından destanlaştırılıp söyleniyor olması gerekir. Destana sahip olan milletlerin bu ürünü üretmedeki maksadı kültürün nesiller arası aktarımının sağlanabilmesidir. Epik destanlar değerlendirildiğinde bir kahramanın serüveni anlatılırken onun geçtiği aşamalar toplumun üyelerinden beklediği davranış kalıplarını sunar. Bu kalıplar içinde yer alan unsurlar, kişinin dine bağlılığı, insanlara davranışı, ahlak kurallarına uyması, toplumca hoş karşılanan ve saygın davranışlarda bulunması gibi özelliklerdir. Türk destanları incelendiğinde kahramandan beklenen davranışlar cesaret, ahlak, dürüstlük, kıvrak zekâ, iyi bir savaşçı olarak ok, yay, kılıç gibi savaş aletlerini üst düzeyde kullanma, at sürmedeki maharet, yaşanan olaylar doğrultusunda gelecek adına öngörüde ve çıkarımda bulunabilme, ataya ve töreye saygı şeklinde sıralanabilir.

Kahramanın maceraya atılmasındaki esas amaç Türk epik destanları açısından genellikle toplumsal nedenlerdir. Bir milletin başının yöneticilerle, iç ya da dış unsurlarla sıkıntıda olması toplumsal bir buhran dönemi içerisinde kalındığını gösterir. Bu duruma sebep olan kişilerin yarattığı huzursuzluk ortamını dağıtarak topluma güven, adalet, huzur ve refah sağlayacak bir kişinin varlığına duyulan ihtiyaç kahramanın ortaya çıkmasına zemin hazırlar. Epik nitelikli destanlarda kahramanın izleyeceği güzergâh bellidir. Kahraman serüvenine bu güzergâhı takip ederek çıkar. Baştan belli olan bu güzergâh epik anlatı kuralıdır ve destan metni sözlü bir ürün hâline gelirken takip edilecek aşamaları içerir. Bu aşamalar kahramanın geçmesi gereken eşiklerdir ve hemen hemen tüm epik destanlarda benzer örneklere rastlanır. Destanlar birbirinden farklı olsa da kahramanın izlediği yol

benzerdir. Destanlar içinden çıktığı toplumun kültür öğelerini yansıtırken aynı zamanda da o kültür öğelerinden biri hâline dönüşür. Destanları kahraman üzerinden yapılan anlatılar olarak ele alan ve aynı zamanda kahramanın kültür taşıyıcısı olduğunu anlatan Alex Olric kuramsal bazı noktalar üzerinde durur.

> Alex Olric'e göre halk anlatılarının epik kuralları süper organiktir. Bir başka ifadeye göre tamamen nevi şahsına münhasır bir olgu olan kültürün ayrılmaz bir parçasıdır ve buna göre bir halk aşığı veya destancı bir kez anlatmaya başladı mı hiç farkında olmasa da veya ister istemez kontrolünde olduğu bu kanunları takip etmek durumundadır. Alan Dundes'in işaret ettiği gibi halkbilimine bu tür "süperorganik" yaklaşımlar onu kültürün üretilen bir parçası olmaktan adeta üreten bir sistematiğin parçası olarak algılayışa dönüşmesi nedeniyle, halkbilimini, halksızlaştırmaktadır (Çobanoğlu, 2002: 115)

Alex Olric'in bahsettiği epik yasalara göre destanı oluşturan kültürdür; ancak destan oluştuktan sonra kültürü oluşturan unsurlar içinde destan yer alır. Bir çember şeklinde düşünüldüğünde, başlangıç noktası olarak kültür alınırsa bitiş noktası destan olurken, destan başlangıç noktası olarak alındığında ise kültüre ulaşılır. Birbiriyle sürekli etkileşim içinde olan kültür ve destan ilişkisi ayrılmaz bir bütün olarak kaşımıza çıkar. Bu bütünlük içinde akışı sağlayan başlıca unsur ise kahramandır. Kahraman sayesinde başlayan destan, serüven tamamlandığında şahsi bir anlatı olmaktan çıkarak kültüre ait olur. Dolayısıyla kahramanın maceraya atılmasının altında her ne sebep olursa olsun o bir kültür temsilcisi ve kültür aktarıcısıdır. Dolayısıyla destan kahramanı toplum için vardır ve içinden çıktığı toplumu temsil eder.

Kahramanın kültür aktarıcısı olabilmesi için gereken ilk şart maceraya atılmasıdır. Serüvenin başlangıcı için ise bir itici gücün olması gerekir. Bu itici güç kahramanın kendisine, ailesine ya da içinde yaşadığı topluma yapılan bir haksızlık, kahramanın kendi ailesine ait bir sırrı bir başkasından öğrenmesiyle intikam almaya yönelmesi, kötü yöneticiler, iç ya da dış unsurların savaş açması gibi sebeplerden kaynaklanabilir. Joseph Campbell, kahramanın maceraya atılmasını bir habercinin ortaya çıkışıyla vermektedir. Bu haberi getiren haberci olağan dışı nitelikteki bir başlangıç özelliği sergileyebilir veya bir olay neticesinde gelişen durum bildirimi de olabilir. Bu noktada ulağın ilettiği haber gerçekçi bir temele dayalı tarihsel bir süreç olabileceği gibi tamamen kurgusal ve olağan dışı nitelikte de olabilir. Ulağın destan içindeki görevi kahramanın maceraya atılmasına sebep teşkil edecek bir vaka ortaya koymaktır. Bu aşamadan sonra destanın gelişme bölümü içerisinde serüven her ne ise o anlatılır. Destan kahramanının maceraya atılmasını gerekli kılan hâl, kahramana

yapılan bir çağrıdır ve bu durum eski yaşantının yerine yenisinin geleceğinin haberini verir. Sürdürülen yaşantı haberin gelmesiyle birlikte kesilir ve yeni bir döngü başlar. Bu döngü kahramanın macerası adı altında aslında toplumun dönüşümünü yansıtır.

> Fakat ister büyük ister küçük ve hangi yaşam sahnesinde ya da aşamasında olursa olsun, çağrı, her zaman bir dönüşümün –tamamlandığında bir ölüme ve bir doğuma eşitlenen bir ruhsal geçiş anı ya da ayinini- gizemiyle perdeyi kaldırır. Alışılmış yaşam ufku genişlemiştir; eski kavramlar, idealler ve duygusal kalıplar artık uygunsuzdur; bir eşiğin aşılmasının zamanı gelmiştir (Cambell, 2000: 66).

Kahramanı maceraya çağıran haber her ne olursa olsun bu kahramanın çocukluktan ve ilk ergenlikten çıkıp erginliğe adım atmasını oluşturur. Destan içindeki ilk kahramanlık ergenliğe ilk adımı ve kahramanın içinde yaşadığı topluma kendini tanıtmasıyla kabulünü içerir. Destanın asıl macera konusunu oluşturan bir sonraki büyük kahramanlık ise erginlenme sürecini kapsar. Bu süreç sonunda kahraman yetişkin bir insan olarak maceradan döner. Bütün bunlar için gereken o ilk çağrı, kahramanın maceraya atılımı gerçekleştirmesi için ilk adımı oluştururup kahramanlığa giden yolda ilk basamağı teşkil eder. Destanda kahramanı başlangıç noktasına getiren bir neden vardır ve bu yalnızca destanlarda değil V. Propp'un peri masalları üzerine yaptığı çalışmadan çıkardığı maddelerde de benzer şekilde görülür. Sözlü edebî ürünlerin birbiriyle temas eden yönleri içerisinde destan ve masallarda başlangıç için gereken şartlar benzerlik gösterir.

> V. Propp'un üzerinde çalıştığı masallar "peri masalları" (fairytales) veya "olağanüstü masallar" olarak adlandırılırlar. S. Thompson'un tasnifinde de yer alan bu masalarda her şey bir kötülükle başlar; kötülük belli bir ailede, belli bir çevrede bir eksiklik yaratır (bir kişinin kaçırılması gibi), bir kahraman bu eksiliği gidermekle görevlendirilir, ona eyleminde birileri yardım ederken birileri de karşı çıkar. Kahraman birçok deneyden, sınamadan geçerek eksikliği gidermeye çalışır ve sonunda görevini başarınca ödüllendirilir (Çobanoğlu, 2002: 199).

Kahramanın maceraya atılması için gereken şartlar onu bu yola çıkmaya mecbur kılan bazı zorunluluklar olarak karşımıza çıkar. Kahraman normal şartlarda hayat sürerken aniden bir gelişme meydana gelir ve bu olayın peşine düşmesi gereken kişi destanın merkezi tipi olan kahramandır. Kahramanın maceraya atılmasıyla temposu hızlanan destan karmaşık olaylar bütünü hâlinde ilerler ve nihayet düğümü çözüp kaosu dindiren merkezi kişi kahraman olma şerefine erişir. Kahramanın bireysel sebeplerden maceraya atılışı dahi aslında toplumu ilgilendiren kötü yöneticinin eziyeti, haksızlık yapan kişilerin varlığı, canavar saldırısı ve benzeri örneklerle çoğaltılabilecek köklü bir sorunun varlığına işaret eder. Epik destanlarda bireysel olarak saldırıya uğrayan kahraman, bu sorunun çözümü için

maceraya atıldığında esas itibariyle içinde yaşadığı millî birliğin sıkıntı duyduğu bir konuyu halletmek için yola çıkar. Bireysel konuları içeren aşk ya da mitolojik konulu destanlardaysa kahramanın amacının peşine düşmesi ve destan boyunca sergilediği uygun davranış biçimleri neticesinde macerasını başarıyla sonuçlandırması toplumsal geçişleri yansıtır. Bu düşünceden hareketle kahramanın şahsi serüveni dahi destanın bütünü incelendiğinde töreye uygun davranış kalıplarıyla toplumsaldır.

Kahramanın maceraya atılmadan evvel çoğu destanda bir olağan dışı davranış sergileyerek varlığını göstermesiyle içinde yaşadığı topluma kendini tanıtma aşaması söz konusudur. Buna örnek olarak Oğuz Kağan Destanı'nda Oğuz'un yurduna musallat olan canavarı öldürüp toplumu bu beladan kurtarması, Dirse Han Oğlu Boğaç Han Destanı'nda Dirse Han'ın oğlunun henüz çocukken bir boğa ile olan amansız mücadelesinde boğayı öldürüp ad alması gibi olağan dışı niteliklerle karışık bu ilk adımlar merkezi tipin ileride kahraman olacağına dair ilk işaretler olup asıl macerasına çıkmadan evvelki hazırlık aşamasıdır. Bu ilk macera çocukluktan çıkıp ergenliğe girilmiş olduğunu belirten bir durumdur ve toplum tarafından tanınma da çocukken değil ergen olmakla sağlanan bir durum olduğundan yapılan ilk girişim bunu sağlar. Destan kahramanının çocukluğunun bitip yetişkinler sınıfına dâhil olması için ya olağan dışı bir mücadele sergilemesi ya da savaşa katılması gerekir. İçinde bulunduğu toplumda varlık edinen kişi ergendir ve artık yetişkinlerin dünyasında bulunmaya hak kazanmıştır. Ergen olan kahraman bu aşamadan sonra erginlenme sürecine girecektir, yani yetişkin olma yolunda ilerleyecektir ki bu da atılacağı esas macera sayesinde gerçekleşecektir.

Roux'a göre ergenliğe giriş, merkezi tipin ad almak ya da yiğitliğini ispat etmek için yapması gereken davranışları içerir. Bir hayvan ya da bir insan üzerinde ilk cinayetini işleyen kahraman ergenliğe girmeye hak kazanır. Bu cinayet sayesinde yetişkinler sınıfına dâhil olan kahraman artık evlenmek hakkına da sahip olur. Cinsel yaşama adım atmasıyla bir çeşit yeniden doğuş metaforu işlenir, bu durum kahramanın birliktelik kurduğu her kadında yeniden doğuşudur. Yeniden doğmakla eski, işlevsiz olan geride bırakılır ve yeni bir yoldan devam edilir. Ergenlik ile destan kahramanı kendini içinde yaşadığı topluma tanıtmış ve ispat etmiş olur (Roux, 1994: 149). Kahramanın toplum tarafından tanınması onun asıl maceraya çıkışı için gereken eşiği oluştururken bu eşik yalnızca merkezi serüven için değil bir yetişkinler sınıfına dahil olan kahramanın evliği gerçekleştirebilmesi için de gereken basamağı oluşturur.

Kahraman çocukluktan çıkışını yiğitliğini ispat eden bir davranış sergileyerek gerçekleştirir. Yiğitliğini ispat eden merkezi tip çocukluktan ergenliğe geçerek toplum içindeki yerini alır, yetişkinler dünyasına dâhil edilir. Bu aşamadan öncesinde kahramanın varlığıyla ilgilenmeyen toplumun dikkati birden yiğitliğiyle anılmaya başlanan merkezi tipe yönelir ve ardından da macera başlar. Sosyal statünün eski devirlerden beri ne denli önemli olduğu düşünülürse destan devrinde yaşayan kahramanın bu hakkı kazanıp yetişkinler dünyasına dâhil olmak adına bu yolda attığı o ilk adımın değeri daha kolay anlaşılır. Kahraman ilk macerasıyla yiğitliğini ispat ettikten sonra sıra asıl maceraya gelir. Epik destanlarda bu yoldaki amaç bireysel değil genellikle toplumsaldır. Bu da kahramanın önder oluşuyla ilgili olup onun askeri ve siyasi yönünün kitleleri etkileyici bir düzeyde olduğuna işarettir. Kahraman olabilmek bir süreçtir ve belirli aşamaları olup olgunluk çağına ulaşmayı sembolize eder. J. Campbell'in ifadesine göre bu süreç geçiş ayinlerinden esinlenmiştir ve dünyanın bir yıllık döngüsünü kapsar.

> Kahramanın mitolojik macerasının standart yolu geçiş ayinlerinde sunulan formülün büyütülmüş hâlidir: "ayrılma-erginlenme-dönüş" buna monomitin çekirdek birimi denebilir. Bir kahraman olağan dünyadan doğaüstü tuhaflıkların bölgesine doğru ilerler; burada masalsı güçlerle karşılaşır ve kesin bir zafer kazanılır; kahramanın bu gizemli maceradan benzerleri üzerinde üstünlük sağlayan bir güçle geri döner (Campbell, 2000: 41).

Kahramanın asıl macerasına atılması ergenliğin ortalarından itibaren başlar ve çıkılan yoldan yetişkin olarak dönmesiyle son bulur. Bu zafer neticesinde kahraman yolculuğunu bitirmiş, kendi dünyasının döngüsünü tamamlamış olur. Kahramanın çocuklara ait olan güvenli alandan çıkıp dış dünyaya atılması ve böylece ergenliğe giriş yapması gerekir. Bu süreç bazen kahramanın kendi isteği doğrultusunda kendini ya da toplumunu tehdit eden bir unsurla yüzleşmesi olabileceği gibi şartların zorlaması nedeniyle kalkıştığı bir mücadele de olabilir.

> Maceraya çağrı, bireyleşmesini tamamlamak, tam anlamıyla olgunlaşmak isteyen kahramanın maceraya başlamasına sebep olan çağrıdır. Kahraman bu çağrıyla birlikte mücadeleler ve engellerle dolu, onu erginleştirecek olan zorlu bir yolculuğa çıkmaya hazırlanır. Bireyi yolculuğa çıkaran temel etken kendi iç dünyasında var olan kimliğin verdiği savaştır. Birey iç dünyasında birtakım yanlış öğretilere, inançlara karşı savaş vermezse dış dünyanın nesnelliğine ve gerçekliğine kendisini kapatmış olur. Kişinin bu kapalılığı aşmak için hem kendi iç dünyasında hem de dış dünyasında bir yolculuğa çıkması zorunludur (Sekman, 2018: 450).

Destan kahramanının maceraya atılmasıyla birlikte ergenlik çağında izleyeceği hayat yolu, aşması gereken engeller, mücadele etmesi gereken olağan veya olağan dışı unsurlar onu yetişkinliğe taşıyacak olan aşamalardır. Kahramanın maceraya atılma zamanı onun ergenlik çağına erişmesiyle başlar. Bu çağ, genellikle asıl maceraya atılmaya başlanan zaman dilimi olarak kahramanın on altı yaşına tekabül eder. Kahramanlar için bu yaş ideal bir zaman olarak destanlarda karşımıza çıkar. On altı yaş civarı kahramanın düşmanla mücadele edebileceği olgunluğa, güce ve zihni kapasiteye ulaştığı bir yaş olarak görülür. Bu yaş erginlenmeye başlama yaşıdır, yani bir nevi ergenliğin ortalarından yetişkinliğe adım atma arasında geçecek olan süreyi kapsar. Destan metinlerinde bu yaşa gelip de hâlen bir kahramanlık göstermemiş kişilere aileleri üzülür veya bu yaşların maceraya atılmak için uygun bir çağ olduğu yaşanan olaylar neticesinde anlaşılır. Kahramanlığa atılma çeşitli olaylar neticesinde olabilir. Bu durum bir ava çıkma, düşman saldırısı, intikam peşine düşme sevdiği kızı almak için yola çıkma, kaybolan ya da esir düşen aile mensubunu kurtarmak için harekete geçme, olağan dışı bir canavar tehdidi gibi sebepleri içerebilir. Bütün bunlar ilk ergenliğin bitip kahramanın erginleşmeye doğru ilerlemesini gerekli kılan ve sonunda merkezi tipe kudret, erdem, şöhret kazandıracak olan zafere giden yol için maceraya çağrı aşamasıdır. Türk destan geleneği açısından ise genellikle epik destanlarda kahraman olacak kişinin maceraya atılma yaşı on altı civarıdır.

Dede Korkut destanlarından Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek Destanı'nda çocuksuzluğun ardından Tanrı'ya yakarışla dünyaya gelen Bamsı Beyrek'e verilmek için hediyeler getirecek olan bezirgânlar on beş yıl sonra obaya geri döner ve ardından Bamsı Beyrek'in geyik avı sahnesi gelir. Bir avın peşine düşmek ve usta bir avcılıkla hayvanı öldürmek yani kan dökmek suretiyle yiğitliğin ispatı olan geyik avına Bamsı Beyrek on altı yaş civarında çıkmış gözüküyor. Bir başka örnek ise Kazan Bey'in Oğlu Uruz Bey Destanı'nda bir şölen düzenlediği sırada akrabalarının oğullarıyla kendi oğlunu kıyas ederek ona altı yaşına gelmiş olan oğlu Uruz'un baş kesip kan dökmediği için üzüntüsünden ağlayan Kazan Bey bu eksikliği gidermek için oğluyla ava çıkar. Bu destanda da av ile kan dökmek suretiyle yiğitliğin ispat edilmesi yine on altı yaşa denk gelmektedir. Nogay destanlarından Aysıl'ın Oğlu Ahmet Destanı'nda annesiyle birlikte beş yıl köy köy dolaşıp yaşayan Ahmet'in artık yurduna dönmek istemesinin ardından başlayan macerası yine on altı yaşa denk gelir. Bir diğer Nogay destanı olan Edil Sultan Destanı'nda ise destan kahramanı olan Edil'in hangi yaşa geldiğinde neler yaptığı sıralanırken bunlar içinde ilk kez fiziksel mücadeleye giriştiği yaş olarak on altı yaşına geldiğinde gösterişli hanlarla güreştiğinden

söz edilir. Han gibi güçlü bir mevkide ve askerî açıdan kabiliyetli kişilerle kuvvetçe denk olduğu çağ olarak verilen on altı yaş belirli bir olgunluğa erişme zamanı olarak kabul edilir. Destan metinlerinin çoğunda kahramanın hangi yaşa geldiğinde ne yaptığına dair net bilgi bulunmasa da Türk destanlarının pek çoğunda on altı yaş ergenliğin ortaları olmakla birlikte artık çocukluğun ve ilk ergenlik aşamalarının bitip erginlenme sürecine geçiş yapılması için uygun bir dönem olarak karşımıza çıkar. Erginlenme yaşı olarak düşünüldüğünde kahramanın maceraya atılması ve yurduna muzaffer bir dönüş sağlaması onun kişisel yolculuğunu içerir. Bu yolculuk yalnızca fiziksel olarak maceraya atılmakla sınırlı değildir aynı zamanda kahramanın içsel yolculuğu olarak da düşünüldüğünde yolda karşılaşılan zorlukların sabır, cesaret ve akılla aşılması kahramanı hedefine ulaştıran unsurları sunar.

Destan kahramanları belli bir olgunluğa eriştiklerinde macera davetine icabet ederek başladıkları serüvenin hedefi destanın yaratıldığı dönemin algısı ölçüsünde değişir. İlk zaman destanlarına bakıldığında bunlarda mitolojik unsurların fazlaca yer aldığını, dünyanın, evrenin ya da herhangi bir şeyin yaratımı, bir kavmin var oluşu hakkında köken bilgisi içeriyor olduğu görülür. Bu gibi destanlarda amaç; var olmak, devlet kurmak gibi temellere dayanarak mitolojik öğelerin baskın rol oynamasıyla mücadele edilen veya yardım alınan unsurlar olağan dışı varlıklardır.

> Kahramanın dönüştürücülüğünden toplumun dönüştürücülüğüne geçişin, diğer bir deyişle destan devri öncesinden başlayan ve klanik yapıdan kabile ve millet olgusuna giden sürecin izlerini oluşturan aşamaların belirli bir kesitini oluşturan normların şekillenmesi ve geniş bir zaman diliminde ortak bir norm sisteminin işlemesi tarihî açıdan uzun bir süreci zorunlu kılar. Kuramsal açıdan bellek dönüşümünün gerçekleşmesi için toplum gerçekliğine yerleştirilecek anlamlı şeylerin yaratılması ve bunların kendi içinde anlamlı bir yapı taşıması gerekmektedir (Yeşil, 2020, 44).

Arkaik destan kahramanının maceraya atılmasına vesile olan yönelim kutsallık içerir. Kutsal amaçlar ile yola çıkan kahraman bu ülküyü Tanrı'nın bir emri, ona sunduğu bir yol şeklinde düşünür. Çıktığı yolda kahramanın kutsal amacına ulaşması da yine Tanrı'ya olan borcunun ödenmesidir. Buna en güzel örnek Oğuz Kağan Destanı'dır. Oğuz Kağan macerasının sonunda, Tanrıya olan borcunu ödediğini söyler. Oğuz Kağan'ın Tanrı ile olan ilişkisinde bir taraftan aracısız bir bağ olduğu anlaşılırken diğer taraftansa tinsel amaçların asıl gayeyi oluşturduğu sonucuyla karşılaşılır. Bu durumda arkaik içerikli destanlarda kahramanla Tanrı'nın yakınlığı dikkat çekicidir. Kutsal bir yolculuğa çıkan kahramanın yolda karşılaşacağı engeller olağan dışı olacaktır; kahramanın savaşı canavarlara, büyüsel güçlere, sihirli nesnelere, olağan dışı varlıklara karşıdır. Serüven boyunca kahramana

yardımcı olan unsurlarda da olağan dışılıklar mevcuttur; konuşan hayvanlar, canlanan nesneler, doğanın dile gelmesiyle yer yön bulma, öte âlemden bazı kişilerin desteği gibi pek çok olağan dışı yardım söz konusudur.

Tanrısal bir algıyla hareket eden kahraman arkaiklikten uzaklaştıkça daha çok toplumsal kuralların şekillendirdiği, daha gerçekçi bir dünya görüşüyle macerasına yön verir. Millî duygularla harekete geçen kahramanlık destanlarında mücadele edilen güçler olağan dışılıktan mümkün olduğunca uzaklaşmış iç ve dış düşmanlardır. Kahramanın ailesi ya da toplumu için savaştığı görülür. Bu destanlarda arkaik destanlara kıyasla ilahi amaçlar çok geri planda kalır. Bu durumda Tanrısal kutsiyetle olan iletişim insanla olan iletişime dönüşürken kutsallık da insani formlara evrilir. Kahramanın mücadelesi olağan dışılıktan uzaklaştığı gibi ona yardımcı olan ya da engel olan unsurlar da olağan varlıklardır. Günümüze yaklaştıkça destanlarda bireyselleşen ve toplumsal hukuki kurallar çerçevesinde bir serüven takip edilir; ancak eski dönemlere doğru olan destanlarda daha mitolojik, arkaik unsurların olduğu görülür ve amaçlarda Tanrısal, kutsi boyutlarla karşılaşılır.

Kahramanın maceraya atılmasında ister Tanrısal, kutsal amaçları, isterse bireysel-toplumsal hedefleri olsun onu maceraya çeken ve başlangıç noktasına getiren bir sebep olmak zorundadır. Maceraya atılmakla birlikte serüvenin sonuna dek kahraman, içinden çıktığı toplumun ideal tipini temsil edecek davranışlar sergiler ve ülküsünü gerçekleştirmek için doğru olan davranış kalıplarını takip ettikçe başarıya ulaşır. Kahraman yanlış davranışlarda bulundukça da kayba uğrar. Kahraman tipi üzerinden topluma verilen mesaj millî kodların takip edilmesi gerektiğidir. Destanlarda merkezi tipin üzerine düşen toplumsal görevler vardır, bunlar bir erkekten ya da bir kadından beklenen davranışlar bütününü yansıtır. Kahraman destan boyunca bu beklentilere cevap verdiği sürece macerasında başarıya ulaşır, aksi yöndeki davranışlar ise kahramanın zaferini sekteye uğratır. Destan kahramanı cesaretli, fiziki kuvveti üstün, akıllı, öngörü sahibi, iyi bir savaşçı ve siyasetçidir. Kahraman her koşulda mazlumun yanında zalimin karşısında durabilen, adaletli, vicdanlı, namuslu, sözüne güvenilir, inançlı, yol yordam bilen, töreye ve yasaya uygun davranan yapısıyla toplumca kabul gören olumlu özellikleri bünyesinde barındırır. Kahramanda bulunan iyi hususiyetler onun maceraya atılmasının ardından şartların zorlamasıyla ortaya çıkar ve destana yansır. Ancak kahraman iyi yönlerini ortaya koymaz, yanlış yollara sapar, toplumsal normlara aykırı davranırsa başına türlü felaketler gelir. Merkezi kahramanın yanlışa düştüğü konular genellikle önemli karaların alınma aşamalarıdır ve bu noktada

kahraman yanında bulunan bilge kişinin ya da yoldaşının sözlerine kulak asmaz, kendi bildiğini okumaya kalkarsa düşmanlarından darbe yer, hataya düşer, sonu ölüme ya da büyük kayıplara varacak derecede kötü durumlarla karşılaşır.

Kahramanın olumlu özelliklerinin ortaya çıkmasıyla başlayan destan macerasında bu olumlu özelliklerin sürdürülebilirliği doğrultusunda kahraman başarıya ulaştır. Merkezi tipin bünyesinde bulundurduğu hususiyetleri ortaya çıkaran maceradır. Maceraya başlama durumu ise her destanda farklılık gösterir. Kimi destanda intikam öğesi ön plandadır, buna en güzel örnek Köroğlu Destanı'dır. Bolu Beyi'nin seyisi olan Yusuf, beyin isteği üzerine ona bir at bulur, ancak bey bu atı çok zayıf, çelimsiz bulup beğenmez. Kendisine bu atı layık görmesinden dolayı Bolu Beyi sinirlenir ve seyisi Yusuf'un gözlerine mil çektirip onu kör eder. Kudretini yalnızca seyisin anladığı bu at Yusuf'u memleketine getirir. Kör olan babasına oğlu bakmaya başlar. Babasının tavsiyelerine uyarak atın kanatlı hâle gelmesi için söylenenleri uygulayan Köroğlu, babasının gözlerini kör eden zalim Bolu Beyi'nden intikam almak için bu efsanevi at ile yola çıkar.

> Bu çocuk bir iğne deliği kadar açık bırakılmayacak şekilde ahırı kapar, atı orada bir sene besler. Bu müddet sonunda bele kadar çamur olan avluda koşturur. Atın ayaklarına ceviz kadar çamur bulaşır. Bunun üzerine bir sene daha besler. Bu seferki koşuda at ayaklarına hiç çamur bulaştırmaz. Bunun üzerine Köroğlu bu ata biner ve babasının intikamını almaya çıkar (Boratav, 1984: 31).

Öç almak nedeniyle maceraya başlayan kahramana bir örnek de Dede Korkut Destanlarından Dirse Han Oğlu Boğaç Han Destanı'nda görülür. Dualarla dünyaya gelip boğayı öldürmesiyle Dede Korkut'un ad verdiği ve övgüsüne mazhar olan Boğaç Han'ı kıskanan Dirse Han'ın adamları, baba ile oğulun arasını açmak için türlü yalanlar söylemeye başlarlar. Bu yalanlara bir süre sonra inanan ve oğlunun kendisini öldürmeye çalıştığını düşünmeye başlayan Dirse Han av düzenleyerek o sırada oğlunu ok ile vurur. Oğlunun öldüğünü zannedip yurda geri döner. Oğlunun avdan dönmediğini gören Dirse Han'ın eşi çocuğunu aramaya Kazılık Dağı'na gider ve Boğaç Han'ı bulup iyileştirir. Bu sırada yaptıkları ortaya çıkmasın diye kırk namert Dirse Han'ın ellerini bağlar ve onu yaya yürüterek kâfire esir vermek için yola çıkar. İyileşen Boğaç Han yurda dönüp babasını tutsak eden kırk namertten intikam alır ve babasıyla da barışır.

> Kırk namert bunu duyunca, yaptıkları ortaya çıkmadan, bu sefer Dirse Han'ı yakalayıp kâfir iline götürmeye karar verirler. Han'ı tutup ellerini bağlarlar, boynuna ip takıp yaya yürüterek kâfir illerine yönelirler. Oğuz beyleri bundan haberli değillerdir. Annesinin isteği ile Buğaç Han arkadan yetişerek kırk namerdi öldürüp babasını kurtarır (Ergin, 2016: 5).

Destanlarda kahramanı maceraya sürükleyen itici güç olarak intikam alma düşüncesi yalnızca kahramanın kendi varlığına ya da ailesine zarar geldiği için değil, aynı zamanda içinde bulunan toplumu kötülükten kurtarmak için de yapılır. Kahramana ya da onun ailesine zarar veren unsur aslında içinde yaşadığı topluma zarar veren kişidir. Bu kişinin davranışlarına maruz kalan kahraman ise mücadeleye girişerek yaşanan kötülüklere son vermek gayesiyle maceraya atılır. Toplumun başına bela olan bir kötü yönetici ya da bir canavar gibi zarar verici unsur kahramanın içinde bulunan, onu maceraya sevk eden cesaret ve savaşçılık yönlerini ortaya çıkarır. Basat'ın Tepegöz ile olan mücadelesinde halkın başına bela olan canavar Tepegöz'den kurtulmanın nasıl mümkün olduğu ele alınır. Halkın hem mallarından hem de evlatlarından bir kısmını yiyen bir canavar tasviri olan, peri annenin sihirli yüzükle koruduğu ve gözünden başka bir yerden yara almayan Tepegöz'ün Basat tarafından öldürmesi toplumsal çıkarlar için maceraya atılmaya güzel bir örnek teşkil eder. Olağanüstü bir güç tasviri olan Tepegöz topluma sıkıntı getiren bir unsur olarak nitelenerek içine düşülen buhran döneminden halkı kurtaracak bir kahraman ihtiyacı hâsıl olur. Bu noktada kurtarıcı rolüyle Basat belirir ve destanın merkezi alp tipi olur. Toplumu felaketten kurtaran Basat bir destan kahramanı olarak milli menfaatleri korumak için mücadele vermektedir.

Olağan dışılıkla süslenmiş düşman tipiyle mücadele haricinde olağan düşman unsurlarla savaşın konu edinildiği destanlar da mevcuttur. Bu destanlarda kahramanın ön plana çıkan hünerleri; usta savaşçılığı, biniciliği, savaş aletlerini kullanmadaki başarısı gibi öğelerdir. Nogay destanlarından Edil Sultan Destanı'nda Kırım hanları kendilerine rakip gördükleri Edil Sultan'ı belki ölür diyerek Kızılbaşlar üzerine gönderir. Kızılbaşlar ile savaşan Edil Sultan düşmanı yener, ancak dönüş yolunda tuzağa düşürülüp öldürülür. Edil Sultan Destanı'nda kahramanın maceraya atılması tarihî gerçekliği olan bir düşman unsurla savaşması şeklinde başlar. Başlangıç noktasından itibaren kahramanın bünyesinde barındırdığı özellikler olayların seyrine göre ortaya çıkar. Edil Sultan'ın savaşçılık ve cesaret özellikleri maceraya atılan bir kahramanda bulunması gereken hususiyetleri teşkil eder; ancak yoldaşının sözlerini önemsemeyerek tüm kararları yalnız başına almaya kalkması nihai başarısına gölge düşürmekle birlikte kendi felaketine de sebep olur. Cesur ve yiğit bir kişi olan Edil Sultan'ın haksızlıklar ile kendi çıkarlarını düşünen, topluma hizmet etmeyen Kırım hanları arsında yaşananlar destan kahramanı adı altında toplumun o dönemki yapısını gözler önüne serer. Toplumsal bir gaye olarak kötü yöneticilerin varlığına son vermeyi amaç

edinen Edil Sultan Destanı'nda kahraman bireysel adımlar atıyor gözükürken aslında kolektif bir amaç doğrultusunda hareket eder.

Destan kahramanlarının maceraya atılması yalnızca düşman saldırısı olarak karşımıza çıkmaz aynı zamanda sevdiği kızı bulmak ya da kaçırılan sevdiğinin peşine düşmek gibi aşk temasıyla da başlayabilir. Bu noktada düşünülmesi gereken destan kahramanı üzerinden anlatılanların aslında toplumda yaşanılan çeşitli haksızlıklara tekabül ettiğidir. Bu noktada destan kahramanı, yapılan haksızlıklara son vermek için ortaya çıkar. Alıp Manaş (Alpamış) Destanı'nda kahramanın maceraya atılması uzak diyarlarda yaşayan Ak Han adlı zalim bir kişinin güzel bir kızı olmasıyla başlar. Alpamış, bu zalim yöneticiyi öldürmek ve onun güzel kızıyla evlenmek üzere yola çıkar. Bu destanda iki ayrı amaç olduğu, ancak her iki amacın da birbirine bağlı olduğu görülür. Zalim yönetici unsuru halkın zulüm gördüğü kişiyi oluşturarak bu kişiden kendilerini kurtaracak bir kahramana duyulan ihtiyacı ortaya koyar. Bu durum destan kahramanının toplumsal çıkarlar gütmesini sağlar. Ak Han'ın kızı ise yine aynı zalim kişinin elinde bulunan masum bir yapıyı temsil eder. Kızın kurtuluşu ancak Alpamış'ın aşkı sayesindedir. Destanda kişisel gözüken mevzuların altında dahi toplumsal amaçlar yatmaktadır ve bu da aşk öğesiyle karışık sunulmuştur.

> Bir gün Alıp-Manaş kutsal kitabını okurken uzaklarda yerle göğün birleştiği yerde Ak-Kaan adlı zalim bir kağanla henüz hiçbir erkeğin görmediği dünya güzeli Erke-Karakçı adında bir kızının olduğunu okur ve hem o kızı almak hem de ölen yiğitlerin intikamını almak için Ak-Kağan'ın ülkesine gider (Ergun, 1997a: 48).

Destanlarda kahramanı maceraya teşvik eden bir sebep bulunmalı ki hem serüven başlasın hem de kahraman ortaya çıksın. Doğumundan evvel çeşitli olağan dışılıklar ile kendinin kahraman yaradılışlı biri olduğunu belli eden merkezi tipin yalnızca dünyaya gelmesi ve ilk kahramanlığını göstermesi yeterli değildir. O sadece kendi amaçları için değil, içinde yaşadığı toplumun amaçları için de vardır ve bunlar için mücadele etmesi gerekir. Kahramanın temsil ettiği sosyo-kültürel altyapı bin yılların inanç, kültür, gelenek, coğrafya, tarih ve daha pek çok unsurunu bünyesinde barındırır. Toplumsal normlara aykırı bir kahraman yapısı daha doğrusu bu tür bir kişinin kahraman olamayacağı gerçeğinden hareketle merkezi tipin toplumu temsil edebilen bir lider konumunda olması kaçınılmaz bir gerçekliktir. Kahramanın maceraya atılması kahramanın varlığı üzerinden aktarılan toplumsal şuuru ve amaçları gösterir. Nitekim kahraman aracılığıyla iletilmek istenen mesajlar öncelikle onu belli bir hedefe yöneltmekle mümkün olmaktadır. Bunun için bir

başlangıç gerektiğinde zalime karşı durma gibi bir amaç, hedefe giden yolda ilk çıkış noktasını oluşturur.

Merkezi tipin maceraya çağrılması bir bilinmezliğe adım attırırken o zamana kadar yaşayageldiği dünya algısından çıkışı da içerir. Kendi bildik ve güvenli alanından çıkmak zorunda kalan kahraman hem macerasına atılarak toplumu için hem de kendi içine doğru bireysel bir yolculuğa çıkar. Serüveninin sonunda toplumuna barış, güven, adalet, refah gibi güzellikler getirirken macera boyunca da kendi içinde barındırdığı güçleri ortaya çıkarıp iyi yönlerinin galip gelmesini sağlayacaktır. İnsanın ruhsal yolculuğunu da temsil eden maceraya çıkış, var oluşun bir getirisi olarak benliğin önce kendine sonra da içinde yaşadığı topluma ispatıdır. Destanlarda yer alan merkezi tipin şahsi yolunda gerçekleşen serüven toplumsal dinamiklerin temel öğelerini ortaya koyar ve millî çıkarlar uğruna yapılan bir mücadeleye dönüşür.

Nogay destanları incelendiğinde onların diğer Türk destanlarından farklı olmadığı görülür. Maceraya atılan kahramanı bu yola iten güç kişisel bir hedef olsa dahi bunun içinde muhakkak toplumsal bir yarar barınmaktadır. Nogay destanları içinde kötü yöneticiye karşı isyan edip maceraya atılan kahramanlar yalnızca şahsi hak arayışları için değil, aynı zamanda toplumu etkileyen bu zalim kişinin zulmüne son vermek için harekete geçerler. Aysıl'ın Oğlu Ahmet Destanı'nın başında fakirleri hor gören, ancak işi düştüğünde de onlardan yardım isteyen Yanbek Han'ın adaletsiz tutumuna karşı isyan eden Aysıl'ın haklı mücadelesi yer alır. Dağa çıkan Aysıl oğlu olup on altı yaşına geldiğinde kendisini oğluna tanıtır ve onun Yanbek Han'ın yanında savaşa katılmasını ister. Bu savaşta üstün başarı gösteren Ahmet yalnızca kendi adını ve namını duyurmakla kalmaz aynı zamanda fakir halk içinden çıkan bir yiğit olarak o fakirlerin de çok iyi işler başarabileceğini göstererek yıllar süren Yanbek Han zulmüne son verir.

Kahramanın maceraya atılması ilk olarak Ahmet'in Yanbek Han ile Kalmık Han arasındaki savaşa katılmasıyla başlar. Ahmet'i bu savaşa ve savaşta yapması gerekenlere babası Aysıl yönlendirir. Aysıl, Yanbek Han ile Kalmık Han'ın savaşacaklarını ve Ahmet'in de bu savaşa giderek Kalmık Han'ın sınırındaki Manka Tepe'de konuşlanmasını tembihler. Ahmet'in konuşlanacağı Manka Tepe'den oku ve yayı kullanarak savaşması gerektiğini de yine Aysıl tembihler. Ahmet babasının sözlerin tutar, okunu ve yayını alarak tepede savaşmaya başlar. Ahmet'in savaşçılığını gören Yanbek Han eğer Ahmet kahramanlık gösterirse kızı Şaarbek'i ona vereceğini söz verir. Kalmık Han'ın askerleri Yanbek Han'ın

askerlerini yenilgiye uğrattığında Bugalı Bay'ın oğlu Temir ve Yanbek Han savaş meydanında Ahmet'i bırakarak kaçarlar. Ahmet savaşa devam ederken Temir her gece serçe parmağına balmumundan lamba yapıp hanın kaçıp gelen askerlerini bekler. Bunu işiten Yanbek Han kızını Temir ile evlendireceğini söyler. Bu sırada Ahmet, Kalmık Han'ın askerlerini yener ve onların atlarını, silahlarını alıp Yanbek Han'a doğru yola çıkar. Bu olaylar destan metni içinde şu şekilde yer almaktadır:

Bir ayga yuvı zaman ketedi. Kalmık Hanıñ eskeri men sogısıp kalgan Ahmet yeti yerinnen yaralı boldı, kene de ecet etpeydi. Bir aydan soñ Kalmık eskerin yeñip Kalmık Hanıñ Karagerin özi minip, aldına da üş yüz attı savıtı-sadagı man salıp,, aydap yöneydi. Ol vakıtlarda Yanbek-Han özıniñ kızı Şaarbekti Bugalı baydın ulı Temirge berip, eketeyek aldında toy edip turadı.

Bir aya yakın zaman geçti. Kalmık Han'ın askerleri ile savaşıp duran Ahmet yedi yerinden yaralandı, yine de zayıf düşmedi. Bir aydan sonra Kalmık askerini yenip Kalmık Han'ın Karagerine kendisi bini, önüne de üç yüz atı, silahı ile katıp sürüp gitti. O vakitlerde Yanbek han kızı Şaarbek'i, Bugalı Bey'in oğlu Temir'e verip, göndererek karşısında toy düğün yaptı (ND, 2014: 39).

Ahmet'in savaşta üstün başarısı neticesinde Yanbek Han'ın kızını almaya hak kazanmasının dışında zaten kız ile Ahmet öteden beri birbirlerini seviyordur. Yanbek Han'ın kızını Ahmet'e vereceğini söylemesi iki aşığın kavuşmayı heyecanla beklemelerini sağlar. Savaş sonunda sözünde durmayan Yanbek Han kızını Ahmet'e vermek istemez ve çeşitli zorluklarla onu uzak tutmaya çalışır. Atını kalenin surları dibine getiren Ahmet, Şaarbek'in bohçasıyla birlikte atlayıp kendisiyle kaçmasını sağlar. Şaarbek'in kaçtığını duyan Han, askerleri ve oğullarını onların ardından gönderdiyse de başarılı olamaz.

Yanbek Han'ın umursamadığı, kötü davrandığı fakirlerin içinden olan Ahmet kazandığı zaferle fakirlerin öcünü almış olur. Ahmet bununla da yetinmeyerek Yanbek Han'ın kızını da alıp ardından gelen Yanbek Han'ın oğullarını da öldürüp zaferini arttırır. Fakirlere zulmeden Yanbek Han'ın kötülükleriyle başlayan destan Yanbek Han'ın hezimeti ile son bulur. Bu durumda Ahmet'in maceraya atılmadaki toplumsal yarar uğrunadır. Halka zulmeden Yanbek Han'ın gücünü kıran Ahmet, fakir oldukları için kötü muamelelere maruz kalanları da bu zulümden kurtarmış olur.

Bir başka Nogay destanı olan Çora Batır Destnaı'nda da yine kötü yöneticiyle kahramanın mücadelesi konu edilir. Çora Batır ailesine kötü davranan ve Karager atını da alıp giden Ali Bey'den yaptıklarının hesabını sormak için harekete geçer. Çora Batır her ne kadar güzel sözler söyleyip Ali Bey'i insafa getirmeye, el konulan Karager atını geri almaya

çalıştıysa da başarılı olmaz. Bütün uğraşlarının ardından Ali Bey, Çora Batır'ın kahramanlığını görmek ister ve ok atma yarışması yaparlar. At üzerinde birbirlerine sırayla ok atarlarken Ali Bey'in attığı ok Çora Batır'ın atının eyerine saplanır. Çora Batır'ın attığı ok ise Ali Bey'in sağ yanına saplanıp onun ölümüne sebep olur. Önemli bir devlet görevlisini öldürmenin cezasız kalmayacağını anlayan Çora Batır çareyi kaçmakta bulur. Destanın bu kısımlarına kadar anlatılanlar Ali Bey'in önemli bir devlet adamı olmasına karşın elinde bulundurduğu güçle etrafındakilere kötü davranan, onları hırpalayan ve aşağılayan yapısı nedeniyle her ne kadar olaylar Narik'in ailesi üzerinden aksettiriliyor olsa da yaşananların genel bir tavır içerdiği aşikârdır. Yapılan haksızlıklara karşı dur demek adına Çora Batır, Ali Bey'in peşine düştüyse de onun ölümüne sebep olunca bu durumun hünkâr tarafından cezalandırılacağını hesap ederek kurtuluşu Kırım'ı terk etmekte bulur. Çora Batır bu düşüncesi destanda şu şekilde geçmektedir:

Onnañ soñ, Şora özиniñ Kırımda tınış turalmayagın bilip kaşpaga ezirlenedi.	Sonra, Çora Kırım'da sakin duramayacağını anlayıp kaçmaya hazırlandı.
Aktacıdıñ Ali biyi ölgen kün	Aktacı'nın Ali Bey'i öldürdüğü gün
Ak davıttay üyken köli bülgen kün	Ak davut gibi büyük gölü bölen gün
Takıya börkim sıngan kün	Tekke başlığım kırıldığı gün
Okada aksam bolgan kün	Okada akşam olduğu gün
Bulganıp öris ètken kün	Karışıp otlak ettiği gün
Bulgır tavdan ötken kün	Bulgur dağdan geçtiği gün
Kerip atam kart Narik	Garip atam yaşlı Narik
Kagay sarda katkan kün	Kalkıp sarda kattığı gün
Kandavızım kozgalma	Gayretli günde bağlanırım(ND, 2014: 82)
Kayratlı künde ilermen	

Çora bunları düşünürken bir gece rüyasında Kazan'a gittiğini görür ve bu rüyanın tesiriyle de kaçış yönünü Kazan olarak belirler. Aldığı bu kararı önce babası Narik'e açıklar. Narik, eğer Çora daha fazla Kırım'da kalırsa başına mutlaka bir kötülük geleceğini

düşünerek onu destekler, ancak aldığı bu kararı bir kez de annesiyle istişare etmesi gerektiğini söyler. Babasının rızasını alan Çora Batır annesinin yanına gelerek Kazan'a gitme fikrini annesiyle konuşur ve onun da onayını alır. Annesinin yönlendirmesiyle aldığı bu kararı eşi Erüv ile de konuşur. Erüv, bu duruma her ne kadar üzülse de eşi Çora'nın gitmesine razı olur ve eğer bir gün Kazan'a han dahi olsa babasını yoklamayı unutmaması gerektiğini de söyleyerek Kazan'a gitmesi konusunda ne düşündüğünü anlatır. Böylece Annesinin, babasının ve eşi Erüv'ün rızasını alan Çora Batır, Kırım'dan çıkıp Kazan'a doğru yola çıkar.

Kazan'a ulaşan Çora Batır'ı saray kızlarından birisi görür ve onun Aktacı'nın Ali Bey'i öldüren Çora olduğunu anlar. Kazan'da on sekiz yıl kalan Çora Batır burada da düşmanla savaşır ve yurt savunmasında görev alır. Yıllardır oğlundan haber alamayan Çora Batır'ın annesi Menli Sıluv yola düşüp oğlunu arar. Kazan'da Abıl Kasım'dan oğlunun on sekiz yıl dava edip düşmanla savaştığını, şanlı ve şerefli biri olarak öldüğü bilgisini alır.

Seniñ ulın er Şora	Senin oğlun er Çora
On segiz yıl bu kazanda dap etip	On sekiz yıl Kazan'da dava edip
Betirligin dan etip	Kahramanlığını şan edip
Ahırısı, ey medet	Sonunda, ey medet
Suvda ketken usaydı	Suya gitmişe benzerdi (ND, 2014:89)

On sekiz yıl boyunca Kazan'ın düşmana karşı savunmasında yer alan ve gösterdiği başarılar neticesinde kahraman şanını alan ve millete duyuran Çora Batır nehirden geçerken suya batıp boğularak ölür. Çora Batır'ın zalim yönetici olan Aktacı'nın Ali Bey'i öldürmesi de Kazan'da dava edip düşmanla on sekiz yıl boyunca savaşması da toplumsal refah içindir. Ali Bey ile olan mücadele her ne kadar şahsi bir konu üzerine başladıysa da zalim tabiatlı olan Ali Bey'in ölümüyle zulmettiği diğer insanlar da kurtulmuş olur. Bunun haricinde Kırım'dan kaçıp Kazan'a gelen Çora Batır artık burayı memleketi bilir ve düşman saldırısına karşı her zaman Kazan'ı korur. Onun buradaki mücadelesi on sekiz yıl sürer ve gösterdiği yiğitlik neticesinde şanlı bir insan olarak anılır.

Nogay destanlarında kahramanın maceraya atılması için gereken itici güç genellikle kötü yöneticiye karşı isyan etmeyi içermektedir. Aysıl'ın Oğlu Ahmet ve Çora Batır destanlarına benzer şekilde Edige Destanı'nda da zalim hükümdara karşı mücadele yer

almaktadır. Bu destan içinde merkezi mücadele konusu zalim yöneticiye karşı olsa da destanda mücadele verilen tek unsur o olmayıp başka mücadeleler de yer almaktadır. Bunlardan ilki Kutlı-Kaya'nın hükümdarın doğancılığını yaptığı sıralarda onun doğanlarından birini Şahtemir Han'a vermesi üzerine hükümdar Toktamış'ın gazabına uğraması üzerine gelişir. Bu hükümdar acımasız ve kindar yapıdadır. Onun bu yönü bir doğan yumurtası için doğancısı Kutlı-Kaya'yı öldürmeye uğraşmasından anlaşılabilir. Kutlı-Kaya kaçıp ormanda gizlenir ve yıllarca halka karışmadan yaşar. Bu sırada Kutlı-Kaya'nın oğlu Edige dünyaya gelir. Bunu duyan Toktamış Han sırf Kutlı-Kaya'ya zarar vermek için onun oğlunu öldürmek ister. Oğlunun annesiz kalmasından dolayı ona bakım sağlaması için Edige'yi bir yılkıcı ailesinin yanına veren Kutlı-Kaya çocuğunu bu aileye emanet edip kendi yaşadığı ormana geri döner. Çocuğun peşinde olan Toktamış Han, Edige zannettiği yılkıcının oğlunu öldürür. Toktamış Han küçük yaşlardaki çocukları dahi öldürebilecek kadar zalim yaradılışlıdır. Dolayısıyla bu ilk düşman Toktamış'ın ortadan kaldırılması Edige Destanı'nda üç kuşaklık bir sürece yayılmış olsa da zalim hükümdarın yurda da faydası olmayacağından onun öldürülmesi bir nevi millî çıkarlar için de gereklidir. Şahsi bir mevzudan süregelen yılların düşmanlığına Edige, oğlu Nuradin'in savaşacak yaşa geldiği yıllarda Toktamış'ı öldürerek son verir. Bu sayede ülke kötü bir yöneticiden de kurtulur.

Edige Destanı'ndaki bir diğer düşman tip olan dokuz başlı yılanın bertaraf edilmesi ise yine sıradan insanların bu yılanla karşılaşsa onu öldürmesi mümkün olmayacağından bu yaratığı Edige öldürerek insanları korumuş olur. Bir çeşit yer altı unsuru olarak kötülük temsilcisi olan dokuz başlı bu yılan, canavarca hususiyeti sebebiyle ancak bir kahraman tarafından bertaraf edilmelidir. O kahraman da Edige olup bu canavarı ortadan kaldırmayı başarır. Dokuz başlı yılanın sıradan insanlara saldırması Edige ve yanındaki kahraman dokuz yılkıcı dostu tarafından engellenerek toplumun başına bela getirebilme ihtimali olan bir yaratık ortadan kaldırılmış olur.

Destanın bir diğer düşman tipi ise Kabardı Alp adlı devdir. Dev gibi canavar tabiatlı ve karşı konulamaz güçte yaratıklarla sıradan insanların mücadele etmesinin imkânı yoktur. Bu sebeple onlarla ancak Edige gibi kahramanlar savaşabilir. Şahtemir Han'ın kızını zorla alan ve ülkesini ele geçiren bu alple savaşan Edige kızı ve ülkeyi kurtarmayı başarır. Çok güçlü ve gücü sebebiyle kuvvetli bir hükümdar olan Şahemir'in dahi karşı koyamadığı Kabardı Alp'ın yok edilmesi ülkenin yeniden Şahtemir'e teslim edilmesini sağlar. Kabardı Alp'ın korkunç baskısından kurtulan ülke ve hükümdar yeniden mutlu günlerine dönerler.

Kaçırılan Şahtemir'in kızı da devin elinden kurtulup özgürlüğüne kavuşur ve Edige'yle yaşar.

Zalim yöneticiye karşı mücadele veren kahramanlardan biri de Edil Sultan Destanı'nın alp tipi olan Edil Sultan'dır. Edil Sultan bir alp olarak savaşçı, adil, cesur zeki niteliklere sahiptir. Edil Sultan'ın bu nitelikleri Türk destan kahramanlarının sahip olması gereken ortak özellikler içindedir. Onun güzel özelliklerinden haberdar olan halk Edil Sultan'ı sevip sayar, ancak bu durum Türk ve Kırım hükümdarlarının hoşuna gitmez. Kendi otoritelerinin sarsılacağını düşünen hükümdarlar Edil Sultan'dan kurtulmak için onu Kızılbaşlar üzerine savaşa göndermek isterler. Kızılbaşlar ile savaşırken ölüp gideceğini düşündükleri Edil Sultan'dan bu denli çekinmelerini gerekli kılacak nokta halkın sevgi ve saygısının ona meylediyor oluşudur. Bu meyil ise durduk yere gelişmiş değildir. Edil Sultan'ın adil yapısı sayesinde düşmanını dahi dost kılma becerisi âlimlerin dahi takdirini kazanmasına vesile olur. Edil Sultan'ın halkın ve âlimlerin takdirini kazandığı hadise destan içinde işlenen konuların ilkini oluşturur. Edil Sultan'ın babası Pehlivan Sultan toplum tarafından sevilen bir kişi olmasına karşın onu Nogaylardan Orak adlı tanınmış kişi öldürür. Halk Pehlivan Sultan'ın ölümüne çok üzülür ve oğlu Edil'in bir gün bu haksızlığın hesabını soracağı günü bekler. Edil Sultan büyüdüğünde halkın istediği, babası Pehlivan Sultan'ın intikamını Orak'ın Koban'da yaşayan Karasay ve Kızıy adlı oğullarından almasıdır. Ancak Edil Sultan halka intikam almak için hâlinin olmadığını söyler. Edil Sultan'ın intikam çağrısı karşısında ilgisiz gibi gözükmesinin altında yatan sebep babaları zamanında yaşanan tatsızlıkların bugüne taşınmasının kimseye faydası olmayacağını düşünmesidir. Onun bu barış yanlısı tutumu Edil Sultan'ın babasını öldüren Orak'ın oğulları Karasay ve Kazıy kardeşlere kadar uzanır. Bu sözleri işiten kardeşler Edil Sultan'a doğru yola çıkarlar ve onun gerçek niyet de kulaklarına gelen sözlerle aynıysa kendisine yoldaş olacaklarını beyan ederler.

> Onı eşitken Edil Soltan: "Atamdı öltirgen Oraktıñ ulların öltirip, atamnıñ öşin, kanın almay almalım yok." Dep oylanadı. Ol söz de Kırımnan şıgıp, Koban'da yaşap turgan Karasay man Kazıyga da etedi.
>
> Onu işiten Edil Sultan: "Babamı öldüren Orak'ın oğullarını öldürüp, babamın öcünü, kanını almaya hâlim yok." Diye düşünür. O söz Kırım'dan çıkıp Koban'da yaşamakta olan Karasay ve Kazıy'a da ulaşır. (ND, 2014: 122)

İki kardeş Edil Sutan'ın önüne geldiklerinde Karasay kendisi ve kardeşini tanıtarak Edil Sultan'dan gelecek cevabı bekler. Edil Sultan karşısına gelen Orak gibi bir kahramanın oğullarının da kahraman olacağını düşünür ve onlara methiyeler düzer. Bu iki kardeşin de

temiz niyetle kendisine geldiklerini anlar ve onlarla yoldaş olmaya karar verir. Onun bu davranışları halk içinde şaşkınlıkla ve tebrikle karşılanır. Çünkü düşmanlığı sürdürmek yerine dostluk bağları kurulması kindarlıktan daha iyidir ve bunu yalnızca üstün yaradılışlı insanlar sergileyebilir. Edil Sultan ile Orak'ın oğulları arasında geçenler destanda şu şekilde verilir:

Soltanıñ aldında Karasay tolgaydı:	Sultanın önünde Karasay söyledi:
Èy, Karasay aytıp tolgaydı:	Ey, Karasay deyip söyledi:
Ak şıbar ala at mingen	Ak şıbar ala at binen
Şıbar ala yay tatrtkan	Şıbar ala yay çeken
Kulandı Kaptan kayırgan	At yavrusunu Kaptan kayıran
Hanlardı altın taktan ayırgan	Hanları altın tahttan ayıran
Hanlarga kaptay kara kiydirgen	Hanlara kap kara giydiren
Kan Sıgadan	Eğer terkisinden
Hannıñ bası taymagan	Hanın başı vazgeçmeyen
Yavırnınnan kanlı kübe ketpegen	Yarasından kanlı kalkan gitmeyen
Laşınday taymay yavga şabagan	Şahin gibi dönmeyip dğşmana saldıran
Aldaspan kaykı kılış köp urgan	İkiyüzlü kama, eğri kılıç çok vuran
Kazanga karsı köp turgaa	Kazana karşı çok duran
Şappaga turgan böridey	Saldırmaya duran kurt gibi
Şakpaga turgan yılanday	Sokmaya duran yılan gibi
Kültüregen yasınday	Gürüldeyen yıldırım gibi
Külse yayma şuvaktay	Gülse mükemmel güneş gibi
Aydınına	Aydınına (ND, 2014: 122)

Orak'ın oğlu Karasay'ın sözlerini dinleyen Edil Sultan onlara babası Pehlivan Sultan'ın ölümünün üzerinden çok zaman geçtiğini, artık düşmanlık yerine dostluk yapmaları gerektiğini söyler. Bu tavrı ile Edil Sultan asaletini ve bağışlayıcı özelliğini

gösterir. Onun bu yönü annesi tarafından da takdir edilir. Düşmanlarına dahi merhamet eden birisi olması alimlerin de Edil Sultan'a hayran kalmasını sağlar. Pek çok Türk destanının aksine öldürülen yakınının intikamını almak için maceraya atılan kahraman kavramı Edil Sultan Destanı'nda işlenmez, tam aksine kötülük edenin kötülüğünün kendisine olduğu, kan davası gütmenin doğru olmadığı, düşmanlığı bitirecek unsurun dostluk olduğu mesajı verilir. Edil Sultan'ın dostane yaklaşımları karşısında Karasay ve Kızıy'da ona dostlukla yaklaşırlar. Bu aşamadan sonra dost olan düşmanlar Edil Sultan'ın girişeceği mücadelelerde yanında yer alacaklarını belirtirler. Karasay ve Kızıy adlı güçlü kahramanların desteği Edil'in girişeceği macerada yanında yer alan büyük yardımcılar olurlar. Bu nedenle şahsi gibi gözüken bir mevzu millî yarara hizmet eder hâle gelir. Bu sayede Kızılbaşlar ile yapılacak mücadelede eski düşmanları dost olarak yer alır. Eski düşmanı olan Karasay'ı dost edinen Edil Sultan onu Kızılbaşları gözetlemeye ve onlar hakkında malumat toplamaya gönderir. Edil Sultan'a biat etmiş olan Karasay atına binip gider ve Kızılbaşlar hakkında bilgi toplayıp gelir.

Ötles, ötles kara aga	Küme küme karaağaç
Ötip ketti Karasay	Geçip gitti Karasay
Ötevdiñ boyı	Ötevin boyunca
Kalkavlangan köp kamış	Büyümüş çok kamış
Ötip ketti Karasay	Geçip gitti Karasay
Takımına eki adam kıstırıp	Takımına iki adam kıstırıp
Alıp keldi Karasay	Alığ geldi Karasay
Èki eti, on dört kün	İki yedi, on dört gün
On dört künnüñ işinde	On dört günün içinde
Segiz kıyır şar tarap	Sekiz köşeli taraftan,
Şar taraptan aylanıp	Yuvarlak taraftan
Kaytıp keldi Karasay	Dönüp geldi Karasay (ND, 2014: 128)

Kızılbaşlara gönderilen Karasay yaptığı gözlemler ile on dört günlük yolculuğunu tamamlar ve yanına da oradan iki adam alıp Edil Sultan'a bilgi iletmeye gelir. Kızılbaşların memleketinin ve kalelerinin aşılamaz zorlukta olduğunu, insanlarının acımasız ve savaşçı

olduklarını bu sebeple onlar üzerine savaş açmanın kendi felaketlerinden başka bir şey olmayacağını söyleyen Karasay'a karşı çıkan Edil Sultan harekâta girişir. Destan metninde babaları düşman olan Pehlivan Sultan ve Orak'ın oğullarının dost olarak birlikte hareket etmeleri milli fayda için içsel barışın sağlanması gerektiği düşüncesini gelecek nesillere iletirken kan davası gütmenin kimseye yarar sağlamayacağını da belirtir.

Hükümdarın zulmü karşısında hak davasına girişen Nogay destan kahramanlarından bir diğeri Koplanlı Batır Destanı'nın alp tipi olan Koplanlı Batır'dır. Koplanlı Batır halk tarafından sevilen, ancak eziyetkâr hanlar tarafından sevilmeyen bir kişi olarak karşımıza çıkar. Koplanlı'nın döneminde halka Alşanır adında bir han başkanlık etmektedir ve Alşanır halka zulmettiğinden sevilmeyen birisidir. Koplanlı'nın halk tarafından sevilmesi, gücü ve cesareti Alşanır'ın hoşuna gitmez. Koplanlı bir süre Nogay ülkesinden gidip Kırım'da da yaşar, ancak orada da Kırım Hanı'na diz çökmez, Han'ın gönderdiği savaşa gitmeyerek tepki çeker. Bu olanlar üzerine hanlar toplanıp Koplanlı'yı ortadan kaldırmak için bir yol düşünürler ve çareyi Koplanlı'yı geri dönüşü olmayacak bir yola göndermekte bulurlar.

> Koplanlı Betir bolgan Alşañır hannıñ kolında. Nogay betirleriniñ işinde Koplanlıdıñ üyken sıyı bolgan. Koplanlıdan hanlar, biyler de tartınagan bolgan. Tartıngan üşin süymegenler. Koplanlı betir Nogay elin düşpanlarda saklap turgan. Bolgan man da koplanlı yarlı halkka bir zamanda da kaytarasına hanlardın yetken zalımlıgına karsı şıgıp turgan. Kolınnan kelgen yerde biylerge, mirzalarga yetkere bolgan. Bir hıylı zaman Koplanlı Nogay elinnen ketip, biyler men yavlasıp, Kırım Hannıñ kolunda da yasagan. Onda da hannıñ aldında tüz bükpegen. Bir yol Koplanlı yoldaşları man başka halkka, kavgaga armaga unamaydı, han man erisedi.
>
> Koplanlı Batır olan Alşanır Han'ın elinde. Nogay kahramanlarının içinde Koplanlı'nın büyük değeri olmuş. Koplanlı'dan hanlar, beyler de çekinirmiş. Çekindikleri için de sevmezlermiş. Koplanlı Batır, Nogay ülkesini düşmanlardan korurmuş. Bu yüzden de Koplanlı fakir halka, bir zamanda da sürekli hanların ettiği zalimliğine karşı çıkıp durmuş. Elinden geldiği kadar beylere, mirzalara taşımış. Uzunca bir süre Koplanlı, Nogay ülkesinden gidip beyleri ile düşman olmuş, Kırım Hanı'nın elinde de yaşamış. Orada da Han'ın önünde diz çökmemiş. Bir yol Koplanlı yoldaşları ile başka bir memlekete, savaşa gitmeye razı olmaz, hanlar ile tartışır.
>
> (ND, 2014: 165)

Koplanlı Batır'ın karakteri hakkında verilen bilgilere bakıldığında onun yalnızca kendi çıkarlarını düşünen, bencil yaradılışlı bir tabiattan çok uzak olduğu gayesinin halkın refahı ve mutluluğu olduğu görülür. Hanlar, beyler ve mirzalar ile yakın temasta bulunan Koplanlı Batır aynı yakınlığı halka da gösteren, halkın bir derdi varsa bunu yetkili kişilere

ileten, zalim yöneticilerin karşısında durabilecek cesarette, haklıdan yana, makam mevki sahibi kişilerden korkmayan ve gerektiğinde onlara karşı çıkabilen adaletli bir yapıya sahiptir. Halkın ve haklının yanında yer almasıyla zalim yöneticiler tarafından hoş karşılanmayan Koplanlı Batır bir zaman Nogay ilinden ayrılıp Kırım ilinde de yaşar; ancak burada da doğru bildiğinden şaşmayan yapısı nedeniyle Han'ın önünde diz çökmez. Kırım Hanı'nın girmek istediği bir savaşı doğru bulmayan Koplanlı Batır bu savaşa katılmak istemez. Bütün bunlar değerlendirildiğinde Koplanlı Batır'ın cesur ve halktan yana tavrı onun toplumsal amaçlar uğrunda bir yaşam sürdürdüğünü gösterir. Hükümdarın kalkışmak istediği savaşa katılmaması haksız bulduğu bir dava peşinde insanların yalnızca ölmek için koşturulacak olması Koplanlı Batır'ın barış yanlısı ve gerekmedikçe savaşa kalkışmayan yapısını anlamak için önemlidir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde Koplanlı Batır toplumsal faydayı gözeterek hareket eden, savaşçılığını yalnızca milli menfaatler uğrunda sergileyen bir kahramandır.

Destan metni içinde Koplanlı Batır'ın maceraya atıma sebebi Alşanır Han'ın kendi amaçlarına engel olarak gördüğü Koplalı Batır'dan kurtulmak için onu uzak bir sultanlığa mektup iletmek üzere yola çıkarmasıyla başlar. Zalim hükümdarlar arasında yer alan ve halkını düşünmeyen yapısı ile Alşanır Han halktan yana olduğunu bildiği etkili bir kişi olan Koplanlı Batır'dan bu yolla kurtulmayı umar. Koplanlı Batır pek çok maceradan geçerek ülkesine dönüp Alşanır Han'dan öcünü almak ister. Mamay Mirza tarafından kendisine verilen kırk atlı alple yurduna doğru gelen Koplanlı Batır ülkesinde kendisini tanımamaları için dilenci kılığına girip halka karışır. Yılkıcılarla karşılaşan Koplanlı Batır yurdundan haber sorar. Yılkıcılar, Alşanır adlı zalim bir hükümdarları olduğundan, bu hükümdarın halka zulmettiğinden bahseder. Bir zamanlar bu hükümdarın zulmüne karşı gelen, halkın umut bağladığı Koplanlı Batır'ı da hükümdarın yok ettiğinden söz edip dert yanarlar.

> Kele kele buga yılkışılar yolıgadı. Koplanlı yılkışılardan habar soraydı. "Ey, ne habar bolasın elde, deydiler yılkışılar. Alşañır değen hanımız bar. Tuvra etimizdi yep, düegimizge yetti. Bir Koplanlı betir bar edi. Onı da tas etti.
>
> Gele gele buna yılkıcılar karışır. Koplanlı yılkıcılardan haber sorar "Hey, ne haber var ülkeden, dediler yılkıcılar". Alşanır adlı hanımız var. Doğru etimizi yiyip, kemiğimize yetti. Bir Koplanlı Batır vardı. Onu da kaybetti (ND, 2014: 183).

Koplanlı Batır'ın yurdundan haber sorması esnasında yılkıcıların zalim hükümdar Alşanır Han'ın halka zulmettiğinden bahsedilirken zamanında Koplanlı Batır adlı bir yiğidin olduğundan ve hükümdarın onu da yok ettiğinden söz edilmesi zalimliğe karşı duran

Koplanlı Batır'ın halk tarafından ne kadar çok sevilip anıldığını gösterir. Destanda geçen ifadeler dikkate alındığında Koplanlı Batır'ın şahsi menfaatten çok toplumsal çıkarları gözeten bir alp olduğu anlaşılır. Türk destan tipolojisi içinde alplere özgü davranışlar içinde yer alan millî kazançlar doğrultusunda, kişisel fayda gözetilmeksizin harekete geçen yiğitlere benzer şekilde Koplanlı Batır'ın da gayesi millî menfaatlerdir.

Nogay destanları içinde toplumsal faydayı gözeten kahramanlar arasında Mamay Destanı'nın başkahramanı olan Mamay ve kardeşi Orak da yer alır. Mamay, babası Musa Bey ölünce onun yerine aileye ve hanlığa başkanlık etmeye başlar. O bu görevi icra ederken karşılaştığı zor durumlarda akil kişi olarak destanda yer alan Asan Abız'a da danışarak ilerler. Mamay'ın bir kahraman olarak maceraya atılması anlatılırken onun şahsını ilgilendiren bir konunun çok uzağındadır. Mamay, zalim bir hükümdarın zulmü altında mazlumların eziliyor oluşuna karşı çıkarak destan macerasına atılır. Onun yeğeninin Kırım Hanı tarafından öldürülmesi neticesinde intikam almaya yola çıkması bir bakıma kişisel ya da ailesel bir mevzu gibi dursa da aslen Nogaylar üzerindeki Kırım Hanları baskısına dikkat çekilmek istenir. Mamay'ın Kırım hanlarına savaş açmasının sebebi amcazadesi Akmirza'nın Kırım Hanı tarafından haksız yere kör edilmesi ve bunun intikamını almak isteyen amcaoğlu Bekmirza'nın da yine Kırım Hanı tarafından öldürülmesidir. Olayların gelişimi şu şekildedir: Mamay'ın babası Musa Bey'in kardeşi olup Kırım'da yaşayan ve Kırım Hanı'nın kızıyla evli olan Mansur Bey'in Akmirza adında bir çocuğu olur. Çocuk iki yaşına gelince anne ve babası vefat eder, bunun üzerine yetim kalan Akmirza dedesi Kırım Hanı'nın yanında büyümeye başlar. Bir gün Kırım Hanı çocuğu severken korkutur, korkan çocuk dedesinin sakalını çekince Kırım Hanı bu çocuğun başını elleri arasına alıp fazlaca sıkarak kör olmasına sebebiyet verir.

> Bir kün han baladı aldına alıp, oynatıp turu. Bu Nogay mirzalardı Kırım hanı süymegen boladı. "Oy, yigenim, opım sopım" dep uşırıp süedi, balamıñ balası bolsañ da ata tukımıñ şa seniñ tukım tuvıl av! Uşırganda bala korkıp hannıñ sakalınnan ıslaydı. Oga aşuvlanıp han baladın basın kısadı: "Üyken bolsañ da sizin kavım menim sakalımnan tutayak". Bek kıskan bolır edi, baladaki ne, baladın eki közi sakır boladı.
>
> Bir gün han, çocuğu önüne almış oynamaktadır. Bu Nogay mirzaları Kırım Han'ı sevmezler. "Oy yiğenim, soyum sopum" diye yalandan sevip, balamın balası olsan da baba tohumun senin tohumun değil". Böyle yapınca, çocuk korup hanın sakalını tutar. Ona öfkelenip han balasının başını kısar. "Büyük olsan da sizin kavminiz benim sakalımdan tutacak". Çok kısmış olacak ki çocuğu, çocuğun iki gözü de kör olur (ND, 2014: 202).

Akmirza büyüdüğünde Kırım Hanı'nın yanından ayrılır. Mamay kız kardeşi Küse Biyke ile Akmirza'yı evlendirir. Bu çiftin Bekmirza adında bir çocukları olur. Bekmirza sekiz yaşına geldiğinde Akmirza ölür, çocuk annesiyle kalınca onun yetişebilmesi için babasının arkadaşı Arüv Ali ona babalık etmek için çocuğu yanına alır. Bekmirza oyun oynadığı çocuklardan biriyle kavga edip çocuğu dövünce çocuk da olanları babasına anlatır. Çocuğun babası Bekmirza o kadar yiğitse babasını kör eden Kırım Hanı'ndan öcünü alması gerektiğini söyler. Aynı çocuk ertesi gün de Bekmirza ile kavga edip dövülünce babasından duyduklarını Bekmirza'ya söyler. Bunları işiten Bekmirza eve gelip olanları annesine anlatır ve kendisi de Kırım Hanı'nın gözünü kör edeceğini söyler. Bekmirza'nın sözleri kısa zamanda yayılır. Bunları işiten Kırım Hanı haber salıp Bekmirza'yı çağırtır. Bekmirza öldürüleceğini bile bile yola çıkar ve Arüv Ali'nin tembihiyle yolda Kırım Hanı'nın iki çocuğunu öldürür. Kırım Hanı, Bekmirza'yı darağacına asıp öldürdüğünde olanları görmesi için Küse Biyke'yi çağırır, ancak Küse Biyke de Kırım Hanı'nın Bekmirza tarafından öldürülen iki çocuğunun kellelerini çuvaldan çıkarıp ortaya atar. Arüv Ali bütün bu olanları Mamay'a anlatır ve Mamay halkı toplayıp Asan Abız'a da danışıp öç almaları gerektiği kanaatine varır. Mamay davasına eşlik edecek olan Orak, Sıydak, Asan Abız ve askerlerle birlikte Kırım Hanı'na karşı yola çıkar.

> Atalığı Asan Abızga ayttı Mamay: Bılay bılay atlı keledi. Kırım hanı bizim yienimiz Bekmirzadı öltiripti. Kırım hannan endi Bekmirzadıñ kanın almağa ketpege kerepiz. "Kalay barmaga kerekpiz?" dedi Asan. "Esker alıp barnaga kerek. Sen barmaga kereksiñ. Targıl barmaga kerek. Orak barmaga kerek. Sıydak barağa kerek… Eskerin de, zatın da alıp bular Kırım karap şıgadılar.
>
> Babalığı Asan Abız'a, Mamay: Böyle böyle atlı geldi Kırım hanı yiğenmiz Bekmirza'yı öldürmüş. Şimdi, Kırım Hanı'ndan Bekmirza'nın kanını almak için gitmeliyiz. "Nasıl gitmemiz gerekiyor?" dedi Asan. "Asker alarak gitmeliyiz. Senin gitmen gereli, Targıl gitmeli ve Orak da gitmeli. Sıydak'ın da gitmesi gerekli. Askeri de ihtiyaçlarını alarak bunlar hep birlikte Kırım'a doğru gider (ND, 2014: 209).

Kırım Hanı'na doğru yola çıkan Mamay dinlenmek için askerleri parça parça ayırıp evlere dağıtır. Orak ile kendi de bir ihtiyarın evine misafir olur. Ev sahibinin kızının isteği üzerine Asan Abız'a da danışarak Kırım halkına zarar vermeden yalnızca Kırım Hanı'nın kellesini alacağına söz verir ve askerlerini geri göndererek yanındaki dokuz kişiyle yola devam eder. Mamay, Kırım Hanı'nın sarayına ulaşınca kendilerinin Kırım Hanı'na yardıma geldiklerini söyleyerek içeri girmeyi başarırlar. Kırım Hanları ile yola çıkıp düşman üzerine gidiyormuş gibi onların yanında yer alırlar. Mamay dinlenmek için durduklarında Kırım

Hanlarını otağına davet ederek onları misafir eder. Kırım Hanlarıyla Mamay satranç oynayıp at yarıştırırlar, ancak tüm yarışları Mamay kazanır. Bu duruma karşı çıkan Kırım Hanları Mamay'a saldırınca orada Mamay ve Kırım Hanları savaşa girişirler. Kırım Hanları'nın kellesini alan Mamay yurduna zaferle ve yeğeninin öcünü almış olarak gururlu bir şekilde döner. Kırım Hanlarına karşı sefere çıkmadan önce söz verdiği gibi zaferle döndüğü takdirde kırk gün düğün yapacağını söylemiş olduğundan bu sözünü de gerçekleştirir ve halkı toplayıp kutlamalar yapar.

Mamay'ın kahramanlığını sergilediği Kırım Hanları ile olan mücadelesinde yalnızca fiziksel kuvvetini değil aynı zamanda zekâsını kullanarak onları kandırabildiği görülür. Mamay, Kırım Hanlarına doğru ilerlerken yolda verdiği molada evine misafir olduğu kıza verdiği sözü tutmasıyla ahlaki yönünün kuvvetini de ortaya koyar. Türk destan kahramanlarına bakıldığında kahraman özellikleri bütüncül bir yapı taşımaktadır. Kahraman yalnızca bileğinin gücüne güvenen biri değil buna ilaveten zeki, muhakeme gücü yüksek, olayların bir sonraki adımını düşünen ileri görüşlü, güvenilir bir yapı çizer. Kahraman olan kişi fiziksel, ruhsal, aklen sağlığı ve üstünlüğü olan bir yapıyla belirir. Mamay Destanı'nda da destan kahramanı Mamay'ın zekâsı ve ahlaki yönüne sıkça vurgu yapılır. Hatta öyle ki fiziksel gücü üzerinden anlatımlar oldukça sınırlı olmasına karşın destanın başından itibaren zekâ ve ahlak yönün kuvveti açısından Mamay ön plana çıkarılmaktadır. Bu bağlamda akli kuvveti üstün olan Mamay kişisel çıkarlardan çok toplumsal çıkarları gözetir. Destanda Mamay'ın maceraya atılmadan evvel Mamay Tepe denilen yerde halkı toplayıp girişmek istediği mücadele hususunda görüş alışverişinde bulunduğu anlatılır. Bu durum Mamay'ın kişisel çıkarlar uğruna kendi kararları doğrultusunda bir adım atmayan, halkın görüşüne önem veren yönünü gösterir. Halk oylamasına başvurması, Mamay'ın giriştiği mücadelenin şahsi değil toplumsal olduğunun da bir göstergesidir.

Toplumsal çıkarlar uğruna maceraya atılan kahramanlardan biri de Er Çoban Destanı'nın alp tipi olan Er Çoban'dır. Kaptavlı Beygazi'nin sürüp gittiği Nogay'ın yılkısını ondan geri almak için yola çıkan Er Çoban, burada kişisel bir menfaat gütmez. Kendi şahsını birebir ilgilendiren bir konu olmamasına karşın, mensubu olduğu milletin zarara uğratılmasına karşı koymak ister. Bu maksatla milli bir yarar sağlamak görevini üstlenir, ardında bin kişilik kuvvet olduğuna ve bunlar içinde adı bilindik kahramanlar bulunduğuna Beygazi'yi inandırır.

Kaptavlı Biygazı değen eskerin alıp kelip Nogaydın yılkısın aydap alıp ketedi. Bulardıñ artınnan kuvıp yeti yoldaşı man Er Şoban yöneydi.	Kaptavlı Beygazi askerini alarak gelir Nogay'ın yılkısını sürerek alıp gider. Bunların ardından kovalayıp yedi arkadaşı ile Er Çoban gider.

Er Çoban , Nogayın yılkı atlarını kaçıran Beygazi'nin peşine düşüp bu atları onadan geri almak için yola çıkar. Yolculuğunda kendisine yedi arkadaşı eşlik eder. Bu yedi arkadaş daha sonra Beygazi'ye yaklaştıklarında bir tepenin üstünde Er Çoban'ın yalnız başına Beygazi'ye gidip konuşması için geride kalır. Dolayısıyla Er Çoban macerasında yalnızdır ve geride kendisini bekleyen yedi arkadaşı bir çeşit güvenlik maksadıyla ardında bırakılmıştır.

…Saf argımak saylagan	…Saf argımak seçip ayırıp
Nayzasına yalav baylagan	Mızrağına kamçı bağlanan
Kaptavlıdıñ Biygazı	Kaptavlının Beygazi
Yüreginne şıdamay	Yüreğine sabredemeyip
Yelip şıktı kök tavga	Dört nala çıktı gök dağa
Tokta desem toktamay	Dur desem durmaz
Toktaganın namıs körse usaydı	Durması namussuzluğa benzer
Endi yürsem kaştı der	Şimdi yürüsem kaçtı der
Arvagım menim bastı der	Çevrem beni bastı der
Meni körip akılınnan sastı der	Beni görüp aklı şaştı der
Dep Biygazi oylaydı	Diyip Beygazi düşündü
Oylaydı da toktaydı.	Düşündü de durdu (ND, 2014: 141)

Er Çoban'ın maceraya atılmasının ardında yatan sebep Nogay'ın yılkı atlarını alıp giden Beyazi'den bu atları geri almaktır. Bu atları ondan alıp Nogay'a getirmek isteyen Er Çoban maceraya atılıp yedi arkadaşıyla birlikte Beygazi'nin üstüne gider. Belli bir noktada bu yedi arkadaşını ardında bırakıp Beygazi'nin önüne yalnız çıkar ve ardında bin kişilik, içinde Nogay'ın önemli yiğitlerinin bulunduğu askerinin olduğunu söyler. Er Çoban'ın sözlerine inanan Beygazi savaşmaktan çekinip yılkı atlarını Er Çoban'a bırakıp kaçar.

Böylece Nogay'ın çalınan atları geri getirilmiş olur. Bu bağlamda Er Çoban'ın tüm gayesi toplumsal yarar uğruna olup şahsi bir menfaat maceranın dâhilinde bulunmaz.

Nogay destanları içinde Bozyiğit Destanı hem kahramanlık hem aşk konulu bir destan olmasıyla dikkat çeker. Destan macerasına kişisel bir amaç uğruna atılmış gibi gözüken Bozyiğit'in macerasının seyrine bakıldığında mücadele verdiği kişinin acımasız bir hükümdar olmasıyla aslen toplumdaki mazlumlara zalimce davranan bir kişiye karşı olduğundan burada toplumsal çıkarlara dayalı bir serüvenin işlendiği görülür. Kahramanın sevdiği kız bir Han kızıdır ve bu hükümdar acımasız birisidir. Bozyiğit iyi bir insan ve iyi bir savaşçı olmasına karşın kızını vermek istemeyen Han çeşitli hilelerle Bozyiğit'i yok etmek için uğraşır. Bu durumda hilebaz özellikleriyle bir hükümdara yakışmayacak davranışlar sergileyen Han'ın acımasız yönlerinden anlaşılan onun yalnızca Bozyiğit'e karşı değil gücü yettiği herkese karşı bu gibi olumsuz tutumlar içinde bulunduğudur. Aslen kurtulmak gereken kişi Han olmasına karşın Bozyiğit tek başına olmakla birlikte Han'ın yanında pek çok askeri ve elçileri bulunduğundan bunu başarması mümkün olmaz.

Nogay destanları incelendiğinde kahramanların maceraya atılmalarındaki tetikleyici güç toplumu zulme uğratan kişilerden kurtulma isteğidir. Bu amaç doğrultusunda itici bir olayın etkisiyle maceraya atılan kahraman milli menfaatleri gözeten yapısıyla dikkat çeker. Nogay destanlarının hepsinde asli düşman unsur kötü yönetici olarak verilmektedir. Bu da Nogay tarihi içinde başa geçen pek çok olumsuz özellikteki hükümdarın bir zamanlardaki varlığını göstermektedir. Zalim yöneticinin zulmü altında ezilen halkı bu eziyetten kurtaracak yegane kişi kahraman niteliklerine sahip olan alptir. Bu alpler destanlarda yer alarak halkın yanında duran, doğruluktan yana yiğitler olarak verilir.

4.1.11. Kahramanın Yurdundan Uzaklaşması

Destanlarda maceranın olması için kahraman konumundaki kişinin bu macera çağrısına uyarak yola çıkması ve bulunduğu yerden uzaklaşması gerekir. Varoluşunun şahsi ve millî yönlerini kavrayıp ortaya koyması için kahramanın güvenli alanından uzaklaşması, maceraya yurdundan uzakta atılması gerekir. Konfor alanından çıkan kahraman, yolculuğu boyunca genellikle yalnızdır, alacağı kararlar ve atacağı adımlardan sorumludur. Bu sorumluluk şahsi gözükse dahi toplumu içindir.

Kahramanın vereceği her karar aslında toplumsal onaylarla doğru orantılıdır ve bu orantı destanın devamlılığı açısından hassas bir denge niteliğindedir. Toplum ile hemhâl olan kahraman halkın yaşadığı olaylarla bütünleştiği ölçüde macera sürer. Destan içindeki bu denge kahramanın girişeceği maceranın başarıya ulaşma ihtimali artar. Kahramanın yurdundan uzaklaşması onun çocukluktan ergenliğe geçtiği aşamadan sonra gerçekleşir. Ergenliğin ortalarına tekabül eden yurdundan uzaklaşma eylemi yaklaşık olarak on altı yaş civarında olup kahramanın fiziken ve aklen çocuksuluktan sıyrılmış olduğu bir döneme denk gelir. Bu dönem ergenliğin son evresi olmakla birlikte yetişkinliğe geçilmesi gereken eşik olarak tanımlanır. Ergenlikten erginlenmeye bir anda geçilemeyeceğine göre bu süre zarfında yetişkin olabilmek adına bazı becerilerin edinilmesi gerekir. Bu beceriler edinildikten sonra kahraman kişi bir liderlik elde eder ve hatta evlenmeye hak kazanır. Hak kazanmak adına kahramanın aşması gereken pek çok aşama vardır ve bunlar zorlu sınavlar yolu hâlinde destan boyunca devam eder. Sınavlardan geçebilen kahraman hedeflerine ulaşıp zafer elde eder. Tüm bunların olabilmesi için maceranın çağrısına kulak verilmesi gerekir. Bunun için de kahraman alışık olduğu yaşantıyı bırakmalı, yurdundan, aile yanından ve toplumunun gözetiminden uzaklaşmalıdır.

> Kahraman, kaderinin ona rehber ve yardımcı olan kişileştirmeleriyle birlikte macerasında, aşırı güç bölgesinin girişindeki "eşik muhafızına" gelinceye dek ilerler. Bu tür muhafızlar, kahramanın şu anki alanı ya da yaşam ufkunun sınırlarını belirterek dünyayı dört yönde –ayrıca aşağıda ve yukarıda- sınırlar. Onların altında karanlık, bilinmeyen tehlike vardır; aile gözetiminin ötesinde çocuk için tehlike olması ve toplumun koruması olmadan kabilenin üyesinin tehlikeye düşmesi gibi. Sıradan insan belirli sınırlar içinde kalmakla tatmin olmakla yetinmeyip bundan gurur da duyar ve yaygın inançlar keşfedilmemiş olana atılan ilk adımdan ürkmek için ona her türlü nedeni verir (Campbell, 2000: 94).

Destan kahramanının sıradan insanın bellediği genel öğreti ve inançlar dünyasının perdesini yırtması, bu perdenin ardına geçmesi ve dünyaya geleneklerin çerçevelediği algıyla değil, kendi gözleriyle bakması gerekir. Bu aşma kahramanın şahsi kırılımalar ve açılımlar yaşayarak benliğinde var olan, ancak ortaya çıkmak için konfor alanından uzaklaşmayı bekleyen yönlerinin açığa çıkma anıdır. Kahramanın adı altında gerçekleşen durumlar aslında insanlık hâllerini, insanın gelişim aşamalarını yansıtır. Korku unsurlarıyla bezeli, neslini tehlikeden uzak tutulmaya çalışan insanoğlunun inanç kavramı temkinli olmayı, alışageldiği güvenli çevrede kalmayı destekler. Buna karşın yeniliklerin gelmesi, keşiflerin, icatların yapılabilmesi, bir dış unsurun yok ediciliğine karşı koyabilmenin yollarının araştırılması bulunulan ortamdan uzaklaşarak diğer coğrafyalarda neler oluyor

bunlara bakabilmekle mümkündür. Bulunduğu yerden dışarıya çıkmaya cesaret eden insan için önündeki bilinmezliklerle dolu yollar macerayı sunarken karşılaşılan zorluklar ise öğrenilmiş bilgilerle aşılır. Kahraman destan boyunca amacına ulaşmak için çıktığı yolda pek çok zorlu şartlarla karşılaşır ve bunların bazısını kendi hünerleriyle, geri kalanını da davasına destek veren kişilerin yardımlarıyla aşar.

Kahramanın maceraya çıkması toplumsal boyutların yanında kişisel psikolojik boyutları da olan bir süreçtir. Kendi benliğiyle yüzleşme ve benliğin aşılmasını içeren macera süreci destan metinlerinde merkezi kahraman üzerinden işlenir. Kahramanın kendi gerçekleriyle karşılaşması zorluklarla yüzleşmesine bağlıdır. Her zorlu durum kahramanın kendinde barındırdığı olumlu ya da olumsuz özellikleri ortaya çıkarır. Kahramanın olumlu özellikleri başarısını kolaylaşırken olumsuz yönlerine yenilen kahraman ise zarara uğrar. Zarara uğradığı durumlardan kurtulması da yine kahramanın olumlu özelliklerinin olması ve bunlardan destek alabilmesiyle mümkündür.

Destan kahramanının davranışları onun psikolojik yönlerini de ortaya koyar. Psikolojik açıdan esnek tabiatlı olan kahramanlar kendisi dışında başkasının duygu ve düşüncelerine de önem verip bunları gözetirken yalnızca kendine odaklı olan kahramanlar da mevcuttur. Psikolojik açıdan doğruya, güzele, adil ve eşitlikçi olana yönelen kahraman zafere giden yolda sorunların üstesinden daha kolay gelip amacına ulaşır; ancak aksi yönde hareket ederek benmerkezci davranan, yalnızca kendi fikrine göre yön tayin eden kahraman zorlukları aşmak konusunda sekteye uğrar. Bu noktada benliğin aşılmasını konu edinen C. Gustav Jung'un ve Otto Rank'ın üzerinde durdukları arketip kavramının destanlara yansıyan yönü dikkat çekicidir.

> Ben'imizin ötesinde, yalnızca toplumsal bilinç, yani üstben değil, aynı derecede çekici figürler içeren, kendi derinliklerimizdeki ortak bilinçdışı da vardır. Birinci durumda, insan dünyaya açılır; ikinci durumdaysa, o dünyadan uzağa çekilip, ortak bilince gömülebilir. Bir iç imgesi ile özdeşleşerek ya büyüklük ya da hiçlik duygularına kapılır; kendisini kahraman, insanlığın kurtarıcısı, öç alıcı, şehit, sürgün gibi duyar (Jung, 2006: 42).

Kahramanın yurdundan uzaklaşmasıyla gerçekleşen ayrılma, aileden, çevreden, alışılmış düzenden ilk kopuşu simgeler ve bu sayede yeni bir gerçekliğe adım atılabilir. Var olan gerçeklikten sıyrılıp başka gerçekliklerle yüzleşip sonunda kendi gerçekliğini yaratması için kahramanın öncelikle yurdundan ayrılması gerekir. Bu kopuş bir bakıma güvenli anne karnından çıkış gibi de düşünülebilir ve bir hâlden başka bir hâle geçiş için bu kopuş ilk şartı

oluşturur. Anneyle çocuğu bağlayan göbek bağının kopuşu gibi kahramanın da toplumuyla olan göbek bağını kopartması, ancak yine toplumu için yeni bir benlikte yeni bir düzlemde var olabilmesi gerekir. Kahramanın maceraya atılması için bildik düzenini geride bırakarak yurdundan uzaklaşmasıyla erginlenme süreci başlar. Yola çıkmak yani bulunduğu mekândan uzaklaşmakla başlayan erginlenme sürecinin sonu yetkinliğe ulaşmaktır. Yol boyunca yaşananlar erginlenme sürecinin bir parçası olarak kahramanın içinde bulunan cevherlerin ortaya çıkmasına ve eksik yönlerin tamamlanarak mükemmelliğe ulaşması için aşılması gereken eşiklerdir. Bu kapılar aşıldıkça kahraman özüne ulaşır, ondan sonra toplumunca lider ya da kahraman diye anılan bir yapıya kavuşur.

Yola çıkmak, erginlenmek bulunduğu yerden uzaklaşmak ve bu sayede hedeflenen hazineye ulaşmak ancak önce kendine ulaşmakla gerçekleşir. Kahramanın yola çıkışı kişisel ve toplumsal gereklilikler barındırmakla ilk aşılması gereken eşik kahramanın benliğini aşmasıdır. Çocukluktan ergenliğe geçiş için nasıl ki ilk kahramanlığın sergilenmesi ve kişinin kendini topluma kabul ettirmesi gerekliyse ergenlikten erginlenmeye giden yolda da kahramanın yaşadığı toplumun güveli sınırlarını aşması gerekir. Sınırların aşılması ve karşılaşılan zorlukların üstesinden gelinmesiyle süren macera, kahramanın erginlenip topluma geri dönmesiyle son bulur. Simurg efsanesinin anlatıldığı Mantıku't Tayr adlı eserde yer alan kuşların erginlenme süreci üzerinden destan kahramanın erginlenmesi bağdaştırılabilir[38]. Kendilerine bir padişah seçmek isteyen kuşlar Simurg adlı tüm kuşlardan daha üstün ve daha bilge bir kuşun varlığından haberdar olurlar ve Hüthüt kuşunun önderliğinde Simurg'a ulaşmak için yola koyulurlar. Uzun ve meşakkatli yolculuğa dayanamayan binlerce kuştan yalnızca otuz tanesi Simurg'a ulaşır ve ulaştıklarında gördükleri Simurg aslında kendi birlikleridir; yani otuz kuş aynı zamanda Simurgdur. Simurg örneğinden hareketle kahramanın erginlenmesinin ancak çıkılan yolculukta aşılan eşikler sayesinde olacağına dair İbrahim Gürses makalesinde şunları aktarmaktadır:

> Sonra Sîmurg'dan bir ses gelir. Ses şöyle demektedir: "Siz buraya otuz kuş geldiniz; otuz kuş gördünüz. Daha fazla yahut daha az gelseydiniz o kadar görünürdünüz. Burası bir aynadır!". Sonuçta bu makamda hepsi Sîmurg'da fani olurlar. Ayrıldıkları ve vardıkları yerin kendileri olduğunu görürler

[38] Arapça anka, Farsça "simurg" olarak bilinen, gerçekte var olmayan büyük bir kuştur. Anka, Kaf Dağı'nda yaşadığı sanılan tüyleri renkli, yüzü insana benzeyen kuştur. Avlanamayışı, ulaşılması güç oluşu ve ele geçmeyişi nedeniyle sevgiliye ve zor durumlara benzetilir. Üzerinde otus kuştan bir renk bulundurduğu için simurg diye anılır. Zümrüd-ü anka adıyla da geçer. Anka halk hikâye ve masallarında zümrüd-ü anka dıyla yardım eden, yardıma muhtaçları kanatlarıyla gidecekleri uzak yerlere götüren bir kuş. İnsanlar gib düşünüp, konuştuğu, çok geniş bilgi ve hünere sahip olduğu, kendisine başvuran hükümdar ve kahramanlara akıl hocalığı yaptığı yönünde rivayetler vardır (Artun, 2014: 42).

> ve artık ne yol kalır, ne yolcu, ne de kılavuz. Başta, kendilerinden yine kendilerine doğru yaşadıkları bu dönüşüm, arzu nesneleri ile özdeşleşme süreci onları şaşırtır. Hâla kendileri miydi, yoksa Sîmurg mu olmuşlardı bunu kestiremezler. Fakat zaman geçtikçe özne ile nesnenin birliği ve içlerindeki aydınlanma baki kalır (Gürses, 2007: 82).

Kuşların kendilerine bir başkan seçmek adına çıktıkları yolda binlerce kuştan geriye yalnızca otuz kuşun kalması çıkılan yolun ne denli zorlu olduğunu, geçilmesi gereken pek çok sınav sonucunda başarıya ancak bu şekilde ulaşılacağı anlatılmaktadır. Aynı zamanda bilinmezden bilgiye giden yol da kahraman için eşdeğer niteliktedir. Belli bir amaç için yola koyulan kahraman hedefine ulaşana kadar pek çok aşamadan geçer. Kahramanın çıktığı yolculuk birey olarak var olmasını, bağımsızlaşmasını sağlarken kahramana kendini tanıyıp eksik yönlerini telafi etme şansını da sunar. Ergenlik aşamasında olan kahramanın erginlenmesi yolda tamamlanır ve yurduna yetişkin bir insan olarak dönüş sağlamasına yardımcı olur.

> Bağımsızlığa doğru atılan adımlar ürkütücüdür, bireyselliği yitirerek çevrenin egemenliği altına girmek ise çaresizlik duygusunun yaşanmasına neden olur. Her iki duruma da eşlik eden duygu suçluluktur. Kendimize ya da çevremize ihanet etmenin suçluluğu. Ayrılma ve birleşmenin yarattığı çatışmalar evrenin doğasında da mevcuttur. Atom altı parçacıklar birbirlerinden uzak olduklarında birbirlerine doğru çekilirler, birbirine yapışır gibi olduklarında ise hızla birbirlerinden uzaklaşırlar (Rank, 2014: 9).

Destan metinlerinde kahramanın maceraya çıkması için gereken sebep bulunduğunda yapılması gereken yola koyulmaktır ve genellikle yurttan uzak bir yerde gerçekleşen mücadeleler sonucunda dönüş sağlanır. Kahramanın benliğini ortaya koyabilmesi için, kahraman olabilmesi için maceraya atılması ve evinden uzaklaşması gerekir. Türk destanlarına bakıldığında özellikle epik destanlarda kahramanın mücadele etmesi gereken güçler evinden uzaktadır ve bunların peşine düşülmesi gerekir. Bu yolda harcanan çaba, kahramanı erginlenmeye götürür ve nihai hedefine ulaşmasını sağlar.

Türk destanlarında kahramanın yurdundan uzaklaşması erginlenme yolunda attığı ilk adımı simgeler. Oğuz Kağan Destanı'nda Oğuz'un sefere çıkmadan evvel cihan hâkimiyeti niyetinde olduğunu duyurması ve burada sarf ettiği sözlerin ardından kendine boyun eğmeyenlere karşı sefere çıkması yurttan uzaklaşan kahramana örnek teşkil eder. Oğuz Kağan kendi boyunduruğu altına girmeyenlere karşı uzun müddet seferler düzenler ve etrafında bulunan hükümdarları kendine bağlayarak yurda geri döner. "Alalım yay ile kalkan, nişan olsun bize buyan, kurt olsun (bize) uran (savaş bağrışı), demir kargı olsun

orman, av yerinde yürüsün kulan, daha deniz daha müren (ırmak) güneş bayrak, gök kurıkan (çadır)" (Bang ve Rahmeti, 1936: 17). Oğuz Kağan'ın bu sözlerine bakıldığında cihan hâkimiyeti düşüncesi ve savaş nidaları görülmektedir. Kendi hâkimiyetine girmeyenlere karşı onlarla savaşacağını, güneşin değdiği ve gökyüzünün altında serili olan tüm topraklara hükmetmek istediği anlaşılmaktadır. Oğuz Kağan, yurdunda hüküm sürmenin kendisine yeterli gelmemesi, şanını uzak diyarlara taşımak istemesi hedefiyle çıktığı yolda pek çok zorlukla karşılaşır. Bu zorlukları yanında bulunan bilge ve cesur kişiler sayesinde aşarak yurduna zaferle döner. Yolculuk boyunca kendi aklı ve gücüyle aşamadığı zorlu durumların üstesinden yanındakilerin yardımıyla gelir. Oğuz Kağan'ın iş birliği ve iletişim becerilerinin kuvvetli olduğu, komutasında bulunanların fikirlerini açıklaması ve uygulamaya koyması için onlara şans sunduğu görülür. Her bir eşik aşılması gereken bir kapıyı teşkil eder. Bu kapılar aşıldıkça başarıya giden yol kısalır.

Destanlarda yer alan alp tipi olumlu nitelikleri kendinde barındıran bir kişidir ve bu kişinin ilk kahramanlığının ardından ergenliğe girmesi kişisel açılımın ilk basamağıdır. Bu ilk basamağın ardından ergenlikten erginliğe doğru geçiş ve bir yetişkin olarak toplumda yer edinmek için destan kahramanı yurdundan uzaklaşır. İçinde yaşadığı topumdan uzaklaşan ancak gayesi toplumuna faydalı olmak olan kahraman macera boyunca aştığı engellerle hem kendi olgunlaşmasını hem de toplumu adına temsil ettiği benliğin oluşmasını sağlar. Maceraları sonucunda yetişkinliğe ulaşan kahraman yurduna dönmesi için ilk olarak bulunduğu yerden ayrılması gerekir.

Nogay destan kahramanlarının da maceraya atılması için yurdundan uzaklaşması gerekir. Maceraya atılan kahraman, amacı peşinde ilerlerken ait olduğu güvenli ve bildik çevreden uzaklaşır. Böylece bilinmezliğe doğru ilerleyen alp tipi yurduna bir kahraman olarak dönmek için çıktığı yolda karşılaşacağı zorlukları aşmalı ve amacını gerçekleştirmelidir. Kahramanın maceraya atılmak için yurdundan uzaklaşmasına Nogay destanlarının tümünde rastlanılır. Nogay destanlarından Aysıl'ın Oğlu Ahmet Destanı'nda kahraman Ahmet'in maceraya atılması onun evinden ayrılıp Yanbek Han'ın yanında savaşa katılmak için yola çıkmasıyla başlar. Aysıl, oğlunun bu savaşa girmesini Yanbek Han için değil, kendileri de o hükümdarın altında yaşayan bir halk olmaları dolayısıyla millet adına ister. Verilecek mücadelenin Han'ın kişisel savaşı olmayacağını halkın bekası için olacağını söyler ve oğlu Ahmet'in bu savaşa girmesi için onu teşvik eder. Bu teşviki yaparken Aysıl,

oğlunun nerede mevzi alacağını da anlatarak bu mevziinin önemi üzerinde durur. Ahmet de babasının sözlerine uyar ve denilenleri yapmak için yurdundan uzaklaşarak savaşa katılır.

> Mende kaygı yok, sen bavrımdasıñ. Èndi kara halktıñ eskeri kaygı şegip, elinnen şıgıp, yav man sogıspaga bara turadı. Makul körsen, balam, kezüv saga kelgen soñ, sen endi kara halktan ayrılma. Ogıñdı, yayındı alıp, sen de sol kavgada bar. Bizi men Kalmık hannıñ yapsarında bir mañka töbe bar. Sol töbedi sen bet bagıs aldıñda alırsıñ. Èger ok pan atsıp baslasañ saga ok tiymes, seniv bir ogıñ yüz edemdi kıyar.
>
> Bende kaygı yok, sen bağrımdasın, şimdi cahil halkın askeri kaygı çeker, ülkesinden çıkıp düşman ile savaşmaya varır. Uyun görürsen balam sıra sana geldikten sonra, sen şimdi cahil halktan ayrılma. Okunu yayını alıp sen de o kavgaya var. Bizimle Kalmık Han'ın arasında bir Manka Tepe var. O tepeyi senden taraf kontrol altına alırsın. Eğer ok ile atışmaya başlarsan, sana ok deymez, senin bir okun yüz insan kırar (ND, 2014: 39).

Ahmet'in maceraya atılması Yanbek Han ile birlikte Kalmıklara karşı girişilen savaşta yer almasıyla başlar. Onun evden ayrılıp babasının tavsiyesi üzerine Manka Tepe'de konuşlanması ve bu mevziiden sürdürdüğü mücadele sonucunda başarıya ulaşmasına kadar geçen süre Ahmet'in yurdundan uzakta gerçekleşir. Kalmık Han ile Yanbek Han arasındaki mücadelede savaş meydanında yalnız başına kalıp Kalmık Han'ın askerlerini öldüren Ahmet önüne kattığı üç yüz at ve silahlarla birlikte Yanbek Han'a doğru yola çıkar. Bu sırada Aysıl, oğlu Ahmet'ten haber alamadığı için Yanbek Han'ın yanına gider. Aysıl, oğlunun savaş meydanında diğer askerlerle birlikte ölmüş olabileceğini öğrenir. Yanbek Han'ın sözleri karşısında umutsuzluğa kapılan Aysıl gece vakti yolda giderken üç yüz atı görür ve kimin buna baş olduğunu merak edip yaklaşınca oğlu Ahmet olduğunu anlar. Ahmet'e Şaarbek'in Temir ile evlendirileceğini, bu nedenle gidip sevdiği kızı alması gerektiğini söyler. Ahmet babasından aldığı haberler üzerine Şaarbek'i almak içi yola çıkar.

> Yanbek han asılsız etti. Meni ol körüp kalmadı, özimniñ de elim kalmadı, yaşav bermedi. Kenemde balam onun aytkanı bolmadı. Biz savmız. Èndi, balam, mennen tuvagan Ahmet bolatagan bolsan, sen bu yılkıdı aytap eketip Yanbek hannıñ aldına salarsın em Şaarbek erüvdi pişe edip alarsıñ.
>
> Yanbek Han asılsız etti. O beni görüp kalmadı, hayat hakkı vermedi. Gene de yavrum onun söylediği olmadı biz sağız. Şimdi balam benden doğan Ahmet sen, sen bu yılkıyı sürüp götürüp Yanbek Han'ın önüne salarsın ve Şaarbek güzeli eş olarak alırsın (ND, 2014: 42).

Ahmet'in Kalmıklar ile olan mücadelesini yurdundan uzakta gerçekleştirmesine ek olarak sevgilisi Şaarbek'i alabilmek için yeniden bir maceraya atılan Ahmet yine yurdundan

uzak düşer. Kahramanın yurdundan uzaklarda sürdürdüğü macera hem kendi şanı hem de toplumsal amaçların gerçekleşmesi için gereklidir. Bu bağlamda Ahmet'in fakir halkı ezen Yanbek Han'dan kahramanlığı ile öç alması toplumsal çıkarları gözettiğini gösterir. Han'ın kızı ile de birbirlerini seviyor olmaları dolayısıyla Ahmet hem Kalmıklar ile olan mücadelede hem de sevgilisine kavuşmak için yurdundan uzakta gerçekleştirdiği maceralara atılır. Amacına tek başına ulaşan Ahmet sevdiği kız olan Yanbek Han'ın kerimesi Şaarbek'i de alarak yurduna bir kahraman olarak döner. Ahmet'in kahramanlığına giden o ilk adım yurdundan uzaklaşıp maceraya atılmasıyla başlar. Dolayısıyla Türk destan kahramanlarıyla eş değer nitelikte Ahmet de bir alp olarak kahraman olabilmek için öncelikle yurdunu, ailesini geride bırakıp ülküsünün peşine düşer. Kazandığı zaferler yurdundan uzakta gerçekleşir ve tüm bunların ardından topluma mâl olmuş bir kahraman olarak yurduna geri gelir.

Nogay destanları içinde Çora Batır Destanı'nda da diğer Türk destanlarında olduğu gibi kahramanın macerası için evinden ayrılması, yurdundan uzaklaşması şarttır. Bu destanda merkezi alp tipi olan Çora Batır, ailesine kötü davranan ve kendi atına da el koyan Aktacaı'nın Ali Bey'i öldürür. Bunun üzerine Kırım'da kendisine rahat vermeyeceklerini anlayan Çora ailesiyle vedalaşıp Kazan'a gider. Çora Batır, anne ve babası hariç eşi Erüv'den de izin alır ve eşi yaşanan durumlara çok üzülse de Çora'nın iyiliği için onun gitmesinin daha hayırlı olacağını söyleyip Çora'ya bazı uyarılarda bulunur:

Aksam şaktan atlanıp	Akşam vakti atlanıp
Talpınıp Tarlan tavdan öte sen	Kopup Tarlan dağdan geçmesen
Kazandağı Kazı Gerey hanlardın	Kazandaki Kazı Giray hanların
Kapısının karsı aldında turma sen	Kapısının karşı önünde durma sen
Kazandagı kartlardın	Kazandaki yaşlıların dileğini geri salma sen
Tilegin geri salma sen	Kazan ülkesinde han olsan
Kazan elde han bolsan	Haberin ülkeye şan olsa
Hatarın elge dan bolsa	İhtiyarlamaış babanı
Kartayganda atandı	Bir yoklamayı bırakma sen (ND, 2014: 84)
Bir yoklamay koyma sen	

Çora Batır'ın Kırım'ı terk edip Kazan'a gitmesi Aktacı Ali Bey'i öldürmesinin ardından gerçekleşir ve burada eşinden izin ve tavsiyeler alan kahraman yola çıkar. On sekiz yıl Kazan'da kalan Çora Batır memleketine geri dönemez ancak bir kahraman olarak anılır. Çora Batır'ın kahraman olmasını sağlayan ilk etken onun yurdundan ayrılıp maceraya atılmasıdır.

Kahramanın yurdundan uzaklaşıp nam salmasına bir örnek de Edige Destanı'nda yer alır. Edige'nin de düşmanları ile olan mücadelesi için yurdundan uzaklaşması gerekir. Onun ilk kahramanlığı, Toktamış Han'ın tekerlekleri altından geri kalanıysa altından ve gümüşten olan arabasına paha biçmesidir. Bu arabaya kıtlık zamanında bir ekmek bedeli biçen Edige verdiği cevapla Toktamış Han'ın dikkatini çeker.

__Èy baladı maga ketiriñiz!" deydi han. Alıp ketirdiler bayga adamnıñ kolınnan. "

__Èy, ne yetip yüressiñ?

__Men bir öksiz, bir bayda yuremen kullık etip.

__Mende etsen?

__Sende de eteyim.

__Ol bayda ne eteysiñ?

__Buzav bagaman

__Mende de buzav bak

__Yok sende buzav bakpayman

__Eşe tuvar bak

__Yok, tuvar da bakpayman

__Eşe koy bak

__Yok o da menim kullıgım tuvıl. Onnanda barıp buzavımdı bakkanım kolay.

__Yılkı bak, eşe __Yılkı bağayım

Bu çocuğu bana getiriniz dedi han. Zengin adamdan çocuğu alıp getirdiler.

__Sen ne yaparsın necisin?

__Ben öksüzüm, bir zenginin yanında çalışıyorum.

__O zenginde ne iş yapıyordun?

__Buzağı bakardım

__Bende de buzağı bak

__Yok sende buzağı bakmam

__Peki, sığırlara bak

__Yok sığırlara da bakmam

__Öyleyse koyunlara bak

__Yok, o da benim işim değil. Ondansa buzağı bakmam daha kolay.

__Öyleyse yılkı bak

__Yılkı bakarım (ND, 2014: 95).

Toktamış Han onu yanına çağırtır ve bu aşamadan sonra yurdundan uzaklaşıp Toktamış Han'ın hizmetinde yılkıcılık yaparak yaşamaya başlayan Edige'nin serüveni de başlar. Edige'nin yurdundan, yılkıcı ailesinin yanından ayrılması ile macera süreci başlar. Böylece babası Kutlı Kaya ve kendinin ezeli düşmanı olan Toktamış'ın yanına Kubugul adıyla yılkıcı olarak giren Edige maceraya ilk adımı atmış olur. Edige'nin ikinci macerası ise Toktamış Han'ın yanından kaçtıktan sonra başlar. Şahtemir Han'a gelen Edige burada hükümdarın kızını zorla alıp kendine eş yapan Kabardı Alp adlı dev ile mücadele eder. Bu devi yenerek öldüren Edige'ye Şahtemir Han kızını verir ve birlikte yaşamaya başlarlar. Bu kızdan Nuradin adında oğlu olur. Toktamış Han tarafından babası Edige'nin yıllar evvel yurttan sürgün edildiği gerçeğini dövüştüğü bir başka çocuktan öğrenen Nuradin öcünü almak için babasıyla birlikte harekete geçmek ister. Bu vesileyle Toktamış Han'a karşı savaş açan Edige onu yenilgiye uğratır. Edige'nin macerası yurdundan ayrılmakla başlar ve bu durum Türk destan geleneğinde diğer kahramanların maceraya atılmasıyla aynı hususa dayanır. Güvenli bölgeden çıkıp yurdundan uzaklaşan alp, maceralar sonucu kahraman olur. Alp tipinin hususiyetleri macera sırasında ortaya çıkar ve bu özellikler onun kahraman olmasına vesile olur.

Destan kahramanının erginlenme ve şöhret kazanma aşaması olan macera için gereken ilk şart yurttan uzaklaşma olduğundan Edil Sultan Destanı kahramanı Edil'in de yurttan uzaklaşması gerekir. Edil Sultan'ın toplum tarafından sevilen, sayılan bir kişi olmasını kendilerine karşı bir tehdit olarak algılayan Kırırm Hanları onu ortadan kaldırmanın bir yolunu aramaya başlarlar. Kırım Hanları, İran'da çıkacak olan savaşta Kızılbaşlar üzerine mücadele edilmesi için Edil'in gönderilmesi gerektiğini düşünürler. Buradaki amaç sayıca çok fazla olan Kızılbaşlar'ın karşısına Edil'i az kuvvetini çıkartmak ve savaş meydanında ölmesini sağlamaktır. Bu düşünceyle hareket eden Türk sultanları İstanbul'dan Edil'e bir mektup gönderirler. Edil Sultan bütün okuryazar ve mollalara haber salıp mektubu okutmak istese de yalnızca Abdul Kasım Çelebi adlı yaşlı yazılanları okur. Mektuba göre Edil Sultan'ın Kızılbaşlar üzerine sefere çıkması istenmektedir. Verdiği habere üzülen ve bu işin çok tehlikeli olduğunu bilen Abdul Kasım Çelebi sefer için gerekli olacak hazırlıkların neler olduğu da sıralar. Abul Kasım'ın tembihlerine göre savaşa koşulacak ve yüke koşulacak atları ayırıp hazır eder, ata binecek hünerli askerleri Nogay halkı içinden seçer, savaş araç gereçlerini hazırlar, savaş boyunca askerlerin gıda teminini gerçekleştirir, savaş boyunca kendilerine hizmet edecek olan atların beslenmesi için gereken yiyecekleri de tedarik edip yola çıkar.

Tobırşıdan to aldı	Topçudan top aldı
Topka eger at aldı	Topa koşulacak at aldı
İngilizden ot aldı	İngiliz'den ot aldı
Otka eger at aldı	Ota koşulacak at aldı
Kara tayak kara Nogay	Kara dayak Kara Nogay
Halkınnan	Halkından
Atka miner kişi aldı	Ata biner kişi aldı
Kara Nogay halkınnan	Kara Nogay halkından
Üydi aralap birdi aldı	Eve aralayıp biri aldı
Koñırattın Uzun Aydar betiri	Konur atın Uzun Aydar yiğidi
Oñ betine onu aldı	Sağ kenarına onu aldı
Üyisinniñ er Süleymen betiri	Evinin Er Süleyman yiğidi
Sol betine sonı aldı	Sol kenarına şunu aldı
Borahanlı anavdan	Borahanlaı orada
Aydınlı Èr Müsevke betiri	Aydınlı er Müsevke bahadırı
Art betine onı aldı	Arka kenarına onu aldı
Orak ulı Karasay	Orak oğlu Karasay
Han ulınday koskartıp	Han oğlu gibi perişan edip
Karsı aldına onı aldı	Karşı önüne onu aldı
Kemeşiden keme aldı	Gemiciden gemi aldı
Tirmenşiden un aldı	Değirmenciden un aldı
Keme men	Gemi ile
Azgın suvdan goritti	Azığını sudan geçirdi
Askerin kırdan yuritti	Askeri kenardan yürüttü (ND, 2014: 127)

Tüm tedbirleri alan ve ihtiyaçları belirleyip ona göre bir düzen içinde teminleri gerçekleştiren Edil Sultan tam bir hazırlık sağlayarak savaşa girişir. Kızılbaşlar gibi sayıca ve kuvvetçe üstün olan bir düşmana karşı alınan tedbirler yeterli gelmez ve Edil Sultan düşman eline düşer. Kızılbaşlar'a karşı savaşa girişeceklerini bilen Edil Sultan'ın yoldaşı Karasay önden gidip Kızılbaşların yurdunu gözler ve sayıca çok üstün olduklarını Edil'e bildirir. Bu sözler üzerine Edil, Karasay'ı korkaklık etmekle suçlar ve savaşacağını söyler. Kendisine inanmayan Edil'e karşı Karasay yanında getirdiği iki Kızılbaşı göstererek isterse onlardan da bilgi alabileceğini, korkaklıktan değil, gerçekten sayıca çok fazla olan Kızılbaşlara karşı şanslarının olmadığını söyler. İki Kızılbaştan birisi Edil Sultan'a Kızılbaşların yurdunda pek çok kale, aslan, kaplan, ejderha ve yılanlar olmakla birlikte binlerce askerlerinin bulunduğunu bunları aşamayacağını Karasay'ın doğru söylediğini anlatır.

Ay Soltanım, Edilim	Ey Sultanım, Edil'im
Aylanaña karayman	Dönüşüne bakarım
Tögeregiñ barlayman:	Çevresine giderim:
Dörtkiliñ bar da keñiñ yok	Dörtgenin var da genişi yok
Eskeriñin işinde	Askerinin içinde
Bir Karasay bolmasa	Bir Karasay olmasa
Bir şabarlık kişiñ yok	Bir savaşacak kişin yok
Munı mıvan sen abrıp	Bununla sen varıp
Yurt karlayday işiv yok	Yurt horlamak gibi işin yok
Tınlasañ kerek, soltavım	Dinlesen gerek, sultanım
Bogavanın Karasaydıñ sözüne	Dayanağı Karasay'ın sözüne
Tınlamasın sözive	Dinlemesin sözüne
Bargavlar kytıp kelmeydi	Varanlar dönüp gelmezdi
Yazık bolsa yaraydı	Yazık olsa iyiydi
Yas yas gava öziñe ay!	Gepgenç özüne, ey! (ND, 2014: 130)

Karasay çıkılacak olan İran seferinden Edil Sultan'ı vazgeçirmek için gördüklerini anlatır. Kızılbaşların sayıca çok fazla olduğunu , onları yenmenin imkansızlığını açıklar.

Koy kalası tagı bar	Koyun kalesi daha var
Arıslav mın kaplan bar	Aslan ile kaplan var
Ol da saga habılar	O da sana bulunur
Onnan da ötip ketseñ	Ondan geçip bir gitsen
Azdahaday yılan bar	Ejderha gibi yılan var
Ol da saga tabılar	O da sana bulunur
Onnan da ötip bir ketseñ	Ondan da geçip bir gitsen
Koy kalası tagı bar	Koyun kalesi dağı var
Olda sagı tabılar	O da sana bulunur
Onnan da ötip bir ketsen	Ondan da geçip bir gitsen
Bes mıñ esker kızılbas	Beş bin asker Kızılbaş
Beslenip turgan ol da bar	Beslenip duran oda var (ND, 2014: 131).

Karasay gözlemlerini anlatarak kendi askerlerinin az olmasına karşın Kızılbaşların oldukça kalabalık olmaları haricinde Koyun Kalesi adlı kalesinin geçilemez olduğundan söz eder. Bu kalenin etrafının Koyun Dağı adlı bir dağ sırasıyla çevrelendiğinden, bu dağda yaşayan çok sayıda yılanlar olduğundan bahseder. Bu memlekette aslan, kaplan, ejderha ve yılan gibi varlıkların bulunduğunu anlatarak bunların aşılamaz olduğunu ve az sayıdaki askerle mücadeleye girişen Edil Sultan'ın bu coğrafyada hezimete uğrayacağı konusunda kahramanı uyarır. Kırım Hanlığı'ndan çıkıp savaş için İran'a gidecek olan Edil Sultan'ı bu savaşın çetin koşullarından haberdar eden Karasay, Edil Sultan'ın kendi memleketinden ayrılmamasını tavsiye eder. Bu ikazlara karşı cesaretli bir alp olan Edil Sultan kendisine verilen tavsiyeleri korkaklık olarak düşünür ve hatta Karasay'ı da korkaklıkla suçlar. Kendisine var olan durum ne kadar anlatılsa, bu savaştan geri durması söylense de Edil Sultan hiçbir uyarıyı dikkate almaz ve yapmış olduğu hazırlıklara güvenip savaşa girişir.

Hiçbir uyarıya kulak asmayan Edil Sultan askerini toplayıp Kızılbaşların üzerine doğru harekete geçer. Edil, Kızılbaşların yurdunda Koyun Kalesi'ni, aslanı, kaplanı, ejderha

gibi yılanı geçer gider ve savaş meydanında Kızılbaşların çok askerine karşılık Edige'nin az askeri üstün bir mücadele verir. Edil'in mücadelesini gören Kızılbaş Hanı adamlarına Edil'i öldürmeden yanına getirmelerini söyler. Kızılbaş Hanı'nın yanına getirilen Edil'e savaşı bitirip dost olmayı teklif eden Han, bu dostluğun bir nişanesi olarak da saray kızlarından birini Edil'e vereceğini söyler. Kızılbaş Hanı'nın bu sözlerinde bir hile olduğunu düşünen Karasay, Edil'i uyardıysa da Edil bu uyarıyı önemsemez. Kızılbaş Hanı, saray kızlarından birini Edil'e verir ve Edil savaşı bitirip dönüş yoluna çıkar. Dinlenmek için Kür'de mola verirler. Mola yerinde Karasay nehrin Nogaylar tarafına geçip mola vermelerinin daha güvenli olacağını söylese de Edige onu yine korkaklıkla suçlar ve Kızılbaşlar tarafında mola verdirir. Edil'in Nogaylar tarafına geçmeyi reddetmesi ve kendisini korkaklıkla suçlaması üzerine Karasay kendisi nehrin Nogaylar tarafına geçip geceler. Gece olduğunda Kızılbaşlar baskın yaparak Edil'i tutsak alırlar. Sabah olunca Karasay suyun öte tarafına baktığında Edil'i göremez ve Kızılbaşlar'ın onu kaçırdığını anlar. Kızılbaşlardan kalan izleri takip ederek Edil'in tutsak olarak atıldığı zindana ulaşır ve burada Edil'in kendi Karaşal atına atlamasını söylediyse de Edil memlekete dönünce Karasay'ın bu durumu başkalarına anlatacağını söyleyerek zindanda kalır. Edil'in zindanda kalmasına gönlü razı olmayan Karasay ikinci kez onu kurtarmaya geldiğinde de Edil kendi kıyafetlerini bir başkasına giydirip onu gönderir. Durumu fark eden Karasay, Edil'in kendisiyle gelmek istemediğini anlar. Maceraya atılmak için yurdundan uzaklaşan ancak yoldaşının hiçbir sözüne kulak asmayan Edil Sultan her ne kadar kahraman şanına erişse de ülküsünü tamamlayıp yurda geri dönmesi mümkün olmaz.

Nogay destanlarından bir diğeri olan Kaoplanlı Batır Destanı'nda da merkezi alp tipi olan Koplanlı'nın yurttan uzaklaşıp geri gelene kadar geçirdiği aşamalar anlatılır. Bu süre zarfında şanını yücelten Koplanlı Batır yurttan uzaklaşmış ve macerasını uzak diyarlarda yaşamıştır. Koplanlı Batır'ın yurdundan uzaklaşmasının nedeni onun varlığını kendi tahtları için tehdit olarak gören hain hükümdarlar tarafından gerçekleştirilir. Nogay beyleri içinde hain olanlar oturup kimin hükümdar olacağı konusunda düşünürler. Buna göre Alşanır'ın han olmasını ve Koplanlı Batır'ın yok olmasını isterler. Bu düşüncelerle Alşanır hükümdar ilan edilir ve sıra Koplanlı'yı yurttan uzaklaştırmaya gelir. Alşanır Han bir mektup yazar ve bunu Koplanlı'ya verir. Kendisine teslim edilen mektubu denildiği gibi sultana ulaştırmak için yola çıkan Koplanlı Batır, mektupta yazan sözler üzerine tutuklanıp hapse atılır. Mektupta Koplanlı Batır'ın görüldüğü yerde tutuklanması emredilmektedir ve Koplanlı Batır zindana atıp zincirlenir.

Nogay biyler oltırısıp oy etken Alşañırdı mırzalıkka oymağa. Namart biyder oltırısıp oy etken, Nogay elden Koplanlıdı yaymağa. Şakırtıp Koplanlıdı keltirgen, ak kagıtka hat yazıp Koplanlıga berdirgen: Bu kâğıttı pelen yerge eltersiñ! Er Koplanlı aldı sermep kolına, Saldı bettir ol kâğıttı koynına.

Nogay beyler oturup düşünmüş, Alşanırı mirzalığa koymaya. Namert beyler oturup düşünmüş,. Nogay ülkesinden Koplanlı'yı yok etmeyi. Çağırtıp Koplanlı'yı getirip. Ak bir kağıda mektup yazıp Koplanlı'ya verdirmiş. Bu kağıdı falan yere götüresin, sen Koplanlı bizim söylediğimizi yaparsın. Er Koplanlı tutup eline verilen kağıdı aldı. Koydu, kahraman o kağıdı koynuna (ND, 2014: 165).

Tutuklanıp elleri ve ayakları kelepçelenen Koplanlı Batır, atıldığı zindandan eşi Karlıgaş'ın yardımıyla kurtulur. Hapisten kurtulan Koplanlı özgürlüğe kavuşarak Alşanır Han'dan öç almak için yollara düşer ve kendisine destek olacak birilerini arar. İlk olarak Batiy oğlu Barak Han'a ulaşır, ancak ondan yardım göremez. Barak Han'dan yardım alamayan Koplanlı eski dostu Mamay'a doğru yola çıkar ve Mamay'ın da isteği ile ona katılır. Mamay'ın yanında yaşamaya başlayan Koplanlı bir süre sonra memleketin Kızılbaşlar tarafından istilaya uğramasında onlara karşı savaşıp büyük yararlılıklar gösterir.

Süytip yaşap turganda Nogay elin toptap Kızılbastıñ Kasan değen hanı keledi. Nogaydıñ kartın, yasın kaldırmay kıradı, malın tonaydı. Nogaydıñ Sırlı Kalasın, Kumlı Kalasın basıp aldı. Nogay biyleri Kasannan korkıp oga eldin yartısın bereek boldılar. Èldegi eñ erüv atlardı, eñ erüv kızlardı da Kızılbastıñ eskerine ol Salıkka bereek boldılar.

Bu şekilde yaşarken Nogay ülkesini geçerek Kızılbaş'ın Kasan adlı hanı gelir. Nogay'ın yaşlısını, gencini hepsini mahveder, malını talan eder. Nogay'ın Sırlı Kalesini, Kumlu Kalesini basıp alır. Nogay beyleri Kasan'dan korkup ona ülkenin yarısını verecek olurlar. Ülkedeki en güzel atları, en güzel kızları da Kızılbaş'ın askerine ganimet verecek olurlar (ND, 2014: 175).

Destan kahramanlarının cesaretli olması onların önder vasıflarının en belirgin özelliğini teşkil ederken bu durumun bir örneği de Koplanlı Batır Destanı'nda görülür. Koplanlı Batır, Nogay beylerinin Kızılbaşlardan korkmamasını söyleyerek ilk cesur adımı kendisi atar ve yanında bulunanları yüreklendirir. Kızılbaşların sunduğu hediyelerin reddedilmesini ve onlarla savaşarak Nogayların yurtlarını kurtarabileceklerini dile getirir. Kahramanlara, beylere savaşmaları gerektiğini söyleyen Koplanlı en önde kendisi atılarak Küren atına da övgüler düzer.

Tañ ses bergende Küren at kırk künlik yoldı bir künde ötip, Kasan tartıp algan Nogaydıñ Sırlı Kayasına yetti deydi.

Tan ağardığında Küren at kırk günlük yolu bir günde alıp, Kasan'ın esir ettiği Nogay'ın Sırlı Kelse kelsin, mında

dünyada man bir Kızılbastıñ eskeri turı eken… Sonda Koplanlı yahşı hezirlenip, yav man sogıspaga şıgadı

Kalası'na ulaştı der. Gelir burada dünya kadar Kızılbaş'ın askerini görür… O anda Koplanlı iyice hazırlanıp düşmanla savaşmaya çıkar. (ND, 2014: 177)

Koplanlı Batır yurdundan ayrılıp bir çeşit resmi evrak olduğunu düşündüğü mektubu sahibine ulaştıracağını ve Nogayların başına seçilmiş olan Alşanır Han'a hizmet edeceğini zannederken Alşanır Han tarafından kandırılıp zindana attırılır. Eşi Karlıgaş tarafından kurtarılan Koplanlı Batır yanına asker alıp Alşanır Han ile savaşmak için Mamay Mirza'ya geldiğinde ona sığınır. Bu sürede Mamay'ın Kızılbaşlar ile olan mücadelesinde destekçi olur. Kızılbaşların hanını öldüren Koplanlı Batır bu savaşta büyük bir zafer kazanılmasına vesile olur. Onun macerası bununla sınırlı kalmaz. Koplanlı ve Mamay birlik olup Kızılbaşlar ile mücadele verirken onların boşta kalan yılkı atlarını Köbekli adında biri çalar. Bunu öğrenen Koplanlı hemen atına binip Köbekli denen adamdan, çalınan atları geri alır.

Süytip Koplanlı betir Nogaydıñ erinnen Kızılbas eskerin kuvadı, halktı bosatadı. Sırlı-Kaladı, Kumlu-Kaladı bosatadı. Koplanlı tagı da kayıtıp, Mamaydıñ kolında yaşap turganda, Köbekli değen şapkınlık etedi. Koplanlı da atan yılkaga yiberip yatıp uyklap turgan.

Böylece Koplanlı kahraman Nogay'ın elinden Kızılbaş askerini kovar, halkı serbest bırakır. Sırlı Kale'yi, Kumlu Kale'yi boşaltır. Koplanlı döner, Mamay'ın ilinde yaşayıp duruyorken, Köbekli adlı akıncılık eder. Koplanlı da atını yılkıya gönderip yatıp uyuklar (ND, 2014: 180).

Koplanlı ve ülkedeki diğer insanlar yatıp uyurken Köbekli adlı kişi akıncılık eder ve herkes uykudayken onların hayvanlarının çalıp gider. Koplanlı uyanıp olanları görünce Köbekli'nin peşine düşer ve onu yakalayıp hesap sorar. Koplanlı ve Köbekli dövüşürken Koplanlı'nın attığı mızrak Köbekli'nin kalbine saplanınca Köbekli oracıkta ölür. Köbekli'yi öldüren Koplanlı alıkonulan malları alıp ülkeye döner. Halk, Koplanlı'nın zaferini kutlar ve artık onun Alşanır'dan öcünü alma zamanının geldiğini söyler. Yanına kırk adam verilen Koplanlı, Alşanır'dan öcünü almak için yola çıkar. Koplanlı, dilenci kılığına girerek yılkıcılardan memleket hakkında haber sorar. Yılkıcılar, Alşanır'ın halka yaptığı zulümden bahseder. Bir zamanlar bu memlekette Koplanlı adlı bir yiğidin olduğunu, ancak Alşanır'ın onu da yurttan uzaklaştırdığını söylerler. Alşanır Han'ın Koplanı'nın eşi Karlıgaş'a ve annesine zulmettiğini, Karşıgaş istemediği hâlde onunla evlenmek için zorladığından dert yanarlar. Olanları işiten Koplanlı karısına yapılanlara dayanamayıp gece olunca Karlıgaş'ın kapısını çalar, misafir olarak kendisini kabul edip etmeyeceğini sorar. Karlıgaş dilenci kılığındaki kocasını tanımaz, ancak fakire yardım etmenin sevap olduğunu düşünerek onu

içeri alır. Karlıgaş'ın kendini tanımadığını anlayan Koplanlı yemek yiyip doyduktan sonra arkasında kendini rahatsız eden bir şeyin olduğunu, demir kızdırıp oraya basmasını Karlıgaş'tan ister. Koplanlı gömleğini sıyırıp sırtını açınca Karlıgaş onu sırtındaki beninden tanır ve iki âşık birbirlerine sarılırlar. Karlıgaş, Alşanır'ın kendilerine yaptığı eziyetleri anlatır. Koplanlı sabah olduğunda Alşanır'ın geleceğinden söz edip karısının Koplanlı geldi diye Alşanır'a haber vermesini isteyip gider. Kırk atlısına ok götüren Koplanlı sabah olunca Alşanır'ın üzerine yürür ve kendisi Alşanır'ın, Karlıgaş da Alşanır'ın karısının başını kesip öçlerini alırlar.

Koplanlı Batır'ın yurdundan uzaklaşmasının sebebi Alşanır adlı kişinin hükümdar ilan edilmesinin ardından kendisine muhalif olanları yurttan uzaklaştırma düşüncesi neticesinde tuzağa düşürülmesidir. Alşanır Han tarafından oyuna getirilen Koplanlı Batır kendisine verilen mektubu denilen yere ulaştırdığında bu mektupta yazanlar üzerine tutuklanır ve zindana atılır. Destan metninde Koplanlı Batır'ın macerası bu şekilde başlar ve uzun yıllara yayılan serüven onu önce Batıy oğlu Barak Han'a oradan da Mamay Mirza'ya ulaştırır. Mamay Mirza yanında bir süre yaşayıp onlarla birlikte Kızılbaşlara karşı savaşan Koplanı en son olarak Mamay Mirza'ya ait olan yılkı atları ve sürülerini çalıp götüren Köbekli'yi de öldürüp yanında barındığı Mamay Mirza'ya gönül borcunu ödemiş olur. Gösterdiği yararlılıklar neticesinde yanına kırk adam verilen Koplanlı Batır ülkesine döner ve kendisini yurttan uzaklaştıran, eşi Karlıgaş'a ve annesine türlü eziyetler yapan Alşanır Han'dan öcünü alır. Destanda kahramanın yurttan uzaklaşması her ne kadar tuzağa düşürülerek gerçekleşmiş olsa da onun öç almak için güç toplayıp geri gelmesi ve bu süre zarfında da çeşitli kahramanlıklar sergilemesini içeren olaylar bütünü kahramanın macerasını yurttan uzakta gerçekleştirdiğine bir örnektir.

Nogay destanları arasında Mamay Destanı kahramanın macera silsilesini yurttan uzakta geçirmesine güzel bir örnektir. Kahraman Mamay, yeğeni Bekmirza'nın öcünü almak için halkı Mamay Tepe'ye toplar ve onlarla istişare eder. Halka danışmanın haricinde babalığı Asan Abız'ın da görüşlerini alan Mamay, yeğeni Bekmirza'nın öcünün alınmasının uygun bulunması neticesinde harekete geçer. Kardeşleri Orak, Targıl, Sıydak ile babalığı Asan Abızı da yanına alarak askerleriyle birlikte Kırım'a doğru yola çıkar. Yurdundan uzaklaşarak Kırım Hanlarının sarayına gelir ve onları Semerkand Hanı ile aralarındaki ihtilafı çözmek hususunda kandırıp yola çıkarır.

Sonı mınañ hannıñ üyüme baradılar. Han konak etti. Han habar soradı. Mamay ayttı: "Bizim Semerkand Hanı man davamızdı toktatıp ketsen eken". Ol zattı etermen sizge! Drdi Kırım han, tek sizin ekeviviz de maga ant etiviz	Böylece hanın evine gelirler. Han konuk etti. Han haber sorar. Mamay der: "Bizim Semerkand Hanı ile kavgamız var. Sen askerinle gelerek, bizim sınırımızı hududumuzu belirleyip o han ile ihtilafımızı çözsen". "İsteğinizi yaparım size" dedi Kırım Han, yalnız sizin ikiniz de bana söz verin, yüreğinizde kötülük olmadığına" (ND, 2014:213).

Kırım Hanı'nı kandırarak sefere Semerkand'a doğru çıkartan Mamay ve yanındakiler yolda çadır kurduklarında hanları tuzağa düşürüp öldürürler. Yeğenleri Bekmirza'nın öcünü almakla birlikte yurduna dönen Mamay bu süre zarfında yurdundan Kırım'a oradan da Semerkand üzerine hareket eder. Semerkand'a doğru giderlerken Kırım Hanlarını öldürmekle yarı yoldan dönen Mamay çıkmış olduğu bu macerada yurdundan uzaklara gitmek zorunda kalmış olur. Öcün alıp yurduna dönemsi ise onun giriştiği maceranın zaferle sonuçlanmasını sağlar.

Nogay destanları içinde hacimce küçük olan Er Çoban Destanı'nda da kahramanın macerası yine yurttan uzakta gerçekleşir. Er Çoban Destanı'nda Kaptavlı Beygazi'nin çaldığı yılkı atlarını geri almak için maceraya atılan Er Çoban yurdundan çok uzaklaşmaz ancak bulunduğu yerden biraz daha uzak bir yere gider. Kahramanın yurdundan uzaklaştığına dair bir bilgi olmasa da Beygazi atları alıp dörtnala gidip dağa çıkar. Belirtilen yer belli bir mesafede gibi anlatıldığından yurttan uzaklaşma uzak ülkelere yönelme biçiminde değildir. Her şeye rağmen Er Çoban bulunduğu yerden uzaklaşmak ve çalınan atların peşinden gitmek zorunda kalır. Beygazi'yi takip ederek onun ilerlediği istikamete doğru yedi arkadaşıyla birlikte gider. Yaklaştığında ise arkadaşlarını ardında bırakıp Beygazi ile yalnız görüşür.

Nogay alplerinden biri olarak Bozyiğit Destanı kahramanı olan Bozyiğit de çıktığı macerada yurdundan uzaklaşır. Yıllarca sevdiği kızı arayan kahraman, sonunda izine rastladığı sevdiğine kavuşmak için yoldaşı Kemal ile kırk gün yürüyüp Savbavmal'ın şehrine gelir.

Bozyigit em yoldaşı kırk kün yürip Savbavmal dın şaharına kelediler. Onlar orada konıp kaladılar.	Bozyiğit ile yoldaşı kırk gün yürüyüp Savbavmal'ın şehrine geldiler. Onlar orada konakladılar (ND, 2014: 61).

Bozyiğit yoldaşı Kemal ile birlikte çıktığı yolculukta yıllarca yürür. Son olarak Savbavmal'ın yakınına gelip ona ulaşana kadar da kırk gün yürürler. Kırkıncı gün sevdiğinin şehrine ulaşan Bozyiğit burada konakladığı sırada bir düş görür. Düşünde sevgilisi Savbavmal'ı ve onunla bir olup uçtuğunu görür. Yurdundan, anasından, atasından yıllarca ayrı düşen Bozyiğit sonunda rüyasında görüp âşık olduğu kıza ulaşır. Bu onun macerasını oluşturan bir amaçtır ve bu amaç da yurdundan uzak yerlerde gerçekleştiğinden Bzoyiğit uzak diyarlara yolculuklar yapar. Hükümdarın kızı olan Savbavmal ile Bozyiğit her ne kadr birbirlerini seviyor olsalar da kızını bu gence vermek istemeyen Han tarafından Bozyiğit öldürülür.

Nogay destan kahramanlarının maceraya atılmalarıyla başlayan erginlenme ve şan alma aşaması yurtlarından uzak diyarlarda gerçekleşir. Bu uzak diyarlarda yalnız ya da yanında çok az güvenilir yoldaşıyla birlikte hareket eden kahraman ülküsünü gerçekleştirmek adına mücadele verir. Bazı kahramanlar hedeflerine ulaşırken bazısıysa amacına ulaşamadan vefat eder. Kahramanın amacına ulaşıp ulaşmaması fark etmeksizin maceraya çağrılıp bu çağrıya icabet eden alp tipi için çıkılan yol ve o yolda geçirilen süre önemlidir. Kahramanların maceraları yurtlarından uzak diyarlarda gerçekleşirken yalnızca hedeflenen amaç tamama erdirilmeyip kahramanın bireysel gelişimi açısından erginlenmesi de tamamlanmış olur.

4.1.12. Kahraman Macerasında Yalnızdır

Destanlarda kahramanın merkezi konumda olması tüm olayların onun çevresinde gelişmesini sağlar. Maceraya atılmak için gereken sebep bulunduktan sonra harekete geçen merkezi tip, serüvenini kendi çabasıyla tamamlanmalıdır. Destan geleneği doğrultusunda kahramanın amacı para kazanmak, gücünü ya da zekâsını sınamak değil, içinde bulunduğu toplum ve hatta bazı destanlarda ise tüm dünya tarafından kahraman sıfatıyla anılmaktır. Destan kahramanı kendi mevcudiyeti üzerinden topluma mal olmak adına öncelikle yurduna musallat olan belayı çözmek için memleketinden uzaklaşır. Merkezi tipin kahraman olabilmesi için gereken şartlar destanın başından beri o kişi üzerinden işlenir ve hedefe ulaşılabilmesi de yine belirli kalıpsal davranışların yapılması gerekir. Kahraman için çok para kazanmak, malının mülkünün çok olması gibi ekonomik hedefler olmadığı gibi macera sırasında kazanılanlar da muhtaçlara dağıtılarak cömertlik ve tok gözlülük sergilenir. Hükümdarlık kazanılacaksa yine adaletli bir şekilde kazanılmalıdır ki zulmeden bir kişinin

kahraman olması söz konusu değildir. İnsanları kandıran ya da boş umutlar veren sahtekâr kişilerin de yine kahraman olması beklenmez. Bu durumda daha sayılabilecek pek çok iyi özelliğin kahraman olacak kişide bulunuyor olduğunun anlaşılması adına kahramanın yola çıkması ve zorlu sınavlardan geçmesi gerekir. Bu zorlu sınavların çoğu kahramanın kendi benliğinde barındırdığı hususiyetler sayesinde aşılmalıdır ki onun mevcudiyetinde bulundurduğu güzellikler görülebilsin.

Merkezi tipin sıradan insanlardan ayrışması için onun geçeceği sınavlar yolu da sıradanlıktan mümkün olduğunca uzak olacaktır. Bu yolda tek başına devlerle, ejderhalarla, çok başlı yılanlarla ya da bir orduyla savaşma gibi durumlarla karşılaşılır. Olağan varlıkların kahramanın gücünün çok üstünde olması ya da olağan dışı varlıkların saldırılarına maruz kalınması kahramanlığa giden yolda aşılması gereken engellerdir. Olağan dışı hususiyetteki varlıklarla savaşırken bile kahraman kendine barındırdığı olumlu özellikleri ön plana çıkarır. Engellerle dolu macera yolunu aşıp nihai hedefine ulaşmak için çaba gösteren kahraman giriştiği mücadelelerde genelde yalnızdır. Kahraman karşılaştığı engellerle kendi başına savaşmalıdır ki sıradan insanlardan ayrışsın ve kahraman olduğu anlaşılsın.

Kahramanın tek başına yaptığı mücadelede kendinde barındırdığı tüm özellikleri ortaya koyması gerekir. Destan boyunca pek çok zorlukla karşılaşan kahramanın yürüttüğü mücadelede içinde aşması gereken engeller gücünü aşan yapıda da olabilir. Bu gibi durumlarla karşılaşan kahraman desteğe ihtiyaç duyar. Destanda kahramanın yoldaşı, bilge aksakal, eşi gibi olağan kişilerin yardımını olabileceği gibi olağan dışı unsurlardan kanatlı atının, ilahi kuvvetler gibi varlıkların desteğini alan merkezi tip macerasında ilerler. Kahramanın ilahi güçlerin desteğini alması onun göksel kutsiyetine bir göndermedir ve hareketlerinin Tanrı tarafından onaylandığını gösterir. Bu gibi durumlar merkezi alp tipinin serüvenin ilahi destekçileri olduğu anlamına gelerek çıkılan yolun meşruluğuna işaret eder. Ancak destanlarda serüvenin odak noktası kahraman olduğundan süreç de onun üzerinden ilerler. Böylece kahraman yola çıkarken, karar alırken ve zorluklarla mücadele ederken genellikle yalnızdır.

Kahramanın özelliklerinin belirginleşmesi için macerasının büyük bölümünde ve zorlu durumlarda yalnız olması gerekir. Kahramanın geldiği bu aşama Axel Olrik'in epik yasalarından dört numaralı maddeyi hatıra getirir. A. Olrik'in bir sahnede iki kuralı ile anlatılmak istenen husus kahramanın odak noktası hâline getirilmesidir. "Bütün anlatı boyunca sadece iki kişinin aynı sahnede ortaya çıkmasıdır. Bu kural zıtlık kuralını

tamamlamaktadır. İki, aynı zamanda ortaya çıkan en yüksek kişi sayısıdır. Aynı zamanda ortaya çıkan üç kişiden her birinin kendi kişilikleriyle rol alması geleneğinin bozulması demektir" (Çobanoğlu, 2002: 116). Bu yasa çerçevesinde düşünüldüğünde kahramanın düşman unsurla karşı karşıya kaldığı sahnelerde genellikle iki kişinin varlığı söz konusudur. Mücadele zamanlarında kahraman ve karşıt unsur baş başadır ve kahramanın akli ya da fiziki kuvvetinin ön plana çıkması beklenir. Kahramanın mücadele ettiği unsur olağan ya da olağan dışı bir varlık olabilir, ancak genellikle bununla tek başına mücadele söz konusudur ve o sahnede yalnızca iki kişinin varlığından söz edilir.

Türk destanları açısından da düşünüldüğünde kahramanın düşman unsurla mücadelesi baş başa gerçekleşir. Oğuz Kağan'ın canavarı öldürmek için ormana yalnız başına gidip onu kendi imkânlarıyla öldürmesinin anlatıldığı sahnede canavar ve Oğuz Kağan baş başadır. Benzer şekilde Nogay destanlarından Koplanlı Batır Destanı'nda ormanda geceleyen Koplanlı'nın yanına yaşlı adam kılığında gelip gecenin ilerleyen saatlerinde canavara dönüşen Arnaut isimli yaratıkla Koplanlı yalnız başına mücadele eder. Bu gibi durumlarda kahramandan beklenen davranış zekâsıyla soruna çözüm bulması ve kendisini koruyup iyi bir savaşçı olduğunu göstermesidir.

Kahramanın yalnız başına mücadelesinde sahnede iki kişinin varlığı zıt unsurlar ile desteklenir. Kahramanın temsil ettiği sıfatlar olumlu özellikleri ihtiva ederken mücadele ettiği varlık olumsuz nitelikler taşır. Cesur ve savaşçı özellikleri üst düzey olan bir kahraman kendisi kadar cesur ve savaşçı bir karşıt güçle çarpışırken dahi düşman tipini temsil eden unsur kötü karakterli bir yapıda olacaktır ki kahramanın mücadelesi haklı bir sebebe dayanabilsin. Bu bağlamda zıtlıkların savaşı bir sahnede iki kişinin varlığını ortaya koyarken kahraman genellikle yalnız başına mücadele verir.

Destanların bazılarında kalabalık düşman gruplarıyla ve hatta bir orduyla tek başına savaşan kahramana da rastlanılır. Burada kahramanın yalnız olması durumunda onun özelliklerinin yüceltilmesiyle olağan dışı niteliği öne çıkarılarak kutsiyetine vurgu yapılmış olur. Buna en güzel örneklerden biri Nogay destanlarından Aysıl'ın Oğlu Ahmet Destanı'nda bir ordu ile tek başına savaşıp düşmanı yenerek ganimetleri arabalara yükleyip gelen Ahmet'in düşmanla savaştığı sahnedir. Normal şartlarda ne kadar kabiliyetli bir savaşçı olunursa olunsun bir ordu askerle tek bir kişinin savaşması ve hepsini yenilgiye uğratarak hiç yara almadan yurda dönmesi mümkün değilken destan kahramanı Ahmet'in bunu gerçekleştirmiş olması onun olağan dışı niteliğini gösterir. Bu destanda da zor bir

durumda kalan kahraman, mücadelesini yalnız başına verir ve bu sayede kahramanlığı topluma duyurulmuş olur.

Destan kahramanlarının merkezi tip olmaları onların tekliğini destekler nitelikte macera boyunca çoğunlukla yalnız hareket etmelerini sağlar. Ancak gereken hâllerde kahramanların yardımcı unsurların desteğinde başvurdukları da göz ardı edilmemelidir. Merkezi tipin en büyük destekçisi bilge kişilerdir. Onlar kahramandan daha tecrübeli olmakla birlikte zaman zaman ilahi kudretlerinin de olmasıyla desteğine ihtiyaç duyulan kişilerdir. Sorunların çözümü için bu bilge kişilerin desteği konusunda verilebilecek en güzel örneklerden birisi Dede Korkut Destanlarından Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek Destanı'nda Bamsı Beyrek'in evlenmek isteğine mâni olan Banı Çiçek'in ağabeyi Delü Karçar ile konuşup sorunu çözmesi için Dede Korkut'a başvurulur. Dede Korkut'un yardımlarıyla sorun çözülür ve Banı Çiçek ile Bamsı Beyrek evlenir. Benzeri şekilde Nogay destanlarından Mamay Destanı'nda da bilge yönü ile her zorlu durumda Mamay'ın yanında olan Asan Abız destanın aksakal yardımcısı rolündedir.

Destanlarda bilge kişiler hariç kahramana yardımcı olan olağan ya da olağanüstü kişiler de vardır; ancak bunların yardımı maceraya atılan kahramanın pek çok sahnede yalnız mücadele verdiği gerçeğini değiştirmeyerek kahramanın merkezi alp tipi olarak varlığını sürdürmesine de engel teşkil etmezler. Kahramanlık konulu destanlarda merkezi tipin macerasına yalnız başına başlaması ve mücadele gerektiren hâllerde tek başına mukavemet göstermesi zafere giden yolda kahramanlık sıfatını elde edebilmenin şartı olarak karşımıza çıkar. Bu sayede kendi benliğiyle yüzleşen merkezi tip topluma geri dönerken kahraman sıfatını elde eder. Nogay destanlarında da aynı durum söz konusu olup destan kahramanının amacı maddi değil manevi yöndedir. Bu amaç doğrultusunda yola koyulan kahraman maceranın önemli aşamalarında tek başına hareket eder.

Nogay destanları içinde Aysıl'ın Oğlu Ahmet destanının alp tipi Ahmet'in ilk mücadelesi olan Yanbek Han ile Kalmıklar arasındaki savaşa katılmasıdır. Ahmet bu savaşa tek başına katıldıysa da Yanbek Han'ın ordusu içindeki bir asker konumundadır, dolayısıyla tam olarak yalnız olduğu söylenemez. Destanın ilerleyen kısımlarında Yanbek Han'ın savaşı bırakıp geri çekilmesi ve kendisiyle birlikte ordusunun da savaşı bırakıp yurda dönmeleri neticesinde cenk meydanında Ahmet yalnız kalır. Yalnız başına bir ay boyunca savaşan Ahmet sonunda Kalmıkları yenilgiye uğratıp ganimetlerle birlikte Yanbek Han'a gelir.

Ahmet bayağışılatıp Kalmık hannıñ nekeri men özi yalgız sogısıp kaldı.	Ahmet bayağı bir zaman Kalmık Han'ın askeriyle kendisi yalnız savaştı (ND, 2014: 39).

Destanın bu kısmında Ahmet'in yalnız başına bir ay boyunca savaş verdiği ve daha sonra başarıya ulaşıp Kalmık Han'ın Karager atına binip önüne de üç yüz at katıp kalan ganimetleri yükleyip Yanbek Han'a geldiği anlatılır. Bu savaşta Ahmet'in yalnız başına mücadele verip ölmeyerek savaştan zaferle çıkmasına hem Yanbek Han hem de halk çok şaşırır. Ahmet'in tek başına verdiği mücadele yalnızca Kalmıklara karşı olmamıştır. Kendisine savaş öncesi sözü olduğu hâlde kızı Şaarbek'i savaş sonunda Ahmet'e vermekten vazgeçen Yanbek Han'a karşı Ahmet yine yalnız mücadele eder. Şaarbek ile birbirlerini seven Ahmet, sevgilisine güzellikle kavuşamayacağını anlayınca onu kaleden kaçırır. Ahmet sevgilisi Şaarbek'e seslenip kaleden atlamasını söyler ve yamçısını açarak onu tutar.

Şaarbek tüyümşigin alıp şarlaktan atılıp, bulgalanklanıp, kelip Ahmettiñ tutup turgan yamışşını tüsedi. Sol seatley Ahmet, Şaarbekti yamşısnna oarap, atka artına otırtadı. Endi ketemiz değende, han turgan üyden külki, esirik davıs eşitilerdi.	Şaarbek bohçasını alıp kaleden atlayıp kıvrılarak gelip Ahmet'in tutmakta olduğu yamçısına düşüyordu. Oanda Ahmet, Şaarbek'i yamçısına sarıp atın arkasına oturttu. Şimdi gidiyoruz dediğinde han evinden gülmeler, sarhoş sesleri işitildi (ND, 2014: 50).

Şaarbek'i kaleden kaçıran Ahmet, Karager atı ve kır atın sayesinde kalenin kapılarını aşıp yurduna doğru yola çıkar. Bu durumda Ahmet, Şaarbek'i korunaklı kaleden kaçırırken yalnız başınadır. Dolayısıyla yeni bir maceraya çıkan Ahmet ile Şaarbek'in düşmanlardan kurtulup sakin bir hayat sürmelerine vesile olacak ilk cesur hareketi Ahmet tek başına, kimseden yardım almadan gerçekleştirmiş olur. Destan metninde anlatılan her iki macera sahnesinde de Ahmet yalnız başına hareket eder ancak olağan yardımcı tiplerin ufak desteklerini alır. Buna karşın mücadelenin büyük kısmında Ahmet yalnız başınadır ve onun bu direnişi kahraman sıfatına nail olmasını sağlayan önemli bir etkendir.

Nogay destanları içinde kahramanın tek başına mücadele verdiği destanlardan bir de Çora Batıır Destanı'dır. Ali Bey'in kötü davranışlarının ardından intikam alması gerektiğini söyleyen babası Narik'in sözleri üzerine yola çıkan Çora Batır, Ali Bey ile yalnız başına mücadele eder. Ali Bey hem bir yetişkin hem de tecrübeli bir asker olmasına karşın Çora Batır'ı alt edemez. Bir diğer yönden düşünüldüğünde Ali Bey'in yalnız olmadığı, Narik'in evine de yalnız gelmediği, dönüş yoluna da yalnız çıkmadığı, yanında adamları bulunduğu hesaba katılmalıdır. Bu durumda Çora Batır tek başına bütün adamları bertaraf etme gücünü

kendinde bulmuş gözükür. Nitekim Ali Bey'in ölüm sahnesinde Çora Batır'ın yalnız olduğu görülür.

Aktacı'nın Ali Bey'in ölümüne sebep olan Çora Batır yurdundan uzaklaşıp Kazan'a yalnız başına gelir ve burada da giriştiği mücadelelerde yalnızdır. Kazan'a geldiğinde onu misafir edip yanında barındıran kişi Sali Kart isimli bir yaşlıdır. Sali kartın yanında dokuz yıl yaşayan Çora Batır bir gün kahramanların toplanmış olduğu bir meclise gider. Burada Sali Kart onu öven sözler söyler, ancak kimse Çora Batır'ı tanımaz. Tanınmayışına alınan Çora Batır kendini tanıtıcı sözler söyler ve bunun üzerine mecliste bulunan iki yiğit Çora Batır'ı tanır. Buradan da anlaşıldığı üzere Çora Batır maceraları boyunca yalnız başına mücadele etmiştir ve zaferleriyle anılırken halk içinde fiziken çok da tanınmamıştır. Bu durum kahramanın şöhret kazanmaktan başka gayesi olmadığını, halkı adına yaptığı hizmetlerle anılmak istediğini gösterir. Ancak Kazan şehrinde yaşamaya başladığından beri Çora Batır burada da kahramanlıklarını sergileyerek şehre saldıran düşmanlara karşı mücadele verir. Kazan halkının yanında olup onları korumak için uğraşır. Onun kahramanlıklarından halk haberdardır, ancak birebir kendisini tanımadıklarından Sali Kart'ın evindeki mecliste bulunan yiğitler de karşılarındakinin Çora Batır olduğunu anlamazlar. Sali Kart'ın getirdiği kahramanlardan ikisi Çora Batırı tanıyıp şunları söylerler:

Onnan soñ kahraman Kulınşak betir namıslanıp bulay tolgaydı:	Ondan sonra kahraman utanıp şunları söyledi:
Saar tannan bilengen	Sihir sabahtan bilinir
Sapı hanım biykediñ	Sapı hanım prensin
Sarayınıñ karsı aldına kelgende	Sarayının karşı önüne geldiğinde
Karager erüv atı süringen	Karager güzel atı sürçen
Narik ulı sen me èdin?	Narik oğlu sen mi idin
Saadat kölde yaşagan	Saadet gölünde yaşayan
Togız yıl konak bolıp aşagan	Dokuz yıl konak kalıp doyan
Narik ulı sen me èdin?	Narik oğlu sen mi idin?
Sadaktı belge ilmediñ	Sadağı beline takmadın
Saklık mınan yurmediñ	Uyanıklık ile yürümedin

Saksızlıkta tanıskan	Saksızlıkta tanışan
Narik ulı senme èdin?	Narik oğlu sen mi idin? (ND, 2014: 87).

Mecliste bulunan Kulınşak adlı kahraman, sabah erken vakitte Kazan'a gelip sarayın önünde Karager atını dolaştıran, dokuz yıl Kazan'da konaklayıp, sadağını beline takmayan kişinin Narik oğlu Çora olduğunu söyler. Bu sözleri söyleyen Kulınşak mecliste bulunanlara dönerek Çora Batır'ın kıymetli bir savaşçı olduğunu, şehri düşman bastığı sırada ilk karşı koyacaklardan biri olduğunu, onu tanımayıp, önemsemeyenlerin dikkatli olması gerektiğini, Kazan'a saldıran düşmanlara Çora Batır karşı koymazsa hallerinin perişan olacağı yönünde aktarımlarda bulunur. Burada yalnız başına dokuz yıldır Kazan'da yaşayan ve düşmana karşı koyan Çora Batır övülerek onun meziyetleri sıralanır. Aynı zamanda soyundan da söz edilerek Narik oğlu Çora nitelemesiyle babasının da ismi anılır ki bu durum Çora Batır'ın soylu bir nesilden geldiğine işarettir.

Argımakka arpa berip	Argımak ata arpa verip
Tal kurıkka baylañız	Dal kurıkka bağlayınız
Ayañız ban sıypañız	Avucunuz ile ok sayınız
Kıstavlıda, kıyında	Acelede zahmetle
Tatar atka yol berip	Tatar ata yol verip
Tanavınnan kan kelip	Burun deliklerinden kan gelip
Tarbayıp yolda tursa körersiz	Hastalanıp yolda dursa görürsünüz
Kazannın aldı boz kamış	Kazan'ın önü boz kamış
Èndigiden soñında	Şimdikiden sonunda
Kalınlıkta körersiz	Ormanda görürsünüz
Sıraga kelgen betirge	Başarıp gelmiş kahramana
Şın ayağın kuyıñız	Porselen kadehini koyunuz
Sıradan orın beriniz	Sıradan yer veriniz
Kazan atlı saarga	Kazan adlı şehre

Şurkıldagan avır esker tolganda Gürültülerle ağır aker dolanda

Karao tursa körersiz. Bakıp dursa görürsünüz. (ND, 2014: 87)

Mecliste karşılıklı söylenen sözlerle Çora Batır övülür ve onun yalnız başına verdiği düşman mücadelesine dikkat çekilir. Çora Batır'ın gücü ve cesareti Kazan halkına da umut verir. Çünkü her daim düşman korkusu yaşayan halk, bir saldırıyla karşılaştığında yanlarında onlarla birlikte savaşacak güçlü kişilerin varlığına güvenmektedir. Çora Batır'ın daha önce Aktacı'nın Ali Bey'i öldürdüğünü bilmelerinin haricinde onun adaletli ve cesur oluşu ile kendilerinin zor gününde de yanlarında olacaklarına inanırlar. Halkın, Çora Batır'a duyduğu inanç boşa çıkmaz ve Çora Batır on sekiz yıl halkı için düşmanla mücadele eder. Tek başına verdiği mücadelelerde Çora Batır şan almaktan, çaresiz halka yardımcı olmaktan başka gaye gütmez. Bu destanda da kahramanın macerasında verdiği mücadele boyunca yalnız olduğu görülür.

Destan kahramanları içinde Edige Destanı'nda yer alan merkezi alp tipi olan Edige giriştiği mücadelelerde yalnızdır. Edige'nin zengin bir beyin yanında gündüzleri buzağı bakması ve geceleri yılkıcı ailesinin evine gelmesiyle geçen süreçte onun evi bildiği yer yılkıcı ailesinin yanıdır. Toktamış Han'ın kıymetli madenlerden yapılmış arabasına değer biçerek yüksek zekâsı sayesinde hükümdarın dikkatini çekene kadar Edige, bir aile ortamında, köyde yaşamaktadır. Hükümdarın arabasına değer biçmesiyle onun yanında yılkıcı olarak işe başlaması Edige'nin yurdundan ilk uzaklaşmasıdır. Bir destanda merkezi tipin yurttan uzaklaşması macerasının başlangıcını oluşturur. Bu bağlamda kahramanın yalnız başına bu yolculuğa çıkması büyük bir önem taşır. Zira merkezi tipin şahsında barındırdığı çeşitli hususiyetler bu yalnız başına çıkılan yolda karşılaşılan durumlarda sınanır ve ortaya çıkar. Edige, hükümdarın yanında işe başlamayı kabul etmesiyle diğer dokuz yılkıcının arasına katılarak yurdundan uzakta yaşamaya başlar. Bu durum Edige'yi güvenli ve alışılageldik ortamdan sıyırarak kapasitesinin açığa çıkmasına vesile olur. Edige'nin yılkıcılık yaparken hükümdarın karşısında yalnız başına yer aldığı sahne daha önceki maddelerde zikredilen yoğurt çanağının üzerine konulan makasa karşılık Edige'nin iletilmek isteneni algılayıp buna mukabil bıçağıyla yoğurdu yemesidir. Edige'nin korkusuz tavrı hükümdarın dikkatini çeker ve onun içinde kendisine karşı bir kötülük olabileceğinden şüphelenen hükümdar, Edige'yi zindana attırır. Bir süre sonra bilgili kişilerle birlikte zindana gelerek Kubugul'un aslını öğrenmeye çalışan hükümdar onun Edige olduğunu anladığında Edige'yi öldürmeye çalışır. Bu durumu Sabıra adlı ozanın Edige'ye haber vermesiyle

kahraman zarardan kurtulur. Buraya kadar geçen zindan sahnesinde Edige'nin yalnız başına orada olduğunu ve verilen uyarı neticesinde de yine yalnız başına zindandan kaçmayı başardığı görülür. Zindandan çıkan Edige'ye dokuz yılkıcı yoldaşlık eder.

> Onıñ kim ekenin bilmeğe kerekem öltürmege kerek. Ol adam tek adam tuvıl. Toktamış yılkışılardan Kubuguldıñ asılınsoraydı. Onlar da bilmeydi. Toktamıs han Kubuguldı ılaydı. Eketip termediñ bir bölügine kapatırdı. Aslın bilgen soñ öltireyek bolıp. Termediñ başka böliginde han özi oltırıp, kasına eldin kartların, betirlerin yıydırdı.
>
> Onun kim olduğunu bilmem gerekli ve onu öldürmek gerek. O tekin bir adam değil. Toktamış yılkıcılardan Kubugul'un aslını sorar. Onlar da bilmezler. Toktamış Han Kubugul'u yakalar. Getirip zindanın bir bölmesine kapatır. Aslını öğrendikten sonra öldürecektir. Zindanın bir bölmesine hanın kendisi oturup karşısına ilin yaşlılarını batırlarını yığar (ND, 2014: 96).

Toktamış ve adamlarına karşı zindanda yalnız başına kalan Edige, Sabıra adlı ozanın uyarısıyla Toktamış'ın niyetini anlayarak zindandan kaçar. Edige zindandan dışarıya kendi imkânlarıyla kaçar ancak bu aşamadan itibaren dokuz yılkıcı dostunun desteğiyle Toktamış Han'ın elinden tamamen kurtulur ve yeni bir maceraya doğru ilerler. Şahtemir Han'a doğru yola çıkan Edige buraya yine kendi imkanlarıyla yalnız başına ulaşır. Şahtemir'e ait olan bu topraklarda pek çok atlı izi görüp sebebini araştırdığında Kabrdı Alp adlı devin varlığından haberdar olur. O devle mücadele edebilmek için öncelikle onun mahiyetinde olmak gerekeceğinden kendisi aşçı olarak tanıtır ve yemek pişirme işi için bu Kabardı Alp'in yanında aşçı olarak göreve başlar. Bu arda dokuz yılkıcı yoldaşı da her gece onun pişirip tandıra gizlediği yemeklerden yiyip dışardan gözcülük ederler. Kabardı Alp'in yanında bir süre yalnız başına çalışan Edige burada devin zorla alıkoyup evlendiği Şahtemir'in kızıyla tanışır. Kız, babasının daha önceden söyledikleri üzerine Edige'yi tanır ve Kabardı Alp'in elinden kurtulmak için Edige ile iş birliği yapar. Edige bir yolunu bulup bu devin canevinin neresi olduğunu öğrenmesini Şahtemir'in kızından ister ve devi öldürmek için plan kurar. Devin zayıflığını öğrenen Edige, kızı atına alıp kaçmak için dev ile mücadeleye girişir. Destanın bu aşamalarında Edige, yanında yoldaşları olmadan görülür ve devle olan mücadelesinde yalnız başınadır.

> Èndi siz keri kalınız, me olarga barayım. Men amal bolsa orda kazanşı bolarman. Kazan assam, sizge tandırga as kömip ketermen. Baradı Alptiñ aldına. Alıp soraydı sen ne adamsın, ne yerge barasın?
>
> Şimdi siz geri kalınız, ben onlara gideyim. Ben fırsatını bulursam orada aşçı olurum. Kazan assam sizin için tandıra yemek gömerim. Gider Alp'ın karşına. Alp sorar "Sen nasıl adamsın, nereye.

Èy men özime bir iş izleo yuremen, deydi Èdige. Ne bacarıp bolarsın? Men kazanşıyım. Mine seniñ eskeriñe bir biyedi özimsoyıp, özim asıllap, özim as ezir yetip bolaman. Olay bolsa maga yur! Dep munı Kabardı Alp yuritedi.

gidiyorsun?" der. Ey, ben kendime bir iş arayıp duruyorum, der Edige. Ne marifetin var? Aşçıyım. İşte senin askerine bir tayı kendim kesip, kendim parçalayıp, kendim yemeğe hazır hâle getiririm. Öyleyse benimle çalış! Deyip bunu Kabardı Alp yanına alır (ND, 2014: 108).

Destanın ilerleyen kısımlarında yanında başka kişiler olmakla birlikte macerasına devam eden Edige bu aşamalara kadar yalnız başına verdiği mücadeleler neticesinde kahraman olur. Bazı yardımcı unsurların desteği göz ardı edilmemekle birlikte destanın önemli aşamalarında Edige yalnız başına görülür. Edige'nin mücadelenin önemli kısımlarında yalnız başına olması Türk destan geleneği içinde kahramanının savaştığı unsurlara tek başına karşı koyması gerektiği gerçeğiyle örtüşmektedir.

Edil Sultan adlı Nogay destanına da bakıldığında destan kahramanı Edil Sultan'ın tek macerası Kızılbaşlar'a karşı olan mücadelesidir. Bu mücadeleye yoldaşıyla birlikte katılan Edil Sultan savaş meydanında tek başına amansız bir mücadele verir. Kızılbaşlara karşı öylesine güçlü bir kıyım yapar ki tek başına bu denli iyi savaşan Edil Sultan'ı gören Kızılbaş Hanı dahi onun savaşçılığını takdir eder. Kızılbaş Hanı, Edil Sultan'ın nasıl savaştığını izler ve durmak bilmeden savaşıp kıyım yapan bu kişiye karşı yanında bulunan adamlardan onu canlı olarak kendisine getirmelerini ister. Kızılbaş askerleri savaş meydanında Edil Sultan'ın etrafını çevirir ve onu alarak hanlarına getirirler. Edil Sultan, Kızılbaş Hanı ile olan karşılaşmasında yalnız başınadır. Kızılbaşların Hanı, Edil Sultan'ı saray kızlarından biriyle evlendirmesine karşılık savaşı bitirilip dost olmaları teklifinde bulunur.

Soltay etip Edil Soltan karlanıp yalañ kılış pınan tüsip, yav eskerdi kadar da keri kaytardı. Sol yerde Kızılbastıñ da hanı karap turgan eken. Ol buyrık beredi: Edil Soltandı öltirmey tiriley alıyñız da, ogıstı toktatıñız dep.

Böylece Edil Sultan kahırlanıp yalın kılıç ile düşüp, düşman askeri nasıl da geri gönderir. O yerde Kızılbaş'ın da hanı bakıp duruyordu. O buyruk verdi: Edil Sultan'ı öldürmeyiniz canlı olarak alınız da savaşı durdurunuz diye (ND, 2014: 133).

Han'ın dostluk teklifini makul bulan Edil Sultan anlaşmayı kabul edip mücadeleyi durdurur. Edil Sultan, Kızılbaş Hanı'nın kendisine sunduğu saray kızını da alıp memleketine doğru yola çıktığında dinlenmek için Kür Nehri civarında mola verir. Yoldaşı olan Karasay'ın ırmağın Nogaylar tarafına geçmelerinin daha güvenli olacağı uyarısını korkaklık

olarak algılayan Edil Sultan, Kızılbaşlar'a yakın olan tarafta geceler. Tedbirsiz davranışı neticesinde Edil Sultan gecenin ilerleyen vakitlerinde baskına uğrar ve Kızılbaşlara esir düşer.

> Karasay esker men Kür suvın ötip, Nogaylar betinde konadı. Sol keşe Kızılbaslar arınnan kelip, Edil Sultandı kamalıp ıslap alıp ketediler. ÈrteniktemKarasay turıp karasa Edil Soltan yok. Karasay atın kargıtıp suvdan ötip Edil Soltannıñ kapalgan yerge boladı. Sol zamanda Edil Soltan tutnak işinde toygaydı.
>
> Karasay asker ile Kür suyunu geçip Nogaylar tarafında kaldı. O gece Kızılbaşlar ardından gelip Edil Sultan'ı yakalayıp tutup alıp gittiler. Ertesi gün Karasay bakar ki Edil Sultan yok. Karasay atıyla fırlayıp sudan geçip, Edil Sultan'In yakalandığı yere vardı. O zamanda Edil Sultan hapse atılmıştı (ND, 2014: 133).

Esir düşmesi sırasında Edil'in yalnız olduğunu, düşman baskınına karşılık verecek bir gücün yanında olmaması ve herhangi bir mücadelenin yaşanmamasından anlaşılır. Edil Sultan tutsak olarak zindana atılır ve burada da yalnız başınadır. Yoldaşı Karasay'ın tüm çabalarına karşın Edil Sultan düştüğü zindandan kendi imkanlarıyla çıkamadığı için Karasay'dan gelen bütün yardımları reddedip orada can verir.

Nogay destanları içinde kahramanın macera esnasında karşılaştığı zorlu durumlarda yalnız başına mücadele ettiğine dair örnek teşkil edebilecek en güzel destanlardan biri Koplanlı Batır Destanı'dır. Destanın alp tipi olan Koplanlı Batır'ın pek çok destan kahramanı gibi macera esnasında yalnız olduğu görülmektedir. Koplanlı'nın macerası Alşanır Han'ın bir sultana iletilmek üzere Koplanlı'ya verdiği mektupla başlar. Koplanlı kendine teslim edilen mektubu iletmek için çıktığı yolda yalnızdır ve mektupta yazılanlar sonucu hapse düşer. Koplanlı hapiste de tek başınadır, karısı Karlıgaş'ın yardımıyla kurtulup kaçar.

> Koplanlı bolat egevdi alıp, ayagındagı, kolındagı bugavlardı kesedi, keşeler men tutnak üydiñ terezesin kesip baslaydı. Soñ şıgıp kaşadı. Dañılıkka şıkkanda bek paşman boladı. Astındagı atı yok. Özi yayav.
>
> Koplanlı demir eğeyi alıp ayağındaki, elindeki kelepçeleri keser, geceleri hapishanenin penceresini kesmeye başlar. Sonra çıkıp kaçar. Bozkıra çıktığında pek pişman olur. Altında atı yok. Kendi yaya (ND, 2014: 167).

Koplanlı'nın eşi Karlıgaş hapse düşen kocasını kurtarmak için unu külle karıştırıp ekmek yapar ve içine de demiri kesmeye yarayan eğe koyar. Külle karışık ekmeği arabacılara verip eşi Koplanlı'ya iletir. Ekmeğin içinden çıkan eğeyle Koplanlı Batır elindeki

ve ayağındaki zincirleri kesip atar. Hapishanenin penceresindeki demirleri de kesen Koplanlı Batır zindandan kaçar ve yalnız başına bozkırda ilerler. Koplanlı Batır hapishaneden kurtulup bozkıra çıktığında yalnızdır ve yolculuklarına yaren olan atı da yanında değildir. Yanında atı da olmadığından yaya bir vaziyette yürümek zorunda kalır. Destanın bu kızımdan Koplanlı Batır'ın yalnız olduğu anlaşılır. Bozkırda yürüye yürüye yorgun düşen Koplanlı Batır bir köye varır ve orada kendisine kapısını açan bir yaşlının evinde barınır. Yaşlı adam Koplanlı Batır'ın karnını doyurur ve köye gelen bir huysuz attan bahsederek üstüne kimseyi bindirmediğinden söz eder. Bu atın kendine ait olduğunu anlayan Koplanlı Batır atın bulunduğu meydana gider. Burada at sahibini tanıyıp onu sırtına alır. Atına binen Koplanlı Batır kendisine yardım edeceğini umduğu Batıy oğlu Barak'a gider. Koplanlı Batır bu yolculuğunda da yalnızdır. Barak Han'dan yardım bulamayan Koplanlı bu sefer de Alşanır'dan öcünü almak için kendisinden adam dilemeye Mamay Mirza'ya doğru yola çıkar. Yolculuklarında yalnız olan Koplanlı Batır dinlenmek için bir ormanda gecelemek zorunda kalır. Burada Koplanlı'nın başına musallat olan ve onu öldürmek için saldıran yer altına ait kötü bir unsurla karşılaşır. Yaşlı bir insan görünümünde olup şekil değiştiren bu varlıkla Koplanlı Batır yalnız başına mücadele eder. Albaslı'nın ereği Arnaut olduğunu söyleyen varlığın burnunu kesen Koplanlı'nın bu hamlesi kötü varlığın ormana doğru kaçmasını sağlar ve o varlık taşlaşarak zarar veremez hâle gelir. Bu olayın ardından yoluna devam eden kahraman yine geceleyeceği sırada ormandadır ve kendisine kurtlar saldırır. Kılıcıyla onları savuşturan Koplanlı denk geldiği bir büyük ağaca tırmanır ve orada sabaha kadar bekler. Atı bu esnada kurtlardan kaçıp kurtulmuş olan Koplalı Batır kurtlarla yalnız başına mücadele etmek zorunda kalır.

> Bir neşe kün yüredi. Tagı atı arıydı. Bir keşe bunı añlamastan bir köp böri kelip kursaydı. Bul eri etip, beri etip, börilerden kurtılalmaydı. At ürkip, Koplanlı yerge yıgıladı. Küren at börilerden kaşıp kutıladı. Koplanlı özi uzıi kılışın şıgarıp, eri sermey, beri sermeyyüre beredi. Sonda buga biyik terek karşı keledi. Koplanlı terkke tarmasıp minedi. Birkaç gün gider. Atı yorulur. Bir gece bu fark etmeden birçok kurt gelip etrafını çevirir. Bu oraya buraya çabalar kurtlardan kurtulamaz. At ürker Koplanlı yere yığılır. Küren at, kurtlardan kaçıp kurtulur. Koplanlı özi uzun kılıcını çıkarıp oraya sallayıp buraya sallayarak savurur. Orada buna büyük ağaç karşı gelir. Koplanlı ağaca tırmanığ biner (ND, 2014: 173).

Koplanlı Batır kurtlardan kaçıp tırmandığı ağacın tepesinde sabaha kadar oturur. Bu sırada kurtlar gelip ağacın dibini kazarak ağacı devirmek ve Koplanlı'yı düşürmek isterler. Kurtlar ne zaman ağacın dibine gelip kazmaya başlasa uzaktan işitilen bir köpek sesiyle

dağılırlar. Bu durum sabaha kadar tekrarlanır ve sonunda sabah olunca kurtlar gider, Koplanlı da ağaçtan inip köpek sesinin geldiği yöne doğru gider. Yaşanan bu olaylarda Koplanlı Batır yalnızdır, can yoldaşı atı da kurtlardan korkup kaçınca sabaha kadar tek başına mücadele vermek zorunda kalır. Köpek sesine doğru giden Koplanlı orada çok iri bir köpekle karılaşır, ancak korkmayıp sahibinden bu köpeği alır. Köpeği kurtlarla dalaştıran Koplanlı Batır bakar ki kurt ile köpek birbirlerini tutup öldürürmüşler. Ormanda gecelediği zamanlarda yalnız kalan kahraman burada çeşitli varlıkların saldırısına uğradıysa da onlardan kurtulmayı ve yoluna devam etmeyi başarır.

Koplanlı yeniden yola koyulup Mamay Mirza'ya ulaşır ve onunla yaşamaya başlar. Bu sırada Nogaylara saldıran Kızılbaş Hanı Kasan Han ile mücadeleye girişir. İşgal edilen Nogayların Kumlu Kale ve Sırlı Kale adlı kalelerini Kasan Han'dan geri alır. Koplanlı Batır bu savaşta yalnız hareket eder ve atı sayesinde kırk günlük yolu bir günde alır kalelere ulaşır, oraları düşman elinden kurtarır. Destanın bu aşamalarında anlatılan olaylar boyunca Koplanlı Batır yalnızdır ve Kızılbaşlara karşı zaferini de tek başına kazanır. Savaşı kazanıp geri dönen Koplanlı Batır hâlen Mamay Mirza'nın yurdunda yaşamaktayken onların yılkı atlarını ve sürülerini çalan Köbekli adlı kişi ortaya çıkar. Bu kişinin peşine düşüp malları kurtaran Koplanlı Batır hırsızdan kurtardığı mallar için mücadele verirken de yalnızdır. Onun hizmetlerine karşılık kırk atlıyı Koplanı Batır'a veren Mamay Mirza onu yurduna yollar ve Alşanır'dan intikam almasına yardımcı olur.

Koplanlı Batır kendisine karşı olan Alşanır Han tarafından tuzağa düşürülüp mektup ulaştırma bahanesi ile yurttan uzaklaştırıldığından beri hem yurdundan ayrı düşmüştür hem de bütün mücadelesi boyunca yalnız başına hareket etmek mecburiyetinde kalmış bir alptir. Mamay Mirza'nın kırk atı vermesi ve onu yurduna göndermesine değin tek başına mücadele içinde olan Koplanlı pek çok Türk destanında da örneğine sıklıkla rastlanan diğer alpler gibi yalnız hareket eder. Yurduna ulaşan Koplanlı Batır kendisini tuzağa düşürüp memleketinden eden Alşanır Han'ı yalnız başına öldürür. Han'ın başını keser ve öcünü alır. Onun yalnız başına bunca mücadelenin içinden başarıyla geçmesi sıradan bir insanın verebileceği çabanın çok üstünde olmakla olağan dışı dayanıklılığına ve alp yönüne işarettir. Bu noktada dikkat çeken bir diğer özellik ise Koplanlı Batır'ın güvenilir bir insan olduğudur. Öncelikle belirtilen sultana mektubu ulaştıracağından emin olan Alşanır Han'ın ona bu görevi vermesi boşuna olmadığı gibi bir diğeri de başkasına ait olan bir mektubu Koplanlı Batır'ın açıp okumayacağını yine Alşanır Hanın bilmesidir. Dolayısıyla Koplanlı Batır hem kendine

verilen görevleri yerine getiren hem de kendine emanet edilen bir şeye ihanet etmeyecek kadar güvenilir bir kahramandır. Mektubu sahibine ulaştıran Koplanlı Batır oracıkta tutuklanıp hapse atılır. Koplanlı Batır'ın eşi Karlıgaş'ın külle unu karıştırıp yaptığı ekmeğin içine eğe koymasıyla zincirlerini ve parmaklıkları keserek zindandan kaçan Koplanlı bozkıra çıkar. Mektubu ulaştırmak için yola çıkıp da yurduna geri gelene kadar Koplanlı Batır macera boyunca yalnızdır. Destan macerası içinde merkezi kahraman konumunda olan Koplanlı Batır yalnız başına çok yollar aşar ve yalnız başına pek çok mücadelenin içinden geçer. En son kendini bu yalnızlığa itip yurttan uzaklaştıran zalim hükümdar Alşanır'dan öcünü alır ve kahramanın macerası zaferle sonlanır.

Nogay destanlarından Mamay Destanı'na bakıldığında burada da kahramanın mücadelesinin bir kısmında yalnız olduğu görülür. destanın başkahramanı olan Mamay giriştiği önemli işlerde genellikle Asan Abız'ın yoldaşlığıyla hareket ediyor olsa da onun yurda başkanlık ederken atıldığı maceralarda verdiği mücadelede şahsi kararlarıyla hareket ettiği görülür. Destanın asıl macera kısmını oluşturan bölümde yeğeni Bekmirza'nın öcünü almak için Kırım Hanları ile girişeceği mücadelede Mamay yanına askerlerini alıp yola çıkar. Yolda dinlenmek için misafir oldukları yaşlı adamın kızının isteği üzerine Kırım halkı ile savaşmamak için yanındaki askerleri gönderir ve yalnızca dokuz adamı ile birlikte yoluna devam eder. Burada Mamay kalabalık bir maiyetle başladığı yolculuğunda yarı yolda misafir olduğu evin kızına verdiği söz üzerine yanına aldığı ordusunu dağıtıp geri yollar. Mamay'ın yanında kalan dokuz adamı onun en yakınları ve en güvendiği adamlarıdır. Bunlardan biri Asan Abız'dır ki o her zaman Mamay'ın yanında yer alıp ona atacağı adımlarda yol gösteren aksakal olarak destanda yer alır, bir diğeri ise kardeşi Oraktır ki o da cesareti ve savaşçı özelliği ile Mamay'a destek olur. Dokuz kişinin yarımıyla Mamay, Kırım halkına zarar vermeden yalnızca Kırım Hanlarının kellerini alıp yurda döner. Mamay yurda ve maceraya başkanlık etmekle alp tipinin yalnız başına kararlar alması doğrultusunda sergilediği davranışlara güzel bir örnek oluşturur. Kahraman macerası sırasında yanındaki yoldaşlardan her ne kadar destek görse de karar merci olması sebebiyle önemli adımları atmak konusunda kendi iradesini ortaya koyar.

Er Çoban adlı Nogay destanının kahramanı Er Çoban, Nogayların yılkısını Kaptavlı Beygazi'nin elinden kurtarmak için yedi arkadaşıyla yola çıkar. Beygazi'nin bulunduğu yere yaklaşınca yedi arkadaşını ardında bırakıp Beygazi'nin ve askerlerinin yanına yalnız başına gider. Yanında pek çok adamı bulunduğundan ve bunların her birinin de namı bilinen

kahramanlar olduğundan bahseder. Er Çoban yanında bulunan kahramanların adlarını sayarak Kaptavlı Beygazi'nin geri çekilmesini aksi takdirde kendileriyle savaşmaya gücünün yetmeyeceğini bildirir. Er Çoban'ın Beygazi'nin önüne gelerek yaptığı konuşma şöyledir:

> Èr Şoban yeti yoldasın erekte kaldırdı da, Biygazıdıñ kasına yalgız özi etip keledi. Keledi de aytadı: sen, yanımav, yılkımızdı kaldır da yorıgıña ket. Ol bolmasa, ene ana erde menim eskerim tun, siziñ kötereñizdi de kırarmız.
>
> Er Çoban yedi yoldaşını uzakta bırakır da, Bigazi'nin önüne yalnız tek kendisi gelir. Gelerek de söyler. Sen canım ah yılkımızı bırak da işine git. O olmasa işte o yerde benim askerim duruyor, sizin tamamınızı da kırarız (ND, 2014: 141).

Kahraman Er Çoban yılkı atlarını alabilmek için ve mümkünse de bunu savaşmadan halledebilmek adına Beygazi'yi korkutacak sözler söyler. Er Çoban'ın ardında bin kişilik asker bulunduğunu ve bunlar içinde ünlü Nogay kahramanları olduğuna inanan Beygazi geri çekilir. Beygazi'nin karşısına yalnız başına çıkıp onunla savaşmadan çalınan atları geri alan Er Çoban macerasında tek başına hareket etmektedir.

Destan kahramanlarının kişisel serüvenini oluşturan maceralara atılması yalnız başlarına yaşanmakla birlikte onların merkezi kahraman oluşlarının önüne geçebilecek bir başkasının engellenmesi adınadır. Benzeri şekilde Bozyiğit Destanı'nın merkezi kahramanı da macerasına yalnız atılır ve çeşitli zorluklarla tek başınayken karşılaşır. Bozyiğit maceraya atılması bir rüya sonucunda gerçekleşir. Bozyiğit rüyasında görüp sevdalandığı kızı bulmak için yıllarca yalnız dolanır. Bunun yalnızca kırk gününü yoldaşı Kemal ile geçirir ve onda da sevdiği kızın memleketine varmış olur. Bozyiğit'in geldiğini duyan Han, kızını ona vermek istemediğinden bu kahramanı yok etmeyi düşünür. Kızı ile konuşan Han, Savbavmal'ı ikna edemeyince sahte bir düğün tertip edip Bozyiğit'i davet eder. Han'ın davetine inanan Bozyiğit bu toya katılır. Han'ın amacı Bozyiğit'i sarhoş edip öldürmektir. Bunu gören Savbavmal yardım etmesi için Bozyiğit'in arkadaşı Kemal'e haber verir. Bu tehlikeli durumda Bozyiğit'in yalnız olduğu anlaşılır.

> Tamma bolmayaklıgan bilgen son han kızımdı beremen dep, Bzyigitti aldap şakıtadı em yalgan toy etip esirtip, öltirteyek boladı. Kuvangan Bozyigit sol toyda esiredi em yıgıldı. Bu beredi bilip turgan onın yan yoldaşı Kemal kutkaruv
>
> İkna edemeyeceğini anlayan Han kızımı vereceğim deyip Bozyiğit'i hile ile çağırttı ve sahte düğünle sarhoş edip öldürmeyi düşündü. Sevinen Bozyiğit düğünde sarhoş oldu ve yıgıldı. Bu belayı anlayan can yoldaşı Kemal'i kurtarma

amalın tappaydı em Savbavmal ge kelip yırlaydı	çaresi bulamıyor ve Savbavmal arayıp onu bularak gelip yırladı (ND, 2014: 63).

Bozyiğit'in sahte düğünle kandırılıp Han'ın yanına getirilmesi sahnesinde kahraman yalnızdır ve burada sarhoş edilip kendinden geçtiği sırada han tarafından öldürülmek istenmektedir. Savbavmal'ın olanları görmesiyle birlikte Bozyiğit'in yoldaşı Kemal'i yardıma çağırması kahramanın yalnızlığına işarettir. Bu meclisten sevgilisi Savbavmal'ın yardımıyla kaçmayı başaran Bozyiğit yalnız başına bozkıra çıkar ve orda da yalnızlığını dile getirir.

Ne etsem de bilmeydi beni atam	Ne etsem de bilmezdi benim atam
Yılasam de bilmeydi beni anam	Ağlasam da bilmezdi benim anam
Keriplikke tüsken di menim yalgız basım	Garipliğe düşen benim yalnız başım
Yok boldı yanımda dosım kardasım	Yok oldu yanımda dostum kardeşim
Agaştın başın kessen tübi kalar	Ağacın başını kessen dibi kalır
Ekevdin birevi ölse bierevi kalar	İkizin biri ölse biri kalır
Yalgızdın özi ölse nesi kalar?	Yalnızın özü ölse kim kalır? (ND, 2014: 66)

Bozyiğit'in sözlerinden onun her türlü zorlu durum karşısında ana, babasından, dostu, yoldaşından ayrı olduğu anlaşılır. Bu yalnız durumuna üzülen Bozyiğit tek başına olmanın vermiş olduğu zorluğa üzülür. Destanın ilerleyen kısımlarında Han'ın adamları tarafından yakalan Bozyiğit yalnızdır ve daha fazla direnemeyerek öldürülür.

Nogay destan kahramanlarının maceraları onların kendi mevcudiyetlerinde bulunan özellikleri ortaya çıkarabilecekleri, kendilerini topluma tanıtabilecekleri bir zaman dilimini içerir. Bu zaman diliminde merkezi alp tipinin yapması gereken akılcı bir bakış açısıyla ve iyi niyetlerle macerada ilerlemektir. Kahramanın bu ilerleyişi yalnız gerçekleştirmesi onun şahsında barındırdığı hususiyetleri gün yüzüne çıkarır. Alp tipinin destan macerasına atılmaktaki amacı her ne olursa olsun temelde onu kahramanlığa götürecek, adını duyurmasını sağlayacak, şan almasına vesilece olacak bir motivasyon içerir. Bu maksatla yola çıkan merkezi tip, tek başına aştığı engeller neticesinde kahraman olur.

4.1.13. Kahramanın Niteliklerinin Ortaya Çıkması

Destan kahramanının merkezi tip olarak edebi üründe yer alması onun bazı nitelikleri dolayısıyladır. Bu nitelikler sıradan insanlardan kahramanı ayıran hususiyetlerdir. Belli bir toplumun içinden çıkan, o toplumun üyesi olan merkezi alp tipi içinden geldiği toplum üyelerinden ayrışır. Bu ayrışma bazen destanın başından beri verilen çeşitli sıra dışılıklarla bazense alp tipinin macerası esnasında ortaya çıkan özelliklerle sağlanır. Destanın merkezi alp tipinin destan boyunca karşılaştığı engelleri aşma biçimi hem o kişiyi kahraman yapar hem de kahramanının niteliklerini ortaya koyar. Alp tipinin rüştünü ispat ettiği ilk ve küçük çaplı kahramanlığının ardından ergenliğe girmesi onu asıl mücadeleye hazırlayan unsurdur. Ergenliğe girip belli becerileri elde eden kahraman artık asıl mücadelesine atılacağı kazanımları elde etmiş olarak karşımıza çıkar. Kahramanın erginlenme sürecini kapsayacak olan asıl macera pek çok zorlu sınavın bulunduğu yolları içerir. Bu yolda başarıya ulaşmak isteyen kahramanın karşılaşıp üstesinden geldiği her zorluk onun kendinde barındırdığı çeşitli hususiyetlerin ortaya çıkmasını sağlar. Bunlar cesaret, güç, akıl, savaş becerisi, sabır gibi olumlu ve toplumca takdir edilen unsurlardır.

Sözlü gelenek ürünlerinde merkezi kahraman sıfatına nail olan tipin sergilemesi gereken özelliklerin başında cesaret gelir. Kahraman cesaretten uzak olması onu geri plana iterek kahramanlıktan soyutlayacağı için cesaretin bir kahramanda bulunması gereken başlıca özelliktir. Bu yönün kahramanda ortaya çıkması için merkezi alp tip çeşitli zorlu durumlarla karşı karşıya getirilir. Kahraman doğumundan itibaren yaşıtlarından daha cesur, daha güçlüdür; o çok hızlı bir şekilde büyür ve gelişir. Çok küçük yaşta ok atar, yay çeker, kılıç kuşanır, ata biner. Savaş aletlerini ustaca kullanmasıyla gücü ve savaş kabiliyetine vurgu yapılır. Kahramanın kas gücü sıradan insanlardan çok daha fazladır. Bu sayede kahraman birkaç kişi ile aynı anda savaşabilir, küçük yaşta olsa dahi tecrübeli askerleri alt eder, kendinden çok daha güçlü devler ve canavarlarla mukavemet gösterir. Onun bu özellikleri kuvvetinin sıradan insanlardan farklılığına ve savaşçılık yönüne işaret eder.

Kahramanın fiziki kuvveti bir tek kahramanda yoktur, onun gibi olan başka kişilerde ya da anti kahraman diyebileceğimiz kişilerde de bulunur. Canavarlar, devler, zalim komutanlar, acımasız hükümdarlar da güçlü ve savaşçı kişilerdir. Dolayısıyla kahramanın mücadele edeceği unsur basit bir varlıksa bu düşmanı kahraman değil, sıradan bir insan da alt edebileceğinden kahramanın varlığına ihtiyaç kalmaz. Kahramanın karşısına çıkan

düşman tipi de kahraman kadar güçlü olmalıdır ki toplumdaki insanlar bir kurtarıcıya ihtiyaç duysunlar. Fiziki güç açısından kahramanın düşmanı da kuvvetlidir, askerlik sanatından, savaş aletlerinin kullanımından haberdardır ve bunları iyi derecede kullanır. Bütün bunlar kahramanın gücüne denk olan bir karşıt gücün varlığının gerekli olduğunu gösteren işaretlerdir.

Destan metinleri incelendiğinde kahramanların olağanüstü gücü ancak kendileri kadar kuvvetli kişilerle çarpıştığında sınanır. Bu durumda savaş sanatını bilen, askeri manevralarda usta, fiziki güç bakımından en az kahraman kadar kuvvetli olan düşman tipiyle yansıtılmak istenen düşünce, mücadelenin sıradan bir insanın üstesinden gelemeyeceği bir unsura karşı verildiğidir. Sırdan insanların üstesinden gelemediği bu ezici güç karşısında durabilmek için toplumlar, kahraman yaradılışlı bir kişinin varlığına ihtiyaç duyarlar. İçinde yaşadığı toplumu zalim ve hain düşman tipindeki kişilerden kurtarmak için harekete geçen kahraman maceraya atılır. Bu durumda kahramanın kendisinden aşağı bir güçle savaşması söz konusu değildir; aksi takdirde kahraman sıradan insanlar seviyesine indirgenir. Bu durumda ne kahramana ihtiyaç vardır ne de verilen mücadelenin destanlaşmasına lüzum vardır. Dolayısıyla kahraman olarak addedilen kişinin varlığı, zorlu durumların üstesinden gelmek için onu sıradanlıktan ayıran olağan dışı sınamalara muhtaçtır.

Güç unsurunun karşımıza denklik açısından çıktığı bir diğer nokta ise anti kahramanın olağan dışı bir varlık olduğu durumlardır. Kahraman tipinin mücadele ettiği unsur bir canavar, dev, ejderha ya da gündelik yaşamda rastlanılmayacak kadar değişik bir yaratık olarak kendine destanda yer bulur. Doğaüstü bu yaratıklarla yalnızca doğaüstü bir güce sahip olan kişi savaşabilir ve o da kahramandır. Olağan dışı güçlerin kahramanın karşısına çıkmasıyla kahramanın güç bakımından üstünlüğü belirtilmiş ve sınanmış olur.

Türk destanları içinde olağanüstü güçlerle girişilen mücadeleler merkezi alp tipinin kahramanlığına giden yoldaki mihenk taşlarıdır. Kahramanın mücadele ettiği olağanüstü varlıklar destanın antikahraman olarak sıradanlığın dışına ilk önce kendileri çıkar ve ardından bunlara karşı koyan kahraman da sergilediği yetenekleriyle kendi olağanüstülüğünü belirtir. Bunlar arasında en sık rastlananı dev ile alp mücadelesidir. Dede Korkut Destanları içinde Basat'ın Tepegöz'ü Öldürdüğü Destanı'nda köyün başına musallat olan, hayvanlara ek olarak insanlardan da yiyerek doymak bilmemesi nedeniyle ortadan kaldırılması gereken bir yaratık olan Tepegöz' karşı Basat'ın verdiği mücadele işlenir. Tepegöz'ü yok etme görevini üstlenen Basat onun can evinin gözü olduğunu anlayıp bu

noktadan vurarak dev ile çarpışır. Devin silah işleyen tek yeri olan gözüne vurduktan sonra Basat devin başını keserek onun ölümünü sağlar ve halka felaket getiren bu yaratıktan yurdunu kurtarır.

> Dev ile alp mücadelesini ele alan Bülent Bayram'ın makalesinde; Çuvaş destanlarından Alp Altırkuş'u (Kepçegöz'ü)Yeniyor adlı destanda merkezi tipin olağanüstü güç ile savaşı işlenir. Halkı kendi gıda ihtiyacı için çalıştırıp eziyet eden ve sonunda destan kahramanı alpın da kendi için çalışıp çobanlık etmesini isteyen dev ile alp karşı karşıya gelir. Verilen amansız mücadele sonucunda alp, dev olan Altırkuş'u göğe kaldırıp öldürür, halkı eziyetten kurtarır (Bayram, 2006: 23).

Dev görünümlü ve normal insanların karşı koyamayacağı kadar güçlü yaratıklarla ancak alp olan ve olağanüstü güç sahibi kişiler karşı mücadele ederler. Bu durumda alplerin savaşacağı kişilerin sıradan olmadığı, en az kendileri kadar kuvvetli varlıklar olduğu anlaşılır. Benzeri şekilde dev haricinde başka tür yaratıklarla da yine alpler mücadele ederler. Destan metinlerinde olağanüstü varlık olarak sıklıkla karşılaşılan bir diğer unsur da yine ejderhalar, çok başlı yılanlar ya da şekil değiştirebilen olağan dışı varlıklardır. Bu olağan dışı güçler karşısında korkuya kapılmayacak, cesaretle onlarla savaşacak tek kişi destanın merkezi kahramanı olan alptir. Kahramanın olağan dışı varlıklarla mücadele edebilmesi için kendisinin de olağanüstü özelliklere sahip olması gerekir. Sıradan bir insana kıyasla fiziki gücü yüksek olan kahramanlar akıl yönünden de toplumundaki diğer kişilerden üstündür. Böylece diğer insanların düşünemediği çözüm yollarını bulup toplumun mustarip olduğu meseleleri bitirirler.

Destanlarda karşılaşılan merkezi kahramanın mücadelesi yalnızca olağanüstü unsurlara karşı değildir, kahramanın karşı koyduğu kötü hükümdarlar, zalim beyler, iç ya da dış unsurlardan acımasız ve güçlü kişiler gibi nüfuz sahibi olan olağan kişiler de mücadeleye konu olurlar. Bu zalim kişiler nüfuzları ve güçleri sayesinde sırdan halkın kendilerine karşı duramayacakları kişileri oluştururlar. Kötü yönetici karakterindeki düşman tipi karşısında halktan herhangi birisi mücadele edemez ya da etse bile yenilgiye uğrar. O nedenle toplumda buhrana sebep olan bu kişilerin karşısında alp yaradılışlı kahramanlar çıkar. Destan metinlerinde yer alan ve zalim yöneticiden hesap sormak, intikam almak için yola çıkan kahramanların karşısında yer alan bu düşman tipi de en az kahraman kadar iyi bir asker ve güçlü bir kişidir. Fiziki açıdan kahramana denk güçte, savaş sanatına hâkim olmak açısından ise yine kahraman kadar savaşçı olan bu kişilerle sıradan insanın mücadele etmesi mümkün değildir.

Köroğlu Destanı'nda zalim hükümdar olarak tasvir edilen Bolu Beyi'ne karşı mücadeleye girişen Köroğlu'nun maceraları sıradan bir insanın cesaret edeceğinin çok ötesindedir. Köroğlu'nun cesareti, yiğitliği, askeri kabiliyeti ve aklı sayesinde halka uzun yıllardır eziyet eden Bolu Beyi'ne karşı durabilecek tek kişinin kahraman tabiatlı biri olması gerekir. Bu destanda o kişi Köroğlu olarak verilir ve Köroğlu'nun dağa çıkararak Bolu Beyi'ne isyan etmesiyle gelişen olaylar zinciri merkezi alp tipinin kahraman yaradılışlı olduğunu gösterir.

Destan kahramanlarının verdikleri mücadele kendi güçlerine, akılarına, cesaretlerine denk kişilerle olur. O nedenledir ki ne kahramanlar halktan sıradan birisi için mücadeleye girişirler ne de mücadele edilen unsur zayıf ve çaresizdir. Alışılagelenin aksinde olumsuz bir güç unsurunun zulmüne alışılagelenin ötesinde bir kişi karşı koymalıdır. Bu bağlamda güçlü unsurların zorbalıklarına sıradan bir kişinin karşı koyamaması kahramana duyulan ihtiyacı arttırır. Destanlarda düşman tipinin karşısına dikilip hesap soracak, adalet sağlayacak, huzursuzluğu dindirecek yegâne güç kahraman sıfatındaki merkezi tiptir.

Türk destanlarının ortak özelliği olarak kahramanın kendisi kadar güçlü bir unsurla mücadele etmesi gerekliliği benzeri şekilde Nogay destanlarında da yer almaktadır. Bunlar arasında olağan ve olağan dışı güç unsurlara karşı kahramanın verdiği mücadele yer alır. Kahramanın savaştığı unsurlar onun hayatında birer eşik niteliğinde olup şahsında barındırdığı özellikleri ortaya koyabilmesi için birer fırsattır. Bu mücadeleler sonucunda kahramanın gücü, aklı, öngörüsü gibi özellikler sınanıp bu özelliklerin derecesi belli olur.

Nogay destanları içinde Aysıl'ın Oğlu Ahmet Destanı'nda kahraman Ahmet'in destan boyunca savaştığı kişilere bakıldığında sıradan bir insanın karşı koyamayacağı çoklukta bir ordu ile Ahmet yalnız başına sabaşıp galip olur, bir diğer unsur ise Ahmet'in sevdiği kızın babası olan hükümdar Yanbek Han ve onun askerleridir. Yanbek Han'ın yanında savaşa katılan Ahmet, babasının tembihlediği mevzide konuşlanarak buradan ok atışları gerçekleştirip savaş meydanından kaçan Yanbek Han ve askerlerinin yokluğuna karşın yalnız başına mücadele ederek Kalmıkların orduları mağlubiyete uğratır. Kalmık Han'ı ve askerleri ile bir ay boyunca yalnız savaşan Ahmet'in mücadelesi düşünüldüğünde bu mücadeleyi Kalmıkların eğitimli ve kuvvetli askerleriyle gerçekleştirmiş olması onun kendine denk kişilerle savaştığını gösterir. Dolayısıyla Ahmet'in gücü sıradan bir insanın çok üstündedir. Destanın başından beri değinilen Ahmet'in olağanüstü gücü onun sıradan halktan kişilerle değil tecrübeli ve güçlü askerlerle cenk edeceğini gerçeğini doğurur.

Kalmık Han'ın askerleriyle birlikte Kalmık Hanı'nı da yenen Ahmet bir Han ile savaşacak kadar cesur ve güçlüdür. Dolayısıyla Ahmet'in gücü düşünüldüğünde onun kuvveti bir ordu ile eş değerdir. Ahmet'in bu yönü destan macerası esnasında ortaya çıkar.

Ahmet'in mücadele ettiği bir başka unsur Yanbek Han'ın kalesinde yer alan askerlerdir. Yedi kapılı kalenin her bir kapısını koruyan askerleri kendi başına aşan Ahmet burada da kele muhafızları ile mücadele ederek gücünü gösterir. Bir diğer grup ise Yanbek Han'ın oğulları ve askerleridir. Yanbek Han'ın kızı Şaarbek ile kaleden kaçan Ahmet'in peşine Yanbek Han'ın adamlarıyla oğulları düşer. Gönderilen kişilerle Ahmet yalnız başına savaşır. Bütün bunlara bakarak Ahmet'in cesur, korkusuz ve bir ordu askere denk güce sahip olduğu anlaşılır. Onun gücü giriştiği mücadelelerde sınanır ve sıradan insanlardan ayrışan kuvveti ortaya çıkar. Bu destanda alp tipi olan Ahmet'in mücadelesi olağan unsurlara karşı olsa da bu unsurların sayıca üstünlüğü Ahmet'in gücü karşısında aciz kalmaktadır. Dolayısıyla kahramanın kendi mevcudiyetinde var olanları sınamasının yolu mücadele etmekten geçer ve aynı şekilde Ahmet'in gücünün sınırları da destan macerası içinde verilen savaşlarda ortaya çıkar.

Nogay destanlarından bir diğeri olan Çora Batır Destanı'nda kahraman Çora Batır fiziki mücadelelerle gücünün sıradan insanlardan ayrışıyor olduğunu ortaya koyar. Destanın başında ailesine kötü davranan Ali Bey'den intikam almak için yola çıkan Çora hakkında bu aşamaya kadar başka bir bilgi aktarılmadığından onun ilk macerası olarak Ali Bey ile olan çarpışma verilir. Bu çarpışma Çora'nın niteliklerinin ortaya çıkmaya başladığı ilk eşiktir. Ali Bey ile ok atmaya başlayan Çora Batır, Ali Bey'i öldürür. Burada Çora Batır'ın henüz genç bir yiğit olmasına karşın yetişmiş bir asker olan Ali Bey ile mücadele edebilecek kadar üstün bir savaş kabiliyetinin olduğu anlaşılmaktadır.

Çora Batır önemli bir devlet görevlisi olan Ali Bey'i öldürdüğü için bu yaptığının hükümdar tarafından cezalandırılacağı endişesiyle Kazan'a gider ve orada Sali Kart adlı yaşlının yanında barınır. Bu yaşlının yanında barınarak yıllarını geçiren Çora Batır aynı zamanda Kazan'a gelen düşmanlarla da yıllarca çarpışır. Onun çok büyük bir kahraman olduğunu Sali Kart, evinde Kazan şehri kahramanlarını ağırladığı mecliste buradakilere söyler. Mecliste bulunanlara hitaben Çora'yı zenginlerden, adı sanı bilindik değişmez kahramanlardan üstün tutar ve onun Kazan'ın adıyla anılan bir kahraman olduğunu anlatır. Çora Batır'ın övüldüğü bu sözlere karşın mecliste bulunanlar Çora'yı tanımayınca Çora

Batır söz alıp kendini tanıtır. Bunun üzerine Sali Kart'ın evinde toplanan yiğitler bu kişinin namı duyulmuş Çora olduğunu anlarlar.

Neler yok ta neler bar	Neler yok da neler var
Bu yıyynnıñ işinde	Bu meclisin içinde
Türli türli baylar bar	Türlü türlü zenginler var
Türlenmegen betir bar	Değişmeyen kahraman var
Sıralı kölde sunkar bar	Sıralı gölde sunkar var
Suv içinde bulan bar	Su içinde ceylan var
Kazan sarda Şora bar	Kazan şehrinde Çora var
İnanmasa kara bar	İnanmazsan var bak (ND, 2014: 86)

Sali Kart'ın sözlerine bakıldığında Çora Batır'ın kahramanlığı ve değeri anlaşılır. Sali Kart meclis içinde bulunanlar arasındaki en parlak yıldızın o olduğunu söyler. Çora Batır yurdunu terk edip Kazan'a gelmiş olsa da burada da adını duyurmuş, ün almış bir kahramandır. Onun namını çokça işiten ancak kim olduğunu bilmeyenler meclis içindeki kişinin Çora Batır olduğunu anlayınca onun kahramanlığından bahsederler.

Çora Batır'ın kahramanlıklarını bilip kendini tanımayan kişiler Narik oğlu Çora'nın bu kişi olduğunu anlarlar ve bunca zaman onu şahsen tanımıyor olduklarına utanırlar. Bu sözlerin ardından kısa bir zaman geçtikten sonra Kazan'ın üstüne düşman gelir. Çora Batır düşmanla savaşmaya gider, ancak ırmakta boğulup can verir. Bu aşamaya kadar kahraman Çora'nın korkusuz, adaletli, millî duyguları yüksek, kuvvetli bir asker olduğu anlaşılmaktadır. Onun bu yönlerini ortaya çıkaran Kırım'dan Kazan'a gelerek buradaki düşmanlarla mücadele etmesidir. Destan kahramanı Çora Batır'ın meziyetleri mücadele esnasında ortaya çıkar ve en kuvvetli yönünün savaşçılık olduğu anlaşılır. Buna ilaveten kazan şehrine karşı düşmanla yıllarca çarpışmış ve adını duyurmuş olmasına karşın yaptıklarıyla övünüp kendini halka bizzat tanıtmamış olması Çora Batır'ın mütevazılığını gösteren bir diğer yönüdür.

Saar tannañ bilengen	Sihir sabahtan bilinir
Sapı hanım biykediñ	Sapı hanım prensin
Sarayının karsı aldına kelgende	Sarayının karşı önüne geldiğinde
Karager erüv atı süringen	Karager güzel atı sürçen
Narik ulı senme edin?	Narik oğlu sen mi din?
Saadat kölde yaşagan	Saadet gölünde yaşayan
Togız yıl konak bolıp aşagan	Dokız yıl konak kalıp doyan
Narik ulı sen me ediñ?	Narik oğlu sen mi idin?
Sadktı belge ilmediñ	Sadağı beline takmadın
Saklık mınan yürmediñ	Uyanıklık ile yürümedin
Saksızlıkta tanıskan	Saksızlıkta tanışan
Narik ulı senme edin?	Narik oğlu sen mi idin? (ND, 2014: 87)

Destan kahramanlarının sahip oldukları meziyetlerin gün yüzüne çıkması onların sınanma aşamalarına denk gelmektedir. Olağan ya da olağanüstü meziyetler kahramanın mevcudiyetindeki kuvvetli yönleri gösterir. Nogay destanları içinde yer alan Edige Destanı'nda da kahraman Edige'nin hünerleri macera esnasında mücadele gerektiren durumlarda ortaya çıkar. Edige'nin merkezi alp tipi olmasıyla bazı özel niteliklere sahip olduğu destanın başından itibaren verilir. Onun zeki ve bahadır yapısı sebebiyle yılkıcı ailesinin çocukları arasında yaşarken dahi fark edilen özellikleri vardır. Bu özellikler sebebiyle Toktamış Han'a kendi çocuklarından birini kurban veren yılkıcı ailesinin fedakârlığından Edige'nin üstün nitelikte bir insan olduğu anlaşılır. Destan kahramanlarının çocukluk çağalarında çeşitli emarelerle belli ettikleri hususiyetler haricinde ortaya çıkmayı bekleyen, ancak bunun için gerekli zeminin temini şart olan başka özellikleri de mevcuttur. Bu zemin, kahramanın maceraya atılmasıyla ortaya çıkar ve süreç içerisinde karşılaşılan her bir durumda kahramanın bir özelliği belirir.

Destanın alp tipi olan Edige'nin ilk kahramanlığı Toktamış Han'ın çok değerli olan arabasına paha biçmesi esnasında görülür. Bu durum kahramanın zekâ yönünden kuvvetine işaret eder. Daha sonra Han'ın yanında yılkıcılığa başlayan Edige, hükümdarın kendisine

sunduğu, üzerinde makas olan yoğurt çanağının simgesel manasını yine zekâsıyla çözer ve buna yine simgesel bir anlamla uygun bir karşılık verir. Destanın buraya kadar olan bölümlerinde Edige'nin karşısına çıkan zorlu durumları zekasıyla aşması aklının üstünlüğüne işaret eder.

Destanın ilerleyen aşamasında yılkıcı dostlarıyla birlikte Toktamış Han'dan kaçarken karşılarına çıkan dokuz başlı ve daha sonra da dokuz kuyruklu olan olağanüstü yaradılışı yılanlara karşı korkusuzca müdahaleye hazır oluşu Edige'nin cesur yönünü ortaya koyar. Kabardı Alp adlı devin yanında aşçılığa başlaması Edige'nin hayvan kesme, parçalama ve yemek yapma konularında maharet sahibi olduğunun anlaşılmasını sağlar. Bu dev ile mücadele edebilmesi ise onun hem cesaret sahibi bir insan olduğunu hem de gücünün sıradan insanlardan üstün olduğunu gösterir.

Edige'nin destan başından beri vurgulanan akli kapasitesinin genişliği destanın ilerleyen aşamalarında da kendini gösterir. Şahtemir'in kızıyla olan evliliğinden doğan oğlu Nuradin ile Toktamış Han'a karşı savaşa girdiğinde az olan askerini çok göstermeye çalışması Edige'nin zekâsına işaret ettiği gibi onun savaş taktiklerini bildiğini, bu taktikler içinde psikolojik etkileme metotlarından haberdar olduğu da gösterir.

> Èdige Şahtemir hannan esker tileydi. Ol da biraz esker beredi. Èdige yol sığadı. Toktamıstıñ yurtına keledi. Toktamıs şarlak başka minip, Èdigedin kelüvin karap turadı eken. Èdige de keşe esker köp yetip körseterek bolıp üyken, ot yağıp, az eskerdi toktatpay, tañ atkışay ottıñ yarıgınnan aydaydı. Toktamıstıñ küzetişileri körip: "Sansız esker tañ atkışay yurdi" dep hanga aytadılar. Èdige keler dep korkıp turgan Toktamıstıñ apatı ketedi.
>
> Edige Şahtemir Han'da asker ister. Bir miktar asker verir. Edige yola çıkar. Toktamış'ın yurduna gelir. Toktamış kulenin başında Edige'nin gelişini seyrediyormuş. Edige de gece askerini çok göstermek amacıyla, büyük ateş yakıp, az askeri durmadan, tana kadar ateşin ışığında dolaştırır. Bunu gören Toktamış'ın gözcüleri: "Sayısız askeri, tana kadar yürüdü" diye hana söylerler. Edige geliyor diye korkup duran Toktamış'ın rengi atar (ND, 2014: 110).

Edige'ninn zekâsı, yılkıcılığı, dirayeti, cesareti, aşçılığı, savaş sanatından ve psikolojiden anlıyor oluşu onun macerası boyunca kendine eşlik eden nitelikler olup bu nitelikler gerekli durumlarda ön plana çıkar. Bu özellikleri sayesinde maceranın zafere ulaşması kolaylaşır. Edige'nin tek niteliği bu olmayıp onun bazı özellikleri de Şahtemir Han'ın ağzından duyulur. Kızının çaresizce Kabardı Alp ile evleniyor oluşuna üzülen

Şahtemir Han kızı ile konuşur. Şahtemir Han, eğer kızının şansı varsa Edige ile karşılaşırsa onunla birlikte hareket etmesini kızına tembihler. Han'ın kızı daha önce Edige'yi görmemiş olduğundan onu nasıl tanıyacağını sorduğunda Şahtemir şunları anlatır:

> Edige sonday kişi: appak kiyim kiyer, sol appak kiyimge bir şañ tiygistpes, kir tiygispes, astına zat salmay kara yerge oltırmas. Bir zatta tappasa, astına sıbırtkısın, kamışısın büklep oltırar. Namaz kılgan zamanda da kılıcının şıgarıp bas betine kadap kılar. Èger özi yalgız ayvan soysa, sol ayvannıñ kanın şarkına yuktırmas. Sunday taza kişi.
>
> Edige şöyle birisi: bembeyaz elbise giyer, o bembeyaz elbisede bir leke bile olmaz, kir deydirtmez, altına bir şey sermeden toprağa oturmaz. Bir şey de bulmasa altına kamçısını, kırbacını büküp otrurur. Namaz kıldığı zamanda kılıcını çıkarıp baş tarafına koyar. Eğer kendisi yalnız başına hayvan kesse, ohayvanın kanını üstüne bulaştırmaz. Böyle temiz adam (ND, 2014: 108).

Destanın bu kısmında Edige'nin giyimiyle ilgili bilgi verilerek onun beyaz bir kıyafet tercih ettiğinden, bu kıyafetinin oldukça temiz ve lekesiz olduğundan söz edilir. Edige'nin temizliğine de düşkün birisi olduğundan bahisle onun kıyafetiyle toza toprağa oturmadığı altına muhakkak bir şey serip onun üzerine oturduğu, hiçbir şey bulamasa kamçısı ve kırbacını bükerek altına koyup bunun üzerine oturduğundan bahsedilir. Hayvan keserken dahi hayvanın kanını etrafa sıçratmadan kendi üstünü başını da temiz tutarak bu işi yaptığı anlatılır. Aynı zamanda Edige'nin Müslümanlığına da vurgu yapılarak onun namaz kıldığından ve bu ibadetini gerçekleştirirken de kılıcını çıkarıp başucuna koyduğu anlatılarak onun ibadet şekline de değinilir. Bu anlatımlardan Edige'nin temiz, titiz, düzenli, adaplı, inançlı bir insan olduğu anlaşılır. Kabardı Alp'in yanında çalışırken de bu davranışları ile dikkat çeken Edige'yi Şahtemir'in kızı daha önce babasının betimlemeleriyle uyuşması neticesinde tanır. Kahramanın nitelikleri onun macerası esnasında ortaya çıkarken Edige için de durum aynı şekilde olur. Kabardı Alp'in yanında aşçı olarak görev yapmaya başlayan Edige'nin tertipli ve düzenli hâli Şahtemir Han'ın kızının dikkatini çeker.

Edige haricinde destanda yer alan ikincil kahraman rolündeki Edige'nin oğlu Nuradin'in de savaşçılık özelliği üst seviyededir ve o babasıyla birlikte Toktamış Han'a karşı giriştiği savaşta Toktamış'ın başını kesip ezeli düşmanlığı bitirir. Toktamış ile karşılaşan Nuradin babası yaşındaki bu hanı hemen öldürmek istemez ve ona yarış teklif eder. Bunlar ok atmaya başlarlar; ancak Toktamış Nuradin'i vuramaz. Yine de Nuradin bir gün uğraşsa kendisini vurabileceğini söyleyerek Han'ın ok atmadaki beceri azlığını kınamak istemez. Ok

atmada Nuradin'i vuramayan Han savaşı da hayatını da kaybeder. Nuradin Toktamış'ın başını kesip alır.

> Men seni bılay öltirmeymen. Biz atısayık. Sen menim atamdaysıñ yasıñ üyken. Soltta bas dep sen at. Kezüviñdi beremen." Toktamıs ogın tuskap Nuradinge atadı. Atsa da tiygistalmaydı. Bir tün minsem yubarsıñ. Yanımdagı yoldaşım. Soñ Nuradin Toktamısdıñ basın kagıp aladı.
>
> "Ben seni böyle öldürmem. Biz karşılıklı atışalım. Sen benim babam yaşındasın, yaşın büyük. Önce sen ok at. Sıranı veririm." Toktamış oku tutup Nuradin'e atar. Atsa da vuramaz.
>
> Sonra Nuradin Toktamış'ın başını kesip alır (ND, 2014: 112).

Edige ve oğlu Nuradin'in kendine has özellikleri destan metni içinde macera aşamasında ortaya çıkar. Kahramanın şahsında barındırdığı, ancak destan dinleyicisinin o ana kadar fark etmediği niteliklerin gösterilebilmesi için maceranın bir sebepler bütününe dayanması gerekir. Bu destanda Edige'nin babası Kutlı Kaya'da itibaren ezeli düşmanlıkları olan Toktamış Han ile aralarında yaşananlar önce Edige'nin ardından da oğlu Nuradin'in alp tipi özelliklerini sergilemesine imkân tanır. Edige Destanı'nda kahraman Edige'ye dair detaylı hususiyet aktarımları onun mücadele esnasında bu davranışları sergilemesine vesile olurken, bilinmeyen yönlerine dair ortaya çıkan nitelikler de yine savaş sahnelerinde belirir. Bütün bunlar kahramanın özelliklerinin ortaya çıkabilmesi için bir mücadelenin var olmasını gerekli kılmaktadır.

Nogay destan kahramanları arasında Edil Sultan Destanı'nın alp tipi Edil Sultan'ın niteliklerine bakıldığında onun da pek çok Türk destan kahramanı gibi cesaret sahibi bir alp olduğu görülür. En belirgin özelliği cesaret olan Edil Sultan kendisine İstanbul'dan gelen mektupta Kızılbaşlar üzerine savaşa kalkışması konusundaki talimatı alır almaz uygulamak ister. Edil Sultan savaşa girişmeden önce ön bilgi edinmek amaçlı Karsay'ı gözlem yapması için İran civarına gönderir. Kızılbaşlar'ın sayıca kendilerinden fazla olduklarını, yurtlarının dağlar ve kalelerle çevrili olduğunu, aslan, yılan, kaplan, ejderha gibi olağanüstü bir mücadele gerektirecek yaratıklarla dolu olduğu söyleyen Karasay bu memlekette savaşıp zafer kazanmanın mümkün olamayacağını Edil Sultan'a anlatır. Karasay'ın sözlerini önemsemeyen, savaştan geri durmanın korkaklık olacağını söyleyen Edil Sultan harekete geçer. Giriştiği mücadelede pek çok askerini ve sadık komutanlarını kaybetmesine rağmen Edil Sultan üstün bir savaşçılık sergileyerek bu mücadeleden sağ çıkar.

Solya etip Edl Soltan karlanıp, yalan kılış pınan tüsip, yav eskerdi kaday da keri kaytaradı. Sol yerde Kızılbastıñ da hanı karap turgan eken. Ol buyrık beredi: Edil Soltandı öltirmey tiriley alınız da, sgastı toklatıñız dep. Tagı da Kızılbas eskeri köp kelip, Edil Soltandı kamalap, tirilay tutadılar. Hanga ekelediler.

Böylece Edil Sultan kahırlanıp, yalın kılıç ile düşüp, düşman askeri nasıl da geri gönderir. O yerde Kızılbaşın da hanı bakıp duruyordu. O buyruk verdi, Edil Sultan'I öldürmeyiniz canlı olarak alınız da savaşı durdurunuz diye. Bir de Kızılbaş askeri çok gelerek, Edil Sultan'ı yakalayıp, diri olarak tuttular. Han'a götürdüler (ND, 2014: 133).

Savaş meydanında pek çok askerini ve komutanını kaybeden Edil Sultan tek başına çok olan Kızılbaş askerini kıyıma uğratmaya başlayınca savaşarak Edil Sultan'ı yenemeyeceğini anlayan Kızılbaş Hanı onu canlı olarak tutup anlaşmaya varma yoluna gider. Kızılbaş Hanı dostluk teklif eder ve savaş durdurulur. Kızılbaş Hanı'nın sunduğu dostluk teklifini kabul edip saray kızlarından biri ile dönüş yoluna koyulan Edil Sultan'ı bu yolculukta yine Karasay uyarır. Irmağın Nogay tarafında konaklamanın baskına uğrama ihtimalini ortadan kaldıracağını söyleyen Karasay yine korkaklıkla suçlanır. Karasay'ın dediği gibi olur ve gece Kızılbaşlar baskın düzenleyip Edil Sultan'ı esir ederler.

Bu destanda Edil Sultan'ın savaşçılık niteliği ön plandadır. Onun çok sayıdaki Kızılbaş askerlerine karşı tek başına verdiği mücadele Kızılbaş Hanı'nın dahi dikkatini çeker ve kıyıma uğramak istemediğinden Edil Sultan'a dostluk teklif eder. Sunulan dostluğa mukabele gösteren Edil Sultan karşısındaki hükümdarın art niyetli davranabileceğini düşünmez. Edil Sulatan destan metni boyunca her ne kadar bir alp olarak cesaret sahibi, iyi bir savaşçı, adaletli, güvenilir olsa da onun olumsuz özellikleri ölümüne sebep olur. Edil Sultan'ın tedbirsizliği, alınacak en ufak ve gerekli önlemi dahi korkaklık sayan inatçı yapısı onun zaferini hezimete uğratır, kendi canına mâl olan sonuçlar doğurur. Dolayısıyla savaşçı, cesur, güvenilir, sözüne sadık yapısı haricinde tedbirsiz ve inatçı özellikleri de olan Edil Sultan olumsuz yönleri sebebiyle yenilmiş olsa da onun kahramanlığını sağlayan nitelikler olumlu taraflarıdır.

Nogay destanları içinde olağan ve olağanüstü varlıklarla mücadele gerektiren destanlardan biri Koplanlı batır Destanı'dır. Bu destanda hem insani olağan öğelerle hem de insan üstü unsurlarla savaşmak zorunda kalan kahraman Koplanlı Batır'ın özellikleri mücadele esnasında ortaya çıkar. Destan metni Koplanlı Batır'ın maceraya çıkışıyla başlar. Bu çıkış ülkenin hükümdarı olarak seçilen Alşanır'ın han ilan edilmesinin ardından kendi iradesine engel gördüğü Koplanlı'nın yok edilmesi hususunda geliştirilen bir plan

doğrultusunda ilerler. Alşanır hükümdar olduktan sonra Koplanlı Batır'ın varlığını kendisi için bir tehdit olarak görür ve onu kendisi öldürmek yerine bir mektup yazarak Koplanlı Batır'ın görüldüğü yerde tutuklanmasını emreder. Bu mektubu iletmesi için Koplanlı Batır'a verir ve belirttiği sultana ulaştırılmasını ister. Bu noktada dikkat edilmesi gereken özellik Koplanlı Batır'ın güvenilir bir kişi olmasıdır. Alşanır Han ona düşman olmasına rağmen Koplanlı Batır'ın emanete hıyanet etmeyecek yapısını ve kendisine teslim edilen bir şeyin mutlaka denilen yere ulaştırılacağından emin olduğu için Koplanlı'ya böyle bir görev verir. Bu durum Koplanlı Batır'ın güvenilir bir yiğit olduğunu gösterir.

> Şakırtıp Koplanlıdı keltirgen. Ak kagıtka hat yazıp Koplanlıga berdirgen: Bu kâğıttı pelen yerge eltersiñ, sen Koplanlı biz aytkandı eltersiñ! Èr Koplanlı aldı sermep kolına, saldı betir ol kâğıttı koynına.
>
> Çağırtıp Koplanlı'yı getirip. Ak bir kâğıda mektup yazıp Koplanlı'ya verdirmiş. Bu kâğıdı falan yere götüresin, sen Koplanlı bizim söylediğimizi yaparsın. Er Koplanlı tutup eline verilen kâğıdı aldı, koydu, kahraman o kâğıdı koynuna (ND, 2014: 165).

Mektubu açıp okumadan, sahibine ulaştırmak maksadıyla yola çıkan Koplanlı Batır denilen kaleye ulaşır. Kaleye geldiğinde silahını ve atını teslim ederek kaleye girmesi gerektiğini söyleyen kapıcıyı bertaraf eder. Kale içinde karşılaştığı diğer engelleri de aşarak atı ve silahıyla kaleye girer. Destanın bu aşamasında Koplanlı Batır'ın olağan dışı gücü dikkat çeker. Türk destanlarında sıklıkla rastlanılan olağan dışı fiziksel güç bu destanda da Koplanlı Batır için aynı şekilde geçerlidir. Koplanlı Batır tek başına olmasına rağmen korunaklı kaleyi ve kalenin muhafızlarını aşarak mektubu sultana bizzat teslim etmeyi başarır. Destanın bu bölümünde Koplanlı Batır'ın cesaretli yönü ortaya çıkar. Karşısında kendinden sayıca fazla olan muhafızlara karşın tek başına mücadele edebilecek azme sahip olan Koplanlı büyük bir cesaret örneği ortaya koyar. Onun cesur olduğuna dair bir başka emare, zindandan kurtuluşunun ardından Mamay Mirza'ya ulaşana kadar bozkırda yalnız başına dolaşması ve yine pek çok zorluğa tek başına göğüs germesidir. Mamay Mirza'dan yardım dilemek için günlerce bozkırda ve ormanda yolculuk eden Koplanlı Batır ilk olarak Albaslı'nın erkeği Arnaut olduğunu söyleyen ve şekil değiştiren yaratıkla karşılaşır. Arnaut ile mücadele eden Koplanlı Batır bu esnada yalnızdır; ancak bir yer altı unsuruyla karşılaşmış olmasına rağmen ondan korkmaz. Arnaut'un demirden olan sivri burnunu kılıcıyla kesen Koplanlı onun taş kesilmesini sağlar. Ardından birkaç gün sonra yine geceleyeceği sırada etrafını kurtlar çevirir. Kılıcını kurtlara savurarak onları kendinden biraz olsun uzaklaştırmayı başaran Koplanlı Batır büyük bir ağaca çıkarak burada sabahlamak

zorunda kalır. Bütün bunlar olurken yalnız başına mücadele vermek durumunda olan Koplanlı cesur olduğunu ve ister yer altı isterse yeryüzü unsuru olsun hiçbir varlığın saldırısından korkmadığını, onlara karşı direnme gücünün olduğunu kanıtlar.

Mamay Mrza'nın yanına ulaşan Koplanlı Batır önce Kızılbaşlar ile olan savaşta pek çok yararlılıklar gösterir. Nogaylara ait olan Sırlı Kale ve Kumlu Kale'yi düşmandan geri alır. Ardından Nogayların yılkı atları ile sürülerini alıp kaçan Köbekli adlı hırsızı öldürüp malları geri getirir. Onun bu çabaları tek başına vermesi en başta Kızılbaşlara ve onların hükümdarı Kasan Han ile yaptığı birebir mücadele Türk destanlarında yer alan alplerle benzer şekilde Koplanlı batırın cesur, savaş hâkimiyetine sahip, bileği kuvvetli, atılgan ve kuvvetçe üstün özelliklerine dikkat çeker. Köbekli adlı hırsızı çaldığı malları yine tek başına alıp Köbekli'yi de öldüren Koplanlı Batır haklının yanında, zalimin karşısında oluşuyla destan kahramanı olarak adil, millî duyguları yüksek, toplumsal çıkarları gözeten, akıllı, savaşçı nitelikte bir alptir. Mamay Mirza'nın yanında gösterdiği yararlılıkların ardından yanına kırk atlı asker verilen Koplanlı Batır yurduna dönüp Alşanır Han'dan öcünü alır. Bu vesileyle kendisine ve eşine zulmeden hükümdarın zalimliklerine son verir. Son olarak ALşanır Han'dan sonra başa geçen ve Kırım Hanı ile savaşa tutuşan Nogay Mirza'nın yanında yer alıp savaşa katılan Koplanlı Batır bu harpte vefat eder. Destan incelendiğinde Koplanlı Batır'ın alp tipinin sahip olması gerek fiziki ve akli kapasiteye sahip olduğu görülür. Destan kahramanı pek çok savaşa katılmakla birlikte cesur olduğunu ve savaşçı yeteneklerinin gelişmiş olduğunu ortaya koyar. Bu bağlamda kahramanın yetenekleri atıldığı macerada karşılaştığı mücadelelerde ortaya çıkmaktadır.

Destan kahramanlarının sahip oldukları niteliklerin görünebilmesi için onların doğuştan getirdiği hususiyetler varsa bunların belirtilmesi için ya bir ön bilgi verilir ya da kahramanın bir vakayla karşılaşması gerekir. Kahramanın bir hadise içinde yer alması ise onun maceraya atılmasıyla mümkün olur. Mamay Destanı'nda destanın başından itibaren Mamay'ın özelliklerinin verilmesi haricinde destan içinde yaşanan mücadelelerle de bu nitelikler ortaya çıkar. Destana bakıldığında Nogayların hanı olarak Mamay yine kendisi gibi han olan Kırım Hanları ile savaşa girişir. Kırım halkından herhangi biriyle de savaşmadığını göz önünde bulundurulursa burada Mamay'ın yalnızca kendi makamı ve gücüyle denk kişilerle mücadeleye giriştiği anlaşılmaktadır.

Soñ han keledi Ortagul kara kişi edi. Kara kişi aldına şıksa, han toktamay bolmagan.	Sonra Han gelir Ortagul kötü biriydi. Yaman adam önüne çıktığında Han Han

toktaydı. Toktaganda, artınnan Orak ta etip, kagıp muñın basın da alıp hannıñ basın kancıgasına tagıp, hannıñ Atager atın da yetip andap barsa, Mamay bayağı Betir Soltannıñ töbesin öz oltırı deydi. Kagıp, onıñ da basın aladılar. Hannıñ eskerin boşataydılar: Sizde kıllığımız yok. Biz hanınızdan öş aldık. Siz endi basıñızga erkinsiz kayda süesiz sonda barınız.

durmazdı. Han durmuştu. Durunca, Orak da ardından yetişip bunun başsını da kesip, başını mızrağa takıp Han'ın Atager atına da yetişip çevirirken, Mamay, Batır Sultan'ın başlığını kendi yerine koyup bezle bağlamış oturuyordu. Onun da başını kestiler. Hanın askerlerini serbest bıraktılar: Sizinle işimiz yok. Biz hanınızdan öç aldık. Siz şimdi serbestsiniz, nereye isterseniz oraya gidiniz (ND, 2014: 219).

Mamay'ın macera esnasında yalnızca Kırım sultanlarının başını kesmesi Kırım halkına ve Kırım sultanlarının askerlerine zarar vermemesi onun kendiyle eş yaradılışta olmayanlarla savaşmadığının en açık kanıtıdır. Mamay savaşa katılmaktan çekinmeyecek kadar cesur, kardeşine avcılıkta ve savaşçılıkta önder olacak kadar askeri beceri sahibi, yurduna saldırmaması konusunda kendisinden ricada bulunan bir kızın isteğini kabul edip sözünü tutmasıyla güvenilir, amacına ulaşana kadar izleyeceği yolda hangi adımları atmanın doğru olacağına dair öngörülerde bulunabilecek kadar planlı, bilge kişilere danışmasıyla alçak gönüllü bir yapıya sahiptir. Onun bu özellikleri destan macerası içinde karşılaşılan çeşitli zorluklar neticesinde ortaya çıkmaktadır.

Nogay destanlarından bir diğeri olan Er Çoban Destanı en başından itibaren bir macera konusuyla başlar ve burada merkezi alp tipinde yer alan Er Çoban'ın özellikleri onun sergilediği davranışlardan çıkarılır. Er Çoban cesur ve akıllı bir kişi olarak yurdu zarar uğratan Beygazi'nin peşine düşer. O, öncelikle yılkı atlarını çalan Beygazi ve askerlerinin peşine yanında yalnızca yedi kişiyle düşmekle büyük bir cesaret örneği sergiler. Buna ilaveten Beygazi'nin önüne geldiğindeyse yanındaki yedi adımını ardında bırakıp Beygazi'nin karşısına yalnız çıkar. Bu gelişmeler Er Çoban'ın korkusuz bir savaşçı olduğunu gösterir. Türk destan geleneği dâhilindeki kahramanların tek özelliği cesaretleri ve bilek kuvvetleri olmayıp buna iştirak eden bir diğer nitelikleriyse üstün zekâlarıdır. Bu destanda da Er Çoban zekâsını öne çıkaracak bir konuşma yapar ve ardında bin kişilik bir kuvvet olduğunu, bunların içinde de Nogay'ın önemli zatları bulunduğunu söyler. Er Çoban'ın sözlerini dinleyen Beygazi, adı geçen kahramanları duydukça korkuya kapılır. Çünkü bu kişiler önemli adları düşmanlarına korku salmakla özdeşleşmiş tanınmış savaşçılardır. Bu kahramanlarla karşılaşıp onlarla savaşa girişmekten çekinen Beygazi, alıkoymuş olduğu yılkı atlarını tutmaktan vazgeçer. Bu noktada Er Çoban'ın savaşmadan

zekasını kullanarak Nogayların yılkı atlarını geri alması Türk destan kahramanlarının ortak niteliklerinden bir olan yüksek zekâ sayesinde zorlu durumların içinden çıkma özelliğiyle örtüşür. Er Çoban'ın Beygazi'ye karşı Nogayların atlarını bırakması, aksi takdirde karşılaşacağı zorluklar hususunda uyarıda bulunduğu konuşması şu şekildedir:

Anda turgan kırk batır	İşte duran kırk kahraman
Nogaylıdıñ balası	Nogaylının yavrusu
Er brisin sorarsañ	Her birisini sorarsan
Miñ kişilik şaması	Bin kişilik tahminen
Min kisidin işinde	Bin kişinin içinde
Türlü türlü betir bar	Türlü türlü kahraman var
Tümendi buzgan er de bar	Tümeni bozan er de var
Savrılıp şabar betir de bar	Savrulup koşan kahraman da var
Yıyınımıñ işinde	Kalabalığın içinde (ND, 2014: 141)

Er Çoban'ın sözlerinden çekinen Beygazi yılkı atlarını geri verip gider. Böylece Er Çoban çatışmaya girmeden kıvrak zekâsını kullanarak çalınan yılkıyı geri alıp getirir. Burada Er Çoban'ın bir plan dahilinde hareket ederek karşısındakini psikolojik olarak etkilemesi ve bu sayede amacına savaşmadan ulaşması onun akli kapasitesinin genişliğini anlamak açısından önemlidir. Onun bu yönü bir çeşit mücadele durumun doğmasıyla ortaya çıkar ve kahramanı topluma tanıtan niteliğinin sergilenmesine fırsat verir.

Destan kahramanının niteliklerinin mücadele esansında ortaya çıkmasına örnek teşkil edecek destanlardan biri de Bozyiğit Destanı'dır. Bozyiğit âşık olduğu Savbavmal'ı bulmak için atıldığı macerada çok uzun müddet yolculuk eder. Onun yıllar boyunca tek bir amaç doğrultusunda hareket etmesi azmine ve cesaretine bağlıdır. Bir kahraman olarak Bozyiğit sözünde duran, sevdiklerinin yanında olan yapısıyla âşık olduğu Savbavmal'a ulaşmak için zahmetli ve uzun yollardan geçerek aşığının memleketine gelir. Bozyiğit'in bu uğurda harcadığı emekleri dile getirdiği satırlar onun ne zorluklardan geçtiğini, ancak bu şekilde sevdiğine ulaşabildiğini anlatmaktadır.

Tez tabarım kayda der	Tez bulurum nerdedir
Arada deriya yarattı	Arada derya deniz yarattı
Yolda yuridim suv tappay	Yolda yürüdüm su bulamadım
Suvda yurdim yol tappay	Suda yürüdüm yol bulamadım
Dört yıl boldı yoluma	Dört yıl oldu yoluma
Ayvan bolıp yurdim men	Hayvan gibi yürüdüm ben (ND, 2014: 62).

Bozyğit'in dirayetli yapısı onun uzun müddet yollarda sevdiğine kavuşmak arzusuyla geçirdiği zamanlardan anlaşılır. Bir kahraman olarak Bozyiğit cesur ve azimlidir. Onun cesareti hükümdar kızı olan Savbavmal'ın babasının evlenmelerine karşı çıkmasına rağmen sevdiğinden vazgeçmemesinden anlaşılır. Han'ın sahte düğünle kandırıp getirdiği Bozyiğit toy esnasında sarhoş olur. Onun hâlini gören Savbavmal, Bozyiği'in başına su koyarak biraz olsun ayılmasını sağlar. Kendine gelen Bozyiğit bu meclisten kaçarak bozkıra çıkar. Han'ın adamlarının bulunduğu kalabalık bir ortamdan kendi çabasıyla kaçmayı başaran Bozyiğit savaşçı ve cesur bir yaradılışa sahiptir.

Kahramanın destan macerası sırasında karşılaştığı zorlu durumlar onun kendinde var olan ancak o zamana kadar ortaya çıkmasına sebep teşkil edecek bir durum bulunmadığından haberdar olunmayan ya da bilinen ancak gerekli hallerde icraya geçen yönlerinin ortaya konulmasını sağlar. Bu bağlamda genel bir alp tipi çerçevesinde değerlendirildiğinde Nogay destan kahramanları öncelikle iyi birer savaşçıdır. Bilek kuvveti ve savaş sanatından anlamanın haricinde destan kahramanlarının bir diğer ortak özelliği yüksek zeka kapasiteleridir. Karşılaşılan çeşitli zorlukların bir kısmı savaşmadan halledilir ya da savaşana kadar uygun zaman kollanması açısından var olan durumlar akli yönden idare edilmeye çalışılır. Bütün bu planlı zihin yapısı kahramanın akli melekelerinin gelişmişliğiyle alakalı olup aşılması gereken eşikler vasıtasıyla ortaya konulan niteliklerdir. Kahramanın sahip olması gereken ve mücadele esnasında ortaya çıkan diğer yönleriyse cesaret, öngörü, güvenilirlik, sadakat gibi toplumca takdir edilen yönlerdir. Bunlar da yine macera sırasında kahramanın özellikleri olarak öne çıkar.

4.1.14. Kahramanın Adaletli Yönü

Epik destanlarda merkezi tipi oluşturan kahramanın etrafında gelişen olaylar onun mücadele vermesi gereken bir dizi senaryoyu oluşturur. Buna göre her merkezi tipin bir amacı vardır ve amaca giden yol kahramanca bir mücadeleden geçmektedir. Kahramanın ulaşması gereken yolda önüne pek çok mâni çıkar. Bunların bazısı dış güçler, bazısı ise kahramana yakın kişiler olan iç güçler tarafından gelen engellerdir. Epik destanlarda alp bünyesinde toplanan kahramanlık özelliklerinin ortaya çıkmasını sağlayan, sınavlar ve engellerle dolu yolculuktur. Amaca giden yol, kahramanın gücünü zayıflatıcı, onu yolundan saptıracak, kötü kararlara itecek ve hatta ölümüne dahi sebebiyet verebilecek düşmanlıklarla bezeli bir serüvendir. "Türk kahramanlık destanlarında, bahadırların mitolojik varlıklara, yabancı ulus ve hanlara karşı yürüttükleri dışa dönük mücadelelerinin yanı sıra kendi obası ya da ulusuna zulmeden kendi han ya da beylerine karşı yürüttükleri mücadeleler de önemli bir yere sahiptir" (Aça, 1999: 18). Epik destanda alp tipinin macera konusunu genellikle kötü yöneticiler karşı olurken bunların bir kısmı iç unsur olan kişilerden meydana gelmektedir. Kendi ülkesinin zalim yöneticisine isyan edip ona karşı bir mücadeleye atılan kahraman hem kendi hem de toplumu için bir adalet girişiminde bulunur.

Epik destan çerçevesinde kahramanın savaştığı iç güçler bazen kahramanın en yakını olan akrabaları bazen de kahramanın içinde yaşadığı toplumu yöneten kötü liderlerdir. Kardeş kıskançlıkları, bey olma ya da kız alma gibi çeşitli konularda yakın akrabaların kahramana rakip olması gibi sebeplerle ortaya çıkan iç düşmanlar mevcuttur. M. Aça (1999: 20-23) makalesinde iç düşman örnekleri olarak Altay destanı olan Kan-Tolo ile Oçı-Bala arasındaki kardeş mücadelesi, Aytünüke Destanı'nda Sarı Kaan ile kardeşi Kara Kaan'ın mücadelesi, Altay-Buuçay Destanı'nda ise kahramana ihanet eden aile üyeleri arasındaki çekişmeleri işlemiştir.

Türk destanlarında düşman öğesi kahramanın aile üyeleri olabileceği gibi daha uzak akrabaları ya da kötü yöneticiler gibi içinde yaşanılan toplumun diğer üyelerinden oluşan unsurlar da olabilir. Çoğu destanda kötü yöneticilerin bulunduğu görülür ve Türk kahramanlık destanları içinde de bu nitelikteki beylere, hanlara karşı mücadele göstererek toplum çıkarını korumaya çalışan kahramanlar mevcuttur. Kötü yöneticiye karşı isyan eden destan kahramanlarının başında Köroğlu gelir. Zalim Bolu Beyi'ne karşı mücadele veren

Köroğlu'nun savaştığı kişi bir iç güçtür. Bolu Beyi'nin yaptığı kötü davranışlara karşı bir adil düzen arayışına giren Köroğlu halkın adalet temsilcisi olur.

Destanlarda geçen düşman unsur ister kahramanın en yakını, isterse en uzağı olsun onun kendinde bulundurduğu olumsuz özellikler değişmez niteliktedir. En uzak düşmandan en yakına kadar kahramanın karşısında yer alacak olan düşman tipinin sahip olduğu belirgin özellikler vardır. Düşman ihanet içinde olan, yapılan iyiliklerin kıymetini bilmeyen, arkadan iş çeviren, zor gününde kahramanın yanında olmayan, ancak iyi zamanlarda onun yüzüne gülen, kendisinin iyi biri olduğuna kahramanı inandıran ikiyüzlü bir yaradılışa sahiptir. Bu düşman tipi kahramanın diğer düşmanlarıyla gizlice iş birliği yapan, yalan söyleyen, hain yaradılışlı, gizli planlar kuran, cimri, mal düşkünü yapısıyla cana ve mala kast edebilecek çıkarcı yapıdadır. Düşman tipinin özelliklerine Kutadgu Bilig adlı eserinde yer veren Yusuf Has Hacip otuz iki düşman tipi belirler. Onun belirlemiş olduğu tipik özellikler destanlarda yer alan düşman tipleriyle örtüşür.

> Kutadgu Bilig'de düşman daima kötüdür, kötülük yapar, kötülük yayar ve sürekli tetiktedir, hazırdır, pusucudur. Ona karşı kendisinden emin insan gaflete düşer. Düşman kargaşa yaratır, anlaşmayı bozar. Yine düşman haindir ancak kahraman yiğidin görünce yüzü güldüğü; kapışınca, kızıl kana boyadığıdır. Düşman hasislik (cimrilik vs.) ile beylik arasındadır. Düşman can ve mala kasteder, malı sever, menfaatperest, belalıdır, dedikoducudur, faydasızdır, fayda görülmemiştir, ona iyilik yapılsa da buna rağmen kötülük görülendir. Düşmanın sayıca az veya çok olması gaflete, korkuya düşürmemesi gereken bir durumdur. Ancak düşmana karşı sürekli hazırlıklı olmak da görevdir (Balcı, 2020: 1333).

Yusuf Has Hacip'in ele aldığı otuz iki düşman tipi destanlarda karşılaşılabilecek düşman davranışlarıyla birebir aynıdır. Bunlar iç ya da dış düşman unsur olması fark etmeksizin olumsuz tipler olarak ortak nitelik sergilemektedirler. Kahramanın macerasını sekteye uğratmak için aşılması gereken zorluklar olarak destan içinde yer alan bu tiplerin sergilediği olumsuzluklara rağmen direnen ve başarılı olan kahramanlar amaçlarının peşinde maceralarına devam ederler. Kahramanın aşması gereken eşikleri oluşturan bu tipler alp tipinin niteliklerini öne çıkaran zıtlıklar kuramına uygun bir biçimde kahramanla aksi istikamette yönelişler içinde olurlar. Destanlarda kahramanın mücadelesi düşman unsura karşı olurken bu unsurun iç öğelerden biriyse nadiren de olsa bu kişi kahramanın babasına da olabilmektedir. Kahramanın babasıyla mücadelesinin işlendiği destanların varlığından söz etmek gerekir. Bu destanlarda baba figürü genellikle devlet düzeninin önünde bir engel ya da töreye aykırı davranan bir kişi olarak karşımıza çıkar, bazen de çeşitli kışkırtmalar sonucunda oğlunu öldürmek isteyen bir yok edici ebeveyn rolündedir. Kahramanın

yapacaklarına engel olan ya da onu kendisine rakip gören baba, oğlunu yok etmeye ve böylece kendi varlığını olduğu gibi sürdürmeye uğraşır.

Baba ile oğul arasındaki mücadele psikolojik açıdan da incelenen bir meseledir. Edebî ürünlerde sıklıkla karşılaşılan baba-oğul mücadelesi, babanın oğlunu öldürmek istemesi ya da oğulun babayı yok etme arzusu Türk destanlarında genellikle hükümdarlık yetkisine sahip olan babayla oğul arasında yaşanır. Nitekim hükmetme isteği altında yatan güç arzusu, baba ile oğul arasında paylaşılamaz hâle geldiğinde çatışma başlar. Bu çatışma ya birinden birinin yok olmasıyla ya da alınan kararların yanlış olduğunun anlaşılıp iki tarafın birbiriyle barışmasıyla sonuçlanır. Baba ile oğul mücadelesinin psikolojik bazı etmenlerden kaynaklandığını düşünen S. Freud'un bu alandaki tespitleri dikkat çekicidir. O, baba ile oğul mücadelesini anneye sahip olma olarak görür ve bunun aile içinde aşılmamış sağlıksız hâlinin ilerleyen yaşantıda farklı şekillerde yeniden ortaya çıkacağını savunur. "Freud'un bu düşüncesine Oidipus Kompleksi adını vermesi, Yunan mitolojisinde Kral Oidipus'un öyküsünden esinlenmesindendir. Âşık olduğu ve evlendiği kadının annesi olduğunu öğrenmesi ile tüm dünyası yıkılan Oidipus gözlerini kör eder" (Fromm, 1991: 47). Annenin paylaşılamaması ve annenin kime ait olduğunun aile içinde tam olarak ortaya konulamaması gibi alt yapılardan kaynaklı yaşanan çatışma ilerde babanın varlığına yönelik bir iktidar mücadelesine evrilebilmektedir.

Freud'un üzerinde durduğu konu baba ile oğul arasındaki çekişmenin kaynağının çocuğun doğumuyla başlayan ilk zamanlara kadar indiği savunur. Burada korunmasız ve bakıma muhtaç çocuğun anneyle kurduğu özel bağı kesecek tek kişinin baba olduğunu düşünen ve onu rakip olarak algılamasına dayanan bir mücadeledir. Babayı kendisine rakip olarak gören çocuk zaman içinde babasıyla iyi bir ilişki düzlemini yakalayamazsa her zaman babaya duyacağı öfkeyi onun yok edilmesi gerektiği arzusuyla birleştirir. Freud'un bu tespitleri ile Türk destanlarında geçen baba-oğul çatışmasının altında yatan sebepler yeterince örtüşmemektedir. Türk tarihinde ve edebiyatında baba-oğul çatışmasının en net şekilde ortaya koyan anlatmalar Hun İmparatoru Teoman ile oğlu Mete arasındaki çatışma, Oğuz Kağan Destanı'nda Kara Han ile oğlu Oğuz Kağan'ın arasında yaşananlardır.

> Ödip, Türk mitolojisinde olduğu gibi büyük bir cihangir ve imparator değildi. Babasını da tesadüfen ve gençliğinde gördüğü rüya icabı öldürmüştü. Mete ile Oğuz Han ise babalarını töreye ve örfe uymadıkları için öldürmüşlerdi. Freud'a göre çocuk doğup da, annesinin memesini alır almaz, cinsi hayata başlardı. Bu sebeple erkek çocuklarının annelerine karşı olan sevgilerinin altında, cinsi hisler de yatardı. Çocuk büyüdükçe babasını karşısında rakip olarak görür ve babasına karşı şuur altında bir

> kin duyardı. Çünkü annesi babasına aitti. Bu hisleri açığa vuramayan erkek çocuklar, hislerini şuur altında saklar ve bazen de bu hâl çocukta hastalık bile yapardı. Freud'a göre şuur altına atılan bu hisler tesirlerini gerçek hayatta değil, masal ve efsanelerde göstermiş ve bu efsaneler de zamanımıza kadar gelmiştir (Ögel, 1993: 8).

B. Ögel'in eserinde aktardığı baba-oğul çatışmasının psikanalitik açıdan S. Freud tarafından ele alınan şekliyle Ödip Kompleksinin edebî metinlerdeki yansımasının ne şekilde olduğundan söz edilmiştir. S. Freud'a göre anneye karşı babasını kendine rakip gören bilinçaltının su yüzüne çıktığı yer edebî metinlerdir. Edebî metinler açısından destanlar ele alındığında pek çok destanın gerçek tarihî süreçlerle bağlantısı ve destanda bahsi geçen baba-oğul çatışmaları devlet yönetimi, töre gibi konularda babayla oğulun birbirine ters düşmesi sonucunda gerçekleşmektedir. Tarihî süreç açısından Büyük Hun Devleti'nin hakanı olan Mete Han'ın babası Tuman'ı öldürmesi ile Oğuz Han'ın babası Kara Han'ı öldürmesi arasında Oğuz ile Mete'nin aynı kişiler olduğu yönünde saptamalar haricinde tarihî olayların destani metinlere benzeri şekilde yansıdığı da düşünülmelidir. Ödip Kompleksinde babaya rakip olma düşüncesi herhangi bir olumsuz durum yaşanmaksızın varken Türk destanları açısından nedensizce babaya olan düşmanlık söz konusu değildir. Nitekim, Ödip Kompleksiyle ilişkili olarak psikolojik durumlar ve bazen sanrılar oğulun babaya olan düşmanlığını tetiklerken Türk destanlarında devlet otoritesinin sağlanması gerekliliği ve bunun ihlalinin yaşanması durumunda baba ile oğul karşı karşıya gelir.

Baba ile oğul mücadelesi, destani metinleri inceleyen Lord Raglan'ın geleneksel kahraman kalıbında bir maddede karşımıza çıkar. Baba ile olan mücadele bir bakıma ileride kahraman olacak kişinin ilk engeli, ilk mücadelesi olarak da düşünülebilir. Kahraman kişinin en yakınında ondan ve kendisinden daha güçlü olan ilk kişi şüphesiz babasıdır. Babanın sahip olduğu fiziki kuvvet ve nüfuz destan metinlerinde merkezi tipin çok sonraları kazanacağı bir özelliktir. Öncelikle yetişkin olmak için ilk kahramanlığını sergileyerek erkekler dünyasına ve toplumsal hayata adım atan kahraman daha sonra gerçek bir kahraman olabilmek için maceraya atılmalıdır. Bütün bu süreçlerden çok daha önce geçmiş olan baba, ya kahraman olacak çocuğu kendine rakip görerek onunla mücadeleye girişir ya da zaten kötü yönleri bulunan bir kişi olup toplumuna zarar getirdiği için kahraman tarafından mecburen bertaraf edilir.

Türk tarihî açısından bakıldığında Hun Devleti'nin kurucusu Teoman ile oğlu Mete'nin arasındaki iktidar mücadelesi göze çarpar. Teoman'ın ikinci eşinden olma oğlunun tahta geçmesini istenmesi nedeniyle ilk vâris statüsünde olan Mete'nin hükümdarlığına karşı

çıkan babası ile Mete karşı karşıya gelir. Aradaki gerginlik en sonunda çatışmaya dönüşür ve olaylar Mete'nin babası Teoman'ı öldürüp tahta çıkmasıyla sonuçlanır. Bu gibi tarihî süreçler millî hafızada yer eden önemli olaylardır ve destani metinlerin oluşum şartlarından ilki olan millî hafızada yer eden önemli olayların varlığı niteliğini karşılamakla birlikte tarihî süreçlerin efsanevi öğelerle birleşerek destanlaştırıldığı göz önüne alındığında Oğuz Kağan ile Mete Han'ın benzeşen yönleri dikkat çeker.

> Tanyu'nun (Teoman'ın) Ulu Hatun (birinci eş)'dan olan oğlu ve veliahdı Mete, üvey annesi (Yen-Sih)'nin babasını kendi oğlunu yani ikinci küçük oğlunu tahta çıkarması konusunda ikna etmiş. Mete yine Yen-shih'nin ısrarı üzerine Tunghulardan daha güçlü olan Yüeçilere rehin olarak verilmiştir ve Mete Yüeçilerin elinden kaçmıştır (Atalay, 2014: 107).

Mete Han'ın babası tarafından gözden çıkarılarak düşmanları olan Yüeçilere esir olarak verilmesi baba ile oğul arasında varlık mücadelesinin başlamasına neden olmuş ve bunun sonucunda da esaretten kaçarak kurtulan Mete Han, babası Teoman'ı katledip yerine tahta oturup devlet idaresini ele geçirir. Yaşanan tarihî trajedi millî hafızda önemli bir yer işgal eder. Tarihî gerçeklik içeren bu durumun Reşiddin Oğuznamesi'ndeki Oğuz Kağan ile ilişkilendirilmesi hem Türk tarihinde bu gibi çatışmaların gerçekten yaşanmış olduğunu hem de destani unsurlara yansıyan yönlerin bulunduğunu kanıtlar niteliktedir.

Baba ile oğulun mücadelesine konu olan Reşididdin aktarmasındaki Oğuz Kağan Destanı'nda Oğuz Kağan'ın babası Kara Han'ı öldürmesi, Teoman ile Mete Han arasındaki çekişmeleri anımsatır. Atalarının dinini inkâr edip Müslüman olan Oğuz Kağan'ın din değiştirdiğini duyan babası hemen bir kurultay toplar ve bu kurultayda Oğuz'un öldürülmesi yönünde karar alınır. Oğuz Kağan kendine karşı ordu hazırlayarak cephe alan babasını ve amcalarını öldürür, onlar gibi kendine inanmayanları sürgüne yollayıp tahta kendi geçer.

> Oğuz avdan dönüp evin yakınlarına gelince babası ve amcalarını kendi yakınları ile birlikte savaşa hazır hâlde buldu. Kendi nökerlerinin başında onlarla çarpıştı. Bu savaş sırasında babası Kara Han, amcaları Kür Han ve Küz Han öldürüldüler. Oğuz yerinde dayandı ve yetmiş beş yıl amcalarının uruğları ile daima çarpıştı. Nihayet onları yenip ezdi. Onların vilayet ve uluslarını Karakurum ötelerine kadar kendi idaresine aldı (Reşiddiddin, 1982: 19).

Reşididdin Oğuznamesi'nde hükümdarlık çağına erişmiş Oğuz Kapan'ın din değiştirmesi sebebiyle kendisine savaş açan babası Kara Han ile olan mücadelesi eski hükümdarla yeni hükümdarın savaşı olarak değerlendirilmelidir. Bu noktada hükümdarlık ve töre devamlılığının önemsendiği, gerektiğinde aynı kandan olan baba ile oğlu dahi karşı

karşıya getirecek bir iktidar mücadelesinin yaşandığı görülür. "Destan geleneği açısından ele alındığında kahramanın babasıyla mücadelesi Lord Raglan'ın yirmi iki maddelik geleneksel kahraman kalıbında altıncı maddeye tekabül eder. Geleneksel Kahraman adlı makalesinde L. Raglan yirmi iki maddelik kahraman kalıbına göre on sekiz destanı inceler. Bunlar arasında "Çoğunlukla baba tarafından onu öldürme girişiminde bulunur" adlı altıncı madde pek çok destanda karşımıza çıkmaktadır. Buna göre kahraman konumundaki kişi ya babası ya da bir başka düşman unsur tarafından öldürülme girişimiyle karşı karşıya kalır, ancak bundan bir şekilde korunur. Türk destanları açısından da çoğu destanda karşımıza çıkan baba-oğul mücadelesinin temelinde iktidar sahibi olma düşüncesinin yattığı ve babanın rakip olarak kendisine oğlunu gördüğü anlaşılır" (Raglan, 1998: 126-138).

Baba ile oğul arasındaki mücadeleye örnek olarak Dede Korkut destanlarından "Dirse Han Oğlu Boğaç Han Destanı"nda dualar sonucu dünyaya gelen Boğaç Han'a babası Dirse Han'ın çok kıymet vermesini çekemeyen kırk yiğidin namertlik ederek sürekli olarak Dirse Han'a Boğaç Han'ı kötülemesi sonucu yaşananlar konu edilir. Kırk yiğidin sözlerine inanan Dirse Han bir av sırasında oğlunu oklar ve öldürmek ister; ancak oğlanın ölmediğini öğrenen kırk yiğit bu sefer bir başka ihanetle Dirse Han'ın ellerini bağlayıp yaya yürüterek onu düşmana teslim etmek üzere yola koyulurlar. Annesinin öğüdünü dinleyen Boğaç Han kırk namerdin elinden babasını kurtarır.

> Hanum oğul kalkubanı yiründen örü turgıl, kırk yigidün boyuna algıl, babanı ol kırk namerdden kurtargıl, yorı oğul, baban sana kıydıy ise sen babana kıymaygıl didi. Oğlan anasunun sözün şımadı. Buğaç Big yirinden örü turdı, kara polat öz kılıcın biline kuşandı, ağ tozluca katı yayını eline aldı, altun cidasın koluna aldı, bidevi atını tutturdu butun bindi, kırk yiğidin bıyına aldı, babasının ardunca yortup gitti (Ergin, 2016: 91).

Dirse Han yanındaki kırk yiğidinin kendisine karşı ihanet içinde olduklarını bilmeden onların sözlerine uyarak oğlunu öldürmeye kalkar. Kendi oğlunu okla vuran Dirse Han oğlunun öldüğünü zannederek yurda döner. Oğlanın ölmediğini öğrenen kırk namert yiğit ihanetlerinin ortaya çıkmasından sonra Dirse Han'ın kendilerine yapacaklarından korkup Han'ı düşmana esir olarak vermeye çalışırlar. Boğaç Han annesinin öğüdünü dinleyerek kırk namerdin tutsak eylediği babasının kandırıldığını anlayıp onu affeder ve kâfir eline düşmesine izin vermeyerek kırk namertten babasını kurtarır. Bu destanda babayla oğul arasındaki çatışma olumlu bir neticeye bağlanır ve birbirlerine düşman kesilen babayla oğlunu bu hale koyan sebep ortadan kaldırılarak düşmanlık sona erdirilir. Kırk namert

yiğidin yalanlarının ortaya çıkması ve öldürülmesiyle destan kahramanı yapılan haksızlığa son verip adaleti sağlamış olur.

Nogay destanları açısından baba-oğul mücadelesine bir örnek olarak Edige Destanı verilebilir. Bu destanda Dirse Han'ın yalan sözlere inanması gibi Edige'nin oğlu Nuradin de babası hakkında söylenen yalanlara inanarak onu sürgün eder; ancak yıllar sonra hatasını anlayınca babasını bulup sırtında taşıyarak yurda geri getirir. Nuradin iftiralara, düşmanın kendisini yanlış yönlendirmesine inanarak suçsuz olan babasına karşı cephe alışı babasının töreye karşı gelen davranışlar içine girdiğini düşünmesidir. Düşman tipindeki kişileri dost zannederek onların sözlerine güvenmek sebebiyle baba ile oğulun birbirine düşman olması adaletsiz davranışlara karşın adaletin sağlanmak istenmesinden kaynaklanır. Bu destanda babanın oğluna değil oğlunun babasına karşı düşmanlığı söz konusudur, ancak temel düzlemde baba ile oğul arasında bir çatışmanın yaşanmasının sebebi yalanlara inanma neticesinde haksız yere suçlama olduğundan destan sonu Boğaç Han'da olduğu gibi tatlıya bağlanır.

Türk epik destanlarında kahramanın mücadele verdiği düşman tipi dış ya da iç unsur olabilmektedir. Bu düşmanlığın sebeplerine bakıldığında olumsuz tipin özelliklerinden en belirgin olanı ihanettir. İhanet içinde olarak çeşitli hainliklerle kahramana karşı çıkan, onun kötülüğünü isteyen unsur aslında törenin ve yurdun koruyucusu kahraman olduğundan bir nevi töreye ve millî değerlere karşı cephe alır vaziyettedir. Millî bir ihanet içinde olan düşman tipine karşı durabilecek yegâne güç destanda yer alan merkezi alp tipi olarak karşımıza çıkar. Kendi menfaatini değil toplumsal çıkarları gözeten kahramanın yurdu için verdiği haklı mücadelenin sekteye uğratılmasına neden olmaya çalışan düşman tipiyle olan savaş, maceranın büyük bir parçasını oluşturarak kahraman bünyesinde millî değerler yüceltilir. Toplumsal değerlerin en başında gelen unsur adaletli olmaktır. Adalet sayesinde toplum üyelerinin güven içinde yaşamaları için uğraşan kahraman bu adaleti sarsanlarla amansız mücadelelere girişir. Destanlarda kahramanın maceraya atılmasını gerekli kılan itici güç unsuru her ne şekilde sunulursa sunulsun temelinde bir adaletsizlik olduğundan merkezi alp tipinin üstlendiği görev adaleti toplumuna yeniden kazandırmaktır.

Nogay destanları incelendiğinde bu destanlarda yer alan kahramanların en belirgin özellikleri haklının yanında haksızın karşısında duran adil yönleridir. Aysıl'ın Oğlu Ahmet Destanı'nda kahraman Ahmet'in mücadelesi öncelikle yurduna saldıran Kalmıklara karşı olur. Bu noktada dikkat çeken bir husus vardır. O da şudur ki yurdun yöneticisi olan Yanbek

Han zalim bir insandır ve fakirliğinden dolayı Ahmet'in babasına öteden beri türlü kötülüklerle eziyet etmiş bir handır. Ancak Kalmıklar yurtlarına saldıracağından bu durum Yanbek Han ile aralarında olan şahsi konuların üzerinde olduğundan babası Aysıl'ın da teşviki sayesinde Ahmet Yanbek Han'ın yanında savaşa gider.

-Eşe ballan, Kalmık hannan habar kelip Yanbek-hanga kaygı tüsken.	-Hey, balam Kalmık Han'dan haber geldi Yanbek Han'a kaygı düşmüş.
Mende kaygı yok, sen bavrımdasıñ. Èndi kara halktıñ eskeri kaygı şegip, elinnen şagıp, yav man sogıspaga bara turadı. Makul, köreseñ balam, kezüv saga kelge soñ, sen endi kara kara halktan ayrılma. Ogıñdı, yayındı alıp sen de sol kavgaga bar.	Bende kaygı yok, sen bağrımdasın, şimdi cahil halkın askeri kaygı çeker, ülkesinden çıkıp, düşman ile savaşmaya varır. Uygun görürsen balam sıra sana geldikten sonra, sen şimdi cahil halktan ayrılma (ND, 2014: 39).

Destanın bu kısmında Ahmet'in babasının sözüne uyarak şahsi çıkarlarını geri plana itip, millî menfaatler uğruna düşman oldukları Yanbek Han'ın yanında savaşa gitmesi onun adaletinin yüceliğini görmek bakımından önemlidir. Ahmet'in savaşa gitmesi hususunda Aysıl'ın oğlunu cesaretlendirdiği konuşmalar Aysıl'ın da şahsi davasını memleket davasının ardına atabilecek kadar adaletli olduğunu gösterir. Dolayısıyla kahramanın soy asaleti davranış kalıplarından da tecelli edebileceğinden babasının adil davranışları Ahmet'e de tesir etmiş gözükür. Ahmet bu savaşa katılır ve savaş meydanından kaçan Yanbek Han ve askerlerine rağmen oradan ayrılmayarak Kalmıklarla yalnız başına mücadele edip onları yenilgiye uğratır. Halkın başına musallat olan bu düşman unsuru bertaraf eden Ahmet yurda barış getirerek adil bir düzenin devam etmesini sağlamaya çalışır.

Kahramanın adalet anlayışı yurdun huzuru ve güveni ile ilgili olup bu düzeni bozan unsurlara karşı verdiği mücadeleden oluşur. Bu bağlamda Çora Batır Destanı'nda kahraman Çora'nın adaletli ve haklıdan yana olan tavrı onun verdiği tüm mücadelelerde görülür. Çora Batır'ın ailesine kötü davranan Ali Bey zalim yaradılışlı bir insandır ve öyle anlaşılıyor ki onun zulmü yalnızca Narik'in ailesine karşı değildir. Bu sebeple Çora Batır'ın öldürdüğü Aktacaı'nın Ali Bey'den kurtulan halk da rahat nefes alır. Kahramanın Ali Bey'i öldürmesi eğer halk tarafından kötü olarak nitelenmiş olsaydı Çora Batır nereye giderse gitsin onun kahramanlığından söz edilmez, adı kötülükle anılırdı. Ali Bey'i öldürdüğü için yurdunu terk edip Kazan'a gelen Çora Batır'ı saray kızlarından biri görür ve ona karşı övgü dolu şu sözlerle hitap eder:

Kazannıñ saf oramın ötkende	Kazanın saf sokağından geçtiğinde
Saraydıñ karsı aldına kelgende	Ahırın karşı yanına geldiğinde
Astındagı karageri sürnikti	Altındaki Karager'i durakladı
Basındakı suvsar börkin tüsirdi	Başındaki suvsar şapkasını düşürdü
Karkıraday kara aydarıkörindi	Karkıraday kara perçemi göründü
Ay bet ala kökke atıldı	Ay yüzü ala göğe atıldı
Sası kelgen misapir	Şimdi gelen misafir
Aktacıdın Ali biy öltirgen	Aktacı'nın Ali Bey'i öldüren
Aldin Arıslan attı biyine	Ali'nin Arslan atlı beyine
Ketpes karlık keltirgen	Fena hakaret getiren
Hanyaralı kayratlı	Han yaralı gayretli
Şora bolar usaydı	Çora olmuşa benzerdi (ND, 2014: 85)

Saray kızlarından birinin Aktacı'nın Ali Bey'i öldürdüğünü bildiği, ancak yine de Çora Batır'ın güzelliklerini övdüğü sözlerinden anlaşılır. Buna göre Ali Bey'i öldüren kişinin övülmesi Ali Bey'in sevilmeyen bir kişi olduğunu ve onun ölümünün halk üzerinde herhangi bir kedere sebebiyet vermediği anlaşılır. Dolayısıyla Çora Batır'ın Ali Bey'i öldürmesi eziyetkâr bir yöneticinin ortadan kalkması olup adaletin tesisi yolunda atılan iyi bir adımdır. Çora Batır'ın adaletli yönü yalnızca Ali Bey'den intikam almakla sınırlı değildir. Kırım'dan Kazan'a gelen Çora Batır, Kazan şehrinin müdafaasına da hizmet eder. On sekiz yıl Kazan'da kalan Çora Batır düşmana karşı Kazan'ı savunmuş ve kahraman namına erişmiş bir alp tipi olarak destanda yer alır.

Seniñ ulın er Şora	Senin oğlun er Çora
On segiz yıl bu kazanda dap etip	On sekiz yıl Kazan'da dava edip
Betirligin dan etip	Kahramanlığını şan edip
Ahırısı, ey medet	Sonunda, ey medet
Suvda ketken usaydı	Suya gitmişe benzerdi (ND, 2014:89)

Çora Batır Destanı kahraman Çora'nın zalim devlet adamlarına ve düşmanlara karşı verdiği mücadelelerden oluşur. Bu mücadelelerdeki asıl amaç yurdun huzurunu ve güvenliğini tehdit eden unsurların ortadan kaldırılmasıyla yeniden sükûnetin sağlanmasıdır. Bir bakıma adalet taşıyıcısı olan Çora Batır Kırım'da yaşarken Ali Bey'i öldürmesi, Kazan'da yaşarken de şehre saldıran düşmanlara karşı mücadele etmesiyle yurt savunmasında bulunan, millî menfaatleri gözeten yapısıyla adil bir kahramandır.

Destan kahramanın kendinde barındırdığı pek çok özellik mevcuttur ancak bunlar arasında alp tipinin bir genel niteliği olarak adalet kahramanın macerası esnasında ortaya çıkan en derin insani duygunun temsilidir. Edige Destanı'nın merkezi kahramanı Edige'nin de adil yaradılışlı olduğu onun macera içindeki tutumundan anlaşılır. Toktamış Han'ın elinden kaçarak Şahtemir Han'a doğru yola çıkan Edige, Kabardı Alp adlı devin Şahtemir Han'ın kızıyla zorla evlendiğini öğrenir. Şahtemir Han'ın bu deve karşı koymaya gücü olmadığından kendi başına bir plan yapan Edige aşçı olarak bu devin yanında işe başlar. Yanında bulunan dokuz yoldaşını da bu işi yaparken yanı başında bulunduramayacağından onlar dışarda kalırlar. Yoldaşlarının aç kalmaması için Edige günlük işlerini bitirince her gece tandıra bu dokuz yoldaşı için yemek gizler. Kendisi Kabardı Alp'ın hizmetinde karnını doyururken yoldaşlarının aç kalmasına razı olmaz. İnsanın temel ihtiyaçlarından bir olan yemek yeme gereksinimini karşılamak için kendi davası adına ona yoldaşlık eden dokuz arkadaşına karşı sorumlu bir davranış örneği sergiler.

> Bir neşe künler yuradi, kazan asadı. Tandırga kömip yoldaşlarına as kaldıraydı. Artınnan kelip mınalar onı aşaydılar. Bir yımalar ketedi.
>
> Birkaç gün böyle devam eder, yemek yapar. Tandıra gömerek arkadaşlarına yemek bırakır. Bunlar da arkadan gelip onu yerler. Bir hafta geçer (ND, 2014: 109).

Alp tipinin destanlardaki ortak bir özelliği olarak onların savaştıkları kişiler kendi güçlerine denk yaradılışta olanlardır. Destanın merkezi kahramanı Edige'nin adil davranışları kendisinden zayıf kişilerle değil de kendine denk kişilerle savaşıyor olduğunda gözükür. Onun savaştığı kişiler Hanlar, canavarlar ya da devlerdir. Bunlarla sıradan insanların mücadele etmesi mümkün değilken Edige bunlarla savaşır. Sıradan askerlerle savaşmak istemez, onlara acır ve onları serbest bırakır. Edige'nin bu yönü Kabardı Alp ile olan mücadelesinde Kabardı Alp'ın ölümünün ardından onun adamlarını serbest bırakmasında görülür.

Alıp dürsülep yıgıladı, öledi. Èdiğe kızdı atına mingistirip aydap ketediler. Suv kasına barsalar, bayağı esker eki bölinip, bir yagı Èdigediki bolıp bir yagı Alıptıkı bolıp, sogısıp turgan boladı. “Ey, kaysı yagı Edigediki?” dep soraydı Edige. Bu yagı. Èdigediki bolganlar taynız! Alıpıklı bolgan bes yüz adamga Edige aytadı: Ayda ketiniz, siz basınızga erkinsiniz dep üylerine yiberedi.

Alp sendeleyip düşer, ölür. Edeige de kızı atına bindirip, çekip giderler. Su yanına geldiklerinde askerler ikiye bölünüp, bir grubu Edige’de olup, diğeri de Alp’ın tarafında savaşırlar. “Hey hangi taraf Edige’ninki? der Edige. Bu taraf. Edige’ninkiler bırakınız! Alp’ın beş yüz adamına Edige Edige şöyle der: Haydi gidiniz, siz artık serbestsiniz, der evlerine gönderir (ND, 2014: 110).

Destanın olağanüstü nitelikteki düşman tipi olan Kabardı Alp öldürüldükten sonra onun adına savaşan sıradan askerlerle mücadele etmek istemeyen Edige onları serbest bırakır ve savaşı sonlandırır. Destanın kahramanı Edige, ancak kendine denk yaradılışta kişilerle mücadele eder, savaş vermesi gerekmeyen durumlarda savaşmaz, başkası adına mücadeleye girişenlerle işi olmadığında da onların canını bağışlar. Sorunun kaynağı yok edildikten sonra Edige için mücadeleye devam etmeyi gerektiren bir şey kalmadığından diğer askerlerle de harp etmenin manası olmayacağını düşünen Edige onları serbest bırakır ve bu da onun adaletli yönünü ortaya koyar. Şahtemir Han’ın kızını Kabardı Alp adlı devin elinden kurtarması ise kendi şahsi davası olmasa da haksızlıkla alıkonulmuş bir prensesin kurtuluşu için mücadele vermesi başkalarının haklarını da savunuyor olduğunu göstermekle Edige’nin adil bir kahraman olduğunu gösterir.

Nogay destanlarından bir diğeri olan Edil Sultan Destanı’nda merkezi kahraman Edil Sultan’ın en olumlu yönü adaletidir. Onun adaleti kendi kanlısı olan Karasay ve Kazıy adlı kardeşleri affetmesiyle onlarla dostluk kurması hadisesinde dile getirilir. Edil Sultan’ın babası Pehlivan Sultan’ı öldüren Orak daha sonra kendi de vefat eder; ancak ardında Karasay ve Kazıy adlı çocuklar bırakır. Edil Sultan’dan halkın beklediği babasının öcünü almasıdır. Kahrman, bu iki kardeşle görüşüp her iki tarafın da babaları zamanında yaşanmış olan tatsız hadiselerin acısının bir kenara bırakılmasını ve düşmanlığın dostluğa çevrilmesini önerir.

Sosı yırdan soñ Edil Soltan turup, bulardıñ kolın alıp: “Ne bolgan bolsa da boldı. Atamd öldürgen bolsanız da keştim. Èndige deri yav bolsak da endi doslaysak” değen.

Bu türküden sonra Edil Sultan durup, bunları eline alıp: “Ne olmuş olsa da oldu. Babamı öldürdünüz ben unuttum. Şimdiye kadar düşman olsak da simdi dost olalım” der (ND, 2014:122).

Orak'ın oğulları da Edil Sultan gibi düşünüp ona itaat ederler ve her zaman Edil Sultan'ın yanında yer alacaklarını söylerler. Onların türküsünden sonra Edil Sultan eski düşmanlığın unutulup dost olunması yönünde şunları söyler. Edil Sultan'ın düşmanını dahi affedip onunla dostluk kurması halk tarafından ve âlimler tarafından da takdir edilir. Edil Sultan'ın affedici, adaletli, kindarlıkla hareket etmeyen yapısı destan metninde yaşanan olaylar üzerinden anlatılır. Onun bu güzel davranışına Karasay ve Kazıy kardeşler de aynı dostane tavırla karşılık verirler. İranlılar ile girişilecek savaşta Edil Sultan'ın yanında yer alan Orak'ın oğulları canlarını ortaya koyarlar. Kan davası gütmenin kimseye faydasının olmadığına dikkat çekilen destan metninde merkezi alp tipinin en belirgin özelliği onun adil davranışları olur.

Destan kahramanının güvenilir olmasının altında yatan en önemli unsur onun vicdani sorumluluğunun ağır basmasıdır. Bu adil yön neticesinde düşmana aman vermeyen ancak halka da dostluğunu esirgemeyen kahraman insani meziyetlerin ruhi temsilinin en yüce mertebesinde yer alan davranış kalıplarını kendinde barındırır. Koplanlı Batır Destanı'nın merkezi tipi olan Koplanlı Batır adaletli yönüyle dikkat çeker. Onun adil oluşu Türk destan geleneği içindeki diğer alplerle benzer özellikler gösterir. Düşmanla savaşmaktan çekinmeyen, ancak savaşmak gerekli değilse de mücadeleye girip insanları öldürmekten kaçınmak gerektiğini düstur edinmiş olması Koplanlı Batır'ın yalnızca haklı sebepler için savaşan bir kahraman olduğunu gösterir. Onun bu yönü destanın giriş kısmında anlatılırken Koplanlı Batır'ın Nogay beyleriyle ters düşüp Kırım Hanı'nın yanına bir süreliğine gitmesi, ancak burada Kırım Hanı'nın girmek istediği bir savaşa yanındaki yoldaşlarıyla birlikte girmek istemeyişi gerekmedikçe savaşmanın adil bir davranış olmadığına dair dikkat çekilir.

> Bir hıylı zaman Koplanlı Nogay elinnen ketip, biyler men yavlasıp, Kırım Hannıñ kolunda da yaşayagan. Onda da hannıñ aldında diz bükpegen. Bir yol Koplanlı yoldaslarıman başka halkka, kavgaga armaga unamaydı, han man erisedi.
>
> Uzunca bir süre Koplanlı, Nogay ülkesinden gidip, beyleri ile düşman olmuş, Kırım Hanı'nın da elinde yaşamış. Orada da hanın önünde diz çökmemiş. Bir yol Koplanlı yoldaşları ile başka bir memlekete, savaşa gitmeye razı olmaz. Han ile tartışır (ND, 2014: 165)

Koplanlı Batır, hanlara ve mirzalara yakın olmakla birlikte onların her dediğini yapan bir yapıya sahip değildir. Doğru bildiğinden şaşmayan, savaşmaktan kaçmayan, düşmana karşı koyan yapısı adaletle hareket etmesinden ayrı düşünülemez. Koplnalı Batır, adil olmayacak bir savaşa girmenin kıyım yapmaktan farkı olmadığını, halkı da bu savaşa sürüklemenin insanların ölümüne sebep olmaktan başka bir manası olmayacağını bildiği için

yanındaki yoldaşlarıyla birlikte Kırım Hanı'nın katılmak istediği savaşa gitmez. Bu isteksizlik, korkaklık ya da savaştan çekinmekten değil, gerekmedikçe savaşmanın insani ve adil olmamasından kaynaklanır. Koplanlı Batır'ın gerekmedikçe savaşa girmemesi haricinde savaştığı unsurlara bakıldığında onlar kendiyle eş değer güçte kişilerdir.

Koplanlı Batır ilk olarak yurttan ayrılmasına ve hapse düşmesine sebep olan Alşanır Han'dan öç almak ister ve bunun için Mamay Mirza'ya doğru yola çıkar. Mamay Mirza'ya ulaşana kadar yollarda geçirdiği sürede bir gece dinlendiği ormanlık alanda karşısına çıkan yer altı unsuru, kahramanın sınandığı bir varlıktır. Şeytani özellikteki olağan dışı bu varlığı bir kılıç darbesiyle etkisiz hâle getiren Koplanlı Batır'ın burada sergilediği savaşçılık onun olağan dışı varlıklarla mücadele edebilecek kadar güçlü olduğunu ortaya koyar. Aynı şekilde Mamay Mirza'nın yanına ulaşan ve onun himayesinde yaşamaya başlayana Koplanlı Batır onunla birlikte Kızılbaşların hükümdarı Kasan Han'a karşı savaşa katılır. Kasan Han'ın Nogaylardan aldığı Sırlı Kale ve Kumlu Kale'yi geri alır. Tek başına savaşarak aldığı bu yerler onun kuvvetli bir alp olduğunu göstermekle birlikte aynı zamanda güçlü olmasına karşın hain hükümdarlara karşı savaşması da onun adalet temsilcisi olduğunun kanıtıdır. Kasan Han'ı öldüren Koplanlı Batır, Nogaylara barışın gelmesini sağlar. Ezeli düşmanı olan Alşanır Han'ı da öldüren Koplanlı Batır halka zulmeden bu hükümdarı ortadan kaldırarak yurduna barış ve huzur gelmesini sağlar.

Nogay destanları içinde tarihi gerçek hadiseleri de içeren bir destan olan Mamay Destanı'nda merkezi alp tipi olan Mamay bünyesinde adaletli olma konusuna sıklıkla değinilir. Mamay Destanı'nda maceranın konusunu oluşturan asıl bölüm Kırım Sultanlarıyla olan savaştır. Yeğeni Bekmirza'nın öcünü almak için harekete geçen Mamay kardeşleri ve babalığı Asan Abız başta olmak üzere pek çok askerini de yanına alarak Kırım'a doğru harekete geçer. Bu yolculuk esnasında bir eve konuk olmak ister, ancak yaşlı ev sahibinin fakirliğini bahane ederek onları konuk etmek istememesi üzerine patavatsız konuşmalarıyla Orak, evdeki ağzı eğri kızın fiziksel kusurunu işaret edecek sözler söyler. Bu davranışının doğru olmadığını kardeşine anlatan Mamay, ev sahibinin bir ricası olursa kıramayacağını da söyler. Mamay'ın dediği gibi yaşlı adam onların ardından gelerek Mamay ve yanındakileri evinde konuk edeceğini söyler. Mamay'dan ricada bulunan kız, kendi ata yurdu olan Kırım'a dokunmadan yalnızca dava güttükleri Kırım Hanı'ndan öç almalarını talep eder. Mamay bu kızın ricasını kabul eder ve verdiği sözü tutar.

Sonda Mamay bek aylandı. Al endi sıyalap, Kırım hanınnın kanın keş dep tilese, men keşip ızıma kaytpay bolmayaman. Bu bolmayak edi de sosı Orak avızın tuygan bolsa. Èrteñe şığıp bılay alıp yursek bolıp turgan zamanda, kız ayttı: "Menim bir tilegim bar, mirza gam men sizdi tanıyman. Kayda bara bolsañız da, ne tepege bara bolsanız da bilmem. En tek üç zat tileymen sennen". "Tile" dedi Mamay, senin tilegiñdi etermen. "Keyin yurtımdı tileymen, dedi kız, nagaş yurtımdı tileymen, ata yurtımdı tileymen. Mine sol üş yurtıma zere etpessiñ. Kırım hanga ne süyseñ sonı et".

O anda Mamay çok düşündü o şimdi bizi ağırlayıp, Kırım Hanı'nın kanından vazgç dese, ben vazgeçip geri dönsem olmaz. Bu böyle olmayacaktı, eğer Orak dilin tutsaydı. Ertesi gün bunlar gidecekleri vakit, kız şöyle dedi: "Benim bir dileğim var mirza ağalar, ben sizi tanımam. Nereye gittiğinizi, ne için gittiğinizi biliyorum. Ben sizden yalnız üç şey diliyorum". "Dile" dedi Mamay, senin dileğini yapacağım. "Sonda yurdumu diliyorum, dedi kız, benim yurdumu diliyorum, ata yurdumu diliyorum. İşte üç yurduma zarar etme. Kırım Hanı'nı ne istersen yap" (ND, 2014: 210).

Destan kahramanı olarak Mamay'ın adil yönü öncelikle kusurlu kişilerin bu yönlerinin açığa vurulmasının yanlış olacağı konusunda kardeşi Orak'ı uyarmasında görülür. İkinci olarak ağzı eğri kızın ricasını kabul eden Mamay söz verdiği gibi Kırım'a zarar vermeden yalnızca yeğeni Bekmirza'yı öldüren Kırım hanlarından öç alır. Mamay'ın verdiği sözü tutması onun sözüne sadık ve adil yaradılışta bir kahraman olduğuna dikkat çeker. Kırım hanlarını öldüren Mamay bu hanın askerlerine dokunmaz ve onları serbest bırakır. Buradaki maksat kendileriyle birebir davası olmayanlara karşı herhangi bir mücadele içine girmemek gerektiğidir. Meselesi olan Kırım hanlarını öldürdükten sonra onların askerlerini serbest bırakan Mamay zaferle yurduna döner. Destanın macera kısmını Kırım hükümdarlarıyla savaş Mamay'ın adil yönün ortaya çıkaran olaylar zincirini oluşturur. Evine konuk olduğu kişiye iyi davranan, ona verdiği sözü tutan, birebir meselesi olmadığı kişilerle savaşmayan Mamay adaletli bir yönetici ve savaşçıdır.

Kahramanın adaletli yönünün ortaya çıkması için karşılaştığı ve kendindi menfaatini gözetmeden sorunu çözeceği bir olayın varlığı gerekmektedir. Bu gibi durumlarda savaşıp kıyım yapmak yerine mümkünse savaşmadan haktan yana tavır koymaya çalışan kahraman savaşması gerektiği hallerde de yalnızca davanın asıl muhatabıyla mücadeleye girişir. Er Çoban Destanı'nda da kahramanın seçtiği yol savaşmak yerine var olan meseleyi güzellikle halletmektir. Kahraman Er Çoban'ın giriştiği macera onun şahsi çıkarları peşinde koşmayan toplumun haklarını gözeten yapısıyla öne çıkmasını sağlar. Bu bağlamda kendine ait olmasa da Nogay Hanlığı'na ait olan atların çalınmasına göz yummayan Er Çoban onları çalan

Beygazi'nin peşine düşüp atları savaşmadan geri almayı başarır. Bu sebeple Er Çoban adil bir kahramandır. Kendini de yanındaki yedi yoldaşını da tehlikeye atmadan yılkı atlarını akıllıca bir konuşma yapıp Beygazi'yi etkileyerek geri almayı başarır.

Destan kahramanlarının adil yaradılışlı olmalarına dair metin içinde verilebilecek en güzel örneklerden biri de onların kendi güçlerinde olmayan biriyle savaşmamalarıdır. Doğuştan itibaren çok güçlü olan destan kahramanı bu gücünü aciz, kendinden aşağı kuvvetteki biri üzerinde asla kullanmaz, gerekmedikçe savaşmaz. Bu davranış biçimi alp tipinin genel davranış kalıbını oluşturur. Bozyiğit Destanı'nda kahraman Bozyiğit'in de benzeri bir tavırla hareket ettiği görülür. Han'ın düzenlediği sahte düğünde sarhoş olan Bozyiğit'in başına su koyup onu ayıltan sevgilisi Savbavmal olur. Savbavmal, sevdiğinin bu meclisten kaçıp kurtulmasına yardım eder. Düğünden kaçarak bozkıra giden Bozyiğit'in arkasından elçiler onu yaralarlar, ancak yakalayamazlar. Yürüye yürüye bir köye varan Bozyiğit'i yaşlı bir adam Han'a bildirir ve Han'ın adamları gelerek Bozyiğit'i asarak idam ederler. Bozyiğit'in düğün mekânından kaçması ve elçilerle savaşması sırasında yalnız olması onun cesaretinin bir göstergesisidir. Kendisinden sayıca fazla ve sonuçta düşman da olsalar kuvvet bakımından yetişmiş askerler olması sebebiyle bu kişiler Bozyiğit'e denk güçtedirler. Onlarla mücadele edip ellerinden kurtulan Bozyiğit eş güçte biriyle savaşıyor olmakla alp tipi savaş özelliği sergiler.

Bozyiğit ölmeden evvel yoldaşı Kemal ile söyleşir. Burada Kemal, Bozyiğit'in kendisini ihbar eden yaşlıyı neden öldürmediğine hayıflanır. Bu sorunun cevabı destanda açık bir şekilde geçmese de kahramanın kedisine eş değer olan kişilerle mücadele ettiği, bunun dışında kalan yaşlı, çocuk, kadın gibi güç bakımından kendinden aşağı olan kimselerle mücadeleye girişmediği anlaşılmaktadır.

…Yanın yanga kosılgan	…Canın cana katılmış
Yanday tetli yan dosım	Can gibi tatlı can dostum
Köp kün birge yurmedim	Çok gün beraber yürümedim
Toyıp yüziñdi körmedim	Doyup yüzünü göremedim
Munday boların bilmedim	Bunun gibi olacağını bilemedim
Kefir kara kurşadı	Şu uğursuz yaşlıyı
Kılış pan nege urmadım.	Kılıç ile niye vurmadım. (ND, 2014: 69)

Destan kahramanlarının adalet temsilcisi olduklarına dair destan metinleri incelendiğinde onların verdikleri mücadelelerin asıl sebebinin var olan adaletsizliği sonlandırmak için olduğu görülür. Kötü hükümdarların zulümleri, adaletsiz yöneticilerin halk üzerindeki eziyetleri, olağan ya da olağanüstü varlıkların haksız yere masum insanlara saldırması gibi kahramanı maceraya teşvik eden itici sebebin altında hak arayışı yatmaktadır. Bu hak arayışı destan kahramanının şahsi mevzusuymuş gibi gözüktüğünde bile kötü karakterli unsurlara karşı verilen mücadele millî bir adaletin sağlanması içindir. Kahraman topluma mâl olmuş bir kişi olduğundan onun mücadeleleri de millî fayda için olup barış ve güven ortamının sağlanması adına adaletli bir toplum düzeni oluşturulmaya çalışılır.

4.1.15. Kahramanın Düşmanlarla Mücadelesi

Destanlarda yer alan merkezi tipin serüvene başlaması için bir amacının olması gerektiği gibi bu amaca giden yolda yaşayacağı zorluklar da onun kendinde barındırdığı özellikleri ortaya koymasını sağlar. Epik destanın merkezi alp tipinin çevresinde şekillenen olaylar silsilesi yiğitlik özelliklerinin sergilenmesine fırsat verecek nitelikte olmalıdır. Olumlu özellikleriyle öne çıkan alp tipi mücadele ettiği ölçüde yücelir ve zafere bu şekilde ulaşır. Kahramanın karşısına çıkan iç ve dış zorluklar haricinde olağan dışı nitelikteki düşman tipleriyle yapılan mücadele de yine kahramanın aklını savaşçılığını ve üstün karakterini sergilemesine fırsat tanır. Kahramanın karşılaştığı zorluklar; olağanüstü varlıklar, kötü akrabalar ve yakınlar, ülkeyi yöneten kötü nitelikli liderler, kahramanı zora düşüren sihir, düzenbazlık, hile gibi durumlardır.

Merkezi tipin macerası esnasında karşılaştığı düşmanlıklarla serüven başlayabileceği gibi serüven içinde de düşmanlıklar gelişebilir. Maceranın başında ya da ilerleyen bölümlerinde ortaya çıkan olumsuzluklar aşılması gereken eşikleri oluşturarak merkezi tipin kahramanlığına katkı sunar. Bu eşikler Axel Olric'in epik yasalarından beş numaralı zıtlıklar kuralıyla ilişkilidir. Bu kurala göre kahraman olan kişinin niteliklerinin ortaya çıkabilmesi için onun karşısında tam aksi özelliklerde birinin olması gerekir. Nitekim bu ihtiyacı karşılayan kişi garaz içinde bulunan bir yapıyla öne çıkar.

> Halk arasında her zaman kutuplaşma vardır. Bu temel zıtlık, epik yasasının önemli bir kuralıdır. Zıtlık kuralı halk anlatısının başkahramanlarından, özellikleri ve eylemleri başkahramana zıt olma gereksinimiyle belirlenen diğer bireylere kadar etkili olur (Çobanoğlu, 2002: 116).

Kahramanın yiğit, adaletli, cesur gibi pek çok olumlu özelliğinin serüven içinde anlaşılması, onun yüceltilmesi amacıyla kendi hususiyetlerine zıt olan bir varlığa ihtiyaç duyulur. Düşman rolünü üstlenen varlık insan ya da insan dışı bir unsur olabilir. Bu unsur kahramana en yakın kişiler olabilirken onun macera esnasında karşılaştığı tanımadığı kişiler de olabilir. Kahramanın hususiyetlerinin belirginleşmesi ve diğer kişilerden ayrışması adına karşısında duracak olumsuz tiplere duyulan ihtiyaç kahramanı maceraya iten güç ya da kahramanın macera esnasında aşması gereken basamakları oluşturur. Düşman tipler vasıtasıyla hem macera içinde kahraman sınanır hem de kahramanın olumlu yönleri ön plana çıkar. Bu vesileyle destanın gelecek kuşaklara aktarmak istediği olumlu özellikler yüceltilirken olumsuz özellikler de yerilerek nesiller boyu devam edecek davranış kalıpları belirlenir.

4.1.15.1. Olağanüstü Düşmanlarla Mücadele

Epik nitelikli destanlarda merkezi kahraman olan alpin karşısında belirecek düşman unsura her zaman ihtiyaç duyulur. Bir mücadeleyi gerektiren bu düşman unsurun insan ya da insan dışı bir varlık olması mümkündür. Destanlarda yer alan merkezi tipin macerasını sekteye uğratmak isteyen düşmanca tutumlar içerisinde olağan dışı varlıkların müdahalesi neticesinde yaşanan olaylar önemli yer tutar. Arkaik niteliği yoğun olan destan metinlerinde olağan dışı varlıkların düşmanlığıyla sıklıkla karşılaşılır. Düşmanca tutumların içerisinde doğrudan ya da dolaylı olarak varlığı takip edebilen olağanüstü unsurun dâhil olduğu pek çok olay mevcuttur. Destanın oluşturulduğu dönem günümüzden çok daha uzak bir zaman dilimine uzanıyorsa bu destanlarda eski devirlerin özellikleri fazlasıyla yer alır. Arkaik nitelikli destanlar mitik öğelerle harmanlanır ve bu sayede kahramanın macerası olağan dışılıklarla bezenir. Destanlar içinde arkaik niteliklerin çokluğu mitik bir anlatıma yol açar. Yaratılışın ya da bir milletin dünya üzerinde var oluşunun anlatıldığı ilksel nitelikli destanlarda arkaik anlatımlar yoğun bir şekilde kullanılır. Bu destanlarda en eski inanç sistemlerine ve düşün dünyasına uzanmak mümkündür. Mitik öğelerle bezeli bir anlayışa dayanan yaşam biçimi, destanın oluşturulduğu tarihlerde insanın yaşamı anlamlandırmaya çalışmasının boyutlarını gözler önüne serer.

Olağanüstü varlıklar içinde kötülükleriyle destan kahramanının macerasında başarıyla ilerlemesini engellemeye çalışan düşman unsurlar pek çok değişik biçimde görülebilir. Bunlar kötülük yapan varlıklar olmakla birlikte temel olarak Erlik adı verilen

Türk mitolojisinde şeytana ait olağanüstü unsurlardır. Bir başka deyişle kötü huylu bu varlıklar şeytanidir. İnsan suretinde gözükenleri dahi acımasızlıkları ve olağan dışı güçleriyle korkutucu yaratıklardır. Divan-ü Lügat'it Türk'te şeytan yerine verilen "yek" ve cin yerine kullanılan "yel" ifadesi dikkat çekicidir (DLT, 1986: 768-769). Kötülük yaparak destan kahramanını yolundan alıkoymaya çalışan bu olağan dışı yaratıklar kahramanın önüne engel teşkil eden eşiği atlayarak bir sonraki aşamaya geçmesi için gereken ve anlatımı destekleyerek kahramanın niteliklerinin belirginleşmesini sağlayan unsurlardır.

Destanlarda yer alan merkezi tipin özelliklerini sergileyebilmesi adına ve sıradan insanlardan farklı olan yönlerinin hissedilmesi için olağan dışılığa sıklıkla başvurulduğu görülür. Bu bağlamda alp tipinin mücadele ettiği unsurlar olağanüstü görünüm ya da güçte olacaklardır. Türk kahraman prototipi olarak Oğuz Kağan'ın savaştığı ilk varlık toplumu tehdit eden, gergedan görünümünde bir yaratıktır. Sıradan toplum üyelerinin bu canavarla karşılaşmaya cesaret edemezken Oğuz Kağan yalnız başına ormana giderek canavarla mücadele eder ve onu öldürür. Oğuz Kağan kimsenin karşılaşmaya cesaret edemediği olağanüstü derecede güçlü bir hayvanla mücadele ederek canavar denen yaratığı öldürmeyi başarır. Benzeri şekilde olağan dışı güçte hayvanlarla olan mücadele, ancak kahraman niteliğinde olanların üstesinden gelebileceği durumlardır. Dede Korkut Destanları'ndan Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Destanı'nda olağan dışı varlıkla mücadele gözükür. İç Oğuz ve Taş Oğuz'da oğlunu evlendireceği nitelikte kız bulamayan Kanlı Koca, bu kızın Trabzon Tekürü'nün kızı Selcen Hatun olduğunu öğrenir. Selcen Hatun'un evlenebilmesi için ona talip olan kişinin üç canavar kalınlığındaki azgın hayvanlarla teke tek mücadele edip onları yenmesi gereklidir. Babası Kan Turalı bunca yiğit kişinin daha ilk karşılaşmada yenilgiye uğradığı canavarlarla oğlunun mücadele etmesini istemese de Kan Turalı, üç canavarı da yenerek Selcen Hatun ile evlenir.

> Trabzon tekürünün Selcen Hatun adında bir kızı vardır. Tam istedikleri gibidir. Fakat babası, bu kızı almak için sakladığı üç canavarı öldürmeyi şart koşmuştur. Bu üç canavar kağan aslan, kara boğa ve kara erkek devedir. O zamana kadar kızı isteyen otuz iki beyin oğlu yalnız boğa ile dövüşmüş ve daha birincisinde yenilerek hepsinin başları kesilmiş ve burca asılmıştır (Ergin, 2016: 185).

Kuvvetli hayvanların canavar olarak nitelendirilmesi ve gerçek bir kahraman haricinde diğer kişilerin onlarla mücadelesinde başarılı olamaması merkezi alp tipini sıradanlıktan uzaklaştırmak adına gerekli bir kıyas unsurudur. Kan Turalı'nın evlenmek için üç canavarla mücadele etmesi evliliğin hayat içerisinde ve kişinin toplumsal konumu için önemli bir aşama olduğuna, bu aşamaya ulaşmak için bazı bedeller ödenmesi gerektiğine

dikkat çekilirken kahramanın evleneceği kızın da sıradan bir kız olmadığı belirtilir. Destanda yer alan başlık namına ödenmesi gereken bedeller normal şartlarda görülebilecek hayvanlar değil canavar olarak nitelenecek derecede baş edilemez yaratıklardır. Kahraman haricinde de kimse bu yaratıklarla giriştiği mücadeleden başarıyla çıkamaz. Mücadeleleri zaferle sonuçlandıran kahraman her bir engelde bir eşik atlar ve sonuca giden yola daha çok yaklaşır. Bu eşikler onun gelişim evreleridir ve engellerin aşılması kahraman niteliklerinin ortaya çıkmasını sağlayarak kahramanın yetişkinliğe ulaşmasını sağlayan yoldaki mihenk taşlarıdır.

> Kan Turalı'nın üç canavarı yenmesi diğer hikâyelerden farklı olarak ad kazanıp alpler topluluğuna katılmak için değil, evlilik için gereklidir. Ancak evlilik de bir geçiş törenidir ve bu geçişin şartları vardır. İşte bu şartlar toplumun içinde bulunduğu veya hikâyenin teşekkül ettiği tarihî, sosyal ve kültürel seviyeye göre değişmektedir. Bunların en başında ise alpa ve toplumuna düşman olan vahşi bir hayvanla mücadele, yani vahşi bir hayvan öldürme gelmektedir (Duymaz, 1999: 365).

Başkurt destanlarından biri olan Küsek Bey Destanı'nda da olağanüstü bir yaratığın saldırısı söz konuşurdur. Bu canavar saldırdığı vakit hayvan ve insan fark etmeksizin hepsinin canına kıyar ve onları yer. Canavarın acımasızlığının durdurulması için Mesem Han bir toy düzenleyip her kim bu canavarı öldürürse devletinin yarısını, kızı Gevher'i ve on iki beyi ona vereceğini söyler. Bahadır Babsak da bu işe gönüllü olup canavar olarak nitelenen aslanı öldürür.

> Mesem Han askerleri ile ava çıkar. O avda iken şehre korkunç bir canavar gelir, halkla canavar arasında kavga çıkar. Meşem Han döner, her yer kan içindedir. Halktan biri gelip anlatır. Canavar yaylada yayılan develeri ve kırk beş çocuğun kırkını yer. Beş çocuk zar zor gelip bu haberi getirir. Han'dan kendilerini bu beladan kurtarmalarını isterler (Çobanoğlu, 2011: 294).

Destanda Mesam Han'ın yurdunu birbirine katan, halkı yiyen ve kurtulmanın neredeyse imkânsız olduğu canavar nitelikli aslandan yurdu kurtaran tek kişi Bahadır Babsak olur. Bahadır Babsak destanın kahramanı olarak kimsenin alt edemediği bu canavar aslanı yok ederek topluma huzurun gelmesini sağlar. Bu destanda kahramanın kuvvet, cesaret gibi özelliklerinin sergilenmesi için olağan dışı nitelikte bir hayvan tanımlaması yapılarak canavar tabiatlı bir aslan ile savaş sahnesine yer verilir. Bunun neticesinde aslanı öldüren Bahadır Babsak hem kahramanlığını ispat eder hem de Han'ın kızıyla evlenmeye hak kazanır. Dolayısıyla evliliğe hak kazanmak yetişkin olmakla örtüştürüldüğünden kahramanın erginlenmesi adına bir eşiği aşması gerekir. Bu eşik bazı destanlarda canavar nitelikli çeşitli hayvanlardır.

Epik destanlarda kahramanın macerası boyunca aşması gereken çeşitli engeller mevcuttur. Oğuz Kağan'ın mücadele verdiği gergedan, kahramanın topluma kabulünü sağlayarak onun yiğit bir kişi olduğunu ispat eder ve bu olayın ardından Oğuz Kağan'ın evliliği gerçekleşir. Kan Turalı'nın mücadele ettiği üç canavar ise evliliği hak ettiğini ve yiğit bir yaradılışta olduğunu topluma gösterir. Kan Turalı Destanı'na benzer şekilde Küsek Bey Destanı'nda da Bahadır Babsak'ın canavarı öldürülmesi karşılığında evlilik ve hüküm sahibi olmayla ilgili ödüllerin veriliyor olması bir şeylerin elde edilebilmesi için zorlu mücadelelerden geçilmesi gerektiğine dikkat çekerken yine evliliğin hak edilmesi adına bir mücadeleyle kahraman bu şerefe nail olur. Kimsenin karşılaşmaya cesaret edemediği canavarlarla ancak alp olan kişinin karşılaşma gücünün olması onun kahramanlık yönlerinin sergilenmesi açısından önemlidir. Destanlarda canavarla mücadele yalnızca evlilik adına değil asıl olarak kahramanın toplum içinde tanınıp ergenliğe girdiğinin ya da ergenlikten erginliğe geçtiğini belirtmek içindir.

Destanlarda kahramanın aşması gereken eşikler için mücadelede bulunmak zorunda kaldığı olağanüstü düşman varlıklardan bir diğeri de devlerdir. Devler genellikle olumsuz tip kategorisinde değerlendirilen, insana zarar veren varlıklardır. Onlar toplumlara felaket getiren, bir hata sonucu halka bela olan ya da bir şekilde ortaya çıkıp toplumsal huzuru bozan varlıklar olarak destanlarda yer alırlar. Türk destanları içinde dev için verilebilecek en güzel örneklerden biri Dede Korkut Destanları'nda yer alır. Basat'ın Tepegöz'ü Öldürdüğü Destanı'nda peri anneden doğma, yurda felaket getiren, insan yiyen bir devden söz edilir. Bu dev ile yurtta yaşayan hiç kimse mücadele edemezken Basat onu öldürür. Destanlarında dev ile mücadele edip onu öldürme şerefine erişen tek kişinin alp tipi yaradılışında bir kişi olması onu kahramanlığa götüren etkenlerdendir.

Dev ile mücadele pek çok destanda yer almakla birlikte bu olağanüstü varlığa emegen adının verildiği de görülür. Devler insanlara zarar veren, destan kahramanını yenilgiye uğratmak isteyen ve kahramanın gelişim aşamaları önünde engel teşkil eden varlıklardır. İyi huylu devlerin varlığı da bilinmektedir, ancak düşman tipi içerisinde yer alan, olağanüstü özelliklere sahip varlıklar içinde devler kahramanın mücadele etmesini gerektiren olumsuz unsurlardır. Destanlarda yer alan devler tek gözlü olarak tasvir edilirler ve onların tek göze sahip olması bazen yeterince iyi görememelerine de sebebiyet verir. Karaçay-Malkar Nart destan kahramanı, Ay ve Güneş'in kızı olan Setenay'ın ormanda emegenle karşılaşması anlatılır.

> Satanay, Kara Ormanda yolculuk ederken karşısına dev bir Emegen çıkar. Yedi yüz yıldır o ormanda uyuyan dev, Satanay'ı görür görmez onu yemeye karar verir. Tam bu anda yüzü kapalı olan Satanay yüzünü açarak Emegen'e bakar. Onun yüzünün ışıltısından Emegen'in tek gözü kamaşır ve göremez olur. Eline geçen her şeyi oradan oraya fırlatıp atarken kayalardan aşağı yuvarlanır ve paramparça olur. Burada, Satanay aydınlığı ve düzeni temsil ederken Dev Emegen de kaosu ve karanlığı temsil eder. Emegen'in ölümüyle Nartlara düzen gelir (Koçak, 2018: 117).

Satanay'ın ormanda karşılaştığı emegen, Basat'ın öldürdüğü Tepegöz gibi tek gözlü, oldukça iri, insan avlayan bir yaratık olarak tasvir edilmekle onun bir dev olduğu anlaşılmaktadır. Devlerin zarar verici özelliği ve oldukça iri ve güçlü oluşları sebebiyle sıradan bir insanın mücadele edebilmesinin imkânsızlığına karşın kahraman yaradılışlı kişiler onlarla savaşabilir ve onları öldürebilir. Basat'ın olağanüstü bilek gücü ve zekâsıyla Tepegöz adlı dev yok edildiği gibi Satanay'ın yaradılışından mütevellit parlayan suretinin göz alıcı ışıltısı devin ölümüne sebep olur. Satanay'ın ışıltısıyla gözü kör olan emegen yönünü kaybederek yuvarlanıp ölür, böylece toplum da kendisine felaket getiren yaratıktan kurtulur. Destanların pek çoğunda devlerle birebir mücadeleler yer alsa da Satanay'ın savaşa girmesine gerek kalmadan yüzünün ışıltısıyla devin yok olması sağlanır. Burada öne çıkarılmak istenen öğe olağanüstü bir varlıkla karşılaşan kahramanın da olağanüstü olmasıdır. Sıradan insanların yüzünün göz alıcı bir şekilde parlaması ve gözleri kör edecek derecede ışıklı bir yapıya sahip olması mümkün değildir. Destan kahramanı Satanay ise yüzü güneş kadar parlak olmakla olağan dışı bir yaradılışa sahiptir. Onun bu yönü dev ile olan mücadelede ortaya çıkar. Destan kahramanlarının olumlu özelliklerinin ortaya çıkmasını sağlayacak unsur onların karşısına tam aksi yönde yaratılmış bir varlık koymaktan geçer. Devler gibi olağan dışı ve kötü karakterli, çirkin yaratıklar bu ihtiyacı karşılayan başlıca unsurlar arasındadır. Türk dünyası destanlarında adlandırmaları farklı da olsa merkezi tipin macerasına engel teşkil ederek ona eşik atlatan kötücül varlıklar yaptıkları düşmanlıklarla merkezi tipin kahramanlığını ortaya koymasını teşvik ederler.

Türk destanlarında düşman tipindeki olağanüstü varlıklar yalnızca devler değildir; şekil değiştiren yaratıklar, çok başlı yılan ve ejderhalar gibi çeşitli sıra dışı varlıklar da kahramanın macerası esnasında ona engel olan varlıklar olarak ortaya çıkar. Alıp Manaş Destanı'nda yelbergen adı verilen çok başlı yılan ya da ejderha tasviri ve bu canavarla mücadele konu edilir. "Alıp Manaş, Yelbergen'in boynuna parmağıyla bir fiske vurmakta ve Yelbergen'n yedi başı yerde yuvarlanmakta, yani Yelbergen'i kuvvetiyle yenmektedir" (Duman, 2019: 486). Alıp Manaş Destanı'nda yelbergen adı verilen yılan tasviri yedi başlı

olup bununla olan mücadelede kahramanın bir fiskesiyle dahi olağanüstü güçteki bu yaratık yuvarlanıp ölür. Olağan dışı yaratıkla mücadele eden kahramanın kuvveti de olağan dışıdır ve onun bu yönünü destan içinde sergilemesi için karşısına denk güçte bir varlık çıkartılır. Düşman tipindeki bu güçlü yaratıklarla kahramanın savaşı destan macerasının bir başka evreye atlamasını sağlayarak bir yandan edebi heyecan korunurken bir yandan da kahramanın niteliklerini sergilemesine fırsat tanınır.

Türk destan geleneğinde olduğu gibi diğer sözlü ürünlerde de yılanla ya da ejderhayla ilgili anlatılara rastlanır. Bunlarda da yine olağanüstü bir varlık olarak çok başlı biçimde tasvir edilen varlıklar kötücül özelliklerinden dolayı yok edilebilmeleri ancak bir kahramanın kılıç darbesiyle mümkündür. Destanlar hariç diğer sözlü ürünlerde de olağanüstülüğe sıklıkla yer verilirken bahsedilen kötücül tiplerin destanlardakiyle aynı muhtevaya sahip olduğu görülür. Kazan Tatar masallarında çok başlı yılanlar yer alır ve onlar başlarının kesilmesi suretiyle yok edilirler.

> Utız Ul (Otuz Oğul) masalında devin canını bulmak için yola çıkan kahraman üç başlı yılan ile mücadele eder. Altın Başlı Kömeş Belekle (Altın Başlı Gümüş Bilekli) masalında da üç başlı yılan, her yıl bir kızı yer. Sıra padişahın kızına geldiğinde kahraman, üç başlı yılanın başlarını keser ve kızı kurtarır (Durbilmez ve Tekin, 2020: 315).

Destanlarda yer alan olağan dışı varlıklar ile yapılan mücadelelerin amacı destan kahramanının olağan dışı niteliklerini ortaya çıkarmaktır. Düşman tipinde yer alan ve merkezi tipin macerasını sekteye uğratmaya çalışan bu varlıklar için topluca denebilecek tanımlama onların yer altı unsurlarından yani şeytani varlıklardan olduğudur. Destanın merkezi kişisi olan alp tipinin karşısına çıkan bu hiç beklenmedik suretteki yaratıklar onu öte âlemdeki lanetli varlıklarla da savaştırarak kahramanın ilahi kudretine de vurgu yapılmasını sağlarlar.

Nogay destanları içinde yer alan olağanüstü tipler çeşitli biçimlerde kahramanın karşısına çıkarak merkezi alp tipinin özelliklerini sergilemesine fırsat sunar. Kahramanın kuvvetinin üstünlüğünün anlaşılabilmesi için bu kahramanın karşısına onun gücünü sınayacak ve sıradanlıktan çok öte bir varlık çıkarmak gerekir. Bu ihtiyaca yönelik olarak alp tipinin gücü genellikle devlerle sınanır. Sıradan bir insandan hem görünüş hem de kuvvet açısından oldukça farklı olan bu yaratıklara toplumun herhangi bir üyesinin mücadele etmesine imkân yoktur. Destanlarda zarar veren, olumsuz özelliklerle anılan devlerin karşısına ancak onların gücüyle mukayese edilebilen bir kuvvet olan kahraman

çıkarılabilmektedir. Nogay destanları içinde dev ile kahramanın gücünü mukayesesinin konu edinildiği Aysıl'ın Oğlu Ahmet Destanı'nda kahraman Ahmet'in gücü devle eş tutulur. Yanbek Han ile Ahmet'in babası Aysıl'ın arasında yıllara dayanan düşmanlığa karşın Yanbek Han tarafından Ahmet tanınmaz. Tanısa sırf Aysıl'ın oğlu olduğu için Ahmet'i öldürebilecek yaradılışta olan Yanbek Han ve ona bağlı bulunan kişiler de Ahmet' düşman olabilme ihtimalini taşımaktadırlar. Bu tanınmamayı kullanarak Yanbek Han'ı etkilemek isteyen Ahmet hükümdarın güzergahı üzerinde bir kayaya ok atıp durur. Attığı oku çekemediğini söyleyen Ahmet'e hükümdar yardım edilmesi için bir adamını öne sürer. Öne çıkarılan düşman tipindeki olağan dışı varlık Yanbek Han'ın askerleri arasında bulunan altı deriden börk altmış deriden elbise giyen dev yaradılışlı kişidir. Yanbek Han oku kayadan çıkaramayan Ahmet'e yardımcı olması için bu dev yaradılışlı askerini gönderir, ancak kayaya saplanmış oku bu adam dahi çekemez. Sonunda Ahmet kolayca çekip alır ve onun gücü Yanbek Han'ı etiler. Ahmet'in destan kahramanı olarak gücünün üstünlüğü ancak üstün yaradılışlı ve karşı konulamaz güçte biriyle mukayeseyi gerekli kıldığından bu destanda o kişi dev olur.

Türk destanlarının pek çoğunda kahramanın macerası olağan dışı düşmanlar tarafından kesintiye uğratılmaya çalışılır. Bu olağan dışı varlıklar devler, canavarlar, yeraltına ait kötü unsurlar, şekil değiştiren, çok başlı yaratıklar olabilir. Edige Destanı'nda da destanın merkezi tipi olan Edige'nin macerası olağanüstü varlıklar tarafından sekteye uğratılmaya çalışılır. Toktamış Han'ın yanında yılkıcı olarak görev yapan Kubugul'dan şüphelenen ve onun aslını öğrenmek isteyen Toktamış Han bu yılkıcısını sorgulamak için zindana atar. Zindanın bir başka bölmesinde yanında bilge kişilerle oturan ve Kubugul'un aslını öğrenmeye çalışan Toktamış Han onun aslının Kutlı Kaya'nın oğlu Edige olduğunu öğrenince Edige'yi öldürmek ister. Sabıra adlı ozanın uyarısı üzerine canını kurtarması gerektiğini anlayan Edige zindandan kaçar. Zindanın dışında Edige'yi dokuz yılkıcı dostu beler. Arkadaşlarının da kendisine katılması ve yardımıyla Edige hükümdardan kaçmayı başarır. Kaçan Edige ve adamları Şahtemir Han'a doğru yola çıkarlar, ancak yolda karşılarına iki olağan dışı varlık tesadüf eder. İlk varlık dokuz başlı bir kuyruklu yılandır ve her bir adam yılanın bir başını keserek yılanı öldürür. Yollarına devam ederlerken bu sefer de karşılarına dokuz kuyruklu bir başlı yılan çıkar. Yılan adamların darbelerinden kaçıp yerdeki bir deliğe başını sokar ve ardından onu dokuz kuyruğu takip eder. Böylece yılan ölmekten kurtulur, Edige ve adamlarının da yolundan çekilmiş olur.

Bunun üzerine Edige, dokuz başı olan yılanın bir delikten geçemediğinden, her bir başın ayrı tarafa yönelmesiyle bedenini belli bir istikamete sürükleyemediğinden bahseder. Bu dokuz başlı yılan nereye gideceğini bilmediğinden ölmekten kurtulamaz. Bir başı dokuz kuyruğu olan yılan ise başı nereye girdiyse kuyrukları da onu takip eder. Edige, bir başlı dokuz kuyruklu yılanın bir deliğe girip ölümden kurtulduğunu örnek vererek kendilerine bir başkan seçmeleri gerektiğini söyler. Dokuz yılkıcı kendilerine Edige'yi başkan seçerler.

> Sonı man biraz yürgennen son bularga togız baslı bir kuyrıklı yılan karsı boldı. Soñ bayağı bular "yılan, yılan" dep kışkıradılar. Kubugul "öltiriñiz!" dep. Togızı da er birisi bir yılannın basın şavıp aldılar. Onnan biraz ketken son, tagı da togız kuyrıklı, bir baslı yılan karsı boldı. Bular "yılan, yılan" dep aytadılar. Èdige "öltiririz!" dep ayttı. Bular öltirek bolıp eri beri yetediler, sol eki arada kaldılar. Son aytadı Edige "Kördinizbe, togız baslı bir kuyrıklı yılandan bir seat öltirdiniz. Endgi togız kuyruklu bir baslı yılandı özimizge bas saylayık" dedi Èdige. Basşı yetip Edigedi sayladılar.
>
> Böylece biraz yürüdükten sonra bunlara dokuz başlı bir kuyruklu yılan karşı gelir. Sonra bunlar bayağı "yılan, yılan" diye bağrışırlar. Kubugul "öldürürüz!" der. Dokuzu da her birisi bir yılanın başını kesip aldı. Biraz uzaklaşınca yeniden dokuz kuyrklu bir başlı yılan karşı geldi. Bunlar "yılan, yılan" diye bağırdılar. Edige "öldürürüz!" dedi. Öldürmek için öteye beriye koşuştular, bu iki orada yılan yere girip gider. Bunlar öldüremeden kaldılar. Sonra Edige şöyle der: "Gördünüz mü, dokuz başlı bir kuyruklu yılanı bir saatte öldürdünüz. Oysa dokuz kuyruklu bir başlı yılanı öldüremediniz, başının sığdığı yere dokuz kuyruk da sığdı. Bu durumlar için biz de kendimize bir başkan seçelim" dedi Edige. Başkan olarak Edige'yi seçtiler (ND, 2014: 107).

Edige Destanı'nda bir diğer olağanüstü yaratık Kabardı Alp olarak adlandırılan devdir. Destanlarda devlere ve devlerin özelliklerine sıklıkla rastlandığı gibi bu yaratık Edige Destanı'nda da karşımıza çıkmaktadır. Kabardı Alp oldukça güçlü bir yapıya sahip, uyuyunca yedi gün uyuyan, canevi olarak adlandırılan ve yalnızca buradan alacağı darbe sonucu ölen yapısıyla destanlarda karşılaşılan devlerle benzer niteliklere sahiptir. Kabardı Alp'in yedi gün kesintisiz uyuması esnasında koltuğunun altına bir kez vurulursa öleceği, iki kez vurulursa da dirileceği bilgisi verilir. Bu bilgi Edige'nin yardımlarını gördüğü Şahrtemir'e vefa borcu olarak giriştiği mücadele esnasında öğrenilir. Şahtemir'in kızını kurtarmak için Kabardı Alp'in yanına aşçı olarak giren Edige, Şahtemir'in kızından Kabardı Alp'in uyku vakti gelince canevinin nerede olduğunu sormasını ister. Atları otlatma bahanesiyle askerleri Kabardı Alp'in yanından uzaklaştıran Edige, kıza sorması için fırsat tanır. Destan metni içinde bu kısım şu şekilde verilmiştir:

Arabalardın kasındatek Alp, kız em Edige kaldı. Kız, Alptan soragan, yanın kaerde dep. Alıp ta tamam bezgende aytkan: Menim kaerimge ursa da manga bir zat bolmas. Tek koltıgımnanan bir ursa ölermen. Eki ursa tirilermen.

Arabaların yanında yalnız Alp, kız ve Edige kalır. Kız, Alp'ten sorar, zayıflığın nerede diye. Alp de bezdiğinden söyle: "Benim nereme vurulsa da bir şey olmaz. Yalnız koltuğumdan bir vurulsa ölürüm, iki kez vurulsa dirilirim" (ND, 2014: 109).

Burada Kabardı Alp'in canevi hariç herhangi bir yerinden vurularak öldürülememesi Dede Korkut Destanları'ndan Basat'ın Tepegözü Öldürdüğü Destan'da yalnızca gözünde et bulunan, ancak buraya ok işleyen, onun haricinde vücudunun herhangi bir yerinden yara almayan ve bu sebeple de ölmeyen Tepegöz adlı devi hatırlatır. Basat ocakta kızdırdığı süngüsünü uyuyan Tepegöz'ün gözüne basıp onu kör eder; ancak dev ölmez, saldırmaya devam eder. Devin vücuduna ok ve kılıç işlememesini sağlayan sihirli yüzüğüdür. Dev canının bağışlanması için bu yüzüğü Basat'a verir ve Basat'ın vücuduna silah tesir etmez. Devin ölümünün bir sihirli kılıç olduğunu öğrenen Basat bu kılıç ile devin başını keser (Ergin, 2106: 16-17). Bu destana benzer bir anlatımla Edige Destanı'nda da devin canevi koltuğunun altıdır. Ancak buraya vurulunca dev ölmez, uyanır. Uyanan dev Edige'nin atının kuyruğundan yakalayıp çekmeye başlar. Bunu gören Edige ise hançeriyle atının kuyruğunu keser. Kopan kuyruk elinde kalan dev sendeleyerek düşer ve bin parçaya bölünüp ölür.

Üşevleri yalgız kalganda, Alıptıñ uyklaytagan zamanı yatıp uyklaydı. Sonda Èdige aytadı kızga: "Sen munıñ kalın köter, men onı koltıgınnan urayım". Èdige özii bas dep atına minette, kızga kolın kötertip, Alıptıñ koltıgınnan kübe yok yerinnen uradı. Dav sonda da ölmey uşıp turadı. Karasa attın üstiñde kiş turı. Dav alıp sermen attın kuygınnan ıslay. At otnınnan kozgalalmaydı. Sonda Èdige kıncalın şıgarıp attın kuyrıgın kesedi. Alıp dürsildep yıgıladı, öledi.

Üçü yalnız kaldıklarında, Alp'ın uyuma zamanı gelir yatıp uyur. O zamanda Edige kıza der: "Sen bunun kolunu kaldır, ben de koltuğunun altından vurayım". Edige kendisi önce atına biner, kıza kolunu uzatarak, Alp'ın koltuk altından, zırhsız yerinden vurur. Dev o anda ölmez yerinden fırlar. Bakar ki atta adam duruyor. Dev Alp tutup oradaki atın kuyruğundan yakalar. At yerinden kımıldayamaz. Orada Edige, hançerini çıkarıp atın kuyruğunu keser. Alp sendeleyip düşer, ölür (ND, 2014: 109).

Perizat soy silsilesinden gelen Edige macerası boyunca pek çok olağanüstülükle karşılaşmaktadır. Bu tesadüfler aslında kahramanın olağan dışılığının doğumdan sonra da devam ediyor olduğunu göstermek için gereken zıtlıklar olarak verilir. Düşman konumunda olan olağanüstü varlıklar merkezi alp tipi olan Edige'nin gücünü ve zekâsını ortaya koyması açısından önemlidir. Karşı koymanın çok zor olduğu bu varlıklarla ancak alp yaradılışlı bir

kahraman mücadele edebileceğinden kahramanın yüceliğini sınayan unsurlar olarak destanda yer alırken aynı zamanda ona eşik atlatan basamak görevini de icra ederler.

Nogay destanları içinde Edil Sultan adlı destanda hayvanlardan örnek verilerek canavar olarak nitelenen sıra dışı varlıklardan söz edilir. Destanlarda kahramanın gücünün sınanması için bu varlıklarla mücadelesine yer verilir. Kızılbaşlar'a karşı mücadele edecek olan Edil'in bunu yapmaması gerektiğini söyleyen Karasay'ın sözlerine kulak asmayan Edil'e karşı Karasay yanında getirdiği iki Kızılbaş'tan ülkeleri hakkında bilgi alabileceğini söyler. İki Kızılbaş'da ülkelerinde çok fazla kaplan, aslan, ejderha gibi büyük yılanlar olduğundan bahseder. Edil söylenenleri korkaklık olarak görür ve Kızılbaşlara karşı mücadeleye girişir. Kızılbaşların ülkesine geldiğinde aslanı ve kaplanı geçer. Buradaki aslan ve kaplanla mücadele olağan dışı bir mücadeledir.

Muvvan ötip bir ketsen	Bundan geçip bir gitsen
Kalın bitkev agaş bar	Kalın biten ağaç var
Ol da saga tabılar	O da sana bulunur
Onnan ötip bir ketseñ	Ondan geçip bir gitsen
Koy kalası tagı bar	Koyun kalesi daha var
Arıslav mın kaplan bar	Aslan ile kaplan var
Ol da saga habılar	O da sana bulunur
Onnan da ötip ketseñ	Ondan geçip bir gitsen
Azdahaday yılan bar	Ejderha gibi yılan var (ND, 2014: 131)

Aslan, kaplan ve ejderha büyüklüğünde yılanlarla yapılacak mücadeleler girişilecek savaşın yalnızca Kızılbaş askerleriyle değil başka güçlü ve olağan dışı yaratıklarla da yapılacağı yönünde haber verir. Edil Sultan her ne kadar bu gibi olağanüstü varlıkların bulunduğu yerde savaşa girmemesi gerektiği konusunda uyarı aldıysa da savaşmamayı cesaretsizlik sayacağından söylenenleri önemsemez. Girişilecek savaşın ne derece zorlu olduğu ve yenilmenin de kaçınılmaz olacağının belirtilmesi için bu gibi olağan dışı varlıklarla mücadele kahramanın galibiyetini de mağlubiyetini de haklı çıkarır. Türk destan geleneği içinde olağan dışı varlıklarla mücadele yer alırken burada aslan, kaplan, ejderha gibi insanın tek başına mücadele etmesinin mümkün olmadığı güçlü hayvanlar verilerek

destan kahramanı yüceltilmeye çalışılır. Benzeri bir yapıyı Dede Korkut Destanları'ndan Kan Turalı'nın Selcen Hatun ile olan evliliğinde de görmek mümkündür. Bu kızın üç canavar kalınlığı bulunaktadır ve onları alt edebilen bir yiğitle evlenmesi uygun görülür. Bu uğruda pek çok kahraman feda olurken Kan Turalı'nın bu canavarları alt ederek Selcen Hatun ile evlendiği anlatımı kahramanının mücadelesinin sıradan insanlardan farklı oluşuna vurgu yapılmasından kaynaklanır. Edil Sultan da destan kahramanı olarak cesaret sahibi biridir ve denildiği gibi bu yaratıklarla karşılaşıp onları yener. Edil Sultan'ın korkusuz bir savaşçı olmasının haricinde güçlü ve cesur yapısı da onu sıradanlıktan uzağa taşımaktadır. Canavarları yenen Edil Sultan, Kızılbaşlar ile çarpışmaya koyulur. Alp tipinin bir özelliği olan cesaret ve savaş kabiliyeti Edil Sultan'da da mevcut olup onun olağanüstülüklerle mücadelesinden zaferle çıkmasına bu hususiyetler vesile olur.

Nogay destanları içinde olağanüstü varlıkla mücadelenin işlendiği bir başka destan da Koplanlı Batır Destanı'dır. Alşanır'dan öcünü almak için yola çıkan Koplanlı ilk olarak kendisinden asker istemek için Batiy oğlu Barak'a gider, ancak yardım göremez. Bunun üzerine yoluna yalnız devam eden Koplanlı Batır gece olunca bir ağaç dibinde dinlenmeye çekilir. Karnını doyurmak için ateş yakıp et pişirdiği sırada yanına bir yaşlı yanaşır. Yaşlı adam bir şey söylemeden Koplanlı Batır'ın yanına oturur ve Koplanlı'nın ikram ettiği etten de yer. Koplanlı Batır bu yaşlıya kim olduğunu sorar, o da adının Albaslı'nın erkeği Arnaut olduğunu söyler. Arnaut, Koplanlı'ya onların halklarının uyuduğunda nasıl uyukladığını sorar. Koplanlı Batır da biz uyuduğumuzda rahat uyumayız der ve kepeneğini giyip yatar. Ancak gece ilerleyip Koplanlı Batır bir ara uyandığında yanındaki yaşlının onların nasıl uyuduğunu sormasından şüphelenip bakar ve Arnaut adlı yaşlı adam iki gözü de açık uyumaktadır. Bu durumdan kuşkulanan Koplanlı Batır tekrar uykuya dalmaz, kepeneğinin içine bir kütük koyar ve kendi de bir ağaç ardına gizlenip beklemeye başlar.

Gecenin ilerleyen vakitlerinde Arnaut uyanır ve şekil değiştirmeye başlar. Koplanlı Batır gizlendiği yerden Arnaut'u izler, bakar ki Arnaut'un burnu demirden bir bıçak, ayakları taştandır, o yaşlı bir insan değil bir çeşit yaratıktır. Arnaut burnunu ayağına sürterek bileyler ve kepeneğin altında Koplanlı Batır'ın halen uyuyor olduğunu zannederek hızlıca gelip kütüğe burnunu vurur. Arnaut'un demir bir bıçağa benzer burnu hiç zorlanmadan, sanki yağa girer gibi kütüğe girer. Arnaut'un demirden burnu Koplanlı'nın biraz önce içinde yatıyor olduğu kepeneği ve kepeneğin içine gizlenmiş olan kütüğü delip geçer.

Özi erek ketip, yasırınıp karap turı. Vir zamanda albaslıdıñ erkeği Arnaut uyandı, turıp tıñlap karaydı. Yamışıdıñ astında atkan Koplanlıdı. Koplanlıdan tınış şıkpaydı. Ol Arnauttıñ burnında bolatı bolgan eken, tabanı tas bolgan eken. Sonda Arnaut uzun bolat burnın tas tabanına eri-beri süykep kayradı deydi. Bolat biz burnın tas taba-nına süykegende yark-yark etip ot şıktı deydi.

Özü uzak gidip, gizlenip bakıp durur. Bir an Albaslı'nın erkeği Arnaut uyandı, durup dinlenmeye başladı. Kepeneğin altında yatan Koplanlıdan ses çıkmıyordu. O Arnaut'un burnunda demir varmış, ayağının altı da taşmış. Orda Arnaut uzun demir burnunu taşa oraya buraya sürtüp bileyledi. Demir biz burnunu taş tabanına sürttüğünde yark yark edip ateş çıktı dedi (ND, 2014: 173).

Ormanda geceleyen Koplanı Batır'ın yanına gelen bu şeytani varlığın amacı kahramanı öldürmektir. Bunu yapabilmek için yaşlı adam kılığına bürünüp kahramana yanaşan Arnaut, alpin uyuduğunu zannettiği sırada şekil değiştirip asıl haline döner.

Burnın kayragannan soñ albaslıdıkı erkeği ırak kette, şavış ketip yamşıdıñ astıñdagı tübirge uradı. Ol yamışıdıñ astındagın Koplanlı dep bilgen. Urganda bolat burnı üyken tübirge br sarı mayga kirgendey bolıp kirdi deydi.

Burnunu bileyip Albaslı'nın erkeği uzaklaştığında gelip kepenek altındaki kütüğe vurdu. Kepenek altındakini Koplanlı zannediyordu. Vurunca demir burnu kütüğe, sarı yağa girer gibi girdi dedi (ND, 2014: 173).

Albaslı'nın erkeği Arnaut'un yaptıklarını saklandığı yerden izleyen Koplanlı olanları görünce Arnaut'un amacının kötü olduğunu anlayıp saklandığı yerden çıkar. Gördükleri üzerine Koplanlı Batır bu Arnaut denen yaratığın öldürme niyetiyle kendisine yanaştığını anlar ve kılıcıyla Arnaut'un burnu kesip düşürür. Burnu kopan Arnaut koşarak ormanın derinliklerine doğru uzaklaşırken taş kesilir.

Karap turgan Koplanlı "e, e, e, seniñ maga eteegin sosı eken" dep, şavıp kelip kılıı man Arnauttıñ bur-nına urdı deydi. Urıp burnın kesip tüsirdi. Ol da akırın kaşıp ketti, tas boladı deydi.

Bakıp duran Koplanlı, "e, e, e, senin bana edeceğin bu imiş" diye koşup gelip kılıcı ile Arnaut'un burnuna vurdu dedi. O da sessizce kaçıp gider, taş oldu dedi (ND, 2014: 173).

Koplanlı'nın yolu uzun olduğundan birkaç gün daha yol alır ve yine bir gece dinleneceği sırada etrafını kurtlar sarar. Küren at kaçıp kurtulur Koplanlı'da bir büyük ağaca çıkıp beklemeye başlar. Kurtlar ağacı yıkıp Koplanlı'yı indirebilmek için ağacın dibini kazmaya başlar. Uzaklardan bir köpek havlaması duyulunca dağılsa da ardından yine gelirler. Bu durum sabaha kadar sürer ve sabah olunca kurtlar dağılır. Koplanlı ağaçtan inip

havlayan köpek sesine doğru gidince çok iri bir köpekle karşılaşır. Sahibinden bu köpeği istediyse de sahibi köpeği vermek istemez. Koplanlı bu köpeği zorla da olsa alıp kurdun olduğu yere gelir ve kurtla köpek kapışıp birbirini ısırmış vaziyette ölürler. Koplanlı'nın gece boyunca kurtlar tarafından etrafının sarılmış olması bir nevi yer altı tabiatlı kötücül unsurların zarar verici davranışlarını hatırlatır. Buna ek olarak bir kurdun köpekten korkması çok olası olmasa da bu kısımda koruyucu unsur olarak yer alan köpeğin karşıtı olarak kötücül unsur vazifesinde verilen kurtlar her ne kadar olağan gözükse de şeytani varlık gibi hareket etmeleriyle olağan dışı düşman tipine yakındır.

Koplanlı iyttiñ basıinan sıypap, iesine aytadı: "Bu iytti maga ber!"	Koplanlı itin başını okşayıp sahibine söyler: "Bu iti bana ver!"
-Bu iyt meny de, malımdı da saklap turadı! Deydi iesi. İyt bolmasa meni börü yer edi. Meni de, malımdı da.	-Bu it beni de malımı da koruyup duruyor dedi sahibi. İt olmasa beni kurtlar yer idi. Beni de malımı da.
-Yok, bermeseñ bolmaydı dep yabısıp koplanlı iytti aldı deydi.	-Yok, vermesen olmazdı diye yapışıp Koplanlı iti aldı dedi.
Koplanlı iytti aldına aydap bayağı börige saladı deydi. Böri de iyt de bir-birine şavıp, bir-birine yabıstılar. Yabıskanda kattı da kaladılar.	Koplanlı iti önüne sürüp az önceki kurda saldır dedi. Kurt da it de birbirine koşup birbirine tutuştular. Tutuştuklarında da donup kaldılar.
-Èy, bular katıp nege kaldı, ya kozgalmay! dep Koplanlı barıp iytep karasa, ekevi de ölgen.	-Hey bunlar donup niye kaldı, hareket etmeden deyip Koplanlı gidip ite baksa ikisi de ölmüş (ND, 2014: 173).

Nogay destanları olağanüstü düşmanlar açısından incelendiğinde bu düşmanlar arasında devler, dokuz başlı ve dokuz kuyruklu yılanlar, aslan, kaplan, ejderha, kurt sürüsü ve şekil değiştiren şeytani yaratıklar olduğu görülür. Bunların hepsi kahramanın macerasını sekteye uğratmak maksadıyla alpin karşısına çıkan unsurlardır. Doğada karşılaşılabilecek gerçek unsurlardan olan hayvanları olağanüstü kılan ise bu hayvanlara yüklenen simgesel anlamdır. Aslan, kaplan, kurt gibi olağan varlıkların olağanüstülüğü onların sanki sıradan hayvanlar değil de bilindik hallerin çok üstünde bir heybete ve güce sahiplermiş gibi gösterilmesidir. Kahramanın bu unsurları yenmesi hem destan içinde bir eşiği aşmasına hem de gücünü ve aklını ortaya koymasına vesile olur. Kahramanın gücü ve zekâsı ancak kendisi kadar güçlü ancak kötücül güçlerle sınanır. Şeytani unsur olan bu varlıklar ile olan mücadelede Nogay kahramanları yer altına inemez, onlar yeryüzünde bu varlıklarla karşılaşırlar. Kahramanın

bu olağanüstü güçlerle mücadelesi temelde iyi ile kötünün savaşını içerir. Mücadele sonunda merkezi alp tipinin galibiyeti davasının haklılığına işaret eder ve alpin ilahi sistemce de desteklendiğini oryaya koyar.

4.1.15.2. Düşman Tipindeki Yakınlarla Mücadele

Destan kahramanlarının macerasını engelleyici düşman unsurlar olağanüstü varlıklar, iç ya da dış düşmanlardır. Bunlar arasında iç düşmanlar bazen aile fertleri ya da akraba gibi en yakın kişiler olabilirler. Kahramanın üzerine düşen görev toplumsal düzeni en iyi şekilde korumak ve millî varlığı her yönden temsil eden yüce bir karakter olmaktır. Kahraman olan kişi törenin koruyucusu ve savunucusudur. Bu konularda yanlışa düşenleri engellemek ve yanlışında ısrar edenlerle mücadele etmek alp tipinin vazifesidir. Nitekim millî varlığa zararlı ya da örfe aykırı kişiler iç unsurlardan ise bunlar genellikle kahramanın yakın çevresi olan ailesi veya akrabalarıdır.

Destanlarda yer alan iç düşmanlar arasında kahramanın en yakını olan aile fertleri veya akrabaları ile olan mücadelesi dikkat çekicidir. Kahramana düşman unsurlar içerisinde birinci dereceden yakınları olarak anne, baba ya da kardeşlerinin düşmanlığı kahramanı hileye en çok düşüren unsurlardır. İnsan doğası gereği büyüyüp yetiştiği aile ortamının kendisi için en güvenilir yer olduğunu düşünür ve bu sebeple de orada bulunan fertleri iyi niteliklerle görme eğilimindedir. Bu eğilim ve varsayımlar aile içerisinden gelebilecek tehlikelere karşı temkinli olmayı engellediği gibi güven duyulan kişilerin hilebazlıklarına karşı önlem alınmasının göz ardı edilmesine sebebiyet verir. Destani açıdan bakıldığında kahraman konumundaki merkezi tipin olumlu özelliklerle güvenli bir bağ kurmuş olduğu aile fertlerinin ihanetine uğraması ailedeki sevgi bağının tek yönlü olduğunu ve gözü açık olmak gerektiğini vurgular. Çeşitli çıkar çatışmalarıyla aile fertlerinin kahramana düşman olması ve hatta diğer düşmanlarla merkezi tipe karşı iş birliği içinde bulanacak kadar ileri giden bir ihanet içine girmesi sıklıkla rastlanan durumlardır.

Kahramanlık destanlarında macera boyunca çeşitli engellerle karşılaşılır ve bunların en önemlileri düşman unsurlar tarafından gerçekleştirilir. Düşmanlık edenler arasında kahramanın aile fertlerinden kardeşleri de bulunabilir. Kardeşlerinin rekabetine, kıskançlığına maruz kalan kahraman, onların çeşitli engellemelerini ortadan kaldırmak mecburiyetinde kalır. Kahramanın kardeşleri, annesi, babası, eşi aile içinde düşman unsur

olarak karşılaşılabilen kişiler olarak destanlarda kendilerine yer bulurlar. Ailevi düşmanlığına örnek olarak M. Açа makalesinde yer alan birkaç destan örneği bulunmaktadır. Altay-Buuçay Destanı'nda kahramanın karısı ve ablası ihanet eder, benzer şekilde Ergen Kara Saybın Destanı'nda da kahramana ihanet eden abla ve anne dikkat çekicidir. Bir diğer örnek ise Aldın-Çaagay Destanı'nda kahramana ihanet eden abla ve Oleedey-Mergey Destanlarında ise anne tarafından hainliğe uğratılan kahramanın hikâyesi anlatılır (Açа, 1999: 21). Bu anlatılarda kahramanın birinci dereceden yakınlarının ihanetinden bahsedilerek iç düşman unsurun da var olabileceğine dikkat çekilir.

Aile fertleri tarafından hezimete uğratılan kahramana bir örnek de Altın Arığ Destanı'dır. Çok yaşlı olan anne babasının vefat etmesi üzerine bakılıp büyütülmesi ve bu hizmeti karşılığında çocuk büyüyene kadar ülkenin yöneticisi olacak olan Picen Arığ'a emanet edilen Çibetey Han'ın varlığı bir süre sonra iktidar hırsı sebebiyle sorun olmaya başlar. Çibetey Han'ın büyüdüğünde yönetimi devralacağı ve kendi hükümdarlığının son bulacağından korkan Picen Arığ bu düşüncesini babasına açtığında çocuğun ortadan kaldırılmasının felaket getirebileceği gerçeğiyle karşılaşır. Picen Arığ vatanı ve hükümdarlık soyunu koruyan ölümsüz Altın Arığ'ın ve onun atı Ak Boz'un Kirim Dağı'nın zirvesinde olduklarını öğrenir. Edindiği bilgilerle dağa giden Picen Arığ altı yaşındaki Çibetey Han'ın, Altın Arığ'ın, Ak Boz atın başlarını keserek onları yok eder ve hükümdarlık tahtına oturur. Destanın ilerleyen safhalarında başları kesilen kişiler olağanüstü bir şekilde dirilir ve intikam alır (Özkan, 1997: 17-22). Bu destanda da anlatılan kötücül ve acımasız tarafa karşı destan kahramanının masumiyeti söz konusudur. İnsan doğası gereği aile olarak gördüğü fertlere karşı bir gönül bağı geliştirir ve bu bağ olumlu özellikler atfedilerek zaman içinde kuvvetlendirilir. O nedenle iç düşmanların hainliklerini fark edebilmek dış düşmanlardan gelecek zararlara kıyasla daha tehlikelidir. Bu destanda da dikkat çeken nokta çocuğu belli bir yaşa kadar yetiştiren üvey anne ya da koruyucu kişi rolündeki Picen Arığ'ın hükümdarlık arzusuna yenik düşerek çocuğu öldürmesidir. Çocuk ailesi bilip güvendiği, yanına sığındığı kişinin ihanetine uğrar, ancak daha sonra dirildiğinde alp karakterine bürünür. Benzer şekilde kadın alp olan Altın Arığ'ın da iktidar hırsı sebebiyle yurdun ve asıl hükümdar soyunun koruyucusu olmasına karşın Picen Arığ tarafından sihirli kılıçla başının kesilmesi hadisesi kahramanın ihanete uğramasına bir örnektir.

Destan kahramanlarının macera eşiklerini oluşturan düşmanla mücadele iç unsurlara dayandığında bunları oluşturan kişiler anne, baba, kardeş, eş ve akrabalardır. Genellikle

iktidar hırsı, miras arzusu ya da rekabet içerikli güdüleme neticesinde merkezi tipin en yakınları tarafından ihanete uğradığı görülür. Akrabalar tarafından saldırıya uğrayan kahraman ya maceraya başlar ya da macerası içinde bir eşik atlar. Başlangıç ya da geçiş eşiği olması fark etmeksizin ihanete uğrama durumu bir sonraki aşamaya geçmek için gerekli olan sebebi vererek merkezi tipin kendinde var olan özellikleri sergilemesine olanak sağlar.

Dede Korkut Destanlarından, İç Oğuz'a Taş Oğuz Asi Olup Beyek'in Öldüğü Destanı'nda iki akraba topluluğun düşmanlığı anlatılmaktadır. Destanlarda yer alan düşmanlıklar her zaman dışarıdaki farklı bir unsurla ya da birinci dereceden aile fertleriyle yaşanmaz. Kahramana yönelik düşmanlıkların bir kısmı da aynı millî unsur içinden olmaktadır. Aynı milletten iki boyun, iki sülalenin birbirine düşman olması gibi hadiseler Türk destanlarında sıklıkla işlenen konulardır.

> Kazan yılda bir defa evini yağmalatmaktadır. Yağma sırasında kendisi karısını alarak dışarı çıkmakta ve Üç ok ve Bozok evini yağma etmektedirler. Yine böyle bir yağma günüdür. Fakat bu sefer Taş Oğuz beyleri bulunmazlar, yağmaya yalnız İç Oğuz katılır. Buna kızan Taş Oğuz beyleri Aruz, Emren ve diğer beyler Kazan ile ilgiyi keserler (Ergin: 2016: s.21).

Destanlarda merkezi tipin en yakınları tarafından ihanete uğramasının altında çoğunlukla toplum içinde kahramanlıklarıyla öne çıkan kişinin fazlasıyla yücelmesi neticesinde toplumun ya da ailenin diğer üyeleri tarafından kıskançlığa maruz kalması söz konusudur. Merkezi tipin kahramanca nitelikleri sayesinde liderlik vasfı da haset eden kişilerce hainliklere uğramasına sebep olmaktadır. Nitekim aile fertleri ya da akrabalar tarafından ihanete uğrayan kahraman için bu düşmanca tutumlar aşılması gereken birer eşik oluşturup kahramanın niteliklerinin düşman unsurların olumsuzluklarından ayrışıp belirginleşmesini sağlar.

Nogay destanları içinde aile fertleri ya da aile olmasa da kahramanın yakınlık hissettiği kişiler olarak nitelenebilecek iç unsurların ihaneti işlenen olaylar arasındadır. Birinci derece yakın dışında tanıdık birinin düşman unsura karşı kahramanı destekleyici bir girişimde bulunmaması da bir nevi düşmanlık olarak addedilebilir. Koplanlı Batır Destanı'nda yakın çevreden gelen bir düşmanlıkla karşılaşılmaz, ancak destan macerası içinde merkezi kahraman rolünde olan Koplanlı Batır'ın zindana düşmesine sebep olan Alşanır Han'dan öç almak maksadıyla kendisinden yardım dilediği Batiy oğlu Barak Han dikkat çeker. Alşanır'ın kendisine oyun etmesi nedeniyle düştüğü zindandan karısı Karlıgaş'ın pişirdiği ekmeğin içine gizlediği eğe sayesinde demirleri kesip kurtulan Koplanlı

Batır, atına da kavuştuktan sonra Alşanır'dan öcünü almak ister. Öcünü almak için Batiy oğlu Barak Han'ın yanına gider ve kendisinden asker diler. Burada adı geçen Batiy oğlu Barak Han kahramanın kendini yakın hissettiği bir unsur olarak verilir. Koplanlı bu çabalarına karşılık bulamayınca yoluna yalnız devam etmek zorunda kalır.

Ol zamavda, ol şakta	O zamanda, o sırada
Batiy ulı Barak hav	Batiy oğlu Barak Han
Bılay aytıp tolgaydı:	Böyle söyleyip tolgaydı:
Tolgaydı da soraydı	Tolgadı da sordu
Aydınlı ullı Nogay ulısıñ	Aydınlı büyük Nogay ulusu
Tünevgisi Alşanırdıñ kulısıñ	Dünkü gün Alşanır'ın kulusun
Bügüngisi, bu künde	Bugünkü gün, bu günde
Ne hıyal man yurisin	Ne hayal ile yürürsün? (ND, 2014: 171).

Batiy oğlu Barak Han destan metni içinde Koplanlı Batır'ın birebir yakını olarak yer almaz, o yalnızca kuvvetli bir hükümdar olarak gözükür. Barak Han düşman tipinde yer almamasına karşın dostluk da göstermediğinden ve Koplanlı Batır'ın zora düştüğü sırada yardım dilemek amacıyla aklına gelen ilk kişi olması sebebiyle aralarında geçmişe dayalı belli bir münasebet olduğu anlaşılır. Bu bağlamda Barak Han tam manasıyla bir düşman unsur olmasa bile yardım elini uzatmamasıyla maceranın olumlu sonuçlanmasına katkısı bulunan bir yapıda değildir. Koplanlı Batır bu hükümdardan yardım istediğinde Barak Han ona daha düne kadar Alşanır Han'a hizmet eden önemli bir kişi olarak o hükümdarın yanında yer alan birisi olduğunu Koplanlı Batır'a hatırlatır. Bu ifadelerin altında yatan sebep hizmet ettiği Alşanır Han'a karşı Koplanlı Batır'ın bir ihanet içinde olup olmadığı konusunda Barak Han'ın şüphelenmesidir.

Alşañır haada bes saklav	Alşanır Han'da beş muhafız
Bes saklavdıñ bası edim	Beş muhafızın başı idim
Av avlamagan kargaga	Av avlamayan kargaya
Av aldırgan kus edim	Av aldıran kuş idim (ND, 2014: 172).

Koplanlı Batır'a yola çıkmadan evvelki hâllerini hatırlatan Barak Han onun gelecek günlerden ne umduğunu sorar. Barak Han'ın ifadelerindeki sorgulayıcı ve geçmişi yad eden unsurlar onun Koplanlı Batır'a güven konusunda temkinli bir yaklaşım sergilediğini gösterir.

Èrteñisinde men özim	Sabahında ben özüm
Ana Èdildiñ boyında	Ana Edil'in boyunda
Biy Mamaydan atlanıp	Bey Mamay'dan atlanmış
Keşkisinde men özim	Akşamdan ben kendim
Bahşa Saray anavda	Bahçe Saray orada
Kırım barıp tüse edim	Kırım'a varıp iniyordum
Kırımdagı hanlar mınan	Kırım'daki hanlar ile
Biylerdiñ	Beylerin
Arasında men özim	Arasında ben kendim
Til yurikten kişi edim	Sohbet edebilen kişi idim
Alşañır hanga aldatıp	Alşanır Han'a aldatıp
Altın, taglı Nogay biyke kuvlatıp	Altın tahtlı Nogay Bey'e kovalatıp
Ayağıma bolat bugav urgıstıp	Ayağıma demir kelepçe vurdurup
Kolıma kümisten bugav salgıstıp	Elime gümüşten kelepçe kondurup
Kümisten etken bugavdı	Gümüşten yapılan kelepçeyi
Taspa şaklı körmegen	Tasma kadar görmeyen
Yası Nogay işinde	Genci Nogay içinde
Èr Koplanlı biz edik	Er Koplanlı biz idik
Botıy ulu Barak Han	Batiy oğlu Barak Han (ND, 2014:172).

Barak Han'ın sorgulayıcı tavrına karşılık kendi geçmişini kısaca dile getiren Koplnalı Batır, Kırım'da da bulunduğunu, orada da beylerle yakın temas hâlinde olduğunu, meclislerde, önemli yerlerde bulunduğunu anlatır. Daha sonra Alşanır Han tarafından

zindana düşmesine sebebiyet verecek bir görevle yurdundan uzaklaştırıldığını dile getirir. Zindana düşürülüp ellerinden, ayaklarından kelepçelendiğini, zor günler geçirdiğini anlatır. Alşanır Han'dan öcünü almak için Barak Han'dan asker isteyen Koplanlı Batır talebine olumlu bir karşılık bulamaz. Bunun üzerine Koplanlı Batır tekrar yola düşerek Mamay Han'a doğru gider. Destanın bu kısmında Barak Han'dan umduğu dostluğu bulamayan Koplanlı Batır bir daha Barak Han ile herhangi bir şekilde iletişimde bulunmaz. Destanda adı yalnızca Koplanlı Batır'ın yardım talebiyle duyulan Barak Han, düşmanca davranmamış olsa da yardım elini uzatmayan yönüyle olumlu bir katkıda bulunmadığı için dost da değildir.

Nogay destanları içinde birinci dereceden aile fertlerinin ihanetine uğrama örneği yalnızca Mamay Destanı'nda konu edilir. Destan kahramanı Mamay on iki kardeştir ve bu kardeşler arasında kötü niyetli olanların da yer almasının yanında içlerinde en fitneci olan İsmail'dir. İsmail'in fitneci olduğunu destanın başında Musa Bey'in vasiyet olarak kendinden sonra ailenin ve beyliğin başına geçmesi için oğullarından hangisine güvenmesi gerektiğini dostu Asan Abız'a danıştığında görüyoruz. Asan Abız, Musa Bey'in oğullarının yatma şekillerine bakarak her biri için tahminlerde bulunur, en fitneci, kardeşler arasında bozgunluk yapacak kişi olarak İsmail'i söyler ve Musa Bey'i de bu konuda uyarır. Asan Abız'ın tahminleri doğru çıkar ve ilerleyen zamanlarda İsmail ailenin ve hanlığın başına geçebilmek için kardeşlerini birbirine düşürür, zehirler, birbirine kırdırır ve kendisi de öldürür.

> Tek Sımayıl değen uvlıñ savlay uvıllarñdı buzayak. Pitneşi bolayak, dedi. Halktıñ arasında sonday pitne yüriteek, seniñ uvıllarıñdı buzsa şu Sımayıl buzayak.
>
> Yalnız İsmail denilen oğlan diğer çocuklarını bozacak. Fitneci olacak. Halkın arasında fitne koparacak ki, senin oğullarının arasını bozarsa şu İsmail bozacak (ND, 2014: 191).

İsmail birkaç kardeşini birbirine düşürüp kırdırır, bazısını tuttuğu adamlara öldürtür, bazısını da kendi öldürür. Kırım Hanlarından yeğenleri Bekmirza'nın öcünü alıp yurda dönen Mamay bir süre sükûnet içinde yaşar, ancak kardeşlerinden fitneci lakabıyla anılan Elşiye İsmail'in oyunları başlar. Halk tarafından da sevilmeyen ve fitneleriyle bilinen İsmail'e halk fitneci manasına gelen "elşiye" lakabını verir. Onun Asan Abız'ın dediği gibi ve halkın da fitneci lakabını taktığı üzere kötü karakteri kardeşlerinin yok olmasına sebebiyet verir. Mamay'ın vefatının ardından Orak başa geçer ve kardeşleriyle hanlığı idare etmeye başlar. Bu durumdan hoşnut olmayan İsmail kendisi han olmak arzusuyla kardeşlerinin arasını bozar.

Son mınan Mama yalar yaşap turadı. Turgan üşin Musadıñ on eki uvılı arasında düşpanlık, yavlık, kavga bir de tınmaydı. Elşi Sımayıldıñ pitnesinnen yaşav yok. En soñında Sımayıl agalarınıñ birevin ekevin öltiredi. Birevine uv bergen. Ekinşine satkın kulın yiberip öltirirken. Endi kardaşlar sürek yav boldlar. Öltirilgenlerdiñ balaları Mamay aarga kaşıp kelip kasıldılar.

Bu şekilde Mamaylar yaşayıp gider. Fakat Musa'nın on iki oğlu arasında düşmanlık, isyanlar, kavgalar hiç dinmemişti. Elşiye İsmail'in fitnesinden dolayı hayat yoktur. En sonunda İsmail ağabeylerinden bir ikisini öldürür. Birisine zehir vermiş. İkincisine satılık bir adamını gönderip öldürtmüş. Kardeşler şimdi katı düşman oldular. Öldürülenlerin çocukları kaçıp gelerek Mamaylara katıldılar (ND, 2014: 222).

İsmail, akılca eksikliği olan Kelüv'e gelerek Orak'tan Kültepe'yi istediği takdirde ona vermeyeceğini oysaki orada çok altın olduğunu söyler. Bu yalana inanan Kelüv gidip Orak'tan Kültepe'yi isteyince Orak, değersiz bir yer istemesi üzerine burayı vermenin manasız olacağını, daha değerli bir yeri istemesini kardeşine söyler. Orak'ın kendisine Kültepe'yi vermemesini bahane eden Kelüv fitnelere inanıp Orak'ı öldürür. Söylediği yalanların ortaya çıkmaması için İsmail de Kelüv'ü öldürür.

Ay menim üyimdi yıktın sen yalgızımdı öltirdin! Seni öltirmem men! Dep Sımayıl buga kışkırdı.

Kelüv korkıp kırga kañgıp kaşıp ketedi. Sımayıl artınnan edemlerin yiberip Kelyuvdi öltirtedi. Süytip Oraktı öltirtip, Elşi Sımayıl özi han bolıp kaladı

Vah benim evimi yıktın, sen biriciğimi öldürdün! Seni öldüreceğim! Deyip İsmail buna bağırır.

Kelüv korkup kıra doğru kaçıp gider. İsmail ardından adamlarını gönderip Kelüv'ü öldürtür. Böylece Orak'ı öldürüp Hileci İsmail kendisi han olup kalır (ND, 2014: 236).

Bütün kardeşlerini bir bir ortadan kaldıran İsmail kendi hükümdarlığını ilan edip han olur. Tarihi bir gerçekliğe dayanan Mamay Destanı incelendiğinde kardeş İsmail'in hakikaten halk tarafından sevilmeyen ve hain yaradılışlı bir şahıs olduğu görülür. Kardeşlerini çeşitli düzenbazlıklarla öldüren İsmail başa geçmeyi başarsa da hükümdarlık vasfının zayıflığı ve halk tarafından sevilmiyor oluşu nedeniyle hanlık kötüye gider. Nogay Hanlığı'nın başına felaket getiren İsmail, Ruslara yakınlık duyar ve zamanla bunu kullanan Ruslar tarafından Rus baskısı artıp Nogay Hanlığı'nda parçalanmalar yaşanır.

Nogay destanları incelendiğinde iç düşmanlar arasında birinci dereceden aile fertleri olduğu gibi yakınlık duyulan kişilerin ihanetinin de varlığı söz konusudur. İçsel unsurlarla mücadele etmek dış unsurlarla mücadele etmekten zor olduğundan, var olan düzenin devamlılığı açısından bu hain iç unsurların fark edildiği vakit bertaraf edilmesinin şart

olduğu vurgulanmaktadır. Kahramanın macerasını sekteye uğratan bu unsurlar mücadele konusunun bir parçasını oluştururken aynı zamanda kahramanın niteliklerinin yüceliğinin belirginleşmesine de vesile olurlar. Bu bağlamda aile ve ülke için olumlu özellikleri kendinde barındıran kahraman, iç unsurun hainliklerini ne kadar çabuk fark edip ona ne kadar çabuk engel olabilirse sahip olduklarını da o ölçüde koruyabilmektedir. Kahramanın macerasındaki başarısı hainleri bulup bertaraf etmekten geçmektedir. Hainlere acımakla onları yok etmeyen kahraman kendi döneminde olmasa dahi kendinden sonraki döneme mücadele edilmesi neredeyse imkansız hale gelmiş bir zararlı unsur bırakmış olur. Nitekim Mamay Destanı'nda yer alan Mamay'ın kardeşi İsmail buna güzel bir örnektir. İsmail'in hainlikleri bilen ancak kardeşi olduğu için ona dokunmak istemeyen Mamay ve ardından yurda başkanlık eden Orak tarafından öldürülmeyen İsmail sonunda Orak'ı öldürür. Dolayısıyla kahramanın en yakınından başlayarak hain unsurları yok etmesi kendi ve yurt bekası için elzemdir.

4.1.15.3. Düşman Tipindeki Liderlerle Mücadele

Tarih boyunca pek çok devlet kurmuş olan Türkler için devletin sürekliliği bağımsızlık adına oldukça önemlidir. Yıkılıp yeniden kurulan Türk devletlerine bakıldığından bağımsızlığın sağlanabilmesi ülkeyi yöneten hükümdarın liderlik vasıflarının gelişmişliğiyle doğru orantılıdır. Konargöçer yaşam tarzının bir getirisi olarak hızlı hareket etme ve hızlı karar verme becerilerini destekleyerek liderlik vasıflarını arttıran bir kültür faktörü sunar. Türk destanlarına bakıldığında hareketli bir yaşamla birlikte merkezi tipin lider vasıflarının gelişmiş olduğu görülür. Oğuz Kağan Destanı'nda Oğuz Kağan, vefat etmeden önce oğulları arasında devletini paylaştırır. Buna göre babadan oğula kan yoluyla geçen kut sayesinde yönetme gücünün soy silsilesine dayandığı anlaşılır. Oğuz Kağan'ın vefatından evvel devleti oğulları arasında pay etmesi de kendinden sonra çıkabilecek taht kavgalarını önlemek, devletin iktidar zafiyetine düşmesini engellemek için yapıldığı görülür. Kut adı verilen kan yollu asaletin lider çocuklarının tümünde bulunuyor olması oğullar arasında taht kavgasının yaşanmasının en büyük nedenidir. Kan yoluyla liderden çocuklara aktarılan yönetme yetkisinin de hepsinde bulunması her bir çocuğun varis olmasına kapı açar. Bu yönetme yetkisi zaman zaman kıskançlıklara sebebiyet verir. Tahta oturabilmek için mücadeleye girişilmesi ve bu mücadelede hilelere başvurulması bazen kanında kut

olmasına karşın hain yaradılışlı insanların varlığını da ortaya çıkarır. Destanlarda geçen kötü yöneticilerin varlığı da yönetme gücünün kötüye kullanımı olarak onları düşman tipi sınıfına dâhil eder.

Destanlarda kahramanın önderlik özelliklerini ortaya koyabilmesi için liderlik etmesini gerekli kılan bir durumun yaşanması gerekir. Bu durum genellikle bir engel niteliği taşıyan, toplumu sıkıntıya sokan bir hâldir. Toplumsal kaos zamanlarında sorunların üstesinden geleceğine inanılan bir kahramanın varlığı millî birlik beraberlik duygularını perçinleyerek bağımsızlığın devamlılığını sağlar. Hükümdar nitelikteki kişinin sahip olması gereken vasıflara bakıldığında onun iktidara hâkim bir kişi olmasının yanında savaşçı özelliklerinin de bulunması gerekir. Bu bağlamda hükümdar iyi bir asker olarak ata iyi binmeli, ok, yay, kılıç, kalkan gibi savaş malzemelerini kullanmada mahir olmalı, içten veya dıştan gelebilecek saldırılara karşı hazırlıklı davranmalı, adaletli, zeki, öngörü sahibi olmakla beraber diplomasiyi de bilmeli, gerekmedikçe savaşmamalıdır.

Türk dünyası destanları incelendiğinde ülke yönetiminde bulunanlar ya vasıflarının yüceliğiyle övülür ya da vasıfsızlıkları sebebiyle toplumu veya destan kahramanını sıkıntıya düşüren durumların yaşanmasına sebep olurlar. Destanlarda kahramanla yöneticinin karşı karşıya geldiği durumlarda yönetim kadrosunda bulunan kişi ya da kişilerin kendi çıkarlarıyla ilgilendiği sıklıkla görülür. Bu kişiler halkın içinde bulunduğu durumu önemsemez, millete ağır sorumluluklar yükler, kendilerinin hemen hemen hiçbir şeyle ilgilenmez veya çeşitli eziyetlerle halkı çaresiz bırakır. Bu gibi durumlarda acımasızlıklarıyla anılan liderlere karşı destan kahramanının milleti adına mücadeleye giriştiği görülür. Kahramanın destan metni içinde mücadeleye başlama nedeni zaman zaman şahsi gözükse de destan içinde işlenen olaylar bu mücadelenin aslında toplumu etkileyen kötü bir lidere karşı verildiğini gösterir.

Manas Destanı'na bakıldığında kahraman Manas'ın vefatının ardından oğlu Semetey'in macerası anlatılır. Kırgız kahramanı olan Manas'ın düşmanı tarafından öldürülmesinin ardından yaşanan taht mücadeleleri içinde henüz çok küçük olan oğlu Semetey'in başına bir iş gelmesinden korkan Kanıkey ve Manas'ın annesi Çayırdı çocuğu uzak bir yere kaçırırlar. Semetey büyüdüğünde gerçekleri öğrenir ve yurtlarından sürgün olmalarına sebep olan kötü beyden öç almak için maceraya atılır. Semetey on iki yıl boyunca annesini ablası ve dedesi Temir Han'ı da babası olarak bilir. Bu durumun bilen ve artık biraz olsun Semetey'in olgunlaşıp kendi gerçekliğinin peşine düşmesi gerektiğini düşünen Sarı

Taz sırrı tutmayı bırakıp gerçekleri Semetey'e anlatır. Gerçekleri öğrenen Semetey intikam peşine düşer. Semetey'in gerçekleri Satı Taz'dan öğrenmesi destanda şu şekilde verilir:

> Bana karşı böyle kamçı kullanacağına babanın ölümüne sebep olan Konurbay'dan öcünü al! Benim gibi garip, zavallıya karşı gösterdiğin gayreti anacığının göğsünü yaralayan Abeke ile Kobeş'e göstersene! Abeke ile Kobeş baban Manas'tan kalan malı, mülkü aralarında bölüştüler… Anan kaçıp dayın İsmail'e geldi. İlini, yurdunu tanımayan sen nasıl delikanlısın? (İnan, 1992: 138).

Kırgız kahramanı Manas'ın vefatının ardından yaşanan iktidar hırsı sebebiyle amcalarına kurban gidecek olan Semetey'in kaçırılıp gizli bir şekilde büyütülmesiyle ilerde taht sahibi olmasının önü açılırken can güvenliği de ancak bu şekilde sağlanabilir. Bu destanda Manas'ın vefatının ardından devam eden maceranın itici gücünün ve aynı zamanda engel teşkil eden unsurunun haksız yere tahta oturan amcalarla Semetey'in mücadele etmek zorunda kalışı oluşturur.

> Semetey ve Seytek kollarında Kırgızlar arasındaki kardeş kavgasının derin izleri görülür. Millî mücadeleden çok şahsî kavgalar, hanlar ve beyler arasındaki iç savaşlar anlatılır. Semetey'in adını taşıyan yedinci bölümde Manas'ın karısı Kanıkey ve annesi Çıyrıçı oğulları Semetey'i yanlarına alarak Buhara'ya gider ve Manas'ın kayınpederi Temir Han'a sığınırlar. Buhara'da dayısının yanında büyüyen Semetey ancak on dört yaşına geldiğinde kim olduğunu öğrenir. Babası Manas'ın da vasiyeti üzerine Talas'a geri döner. Uzun mücadelelerden sonra iktidarı dedesi Temir Han ile amcalarının elinden alır (Gülensoy, 2003: 557).

Destan metninden anlatıldığı üzere Manas'ın ölümünün ardından hükümdar ailesinin üyeleri arasında yaşanan taht kavgası nedeniyle tahta geçmesi gereken asıl kişi ve ailesinin yurtlarını bırakıp can korkusuyla diyar diyar dolaşıp kimliklerini gizlemek zorunda kalmaları tahta oturan hükümdarın acımasızlığını gösterir. Düşman tipindeki liderler kötü birer yöneticidir ve en yakınlarına dahi en çok eziyeti yapan zalim kişiler olarak destanlarda yer alırlar.

Semetey'in acımasız hükümdara isyanı ve ona karşı giriştiği mücadele gibi Köroğlu Destanı'nda da benzeri şekilde iktidara isyan söz konusudur. Babasının gözlerini mil çektirerek kör eden Bolu Beyi'nden intikam almak için Köroğlu'nun giriştiği mücadele yiğitlik vasıflarından uzak bir iktidara karşı girişilen adalet arayışıdır. Köroğlu'nun şahsi mücadelesi gibi gözükse de Bolu Beyi acımasızlığıyla meşhur olup zayıf halka eziyet eden bir yapıdadır. Bu sebeple Köroğlu'nun şahsi mevzusu topluma mâl olan bir hâl alır.

Kırgız destanı olan Nözüğüm Destanı'nda da esir alınan Türklerin Çinlilere karşı isyanına başkanlık eden kadın kahraman Nözüğüm'ün hikâyesi anlatılır. 1824 yılında Cihangir Hoca önderliğinde Çinlilere karşı isyan ederek özgürlük isteyen Kırgız Türkleri, Çin kuvvetleri tarafından bastırılarak Türk erkekleri köle olarak kadınları ise cariye olarak Çinlilere hizmet ettirilir. Bu duruma isyan eden kadın kahraman Nözüğüm'ün verdiği mücadele destanlaşır (Çobanoğlu, 2011: 336-337).

Kötü yöneticilerin adaletsizliklerine ve acımasızlıklarına karşı çaresiz kalan toplumlar kendilerini içinde bulundukları buhran döneminden çıkaracak bir kurtarıcıya ihtiyaç duyarlar. Bu ihtiyaca mukabil toplumun içinden adaleti sağlayacak ve millî birliği teşkil edecek bir kahraman ortaya çıkar. Bu kahramanın önderliğinde bir araya gelen halk uzun müddettir iktidar tarafından uğradığı zulmün intikamını almaya çalışır. Destanlarda yer alan merkezi tipin görevi; olumlu özellikleri sergilemek ve milletine örnek bir önder olmaktır. Kahramanın iyi özelliklerinin görünebilmesi adına onun karşısından yer alacak bir zıt güce ihtiyaç duyulur. Bu ihtiyaç zaman zaman Türk destanlarında zalim yöneticilerle karşılanarak kahramanın niteliklerindeki güzellikler belirginleşir ve kaybolan adaletin geri getirilmesi maceranın son halkasını oluşturur.

Nogay destanlarına da konu olan kötü yöneticilerin zulmüne karşı savaş açan kahramanlar oldukça fazladır. İncelenen sekiz adet destanın her birinde kötü yöneticiler yer alır. Bunun bir sebebi de bazı Nogay destanlarının konusunu tarihten alıyor olmasıdır. Bu bağlamda gerek kendi içlerinde gerekse dış unsurlarla olan mücadelelerde kötü liderlerle çatışma yaşanır. Bunlar arasında Aysıl'ın Oğlu Ahmet Destanı'nda da zalim yöneticiyle mücadele, destanın macera kısmını oluşturur. Destan kötü bir yönetici konumundaki Yanbek Han'ın zulümlerinin anlatılmasıyla başlar.

> Aysıl bay kavmın bir de süymegen em bolganınşa yetkere bargan. Boylar da mnu körip kalmaganlar. Sonnan sebep Aysıl soltanlar man mırzalardın zorlıkların köterge almay tamma yanınnan toıp, "yarlıktı koymayık, yiyitlikti yaymayık" dep abrek bolıp şıgıp tavga ketip baradı. Aysıldıñ en bek süymegeni Yanbek han bolagan.
>
> Aysıl zengin aileleri hiç sevmezmiş ama mümkünce sabredermiş. Zenginler de bunu görmeye tahammül edemezlermiş. Bundan dolayı Aysıl sultanlar ile mirzaların kötülüklerine dayanamayıp canından bezip, fakirliği bırakmayalım, yiğitliği kaybetmeyelim diye uzaklara gidip dağa çıktı. Aysıl'ın en çok sevmediği Yanbek Han imiş (ND, 2014: 35)

Destanın çekirdek konusu da en baştan verilmiş olur. Yanbek Han fakirlere hayat hakkı tanımayan, ancak işi düştüğünde onları da savaşa çağıran, zenginlere değer veren yapısıyla adaletsiz bir yöneticidir. Yanbek Han'ın yanında yer alan zenginler de aynı Han gibi kötü ve adaletsiz bir yapıya sahiptir. Onların bu tutumları sebebiyle Aysıl dağa çıkar ve uzun yıllar evine gelmez.

Aysıl fakirliği nedeniyle zenginlerin, beylerin, mirzaların ve en başta Yanbek Han'ın kendisini hiç saymadığından, her zaman ona kötü gözle bakmalarından usanıp isyan eder, dağa çıkar. Yedi yıl dağda yaşayıp yedi senenin sonunda evine geldiği gece karısı Tevkeyem hamile kalır ve oğlunun doğumundan sonra bir süre daha geceleri evine gelip giden Aysıl yine dağa çıkarak oğlu on altı yaşına gelene dek dağda kalır. Yirmi üç yılını Yanbek Han'ın zulmü sebebiyle dağda geçiren Aysıl, on altı yaşına gelen oğlunu görmeye geldiğinde ona kendini tanıtır.

Yanbek Han'ın zulümleri hakkında Aysıl'ın oğluyla bir diğer konuşması Ahmet'in Kalmıklar ile olan mücadelesinden dönerken yolda dinlendiği andır. Ahmet'i savaşta öldü zanneden Aysıl onu görünce sevinir; ancak Yanbek Han'ın kızı Şaarbek'i söz verdiği gibi Ahmet'e vermeyip bir başkasıyla evlendireceğini söyler. Bu esnada Yanbek Han'ın zulmünden de bahseder.

> Ahmet, balam, men alpıs yıl danılda yurdim. Atımniñ kuyrıgı kalmadı, yalı kalmadı, özimin de eli kalmadı. Ol nege boldı dersen Yanbek Han asılsız etti.
>
> Ahmet, oğlum, ben altmış yıl bozkırda yaşadım. Atımın kuyruğu kalmadı, yelesi kalmadı, kendimin de hâli kalmadı. Bu niye dersen Yanbek Han kimsesiz etti (ND, 2014: 42).

Aysıl'a eziyet eden Yanbek Han yalnızca fakir olan halka zulmetmekle kalmayan, aynı zamanda verdiği sözleri de tutmayan acımasız bir insandır. Yanbek Han, Kalmıklar ile olan mücadelede başarı gösterirse kızı Şaarbek'i Ahmet'e vereceğine dair söz vermiş olmasına karşın sözünü tutmaz, kızını Bugalı Bey'in oğlu Temir'e vermek ister. Şaarbek, Ahmet'i sevdiğinden onunla kaçar; ancak babası Yanbek Han arkalarından askerlerini ve oğullarını gönderir.

> Sonda Yanbek hannıñ ulları Ahmettiñ artınnan Alşınnıñ Alav betirin yiberediler. Kırk atlı man. Bu bek küşli betid edi.
>
> Sonunda Ynebek Han'ın oğulları Ahmet'in ardından Alşın'In Alav Batır'ı gönderdiler. Kırk atlı ile bu çok güçlü batırdı (ND, 2014: 51).

Yanbek Han sözünde durmayan yapısıyla zalim karakterini ortaya koyar. O kötü bir yönetici, adaletsiz bir lider, korkak bir komutan, güvenilmez bir insan, kendi halkından olan fakirlere de eziyet eden bir insandır. Düşman tipi için uygun olan Yanbek Han yalnızca kendi çıkarlarını düşünen yapısıyla destanın düşman hükümdarı olarak olumsuz tipler arasında yer alır.

Düşman tipindeki liderlere Nogay destanları içinden bir örnek de Çora Batır adlı destan metninde yer alır. Çora Batır Destanı ülkeyi yöneten kötü liderlerin yaptığı eziyetlerin anlatılmasıyla başlar ve yine bu şekilde son bulur. İlk olarak destan metninin başında Çora Batır'ın babası Narik'e konuk olarak gelen Aktacı'nın Ali Bey'in yaptığı kötülükler anlatılır. Aktacı'nın Ali Bey'in gelmesi şerefine Narik, çadır kurdurur, koyun kestirip yemek hazırlatır, içecek olarak rakı ballar döktürtür; ancak Ali Bey çadıra girip oturmaz, yemeklerden yemez, içecekleri içmez. Bunlar yetmezmiş gibi yaşlı Narik'in ince boynuna kılıcını çekerek onu tehdit eder, Çora Batır'ın annesi Benli Sıluv'a kötü sözler söyler, kardeşi Lalyu'ye kötü davranır ve son olarak da kahramanın Karager atını alıp gider. Narik ağlayarak Ali Bey'in bu yaptıklarının hesabını sorması gerektiğini söylemesi üzerine Çora Batır atlanıp Ali Bey'in peşine düşer. Ali Bey'e yetişip ailesine karşı neden kötü davranışlarda bulunduğunu sorup atını geri istese de çabasına hiçbir karşılık göremez. Bunun ardından Çora Batır ile Ali Bey ok atışmaya başlar. Destanın bu kısmında Ali Bey'in kendisinden başkasını tanımayan bir insan olduğu kendi ağzından dökülen şu sözlerden anlaşılır:

Men mendir men, mendir men	Ben bendir ben, bendir ben
Yan kutarmas erdir men	Can kurtarmaz erdir ben
Kan taspalı bu künde	Kan bağlı bu günde
Karagerdi bermem men	Karageri vermem ben
Ekidi berip birdi almak	İkiyi verip biri almak
Senin isin tuvıldı	Senin işin değildir (ND, 2014: 80)

Yanbek Han'ın kendisi için söylediği sözlere bakarsak ilk nidası olan "Ben bendir ben" sözleri kendi benliğini herkesten yüce tutan bir insan davranışıyla eştir. Onun bu derece benliğine kapılmış olması adaletsiz yönünü göstermenin dışında Çora Batır'a ait olan Karager atı izinsizce alması ve üstüne binmeyi de kendisine hak görmesi Ali Bey'in

zalimliğinin göstergesidir. Atını geri alabilmek için Yelyetmez ve Kuşyetmez adlı hızlı koşan iki atını vermeyi teklif eden Çora Batır'ın bu teklifini de reddederek Karager atı vermeye razı olmaz.

Hiçbir şeye razı olmayan Ali Bey, Çora Batır ile ok atışmaya başladığında Çora Batır'ın attığı ok Ali Bey'in sağ tarafına saplanır. Ok atışmanın sonu Ali Bey'in ölümüne sebep olur. Her ne kadar Ali Bey'den intikam almış olsa da yaptığının hükümdar tarafından cezalandırılacağını düşünen Çora Batır memleketi Kırım'ı terek ederek Kazan'a yerleşir. Kazan'da da kötü liderlerle ve düşmanla savaşarak adını kahraman olarak duyurmayı başarır. Buna karşın Kırım Hanı'nın kinine uğrar. Çora'nın yurttan ayrılışından yıllar sonra Kırım Han'ı Ali Bey'in öcünü almak istercesine Çora Batır'ın babası Narik'i dilenciliğe çıkartır ve onu aşağılar.

> Ama Krımda kalgan atası Narikti Han yazalap, tilenşilikke kaldırgan. Narik kart tilenip, el kaldırga yure Kazanga kelip
>
> Fakat Kırım'da kalan babası Narik'i han cezalandırıp dilenciliğe çıkardı. Narik dilenip, avarece el açıp, Kazan'a geldi (ND, 2014: 88)

Destanın tek kötü yöneticisi Ali Bey olmayıp aynı zamanda Kırım Hanı da zalim bir insandır. Narik'in yaşanan bu olaylarda suçu olmamasına karşın Han, yaşlı Narik'e eziyet edip onu dilenciliğe çıkarır. Narik'in şerefiyle oynar ve Narik de dolaşa dolaşa Kazan'a gelip oğlunu görür. Babasını razı edip geri yollayan Çora Batır savaş çıkması sebebiyle cenge katılır. Hayatı boyunca düşman liderlerle mücadele eden Çora Batır katıldığı Kazan savunmasında son kez savaşıp vefat eder. Bu destanda kötü lider konumunda olan Kırım Han'ı haricinde hükümdarın nüfuzlu bir askeri olmasıyla kötü yöneticiler sınıfına dahil edilmesi uygun olan Ali Bey düşman tipi davranışlarla destan metninde yer alırlar.

Nogay destanları içinde düşman liderlere bir örnek de Edige Destanı'nda işlenir. Dört kuşak ailevi silsilenin verildiği bu destanda ailenin ezeli düşmanı Toktamış Han'dır. Merkezi alp tipi olan Edige'nin düşman lider Toktamış Han ile mücadelesine sebep olan olaylar Edige'nin babası Kutlı-Kaya zamanında başlamaktadır. Toktamış Han'ın doğancısı olan Kutlı-Kaya, yetiştirdiği doğan kuşlarından birini Şahtemir Han'a verir. Bunu anlayıp çok sinirlenen Toktamış Han ise Kutlı-Kaya'yı öldürmek isteyince Kutlı Kaya ormana kaçar. Bir doğan kuşu yumurtasından mütevellit başlayan düşmanlık üç kuşak boyunca devam ederek sürecektir. Toktamış'ın yapacaklarından çekinen Kutlı-Kaya ise orman döner ve oğlunu korumaya çalışır.

Sonda Şatemir Han aytadı: “Suñkar kaytargan, yılda eki yımırtka yımırtlaytagan edi, bıyıl birevi yımırtkaladı dersiñ, bir yımırtka maga sat” deydi. Kutlı Kaya bir yımırtkadı satadı. Küni yetip, ol yımırtkadan suñkar balası şıgadı. Ol da ösip, ötkir közli, kuvatlı suñkar boladı. Bir kere Şatemir Han yas suñkardan alıp Toktamış Hanga konakka keledi. Bular añga şıgadılar. Bir kiyik şıgıp kaşadı. Toktamıstıñ suñkarı da, Şatemir hannıñ sunkarı da atılıp kiyiki kuvadılar. Sonda Şatemir hannıñ yas suñkarı aldın yetip, kiyikki ıslaydı. Toktamıstıñ suñkarı artta kalıp, bir zatsız Bu kaladı. Sonda Toktamıs soraydı: “Sen bu yahşı tukım suñkardı kaydan taptıñ? Bu tukım mende bar bolmasa bir handa da yok edi…” deydi. Şatemir han aytpaydı: “Maga bu suñkardı yımırtka bolıp seniñ kusşıñ Kutlı Kaya berdi” sonda Toktamıs bek yaman aşuvlandı. Kelip han sarayına Kutlı Kayadı öltireyek boladı.

Orada Şahtemir Han şöyle söyler: “Yaşlı Doğan’ınınz her seferinde yılda iki yumurta yumurtluyormuş, bu yıll bir yumurta çıkardı dersin, birini bana sat” diyordu. Kutlı Kaya yumurtadan birini satar. Günler geçer, o yumurtadan doğan yavrusu çıkar. O da büyüyüp, keskin gözlü, kuvvetli bir doğan olur. Bir keresinde Şahtemir Han genç doğanı da alıp Toktamış Han’a konaklığa gelir. Bunlar ava çıkarlar. Önlerinden bir geyik fırlar. Toktamış’ın doğanı da Şahtemir’in doğanı da atılıp geyiği kovalarlar. Orada Şahtemir Han’ın genç doğanı önce yetişip geyiği yakalar. Toktamış’ın doğanı geride kalır bir şey yapamaz. O zaman Toktamış sorar: “Sen bu iyi cins doğanı nereden buldun? Kutlı Kaya anı esitip agaşka kaşadı.cins bende yoksa başka bir handa da yoktur” der. Şahtemir Han cevap vermez. Bunlar yolda yorulup oturup kımız içerler. Kımızdan sarhoş olan Şahtemir Hander: “Bana bu doğanı daha yumurtadayken senin kuşçun Kutlı Kaya verdi”. Toktamış feci şekilde öfkelenir. Sarayına gelip Kutlı Kaya’yı öldürmeye niyetlenir. Kutlı Kaya bunu işitip ormana kaçar (ND, 2014: 93).

Kutlı Kaya’nın hükümdarın doğancısı olmasına rağmen onun özel yetiştirilmiş doğanlarından birini yine bu yetiştiriciliğe merakı olan bir diğer hükümdara vermesi Toktamış Han tarafından kabul edilebilir bir davranış değildir. Toktamış Han destan içinde düşman rolünde olup olumsuz özellikleriyle öne çıkar. Şahtemir Han ile aralarında dostluk olmasına, birbirlerinde konaklamalarına, birlikte ava çıkmalarına karşın Toktamış Han’ın bu dostuna karşı samimi duygularda olmadığı aşikârdır. Bir doğan kuşu yumurtasının verilmesine dahi tahammül edemeyen, bunu yapan Kutlı-Kaya’nın canını almak isteyecek kadar zalim yaradılışta olan hükümdar, hain ve hasis yapısıyla öne çıkar.

Ormana kaçan Kutlı-Kaya öldürülme korkusuyla uzun yıllar orada yaşar ve orada evlenip çocuk sahibi olur. Bir peri olan eşinin evden ayrılması sonucu oğlu Edige’ye yeterli bakımı tek başına sağlama imkânı kalmadığında onu köyde bir yılkıcının yanına verir. Kutlı-Kaya’nın bu önlemi bir şekilde Han’a ulaşır. Durumdan haberdar olan Toktamış Han yıllar

sonra yeniden harekete geçip Kutlı-Kaya'nın oğlunu öldürmek ister. Bir doğan kuşuna karşılık Kutlı-Kaya'nın küçük oğlunu öldürecek kadar gözü dönmüş olan hükümdar düşman tipine uygun zalim davranışlarını sürdürmeye devam eder. Toktamış Han, Edige zannederek yılkıcının çocuklarından birini öldürür ve böylece Kutlı-Kaya'dan intikam almış olduğunu düşünür. Burada bir çocuk katili olarak verilen Toktamış Han acımasızlıkta sınır tanımayacak yönüyle öne çıkar.

Yılkıcı ailesinin yanına verildiğinde adı Kubugul olarak değiştirilerek yaşamına devam eden Edige, bir zaman sonra Toktamış Han'ın yılkıcısı olsa da burada onun aslının düşman olabileceğinden şüphelenen Toktamış'ın dikkatini çeker. Zindana atılan Edige buradan Sabıra adlı ozan ve yılkıcı dostlarının sayesinde kurtulur. Edige, babasının doğan yumurtası verdiği Şahtemir'in kızıyla evlenir ve ondan Nuradin adında bir oğlu olur. Bu oğlan babasını ilden kovanın Toktamış Han olduğunu öğrendiğinde ailesinin öcünü almak ister. Oğlunun isteği üzerine savaşa girişen Edige, Toktamış'ı yenilgiye uğratır. Savaş alanından kaçan Toktamış'ın peşine Nuradin düşer ve onun başını keser. Babasının öldürülmesi üzerine Toktamış'ın oğlu Kadirberdi de Nuradin'in peşine düşüp onu yakalar.

Destanın bu kısmına kadar Toktamış Han'ın doğancısı Kutlı-Kaya'dan beri kin güderek bu aileye düşman oluşu anlatılır. Kutı-Kaya, Edige, Nuradin'den oluşan üç kuşak boyunca bu aile aynı düşmanla uğraşmak mecburiyetinde kalır. Toktamış Han'ın ölümüyle de sonlanmayan düşmanlık bu sefer babasını öldürdüğü için Toktamış Han'ın oğlu Kadirberdi tarafından öç almak uğruna sürdürülür. Yanbay adlı hain yaradılışlı kişi tarafından Nuradin tuzağa düşürülür. Şekerli Göl'e ele tutulacak kadar çok kuğu geldiğini Nuradin'e söyleyen Yanbay onu silahsız şekilde göle gönderir ve Kadırberdi'nin eline düşmesine sebep olur. Kadırberdi, Nuradin'i yakalayıp çadırına getirir ve çivili sandalyeye oturtarak çeşitli işkenceler yapar.

> Toktamısdıñ ul munı ıslaytta, şatırına eketip, biyda kagılgan oltırgışka oltırtadı. Biydalar Nuradin sanların astınnan tesip, üstine şıgadılar. Nuradin duşpanına sır bermey, külimserip, salın tesip şıkkan siserdiñ uşınnan ısalp, Kadırberdige karaydı.
>
> Toktamış'ın oğlu bunu tutar, çadırına getirip çivili sandalyeye oturtur. Çiviler Nuradin'in etlerini alttan delip üste çıkarlar. Nuradin düşmana sır vermeden gülümseyerek, canını delip çıkan çivilerin uçlarından elleriyle tutarak, Kadırberid'ye bakar (ND, 2014: 116).

Düşman hükümdar tipinde olan Toktamış Han hain, hasis, samimiyetsiz, kindar, adaletsiz ve zalim yapısıyla düşman yönetici vasfını karşılayan olumsuz bir tip olarak

destanda yer alır. Toktamış Han'ın ölümünün ardından hükümdar olan oğlu Kadırberdi'nin de en az babası kadar zalim olduğu görülür. Kadırberdi özel olarak bir işkence sandalyesi yaptırır. Sandalyedeki çiviler üzerine oturttuğu Nuradin'in etlerine batan çivileri seyreden Kadırberdi bu çivilerin ucundan tutarak Nuradin'in acısını arttırmak için ayrıca uğraşır.

Nogay destanları içinde çoğunlukla düşman tipindeki unsur liderler olurken Edil Sultan Destanı'nda da bu geleneğin devam ettirildiği görülür. Elinde gücü bulunanın doğru yoldan saparak acımasızlaştığı toplum düzenine karşı mukavemet gösterebilecek tek kişi kahraman olurken bu destanda da adalet savunuculuğu Edil Sultan'a düşmektedir. Türk ve Kırım hanları Edil Sultan'ı öldürmek isterler, ancak halkın sevgisini kazanmış birini doğrudan öldürmek de istemezler. Türk padişahları Kırım Han'ına mektup yazarak Edil Sultan'ı İran Kızılbaşlarına karşı savaşa gidecek ordunun başına getirilmesini isterler. Padişahların isteği Edil Sultan'ı az bir askerle çok askeri olan İran'a karşı gönderip orada ölmesini sağlamaktır.

> Yıllardıñ bir yılında, künlerdiñ bir kününde Kırımda Edil Soltan değen yas yiğit ösip etedi. Ol kırım hanlardı ki aldında, Türk soltanarınıñ aldında da basın iymegen. Yaşınlarda ol öziniñ ssözgeşeberligi, akıllığın körsetken. Sogıslarda betirligin körsetken. Halk arasında belgili bolıp baslagan. Onıñ akında habarlar Sıtambılga da etken. Kırım Hanı manTürk patşası Edil Soltandı kaytıpmbolsa da yok etpege oylaydılar. Tuvradan tuvra onı öltirmege halktan tartıyadılar. Sonnan sebep Türk patşası man onıñ paşaları oylasıp, Kırım hanına buyrık yazadılar. Ol firmanda Edil Soltandı Kırım eskerine basşı etip Kızılbaslarga (İranga) karsı kavgaga yiber dep yazılıptı. Bulardın muradı Edil Soltandı biraz esker men köp Kızılbaslarka karsı yibererek ol sonda ölip kalar değen oy boladı.
>
> Yılların birinde, günlerin birinde kırımda Edil Sultan adlı genç yiğit büyüyüp yetişir. O Kırım hanlarının önünde, Türk sultanlarının da önünde baş eğmeyen, toplantılarda özünün söz ustalığını, akıllılığını gösteren. Halk arasında öne çıkmaya başlayan. Hakkındaki haberler İstanbul'a da ulaşmış. Kırım hanı ile Türk padişahı aynı şekilde Edil Sultan'ı yok etmeyi düşündüler. Doğrudan doğruya onu öldürmeye halktan çekindiler. Bu sebeple Türk padişahı ile onun paşaları anlaşıp Kırım hanına ferman yazarlar. O fermanda Edil Sultan'ı Kırım askerine başçı edip, Kızılbaşlara savaşa gönder diyerek yazılmıştı. Bunların isteği Edil Sultan'ı az sayıda askerle çok sayıda Kızılbaşa göndermekti. Orada ölüp kalır diye düşünürler (ND, 2014: 121).

Burada bahsedilen Kırım hanları ve Türk sultanları hain özelliklerle öne çıkarlar. Onlar kendi güçlerini kaybetme, tahttan olma korkusuyla toplum tarafından sevilen birinin başa gelmesini istemezler. Halkın menfaatlerini hiçe sayarak kendi menfaatleri için uğraş verdiği anlaşılan Türk ve Kırım hükümdarları Edil Sultan'ı göz göre göre tehlikeye atmaktan çekinmezler. Hükümdarının emrini görev bilen Edil Sultan, inancı, alplığı, savaşçılığı ve cesaretiyle verilen göreve atılır. Kızılbaşlar ile giriştiği savaş Türk ve Kırım hükümdarlarının istediği gibi Edil Sultan'ın ölümüyle sonuçlanır. Edil Sultan halk içinde yiğit yaradılışlı birisi olmasına karşın hükümdarların şahsi çıkarlarına kurban giden masum halkı temsil eder. Bu bağlamda destan metninde yer alan hükümdarlar düşman tipinde kişilerden oluşur. Bir diğer düşman tipiyse kuşkusuz savaşılan Kızılbaş Hanı'dır. Bu han; hilekar bir yapıda olup Edil Sultan'a savaşı durdurup dostluk teklif etmesine karşın onu savunmasız anında yakalamayı planlayan art niyetli bir yapıdadır. Edil Sultan ile barış anlaşması yapıp bunun bir nişanesi olarak da saray kızlarından birini hediye olarak veren Kızılbaş Hanı sözünde durmaz. Bu saray kızı bir casus olarak Edil Sultan'a sunulur ve Edil Sultan'ın Kızılbaşlara esir düşmesinde kullanılır. Dolayısıyla düşman tipinde yer alan hükümdarlardan biri de Kızılbaş Hanı olur.

Türk destanları içinde Nogay destanlarına bakıldığında düşman unsurlar arasında en yaygın olanının hükümdar unsurlar olduğu görülür. Hükmetme yetisini elinde ezici bir güç gibi bulundurup halka zulmeden hükümdarlara karşı destan kahramanının haklıdan ve doğrudan yana olan tavrı Koplanlı Batrı Destanı'nda da işlenen konulardan biridir. Bu destanın merkezi olay örgüsünü hain tabiatlı hükümdarın destan kahramanına yaptığı eziyetler oluşturur. Koplanlı Batır Destanı kötü hükümdarın hain planı neticesinde yurdundan, evinden ve eşinden ayrı düşen Koplanlı Batır'ın maceraya atılmasıyla başlar. Dolayısıyla destanın çekirdek vakası düşman tipindeki hükümdarın davranışlarıdır. Bu hükümdar destanda Alşanır Han olarak verilir. Koplanlı Batır'ın haklıdan yana, halkın sevgisini, saygısını kazanmış bir kimse olmasından dolayı Nogay beyleri, mirzaları kendi yerlerinin sarsılmasından endişe duyarlar. Nogay beyleri tarafından Alşanır hükümdar ilan edilir. Koplanlı Batır, Nogay beyleri ve mirzalarıyla yakın temasta olup hem onların yanında yer alır hem de onların makamının yüceliğine aldırış etmeden haklıdan yana tavrını her zaman korur. Bu nedenle bir zaman Nogay beyleriyle ters düşen kahraman, Kırım Hanı'nın yanına gider ve bir süre de orada yaşar. Kırım'da yaşarken de beyler ve mirzalarla yakınlık kuran, onların meclislerinde yer alan Koplanlı Batır bulunduğu yerde kendini sevdirip saydırmayı bilir. Koplanlı Batır burada da haklıdan yana tavrı sebebiyle Kırım Hanı'na diz

çökmez ve hükümdarın girmek istediği bir savaşa yanındaki yoldaşlarıyla birlikte iştirak etmez. Onun bu tavırları Kırım Hanı'nın da hoşuna gitmez; ancak halkı düşünen tavrı dolayısıyla halk sevgisini kazanası hükümdarların ona yönelik bir harekette bulunmasını engeller. Destan metninin giriş kısmında bahsedilen bu olaylar Nogay ve Kırım hükümdarları arasında düşman tabiatlı kimselerin varlığına işaret eder. Bu hükümdarlar yalnızca Koplanlı Batır'a değil, aynı zamanda halka da türlü eziyetler ve yanlış muameleler yapan kimselerdir.

> Koplanlı betir bolgan Alşañır hannıñ kolında. Nogay betirleriniñ işinde Koplanlıdıñ üyken sıyı bolgan. Koplanlıdan hanlar, biyeler de tartınatagan bolgan. Tartıngan üşin süymegenler. Koplanlı betir Nogay elin düşpanlardan saklap turgan. Bolgan man da Koplanlı yarlı halkka bir zamanda da kaytarasına hanlardın yetken zalımlıgına karsı şıgıp turgan. Kolınnan kelgen yerde biylerge, mirzalarga yetkere bargan. Bir hıylı zaman kplanlı Nogay elinnen ketip, biyler men yavlasıp, kırım Hannıñ kolında da yaşagan. Bir yol Koplanlı yoldaşları man başka halkka, kavgaga armaga unmaydı, han man erisedi.
>
> Koplanlı Batır olan Alşanır Han'ın elinde. Nogay kahramanlarının içinde Koplanlı'nın büyük değeri olmuş. Koplanlı'dan hanlar, beyler çekinirlermiş. Çekindikleri için sevmezlermiş. Koplanlı Batır Nogay ülkesini düşmanlardan korurmuş. Bu yüzden de Koplanlı fakir halka bir zamanda da sürekli hanların ettiği zalimliğine karşı çıkıp durmuş. Elinden geldiği kadar beylere, mirzalara taşımış. Uzunca bir süre Koplanlı Nogay ülkesinden gidip, beyleri ile düşman olmuş, Kırım hanının elinde de yaşamış. Orada da hanın önünde diz çökmemiş. Bir yol Koplanlı yoldaşları ile başka memlekete savaşa gitmeye razı olmaz han ile tartışır (ND, 2014: 165).

Koplanlı Batır'ın doğrudan yana tavrı beylerin ve mirzaların hoşuna gitmediği gibi Nogay ve Kırım illerinde yaşarken Koplanlı Batır'a karşı çıkan hükümdarların düşmanlığına da sebebiyet verir. Bunlar arasında en bariz biçimde öne çıkan ve destan kahramanı olarak Koplanlı Batır'ın maceraya atılmasına neden teşkil eden kişi Nogaylar içinden han seçilen Alşanır'dır. Alşanır, han olduktan sonra yapmak istediklerine karşı bir engel olarak gördüğü Koplanı Batır'dan kurtulmak ister. Bu maksatla Koplanlı Batır'ı öldürmeyi arzulasa da bunu dikkat çekmeden yapmalı ve halkın tepkisini üzerine çekmemelidir.

Alşanır Han düşünüp bir plan hazırlar ve bu plana Koplanı Batır'dan hoşlanmayan Nogay beyleri de onay verirler. Bu niyetlerle Alşanır Han içinden sağ çıkamayacağını düşündüğü bir görevi Koplanlı Batır'a verir. Bu görev; içinde önemli malumatlar yazılı olan mektubun bir sultana teslimidir. Mektubu sahibine ulaştırmadan evvel Koplanlı Batır'ın açıp okumayacağından da emin olan Alşanır Han, mektuba Koplanlı Batır'ın görüldüğü yerde

tutuklanması gerektiğini yazar. Mektupta yazılanlardan habersiz olan Koplanlı Batır kendisine emanet edilen belgeyi alıp göğsüne saklar ve mektubu sahibine teslim etmek için yola çıkar. Denilen sultanın kalesine ulaştığında Koplanlı Batır kendi eliyle mektubu sahibine teslim eder. Mektubu okuyan sultan, Koplanı Batır'ı tutuklatıp ellerini ve ayaklarını zincirleyerek zindana attırır.

> Nogay biyler oltırısıp oy etken, Alşañırdı mirzzalıkka oymağa. Namart biyder oltırısıp oy etken, Nogay elden Koplanlıdı yoymaga. Şakırtıp Kolanlıdı keltirgen, Ak kagıtka hat yazıp Koplanlıga berdirgen: Bu kâğıttı pelen yerge eltersiñ sen Koplnalı biz aytkandı eteresin! Er Koplanlı aldı sermep kolına, saldı betir ol kâğıttı koyınına.
>
> Nogay beyler oturup düşünmüş, Alşanır'o mirzalığa koymaya. Namert beyler oturup düşünmüş, Nogay ülkesinden Koplanlı'yı yok etmeye. Çağırtıp Koplanlı'yı getirip, ak bir kâğıda mektup yazıp Koplanlı'ya verdirmiş. Bu kağıdı falan yere götüresin, sen Koplanlı bizim söylediğimizi yaparsın. Er Koplanlı tutup eline verilen kâğıdı aldı, koydu kahraman o kâğıdı koynuna. (ND, 2014: 165).

Destanın başında Alşanır Han hakkında bilgiler verilmiş olup Koplanlı'nın halk tarafından sevilmesi ve güçlü kişiliği karşısında korkuya kapılan Alşanır Han'ın hileyle Koplanlı'yı zindana düşürmesi anlatılır. Destanın kötü tipleri arasında yer alan başlıca kişi olan Alşanır Han, yurdundan, evinden, eşinden ayrı düşürdüğü Koplanlı Batır'ın düşmanıdır. Düşmanı Alşanır Han'ın hilesi sebebiyle yurdundan uzaklaşıp zindana düşen Koplanlı Batır buradan kurtulur kurtulmaz intikam almak için harekete geçer ve böylece destanın maceralar silsilesi başlar. Koplanlı Batır karısı Karlıgaş'ın yardımıyla zindandan kaçıp kurtulur ve Alşanır Han'dan öcünü almak için yardım aramaya başlar. İlk olarak Barak Han'dan yardım dileyen Koplanı Batır aradığı desteği bulamayınca Mamay Mirza'nın yanına gelir ve onlara saldıran Kızılbaşlarla savaşıp pek çok yararlılık gösterir.

> Süytip yaşap turganda Nogay elin toplap Kızılbastıñ Kasan değen hanı keledi. Nogaydıñ kartın, yasın kaldırmay kıradı, malın tonaydı. Nogaydıñ Sırlı Kalasın, Kumlı Kalasın basıp aladı. Nogay biyleri Kasannan korkıp oğa eldiv yartsın bereek boladılar.
>
> Bu şekilde yaşarken Nogay ülkesini geçerek Kızılbaşın Kasan adlı hanı gelir. nogayın yaşlısını gencini hepsini mahveder, malını talan eder. Nogay'ın Sırlı Kale'sini, Kumlu Kale'sini basıp alır. Nogay beyleri Kasan 'dan korkup ona ülkenin yarısını verecek olurlar (ND, 2014: 175).

Mamay Mirza kendisinin yanında yaşamasına karşılık olarak Koplanlı Batır'ı himaye edeceğini ve zaman kalırsa Alşanır Han'dan da öcünü alması için Koplanı Batır'a yardım edeceğini söyler. Böylece Mamay Mirza yanında yaşamaya başlayan Koplanlı Batır bir

zaman Kızılbaşların Nogaylar üzerine saldırıya geçmesi neticesinde bu savaşa katılır. Burada Kızılbaş hükümdarı Kasan Han ile mücadele eder. Dolayısıyla düşman tipindeki liderlerden biri de Kasan Han'dır.Nogayların içine düştüğü korkulu duruma meydan vermeyen ve direnmeyi seçerek onları cesaretlendiren Koplanlı Batır, atına binerek Kasan Han'ın peşine düşer. Kızılbaşların ele geçirdiği Sırlı Kale ve Kumlu Kale'yi onlardan geri alır, Kızılbaş askerini de yurttan kovar.

> Süytip Koplanlı betir Nogaydıñ erinnen Kızılbas eskerin kuvadı, halktı boşataydı. Sırlı Kaladı, Kumlı Kaladı başataydı.
>
> Böylece Koplanlı kahraman Nogay'ın elinden Kızılbaş akerini kovar, halkı serbest bırakır. Sırlı Kale'yi, Kumlu Kale'yi boşaltır (ND, 2014: 180).

Koplanlı Batır'ın mücadele içinde olduğu tek kişi birebir kendisine zararı dokunan Alşanır Han değil, zulümleriyle anılan Kızılbaş hükümdarı Kasan Han da mücadele edilen düşman unsurlar arasındadır. Gösterdiği yararlılıklar neticesinde Mamay Han tarafından ödüllendirilen Koplanlı Batır yanına verilen kırk atlı adamla Alşanır Han'ı öldürüp öcünü alır. Destanda hem Alşanır Han hem de Kasan Han'ı öldüren Koplanlı Batır halkın başına musallat olan iki zalim yöneticiyi ortadan kaldırarak yurda huzur ve adalet gelmesini sağlar.

Nogay destanları içinde zalim yöneticiye dair her destanda bir örnek bulmak mümkündür. Bu noktada Mamay Destanı da önemli bilgiler içererek düşman liderin varlığı destanın merkezi tipi olan Mamay Mirza'nın maceraya atılması için teşvik oluşturur. Destanda ülkeyi yöneten kötü liderler olarak Kırım Hanları geçmektedir. Kırım Hanı'nın acımasızlığına dair şu satırlar yer alır:

> Bir kün han baladı aldına alıp, oynatıp turu. Bu Nogay mirzalardı Kırım hanı süymegen boladı. "Oy, yigenim, opım sopım" dep uşırıp süedi, balamıñ balası bolsañ da ata tukımıñ şa seniñ tukım tuvıl av! Uşırganda bala korkıp hannıñ sakalınnan ıslaydı. Oga aşuvlanıp han baladın basın kısadı: "Üyken bolsañ da sizin kavım menim sakalımnan tutayak". Bek kıskan bolır edi, baladaki ne, baladın eki közi sakır boladı.
>
> Bir gün han, çocuğu önüne almış oynamaktadır. Bu Nogay mirzaları Kırım Han'ı sevmezler. "Oy yiğenim, soyum sopum" diye yalandan sevip, balamın balası olsan da baba tohumun senin tohumun değil". Böyle yapınca, çocuk korkup hanın sakalını tutar. Ona öfkelenip han balasının başını kısar. "Büyük olsan da sizin kavminiz benim sakalımdan tutacak". Çok kısmış olacak ki çocuğu, çocuğun iki gözü de kör olur (ND, 2014: 202).

Bu hanlardan birinin kızıyla Musa Bey'in kardeşi Mansur Bey'in oğlunun yapmış olduğu evlilikten Akmirza adlı çocuk dünyaya geldiyse de bu çocuk sekiz yaşında babasını

kaybeder. Yetim kalan Akmirza'yı Kırım Hanı olan dedesi yanına alır, ancak çocuğu severken çocuk korkup dedesinin sakalını çeker. Bu duruma çok öfkelenen Kırım Hanı kendisine ve hanlığına bu çocuk soyundan zarar geleceğini düşünüp çocuğun kafasını sıkarak kör olmasına sebep olur. Akmirza büyüdüğünde kör olmasına karşın Kırım Hanı'nın yanından ayrılır ve yalnız başına yaşamaya başlar. Mamay yeğeni olan Akmirza ile kız kardeşi Küse Bike'yi evlendirir. Kırım hanlarıyla Mamay'ın ailesi arasında kurulmuş olan akrabalık bağına istinaden destan metninde bu konu üzerinde şu şekilde durulur: Burada Kırım Hanı'nın torununa karşı dahi acımasızca davranmasını hatta onu sakat bırakacak kadar ileri giden canice tutumlarını destan metni aktarmaktadır. Kırım Hanı'nın bu cani tutumlarının altında yatan sebeplerden biri olarak da taht düşkünlüğü, hükümdarlığını kaybetme korkusu içinde oluşu ve bunların elinden gitmemesi için ne derece zalim davrandığı anlatılmaktadır.

Bekmirza sekiz yaşına geldiğinde babası Akmirza ölür. Bekmirza babasının yakın dostu olan Arüv Ali'nin yanında büyür. Bir gün Bekmirza sokakta oynarken bir çocuğu tokatlar ve bu çocuk da kendisine gücü yeteceğine babasını kör eden Kırım Hanından öcünü almasını söyler. Bu âna kadar babasının başına gelenleri bilmeyen Bekmirza duyduklarını annesi Küse Bike'ye anlatır. Annesinden öğrendikleriyle çocuğun doğru söylediğini anlayan Bekmirza, Kırım Hanlarının gözlerini oyacağını söyler ve bu söylenti Kırım'a kadar ulaşır. Hanların peşini bırakmayacağını anlayan ve bu sıradan onlardan davet gelen Bekmirza, Kırım'a doğru gider. Babalığı Arüv Ali ise bu yolun dönüşü olmayabileceğini gitmeden Kırım Hanı'nın çocuklarını öldürmesini öğütler.

> Sonda atalığı Erüv Eli aldınnan karsı keledi deydi. Erüv Eli aytadı: Balam sen kayda bolasın?
>
> Kutulalmadım kasıp!
>
> Kutulmasañ seni Kırım Han öltirer. Sen endi de alay etpe. Baraman dep üyden şıktıñ yuvılma? Şıktın. Hannıñ kedeleri oynap yatkanlar. Sen barıp hannıñ eki de kedesin öltir. Onnan soñ bar hanga.
>
> Orada babalığı Arüv Ali karşı gelip der. Arüv Ali söyler: Balam sen nereye gidiyorsun?
>
> Kaçıp kurtulamadım!
>
> Kurtulmazsan Kırım Hanı seni öldürür. Sen böyle yapma. Gidiyorum diye evden çıktın değil mi? Çıktın. Hanın çocukları oynamaktadırlar. Sen, hanın iki çocuğunu öldür. Ondan sonra Han'a git (ND, 2014: 2014).

Babalığı Erüv Ali'nin tavsiyesini tutan Bekmirza, Han'ın iki çocuğunu öldürüp Han'ın yanına öyle gider. Kırım Hanı kendi ayağıyla gelen Bekmirza'yı darağacına asar

öldürür. Onun ölümünü izlemesi için de annesi Küse Bike'yi getirtir. Küse Bike yanındaki çuvalda Han'ın iki çocuğunun kesik başını da getirir ve kendi çocuğu öldürülünce bu kesik başları Han'ın önüne yuvarlar. Arüv Ali olanları haber vermek için Mamay'a gelip anlatır. Mamay yeğeninin ve daha önceden de amcazadesinin başına gelenler karşısında sessiz kalmamak için öç almak gerektiğini düşünür. Düşüncelerini açıklamak üzere halkı Mamay Tepe'de toplar ve bu konuyu onlara danışır. Halkın da onay vermesiyle Asan Abız'ın da tavsiyelerini alan Mamay hazırlıklarını yapıp Kırım'a doğru harekete geçer. Kırım Hanı'na geldiğinde kendileriyle Semerkand hükümdarı arasında sınır husumeti olduğunu ve bu sorunun çözümü için Kırım Hanı'ndan yardım talebinde bulunduklarını söyler. Denilenlere inanan Kırım Hanı ile birlikte sözde sorunun çözümü için Semerkand'a doğru yola çıkılır. Mamay, dinlenmek için çadır kurulduğu sırada çadırına davet ettiği sultanlarla çeşitli yarışlar yapar. Orada sultanlar yenilince bunu kabullenemeyip saldırmaya başlarlar. Bunun üzerine Mamay ve yanındaki dokuz kişi de sultanlarla mücadele edip onları öldürür.

Mamay Destanı'nda merkezi kahraman konumunda yer alan Mamay'ın macerasını oluşturan Kırım Hanlarına karşı mücadele onun kahramanlık vasıflarını en iyi şekilde ortaya çıkaran yönleri oluşturur. Adil ve hünerli bir savaşçı olan Mamay, Kırım halkına ve sultanların askerlerine zarar vermeden yanındaki dokuz kişiyle birlikte yeğeni Bekmirza'nın öcünü almayı başarır. Böylelikle amcazadesi Akmirza'yı küçük yaşta kör eden ve haksız yere Bekmirza'yı öldüren hanların zulmünden halkı kurtarır.

Nogay destanları içinde kahramanın bir lider tarafından düşmanlığa uğradığı bir başka destan da Bozyiğit Destanı'dır. Pek çok Türk ve Nogay destanında görüleceği üzere kötü liderle mücadele bu destanda da yer alır. Bozyiğit Destanı'nın asıl düşman tipi kahramanın sevgilisi Savbavmal'ın Han olan babasıdır. Kızını Bozyiğit'e vermek istemeyen Han iki aşığın arasına girerek onları birbirinden uzaklaştırmaya çalıştıysa da Savbavmal'ın vazgeçmemesi üzerine başarılı olamaz. Kızının bu yiğitten vazgeçmeyeceğini anlayan Han bu işin çözümü olarak Bozyiğit'in öldürülmesi gerektiğini düşünür. Bunun için sahte bir düğün tertip edip kızını vereceği yalanını söyleyerek Bozyiğit'i bu toya davet eder. Han'ın sözüne inanan Bozyiğit sevgilisine kavuşacağını umarak toya katılır. Burada Han tarafından sarhoş edilen Bozyiğit ölümle karşılaşır. Bu zorlu durumdan sevgilisi Savbavmal'ın yardımıyla kurtulur. Kaçıp bozkıra giden ancak yaralı olan Bozyiğit'i bir yaşlı adam görüp Han'a bildirir. Han'ın adamları tarafından yakalanan Bozyiğit darağacına asılarak öldürülür.

Tamma bolmayaklıgan bilgen son han kızımdı beremen dep, Bzyigitti aldap şakıtadı em yalgan toy etip esirtip, öltirteyek boladı. Kuvangan Bozyigit sol toyda esiredi em yığıldı. Bu beredi bilip turgan onın yan yoldaşı Kemal kutkaruv amalın tappaydı em Savbavmal ge kelip yırlaydı	İkna edemeyeceğini anlayan Han kızımı vereceğim deyip Bozyiğit'i hile ile çağırttı ve sahte düğünle sarhoş edip öldürmeyi düşündü. Sevinen Bozyiğit düğünde sarhoş oldu ve yığıldı. Bu belayı anlayan can yoldaşı Kemal'i kurtarma çaresi bulamıyor ve Savbavmal arayıp onu bularak gelip yırladı (ND, 2014: 63).

Ülke liderlerinin ya da önemli mevkilerde yer alan kişilerin çeşitli hırslara kapılarak kötü meziyetleri huy edinmeleri neticesinde eziyetkâr tavırları onlara karşı konulmanın ancak bir kahraman vesilesiyle olmasını mecbur kılar. Nogay destanları içinde de kahramanın mücadele verdiği unsurların başında kötü liderler gelmektedir ve çoğu destanın ana macera konusunu bunlara karşı olan savaşlar oluşturur. Kahraman adalet temsilcisi olmakla ne kadar iyi meziyetlere sahipse düşman tipindeki liderler de o kadar kötü hususiyetlere sahiplerdir. Bunların zulmüne karşı koyabilen kahramanlar maceralarını zaferle taçlandırır, karşı koyamayıp adalet yolunda canını veren kahramanlarsa halkın sesi olarak azimleriyle anılırlar.

4.1.15.4. Düşman Tipindeki Hilekârlarla Mücadele

Türk destanları içinde yer alan düşman tipi epik anlatılarda merkezi kahraman olan alp tipi üzerinde hâkimiyet kurup onu ortadan kaldırmayı amaçlar. Bu amaç doğrultusunda kendi gücüyle kahramana karşı koyamayan düşman unsurlar çeşitli yollarla kahramanı tuzağa düşürmeyi hedefler. Özellikle arkaik unsurların yoğun olduğu destanlarda sihir ya da sihirli metaların varlığı daha sonraki dönemlerde oluşturulmuş destanlara nazaran daha yoğundur. Merkezi tipin güç, zekâ, beceri gibi üstün özellikteki yaradılışı karşısında dayanamayan düşman unsurun başvurabileceği bir yöntem olarak hilekârlık ya da sihir etkin silahlar olarak görülür. Bu gibi üçüncü bir varlığın tesirini araya sokan düşman tipi sahtekâr bir karakteri sergiler.

Türk kültürünün inanç sistemleri içinde öteden beri sihir yoluyla bir şeyler elde etme düşüncesi oldukça yaygındır. Eski Türklerin dinî önderi olan şamanın büyü vasıtasıyla bilgi edindiği, şifa dağıttığı ya da düşman engellediği gibi durumlar o dönem inanç sisteminin bir parçasını oluşturur. Mircea Eliade'nin Şamanizm adlı eserinde bu inancın bir din olarak büyüsel metotlarla harmanlanmış olduğuna vurgu yaparak şunları aktarır: "Şamanizm de

tam böyle arkaik esirme tekniklerinden biridir; hem gizemcilik hem büyü hem de terimin geniş anlamıyla "din"dir" (Eliade, 1999: 16). Şamanın, Türk kültüründe inanç önderliğini temsil etmesinin yanında bu önderliği yalnızca ruhani liderlik olarak değil aynı zamanda Şamanizm içinde bulunan ve şamanın yerine getirmesi gereken pek çok diğer uygulamalar ile bütünleşik bir şekilde düşünmek gerekir. Toplumun şamandan beklentisi onun bir otacı olarak hastalıklara şifa bulması, kötü ruhların sebep olduğu düşünülen durumları ortadan kaldırması, çıkılacak seferlerde ve avlarda iyi ruhların savaşçılara eşlik etmesi, gaipten haber vermesi, ölünün ruhunun cennete ulaşması için aracılık etmesi, ruhlarla iletişime geçmesi gibi karmaşık fiziksel ve ruhani süreçlerin bir bileşimidir. Bu sistemde başvurulan yöntemlerden biri olarak büyüsel unsurların kullanımıdır. Bu yöntemler iyi amaçlar doğrultusunda kullanılabileceği gibi kötü niyetlere de hizmet edebilir. Bu inanç sisteminin destana yansıyan yönleriyle destan kahramanına ya yardım edilir ya da kahramana engel olunmaya çalışılır.

> Türk boylarının inanış dünyasında ve toplumsal hayatında yer alan sihir/büyü ve fal uygulamaları sözlü anlatılarda da bir motif olarak işlenmiştir. Kahramanlar, olaylara yön vermek, zor durumlardan kurtulmak için sihir/büyü ve fala başvurmaktadır. Sihir gücünü kullanmaya yönelik durumlar ortaya çıktığında "arkaik destanlarda kahramanın yardımına sihirli güçler ya da olağanüstü hayal ürünü tipler koşar". Sihir yapabilme yeteneğine sahip olan kişi inanışa göre olağanüstü güçlerle irtibatlıdır. Bu kişilerin hastaları iyileştirme, kılık değiştirme, sihirli eşyalara sahip olma hatta ölüleri diriltme özelliğinin olduğu düşünülmektedir (Gümüş, 2021: 3).

Destanlarda yer alan sihir işlerini gerçekleştiren kişiler her zaman olağan kişiler olmayıp doğaüstü varlıkların da sihirle ilgilendiğine rastlanılır. Gerçek hayat içinde şaman ya da olağanüstü varlıklarla iletişime geçtiğine inanılan kişilerin yaptığı çeşitli büyüsel uygulamalara inanılırken destan metinlerinde insanlar hariç olağanüstü varlıkların da büyüsel güçleri olduğu görülür.

Dede Korkut Destanlarından Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek boyunda kız kardeşinin evlenmesine izin vermeyen Delü Karçar'a aracı olması için Korkut Ata gönderilir; ancak öfkesine yenilip Korkut Ata'ya kılıç çeken Delü Karçar'ın elini bir duasıyla Korkut Ata taş eder. Delü Karçar'ın af dilemesi sonucunda yine Dede Korkut'un duasıyla taş olan el eski hâline döner. Bu destanda Korkut Ata'nın dua etmesiyle gerçekleşen olağanüstü bir durum vardır. Bu durum bir çeşit sihirli sözcükleri söyleyen yüce kişinin duasının Tanrı tarafından kabul olmasıdır. Dede Korkut toplumunun aksakalı, bilge kişisi olmakla birlikte onun ettiği dualar, ağzından çıkan büyülü sözler olduğundan Tanrı tarafından kabul olunmaktadır. Bu

durumlar her ne kadar olumluya, iyiye hizmet etse de büyüsel nitelikli olağan dışılıkların varlığını kanıtlar ve olumsuzluğa hizmet edebilecek bir durumun da olabileceğini düşündürür.

Destanlarda sihirli unsurlar bazen bir nesne de olabilmektedir. Sihirli nesneler kötü niyetli kişilerin elindeyse kullanılacak güç kötülüğe hizmet ederken iyi kimselerin elindeki bu nesnelerse iyilik için hizmet sunar. Dede Korkut Destanları içinde sihirli sözcükler hariç sihirli bir nesnenin varlığından da söz edilir. Basat'ın Tepegözü Öldürdüğü Destan'da sihirli nesnenin sahibi sıradan bir insan değil bir peridir ve ondan doğma Tepegöz'dür. Tepegöz'ü insanların saldırısından korumak için annesi olan su perisi, oğluna bir yüzük verir. Bu yüzük sayesinde Tepegöz'e ok batmaz, kılıç işlemez. Tepegöz gibi bir canavarın elindeki koruyucu yüzük onu kötülüklerden muhafaza ederken canavarlığını sürdürmesine de hizmet eder. Bunun gibi pek çok Türk destanında sihirli nesne ya da sihirli sözcükler gibi unsurlara rastlanılır. Bu nesnelerin işlevi her halükarda yerine gelirken onu kullanan kişinin iyi ya da kötü olması nesnenin hangi amaç için kullanıldığını belirler.

Destanlarda yer alan sihir ve büyü motifinin içine fal bakma ya da rüya yorumlamayı da katmak mümkündür. Çünkü fal bakarak ya da rüya yorumlayarak gaipten haber verme söz konusudur ve bu da sihirli bir durumdur. Sıradan her insanın fal bakarak ya da rüya yorumlayarak gelecek hakkında kehanette bulunması mümkün değilken destan metinlerinde bunu icra eden kişilerin kehanetlerinin doğru çıktığı görülür. Bu durum onların olağan dışı yeteneklerini gösterir. Destanlarda rüya yardımıyla başa gelecek felaketten haber alınır, bir mücadelenin sonunun iyi olup olmayacağı öğrenilir, kahraman bu yolla sevdiği kişiyi rüyada görerek âşık olur veya onunla haberleşir.

Destan metinlerinde rüyada görülenler üzerine harekete geçmek sıklıkla yer alırken bu rüyaları yorumlayacak kişilerin de mistik yönlerinin bulunduğu anlaşılır. Oğuz Kağan Destanı'nda da bilge aksakal tipinde bir kişinin gördüğü rüyayı Oğuz Kağan'a anlatması üzerine yaşanan gelişmeler yer almaktadır.

> Oğuz Kağan'ın yanında aksakallı, kır saçlı, uzun tecrübeli bir ihtiyar vardı. O, anlayışlı ve asil bir adamdı. Oğuz Kağan'ın nasırı idi. Adı, Uluğ Türk idi. Günlerden bir gün uykuda bir altın yay ve üç gümüş ok gördü. Bu altın yay ta gün doğusundan gün batısına kadar ulaşmıştı ve üç gümüş ok da şimale doğru gidiyordu. Uykudan uyanınca düşte gördüğünü Oğuz Kağan'a anlattı ve dedi ki; "Ey kağanım, senin hayatın hoş olsun. Gök Tanrı düşümde verdiğini hakikate çıkarsın. Tanrı bütün

dünyayı senin uğruna bağışlasın! Oğuz Kağan, Uluğ Türk'ün sözünü beğendi, onun öğüdünü diledi ve öğüdüne göre yaptı (Bang ve Rahmeti, 1936: 29).

Oğuz Kağan aksakal bilge kişi Uluğ Türk'ün gördüğü rüyayı anlatması ve verdiği öğütler doğrultusunda oğullarını ava göndermek istediğini söyler ve üç büyük oğlu olan Gün, Ay, Yıldız'ı doğu tarafına, üç küçük oğlu Gök, Dağ, Deniz'i ise batı tarafına gönderir. Büyük oğullar gittikleri tarafta altından bir yay bulurlar. Üç küçük oğul ise üç gümüş ok bularak geri dönerler. Bunun üzerine Oğuz Kağan artık oldukça yaşlandığını söyleyerek oğulları arasında yurdunu pay eder. Destandan anlaşıldığı üzere Uluğ Türk adlı kişi ilahi yönleri kuvvetli, gördüğü rüya çıkan, rüya yorumlama yeteneği olan, bilge ve sözüne güvenilir bir şahsiyettir. Oğuz Kağan ise danışmanı olan Uluğ Türk'ün gördüğü rüya üzerine hareket etmiş olurr.

Pek çok destanda görülen rüya üzerine harekete geçme durumu söz konusudur. Benzeri şekilde bir davranış Dede Korkut Destanları'ndan Salur Kazan'ın Evinin Yağmalandığı Boyu'nda şölen düzenleyip sarhoş olan Kazan Bey'in isteği üzerine yurdun beylerinin de katıldığı bir av düzenlenince bunu haber alan kâfirler erkeksiz kalan yurda saldırıp kadınları esir alarak mallara da el koyarlar. Kazan Bey'in koyun sürülerinin bulunduğu Kapular Dervendi'ndeki ağıla gidip buradaki hayvanları da almak isteyen kâfirler yola çıkarlar. Av sırasında kötü bir rüya gören Karaçuk Çoban yanına iki kardeşini de alarak sürülerin bulunduğu yere gelip düşmanı bekler. Destanda görülen ilk rüya Karaçuk Çobana aittir ve kötü bir rüya görmüş olmasıyla birlikte rüyayı doğru yorumlayarak düşmanı doğru yerde bekleyen Karaçuk Çoban gelen kâfirlerle savaşır. Bu sırada hâlen avda olan Kazan Bey'de kötü bir rüya görür ve bunu yorumlaması için kardeşi Kara Göne'ye anlatır. Kara Göne kendisine anlatılan rüyayı yorumlar ve yurdunun başına kötü bir hâl gelmiş olabileceğini söyler. Bu sözleri işiten Kazan Han yurduna doğru yola koyulur. "Kara Güne aydur; Kardeş, kara bulut dedügün senün devletündür, kar ile yağmur dedügün leşkeründür, saç kaygudur, kan kadadur, kalansın yorabilmen, Allah hayra yorsun; dedi" (Gökyay, 2004: 19).

Rüya ile gelecekten haber almanın dışında var olan bir durumdan da haberdar olmayı içeren bu destanda Karaçuk Çoban ve Kazan Han'ın gördükleri rüyalar doğru çıkmıştır. Karaçuk Çoban düşmanın koyun sürüsünü almak için geleceği yeri rüyasında görüp bu durum yaşanmadan önlem alarak oraya doğru harekete geçmiştir; ancak Kazan Han gerçekleşmiş olan bir durumu görmüş ve bunu da yorumlayabilmesi için kardeşine

başvurmuştur. Her iki durumda da ortak nokta rüya ile haber almayı içermesi bakımından olağanüstü bir durum ortaya çıkarır.

> Destan, Karaçuk Çoban'a tıpkı Han Kazan gibi rüyayla felaketi malum ederek onu kahraman Kazan'la eş tutar, ancak Karaçuk Çoban'ın mistik yönü daha güçlüdür. Destanda Kazan'ın rüyası kendi dilinden uzun uzun anlattırılırken, Karaçuk Çoban'ın yalnızca rüya görmüş olduğundan bahsedilmiştir. Kazan'ın rüyasının ayrıntıları, Kara Göne'ye yorumlatılabilmek için verilmiştir. Destan, Karaçuk Çoban'ın rüyasını yorumlatmaya ihtiyaç duymamıştır. Bu sayede mistik güç bakımından Karaçuk Çoban bir üst dereceye oturtulmuştu (Eyüboğlu, 2021: 151).

Destanlarda yer alan rüya yardımıyla olan ya da olması muhtemel olayları haber alma durumuyla sıklıkla karşılaşılır. Nitekim yukarıdaki iki örnekten anlaşılacağı üzere Uluğ Türk gibi bilge ve ilahi yönle bağlantısı olan kişilerin rüyalarının gerçek çıkması ve gelecekten haber verilmesi durumu haricinde bir de Kara Göne ve Kazan Han'ın rüya görmesi ve düşman saldırısından haberdar olmaları gibi durumların yaşanması pek çok destanda yer alır. Rüya ile haber alma durumu destandaki düşman tiplerinin girişecekleri hainlikleri haber vermek içindir. Kendisine tuzak kurulan kahramanın bu hilelerden en az zararla kurtulmasını rüya aracılığıyla kendisine ilham olunan bilgi sağlar.

Sihir, büyü, rüya ile haberleşmenin haricinde merkezi tipin düşman saldırısına uğradığı bir başka durum da hilekârlıktır. Çoğunlukla kahramanın tedbirsiz olduğu durumlarda yaşanan hainlikler kahramanın macerasının sekteye uğramasına sebep olur. Pek çok destanda kahramanın en tedbirsiz olduğu durum olarak uyku hâli verilir ve burada alp olan kişilerin uykularının birkaç gün sürdüğü söylenir. Uyku hâlindeyken düşman saldırısına uğrayan alpler ya yanlarındaki yardımcıları tarafından uyarılarak saldırılardan muhafaza olurlar ya da düşmana esir düşerler. Kahramanın savunmasız kalmasına sebep olacak uykuya dalması için düşmanları tarafından tuzak kurulduğu da görülür. Bu uyku hâliyle paralel nitelikteki bir hainliğe uğrama durumu daha vardır ve bu durum uykuyla bağdaşıklık gösterir. Kahramanın bir yere yalnız başına çadır kurması ve kahramanın yoldaşlarından ayrı bir yerde olması düşman saldırısına maruz kalmasına neden olur. Bu durum genellikle evlilik sonrasında kahramanın çadırının yoldaşlarından ayrı bir yere kurulmasıyla gerçekleşir. O gece yoldaşlarının muhafazasından uzak olan kahraman aniden düşmanın saldırısına uğrar.

Çeşitli hainliklerin yaşanmasına sebep olan etken düşmanın ancak hilekârlıkla kahramanı alt edebilmesidir. Aksi hâlde kahraman ile mücadele edip de onu yenmek mümkün olmayacağından düşman unsurlar hainliğe başvururlar. Düşmanın hainlik ettiği ve

kahramanın en savunmasız olduğu anlar ya uyku hâli ya da yoldaşlarının desteğinden uzak kaldığı zamanlardır. Böyle vakitleri kollayan düşman tipi hileyle kahramanı ele geçirir ve macerayı sekteye uğratır.

Nogay destanları içinde kahraman alp tipinin macerasını kesintiye uğratmak için çeşitli hainlikler yapan düşman unsurlara sıklıkla rastlanılır. Hain düşman unsurun saldırısına uğrayan kahramana bir örnek de Edige Destanı içinde yer alır. Destan metninde halk içinden iki kişi hilekâr karakterdedir bunlardan birisi köyde yaşayan bir adam olup Kutlı Kaya'nın ve oğlu Edige'nin yerini Toktamış'a söyleyen kişidir. Diğer bir kişi ise Yanbay adlı sahtekârdır. O ne zaman zor bir durumla karşılaşsa yalanlar söyleyerek insanların zor duruma düşmelerine bazen de ölmelerine sebep olur. Bu iki kişi içinden ilk olarak ele almayı gerektiren köyde yılkıcılarla yaşayan Edige'nin ve onun babası Kutlı-Kaya'nın ormanda bulunuyor olduğunu Toktamış Han'a bildiren hain kişidir.

> Sol zamanda Èdige Kutlı Kayadıñ ulı ekenin birevbilette, Toktamıs Hanga aytadı: "Seni aldaytagan Kutlı Kaya kaşıp agaşta yaşaydı, onıñ bir ulı bar, ulın avılda yılkışı teni aşıraydı".
>
> O zamanda edige'nin Kutlı-Kaya'nın oğlu olduğunu bilen birisi Toktamış han'a: "Seni aldatan Kutlı Kaya kaçmış ormanda yaşıyor, onun bir oğlu var, oğluna köyde yılkıcının karısı bakıyor" der (ND, 2014: 94).

Bu adamın sözleri üzerine Edige'yi öldürmek için yola çıkan Toktamış Han, dokuz çocuğundan birini Edige'dir diyerek feda eden yılkıcı ailesinin bir çocuğunu öldürür. Bu durumda bir çocuğun ölümüne sebep olmasından çekinmeden Toktamış Han gibi zalim bir yöneticiye Edige'nin varlığından söz eden adam destanın hain kişisidir.

Edige Destanı'ndaki bir diğer hilekâr kişi Yanbay'dır. Yanbay, sahte sözlerle karşısındakini etkileyerek onu düşman eline teslim edebilecek, kötü yola sürükleyebilecek bir karakter olarak destanda yer alır. Yanbay ilk olarak Toktamış Han'ın zindanından yılkıcı arkadaşlarıyla birlikte kaçan Edige'nin peşine, Edige'nin yakalanması için Toktamış tarafından gönderilir. Edige'yi atıyla takip eden ve sonunda ona yetişen Yanbay kendisiyle birlikte gelip Toktamış'a teslim olursa Toktamış Han'ın ona yurt ve altınlar gibi pek çok hediyeler vereceğini söyler; ancak Edige inanmayarak Yanbay ile gitmez. Burada Yanbay, sahte vaatlerle Edige'yi kandırmaya çalışan bir hain düşman olarak yer alır.

Yanbay'ın destan metninde ilk ortaya çıkışı Toktamış Han'ın zindanından kaçmayı başaran Edige'nin geri getirilmesi için gönderilmesidir. Burada Toktamış Han, bir yolunu bulup Edige'yi yanıltıp geri getirebileceğini düşündüğü Yanbay'ı kaçakların peşine yollar.

Burada Yanbay, Toktamış'ın Edige'ye asker, silah, altın gibi değerli hizmetkârlar ve mallar vereceğini söyleyerek Edige'yi geri döndürmeye çalışır. Yanbay'ın sözlerine inanmayan Edige teklifleri reddettikten sonra Yanbay'ın nasıl bir insan olduğunu da anlatır.

Kenges ulı Ker Yanbay	Kenges oğlu Ker Yanbay
Keñesiñ artık iyt Yanbay	Öğüt vermeye geldiğinde
Keñespege kelgen de	Konuşmaa gelmişsin de
Yok bolsana keyt Yanbay	Yok olsana geri dön Yanbay
Sen at nergenniñ ulısıñ	Sen ad verenin oğlusun
As bergenniñ kulısıñ	Aş verenin kulusun (ND, 2014: 106).

Yanbay'ın ortaya çıktığı bir başka sahneyse Edige'nin Toktamış ile olan savaşıdır. Bu savaşta saklanan Toktamış'ı bulup getirmesi karşılığında canının bağışlanmasını Nuradin'den dileyen Yanbay dediği gibi eskiden hizmet ettiği Toktamış'a ihanet ederek onu getirir ve Nuradin'e teslim eder.

Nuradin, Edigediñ ulı, Yanbaydı tabadı. Yanbay aytadı: "Sen meni öltirme, men saga Toktamıs handı tavıp ekeleyim". Tap! deydi Nuradin. Yanbay Toktamıstı aldap Nuradiyñ kolına beredi.	Nuradin, Edige'nin oğlu, Yanbay'ı bulur. Yanbay söyler: "Sen beni öldürme, ben sana Toktamış Han'ı bulup getireyim". Bul! der Nuradin. Yanbay, Toktamış'ı aldattığ Nuradin'ın eline verir (ND, 2014: 112).

Daha önce Toktamış Han'a hizmet ediyor olmasına karşın canı tehlikeye düştüğünde hemen taraf değiştiren Yanbay, yukarıda Edige'nin tanımlamasında yer alan sözleri doğru çıkarır. Yanbay, Edige'nin kendisini öldüreceğinden korkarak baba ile oğulun arasının açılmasının daha iyi olacağını hesap edip bir yalan uydurur.

Kızlar sol Yanbay aytkanday ettiler. Şah-Nuradin keledi atasına Totamıstıñ basın beredi şaatlıkka. Soñ Toktamıstıñ kızların olca etpege baradı.	Kızlar sonra Yanbay'ın dediği gibi yaparlar. Şah Nuredin gelir babasına, Toktamış'ın başını gururla babasına verir. Sonra Totamış'ın kızlarını almaya gider.
-Ey sizge ne bolgan deydi Şah Nuradin.	-Hey, size ne olmuş, der Şah Nuredin.
-Ey seniñ atan turıpbizge ne bolayak edi! Sonda Nuradin aşuvlanıp atasına: Tay mınnan, elden ket." deydi.	-Ey, babanın olduğu yerde bize ne olacaktı. O zaman Nuradin öfkelenip babasına: Git buradan, memleketten git." der (ND, 2014: 113).

Toktamış'ın kızlarını kendisine alacak olan Nuradin'e bir oyun oynar ve kızların karınlarına yastık koyup sorulduğunda Edige'den hamile olduklarını söylemelerini bu sayede Edige'den kurtulacaklarını söyler. Kızlar denileni yaparlar ve Nuradin de bu yalana inanıp babasını ülkeden kovar. Baba ile oğulun birbirine düşman olmasına sebep olan Yanbay yalancılığı, etrafındakileri suni sözlerle ikna etmeye çalışan, en tehlikeli durumlarda en kötü anların yaşanmasına sebep olan sahtekâr yapıda bir düşman olarak destanda yerini alır. Yanbay'ın daha sonra Toktamış'ın oğlunun eline düştüğünde de taraf değiştirip Nuradin'i aldatır. Babasının öcünü almak için yola çıkan Kadırberdi, Yanbay ile karşılaşıp onu öldürmek ister. Yanbay bu aşmada hemen taraf değiştirip canı bağışlanırsa Kadırberdi'ye düşmanı Nuradin'i silahsız teslim edeceğini söyler. Kadırberdi de bunun canını bağışlayıp Nuradin'i getirmesi için yollar. Avcılığa merakı olan Nuradin'e silaha dahi gerek olmadan elle yakalanabilecek kadar çok kuğunun Şekerli Göl'de olduğunu söyleyen Yanbay, Nuradin'i göle silahsız vaziyette gönderir. Tedbirsiz davranan Nuradin göle gittiğinde Kadırberdi'ye esir düşer.

> Ol da bayağı kırda añşılap yurgen Yanbaydı ıslaydı. Islaytta: Sen menim yavıma kullık etesin, sen de menim yavımsıñ. Söle öltiremen. Deydi.
>
> -İu, koy, meni koy. Saga keregi Şah Nuradin tuvılma? Men onı savıtsız sadaksız kolıña ekelip bereyim. Sogısıp sen endi öş alıp bolmassıñ. Onda köp küş bar.
>
> -Bar ekel, dep Kadırbendi munı kuvıp yiberedi. Şavıp Nuradinge baradı.
>
> -Ey nege şabasıñ? Deydi Nuradin.
>
> -Anda, Sekerli kölde, kuvlar bireviñ etinbirevi yep turılar.
>
> Nuradin añşılavga aylak köñilin bergen adam edi. Yanbay bunı kolına savıt ta aldırmay, "kuvlar sonday köp, kolın man ıslayakıñ, bılayda." Dep kölge ekeledide, Kadırbendige ıslatadı.
>
> O da yine kırda avlayıp gezen Yanbay'ı yakalar. Yakalyıp: Sen benm düşmanıma hizmet edersin, sen de benim düşmanımsın. Şimdi öldüreceğim. Der.
>
> -Ey, bırak, beni bırak. Sana gereken Şah Nuradin değil mi? Ben onu oksuz sadaksız teslim edeyim. Sen onunla savaşmamış olursun. Onun çok gücü var.
>
> -Git getir, diyerek Kadırbendi bunu kovup gönderir. Koşup Nuradin'e gider.
>
> -Hey, niye koşuyorsun? Der Nuradin.
>
> -Orada, şekerli Gölünde kuğular birbirlerinin etlerini yiyip duruyorlar.
>
> Nuradin avcılığa gönül vermiş birisidir. Yanbay bunun eline silah da aldırmayıp, "kuğular o kadar çok ki elinle de yakalayabilirsin." Diye göle götürür de Kadırbendi'ye yakalatır (ND, 2014: 116).

Pek çok destanda karşılaşılacağı üzere hile yapan olumsuz karakter Edige Destanı'nda da vardır. Edige'nin ve Edige'nin oğlu Nureddin'in karşısına çıkan hilekâr karakter Yanbay'dır. Yanbay düşman ile işbirliği yapan ve her fırsatta sahte sözlerle karşısındakini kandırıp düşman eline atmaya çalışan hilekâr düşman tipi olarak destanda varlık gösterir.

Nogay destanları içinde hain düşman tipine rastlanılan bir başka destan ise Edil Sultan Destanı'dır. Destanın konusunu oluşturan asıl öğe savaş sahnesi olduğundan düşman unsurlarla sıklıkla karşılaşılır. Edil Sultan'ın Kızılbaşlar ile olan savaşında Edil'in pek çok askeriyle yanında yer alan komutanları şehit olurlar. Zaten sayıca az olan Edil Sultan'ın ordusu verilen kayıplarla iyice zayıf düşer. Bu duruma kahırlanan Edil Sultan son bir güce gelerek Kızılbaş askerlerini doğramaya başlar. Edil Sultan'ın çabasını ve savaşçılığını görüp kendisi askerlerine zayiat verdirmek istemeyen Kızılbaş Hanı emir vererek Edil Sultan'ın canlı olarak teslim alınmasını buyurur. Bu buyruk üzerine Kızılbaş askerleri Edil Sultan'ı canlı olarak teslim alıp hükümdara götürürler. Kızılbaş Hanı savaşı durdurup dostluk yapmayı teklif edince Edil Sultan bunu kabul eder ve kendisine hediye olarak sunulan Saray kızını da yanına alarak yurduna doğru yola çıkar. Ancak yol uzun olduğundan bir yerde mola verip geceyi geçirmeleri gerekir Kür yakınlarına geldiklerinde geceyi burada geçirmenin uygun olacağını söyleyen Edil'e yoldaşı Karasay karşı çıkar. Karasay, Kür Nehrinin Nogaylar tarafında gecelemelerinin uygun olacağını söylemesine karşın Edige bunu korkaklık olarak nitelendirip Kızılbaşlar'a yakın olan kısımda kalır. Edige gece uykudayken Kızılbaşlar baskın yapar ve Edil'i tutsak alırlar.

Edil Sultan'ın yoldaşı Karasay yapılan dostluk anlaşmasına ve verilen saray kızına güven olmayacağını, bir an önce Kür Irmağı'ndan geçip Nogay topraklarına giriş yapmaları gerektiğini söylediyse de Edil Sultan'a dinletemez. Karasay'ın tedbirli tutumlarını korkaklık olarak niteleyen Edil Sultan yapılan dostluk anlaşmasında Kızılbaş Hanı'na ve onun verdiği saray kızına itimat eder. Edil'in tutsak düşmesine sebep olması için casus olarak verilen saray kızının görevi Edil'i yolda geceleyecekleri vakit Kür Irmağı'nın Kızılbaş tarafında konaklatmaktır.

> Kızga aytkanlar: Edil Soltan ıynatına katı edem. Öz aytkanı bolmasa unamaytagan, yüreği ötken. Sen onı kalay bolsa da aldap, Kür suvının kerüvge ötkervey, tınşaymaga yatkararsıñ. Bir keşe barıp ıslarmız.
>
> Kıza söylemişler: Edil Sultan inat, sert adam söylediği olasa razı olmayan, yüreği mağrurlu. Sen onu nasıl olsa aldatıp, Kür Irmağı'ndan geriye geçirmeyip, dinlenmeye durdurursun. Biz gece varığ basarız (ND, 2014:133).

Edil Sultan, Kızılbaş Hanı ile yapmış olduğu dostluk anlaşmasına güvenerek kendisine verilen saray kızını da yanına alır ve Nogay topraklarına doğru yola koyulur. Kendisini daha önce uyaran Karasay'ı da dinlemez ve Kür Irmağı'na geldiklerinde ırmağın Kızılbaş tarafında konaklamakta ısrar eder. Karasay yanındaki askerleriyle ırmağın Nogay tarafına geçip gecelerken Edil Sultan ırmağın Kızılbaş tarafında kalır. Karasay'ın tavsiyesini korkaklık olarak niteleyip Kür suyunun Nogaylar tarafına geçmeyi reddeden Edil Sultan uykusunda Kızılbaşlar tarafından baskına uğrayarak esir edilir. Sabah olup Edil Sultan'ı yerinde göremeyen Karasay onun tutsak alındığını anlar ve Edil'in peşine düşer.

> Kür subına yetkende Edil Soltan tınaşaymaga suvdıñ Kızılbas yağında toktayak boladı. Bu yerde Karasay kelip Edil Soltanga aytadı:"Biz kür suvınıñ kerüv ebtine ötip tınşayayık, bergi yakta kalmağa keşe korkınışlı. Artımızdan yav kuvıp kelip oltırar". Edil Soltan:"Korka bolsan ötip tınşay men korkmaynam" dep suvdıñ Kızılbas yağında konıp kaldı. Karasay esker men Kür suvın ötip, Nogaylar betinde konadı. Sol keşe Kızılbaslar arınnan kelip, Edil Soltandı kamalap, ıslap alıp ketediler.
>
> Kür'e ulaştıklarında Edil Sultan dinlenmek için suyun Kızılbaş tarafında kalacak oldu. Bu sırada Karasay gelip Edil Sultan'a şöyle dedi: "Biz Kür'ün kuzeyine geçerek dinlenelim, bu taraf gece tehlikeli. Ardımızdan düşman geliyor". Edil Sultan: "Korkuyorsan dinlen, ben korkmuyorum". diye suyun Kızılbaş tarafında kondu. Karasay asker ile Kür suyunu geçip Nogaylar tarafında kaldı. O gece Kızılbaşlar ardından gelip Edil Sultanı yakalayıp tutup alıp gittiler.
>
> (ND, 2014: 133)

Destanın bu kısmında anlatılanlar Edil Sultan'ın iki defa tedbirsiz hareket ettiği yönündedir. Edil Sultan'ın ilk hatası kendisinin sözüne güvenilir yapısı nedeniyle karşısındaki kişileri de güvenilir sandığından yapılan dostluk anlaşmasında Kızılbaş Hanına fazla itimat etmesidir. Oysa ki Kızılbaş Hanı sadakatsiz birisidir ve anlaşmaya riayet etmez. Edil Sultan'ın ikinci ikinci tedbirsizliği de yoldaşı Karasay'ı dinlemeyerek Kür Irmağı'nın Kızılbaş tarafında kalmasıdır. Edil Sultan bu kararında da yine Kızılbaş Hanı'nın sözünü tutacağına ve kendisine saldırmayacağına inanmaktadır. Edil Sultan, yoldaşı olan Karasay'a itimat edeceğine yeni tanışıp dostluk kurduğu Kızılbaş Hanı ve onun sunduğu kıza güvenerek hataya düşer. Kızılbaş Hanı ve saray kızı hilekâr bir düşman tipi olarak destanın düşman unsurları arasındadırlar.

Nogay destanları içinde hilekârlıkla öne çıkan ve destani olduğu kadar gerçekliği de bulunan düşman tipi Mamay Destanı'nda yer alan İsmail'dir. Hile unsurunun destan içinde verildiği bu kişi Mamay'ın kardeşidir. Destanın başında fitneci özellikte olacağı

öngörüsünde bulunulmuş ve destanın ilerleyen bölümlerinde de bu öngörünün nasıl doğru olduğu anlatılmıştır. İsmail'in fitneci özelliği halk arasında da bilindiğinden ona elşi yani fitneci lakabı takılmıştır. Destan metninde İsmal'in entrikaları haricinde çeşitli hilebazlıklar ile düşman unsur olarak yer alan bir başka kişi yoktur. O hem kahramanın birinci dereceden yakını olmasıyla hem de bir nevi taht varışı olması nedeniyle her ne kadar hilekarlıkları bilinse de kendisine diğer kardeşleri tarafından zarar verilmez. Buna karşın İsmail kardeşlerine oldukça merhametsiz duygular beslemektedir.

> Sımayıl değenin, kardaşlarınıñ işinde özi eñ kişkeyi bolgan üşin, eñ kılıplısı, eñ elşisi, pitneşi, namart bolıp şıkkan. Ol er dayım kardaşları arasında söz kubın, yalgan söz şıgarıp, buzgınlık salıp, turgan. Mıradı kardaşları birinin biri öltirse beri baylık ta, orda da özine kalayık. Sımayıldıñ zearinnen, ogırsızlıgınnan tamma bezgen, kardaşları da halk da oga "elşi, eyleşi" söz yurgisüvşi, pitneşi, değen at koyganlar.
>
> İsmail denileni kardeşlerinin içinde en küçüğü olduğu için en sahtekarı, en hilecisi, fitneci, namert olup çıkmış. O, daima kardeşleri arasında söz taşıyıp, yalanlar söyleyip, bozgunculuk yapmış. Amacı, eğer kardeşleri birbirini öldürürlerse, bütün zenginlik orada kendisine kalacaktır. İsmail'in zararından, uğursuzluğundan tamamen bezen kardeşleri de, halk da ona "elşi, eyleşi" diye, söz gezdirici, fitneci anlamında ad koymuştur (ND, 2014: 200).

Daha önce Mamay'ın babası Musa Bey'in dostu ve bilge kişi olan Asan Abız'ın dediği gibi İsmail ileride fitne salan, kardeşleri birbirine düşüren birisi olur. Onun bu yönü hem kardeşler hem halk arasında bilindiğinden kendisine fitneci manasına gelen elşi lakabı dahi takılır. Bunlara rağmen İsmail huylarından vazgeçmez ve özellikle Mamay'ın vefatının ardından kardeşler arasındaki fitnelerine devam eder. İsmail'in amacı ağabeyi Mamay'ın vefatının ardından tahta geçmek olsa da halk tarafından sevilmiyor oluşu ve bu zamana kadar Mamay'ın bütün seferlerinde ona yoldaşlık eden kardeşi Orak dururken mümkün olmaz. Beyliğin idaresini devralan Orak'ı öldürmek için diğer kardeşi Kerüv'ü dolduruşa getirir. İsmail'in yalanlarına inana Kerüv, namaz kılan Orak'ı secdedeyken sırtından bıçaklayıp öldürür. Yalanlarının ortaya çıkmasını istemeyen İsmail ise Orak'ı öldüren kişiyi yaşatmayacağını bahane edip Kerüv'ü öldürür. Böylece bütün kardeşlerinden kurtulan İsmail tahta geçer. Destanın başından beri hain yaradılışlı olduğu çeşitli şekillerde belli edilen İsmail her ne kadar merkezi alp tipi olan Mamay'a doğrudan bir zarar veremediyse de diğer kardeşlerini birbirine düşürüp birbirine kırdırtarak dolaylı yoldan aileye zarar verir. İkinci alp tipi rolünde yer alan Orak'ı ise diğer kardeşini azmettirerek öldüren İsmail destanın hain düşman tipidir.

Nogay destanları içinde kahramanın macerasını sekteye uğratarak onun ölümüne sebep olan bir hain tipi de Bozyiğit Destanı'nda görülür. Destanda sahte düğün düzenleyen Han'ın davetini gerçek zannedip, sevdiği kızla evlendirileceğini düşünerek toya katılan Bozyiğit hükümdar tarafından tuzağa düşürülür. Toyda sarhoş olup ölümle karşılaşan Bozyiğit'i bu meclisten Savbavmal kurtarır. Gerçekleri anlayan Bozyiğit sarhoşluktan ayılır ve toydan kaçıp bozkıra çıkar. Burada onu gören bir yaşlı adam Bozyiğit'in yerini Han'a bildirir. Han'ın adamları gelerek Bozyiğit'i yakalar.

> Bozyigit munnan tagı da avılga aylayıp keledi. Sonda bu zattı bir kart kurtka hanga bildiredi. Hannın edem Bozyigitti ıslaydılar em kızdın atası askakka aspaga buyrık beredi.
>
> Bozyiğit bundan sonra da köye dolaşıp geldi. Orada bu yaşlı adam hana bildirdi. Han'ın adamları Bozyiğit'i yakaladılar ve kızın babası aşağıya yukarıya emirler verdi (ND, 2014: 67).

Bozyiğit'in ölümüne sebep olan yaşlı adam, onun bozkırdan köye kaçıp geldiğini Han'a bildirip yakalanmasına neden olur ve yakalanan Bozyiğit öldürülür. Bozyiğit'in öldürüldüğünü duyan Han'ın kızı Savbavmal ise bu acıyla yaşayamayacağını söyleyip sevgilisinin idam edildiği ağaca kendini asıp intihar eder. Destanın hain kişisi olan yaşlı adam tarafından Bozyiğit'in yeri söylenmemiş ve kahraman korunmuş olsaydı zalim hükümdarın zulmünden kurtulacak olan aşıklar kavuşabilecekken bu mümkün olmamıştır. Hiçbir suçu olmayan, aksine hükümdar tarafından sahte düğünle tuzağa düşürülen Bozyiğit'in ölümüne sebep olan yaşlı adam destanın hain düşman tipidir.

Nogay destanları içinde hain yaradılışlı, kahramanı tuzağa düşüren, hilekârlık eden düşman tiplerine sıklıkla rastlanılır. Bunun merkezi tip açısından bir manası olduğu düşünüldüğünde alp tipinde yer alan kahramanın uyanık olması, duygularıyla değil akılla hareket etmesi yönünde uyarıda bulunulduğu anlaşılır. Yeri geldiğinde kardeşi dahi olsa ihanet içinde olan düşman tipi kahramana ya da onun ardında bıraktıklarına zarar veren yapıdadır. Bu kişiler yakın unsur ya da uzak unsur olması fark etmeksizin bertaraf edilmedikçe ya kahramana ya da onun nesline zararı dokunacak kişilerdir. Kıskançlık, çıkar gibi olumsuz duygularla hareket eden hain düşman tipi kahramanın önünde aşılması gereken bir engel olarak durur. Bu engelin yok edilmesi maceranın seyrine devam sağlarken engeli aşamayan kahraman ise felaketle karşılaşır. Dolayısıyla alp tipinde bulunması gereken hususiyetler sıralanırken zikredilen akıl yönünden üstün yaradılışın bu gibi unsurların yok edilmesi için de işlemesi gerekir.

4.1.16. Kahramana Yardımcı Tipler

Destan macerasının merkezi tipi olan kahraman bir amaç uğruna çıktığı yolda karşılaştığı engelleri çoğunlukla kendi çabasıyla aşar; ancak kahramanın da zaman zaman yardıma ihtiyacı olur. Kahramana destek olacak kişiler onun yardımcılarıdır. Pek çok destanda henüz destanın merkezi tipi dünyaya gelmeden onun geleceğine dair bazı emarelerle haber verilir. Bu emarelerden en sık rastlananı çocuksuz bir çiftin uzun bir müddetten sonra ilahi bir kudret neticesinde çocuk sahibi olması, çeşitli kutsal varlıklardan dünyaya gelme, babasız doğum ve benzeri unsurlardır. Kahramanın doğumu hakkında bilgi verilmeyen destanlardaysa kahramanın olağanüstü özellikleri ya da doğaüstü bir varlıkla evlenmesi gibi olağan dışılıklar merkezi tipin Tanrısal kudret tarafından desteklendiğini, ilahi güçler tarafından korunduğunu gösterir.

Destan metinlerinde kahramanın yardımcısı olan unsurların başında gelen Tanrısal yardım en önemli desteği oluşturur. Kahraman bu yardım sayesinde ilahi bir şekilde korunur ve zor durumlardan kurtulur. İlahi yardım unsuru her zaman Tanrı'nın destanda birebir varlığının hissedilmesi yerine genelde onun kudretinin yeryüzü temsilcisi olabilecek herhangi bir varlık aracılığıyla sağlanır. Kahramanın doğumundaki olağan dışılıklar Tanrısal kudretin çeşitli şekillerde aracılığıyla temsil edilir. Bu noktada dikkat çeken unsur kahramanın varlığı için ilahi sistemden gelen destektir.

İlahi kudretten nasibini almış ve kahramana yardımcı olabilecek kişilerden biri bilge, aksakal tipidir. Tecrübeli, akıllı, yol gösterici, ileri görüşlü, ahlaklı, adaletli ve inançlı olan bu kişinin aynı zamanda mistik özellikler gösterdiği de görülür. Destanlarda geçen bilge tipi toplumun saygı duyduğu bir kişi olmakla birlikte ideal insan tipini yansıtır. Oğuz Kağan Destanı'nda geçen Uluğ Türk ve Irkıl Ata yol gösterici nitelikleriyle bilge tipinin temsilcilerindendir. Onlar sayesinde maceraya devam eden kahraman ilahi sistem tarafından desteklenerek davasına meşruluk kazandırır.

Macerası boyunca kahramana yardım eden en yakın unsurlardan biri de onun eşidir. Kahramanın düştüğü zor durumlarda onunla birlikte savaşan ve ona yardım ederek türlü belalardan kurtaran eş yardımcı unsur olarak yer alır. Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Destanı'nın kahramanı Deli Dumrul, canını almak istediği Azrail ile karşılaşır. Kendi canı yerine can bulursa ölümden kurtulacağını öğrenen Deli Dumrul'a anne ve babası canını bağışlamazken karısı canını verebileceğini söyler. Manas Destanı'nda ise Manas'ın tedbirsiz

bir şekilde Közkamanlar'ın evine gitmesinden dolayı bir felakete uğrayacağından şüphelenen Kanıkey atlanıp, silahlanır, eşi Manas'ı kurtarmaya gider ve düşmanla savaşır. Benzeri şekilde Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Destanı'nda da eşi uyurken düşmanın gelebileceğinden şüphelenen Selcen Hatun atlanıp silahlanıp nöbet tutar ve o sırada gelen düşmanla savaşır.

Kahraman yardımcı unsurlardan bir diğeri onun yoldaşı olan arkadaşıdır. Destanlarda merkezi kahramanın yanında her zaman kırk yiğit vardır, onlar kahramanın bekası için canını ortaya koyarak savaşırlar ve her durumda kahramanın yanında olurlar. Kırk yiğit haricinde bir kısım destandaysa kahramana yardımcı olan belli başlı tek bir yoldaş olabilir. Bazı destanlarda kardeş, bazısındaysa daha sonradan edinilen bir dost kahramana yoldaş olur. Kardeşinin ya da bir arkadaşının yoldaşlığı sayesinde felaketlerden kurtulan, düşmanla savaşan kahramanların sayısı oldukça fazladır. Manas Destanı'nda Manas'ın yoldaşı Almambet ile olan yakınlığına ve onunla pek çok mücadeleyi aşmasına ayrıntılı bir şekilde yer verilir. Manas kadar Almambet de savaşçıdır ve kahramandır. Almambet bu özellikleriyle destanın merkezi unsurları arasında yer alacak kadar Manas'a eşlik eder.

> Destandaki figüratif yapının içinde öne çıkan kahramanlardan biri de Manas'ın kırk yiğidinin arasında bulunan Almambet'tir. Onun hayat hikâyesi, merkezî kahramanı hatırlatacak bir şekilde, çeşitli varyantlarda ayrıntılı bir şekilde işlenmektedir. Bu bakımdan Almambet, destanın âdeta ikinci merkezî kahramanı gibidir. Gerek merkezî kahramana yakınlığı açısından gerekse destanda üstlendiği roller bakımından Almambet, figüratif yapının başkahramanlarından biri olma vasfını taşır (Şimşek, 2021: 147).

Almambet karakteri destan kahramanın yanında yer alana yardımcı unsur olarak oldukça önemli bir alp tipini teşkil eder. Türk destan geleneğinde merkezi kahramanın yanında en az onun kadar kahraman özelliklere sahip olan yardımcı alp tipine sıklıkla rastlanır. Nogay destanları içinde de Edil Sultan Destanı'nda merkezi kahraman Edil Sultan'ın yanında yer alan yardımcısı Karasay akıllı ve cengâver bir yardımcı alp tiptir.

Kahramanın macerasına destek veren bu yardımcı alp tipleri haricinde en önemli destekçilerden biri de kahramanın atıdır. Çoğu destanda kahraman atıyla birlikte anılır ve kahraman atı olmadan macerada başarı elde edemez. Kahramanı zor durumlardan kurtaran, insan kadar akıllı, laftan anlayan ve bazen konuşan, uçma özelliği olan atlar Türk destan dünyası içinde mevcuttur.

Kahramanın amacına giden yolda düşman unsurlar kadar dostluk gösteren yardımcı unsurlar da vardır. Nasıl ki düşman unsurlar maceranın sonlanmasını hedefleyerek kahramanın amacına engel olmaya çalışıyorlarsa yardımcı unsurlar da tam aksi yönde hareket ederek kahramanın macerasının sürmesini ve ülküsünü gerçekleştirmesini kolaylaştırmak için destana dahil olurlar. Yardımcı unsurlar olağan ya da olağandışı unsurlardan meydana gelebilmektedir. Bunların olağan ya da olağan dışı olması fark etmeksizin tek bir görevleri vardır, o da maceranın zaferle nihayete ermesi için kahramanı desteklemek. Nogay destanları incelendiğinde bunlar arasında da kahramanın macerasına olumlu katkılar sunan yardımcı tiplere rastlanılır. Aysıl'ın Oğlu Ahmet Destanı'nda destan kahramanı Ahmet'in en büyük yardımcısı annesi Tevkeyem ve babası Aysıl'dır. Tevkeyem fedakâr ve akıllı bir anne olarak çocuğunun olağanüstü gücü sebebiyle dikkat çekiyor oluşunu erkenden fark eder. Oğlunun diğer insanlardan farklı oluşuyla başlarına felaket getirmesinden endişe ederek ilk olarak oğlu on bir yaşına gelene dek onu evden çıkarmaz. Bu tedbir çocuğun biraz olsun akıllı davranabileceği ilk ergenlik yaşlarına tekabül eder. On bir yaşında ilk defa evden çıkıp topluma karışan Ahmet çocukların arasında oyun oynarken dahi gücüyle çocuklara baskın gelir. Çocukları kolayca dövmesi ve kimsenin Ahmet'e karşı koymaması nedeniyle bu çocukların aileleri Ahmet'i şikâyet etmeye başlar. Yanbek Han'a kadar şikâyet ileten halkın tutumu ve Yanbek Han'ın gazabından duyduğu korku sebebiyle Tevkeyem oğlunu yanına alıp köyünden ayrılır. Beş yıl köy köy dolaşıp oğlu ergenlik çağına erişince köyüne geri dönen Tevkeyem koruyucu tutumu ve aldığı akıllıca kararlar neticesinde oğlunun hayati bir tehlikeyle karşılaşmasının önüne geçer. Bu durum kahramanın olağan tehlikelerden muhafazasıyla mevcudiyetinin devamlılığı adına sağlanan en büyük destektir.

Ahmet'ın babası Aysıl da oğluna destek olan, ona doğru tavsiyeler veren yapısı ve zor duruma düştüğünde oğluna yardım etmesiyle destanın yardımcı tiplerinden biridir. Aysıl'ın ilk yardımı oğlunun eğitim alması ve ok, yay gibi savaş malzemelerini temin etmesi için yanına gitmesini istediği Er Batır'dır. Ahmet babasının tavsiyesi üzerine Er Batır'ın yanına gidip yurda geri döner. Bu aşamada Er Batır'ın kahramana yardımcı olduğu hususun ne olduğu açıklanmadıysa da Ahmet'in yurda dönüşünün ardından savaşa katılması bu aile dostundan bazı savaş taktikleri ya da aletleri aldığını düşündürür. Yanbek Han'ın üstlerine doğru geldiğini öğrenen Ahmet, güzergâh üzerinde bir yerde durup büyük bir kayaya ok atıp saplar. Bun görüp kayadan oku çekemeyen Ahmet'e yardım etmeye çalışan Yabnek Han'ın

hiçbir adamı bu kayaya saplanan oku çekip alamaz. Oku yine Ahmet çekip alır ve Han'ın takdirini kazanır.

Aysıl'ın oğluna tek yardımı bununla sınırlı kalmaz. Aysıl'ın, oğluna ikinci yardımı: Yanbek Han'ın Kalmıklar ile olan mücadelesine katılması yönünde Ahmet'ın konuşlanacağı mevziiyi söylemesidir. Aysıl yıllarca dağda yaşamakla birlikte coğrafi şartların gerektiğinde insana nasıl hizmet ettiğini iyi bilen birisi olarak oğlu Ahmet'in Manka Tepe denen yerde konuşlanırsa oradan düşman üzerine atılacak bir okun Kalmıklardan yüz askeri telef edeceğini söyler. Aysıl savaşa katılması yönünde teşvik ettiği oğlunu mevzi alma konusunda da doğru bir şekilde yönlendirir.

Ahmet atasınıñ aytkanın etip, Mañka töbede arınlasadı da, sol kalakta Kalmık hannıñ eskeri men sogısıp baslaydı. Oñ kalakta Yanbek hannıñ eskeri sagısadı. Bu yerde bek katı sagıs boldı. Eki yaktan atılgan oklar yamgır bolıp yava edi.	Ahmet babasının söylediğini yapıp, Manka tepede yerleşti de, sol tarafta Kalmık Han'ın askerleri ile savaşmaya başladı. Sağ tarafta Yanbek Han'In askeri savaşıyordu. Bu yerde pek katı savaş oldu. İki tarftan atılan oklar yağmur olup yağıyordu (ND, 2014: 39).

Ahmet babasının tavsiyesiyle konuşlandığı Manka Tepe'den ok attıkça Kalmık Han'ın askerleri kırılır. Ahmet'in yiğitçe mücadelesini gören Yanbek Han kızı Şaarbek'i savaşta kahramanlık gösterdiği takdirde Ahmet'e vereceğini söyler. Yanbek Han savaşı bırakıp gittiğinde bile Ahmet cenk meydanında harbe devam eder. Sevgilisi Şaarbek'i almak umudu ile kırdığı Kalmıklardan Han'ın atını altına alır, üç yüz atı önüne katar, ganimetlerle birlikte Yanbek Han'a doğru yola çıkar. Ancak aradan bir ay geçmesine rağmen Ahmet gelmeyince Han onun savaş meydanında ölüp kaldığını düşünür. Bu durumda Yanbek Han, Ahmet geri gelse dahi kızını ona değil, Buglı Bey'in oğlu Temir'e vereceğini söyler. Han'ın sözleri üzerine toplulukta bulunan Asan Kaygılı itiraz eder ve verilen sözün tutulması gerektiğini hatırlatır.

Han tuvarasın aytarma?	Han doğrusunu söyler mi?
Hanyarlıga kaytarma?	Han yoksulluğa dönermi?
Èldiñ bası Yanbek han	Ülkenin başı Yanbek Ha
Evvelki sözin umutup	Evvelki sözünü unutup
Aysıldıñ betir Ahmet kelgenşe	Aysıl'ın yiğidi Ahmet gelince

Bugalı baydın ulına	Bugalı Bey'in oğluna
Kan kustırıp, uv kaptırgan	Kan kusturup, zehir içiren
Bugasın bakkan kulına	Bugasına bakar kuluna
Tas Temirdey namartka	Taş Temir gibi namerde
Kızın berer usarma?	Kızını vermek yakışır mı? (ND, 2014: 41)

Bu sözleri Yanbek Han'a söyleyen Asan Kaygılı doğrudan yana bir tavır koyar. Asan Kaygılı'nın ozan olması, eski bir geleneğin temsilcisi olduğunu da hatıra getirerek ozanların ilahi yönün temsilcisi olarak nasıl ki doğruluk ve iyilikten yanaysa gündelik hayatta da bunun uygulayıcısı oldukları gerçeğine işaret eder. Asan Kaygılı, Han'ın kızını daha önceden Ahmet'e vereceği yönünde söz verdiğini, ancak şimdi sözünden cayarak kızını acımasız Temir'e vermek istemesinin doğru olmadığını hatırlatır.

Destanda adı geçen Asan Kaygılı tarihi vesikalarda da adına rastlanılan Nogay cıravı Asan Kaygı olması muhtemeldir. Bir ozan olmasıyla bilgili, sözüne güvenilir, haktan yana olan Asan Kaygılı'nın davranışları da göz önüne alındığında onun Asan Kayğı adlı Nogay ozanıyla oldukça benzer niteliklere sahip olması dikkat çeker. Mehmet Açа (2003: 83-84), Asan Kaygı'nın ünlü bir Nogay cıravı olduğunu, onun asıl adının "Hasan Sâbitulı" olup Asan Kaygı ya da Asan Ata ismiyle bilindiğini söyler. Buna ilaveten Asan Kaygı'nın 1361-1370 yılları arasında İdil boyunda dünyaya geldiğini, ancak nerede ve ne zaman öldüğü kesin olmadığını aktarır. Asan Kaygı'nın hükümdarlara ve halka tavsiyelerde bulunan, bilge bir kişi olduğunu da verdiği bilgilerde iletir. M. Açа'nın da aktarımından hareketle ünlü Nogay ozanının destanlarda da isminin anılmış olduğu ancak bu ismin ufak bir değişiklikle Asan Kayğılı olarak nakledilmiş olabileceği ihtimali Aysıl'ın Oğlu Ahmet Destanı için yüksektir. Buradan hareketle halk içinde ozanların önemli bir vasfının olduğu, onların liderlere ve topluma önemli tavsiyelerde bulunarak milletin toplumun akil kişileri olduğu gibi destan metninde yer alan ozan da aynı nitelikleri sergilemektedir. Ozanlar toplumu yönlendiren, duygularına tercüman olan, düşünce dünyasına önderlik eden kişiler olarak var olan müşkül durumların içinden çıkmaya yardımcı olurlar. Destanda yer alan Asan Kayğılı da benzeri hususiyetleri sergileyerek hükümdar Yanbek Han'ın yanlış bir yol tuttuğunu, daha önce Ahmet'e vermiş olduğu sözü tutması gerektiğini, Ahmet ölmediyse kızını söz verdiği gibi Ahmet ile evlendirmesi, öldüyse de bu vefatın kesinleşmesinin ardından bir başkası ile kızını evlendirmesinin uygun olacağını anlatmaya çalışır.

Destanda, Asan Kaygılı'nın sözlerine ilaveten Ahmet'in kan kardeşi Kerey oğlu Kercanbay'da kadehi eline alıp benzer nitelikte bir konuşma yapar. Burada Kercanbay hükümdarı eleştirir, onun acımasızlıklarını, fakirlere yüz çevirdiğini, şimdi de verdiği sözden döndüğünü dile getirerek Bugalı Bay'ın oğlu Temir'in de acımasız yaradılışlı bir insan olduğunu söyler. Ahmet'i ise överek onun yiğit bir savaşçı olduğunu, Ahmet'in bu mecliste olsa Bugalı Bay'ın oğlu Temir'e kan kusturacak güçte olduğunu sözlerine ekleyerek Ahmet gibi bir yiğit dururken Temir gibi bir namerde kızını vermenin doğru olmayacağını Han'a anlatır.

Han tuvarasın aytpaydı	Han doğrusun söylemiyor
Han yarlıga kaytpaydı	Han yoksulluğa dönmüyor
Èldiñ bası bizdi dep	İlin başı biz diyerek
Eki yüzlü Yanbek	İkiyüzlü Yanbek
Evvelki sözin unutıp	Önceki sözünü unutup
Aysıldıñ betir Ahmet kelgenşe	Aysıl'ın yiğidi Ahmet gelince
Bugalı buydın ulına	Bugalı Bey'in oğluna
Kan kustırıp, uv kaptırgan	Kan kusturup, zehir içiren
Bugasın bakkan kulına	Bugasına bakar kuluna
Tas Temirdey namartka	Taş Temir gibi namerde
Kızın berer usaydı.	Kızını vermek yakışır mı? (ND, 2014: 41)

Yanbek Han'ın meclisinde sarf ettiği sözlere karşı çıkıp kızı Şaarbek'i Ahmet'e değil de Bugalı Bay'ın oğlu Temir'e verecek olmasına karşın hükümdarın önceki sözlerini hatırlatıp onu doğru yola iletmek için çaba sarf eden kişiler arasında bu meclise gelip oğlunun akıbetini öğrenmeye çalışan Aysıl da vardır. Mecliste öğrendikleri karşısında çok üzülen, ancak oradan ayrılıp yola çıkınca oğluyla karşılaşan Aysıl, olanları Ahmet'e anlatır. Şaarbek'in Temir ile evlendiriliyor olduğunu babasından öğrenen Ahmet, Şaarbek'e haber iletmek için babasını görevlendirir. Babasını Arslanbay'a gönderen Ahmet onun kızı Yüzim'in Şaarbek'in yakın arkadaşı olduğunu söyler ve ondan yardım talep etmesini ister. Aysıl, yola çıkıp Arslanbay'ın evine gidip Yüzim ile konuşur. Aysıl'ın konuşmasından Ahmet'in sağ olduğunu ve savaşı kazandığını öğrenen Yüzim bu bilgileri Şaarbek'e iletir.

Ahmet'in yaşadığını öğrenen. Şaarbek, evlilik zamanının yaklaştığını, ancak bunun geciktirilmesi adına bir yol bulacağını söyler. Şaarbek zaman kazandırıp Ahmet'in kendisine yetişebilmesi için kendisinin hastalandığını bu nedenle bir iki gün duraklamaları gerektiğini babasına iletmesini Yüzim'den ister. Kızının sağlık durumu neticesinde birkaç günlük dinleneme ye müsaade eden hanın kararı Ahmet'e zaman kazandırır.

__ Yuzim kalay kaltañ keldin

__ Közelin kayda bolsa köñiliñ sonda. Közeliñen saga selam keldi.

__ Ahmet'ten me? –dep sordı uşup turup Şaarbek.

__ Eşe! Eşe, senin süyinişiñe bir altın bereyime, ya de yüz altın bereyime?

__ Erüv, ane, bir altın saga balsın. Ana kalgan toksan togız atana beresin. Şaarbek onnan başka bolıp ta bir tüyinşiti alıp Yüzimge berdi de bılay deydi:

__ Sen menim aytkanımdı etken bolsañ, ben de senin Mıradıña etermen. Èndigi sen barıp menim atama "bir-eki kün toktap tutrmmasak bolmaydı, Şaarbek biraz avırsınadı" dep aytıt.

__ Yüzim hangi halktan geldin?

__Güzelin neredeyse, gönlün orda. Güzelinden sana selam geldi.

__ Ahmet'ten mi? Diye sordu adeta uçarak Şaarbek.

__ Evet, evet senin müjdene bir altın ya da yüz altın vereyim mi?

__ Yüz altını nereye koyayım. Bir altın versen de olur.

__ Güzel işte bir altın senin olsun. Ona kalan doksan dokuzunu babana verirsin. Sonunda o Yüzim'e yüz altın verir. Şaarbek bundan başka ufak bir hediye de alıp Yüzim'e verip şöyle söyler:

__Sen beni söylediğimi yaparsan, ben de senin isteğini yaparım. Şimdi sen varıp benim babama "bir, iki gün durmasak olmayacak Şaarbek biraz rahatsızlandı" diye söyle (ND, 2014: 43)

Şaarbek ile Ahmet, Yanbek Han'ın kalesinden kaçmayı başardıklarında Yanbek Han bunların peşine kırk atlı gönderdir. Kırk atlının içinde Şaarbek'in ağabeyi Alav Batır da vardır. Alav Batır, Ahmet'e yaklaşıp konuşmak ister. Alav Batır, Ahmet ile Şaarbek'e zarar vermez, onların aşklarına saygı duyar. Tekrar Yanbek Han'ın yanına döndüğünde onlarla mücadele etmiş de yaralanmış gibi kendini göstermek ister. Bu maksatla kendi baş parmağını Ahmet'e yaralatıp Yanbek Han'a geri döner. Alav Batır'ın bu şekilde hoşgörüyle davranmışı neticesinde aşıkların mücadele edecekleri düşmanlar diğer saray askerleri ve Şaarbekin geride kalan birkaç kardeşinden ibarettir. Destan metninde Alav Batır ile kahraman Ahmet arasında geçen konuşma şu şekildedir:

Alav betir bulardın artınnan birişi bolıp yetip, Ahmetke kışkıradı; "Tokta, söyleseyik." Ahmet toktaydı. Alşınnıñ Alav Betiri aytadı: "Men seni men sogısparakpan. Men ızıma kaytaman. Siz yahşı yolga barınız. Tek menim bas barmagımdı ok pan atıp yarala. Ol bolmasa meni öltirerler"

Alav Batır bunların ardından birinci olup ulaşıp, Ahmet'e bağırdı: "Dur, konuşalım". Ahmet durdu. Alşının Alav Batır'ı söyledi: "Ben senin ile savaşmayacağım. Ben geri dönüyorum. Size hayırlı yollar. Yalnız benim başparmağımı ok ile atıp yarala. O olmasa beni öldürürler" (ND, 2014: 53)

Destan içinde Ahmet'in macerası boyunca ona destek olan çeşitli yardımcı tipler mevcuttur. Bunlar maceranın başarıyla sonuçlanması için kahramanın önüne çıkan engelleri aşamasında her zaman destek olurlar. Son olarak Şaarbek ile Ahmet'in kavuşması için Yanbek Han'ın sevgililerin ardından gönderdiği Alav Batır'ın da âşıkların kavuşmasını desteklediği görülür. Dolayısıyla bu destanda pek çok yardımcı tip mevcuttur. Kahramanın anne ve babası ona yardımcı olan ilk kişileri oluştururken, sevgilisi Şaarbek bir diğer yardımcı tiptir. Şaarbek'in arkadaşı Yüzim ve ağabeyi Alav Batır da kahramanın macerasına destek veren kişiler arasındadır. Dış unsur olarak ise iki kişinin daha adı geçmektedir: bunlardan biri Aysıl'ın dostu Er Batır, diğeriyse ozan Asan Kaygılı'dır. Destanda toplamda yedi kişinin desteğini alan kahraman Ahmet'in bir de insan dışı yardımcısı vardır ki o da tulpar cinsi Kır At'tır. Bu at sayesinde Ahmet, Han'ın kalesinin kapılarından atlar, sevgilisiyle birlikte yol alır ve düşmanlarla savaşır.

Nogay destanları arasında yardımcı tiplerin kahramanın macerasına olumlu yönde katkıda bulunduğu bir başka destan ise Çora Batır Destanı'dır. Aktacı'nın Ali Bey adlı devlet görevlisini öldürdükten sonra yurdunda barınmasının imkânsız olduğunu anlayan Çora Batır, annesinden, babasından ve eşinden helallik alıp yurttan ayrılır. Çora Batır'ın yakalanmaması, başına bir iş gelmemesi için onun yurttan ayrılmasına razı olan aile üyeleri kahramanın varlığının korunması ve macerasının burada sonlanmaması adına destanın yardımcı tipleri olarak görülürler. Destanın bir başka yardımcı tipi ise Çora Batır'ın Kazan'a gelmesinin ardından onu evinde dokuz yıl misafir eden Sali Kart'tır. Sali Kart'ın yardımları neticesinde yurdu Kazan'dan ayrılıp Kırım'da barınması, bu süre zarfında düşmanlarla çarpışmasıyla Çora Batır'ın ikinci ailesi ya da ikinci babası rolündeki Sali Kart destanın yardımcı unsurudur.

Bir diğer Nogay destanı olan Edige Destanı'nda kahraman Edige'ye gelen ilk yardım onun bakımını üstlenen yılkıcı ve eşidir. Annesiz büyümek zorunda kalan Edige'yi

besleyemeyen babası Kutlı Kaya köye giderek bir yılkıcı ile anlaşır. Yılkıcı ile eşinin dokuz çocukları arasına katılan Edige hem onlarla büyür hem de o kadar çok sevilir ki Toktamış'ın gazabından dahi bu aile kendi çocuklarını feda ederek onu korurlar. Edige budur diyerek kendi dokuz çocuğundan birinin feda olmasını göze alan yılkıcı ailesi Edige'yi koruyarak onun hayatını kurtarır. Bu sayede yılkıcı ailesi Edige'nin destan içindeki macerasına devam etmesini sağlayan en büyük destekçidir.

Edige'nin davranışlarından şüphelenen Toktamış Han onu zindana attırır. Kubugul adı ile tanıdığı bu kişinin aslını öğrenmek ister ve zindanın diğer bölümüne yanına beyleri alimleri alıp oturur. Burada Kubugul'u sorguya çektiği sırada Sabıra adlı yaşlı ozan Edige'ye kaçmasını, yoksa Toktamış Han tarafından öldürüleceğini işaret eden sözler söyler. Sabıra'nın sözleri üzerine Edige zindandan kaçar.

> Sabıraday kart yırav anlattı hanga. Kubuguldıñ asılı yahşı, hanlardan da artık ekenin. Kuvlama dep karadı. Bolsa da Toktamıs hanga senip bolmaydı. Sonnan sebep yırav Edigege de keñes beredi. Munnan şıgıp kaş dep. Edige şıgaraktan sol Sabıra ayktkan kepte şıgıp ketedi.
>
> Sabıra gibi yaşlı ozan hana anlattı. Kubugul'un aslının iyi hanlardan da soylu olduğunu anlattı. Kovalama deyip karadı. Öyle olsa da Toktamış Han'a güven olmazdı. Bundan dolayı ozan Edigeye'de öğüt verir. Burdan çıkıp kaç diyor. Edige, Sabıra dedikten hemen sonra çıkıp gider (ND, 2014: 103).

Destan metninde Edige'ye yardımcı bir başka unsur ise Toktamış Han'ın dokuz yılkıcıdır. Toktamış Han'ın zindanından kaçarken yılkıcı arkadaşlarının onu kaçırması ve arkalarından gelecek atlı askerlerin eyerlerinin bağlantı noktalarını keserek onları at üstündeyken yere düşmelerine sebep olarak bertaraf edilmelerini sağlamalarlar.

> Onga kaspaa sölegi özi minen birge yılkı bagıp yürgen togız yoldaşı yardamlasadı. Èdige karalıp turganda, yoldaşları tısta atlardı kaşpaga ezirleydiler. Artınnan kuvayak atlardıñ zöñibavların iş betinde yinişke etip kaldırıp kesediler.
>
> Onun kaçışına kendisiyle birlikte yılkıcılık yapan dokuz arkadaşı da yardımcı olur. Edige kaçarken, arkadaşları da dışarıda kaçmak için atları hazırlarlar. Ardından takip edecek atların üzengilerini iç tarafından incelterek kesip bırakırlar (ND, 2014: 103).

Toktamış Han'dan kaçıp kurtulan Edige'yi adamlarına takip ettirmek istese de üzengileri kesilmiş olan atlar yolda tökezleyip devrilir ve takibat yapılamaz. Edige ve dokuz arkadaşı yolda giderken önce dokuz başlı bir kuyruklu, ardından da bir başlı dokuz kuyruklu bir yılanla karşılaşırlar. Dokuz başlı yılanın her bir başını bir yılkıcı keser, böylece bu yeraltı canavarından kurtulurlar. Biraz ilerlediklerinde ise bu sefer karşılarına bir başlı dokuz

kuyruklu yılan çıkar, ancak bu yılan üzerine saldıran adamları görünce korkup başını yerdeki bir deliğe sokar ve dokuz kuyruğu da ardından sürüklenip deliğe girer. Edige'nin zindandan kaçmasına ve yolda karşılaştığı olağanüstü yaratıkların gazabından korunmasına yardım eden yılkıcı arkadaşları onun macerasının en büyük destekçisi olurlar.

Zindandan dokuz yılkıcı arkadaşının yardımıyla kaçan Edige, Şahtemir Han'a doğru gider. Şahtemir Han'ın yurduna gelip yerdeki çokça at toynağı izinden buralarda bir karışıklık olduğunu anlayan Edige bir hayvancıdan durumu öğrenir. Burada Şahtemir Han'ın kızını zorla alıp kendine eş eden Kabardı Alp'ın varlığından haberdar olur. Bu alp ile mücadele etmek, kızı da onun elinden kurtarmak için Edige harekete geçer. Kabardı Alp adlı devden Şahtemir'in kızını kurtarmak için Edige'nin verdiği mücadeleye yine dokuz arkadaşı da dâhil olur ve yardımlarını esirgemezler.

> Togız yiğit pinen Èdige ant etiskenler ayrılmaska. Togızı ız bınan yurmege razı boladılar. Yurediler.
>
> Dokuz yiğit ile Edige ayrılmamaya ant etmişler. Dokuzu da bu isin ardından gitmeye razı olurlar. Giderler (ND, 2014:108).

Destanın bu kısmında Edige'ye yardımcı olan bir diğer unsur Şahtemir Han'ın kızıdır. Kabardı Alp'in can evinin neresi olduğunu öğrenip Edige'ye söyleyen Şahtemir'in kızı bu devin elinden kurtulup babasına gitmek için Edige'ye yardım eder. Edige bu devi öldürmek için canevinin nerede olduğunu öğrenme işini ancak hanımının yapabileceği söyler. Edige kızı yönlendirip bu bilgiyi nasıl öğrenebileceği konusunda bazı yaklaşımlarda bulunur.

> Sen onıñ katını. Sen akırın sorap kara: seni öldirip bolmas. Kalay öltirip bolar. Yanın kaysı yerde? Dep sora. Ol saga aytpas. Kene de sen erüv etip aytıp, aldap, kuşaklap ayttırarsıñ. Sol zamanlarda Alptıñ uyklaytagan zamanı yetip barayatır.
>
> Sen onun hanımısın. Sen yavaşça sor: Seni öldürmez. Öldürmek mümkün mü? Can evin neresi? Diye sor. O sana söylemez. Yine de sen güzelce sorarak aldat, sarılarak söyletirsin. O anlarda Alp'ın uyuyacağı zaman yaklaşmak üzeredir (ND, 2014: 109).

Kanbardı Alp'ten canevinin neresi olduğunu öğrenen kız onun koltuk altına Edige'nin vurması için dev uyuyunca onun kolunu kaldırır. Edige atına biner ve devin koltuğunun altına vurur. Ancak dev söylediği gibi bir vuruşta ölmez uyanır, Edige'nin atının kuyruğundan tutar. Atın kuyruğunu kesen Edige devin düşüp ölmesini sağlar ve böylece canavardan kurtulurlar.

Edige ile Toktamış Han arasındaki düşmanlığı öğrenip Toktamış Han'a savaş açan Edige'nin oğlu Nureddin de destanın hem yardımcı tipi hem de ikinci kahramanıdır. Nuradin, Toktamış Han'ın başını keserek Edige'nin mücadelesinde yer alır. Merkezi kahraman olan Edige bir alp tipinde bulunması gereken bütün hususiyetleri kendinde barındırmakla birlikte gücünün yetmediği durumlarda yardımına koşanların desteğiyle macerasında başarıya ulaşır.

Edil Sultan Destanı'nda ise kahramana yardımcı olan kişi İstanbul'dan gönderilen mektubu okuyan ve Kırım Hanları'nın Edil'i öldüreceklerini söyleyen aksakal Abdul Kasım Çelebi'dir. Diğer bir yardımcı tip ise tüm macera boyunca kahramanı yalnız bırakmayan Karasydır. Karasay, Edil Sultan'a tam manasıyla itaat etmiş, her türlü mücadelede yanında yer almış bir yiğittir. Kızılbaşlar ile Edil'in arasında yaşanan savaşta Karasay yine Edil Sultan'ın yanında ve savaş meydanında cenk eder vaziyette yardımcı bir güç olarak öne çıkmaktadır. Edil Sultan, Kızılbaş Hanı ile yapmış olduğu anlaşmaya dayanarak savaşı durdurmasının ardından kendisine hatun olarak verilen kızı alarak memleketine doğru yola çıktığında gece olup dinlenmek için Kızılbaşlar tarafında mola verir ve esir düşer..

> Sol erde Karasay munıñ yatkan tutnagışa at kargıtıp kiredi. Kirette, Edil Soltanga: "Min Kızıl Şal atka, şıgarayım munnan." deydi. Bolgan üşin Karasaydıñ sözine Edil Soltan tıñlamaydı. Yok, deydi Edil Soltan, men seniñ atıña minmeymen. Munnan ketip, elimizge ketek, bir erde işkide oltırganda sen bir aytpasañ bir ayttarsıñ. "Sen men bolmagan bolsam kalyak ediñ. Kızılbastıñ kolında şirip. Seni men ölimnen kutkardım dep. Onı esitkenşe, menim ölgenim kolay." deydi. Edil Soltan. "Ey sen edem tuvıl ekensiñ! Deydi Karasay, sen edemniñ yüreğinde yok zattı aytasın" dep şıgıp ketedi. Ketken üşin, yoldasın taslap kete almaydı. Bu kaytıp tagı keledi. Èkinşi kelgende, munıñ atına Edil Soltannıñ kiyimin kiydirip, başkası oltırtadılar. Orada Karasay bunun yattığı hapishaneye at sürüp girdi. Girdiğinde, Edil Sultan'a: "Bin Kızıl-Şal ata buradan çıkarayım seni burdan" dedi. Fakat Karasay'ın sözünü Edil Sultan dinlemiyordu. Yok, dedi Edil Sultan, ben senin atına binmem. Uradan gidip, ülkemize gidek, bir yerde oturunca sen birinde söylemesen, birinde söylersin: "Sen ben olmasaydım Kızılbaş'ın elinde kalcaktır. Seni ölümden kurtardım der. Onu işiteceğime benim ölümüm yeğdir" dedi. Karasay "Sen adamın kalbinde olmayanı söylersin" diyerek gidiyordu. Fakat, giderken yoldaşını bırakamadı. Dönüp tekrar geldi. İkinci geldiğinde bunun yerine Edil Sultan'ın elbiselerini başkasına giydirerek oturttular
>
> (ND: 2014: 134).

Karasay'ın uyarısını korkaklık olarak niteleyen Edil, Kür Nehri'nin güneyinde Kızılbaşlara yakın tarafta geceler. Karasay'ın tedbirlerine kulak asmayan Edil Sultan uykusunda tutsak edilir. Sabah olup da Edil Sultan'ın konakladığı yere bakınca onu bulamayan Karasay bir baskın olduğunu ve Edil Sultan'ın Kızılbaşlar tarafından kaçırıldığını anlar. Tutsak edilmiş olan Edil Sultan'ın kaldığı zindana gelerek onu çıkarmak ister. Edil Sultan, Karasay'ın yardımını kabul etmediğinden zindandan çıkamaz. Edil Sultan memlekete gidince bu hizmeti olmasa zindandan kurtulamazmış gibi Karasay'ın yaşananları herkese anlatacağından endişe eder. Karasay ne dese de ikna olmayan Edil Sultan zindanda kalır ve yurda geri dönmez.

Destanın başından beri kendisine yardım eden kişinin savaş yoldaşlığı dahi yaptığı Karasay olmasına karşın endişelerine yenik düşen Edi Sultan zindanda can verir ve macerası burada sonlanır. Bu destanda yardımcı tip üzerinden bir değerlendirme yapıldığında Karasay'ın hem destanın ikinci alpi hem de yardımcı tipi olması onun alp tipi niteliği olan yüksek zeka belirtilerine sahip olduğunu gösterir. Gerekmedikçe savaşma özelliğinin alp tipinin bir vasfı olması dolaysısıyla Karasay savaş ihtimaline karşı tedbir alma yönünde destanın merkezi kahramanı olan Edil Sultan'' her ne kadar uyarsa da sözünü dinletemez. Edil Sultan destanın merkezi alp tipidir ancak aşırı derecede kendine güvenmesi, kendi mertliğinin başkalarında da olacağını düşünmesi, tedbir almayı korkaklık addetmesi neticesinde akli değil daha çok duygusal davranışlar sergiler. Bu bağlamda destanda Edil Sultan cesareti, atılganlığı simgeleyen bir alpken, Karasay ise akli hareket etmeyi, temkinli olmayı temsil eden bir alp tipi çizmektedir. Dolayısıyla destanın merkezi alp tipi olan Edil Sultan yardımcı alp tipinin desteğini almayı reddettiğinden macera sonlanır.

Yardımcı unsurların kahraman macerasının destekleyen yönüne bir başka örnek ise Nogay destanları içinden Koplanlı Batır Destanı'dır. Destan metni içinde düşman tipler kadar yardımcı unsurlar da yer alır ve bu kişiler maceranın başarıyla sonuçlanmasına destek olurlar. Koplanlı Batır'a düştüğü kötü durumdan kurtulması için yardım eden ilk kişi eşi Karlıgaş olur. Alşanır Han'ın sultana iletilmek üzere Koplanlı'ya verdiği mektup sebebiyle zindana atılan kocasını kurtarmak için Karlıgaş bir çare düşünür. Kül ile unu karıştırıp ekmek yapan Karlıgaş bu ekmeğin içine demir kesmeye yarayan eğe koyar. Karlıgaş pişirdiği ekmeği kocasına ulaştırılmak üzere arabacılara verir. Arabacılar yolda giderken acıkıp ekmeği yemek istediklerinde ekmeğe kül karıştığından yemek istemezler ve Koplanlı'ya verirler. Koplanlı önce karısının bu şekilde bir ekmek göndermesine kızıp

ekmeği parçalayıp fırlatır, ancak yere düşüp dağılan ekmeğin içinden eğe çıktığını görünce karısının ekmeği bilerek külle pişirdiğini anlar. Eğe yardımıyla elindeki ve ayağındaki kelepçelerden kurtulan Koplanlı, zindanın penceresindeki demiri de kesip kaçar. Eşi Karlıgaş'ın yardımıyla yeniden özgürlüğe kavuşan Koplanlı, Alşanır'dan öcünü almak için yaya bir vaziyette yola düşer.

> Sonda bir kün Karlıgaş tutnakka azık alıp barayatkan arabaşılarga: "Koplanlıga da azık ala barıñıztaga" dep tiyledi. Ekel! Deydi arabaşçılar, Karlıgaş kül men karıştırıp un iyleytte, işinde bolat egev salıp, ötpek pisiredi. Sol ötpekti eketip arbaşılarga beredi. Arbaşılar alıp karasap ötpekke kül karıstırılgan. Buga seyirleri kaladılar. Bolsa da ala baradılar. Yolda arabaşılar aşıgıp ötpegti yiyik bolıp aladılar, bolsa da yep bolmaydı.
>
> Orda bir gün Karlıgaş hapishaneye azık alıp vardığında arabacılara: "Kolanlı'ya da azık alıp götürünüz" diye istekte bulunur. Getir dedi arabacılar. Karlıgaş, kül ile karıştırıp un ilettiğinde, içine demir ege bırakıp ekmek pişirir. Arabacılar ekmeği alıp baktığında ekmeğe kül karıştırılmış olduğunu gördüler. Arabacılar buna şaşırıp kaldırırlar. Yine de alıp gittiler. Yolda arabacılar acıkıp ekmeği yemek istediler, fakat yiyemediler (ND, 2014: 167).

Destanın bu kısmında anlatılanlarda Koplanlı'nın en büyük destekçisinin eşi olduğu görülür. Hain yönetici Alşanır Han'ın hileyle Koplanlı Batır'ı zindana düşürmesi destan macerasını kesintiye uğratan, kahramanı ölümle yüzleştiren bir yapı sunarken bu durumu tersine çevirip kahramanın maceraya devamını sağlayan kişi, yardımcı unsur olarak yer alan Karlıgaş olur. Karlıgaş eşine sadık ve akıllı bir eş olarak Koplanlı Batır'ı ölümden ve zindandan kurtarıp kahramanın maceraya devamını sağlar.

> Sonda betir muñayadı: "Meni piişem külge savap yibergenolar" dep. Sovda Koplanlı aşuvlanıp ötpekti ortasınnan sındırıp taslaydı. Taslasa işlennen bolat evgen şıgardı. Ehe! deydi Koplanlı munnıñ menesi bar ekev. Bizim biyke bolmayaktı etpes. Koplanlı bolat egevdi alıp, ayagındagı, kolındagı bugavlardı kesedi, keşeler men tutnak üydiñ tezeresin kesip baslaydı. Soñ şıgıp kaşadı. Davlıkka şıkkanda bek paşman boladı. Astındagı atı yok. Özi yayv.
>
> Orda kahraman üzülür: "Beni karımküle layık görüp göndermiş" der. Orda Koplanlı öfkelenip ekmeği ortasından kırıp atar. Attığında ekmeğin içinden demir eğe çıkar. Aha! dedi Koplanlı bunun manası vardı. Bizim hanım böyle şeyler yapmaz. Koplanlı demir eğeyi alıp ayağındaki, elindeki kelepçeleri keser, geceleri hapishanenin penceresini kesmeye başlar. Sonra çıkıp kaçar. Bozkıra çıktığında pek pişman olur. Altında atı yok. Kendi yaya (ND, 2014: 167).

Eşi Karlıgaş'ın yardımı sayesinde hapisten kurtulan Koplanlı Batır kendini bu duruma düşüren Alşanır Han'dan öcünü almak amacıyla yanına savaşacak asker aramak maksadıyla yola çıkar. Koplanlı Batır zindandan kaçıp yaya vaziyette bozkırda yürümekten, açılık ve susuzluktan bitap hâlde bir köye varır. Bu köyde Koplanı'nın hâlini görüp üzülen bir yaşlı onu evine misafir eder. Koplanlı bu yaşlının evinde dinlenir, karnını doyurur, temiz kıyafetler giyinir.

> Süytip Koplanlı kaşıp br avılga baradı. Üsti bası asal. Bir yarlı kartkaga konak bolıp baradı. Kurtka da aya-küye baradı. Tapkanın aldına saladı
>
> Böylece Koplanlı kaçıp bir köye varır. Üstü başı perişan. Karnı aç. Bir fakir yaşlıya misafir olup varır. Yaşlı da hizmette bulunur. Bulduğunu önüne bırakır (ND, 2014: 168).

Koplanlı Batır'a düştüğü zor durumda yardım eden ilk kişi eşi olmakla birlikte ona zindana düşüren Alşanır Han'dan öç almak maksadıyla çıktığı yolda destek olan ikinci kişi ise evine misafir olduğu yaşlı adamdır. Bu yaşlı adam fakir olmasına karşın Koplanlı Batır'ı misafir eder ve onun karnını doyurur. Memleketten haber soran Koplanlı'ya köye bir at geldiğini, ancak kimseyi üstüne bindirmediği anlatan yaşlı adamın sözlerinden bu atın kendine ait olduğunu anlayan Koplanlı Batır köy meydanına gider. Koplanlı Batır'ı gören at sakinleşip sahibini tanır ve hemen onu sırtına alıp hızlıca oradan uzaklaştırır. Atına kavuşan Koplanlı Batır intikam almak maksadıyla Mamay Mirza'ya gider ve onun himayesine girer. Mamay Mirza zaman kalırsa Koplanlı'nın öcünü alması için ona yardımda bulunacağını söyler ve günü geldiğinde de sözünü tutar.

> Sol yerde Koplanlı tilekti alıp, Mamayga kaytaydı. Mamay buga mende yaşvıp kal dep tileydi. Zamanı etse Alşañırga da öşiyñdi almağa barasıñ deydi. Koplanlı sonı makul köredi.
>
> Orada Koplanlı istediğini alıp, Mamay'a döner. Mamay buna benimle yaşa diye ister. Zaman olursa Alşanır'a da öcümü almaya varırsın der. Koplanlı onu makul görür (ND, 2014: 174).

Koplanlı Batır kendisini yurdundan, evinden, eşinden uzaklaştırıp zindana attıran Alşanır Han'dan öcünü almak maksadıyla destek istediği Mamay Mirza'nın yanında yaşamaya başlar. Bir süre burada yaşarken ülkeyi basan Kızılbaşlar ile de mücadele eden Koplanlı Batır onların Nogaylardan aldığı kaleleri ve yurtları geri alır. Kızılbaş zulmüne son verir ve bu gayretleri neticesinde Mamay Mirza tarafından ödüllendirilerek yanına kırk atlı verilip Alşanır Han'dan öcünü alması için destek sağlanır. Nitekim destan metni boyunca Koplanlı Batır'a yardımcı olan unsurlar arasında başta eşi Karlıgaş olmak üzere, bozkırda perişan düşüp sığındığı yaşlı adam, Alşanır Han'dan öcünü almak için desteğini esirgemeyen

Mamay Mirza ve son olarak Mamay Mirza'nın hediye olarak verdiği kırk atlı askerler yer alır. Destan kahramanı aldığı yardımlarla macerasına devam edip ülküsünü zaferle sonuçlandırır.

Nogay destanları arasında kahramanın yardımcı unsurlardan destek aldığı ve bu unsurlar arasında ilahi nitelikli bir destekçinin de bulunduğu destan Mamay Destanı'dır. Destan boyunca kahramana yardım eden en önemli kişi Asan Abız'dır. O hem Mamay'ın babasının ölümü ardından onlara babalık etmesiyle hem de her türlü sıkıntılı durumda yanlarında yer almasıyla bilge-aksakal tipini tam olarak karşılamaktadır. Asan Abız'ın destanda ilk sahneye çıkışı Mamay'ın babası Musa Bey'in vefatından önce yurdunu ve ailesini on iki oğlundan hangisine emanet etmesi gerektiği konusunda düştüğü kararsızlıkta akıl danıştığı bilge kişi olarak karşımıza çıkar. Asan Abız, Musa Bey'in oğulları arasından aileye ve yurduna önderlik edebilecek kişi olarak Mamay'ı seçer ve diğer çocukları için de gelecek öngörüsünde bulur. Asan Abız'ın sözünü dinleyen Musa Bey, vefatından önce vasiyet olarak kendi yerine Mamay'ı bırakır. Burada Asan Abız'ın aile açısından sözü dinlenen, akıl danışılan, bilge özelliklerine önem verilen bir kişi olduğu görülür. Musa Bey'in vefatının ardından başa geçen Mamay da her zaman Asan Abız'a hürmet eden ve akıl danışan bir alp tipi olur. Mamay alacağı kararları öncelikle Asan Abız'a danışır ve onun onayı doğrultusunda hareket eder. Bu durum Mamay'ın bir alp tipi olarak her ne kadar kendine güvense de üstünlük duygusuna yenik düşmeyen, iradeli ve başkalarının meziyetlerine de değer veren bir yapıda olduğunu gösterir.

> Atalıktın aytkanın sen de, men de tutpaga borışlımız. Atamız ölip, bu tamızdıñ orınnan kalgan. Buga tıñlamaga kerekpiz. Bu aytkan sözdiñ tüyirin biz yerde kaldırmağa kerek tuvılmız. Şol aytagan kepte yurgen edem bolırmız.
>
> Babalığın dediğini sen de ben de yapmalıyız. Babamız ölünce bu babamızın yerini aldı. Onun için bunu dinlememiz gerekli. Söylediği sözü, bizim yerde bırakmamamız gerekir. Söylediği gibi insanlar olmalıyız öyle hareket etmeliyiz (ND, 2014: 198).

Musa Bey'in vefatının ardından babasının yakın dostu ve bilge kişi Asan Abız'ı baba yerine koyan Mamay her işini ona danışır. Kendinin ona itaat ettiği gibi kardeşi Orak'ın da aynı hürmeti göstermesi gerektiğini tembih eder. Orak da ağabeyi Mamay gibi Asan Abız'ı baba yerine koyar ve dediklerini yapar. Asan Abız bilge yönüyle destan kahramanı Mamay ne zaman zor bir duruma düşse ya da bir şey danışmak istese ona yardımcı olur. Mamay'ın yeğeni Bekmirza'nın öcünü almak için çıktığı sefere de katılan Asan Abız bu sefer boyunca da Mamay'ın yanında destekçi olarak bulunur. Kırım Hanı'nı dostane tavırlarla kandıran

Mamay bu hanlarla birlikte Semerkand'a doğru yola çıkar. Yolculuk sırasında Orak bir takım gereksiz konuşmalar yapar ve kendisini ne kadar uyarsalar da susmaz. Bir süre sonra Orak'ın sözlerinden şüphelenen ve Mamay'ın art niyetli olduğunu düşünen Han daha fazla onlarla birlikte yol almak istemez ve geri dönmeye yeltenir. Han'ın şüphelerini giderip öfkesini dindiren Mamay'ın babalığı ve destanın bilge kişisi Asan Abız olur. Onun telkinleri sonucu yatışan Han yola devem eder.

Karşıga man tuygınnıñ	Kırlangıç ile aladoğanın
Kamat tübi kayılırsa,	Kanat dibi kırılsa,
Kaz kitap buzıp alamas,	Kazı gidip alamaz
Anadan tuvgan mırzadıñ	Anadan doğan mirzanın
Berisi birdey bolmasa,	Hepsi aynı olmasa
Şabuvılda yolın alalmas.	Savaşta yolunu alamaz
Yalgızlıktıñ yamanı	Yalnızlığın yamanı
Yannında yoldaş bolmasa	Yanında yoldaş olmasa
Öz süygeni bolalmas	Öz dilediği olamaz
Yalp Yalp etken sarı tuv	Yalp yalp eden sarı kısır
Tav basına konalmas	Dağ başına konamaz
Öpkeleme han iem	Öfkelenme han sahibim
Anadan tenek tuvgan delidiñ	Anadan ahmak doğan delinin
Aytkan da sözi sanalmas!	Dediği de söz sayılmaz! (ND, 2014: 214)

Asan Abız akıl yönünün temsilcisi bilge kişiliğiyle Kırım Hanı'nın öfkesini bastırır ve Orak'ın biraz deli olduğunu, bu akıldaki bir kişinin sözlerine kulak asılmaması gerektiğini dile getirir. Asan Abız'ın telkinleriyle sakinleşen Kırım Hanı yola devam eder. Asan Abız bilge tipin temsilcisi olarak kahramanının yardımcısıdır.

Mamay'ın maceraya atıldığında yanında yer alan ve ona yardımcı olan bir diğer kişi de kardeşi Orak'tır. Küçük yaşta babasız kalan Orak'ı önce bir zenginin yanına vererek eğiten Mamay daha sonra onu babalığı Asan Abız'ın yanına verir. Her iki yerde de çeşitli

eğitimler alan Orak kişiliğindeki ani çıkışlı, öfkeli, düşünmeden hareket eden yönü biraz olsun bastırır. Bu gibi özellikler Orak'ın olumsuz yönleri olsa da onun cesur, iyi bir binici ve savaşçı olan yönleri Kırım Hanlarına karşı yapılan savaşta Mamay'a destek olmasını sağlar. Orak, Kırım Hanlarından Palavan Sultan Batır Han'ı öldürür. Merkezi kahraman konumundaki Mamay'ın savaş yoldaşı olan Orak ona en yakın kişidir. O hem kardeşi hem savaş yoldaşıdır.

> Sonda Mamay alardıñ aytkan sözi bar eken: "Eger Kırımdagı kardaşımız Akmirzadıñ eki közin tesip kor etken, onıñ uvılı Bekmirzadı daragaşka asıp zor etken Palavan Soltan Betir Handı öltirsek kırk kün toy etermiz" dep. Sonda atoy baslanadı. Orak üyken nayzaga Betir Hannıñ basın tüyrep, töbege kadaydı.
>
> Mamay oradakilere şöyleder: "Eğer Kırım'daki kardeşimiz Akmirza'nın iki gözünü kör eden, onun oğlu Bekmirza'yı darağacına asıp eziyet eden Palavan Sultan Batır Han'ı öldürürsek kırk gün bayram ederiz" der. O zaman toy başlar. Orak uzun bir mızrağa Batır Han'ın başını takıp tepeye diker (ND, 2014:219).

Mamay Destanı'nda merkezi alp tipinin iki büyük yardımcısından ve onların çeşitli desteklerinden söz edilir. Bunlar arasında zikredilmesi gereken ilk isim Asan Abız'dır. O bilge yönün temsilcisi, gelecekten haber veren bir gaip bilici olarak ilahi yönleri bulunan bir yapıyı simgeler. Bir nevi Tanrısal desteğin yeryüzü temsilcisi olan Asan Abız kahramanın yardımcısı olarak onun girişimlerinin ilahi meşruluğunun simgesidir. İkinci olarak destanda yer alan yardımcı unsur ise Mamay'ın kardeşi Orak'tır. O, savaşçılığı ve sadakatiyle merkezi alp tipi olan Mamay'a yardımcı olan bir diğer yönü temsil eder. Her iki kişinin de yardımları neticesinde destan macerası başarıyla nihayete erer.

Nogay destanları arasında çeşitli kahramanların isimlerinin bir bir anıldığı, destanın asıl macerasına destekleri olmasa da Nogay halkının varlığı açısından önemli katkıları bulunmuş kişilerden bahsedilen Er Çoban Destanı yardımcı unsurun rolü açısından önemlidir. Er Çoban Destanı'nda Mamay'ın Kırım Hanlarından Palavan Sultan Batır Han'ın öldürülmesinin büyük bir kutlamaya vesile olacağını duyurmasının ardından Orak'ın bu görevi icra etmesi Mamay'ın en büyük destekçilerinden birinin Orak olduğu anlamına gelir. Er Çoban Destanı'nda destan kahramanı Er Çoban'ın Beygazi'ye karşı olan mücadelesinde ona yardımcı olan tek unsur yanındaki yedi yoldaşıdır. Bu yoldaşlar yılkı atlarını alıp giden Beygazi'nin ardından yetişmeye çalışan Er Çoban'ın yanında yer alır. Onlar savaşmaya gerek olmadığı için destan içinde bir daha görülmezler, ancak Beygazi'ye doğru harekete

geçildiğinde kendilerinden bahsedilir. Er Çoban yanında yedi değil bin kişi olduğunu söyler ve bunlar içinde adı duyulmuş kahramanlar bulunduğundan söz eder.

Er Çoban'ın bahsettiği kahramanlar sırasıyla; Asa'nın oğlu Abit, aslı kahraman Togan, çam ağacı boylu Kaztuvgan, yedi atanın erliği Alav, Kambar yiğit, yedi eri bir vuran Er Koplanlı, Manas'ın oğlu Tuyakbay, Tuyakbay'ın abisi Er Sayd Ahmet, Sintas oğlu Töre Han, Narik oğlu Şora, Köşke'nn oğlu Kosay, Esper oğlu Targıl, güneşten genç gibi çıkan Cımay, Arslanbek oğlu Sultan, madalyası tuğ gibi Mambet, Boztorgay oğlu Baybek, Dav'ın oğlu Davut, Aysıl'ın oğlu Ahmet ve Er Yahşımbet'tir (ND, 2014: 141). Er Çoban bu kahramanların her birinin yanında da kendi mahiyetlerinde bulunan binlerce askeri olduğundan söz ederek Beygazi'nin gözünü korkutur. Bu sayede Beygazi'Nin yüreğine korku salan kahraman savaşmaya gerek olmadan amacına ulaşırken Nogay halkına destekleri bulunan önemli zatları yad eder. Dolayısıyla yardımcı unsurların kahramanın başarıya ulaşmasındaki rolünün büyüklüğü buradan anlaşılmaktadır. Adı anılan kahramanlar Nogay'ın içinden çıkan yiğit kişilerdir ve namı tanınmış zatlardır. Yılkının çalındığını bilseler yardıma gelecekleri aşikâr olan bu zatlar ile mücadeleye girişmek istemeyen Beygazi geri çekilip alıkoyduğu yılkıyı Er Çoban'a bırakır.

Kahramana yardım eden, kahramanın macerasını başarıyla tamamlaması için gayret eden yardımcı unsurlar arasında cesur kadınların ve yoldaşların rolü büyüktür. Bunlar arasında Bozyiğit Destanı'nda kahraman Bozyiğit'in yardımcısı olan kişiler mevcuttur. Bozyiğit ile Savbavmal'ın kavuştuklarını duyup üzerine katarak Han'a anlatan yaşlı adamın sözleri üzerine öfkelenen Han, Bozyğit'i öldürteceğini söyler. Han'ın bu sözlerini genç bir kız işitir. Genç kız durumu Bozyiğit'e haber verir.

> Bu habardı kızdın atası bolgan hanga bir ırıya kart elşi bes kos etip yetkeredi. Aşuvlanga han sonda Bozyigitti öltirmege değen buyrık beredi. Ol zattı Bozyigitte bir yarlı kız yetkeredi yam yas bas kutkarıp kaşadı.
>
> Bu haberi kızın da babası olan Han'a yaşlı bir elçi üzerine üç beş katıp ulaştırdı. Öfkelenen han Bozyiğit'in öldürülmesi için buyruk verdi. Bu haberi Bozyiğit'e fakir bir kız ulaştırdı, genç başını kurtarıp kaçtı (ND, 2014: 63).

Han'ın kötülüğünden ve öldürme isteğinden bu kızın sayesinde kaçıp kurtulan Bozyiğit'i ele geçiremeyen Han, kızı ile konuşup bu sevdadan vazgeçmesini ister. Savbavmal'ın Bozyiğit'ten ayrılmayacağını anlayan Han bir sahte düğün tertip edip Bozyiğit'i yanına getirmeyi başarır. Bozyiğit'i sahte düğünle aldatıp tuzağa düşüren Han,

onu öldürmek isterken kahramanın yardımına can yoldaşı Kemal ile Savbavmal yetişirler. Kemal'in her daim Bozyiğit'in yanında olduğuna dair destan metninde pek çok yerde bahis vardır. Bu iki kahraman aynı anadan süt emip beraber büyümüşlerdir. Kan bağları olmasa da sütkardeş olan Kemal ile Bozyiğit birbirlerine yoldaş olarak destan sonuna kadar birlikteliklerini devam ettirirler. Kahramanın yoldaşı olan Kemal bir nevi Türk destan kahramanlarının yanlarında yer alan kırk atlı yiğidin görevini icra eder. Kahramanın en yakını olarak ona her zaman yardımda bulunur.

Hey Bozyiğit Bozyiğit	Hey Bozyiğit Bozyiğit
Kişkeylikten dost yiğit	Küçüklükten dost yiğit
Endi ayırılar kün boladı	Şimdi ayrılık günü oldu
Aman bolgır dost yiğit	Derman olacak dost yiğit
Annanın emşek sütin işkende	Ananın meme sütünü içtiğinde
Ayrılmastay bolıp işkenmiz	Ayrılmaz olup içmişiz
Endi ayırılar künk eledi	Şimdi ayrılık günü geldi (ND, 2014: 68).

Kemal'in sözlerinden Bozyiğit ile aralarındaki dostluk bağı anlaşılır. Bozyiğit'in sahte düğün tertibinde canına kast edileceğini anlayan Savbavmal sevdiğinin yardımına gider. Savbavmal, Kemal'den aldığı haberler üzerine düğün mekânına gelerek hem babasına hem de orada bulunanlara bu tuzağın yanlış bir şey olduğunu anlatmaya çalışır. Savmavbal'ın sözlerine meclistekiler ve Han kulak asmazlar. Bunun üzerine Savmavbal sarhoş olup kendinden geçen Bozyiği'i uyarmak için önce meclistekilere hitaben ardından da Bozyiğit'e kaçmasını anlatan bir şiir söyler.

Akılsızga söz aytasañ	Kuvanma bu oyunga
Kökiregine konmas tı	Şaytan kirse koynıña
Rahimsizge söz aytsañ	Kılış eter moynıña
Ne etseñ de bolmazdı	Ay Bozyigit, Bozyigit
Soñ Bozyigitke karap yırlaydı:	Köp işinde az yiğit
Patşa toyı bolar dep	Yan şıgarga yetti bugay

Akılsıza söz söyleyen

Yüreğine koymaz idi

Axımasıza söz söyleyen

Ne etseniz de olmazdı

Sonra Bozyiğit'e bakıp söyledi:

Padişah düğünü olur diye

Sevinme bu oyuna

Şeytan girse koynuna

Kılıç yeter boynuna

Ah Bozyiğit, Bozyiğit

Çok içinde az yiğit

Dışarı çıkmana yeter bunlar

Aklın yok mas yiğit

Ay mas yiğit köziñdi aş

Sekirip turup esik aş

Kılış şappay moynıñdı

Tezlik pinen şıgıp kaş

Aklın yok kaç yiğit

Hey kaç yiğit, gözünü aç

Koşaak kapıyı aç

Kılıç kesmeden boynunu

Acele ile çıkıp kaç (ND, 2014: 65)

Destan boyunca kahramanın yardımcısı olarak üç kişi belirir bunların başında Bozyiğit'in sevgilisi Savbavmal yer alır, bir diğeri çocukluktan beri dostu olan Kemal'dir ve son olarak ismi anılması gereken kişi ise iki aşığın kavuşmasını görüp Han'a bildiren yaşlı elçi sebebiyle Han'ın Bozyiğit'i öldürme niyetinde olduğunu haber veren kızdır. Bu üç kişinin desteğine karşın Bozyiğit hükümdarın gazabından kurtulamaz.

Destanlar incelendiğinde kahramanın başarısında onun kendi iradesi ve yetenekleri kadar yardımcı unsurların desteğinin de payı büyüktür. Zora düşen kahraman macerasına devam edebilmek için kendisine yöneltilen yardımları kabul ettiği ölçüde başarıya yaklaşmaktadır. Yardımları reddedeni her şeyi kendi başına halletmeye çalışan kahraman ise önüne çıkan engelleri aşamadığı için galibiyet yaşamakta ve hatta ölmektedir. Bu durumda hem insani açıdan hem de destan kahramanları açısından karşılaşılan zorlukların üstesinden gelmek ya da daha kolay gelmek için yardımcı unsurların desteklerini kabul etmek gerekmektedir. Aksi takdirde engellerin aşılması hem zaman almakta hem de düşmanı güçlendirmekle amacı geciktirmektedir.

4.1.17. Kahramanın Macerasında Eşinin Rolü

Türk destan geleneği çerçevesinde epik ya da aşk konulu destanlarda evlilik önemli bir aşama olarak anlatılır. Kahraman tarafından çıkılan macera yalnızca erginlenme için değil bunun içinde barındırdığı evlenebilecek olgunluğa erişmek içindir. Kahramanın bu aşamaya gelmesi için öncelikle bunu hak edilmesi gerekir. Kahramanın olağanüstü özellikleri gibi evleneceği kişinin de benzeri ölçüde yüce yaradılışta olduğu düşünülürse böyle biriyle olan birliktelik ancak meşakkatli yollar sonucunda ulaşılabilecek bir mükâfattır. Kahramanın evleneceği kişi bazı destanların başında işaret edilmiş olur; fakat kahraman bu kişiyle hiç yüz yüze gelmemiştir ve tesadüfi bir karşılaşma neticesinde gelişen olaylar kahramanı evleneceği kişiyle karşılaştırır. Kahraman ile eşinin kavuşumuna kadar geçen süre türlü maceraları içerir. Bazı destanlarda ise maceranın ilerleyen aşamalarında kahramanın karşısına çeşitli vesileler sonucu çıkan kişiyle olan evlilik yine birtakım eşiklerin aşılması sonucunda gerçekleşir. "Türk destanlarında asıl olan evlenme şekli seçerek evlenmedir. Destan kahramanı evleneceği eşini kendisi seçer ve bu uğurda mücadeleye girişir. Eş adayı genellikle, kendi boyunun dışında, başka bir yurtta yaşayan bir bey veya han kızıdır" (Şişman, 2017: 98). Kahramanın sıradan bir insan olmaması eşinin de sıradanlıktan uzak olmasını gerekli kılar. Bu durumda kahraman eşleri genellikle han ya da bey kızları gibi asil nitelikli kişilerdir.

Evlilik insanın hayatında yaşadığı üç önemli geçiş döneminin ikincisidir. Evlilik, doğumla ölüm arasında tam ortada yer almakla birlikte var oluşla yok oluş arasında geçen yaşam serüvenini özetler niteliktedir. Önemi üzerinde özellikle durmayı gerektiren evlilik, destani metinlerde millî değer yargılarını, kültürü ve dünyayı algılayış biçimini vermesi açısından özel bir öneme sahiptir. Destan kahramanı açısından da macera esnasında yaşanan özel bir dönem olması sebebiyle ve bazen de maceranın seyrini etkilemesiyle üzerinde durulmayı gerektirir. Kahramanın eşi de kahraman kadar iyi özelliklere sahip biri olmalıdır ve bu nedenle her destanda evlilik için gereken bazı hususiyetler sıralanır.

> Destan metinlerinde kahramanlar evlenecekleri kızlarda çeşitli özellikler ararlar. Örneğin, Alıp Manaş, Ural Batır ve Manas evlenecekleri kızda yüz güzelliği ile huy güzelliğini; Kan Turalı ve Beyrek yiğitliği, Oğuz destanının İslamî rivayetinde Oğuz İslamiyet'i kabul etmelerini; Altın Arığ ise han kızı olmasını aramıştır (Bars, 2014: 360).

Destan metinlerinde kahramanın eşinin çeşitli özellikleri mevcut olup bunlar olağan ya da olağan dışı nitelikler olabilir. Seçilen eşin fiziksel ve ruhsal güzelliğinin bulunması başlıca şartlardan sayılır. Öyle ki peri kızlarıyla yapılan evlilik güzellik unsuruna dikkatleri yöneltir. Kahraman eşlerinde bulunması beklenen bir diğer özellik cesaret sahibi ve savaşçı nitelikledir. Göçebe bir hayat süren Türklerin yaşamında her an düşman saldırısına açık olmaları kadınların da erkekler kadar korkusuz ve savaşçı olmalarını gerekli kılar. Bu bağlamda kadınlar da erkekler gibi at üzerinde iyi birer binicidir, kılıç, kalkan, ok, yay, hançer ve benzeri nitelikteki savaş aletlerini kullanma konusunda maharet sahibidirler. Kadınlarda aranan bir diğer özellik de evine, eşine bağlı ve becerikli olmasıdır. Eşi evde olsun olmasın evi ve varsa çocuklarını çekip çeviren nitelikte bir eş makbul sayılır. Ailesini temsil edebilecek kabiliyette kadınlar kahraman eşi olmaya layıklardır. Bazı destanlarda kahramanın Tanrısal kudret tarafından desteklendiğine yönelik olağan dışı eşlerle evlendiği de görülür. Bu kişiler genellikle peri kızları, gökten gelen kuş görünümlü kızlar, sudan, yerden, ağaçtan çıkan yer-su kültüne ait kızlardır. Bu kızlar güzel, zeki, maharetli kişiler olup sıradan bir insandan daha üstün meziyetlere sahiptir. Doğaüstü varlıklar olarak değerlendirilebilen bu peri kızlarıyla kurulan evlilikten dünyaya gelen çocuk da ilahi kudret sahibi olurlar. Böylece olumlu nitelikleri kendinde barındıran kahraman eşleri destan kahramanının macerasında ona destek olacak vaziyette yardımcı unsurlardır.

Oğuz Kağan Destanı'nda Oğuz Kağan'ın evlendiği her iki kadın da olağan dışı özelliklere sahiptir. İlk eşi gökyüzüne ait bir unsurken ikinci eşi yer-su kültüne ait bir eştir. Türk dünyası destanlarının pek çoğunda gökyüzüne ya da yeryüzüne ait kutsal varlıkların kızları denebilen perilerle yapılan evliliklere sıklıkla rastlanılır. Bu kızlarla kahraman destan içinde macera esnasında tanışır. Su kenarlarında kuğu şeklinde suya indiğinde aniden güzel kızlara dönüşen varlıklardan bahsedilir. Bazı destanlarda ise tenha yerlerde gezen destan kahramanı birdenbire olağanüstülükle bezeli bir kızla karşılaşıp ona âşık olur. Bu kızlarla evlenen kahramanların Tanrısal kudret tarafından desteklendiği ve onlardan türeyen soyun da kutlu bir soy olduğu belirtilir.

> Anlatı kahramanının insandan ziyade bir başka dünyayla (genellikle gökle) ilişkili bir doğaüstü varlıkla evlenmesi motifiyle kahramanın yüceltilmesi ve sıradan insanlardan daha yüksek vasıfları olduğu izleniminin sağlanması amaçlanır. İncelenen destanlardan Köroğlu Destanı'nın farklı anlatmaları ile Er Töstik, Kulamergen-Joyamergen ve Kırım'ın Kırk Batırı'nda bu tür evlilik motifi yer alır (Özdemir, 2021: 35).

Evlilik yoluyla destan metinlerinde belirtilmek istenen hem destanın toplum için kuşaklar arası bir kültür aktarım unsuru olması sebebiyle belli değerleri geleceğe taşımak, hem de destanda yer alan merkezi tipin özelliklerini destekleyerek onu sıradan insanlardan ayrı bir yere koymaktır. Nitekim kahramanın evliği içinde barındırdığı pek çok tarihî ve kültürel derinlik sayesinde özel bir öneme sahipken merkezi tipin niteliksel boyutunu genişletip belirgin hâle gelmesine destek olur.

Kahraman doğumundan itibaren bir eş ile beşik kertmesi olmuş olabilir. Her iki ailenin karşılıklı rızasıyla çocuklara sorulmadan yapılan bu uygulama neticesinde taraflar birbirlerinin varlığından haberdar olduğundan itibaren kavuşmaları için karşılarına çeşitli engeller çıkar. Bunun en güzel örneği Dede Korkut Destanları'ndan "*Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek"* anlatmasında Kam Püre bir oğlan Pay Bicen ise bir kızı olsun diye dua ederler ve ilerde duaları kabul olursa bu çocukların beşik kertmesi olacağını söylerler. Kam Püre'nin oğlu Bamsı doğup on beş yaşına geldiğinde av esnasında karşılaştığı kızın yavukusu olduğunu öğrenir ve ardından düğün tertip edilir. Gerdek sırasında Bayburt Beyi'nin baskını olur ve Beyrek esir düşer. On altı yıllık esaretten sonra eşinin Yalancı Oğlu Yaltacuk adlı kişiye verileceği sırada düğünü basıp yeniden eşine kavuşur. Bu destan metninde beşik kertmesi olup birbirlerini seven Bamsı Beyrek ve Banı Çiçek'in kavuşmaları için çeşitli engellerin aşılması gerektiği anlatılır. Evlenme yetkisine haiz olan aşıklar engelleri aşarak kavuşmalıdırlar. Bunun sebebi, her iki tarafın da evliliğe hazır ve birbirlerine bağlı olduklarını kanıtlamak içindir. Destanlarda kahramanın evlilik durumunu yaşaması için öncelikle belirli bir olgunluğa erişmesi, bu yolda fedakârlıklarda ve mücadelelerde bulunması gerekir. Mücadelelerinin sonunda evleneceği kızı alan kahraman mutlu bir yuva kurmaya da hak kazanır. Bazı destanlardaysa kahraman ile eşi ayrı düşer, ancak belli badireler atlatıldıktan sonra yeniden bir araya gelirler. Her iki durumda da kahramanın eşine kavuşması için bazı uğraşlar vermesi çeşitli durumlara göğüs germesi gerekir.

Nıgay destanları içinde de kahramanın eşinden bahseden destanlar yer almaktadır. Bunlara bir örnek de Aysıl'ın Oğlu Ahmet Destanı'dır. Destan kahramanı Ahmet evleneceği kız olan Şaarbek'i daha önceden görüp âşık olur. Şaarbek de Ahmet'i sevmektedir. Macera esnasında karşılaşarak âşık olunmaz, ancak Yanbek Han, kızı Şaarbek'i Ahmet'e vereceği yönündeki sözünü tutmayıp Bugalı Bey'in oğlu Temir'e vermek için düğün hazırlığına başladığında iki âşık ayrı düşer. Şaarbek'in arkadaşı Yüzim, Ahmet'in geldiğin Şaarbek'e ve Kercanbay'a haber verir. Böylece savaş alanında kazandığı zaferle üç yüz at ve silahlarla

sevdiğini almaya gelen Ahmet, Yanbek Han'ın huzuruna çıkar. Burada Yanbek Han'ın kızını Temir'e vermek istemesi sebebiyle Şaarbek, Ahmet ve Temir arasında bir sınav yapmak ister. Bu sınama için bir çeşit şölen düzenlenip şölene beyler, Ahmet ve Temir davet edilip oturtulur. Burada Şaarbek, üç defa olmak üzere hem Ahmet'e hem de Bugalı Bay'ın oğlu Temir'e hediyeler gönderir. Burdaki amaç onların aldıkları hediyelere karşın nasıl davrandıklarını ölçmektir. Şaarbek ilk seferde Ahmet'e bir boyun bağı, Temir'e ise bir eşarp gönderir. Ahmet boyunbağını altına koyarken Temir eşarbı önce alnına koyar ardından üç defa öpüp göğsüne saklar. Şaarbek ikinci hediyeler olarak Ahmet'e altın para kesesi, Temir'e ise işlenmiş heybe gönderir. Ahmet ve Temir hediyeleri yine aynı şekilde karşılar. Üçüncü ve son defa olmak üzere Şaarbek, Ahmet'e atasının katlanabilen on kulaç uzunluğunda kılıcını Temir'e ise heybe gönderdiğinde her ikisi de hediyeleri ilk seferdeki gibi karşılar. Şaarbek'in yanındaki kızlar Temir'in asil bir soydan gelip töreye uygun davranarak hediyeleri kabul etmeden önce onları başına götürüp ardından üç kere öptüğünü ve göğsüne sakladığını söyleyerek bu davranışı överler. Hediyeleşme sırasında Ahmet'in uygunsuz davrandığını söyleyen kızlara karşın Şaarbek, bu durumun aslının öyle olmadığını söyler. Ahmet'in hediyeleri altına koymasındaki maksadın mala değer vermediğini göstermek olduğunu, Temir'in ise ne gönderilse çok fazla önem verip mala değer veren yapısı bulunduğunu söyler. Temir gibi malının çok aklının az olmasındansa Ahmet gibi malı az aklı çok olmak iyidir, diye sevgilisi Ahmet'i savunur.

__Yiğit ekensiñ Ahmet Şaarbektiñ yibergenlerin astiña salıp oltırıp tuvrasın eetiñ! Dedi Ahmetke toyda oltırganlardiñ birevi. Ahmet ol zamanda aytadı:	__Yiğitmişsin Ahmet, Şaarbek'in gönderdiklerini altına koyup doğrusunu yaptın! Dedi Ahmet'e düğünde oturanlardan biri. Ahmet o zaman söyledi:
__Men bir yaralı atadın balasıman. Soldı da, menm yiğitliğim körinmes, yarlıgım köriner!	__Ben fakir bir babanın evladıyım. Bu durumda da benim yiğitliğim görünmez, fakirliğim görünür (ND, 2014: 49)

Şaarbek, Ahmet'e haber gönderip içerde oturmayıp dışarı çıkmasını ister. Bunu duyan Ahmet atını kalenin önü getirir ve Şaarbek'in pencereden atlamasını ister. Şaarbek pencereden Ahmet'in atına atlar ve kaçmaya başlarlar. Yanbek Han âşıkların peşine askerlerini yollar. Ahmet peşinden gelenlerle tek başına savaşır. Şaarbek de elindeki dürbünle düşmanı izleyip Ahmet'e düşmanın hangi taraftan saldırmakta olduğunu söyler. Ahmet'in savaşına gözcülük ederek destek veren Şaarbek aşığını korumaya çalışır.

Ahmet tastıñ kasına şatırın kurıp, sogısıp bslaydı. Bas değen ogı man altı tediden börki alpıs teriden tonı bolgandı öltiredi. Bask okları man atrlıartınnan Şaarbektiñ kalgan altı kardaşın yırmarakladı. Olar ölgen soñ, Şaarbektiñ bergen yeti kulaşlı kılışştı alıp, atlanıp esker işine tüseydi. Yüz edemge yavıktı yıkkan soñ.

Ahmet taşın önüne çadırını kurup, savaşmaya başladı. Birinci oku ile altı deriden başlığı altmış deriden elbisesi olanı öldürdü. Başka okları ile de ardı ardına Şaarbek'in kalan altı kardeşini okladı. Onlar öldükten sonra Şaarbek'in verdiği yedi kulaç kılıcı alıp, atlanıp askerin içine girdi. Yüz adama yakınını yıktı (ND, 2014: 55).

Yanbek Han kızı Şaarbek'i almak için Ahmet'in ardından askerlerini ve oğullarını gönderir. Yanbek Han'ın adamlarıyla Ahmet tek başına savaşır. Şaarbek'e verdiği söz üzerine onun iki kardeşi dışındakileri öldürmek için askerin arasına yalnız başına gider ve mücadele eder. Şaarbek'in iki kardeşi ve bazı fakir çocukları dışında herkesi öldürüp geri kalanının da hayatını bağışlayan Ahmet sevgilisi Şaarbek'i de alarak yurduna doğru yola çıkar. Bu destanda kahraman Ahmet'in mücadeleler sonucu sevdiği kız olan Şaarbek'e kavuşması asıl maceranın içine dahil edilerek anlatılmaktadır. Ahmet'in ülkenin hükümdarı Yanbek Han'a, Han'ın askerleri ve oğullarına karı verdiği mücadele sevgilisi Şaarbek'e kavuşmasını sağlar. Kahramanın evlilik kurduğu kişi bir Han kızı olması dolayısıyla ondan gelecek soy da kutlu olacaktır ya da kahraman kanında kut bulunan biriyle evlenmiştir çıkarımı da bu destan metni için yapılacak yorumlardandır.

Kahramanın eşinin ilahi bir temsilci olması durumu Nogay destanları içinde Edige Destanı'nda işlenmektedir. Destan bir soy silsilesiyle başlayıp bunlar içinde ilk sırada yer alan Barkaya, babasız bir şekilde hamile kalan çoban kızından dünyaya gelmekle ilahi sistemin yeryüzüne gönderdiği kutsi yönlü bir kişidir. Aynı zamanda Barkaya ormanda yaşarken bir su perisiyle karşılaşıp evlenir. Onun oğlu Kutlı Kaya da yine ormanda Alkarısı'nın kızıyla karşılaşıp evlenir. Bu kızdan doğan Edige ise Şahtemir Han'ın kızı ile evlenir. Destanın merkezi tipi olan Edige babası ve dedesi gibi olağan dışı nitelikte biri ile değil de bir hükümdar kızı ile evlenir sayılan bu evliliklerin hepsi macera esnasında olduğu gibi merkezi kahraman Edige olduğundan onun evliliğe giden yolu ayrıntılı bir şekilde verilir ve aynı şekilde oğlu da macerası esnasında Toktamış Han'ın torunuyla evlenir.

Edige, Toktamış Han'ın zindanından kaçınca Şahtemir Han'a gidip biraz kalır. Kabardı Alp adlı bahadır yanına bin asker alıp Şahtemir'den kızını kendisine ister. Şahtemir Han, Kabardı Alp ile savaşacak gücü olmadığından kızını ona vermeye razı olur, ancak eğer kızının şansı varsa yolda Edige ile karşılaşacağını da kızına söyler. Kız, babasına Edige'yi

nasıl tanıyacağını sorar. Şahtemir Han, Edige'nin çok temiz birisi olduğunu kıyafetinin hep beyaz olup hiçbir yerinde leke olmadığını, yere otururken mutlaka altına bir şey serdiğini, hiçbir şey bulamazsa kamçısını kırbacını büküp oturduğunu, namaz kılarken kılıcını çıkarıp baş tarafına koyduğunu, hayvan keserken hayvanın kanını kendisine bulaştırmadığını söyler.

> Şatemir Han korkatta kızına aytadı: "Balam men munımman sogısıp bolmayman, ol şaklı küşüm yok. Ne bolsa da munı men ket. Aylak bolmasa sana kuday karsı etsin Edigedi".
>
> Şahtemir Han korktuğundan kızına der ki: "Balam, ben bununla savaşamam, o kadar gücüm yok. Ne olursa olsun bununla git. Çok olmasa sana Allah karşı getirsin Edige'yi" (ND, 2014: 108).

Şahtemir Han kızını isteyen Kabardı Alp ile savaşacak gücü olmadığından ona karşı çıkamasa da Allah'tan dileği kızının Edige ile karşılaşması olur. Kız babasından Edige'nin ne gibi özellikleri olduğunu öğrenip zorla evlendiği bu devle birlikte gider. Edige yanındaki dokuz adamıyla birlikte Şahtemir'in yurduna geldiğinde burada birçok atlının izlerini görür ve bunun Şahtemir Han'ın kızıyla zorla evlenen Kabrdı Alp adlı deve ait olduğunu öğrenip izleri takip eder. Sonunda vardıkları yere Edige aşçı olarak girer. Birkaç gün Edige, Han'ın mutfağında aşçı olarak çalışır. Bu sırada bir süredir Edige'yi gözlemleyen Şahtemir'in kızı, babasının söylediklerine benzer davranışlar sergileyen bu kişinin Edige olduğunu anlar ve onunla konuşur.

> Bir zamanda Şatemir hannın kızı Èdigege karap turadı. Bunın er bir nişanı sol atası aytkan kepte. Son kız soraydı: Sen Èdige tuvılmısın?
>
> __Yok, men Edige tuvılman.
>
> Edige soraydı kızdan: "Menim dige ekenimsaga neden kerek boladı?
>
> __Menim atam bılay bılay aytkan deydi.
>
> Bir ara Şahtemir Han'ın kızı Edige'ye bakıp durur. Bunun her bir nişanı, babasının dediği gibidir. Sonra kız Edige'den sorar: Sen Edige değil misin?
>
> __Yok ben Edige değilim
>
> Edige kıza sorar: Neden benim Edige olduğumu söylüyorsun, nereden icap etti?
>
> __Benim babam böyle böyle demişti (ND, 2014: 109).

Edige kendisine gelip onu tanıdığını söyleyen ve kendinin de Şahtemir Han'ın kızı olduğunu anlatan bu kıza aslını söyler. Bu adamın Edige olduğunu öğrenen kız Kabardı Alp'i öldürmek için birlikte hareket eder. Edige, Kabardı Alp yedi gün hiç uyumadan durabilir ardından da yedi gün uyuyabildiğini öğrenir. Şahtemir'in kızı Edige'yi takip edip onun davranışlarını inceler ve onun Edige olduğunu anlar. Ancak kız gelip adını, aslını sorduğunda kendisinin Edige olmadığını söyler. Kız babasının kendisine Edige'nin

özelliklerini anlattığını söyleyince oğlan Edige olduğunu itiraf eder. Edige kızdan Kabardı Alp'i öldürmek için onun can evinin neresi olduğunu öğrenmesini ister. Kabardı Alp'in uyumasına yakın bir vakitte Edige atları otlatmak bahanesiyle askerleri uzaklaştırtır, ardından da kız Alp'e sokularak onun can evinin nerede olduğunu sorar. Kabardı Alp çok uykusu geldiğinden koltuğunun altından bir kez vurulursa öleceğini iki kez vurulursa dirileceğini söyleyip uykuya dalar. Şahtemir'in kızı Kabardı Alp'in kolunu kaldırır Edige'de ona vurur, ancak Kabardı Alp ölmez uyanır. Uyanan dev, Edige'nin atının kuyruğundan tutarak onu durdurmak istediğinde Edige hançeriyle atının kuyruğunu keser, Kabardı Alp de sendeleyip düşer ve ölür. Kız ile Edige birlikte Şahtemir Han'a gelirler. Şahtemir Han kendi tahtını Edige'ye teklif eder; ancak Edige bunu kabul etmeyince kızıyla onu evlendirmeyi teklif eder.Edige teklifi kabul edince Şahtemir Han bu aşıkları evlendirir.

> Soñ kızdı alıp Şatemir hanga keledi. Sonda han aytadı: Men saga hanlığımı bereyim?
>
> __Yok senin hanlığın kerek tuvıl.
>
> __Eşe mına kızımdı al! Kiyevim bol!
>
> Sonı men Edige, Şatemir Hannıñ kızın aladı.
>
> Sonra kızı alıp Şahtemir Han'a gelir. Orada han söyler. Ben sana hanlığımı vereyim!
>
> __Yok, senin hanlığın gerekmez.
>
> __Peki, kızımla evlen! Damadım ol!
>
> Böylece Edige Şahtemir Han'ın kızını alır (ND, 2014: 110).

Şahtemir Han'ın kızını alan Edige yurduna döner ve bu hanımından Nuradin adında bir oğlu olur. Destan kahramanı Edige'nin eveleneceği kız ile macerası sırasında karşılaşmasının haricinde Edige'nin oğlu Nureddin de evleneceği kız ile aynı şekilde karşılaşır.

> Sanlardı teskip şıkkan ötkir biydasislerdi basınnan eki kolı man ıslap, sosı sözlerdi aytkan Nuradinniñ tilge şeşenligine, yigerligine, şıdamlıgına, erliğine Kadırberdi seyir etip karap turadı. Soñ yigerligin üşin munı keşiredi Kadırberdi. Nuradinge doslasayık dep kolın sogadı. Nuradin Kadırberdi men doslasad, ama Yanbaydı sol yerde öltirediler. Solay etip Nuradin kiyevi bolıp, Kadırberdi kayın inişi bolıp, onıñ ösip kaladılar.
>
> Etlerini delip deşerek çıkan keskin şişlerin başındna iki eli ile sıkıca tutup, şu sözleri söyleyen Nuradin'in hazırcevaplılığına, cesaretine, dayanıklılığına, erliğine Kadırberdi şaşkınlıkla bakardı. Sonra cesaretinden dolayı bunu Kadırberdi affederdi. Nuredin'e dostluk diye elini uzatır. Nuredin Kadırberi ile dost olur ama Yanbay'ı orada öldürürler. Böylece Nuradin onun damadı olup Kadırberdi de kanı olup yaşarlar (ND, 2014: 119).

Toktamış Han'dan kalan Kadırbendi genç sultan bir hanın yanında yaşamaktadır. Babası Toktamış Han'ın öcünü almak için askerleriyle yola çıkar. Şekerli Göl'e gelen Kadırberdi burada Yanbay'ı yakalar; ancak Yanbay canı karşılığında Nuradin'i getireceğini söyleyip kurtulur. Yalan söyleyerek Nuradin'i aldatan Yanbay, Şekerli Göl'de elle tutulacak kadar çok kuğu olduğunu anlatır. Silahsız bir şekilde av merakı olan Nuradin göle gittiğinde Kadırberdi'ye esir düşer. Çivili sandalyelerde işkenceler gören Nuradin, dirayetiyle Kadırberdi'yi etkiler. Kadırberdi, Nuredin'in dayanıklılığına ve yiğitliğine acıyıp onunla dost olur ve Yanbay'ı öldürürler. Nuredin, Kadırbendi'nin kızıyla evlenip ona damat olur.

Destan metninde Edige'nin soy silsilesi incelendiğinde ilk olarak dedesi Barkaya'nın bir çoban kızından babasız bir şekilde doğumu anlatılır. Bir çeşit şaman olduğu anlaşılan Barkaya yalnız doğumuyla değil, aynı zamanda evliliğiyle de dikkat çeken bir insandır. Barkaya ormanda gezerken göle konan ve ardından insana dönüşen kuğulardan birine aşık olur. Bu kuğu kızıyla evlenen Barkaya'nın Kutlı-Kaya adında oğlu olur. Kutlı-Kaya da ormanda gezerken Albastı'nın kızına tesadüf eder ve onunla evlenir. Bu kızdan Edige dünyaya gelir. Destanın bu kısmına kadar anlatılanlar olağanüstü kişilerle yapılan evlilikleri belirtir. Dolayısıyla destanın merkezi kahramanı olan Edige kutlu bir soya mensuptur düşüncesi destanda verilmek istenmektedir. Edige'nin evliliği ise bir hükümdar kızıyla olmaktadır. Olağanüstü kızlarla kurulan evlilik bağının Edige'ye gelince kesildiği; ancak kutlu kan soyunun başladığı dikkat çeker. Hükümdar kızı olmakla birlikte Şahtemir'in kızı kanında kut taşımaktadır ve bu kızdan doğan Nuradin de annesi gibi bir başka hükümdar kızıyla evlenir. Edige'nin dedesi ve babası olağanüstülük barındıran kızlarla evlenirken, Edige'nin kendisi ve oğlu kanında kut barındıran kızlarla evlenirler. Her halükârda ilahi sistemce desteklenen evlilikler olduğu anlaşılan bu birliktelikler merkezi alp tipinin maceralarını meşru kılan bir dayanak sunmaktadır. Buna ilaveten kahramanın sıra dışılığı gibi evleneceği kızın da sıra dışı olması gerektiğine vurgu yapılır.

Nogay destanları içinde evliliği dolayısıyla tedbirsiz davranarak ölümüne sebebiyet verecek bir olay yaşayan kahraman olarak Edil Sultan Destanı'nın alp tipi Edil Sultan bu manadaki tek örnektir. Destan macerasını oluşturan Kızılbaşlar ile olan mücadelede Edil Sultan evleneceği kız ile tanışır. Bu tanışma Kızılbaşlar'a karşı savaşırken savaşı durdurup dost olmalarını teklif eden Kızılbaş Hanı'nın sunduğu kız ile gerçekleşir. Bu kızla evlenip Kızılbaşlar ile de barış yaptığını düşünen Edil Sultan tuzağa düşürülür.

Tagı da Kızılbas eskeri köp kelip, Edil Soltandı kamalap, tirilyay tutadılar. Hanga ekelediler. Han aytadı: “Sen minen endi men kavga etpeymen. Èndige deriyav bolgan bolsak ta, endi doslasayık.” Kavgadı koyayık dep, sol erde Edil Solanga bir kızdı da hatınlıkka beredi.

Bir de Kızılbaş askeri çok gelerek, Edil Sultan’ı yakalayıp, diri olarak tutarlar. Han’a götürürler. Han söyledi: “Seninle şimdi ben kavga etmeyeceğim. Edige kadar düşman olsak da, şimdi dost olacağız.” Kavgayı bırakalım diye, o yerde Edil Sulan’a bir kızı da hatunluğa verdi (ND, 2014: 133).

Kızılbaş Hanı her ne kadar savaşı durdurmuş ve dostluk teklif ederek bu dostluğun bir nişanesi olarak saray kızlarından birini verdiyse de bu bir hiledir. Edil Sultan’a verilen kızın görevi Kızılbalara casusluk ederek yolda giderken arkalarından kendilerini takip eden Kızılbaşların baskın yapabileceği bir mevkide Edil Sultan’ın konaklamasını sağlamaktır. İçinde kötülük olmayan ve verdiği dostluk sözüne sadık olan Edil Sultan kızın niyetini anlayamaz. Destan metninde bu niyet açıkça belli edilmese de Edil Sultan’ın yanına verilen kızın ardından Kızılbaşların baskın yapıp Edil Sultan’ı esir etmeleri düşünüldüğünde kızın bir casus olduğu anlaşılır. Kızılbaşlara esir düşen kahraman atıldığı zindanda vefat eder.

Bazı destanlarda kahraman zaten evlidir; ancak bu evlilik çeşitli sebeplerle kesintiye uğrar ve kahraman eşini yeniden elde edebilmek için mücadele vermek zorunda kalır. Koplanlı Batır Destanı’nda merkezi kahraman konumunda olan Koplanı destanın başında evli bir kişi olarak yer almakla birlikte yetişkin insan durumundadır. Dolayısıyla doğum öncesi, sonrası, çocukluğu, ergenliği ve erginleşmesi hakkında bilgi sahibi olunamayan Koplanlı Batır, evli bir yetişkin olarak destanda yer alır. Destanın çatışmasını yaratan düşman unsur olan ve aynı zamanda kahramanın maceraya çıkışına sebep teşkil eden zalim hükümdar Alşanır Han’ın düzenbazlığı nedeniyle zindana düşen Koplanlı Batır’ın macerasındaki amaç Alşanır Han’dan intikam almaktır. İntikam arzusuyla ilerleyen destan metninde Karlıgaş adındaki kadın zeki, becerikli, eşinin yanında yer alan yapısıyla maceranın düğümlendiği noktalarda devreye girerek çözümü sağlayan yardımcı unsur olarak varlık gösterir. Karlıgaş bir eş olarak destan metninde ilk kez eşi Koplanlı Batır’ın zindana düşmesinin ardından ortaya çıkar. Koplanlı Batır’ın zindanda kelepçeli bir vaziyette demir parmaklıklar ardında çaresiz olduğunun bildiğinden onun kurtuluşu için arabacılar vasıtasıyla eşine ilettiği içinde eğe bulunan ekmek sayesinde Koplanlı Batır özgürlüğüne kavuşur.

Koplanlı Batır eşi sayesinde kurtulduğu hapisten çıkınca kendisini bu vaziyete düşüren Alşanır Han'dan intikam almak için yanına destek olacak bir unsur aramaya koyulur. Bu maksatla Mamay Mirza'ya ulaşır. Mamay Mirza bir vakit kendisiyle yaşamasını fırsat kalırsa da öcünü alması için ona yardımcı olacağını söyler. Koplanlı Batır bu teklifi kabul eder ve hem Mamay'ın yanında yaşar hem de onunla birlikte pek çok mücadeleye katılarak yararlılık gösterir. Mamay Mirza sözünü tutar ve Koplanı Batır'ın hizmetleri karşılığında ona kırk atlı adam verir. Kırk atlı adam ile yurduna doğru yola koyulan Koplanlı Batır yolda yılkıcılarla karşılaşır. Yılkıcılar da bu kişinin kim olduğunu bilmeden Alşanır Han'dan, Koplanlı ile ondan geriye kalan Karlıgaş'tan bahsederler. Yılkıcılardan haber soran Koplanlı Batır yurdun Alşanır Han'ın zulmü altında olduğunu, eşi Karlıgaş'ın da zulümlerden nasibini aldığını; çünkü Alşanır Han'ın Karlıgaş ile evlenmek için baskı yaptığını anlatırlar. Koplanlı Batır duyduklarına çok üzülür ve ilk iş olarak eşi Karlıgaş'ın evine doğru yola koyulur.

> Kele kele buga bir yılkışılar yolıgadı. Koplanlı yılkışılardan habar soraydı. "Ey, ne haber bolsın elde, deydiler yılkışılar, Alşañır değen hanımız bar. Tuvra ertimizdi yep, süegimizde yetti. Ol da dümp boladı. Koplanlıdıñ pişesi Karlıgaş pan anasına körsetpegen zıkısı kalmadı. Şaşları şıgırgış, kolları kesev bolıp kalaganlar. Alşañır Karlıgaştı alayak boladı değen habar da yuredi, tek ol kıskayaklı onı eş etpes", deydiler yılkışılar. Koplanlı bu habarlardı esitip, aşuvlangavan tuvra bugınadı. Yöneydi taga. Keşte özinin üyine Karlıgaş yaşap kalgan üyge keledi.
>
> Gele gele buna yılkıcılar karşılaşır. Koplanlı yılkıcılardan haber sorar. "Hey, ne haber var ülkede, dediler yılkıcılar." Alşanır adlı hanımız var. Doğru etimizi yiyip, kemiğimize yetti. Bir Koplanlı Batır var idi. onu da kaybetti. O da sus pus oldu. Koplanlı'nın eşi karlıgaş ile anasına göstermediği üzüntüsü kalmadı. Saçları süpürge, elleri bellerinde bağlı kaldılar. Alşanır Karlıgaş'ı alacak olur adlı haber de gelir, ancak o kadın onu eş etmez, dediler yılkıcılar. Koplanlı bu haberleri işitip öfkesinden bunalır. İlerler daha. Gece kendisinin evine Karlıgaş'ın yaşadığı, kaldığı eve gelir (ND, 2014: 183).

Karlıgaş kapısına gelen kişinin eşi olduğunu tanımaz, ancak yoldan gelen bir Tanrı misafiri olması sebebiyle bu kişiyi içeriye buyur eder. Karlıgaş bu yabancıya yiyecek, içecek ikram eder. Koplanlı sırtında bir şeyin kendisini çok rahatsız ettiğini söyleyip Karlıgaştan oraya ateşte kızdırılmış demirle dağlamasını rica eder. Karlıgaş da bu adama yardımcı olmak için denileni yapar ve adamın sırtındaki beni görünce bu kişinin kendi eşi Koplanlı Batır olduğunu anlar. İki âşık kucaklaşıp dertleşirler. Koplanlı Batır yurduna ve eşinin yanına gelmekteki maksadının Alşanır Han'dan öcünü almak olduğunu anlatır. Sabah olunca

Karlıgaş'a eziyet etmeye Alşanır Han'ın hanımı gelir. Eşi tarafından tembihli olan Karlıgaş, Koplanlı'nın geldiğini haber verince Alşanır Han'ın eşi buna inanmaz ve Karlıgaş'ın Koplanlı'ya layık olmadığını, asıl kendisinin öyle bir ere layık olmasına karşın Koplanlı'nın zindanlarda çürüdüğünü söyler. Bu sözler devam ederken birdenbire Koplanlı ile yanındaki kırk yiğit görünür ve Alşanır Han'a hücum ederler. Arbede esnasında Koplanlı, Alşanır Han'ın başını keserken Karlıgaş da Alşanır Han'ın hanımın başını keser. Bu yönüyle Karlıgaş bir çeşit alp kadın vasfına sahiptir ve eşiyle birlikte mücadele verir.

Koplanlı Batır Destanı merkezi alp tipi olan Koplanlı'nın zalim hükümdar Alşanır Han tarafından hileyle tuzağa düşürülmesi olayıyla başlar. Bu olay neticesinde Koplanlı Batır mücadeleye başlar ve destan macerası da başlamış olur. Çeşitli badireler atlatıp yurduna dönen ve Alşanır Han'dan öcünü almaya çalışan Koplanlı Batır eşi Karlıgaş'ın da yardımlarıyla amacına ulaşır.

> Karlıgaş kolına kılış alıp Koplanlıdıñ aldına şıgadı em bayınnıñ zöñisinnen ıslaydı. Sol zamanda Koplanlı pişesinnen soraydı: "töbedeki korazdın basın alayıma, tömendeki tavıktıñ basın kagıp alayıma?" Sonda pişesi aytadı: "Tavıkka men özim maga etkendi etermen artığı mınan, sen korazdı soymatala". Koplanlı betir Alşañır handı karaldıdın işi men bir etip, mısık şışkayadı kuvganday etip kuvalap ıslap, basın kagıp aldı deydi. Koplanlı yoldaşlarına kaytıp keleyatkanda Karlıgaş da hannıñ pişesin basın tayakka ilip ekelip Koplanlıdıñ kolına ıslattı deydi. Karlıgaş elinde kılıçla Koplanlı'nın önüne çıkar ve adamın üzengisinden tutar. Orada Koplanlı karısından sorar: "Tepedeki horozun başını mı, aşağıdaki tavuğun başını mı vurup alayım?" Karısı cevap verir: "Tavuğa ben özüm bana edeceğimi ederim, fazlasıyla, sen horozu kesme". Koplanlı kahraman Alşanır Han'ı avlunun içi ile bir edip, kedinin fareyi kovaladığı gibi kovalayıp tutup başını vurup aldı dedi. Koplanlı arkadaşlarına dönüp geleceğinden Karlıgaş da hanın karısının başını değneğe bağlayıp getirip eline tutturdu dedi
>
> (ND, 2014: 185).

Kahramanın eşinin oldukça akıllı ve sadakatli olduğu görülür. Karlıgaş eşini zindandan çıkarmak için külle unu karıştırıp yaptığı ekmeğin içine koyduğu eğe vasıtasıyla akıllıca davranıp eşini kurtarır. Karlıgaş yıllarca yurda dönmeyen eşini sadakatle bekler ve eşi geldiğindeyse yine onun yanında yer alarak başlarına bu işleri getiren Alşanır Han'ı öldürürler. Akıllı, becerikli, sadakatli bir eş olan Karlıgaş alp tipi kadın niteliğinde bir eş olarak kahraman eşi niteliklerine sahiptir.

Kahramanın eşinden bahsedilen bir diğer Nogay destanı ise Bozyiğit Destanı'dır. Bu destan hem bir aşk hem de bir kahramanlık destanıdır. Destanın merkez konusunu oluşturan olay Bozyiğit'in sevgilisi Savbavmal'a kavuşmaya çalışmasıdır. Birbirlerini düşte görüp sevdalanan âşıklar kavuşacakları günü beklerler. Bu destanda aşk konusunun kahramanlığa dönüştüğü nokta zalim hükümdarın yer almasıdır. O sözünde durmayan, sahtekarlık eden, çeşitli oyunlarla insanları tuzağa düşüren bir lider konumundadır. Bu davranışlardaki bir hükümdarın halk tarafından da sevilmeyeceği aşikâr olup destan kahramanının mücadelesi bir nevi halka zulmeden kötü lidere karşıdır. Savbavmal'ı bulmak için yollara düşen Bozyiğit uzun bir zaman sevdiğini arar ve sonunda onun şehrine varıp yanına ulaşır. Sevgilisi Savbavmal'ın da kendisini seviyorsa onu içeri alması gerektiğini söyleyen Bozyiğit'i Savbavmal içeri alır. Onların birbirine kavuşmasını gören saray kızları çok sevinirler ve bu iki aşığın birbirine denk olduğunu bildirmek için onlara güzellemeler söylerler.

Bozyigit yârin tavıp üyge kiredi. Eki aşıktın raskanına kuvanıp kızlar yırlaydılar	Bozyiğit yârini bulup eve girdi. İki aşığın kavuşmasına sevinen kızlar yırladılar:
Biriñ narat	Biriniz inci
Birin mercan	Biriniz mercan
Tizilipsiz yaruv yar	Dizilmişsiniz sevgili yar
Biriñ altın	Biriniz altın
Biriñ kümis	Biriniz gümüş
Kosılınız yaruv yar	Katılınız sevgili yar
Biriñ kün	Biriniz gün
Biriñ ay	Biriniz ay
Kosılınız yaruv yar	Katılınız sevgili yar
Zamannın artı bolgışay	Zaman artık geçiyor
Ayrılmanız yaruv yar	Ayrılmayınız sevgili yar

(ND, 2014: 63)

Bozyiğit bir kahraman olarak destan macerası içerisinde sevdiğine kavuşmak için mücadele veren bir alptir. Onun çabaları sevgilisinin hükümdar olan babasının düzenlediği sahte düğün neticesinde amacına ulaşamasa da bu yolda sarf ettiği emek göz ardı edilemez. Bozyiğit kadar sevgilisi Savbavmal da aşığına kavuşmak için mücadele verir. Babası bir hükümdar olmasına rağmen onu karşısına alır ve Bozyiğit'i sevdiğini söyler. Bu sözleri düzenlenen sahte toydaki üst düzey kişilerin önünde, bir mecliste söyleyerek orada bulunan hiç kimseden çekinmediğini gösterir. Bozyiğit'in idam edilmesinin ardındansa Savbavmal intihar eder. Bütün bunlar değerlendirildiğinde Savbavmal'ın bir kahraman sevgilisi olmasıyla sevdiğine sadakatle bağlı, korumacı ve mücadeleci yapısı onun da bir alp kadın vasfı taşıdığını göstermektedir.

Nogay destanları içinde Türk destanlarında olduğu gibi olağanüstü kişilerle ya da han kızlarıyla kurulmaya çalışılan evlilikler dikkat çeker. Bu bağlamda kanda bulunan kuta yüklenen anlam aşikâr olur. Dolayısıyla kahramanın evleneceği kişinin de en az kahraman kadar kudretli olması aranan bir niteliktir. Bunun haricinde bazı kahraman eşleri ise olağanüstü ya da hükümdar kızı olmasa da alp niteliği taşımakla üstün meziyetlere sahiplerdir. Kahraman nasıl ki alp tipinin en yüce vasfıysa onun eşi de aynı şekilde kadın alp tipinin yüce niteliklerine haizdir.

4.1.18. Kahramanın Yurdunda Dönmesi

Destanların meydana getirilmesinde belirli bir amaç vardır. Toplumu derinden etkileyen bir olayın merkezi şahıs etrafında şekillendirilmesiyle oluşturulan destanda kahramana yüklenen bir gaye mevcuttur. Kahramandan beklen de maceraya başlangıç oluşturan o amaca ulaşmasıdır. Hedefi doğrultusunda harekete geçen merkezi tipten, macerası sonunda elde edeceği zaferle yurduna geri dönmesi, halkıyla birlikte huzur içinde yaşamına devam etmesi beklenir. Kahramanın destanda kendisine biçilen rol her ne olursa olsun onun asıl hedefi kendi sınırlarını aşmak suretiyle topluma önderlik edebilmektir. Bu gayeyle yola koyulan kahraman muzaffer bir şekilde geri dönmek arzusundadır.

> Tanrısal ve insani iki dünya ancak birbirinden farklı olarak resmedilebilir –yaşam ve ölüm, gece ve gündüz gibi ayrı. Kahraman bildiğimiz ülkeden karanlığa doğru yola çıkar; orada macerasını tamamlar ya da yine basitçe bize olan bağlarını kaybeder, hapsedilir ya da tehlikeye düşer ve dönüşü o öte bölgeden bir dönüş olarak anlatılır. Yine de –ve işte mit ve simgeyi anlamak için temel bir anahtar- iki krallık arasında birdir. Tanrıların alanı bildiğimiz dünyanın unutulmuş bir boyutudur. Ve isteyerek

ya da istemeyerek o boyutun araştırılması, kahramanın yaptıklarının tam anlamıdır (Campbell, 2000: 249).

Destan kahramanı için maceraya atılmak karşı konulamaz bir mecburiyettir ve bu yolculuğu kahraman kendiliğinden istemese bile şartların zorlaması sebebiyle gerçekleştirmek zorunda kalır. Kahramanın serüveni kendi benliğinin sınırlarını aşmak ve özündeki değerlere ulaşarak dönüşmekten oluşur. Kahraman kadar kahramanın içinden çıktığı toplum da aynı şekilde sınırlandırıldığı çıkmazlardan kurtulmak ve özgürleşerek özündeki değerleri gün yüzüne çıkarmak gayesindedir. Bu bağlamda toplumla kahraman bir ruh bütünlüğü yaşar ve kaosun bitip düzenin hâkim olması adına macera başlar. Kahramanın macerasının belli bir amacı vardır. Bu amaç uğruna atılan adımlar, kazanılan zaferler neticesinde merkezi tipin kahraman olduğu anlaşılır. Merkezi tip için ulaşılması gereken son merhale amacında muvaffak olarak toplumuna geri dönmektir. Bazı destanlarda kahraman uğruna mücadele ettiği değerler için yurda dönemeden can verir; ancak burada önemli olan yalnızca yolun sonuna varmak değil yolda geçirilen sürede kazanılan şan ve şerefin kalıcı etkisidir. Destanlarda merkezi tip zafere ulaşmasa da macera yolunda toplumun onay vereceği olumlu davranışları sergileyerek ilerlemesi, onun bir alp tipi olarak kendinde barındırması gereken hususiyetleri ortaya çıkarması kahraman olması için yeterlidir.

Türk destanlarında kahramanın amacı hiçbir zaman yalnızca zengin olmak, adını duyurmak ya da bir yöneticilik elde etmek için değildir. Kahraman adını duyurmak ister; ancak bunu şanına yaraşır bir şekilde yapmalıdır ki o zaman topluma mâl olabilsin, nam salabilsin. Kahraman macerasının sonunda zengin olabilir ya da hanlık, beylik gibi bir mevki elde edebilir; ancak burada da yine değerler sistemine uygun bir şekilde hareket etmesi gerekir ki onun kahramanlığına leke düşmesin. Nitekim destanlarda mücadele gerektiren konu her ne olursa olsun merkezi tipin asıl hedefi şeref kazanmaktır. O yüz yıllar sonra dahi hafızalarda adaletiyle, ahlakıyla, cengâverliği, kıvrak zekâsı ve hünerleriyle iz bırakacak bir ideal insan tipi olmaya çalışır. Destan kahramanının özellikle epik nitelikli destanlarda amacı şahsi gibi gözükse bile toplumsal çıkarlar içindir. Onun düşman unsurlarla savaşı toplumun başına gelen ve gelecek olan felaketleri yok etmek adınadır.

Destan kahramanlarının serüven boyunca attıkları her adım, aştıkları her eşik özel bir anlam ifade eder ve amaca giden yolda birer basamak teşkil eder. Merkezi tipin düşmanlarını bertaraf edip zafer kazanarak yurduna sağ dönmesi beklenen bir durumdur. Bunu gerçekleştiren kahraman çaresizlik içindeki halkını kurtarmış ve artık gelecek günlere

umutla bakılabilmesini sağlamıştır. Oğuz Kağan Destanı'nda Oğuz'un altı oğlu arasında yurdunu pay ederken sarf ettiği sözler dünya üzerinde yaptığı eylemlerden tatmin olmuş bir insanın sözleridir. "Ey oğullarım, ben çok aştım, çok vuruşmalar gördüm, çok kargı ve çok ok attım, atla çok yürüdüm, düşmanları ağlattım, dostlarımı güldürdüm. Ben, Gök Tanrı'ya (borcumu) ödedim. Şimdi yurdumu size veriyorum" (Bang ve Rahmeti, 1936: 33). Oğuz Kağan, bu sözleriyle oğulları arasında yurdunu taksim etmesinin ardından artık kendi adına dünya üzerinde güdeceği bir gaye kalmadığını ve yapması gerekenleri yaptığını anlatır. Bu noktada Oğuz Kağan'ın macerasında hedeflediği amaca ulaştığını ve yurduna sağ salim geri dönmüş olduğu anlaşılır. Oğuz Kağan'ın son sözlerinden anlaşılması gereken bir diğer nokta ise onun maceralarının manevi boyutunun olduğudur. Gök Tanrı'ya borcunu ödediğini söyleyerek ilahi kudretle arasında bir akit bulunduğunu ve buna sadık kalarak yapmış olduğu fetihleri Tanrı'nın isteği üzerine gerçekleştirmiş olduğunu ifade eder. Tanrı'nın desteğiyle başarı elde eden bir kahraman olduğuna atıfla destan kahramanın yalnızca bu dünyayla değil, öte âlemle de ilişki içinde bulunduğu dikkat çeker. Dolayısıyla kahraman iki dünya arasında bir elçi, toplumun maddi dünyası ile manevi bağının devamlılığını sonsuzlukla birleştirecek bir aracıdır.

Destan kahramanlarının bir amaç uğruna çıktıkları yolculukta aradıkları asıl unsur kendileridir. Nitekim toplumların kaos dönemlerinde aradıkları huzur da iç huzura dönebilmek olduğundan bunu sağlayabilecek bir aracıya ihtiyaç duyulduğunda bu gereksinim kahraman kimliğinde ete kemiğe bürünür. Ferîdüddin Attar'ın Mantıku't Tayr adlı eserinde kendisine padişah arayan kuşlar Hüdhüd kuşunun öncülüğünde toplanır, çok uzun ve meşakkatli bir yolculukla Kaf Dağının ardındaki Simurg adlı kuşa ulaşmaya çalışırlar. Dünyanın her yerinden bu yolculuğa katılan kuşların yalnızca otuz tanesi yolculuğu tamamlar. O anda bir ses işitilir ve önlerinde beliren aynada Simurg, yani kendileri görünür.

> Kuşlar ya da kahraman açısından geldikleri yolun sonunda buldukları, aynadır. Aradıkları hakikat kendileridir. Peşinden koştukları padişah veya Simurg kendi varlıklarıdır. Esasında yolculuk kendilerinde başlamış, kendilerinde bitmiştir. Yolda kalan kuşların kaçırdığı ödül büyüktür. Yola devam etmeye cesaret edenler büyük bir nimetle ödüllendirilir. Hakikate kavuşurlar. Kahramanın çektiği çilelerin karşılığı burada ödenir. Sonsuz yolculuğa çıkan kahraman, dünyada karşılığı olmayan yüce amacına ulaşır (Sümer, 2021: .45).

Simurg'u arayarak kuşların aynaya ulaştıklarında Simurg'a ulaşmış olduklarını işitmeleri ve böylece aynadaki yansımanın aslında topluca uçan, kendilerinden oluşan otuz

kuştan ibaret kümenin olduğunu görmeleri, ulaşmaya çalıştıkları hakikattir. Simurg'u ararken kendisine ulaşan kuşlar gibi toplumlar da aradıkları hakikati kahraman önderliğinde macera boyunca bulmaya çalışırken sonuçta kendilerine ulaşırlar. Bu bağlamda destanlar aracılığıyla toplumların öz değerlerine, öz bilinçlerine ulaşmalarını sağlayan kişi kahramandır ve onun maceradan dönüşü kendine dönüşü, toplumların ise öze dönüşüdür.

Destanlarda yer alan her bir kahramandan beklenen maceraya çıkış amacını gerçekleştirmiş olarak yurduna sağ salim dönmesidir. Bu sayede zaferle yurda dönen kahraman içinden çıktığı toplumun aradığı huzuru ve refahı da onlara getirmiş olur. Ancak kahramanların serüven esnasında çeşitli zorluklarla karşılaşmaları onların hayati tehlikelerle karşılaşmalarına ve bunları atlatamamaları durumunda da yurtlarına dönememelerine neden olur. Kahramanlar macera boyunca çeşitli düşmanlıklarla mücadele etmek zorunda kalırken zaman zaman olağan ya da olağanüstü yardımcı tiplerin desteğini de alırlar. Bazı kahramanlar ise düştükleri zor durumlardan yalnızca kendi çabalarıyla kurtulmak isterler. İşte böyle zamanlarda kahramanın kendi başına hareket etmek konusundan ısrarcı davranması genellikle onun felaketine sebep olur. Bu durumda yurduna geri dönemeyen kahraman bertaraf olur ve destan zaferine ulaşamaz.

Düşman unsurlarla savaşını yalnız başına gerçekleştirmek isteyen kahramana Dede Korkut Destanları'ndan Salur Kazan'ın Evinin Yağmalanması Destanı'nda rastlanır. Bu destanda Salur Kazan bir ziyafet düzenler ve ardından yanındaki beylerle Ala Dağ'a ava çıkar. Yurdun koruması için Gürcistan ağzına oğlu Uruz'u bırakır. Salur Kazan'ın beyleri ile birlikte ava gittiğini yurdun korumasız kaldığını öğrenen Şökli Melik baskın düzenler. Baskın sonucunda Salur Kazan'ın oğlu Uruz'u, eşi Burla Hatun'u ve hatunun yanındaki kırk kızı alıp zindana atarlar. Şökli Melik'in adamlarıyla savaşan Karaçuk Çoban bu mücadelede iki kardeşini şehit verir ve kendi çabasıyla düşmanı kovalar. Rüyasında yurduna bir hâl geldiğini anlayan Salur Kazan gelip baktığında olanları Karaçuk Çoban'dan öğrenir ve düşmanın peşine düşer. Düşmanla yalnız başına savaşmak isteyen Salur Kazan bir ağaç dibine Karaçuk Çoban'ı bağlar ve yola çıkar.

> Kazan fikir eyledi, aydur: Eğer çoban ile varacak olur isem kalın Oğuz bigleri benüm başuma kakınç kaharlar, çoban bile olmasa kazan kâfiri alamaz idi dirler ddi. Kazana garet geldi çobanı bir ağaca sara sara möhkem bağladı, eylendi yorıyı virdi. Çobana aydur: mere çoban karnun acıkmamış iken gözün kararmamış iken bu ağacı koparı gör, yohsa seni bundan kurtlar kuşlar yir didi. Karaca Çoban zarb eyledi, kaba ağacı yeriyle yurduyle kopardı, arkasına aldı Kazanunardına düşdi. Kazan bakdı gördü ki çoban ağacı arkasına almış gelür (Ergin, 2016: 105).

Salur Kazan'ın düşman üzerine çoban ile değil de yalnız gitmek istemesindeki amaç kendisinin zafere ulaşmasının ardından beyler arasında "çobanın yardımı olmasa kazanamazdı" gibi bir söylentinin çıkmasını istememesidir. Karaçuk Çoban'ın ısrarlı davranışı, ağacı yerinden söküp sırtlayarak beyinin ardına düşmesiyle bu çobanın gücü, kuvveti ve inancına değer veren Salur Kazan mücadelesi için çobanın yardımını kabul eder. Bu destana benzer şekilde zorlu durumlarla karşılaşan destan kahramanın yardımları reddetmesi hadisesi Nogay destanları içinde Edil Sultan Destanı'nda yer alır. Bu destanda Kızılbaşlara esir düşen Edil Sultan'ı kurtarmak isteyen yoldaşı Karasay'ın tüm yardımlarını reddeden Edil Sultan zindanda can verir. Burada da kahramanın yardım istememesinin sebebi yurda döndüklerinde yoldaşının: Yardımım olmasa kurtulamazdın diye bir söylentinin halk içinde yayılması ve bu durumla karşılaşmaktansa Edil Sultan'ın ölmeyi tercih etmesidir.

Destan kahramanlarının var olma sebepleri toplumca kabul gören güzel davranış kalıplarının kahraman bedeninde yaşatılmasıdır. Bu sayede hem milli değerler bütününün temsilcisi hem de doğru davranışlarıyla üst düzeyde bir insan olan kahraman nitelikleri gelecek kuşakların kişiliklerine aktarılmaya çalışılır. Kahramanın niteliklerine dair bilgiler ise kahramanın maceraya atılmasının ardından belirir. Kahramanın maceraya çıkış amacı her ne olursa olsun asıl gayenin şan kazanmak, şerefli anılmaktır. Onlar bu amaçlarla çıktıkları yoldan amaçlarına ulaşmış bir şekilde dönmek isterler. Şan ve şerefini kaybedeceğini düşünen kahramanlar kendi çabalarıyla kurtulamayacakları zorlu durumlarla karşılaştıklarında bile yardım kabul etmeyip gerekirse ölmeyi tercih ederler.

Nogay destanları içinde kahramanların yurda dönüşleri ya da yurda dönmeden vefat etmeleri kahramanın macerası sonunda işlenmektedir. Bu destanlardan bir olan Aysıl'ın Oğlu Ahmet Destanı'nda kahraman Ahmet'in yurda dönüşü işlenir. Kalmıklar ile olan savaşa katılmak maksadıyla çıktığı macerada Ahmet başarılı olur; ancak bu aşamadan sonra savaşta yanında yer aldığı ve başarı gösterirse kızı Şaarbek'i kendisine vereceğini söyleyen Yanbek Han'dan sevgilisini almak için ikinci bir maceraya atılır. Yanbek Han sözünde durmayıp savaş sonunda kızını bir başkasıyla evlendirmek ister ve hatta düğün de yapar. Bu esnada yetişen Ahmet, sevgilisi Şaarbek ile Han'ın kalesinden kaçarlar. Acımasız Han âşıkların peşine askerlerini ve oğullarını gönderir. Ahmet her birisiyle tek başına savaşıp başarılı olur. Bu aşamadan sonra Şaarbek ile mutlu bir yaşam sürdüğü destanda anlatılır.

Mennen elge, kart anam man anamga salam ayta barınız. Şaarbek te erkinli boldı. Atası Yanbek hannıñ zorlıgınnan kutıldı. Maga yanı avırgan edem meni keerden de tabar! Sonı aytıp Ahmet Şaarbegine kaytıp keledi. Sol yerde Şaarbek ayttı:

__Seni ölip tüsimde körip turı edim.

__Ölmesen de tüsin ak. Men yañil yaralangan edim. Sonı man Aysıdıñ ulı erüve Ahmet süygen Şaarbegi men kavışıp oñıp ösip yaşap kaladı.

Benden ülkeye, yaşlı anama ve babama selam söyleyiniz. Şaarbek de rahatladı. Bebesı Yanbek Han'ın baskısından kurtuldu. Sıkıntıda olan insan beni her yerde bulur! Böyle söyleyip Ahmet Şaarbek'ine dönüp geldi. Orada Şaarbek söyledi:

__Seni düşümde ölmüş görüyordum

__Ölmesem de düşün temiz. Ben hafif yaralanmış idi. sonunda Aysıl'ın oğlu güzel Ahmet sevdiği Şaarbek'i ile kavuşup iyileşip yaşar

(ND, 2014: 56).

Yanbek Han'ın Şaarbek ve Ahmet'i yakalatmak için gönderdiği adamlarıyla savaşan Ahmet sağ kaburgasından ölümcül olmayan bir yara alsa da mücadeleyi kazanır. Şaarbek'e geri döner ve birlikte yaşamaya başlarlar. Destan metni Ahmet'in zaferiyle ve âşıkların kavuşmasıyla son bulur. Kahraman kalıbının son iki maddesine dair herhangi bir bilgi ile destan devam etmediğinden âşıkların kavuşması ve Ahmet'in düşmanlarını alt etmesiyle destan sonlanır.

Edige Destanı'nı incelendiğinde bu destanda da kahramanın yurda dönüşü işlenen konular arasındadır. Kahramanın macerasının mücadele unsuru kötü bir lider olan Toktamış Han'a karşı savaştır. Toktamış Han ile yapılan mücadeleler Edige ailesinin soy silsilesince devam eder niteliktedir. Bu bağlamda maceranın asli itiş gücü de Toktamış Han olur. Edige'nin babası Kutlu Kaya, Toktamış Han'ın doğancısıyken başlayan iki aile arasındaki düşmanlık Toktamış Han'a ait olan bir doğan yumurtasının Şahtemir Han'a Kutlu Kaya'nın vermesiyle başlar. Kutlu Kaya'yı ve ondan gelen nesli öldürme gayesiyle hareket eden Toktamış Han, destan kahramanı Edige için de aynı öç alma duygusunu sürdürür. Toktamış Han'a karşı mücadele veren, ancak babası gibi ondan uzak diyarlarda yaşamak zorunda kalan Edige'nin başından geçenleri Edige'nin oğlu Nuradin bir arkadaşından öğrenir. Öğrendikleri üzerine Toktamış Han'dan intikam almak amacıyla babası Edige ile birlikte Toktamış'a savaş açar. Toktamış Han iile savaşmak için Şahtemir Han'dan asker almak ister. Bunun üzerine Şahtemir Han askerlerinden bir kısmını Nuradin'e verir ve savaş hazırlıkları başlar.

Bir kün Nuradin bir yoldaşı man ilinisedi. Sonda yoldaşı aytadı: “Sen meni korlama atañ Edigedi elinnen kuvgan Toktamıska yiğit bol!” Nuradin üyüne kelip atasına: “Toktamıskan öş alayık” dep kanıgadı. Sonda Edige, Şahtemir Hannan esker tileydi, ol da bir az esker beredi. Edige yol şıgadı. Toktamışkıñ yurtına keledi.

Bir gün Nuradin bir yoldaşı ile karşılaşır. Orada arkadaşı der ki: “Sen beni horlama da, baban Edige’yi ilden kovan Toktamış’a yiğitlik yap.” Nurdin eve gelip babasına: “Toktamış’tan öç alalım” diye bağırır. O zaman Edige, Şahtemir Han’dan asker ister. Bir miktar asker verir. Edige yola çıkar. Toktamış’ın yurduna gelir (ND, 2014: 110).

Ediğe bu savaşta Şahtemir Han’dan aldığı az sayıdaki askeri çok göstermek için onları gece olduğunda ateşin etrafında durmadan dolaştırır. Bunu gören Toktamış Han’ın askerleri Edige’nin çok fazla sayıda askeri olduğunu düşünüp korkuya kapılırlar ve ansızın üstlerine gelen Edige’nin askerlerine yenilirler. Bunu gören Toktamış kaçarak kurtulmak ister ve savaş meydanından ayrılır. Toktamış Han’ın kızlarını esir olarak alan Nuradin, döndüğünde bu kızlarla evlenmek ister. Nuradin, kızları babasına emanet edip Toktamış’ın kellesini almaya gider. Saklanan Toktamış’ı gizlendiği sazlıkta bulan Nuradin onu öldürür. Toktamış’ın kellesiyle birlikte yurda dönen Nuradin kızlarla evlenmek istediğinden gidip onların durumuna bakar. Bu sırada Yanbay’ın oyununa gelen Nuradin, kızların karınlarının şişliğinin sebebini karınların sakladıkları küçük yastıktan olduğunu anlamaz ve babasının kızları hamile bıraktığı yalanına inanıp babasını yurttan kovar. Yanbay adlı sözde yoldaşın Nuradin’i kandırması sonucu Edige yıllardır emek verdiği, mücadele ettiği yurdundan kovulur.

Yanbay şavıp Toktamıstıñ eki kızına keledi. Sizin atanız Toktamıstı Nuradin öltirdi. Özide keleyatır. Ol sizi olca etip alayak bolar. Siz kursagıñızga kişkey yastık saklap, yüklidey bolıp turıñız. “Ne bolgan dep sorarda ne bolsa atañ edigeden bolgan” desiz.

Yanbay koşup Toktamış’ın iki kızına gelir. Babanız Toktamış’ı Nuradin öldürdü. Kendisi geliyor. O sizi köle olarak alacak. Siz karnınızın üzerinde küçük yastık koyup hamile gibi durunuz. Ne oldu diye sorarsa, “Ne olmuşsa baban Edige’denolmuştur” dersiniz (ND, 2014: 112).

Haksız yere suçlanan Edige’nin masumiyetine inanmayan Nuradin yurda başkanlık ederken bir vaka yaşanır ve bunun üzerine babasının suçsuz olduğunu anlar. Bu olaya göre dört kardeşten birinin ayağına keçi çarpınca en küçük kardeş topallar ve ayağına çaput bağlar. Bu çaputa yapışan ateş bir zenginin ot yığınını tutuşturunca o zengin kişi bu topaldan şikâyetçi olup Nuradin’e danışır. Nuradin topal adamı suçlu bulup ona yüklü bir ceza keser. Yaşlı ve topal adam bu duruma çok üzülür ve Edige’nin Nuradi’in babası olduğunu bilmeden

onunla dertleşir. Fakir adamın anlattıklarına göre Nuradin'i haksız bulan ve bir ceza verilecekse bunun dört kardeşe pay edilmesi gerektiğini, kaza neticesinde olayın yaşandığını söyleyerek adamı yeniden Nuradin'e gönderir.

Törenizden töre kalıptı mennen bir avız söz kalıptı. Menim aksak ayağım barmayak edi otka da, pişenlikke de, eger sav ayaklar süyrep eketpegen bolsa. Tölevdi yalgız maga nege saladıñ. Töre tuvra bolgan yok.	Törenizden töre kalmıştı. Benden çift söz kalmıştı. Benim aksak ayağım gitmeyecekti, ateşe de ot yığınına da, eğer sağlam ayaklarım çekip götürmese. Cezayı niye yalnız bana kestin. Töre doğğru işlememiş (ND, 2014: 116).

Topal adamın sözlerini duyunca yanlış bir karar verdiğini, ancak bu denli töreye uygun karar verebilecek kişinin kim olduğunu öğrenmek isteyen Nuradin uzakta yaşlı bir adamın bunları söylediğini öğrenip o yaşlı kişinin babası olduğunu anlar. Babasını bulup geri dönmesini ister.

Üyge kayttagıdey tileydi. Sol zamanda atası aytadı: "Eger sen meni arkañga salığ eketeek bolsañ men bararman" dedi. Ulı atası aytkan sözge razı boladı. Atasın arkasına köterdi. Nuraddinniñ ayakları tizine deyim yerge kirip keledi. Süytip kalay bolsa da üyüne ekeledi.	Oğlu babasına "eve dön" diye rica etti. O zaman babası der"Eğer sen beni sırtında götürürsen ben gelirim" dedi. Gitmeye razı oldu, oğlu da babasının sözüne inanıp razı oldu. Babasını sırtladı. Nuradin'in ayakları dizine kadar yere girmişti. Gire çıka, böylelikle evine alıp gelir (ND, 2014: 116)

Haksızlığa uğrayan Edige, ancak Nuradin kendisini sırtında yurda götürürse geleceğini söyler. Bu sözler üzerine hatasını anlayıp utanan Nuradin babasını sırtına alıp yurda getirir. Böylece destan kahramanı Edige'nin yurda dönüşü sarsılan itibarının iade edilmesi neticesinde gerçekleşir.

Destanda merkezi kahraman tipi olan Edige'nin yurttan ayrılışı ve yeniden dönüşü hakkında varılan yanlış kanının düzeltilmesiyle sağlanır. Destanın bu aşamasından sonra daha çok ikinci kahraman olarak verilen Nuradin'in akıbeti hakkında bilgiler verilmeye devam eder ve merkezi kahramanın durumu hususunda daha fazla malumat aktarılmaz. Ancak merkezi kahraman Edige'nin macerasına konu olan Toktamış Han'ı öldürmesi ve amacına ulaşmasının ardından yanlış anlaşılmalar silsilesi de açıklığa kabvuşunca yurduna huzurla dönmesi kahramanın başarısını gösterir.

Nogay destanlarından bir olan Edil Sultan Destanı'nın macera kısmını Kızılbaşlar üzerine gerçekleştiren savaş oluşturur. Bu savaşta Edil Sultan az sayıdaki askerine karşın çok sayıdaki Kızılbaşlar ile amansız bir mücadele verir. Onun mücadele azmi Kızılbaşların sonunu getirecek gibiyken Kızılbaş Hanı savaşı durdurup dostluk teklif eder. Hilekarca olan bu yaklaşıma kanan Edil Sultan, savaşı kazanmış olmasına karşın kendisine dostluk hediyesi olarak verilen Kızılbaş kızının yönlendirmesine uyarak dönüş yolunda baskına uğrayabilecekleri bir yerde konaklar. Onun bu tedbirsizliği ve yoldaşı Karasay'ın uyarılarını dikkate almayan tavrı Edil Sultan'ın Kızılbaşlara esir düşmesine yol açar. Zindana atılan Edil Sultan buradan kendi imkanlarıyla çıkmadıkça Karasay'ın ya da bir başkasının yardımını kabul edip de hapislikten kurtulma yolunu tercih etmez.

> Yok, deydi Edil Soltan, men seniñ atıña minmeymen. Munnan ketip, elimizge ketek, bir erde işkide oltırganda sen bir aytpasañ bir ayttarsıñ. "Sen men bolmagan bolsam kalyak ediñ. Kızılbastıñ kolında şirip. Seni men ölimnen kutkardım dep. Onı esitkenşe, menim ölgenim kolay." deydi.
>
> Yok, dedi Edil Sultan, ben senin atına binmem. Uradan gidip, ülkemize giderek, bir yerde oturunca sen birinde söylemesen, birinde söylersin: "Sen ben olmasaydım Kızılbaş'ın elinde kalcaktın. Seni ölümden kurtardım der. Onu işiteceğime benim ölümüm yeğdir" dedi (ND, 2014: 134).

Karasay iki defa gelip Edil Sultan'ı zindandan kurtarmak istediyse de ikisinde de Edil Sultan reddeder. Bunun nedeni olarak da memlekete döndüklerinde günün birinde Edil Sultan'ın kurtuluşunu Karasay kendine mal eder endişesi öne sürülür. Bir kahraman olarak Edil Sultan'ın zorlu durumlardan kendi çabası olmaksızın kurtulması onun kahramanlığına, alplığına leke düşürmek olacağından bunu yaşamaktansa Edil Sultan düştüğü Kızılbaş zindanında ölmeyi tercih eder. Nitekim sonunda tüm yardımları reddeden ve zindandan kendi çabasıyla çıkamayan kahraman burada vefat eder.

Koplanlı Batır adlı Nogay destanında maceraya çıkan kahramanın yurduna döndüğü görülür. Merkezi alp tipinde yer alan kahraman Koplanlı Batır'ın varlığından rahatsız olan Alşanır Han ve Nogay beylerinin anlaşmaları neticesinde Koplanlı Batır içinden sağ çıkmanın mümkün olmadığı bir görevle vazifelendirilir. Bir sultana iletilmek üzere kendisine mektup verilen Koplanlı Batır yola çıkar, denilen sultana ulaşır. Mektupta Koplanlı Batır'ın görüldüğü yerde hapsedilmesi Alşanır Han tarafından emredildiğinden bu mektubu teslim alan sultan Koplanlı Batır'ı kelepçeleyip zindana atar. Eşi Karlıgaş'ın yardımıyla hapisten kurtulan Koplanlı Batır'ın özgürlüğüne kavuştuktan sonraki tek gayesi

kendini bu vaziyete düşüren Alşanır Han'dan intikam almak olur. Alşanır'dan öcünü almak için yanına destek arayan Koplanlı Batır'a Mamay Mirza yardımda bulunur.

Arayna bolgan Mamay	Arayna olan Mmay
Èndigisi anavda	Şimdiki bu günde
Alşañırday namarttan	Alşanır gibi namertten
Beir kegin alasın dep	Kahraman öcünü alsın diye
Kırk betirin beredi	Kırk kahramanı verir.
Alşañırman kas bolıp	Alşanır ile düşman olup
Kırk atlığa bas bolıp	Kırk atlıya baş olup
Èr Koplanlı aldında	Er Koplanlı önünde
Kırk betiri aldında	Kırk kahramanı arkasında
Alşañırdın yurtına	Alşanır'ın yurduna er
Èr Koplanlı yöneydi	Koplanlı Yöneldi (ND, 2014: 182).

Bir süre Mamay Mirza'nın yanında yaşayan Koplanlı Batır burada Nogaylara saldıran Kızılbaş hükümdarı Kasan Han ve askerleriyle mücadele eder. Onların işgal ettiği kaleleri ve yerleri geri alır. Mama Mirza'nın yılkılarıyla sürülerini alıp kaçıran Köbekli adlı adamı da öldürüp sürüleri sahiplerine teslim eden Koplanlı Batır'ın yıllardır sarf ettiği hizmetler karşılığında Mamay Mirza ona Alşanır Han'dan öcünü alması için kırk atlı asker verir.

Koplanlı Batır yanına verilen kırk atlı yoldaş ile dilenci kılığında yurduna gelir. Yolda karşılaştığı yılkıcılardan memlekette Alşanır Han'ın yaptığı zulümleri öğrenir. Alşanır Han tarafından eziyetlere maruz kalan Karlıgaş'ın durumuna üzülen Koplanlı Batır doğruca evine gidip eşiyle konuşur ve sabah olunca da adamlarıyla birlikte Alşanır Han'ı öldürür.

Süytip Koplanlı betir Alşañır handı yenip, köp Nogaydı onıñ zalımlıgınnan kutkarıp, eeli men oñıp yaşap turadılar.	Böylece Kplanlı Batır, Han'ı yenip, birçok Nogayı onun zalimliğinden kurtarıp, ailesi ile mutlu olarak yaşayıp kaldılar (ND, 2014: 185).

Koplanlı Batır öcünü alıp Alşanır Han'dan kurtulduktan sonra eşi Karlıgaş ve annesiyle yurdunda mutlu bir şekilde yaşar. Destan kahramanı Koplanlı Batır yurdundan uzaklaştırılıp bozkırda ve başka memleketlerde yaşamasının ardından yeniden yurduna dönmeyi başarır ve burada ailesine tekrar kavuşur.

Nogay destanlarından olan Mamay Destanı'nda da kahramanın macerasının ardından yurda dönüşü verilir. Mamay'ın yeğeni Akmirza'nın Kırım Hanı tarafından kör edilmesi ve Bekmirza'nın da yine Kırım Hanı tarafından öldürülmesinin öcünü almak için Kırım Hanı'na saldırıya geçmesi ve maceradan zaferle dönüşü destanda işlenir.

Esker de kuvanıp, kaytıp ketedi. Sonu mınan Mamay aladıiñ Kırım hanı mınan davı bitedi. Sonda Mamay alardıiñ aytkan sözi bar etken: Èger Kırımdgı kardaşımız Akmirzadıñ eki közin kor etken, onıñ uvılı Bekmirzadı daragaşka asıp zor etken palvan-Soltan Betir –handı öltirsek, kırk kün toy etermiz'dep. Sonda toy başlandı. Orak üyken nayzaga Betir-hannıñ basın tüylep, töbelge kadaydı.	Askerler sevinip, dönerler. Böylelikle Mmayların Kırım hanı ile olan davaları sona erer. Mamay oradakilere şöyle der: "eğer Kırım'daki kardeşimiz Akmirza'nın iki gözünü kör eden, onun oğlu Bekmirza'yı darağacına asıp eziyet eden Palvan Sultan Batır Han'ı öldürürsek, kırk gün bayram ederiz" der. O zaman toy başlar. Orak uzun bir mızrağa Batır Han'ın başını takıp, tepeye diker. (ND, 2014: 219)

Mamay, yeğeni Bekmirza'yı öldüren ve onun babası Akmirza'yı da kör eden Kırım Hanlarına karşı kazanmış olduğu zaferi kutlamak için toy düzenler. Halkı kendi adının verilmiş olduğu tepeye toplar, Asan Abız da toya gelerek Mamay'a övgüler düzer.

Asan Abız	Asan Abız
Kökşildey Mamay sarpaydı	Gök güvercin gibi Mamay öter
Kölde kuvlar şuvlaydı	Gölde kuğular bağrışır
Köp işinde bir yalgız	Çok içinde biricik
Avlak şıgıp sustaydı	Dışarı çıkıp susar
Küymenleksen köp yamannın	Kümeleşen çok yamanın
Sözi tiygenge usaydı	Sözü tesir etmişe benzer (ND, 2014: 220)

Bu övgülere bakıldığında Asan Abız, Mamay'ı gökgüvercine benzetir. Bu örnekte göğe ait bir unsurla nitelenen Mamay ilahi bir yönün temsilcisi gibi aksettirilir. Gökgüvercin gibi olan Mamay'ı kutlamak için göldeki kuğular da bağrışarak eşlik eder. Kuğu örneğinden de hareketle göksel unsurlara işret edilerek ilahi sistem tarafından da Mamay'ın desteklendiğine dikkat çekilir. Mamay'ın gücü karşısında çok kişinin bile az gücü olduğunda da bahsedilerek onun kahraman kuvvetine sahip olduğu vurgulanır. Asan Abız'ın Mamay'ı övmesi ve bu övgülerde Orak'ın adının geçmemesine Orak içerleyerek sessizce toyu terk eder. Mamay, durumu fark edince adamlarını Orak'ın peşinden gönderir ve onu yeniden toya getirtir. Orak'ın geldiğini gören Mamay da Orak için övgüler düzer ve onun gönlünü alır. Kırım Hanları ile olan meselenin hallolmasının ardından Nogaylara hanlık eden Mamay ülke işleriyle meşgul olur ve halk huzur içinde yaşayıp gider.

Halklar arasında Nogay Hanlıgınıñ üyken sıyı bolgan. Nogaylar ol zamanda köp bolganlar. Koñsı halklar Nogaylardı sıylap turganlar. Ata yurtınıñ bereketine kuvanıp, Mamay berin de tatımlastırmaga tarmasıp turgan.	Halklar arasında Nogay Hanlığı'nın büyük ağaırlığı varmış. Nogaylar o zamanlar çoklarmış. Komşuları Nogaylara hürmet ederlermiş. Ata yurdunun bereketine kıvanıp, Mamay hepsini barıştırmaya uğraşmış (ND, 2014: 221)

Mamay yeğeni ve amcazadesinin öcünü Kırım Hanı'ndan alıp yurduna döndüğünde öncelikle halkı toplayıp kutlama yapar, ardından ise memleket işleriyle meşgul olmaya devam eder. Nogay Hanlığı'nın komşu hanlık ve devletler üzerindeki etkisini bildiğinden soydaş halkların barışını ve birleşimini sağlamak yolunda çaba harcayan Mamay yurduna hizmet ederek yönetimine devam eder. Mamay'ın yönetimi altındaki Nogay halkı bir süre daha huzur ve güven ortamında yaşar. Nogaylar arasında düzen devam eder.

Nogay destanları içinde kısa ancak içerik bakımından etkili öğelere sahip destanlardan bir olan Er Çoban Destanı'nda kahraman Er Çoban cesur ve akıllı yapısı sayesinde Beygazi'nin alıkoyduğu yılkı atlarını alıp Nogay'a geri getirir. Bunu savaşmadan akıl gücü ile yapan Er Çoban yurduna geri döner.

Kaptavlı Biygazi Er Şoban aytkan beredi yeñalmayagan bilip, korkıp, "yılkı da adavıs bolsın, basımız sav kalsa da yaman tuvıl edi" dep aydagan yılkısın taslap, özi kaşıp ketedi. Durısında Er Şoban kasında, yoldaşlarının işinde Biygaıga aytkan.	Koptavlı Beygazi, Er Çoban'ın söylediği kahramanları yenemeyeceğini bilip, korkup "yılkı da yok olursa olsun. Başımız sağ kalsa da kötü değildir" deyip otlanan yılkısını gönderip özi kaçıp gider. Doğrusu Er Çoban'ın yanında betirlerdiñ

birevi de bolmagan. Er Şoban yavı korkıstayak bolıp aytkan. Solay etip, yırav atpay, sokpay, bir adamının kanın tökpey, yılkıdı kırsızlargan alagan yoldaşlarının içinde Beygazi'ye söylenilen kahramanların birisi de yoktur. Er Çoban düşmanı korkutmak için söylemiş. Böyle edip yır söylemeden bir adamın kanını dökmeden, yılkıyı hırsızlardan alır (ND, 2014: 145)

Destanlar değerlendirildiğinde kahramanların yardımcı unsurlarla olan olumlu etkileşimi ve kendi çabaları neticesinde elde edilen zaferler yine aynı unsurların katılımıyla devam ettirilir. Kahraman macerasında başarılı olduysa, tedbirli bir şekilde yurduna döner. Macerası başarılı olsa dahi tedbirsiz davranan, gurura kapılan kahramanın başına felaket gelir ve elde ettiği zafer karşın kahraman bir zorlu durumla yüzleşmek mecburiyetinde kalır. Yine maceraya atılan ancak amacına ulaşamayan kahraman yurda dönemez ve vefat eder. Bütün bunlar göz önüne alındığında kahramanın macerasını tamamlaması tek başına yeterli olmayıp bir de yurda dönmeyi de başarması gerekmektedir. Bunu yapan kahramanlar gerçek başarıyı elde ederler. Diğerleriyse kahramanca mücadelelerinden dolayı şanlı bir anılmayla hatırlansalar da yaptıkları tedbirsizliklerin kötü sonuçları da her daim anımsanır. Kahramanın yurda dönmesini sağlayan bu yardımcı unsurların desteği ve kahramanın kendi dirayetidir. Kritik zamanlarda akli yönü tercih etmesi gereken kahraman bunu yapabildiği ölçüde yurda dönmeyi başarır. Aksi takdirde içine düştüğü zorlu durumdan çıkamayan kahramanın yurda dönüşü mümkün olmaz.

4.1.19. Kahramanın Ölümü

Türk dünyası destanları incelendiğinde merkezi tip etrafında şekillenen olaylar belli bir hedefe ulaşmak için verilen çabanın kültürel çıkarımlarını içerir. Destan kahramanının edebî eser içerindeki vazifesi hedefe ulaşmak için çıktığı yoldan zaferle dönmesidir. Bunu başaran kahramanın varabileceği son noktaya ulaşmasıyla vazifesi de sonlanır. Böylece kahramanın varlığına gerek kalmadığı için onun şahsında birleşen unsurların topluma mal edilebilmesi adına merkezi tip ölür. Kahraman var olduğu sürece macera devam eder, maceranın sonlanması ise kahramanın ölümüyle gerçekleşir. Destan devam edecekse dahi bir kahramanın ölümüyle ona ait olan serüven sonlanır ve bir başka merkezi kahraman ile destan devamı sağlanır.

Geçiş ritüellerinden biri olan doğum-evlenme-ölüm destan kahramanı için de geçerlidir ve son merhalede onun ölümüyle gerçekleşenler, ardından bir başka kahramanla

destan devam ettirilmeyecekse, destanın son kısmını oluşturur. Sıradan bir insandan farklı olan kahramanın doğumu ve hayat yolu nasıl ki farklıysa ölümü de aynı oranda benzersizdir. Kahramanın ölümü sırdan bir zamanda, günlük işlerle meşgulken gerçekleşmez; kahraman macerasının içinde ya mücadeledeyken ölür ya da macerasını tamamladıktan sonra dünya üzerinde yapması gereken bir şey kalmadığında vefat eder.

Kahramanın ölüm şekilleri destan metinlerinde birkaç farklı biçimde yer alır. Bunlardan ilki kahramanın savaş meydanında düşmanla harp hâlindeyken tuzağa düşürülerek öldürülmesi ya da orada esir alınıp daha sonra zindanda ölmesidir. Bir diğeri olağan ya da olağan dışı varlıkların hilekârlıkları neticesinde kahramanın ölümle yüzleşmesidir. Son olarak mücadele esnasında değil de mücadelenin tamamlanmasının ardından yurduna dönen kahramanın dünya üzerinde toplumuna ve kendine ait amaçları gerçekleştirmekle artık gerçekleştirmesi gereken bir başka vazifenin kalmaması neticesinde doğal yollardan ölümüdür. Nitekim kahraman macerasını tamamlasın ya da tamamlamasın onun vefatı, yerine getirilmesi gereken amaçlar uğruna meydana gelir. Bu amaçların asıl sebebi, verilen mücadelenin toplumsal etkisinin büyük olmasıdır. O nedenledir ki kahramanın ölümü yalnız kendi yakınları için değil toplumu için de sarsıcı bir etki yaratır.

Türk destanlarında kahramanın ölümü arzulanan bir durum değildir. Aniden kahramanın ölmesi macerayı kesintiye uğratacağından ve çıkılan yolda amaca henüz ulaşılmamış olacağından destanın burada sonlanması uygun görülmez. Bu nedenle destanlarda ölüp dirilme sıklıkla kullanılan bir unsurdur. Burada bir yandan kahramanın macerasının henüz bitmemesi söz konusuyken bir yandan da olağanüstü özellikteki kahramanın yaşam serüveninin de olağanüstü olduğuna dair vurgu yapılır. Aşılması gereken yolların olması ve maceranın devam edebilmesi için merkezi tipin vakitsiz ölümü destanı kesintiye uğratır. Bu noktada olağan dışı bir şekilde dirilme kudretine erişen kahramanın hayata döndüğünde başarması gereken bir mücadele bulunduğuna dikkat çekilir. “Büyük eşikten geçişin bir yeniden doğum alanına geçme olduğu fikri, bütün dünyada balinanın karnının rahim imgesiyle simgelenmiştir. Kahraman eşiğin gücünü ele geçirmek ya da onunla uzlaşmak yerine bilinmeyende kaybolur ve ölmüş gibi görünür” (Cambell, 2000: 107). Maceranın devamlılığı kahramanın varlığına bağlı olduğundan bir şekilde zarara uğrayıp ölen kahraman yeniden dirilir ve kaldığı yerden maceraya devam eder.

Destanlarda yer alan ölüp dirilme kahramanın macerasının devam etmesi için gerekli olan bir başkalaşım hâlidir. Pek çok sözlü gelenekte ölüp dirilme yer aldığı gibi destan

kahramanın da ölümden sonra dirilmesi destanın amacı her ne ise onu gerçekleştirmek adına kahramanın mevcudiyetine duyulan ihtiyaçtan kaynaklanır. Bedenen yok olmak tamamen yok olmak manasına gelmemektedir. Ruhun ölümsüzlüğü daha sonra tekrar bedenlenmeyi mümkün kılmaktadır. Ölmek bir son olmakla yalnız fiziken yok olmayı değil, aynı zamanda ruhsal yok olmayı da akla getirirken sıradan bir insanın ölümüyle eşdeğer nitelik taşımayan farklılıklar inançlar içinde mevcuttur. Burada denilmek istenen ölümün bir ruhsal hâlin son bulması ve ardından gelecek olan dirilmenin ise başka bir ruhsal boyuta erişilmesidir. Bu geçişin sağlanabilmesi için eski ve bildik yol ölmekle son bulmalıdır. Kişinin yeniden dirilmesiyse yeni bir ruhsal ve algısal boyuta ulaşmakla taze bir başlangıç demektir. Bu konuya eserinde değinen Mircea Eliade (1999: 89-90) ölüp dirilmeyi sırra ermeyle eş tutarak şunları aktarır:

a- Kırda veya ormanda (simgesel olarak öte dünyada) insanlardan kopuk ve ölüler gibi "larva hâlinde" yaşama dönemi ölülerden sayılmalarıyla adaylara uygulanan çeşitli yasaklar (ölü kimi yemekleri yiyemez, parmaklarını kullanamaz vb)
b- Hayaletlere özgü soluk beyaz benzi ve teni elde etmek için yüzün ve vücudun külle veya bazı alkali maddelerle boyanması, cenaze maskeleri
c- Tapınakta veya fetiş evinde simgesel olarak gömülme
d- Simgesel olarak yer altı dünyasına iniş
e- Hipnotik uyku, adaya bilincini yitirtecek içecekler
f- Güç sınavlar (sopayla dövülme, kızartılmak üzere ayakların ateşe tutulması, havada asılı bırakılma, parmakların kesilmesi ve buna benzer başka acı verici işlemler

Bütün bu ritüelin ve sınanmaların amacı adaya geçmiş yaşamını unutturmaktır.

M. Eliade'nin bahsettiği ölüp dirilme çeşitli sınanmalar neticesinde bedeni varlığından arınmayı ve her ne amaç uğruna bu sınanmaya tabi tutuluyorsa o alanda ruhsal tekâmülü sağlamak adınadır. Burada bedenen ölmek söz konusu değildir, ancak geçmişe dair duygu, düşünce ve davranışların devam edilecek yaşamda tekrarlanmaması için ruhsal bir ölüp dirilme şart olarak görülür. Özellikle bedenin boyanmasıyla ölülere benzemek ve onlar gibi yiyip içmeden durmak destanlarda kahramanın ölümünün ardından yapılan cenaze törenlerinde uygulanan ritüellerle benzerlik göstermektedir. Kahramanların derin bir uykuya dalması da ölmekle eş tutulabilir, bu da hipnotik uyku olarak adlandırılan maddeyle benzerdir. Bazı kahramanlar yer altına iner ve burada da bir macera yaşayarak tekrar yeryüzüne çıktıklarında hayata dönerler. Bu durumda simgesel olarak ölmeyi çağrıştırır. Kutsal mekânlarda kahramanın ölmesi onun yeniden doğumuna yardımcı olabilir ve Tanrısal kudretin ihsan edildiği kahramanın ilahi yönüne de vurgu yapılır. Türk kültürüne ait yuğ

törenlerinde ölen kişinin cenazesi için uygulanan kalıpsal davranışlar kahramanı öte âleme hazırlamak içindir. Bu ayinlerin ardından öldü sayılan kahraman hemen veya belli bir süre sonra dirilir. Onun dirilmesi, ölmesine sebep olan tedbirsizliği her ne ise tekrarlanmaması ve macerasına çıkış amacının nihayete erebilmesi adına yola devam etmesi içindir.

Türk dünyası destanlarında ölüp dirilme unsuru farklı şekillerde karşımıza çıkar. Düşmanla mücadele veya bir olağanüstü varlığın sihri sebebiyle kahraman ölür; ancak onu sevenlerin dua ve şifalı ilaçları sayesinde yeniden hayata döner. Manas Destanı'nda ölüp dirilme unsuruna N. Yıldız eserinde yer vermektedir ve Tanrı'nın inayeti ile yeniden hayata dönen Manas'ın macerasının devam ettiği anlaşılmaktadır.

> Destanda Manas öldükten sonra, Manas'ın atının, tazısının ve sungurunun yası üzerine Allah bir meleği vazifelendirerek Manas'ı diriltir. Yalnız başına kalan Manas'ın Mekke'ye varıp: "Yalnız nasıl yaşayayım/ Yaradan'dan dileyeyim/ Yaradan yar olsa/ Bütün evliyalar kollasa/ Kırk çora mı dileyeyim" diye dua etmesiyle dirilirler (Ata Yıldız, 1995b: 304).

Manas'ın ölümünün ardından onun sadık yoldaşları sayılan hayvanların üzülüp yakarmasıyla Tanrı tarafından Manas'ın dirilmesi olağanüstü bir şekilde meydana gelir. Bu durumdan hareketle onun ölümünün yeryüzündeki pek çok varlıkta üzücü tesirler yaratmasına acıyan Tanrı tarafından bir ilahi güçle can verilmesi kahramanın Tanrı katında yüce bir konumda olduğunu gösterir. Manas'ın da yakarışları sonucunda kırk çorasının dirilmesiyle kahramanın dualarının tuttuğu, kahramanın isteklerinin Tanrı tarafından dikkate alındığı sonucu çıkarılır. Tanrı'ya yakarış sonucu kahramanın dirilmesi haricinde çeşitli şifalı ilaçlar ve olağan dışı kişilerin yardımıyla hayata dönen kahramanlar da mevcuttur.

> "Alday-Buuçu" destanında Han-Buuday, dönüş yolunda kocakarıya söz verdiği gibi öldürdüğü oğullarını dermanlı şifalı otlarla iyileştirip tekrar hayata döndürür. Destanda Erlik-Lovuñ-Haan tarafından ödü patlatılarak öldürülen Han-Buuday, önce Erlik-Lovuñ-Haan tarafından yarı canlı hâle getirilir, daha sonra da kadını tarafından üzerinden iki kere atlanarak diriltilir. Diğer Tıva destanı olan "Boktu-Kiriş, Bora-Şeeley" destanında ise kardeşi Bora-Şeeley Amırga-Kara-Moos tarafından öldürülen Boktu-Kiriş, kardeşini ardıç ile temizleyip baldırının etini keserek kanını sürter, derman otunu ağzına tutup yedirterek diriltir (Alizade, 2011: 36).

Destanlarda ölüp dirilme bir hâlden başka bir hâle geçme, güçlenme, ilahi kudretin destan kahramanı üzerindeki tesiri ve kahramanın yüceliği gibi unsurları ön plana çıkarır. Kahramanın öldükten sonra çeşitli vasıtalarla dirilmesinin nedeni macerasının yarım kalmasıdır. Ölmek suretiyle zarara uğramaktan kaçamayan kahraman, macerasının bitmemiş olması nedeniyle dirilmek mecburiyetindedir. Kahramanın dirilmesiyle birlikte macera

kaldığı yerden devam eder ve maceranın tamamlanmasıyla da kahraman son defa ölür. Kahramanın fizik dünyadan vefat ederek gittiği, ancak ruhunun ölümsüz olduğuna inanılır. Nitekim destanlar anlatılırken uygunsuz davranışlarda bulunmak sonucu destan kahramanı tarafından lanete uğrama, cezaya çarptırılma gibi inanışlar mevcuttur. Kahramanın ölümünün ardından ruhunun dünya üzerinde hâlen dolaştığı ve bazı şanslı kişilerce kahramanla atının zaman zaman görüldüğü, seslerinin duyulduğuna dair söylentiler mevcuttur. "Hiçbir şey kendi biçimini korumaz; ama doğa, büyük yenileyici, durmaksızın biçim ardına biçim yaratır. Tüm evrende kaybolan bir şey olmadığından emin olun; çeşitlenir ve biçimini yeniler" (Campbell, 2000: 276). Bu çıkarımda kahraman tamamen öldükten sonra yeniden dirilmez ama bir biçiminde zaman zaman insanlara görünür inancı hal değişimini hatıra getirir.

Destan kahramanının bilinmeyen bir dünyaya gitmesi onun tamamen yok olması anlamına gelmez. Kahramanın ölüp dirilmesi Tanrı'nın lütfu ile gerçekleştiğinden bu durum kahramanın ilahi sistem tarafından desteklendiğini gösterir. Dirilmesinin ardından macerasına devam eden kahraman amaçlarını gerçekleştir ve artık geri dönmeksizin ölür. Kahramanın yaşarken yaptığı güzel işlerle anılan bir kişi olması onun ölümünün ardından da nesilden nesile macerasının anlatılmaya devam edeceğinin göstergesidir. Bu bağlamda kahramanın varlığı şekil değiştirir, o fiziken ölür, fakat ruhen yaşar ve yeryüzünde var olan nesline kahramanlık ruhunu tesir ettirmeye devam eder.

Nogay destanları incelendiğinde bazı kahramanların ölümlerinden haberdar olunduğu dikkat çeker. Çora Batır Destanı'nda destan kahramanının ölümü yine macerası sonucunda olur. Çora Batır on sekiz yıl memleketi Kırım'dan uzakta Kazan'da yaşar ve sonunda da burada vefat eder. Çora Batır'ın vefatından hemen önce babası Narik'i düşman unsur olan Han dilenciliğe çıkartır ve sokaklarda dolaştırır. Narik de Kazan'a gelerek durumu oğluna anlatır ve ardından da Kazan'a düşman saldırısı olur.

Şora atasın rızalatıp yiberdi.	Çora atasını razı edip gönderdi.
Onnan soñ Kazan üstine yav keledi.	Ondan sonra Kazan üstüne düşman gelir.
Bu sogısta Şora Betir yiğitlerle sogısıp	Bu savaşta Çora Batır yiğitlerle savaşıp
Karager atı man Edil suvına batıp öledi.	Karager atı ile İdil suyuna batıp öldü. (ND,2014: 88)

Çora Batır'ın annesi Benli Suluv, oğlunun ölümünden habersiz onu aramaya çıkarak Kazan'a gelir. Burada bir kızla karşılaşır ve ondan oğlu Çora hakkında bir bildiği olup olmadığını sorar.

Menli Sıluv:	Benli Sıluv:
Atan tüye akırıp	At ile deve bağırıp
Boz taylaklar bozlasıp	Boz develer çağırıp
Iñırasa turgan kün	Inırasa durmuş gün
Şoram mingen Karager	Çora'mın bindiği Karager
Üş ımıtılıp kürsinip	Üç sakin olup yanıp
Kara suvga batkan kün	Kara suya batan gün
Zıyada yalgaz Şoradı	Işıkta yalnız Çora'yı
Kördiñizbe biykeler?	Gördünüz mü prensler? (ND, 2014: 88)
Bir Kız:	Bir Kız:
Ay, ay kurtka, ay kurtka	Ey, ey yaşlı, ey yaşlı,
Kurcın, ilip moynına	Heybe asıp boynuna
Sen de nege kelgensiñ	Sen ne diye gelensin
Bu kıyınlı Kazanga?	Bu zahmetli Kazan'a
Tiri bolıp yurseñ de	Sağ olup yürüsen de
Sen şe kerip ölgensiñ	Sen garip ölensin
Bizge kıyım kelgen soñ	Bize zahmet gelen son
Sen de kimge kereksiñ.	Sen de kime gereksin (ND, 2014: 88)

Benli Sıluv Kazan'daki bir kızdan duyduklarına dayanarak oğlu Çora'nın öldüğünü anlar ve ağıt söyler. Onun ağıtını işiten ozan Abıl Kasım da Çora Batır'ın öldüğünü şu sözlerle Benli Sıluv'a duyurur:

Ay, ay anam, ay anam	Ay, ay anam, ay anam,
Ay yıgılgan usaydı	Ay toplanmışa benziyordu,
Kün yıgılgan usaydı	Güneş toplanmışa benziyordu.
Ay da gün de kosılıp	Ay da güneş de birleşip
Teñ yıgılgan usaydı	Dost yığılmışa benzerdi
Kart atası Nariktiñ	Kart anası Narik'in
Beli sıngan usaydı	Beli kırılmışa benzerdi
Meñli Sıluv anaydıñ	Benli Suluv ananın
Közi şıkkan usaydı	Gözü çıkmışa benzerdi
Berin aytıp neteyim	Hepsini söyleyip nedeyim
Seniñ ulıñ èr Şora	Senin oğlun er Çora
On segiz yıl bu Kazanda dav ètip	On sekiz yıl Kazan'da dava edip
Betirligin dan ètip	Kahramanlığını şan edip
Ahırısı èy medet	Sonunda ay medet
Suvaga ketken usaydı.	Suya gitmişe benzerdi (ND, 2014: 89)

Çora Batır'ın suda boğularak öldüğünü Benli Sıluv'a anlatan Abıl Kasım'ın sözlerine karşılık Benli Sıluv oğlunun vefat haberini alınca üzüntüsüyle yeniden yollara düşer. Kahraman macerasını hem memleketi Kazan'da hem de daha sonra gelip yerleştiği Kırım'da tamamlar ve öyle vefat eder. Onun vefatı elbette yıllardır oğlundan ayrı düşen anne Benli Sıluv'u çok üzüp derin bir kedere boğar.

Bir diğer Nogay destanı olan Edil Sultan Destanı'nda da kahramanın ölümü hakkında bilgiler yer almaktadır. Edil Sultan, Kızılbaşlar'a karşı olan mücadelesinde Kızılbaş

Hanı'nın askerleri tarafından etrafı kuşatılarak yakalanıp Han'ın önüne getirilir. Kızılbaş Hanı artık Edil Sultan ile savaşmak istemediğini söyleyip onunla dost olmayı teklif eder. Han, aralarında yapılacak barışın bir nişanesi olarak da saray kızlarından birini ona hatun olarak vereceğini söyler. Edil, Sultan, Han'ın sözlerine güvenerek savaşı durdurur, kendine sunulan kızı yanına alır ve askerleriyle birlikte Kırım'a doğru yola koyulur. Yolculuk sırasında gecelemek için Kür Nehri yanında kalırlar. Edil Sultan'ın yoldaşı Karasay nehrin Nogaylar tarafının daha güvenli olacağını söyler. Edil Sultan böyle bir endişeye kapılmanın korkaklık olacağını dile getirip yoldaşının sözlerini dinlemez ve nehrin Kızılbaşlar tarafında kalır. Gece olup Edil uykuya daldığında Kızılbaşlar baskın yaparak Edil Sultan'ı esir alıp zindana atarlar. Karasay iki defa gelip Edil Sultan'ı kurtarmak için çabalar. Ancak Karasay'ın tüm yardımlarını Edil Sultan reddeder. Zindandan kendi çabasıyla kurtulamayan Edil Sultan'ın bu tavrındaki maksat Karasay'ın yardımıyla zindandan kurtulduktan sonra memlekete döndüklerinde bu durumun kendi şanını lekeleyeceğini düşünmesidir. Edil Sultan bu durumu ilerde Karasay'ın halka anlatmasından çekinerek zindanda kalmayı tercih eder ve en sonunda da zindanda ölür. Destan metni içerisinde Edil'in zindanda nasıl öldüğü konusu yalnızca Edil'in annesinin görmüş olduğu bir rüya ile verilir.

Yatkan edim men, yanlar	Yatmış idim ben canlar
Yazlıkta sütke toygan	Yazın süte doyan
Tel kulınday maravlap	Genç tay gibi heveslenip
Yatkan yerde tüs körüp	Yattığı yerde düş görüp durakladım
Turagaldım	Ben günahsız ölüp
Mev kadamsız ölevlep	Yaşlılığım karşı geldiğinde
Kartlığım karsı kelgende	Bir korkunç düş gördüm
Bir korkınış tüs kördim	Yavrum benim Edil'imde
Kulınşagım menim Edilimde	Katı yaman iş gördüm
Katı yaman iş kördüm.	Düşmanın yaptığı kara büyü
Yavırın yapkan kara aydar	Yayılmış gibi gördüm (ND, 2014: 134)
Yayılıñkı körindi.	

Edil Sultan’ın annesi yattığında bir rüya görür ve bu rüya kötü unsurlar içerir.

Kömekeyde kızıl til	Boğazda kızıl dil
Tartılıñkı körindi	Çekilmiş gibi gördüm
Altı at tartkan edirne	Altı at çeken yay bağı
Sınılıñkı körindi	Kırılmış gibi gördüm
Èlge tartkan yeti arbası	Ülkeyi çeken yedi arabası
El tübinde körindi	Yel dibinde göründü
Bulıtka etken boz tüñlik	Buluta yeten boz gece
Büktiriñki körindi	Bükülmüş gibi göründü
Edilim mingen ak şal at	Edil’im binmiş ak şal at
Kişi astında körindi	Kişi altında göründü
Èr şıragı eki köz	Er lambası iki göz
Yımılıñki körindi	Yumulmuş göründü
Èr madarı eki kol	Er kuvveti iki kol
Kesiliñki körindi	Kesilmiş gibi göründü
Èr mıradı eki ayak	Er muradı iki ayak
Yıyılıñki körivdi	Toplanmış gibi göründü
Sadagışa	Sadağına
Sayıp salgan köp ogı	Sayıp bırakmış çok oku
Şaşılıñki körindi	Saçılmış gibi göründü
Bulutka yetken kök saray	Buluta yetken gök saray
Büktiliñki körindi	Bükülmüş gibi göründüm (ND,2013: 134)

Edil Sultan'ın annesi gördüğü rüyanın anlatımında ilk olarak kendi günahsızlığından, artık yaşlanmış olduğundan, kaygısız bir şekilde yatıyor olduğundan söz ederek birden düşünde kara bulutların düşman gibi etrafını sardığından bahseder. Ardından Edil Sultan'ın eziyet çeken hâllerini de gördüğünü anlatır. Edil Sultan'ın dilinin boğazından çekildiğini, yay bağının kırıldığını, bindiği arabasının derin bir çukura girdiğini, ok sadağının yere düşüp okların etrafa saçılmış olduğunu, Edil'in gözlerinin kapandığını, kollarının ve ayaklarının kesilmiş olduğunu rüyasında gören annesi oğlunun işkenceye maruz kaldığını düşünüp üzülür. Edil Sultan'ın annesi rüya anlatımına devam edip oğlunun eşyalarının etrafa saçılmış ve kendisinin işkenceye maruz kalmış hallerine ilave olarak rüyasında evinin avlusunun etrafını kara yabani otların çevrelediğini, kefene benzer şekilde eni dar gömlek biçildiğini anlatır. Bu olumsuz simgelerle bezeli rüyanın hayra yorulmasını, kötülüklere oğlunun maruz kalmamasını diler.

Biyeden tuvgan kulınnıñ	Kısraktan doğan kulunun
Kuyrıgı şontık körindi	Kuyruğu kesik göründü
Duvlatıp tuv biyeler soyırdı	Kızgınlıkla getirip, kısır kısraklar kesildi
Avır kazanlar asıldı	Ağır kazanlar asıldı
Eñsiz köylek pişildi	Ensiz gömlek biçildi
Azbarımnıñ tögeregin	Avlumun etrafını
Kara kuvray kursadı	Kara yabani otlar çevirdi
İşinde	İçinde
Kaz-pepiyler yuvsadı	Kazlar ördekler yıkandı
Yahşi bolsa sol tüsim	İyi olsa bu düşüm
Edilimge yorıñız	Edil'ime yorunuz
Yaman bolsa sol tösim	Kötü olsa bu düşüm
Men kara bet şayadın	Ben kara yüz güldürün
Öz basıma yorıñız.	Öz başıma yorunuz. (ND, 2014: 134)

Edil'in annesinin gördüğü rüyayı dinleyen falcı bu rüyanın ne anlama geldiğini anlar; ancak yüreği doğruları söylemeye el vermez. Edil'in düşmanlarını dağıtıp yok edeceği, onları kesip öldüreceğine yorar. Edil Sultan'ın babalığının Künde Biyke adlı akıllı bir gelini vardır. O dinlediği bu rüyayı Edil'in Kızılbaşlar tarafından tutsak alındığı, zindanda elleri, kolları, ayaklarının kesilip gözlerinin oyulduğu ve öldürüldüğü anlamına geldiğini söyler. Edil'in annesi rüyasına da Künde Biyke'nin yorumuna da üzülür; ancak yine de içinde oğlunun ölmediğine dair bir umut taşımak ister. Bir zaman sonra Edil'in askerleri savaştan dönerek Kırım'a gelir ve Edil'in Kızılbaşlar elinde öldüğünü söylerler. Bu haberi işiten Edil'in annesi gördüğü rüyanın doğru çıktığını anlar, ağıt yakar, ağlar.

Kahramanın ölümü hakkında malumat aktaran Nogay destanlarından biri de Koplanlı Batır Destanı'dır. Alşanır Han'dan öcünü alan Koplanı Batır ailesiyle yurdunda yaşamaya devam ederken Kırm Hanı ile Nogay Mirzası arasında bir mesele ortaya çıkar. İki taraf birbirine düşman olur. Bu düşmanlık içerisinde savaş gelişir ve Koplanlı Batır eşinin karşı çıkmasına rağmen arkadaşının kışkırtmaları neticesinde meseleye taraf olur.

Bu bargannan barsak biz	Bu hedefe varsak biz
Yav yüreğin yarsak biz	Düşman yüreğini yarsak biz
Kırım hannın öltirip	Kırım hanını öldürüp
Berk kalasın alsak biz	Sağlam kalesini alsak biz
Kırımdagı erüvden	Kırım'daki güzelden
Koyınga birer salsak biz	Koynumuza birer salsak biz
Onda kalay etersiñ?	O zaman ne yapsın?
Hatınga aıl salgan soñ,	Hatuna akıl saldıktan sonra
Hatın sözin algan soñ	Hatun sözünü aldıktan sonra
Neşe betir bolsañ da	Nice kahraman olsan da
Arslanday Koplanlı	Arslan gibi Koplanlı
Sendey bolgan yerlerge	Senin gibi olan erlere
Hatın demey ne dersiñ?	Hatun demez ne dersin? (ND, 2014: 186)

Koplanlı'nın kendileriyle gelmesi için onu arayan eski dostu Karaman, Karlıgaş'ı görüp bu durumu Koplanlı'ya iletmesini söyler. Karlıgaş eşinin bu savaşa gitmesine razı olmadığını söyleyerek Koplanlı'nın savaşa dâhil olmasına karşı çıkar. Karaman, Koplanlı'ya ulaştığında Koplanlı da Kırım'a savaşa gitmek istemez. Bunun üzerine Karaman kadın sözüyle hareket eden kişinin de kadın olacağını söyleyerek Koplanlı'yı sinirlendirip kışkırtarak onu akıllı eşi Karlıgaş'tan uzaklaştırıp savaşa dâhil etmeyi başarır.

Karamannıñ bu sözin	Karamanın bu sözünü
Èr Koplanlı esitkende	Er Koplanlı işittiğinde
Teri tamdı iyekten	Deri duvar çeneden
Tügi şıktı bilekten	Tüyü çıktı bilekten
Kanı kaynadı yürekten	Kanı kaynadı yürekten
Alal teñi bolsa da	Helal dostu olsa da
Karamannıñ bu sözi	Karamanın bu sözü
Ötip ketti süekten	Geçip gitti kemikten
Söz süekten ötken soñ	Söz kemikten geçtikten sonra
Som yurekke etken soñ	Som yüreğe yettikten sonra
Küren atka ier saldı	Küren ata eyer saldı
Aldaspandı kolga aldı	İki yüzlü kılıcını ele aldı
Kamşı basıp bavırga	Kamçı basıp bağıra
Èpkini usap davılga	Hızı benzer davula
Aşuvlanıp atlanıp	Öfkelenip atlanıp
Bugızlanıp buvsanıp	Buğuzlanıp terleyip
Buzday temir kursanıp	Buz gibi demir kuşanıp
Èr atlandı Kırımga!	Er atlandı Kırıma! (ND. 2014: 186)

Destan kahramanları için en önemli özelliklerden biri cesarettir. Onlar cesur oldukları için maceraya atılırlar, cesur oldukları için olağan dışı kuvvetlerle çarpışırlar. Onları en çok sınayacak konu yine cesaretleriyle ilgili meselelerdir. Şanını yerde koymaktansa ölmeyi tercih eden kahramanlar için olmayacak maceralara atılmak işten bile değildir. Koplanlı Batır Destanı kahramanı da benzeri bir sınanmayla karşı karşıya kalır. Eski dostu Karaman'ın kışkırtmaları neticesinde kendi isteği ve eşinin isteği aksine davranan Koplanlı Batır bu savaşa dâhil olur. Karaman'ın sözleri Koplanlı Batır'ı çok sinirlendirir, duyduğu sözler karşısında yüreğinde kan kaynar. Atlanıp silahlanan Koplanlı Batır iki yüzlü kılıcını eline alır, atına eğer salar ve yaşadığı öfke ile harekete geçip Kırım Hanı'nın askerlerinin ardına düşer.

Türk destan geleneğinde eşinin sözünü dinlemeyen kahramanın başına felaket gelir. Destanlarda yer alan kahramanlar her ne kadar olağanüstü güce, kuvvete, zekâya ve yaradılışa sahip olurlarsa olsunlar onların eşleri de genellikle kendileri gibi kahraman tabiatlıdır. Bu sebeple kahraman eşleri ileri görüşlü ve akıllı kişilerdir. Onların bu yönleri destan kahramanının cesaretine ve gücüne güvenerek ani kararlarla hareket etmesini engeller. Kahramanın girişeceği işleri eşiyle paylaşması bu işin sonucunda gelebilecek zararlara karşı kahramanın uyarılmasını ve gerekli değilse bu işe girmemesini öğütleyen sağlar. Bu eşler ileri görüşlü ve akıllı kimseler olup kahramanın canına ve namına zarar gelmesini engellemek isterler. Eşlerinin tavsiyelerine uymayan kahramanlar ölüme varan zararlarla karşılaşırlar. Koplanlı Batır Destanı'nda da eşi Kalıgaş'ın karşı çıkmasına rağmen arkadaşının kışkırtmalarına yenik düşerek Kırım Hanı'na karşı Nogaylar ile birlikte savaşa katılan Koplanlı Batır bu savaşta can verir. Koplanlı'nın bu savaşa katılmamasını istemeyen Karlıgaş'a Koplanlı Batır'ın arkadaşları tarafından eşinin ölüm haberi ulaştırılır. Karlıgaş eşinin vefat haberini alınca ağıt yakar ve ardından saçını kesip ağlar.

Karlıgaş eşi Koplanlı Batır'ın savaşa katılmasın karşı çıktıysa da arkadaşı Karaman'ın kışkırtmalarına yenik düşen kahraman Koplanlı Batır katıldığı bu savaşta vefat eder. Ölüm haberi iletildiğinde Karlıgaş ağıt yakıp pek çok zorluk içinden geçtiklerini, bir kadın olarak çok zahmetlere katlandığını, iyilik, zenginlik içinde zamanlarının da olduğunu; ancak eşinin yokluğunda geçen günlerde kötü zamanlar yaşadığını ağıtında dile getirir. Ölüm haberinin verilmiş olmasına karşın saçını keser ve bu zamana kadar geçen devirleri ardında bıraktığını ifade etmeye çalışır, üzüntüsünü dile getirir.

Sol ketüv men Koplanlı Kırım hannıñ eskeriniñ artınnan ketip, sol sogısta öledi. Yoldaşları kaytıp kelip habarın aytadılar. Koplanlıdıñ pişesi Karlıgaş tul kalıp, köp kıyınlıklar köredi. Bir kere bul kırga şıgıp, Koplanlıdıñ yetken yağına karap tolgaydı:	Bu gidişle Koplanlı Kırım Hanı'nın askerinin ardından gidip, o savaşta ölür. Arkadaşları dönüp haberini verdiler. Koplanlı'nın karısı Karlıgaş dul kalıp, çok zahmetler görür. Bir kere bu kırda çıkıp, Koplanlı'nın gittiği tarafa doğru bakarak söyledi:
Devletim kelgen şagımda	Talihimin geldiği çağda
Ağalan kelin men boldım	Bahtlı gelin ben oldum
Devletim bastan tayganda	Talihimin baştan gittiğinde
Karalı kelin men boldım	Karalı gelin ben oldum
Èlde iem bolganda	Ülkede sahip olduğunda
Oñ kolıma kanşı aldım	Sağ elime makas aldım
Sol kolıma kamka aldım	Sol elime ipekli kumaş aldı
Pişüvşi edim kamkadı	Pişirici idim torkadı
Kiyuvşi edim kamkadı	Giyici idim ipekli kumaşı
İem sennen ayırılıp	Sahibim senden ayrılıp
Bek kıynaldı kor basım	Pek eziyetlendi hor başım
Men keripti termiltpey	Ben garipi istemeyip
Kelgen bolsañ ne bola.	Gelmiş olsa ne olur (ND, 2014: 188)

Koplanlı Batır Destanı merkezi alp tipi olan Koplanlı Batır'ın maceralarını içerse de onun yokluğunda da varlığında da eşini ve kendini en iyi şekilde temsil eden Karlıgaş da bir nevi ikinci kahramandır. Karlıgaş akıllı bir kadın olmasının haricinde yiğit bir savaşçıdır. Eşinin sözünü dinlemeyen kahramanların başına felaket gelmesiyle Koplanlı Batır da eşi Karlıgaş'ı dinlemez ve giriştiği savaşta hayatını kaybeder. Son seferinin ardından yurda dönemeyen kahraman savaşırken ölerek şehit düşer.

Destan kahramanlarının ölümü sıradan insanların ölümünden farklı olabilmektedir. Onlar öldüğünde toplumdaki herkes üzülür ve gelenek dahilinde ağıt yakarlar. Bu ağıtı

söyleyenler ise ozanlar olur. Nogay destanları içinde buna örnek teşkil edecek nitelikte Mamay Destanı yer alır. Kırım Hanlarından öçlerini alan Mamay başkanlığında Nogaylar mutluluk içinde yaşayıp giderken bu huzuru bozan kişi ilk olarak Elşiye lakabıyla anılan Mamay'ın kardeşi İsmail olur. İsmail kardeşler arasında da fitnelerine devam etmekte bu şekilde iki ağabeyinden birini zehir vererek, birini de satılık iki adamını gönderip öldürterek yok eder. Elşiye İsmail'in yaptığı fitneler sebebiyle kardeşler düşman olurlar ve öldürülenlerin aileleri Mamay'a sığınır. İsmail'in kötülükleri sebebiyle kardeşler birbiriyle savaşmaya başlar. Yönetim kademesinde sarsıntıların meydana gelmesi aile içinde ayrışmalara neden olduğu gibi tolum içinde de etkisini göstermeye başlar. İsmail yalanlar söyleyerek kardeşlerini birbirine düşürüp inandırmasının haricinde halk üzerinde de aynı davranışları sürdürür. Bunlar yaşanırken Mamay'da hastalanıp yatar. Mamay eğer ölürse öldüğünü üç gün kimseye söylenmemesini vasiyet eder. Mamay'ı hastalıktan kurtarmak için herkes seferber olur. Mamay'ın ağırlaştığını gören Orak ilaç bulmak için yola çıkar ve kendisine Mamay'ın ölüm haberini verenin kellesini alacağını söyler.

> Sonda Orak Mmayga em izep ketedi. Keteyatıp Orak aytadı: Kim biledi, men kelmey turup, Mamay ölse maga "Mamay öldi", dep kelgen edemdi men öltirerem. Orak ketenli köp bolmay, Mamay öledi. Sol özi aytkanday etip, birevge de bildirmey, üş kün saklandılar.
>
> O zaman Orak Mamay'a ilaç aramaya gider. Orak giderken şöyle der: Kim bilir ben gelmeden Mamay ölürse. Bana kim "Mamay öldü" derse gelen adamı öldürürüm. Orak gidince çok geçmez Mamay ölür. Onun dediği gibi öldüğünü üç gün kimseye söylemezler (ND, 2014: 232).

Hastalanıp yatan Mamay için Orak ilaç aramaya gittiyse de herhangi bir şey bulamaz. Bu sürede kendisi gitmeden tembih ettiği gibi Mamay'ın ölümünün üzerinden üç gün geçmeden kimse Mamay öldü demez. Üçüncü günün sonunda artık Orak gelse de ona verilen sözün tutulmuş olduğundan dolayı Mamay'ın öldüğünü bildirmek için Asan Abız bu görevi üstlenir. Vefat ilanı için Mamay'ın her zaman halkı topladığı tepeye çıkar. Bu tepeye halkı ve Mamay'ın bütün yakınlarını toplar, Mamay'ın öldüğünü duyurur. Burada Asan Abız bir ozan edasıyla acısını dile getirir ve Mamay'ın vefatının nasıl bir etki yarattığını da sözlerinde hissettirir. Mamay'ın savaşçılığından, halkına olan yakınlığından, milleti için mücadele edişinden de bahseder. Bütün bu iyi meziyetlerin Mamay'ın ölümüyle yok olduğundan, yurdun sahipsiz kaldığından da söz eder. Sultanın canının kutsal olduğundan ve onun bu canı zor verdiğinden bahseder.

…Yuk taylakka kalgan kün.

Argınnan tuvgan kubadıñ

Tüp azuvı suvırılıp

Tüz yolları burılıp

Buyırşınlar taygan kün,

Buyırşınlı bolat ok

Bogırdagan şort sınıp

Künde yelkek algan kün

Kıyınlı seniñ köp halkın

Kıyuvlaskan Èdil tolı nogayıñ

Kıynalıp tapkan köp malın

Laşınday taymay yavga şabagan

Ardaklangan nogayıñ

Bir iesiz kalgan kün

Laşınday kökke şıgalmay

Biydayıktay yerge tarkalmay

Buyırşınlı bolat ok

Bogırdaktan şort sınıp

Bılagıp yerde kalgan kün!

Bugursanıp buvsanıp

Kökürektiñ işinnen

Ezizlengen anavda

Soltan yanın bergen kün

…Yük dere yavrusuna kaldığı gün

Argından doğan kuban atın

Dip azuvı soğrılup

Düz yolları burulup

Bayırşanlı duran gün

Bayırşınlı çelik ok

Boğazından hemen kırılı

Günde kiriş aldığı gün

Eziyette senin çok halkın

Savaşan İdil dolu Nogay'ın

Savaşıp kazandığın çok malın

Şahince sakınmadan düşmana saldırıan

Ardaklanan Nogay'ın

Sahipsiz kaldığı gün

Şahin gibi göğe çıkmadan

Buğday gibi yere dağılmadan

Buyırşınlı çelik ok

Boğazından hemen kırılıp

Salkınıp yerde kaldığı gün!

Böğürüp, boğulup

Göğüsünün içinden

Kutsanmış böyle

Sultan canını verdiği gün (ND, 2014:232)

Mamay'ın ölüm haberini duyuran Asan Abız, Mamay'ı diriltmesini çaresizce ister.

Karadagasız, sen habarsız,	Cebirsiz, sen habersiz,
Bu yazıda sen mırza akam yürgende	Bu yazıda sen mirza ağam yürürken
Tamlar tamga urındı	Damlar dama vurundu
Tuvlar tuvga urındı	Kısırlık kısırlığa vurundu
Tuv üstinnen	Kısırlık üzerinden
Tuvlap betir yığıldı	Kısırlaşıp batır yıkıldı
Kalaylı şıbık şort sındı	Kalaylı çubuk hemen kırıldı
Katı narlar yubadı	Katı narlar böğürdü
Kaslı ordalar burıldı	Kaşlı ordalar buruldu
Kırımpıñ aldı kısaydı	Kırım'ın önü kıyıldı
Dekengi biy Mamaydıñ tersi tüsip	Dekenegi bey Mamay'ın derisi düşüp
Temir tonı yıyıldı	Demir elbisesi yırtıldı
Sav tarapka belgili	Sağ tarafı belirli
Eddişe akıl Mamaydan	Yedice akıl Mamay'dan
San mıñ maytak yüñildi	Sayısı bin maytak geceledi
Èmir alla ölgenge	Emir Allah'ın ölene
Ömir bersin kalganga	Ömür versin kalana
Öküngen minen ölgen yok	Pişman olmak ile ölen yok
Ökinişsiz deymen anavda	Pişmansız söylüyorum böylece
Eş bir dunıya bolagan yok	Hiçbir dünya olmuş yok (ND, 2014:234)

Asan Abız'ın kızı Apay da Mamay'ın ölümü ardından söylediği ağıt ile Orak'a Mamay'ın öldüğünü haber vermiş olur. Bu haberi işiten Orak çok üzülür; ancak ölümün üzerinden zaman geçmiş olmasıyla verdiği söze de sadık kalıp kimsenin canını almaz.

Ağabeyi Mamay'ın cenaze törenini düzenleyen Orak bu törene pek çok ozan çağırır. Böylece Mamay'ı götürüp gömerler. Bu sırada Orak ozanları çağırır ve dört ozan Mamay'ın ölümünün ardından tek tek ağıt söyler.

Batman, batman sarı bal	Batman, batman sarı bal
Dayımgısı biy Mamay	Daimisi Bey Mamay
Bas kötermey işkenler.	Baş kaldırmadan içmişler
Barmedi etken Mamayday,	Var mıydı acaba Mamay gibi
Bastagıullı hanlardan	Baştaki ulu hanlardan
Dayımgısı biy Mamay	Daimisi Bey Mamay
Barmay argın algan er?	Gitmeden yer alan er?
Badana közli kürevke	İri gözlü küreve
Dayımgısı biy Mamay	Daimisi Bey Mamay
Teris tonday kiygen er?	Tersinden elbise giyen er?
Yav üstine davlı er,	Düşman üstüne saldıran er
Dayımgısı biy Mamay	Daimisi Bey Mamay
Bek yañıratıp tüygen er.	Pek yakınlatıp ezen er
Bolsın duşpan, bolsın dos,	Olsun düşman, olsun dost
Kapısına kelgenniñ	Kapısına gelenin
Berin birdey körgen er.	Hepsini bir gören er
Arabstan at yuyrigin mingen er.	Yürük Arap atına binen er (ND, 2014: 234)

Mamay'ın ölümünü bildiren birinci ozan, halkın duygularına tercüman olmak ister. Onun ağıdı diğer üç ozanınkinden daha uzundur. Dile getirdikleri ise Mamay'ın yaşarken yaptıklarından ibaret olup onun yiyip içmesi, giyimi, düşmana saldırışı, dostlarına ve yardım isteyenlere yakın duran yönleridir. Sözlerine devam eden ozan onun hünerlerini anlatmayı sürdürür.

Yez berşinli davılbaz.	Bakır perşinli davılbaz
Dayımgısı biy Mamay	Daimisi Bey Mamay
Yer yañıratıp tüygen er	Yeri titretip basan er
Tilge şeşen tuvgan er	Hazır cevap, hatip doğan er
Bolayakta bolganda	Olacakta, olanda
Bolgan barma Mamayday?	Olan var mı Mamay gibi?
Bu dunıyadıñ yuzinde,	Bu dünyanın yüzünde
Tuvgan devren sürgende!	Doğan devran yüzünde (ND, 2014: 234)

Birinci ozanın sözleri Mamay'ın hayattayken yapıklarıyla alakalı olup geçmişi her ne kadar yad etse de Mamay'ın ölümünden dolayı üzüntü duyan halkın yürek acısını tam olarak anlatamaz. Bu sebeple birinci yırav çok beğenilmez. Mamay'ın cenazesine pek çok ozanın gelmesi onun çok sevilen ve sayılan biri olduğunu gösterir. Şaman geleneğinde ozanların söz söylemesi önemli durumların dile getirilmesi için mühimdir ve onların ağzından dökülen sözcükler kutsalla bağlantısı olduğu düşünüldüğünden yakılan ağıtların kutsi yönü önemlidir. Mamay Destanı'nda ozan geleneğinin şaman geleneği içinde sürdürülmesi eski inanç sistemlerinden kopuşun gerçekleşmediğinin bir kanıtıdır. Kültürel unsurların eski Türk töresince devam ediyor olduğu Nogay coğrafyasında destanlar aracılığıyla bu izlere rastlamak mümkünken Mamay Destanı da bunun içini iyi bir örnek teşkil eder.

Orak'ın ağabeyi Mamay için düzenlediği cenaze töreninde dört tane ozan gelir ve her biri ayrı ayrı ağıt söyler. Her bir ozan ne derse desin Mamay'ın vefatından duyulan yürek acısını dindiremez. O nedenle hangi ozan ne söylese hiçbirini beğenmezler. Bu sebeple ilk ozanın sözlerinin yeterince beğenilmemesinin ardından ikinci, üçüncü ve son olarak da dördüncü ozan söz alıp duygularını dile getirir. Her biri benzeri şekillerde Mamay'ı öven, onun yaptıklarını ve adını yücelten ifadeler kullanarak vefatından dolayı duyulan acıyı dile getirirler. İlk söz alan ozanın yırlamasını beğenmezler, bunun üzerine ikinci ozan gelir ve o da Mamay'ın vefatından duyduğu üzüntüyü dile getiren, Mamay'ın hayattayken yaptıklarını öven sözler söyler.

Ekinşi Yırav:	İkinci Ozam:
Yemsevine kelende	Yemeye gelince
Azdahadıñ etin yeğen er	Ejderhanın etini yiyen er
Bolayakta, bolaganda	Olacakta, olanda
Bolgan barga Mamaydany?	Olan var mı Mamay gibi?
Bu dunıyadıñ yuzinde	Bu dünyanın yüzünde
Dayım devren sürgen er	Daim devran süren er
"Saga da yok" dep ayıttılar deydi	Seninki de olmadı diye söylediler (ND, 2014: 235).

Mamay'ın cenazesinde bulunanların yürek acısını ikinci yırav da dindiremez. Bunun üzerine bu yıravı da beğenmezler ve üçüncü yırav gelir:

Üşinşi yırav:	Üçüncü Ozan:
Batman, batman bal işer	Batman, batman bal içer
Bas kötermey bek işer	Başını kaldırmadan pek içer
Bolgan barma Mamayday	Olan var mı Mamay gibi
Bu dunıyadıñ yuzinde!	Bu dünyanın yüzünde!
Bir armansız bolgan er!	Bir dileksiz olan er! (ND, 2014: 235)

Cenaze törenindekiler üçüncü ozanın söylediklerinin üstüne kötü söz etmezler, beğenmediklerini dile getirmezler; ancak dördüncü ozan da söz alır. Dördüncü ozan da üçüncü ozan gibi kısa ve öz bir anlatıma Mamay'ın ölümünün tesirlerini yansıtmaya çalışır. Bu ozan Mamay'ın cenaze törenindeki son yıravdır ve onun son sözü Mamay'ın kendi adına bu dünyadan bir dileğinin olmamasıdır. Dolayısıyla hayatı boyunca milleti için uğraşan Mamay tam bir halk kahramanıdır. Dördüncü ozanın sözlerini beğenen Orak, Mamay'ın giysilerini bu ozana verir. Cenaze sahibinin giysilerinin verilmesi bir çeşit onore etmek babından olup dördüncü ozan ödüllendirilir. Mamay'ın cenaze töreninin ardından ailenin ve hanlığın yönetimi Orak'a kaldıysa da kardeşler arasında özellikle İsmail'in çıkardığı fitneler sebebiyle var olan huzursuzluklar derinleşir.

Dörtinşi yırav:	Dördüncü ozan:
Betirliki berk edi,	Batırdığı berk idi
Yüreğinde duşmannıñ	Yüreğinde düşmanın
Şaynay turgan dert edi	Çalkalaıp duran dert idi
Bu dunıyadıñ yuzinde	Bu dünyanın yüzünde
Menim nem, biy Mamay,	Benim efendim Bey Mamay
Senin teñiñ yok dedi.	Senin dengin yok idi. (ND, 2014: 236)

Mamay Destanı'nda merkezi alp tipi olan Mamay'ın vefatının ardından düzenlenen cenaze töreni Türk töresince uygulanmış gözükür. Bu törende ozanların okudukları nameler cenazenin yeryüzünde yaptığı güzel işler, kendisinde bulundurduğu meziyetler övülerek merhumun ruhu yüceltilir. Törende yıravların sözleri mevtanın ardından halkın ve yakınlarının yüreklerine yer açan hüznü dile getirerek onların üzüntüden ifade edemediği acılarının sesi olur. Bir kahraman cenazesi olmakla Mamay'ın toprağa verilme merasimine dört ayrı ozan katılır. Bu durum eski şaman geleneklerinde de yer alan ölen kişinin ruhunun Tanrı katına ulaşımını kolaylaştıran bir töredir. Cenazenin bir törenle defnedilmesi ve bu esnada ağıt yakılması eski Türk inancında var olan yuğ töreniyle ve sagu söylemekle eş değerdir. Mamay da toplumu tarafından sevilen, adil bir lider olmakla onun vefatı hem ailesini hem de milletini yasa boğar.

Nogay destanları içinde kahramanın vefatı hakkında bilgi verilen ve hazin sonla biten bir destan da Bozyiğit Destanı'dır. Kahraman Bozyiğit sevdiği Savbavmal'ın Han olan babası tarafından sahte bir düğün toyuna çağrılır. Sevdiğiyle evlendirileceğini zanneden Bozyiğit, Han'ın düzenlediği bu sahte düğünde sarhoş edilir ve öldürülmeye çalışılır. Âşığı Savbavmal'ın Bozyiğit'i ayıltmasıyla durumu anlayıp bu toydan kaçan Bozyiğit kısa sürede yakalanır. Han'ın emriyle Bozyiğit öldürülür. Onun ölüm haberini alan Savbavmal sevdiği olmadan yaşayamayacağını söyler ve babasından hesap sormaya gelir. Han, kızını hiçbir teklifle ikna edemez ve yüreği sevdiği Bozyiğit'in acısıyla dolan Savbavmal babasının yaptıklarını bildiğini dile getirerek şunları söyler:

Eşittim men ey atam	İşittim ben ey atam
Avıllarga ketipsin	Köylere gitmişsin
Bozyigitti öltirip	Bozyiğit'i öldürüp
Muradına yetpissin	Muradına ermişsin
Kalın piskil işinde	Kalın pişkil içinde bala geyik almışsın
Bala kiyik almışsın	Muradına ermişsin (ND, 2014: 70).
Muradına yetpissin	

Savbavmal, babası tarafından öldürülen Bozyiğit'in haberini alıp üzülür. Onun ardından ağıt yakar ve babası tarafından sakinleştirilmeye çalışılır. Kızının perişan olduğunu gören Han tahtını, tacını, malını kızına vereceğini, onu sevdiğiyle evlendireceğini söyler. Bozyiğit'ten başkasına varmaya gönlü olmayan, sevgilisinin ölümü ardından acı çeken Savbavmal'ın yüreğini hiçbir şey soğutmaz. Savbavmal babasının bütün tekliflerini reddeder ve Bozyiğit olmadan dünyada hiçbir şeyin onun için bir anlam ifade etmediğini dile getirir. Sevgilisi Bozyiğit'in ölümünün acısına dayanamayan, ondan başkasına da varmayacağını söyleyen Savbavmal, dünya nimetlerinin artık bir anlamı kalmadığını peşine düşüp gelen saray kızlarına da söyler.

Bozyiğit'in asılmış olduğu darağacının başına gelir ve burada kendini asarak intihar eder. İntihar etmeden önce saray kızlarına yönelik acısını dile getiren Savbavmal: Altın yakalı koyun derisinden elbiseleri olsa da artık onları giyecek kimsenin kalmadığını, güzel atları olsa da artık onlara binecek kimsenin bulunmadığını, altından sarayları olsa da artık o sarayların içinde gezecek kimsenin olmadığını, pek çok malı mülkü olduğunu ancak onların da artık geriye ganimet olarak kaldığını, Zayton adlı adama kendisinin varmayacağını ancak babası olan Han'ın isterse Ay'dan bir kız çıkartıp çok güzel bir kızla Zayton'u evlendirebileceğini, onu kendi evladının yerine koyabileceğini söyler. Artık bu dünyadan gitme vaktinin geldiğini anlatan Savbavmal babasından bir nevi intikam alır ve bu dünyada sevdiği Bozyiğit olmadan yaşayamayacağını da dile getirerek onun asılmış olduğu ağaca kendini asar. Bozyiğit'in acısıyla Savbavmal'ın dile getirdiği sözler şu şekildedir:

Savbavmal üyine kelip sonı sözin aytıp yırlaydı:

Altın yaka koy tonlar

Sizdi kiyer kişim yok

Altınlı iyer boz yorga

Saga miner kişim yok

Altınlı biyik saray

Saga kirer kişim yok

Atam bizdi köp kördi

Olca kaldı mülkim menim

Aydan küyev tuvdırıp

Kündey kızdı keltirip

Han Zaytunga bersin ol

Evletiydin körsin o

Bozyigit askakka asılgan em Savbavmal özin öltirgen.

Savbavmal evine gelip son sözünü diyerek söyledi:

Altın yaka koyun derisi elbiseler

Sizin giyecek kişim yok

Altınlı eyer boz at

Sana binecek kişim yok

Altınlı büyük geniş saray

Sana girecek kişim yok

Atam bizi çok gördü

Ganimet kaldı mülküm benim

Aydan güveyi doğrultup

Gün gibi kızı getirip

Han Zayton'a versin o

Evladı gibi görsün o

Bozyiğit darağacına asılmış ve Savbavmal kendini öldürür (ND, 2014:73).

Bozyiğit'in ölümünün ardından dostu Kemal ve annesi de büyük üzüntü yaşarlar. Bozyiğit'in annesi oğlunun vefatı üzerine ağıt yakar. Kahramanın ölümü yakınları tarafından büyük bir kederle karşılanır.

…Kelgenmen Karataga

Öziñdi sormaga

Güldey yüziñdi körgistpey

Kirdiñme körge, balam

Ecelsiz ölmek bolsa

Artında kim kaladı…

…Gelmişim Karadağ'a

Özünü sormaya

Güle benzer yüzünü göstermedin

Girdin mi mezara balam

Ecelsiz ölmek olsa

Ardında kim kalır… (ND, 2014: 77).

Bozyiğit'in annesinin ağıtı onu nasıl sevdiğini, onun güzel yönlerini dile getirirken bir yandan da oğlunu kaybetmenin yüreğinde açtığı derin yaranın izlerini taşır. Acının dile getirildiği ağıt evladını kaybeden bir annenin kapanmayacak yarasının izlerini taşır.

Nogay destanları incelendiğinde kahramanın vefatı hakkında destan içinde çeşitli bilgilerin verildiği görülür. Destanlarda kahramanın yalnızca vefat ettiğinden haber verilip bırakılmayıp nasıl vefat ettiği hakkında da malumat aktarılmaktadır. Kahramanların bir kısmı savaşırken vefat ederken Edil Sultan zindanda, Bozyiğit ise idam edilerek vefat eder. Her ne şekilde olursa olsun vefat eden kahramanın ardından ağıt yakıldığı görülür. Bu ağıtlar genellikle kahramanın annesi tarafından söylenmektedir; ancak Bozyiğit Destanı'nda kahramanın sevgilisi, Mamay Destanı'nda ise ozanlar tarafından ağıt yakılmaktadır. Türk kültüründe inancın bir parçası olarak ölen kişinin ardından sagu denilen ağıt söyleme geleneğinin bir yansımasının Nogay destanlarında da kendisine yer bulduğu görülür.

> Ölünün faziletleri, cenklerinin muhtelif safhaları, düşmanlara nasıl saldırdığı, cenklerin nerede olduğu, kahramanın nasıl öldüğü, ölen için bütün kavmin, hatta bütün tabiatın ne kadar çok müteessir olduğu, birer birer tasvir edilir. Bunlarda sagucu mersiyeyi ya kendi ağzından söyler; yahud ölünün ağzından nakleder. Bu milli mersiyeler umumiyetle coşkun ve heyecanlı olur; şair coşarak ölenin cömertliğinden ve iyi kalpliliğinden, nihayet feleğin okuna nasıl hedef olduğundan söz ederken kendi de tabiatla beraber ağlar; dağları, taşları, bulutları, güneşi, ayı, yıldızları acısına iştirak ettirir. Mecazlar basit ve gelişmemiş olmakla beraber samimi ve renklidir (Köprülü, 1980: 75).

Türk töresine uygun biçimde Nogaylarda da vefat edenin ardından yakılan ağıtlar (sagu) merhumun hayattayken sahip olduğu meziyetleri ve yaptığı güzel işleri anlatır. Bu anlatımlar böylesine iyi bir insanın yeryüzünden ayrılmasının acısını içererek halkın acısını yansıtır. Nogay destanlarında da kahramanın ölümü hakkında bilgi verilen destan metinleri ya kahramanın bir yakını tarafından ya da bir ozan dilinden dökülen ağıtları içerir. Bu ağıtlar içinde en dikkat çekeni ise Mamay Destanı'nın merkezi alp tipi olan Mamay'ın vefatının ardından dört ayrı ozanın gelip ağıt söylemesidir. Alp Er Tunga Sagusu'ndan da hatırlanacağı üzere ünlü Türk hükümdarı Alp Er Tunga'nın vefatının ardından söylenen sagu ilk Türk şiirlerinden biridir. Sakaların hükümdarı olan Alp Er Tunga gibi Mamay da Nogay boyunun lideridir. Dolayısıyla önemli ve sevilen devlet adamlarının vefatları toplumda kedere sebebiyet verdiğinden onların cenaze törenlerinde ozanlar yer alarak yaşana acıyı dile getirecek ağıtlar söylerler. Mamay Destanı'nda da benzeri şekilde dört ayrı ozanın her biri bir ağıt söyler ve en son söz alan ozanın ağıtı beğenildiğinden ona hediye olarak ölen

kahramanın kıyafetleri verilir. Nogay destan kahramanların Türk hükümdar ve destan kahramanlarıyla aynı doğrultuda oldukları görülür. Onlar Türk kültürünün devamı niteliğinde bir hayat yaşarlar ve bu yaşamın sonunda ebediyete intikal ederken de yine Türk kültür dairesi çerçevesinde yer alan uygulamalarla öte aleme uğurlanırlar. Kahramanların ölümleri toplum tarafından istenmeyen ve halka azı veren bir durumdur. Bu sebeple destanlarda kahramanın vefatının ardından söylenen anıtları kim dile getiriyor olursa oldun bunun millî bir duyuşun haykırışı olduğu düşünülmelidir.

4.1.20. Kahramanın Ölümü Sonrasında Yaşananlar

Türk dünyası destanları incelendiğinde epik anlatımlı destanlar içinde merkezi tipin üstlendiği görev toplumsal değerlerin yansıtıldığı ideal insan olmasıdır. Destan kahramanın macerasının amacı topluma yönelik hizmettir. Şahsi gibi gözüken maceraların dahi millî olduğu macera ilerledikçe anlaşılır. Her destan kahramanın yüklendiği sorumluluk ve çıktığı yoldaki serüven farklı olsa da ideal insan tipini sergileyen bir kişi olarak kahraman sıfatına yaraşır davranışlarla anılmak ortaktır. Destanlarda yer alan kahramanların üstlendikleri görevlerle içinden geldikleri kültürü temsil ediyor olmaları, merkezi tipin vefatının ardından kesintiye uğruyorsa bu durumda maceranın devam etmesi gerekir. Bunun için ya kahraman ölüp dirilir ya da onun ardından gelecek kişilerce ülküsü sürdürülür. Nogay destanları içinde kahramanın ölüp dirildiğine rastlanılmaz; ancak kahramanın vefatının ardından ülküsünün bir şekilde sürdürüldüğüne, destanın kahramanın vefatıyla sonlandırılmadığına rastlanılır. Bu noktada kahramanın toplumun lideri olmasıyla ülke yönetiminin kendi ardından kim tarafından devam ettirileceği konusu gündeme gelir. Hükümdarlık icra eden kahramanların çocukları varsa bunlar, yoksa da kendi yakınları tarafından yönetim devralınır.

Türk devlet anlayışına bakıldığında yönetim şeklinin geleneksel boyutu iktidarın soy devamlılığı ile sağlanıyor olduğudur. Orta Asya Türk devletleri incelendiğinde coğrafi yurt sınırları içinde doğu bölgesi merkez kabul edilmek suretiyle ikili teşkilatlanma denen ve batı kısmının diğer kardeş tarafından özerk bir yönetim anlayışıyla idare edildiği görülür. Her hâlükârda doğuda olan merkezi otorite ülkenin lideridir ve her türlü idari mekanizma ona bağlıdır. Türklerin yaşam biçimlerinden bağımsız olmamakla birlikte oluşturulan destanlarda da benzeri durumlar söz konusudur. Destan metinlerinde yer alan merkezi tipin etrafında toplanan bir millî kitle olduğu takdirde liderlik görevini üstlenen kahramanın kendi

soyundan gelenlerce yönetimin devralındığı görülür. Bunun en bariz örneği Türk epik destan kahramanlarının proto tipi olan Oğuz Kağan'ın vefatından evvel altı oğlu arasında yurdunu paylaştırmasıdır. Oğuz Kağan, büyük olan oğulları Gün Han, Ay Han, Yıldız Han'a merkez olan doğu kısmının idaresini bırakarak küçük olan oğulları Gök Han, Dağ Han ve Deniz Han'a ise doğuya bağlı olmak kaydıyla batı bölgesinin yönetimini devreder. Bu paylaşım babadan oğula geçen iktidar gücünü göstermekte ve eski Türk inanç sistemi gereği iktidar olan kişinin kanında Tanrı tarafından kut bulunduğunu hatırlatmaktadır. Kan yoluyla kendi zürriyetince devam edecek olan kut anlayışı soya dayalı yönetimi mutlak kılmıştır.

Türk destanlarında merkezi tipin ülke yöneticisi olması durumunda bu iktidar gücü kut anlayışına sadık kalınarak oğluna devreder. Destan kahramanının ölümünün ardından kahramanın macerası bitse dahi bazen yeni maceraların devam etmesi ve belli bir sürecin tamamlanması gerekir. Bu gibi durumlarda merkezi kahramanın ölümünün ardından devam ettirilen macera için yeni bir merkezi kahraman ihtiyacı hâsıl olduğunda devreye girmesi gereken kişi genellikle, ölen kahramanın soyundan gelen vârisdir.

Manas Destanı'nda merkezi tip olan Manas'ın vefatının ardından maceranın bitmemesi üzerine hükümdarlık oğlu Semetey'e geçmiştir. Manas'ın ezeli düşmanı Konurbay tarafından ölümcül bir darbe sonucu yara alıp vefat etmesinin ardından Manas'ın eşi Kanıkey oğulları Semetey'i alıp babası Temir Han'ın yanına gider. Oğluna düşmanlar tarafından bir zarar gelmemesi için Semetey'e babasının kim olduğunu söylenmez. On iki yaşına gelen Semetey babasının Manas olduğunu öğrenip Konurbay'dan öç alır.

> Semetey kaçan Konurbay'ı yakalayıp kafasını kesti. Büyük düşmandan kurtulan Kırgızlar, Kalmuk ordusundan kalan malları topladılar ve kendi aralarında bölüştüler. Ata baba düşmanı olan Konurbay'ın ölümü Kırgız yurdu için büyük zafer oldu, her boyda bayramlar yapıldı. Semetey'in adına bütün Türkistan'da destanlar yazıldı söylendi… (İnan, 1992: 163).

Dede Korkut Destanlarına bakıldığında da hükümdarlık yetkisi olan kişilerin kendilerinden sonra yerlerine geçecek, idareyi devralacak vârislerinin olduğu ya da olmasının arzulandığı görülür. Dirse Han Oğlu Buğaç Han Destanı, Oğuz beylerinden olan Dirse Han'ın davetli olarak katıldığı şölende evladının olmadığı için dışlanması, Kam Büre Oğlu Bamsı Beyrek Destanı ise oğlu olmayan Pay Büre'nin katıldığı ziyafette çocuksuzluğuna üzülüp ağlaması ile başlar. Her iki destanda da çocuksuzlukla başlayan

olaylarda soyun devamlılığın ne denli önemli olduğu açıkça ortaya konulmaktadır. Bunlara bir örnek de Kazan Bey'in Oğlu Uruz Bey Destanı'dır.

> Bu ziyafette bir ara Kazan Bey sağ tarafında Kara Göne'ye bakar güler, sol yanında oturan dayısı Aruz'a bakar neşelenir, fakat karşısında yaya dayanıp duran oğlu Uruz'a bakınca ağlar. Uruz bunun sebebini sorunca Kazan, 16 yaşına geldiği hâlde henüz olunun baş kesmemiş olduğunu hatırlatarak kendisi ölünce tahtını tacını sonra ona vermeyeceklerinden korktuğunu söyler (Ergin, 2016: 10).

Kazan Bey'in endişesi kendi vefatının ardından oğlunun tahta çıkacak yetkinlikte biri olmayışı nedeniyle soyunun hükümdarlıkla devam etmeyecek olmasıdır. Bu destanlar göz önüne alındığında veraset sisteminin babadan oğula geçtiği, kutlu kanın devamlılığının arzu edildiği ve bu sayede ilahi sistemin yeryüzü temsilcisi olan bu kişilerin soylarının çoğalmasıyla kutsal nitelikle bağın kuvvetlenmesinin arzu edilmesidir. Bu istek haricinde destanlarda merkezi kahramanın ölümünün ya da bir şekilde geri plana çekilişinin ardından kahramanın soyundan bir başkasının onun yerine geçtiği ve destanın devam ettiği de görülür. Bu destanlara en güzel örneklerden biri Nogay destanlarından Edige Destanı'dır. Destanın merkezi kahramanı olan Edige'nin bir iftiraya kurban gitmesi ile oğlu Nuredin tarafından yurttan sürgün edilmesi konu alınır. Edige'nin ardından başa geçen Nuredin babasının haksızlık ettiğine inanarak onu öldürmez; ancak sürgün ederek onu cezalandırır. Edige'nin suçsuz olduğu ve Nuredin'in babasına haksızlık ettiği anlaşıldığında Edige geri döner; fakat destan Nuredin üzerinden devam ettirilir. Bu durumda destan kahramanın macera yaşayacak kadar eski kudretinde olmadığı anlaşılır ve bu zamanlarda ortaya çıkan ikinci kahraman yine ilk merkezi kahramanın soyundan gelen kişi olmaktadır.

Türk idari sistemine geleneksel açıdan bakıldığında merkezi bir hükümdar tarafından yönetimin sağlandığı ve bu yönetime bağlı özerk ya da beylik statüsünde daha küçük örgütlemelerin olduğu görülmektedir. Devlet başkanlığını sürdüren ya da devlete bağlı olan beyliklerin başındaki yöneticilerin vefatının ardından yerine geçecek kişi genellikle o kişinin soyundan gelen kişi olmaktadır. Aynı şekilde bu yönetim anlayışının destanlarda da kendisine yer bulduğuna ve hükümdar olan destan kahramanlarının ardından yerlerine soyundan gelen bir kişinin geçtiği görülmektedir. Destanlarda kahramanın vefatının ardından soyunun devamı görüldüğünde destanda kahraman değişimi olmakla destanın devam ettiği anlaşılır. Böylece soy silsilesinin bariz bir şekilde görüldüğü destanlarda kültürel unsurların idari boyutu da gözler önüne serilmiş olur ve kahraman değişimiyle devam eden bir destan metniyle karşılaşılır.

Nogay destanları incelendiğinde her kahramanın bir çocuğu olmadığı bazı kahramanlarının soy silsilesinden destan metni içinde bahsedildiği; ancak bazı kahramanlarınsa kendilerinden sonraya kalan bir soy devamlılıklarının olmadığı görülür. Kahramanın vefatının ardından destan devam ettiriliyorsa burada o kahramanın çocuğu olup da kendi zürriyetinin devamlılığı beklenmez, bunun yerine kahramanın serüveni içinde bahsi geçen ve kahramanın ülküsüne ortak olan kişiler arasından öne çıkan her kimse onun tarafından destan devam ettirilir. Bu kişi kahramanın kardeşi, yoldaşı, eşi gibi destan metni içinde varlığından söz edilen ve maceranın ülküsüne gönül vermiş bir kişi olabilmektedir.

Nogay destanları içinde kahramanın ailevi geçmişi hakkında en detaylı bilgiye ulaşılabilen destan Edige Destanı'dır. Edige Destanı bir soy silsilesi ve bu soyda yer alan kişiler hakkında kısa bilgilerle başlar ve ardından merkezi kahraman Edige'ye ve onun maceralarına geçiş yapılır. Edige'nin maceraları anlatılırken artık onun yaşının ilerlediği ve oğlu Nuradin'in hakimiyeti ele almaya başladığı andan itibaren destan metni daha çok Nuradin üzerine devam eder. Edige'nin son macerası oğluyla birlikte Toktamış Han'dan öç almak için giriştiği savaş olarak verilir. Bu savaşta Nuradin ezeli düşmanları olan Toktamış Han'ı öldürmeyi başardıysa da Yanbay adlı sahtekarın hilesine inanıp babasını yurttan kovar. Burada yurttan ayrılan Edige'nin yerine tahta onun oğlu Nuradin'in oturmuş olduğu anlaşılır. Liderliği devralan Nuradin daha sonradan hatasını anlayıp babasından af diler ve onu sırtında taşıyarak yurda geri getirir. Bu aşamadan sonra Edige hakkında daha fazla malumat aktarılmaz. Merkezi kahraman Edige'nin ölümüyle ilgili herhangi bir bilgi verilmeyip Edige'nin aniden sahneden çekildiği ve olayların Nuradin üzerinden devam ettiği görülür. Destanın merkezi alp tipinin değişmesinden çıkarılacak sonuç asıl kahraman Edige'nin artık maceraya atılacak eski kuvvetinde olmadığı, daha önceden oğlu Nuradin'in tahta geçmiş olmasıyla da artık yönetimde lider olarak da bulunmadığıdır. Bu aşamadan sonra destan içinde Nuradin'in yalnız başına giriştiği mücadele konu edilir.

Nuradin'in macerası esnasında destan metnine bir başka kişi daha dahil olur ki o da ezeli düşman Toktamış Han'ın öç alma arzusundaki oğlu Kadırberdi'dir. Kadırberdi, babasının intikamını almak için Nuradin'in peşine düşer ve Yanbay'ın sayesinde onu yakalayıp esir eder. Nuradin'in işkence sırasında bile doğruluktan şaşmayan tutumu neticesinde Kadırberdi ile aralarında kurulan dostluk bağı kurulur.

Sanlardı tesip sıkkan ötkir biydasislerdiñ basınnan eki kolı man ıslap, sosı sözleri aytkan Nuraddiñ tilge şeşenligine, yigerliginei şıdamlıgına, erliğine Kadırberdi seyiir etip karap turadı. Soñ yigerligin üşin munı keşiredi Kadırberdi. Nuradinge doslasayık dep kolın sogadı. Nuradin Kadırberdi men doslasadı, ama Yanbaydı sol yerde öltirediler. Solay etip Nuradin kiyevi bolıp, Kadırberdi kayın inişi bolıp, onıñ özip kaladılar.

Etlerini delip deşerek çıkan keskin şişlerin başlarından iki eli ile sıkıca tıtup, şu sözleri söyleyen Nuradin'in hazır cevaplılığına, cesaretine, dayanıklılığıa, erliğine Kadırberdi şaşkınlıkla bakardı. Sonra cesaretinden dolayı bunu Kadırberdi affederdi. Nuradin'e dostluğa diye elini uzatır. Nuradin, Kadırberdi ile dost olur ama Yanbay'ı orada öldürürler. Böylece Nuradin onun damadı olup Kadırberdi'nin kaynı olup yaşarlar (ND, 2014: 118).

Edige destanına bakıldığında destanın merkezi alp tipi olan Edige'nin destanın sonlarına doğru geri plana geçtiği görülür ve yerine oğlu Nuradin öne çıkar. Benzeri şekilde destanda adı geçen ve üç kuşak boyunca Edige ve ailesini rahatsız eden düşman tipi Toktamış han'ın vefatının ardından da öne geçen kişi onun oğlu Kadır Berdi olur. Edige ve Toktamış Han'ın sahneden çekilmesiyle onların oğulları Nuradin ve Kadır Berdi tarafından maceraya devam edilir. Nuradin'in akıbeti hakkında bilgi veren destan metni Kadırberdi ile aralarında kurulan dostluk bağıyla son bulur. Bu durumda her iki aile arasındaki düşmanlık nihayete erdirilerek sulh sağlanmış olur ve bunun bir nişanesi olarak da Kadırberdi kızını Nuradin'e verir. Böylece dostluk haricinde akrabalık bağıyla da güçlenen ilişkilerle destan metni olumlu bir sonla nihayete erdirilir.

Türk destanlarının bir kısmında kahramanın ölümünün ardından destan tamamlanırken bir kısmında da kahramanın vefatı sonrasında ülkede yaşananlar ve kahramanın yakınlarının akıbeti hakkında bilgi verilerek destan devam ettirilir. Koplanlı Batır Destanı'nda merkezi alp tipinde yer alan Koplanlı Batır'ın vefatının ardından destan metni Koplanlı Batır'ın eşi Karlıgaş'ın akıbetiyle devam ettirilir. Destan metni içinde kahramanın zora düştüğü durumlarda ortaya çıkan yardımcı tip olan Karlıgaş'tır. Karlıgaş akıllı ve cesur bir kadın olmakla birlikte kadın alp özelliklerine sahiptir. Akıllı, ileri görüşlü, becerikli, cesur, savaşçı, eşine sadık ve destekçi yönleriyle destan metninde yer alan Karlıgaş alp kadın özellikleriyle öne çıkar.

Koplanlı Batır'ın hapse düştüğünü öğrendiğinde onun kurtulması için pişirdiği ekmeğin içine demiri kesmeye yarayan eğeyi koyan Karlıgaş, Koplanlı Batır'ın yeniden özgürlüğe kavuşmasına yardımcı olur. Bu sayede Koplanlı Batır hapislikten ve ölümden kurtulduğu gibi macerasına da devam etme fırsatı bulur. Kendisini hapse düşüren Alşanır

Han'dan öç almak için yurduna dönen Koplanlı Batır'a yardım eden unsurlar arasında yine eşi Karlıgaş yer alır. Karlıgaş bir erkek savaşçı gibi eline kılıcını alıp Alşanır Han'ın adamları ve eşiyle savaşır. Alşanır Han'ın hanımın başını kesen Karlıgaş bu başı bir sopaya takarak Koplanlı Batır'ın eline verir ve Alşanır Han'ın üzerine hücum eden Koplanlı Batır hükümdarı öldürmeyi başarır. Kırım Hanı ile Nogaylar arasında yaşanan savaşa katılmaması yönünde tavsiyede bulunan Karlıgaş yine akıllıca düşünen yönünü ortaya koyar; ancak bu sefer arkadaşının kışkırtmalarına karşı koyamayan Koplanı Batır'ın savaşa katılma kararına engel olmaz.

Katıldığı Kırım-Nogay Savaşı'nda can veren Koplanlı Batır'ın ölüm haberini alan Karlıgaş üzüntüsünü dile getiren bir ağıt söyler. Bu gelişmelerin ardından Kalmıklar ülkeye akın düzenler. Kalmık baskısı üzerine Karlıgaş saçını keser ve eşinin kıyafetlerini giyip savaşa katılır.

> Karıgaş ta özin kıskayaklı ekenin bildirmeyik bolıp şaşın kesedi. Koplanlıdıñ üyde kalgan sogıs kiyimin kiedi: ak kübesin iynine kiyedi, tuvlıgasın basına kiedi, ak kirevkesin öñşeli etke kiedi, aybaltasın beline tagadı, nayzasın koga aladı, beln tartıp buvıp, erler men, betirler men birge duşpandı kuvmaga atlandı.
>
> Karlıgaş da kendisinin kadınlığını bildirmemek için saçını keser. Koplanlı'nın aevde kalan savaş giyimini giyer: ak kalkanını içinden, miğferini başına giyer, savaş baltasını beline takar, mızrağını eline alır, oltasını çekip boğup erler ile, kahramanlar ile beraber düşmana savaşa atlanır (ND, 2014: 190)

Koplanı Batır Destanı'nın merkezi alp tipi olan Koplanlı Batır kadar onun eşi Karlıgaş da alp tipinde bir yaradılışa sahiptir. Koplanlı Batır'ın yıllar sonra Alşanır Han'dan intikam almak için yurda dönmesinde savaşçı yönüyle destanda yer alan Karlıgaş, eşinin vefatının ardından da savaşçı kadın rolüyle öne çıkar. Karlıgaş'ın erkekler gibi at binip zırh kuşanarak kılıç kullanması onun alp nitelikleri sergileyen yönüne işarettir. Bu bağlamda Koplanlı Batır'ın ölümünün ardından dul kalan Karlıgaş talihine ağıt yakıp ağlaması onun yalnızca bir duygu dökümüdür. Zavallı bir kadın tabiatında olmayan Karlıgaş dirayetli ve cesurdur. Bu olumlu yönleri neticesinde matem tutup oturmak yerine eşi Koplanlı Batır'ın savaş kıyafetlerini giyer ve Nogayların Kırım ile olan savaşına katılır. Bir nevi öldürülen eşinin öcünü almak gibi de değerlendirmenin mümkün olacağı bu davranış daha önce Alşanır Han'dan öç alınırken de benzer şekilde yansıma bulur. Alşanır Han'a karşı kırk atlı adamla öç almak için yurda dönen Koplanlı Batır ile birlikte hareket eden Karlıgaş, eşinin

Alşanır Han'ın başını kestiği gibi kendisi de Alşanır Han'ın hanımının başını keser. Yıllardır kendilerine türlü eziyetlerde bulunmuş olan hükümdar ve eşini öldüren Koplanlı Batır ve Karlıgaş intikamlarını alırlar. Benzeri şekilde Kırım Nıgay savaşına katılıp bu savaşta vefat eden eşinin öcünü almak için Karlıgaş bu sefer atlanıp silahlanıp savaşa katılır. Dolayısıyla kahramanın ülküsü eşi tarafından devam ettirilir. Destan burada kesildiğinden Karlıgaş'ın akıbeti hakkında bilgi edinilemese de savaşa Nogaylar yanında katılan Koplanlı Batır'ın amacı Kırım Hanı'nı yenilgiye uğratmaktır. Bu amaç gerçekleşmeden ölen Kopğlanlı Batır'ın yerine eşi savaşa katıldığına göre kahramanın ülküsü eşi tarafından devam ettirilir.

Nogay destanları içinde kahramanın soyundan gelen kişilerce ülküsünün devam ettirildiği ve sonrasında yaşanan gelişmeler hususunda bilgi edinmeyi sağlayan destan Mamay Destanı'dır. Destan kahramanı Mamay'ın ölümünün ardından yurduna başkanlık eden kişi kardeşi Orak olur. Mamay'ın cenaze töreninin ardından Orak başa geçer, ancak bu süreçte kardeşleri İsmail'in hileleri devam eder. İsmail, aklı az olan Kelüv adlı kardeşine giderek Orak'tan kendisine Kültepe'yi vermesini, çünkü orada çok altın ve gümüş olduğu yalanını uydurur. Eğer Orak kardeşini seviyorsa bu tepeyi Kelüv'e vereceğini, sevmeyip art niyetliyse de vermekten çekineceğini söyler. İsmail'in sözlerine inana Kelüv, Orak'a giderek Külepe'yi kendisine verilmesini ister, ancak orası çorak bir tepedir ve denildiği gibi bir maden de yoktur. Bu nedenle Orak, Kelüv'e bu tepeyi vermek istemez, bunun yerine kendisinden mal, para gibi değerli bir şey istemesinin daha uygun olacağını söyler. Orak'ın amacı kardeşine değerli bir şeyler vermektir; ancak İsmail tarafından içine şüphe düşürülen Kelüv, Orak'ın bu tavrına kinlenir.

Orak dep baradı Kelüv	Orak diye gelir Kerüv
Ayt, Klüv	Söyle, Kerüv
Sen maga Kül töbedi bartagı	Sen bana Kültepe'yi ver
İy sen, kül töbedi ne eteyiksin? Sen mennen at tile. Savıt sadak tile, mal tile. Bereyim. Kül töbeden ne şıgayak! Dedi de Orak ketti.	Hey sen, Kültepe'yi ne yapacaksın? Sen benden at iste, silahlar, oklar iste, mal istesene ben vereyim. Kültepe'den ne çıkar! Der Orak da gider (ND, 2014: 236).

Orak ile konuştuklarını gelip İsmail'e anlatan Kelüv'ü dinleyen Hileci İsmail "eğer kardeşin seni sevseydi orayı sana veridi. Onu öldürmen gerek" (ND, 2014: 236) diye Kelüv'ü kışkırtır. Kelüv, İsmail'in sözüne inanıp Orak'ı namaz sırasında öldürür ve gelip

bunu İsmail'e söyler. İsmail'de sen benim kardeşimi öldürdün diyerek Kelüv'ü öldürür. Orak'ın ölümünün ardından Hileci İsmail han olur.

> Orak namaz kılmağa oltıraganda, belinnen kılışın şeşip, yanına salatagan edi. Sol zamanda Kelyuv artınnan barıp Oraktıñ kılışı man özin şavıp öltiredi. Soñ Sımayılga keledi.
>
> Ne ettin?
>
> Öltirdim!
>
> Ay menim üyimdi yıktın sen yalgızımdı öltirdin! Seni öltirmem men! Dep Sımayıl buga kışkırdı.
>
> Kelüv korkıp kırga kañgıp kaşıp ketedi. Sımayıl artınnan edemlerin yiberip Kelyuvdi öltirtedi. Süytip Oraktı öltirtip, Elşi Sımayıl özi han bolıp kaladı
>
> Orak namaza durduğu zaman belinden kılıcını çıkarıp yanına bırakmıştı. O anda Klüv arkasından gelip Orak'ın kılıcı ile vurup orak'ı öldürür. Sonra İsmail'e gelir.
>
> Ne ettin?
>
> Öldürdüm!
>
> Vah benim evimi yıktın, sen biriciğimi öldürdün! Seni öldüreceğim! Deyip İsmail buna bağırır.
>
> Kelüv korkup kıra doğru kaçıp gider. İsmail ardından adamlarını gönderip Kelüv'ü öldürtür. Böylece Orak'ı öldürüp Hileci İsmail kendisi han olup kalır (ND, 2014: 236).

Mamay'ın ölümünün ardından yaşananlar özellikle Hileci İsmail'in düzenbazlıkları ile ilgili olup Mamay'ın yerine tahta geçen Orak'ın da ölümüne sebep olur. Musa Bey'in oğullarını henüz onlar çocukken sınattığı Asan Abız adlı bilge dostunun dediği gibi her bir çocuk kendi tabiatınca davranışları sergiler. Bunlar arasında en tehlikelisi olarak belirtilen İsmail ise aynı Asan Abız'ın dediği gibi davranışlara sahip olur. İsmail halkın ve kardeşlerinin arasında fitne yayarak hak yiyen bir insan olur. İsmail hileleriyle kardeşlerini öldürüp tahta oturmayı başarır. Böylece Mamay'ın ve Orak'ın adil yönetiminin yerini düzenbazlık almış olur. Kahramanın vefatı halkın huzurunun da yok olmasını beraberinde getirir.

Kahramanın vefatının ardından ülkesinin devam ettirilmesi ya da yurdunun akıbeti hakkında bilgi verilen Nogay destanları olduğu görülür. Bunlar arasında tarihi gerçekliğe dayanan Mamay Destanı ve Edige Destanı için merkezi alp tipinin macerası anlatılırken gerçek varis silsilesine göre bir düzenin izlendiği anlaşılır. Dolayısıyla gerçek vakalardan alınan merkezi konunun tarihi sürece sadık kalarak destanlaşan yönü yansıtılmış olur. Edige'nin gerçek bir şahsiyet olması ve onun oğlunun Nuradin olup babasından sonra tahta geçmesi ile Mamay Mirza'nın ardından da tarih içinde yerine geçen kişinin kardeşi Orak ve

ardından da İsmail olması destan metninde de aynı şekilde yansıma bulur. Bu iki destan dışında Koplanlı Batır Destanı'nda ise kahramanın vefatının ardından ülküsünün eşi tarafından devam ettirildiğine rastlanılır. Bu destanlar içinde kahramanın ardından destanın devamı sadece oğlu gibi bir alt soyu tarafından değil kardeş veya eş gibi destan mücadelesinde kahramanın yakınlık kurduğu bir kişi tarafından sağlanmaktadır. Bu noktada merkezi alp tipinin amaçlarının bitmemesi, istediği sonuca varmaması ya da alpin ölümünün ardından yalnıza toplumun liderini kaybetmiş olduğu değil, aynı zamanda huzurunu da kaybettiği belirtilmek istenir. Destan kahramanı toplum lideri olarak milletine güzellikler getiren biriyken onun vefatı kara günlerin başlangıcını temsil edebilmektedir. Bunların aksine Edige Destanı'nda olduğu gibi merkezi alp tipi Edige'nin ardından öne çıkan oğlu Nuradin'in yıllara dayanan düşmanlığa son vermesi ise kahramanın ülküsünün aynı şekilde devam ettirildiğini ve amaçlanan nihayete vardırıldığını gösterir. Kahramanın vefatının ardından devam eden destanların bu şekilde sürmesinin tek ortak noktası merkezi tipin yarım kalan idealinin sürüp sürmediği hakkında bilgi verilmek istenmesidir.

3.2. Bilge Tipi

Bilgi insanın varlığını sürdürmesi ve gelişim göstermesi için hayati bir öneme sahiptir. Öyle ki insan yaradılışından bugüne etrafındaki diğer canlılardan zekâsıyla ayrışmış ve onlardan farklı olduğunu bir şekilde kavramıştır. Fizyolojik olarak hayvanlar kadar korumalı olmadığından varlığını devam ettirebilmek adına bulunduğu ortamdaki materyalleri kullanarak yaşamını daha kolay bir hâle sokmayı başaran insan, tarihî süreç içerisinde oldukça önemli bir gelişim kat etmiştir. Kat edilen bu yolu başlatan ve devam ettiren en önemli unsursa bilgi olur. Bu gelişimi sağlayan bir önceki nesilden öğrenilen ve daha sonra geliştirilenlerden mürekkeptir. İnsanoğlunun hayat boyu katettiği ilerleme yalnız beyinsel fonksiyon açısından değil aynı zamanda yaşamsal fonksiyon açısından da değerli olmuştur. Katlanarak artan bilgi birikimi insanın ilerlemesini sağlarken, sosyal bir varlık olmasından hareketle de toplulukları bir arada tutan tek unsurun güvenlik ve yiyecek bulmak olmaktan çok daha karmaşık, ileri aşamaları oluşmaya başlamıştır. Sosyal birliktelikleri ve zaman içinde kurulan devletleri ayakta tutan, onların devamlılığını sağlayan yegâne unsur bilgi olmuştur. Bu bilgi birikimine sahip olan kişiler ise toplumlara önderlik edebilen bilginlerdir. Bu bilge kişilerin sayesinde zaman zaman karşılaşılan zorlu durumlardan çıkılmış, kültür aktarımı sağlanmış ve toplumsal ilerleme gerçekleşmiştir. Bilgi sahibi

olmanın zamanla önemli hâle gelmesi ile buna haiz olan insanlara da bilge denilmeye başlanmıştır. Tecrübenin de bilgiye eşlik etmesi ile bu kişiler genellikle belli bir yaşın üzerinde yetişkin çağında olan insanlardır. DLT'de bilge, "hâkim, akıllı, bilgin, âlim" (DLT, 1986: 92) anlamına gelir.

Kaşgarlı Mahmut'un tanımlamasında da anlaşıldığı üzere herhangi bir konuya hâkim olmak ve akıllı olmak bilge olmanın ön koşuludur ve bu koşulu sağlayabilen kişi o konunun bilgesi, âlimi sayılır. Türk tarihî ve destanları açısından bakıldığında ister tarih sahnesinde yer almış olsun isterse de yaşanan olaylardan ilham alınarak kurgu bir karakter oluşturulsun her ikisinde de yüceltilen kişilerin ortak özelliği bir konuda bilgi sahibi olmalarıdır. Bununla beraber kahramanların yanlarında onlara yardımcı olan unsurların her biri en az bir konu hakkında bilgi sahibidir ve bu kişilerin en mühimi kahramanı zorluklardan kurtarabilecek ve olaylara yön verebilecek kadar güçlü bir bilgi birikimine sahip olan bilge kişidir.

Uygarlıkların gelişimini sağlayan ve insanları içinden çıkılması zor durumlardan kurtaran bilgi birikimine sahip kişiler ya toplumlara önderlik etmiş ya da önderlerin yanında danışman olarak bulunmuşlardır. Bu kişiler, içinde yaşadıkları toplumdaki diğer insanlardan daha zeki ve daha analitik düşünebilen bir akla sahip olmakla ön plana çıkmışlardır. Bilge kişiler yaşlı ya da genç olabilirler, ancak destan metinleri açısından bakıldığında genel itibariyle yaşça olgundurlar ve daha çok olaya şahitlik etmişlerdir. Bu kişiler sonradan olacaklar konusunda yordama yeteneklerinin gelişmiş olması açısından yaşanacakları tahmin etme ve gelişecek yeni durumlara hazırlıklı olma noktasında ihtiyat sahibidirler.

Türk tarihi bilge kişilerin yönlendirmesi ile kazanılan zaferler ile doludur. Bu zaferlerin pek çoğunda bilge şahısların katkısı büyüktür. Onların sahip oldukları belirli karakteristik özellikler vardır ve bu özellikler edebî ürünlerde kendilerine yer bulmuştur. Orta Asya'dan günümüze Türk tarihine mal olmuş önder veya danışman niteliğinde pek çok kişi vardır. Bu bilge kişilere Türk tarihi açısından baktığımızda akla ilk gelenler, Türk adıyla kurulan ilk devlet olan Göktürklerden kalan ve yazılı kaynaklarımızdan biri olan Orhon Kitabelerinde adı geçen Bilge Kağan, Kültigin ve Tonyukuk'tur. "Yaklaşık 1200 yıllık bir süreçten sonra Türkologların üzerinde çalışmalar yaptıkları Orhun yazıtları Göktürk kültürü, tarihi ve yaşam tarzı dikkate alınarak okunmaya ve yorumlanmaya çalışılmıştır" (Üstün, 2010: 1383). Göktürk Devleti'nden kalma olan bu yazıtlar Türk kültür ve yaşayışı hakkında geniş bilgiler vermekle bilge kişilere değer verildiğini ortaya koymaktadır. Anlatılanların nesiller boyunca devam etmesi, bilinmesi ve yeryüzünden silinmemesi adına ölümsüz birere

eser bırakmak niyetiyle bengü taş olarak adlandırılan bu yazıtlar, taş üstüne kazıma yöntemiyle kayda geçirilmiştir.

Orhun Yazıtları'nın taş üzerine kazıma yöntemiyle kaydedilmiş metinlerinin yüz yıllar öncesinden günümüze ulaşmaları sonucu, onlara neden Bengü Taş adı verildiğini ve kaplumbağa figürü sırtında yükselmeleri ile de ölümsüzlük ve uzun ömür simgeciliğinin göstergeleri konumunda olduklarını anlamaktayız. Bu yazıtlarda yer alan bilgilere bakıldığında, adı geçen her iki liderin ve vezir görevi ile Tonyukuk'un yüksek bilgi birikimine sahip olduğu görülür. Onların bilge yönleri ve uygun siyasi yaklaşımları ile halkı refaha nasıl kavuşturdukları anlatılmaktadır. Yine yazıtlardan anlaşılan Türk milletinin öteden beri bilgiye ve bilgelere önem verdiği hususdur.

Bilge Kağan ve Kültigin devlet yönetiminde Han olarak görev almışlardır. Her ikisi birlikte hükmettikleri Göktürk Devleti'ni Çin ve diğer Türk boylarının saldırılarından korumuşlardır. Bu başarılı çifte yönetim sistemi Orhun Abidelerinde şu satırlarla yer alır: "Eğer kardeşim Kül Tegin ile anlayış içinde bu kadar fazla çalışmasaydık Türk kavmi kaybederdi" (Grousset, 1999: 118). Bu satırlara göre hem Bilge Kağan hem de Kül Tigin, bilge özellikleri olan, savaş sanatını bilen kişilerdir. Onlar politik düşünce biçimini iyi kullanarak millî çıkarlar doğrultusunda sağlam kararlar almayı ve bu sayede Türk boyları üzerinde birleştirici bir hâkimiyet kurmayı başarmış liderlerdir.

Liderin bilge kişiler olması ve onlarda bulunan bilginin verdiği yücelik kadar yanlarında tuttukları danışmanlarda da benzer özelliklerin olması önemsenen bir durumdur. Bu itibarla Bilge Kağan ve Kül Tigin'in yanında vezir olarak Tonyukuk'u görmekteyiz. Tonyukuk aslen Çin soylu olmasına karşın biat ettiği Türk komutana karşı her zaman sadık kalmıştır ve bilge kişiliğiyle hükümdara danışmanlık etmiştir. Adına dikilen yazıttan ve Çin yıllıklarından öğrenildiğine göre Tonyukuk, askeri ve siyasi alanda bilgi ve deneyim sahibidir. "O, bir devlet adamı olarak Kutlug İlteriş Kağan, Kapgan Kağan ve Bilge Kağan ile çalışarak Türk devlet ve milletine büyük hizmet etmiştir" (Durmuş, 2019: 29). Üç hükümdar zamanında da vezirlik görevini icra etmeyi sürdüren Tonyukuk'un hizmetleri Türk tarihî açısından oldukça önemlidir.

İç karışıklıklar içinde olan Türk boylarının isyanlarının bastırılması, boyların Göktürk Devleti çatısı altında toplanmalarının sağlanması, Çin baskılarına karşı nasıl direnilmesi gerektiği konularında Tonyukuk'un kağanlara ilettiği öngörüler devletin

yücelmesine önemli ölçüde katkı sunduğu görülür. "Tonyukuk zekiliği, planlamacı kişiliği ve askeri işlerdeki bilgisinden dolayı Kutlug tarafından Apa Tarkan olarak tayin edilmiştir. Böylece askeri işlerin ve atların idaresi işi tamamen onun emrine verilmiş bulunuyordu" (Durmuş, 2019: 37). Bu önemli görevin muhteviyatı oldukça mühimdir; zira askeri işlerin başına getirilmek barış zamanında güvenin sağlanması iken savaş zamanında da doğru hamlelerle devletin ve milletin mevcudiyetini korumayı gerekli kılar. Bir manada askeri işlerin başı olmak demek milletin ve devletin bekasının devamlılığının emanet edildiği en güvenilir kişi olmak demektir. Dolayısıyla Tonyukuk'un bir Çin dönmesi olmasına karşın Göktürk Devleti'ne karşı olan bağlılığı ona olan güvenin üst seviyede tutulmasını sağlamıştır.

Akıllı bir adam olan Tonyukuk, askeri ve siyasi alanda nasıl hareket edilmesi gerektiği konusunda oldukça donanımlıdır. Daha önceleri Çin devletinde yaşamış olması ve orda da siyasi işlerde tecrübe kazanması dolayısıyla Çin-Türk ilişkileri konusunda bilgi birikimine sahiptir.

> Çin iç siyasetinden daima iyi haber alan Tonyukuk, Kağanına iç savaştan yorulmuş Türklerin – dağılmış sürüler, zayıflamış otlaklar, açlık ve kıtlık- mükemmel bir inkişaf içinde olan Tanglara saldırmasının büyük bir ihtiyatsızlık olacağını ispat etmişti. Bir aşırılıktan diğerine geçen Bilge Kağan, Türkleri göçebelikten vazgeçirip yerleştirmek, Orhon üzerinde Çin usulü bir başkent inşa ettirmek, Budist ve Taoist tapınaklar ve manastırlar yaptırmak istemişti, Tonyukuk bunun da büyük bir hata olduğunu göstermiştir (Grousset, 1999: 119).

Tonyukuk bir danışman olarak her zaman hakanının almak istediği kararlarda gelecek için ne gibi olumlu ya da olumsuz sonuçlarının olabileceğini söyleyerek bilgeliğini göstermiştir. Nitekim Türklerin o dönem itibariyle zayıf bir durumda olmaları ve Bilge Kağan'ın savaşmak istediği Tangların ise çok daha güçlü olması sebebiyle bu mücadelenin ertelenmesi ve şu an sulh içinde kalmanın daha doğru olacağını belirten Tonyukuk, devletin siyasi geleceği için oldukça önemli bir yönlendirmede bulunmuştur. Tonyukuk'un bir diğer başarılı politik davranışı ise Budist ve Taoist tapınaklar inşa etme fikrine kapılan Bilge Kağan'ı bu düşüncenin bir hata olduğuna ikna etmesi ve yerleşik hayata geçilmesi durumunda Çin'e karşı nüfusu oldukça az olan Türklerin savaşçılık ve manevra kabiliyetlerinin gerileyerek yok olmalarına sebebiyet vereceğini öngörmesidir. Askeri alanda Türklerin savaştıkları unsurlara karşı nasıl bir yöntem kullanılması gerektiği konusunda da oldukça bilgili olan Tonyukuk: "Çin, Oğuz ve Kitan'ın birleşmesi durumunda sıkıntıya düşeceklerini Kağanına bildirmiştir. Ayrıca zayıf olanın yenilmesinin kolay

olduğunu, kuvvetli olanın yenilmesinin zorlaşacağını da belirttikten sonra, Kağandan "orduyu gönlüne göre sevk et" sözünü almıştır" (Durmuş, 2019: 37).

Kağanından aldığı onayla hareket eden Tonyukuk öncelikle zayıf durumda olan ve Çin ile irtibat noktasında aralarında coğrafi engeller bulunan Oğuzlar ve Kitanlar ile savaşmış, ardından Çin ile münasebeti uygun görmüştür. Öngörüleri iyi olan ve isabetli bir strateji izleyen Tonyukuk hizmet ettiği hükümdarların başarılı siyasi süreçler geçirmeleri noktasında önemli katkılarda bulunmuş bir danışmandır. Türk destanlarında kahramanlar zorluklarla karşılaştıklarında onlara yol gösterecek bir bilge kişinin varlığı engellerin aşılmasını sağladığı gibi Gök Türklerde de ne zaman bir sıkıntı baş gösterse bunun aşılması için bilge kişi olarak Tonyukuk öne çıkmıştır.

Orhun Yazıtları'nda Türk tarihinin dönüm noktaları, yapılan hatalar ve bu hataların tekrarlanmaması için tavsiyeler yer alır. Bunlar arasında Orhun Vadisi'nde Türkler'in yaptığı savaşta neden yok olup nasıl yeniden bir araya geldiklerini anlatan Kültigin Anıtı'nda yazanlar kendi ülkelerinin kıymetini bilmeyip gelen hediyelere ve yumuşak sözler inanıp özgürlüğünü kaybeden, devleti parçalanan Türklerin nasıl yeniden birleştiği konusunda şu bilgiler yer almaktadır: "İyi alp kişiler, iyi bilge kişiler sözleştiler. Birbirlerine karıştılar. Türk budunu yok olmasın diye, budun olsun diye. Ölesiye kadar çalıştık. Bir yılda beş yol vuruştuk. Türk töresi incinmişti. Onu töresince canlandırdılar. Dediler: Türk budunu, kendine dön!" (Esin, 2006: 266).

Kültigin Yazıtı'nın doğu yüzündeki bu yazılanlara bakıldığında hem göksel kudreti olduğuna, ilahi bir özellik barındırdığına inanılan alpleri hem de Türk töresince yaşlı ve bilgili aksakalların birlikteliğin kıymetine değinilir. Bilge kişiler Alpleri yapmaları gerekenler konusunda uyarmış ve onlar da bilgelere verdiği sözleri tutarak savaşmış ve yeniden bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Türk destanlarında da önemli karakterlerden biri olan bilge-aksakal tipi tarihî kaynaklarda da geçmekte ve tarihin gidişatını değiştirecek kadar etkili kişiler olarak ön plana çıkmaktadırlar. Destanlarda geçen bilge tipi nasıl ki destan kahramanın karşılaştığı zor durumu gideren ve kahraman her an destekçi bir karakter çiziyorsa tarihî süreç içerisinde de toplumun düştüğü zor durumdan kurtarılması için merkezi tipe destek olan akil kişiler vardır.

Türk destanlarda kahraman ve bilge kişi arasındaki ilişkiyi gerçekçi bir bakış açısıyla anlamlı kılan örnekler oldukça fazladır. Bu kişiler yalnızca destanlarda kurgusal birer

karakter olarak yer almayıp aslen Türk tarihî içinde de hizmetleri ile devletlerin devamlılığını sağlayan bilge kişilerdir. Selçuklu Devleti'nde Alparslan ve Nizamülmülk, Osmanlı Devleti'nde Osman Gazi ve Şeyh Edebali, Fatih Sultan Mehmet ve Akşemsettin bilge özellikleriyle ön plana çıkan tarihî kişilerdir. Nitekim Selçuklu Devleti açısından Anadolu'nun Türk yurdu hâline gelmesi noktasında Sultan Alp Arslan'ın ne denli başarılı bir siyasi ve askeri taktik sergilediği bilinmektedir. Bizans ile Selçuklular arsında cereyan eden Malazgirt Savaşı'nda iki yüz bin Bizans askerine karşın altmış bin Türk kuvveti mevcuttur. Türkleri zafere ulaştıran en önemli unsurlardan birisi askeri stratejinin Sultan Alp Arslan tarafından biliniyor olmasıdır. Bu bilgi birikimi sayesinde Orta Asya'dan beri kullanılagelen hilal taktiği Malazgirt Savaşı'nda da kullanılır ve nihai zafer bu şekilde sağlanır. Sultanların belirli bir bilgi birikimine sahip olması devlet yönetimi açısından önemli olduğu kadar onlara refakat eden danışmanlarının da aynı özelliklere sahip olması destekleyici unsur olarak önem arz etmektedir. "Ortaçağ İslâm dünyasının en başarılı devlet adamalarından biri olan Büyük Selçuklu Veziri Nizâmülmülk aralıksız yaklaşık 30 yıl Sultan Alp Arslan ve Sultan Melikşah'a dolayısıyla Büyük Selçuklu İmparatorluğu'na sadakatle hizmet etmiştir" (Özaydın, 2018: 1). Nizamülmülk'ün danışman olarak hem askeri alanda hem de devlet yönetimi noktasında siyasi yönünün kuvvetli olması sayesinde pek çok başarıya imza atılmasının ardında, danışmanlığını yaptığı sultanların doğru kararlar alarak yönlendirilmesini görmekteyiz. "Malazgirt Muharebesi hariç Alparslan'ın bütün seferlerine katılan Nizâmülmülk, bu savaşların kazanılmasında ve Kutalmış'ın isyanının bastırılmasında önemli rol oynadı" (Özaydın, 2007: 194). Malazgirt Muharebesi'nde doğru stratejiler izlenmiş olması Alp Arslan'ın da bilge yönü olan bir devlet lideri olduğunu ortaya koyar. Önder kişilerden beklenen husus yalnızca cesaret ve adalet değil aynı zamanda bilge olmalarıdır. Onların bilge olduğu konulara ek olarak yanlarında yer alan yoldaşları, danışmanları da akıl ve bilge sahibi olmalıdır ki devlet lideri bir karasızlıkla karşılaştığında na yardım edebilecek akil kişiler bulunsun. Bu durumda Nizamülmülk'ün bir danışman olarak bilge yönü ile bağlı bulunduğu Büyük Selçuklu Devleti'ne hizmetlerinden ötürü iki sultana da danışmanlık etmeyi sürdürdüğü görülür. Nizamülmülk, Sultan Alp Arslan'ın vefatından sonra yerine geçen oğlu Melikşah'a da aynı şekilde hizmetlerine devam eder. "Nizamülmülk'ün akıllı, tedbirli ve adaletli idaresi sayesinde Melikşah'ın hükümdarlığı, Büyük Selçuklu Devleti'nin en parlak dönemi olmuştur" (Önalp, 2016: 63). Nizamülmülk, başarılı bir siyasetçi ve iyi bir komutandır. Hem politik devlet ilişkilerinden hem de askeri stratejilerden anlıyor olması dolayısıyla Sultan Alp Arslan'dan sonra Sultan Melikşah'a da hizmet eder ve bu dönem devletin en parlak zamanı olarak kayıtlara geçer. Melikşah

döneminde Nizamülmülk'ün hizmetleri devletin ototrite boşluğu ile sarsılmasının ve toprak kayıplarının önüne geçmiştir. Nizamülmülk'ün, "Sultan Melikşah'ın rakiplerini bertaraf ederek tahta geçmesinde büyük hizmetleri oldu. Sultan Melikşah zamanında Büyük Selçuklu Devleti için ciddi bir tehlike teşkil eden Hasan Sabbâh ve adamlarıyla mücadeleyi bir devlet politikası hâline getirdi*"* (Özaydın, 2007: 194).

Nizamülmülk'ün Büyük Selçuklu Devleti'ne olan hizmetleri, Alp Arslan ve Melikşah dönemlerinde sürdürdüğü danışmanlık görevleri onun bilge bir kişi olduğunun açık kanıtıdır. Tarihî hadiseler incelendiğinde Nizamülmülk dönemi devletin parlak zamanlarına tekabül eder ve bu durum yalnızca başarılı liderlerin art arda gelmesinden değil aynı zamanda bilge yönü ile hükümdarları doğru kararlara ileten başarılı bir bilge danışman Nizamülmülk'ün varlığının neticesidir. Nizamülmülk'ün kişiliği hakkında verilen bilgiler de bilge özelliklerini kendisinde topladığını göstermektedir.

> Adaleti, idarî kabiliyeti, cömertliği, bilgeliği ve güzel ahlâkıyla tanınan Nizâmülmülk halkın hukukuna özen gösterir, insanların zulüm ve haksızlığa uğramaması için çalışırdı. Devlet kapısının şikâyetçilere daima açık olmasını isterdi. Âlimlere ve sûfîlere saygı gösterir, onları ayakta karşılar ve sohbet meclislerine katılmaktan zevk alırdı (Özaydın, 2007: 196).

Savaşlarda ve devlet yönetiminde sultanın yanında yer alan ve bilgi birikimi sayesinde uzun müddet danışmanlık görevini sürdüren Nizamülmülk bilge özelliklerini kendinde toplamış tarihî bir şahsiyettir. Nizamülmülk gibi etkili danışmanlara Osmanlı Devleti döneminde de rastlanılır. Osmanlı Devleti dönemine gelindiğinde danışman ya da aksakal olarak nitelendirebileceğimiz iki kişinin varlığı dikkat çekmektedir. Bunlar Şeyh Edebali ve Akşemsettin olup biri devletin kuruluşunda etkiliyken diğeri yükselişinde önemli katkılar sağlamıştır.

Osmanlı Devleti'nin kurucusu Osman Gazi'nin yanında ona akıl veren danışmanlık görevini üstlenen bir aksakal olarak Şeyh Edebali'yi görmekteyiz. Şeyh Edebali döneminin önde gelen din büyüklerinden olmakla birlikte devlet işleri ve askeri konular hakkında da bilgi sahibidir. Osman Gazi'nin bir devlet kuracağı ve onun neslinden devam edecek devletin de çok kudretli olacağı yönünde görmüş olduğu rüyayı da yine Şeyh Edebali yorumlamıştır ve kızı Bala Hatun'u Osman Gazi ile evlendirmiştir. Mehmet Neşri (1995: 83), Osman Gazi'nin rüyasını Kitab-ı Cihannuma adlı eserinde şu şekilde aktarmaktadır:

> Meğer Osman'un halkı arasında bir şeyh-i aziz varidi. Edebali dirlerdi. Gayet sahab-i kemallerden idi. Velayeti, kerameti zahir olmışdı. Halkun mu'tekadi idi. Tamam illerde meşhur olmuşdı. İlm-i rü'yayı

> hub bilür idi. Dünyası bi-nihaye idi. Amma derviş siretin tutardı. Hatta derviş deyü lakab iderlerdi. Bir zaviye yapub ayende vü revendeye hizmet iderdi. Gah gah Osman dahi anun zaviyesinde müsafir olurdı (Neşri, 1995: 83).

Mehmet Neşri'nin aktardığı bilgilere baktığımızda Şeyh Edebali'nin olgun bir insan olduğundan, kerametinin belirgin olduğundan söz etmekte ve dönemi içinde pek çok yerde tanındığından bahsetmektedir. Şeyh Edebali'nin derviş yönün de olduğu ve hatta halkın ona derviş dediğini de nakleden Neşri, Osman Gazi'nin zaman zaman kendisine zaviye yapmış olan Şeyh Edebali'nin yanına gidip, ona misafir olduğundan bahsetmektedir. Burada Şeyh Edebali'nin lafı sözü dinlenen, akıllı, ahlaklı, ileri görüşlü ve bilgi sahibi bir insan olduğu anlatılmak istenerek Osman Gazi'nin de onun yanına gidip geldiği onunla görüştüğü aktarılmıştır. Tarihî kaynaklardan da bildiğimiz kadarıyla Şeyh Edebali bilge kişiliği sayesinde yakınlık kurduğu Osman Gazi'nin yükselmesinde ve Osmanlı Devletinin kuruluşunda ona verdiği desteklerle de dikkat çeken bir kişidir. Bir diğer özelliği ise destanlarda yer alan bilge kişilerin çoğu gibi Şeyh Edebali'de yaşça Osman Gazi'den oldukça büyüktür. Mehmet Neşri (1995: 84), bu konuya eserinde değinerek şunları aktarır: "Bu Edebali didüğimüz şeyh yüz yigirmi yaşında vefat itdi". Şeyh Edabali'nin yüz yirmi yaşında vefat ettiği aktarılmasına bakacak olursak sıradan insanlardan daha uzun yaşaması ile de destansı bir özelliği kendinde barındırmaktadır. Osman Gazi'nin hayatına bakıldığında Şeyh Edebali'nin yerinin çok daha büyük bir alanı kapladığı görülecektir. Öyle ki aşiret hâlinde yaşayan Kayı Obası'nı bir devlete dönüştürme düşüncesi içinde olan ve bu hayalini gerçekleştirmek için bir ışık arayan Osman Gazi'ye yine Şeyh Edebali'nin destek olduğunu Neşri şu şekilde kaydetmiştir:

> Bir gice Osman Gazi siyerinde görür ki bu şeyhun koynndan bir ay çıkub geldi kendnun kynına girdi. Hemanden göbegünden bir ağaç bitüb alemi tutub ve anun gölgesinde tağlar var. Ol tağlarun dibinden pinarlar çıkub revane olub akar. Kimi bağın savurur, kimi çeşmeler akıdur. Arındası Osman Gazi düşini gelüb ol azize nakl itdi. Şeyh eytdi: Ya Osman! Müjdegani olsun. Sana ve senin evladına kim Hak teala saltanat virdi. Ve mecmu-ı alem evladınun zıll-ı himayetinde ola. Ve hem kızum Mal-hun Hatun sana hâlal oldı" diyüb kızını Osman Gazi'ye tezvic itdi. Çünkü Şeyh, Osman Gazi'nün düşini ta'bir itdi (Mehmet Neşri, 1995: 83).

Osman Gazi'nin uykusunda gördüğü rüyada Şeyh Edebali'nin göğsünden çıkan ay Osman Gazi'nin göğsüne girmiş ve o anda Osman Gazi'nin karnından bir ağaç yükselip bütün dünyayı sarmıştır. O ağacın gölgesinde yükselen dağlardan fışkıran pınarlardan halkın istifade ettiğini gören Osman Gazi uyandığında bu rüyayı Şeyh Edebali'ye anlatır. Rüyayı yorumlayan Şeyh, Osman Gazi'ye hükümdarlık nasip olacağını ve soyundan gelenlerin de

bunu devam ettireceğini söyleyerek kızı Mal-hun Hatun'u Osman Gazi'ye eş olarak verir. Neşri'nin naklettiği satırlara bakacak olursak Şeyh Edebali'nin rüya yorumlama yeteneğinin olması dışında keramet sahibi biri olarak daha sonradan olacakları da bildiği anlaşılmaktadır. Destanlarda yer alan bilge tipi nasıl ki kahramanı zor durumlardan kurtarıyor, sıkıntılı zamanlarda ortaya çıkarak ona yol gösteriyorsa Şeyh Edebali'nin de aynı şekilde devlet kurma hayali içinde olan Osman Gazi'nin niyetini sezerek gördüğü rüyayı hükümdarlığa yorması ile devlet kuruluşu için Osman Gazi'ye gereken cesareti verdiği anlaşılır.

Osmanlı Devleti dönemi içerisinde ele alınabilecek bir diğer aksakal ise Fatih Sultan Mehmet'in hocası Akşemseddin'dir. Akşemseddin'in ilim sahibi ve tanınan bir aileden geldiği ve hatta soyunun sahabelere dayandırıldığı çeşitli kaynaklarda yer bulmuştur.

> 1390 yılında Şam'da doğan Akşemseddin'in baba tarafından soyu İslam Devleti'nin ilk hâlifesi olan Hz. Ebubekir'e dayanmaktadır. Yedi yaşlarında ailesiyle birlikte günümüzde Samsun ilinin sınırları içerisinde kalan Kavak ilçesine gelir (Köprülü ve Uzun, 1989:300). Bu tarihten 1417 yılında Hacı Bayram Veli ile tanışmasına kadar geçen yaklaşık 20 yıllık dönem hakkında kaynaklarda net bir bilgi yer almamaktadır (Yavuz, 2017: 187).

Akşemseddin ailesinin yönlendirmesiyle ve daha sonra kendisinin de okumaya o günün koşullarında eğitim veren kurumlar olan medreselerde devam etmesi sayesinde tıp ve eczacılık alanında ilerleme sağlar. Ancak tahsilini kalbi bir yolla da birleştirmek için çeşitli hocaların yanında bulunur ve son olarak Ankara'da Hacı Bayram Veli'nin müridi olur. "Hacı Bayram Veli ile tanışması Akşemseddin'i İstanbul'un fethine bağlayan ilişkiler ağının ilk adımıdır" (Yavuz, 2017: 187).

Bilindiği üzere Akşemseddin'in hocası olan Hacı Bayram Veli, II. Murad ile oldukça yakındır ve Akşemseddin'in de sürekli hocasının yanında olması ile saray erkânıyla kurmuş olduğu yakınlık aşikârdır. Bu bağlamda hükümdarların bilge kişilerin yakınlıklarına ihtiyaç duydukları ve bilge kişilerin yalnızca bilgi yönüne değil bun ilaveten onların manevi yönüne de önem verdikleri görülür. Hem Hacı Bayram Veli'nin hem de Akşemseddin'in bilge ve manevi önder nitelikleri hükümdarlar ile bağ kurmalarını sağlar. Böylece her iki bilge kişinin de önderliğinin devletin devamlılığında önemli yer işgal ettiği görülür.

İstanbul'un fethi için hazırlanan ve öteden beri gayesi bu yönde olan Sultan Mehmet'e amaçları doğrultusunda destek veren onun manevi önderi Akşemseddin'dir. Akşemseddin'in İstanbul'un fethi sırasında bir Osmanlı gemisinin aldığı ağır darbe neticesinde üzüntüye ve ümitsizliğe düşen II. Mehmet'e yazdığı mektupla onu yeniden

ayağa kalkması için yüreklendirdiği ve fetih için manevi desteği sağladığı görülmektedir. Hâlil İnalcık tarafından çevrilen mektubun aslı şu şekildedir:

> "Düşman gemilerinin neden olduğu olay, yüreğimizde hayli kırgınlık ve kedere neden oldu, bir fırsat görünürdü, kaybolduğundan aykırı bazı durumlar kendini gösterdi. Birincisi, kâfirler sevinip şamata yaptılar… Bu durumda ne yapmalı: her şeyden önce, görmezden gelme ve acımayı bir kenara bırakmak gerek. Bunun gibi ağır bir durum ortaya çıktığında iyi araştırılıp bu aykırılık ve gevşeklik kimden kaynaklanmıştır ortaya çıkarıp azletme ve ağır şekilde paylama (ta'zir) uygulamalı… Bu arada hayret edilecek bir şey oldu: Kederle otururken Kuran'dan tefe'ül ettik, seyidler sultanı Cafer-i Sadık işareti ile şu ayet geldi; "varmayanların batını Müslüman değildir, hükm-i münafikinde kâfirle cehennemde mukim olmakta beraberdir" demek işareti düştü. Şimdi fetih için harekete geçmeyenler kalplerinde Müslüman sayılmazlar. O hâlde işi şiddetlendirme durumu göründü…" (Yavuz, 2017: 193).

Akşemseddin'in II. Mehmet'e gönderdiği mektupta yazılanlar incelendiğinde düşman gemilerinin Osmanlı gemilerinden bazılarını batırması sebebiyle düşmanların sevinip şamata yaptığından ve bu duruma sebep olanların cezalandırılmasının ardından derhâl yılgınlıktan kurtulup daha tedbirli hareket etmek gerektiği yönünde tavsiyelerde bulunduğu görülür. Mektupta Akşemsettin yaşanan olaylar nedeniyle aynı üzüntüyü II. Mehmet ile birlikte paylaştığını belirterek bu sıkıntılı durumda Kuran-ı Kerim'den açmış olduğu bir sayfada yazan duanın da işaretçi olabileceğini söyleyerek padişahı mücadelesine devam etmesi yönünde teşvik ettiği anlaşılır. Nasıl ki destan kahramanlarının zor zamanlarında bilge tipi hemen ortaya çıkıp kahramanın mücadelesinin başarıya ulaşabilmesi için destek oluyorsa II. Mehmet'in İstanbul'u fethederek Fatih sanını almasında da Akşemseddin'in manevi desteğinin büyük rolü olduğu kesindir. İstanbul'un fethini müteakip bir Türk geleneği olarak fethedilen yerin en ünlü ya da en büyük ibadethanesinin camiye çevrilmesinden hareketle İstanbul'da bulunan en büyük kilise olan Ayasofya camiye çevrilir. "Fetihten sonra camiye çevrilen Ayasofya'da kılınan ilk cuma namazının hutbesini okuyan Akşemseddin, İstanbul'da kısa bir süre kaldıktan sonra Göynük'e dönmüştür" (Yavuz, 2017: 196). İstanbul'un fethinin Sultan Mehmet tarafından gerçekleştirileceğine gönülden inanan, hükümdara manevi desteğini savaş sırasında dahi esirgemeyen Akşemseddin'in, fethin ardından bu başarıyı kutlamak maksadıyla İstanbul'da oluşturulan ilk camide ilk hutbeyi okuyarak zaferi taçlandırdığı görülür.

Unutulmamalıdır ki gerek destan kahramanları gerekse tarihî kahramanlarımız kendi şahıslarında da bilge kişiliğini barındırmaktadırlar. İstanbul'un fethinde yalnızca Akşemseddin'in manevi desteği değil elbette II. Mehmet'in askeri ve stratejik zekâsı

doğrultusunda aldığı isabetli kararlar da zafere giden yolda önemlidir. Aynı bilge lider özelliğini Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'te de görmek mümkündür. Mustafa Kemal Atatürk de tıpı kendinden önceki pek çok lider gibi yanında bulunan kurmaylarının fikirlerini dinlemiş, önerileri dikkate almıştır. I. Dünya Savaşı, Kurtuluş Savaşı ve nihayetinde yeni bir devletin kurulması için atılan adımlar incelendiğinde Mustafa Kemal Atatürk'ün de benliğinde bulunan bilge tipini karşılayan özelliklerinin liderliği ile birleştiği görülür.

Bilge tipine sahip tarihî şahsiyetlerin ortak özellikleri iyi eğitim almış olmaları, okumaya, öğrenmeye, araştırmaya önem vermeleri, bulundukları çağı iyi değerlendirerek gelecek olan yıllar için de nasıl hazırlanmak gerektiği konusunda ön görü sahibi olmaları, zekâ ve birikimlerini yaptıkları işlere aktarabilmeleridir. Onlar bu özellikleri sayesinde milletin ve devletin sıkıntılı dönemlerinde topluma önderlik ederek zorlukları aşma kabiliyetine sahip kişilerdir.

Türk tarihînde devlet yönetimine iştirak etmiş şahsiyetler haricinde destan metinlerinde de kendisine yer bulmuş pek çok bilge kişi mevcuttur. Sözlü kültürün bir ürünü olan destanlarda kahramanların aynı tarihî şahsiyetlerde olduğu gibi zekâ ve yetenek olarak halkının içinde bulunduğu sıkıntılı durumdan kurtulması için gerekli özellikleri kendinde barındıran kişilerdir. Onlar çoğunlukla liderlerin yanlarında bulunup onların zor zamanlarında yardımlarına koşan, tecrübe ve bilgileri ile hükümdarları doğru yola ileten bir yapıya sahiplerdir. Türk tarihinin içinden çıkan Türk destanları yaşanmış olayların birere yansıması olduğundan bu destanlarda yer alan bilge tipleri de gerçek şahısların davranış kalıplarına benzer nitelikler taşır.

Oğuz Kağan Destanı bir prototip alp tipi çizmesi açısından bilge tipi için de önemli bir kaynak teşkil eder. Oğuz Kağan bilge özelliklerini taşıyan lider olmasının haricinde hükmettiği kavim içindeki bilge kişileri de ödüllendirmekten geri kalmayan, onlara değer veren bir yapıya sahiptir. Oğuz Kağan Destanı'nın Reşideddin rivayetinde bazı buluşları sayesinde ad alan kişilerden ve bunların devamı niteliğindeki kavimlerden bahsedilmektedir. Bu kişiler zor durumlarda geliştirdikleri yöntemler sayesinde Oğuz Kağan tarafından unvan sahibi yapılmıştır. Zor durumlara çözüm sunan bu kişiler de birer bilge tipi özelliğine sahiplerdir. Bunlardan birisi Kanglı kavmidir ve Oğuz Kağan tarafından bu ismin onlara nasıl verildiği destan metninde şu şekilde geçmektedir*:*

> XIII. yüzyılda Uygur yazısı ve Uygur Türkçesiyle yazıya geçirilen Oğuz Kağan Destanı'nda Kağnı'dan şöyle söz edilmektedir: Savaşçı bir kağan olan Oğuz, bir keresinde komşusu Çürçetler üzerine saldırıyor ve bu topluluğun topraklarını tüm ele geçiriyor. Çürçetlerin hakanı çok zengindi. Çürçet savaşta yeniliyor ve malı, mülkü Oğuz Kağan'ın eline geçiyor. Savaşta o denli ganimet kazanıyor ki Oğuzlar, bunların taşınması güç bir sorun hâline geliyor (Bozyiğit, 1991: 40).

Oğuz Kağan'ın Çürçetleri fethi neticesinde ganimet olarak kalan malların taşınmasına elde bulunan hiçbir hayvan yetmez. Bu durumun çözüm getiren Barmaklığ Çosun Biliğ adlı asker bir araba yapar ve hayvanlara çektirdiği bu arabaya ganimetleri yükler. Bunu gören diğer kişiler de araba yapıp onu çekerken "kanga, kanga" diye bağırırlar. Oğuz Kağan araba yaparak ganimetleri ziyan olmaktan kurtaran bu adam ve yanındakiler "bundan sonra sizin adınız Kangaluğ olsun" der ve onlar bu tarih itibariyle bu şekilde anılırlar (Bang ve Rahmeti, 1936: 27). Oğuz Kağan'ın sorunların çözümü için öneri getiren kişileri dinleyen, onlara çözüm için fırsat sunan bir hükümdar olarak bilge kişilere değer verdiğini gösterir. Oğuz Kağan'ın tecrübeli ve bilgili kişilere kıymet verdiğini gösteren bir diğer nokta ise onlara yüceltici ve yaşanan olayları hatırlatıcı unvanlar vererek anılmalarını sağlamasıdır.

> Diğer bir kavim de düşmanları yağma edip ganimet, olcay alındığında, hayvanlar bunları taşımak için yetişemediğinde Qanqlı yaptılar. Bundan evvel tekerlek yoktu; (arabayı) ilk defa bunlar inşa ettiler. Levazım, ağırlık ve olcayları bunun üzerine koyarak taşıdılar, gittiler Oğuz bundan dolayı onlara Qanqlı yani "arabalılar" adını verdi (Togan, 1982: 20)**.**

Oğuz Kağan'ın araba yapan ve bunları hayvanlara çektirerek yük taşınmasını sağlayan kişilerin arabayı çekerken çıkardıkları nidalar üzerine onlara ayrı bir kavim niteliği yüklemesi ve böylece yapılan işin önemini yüceltmesi hükümdarın bilgiye değer veren yönüne işaret eder. Z. V. Togan'ın aktardığı bilgiler de dikkate alındığında günümüz Türkçesinde kağnı diye adlandırabileceğimiz, at ya da büyük baş bir hayvanın koşum takımlarına tutturularak arkasına bağlanan arabanın tekerlekler vasıtasıyla rahat bir şekilde hayvan tarafından çekilebilen, böylece yük ya da yolcu taşıyan bir araç yaptıkları anlaşılmaktadır. O döneme kadar hayvanların evcilleştirildiği anlaşılmakla birlikte tekerlek vasıtasıyla bir araç yapımına rastlanılmamış olmalı ki bu şekilde bir öneriyi fetih askerleri arasından bir kişi öne sürmektedir. Bu bağlamda Barmaklığ Çosun Biliğ'in icadı bir bakıma tekerleğin icadı olarak da düşünülmelidir ve hayatı kolaylaştıracak şekilde bir icat olan kağnıyı yapan kavimde bir çeşit bilgi birikiminin mevcudiyeti gözükmektedir.

Oğuz Kağan destanında bilge özellikleri ile adı geçen bir başka isim daha vardır ve bu kişi daha sonradan oluşturulan pek çok destanda da temel nitelikleri aynı kalmak şartıyla bir prototip oluşturan bilge Yuşı Hoca'dır. Oğuz Kağan, Gürk ve Başkurd üzerine sefere çıkacağı sırada yanlarına yaşlı, hasta, kadın ve çocukların alınmadan bu sefere çıkılacağını söyler. Kara Sülük isimli bir kişinin babası olan Yuşı Hoca oğluna kendisini yanına almasını, bir gün mutlaka işe yarayacağını şu şekilde söylüyor: "Siz bilinmeyen bir yola çıkıyorsunuz. Aranızda bilgili yaşlı kimse yok. Eğer zor durumda kalırsanız ne yaparsınız? İyisi mi beni yanınıza alınız, bir gün işinize yararım" (Togan, 1982: 23). Oğuz Kağan'ın emri dolayısıyla babasını yanına almaya çekinen Kara Sülük en sonunda onu bir sandığın içine yerleştirip gizlice yanına alır. Sefer tamamlanıp geri dönülürken bir çöle rastlarlar ve susuz kalırlar. Bu durumu Kara Sülük babasına danışır ve şu tavsiyeyi alır: "Birkaç ineğin başını bir araya bağlayıp onları çok susayıncaya kadar koşturunuz. Sonra onları bırakın; bu inekler tırnaklarını bir yere vurup kazmaya başlarlarsa orada su bulunduğuna işarettir" (Togan, 1982: 23). Oğuz Kağan'ın yaşlıları yanlarına almak istememesine rağmen babasını gizlice seferde yanında taşıyan Kara Sülürk sefer esnasında ne zaman bir sıkıntıya düşseler konuyu babasına danışır. Babasının tecrübesi ve bilgisi doğrultusunda sorunlara özüm getiren Kara Sülük suyu bulur ve herkes susuzluktan kurtulur. Bu durumu gören Oğuz Kağan ona pek çok hediyeler vererek onu yurtçu ilan eder. Yolda ilerleyip Âtıl nehrine geldiklerinde bunların gelişini haber alan ok kıran kök bulut ahalisi ellerinde bulunan malları gerilerinde bırakıp kaçarlar. Oğuz ve askerleri nehre geldiklerinde nehrin içinde altın eşyalar görüp almak isterler ancak alamazlar. Bu durumu babasına ileten Kara Sülük'e babası yüksek bir yerde bulunan bir ağaçta bu eşyaların gizlenmiş olduğunu ve akislerinin suya yansıdığını söyleyince Kara Sülük o ağacı bulup eşyaları da oradan alır. Sefere giderlerken yolda karşılaştıkları tüm zorluklarda babası Yuşı Hoca'ya danışan Kara Sülük onun tavsiyelerini Oğuz Kağan'a ileterek her türlü zorluğun aşılmasını sağlar. Oğuz Kağan'ın Karanlık Ülkesi'ne seferi sırasında karanlık dolayısıyla oraya ulaşmaları mümkün olmayınca bir çare aramaya başlarlar ve Kara Sülük durumu babasına danışınca şu cevabı alır:

> Dört tane taylı kısrakla dokuz tane sıpalı eşek seçip alınız ve adamları bunların üzerine bindiriniz. Bu hayvanların yavrularını karanlık ülkesine gidilen yer bağlayınız. Onlar karanlığın içine girsinler; istedikleri yere gidip sonra dönecekleri zaman, o kısraklarla eşekler, yavrularının sevgisi ve kokusu ile o adamları geri getirir ve yolda hiç hata yapmazlar (Togan, 1982: 26).

Babasının tavsiyesini ileten Kara Sülük'ün sözlerini uygun bulan Oğuz Kağan ülkeye giriş yapar. Karanlıkta yanlarına bazı şeyler alıp ülkeden ayrılanlar döndüklerinde bir de

bakarlar ki yanlarına aldıkları şeyler mücevherdir ve Karanlıklar Ülkesi fethedilmiştir. Yuşı Hoca oğluna yaptıkları bunca fetihten ve kazandıkları ganimetlerden artlarında bıraktıkları ülkelerinin de haberdar olması gerektiğini söyler ve bu teklif de Oğuz Kağan tarafından kabul olunca Barmaglık Çosun Bilig önderliğinde kağnılara yüklenen ganimetler birkaç askerle birlikte yurda gönderilir. Oğuz Kağan yaptığı fetihlerden ülkesini haberdar etmenin ardından seferlerine devam eder. Oğuz Kağan'ın bir diğer durağı Derbend denen dar ve bir yanı deniz bir yanı sarp dağlarla çevrili geçittir. Oğuz Kağan, Derbend'e geldiğinde bu yerin nasıl fethedilebileceğini kendilerini buraya yönlendiren Kara Sülük'e sorar ve o da babasının tavsiyesi üzerine:

> Bu Derbend vilayetinin dört bir yanındaki ekili-dikili yerleri tamamen yağmalayıp harap etmeye çalışmalı. Bu vilayet gayet dardır bir tarafı deniz, bir tarafı dağ olduğundan bütün harekât bu yerin çevresine yöneltilmeli Ta ki vilayet halkı aciz kalıp mecburen itaat etsinler (Togan, 1982: 28).

Babasından aldığı tavsiyeyi Oğuz Kağan'a ileten Kara Sülük'ün teklifi kabul görür. Kara Sülük'ün aktardıklarına uyarak Derbend kuşatılır. Ekili dikili alanlara el konulur, yiyecek içecek kaynakları yağmalanır ve bölge halkının direnci bu şekilde kırılarak Derbend sekiz ayın sonunda ele geçirilir. Oğuz Kağan yatığı fetihlerde zaman zaman zor durumlar ile karşılaşsa da bunların çoğu etrafındaki bilge ve cesur adamların yönlendirmeleriyle aşılır. Fehitlerine devam eden Oğuz Kağan, İsfahan seferine çıkar. Oğuz Kağan'ın İsfahan seferinde bu bölgeyi yedi gün savaşmasına karşın alamaması sonucunda yine Kara Sülük'e danıştı ve o da babasına durumu anlatır. Yuşı Hoca:

> Askerin bir yarısı. Isfahan halkının görmeyeceği bir yere gizlensinler onlar hiç bir şey yapmasınlar ki, bu yakım yerdeki pusudaki askerin varlığını kimse bilmesin. Diğer yarısı Isfahan kapısı önünde yeniden, savaşa girişsin Eğer Isfahanhlar hisardan dışarı çıkmazlarsa, onların şehir dışında bulunan bağlarını ve evlerinin duvarlarını, onlar çıkıncaya kadar yıkıp dümdüz edin Bundan sonra şöyle bir yol tutmalı: Askeriniz yenilmiş gibi geri çekilip kaçsın; onlar da arkalarından takip etsinler. Şehirden hayli uzaklaştıktan sonra pusuda gizlenmiş olan asker onların arkalarını çevirsin. Orada Isfahanhlar ezilip mağlup olacaklar ve geriye kaçacaklardır. Ancak onların şehre kaçıp sığınmalarına yol vermeyin, hepsini öldürün (Togan, 1982: 43).

Oğuz Kağan Destanı'ndan anlaşılan en önemli konulardan biri hem bir yönetici olarak Oğuz Kağan'ın kendisinin bilgi ve öngörü sahibi olduğu hem de halkı içinde bulunan bilge kişilere değer verdiğidir. O, seferleri sırasında ne zaman sıkıntıya düşse halkına, askerlerine danışır ya da onların önerilerini dinler. Sunulan önerileri ciddiye alıp sorunlar çözülünce de yardımları dolayısıyla desteği alınan kişileri onurlandırarak bilgiye verdiği

önemi gösterir. Oğuz elli yıl sefer yaptıktan sonra kendi öz yurduna geri dönüp toy düzenler ve bu toyda kendisinden sonra tahta geçecek kişinin Gün Han olacağını belirtip sefer sırasında her türlü zorlayıcı durumdan kendilerini kurtaran Kara Sülük'ü de çok överek müşkül durumlarda çareleri nasıl bulduğunu şu şekilde sormuştur:

> Kaıa-suluk çok çalıştığından ve güzel işler gördüğünden onu çok övdü. Ona "bu güzel hâl çarelerini nereden öğreniyordun" diye sordu. Kara-suluk artık durumu gizlemedi. Olup bitenleri, Oğuz'un ihtiyarların bırakılmaları, beraber götürülmemesi hakkındaki yasağını, buna rağmen babasını nasıl yanına alıp birlikte götürdüğünü anlattı. Babasının öğrettiği tedbirlerin hepsini Oğuz'a arz etti; ayrıca annesinden öğrendiklerini de anlattı. (Togan, 1982: 48).

Oğuz Semerkand'ı Yuşı Hoca'ya verip Kara Sülük'ü de Ulu Bey ilan eder. Oğuz Kağan'ın vasiyeti üzerine onun ölümünün ardından oğlu Gün Han başa geçer ve o da aynı babası gibi yaşlı ve bilge olanlara hürmet eder. Gün Han'ın zamanında Irkıl Hoca adında bir bilge kişi vardır ve ona Yenikent'in yönetimini verilmiştir. Irkıl Hoca'nın nasıl birisi olduğu konusunda destan metni içinde bilgi verilerek; "Bu şehri Irqıl Hoca adında gayet akıllı ve tedbirli bir adamın hâkimiyetine vermişti. Irqıl'ın manası bir şeyi kendine çekmek, Hoca'nın ki de büyük ve ulu demektir. Bu Irqıl Hoca görmüş geçirmiş, yaşlı bir insandı" (Togan, 1982: 49).

Bu tanımlamadan da anlaşıldığı üzere Irkıl Hoca toplumda sözü geçen, güvenilir ve Gün Han'a da danışmanlık edebilecek düzeyde bir kişidir. Irkıl Hoca'nın Oğuz'un ölümünün ardından çocukları arasında çekişmelerin olmaması yönünde bir tavsiyesi olmuştur. Buna göre Gün Han'a fikirlerini açarak Oğuz'un oğulları olarak altı kardeş olduklarını ve her kardeşin de dört çocuğunun olması ve böylece yirmi dört kişi olmaları sebebiyle ilerde aralarında çeşitli tartışmaların önünü almak için her birine bir tamga, bir meslek ve hayvan ülüşünden de kime ne parçanın verilmesi gerektiği yönünde karara varmanın gerekli olduğunu söylemiştir. Irkıl Hoca'nın bu sözleri kendisine de gayet mantıklı gelen Gün Han, kendilerinden sonra devam edecek olan soyun da aynı şekilde ilerlemesinin düzeni sağlayacağını anlayarak Irkıl Hoca'nın söylediklerini uygulamaya geçirmiştir.

Gün Han'ın ölümünün ardından tahta geçen oğlu Dib Yavguy Han divanı topladığında kendinden önce dedesi Oğuz Han'ın ve babası Gün Han'ın nereleri aldığını, yurt sınırlarının nereye kadar uzandığını bilmek ister. Onun bu sorusuna karşılık Salur boyundan baba oğul iki kişi, Ulaş ve Uruz gelerek, güneşin doğduğu yerden battığı yere kadar olan tüm toprakları atalarının almış olduğunu ve bundan sonra da kendilerinin Han'ın

hizmetinde olduklarını söylemişlerdir. Han'da bu sözleri uygun görerek; kendi kendine "memleketi olduğu gibi yaşatabilmek, bilgili ve yeterli oldukları açıkça belli olan bu iki şahsın sözüne uymakla mümkün olur" diye düşündü (Togan, 1982: 53).

Oğuz Han'ın yanında onu her türlü zorlu durumdan kurtaran, geleceğine sağlam adımlarla ilerlemesini sağlayan Kara Sülük ile babası Yuşı Hoca ve Dib Yavgguy Han'a hizmet eden Uruz ile babası Ulaş, Gün Han'ın yanında olup, taht kavgası, yönetimde ve mesleklerde yer alma ve gelecekte ortaya çıkabilecek anlaşmazlıkların yaşanmasını önlemek amacıyla çeşitli yönlendirmeler yapan Irkıl Hoca diğer Türk destanlarında geçen bilge tipi ile birebir örtüşmektedir. Bunlara haricinde daha sonra tahta geçen İnal Oğlu Tuman'da hayvanların dilini biliyor olması bakımından olağanüstü özellik sergilemesinin haricinde bilge bir yönü de temsil etmektedir. Tuman'ın tahta geçtiği sırada henüz ergin dahi olmayan bir yaşta bulunması sebebiyle o ergin oluncaya kadar devlet işlerinden anlayan Erki'nin yönetim yetkisinde bulunmasını teklif eden Dede Korkut'da yine bilge kişilik özelliklerini sergilemektedir. Dede Korkut'un önerisiyle yönetimi bir süreliğine ele alan Erki'de bilgi sahibi bir kişidir ve halk da hem Dede Korkut'un fikrini hem de Erki'ye yönetme yetkisinin verilmesini bu sebeple kabul eder.

Türk destan geleneği incelendiğinde özellikle epik nitelikli destanlarda merkezi kahramanın kendisinin bilge yönlerinin olması gerektiği gibi onun macerasının zaferle taçlanmasında kendisine yardım eden bilge kişilerin varlığı da dikkat çeker. Bu kişiler tecrübeli, bilgili ve maharet sahibi kişiler olup kahramanın zorluklar karşısında direnmesini ve içine düşülen sıkıntılı durumlardan kurtulmasını sağlayan bilge tipidir. On üç hikâyeden oluşan Dede Korkut Hikâyeleri'ni anlatan Dede Korkut da bilge tipini karşılayan önemli bir kişidir. Dede Korkut'un adında da kutsiyet çağrıştıran unsur olarak kut kavramının Tanrısal destek verdiği "kut" kelimesine ek olarak "kor" kelimesiyle de ateşin arındırıcı, yenileyici niteliğine dikkat çekilir. "Adındaki; "kor" alevin bir sembolü olmasının yanında "kut, ruh, can, nefes" anlamlarına gelir. Korkut ateşin ruhudur. Kazak-Kırgızlarda sevgilinin gözleri Korkut tarafından yakılan bir şema gibi parlaktır" (Bars, 2018: 124). Adında kutsiyet barındıran Dede Korkut'un bu itibarla bilge yönü yalnızca kendi şahsi tecrübe ve birikimleri neticesinde değil aynı zamanda ilahi bazı destekler neticesinde peyda olur. Dede Korkut'un şahsi özelliklerinin ne olduğu on üç destandan oluşan yazma eserin mukaddime kısmında yer alır.

> Resul aleyhi's-selam zamanına yakın Bayat boyundan Korkut Ata dirler bir er kopdı. Oğuzun ol kişi tamam bilicisi-y-idi. Ne dir-ise olur-idi. Korkut Atat ayıttı: Ahır zzamanda hanlık girü Kayıya değe, kimsene ellerinden almaya, ahır zaman olup kıyamet kopınca. Bu didügi Osman neslüdür, işde sürüp gide yorır. Ve dahı niçe buna benzer söz söyledi. Korkut Ata, Oğuz kavmınun müşkilini hâl ider-idi. Her ne ki buyursa kabul iderler-idi. Sözün tutup tamam iderler-idi (Ergin, 2016: 73).

Dede Korkut'un Oğuz Boyu için ne denli önemli olduğu anlatılan bu mukaddime kısmında bahsedilen Korkut Ata tüm özellikleri itibarıyla destanlarda yer alan bilge tipi ile örtüşmektedir. Dede Korkut'un her şeyi bildiği, dediklerinin çıktığı ve bu özelliğinin de kanıtı olarak kendinden yüz yıllar sonra kurulacak olan Osmanlı Devleti'nin varlığını haber verdiği, hanlık vasfının Kayı Boyu'na geçip onlarda kıyamete kadar kalacağını bildirmesiyle gaipten haber veren bir yönünün olduğu da vurgulanmıştır. Dede Korkut'un içinden çıktığı Oğuz boyunun ne zaman bir sıkıntısı olsa çözüme ulaştırdığı, onun sözlerine Oğuz kavminin değer verip yerine getirdiği de verilen bilgiler arasındadır. Destan metinlerine de baktığımızda bilge tipi ile karşımıza çıkan şahıslar destan kahramanının kim olacağını bilen ya da belirleyen (Hızır özelliği ile çocuksuz çifte çocuklarının olması için yardımcı olan ve bu çocuğun kahraman bir çocuk olacağını söyleyen), kahramana adının konulması sırasında ortaya çıkarak ad veren, kahramanının içine düştüğü müşkül durumlardan kurtulmasını sağlayan, kahramanın karşılaşabileceği zorluklarla bu zorluklar sonunda elde edeceği mükâfatları önceden haber vererek uyaran ve maceraya atılmaya teşvik eden özellikleri bilge tipi ile Dede Korkut'un şahsında yer alan akil yön ile birebir örtüşmektedir.

Kültürel unsurlar açısından bakıldığında pek çok sözlü ve yazılı edebî üründe öne çıkan başlıca tiplerden biri olan bilge tipi edebî verimin hem akılcı yönü hem de Tanrısal kudretin ileticisi açısından bir vasıf olmasıyla önemli bir yer tutar. Türk destanları incelendiğinde destan kahramanına yardımcı unsurlar arasında aksakal, Hızır, bilge yaşlı gibi çeşitli tanımlamalarla anılan kişilerin olduğu görülmektedir. Yardımcı unsurlardan biri olarak Hızır, destanın başından beri ortaya çıkan ve kahramanın doğacağını işaret eden bilge tip olarak görülmenin haricinde zaman zaman da destanın ilerleyen bölümlerinde kahramanın dara düştüğü durumlarda onu zorluklardan kurtaran bir özelliğe sahiptir. Bu kişi genellikle yaşlıdır, her destanda bilge ve ermiş özelliklerine sahiptir. Türklerde yaşlılara hürmet göstermek ve onların geçmiş deneyimlerini dikkate alarak hareket ataya saygı açısından önemli bir kültürel değerdir. "Türk masallarında rüyalara giren bir yığın Hızır motifi vardır. Ayrıca "Gök Sakallı" ya da "Ak Sakallı" ihtiyar motifleri Şamanist Altay ya da Sibirya masallarının her yanını kapsamıştır" (Ögel, 1993: 87). Aksakal ifadesinde

anlaşılan bu kişinin yaşça olgun ve tecrübeli birisi olduğudur, benzer şekilde gök sakal ifadesinde gökyüzünde oturduğu düşünülen Tanrı'ya atfen onun kudretinin tecelli ettiği insan tipine işaret eder. Bu bağlamda toplumun bilgi, tecrübe ve ilahi bağlantılarla kutsi yansımaların zuhuru açısından en ileri akli önderi bilge tipinin temel niteliklerini oluşturur.

> İnsanla ve evrenle ilgili bütün bilgileri kapsayan bilgelik, zamanla ahlakla ilgili bir anlam kazanarak erdemle eşanlamlı duruma gelmiş ve davranışlarını usun ışığında düzenleyen, hoşgörülü ve uzlaşmalı, dinginliğe kavuşmuş kişi olarak tanımlanır. Bilge kişi dünyevi ihtiraslara karşı aklı savunan, kötülükleri anlayışla, iyilikleri ağırbaşlılıkla karşılayabilendir (Koçak, 2007: 56).

Türk destanlarında yer alan bilge tipinin sahip olması gereken bazı hususiyetler mevcuttur. Bunların en başında bu kişinin akıllı, bilgili, tecrübe sahibi, sakin ve düşünerek karar veren yapıda, dostluk yanlısı, adaletli, ileri görüşlü, politik ve askeri konularda mahir olduğu kadar dünyevi ve uhrevi konulara da hâkim bir kişi olmasıdır. Bu nitelikler değerlendirildiğinde destan kahramanının yanında yer alan bilge tipinin kahramanın maceralarında karşılaştığı durumlarda en ileri düşünce biçimine sahip olması gereklidir. Bu bağlamda epik destanların merkez hadiselerini oluşturan mücadele sahneleri dolayısıyla bilge tipi askeri konulardan ileri düzeyde anlayan bir kişi olmalıdır. Aynı zamanda o, mücadelenin siyaseten kazanılması gereken hâllerde de ön plana çıkacağından devlet işlerinden de haberdardır. Pek çok destanda hem merkezi kahraman hem de yanındaki bilge kişi askeri ve politik işler konusunda mahir olup iki yönlü bir bilgelik ile kurgulanır. Bu durumlar yalnızca destanlarda değil gerçek tarihî şahsiyetler arasında da benzeri şekilde gerçekleşmiştir. Yönetici konumundaki devlet adamı kadar yanındaki danışmanlarının da askeri ve siyasi algılarının yüksek olduğu görülür. "Destanlarımızda kahramanın teşkilatlanışı dolayısıyla da son tahlilde devlet mekanizması olan yapılanışın dışında bağımsız olarak yer alan bilge tipi yoktur. Bu nedenle bilge insan tipini bilge devlet adamı tipi olarak adlandırıyoruz" (Çobanoğlu, 2011: 106).

Bilge tipinin yalnızca dünyevi işlerden anlayan maddi boyutta kalan bir insan olması istenmez. O dünyevi işler kadar öte âlemden manevi boyuttan da haberdardır. Destan metinlerinde kahramanın doğacağını müjdeleyen bilge tipine sıklıkla rastlanması henüz destanın başından verilen öte âlem ile bilge kişinin ve bu vasıtayla da kahramanın Tanrısal kudretle donatıldığının işaretidir. Kahramanın doğumundan sonra bu kişinin aniden belirip kahramana ad koyması ve maceralar esnasında kahramanın karşılaştığı zorlu durumlardan kurtulması konusunda destek veren yapısı onun gaipten haber alan ve ilahi bir sistem ile dünya üzerinde bütünleşmiş olduğunun göstergesidir. Bunlara istinaden Tanrı ve kutsal

unsurlar ile haberleştiğine inanılan bu bilge kişiler halk arasında da kendisine değer verilen kişilerdir. Halkın ne zaman bir müşkülü olsa ona danışılır, sorunların çözümü onunla gerçekleşir ve böylece kudretine zaman zaman hükümdarların dahi muhtaç olmasıyla toplumun en üst katında onlara yer verilir. "Veliler kendilerini umumiyetle maddi iktidar sahiplerinden üstün görmüşlerdir. Halk da kendilerine daha yakın ve yardımcı olduklarına inandıkları velileri maddi iktidar sahiplerinden üstün tutmuşlardır" (Kaplan, 1985: 120).

Destan metinlerinde bilge tipinin bilgi ve deneyimleri nereden elde ettiğine değinilmez. Edebî ürünlerde onlar toplumun yaşlı ve tecrübeli kişisi olarak tanıtılarak genel ifadelerle tanıtılarak kısaca geçilir. Bu durum onları sıradan insanlardan ayıran bir hususiyet kazandırır. O da şudur ki; bilge tipi dünyevi bir insan olmanın yanında ilahi kudret sahibidir. Yani bilgisinin hiç değilse bir kısmı göksel iletiler neticesindedir. Onlar destan kahramanların en büyük yardımcılarıdır ve bilgisinin yanında ilahi olağanüstülükler ile bezeli dokunuşlarıyla kahramanın macerasında ilerlemesine destek verirler. "Yardımcıların bilgiyi nasıl ve nerede elde ettiği konusunda fazla bilgi verilmez ancak yardımcılar bilginin kaynağı olarak kahramanın yanında bulunurlar" (Balkaya, 2015: 61).

Kahramanının kahramanlığını sergileyebilmesi için giriştiği macerada ona yardımcı olan kişiler aynı zamanda bilge kişilerdir. Onlar kahramana verdikleri öğütler ve gösterdikleri yollar ile maceranın amacına ulaşabilmesini sağlarlar. Bu durum sözlü gelenek içerisinde yer alan tüm türlerde görülen ortak bir özelliktir. Destanlar kadar masal, efsane, hikâyelerde de bilge tipinin merkezi tipe olan desteği en belirgin yardımcı rolünü içerir. Limon Kız adlı masalda Limon Kız'ı arayan padişahın oğlu onu nasıl bulacağını bir yaşlı adama sorar ve o da cevap verir:

> Gide gide güllere rastlayacaksın, gülün bir tanesini kokla bir tanesini kopar. Yola devam et, karşına at ile köpek çıkar. Köpeğin önündeki samanı ata ver, atın önündeki eti de köpeğe ver. Yine yoluna devam et, yoluna iki kapı çıkar. Kapının bir tanesi açıktır, öbürü kapalıdır. Açık olanı kapat, kapalı olanı aç" demiş (Balkaya, 2015: 68).

Bu masalda bilge tipinin merkezi tipe olan desteği maceranın ilerlemesini sağlar. Benzeri şekilde diğer edebî türlerde de bilge yönü ile öne çıkan kişiler kahramanın çıktığı haklı yolculuğun en büyük destekçisi olurlar. Onlar bilinmezleri bilen, zor durumları kolay eden, dertlere derman olan, yol göstereni fikir veren yapılarıyla maceranın düğüm olduğu noktalarda çözüm sağlayan kişilerdir. İlahi temelli destekçiler olan bu bilge kişiler gayb

bilgisine de sahiplerdir ve sıkıntıya düşen kahramana olağanüstü bir şekilde yardımda bulunurlar.

> Derviş, pir, aksakallı gibi göstergeler öncelikle iki açıdan düşünülmelidirler. İlki kendileri ile ilgili sunulan zamansallıktır. Zira yaşanmışlıkları ve tecrübeyi, dolaysıyla da bilgiyi taşıdıkları anlaşılır. İkinci bir gönderim dinî çağrışımdır ki kahramana yardım eden bu kişiler aynı zamanda etraflarında bir inanma ve kabullenmeye gerektirirler (Balkaya, 2015: 96).

Destanlarda yardımcı tip olan bir diğer bilge kişi de çobanlardır. Kahramanın macerasının bir bölümünde maceraya destek vermek için ortaya çıkan çobanlar ya bir bilgiyi aktararak ya da bizzat mücadeleye girişerek kahramanın zor durumuna destek sağlarla. Bu noktada çobanların bilge oluşlarının kaynağı düşünüldüğünde onlar yalnızca otlattıkları hayvanların dilinden değil tabiatın dilinden de anlayan kişilerdir. Hayvanın otlaması için nerede iyi bir otlak ve şifalı otlar var, nerde su kaynakları bulunur gibi bilgileri çoban bilir. Dağlarda ve ovalarda gezmekle gece gökyüzündeki yıldızların ve ayın hareketlerinden, gündüz ise güneşin alçalıp yükselmesinden gökyüzü hareketlerine hâkim olan bir kişidir. Mevsimsel döngülerden, hava durumundan anlayan kişi yine çobandır.

> Nerede iyi otlakların olduğu, hangi otun hangi hastalığa iyi geldiği, yolculuk için hangi dağın nereden aşılacağı bilgileri topyekûn hayatın değişik safhaları için lazım olan bilgilerdir. İlk elden bu bilgiyi de bir çoban bilir ve çobanı yücelten tabiata dair her türlü bilgiyi kendisinde barındırıyor oluşudur (Balkaya, 2015: 77).

Türk destanları incelendiğinde merkezi tipin destekçisi olan dünyevi ve öte âlem bilgisine sahip akıllı tecrübeli pek çok yardımcı bilge tipine rastlanır. Bunlar arasında Tanrı ve kutsallık ile ilişkisi yoğun olan kişiler de vardır. Bu kişiler destanlarda genellikle aziz, dede, baba, ata, hoca gibi sıfatlarla nitelenirler. Onların bilgisi kutsala ilintilidir ve kahramanın macerasının ilahi boyutta meşru oluşunun şahitleridirler. Bunlar arasında özellikle Dede Korkut'un adındaki dede, kor ve kut kelimelerinin mahiyetini açıklarken ele anılan kutsi yön diğer bilge tipleri için de benzer manalar içermektedir. Ata kabul edilen kişilere duyulan saygı dolayısıyla ata, baba, dede sıfatları yüceltme manası taşıyarak atıfta bulunulan kişiyi üstün kılan nitelemelerdir. Pek çok Türk destanında geçen Irkıl Ata, Kıdır Ata, Baba Tükti Şaştı Aziz adları kutsalla olan bağa işaret eder. Bu bilge kişilerin adlarında yer alan ata, baba, aziz sıfatları ilahi yöne işaret ederek kutsallığa atıfta bulunur.

> Kıdır ata; Kazakların hak mitolojisiyle ilgilidir. Kişiyi tehdit ve benzeri zor durumlarda koruyan, güç veren, huzur ve mutluluk getireceğine inanılan bir efsanevi isimdir. Halk inancına göre Kıdır Ata

> yoksul kimsenin, ihtiyarın, bezgin ferdin, kimsesizin ya da ölecek kadar yorulan yolcunun tipinde gözükebilir (Esbosun, 2015: 7).

Kıdır Ata'nın kim olduğuna dair verilen tanımlamadan da anlaşıldığı üzere efsanevi bir isme dayalı olan bu kişinin destanlardaki görevi bilge yönün temsilcisi olmaktır. O, kahramanın macerasına destek veren, zor durumların çözümüne katkı sunan yapısıyla bilgisi ve tecrübesi sayesinde kahramanın müşkülünden kurtarır. Bu bilge tipin dikkat çeken bir diğer özelliği ise şekil değiştirebiliyor olmasıdır. Farklı suretlere bürünüp görünme yeteneğine sahip olan bu tip genellikle kendisi muhtaç görünümünde olur ancak yanına yaklaştığı kişiye yardım eder. Benzeri şekilde efsanevi bir başka destan tipi ise yine bilge yönün temsilcisi olan Baba Tükti Şaştı Aziz'dir. O, da suret değiştirme özelliğine sahiptir ve genellikle kahramanın tanıdığı bir kişi olarak görünerek kahramana yardım eder. *"*Baba Tükti Şaştı Aziz, Kazak batırlarına destek çıkan, koruyan mitolojik tiptir, batırların zor anları yaşadıkları vakitlerde yardım elin uzatan evliyadır, aynı anda ölen atası, babası tipindedir ya da gezgin ihtiyar şeklindedir" (Esbosun, 2015: 8). Türk destan geleneğinin içinde Türk inancı ve kültürü de bulunduğundan adı geçen evliyalar aynı zamanda gündelik hayatta da insanların kutsal saydıkları efsanevi kişiler olarak varlıklarını sürdürürler. Onlar yardıma muhtaç olanın elinden tutan, mazlumun yanında olan, dertliye derman sağlayan ulvi kişilerdir. Bunlar arasında İslamiyet ile bağlantılı bir kişi olarak Anadolu'ya İslam'ın yayılmasında manevi önderliği bulunan Hoca Ahmet Yasevi'nin varlığına bir gönderme ile Baba Tükti Şaştı Aziz yer alır. O, Hoca Ahmet Yesevi'nin babası olarak anılır ve Nogay destan kahramanlarından birisi olan Edige'nin ise atası olarak destan metninde anılır.

> Tehdit altında kalan kimseleri koruyan, destekleyen efsanevi tiptir. Batırları, kimsesizeri, çocuğu olmayanları korur, destekler. Aynı anda bilgin, evliya, filozof ve bir batırdır. Bazı folklorik verilerde Baba Tükti Şaştı Aziz, Ahmet Yesevi'nin öz atası olarak tanınır, diğer verilerde de Edige Batır'ın atası olarak bilini. (Esbosun, 2015: 8).

Türk destanlarında yer alan pek çok bilge tipi gibi Nogay destanlarında da kahramanın yanında olan bilge tipleri mevcuttur. Nogay destanları içinde bilge tipini incelerken sırası ile gidersek ilk olarak bakmamız gereken destan Aysıl'ın Oğlu Ahmet destanıdır. Bu desetanda bilge tipini üstlenen kişi Ahmet'in babası Aysıl'dır. Yanbek Han'ın zorbalıkları sebebiyle dağa çıkan Aysıl, oğlu büyüyüp çok iyi ok atan, güçlü kuvvetli bir yiğit olduğunda Yanbek Han'ın Kalmıklar ile girişeceği savaşta Yanbek Han'ın yanında yer almasını söyler. Aysıl, oğluna verdiği tavsiyelerde Ahmet'in savaş sırasında nerede durması gerektiği ve hangi savaş aleti ile nasıl savaşması gerektiği konularını da ayrıntılı bir şekilde

açıklar. Babasının sözü üzerine harekete geçen Ahmet, Yanbek Han'ın ordusunda yer alır ve savaş meydanında Kalmıklarla yalnızca kendisi kalıncaya dek savaşıp onları yenilgiye uğratır. Bu kahramanlıklarıyla Ahmet, Yanabek Han'ın ilgisine mazhar olur. Burada Aysıl'ın oğluna verdiği tavsiyelerinin doğru olduğu anlaşılır. Bu yönüyle Aysıl, destan kahramanı olan Ahmet'i yönlendirmesi ve olayların gidişatına doğru yerde müdahil olmasıyla bilge yönünü ortaya koyar.

-Eşe ballan, Kalmık hannan habar kelipYanbek-hanga kaygı tüsken.

Mende kaygı yok, sen bavrımdasıñ. Èndi kara halktıñ eskeri kaygı şegip, elinnen şagıp, yav man sogıspaga bara turadı. Makul, köreseñ balam, kezüv saga kelge soñ, sen endi kara kara halktan ayrılma. Ogıñdı, yayındı alıp sen de sol kavgaga bar. Bizi men Kalmık hannıñ yapsarında bir mañka töbe bar. Sol töbedi sen bed bagıs aldıña alırsın. Èger ok pan atışıp baslasañ, saga ok tiymes, senin bir ogıñ yüz edemdi kırar,-deydi Aysıl ulına.

Ahmet atasınıñ aytkanın etip atlanıp, savıtı-sadagı man kavgaga ketedi.

-Hey, balam Kalmık Han'dan haber geldi Yanbek Han'a kaygı düşmüş.

Bende kaygı yok, sen bağrımdasın, şimdi cahil halkın askeri kaygı çeker, ülkesinden çıkıp, düşman ile savaşmaya varır. Uygun görürsen balam sıra sana geldikten sonra, sen şimdi cahil halktan ayrılma. Okunu yayını alığ sen de o kavgaya var. Bizimle Kalmık Han'ın sınırında bir manka tepe var. O tepeyi senden taraf kontrol altına alırsın. Eğer ok ile atışmaya başlarsan, sana ok deymez, senin bir okun yüz insanı kırar-dedi Aysıl oğluna.

Ahmet babasının söylediğini yapıp atlanıp, silahı ile kavgaya gider (ND, 2014: 39).

Ahmet babasının öğütlerini tutup savaşa girer ve Manka Tepe'nin sol tarafında mücadele eder. Ancak Yanbek han ve askerleri sağ tarafta dayanamayıp geri çekilip giderler. Savaş meydanında yalnız kalan Ahmet bir ay Kalmıklar ile yalnız başına savaşıp onları yenilgiye uğratır. Bu sırada oğlundan haber alamayan Aysıl, Yanbek Han'ın kızı Şaarbek ile Bugalı Bey'in oğlu temir'i evlendirmek üzere düzenlediği toya gelip oğlunun akıbetini sorar. Yanbek Han savaş meydanında pek çok askerin öldüğü gibi Ahmet'in de ölmüş olabileceğini söyler Toyda bulunan yaşlılara dönüp Yanbek Han, daha önce Şaarbek'i Ahmet' vereceğine dair söz verdiğini ama şimdi vazgeçip kızını Temir ile evlendireceğini söylediğinde toydaki yaşlılardan Asan Kaygılı buna karşı çıkar. Meclisin yaşlı ve bilge kişisi olduğu anlaşılan Asan Kaygılı'ının sözleri Yanbek Han'a karşı bir uyarı niteliğindedir. Asan Kaygılı, Yanbek Han'ın daha önceden verdiği sözü hatırlatarak sözünde durmasının münasip olacağını söyler.

Hantuvarsın aytarma?	Han doğrusun söyler mi?
Han yarlıga kaytarma?	Han yoksulluğa döner mi?
Èldiñ bası Yanbek-han	Ülkenin başı Yenbek Han
Evelgi sözin unutıp	Evvelki sözünü unutup
Aysıldıñ betir Ahmet kelgenşe	Aysıl'ın yiğidi Ahmet gelince
Bugaı baydın uvlına	Bugalı Bay'ın pğluna
Kan kustırıp, uv kaptırgan	Kan kusturup, zehir içiren
Bugasın bakkan kulına	Bugasına bakan kuluna
Tas Temir namartka	Taş Temir gibi namerde
Kızın berer usarma?	Kızını vermek yakışır mı? (ND, 2014: 41)

Destan metni içinde Aysıl'ın, oğlu Ahmet'e yardımcı olduğu bir diğer olay ise Ahmet'in sevgilisi olan Yanbek Han'ın kızı Şaarbek'i kaçırması sırasında yaşanır. Şaarbek ile Ahmet at üstünde kaçarak kaleden dışarıya çıkmak istediklerinde kalenin yedi kapısının ikisini bu atın kapıların üstünden aşabilecek olağanüstülükte olması sayesinde geçerler ancak üçüncü kapıya geldiklerinde atın boynu burulur ve geçemezler. Bunun üzerine Ahmet ve Şaarbek'in kaçmasına yardımcı olabilmek için Aysıl kır atı Ahmet'e verir. Bu atın da diğeri gibi olağanüstü bir şekilde kale kapısını aşmasıyla âşıklar kaleden dışarı çıkmayı başarırlar.

Edemler ne bolgan añlamay turgan vakıtta, Ahmet yabılıp turgan yeti kapıdan ekevinnen atın kargıttı. Onı Aysıl töbeden karap körd. Üşinşisinnen kargıganda, Karager basınnan kabalıp yığıldı. Sonda ok Aysıl şalt bplıp yetip, şal attı Ahmetke berdi. Ahmet şalgam inip, kapılardan kargıp yöneydi. Èrek ketip toktap.	İnsanlar ne olduğunu anlamamış duruyorlardı o an, Ahmet kapalı duran yedi kapınınikisinden atını atlattı. Üçüncüsünden atldığında Karager'in başı burularak yıkıldı. Orada ok Aysıl hızla yetişip kır atı Ahmet'e verdi. Ahmet kır ata binip kapılardan atlayıp gitti. Uzakça giderek durdu (ND, 2014: 50).

Aysıl'ın Oğlu Ahmet Destanı'nda Yanbek Han'ın yanında savaşa giren, sonra onun kızı Şaarbek'i de almayı başaran Ahmet'in bu başarıları yalnız başına sağlamadığı onun macerasının zafere ulaşması yolunda kendisine yardımcı unsurların da bulunduğu görülür. Bu unsurların başında Ahmet'in babası Aysıl gelir. Aysıl doğru tavsiyeleri ve destekleriyle oğlunun düşman elinden kurtulmasını sağlar ve çıktığı maceradan sağ salim dönmesine vesile

olur. Ahmet ne zaman zor bir durumla karşılaşsa babasının kendisine yardımcı olması Aysıl'ın zorlu durumlarla nasıl baş edilebileceği konusunda bilgi ve tecrübe sahibi olduğu görülür. Dolayısıyla Aysıl bilge ve tecrübeli bir kişidir. Bu destanda merkezi kahraman olan oğlu Ahmet'e de yardımcı olan yönüyle bilge tipinin özelliklerine uygun bir yapı ile destanda yer alır.

Nogay destanlarından bir başkası olan Edige Destanı'nında birçok bilge kişi yer alır. Destan başlangıcında bir çoban koyunlarını otlatırken alnında yazı bulunan bir kafatası bulur, bu yazıyı okuttuğunda kırk adam öldüreceğine dair kehanette bulunan sözlerin olduğunu öğrenince onu ezip un hâline getirir. Çobanın kızı un zannettiği bu tozdan bir parmak alıp tadına bakınca hamile kalır ve ondan Barkaya isimli bir çocuk doğar. Bu çocuk rüya yorumlama yeteneği olan yani bir bakıma gaipten haber veren yönü ile öne çıkar. Bu durumda Barkaya bilge ve kutsi yönleri olan bir kişi olarak destan başında bilge tipine uygun bir yapı çizer. Barkaya isimli bu çocuğun yaşadığı memleketin Han'ı bir gece rüyasında sağ ve sol yanında yirmişerden kırk köpeğin kendisine sağdırıp onu atından düşürdüğünü görür. Rüyasını yorumlatmak için pek çok kişiye danışan Han hiçbir müneccimden düzgün bir cevap alamayınca Barkaya bu rüyayı yorumlar. Rüya yorumuna göre Han, karısının vezirlerle birlik olup onu tahttan indirme planlarının olduğunu öğrendiyse de bu yoruma itibar etmez; ancak gizlice eşini dinlerken bu planların konuşulduğuna şahit olunca eşini ve kırık vezirini öldürür. Kafatasının alnında yazılı olan "Öldükten sonra da kırk adam öldüreceğim" ifadesi de bu şekilde gerçekleşmiş olur.

> Barkaya aytadı hanga; "Senin kırk veziriñ bar. Sol kırk veziriñ eki bölinip yırmasar bolıp, seniñ hatınıñ man bilişip, hatınıña seni öltirtip, seni taktan tüsirip, başka han salayarak boldılar. Yırma veziriñ senin ornınña bir adamdı salarak boladı, ana yırması başka adamdı."
>
> Barkaya hana der senin kırk vezirin var. Bu kırk vezirin yirmişer yirmişer ikiye bölünüp senin hanımınla işbirliği yaparak hanımına seni öldürerek, seni tahttan indirtecekler ve başka bir han getirecekler. Yirmi vezirin senin yerine bir adamı koymak isteyecek (ND, 2014: 91)

Han'ın rüyasını yorumlayan Barkaya rüyada görülen köpeklerin hükümdarın vezirleri olduğunu ve köpeklerin Han'ın paçasına yapışmasının bu vezirlerin onun felaketini arzulayan kişiler olduğunu söyler. Rüyada görülenler ile gerçek hayatta yaşananların simgesel manalarını çözen ve olacakları önceden Han'a haber veren Barkaya hükümdarın bu tembihler doğrultusunda önlem almasını sağlar. Pek çok kişiye rüyasını yorumlatan hükümdar

Barkaya'nın çıkarımlarına çok inanmasa da bir yandan Barkaya'yı tehdit ederken bir yandan da denilenleri sınamak için harekete geçer.

> -Sen yalgan aytsıñ, iytten tuvgan bala!" deydi han aşuvlanıp, seni men bu seat askakka astırarman.
>
> -İynanmassañ keşe karavıl sal. Tün ortası ava vezirlerdñ hatınına kelenleriñ körersiñ deydi Barkaya. İynanmasa da han karavıl saladı.karasalar, kırk veziri de tün ortası ava hannıñ hatınına kelip, handı kaytip öltireeklerin em kimdi han etip salayakların söylesediler. Sonda han kırk vezirin askakka asıp öltiredi. Mine sosı kırk vezir edi bayağı bas süektiñ mañlayına "ölgennen soñ kırk adam öltirermen." dep yazılganı.

> -Sen yalan söylüyorsun, it oğlu it! der, Han öfkelenerek, seni ben bu saat askıya astıracağım.-İnanmazsan gece gözcü koy.
>
> Gece yarısı vezirlerinin hanımına geldiklerini görürsün! Dedi, Barkaya. Baktılar ki, kırk veziri de gece yarısı hanın hanımına gelip Han'ı nasıl öldüreceklerini konuşuyorlar. O zman han kırk vezirinin de idam ettirdi. İşte o kırk vezirdi kafatasının alın kısmında "Öldükten sonra kırk adam öldüreceğim" diye yazılmış olan (ND, 2014: 91).

Destanın başlangıç kısımlarında geçen bu olaylarda yer alan Han rüya yorumunu doğru yapan Barkaya'yı yanına almak istese de Barkaya ormanda yaşamak istediğini söyleyip teklifi geri çevirir. Barkaya'nın ormanda su kenarında avcılık ve balıkçılık yaparak yaşar. Barkaya ormanda yaşarken onun saçı, sakalı uzar, vücudu tüylerle kaplanır ve güçlenir. Bu kısımlarda Barkaya'nın yetişkin vücuduna eriştiği ve belli bir yaş aralığında olduğu anlaşılırken halk tarafından da kendisine takılan isim dikkat çekicidir. Onun nasıl bir hayat sürdüğünü de destan metni içinde şu şekilde görmekteyiz.

> Ol köbisinşeñşılap balıkşılap yurgen. Sonıñ üşin halkka köp kosılgan yok. Keşe kündüz agaşlıkta, suv yağanda yurgennen sebep Barkayadıñ savlay kevdesin tük başkan, basına uzın, şaş bitken, sakalı sav kökkiregin yabatagan bolgan. Özi kolaysız mazallı, kuvatlı bolgan. Barkayaga halk "Baba-tükes şaşlı Aziz" dep at takkan.

> O, çoğunlukla avcılık, balıkçılıkla geçindi. Bundan dolayı halkın arasına pek karışmazdı. Gece-gündüz ormanlıkta, su boyunca yaşadığından Barkaya'nın vücudunun tümü kıllarla kaplandı, saçları uzadı,, sakalı göğüsünü örttü. Kendisi güçlü kuvvetli birisi oldu. Halk, barkaya'ya "Dede Saçlı Aziz" diye ad takmıştı (ND, 2014: 92).

Ormanda yaşayıp halkın içine pek karışmayan, yalnız bir hayat süren Barkaya'ya halk Dede Saçlı Aziz adı ile seslenir. Bu isimlendirmeden de anlaşılacağı üzere Türk kültüründe ululuğu ile bilinen yaşlı ya da saygı duyulan kişilere "dede" sıfatının verilmesi atalara duyulan saygının Barkaya üzerinden devam ettirildiğini gösterir. Dede Korkut'un isminin önündeki

dede sıfatından da hareketle toplumda sözü dinlenir, hürmet gösterilir kişilere dede denilmektedir. Barkaya'nın saç rengine atıfta bulunan dede saçlı lakabı ise onun saçlarına aklar düşmüş olduğunu bildirmekle birlikte bu isimlendirmenin ardına eklenen aziz sıfatıyla da onun kutsal bir yönünün olduğu düşünülmektedir. Bu isimlendirme yukarıda bilge tipi iççin değinmiş olduğumuz Baba Tükti Şaştı Aziz adını hatıra getirmektedir. Burada şaştı kelimesi saçlı demektir. Destanda Baraya'nın saçları ve sakalı uzamış bir kişi olduğu da belirtilir. Buna istinaden destanda Barkaya'ya bu ismin verilmesinde bir diğer değinme ise onun vücudunun tüylerle kaplanmış olduğudur ki tüylü vücut yapısı bilgeliğe, yiğitliğe işarettir[39]. Barkaya içinde yaşadığı toplulukça aziz olarak isimlendirilmesinin altıda yalnızca rüya yorumlaması değil aynı zamanda onun topluma örnek teşkil eden bir karakterinin de olduğu anlaşılmaktadır.

Barkaya'nın oğlu Kutlı Kaya da adından anlaşılacağı üzere ilahi simgesel bir isimle anılmıştır. Onun da babası gibi Tanrı tarafından bahşedilen kudreti bulunduğu adındaki kut ibaresinden anlaşılmaktadır. Kutlu Kaya doğan yetiştirme konusunda mahirdir ve bu da onun bir meslek üzerine bilgisi olduğunu göstermenin yanında hayvanlar ile olan iletişiminin de güçlü olduğuna dikkat çeker. Kutlu Kaya'nın oğlu olan Edige de bilge yönü olan bir kişidir. O hem iyi bir savaşçı hem de atlardan anlayan bir yılkıcıdır. Edige'ye düşman olan Toktamış Han onu bir şölen sırasında öldürmeyi planlar. Bu şölene çağrılan ozanlardan biri de yaşlı Sabıra'dır. Toktamış Han, Edige'nin gücü dolayısıyla ondan şüphelenip zindana bağlar ve aslının ne olduğunu sorar. Edige'de soyunu anlatarak: Duacı Mahmut Keremet'in oğlu Anşıbay ve onun oğlu Birperiye'den olma Barkaya'nın oğlu Kulı Kaya'nın babası olup kendinin Edige olduğunu ortaya koyar.

> Sabıraday kart yırav anlattı hanga. Kubuguldıñ, asılı yahşı, hanlardan da artık ekenin. Kuvlama dep karadı. Bolsa da Toktamıs hanga senip bolmaydı. Sonnan sebep yırav Èdigege de keñes berdi. Munnan şıgıp kaş dep. Èdiğe şıgaraktan, sol Sabıra aytkan kepte kaçıp şıgıp ketedi.
>
> Sabıra gibi yaşlı ozan hana anlattı. Kubugul'un aslının iyi, hanlardan da soylu olduğunu anlattı. Kavalama deyip karadı. Öyle olsa da Toktamış Han'a güven olmazdı. Bundan dolayı ozan, Edige'ye de öğüt verir. Burdan çıkıp kaç diyor. Edige, Sabıradedikte hemen sonra çıkıp gider (ND, 2014: 103).

[39] Mitolojik anlam olarak ilkliği, anormal güç ve direnci ifade eden tüylülük, tipolojik bakımdan kültürel kahramanların birçoğunda rastlanan bir özelliktir. Gılgamış Destanı'nın kahramanları olan Gılgamış ile Enkidu tüylü olarak verilmişler. Tüylülük ile gür ve uzun saçlara sahip olmak, gücün sembolü gibi görünmenin yanı sıra iyiliksever ruhların sığınacağı yeri olarak da görülmüştür. Yakutların koruyucu ruhlarından biri olan Baay Bayanay da bedeni beyaz tüylerle kaplı bir ihtiyar görünümünde betimlenir. (Beydilli, 2004:567)

Sabıra iyi kalpli bir ozan olup Edige'nin soyunun iyi olup, hanlara dayandığını Toktamış'a anlattıysa da Han'ın öfkesine yenileeğinden şüphelenip Edige'ye kaçmasını söyler. Destanın bilge kişilerinden biri de Sabıra adlı ozandır. Destan metninde Sabıra adlı ozan doğru sözlü, adaletli, bilgi sahibi ve hünerli bir insan olarak tanıtılır. Onun bu yönleri Kubugul'un aslının Edige olduğunu söylediği kısımlarda Edige'ye ve onun soyuna düzdüğü güzellemelerde ortaya çıkar.

Bir diğer Nogay destanı olan Edil Sultan Destanı'nda destan kahramanı Edil'in yanında yer alan ve ona akıl vererek zor durumda kalmaması için yönlendiren kişi yoldaşı Karasay'dır. Karasay, Edil'in babası pehlivan Sultan'ı öldüren Orak'ın oğludur. O ileri görüşlü, akıllı ve yiğit bir yapıdadır. Bu nedenle babaları arasındaki meselelerin üzerinden uzun zaman geçmiş olması ve her ikisinin de uğraşmaları gereken başka düşmanları olması sebebiyle görüşmek için yanına gittiği Edil'e dostluk teklif eder. Edil'de kahramanlığı haricinde yüce gönüllü bir yaradılışa sahip olması sebebiyle bu teklifi kabul eder ve ikisi birbirine yoldaş olurlar. Edil'in annesi oğlunun aldığı karar sebebiyle âlimlerin bile kendisine hayran kaldığını söyleyip oğlunu övdüğü sırada bu övgüleri duyan yaşlı bir kişi Türk ve Kırım hanlarının Edil'i öldürme niyetleri olduğunu anlatır ve ona hazırlık yapmasını tavsiye eder. İhtiyarın sözlerine kulak veren Edil Sultan at ve asker toplayıp savaşa hazırlanır.

Ay, Edilim, sultanım	Ey Edil'im Sultanım
Kahar kelgen hat eken,	Kahır gelmiş mektup imiş
Katı yazılgan zat egen,	Katı yazılan şey imiş
Aytar edim, Edilim	Söyler idim Edil'im
Aytpaga avızım barmaydı	Söylemeye dilim varmıyor
Aytpas edim, Edilim	Söylmez idim Edil'İm
Seniñ köñiliñin tınmaydı.	Senin gönlün dinlemezdi
A, Soltanım, Edilim,	Ey Sultanım, Edil'im
Yanım sennen kurmand.	Canım sana kurbandır (ND, 2014: 125).

Destanın bilge kişilerinden birisi burada da yine bir ozandır. Bu ozan Edil'e savaş açıldığını ve alması gereken tedbirleri söyler. Ozanın savaş tavsiyeleri Edil'in yanına alması gereken teçhizata dair top, tüfek gibi araçları edinmesi ve askerlerini seçerek onları yürüteceği

güzergâha dairdir. Edil Sultan bu sefere yanında yoldaşı ve güvenilir bir asker olan Karasay ile çıkar. Giriştikleri mücadelelerde Karasay zekâsı sayesinde Edil'in cesur ve atılgan yönüne destek olmaya çalışsa da Edil kendi bildiğini okuyarak zaman zaman zor durumlara düşer. Karasay destan boyunca Edil'in yanında adeta bir sağ kol gibi yer alır ve savaşlarda mücadeleye girişir. Edil'in tedbirsiz kişiliğinin aksine Karasay daha temkinli bir yapıya sahiptir ve olabilecek tehlikeli durumlara karşı Edil'i uyarır. Edil, Kızılbaşlar üzerine savaşa gitmeden önce hazırlıklarını yaparken Karasay'ı da önden gözcü gönderip Kızılbaşların yurdu hakkında bilgi toplamasını ister. Karasay yolculuğa çıkıp keşfini tamamlayıp Edil'in yanına geldiğinde Kızılbaşların yurdunun çok korunaklı olduğunu, fethedilmesi neredeyse imkânsız yerlere sahip olduklarını, içinde yaşayan insanların da oldukça öfkeli ve savaşçı olup sayılarının da fazla olduğunu söyler. Bunları aktaran Karasay Kızılbaşlar üzerine savaşa girişmenin beyhude olacağını anlatmaya çalışsa da Edil onu korkaklıkla suçlayıp fikrinden vazgeçmez. Karasay'ın Edil'i uyardığı kısım destanda şu şekildedir:

Belindegi kileñ şüriş	İnsanları yalnız öfkeli
Migenleri argımak	Bindikleri argımak
Edeminniñ	Bildikleri
Belindegi kileñ şüriş	Üstlerine beddua etmek
Migenleri argımak	İnsan batar yol değil
Bilgenleri	Bildikleri
Tap üstiñe kargımak	At oynatır yer değil
Edem batar yol tuvıl	Bizim gibi yiğitlere
At oynatar er tuvıl	At oynatır yer değil (ND, 2014: 129)

Edil Sultan'ı Kaızıbaşlar ile neden savaşa girmemesi gerektiği konusunda bilgilendiren ancak bu tavsiyesinden bir sonuç alamayan Karasay, Edil'in yanında savaşa girer. Savaşta Kızılbaşların Hanı adamlarından Edil'i sağ olarak yakalayıp getirmelerini ister. Edil Sultan ile barış yapmayı ve bunun bir nişanesi olarak da saraydaki hatunlardan birini Edil'e vermeyi öneren Kızılbaş Hanı'nın teklifini Edil kabul eder. Karasay burada da devreye girerek Kızılbaş Hanı'nın sunduklarının bir hile olduğunu ve kızın casus olabileceğini söylese de Edil aldırış etmez. Dönüş yolunda Karasay'ın dedikleri bir bir ortaya çıkar. Kızılbaş Hanı'nın sunduğu kız

Edil'i kandırıp uygun olmayan, ancak Kızılbaşlar'ın baskın yapması açısından elverişli bir noktada dinlenme teklifini kabul eder. Bu esnada Karasay baskına uğrayabilecekleri konusunda Edil'i uyardıysa da ikna edemez.

> Kür suvına yetkende Edil Soltan tınşaymaga suvdıñ kızılbas yağında toktayarak boladı. Bu yerde Karasay kelip Edil Soltanga ayıttı: "Biz Kür suvınıñ kerüv betine ötip tınşayayık, betgi yatka kalmağa keşe korkınışlı. Artımızdan yav kuvıp kelip oltırar."
>
> Kür'e ulaştıklarında Edil Sultan dinlenmek için suyun Kızılbaş tarafında kalacak oldu. Bu sırada Karasay gelip Edil Sultan'a şöyle dedi: "biz Kür'ün kuzeyine geçerek dinlenelim, bu taraf gece tehlikeli. Ardımızdan düşman geliyor" (ND, 2014: 133).

Karasay'ın tedbirli olunması ve olası bir baskına karşı Nogay tarafındaki topraklara geçilmesi gerektiği yönündeki teklifine uymayan Edil, Kür Irmağı'nın Kızılbaş tarafında kalır. Kızılbaş Hanı'nın hediye ettiği kız ile birlikte ırmağın Kızılbaş tarafında konaklamayı seçen Edil gece olduğunda Kızılbaş baskınına uğrayıp esir düşer. Sabah olup ırmağın Nogay tarafında konaklamış olan Karasay gelip baktığında olanları anlar. Karasay, Edil Sultan'ı kurtarmak istese de Edil Sultan her seferinde bir başkasının yardımını alarak içine düştüğü zorluktan kurtulmanın ilerde şanına, kahramanlığına zararı dokunacağı endişesiyle teklifi reddeder. Edil Sultan düştüğü zindandan arkadaşı yardımıyla kurtulmak istememesi sonucu düşman elinde ölür. Destanın içinde Edil Sultan maceranın asıl kahramanı olarak serüveninde ilerlerken önüne çıkan her engelde Karasay yanında yer alır. Karasay öngörü sahibi ve tedbirli yapısıyla destanın bilge tipini temsil eder.

Nogay destanları içinde bilge tipine en çok uyan ve bilge özellikleri rahatça takip edilebilen şahsiyetlerden birisi Mamay Destanı'ndaki Asan Abız'dır. Destanın başkahramanı Mamay'ın babası Musa Bay'in yakın arkadaşı olan Asan Abız fikirlerine güvenilir bir zat olması sebebiyle kendinden sonra kalacak on iki çocuğunun nasıl bir insan olacağına dair arkadaşından fikir almak isteyip Asan Abız'ı çağırtır. Çocukların yatma şekillerine bakarak gelecekte hangisinin nasıl olacağı konusunda Musa Bay'e bilgi verir. Bu yönüyle Asan Abız gelecekten haber veren birisi olarak ilahi yönün temsilcisi ve bilge bir kişidir. Asan Abız gece on ikiyi geçince çocukların yattığı odaya gelir ve çocukların yatma şekline bakarak hangisinin ne özelliklere sahip olduğu konusunda bilgi verir. Bu çocuklar içlerinde önder niteliğine sahip tek kişinin Mamay olduğunu, Orak'ın savaşçı olup aklının Mamay kadar olmadığını, İsmail'in ise fitneci olduğunu söyler.

Èy dos! Seniñ uvıllarıñnın işinde Mamaydan akıllısı yok. Bek akıllı. Köp edem onın aklıña yetalmas. Seniñ uvıllarıñnın işinde Oraktan betiri de tentegi de yok. Agısıña da söz yok dedi.

Ey dost! Senin oğullarının içinde Mammay'dan akıllısı yok. Pek akıllı. Çok kişi onun aklına yetişemez. Senin oğullarının içinde Orak'tan yiğidi de, ahmağı da yok. Agısı'na da söz yok dedi.

Sıydakıña da söz yok deydi. Tek Sımayıl değen uvılıñ savlay uvıllarıñdı buzayak. Pitneşi bolayak, dedi. Halktıñ arasında sonday pitne yuriteek, seniñ uvıllarıñdı buzsa-şu Sımayıl buuzayak.

Sıydak'ına da söz yok dedi. Yalnız şu İsmail denilen oğlan, diğer çocuklarını bozacak. Fitneci olacak. Halkın arasında fitne koparacak ki, senin oğullarının arasını bozsa bozsa şu İsmail bozaca. (ND, 2014: 191).

Musa Bey'in ölümünün ardından aileye başkanlık etme görevi Mamay'a düşer. Henüz sekiz yaşında olup ele avuca sığmayan Orak'ın hem eğitim alması hem de sorumluluk kazanabilmesi için onu bir zenginin yanına yılkıcı olarak vermeyi düşünüp fikrini Asan Abız'a açar. Asan Abız da bu fikre olumlu bakar ve ikisi birlikte bu zengin kişiyle konuşup anlaşırlar. Bu şekilde Orak yılkıcı olarak beyin yanında çalışmaya başlar ve ardan ii yıl geçince ona da bir at gerekli olduğunu düşünen Mamay bu konuyu Asan Abız'ın işaret ettiği kısrak ile sudan çıkacak olan aygırın çiftleşmesinden doğacak atı beklemeye başlar. Asan Abız'ın öngörüsü ile Orak, Sarazban ismini verdikleri bir ata kavuşur. Babasının vefatının ardından ne iş yapacak olsa Asan Abız'a danışarak hareket eden Mamay, babalarının yerini Asan Abız'ın aldığını söyler ve ne müşkülü olsa ona danışır.

Mamay, Oraktı yorıkka üyine etmedi. Atalığı Asan Abızgaeltedi. Asan üyinde kondılar. Mamay ayttı Orakka: inim atamız ölgen. Atamızdıñ dosı Asan Abız bizim atalığımız. Bugünnen baslap biz aytamız Asanga "Atalık Asan Abız" dep.

Mamay Orak'ı evine götürmedi. Ata dostu Asan Abız'a götürdü. Asan'ın evinde oturdular. Mamay, Orak'a dedi: Kardeşim babamız ölmüş. Babamızın dostu Asan Abız bizim babalığımız. Bugünden itibaren biz Asan'a babalık Asan Abız diyeceğiz (ND, 2014: 197).

Asan Abız her konuda kendisine danışılabilecek bilgelikte biridir ve Mamay'ın Kırım Hanı'na karşı giriştiği mücadelede de onun yanında yer almıştır. Bu mücadelede Orak da Mamay'ın yanında cesareti ve savaşçılığı ile yer almasına karşın onun kusuru Asan Abız'ın daha önce belirttiği gibi düşüncesizce konuşmasıdır. Kırım Hanı'nın da yanında düşüncesizce sözleriyle Mamay'ı zor duruma düşüren Orak'ı ve Mamay'ı kurtaran Asan Abız olur.

Nogay destanları da diğer Türk destanları gibi bilge tipine dair pek çok kişinin yer aldığı, genellikle kahraman kişinin de bilge tipini karşılamakla beraber merkezi tipe macerasında

destek verecek akil kişilerce de zengin destan metinleridir. Bu kişiler kimi zaman kutsi yönleri le dikkat çekerken kimi zamanda bilge yönlerine ek olarak savaşçı yoldaşlar olarak destan içinde yerlerini alırlar. Onların amacı maceranın zaferle sonuçlanması için kahramanın yolunda yardımcı bir unsur olarak akılları ve öngörüleri ile destekçi olmaktır.

4.3. Kadın Tipi

Türk tarihine baktığımızda devlet yönetiminde ve sosyo-kültürel alanların tümünde kadınla erkek yan yanadır. Göçebe bir toplum yapısı içerinde hayatlarını sürdüren Türklerin, Orta Asya'da ve daha sonra ilerledikleri yerlerde yerleşik hayata geçene dek kültürel özelliklerinin oluşmasında konargöçerlik etkili olmuştur. Yaşam koşulları ve yaşanılan coğrafyanın insan karakteri üzerindeki etkilerinin yanı sıra toplum yapısı üzerinde de oldukça önemli izler bıraktığı görülmektedir. Sert iklim koşullarının hâkim olduğu coğrafyalarda yaşayan Türkler iklimsel ve coğrafi özelliklerin bir getirisi olarak mücadeleci, zorluklara karşı dayanıklı ve tedbirli bir yapıya sahip olmuşlardır. Konargöçerliğin vermiş olduğu tabiatla sürekli içi içe olma durumu neticesinde insan doğanın engellerine karşı hazırlıklı hâle gelir. Bu şartlarda yaşayanlar doğayla mücadeleyi, sıcak yaz aylarında kurak bozkır iklimine ve kışın dondurucu soğuklarına karşı direnmeyi, her şarta karşı hazırlıklı olmayı, kale gibi muhafazalı taş konutlar yerine çadırlarda yaşamakla düşman saldırılarına karşı tedbirli olmayı ve hızlı hareket etmek suretiyle çevikliği kazanır. Bu özellikler göçebe yaşam süren Türk toplum yapısı içindeki herkeste mevcut olmakla birlikte, muhafazalı şehir surlarının ardında yaşam sürdürmediklerinden kadınların da erkekler kadar hareketli, iyi at binen, iyi silah kullanan bir yapıda olmalarını zorunlu kılmıştır. Yaşam koşullarının zorlayıcı etkisi hem erkekler hem de kadınlar için aynı şartları gerekli kılar. Bu eşitlikçi yapıyı toplumsal alanın tamamında görmek mümkündür. Nitekim Türk töresince devlet işlerinin görüşüldüğü ve karar alındığı kurultayda hükümdar olan Han'ın yanında her zaman eşi Hatun bulunur. Hatunun kurultayda yer alması, alınacak kararlarda fikir beyan edip şahitlik etmesi Han ile aynı yetkilere sahip olduğunun en açık kanıtıdır. Han'ın savaş kararı alıp yurttan ayrılarak ordunun başında sefere çıktığı zamanlarda devlet başkanlığını Hatun devralır ve Han geri dönene kadar alınacak tüm kararlar için kurultay Hatun'un önderliğinde toplanır. Buradan da anlaşılacağı üzere devlet yönetimi kadar mühim bir vazifede dahi Hatun'un başkanlığı ve hükmüne başvurulması Türk toplumunda kadının etkinliğini göstermektedir. Nitekim kadın erkek eşitliği ve kadının toplum içindeki etkinliği Orhun Kitabeleri'nde de yer alır. "Yukarıda Türk tanrısı, Türk mukaddes yeri,

suyu öyle tanzim etmiş. Türk milleti yok olmasın diye, millet olsun diye babam İltiriş Kağanı, annem İlbilge Hatunu göğün tepesinden tutup yukarı kaldırmış olacak" (Ergin, 2003: 15). Orhun kitabelerinde geçen yer-su inancına dair sözler, erkeğin toprağa kadının ise suya ait özellikler taşımasına atıf yaparak Yaradılış Destanı'nda suda belirip insanı yaratma ilhamını veren Akene'nin kutsallığını hatıra getirmektedir[40]. Gök Tanrı inancına göre yaratma yetisinin Tanrı tarafından yöneticiye verilmiş olması ve buna da kut denmesi, yani Tanrı tarafından kutsal görev verilmiş kişi olarak belirlenmiş olması hem erkek hem kadın için geçerli olup kadın ile erkeğin Tanrı katında da eşit sayıldığını gösterir.

Kitabeler haricinde destan ve hikâyeler gibi sözlü kültürde yaşayan anlatılar incelendiğinde de kadının erkeğiyle birlikte eşit anılması, Türk toplum yapısını çözümlemek konusunda araştırmacılara ışık tutmaktadır. Eski Türk inancında kadının yerinin toplumda öncelikli olduğu dönemler onların aslen anaerkil bir düzenden geldiğini işaret eder. Türklerin ilk inanç sistemlerinde Tanrı ile konuşarak iletişim kuran ilk kişinin bir kadın olması dahi bu sonuca varmayı kolaylaştırır. Anaerkil bir yaşam biçiminden ataerkil bir düzene geçmiş olan Türklerin inanç ve sosyal düzenlerinde kadının eski zamanlardan aşağı kalmayacak şekilde yerini koruduğu anlaşılmaktadır. Bu düzenin izlerini Türk mitolojisi incelendiğinde görmek mümkündür.

> Türk mitolojisinde kadın söz konusu olduğunda anaerkil bir yapı sergileyen "Toplayıcı Avcılar Dönemi"ne uzanmak gerekir. İlkel sürüden sosyal topluluk statüsüne geçişin yaşandığı bu dönemde "biz" kavramının teşekkülü orman içinde oluşmuş, ilk tapınak olarak ağaçlar bir toplanma ve kutsalı yaşama yeri konumuna gelmiştir. Eski kamların sadece kadından oluşu ve sonraki dönemlerde erkek kamların kadın kıyafeti ve kadını simgeleyen sembolleri üzerinde bulundurması, bu dönemin kalıntıları olarak değerlendirilebilir (Karataş, 2015: 798).

Eski Türk tarihinde Gök Tanrı inancına dayalı olarak kadının kutsal sayılmasına benzer olarak dünya üzerinde pek çok toplumda gözlemlenebileceği gibi anaerkil toplum yapısının devamı niteliğinde bir yapı Türkler için de düşünülebilir. Türk destanlarının birçoğunda kadın

[40] Yer-su inancı kutsal sayılan yeryüzü öğelerine göndermelerde bulunmak ve bunların ilahi temyüllerine işaret etmek için kullanılan bir terimdir. Kutsallıkla bağı olan yeryüzü öğeleri için kullanılan bu ifadeye C. Beydilli (2004: 614) de değinerek şunları aktarmıştır: Bu kavrama, Göktürk yazıtlarında, 720'li yıllarda Türgişler üzerindeki baskıdan söz edildiği zaman kullanılan "Tengri, Umay, Iduk sub" ifadesinin, eski Türk dinî dünya görüşünün ifadesinde önemli bir yer tutan "Tengri" ve "Umay"dan sonra geldiğini dikkate alarak, geleneksel Türk sininin izlerini görmüşler ve buradaki "İduk" sözcüğüyle birllikte gelen "yir sub" ifadesini de "yer su ruhları" olarak adlandırmışlar.

kutsal kabul edilir ve toplumdaki yerinin önemi vurgulanır. İlk inanç sistemlerine gidildiğinde Gök Tanrı ile konuşan ve ona yaratma ilhamını veren kişi sudan süzülerek beliren bir kadındır.

> Türk dünyası destanlarında "kadın motifi"nin yeri büyüktür. Örneğin Yaratılış Destanı'nda Tanrı Ülgen, dünyayı Ak Ana (Akina)'nın önerisi üzerine yaratmıştır. Uygurların türeyiş efsanelerinde başkahraman Bögü Han'ın hanımı kutsaldır ve Tanrı tarafından gönderilmiştir. Aynı motif Oğuz Kağan Destanı'nda da görülmektedir. Oğuz Kağan'ın birinci eşi gökten inmiştir. Bunun yanı sıra "Manas" destanından Manas'la er meydanında çarpışan ve onunla aynı güçte olan alp kadın tipini, Kız Saykal'ı görüyoruz (Turgunbayer, 2007: 97).

Türk kültüründe kadının yeri konusuna edebî ürünler üzerinden de bir takibat yapıldığında görülen; özellikle destan metinlerinde kadının da erkek ile eşit yaşam koşullarına istinaden haklar açısından da eşit olduğudur. Bu bağlamda Türk destanlarında yer alan kadınlar birkaç başlık altında ele alınmakla birlikte bunlar ayırt edici temel özellikler üzerine kurulmuş saptamalar olsa da hepsinin ortak noktası erkeğinin yanında eşit konumda oluşlarıdır. Bir evi, aileyi, boyu, devleti temsil eden kadın tiplerinden beklenen ortak nitelikler erkekler ile hemen hemen aynıdır. Savaşçı, binici, adaletli, cesur, zeki ve becerikli olma noktasında destanların merkezi tipinden beklenen olumlu niteliklerin kadınlardan da bekleniyor olması dikkat çeker. İyi bir insan, eş, anne, savaşçı olmak noktasında erkeğinden geri kalmayan kadınlar destanlarda yeri geldiğinde alp tipinde, yeri geldiğinde bilge tipinde gözükerek destan macerasını doğrudan etkileyen kişilerdir. Kadın tipi destanların vazgeçilmez unsurlarından olup bazen merkezi tip bazen de yardımcı tip olarak yer alır. Yardımcı tip olarak yer aldığında olumlu özellikler sergileyebilmekle birlikte diğer yardımcı tiplerle cinsiyet ayrımı gözetmeksizin aynı düzlemdedirler.

4.3.1. Alp Kadın Tipi

Türk toplum yapısının anaerkil bir düzene dayandığı, özellikle aile içinde kadının başat rol üstlendiği görülür. Bu yapıya ek olarak eski Türklerin göçebe yaşamları her an savaşa ve düşman baskınına hazırlıklı olmayı gerektirdiğinden kadın erkek fark etmeksizin halkın bütün fertleri savaşçı niteliklere sahiptir. Bu bağlamda düşünüldüğünde eski Türk inanç sitemindeki Akene'den itibaren kadının kutsal yönü dışında savaşçı yönleriyle tasvir edildiği destanlar da mevcut olup ilahi niteliği dışında alplık vasfının erkek kahramanlar kadar kadınlarda da yer bulduğu görülür. "…Özellikle Kazak destanlarının birçoğunda kadın kahraman ön plandadır ve bu hâl anaerkilliğin devamı şeklinde okunur" (Balkaya, 2015: 84). Alp kadın tipinin aranan bir

nitelik olması sebebiyle tıpkı destan metinlerinde erkek kahramanlarda olduğu gibi kadında da önderlik edecek; ancak yine erkek alplerde olduğu gibi gerekmedikçe savaşmayacak bu aşamaya değin akıl yolu ile hareket edebilecek nitelikler aranır. Kadının savaşçı özelliklere sahip olması kadar akıl yönünden de üstün olması beklenir ki her olayı bilek gücü ile kazanmaya kalkmadan önce akılla çözüme gidebilsin.

Destanlarda yer alan kahramanların Tanrı tarafından kutsanmışlığı gibi aynı zamanda onların eşlerinin de benzeri vasıflara sahip olduğu görülür. Nitekim cinsiyet özellikleri dikkate alınmaksızın alplık niteliği taşıyan kişilerin kutsalla olan yakınlığı ortak noktayı oluşturur. Orta Asya Türk kültüründe Gök Tanrı inanışına dayalı yönetici olan kişiye Tanrı tarafından kut verildiğine dair inanış yalnızca erkek hükümdarlara verilen bir özellik olmayıp aynı zamanda hakanın eşi olan Hatun ya da zaman zaman Türk tarihinde rastladığımız bir eşi olmaksızın kendi başına hükümdar olan kadınlara da verildiğine inanılan bir ilahi kudrettir. Kutun hem erkeğe hem kadına verilişine dair en belirgin kanıt Orhun Abideleri'dir.

> Eski Türklerin yöneticilerine atfettiği bu kutlu özellik, Âbidelere göre sadece kağana değil, hatuna da aittir ve bu, metinlerde sık sık tekrarlanır. Kağan ile hatunun adı birlikte geçer. Kültigin Âbidesi'nde Bilge Kağan, babası kağanı ve annesi hatunu il veren Tanrı'nın, Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye yücelttiğinden söz eder. Bilge Kağan Âbidesi'nde de Tanrı"nın, İlteriş Kağan'la İlbilge Hatun'un tepesinden tutup yukarı kaldırdığından bahsedilir. Hatunun da kağan gibi Gök Tanrı'dan kut alması ona verilen değeri göstermektedir (Köksel, 2011: 333).

Bilge Kağan Abidesi'nde bahsedildiği üzere Tanrı hem İlteriş Kağan'ı hem de İlbige Hatun'u tepesinden tutup yüceltmiştir. Bu sözlerden anlaşılan kadın ile erkeğin Türk toplumunda ve yönetimindeki eşitliğidir. Orhun Abideleri'nden Kültigin Yazıtı'nda da benzer ifadeler yer almaktadır. "Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye, babam kağanı, annem hatunu yükseltmiş olan Tanrı, il veren Tanrı, Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye, kendimi o Tanrı kağan oturttu tabii" (Ergin, 2003: 17). Orhun Abidesi'nde yer alan bu ifadelere bakıldığında yönetici Hakan ile onun eşi olan Hatun aynı kutsanmışlık içinde Tanrı'nın ilahi kudreti ile tahta oturtulduğundan söz ediliyor. Kadın ya da erkek arasında bir ayrım gözetilmeksizin Han ile Hatun yönetme yetkisi çerçevesinde kut almış kişiler olarak düşünülerek eşit bir algı ile hükümdarlık kullanıldığından bahsedilmiştir. Kadın olması ile erkeklerden aşağı bir konumda olmadığı da Orhun Abidelerinden anlaşılmakla birlikte bu noktada Tanrı'nın kut verdiği tek kişinin Hakan olmadığı Hakan'ın eşi Hatun'un da aynı kuta sahip bulunduğu görülmektedir. Kadınlara da yönetme erkleri nedeniyle ilahi bir yetki verildiğini Bilge Kağan annesini kutsal ruh olarak kabul edilen Umay ile eş tutarak yazıtta

annesinden bahsederken "Umay gibi annem" ifadesini kullanır. "Babam kağan uçtuğunda küçük kardeşim Kül Tigin yedi yaşında kaldı. Umay gibi annem hatunun devletine küçük kardeşim Kül Tigin er adını aldı**"** (Ergin, 2003: 18).

Umay olarak adlandırılan kadın ilahe ile Bilge Kağan'ın annesinin eş tutulması Han eşi olan kişilerin kanında da tıpkı hükümdarlar gibi kut bulunduğuna işaret olmakla birlikte kadınların kutsi yönüne inançsal olarak dikkat çekilmektedir. Hükümdar nasıl ki Tanrı'dan kut, yani yönetme yetkisi alarak topluma önder oluyorsa bu liderliği yapan kişinin eşinin de aynı şekilde Tanrı'nın kutsamasına sahip olması gerektiği yönünde hâkim kanaat vardır. Han eşlerinde aranan ilahi dokunuşa istinaden destanlara yansıyan hükümdar eşleri de aynı niteliklere sahip kişilerden oluşur. Bu yönetme yetkisini hükümdar niteliği taşıyacak olana ileten kişi olarak Umay gösterilmiştir. Gök Tanrı'nın kut verdiği, kutsadığı kişinin insanları yönetme gücünü elinde tuttuğuna dair inanç içinde bu gücü insana veren tek varlık Gök Tanrı değildir. Kut ileticisi olarak anılan Umay da yönetme gücünü insana ileten bir kutsal varlıktır.

> Yazıtlarda görüldüğü gibi Umay, insanlara kut veren, iyilik yapan yardımcı bir ruh olarak görülmektedir. Yazıtlarda insanlara yardım eden yegâne varlık Tanrı değildir. Her ne kadar yazıtların ortaya koymuş olduğu dinî anlayışın merkezinde, en etken varlık olarak Tengri görünüyorsa da, onunla birlikte zikredilen Yersu ve Umay kültü de insanlara yardım etme açısından Tengri'den sonra ortaya çıkan ikincil varlıklar olarak söz konusudur. Ancak bu varlıklar Tengri kadar kuşatıcı ve etkili değildir (Taş, 2017: 63).

Orhun abidelerinde geçen ve Tanrı'nın yönetme yetkisini verdiğine dair sözü edilen iki kişi vardır bunlar Bilge Kağan'ın anne ve babasıdır. Bilge Kağan'ın annesinin de Tanrı'nın ihsanı sonucu kanında kut taşıdığından bahsedilirken kadınların da aynı yücelikten faydalandığı ve eşi ile aynı yetkilere sahip olduğu anlaşılır. Bunun yanında aynı yazıtta Bilge Kağan ve Köl Tigin'in başarılarından söz edilirken bu başarılar kadınlar ile anılmıştır. Onlar da Bilge Kağan'ın annesi, hala ve teyzeleri ile kadınları ve kızlarıdır. Dolayısıyla yazıtta geçen akraba kadın sıfatlarından da anlaşıldığı gibi başarıların kadınlarla birlikte paylaşıldığı, kadın ile erkeğin bir bütün olduğu yönünde ifadeler mevcuttur.

> Hatun da hem hükümdarın eşi hem de veliahtların annesi olmasından dolayı, özel bir yere sahipti. Hatun'un adı hükümdarla birlikte anılıyordu. Türk sosyal ve siyasi hayatında adından sık bahsedilmektedir. Bilge Kağan yazıtında "Tanrı Türk milleti yok olmasın diye babam İlteriş Kağan ile anam İlbilge Hatun'u yükseltti" (Bilge Kağan Yazıtı, doğu, 10) sözleri Hatun'un hükümdar ile anılmasının en güzel örneğini oluşturmaktadır. Bilge Kağan'ın, Köl Tigin'in başarılarından bahsederken, "annem hatun, hâla ve teyzelerim, ablalarım, kadınlarım ve kızlarım" (Köl Tigin Yazıtı, kuzey, 9) hitabı ile de bu görüş teyit edilmektedir (Durmuş, 2019: 31).

Orhun Abidelerinde yazılanlara ek olarak Türk tarihinde yaşamış ve ismi tarihî vesikalarda yer bulmuş kadın hükümdarlar yer alır. Bunlar arasında en bilinenlerinden biri Alp Er Tonga'nın torunu Tomris Hatun'dur. Eşinin vefatının ardından tahta geçen Tomris Hatun devlet yöneticisi ve ordu komutanıdır. Savaşlara katılan ve oğlunun Pers hükümdarı tarafından öldürülmesinin intikamını almak için büyük bir ordu ile Pers hükümdarı Darius'u yenilgiye uğratan Tomris Hatun, Türk tarihinin önemli kadın figürlerindendir. Onun eşi ile olan münasebeti ve eşitliği eşinin vefatının ardından ön planda daha çok yer almasıyla anlaşılır. Dolayısıyla Orhun Abideleri'nde geçen ifadelerde Bilge Kağan'ın babasına ve annesine Tanrı tarafından ihsan olunan yönetme yetkisindeki eşitlik bir kadın hükümdar olan Alp Er Tonga'nın torunu Tomris Hatun için de geçerlidir.

İslam öncesi Türklerde kadın ile erkeğin eşit haklara sahip oluşu İslam sonrasında da aynı Türk töresi uyarınca devam eder. Türk tarihî açısından İslamiyet'in kabulüyle birlikte tarih sahnesinde yer alan bir diğer kadın hükümdar Tuğrul Bey'in eşi Altuncan Hatun'dur. Tuğrul Bey ile olan evliliği boyunca Altuncan Hatun, devlet işleriyle ilgilenmesi, ileri görüşlü olması ve yerinde fikirler beyan etmesiyle eşi olan hükümdara destek olmuş bir kadındır.

> Dönemin kaynaklarından Sıbt İbnü'l-Cevzî'ye göre; Altuncan Hatun, çok dindar, aklın ve dinîn hoş gördüğü belirli bir görüş ve niyet sahibi idi; fakirlere pek çok sadaka verir ve çok yararlı ve iyi işler yapardı. Bu üstün özellikleri dolayısıyla Tuğrul Bey'in özel hayatında son derece önemli bir yere sahip olan Altuncan Hatun, Tuğrul Bey'in en sevdiği eşi, yoldaşı ve hayat arkadaşı olduğu gibi, devlet işlerinde de onun en büyük yardımcısı ve danışmanı olmuştu (Kuşçu, 2006: 183).

Altuncan Hatun aklı ve bilgisi sayesinde devlet işlerinden, askeri idareden anlayan bir kadın tipidir. Bu özellikleri sayesinde Altuncan Hatun'un eşi Tuğrul Bey ile devlet ve askeri işler konusunda atılacak adımlar hakkında her zaman birlikte hareket ettikleri görülür. Tuğrul Bey'in alacağı kararları Altuncan Hatun ile müşavere edip bu şekilde kanaate vardırdığı bilinmektedir. Tarihî vesikalarda Altuncan Hatun'un ileri görüşlü, politikadan ve askeri yönetimden anlayan yapısı Büyük Selçuklu Devleti'nin bekası konusunda da etkili olur. Ayşe D. Kuşçu'nun (2006: 183-187) makalesinde verdiği bilgilere göre; "Tuğrul Bey'e karşı taht mücadelesine girişerek isyan başlatan ve Hemedan'a doğru ilerleyen Tuğrul Bey'in üvey kardeşi İbrahim Yınal'a karşı Tuğrul Bey'in verdiği mücadele Altuncan Hatun'un destekleri ile kazanılır. İsyan girişimiyle harekât başlatan İbrahim Yınal'a karşı Tuğrul Bey de Hemedan'a doğru yola çıkar, ancak burada yenilgiye uğratılarak Hemedan Kalesi'ne sığınır. Durumu öğrenen Altuncan Hatun ise eşine yardım etmek için Bağdat'ta bulunan Oğuzların başına geçer

ve onları komuta ederek Hamedan'a doğru sefere çıkar ve gelen bu destek kuvvetler ile İbrahim Yınal yenilgiye uğratılır".

Altuncan Hatun'un bir Türk kadını olarak her daim eşinin ve haklının yanında yer aldığını, millî çıkarları şahsi menfaatlerinin üzerinde tuttuğunu ve bu sayede Selçuklu Devleti'nin bir taht mücadelesiyle zayıflayıp yıkılmasının önüne geçer. Altuncan Hatun'un Oğuzları toplayarak silahlarla birlikte Hemedan'a doğru hareket etmesi ve orduyu komuta ederek eşi Tuğrul Bey'e ulaşmasıyla İbrahim Yınal'ın yenilgiye uğratılması kadın komutan ve devlet yöneticisi vasıflarının ön planda olduğunu göstermektedir.

> Nitekim Tuğrul Bey, Hemedan'da üvey kardeşi İbrâhim Yinal tarafından kuşatılınca zevcesi Altuncan Hatun'un emrindeki Oğuzlar'la Bağdat'tan kocasının yardımına gittiği bilinmektedir. Alparslan'ın kız kardeşi Gevher Hatun, kocası Erbasgan'ı kurtarmak için Yabgulu Türkmenleri'ni etrafında toplamak üzere harekete geçmiş, ancak başarılı olamamıştı. Melikşah'ın zevcesi Terken Hatun da (Hâtûn el-Celâliyye) kocası üzerinde büyük bir nüfuza sahipti (Özcan, 1997: 499).

Türk tarihinde yer etmiş, devlet yönetimiyle yakından ilgili kadınlar arasında Delhi Türk Sultanlığı hükümdarı İltutmuş'un kızı olan Raziye Begüm Sultan dikkat çeker. Raziye Begüm Sultan'ın zekâsı küçük yaşlarında babası tarafından fark edilince özel olarak yetiştirilir. Erkek kardeşlerinin yeterince devlet ve askeri işlerden anlamıyor oluşu ile babası vasiyet olarak kendinden sonra kızının tahta çıkmasını ister. İltutmuş'un vefatının ardından oğlu tahta çıktıysa da onun ülkeyi iyi yönetememesi üzerine halk tarafından Raziye Begüm Sultan tahta getirilir.

> Raziye Begüm (1236-1240), Şemseddin İltutmuş'un çok değer verdiği ve sevdiği; hareminin başkadını olarak Köşk-ü Firuzi'de oturtmaya layık gördüğü karısı Türkan/Terken Hatun'dan doğan kızıdır. Küçük yaşlardan itibaren babasının yanı sıra devlet işleriyle ilgilenen Sultan'ın bu ilgisi ve yeteneklerini fark eden Sultan İltutmuş, saltanatını kızına devretmeye karar vermiştir. Kaynaklarda, İltutmuş'un on iki oğlu ve iki kızının olduğu; büyük kızının Kırk Türk Beyin başı Balaban ile evlendiği, küçük kızı olan Raziye Begüm'ün de uzun bir süre evlenmediği ve babasının sağ kolu olduğu yazmaktadır. İltutmuş, kızına "Kurat-ul Aynım (Göz Bebeğim) diye hitap etmiş ve kızının erkek kardeşlerinden üstün yönlerini her ortamda dile getirmiştir (Şahin, 2018: 366).

Raziye Begüm'ün bilgisi ve zekâ yönünden kuvveti erkek kardeşlerine kıyasla üstündür. Raziye Begüm Sultan bilgisi, görgüsü, zekâsı, merhameti, halkına olan ilgi ve sevgisiyle alp kadın kavramının içinde yer alan vasıflarla örtüşen özelliklere sahiptir. İltutmuş bir hükümdar olarak kendinden sonra ülke yönetimini oğluna bırakmak istediyse de bu konularda yetkin olan oğlunun ölmesi üzerine diğer oğullarına da güvenmediğinde yerini kızına bırakarak bu dünyadan ayrılır. Babasının ölümünü mütakiben tahta Raziye Begüm Sultan geçer.

> Şemsüddin İltutmuş'un hükümdarlık için en iktidarlı olan oğlu Nasırüddin Mahmud, Bengal valisi iken ölmüştü. Diğer oğullarından hiçbirisi kızı Raziye Hatun gibi akıllı değildi. Adil, halkı seven ve hükümdarca tavırlara sahip bulunduğunu sezdiği kızı Raziye'yi, İltutmuş 1232'de Gvalyor Kalesi'ni alıp Delhi'ye döndüğü zaman, vezir ve emirlerinden birkaçını çağırtarak saltanat tahtı için veliaht tayin ettiğini haber verdi. (Üçok, 1965: 26)

Tarihte adı geçen önemli hükümdarların eşlerinin de en az onlar kadar cesur, dirayetli ve bilgili oldukları görülür. Türk tarihî açısından düşünüldüğünde Tomris Hatun, Altuncan Hatun, Gevher Hatun, Terken Hatun, Raziye Begüm Sultan gibi önemli devlet adamlarının eşleri yalnızca kocalarına birer eş değil aynı zamanda onlar yoldaş da olmuş ve alınan önemli kararların arkasında yer almış oldukları vesikalardan takip edilmektedir.

> Bilindiği üzere Türk toplumunda kadın hükümdarlar olmuştur. MÖ VI. yüzyılda İskitler'de Tomris Hatun ile kadın hükümdarların ortaya çıkma süreci başlamaktadır. Peçenek-Türk Hakanı Tomris Hatun yönetimi sırasında birçok kez İranlılarla savaşmıştır. Bir erkek hükümdar ülkesini nasıl yönetiyorsa aynı şekilde yönetmeyi başarmıştır. Tomris Hatun'dan başka Şecerud-Durr (Kortantamer, 2002: V, 772), Buhara Melikesi Kabaç (Kınık) Hatun, Devletli Türk Şuca Hatun, Naime Hatun, Terken (Türkân) Hatun, Sultan Raziye gibi Hatunlar devletlerini yönetmişlerdir (Alıç, 2016: 315).

Türk toplumunun kültürel değerlerinin bir yansıması olan destanlarda yer alan kadınlar da o toplumun her bir üyesinden beklenen özelliklerin neler olduğu yönünde açık bilgiler sunar. Buna göre evine bağlı, namuslu, çalışkan, becerikli, akıllı, gerektiğinde savaşabilen, halkına sevgisi ve bağlılığı olan kadınlar destanlarda yer alan kadın tiplerinden de beklenen özelliklerdir. Bu vasıflara haiz pek çok tarihî şahsiyet olduğu gibi onlara benzer niteliklerin destan metinlerindeki kadın tasvirlerinde kendilerine yer bulduğu görülür

Destanlarda kahraman kadar kahramanın eşi de büyük önem taşır. Bu bağlamda dikkat çeken destani kutsal kadın imgelerinden akla ilk gelen Oğuz Kağan'ın eşleridir. Biri gökyüzünden biri ise kutsal kabul edilen bir ağacın kovuğundan çıkmış olan Oğuz Kağan'ın eşlerinin her ikisi de ilahi âlemle ilgili olduklarından kutsal özellikler taşımaktadırlar. Türk mitolojisinde bu kadınların kutsallığına değinilmektedir. "Oğuz Destanı'nda da görüldüğü gibi Türk mitolojisindeki kahramanların hatunları, umumiyetle Tanrı tarafından gönderilmiş kutsal varlıklardı" (Ögel, 1993: 87).

Bahaeddin Ögel, Oğuz Kağan'ın soyunun kutsal özellikteki varlıklarla devam ettiğini, buna benzer şekilde Uygurların soyunun da aynı kutsiyete dayandığını belirterek göksel özellikleri ifade etmiş ve yer ile gök birleştiricisi kabul edilen ağacın kutsallığını vurgulamıştır. "Oğuz Kağan Destanı'nı incelerken Oğuz'un birinci karısının gökten indiğini ve ikinci karısını

da bir göl ortasındaki ağaç kovuğunda bulduğunu söylemiştik. Uygurların türediği tek ağaç da yine iki nehrin meydana getirdiği küçük bir adacıkta bulunuyordu" (Ögel, 1993: 88).

Eski Türklerin inanışına göre Tanrı tarafından kutsallık atfedilen bu hükümdar eşleri gerçek hayatta olduğu gibi destan kahramanı olarak edebî ürünlerde yer aldığı şekliyle ortak nitelik açısından aynı ilahi dokunuşları taşımaktadırlar. Halkın hükümdardan beklediği tek özellik onun ilahi kudretle donatılmış olmasıyla sınırlı değildir, aynı zamanda bir hükümdar milletini, yurdunu iç ve dış düşmanlara karşı koruyacak güce sahip olmalıdır. Bu bağlamda erkek hükümdarlardan beklenen savaşçı özellikler aynı şekilde kadınlardan ve özellikle de hükümdar eşlerinden beklenmiştir. Türk milletinin tarihî seyir içinde çok geniş coğrafyalara yayılmaları gittikleri yerlerde çeşitli devletler kurmaları ile sonuçlanırken bu devletlerin yöneticilerinin de zaman zaman kadınlar olduğu görülür. Tarihe adını yazdıran savaşçı Türk kadın hükümdarlardan biri Masagetler'in lideri Tomris Hatun'dur.

> Elimizde bulunan yazılı kaynaklarda ve sözlü anlatımlarla günümüze kadar ulaşan bilgilerde kahraman kadın-kız tipine ait pek çok örnek bulunmaktadır. Bu kaynaklardan bilinen en eskisi Heredot tarihî (İ.Ö. V. yüzyıl) dir. Heredot'un kayıtlarında, kocasının ölümünden sonra Messagetler'in tahtına geçen Tomris, kendisiyle evlenmek istteyen Pers kralı Kyroş ile savaşır. Kyroş'u öldürür ve kafasını kan dolu bir tuluma sokar.(Aslan, 2003: 202).

Tarihî kayıtlarda Türk hükümdarlar arasından kadın olanlar olduğu gibi hükümdar olsun ya da olmasın hükümdar eşi, bey kadını olacak kişilerde de aranan ortak özellikler benzerdir ve bunlar arasında öne çıkan nitelik düşmanla savaşabilme kabiliyetidir. Kadınların da en az erkekler kadar askeri bilgiye ve savaş sanatına hâkim olması beklenir. Nitekim gerçek hayatın bir yansıması olan destanlar için de aynı durum söz konusudur. Destanlarda yer alan erkek kahramanlar alplik özelliği gösterdiği gibi bunların kadın olanları da alp kadın olarak adlandırılarak aynı davranış biçimleri onlardan da umulur. Türk destanlarında alp kadın olarak birçok kadın kahraman yer alır. Kırgızların meşhur destanı Manas Destanı'nda kadın kahramanlardan biri Karabörk'tür. "Manas'ın ilk eşlerinden olan Karabörk da alp kadındır. Manas dövüşte galip çıktıktan sonra onunla evlenmiştir. Abakan Tatarların anlattığı "Kartaga Mergen" destanında, başkahraman olan Kartaga, Kuğu karısı ile uzun bir süre mücadele eder. Ancak sadece sihirli atının yardımıyla onu öldürür" (Turgunbayer, 2007: 98).

Destan kahramanlarının evleneceği kızlar en az kendileri kadar kuvvetli, iyi savaşçı, iyi güreşen, iyi ok atıp yay çeken, gerektiğinde ava çıkan ve düşmanla çarpışacak nitelikte olan kişilerdir. Bu kadınlar evlenecekleri erkek ile güreş, at sürme, ok atama gibi yarışlar yaparlar

ve asla yendikleri erkek ile evlenmezler, onların evlenecekleri kişi kendilerini yenebilecek güçte olanlardır. Alp kadının tek özelliği fiziki gücü kuvveti değil aynı zamanda akli kapasitesinin genişliğidir. Zekâsı ile isabetli öngörülerde bulunan ve erkeğini doğru adımlara yönlendiren bu akıllı kadınlar kahraman alp özelliklerinden bilişsel kuvvetleriyle de ön plana çıkan kişilerdir. "Manas'ın eşi Kanıkey, "Nart" destanı başkahramanı Örüzmek'in eşi Satanay, Kazan Tatarlarının arasında anlatılan "Çora Batır" destanındaki Meñli Sulı, akıllı öneriler sunarak işiyle, sözüyle kocalarına destek vermeleriyle bilinmektedir" (Turgunbayer, 2007: 98). Türk destanları içinde uzunluğu bakımından Kırgızların Manas Destanı diğer Türk destanlarından ayrışırken içerdiği bilgilerle de önemli niteliklere haizdir. Bu destanda yer alan kadın kahramanlar fiziki ve akli kuvvetleri ile dikkat çekerler. Yalnızca Manas Destanı'nda değil aynı şekilde diğer Türk destanlarında da benzer özelliklerin yer aldığı görülür.

> Manas Destanı Kırgızların en öneli destanı olmakla birlikte içerdiği tiplerle de yerilen ve övülen insan davranışlarını şahıslarında barındıran tipler açısından da önemli bilgiler vermektedir. Halk anlayışında Kanıkey mükemmel bir kadın imgesidir. Kanıkey Nogay destanlarında da mükemmel bir bayan (kadın) imgesidir. Mesela Edigey Destanı'nda Kanıkey Toktamış Han'ın güzel kızıdır (Bulgarova, 1995: 54).

Eski Türklerin yaşayışlarına bakıldığında göçebe yaşam tarzını benimsemiş oldukları görülmektedir. Göçebe bir yaşam içerisinde yazın yaylakta kışın kışlakta olmak, fetihlerle genişleyen sınırlar boyunca ilerlemek ve gidilen yere yurt kurmak, düşman baskınına her daim hazırlıklı olmakla toplumun tüm üyelerinin savaşçı özelliğe sahip olması, tarımın geri planda kalıp hayvancılığın öne çıkması hem kadınlar hem de erkekler için daha dışa dönük bir yaşam biçiminin benimsenmesini gerekli kılmıştır. Bu dışa dönüklük aynı zamanda eşitliği de beraberinde getirmiştir, çünkü hem göçebe yaşam hem de düşman saldırısına karşı koyabilmek adına kadın ve erkeğin aynı oranda mücadele etmesi gerekir. Bu mücadeleci yapıyı tarihî belgelerin yanı sıra destanlarda da görmek mümkündür. Destanlar yapısı itibariyle içinden çıktığı toplumun pek çok özelliğini bünyesinde barındırarak anlatıldığı dönemin devlet ve millet yapısını sunmaktadır. Destanlar, toplumun yapısı ve yaşantısı, nelere değer verilip verilmediği, kadınlardan ve erkeklerden beklenen davranış biçimlerinin neler olduğu ve hangi durumlarda nasıl davranmak gerektiği gibi pek çok konuda bilgi içermektedir.

Türk milleti içinde kadınlardan beklenen davranış kalıplarını öğrenebildiğimiz sözlü ürünlerden biri olan destanlar millî hafıza niteliği dolayısıyla değerli aktarımlar içerir. Türk toplumunun destanlarda yer alan kadın üyeleri belirli davranış kalıplarını sergilediği surette olumlu, bunun aksi davranışlar gösterdiği zamanlar ise olumsuz nitelemelere tabi tutulur. Sözü ürünler içerisinde Dede Korkut Destanları'nda dört kadın tipi tanımlanır. Anlatılan bu kadın

tipleriyle o dönemin toplumsal yaşamında kadından beklentiler sıralanır. Bu beklentilere uyanlar güzel dileklerle anılırken aykırı davranış sergileyen kadın tipleri ise Dede Korkut'un bedduasına maruz kalır. Bu kadın tipleri içinde üçü olumsuz biri ise olumlu özelliği ile ön plana çıkar ve olumlu özelliği taşıyan kadının destanlarda geçen kahraman kadın tipi ile örtüştüğü gözlenir. Dede Korkut'un söz ettiği kadın tiplerinden ilki, evin dayanağı olan ve evine geleni gideni evde erkeği yokken de ağırlayan kişi olarak destanlarda da karşımıza çıkan olumlu kadın tipi olup kendisinden şöyle bahsedilir:

> Birisi solduran soptur. Birisi tolduran toptur. Birisi ivun tayagıdur. Birisi niçe söyler-isen bayağıdır. Ozan ivün tayağı oldur ki yazıdan yabandan ive bir konuk gelse er adam ivde olmasa ol anı yidürür içürür ağırlar azizler gönderür. Ol Ayişe Fatma soyıdur hanm. Anun bebkleri yetsün. Ocağına bunçılayın avrat gelsün (Ergin, 2016: 76).

Evin dayanağı olarak adlandırılarak olumlu özellikler atfedilen ve iyi dileklerde bulunulan kadın tipi; eşi evde olmasa da evin erkeğini aratmayacak şekilde davranan, konuk geldiğinde ona ikramda bulunan, eve gelen misafirin memnun ayrılmasını sağlayan ve eşini iyi davranışlarıyla temsil edebilen kadın tipidir. Bu kadın için Dede Korkut iyi dileklerde bulunarak o kadın gibilerin soyunun devam etmesini ve bu kadınına gelin olarak geleceklerin de onun gibi iyi özelliklerde olmasını diler.

Dede Kortkut'un anlatılarında bahsi geçen diğer üç kadın tipi ise destanlarda da olumsuz kadın tiplerine örnek oluşturabilecek kadınlardır. Bu kadınlar kendi ev düzenlerini yeterince sağlayamadıkları gibi eşlerini de kargıyan, evde yaşananları dışarıya en kötü biçimde yansıtan kadın tipleri olup onlardan şu şekilde söz edilmektedir:

> Ol kim solduran soptur. Sabadanca yiründen örü turur, elin yüzün yıkamadan dokuz bazlamaç ilen bir kürek yoğurd gözler, toyunca tıka basa yir, elin böğrine urur aydur: "Bu ivi harab olası ere varaldan berü dahı karnum toymadı, yüzüm gülmedi, ayağım paşmak, yüzüm yaşmak görmedi" der. Ah nola-y-idi bu öle-y-idi, birine dahı vara-y-idüm, umarumdan yahşı uyar ola-y-idi" der. Anun kibinün hanum bebekleri yetmesün. Ocağuna bunçalayın avrat gelmesün (Ergin, 2016: 77).

Yukardaki örnekte bahsi geçen kadın olumsuz özelliklere sahip olup eşi ne yaparsa yapsın beğenmeyen, evde bulunan imkânları dahi yokmuş gibi göstermeye çalışan, temizliğine önem vermeyen ve aşırı yiyip içip nimetleri inkâr eden bir kadın tipi olarak karşımıza çıkar. Bu kadın tipi Dede Korkut'un bedduasını alarak onun gibilerin çoğalmaması adına bebeklerinin olmaması bedduasına maruz kalır. Buna benzer olumsuz özellikteki bir diğer kadın tipini ise Dede Korkut şöyle anlatır:

> Ol kim tolduran toptur: Depininçe yiründen örü turdu elün yüzün yumadın obanın ol uçından bu uçına bu uçundan ol uçuna çarpışturdı, kov kovaladı din dinledi, öylendençe gezdi; öyleden sonra ivine geldi, gördü kim oğrı köpek yike tana ivini bir birine katmış, tavuk kümesine sığır tamına dönmiş, konşularına çağırur ki: kız Zeliha, übeyde, ürüveyde, Çan Kız, Çan Paşa, Ayna Melek, Kutlu Melek ölmeğe yitmeğe gitmemiş-idüm, yatacak yirüm gine bu harab olası-y-idi, ola-y-idi benüm ivüme bir lahza baka-y-idünüz, konşı hakkı Tanrı hakkı diyü söyler. Bunun kibünün hanum bebekleri yetmesün. Ocağuna bunun kibi avrat gelmesün (Ergin, 2016: 77).

Dede Korkut'un ikinci olumsuz tip olarak bizlere sunduğu kadın temizliğine dikkat etmeyen, sabahtan evden çıkıp komşu komşu dolaşan, her bulduğu yerde lafa karışan, dedikodu yapan, evinin temizliği-düzeni ile ilgilenmeyen, evde olmadığı zamanlarda evini gözetmedikleri için komşularına çıkışıp sorumluluğu başkalarından bekleyen umursuz bir kadın tipidir. Bu kadın da diğer olumsuz özellikteki kadın gibi yine Dede Korkut'un kargışına uğrar. Bu örneklere ek olarak verilen üçüncü olumsuz nitelikteki bir diğer kadın tipi ise şöyledir:

> Geldük ol kim niçe söyler-isen bayağıdur. Öte yazıdan yabandan bir oldu konuk gelse er adam ivde olsa, ana dişe ki: Tur etmek getür yiyelüm, bu da yisün dişe, pişmiş etmeğün bakası olmaz yimek gerekdür; avrat aydur: Neyleyeyim, bu yakılçak ivde un yok elek yok, deve değirmeninden gelmedi dir. Ne gelür-ise benim sağırıma gelsün diyü elin götine urur, yönün anaru sağrısın erine döndürür, bin söyler-isen birisini koymaz, erün sözini kulağına koymaz. Ol Nuh Peygamberün eşeği aslıdur. Andan dahı sizi hanum Allah saklasun, ocağunuza bunçılayan avrat gelmesün (Ergin, 2016: 77).

Dede Korkut'un son olarak bahsettiği olumsuz kadın tipi, eşi beraberinde eve misafir getirdiğinde evle ve konukla ilgilenmeyen, bahaneler bularak eşinin dediğini yapmamakta direnen, başına buyruk bir karakter çizerek ailevi temsiliyetten uzak bir tip olarak yine Dede Korkut'un bedduasına uğrar ve Dede Korkut bunun gibilerin kimseye nasip olmamasını diler.

Dede Korkut'un da hikâyelerine başlamadan önce bahsettiği gibi bu dört kadın tipi içinde yalnızca ilk kadın tanımlaması alp kadın tipi olabilecek özellikler gösterir. Güzel özellikleriyle Dede Korkut'un duasını alan, soyunun devam etmesi istenen ve bunun gibilerin gelin olmaya layık olduğu belirtilen kadın tipi aynı zamanda bireysel kararlar alarak olumlu yönde hareket edebilen bir kadındır. Bu kadın tipi bireysel kararlar alırken bunu usulünce yapar, evini, eşini ve kendini temsil edebilecek iyi niteliklere sahiptir. Böylece doğru davranışlarda bulunmasıyla alp kadın tipine yaklaşan hususiyetler taşır.

Dede Korkut anlatacağı hikâyelerine geçmeden evvel tanımlamaları yapılan bu kadın tipleri haricinde on iki hikâyeden oluşan eserde bahsi geçen alp kadın tipleri olumlu özellikleri bünyesinde barındırmalarıyla belli bir tipoloji çizmektedir. "Türk toplumunda fedakâr, iffetli,

saygın ve erkeğin sadık dostu olan kadın, destan ve halk hikâyelerimizde başka bir yönü ile daha karşımıza çıkmaktadır. Bu, erkeklerle bizzat savaşan, dövüşen, yarışan ve güreşen kahraman kadın tipidir" (Aslan, 2003: 202). Hikâye ve destanlarımızda yer alan alp kadın tipinde kadın erkekle eşit konumdadır ve devlet işlerinde dahi söz sahibidir. Bu kadınlar Dede Korkut'un olumlu özelliklerle tanımladığı ilk kadın tipinde olduğu gibi nezaket sahibi, ev işinde ve sosyal ilişkilerde hünerli olan akıllı kadınlardır. Alp kadın tipi, erkeğini tehlikelere karşı uyaran, koruyan bir yapıdadır ve en az erkekler kadar savunma sanatında kabiliyetlidir. Dede Korkut'un girizgahta söz ettiği kadın tiplemelerinden alp kadın niteliğine sahip olan kadınlar ilk bahiste geçen kadın tipidir. Bu kadın tipi onun hikâyelerinde yer yer geçen ve ayrıntılı bir şekilde özellikleri anlatılan kadınlar ile eşleşir. Dede Korkut hikâyeleri arasında Burla Hatun, Banı Çiçek ve Selcen Hatun en dikkat çeken kadınlardandır.

> Dede Korkut Hikâyeleri'nde Burla Hatun gibi alp kadınlar erkeklerle aynı güçlere sahip ve erkek yiğitler gibi kılıç kuşanarak kara aygır binerler. "Kam Büre Beg oğlu Bamsı Beyrek" hikâyesinde, Beyrek kendisine eş olarak kahraman bir kız, bir savaş arkadaşı istemektedir. "Güzeller Şahı" olarak tanımlanan Banu Çiçek, Beyrek'in tarif ettiği gibi erkeklerle yarışan, ok atan, güreşen ve savaşan kahraman alp tipi bir kızdır (Turgunbayer, 2007: 98).

Türklerin göçebe yaşam sürdürdüğü dönemlerde kadını güzel gösteren unsurlar dış görünüş ile sınırlı tutulmamıştır. Bir kadında aranan tek unsur ya da tek güzellik unsuru fiziksel görünümdeki kusursuzluk olmayıp buna ek olarak kadının savaşçılık yeteneği, at sürme becerisi, sadakati ve cesareti etrafında şekillenir. Kadının da erkekler kadar ata iyi binmesi, oku iyi atması, kılıcı iyi kullanması ve fiziksel yapısının güçlü olması beklenir. "Kadınlar dış güzellikleriyle değil göçebe halkların güzellik hakkındaki kıstaslarına uygundur. Bunlar cesurluk, ustalık, el becerisi ve en son olarak dış güzellik biçimindedir. Destanlarda kadın sadece anne ve ocağın sahibi değil aynı zamanda yürekli bir askerdir" (Çınar, 1996: 77). Destan devri Türk yaşamına bakıldığında göçebe bir hayat sürülüyor olması kadının toplum içindeki her alanda mecburen aktif olmasını gerektirdiği gibi aynı zamanda gelecek tehditlere karşı savaşçı yönüyle mukavemet göstermesini de gerekli kılar. Bu bağlamda pek çok destanda kadının erkeklerle eş değer savaşçılıkları mevcuttur. Oçı Bala Destanı'nın kadın kahramanı olan savaşçı Oçı Bala'nın bir erkek destan kahramanıyla eş değer nitelikteki mücadeleleri kadınların savaşçı yönüne dikkat çeker. İki kız kardeş olarak yurtlarında yaşayan Oçı Bala ve ablası Oçıra Mancı'nın yurtlarına Ak Calaa adındaki oğlunu savaşa gönderen Kağan Kan Taacı bu yurdun hükümdarı olmamasından dolayı orayı almak niyetindedir. Oçıra Mancı bir kağanlarının olmamasından dolayı savaşmadan bu gelen kağana itaat etmeyi istediyse de Oçı Bala bunu

kabul etmez. "…Oçı Bala kendisinin kağana kul olmayacağını söyleyerek Ak Calaa ile savaşır. Atın kanı deniz gibi, erin kanı nehir gibi akar, on binlerce asker ölür. Ak Calaa'yı öldüren Oçı Bala kağanın oğlunu atının üstüne yükleyip yurduna gönderir" (Dilek, 2007a: 27). Bu destanda Oçı Bala bir kadın kahraman olmakla birlikte alp nitelikleri sergileyen üstün bir savaşçıdır. Onun kadın alp olması karşısına çıkan diğer alplerle mücadeleye girişmekten çekinmemesini sağlar. Kadının at binip silah kullanıp savaşması ve bu sayede yurdunu koruması o yurda başkanlık etmek için tek şartın bir erkek lider olmasının gerekmediğini de ortaya koyar. Kadının savaşçı ve lider özelliklerinin öne çıktığı bu destan içinden çıktığı toplumun ürünü olmakla birlikte o milletin yaşayışını ve ruhaniyetini yansıtır.

Alp niteliği taşıyan kadın kahramanın yer aldığı bir başka destan da Kazaklara ait olan Dariyğa Kız Destanı'dır. Bu destanda kahraman Dariyğa Kız savaşçı özellikleriyle öne çıkarken pek çok kuvvetli ve hatta ilahi yönü bulunun erkelerle savaşır.

> Dariyğa Kız, destanının varyantlarında görüldüğü üzere destanın ilk bölümünün ana karakterlerinden birisidir. Destan Dariyğa hakkında verilen bilgilerle başlar. Dariyğa Kız yiğitlik ve kahramanlığıyla ön plana çıkar ve karşısına çıkan herkesi yener. Epik karakterli eserlerde görülen bu savaşçı kadın tipi anaerkil dönemin izlerini taşımaktadır (Yıldırım, 2015: 52).

Bu destanın kahramanı olan Dariyğa Kız da Altay destan kahramanı Oçı Bala gibi hem bir kadın alp hem de ülkesinin lideri konumundadır. Onun yurduna liderlik edişi ve karşısına çıkanları güreşte deviren Dariyğa Kız kendisine karşı koyacak hiçbir varlık tanımaz. Onun bu sözleri Hz. Ali'ye ulaşır ve Hz. Ali izin aldığı Hz. Peygamber'in dualarıyla bu kızla güreşmeye gelir.

> Darıyğa Kız'da Katıran adlı şehirde yaşayan ve aynı zamanda o şehrin hükümdarı da olan Dariyga adlı bir kız çevresinde ne kadar kimse varsa onların hepsini güreşte yıkar. Dariyğa bu dünyada kendisini kimsenin yıkamayacağını söyler. Bu kızın şöhreti Hz. Ali tarafından da duyulur. Hz. Ali bu kızla güreşmek için Hz. Peygamber'den izin istemeye gelir. Hz. Peygamber önce gitmemesini istese de sonunda izin verir ve ona dua eder (Yıldırım, 2015: 108)

İlahi kudreti bulunan kişilerle olağanüstü bir şekilde mücadeleye girişecek kadar güçlü kuvvetli olan kadın alp tipindeki Dariyğa'nın temsil ettiği yapı göçebe, at üstünden inmeyen, savaşmaktan çekinmeyen, erkeklerle aynı hayatı aynı düzeyde paylaşan Türk yaşamının eski dönemlerini ve anaerkil dönemlerdir. Anaerkillikte kadının kutsal kabul edilerek karşı konulmasından çekinilmesi, topluma kadının liderlik etmesindeki unsurların ilerleyen dönemlerde savaşçı kadın aracılığıyla yansıtıldığı görülmektedir. Buna ilaveten anaerkilliğin

bitmesine karşın, ataerkil dönemde de varlığını savaşçı yönleriyle uzun müddet sürdürmüş olan Türk kadınının alp tipi yansımalarını muhafaza etmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Destanlarda yer alan iyi nitelikli alp kadınlar zekâ yönünden de yüce yaradılışlıdır. Destan kahramanlarının macerası esnasında kadınların yönlendirmeleri önemli bir unsur olarak karşımıza çıkar. Destan kahramanının annesi ya da eşi olacak kişinin akıllı kimselerden olması aranan bir özellik olup gereken hâllerde kahramanı zekâsıyla kurtarır. Kahramanın annesi ya da eşi onu doğru yola ileten kişiler olarak öne çıkarlar. Kadının sezgi gücü destanlarda kendisine yer bulmuştur ve kahramanın annesi veya eşi, erkeğin görmediği bazı durumları öngörebilir. Bu sezgi ve akıl sahibi kadınlar maceranın zaferle sonuçlanmasına yardımcı olur.

> Ferdin dünyayı algılayışı anne ile başlar ve anne her zaman sadakatin ve yardımın temsilcisi olur. Anlatılar anneyi daha çok bu yönleri ile ele alırlar. Kahramanın arkasını kollayan, onu düştüğü en kötü durumdan en yükseğe taşıyan unsurdur. Kadına verilmiş olan sezgi gücünden azami derecede yararlanırlar. Közkaman, Manas'a mektup yazıp onu kandırmaya çalışır, hepsi kanar ama anası Çayırdı ve karısı Kanıkey bu hileyi sezerler (Balkaya, 2015: 86).

Kahramanın macera esnasında olayın gidişatına kapıldığı hâllerde ona yardımcı unsur olarak ortaya çıkan kahramanın eşi ya da annesi görünenin ardındaki görünmeyeni fark edip kahramana yol gösteren, kahramanın tuzağa düşmesini engellemeye çalışan akıllı kişilerdir. Manas Destanı'nda Çayırdı ve Kanıkey kahramanın hile ile kandırılmasını önlemeye çalışan akıllı kadınlar olarak öne çıkarlar. Kanıkey'in akıllı oluşuna bir örnek de eşi Manas'ın ilk ölümünün ardından geride kalan aile fertlerine sahip çıkmasıdır.

Kanıkey'in sadece güzel bir kadın olmadığı, Manas'ın ilk ölümünden sonra geride kalan ailesine sahip çıkmasıyla, aynı zamanda vefakar bir kadın olduğu da anlaşılmaktadır.

Han'ın kızı Kanıkey'in
Manas ölüp gittikten sonra
Ak kemiği kül olmuş
Hür başı köle olmuş
Kayın atası Cakıp Han'ı
Kayın anası Bağdı Döölöt Baybiçe'yi
Kardeşi Kardıgaç'ı
Birinden may alıp
Birinden çay alıp
Birinden tokaş alıp
Üçünü koruyup sürdü
(Ata Yıldız, 1995b: 181)

Benzeri şekilde diğer Türk boylarının destanlarında da akıllı kadın tipi olarak tespit edilebilen pek çok alp kadın mevcuttur.

Akıl yürütmek, önsezilerin kullanımı için bir sorunla karşılaşılmalıdır. Türk destanının çoğu çocuksuzluk sorunu ile başlar. Kadınların bu konunun çözümü için önerdiği attan aygır, deveden buğra, koyundan koç kestirmek ve bunların eti ile ziyafet düzenleyip Tanrı'dan çocuk dilemek için o ziyafete katılanlar arasından hiç değilse bir kişinin duasıyla Tanrı'nın kendilerine lütufta bulunacağını söylemeleri sorun çözen, erkeğin düşünmediğini düşünerek ona destek olan kadın tipleridir. "Çora Batır destanının Kazak-Kırgız rivayetlerinin birinde Narik Bey'in karısı dedi ki: Deveden buğra, yılkıdan aygır, sığırdan öküz, koyundan koç keselim, Tanrı'dan bir evlat isteyelim deniliyor ki, Oğuzname'de de Dirse Han'ın karısı aynı sözleri söylüyor" (İnan, 1968: 76).

Dede Korkut Destanları'ndan Dirse Han Oğlu Buğaç Han Destanı'nda çocuksuzluktan mustarip olan ve Bayındır Han'ın şöleninde kara otağa oturtulan Dirse Han hâline üzülüp eve gelir. Karısı ile tartışan ve çocuklarının olmadığına dair üzüntüsünü paylaşan Dirse Han'a da karısı attan aygır, deveden buğra kestirmesini, şölen düzenleyip orada bulunanlarla Tanrı'dan bir çocuk dilemelerini, bu topluluk içinden birisinin olsun duasının kabul olabileceğini söyler. Eşinin sözlerini dinleyip uygulayan Dirse Han'ın kısa zamanda bir erkek evladı olur ve Dede Korkut gelip bu çocuğa Buğaç adını koyar. Buradan da anlaşıldığı üzere akıllı ve inanç sahibi eşlere sahip olan kişilerin sıkıntılarının giderilmesi için hanımlarının desteğinin ve yol göstericiliğinin mühimdir. Bu kişiler eşlerini ve evlerini sahiplenen yüce nitelikteki kadınlardır olup alp kadın vasfındadırlar.

Alp kadın kavramı içerisinde yalnızca savaşçı özelliklerinin ön plana çıkması ile bu anlamın içinin doldurması değil aynı zamanda toplumun kadından beklediği iyi özellikleri kendinde barındırması da alp tipi kadın karakterini oluşturan öğeler arasındadır. Destani devirde toplumun kadından beklediği davranışlara bakacak olursak kadın; eşine ve evine sadık, eşinin her zaman destekçisi olan, ancak eşi yanlış davrandığında da ona yanlışını bildiren, zorluklar karşısında pes etmeyen, düşmana boyun eğmeyen, sözüne güvenilir, doğrudan yana olan, becerikli, elinden iş gelen, akıllı ve namuslu olmalarıdır. Bu özelliklere sahip olan kadınlar destan metni içerisinde yüceltilirken aksi yönde davrananlar da aşağılanmaktadır.

Dede Korkut hikâyeleri içinde yer alan kadın tipleri de olumlu ve olumsuz özelliklerle kadınlardan beklenen, beklenmeyen ve beklenin de ötesinde davranışlar gösterenler şeklinde

karşımıza çıkmaktadır. Alp kadın tipine uygun olacak şekildeki kadın tipleri Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek Destanı ile Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Destanı'nda yer alan kişilerdir. Bu kadınlar cesur, bileği kuvvetli, erkeklerle dahi hem fiziksel hem de askeri açıdan yaptıkları mücadelelerde çoğunlukla galip gelmeyi başaran ve buna ilaveten kadınlardan beklenen diğer davranışları da bünyelerinde barındırırlar. Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek Destanı'nda Pay Büre oğlu, Bay Picen ise kızı olmasını diler. Katıldıkları toyda herkesin bu konuda ettiği toplu dua sonucunda dilekleri kabul olur ve orada birbirlerine verdikleri söz üzerine de doğacak çocuklar birbirine beşik kertmesi edilip nişanlanırlar. Bamsı Beyrek on beş yaşına geldiğinde av sırasında bir geyiği kovalarken nişanlısı Banıçiçek'in otağının olduğu yere kadar gelir, ancak nişanlısını daha önce hiç görmediğinden tanımaz. Kız kendisini Banıçiçek'in dadısı olarak tanıtır ve nişanlısıyla görüşebilmesi için Bamsı Beyrek'in önce bazı aşamalardan geçmesi gerektiğini söyler. Ok atarlar, at koştururlar ve güreşirler; ancak hepsini Bamsı Beyrek kazanınca karşısındakinin Banıçiçek olduğunu anlayıp parmağındaki yüzüğü kıza takar ve nişanlar. Banıçiçek'in Bamsı Beyrek ile ok atıp at koşturması savaşçı özelliklerinin olduğu ve bu özelliklerde de hünerli olduğu gösterir. Güreş tutmaları sırasında ise fiziksel gücün sınanması Banıçiçek'in bir alp gibi güçlü olduğu anlamına gelir. Kız ile görüştükten sonra Bamsı Beyrek eve gelip evlenmek istediğini babasına söylediğinde babası da hangi kızı istediğini sorar. Pay Püre oğlunun tarif ettiği kızın özelliklerinden bu kızın Banıçiçek olduğunu anlar.

> Babası aydur: Oğuzda kimun kızın alı vireyin? Didi.
>
> Beyrek aydur: Baba bana bir kız alı vir kim men yirümden turmadın ol turmah gerek, men kara koç atuma binmedin ol binmeh gerek, men karımuma varmadın ol mana baş getürmek gerek, bunun gibi kız alı vir baba mana didi (Ergin, 2016: 124).

Bamsı Beyrek'in evleneceği kızla ilgili olarak babasıyla yaptığı konuşmada geçen tasvirlere bakılacak olursa evlenmek istediği kızın atak, eşine görev düşmeden kendisi göreve atılan, ata binmesi iyi olan, savaşçı özellikleri yüksek bir kız istediği anlaşılmaktadır. Bamsı Beyrek'in evleneceği kadından beklediği özellikler Dede Korkut'un Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı hikâyesinde de yer almaktadır. Evlenme çağına gelen oğluna bu isteğini babasına ileten Kan Turalı, evleneceği kızda aradığı özellikler olarak şunları söyler: "Baba men yirümden turadın ol kurmuş ola, men kara koç atuma binmedin ol binmiş ola, men kanlu kâfir iline varmadan ol varmış mana baş getürmiş ola" (Ergin, 2016: 185).

Bamsı Beyrek ve Kan Turalı evlenmek istedikleri kızları tanımlarken aynı vasıfları sıralar. Kan Turalı'nın tanımına uygun kızı bulabilmek için babası İç Oğuz ve Taş Oğuz'u araştırır, ancak bulamaz. Aranan özelliklere uygun olan kız Trabzon Tekfuru'nun kızı Selcen Hatun'dur. Selcen Hatun'un özellikleri ise şu şekilde tanımlanır: "Meger Trabuzan tekürinün bir azim görklü mahbub kızı var idi. Şağına şoluna iki koşa yay çeker idi. Atduğu oh yire düşmez idi. Ol kızın üç canavar kalınlığı kaftanlığı var idi" (Ergin, 2016: 185).

Kan Turalı kızın özelliklerinin kendi isteklerine uygun olması ve tekfurun kızı için istediği başlık olarak üç canavarlık mücadeleyi göze alır ve bu mücadeleden zaferle çıkar. Kan Turalı kızı alıp Oğuz ilinin sınırına kadar gelince yanındaki kırk yiğidi babasına müjde vermeye gönderir, kendisi orada çadır kurup Selcen Hatun ile kalır. Kan Turalı uyuduğunda Selcen Hatun arkalarından kendini sevenlerin düşmanlık niyetiyle gelebileceğini düşünerek uyumaz, atına biner, silahlanır, yüksek bir yere çıkıp nöbet tutar. Kızın şüphesi doğru çıkar ve babası üç canavarı öldürüp kızını alıp giden Kan Turalı'ya düşman olup arkalarından altı yüz kâfir gönderir. Selcen Hatun nöbet tuttuğu yerden gelen düşmanı görür ve hemen gelip Kan Turalı'ya haber verir. Kan Turalı karısının giyinip, silahlanmış ve at üstünde olup düşmanın geldiğini kendisine haber vermesine sevinir. Altı yüz kadar düşmanın atlanıp geldiğini gören Selcen Hatun ikisinin birlikte savaşa girmeleri gerektiğini söyler. "Big yiğit baş esen olsa börk bulunmaz mı olur, bu gelen kâfir çok kâfirdir, savaşalum dögişelüm, ölenümüz ölsün, diri kalanumuz odaya gelsün", didi. Burda Selcen Hatun at saldı. Karımın basdı kaçanın kovmadı aman diyeni öldürmedi" (Ergin, 2016: 194).

Selcen Hatun üstlerine gelen düşman topluluğuna karşı eşi Kan Turalı yanında savaşa girer ve at üstünde dövüşmeye başlar. Bir ara düşman içinde eşini göremeyince odaya gelip bakar ancak bulamaz ve yüksek bir yere çıkıp bakınca Kan Turalı'nın bir derenin içinde düşmanla mücadele ettiğini görüp atını oraya doğru sürer. Selcen Hatun'un buradaki savaşı da hikâyede anlatılmaktadır. "Bir bölük kaza şahin girmiş kibi kâfire at saldı, bir uçından kırup kâfiri ol bir uçından çıkdı. Kan Turalı baktı gördü kim bir kimsene yağıyı önine katmış kovar" (Ergin, 2016: 195).

Selcen Hatun'un savaş sanatını bilen, cesur, atılgan ve güçlü yapısı onun eşi gibi bir alpı dahi savunabilecek nitelikte yapar. Selcen Hatun'un savaşçılık özellikleri pek çok Türk destanında başka kadın kahramanlarda da görülür. Manas Destanı'nda destanın kahramanı olan Manas evlenmek için kendisine kız arar ve en sonunda Kanıkey'i bulur. Kanıkey'in nasıl birisi olduğunu öğrenmek için alplerinden Çubak'ı gönderdiğinde Kanıkey bu alpin Manas tarafından

gönderilen casus olduğunu anlar ve onunla vuruşmak ister. Çubak karşısındaki kişinin bir kadın olması sebebiyle başta onu pek ciddiye almadıysa da Kanıkey'in ağır darbeler indirmesi sonucunda kaçmaya başlar. "Bu alple savaşmak istiyorum. Bana müsaade ediniz!" diye ricada bulundu. Babasından müsaade aldıktan sonra Kanıkey tam savaşçı gibi zırh giydi ve silahlandı" (İnan, 1992: 36).

Türk destanlarında yer alan alp tipi erkekse evleneceği kadının da alp olması gerekir ve bu kadının da evlenebilmesi için karşısında esaslı bir alp olmalıdır. Bu sebeple evlenecek çiftlerin birbirlerine denk olup olmadıkları mücadele ile belli olur. Bu mücadelenin içinde at sürme, ok atma, güreşme gibi güce ve çevikliğe dayalı çeşitli yarışlar mevcuttur. Bu yarışlarda kendini yenemeyen kişi ile evlenmeyen kız, ancak kendinden daha güçlü birine mağlup olmak neticesinde evlilik kararı alır. Benzeri şekilde evli olan çiftlerde de erkeği zor duruma düşen kadın, eşini kurtarmak için en az bir erkek kadar kuvvetli, savaş kabiliyetine sahip ve korkusuz olmalıdır.

Destanlarda alpler eşlerinin sözünü dinler ya da dinlemediklerinde başlarına muhakkak bir felaket gelir. Alp eşleri de en az alpler kadar cesur ve kurnazdır. Onlar zekâları sayesinde sonradan olacakları muhakeme edebilirler ve eşlerini uyarırlar. "Kadınların uyarılarını dikkate alan kahramanlar kârlı çıkarken onların sözlerini dinlemeyen kahramanlar bu durumdan zarar görürler" (Balkaya, 2015: 88).

Türk destan metinlerinde kahramanların eşlerinin uyarıcı nitelikleri ile ön plana çıktıkları görülür. Manas Destanı'nda Esen Han adlı düşman önceden Kırgız olup sonradan Pekin'e sürülmekle Çinlileşen Közkamanlar'ı casus olarak Manas'ı öldürmekle görevlendirip Kırgızlara gönderir. Manas, kendilerine gelip sığınma istediğinde bulunan bu kişilerin geçmişte kendileriyle soydaş olduklarına ve halen de eski soylarına bağlı oldukları yönündeki söylemlerine inanır. Bunun üzerine Manas eski yurttaşlarının ülkelerine geri dönmek istediğini zanneder. Çinlileşmiş olan Közkamanlardan, Manas'ın eşi Kanıkey hiç hoşlanmaz ve gelenlerin niyetinin kötü olabileceği yönündeki şüphelerini dile getirerek eşini uyarır. Manas, Kanıkey'in uyarılarına kulak asmaz, düşmana esir düşer. Pek çok Türk destanında görülebileceği gibi eşinin sözünü dinlemeyen kahramanın başına felaket gelir. Manas Destanı'nda da kahraman Manas eşinin sözünü dinlemediği ve tedbirli olmadığı için düşmanına esir olur. Ancak ölümden yine eşi Kanıkey sayesinde kurtulur.

> Manas gözünü açtı. Çok bitkin olduğunu duydu. Kalmukların dinde esir olduğunu derhâl anladı. 'Kardeş diye kabul ettiklerim kara niyetli düşmanlarmış. Annemle Kanıkey ne kadar haklı imişler. Bu

> Kalmuklaşmış Kırgızları kardeş saymakla ne kadar aldanmışım. Hazırladıkları zindana düştüm " diye uzun uzun düşündü (İnan, 1992: 42).

Kanıkey'in sözlerinin haklı olduğunu ve onu dinlemeyerek yanlış yaptığını anlayan Manas, o kadar sarhoş olmuştur ki kendisini savunamayacak durumdadır. Manas'ın gece eve gelmemesi sebebiyle endişelenen ve kötü bir rüya gören Kanıkey eşinin başına bir fenalık geldiğini sezerek Manas'ın zırhını giyer, silahlarını takınıp atlanır. Eşini bulmak için yola çıkan Kanıkey'i gören Akayar da ona katılır ve Manas'ı bulurlar. Kanıkey eşini Akayar'ın atına bindirip kendisi düşmanla savaşır ve yaralanır. Kanıkey yarasına aldırmadan mücadeleye devam edip eşi Manas ile birlikte yurda döner.

> Kanıkey arslan gibi savaşıyor, Akayar da Manas'ı kaçırmakta devam ediyordu. Nihayet o ağırca yaralandı, Manas'ı Kanıkey'in arkasına yerleştirip kendisi yere düştü. Onu Kalmuklar yakalayıp bir çukura attılar. Kanıkey bir yerinden yara yedi. Buna rağmen Manas'ı mahfuz bir yere getirmeyi başardı ve tedavisine başladı (İnan, 1992: 43).

Kanıkey savaşçılığı ile alp tipi kadın özellikleri sergilemektedir. Kanıkey'in zor durumlarda kalındığında savaşın içine korkusuzca dâhil olup erkeklerle mücadele ederek galip gelmesi onun fiziksel gücünün üstünlüğünü; yaşanan durumlara göre tedbirli ve hızlı karar alan yapısı sayesinde hareket etmesi de zekâsının kuvvetini göstermektedir. Manas Destanı'nda Manas'ın oğlu Semetey'in nişanlısı Ayçörek'i ondan almaya kalkan ve bunun için savaş açan Çınkoca ile karşılaşılır. Çınkoca'nın bu davranışına karşı nişanlısını bulmak üzere Ayçörek yola çıkar ve düşmana teslim olmaktansa yolda ölmeyi yeğler. Ayçörek'in cesur ve nişanlısına bağlı tutumu burada dikkat çeker.

> Düşmanın saldırışını gören Ayçörek şöyle dedi: "Düşmanın eline düşmektense Semetey Alp'ı aramaya gideceğim. Ölürsem öleyim arayacağım. Onu bu düşmanlarla savaşmaya çağırayım. Semetey gerçekten alp, kahraman ise Toltoy'un hakkından gelecektir". Ayçörek böyle düşünüp kuğu kuşu giyimini giyip havalandı. Semetey'e haber vermek için Talas'a uçtu. Bir müddet sonra, ihtiyarlamış, bıyığı ağarmış Konurbay'ın karargâhı ve askerleri üzerinden uçtu. Kara Bura, Çatkal dağları üzerinden Endican, Taşkent şehirleri üzerinden uçup Kenköl'e geldi. " Semetey'i nasıl ve ne zaman bulacağım ?" diye düşünürken ak bulutun altından, beyaz sisin üzerinden bakıp Donköl aşağısında Manas'ın bağlarını ve aya bakan aksayak türbesini gördü. Bu yeri gördükten sonra Ayçörek "aradığım Semetey'i buldum! " diye, düşündü. Çünkü o Semetey'in babası Manas'ın doğduğu yerin Talas olduğunu biliyordu. Gördüğü "aya bakan" türbenin kayınatası Manas'ın türbesi olduğunu kesin olarak bildikten sonra "Kayınatama ruhuna yabancı olup ömrümün çiçek açtığı bir çağda helak olmayayım" diyerek, mezarın üzerinden uçmaktan sakındı. Ayçörek böyle düşündükten sonra Aladağ çevresinden öteki tarafından uçtu. Elmalı, Bulak, Songurtaş denilen tepeleri aşarak kuğu giyimini çıkardı (İnan,1992: 148).

Semetey'i bulmak için çok yollar aşan Ayçörek sonunda onun bulunduğu yere ulaşır. Burada sevdiği adamın peşinden cesur bir şekilde onu aramaya giden Ayörek'in davranışları alp kadın tipiyle eşleşir. Onun alp kadın tipi özelliği yalnızca mücadeleci ruhu ile sınırlı olmayıp iffetli oluşuyla da eşdeğerdir. Ayçörek'in meziyetlerine dair destan metninde geçen ifadelere bakıldığında onun hususiyetleri daha iyi anlaşılır:

> Akının kızı Ay Çörök / Yüksüklüden usta imiş
>
> Avula çıkmaz nazlı imiş / Akınınkızı Ay Çörökun
>
> Mahareti varmış / İleri Görüşlüymüş
>
> Sönmüş ateşi tutuşturur / Akının kızı Ay Çörök
>
> Ölen canı diriltir
>
> Bu mısralarda geçen "yüksüklü" sıfatı, kadınlar için kullanılmaktadır. Ay Çörök'ün kadınlar arasında ileri görüşlü, kehanet sahibi oluşu dolayısıyla bir üstünlüğü söz konusudur (Ata Yıldız, 1995b: 172).

Konurbay ile Semetey arasındaki mücadele esnasında Konurbay elindeki tüfekle Semetey'e ateş eder ve onu yaralar. Semetey yaralı olarak kurtulur, ancak vücudundaki kurşunların dökülebilmesi için üzerinden üç defa iffetli bir kadının atlaması gerekir. Bu iffetli kadın ise Ayçörek'tir. "Akıllı, tecrübeli Bakay'ın anlattığına göre bu kurşunu vücuttan çıkarmak için biricik çarenin iffetli bir kadının yara üzerinden atlaması olduğunu söyledi. Tanıdıkları, bildikleri iffetli, namuslu kadın Ayçörek idi" (İnan, 1992: 161). Türk destanlarında yer alan kadın tipleri içinde kahramanın eşi niteliğine sahip kişilerden beklenen olumlu özellikler arasında iffet de yer alır. Sadakat, doğruluk, adalet gibi hususları bünyesinde taşıyacak olan alp kadın ya da kahramanın eşi olan kadın namuslu olmalıdır. Bu bağlamda namuslu, doğrudan yana olmak, adil olmak, toplumuna ve eşine sadık olmak, sözüne güvenilir olmak gibi davranışların tümünü kapsar. Destan kahramanı kadınsa ya da kahramanın eşi olarak bir kadından beklenen davranışlar toplumun kadından bekledikleriyle aynıdır. Bu noktada dikkat çeken husus kadın ile erkeğin kahramanlık konusunda benzeri meziyetlere sahip olmasıdır. Türk destanlarına bakıldığında, alp tipi bir erkekten hangi davranışlar bekleniyorsa kadından da benzerleri beklenir.

Kadının savaşçılık özelliği göçebe toplumlarda aranan bir nitelik olmakla birlikte eski Türk geleneğinde de talep edilen bir unsur olarak yerini alır. Toplum yaşantısının edebi ürünlerdeki akislerine en güzel örnek destanlardır. Türk destanlarına benzer şekilde Nogay

Destanları da incelendiğinde özellikle epik konulu destanlarda kahramanın eş ve anneleri diğer Türk destanlarında olduğu gibi cesur, savaşçı, güçlü, akıllı, bilge, becerikli, iffetli ve önder nitelikli kişilerdir. Nogay destanları açısından alp kadınlara bakmadan evvel değinmekte fayda olacak bir nokta vardır ki o da destanların oluşumunu gerçek hayattan kesitlerin oluşturduğudur. Bu bağlamda Nogay tarihî içerisinde kahramanlığı ile kendisine yer verilen Süyüm Bike'nin önemi büyüktür. Altın Orda Devleti'nin hanlıklara ayrıldığı zamanda yeniden devlet birliğinin sağlanması adına bir umut ışığı olarak görülen Süyüm Bike, Nogay Beyliği'ne mensup bir prensestir ve Kazan Hanı ile evlenmiştir. Süyüm Bike'nin tarihî kayıtlarda yer alması haricinde onun alp kadın ve anne olarak sergilediği özellikler Nogay destanlarında yer alan pek çok kahraman kadında da aynı şekilde görülür.

Nogay Beyliği içinde nüfuzlu bir bey olan Yusuf Mirza'nın kızı olan Süyüm Bike; akıllılığı, bilgisi ve güzelliği ile dikkat çeker. Siyasi işlerde dahi bilgi sahibi olmasını isteyen babası tarafından Süyüm Bike, kavrayışının yüksekliği sayesinde özel olarak yetiştirir. Süyüm, suyum, suluy gibi adlar güzellik, sevimlilik belirten kadın adlarıdır, "bike" ise bir sıfat olup melike, sultan manalarına gelir. Süyüm Bike adından da anlaşılacağı üzere hem bir bey kızı olması sebebiyle melikedir hem de güzelliği ile de meşhur olduğundan bu niteliğin adına yansımış hâli ile süyüm, güzel manasına gelen ismi taşımaktadır. Süyüm Bike zamanında eski Altın Orda Devleti hanlıklara ayrılmış vaziyettedir ve bu hanlıklar da Rusların kontrolündedir. Devlet içinde Rus yanlısı olan ve olmayanlar hanlar arasında sürüp giden taht kavgalarına maruz kalan basiretsiz bir siyasi durum söz konusudur. Kazan Hanlığı'nın da bu siyasi çalkantılardan nasibini almasıyla hanlığın başında bulunan Safa Giray Han, Rus baskısı ile tahttan indirilir ve yerine Rus taraftarı Can Ali Han getirilir. Can Ali Han'ın tahta çıkarılması bağımsızlık yanlısı Türk beyleri arasında derin bir üzüntüye sebep olur. Can Ali Han'ın kendi otoritesini sağlayıp, Rus yanlısı politikasından vazgeçmesini isteyen Türk beyleri arasında Nogay Beyliği'nin mirzası Yusuf Bey'de vardır. Yusuf Mirza'nın kızı Süyüm Bike'nin zekâsı, halkta yarattığı olumlu tesirler ile siyasi bilgisinin bulunması Kazan Hanlığı'nın yeniden kendi ayakları üzerinde dirilişi hususunda umut olur. Millî ve siyasi bir direnişle yeniden canlandırılmak istenen Kazan Hanlığı için Rus baskısından kurtuluşu sağlayacağı düşünülen Süyüm Bike, Can Ali Han ile evlendirilir. Süyüm Bike'nin siyasi bir evlilik neticesinde Can Ali Han ile evlendirilmesindeki amaç, dağılmış olan Altın Orda Devleti'nin yeniden ayağa kaldırılmasıdır. Bu noktada Süyüm Bike'den beklenen, eşi Can Ali Han'ı Rus taraftarı olmaktan döndürmesi, Kazan, Kırım, Astrahan Hanlıklarına ayrılmış olan Altın Orda'nın yeniden birleştirilerek Rus baskısından kurtulmasını sağlamasıdır.

> Süyüm Bike'nin babası bu kabilenin mirzası olduğu için o, o zamandan bike (prenses) unvanına sahipti. Güzelliği dillere destan olmuş, cömertliliği, şefkatliliği ve akıllılığı ile gönülleri fethetmiş ve herkesin sevgisini kazanmıştı. Bu sırada Kazan bir sürü entrikacılar tarafından idare edilmekteydi. Süyüm Bike'nin üzerine büyük bir millî görev verilmişti. Kazan'a gidecek, Can Ali Han ile evlenecek ve onu Rusların oyuncağı olmaktan kurtaracaktı. Arzu etmediği hâlde bu evliliği Türk birliğini kurmak ve kurtarmak için kabul eden büyük bir kadındı (Binark,1968: 19).

1533 yılında Can Ali Han ile evlenen Süyüm Bike, Rus Knezi III. İvan'ın ardından Türk birliğinin kurulmasını isteyenler tarafından Rus yanlısı Can Ali Han'ın öldürülmesiyle yalnız kalır. Ancak bu durumu müteakip Kırım'da bulunan Safa Giray Han'ın Kazan'a getirilip Han ilan edilmesi ile onunla evlenir. Safa Giray Han ile evlenen Süyüm Bike'nın bu eşinden Ötemiş adında bir oğlu dünyaya gelir. Safa Giray Han ile çok iyi anlaşan ve birbirlerine sevgiyle bağlı olan Süyüm Bike eşi tarafından kendi yerine vasi tayin edilir. Bundaki maksat iç karışıklıkların ve Rus baskısının yoğun olduğu bir dönemden geçiyor olmalarıyla Safa Giray Han'ın vefat etmesi durumunda hanlığın başsız kalmamasıdır. Nitekim Safa Giray Han'ın kendi yerine gerektiği durumda tahta geçme yetkisini eşi Süyüm Bike'ye vermesi Süyüm Bike'nin siyasî ve askerî konulardaki bilgisine ek olarak halk tarafından da sevilip sayılan bir hanım sultan olmasıdır. Bütün bunlar yaşanırken Ruslar arasında IV. İvan tahta çıkar ve Altın Orda topraklarının tamamını elegeçirme gayesi ile uzun yıllar sürecek olan kanlı siyasetine başlar. 1549 da Safa Giray'ın vefat etmesi ile onun yerine oğlu henüz bebek olduğundan eşi Süyüm Bike han olur. IV. İan'ın bir kadının tahtta olmasını fırsat bilerek Kazan'a saldırıya geçmesiyle Süyüm Bike orduyu hazırlatır ve askerleri ile birlikte kendisi de cenk eder.

> Kazan Hanlığı tahtında iki yaşında Ötemiş Giray'ın bulunması Moskova Çarı İvan'a beklenen fırsatın geldiği intibağını verdi, Kazan'ı almak için harekete geçti. IV. İvan 13 Şubat 1550 de Kazan önlerine geldi. Savaş ve kuşatma, Kazanlıların kahramanca savunmaları, Rus tarihçilerine göre havaların kötü gitmesi üzerine durdu ve 25 Şubat günü geri çekilmek mecburiyetinde kalındı. Süyüm Bike bu savaşta bahadır bir erkek gibi hareket etti. Askerlerin önüne geçti, düşmanla omuz omuza savaştı. Kadın kılığında bir aslan heybeti taşıyan bu güzel hükümdarı savaşla yenemeyeceklerini anlayan Ruslar geri çekilmekle beraber başka yollar aramaya başladılar (Binark,1968: 22).

Türk destanlarda yer alan kadın kahramanlar nasıl ki gerektiği zaman savaşa giriyorsa gerçek hayatta da hükümdarlık eden bir Türk kadınının düşmanla mücadele ettiği görülür. Nogay destanlarında yer alan kadınlara ek olarak diğer Türk destanlarında da savaşan kadınlar vardır ve bunlar gerçek hayatın bir yansıması şeklinde edebî eserlerde zuhur eder. Nogay Beyi'nin kızı olan Süyüm Bike'nin de tarihte "korkunç" lakabı ile anılan IV. İvan'a karşı bahadır bir asker gibi savaştığı, yalnızca ordunun sevk ve idaresinde de kalmayıp birebir

mücadeleye de giriştiği görülür. IV. İvan'ın Kazan üzerine 13 Şubat 1550'de yaptığı sefer Süyüm Bike'nin zaferi ile sonuçlanır.

> Nıgıtkılar üstüne çıkıp Uruslarını kördü/ Süyün Bike özü dahi suguş içine kirdi/ Tatar topçularıga özi de kumanda birdi.
>
> Surlara çıkarak Rusları gördü/ Süyün Bike kendisi bile savaşa girdi/ Tatar topçularını kendisi de kumanda eti.
>
> Bundan 450 yıl kadar önce bir Şubat günüydü. Altmış bin kişilik bir Rus ordusu Kazan kalesine karşı hücuma geçmişti. 1550 yılı Şubatının on üçü idi. Kazanlılar şehirlerini kahramanca müdafaa ettiler. Surların altı kapısı vardı. Han, Atalık, Tümen, Kabak, Muralı, ve Kırım kapıları diye anılan kapılarda kanlı savaşlar oluyordu. Kapıların her biri Mamay Bek, Nurali Mirza, Kuzıcak Oğlan (Oğlan-Han neslinden gelen Prens anlamındadır), Çora Batır, Ak Muhammed Oğlan, Kul Muhammed Seyyid, Barbolsın Atalık Biybars Bek gibi kumandanlar tarafından korunuyordu. Süyün Bike de savaş yerinde diğer kahramanlardan geri kalmadan savaşıyordu (Çandarlıoğlu, 1987: 50).

Süyüm Bike'nin IV. İvan'a karşı kazandığı zafer Rus Knezi'nin hırslanmasına sebebiyet verir ve ertesi yıl ikinci bir savaş açan IV. İvan bu sefer Kazan'ı yenilgiye uğratmayı başarır. Kazan'ı Ruslara teslim etmek istemeyen Süyüm Bike bir elçi grubu hazırlatarak Kuzucuk Oğlan önderliğindeki bu grubu Osmanlı Devleti sultanı olan Kanuni Sutan Süleyman'dan yardım talep etmeleri için gönderdiyse de Kuzucuk Oğlan ve maiyeti Rusların pususuna düşerek öldürülürler. Kazan'ı kurtarmak için destek de alamayan Süyüm Bike'ye IV. İvan üç maddelik bir anlaşma sunar ve çaresiz kalan Süyüm Bike bu anlaşmayı kabul etmek mecburiyetinde kalır.

> Süyüm Bike oğlu ve maiyetinin kayıtsız şartsız Moskova'ya esir edilmek suretiyle teslimini, Kazan'daki Rus esirlerinin serbest bırakılmasını, Taw Yağı'nda Moskova'nın egemenliğinin tanınmasını istiyordu. Kazan beyleri büyük bir gaflet içinde bulunarak bu şartları kabul ettiler. Süyüm Bike'nin vatanını kurtarmak için yapmayacağı fedakârlık yoktu. Fakat bu karar onu çok üzdü. Son bir defa Safa Giray'ın mezarının başına giderek orada onunla helalleşti. (Çandarlıoğlu, 1987: 22).

Sevgili eşi, yoldaşı Safa Giray Han'a veda etmek için mezar başına gelen Süyüm Bike'nin burada söylediği sözler yaşananları özetler niteliktedir. Süyüm Bike verdiği mücadelede ne yazık ki tek başına kaldığından başarılı olamaz ve eşinin vefatının ardından da beklenildiği gibi Altın Orda birliğini sağlayamaz. Ancak onun bu yolda verdiği mücadele takdire şayandır. Süyüm Bike ilk eşi Can Ali Han gibi Rus yanlısı bir politika izlemeyip gerektiğinde düşmanla birebir savaşarak milleti ve devleti için uğraştığını gösteren kahramanlıkları tarihî kaynaklarda şanlı bir şekilde anılır. Süyüm Bike'nin, eşi Safa Giray'ın mezarı başında söyledikleri Kazan'ın Rus işgali karşısında duyduğu derin üzüntüyü yansıtır.

> Keder ve kan dolu şehir, sana kaygı ve hasret olsun! Başından tacın düştü; efendi iken köleliğe indin, şöhretin bitti, hâlsiz kaldın ve yere serildin. Nerede senin sultanların ve onların meclis bayramları? Nerede hatun ve kızlarının rahat ettiği günler? Şehrin içinden o zaman bal nehirleri akardı, şimdi ise kan su gibi akıyor. Nereden bulayım sivri kanatlı, güçlü bir kuşu babama göndermek için? (Ayvazoğlu, 2004: 25).

Süyüm Bike, Rusların Kazan şehrini ele geçirmesine karşın kendinin ve maiyetinin IV. İnvan'ın teklifine uyarak teslimini kabul eder, ancak şehirden ayrılırken hem eski eşi Safa Giray'ın hem de şehrinin yok oluşu nedeniyle derin bir üzüntüye boğularak ağıt yakar. Moskova'ya giden Süyüm Bike bir süre burada muhafaza edilir, ancak baskılara maruz kalır ve daha sonra da sevmediği Rus yanlısı Şah Ali ile evlendirilir. G. Çandarlıoğlu'nun (1987: 50-52) aktardığına göre, Şah Ali'nin Rus taraftarlığı haricinde oldukça da çirkin biri olması sebebiyle Süyüm Bike ile aralarında her zaman sıkıntı yaşanır ve bu durum Şah Ali'nin Süyüm Bike'ye eziyet etmesi sonucunu doğurur. Süyüm Bike'nin öldürüldüğü yönünde çıkan söylentiler üzerine ailesi durumu öğrenmek için Kasım şehrine gelirler; ancak Süyüm Bike'nin yaşıyor olduğunu görürler. Şah Ali, eşi Süyüm Bike'yi öldürmediyse de ona çeşitli işkenceler eder ve sonunda Süyüm Bike 1558 yılında elli yedi yaşındayken vefat eder.

Nogay tarihinin Altın Orda Devleti tarihinden ayrılmaz bağlarla bağlı oluşu edebî ürünlerne de yansır. Nogay destanlarının pek çoğunun konusu tarihî şahsiyetlerin hayat hikâyeleri çerçevesinde gelişir. Tarihî şahsiyet ve olayları konu edinen destanların çokluğu neticesinde tarih-destan ilişkisi Nogaylarda oldukça yoğun görülür. Nogay destanlarında adları zikredilen pek çok kadın tıpkı gerçek bir kahraman olan Süym Bike gibi lider ruhlu, savaşçı, bilgili, akıllı niteliklere sahip kadınlardır. Nogay destanlarında tıpkı Süyüm Bike'nin yaptığı gibi eşinin ya da oğlunun mücadelesine fiziken ya da aklen destek olan kadınlarla sıklıkla karşılaşılır.

Nogay destanlarından biri olan Aysıl'ın Oğlu Ahmet Destanı'nda yer alan kadın tipi sadakati ve doğrudan yana tutumu ile ön plana çıkan Yanbek Han'ın Ahmet'e âşık kızı Şaarbek'tir. Yanbek Han, kendi yanında savaşa katılarak onun Kalmıklar ile olan mücadelesinde başarı sağladığı takdirde Ahmet'e kızı Şaarbek'i vermeyi vaat eder. Yanbek Han'ın savaş sonunda sözünü tutmamasına karşın Ahmet'e âşık olan Şaarbek sevgilisinden vazgeçmez, kaleden Ahmet ile birlikte kaçar. Yanbek Han iki aşığın arkasından önce Alav Batır adlı oğlunu gönderir. Ahmet ve Şaarbek'in aşklarına müsaade eden Alav Batır onlara zarar vermez. Bunun üzerine Yanbek Han büyük oğlu olan Berdibek'i gönderir ve bunu gören Şaarbek, Ahmet'e haber verir. Burada her ne kadar kendi ağabeyi de olsa artık Ahmet'i seçmiş olan Şaarbek ağabeyini bir düşman belleyip baskına uğrama ihtimallerine karşın Ahmet'i

uyarır. Şaarbek'in uyarısı üzerine bir günlük mesafedeki yola gitmelerine karşın Şaarbek'in diğer kardeşlerinin de Berdibek'e katılması sebebiyle Ahmet ile aralarında çatışma başlar. Bu mücadele sırasında dürbünle kardeşlerinin yaptıklarını izleyip Ahmet'e haber veren Şaarbek'in yönlendirmeleri sayesinde Ahmet askerlerin önüne çıkar ve onlarla savaşır. Savaş esnasında atılan bir ok Ahmet'e isabet eder ve yalnızca derisini yaralamış olmasına karşın askerler onun ölümcül yara aldığını zannederek Ahmet'in üzerine bir çeşit dev görünümünde olan kişiyi çıkarırlar. Bu olağanüstü yaratığı olağanüstü bir silahla öldürmenin mümkün olabileceğini anlayan Şaarbek atasının on kulaç uzunluğundaki kılıcı Ahmet'e verir ve mücadeleyi Ahmet kazanır. Bu savaşın ardından Ahmet ile Şaarbek yaşayıp giderler. Buraya kadar anlatılanlar dikkate alındığında mücadelede Yanbek Han'ın Ahmet'i yok etmeye çalışmasına karşın Şaarbek aşkına sahip çıkar. Şaarbek peşine düşen kardeşlerinden ve askerlerden Ahmet'in kurtulabilmesi için savaş meydanında eşinin yanında yer alır. Şaarbek savaşta gözcülük ederek ve atasının on kulaç uzunluğundaki kılıcı Ahmet'e vererek mücadeleyi sevgilisi Ahmet'in kazanmasında önemli rol oynar. Sonuç itibariyle Şaarbek'in bu destanda eşi olarak seçtiği Ahmet'in yanında yer alması, düşmanlara karşı eşini koruması, uyarması, düşmanla mücadelede Ahmet'e gözcülük ederek, yön tayininde bulunarak ve silah uzatarak yardım etmesi gibi unsurlar hem alp kadın hem de eş olarak kadın tipolojisi açısından değerlendirildiğinde Türk destanlarında yer alan eş ve kahraman kadın tipi ile uyum sağlar.

Bir başka Nogay destanı olan Bozyiğit Destanı'nda da kadın tiplerinin fedakâr davranışları dikkat çeker. Destanda iki kadın tipi vardır. Bunlardan biri Bozyiğit'in sevgilisi Savbavmal diğeri ise Bozyiğit'in annesidir. Destan içinde kadın alp tipini karşılayan kişi Bozyiğit'in sevgilisi Savbavmal'dır. Savbavmal ile Bozyiğit birbirlerini rüyada görüp âşık olurlar. Bozyiğit, sevdiğini aramaya çıkar ve yedi yıl sonra Savbavmalı bulur. Âşıklar birbirlerine kavuşup evlenmek istediğinde Savbavmal'ın Han olan babası buna karşı çıkar. Savbavmal babasının bu tutumuna karşı direnir, Bozyiğit'ten başka bir kişiyle evlenmeyeceğini ve ondan vazgeçmeyeceğini söyler. Bu durum karşısında ancak Bozyiğit'in ortadan kaldırılmasıyla kızının ondan ümidini keseceğini düşünen Han, bir şölen düzenleyip Bozyiğit'i sarhoş ederek güçsüz düşürür. İçmekten sarhoş olan ve yerinden kalkmaya gücü bulunmayan Bozyiğit'i öldürmek isteyen Han onu mümkün olduğunca şölende tutmak ister. Bozyiğit'in can dostu olan Kemal, Savbavmal'a haber vererek Han'ın bir toy düzenlediğini ve bu toyda Bozyiğit'i öldürmeyi amaçladığını iletir. Kemal'in kendisine getirdiği haberi işiten ve hemen bu sahte toya doğru harekete geçen Savbavmal biran önce meclise varır. Savbavmal meclise geldiğinde herkesin eğlendiğini görür ve babası olan Han'ın böylesine kötü bir oyun oynarken

nasıl bu mecliste oturduklarını oradakilere sorar. Düğün meclisinde oturan beylerin önüne gelen Savbavmal onlara hitaben sözler söyler, Bozyiğit'i kendinden geçirdiklerini, onun gibi garip bir insana oyun ettiklerini söyleyerek dert yanar.

,,,Men yılayman, tileymen,	…Han yanında oturan
Aya mınan anadan	Ağalar ilekardeşler
Han kasında oltırgan	Söylediğim sözü alsanız
Ağalar man inilerden	Sorduğumu bilseniz
Aytkan sözimdi alsanız	Aslı adam olsa da
Soraganımdı berseñiz	Can hatırı bilmeyiz
Asıllı edem bolsa da	Aslı adam olsa da
Yan heterin bilmeymiz	Can hatırı bilmeyiz
Èsi avgan bu bolarma	Kendinden geçmiş bu garibin
Elin bilmes bolarma	Hâlini bilmez olur mu?
Köp yaşagan edemler	Çok yaşayan insanlar
İniler men ağalar	Küçükler ve ağalar
Keñes kılgan ağalar	Kengeş kılmış ağalar
Söz berseñiz kerekti	Söz vermeniz gerekli (ND, 2014: 65

Savbavmal bu sözleri söyleyerek Kemal'in uyarısı sonucunda toya gelir. Han olan babasını topluluk önünde uyaran Savbavmal sevgilisi Bozyiğit'in başına su koyup onu kendine getirir. Sevgilisi Savbavmal sayesinde ayılan Bozyiğit toydan kaçıp bir köye sığınır. Bu köyde bulunan hain bir yaşlı tarafından ihbar edilen Bozyiğit yeniden kaçmaya teşebbüs eder ancak yolda Han'ın elçileri tarafından yakalanıp daha sonra da idam ettirilir. Bozyiğit'in öldürüldüğünü öğrenen Savbavmal onsuz yaşamanın bir manası olmadığını söyleyerek nehir kıyısındaki ağaca ip asarak orada intihar eder. Bozyiğit Destanı'nda Savbavmal alp kadın açısından değerlendirdiğinde o mücadeleci ve korkusuz bir kadındır. Sevdiği erkeğin yanında yer almasının haricinde hükümdar babasının yaptığı haksızlığa karşı çıkacak cesareti vardır. Savbavmal, babasına karşı çıkarken hem onunla birebir konuşur, hem de toy gibi bir topluluk

önünde yapılan haksızlığı cesurca dile getirir. Han olan babasından, askerlerinden ve nüfuzlu beylerin varlığından çekinmeden doğrudan yana duruş sergiler.

…Oyıñ seniñ sol etken	…Düşüncen senin şu imiş
Bozyigitt öltirip	Bozyiğit'i öldürüp
Altın takka oltırıp	Altın tahta oturup
Maydan ayak toltıırp	Meydan ayak doldurup
Bu Zaytondı keltirip	Bu Zayton'u getirip
Yurt işinde toyıñ bar	Ülke içinde düğünüm var
Seniñ sonday oyıñ bar	Senin böyle fikrin var
Temir altın bolmstı	Demir altın olmazdı
Bakır kümis bolmastı	Bakır gümüş olmazdı
Senin süygen Zaytonıñ	Senin sevgili Zaytonun
Sırtın altın kılsañ da	Sırtını sltın kılsan da
İşin kümis kılsan da	İçini gümüş kılsan da
Bozyigittey bolmastı	Bozyiğit gibi olmazdı (ND, 2014: 70)

Savbavmal bu sözleri babasına karşı söyleyerek hem toydakilere hem de babasına hitaben haksızlığa karşı durduğunu, Zayton ile evlenmeyeceğini, gönlünün Bozyiğit'te olduğunu anlatır. Savbavmal'ın bu şekilde duygu ve düşüncelerini topluluk önünde rahatça açıklaması ve Bozyit'e karşı babasının acımasız tutumuna karşı duruşuyla Savbavmal cesaretli bir kadın tipi çizer. Bozyit'e karşı duyduğu sevgiyi ifade etmesine ve haksızlığa karşı durmasına rağmen Savbavmal'ın çabaları sonuç vermez. Han'ın Bozyiğit'i öldürdüğünü duyunca kendisi de bu duruma dayanamayacağı için intihar eder. Sevdiği erkeğin öldürülmesinin ardından bir başkasıyla da evlenmeğe gönlü razı olmayan Savbavmal hayatını feda eder. Savbavmal korkusuzca ölümü göze alan bu aşamaya gelene dek de sevdiğinin yanında duran fedakâr bir kadın tipi çizerek eş olarak destan tipolojisine uygun davranışlar sergiler. Han babsı ile ve hükümdarın yanındaki beylerin acımasızlıklarıyla tek başına mücadele eden Savbavmal cesur yapısıyla kahramanca davranır ve alp kadın tipiyle bağdaşan yönünü ortaya koyar. O cesur, mücadeleci, topluluk önünde doğrudan yana duruşu ve ifadeleriyle, nüfuz sahibi kişilere karşı

adaletten taraf tutumlarıyla alp tipinin kadın cinsiyetine bürünmüş hâlini yansıtır. Bu yönleriyle Savbavmal, Türk destan kadın tipi örnekleriyle benzeşir.

Bozyiğit Destanı'ndaki kadın tiplerinden birisi de Bozyiği'in annesidir. Boyiğit'in ölüm haberi annesine ulaştığında, oğlunun vefatı üzerine ağıt söyler. Bu ağıtın sözlerinde bir annenin çocuğuna duyduğu sevgi ile onun ölümü üzerine duyduğu acı anlatılmaktadır.

Ay bavırımıñ parası	Hey bağrımın parçası
Èki közimniñ karası	İki gözüm karası
Yanım süygen yan balam	Canım sevdiğim, can balam
Toymay kaldım yuziñe	Doymadım kaldım yüzüne
Seni kayda körermen	Seni nerede görürüm
Kimdi balam dep aytarman	Kime balam diye söylerim
Sen esime tüskende	Sen aklıma düşende
Kaytıp şıdap yurermen?	Dönüp sabredip yürürüm
Uzak yerge ketkensiñ?	Uzak yere gitmişsin (ND, 2014: 76).

Nogay destanları içinde yer alan kadınlardan beklenen davranışlar ile diğer Türk destanlarında yer alan kadın tiplerinden beklenen davranışlar aynı özelliklere sahiptir. Nogay destanlarında kahramanın macerasına yardımcı olarak öne çıkan pek çok kadına rastlanılır. Bunlar arasında en dikkat çekenler kahramanın sevgilisi ve annesidir. Kahramanın sevgilisi demek bir manada eşi sayıldığından kahramandan ayrılmaz bir bütün olarak düşünülür ve maceranın düğüm bölümlerinin çözümünde etkin rol alan kişiler olarak görünürler. Bozyiğit Destanı'nda nasıl ki Bozyiğit'in sevdiceği Savbavmal sevgilisine sahip çıkıyorsa Nogay destanları içinde üzerinde durmayı gerektiren bir diğer destan da Çora Batır Destanı'nda kahraman Çora'nın eşidir. Çora Batır'ın önemli bir beyi öldürmesi üzerine yurdundan kaçması gerekir ve bu durumu eşi Erüv'e açar. Destanda güzelliği methedilen Erüv eşinin böyle bir belayı başına aldığına çok üzülür, ancak çaresiz bir şekilde eşi Çora Batır'a bir zarar gelmemesi için yurdundan, evinden ayrılmasına ve kaçıp saklanmasına razı olur. Fedar Erüv, Çora Batır'ın canının sağlığı için bunun gerekli olduğunu anlayıp, eşini dönene kadar bekleyeceğini ve bir başkası ile evlenmeyeceğini söyleyerek uğurlar. Kahramanın eşi olan Erüv'ün adının manası "güzel" demektir. Türk destanlarında isimler ile ismi temsil eden kişilerin sergilediği

davranışların zaman zaman eşleştiği görülür. Çora Batır Destanı'nda da Çora'nın fedakâr eşinin adı Erüv olarak verilir. Nogayca manası güzel olan erüv kelimesi destan tipiyle bu tipin adlandırması açısından eşleşen bir mahiyet taşır. Çora Batır'ın eşi Erüv kahramana destek veren güzel davranışlarıyla "güzel" sıfatına yaraşır bir bütünlük sergiler. Burada Erüv bir kadın tipi olarak eşine sadakatle bağlı olduğunu, tehlikeli bir durum karşısında eşinden ayrı düşmeyi kabullenip eşine de bağlılığını göstermektedir.

Kubursıgan şeşekey	…Parıldayan çiçek
Kuvray bolap solıgan soñ	Yabani ot olup solduktan sonra
Kubılıma dariye	Kubılama ipeği
Şiberek bolar tozgan soñ	Paçavra olur yıprandıktan sonra
Kubırsıgan erüvler	Parıldayan güzeller
Kurtka bolar ékendi	Manto oldur imiş
Zamanından ozgan soñ	Zamanı geçtikten sonra
Atan yekpen nardan soñ	Atan koşturamaz nar ağacından sonra
Kazı yemen yaldan soñ	Yukarı meşe yoldan sonra
Èrge barman sennen soñ	Er varmam senden sonra …(ND, 2014: 84).

Çora Batır Destanı'nda on sekiz yıl Kazan'da Sali Kart adlı ihtiyarın evinde kalan ve Kazan'ın düşmana karşı savunulmasında yer alan Çora Batır yıllarca düşmana karşı amansız bir mücadele veriri. Destan sonunda Çora Batır yine düşman ile savaşırken bir nehirde boğularak ölür. Bu sırada onu aramaya çıkan annesi durumu Abıl Kasım adlı bir adamdan öğrenen annesi feryat edip ağlar. Burada Çora Batır'ın annesi bir kadın olmasına karşın yalnız başına seyahat edebilecek cesarette ve bilgide bir kadındır. Bu anne güçlü bir karakter olarak destan kadınları arasında yer alır. Oğlunun peşine düşerek kendi yaşadığı şehir Kırım'dan Kazan'a gelen Menli Sıluv şehirdekilere çocuğu hakkında bilgiler sorar. Çora Batır'ın öldüğü bilgisini alan annesi ağlayıp üzülür ve ağıt söyler.

Ay, ay künim, ay künüm	Ay, ay günüm, ay günüm
Suvga ketken usaydı	Suya gitmişe benzerdi
Kan yaralı Şora ulım	Kan yaralı Çora oğlum

Kaygıñ mınan kıyının	Kaygın ile zahmetin
Ètsen ketpes ok boldıñ	Akıldan gitmeyen ok oldun
Yok, boldıñ, Şoram, yok boldıñ	Yok oldun Çora'm yok oldun
Èndi kalay éteyim	Şimdi nasıl edeyim
Botası ölgen tüyedey	Yavrusu ölmüş deve gibi
Bozlay bozlay keteyim	Bozlaya bozlaya gideyim (ND, 2014: 90)

Nogay kadın tipleri içinde dikkat çeken olağan dışı kadınlar Edige Destanı'nda yer almakla birlikte destanda normal addedilen kadınlar da mevcuttur. Bunlar arasında bir yılkıcının eşinin yaptığı fedakârlık kahramanının macerasına devam etmesine imkân tanır. Destanda Kutlu Kaya, Albasıtı'nın kızı olan hamile karısına verdiği sözü tutmayınca kadın bunu fark eder ve kız çocuğu doğarsa kendisine ait olacağını, erkek çocuk doğurursa da evin önündeki ağacın altına bırakacağını söyleyip gözden kaybolur. Doğum zamanının yaklaştığı günlerden birinde ormandan eve dönen Kutlu Kaya, ağaç dibinde bir erkek çocuğu bulur, bunun kendisine ait olduğunu anlayıp çocuğa Edige adını verir. Çocuğu ilk başta kendisi büyütmek isteyen Kutlu Kaya çocuk büyüdükçe bakımını gerçekleştiremediğinden onu bir yılkıcı ailesine verir. Toktamış Han bu çocuğun Kutlu Kaya'nın oğlu olduğunu öğrenince eski öfkesi kabarıp çocuğun öldürülmesi için adamlarını gönderir. Yılkıcı, Edige'deki farklılığı ve ondaki yiğitliği bildiğinden, kendilerinin dokuz, Kutlu Kaya'nın ise bir çocuğu olduğunu söyleyerek kendi çocuklarından birinin kurban edilmesi konusunda karısını razı eder. Yılkıcının karısı, destanın kadın karakterlerden biri olarak kendi evladından dahi vazgeçebilen bir yapı ile oldukça fedakâr bir tipoloji çizmektedir. O zamana kadar adı Edige olan çocuk Toktamış Han'ın gazabına uğrayacağı endişesiyle kuvvetli bahadır anlamına gelen Kubugul adını alır. Destanın bu kısmında kahraman Edige'nin varlığı yılkıcının eşinin merhametine bırakılmıştır. Yılkıcının hanımı kendi çocuklarından birini feda ederek Edige'nin yaşamasını sağlar. Bu durum kadınların Türk ve Nogay kültüründe belirleyici unsur olması yönünde önemli bir emare olup mühim karalarda doğru yola adım atan kadınların toplumsal gelecek hususunda karar merci olduğunu gösterir. Kara mekanizması açısından adalet temsilcisi olan tip kahraman olmak durumundayken destan içinde bu görevi üstlenen kadınlar ise alp kadın tipine uygun düşerler.

Edige büyüdüğünde evlendiği kişi, Toktamış'ın düşmanı olan Şahtemir'in kızıdır. Edige'nin Kabardı Alp ile olan mücadelesinde ona yardım eden kız mücadele boyunca

Edige'nin yanında yer alır. Bu özelliği ile bir çeşit savaşçı kadın olduğunu düşündürerek alp tipi bir kadın karakteri ortaya çıkmaktadır.

Kız, Alptan soragan, yanıñ kaerde dep.	Kız, Alpten sorar, zayıflığın nerede diye?
Üşevleri yalgız kalganda, Alptıñ uyklaytagan zamanı yatıp uyklaydı. Sonda Edige aytadı kızga: "Senmunıñ kolın köter, men onı koltıgınnan urayım." Edige özi bas dep atına minette, kızga kolın köterip, Alptıñ, koltıgınna kübe yok yerinnen uradı.	Üçü yalnız kaldıklarında Alp'ın uyuma zamanı gelip yatıp uyur. O zamanda Edige kıza der: "Sen bunun kolunu kaldır, ben de koltuğunun altından vurayım." Edige kendisi önce atına biner, kıza kolunu uzatarak, Alp'ın koltuk altından zırhsız yerinden vurur (ND, 2014: 109).

Edige, Kabardı Alp'in canevine vurduğunda alp ölmez uyanır ve Edige ile kıza saldırmaya çalışır. Edige, kızı da atına alarak kaçmaya kalktığı sırada Kabardı Alp atın kuyruğundan yakalar, ancak Edige atının kuyruğunu kestiğinde devin ayağı takılır, düşer ve ölür. Bu destanda Edige'yi seven ve bir devle evlenmek istemeyen Şahtemir'in kızı sevdiğine yardım eden, onunla aynı mücadelede varlık gösteren yapısıyla alp kadın tipindedir.

Nogay destanları içinde alp kadın tipine en çok uyan kişi Koplanlı Batır Destanı'nda Koplanlı'nın eşi Karlıgaş'tır. Zekâsı, sadakati ve savaşçı özellikleri ile ön plana çıkan Karlıgaş, bu yönleriyle Dede Korkut Destanların'da yer alan Selcen Hatun'a benzemektedir. Koplanlı Batır, Nogay Beyleri arasında kuvvetli bir kişi olması sebebiyle hem çekinilen hem de başa gelirse yapılan haksızlıklara karşı çıkacağından ortadan kaldırılmak istenen birisidir. Bu amaçla Nogay Beyleri kendileri tarafından değil de herhangi bir mücadelede öldüğü takdirde Koplanlı'nın ölümünün kendi üstlerine kalmayacağından hareketle ona bir tuzak hazırlarlar. Sözüne sadık ve kendisine verilen emri eksiksiz yerine getiren Koplanlı'ya bir mektup vererek onu bir Han'a ulaştırmaları için yollarlar. Yolda kendisine teslim edilen mektubu açıp okumadan sahibine ulaştıran Koplanlı oracıkta esir edilip hapse atılır. Eşinin oyuna getirildiğini anlayan ve onu kurtarmak isteyen Karlıgaş bu esnada destan dairesine katılır. Karlıgaş kül ile unu karıştırarak yaptığı ekmeğin içine demiri kesen bir eğe koyar ve bunu Koplanlı'ya ulaştırmaları için arabacılara verir. Arabacılar yolda karınları acıkınca bu ekmeği yemek isterler, ancak külle karışık olduğunu görünce yemeyip Koplanlı'ya teslim ederler. Karlıgaş'ın ekmeği yaparken içine kül karıştırmasındaki amacı yenilmek istendiğinde yenecek durumda olmayan bir ekmek yapmaktır. Burada Karlıgaş'ın zekâsı sayesinde kötü görünüm ve tada sahip ekmeğin eşine ulaştırılacağı yönünde bir öngörüyle hareket ettiği görülür.

Karlıgaş kül men karıştırıp un iyleytte, işinde bolat egev salıp, ötpek pisiredi. Sol ötpeki eketip arbaşılarga beredi. Arbaşılar alıp karasa ötpekke kül karıstırılgan. Buga seyirleri kaladılar. Bolsa da ala baradılar. Yolda arbaşılar aşıgıp ötpeki yiyik bolıp aladılar, bolsa da yep bolmaydı. Eketip Koplanlıga berediler.

Karlıgaş kül ile karıştırıp un ilettiğinde, içine demir eğe bırakıp, ekmek pişirir. Arabacılar ekmeği alıp baktıklarında ekmeğe kül karıştırılmış olduğunu görürler. Arabacılar buna şaşırıp kaldılar. Yine de alıp gittiler. Yolda arabacılar acıkıp ekmeği yemek istediler, fakat yiyemediler. Götürüp Koplanlı'ya verirler (ND, 2014: 167).

Kendisine gönderilen ekmeği teslim alan Koplanlı, eşinin böyle küllü bir ekmek göndermesinden duyduğu üzüntüyle onu bir köşeye fırlatıp atar. Kırılan ekmeğin içinden eğe çıkar. Eğeyi gören Koplanlı eşinin maksadını anlayıp sevinir ve demir parmaklıkları keserek hapisten kaçar. Karlıgaş'ın zekâsı sayesinde hapisten kurtulan Koplanlı kaçarak uzaklaşır ve bundan sonra maceraya atılarak kendisini bu duruma sokan Alşanır'dan öç almak için nüfuz sahibi Mamay'ın yanına sığınır ve onunla birlikte Kızılbaşlardan Kasan Han ile mücadele ederek sonunda yurduna doğru yola koyulur. Yurduna yaklaştığında bir yaşlıdan haber soran Koplanlı, eşi Karlıgaş'a ve annesine Alşanır'ın çok eziyet ettiğini, Karlıgaş'ı kendisiyle evlenmek için zorladığını; ancak Karlıgaş'ın Alşanır'ın bu teklifine karşılık vermediğini yılkıcılardan öğrenir.

Koplanlıdıñ pişesi Karlıgaş pan anasına körsetpegen zıkızı kalmadı. Şaşları sıpırgış, kolları kesev bolıp kalganlar. Alşañır, Karlıgaştı alayak boladı değen habar da yuredi, tek ol kıskayaklı onı eş etpes, deydiler yılkışılar.

Karlıgaş ile anasına göstermediği üzüntü kalmadı. Saçları süpürge, elleri bellerinde bağlı kaldılar. Alşanır, Karlıgaş'ı alacak olur adlı haber de gelir, ancak o kadın onu eş etmez, dediler yılkıcılar (ND, 2014: 183).

Yılkıcının sözleri üzerine Koplanlı harekete geçer ve eşine doğru yola çıkar. Öğrendikleri üzerine evine giden Koplanlı'yı eşi tanımaz ve o da kendisini Tanrı misafiri olarak tanıtıp içeri alıp alamayacağını sorar. Destanın bu noktasında daha önce bahsettiğimiz Dede Korkut Destanları mukaddimesinde eşi evde yokken dahi misafiri ağırlayıp hürmet ederek ailesini olumlu davranışlarla sergileyen kadın tipi Karlığaş'ta yeniden işlenmektedir.

-Konak alasızba?

- Kaltan tolım, tolı tuvlıma? Dep soraydı Karlıgaş.

-Kaltam bos, deydi Kplanlı.

-Misafir alıyor musun?

-Ceplerim dolu değil mi? Diye sorar Karlıgaş.-Ceplerim boş, dedi Koplanlı.

-Yarlı konaktan Allah ayırmasın, bay konak bizge buyurmasın, kir üyge, deydi karlıgaş,

-Olay deviñ ne? Dep soraydı Koplanlı.

-Ne bolsın, konak bar, köniñdi sıdırgan, konakta konak bar nesipke toltırgan. Bay konak bizdey yarlıga nesip ekelmes! Deydi Karlıgaş. Süytip Koplanlı üyge kiredi

Kirse kirsin Karlıgaş erin tanımaydı. Karlıgaş as aladı. Koplanlı işedi, toyadı.

-Fakir misafirden Allah ayırmasın, zengin misafir bize buyurmasın, giriniz eve, dedi Karlıgaş.

-Söyleyecek sözün ne? Diye sorar Koplanlı.

-Ne olsun misafir var nasibini azaltır, misafir var nasibini doldurur. Zengin misafir bizim gibi fakire nasipler getirmez, dedi Karlıgaş. Böylece Koplanlı içeri girer.

Girdiğinde ne görsün, Karlıgaş erini tanımaz. Karlıgaş yemek verir. Koplanlı içer doyar (ND, 2014: 183)

Karlıgaş her ne kadar fakir olsa da Tanrı misafiri olarak kapısına gelen evine sığınmak isteyene kapısı açık bir kadındır. O erkeği evde yokken eve gelen misafiri buyur edip, oturtan, önüne evde neyi varsa yiyip içmesi için çıkaran, misafire hürmet ve güler yüz gösteren biridir. Bu yönleri ile Dede Korkut'un bahsettiği dört kadından iyi olanının davranışlarını sergiler ve alp kadın tipine uygun yapıda olduğu görülür. Karısının kendisini tanımaması üzerine kendisni tanıtmak isrteyen Koplanlı, orada sırtında bir şeyin kendisini rahatsız ettiğini ve bunun dağlanması gerektiğini söyler. Karlıgaş demir kızdırıp adamın sırtına basacakken sırtındaki beninden eşini tanır. İki sevgili yıllar sonra birbirine kavuşurlar ve arada geçen zaman zarfında başlarına gelenlerden bahsederler. Alşanır Han'ın Koplanlı'nın yokluğunda Karşıgaş'a yaptığı eziyetleri öğrenen Koplanlı Batır bir plan yapar. Planını eşine anlatan ve ondan destek isteyen Koplanlı Batır ertesi gün gelecek olan Alşanır'a karşı nasıl hareket edeceklerini kararlaştırırlar.

Karlgaş kolına kılış alıp Koplanlıdıñ aldına şıgadı em bayınıñ zöñisinnen soraydı:" Töbedegi korazdıñ basın alayıma, tömendeği tavıktıñ basın kagıp alayıma?" sonda pişesi aytadı: "Tavıkka men özim biledi ekensin. Sokda bayı aytadı: "Maşalla, sogımıñ bek semiz etken, şalarlıgı day körinedi. Eperim biyke, tilin men kesip bilgendey, kolıñ man da kesip biledi ekensin." maga etkendi etermen artığı mınan, sen korazdı soymatala." … karlıgaş ta hannıñ pişesin basın kesip bilgendey, kolıñ man Koplanlıdıñ kolına

Karlıgaş elinde kılıçla Koplanlı'nın önüne çıkar ve adamın üzengisinden tutar. Orada Koplanlı karısından sorar. " Tepedeki horozun başını mı, aşağıdaki tavuğun başını mı vurup alayım?" özüm bana edeceğimi bilirim fazlasıyla, sen horozu kesme." … Karlıgaş da hanın karısının başını değneye bağlayıp getirip eline tutturdu dedi. Orada adam söyler, "Maşallah kesilecek hayvanın pek semizmiş, Kuyruğu yağlı görünür. Aferin hatun, dilin ile kesip bilmiş gibi, elin ile de kesip bilirsin" (ND, 2014: 185).

Yaptıkları plan doğrultusunda Alşanır geldiğinde birden ortaya çıkar ve yanındaki adamlarıyla birlikte saldırıya geçer. Koplanlı Batır, Alşanır Han'a, Karlıgaş ise Alşanır'ın karısına saldırır. Beklemedikleri bir anda karşılarında Koplanlı Batır'ı ve onun yanındaki kırk adamı gören Alşanır Han'ın direnmeye gücü yetmez ve Koplanlı Batır, Alşanır Han'ın başını keser. Karlıgaş da kendisine yıllardır eziyet eden Alşanır Han'ın eşinin başını keser. Böylece hem kendileri hem de halk Alşanır'ın zulmünden kurtulmuş olur.

Koplanlı ve Karluıgaş'ın mücadele palanını yapmaları, Karlıgaş'ın da savaşıp Alşanır'ın karısının başını kesmesi onun alp bir kadın olduğunu göstermektedir. Savaşçı özellikleri, stratejik bir plan doğrultusunda hareket etmesi, alp gibi mücadeleye her daim hazır yapısı, güçlü bir fiziki ve zihni kapasite ortaya koymaktadır. Kırım Hanı ile Nogay Mirzası arasındaki mücadeleye katılmak isteyen Koplanlı'ya eşi Karlığaş karşı çıkar. Doğudan Kalmıkların geleceğini, bu nedenle savaşı Nogayların kaybedebileceğini söyleyen Karlıgaş eşinin bu mücadeleye dâhil olmaması yönünde uyarıda Karlıgaş'ın sözünü dinlemeyen Koplanlı savaşa girer ve ölür. Koplanlı'nın ölüm haberini alan Karlıgaş ağlayıp ağıt yakar. Bu sırada Nogay ülkesini Kalmıklar basar ve Karlıgaş eşinin savaş kıyafetlerini giyip mücadeleye girişir.

> Karlıgaş ta özin kıskayaklı ekenin bildirmeyik bolıp şaşın kesedi. Koplanlıdıñ üyde kalgan sogıs kiedi: ak kübesin iynine kiedi, tuvlıgasın basına kiedi, ak kirevkesin öñşeli etke kiedi, aytbaltasın beline tagadı, nayzasın kolga aladı, belin tartıp buvıp, erler men, betirler men birge duşpandı kuvmaga atlanadı.
>
> Karıgaş da kendisinin kadınlığını bildirmemek için saçını keser. Koplanlı'nın evde kalan savaş giyimini giyer, ak kalkanını içinden, miğferini başına giyer, savaş baltasını beline takar, mızrağını eline alır, oltasını çekip boğup erler ile kahramanlar ile beraber düşmana savaşa atlanır (ND, 2014: 190).

Bu aşamadan sonra Karlıgaş'ın akıbetinin ne olduğunu bilmesek de onun saçını keserek savaş kıyafetleri giyip silahlanıp mücadeleye dâhil olması alp özellikleri ile örtüşmektedir. Karlıgaş savaşçı bir kadın portresi çizerek alp kadın tipine uygun davranışlar sergiler. Karlıgaş, cesur, zeki, becerikli, hürmetkâr, savaş aletlerini kullanmak açısından mahir, iffetli yapısıyla alp kadın tipinin güzel örneklerinden biridir.

Nogay destanlarından bir diğeri ise Mamay Destanı olup bu destan Nogayların en meşhur edebî eserlerinden biridir. Bu destan içinde kadınların yiğitliği ve sözünün doğruluğu üzerinde durulan kısımlar yer almıştır. Mamay her işini danışıp konuşarak yapan, ileri gelenlere ve kadınların sözlerine önem veren ve bir karar alacağı vakit bunu istişare ederek gerçekleştiren

birisi olarak destanda karşımıza çıkmaktadır. Mamay kadınlara da onların sözlerine de değer veren birisidir.

Mamay kıskayakalıga aylak bir amalsız edem bolıptı. Bek tıñlagan bolıptı kıskayaklıga "Kız heteri hak heteri" dep, kıskayaklı aytsa amalı bolmaptı.	Mamay kimsesiz bir çaresiz adam olmuştu. Kadını pek dinlerdi. "Kız hatırı hak hatırı" diye sayar, kadının söylediği karşısında çaresi kalmazdı (ND, 2014: 199).

Mamay'ın akıl danıştığı bir başka kişi ise kardeşi av sırasında Orak ile yaptığı tartışmada kimin haklı olduğunu sorduğu kadındır. Mamay, Orak'ı ava götürdüğünde kardeşinin avcılıkta iyi olmadığını görünce onun daha ustaca davranıp hem atını hem de kendini yormadan hareket etmesi gerektiğini söylemesi üzerine Orak itiraz eder. Mamay, verdiği tavsiyelere karşı çıkan kardeşi ile tartışır ve sonunda bu durumun çözümünü yolda giderken bir yabancıya danışarak onun hakemliğine başvurmakta bulurlar.

-Bizim bir töremiz bar, dedi Mamay kıskayaklıga bizge bir töre etpeseñ, bolmaydı. Biz añga barıp, Orak pınan az aşuvlanıp, buzılıp keleyatırmız.	-Bizim bir töremiz var, dedi Mamay kadına bizim söylediklerimizi töreye göre cevapla dedi. Biz ava gidip, Orak ile biraz kızıştık, küstük geliyoruz.
-Eteyim töre, dedi kıskayaklı. Tüsti attan bular. Şeleğin yerge saldı bayağı hatın da. sol yerde bayağı kıskayaklı tırlap başladı bularga:	-Tamam, töreye göre konuşurum dedi. Bunlar atatn indi. Kadın kovasını yere bıraktı. Orada kadın bunlara şöyle yırlamaya başlar:
Oraktın Orak bolmagı	Orak'ın Orak olması
Oralıp üyken tavga minmegi,	Yükselip büyük dağa çıkması
Ortadan orın almağı,	Oradan yer alması
Ol da Mamay arkası	O da Mamay'ın arkası (ND, 2014: 199)

Yolda bir yaşlı kadına danışırlar ve kadın Mamay'ın haklı olduğunu söylediğinde Orak'da ağabeyine itaat eder. Yaşlı kadının iki kardeş arasında geçen tartışmaya doğru bir kanaat getirmesi ile Orak'ı yetiştiren kişinin Mmay olduğunu söyleyip Orak'ın ağabeyi ardınca gitmesi gerektiğini dile getirmesi üzerine Orak başından börkünü çıkarıp ağabeyine itaat eder. Burada yer alan yaşlı kadın bilge bir insan temsilcisidir ve sorunlara akıllıca çözümler getiren kişi olarak adaletli bir kadın tipi çizer.

Mamay Destanı içinde en dikkat çeken kadınlardan biri Mamay'ın yeğeni Bekmirza'nın Kırım Hanı'ndan öcünü almak için yola çıktığında karşılaştığı kızdır. Yolda Mamay konaklamak için bir yaşlı adamın evinde misafir olmak ister, ancak adam çok fakir olduğunu söyleyip onları misafir etmek istemez. Adamın evinden ayrılacakları sırada evde bulunan kızın ağzının eğriliğini onların yüzüne vuran Orak bu patavatsızlığı sebebiyle ağabeyi Mamay'dan azar işitir ve arkalarından yaşlı adam yetişip onları konuk etmek ister. Bu iyilikleri karşılığında bir talepte bulunacaklarını anlayan Mamay düşüncesinde yanılmaz ve ağzı eğri kız onların gittikleri yerde üç neslinin bulunduğu Kırım'a zarar vermemelerini ister. Kızın bu isteği karşısında söz veren Mamay sözünü tutar. Burada kadınlara verilen sözlerin savaş koşullarında bile tutulduğu, aynı zamanda bunun alplik için de gerekli olduğu görülür. Bunun yanı sıra kadınların erkekler üzerindeki etkisini de görmekteyiz. Kadınlar da erkekler kadar söz hakkına sahip olup çeşitli istekleri için talepte bulunmaktadırlar. Mamay savaş hâlinde olmasın karşın kadına verdiği sözü tutar ve yalnızca davası olan kişileri öldürüp Kırım'dan öyle ayrılır.

Nogay destanları incelendiğinde eş olarak ya da savaşçı olarak kadın tipleri belirli ortak özellikler gösterir. Bu ortaklık Türk dünyasının diğer destanları ile aynı yöndedir. Destanlarda yer alan kadınlar güzel, yetenekli, cesaretli, bilgili, görgülü, iffetli, evine ve eşine sadık, sözüne güvenilir, savaş aletlerini iyi kullanan, at binen ve savaş sanatından anlayan, güçlü, cengâver nitelikli kişilerdir. Onlar gerektiği zaman eşleriyle gerektiğinde de yalnız başlarına düşmanla mücadele edebilecek kabiliyette kadınlardır. Nogay destanlarında yer alan olağanüstülük dışındaki kadınlar eş veya anne olarak alp tipine uygun yaradılıştadırlar. Aynı zamanda destan kahramanlarının da kadınların sözlerine değer verdiği, onların sözünü dinlemedikleri takdirde başlarına türlü kötülükler geldiği görülmektedir. Bu bağlamda ortak yaşam koşulları içerisinde kahramana yardımcı unsur olarak destanlarda yer alan kadınlar en az kahraman kadar ileri görüşlü, sezgi sahibi ve bilgili olduğundan kahraman ile eşit koşullarda varlık gösterirler. Kahramanın alplik özelliğine paralel olarak destan kahramanına yardımcı olan kadınlar da alplik niteliği taşırlar.

4.3.2. Anne Olarak Kadın Tipi

Türk toplum yaşamında kadın, erkek ile eşit durumdadır. Kadının erkeği ile olan bu eşitliği kendi kurmuş olduğu aile içinde de devam etmiş ve çocuklara karşı olan tutumlar ile onlar üzerindeki haklar konusunda da birliktelik korunmuştur. Türk tarihî açısından kadına olan yaklaşım incelendiğinde onun toplumsal konumunun yüce bir mertebede yer aldığı

görülmektedir. Türk tarihî içinde kadın hükümdarların varlığı kadın-erkek eşitliğinin en bariz göstergesidir. En eski devirlerden itibaren varlığı tarihî vesikalardan incelenebilen kadın hükümdarların tıpkı erkek hükümdarlar gibi kendilerine ait orduları ve hazineleri bulunduğu bilinmektedir.

Türk tarihinde kadın hükümdarlar ve kadınların siyasi otorite olarak hükmettiği devirler mevcuttur. Kadın hükümdarlar arasında adı resmi kaynaklarda yer alan ve aynı zamanda sözlü edebî ürünler arasında da kendisine yer bulan Tomris Hatun dikkat çeker. Türklerin bilinen en eski kadın hükümdarından biri Alp Er Tonga'nın torunu olan Tomris Hatun hem bir hükümdar hem de öldürülen oğlunun öcünü almak için başarılı bir mücadele gerçekleştiren yüreği yaralı bir annedir. Eşinin vefatının ardından tahta geçen ve yönetme yetkisini eline alan Tomris Hatun bir hükümdar olmasının haricinde kendisine bağlı bulunan orduları yönetmekle askeri vazifeyi de üstlenen bir başkomutandır.

> İskitlerin demir anlamına gelen kadın hükümdarı Tomris dünyanın bilinen ilk kadın hükümdarı olarak kabul edilmektedir. M.Ö. 6. yüzyılda yaşadığı sanılan erkekler gibi kılıç kullanıp ok atan Saka kraliçesidir. Pers kralı Kirus'u öldürüp kafasını kan dolu fıçıya atarak oğlunun intikamını alır. Lider kadın tiplemesinin tarihteki bilinen ilk tipi olan Tomris, Türk halk anlatmalarında karşımıza çıkan kahraman kadın tiplemelerinin de prototipini oluşturur (Çolak, 2016: 60)

Tomris Hatun eşinin vefatının ardından devlete başkanlık yaparken bir erkek devleti ve orduları nasıl idare ediyorsa aynı idareyi sağlama başarısını gösterir, savaşlara katılır, bilinen en meşhur mücadelesini ise oğlunun ölümüne sebep olan Pers Kralı Darius'a karşı gerçekleştirir. Kana doymak bilmeyen Pers Hükümdarı Darius'un kesik başını kan dolu fıçının içine atarak ondan öldürülen oğlunun intikamını alan Tomris Hatun bir nebze olsun acısını dindirme imkânı bulur. "Canım sağ ve savaştan zaferle çıktım, ama sen beni öldürdün, hileyle oğlumu yakaladın; ama işte sen de sana önceden söylediğim gibi benim elimle kana doyuyorsun" (Morkoç, 2022: 66).

Tomris Hatun'un eşinin vefatının ardından hükümdar olarak tahta geçmesi kadınların da erkeklerle aynı hak ve yetkilere sahip olduğunu gösterir. Hükümdar olan Tomris Hatun oğlunun Persler tarafından öldürülmesiyle acıların en büyüğünü yaşar ve intikam almak için harekete geçerek ordularını hazırlar. Pers hükümdarı Darius'u öldürüp onun başını keser ve bu kesik başı da kan dolu bir tuluma sokarak ona kana susamış bir kişinin kana boğularak ölmesini layık görerek böyle birinin cenazesine de hürmet gösterilmeyeceğini ortaya koyar. Tomris

Hatun, oğluna yapılanların intikamını almak için harekete geçen ve amacına ulaşan yaralı bir annenin tarihî vesikalara yansıyan örneğidir.

Türk tarihî içerisinde Nogaylara bakıldığında ise onlarda da kadının anne olarak önemli kararlarda ön planda olduğu görülür. Nogay Han'ının kızı olan Süyün Bike siyasi, askeri ve mali konularda bilgi sahibi olmasıyla yönetici kudretlerini kendinde toplayan başarılı bir kadın hükümdar modeli çizer. Hükümdar olan eşi Safa Giray Han'ın vefatı ve tahta çıkabilecek yaşta bir vasinin bulunmaması sebebiyle yönetme yetkisi Süyün Bike Hatun'a kalır ve o da bu görevi başarıyla yerine getirir. Süyüm Bike'nin tahta çıkmasında iki önemli dinamik yer alır. Bunlardan birincisi öteden beri yaptığı evliliklerde siyasi amaç olarak Rus baskısından Türkleri kurtararak eski Altın Orda Devleti'ni yeniden bir araya getirmek, ikincisi ise henüz çok küçük yaşta olan oğlunun tahta çıkmasının mümkün olmaması nedeniyle oğlu tahta çıkabilecek yaşa gelene kadar onun taht yetkisine vekâlet etmektir.

> Kazan Tatar hükümdarı Süyün Bike/Süyümbüke, bahsedilenlere benzer bir siyasi evlilikle henüz on beş yaşında Kazan Hanı olarak tahta geçen ve bazı kaynaklarda Rus yanlısı olarak ifade edilen Can Ali Han ile evlendirilmiştir. Süyün Bike'nin bu evliliği Kazanlılar ve Nogaylıları birbirine yaklaştırmıştır. Süyün Bike'nin Nogay Hanı olan babasının bu evliliğe en çok Kazanlılar ve Nogaylıları birbirine yaklaştırmak amacıyla müsaade ettiği değerlendirilmiştir (Acar, 2019: 402).

Bu izdivacın ardından kısa bir süre sonra Can Ali Han vefat edince Süyümbike, Safa Giray Han ile evlendirilmiş ancak yeni eşinin de vefatının ardından küçük yaşta olan oğlunun tahta geçmesine karşın idare kabiliyeti henüz bulunmadığından devlet işlerini kendisi üstlenmiştir. Süyüm Bike'nin devlet, hazine ve askeri işler ile uzun müddet meşgul olması onun hem bilgi birikimi kuvvetli hem de idari kabiliyeti üstün bir kadın sultan oluşunu göstermektedir. Oğlu Ötemiş'in taht hakkına nail oluncaya kadar bu görevi kendisi üstlenen Süyüm Bike karşında duracak olan Rus yanlısı Nogaylar ve Rus Knezi Korkunç İvan'a karşı tek başına mücadele etmek mecburiyetinde kalır. Hem milleti hem de oğlu Ötemiş'in varlığının devamı için uğraş veren Süyüm Bike oğlu adına da fedakârlık yapmakla çocuğunu koruyan bir annedir.

Nogay destanları incelendiğinde aile içinde anne sıfatı ile yer alan kadın, eşi ile aynı haklara sahip olup çocukları ve evi üzerinde de eşitlikçi bir yapı içindedir. Destanlarda anne olarak yer alan kadınlar evinin, eşinin ve çocuğunun koruyucusu rolündedir. Eşi için fedakârlık yaptığı gibi çocuğu için de çeşitli sıkıntılara göğüs gerer, zorlu durumlardan aklıyla ve gücüyle çocuğunu kurtarmaya çabalar.

Aysıl'ın Oğlu Ahmet Destanı'nda Aysıl'ın eşi Tevkelem, Yanbek Han'a isyan edip dağa çıkan Aysıl'ın yedi yıl gelmesini bekler. Bu yedi yıl içinde Aysıl bir gece evine döner ve Tevkelem de o gece hamile kalır. Aysıl yeniden dağa döndüğü için yalnız başına çocuğunu doğuran Tevkelem çocuğuna Ahmet adını da kendisi verir. Bir kadının çocuğuna ad vermesi ile burada Tevkelem'in etkin bir kadın rolünde olduğu anlaşılır. Türk destan geleneği içinde kahramana ad koyan pirlere, evliyalara rastlanırken burada annesi tarafından ismi verilen Ahmet için Tevkelem'in kutsal ve bilge yönüne vurgu vardır.

> Sol zamanda Tevkelem avır ayaklı boladı. Zamanı kelende evletli boladı. Oga Ahmet dep ataydı.
>
> İşte bu gecede Tevkelem hamile kaldı. Doğum vakti geldiğinde erkek evladı oldı. Ona Ahmet adını verdi (ND, 2014: 35).

Aysıl, çocuğu doğduğu için çok mutlu olup uzun süre çocuksuzluk yaşadığından da olsa gerek her gece eve gelip beş keçi keser, toy yaparak bu doğumu kutlar ve ardından tekrar dağlara dönerek on bir yıl gelmez. Bu süre zarfında çocuğunu tek başına büyütmek zorunda kalan Tevkelem çocuğunu on bir yıl sokağa çıkarmaz. On bir yaşında ilk kez sokağa çıkan Ahmet'in oyun oynadığı çocuklardan oynadıkları şeyleri verenden alıp vermeyenden de zorla alma huyu vardır. Onun bu davranışları oyun oynadığı çocuklarla çatışma yaşamasına sebep olur. Ahmet'in çatıştığı çocukların aileleri tarafından Ahmet'in huyları Yanbek Han'a kadar ulaşınca Tevkelem çocuğunun başına bir şey gelmesinden endişelenip bulunduğu evi terk eder ve beş yıl boyunca köy köy dolaşıp kendi evine gelmez. Bu noktada on bir yaşına kadar özel olarak sokağa çıkarılmayan Ahmet'in olağan dışı bir yaradılışta olması annesi tarafından onun özel olarak toplumdan uzak tutulmaya çalışıldığını gösterir. On bir yaşında topluma karşımaya başlayan Ahmet'in etrafındaki çocuklara sürekli olarak galip gelmesi ise yine olağan dışı güce dayanır. Ahmet on altı yaşına geldiğinde annesiyle evlerine dönmelerinin ardından kahramanın maceraya atılması için gereken şartlar oluşmaya başlar. Pek çok destanda da destan kahramanının erginlik yaşı olarak on altı gösterildiği gibi bu destanda da Ahmet on altı yaşına geldiğinde annesiyle beraber yeniden evine döner.

> Ahmettiñ ol kılıkları Yanbek-hanga yetken. Tevkelem aşuvlı bolgan hannan korkıp, ulın alıp, avıldan şıgıp ketip şahar şahardı kıdırıp yasaydı. Süytip Tevkelem ulı man bes yıldı kıldıırp yaşaydı. Ahmet deseñ de on altı yasına şıgadı.
>
> Ahmet'in o huyları Yanbek Han'a ulaştı. Tevkelem öfkeli kızgın olan handan korkup oğlunu alıp, köyden çıkıp giderek şehir şehir dolaşıp yaşıyordu. Böylece Tevkelem oğlu ile beş yıl dolaşıp yaşamıştı. Ahmet yaklaşık on altı yaşına gelmişti. (ND, 2014: 35)

Tevkelem anne hassasiyetiyle hareket edip çocuğunun başına bir felaket gelmesinden çekinerek evini ve köyünü terk etmek zorunda kalır. Çocuğu ile birlikte köy köy dolaşıp hiçbir yerde uzun vadeli kalmadan göçebe bir hayat yaşamayı göze alan Tevkelem destanda fedakâr ve akıllı bir anne olarak görülür. Ahmet on altı yaşına geldiğinde annesiyle birlikte kendi evlerine dönerler. Bu noktada Ahmet'in artık ergenlik çağında olmasıyla birlikte çocukça davranışlardan ve düşüncelerden uzaklaşıp topluma uyum sağlamayı başarmış bir birey olduğu anlaşılır. Evlerine gelip yerleştikten bir süre sonra Ahmet babasının kim olduğunu annesine sorar. Kocasına verdiği sözü tutup Ahmet'e babasının kim olduğunu o zamana kadar söylemeyen Tevkelem bir yaşlının bu gerçeği bildiğini ve yakında gelip onları ziyaret edeceğini söylemekle yetinir.

> -"Señin atan bar. Bolgan üşin, menim onnan habarım az em kayda ekenin bilmeymen. Onı bilgen bolıp avılda bir kart bar, ol kart söle üyde yok. Asıkpa, sol kart kelse, şakırıp sorarsın" değen yavıptı ayıttı anası. Tevkelem eki üş kün uzaytkısı keledi, nege deseñ, Aysıl soñı ketüvinde : "men özim kelmey, menim akımda ulıma bir zat ta aytpañız, ölmesem ol on altı yasına şıkkanda kelip özim körirmen" dep aytıp ketken edi.
>
> -Senin baban var. Ama ben onun hakkında az biliyorum ve nerede olduğunu bilmiyorum. Bilen köyde yalı bir adam var, o yaşlı şimdi evde yok. Acele etme o yaşlı gelirse, çağırıp sorarsın", diye cevap verdi anası. Tevkelem iki üç gün bunu uzatmak istedi, niye derse, Aysıl en son gidişinde, "ben kendim gelmeden, benim hakkımda oğluma bir şey söylemeyin, ölmesen o on altı yaşına geldiğinde gelip kendim görürürm (ND, 2014: 36).

Ana oğul evlerine döndükten birkaç gün sonra eve bir yaşlı adam gelir ve böylece Ahmet ilk kez babası Aysıl ile karşılaşır. On altı yıl boyunca çocuğunu koruyan, başına bir fenalık gelmesin diye diyar diyar beş yıl dolaşan, bu arada eşine olan sadakatini de devam ettiren, eşine verdiği sözü dahi bunca yıl tutan Tevkelem zorluklarla mücadele eden, sadakatli, azimli, güçlü ve akıllı bir kadındır. Destanın bu kısmından sonra Tevkelem ile ilgili herhangi bir devamlılık olmasa da onun oğlu üzerindeki on altı yıllık emeği destan kahramanı Ahmet'in kahraman olarak ortaya çıkmasında gizlidir. Çocuğunu on altı yıl boyunca koruyup kollayarak sahip çıkan bir anne olarak Tevkelem, oğlunun daha sonra girişeceği mücadeleler için onu hazırlamıştır.

Nogay destanları içinde kahramanın annesinin de destanda yer aldığı bir başka edebî ürün Çora Batır Destanı'dır. Destanın başlangıç dinamiği, Ali Bey adlı yönetici kadrosundan bir kişinin Çora'nın evine gelmesi ve onun anne, baba, kardeşine kötü davranışlarda bulunmasıdır. Destanın bu kısmında Çora'nın annesinden de bahsedilir ve ilk dikkat çeken nokta annesinin adıdır. Çora'nın annesinin adı "güzel" manasına gelen "Suluyv" lakabı ile

anılan Menli Suluyv'dur. Çora Batır varyantları hakkında da kısaca bilgi verilen Çora Batır Destanı'nın epizotlarının işlendiği kısımda değinildiği üzere pek çok varyantta güzelliği sebebiyle hükümdarın dikkatini çeken Menli Suluv'dan bahsedilir. Kahramanın olumlu niteliklerle bezendiği gibi onun aile fertlerinde de bu olumlu özellikler mevcuttur. Çora Batır'ın annesinin güzellik unsurları ile eş tutulan bir ismi olması değerli bir anneye sahip olduğunu gösterir. Çora, annesi Menli Suluyv'a kötü davranışlarda bulunan ve atını alıp giden Ali Bey'den intikam almak için harekete geçip Ali Bey'i öldürür. Bunun üzerine memleketinde kalamayacağını anlayan Çora, Kazan'a gitmek için yola çıkmak ister ve bu durumu ilk önce babası Narik ile konuşur. Narik, oğlunun hayatının kurtulması için gitmesini makul bulsa da yine de annesine de danışması gerektiğini söyler. Bu aşamada Çora Batır'ın annesinden de izin almasını söyleyen Narik, Menli Suluyv'un Çora Batır'a nasıl annelik ettiğini de anlatarak şunları dile getirir:

…Tartapalı beşik tayangan	…Çekmeli beşik yaslanna
Tañ mañı man uyangan	Ten vakti ile uyanan
Tün uykısın dört bölgen	Gece uykusunu dört bölen
Ayrı emşekten süt bergen	Ayrı memeden süt veren
Meñli ıluv anana	Benli Suluv anana
Bir yolıga ket balam.	Bir görüş git balam (ND, 2014: 83).

Çora Batır babasına danıştığında babası her ne kadar oğlunun gitmesi taraftarıysa da yine de oğluna annesinden de izin alması gerektiğini hatırlatır. Çora Batır'ın annesinden izin alması, onun da fikrinin sorulması ve değer verilmesi kadın erkek eşitliğinin aile içinde olduğunu gösterir. Menli Suluv'a fikrinin sorulması gerektiğini söyleyen Narik'in sözlerinde anneliğin kutsal görev oluşuna yönelik ifadeler yer almaktadır. Narik eşini öven ve onun iyi bir anne olduğuna dair söylediği sözlerle Menli Suluyv'u yüceltir. Menli Suluv'un oğluna annelik edişinin yoğun bir emek gerektiren iş olduğunu dile getirir. Menli Suluv'un Çora Batır'ın güneşin doğuşuyla birlikte kalktığından, geceleri oğlunu besleyebilmek için defalarca uyandığından bahsederek annelerin çocukları üzerindeki emek ve hakkına dikkat çeker. Çora, annesinin de fikrini aldığında Menli Suluv da oğlunun başına gelebilecek kötülüklerin farkında olduğundan onun Kazan'a gitmesine rıza gösterir. Oğlunu kötülüklerden koruma noktasında Çora Batır'ın annesi doğru kararlar veren, ön görü sahibi ve ailede sözü dinlenen, fikirlerine önem verilen bir kadın portresi çizmektedir.

Bar, bar, balam bar, balam	Git, git balam, git balam
Barganda baktın aşılsın	Gittiğinde bahtın açılsın
Kazna değen éllerdiñ	Kazan adlı ellerin
Kağısı künik yerden aşılsın	Kapısı künnik yerden aççılsın
Alşanşıgıñ Erüvge,	Can yoldaşın Erüv'e
Bir yolıga ket, balam	Bir görüş git balam (ND, 2014: 83).

Bir diğer Nogay destanı olan Edil Sultan Destanı'nda kadın karakter olarak iyi özeliklerle donatılmış kişi Edil'in annesidir. Bu anne hem Edil Sultan'ın aldığı kararları destekler hem de oğlunun Kızılbaşlar üzerine gidişinin ardından onun dönüşünü bekler. Oğlunun uzun müddet geri dönmemesi üzerine endişelenen ve oğluna kavuşma hasreti çeken anne, Edil Sultan'ın Kızılbaşlar'ın eline düşüp öldüğünü rüyasında görür. Rüyasının kötü unsurlar içermesi sebebiyle hayra işaret etmediğini anlasa da tersi manasını söyleyerek yüreğini ferahlatacak bir yorum arayıp rüyasını anlatır.

Duvlatıp tuv biyeler soyırdı	Kısır kısraklar kesildi
Avır kazanlar asıldı	Ağır kazanlar asıldı
Eñsiz köylek pişildi	Ensiz gömlek biçildi
Azbarımnıñ tögeregin	Avlumun etrafını
Kara kuvray kursadı	Kara yabani otlar çevirdi
İşinde	İçinde
Kaz-pepiyler yuvsadı	Kazlar ördekler yıkandı
Yahşi bolsa sol tüsim	İyi olsa bu düşüm
Edilimge yorıñız	Edil'ime yorunuz
Yaman bolsa sol tösim	Kötü olsa bu düşüm
Men kara bet şayadın	Ben kara yüz güldürün
Öz basıma yorıñız.	Öz başıma yorunuz (ND, 2014: 135).

Rüyasını anlattığı kişiler de rüyanın şerre işaret ettiğini anlarlar, ancak bu kötü manaları dile getirmek istemezler. Edil Sultan'ın annesi fedakâr ve oğlunu her daim düşünen bir annedir. Kızılbaşlar üzerine giden oğlunun dönüşünü umutsuzca bekler, ondan gelecek iyi bir haber duyabilmek için uğraşır. Oğlunun vefat ettiğini, başına bir fenalık geldiğini rüyada görmesi ise Tanrı'nın ilham etmesi ile gerçekleşen bir hadisedir. Rüyada malûm olma ile gaipten haber alan Edil Sultan'ın annesinin ilahi sistemle bağı olduğu düşünülebilir. Bu durum kahramanın kutsalla olan bağının soydan devamlılık arz ediyor olduğuna dair de bir değinme içerir. Kahramanın meşru kılınması yalnızca toplumsal kabullerle değil aynı zamanda kutsalla olan bağ ile de sağlandığından Edil Sultan'ın annesi üzerinden aksettirilen rüya ile malûm olma durumu bir çeşit pekiştirici unsur olarak kullanılır. Dolaysıyla hem Edil Sultan hem de annesi Tanrı'nın kutsamasına mazhar olan kişilerdir. Bu destanda anne iyi özellikleriyle Tanrı'nın iyi niyetli ve sevgili kullarından bir olarak yansıtılır.

Nogay destanları incelendiğinde görülen, Türk tarihindeki ve Türk destanlarındaki yüce yaradılışlı kadınların anne olarak da yüce davranışlar sergiledikleridir. Nogay destanlarında anne rolünde olan kadınlar fedakâr, cesur, adaletli, bilgili kişiler olup çocuklarının iyi yetişmesini sağlayan, onların çıkacağı yolların doğru yollar olmasını teşvik eden, çocuğunun atacağı adımlar konusunda onu uyaran, sorumluluk sahibi annelerdir. Bu bağlamda Türk destan geleneği içindeki olumlu anne tipleri ile aynı özellikleri sergilerler.

4.3.3. Güzellik Unsuru Olarak Kadın Tipi

Türk destanlarında kadının yeri toplumsal statüsü ile eş tutulmuştur. Onun sevgili, eş, anne, bilge yönleri çeşitli unsurlar ile desteklenerek yüceltilir. Bu unsurlardan biri de güzellik olarak karşımıza çıkar. Destanlarda iyi yönleri ile karşımıza çıkan kadınlar aynı zamanda güzelliklerine de övgü yapılarak bahsedilirler. Güzellik unsuru Türkler için belirli kalıplar çerçevesinde şekillenmekte olup genellikle uzun boy, uzun boyun, uzun saç, iri gözler, hilal şeklinde düzgün kaşlar ve yüz güzelliği gibi ölçütler ile vurgulanır. Kadınlara verilen isimler de güzelliği çağrıştıran yapıdadır. Güzellik konusunda birkaç Türk destan kadını akla ilk gelen kişiler olarak karşımıza çıkar. Bu kadınlar Oğuz Kağan'ın iki eşi, Boyu Uzun Burla Hatun, Selcen Hatun, Satanay Biyce gibi kadınlar olup onların güzelliklerinin tek bakışta karşısındaki erkeği kendisine âşık edecek kadar fazla olup destanlaştığı görülür.

Dede Korkut kitabında nakledilen on iki destanın her birinde kadınların güzellik ölçütleri birbirine benzemektedir. Buna göre ince bel, uzun boy, uzun boyun, beyaz ten, al yanak, iri siyah gözler, örgülü uzun saçlar, kınalı el ve parmaklar güzellik unsurları olarak sıralanmaktadır. Oğuzların tutsak olarak aldıkları ve daha sonra içlerinden güzellikleri ile ön planda olanlarına içki sundurdukları kâfir kızları da aynı tanımlamalar ile nitelenir. Kazan Bey Oglu Uruz Beyin Tutsak Olduğu destan anlatılırken Ulaş Oğlu Kazan Bey'in düzenlediği şölende kâfir kızları güzellikleri ile nitelenir. "Tokuz kara gözlü, örme saçlu, elleri bileğinden kınalu, parmakları nigarlu, boğazları birer karış kâfir kızları al şarabı altın ayağ ile Oğuz biglerine gezdürürleridi" (Ergin, 2016: 154).

Kâfir kızları anlatılırken bahsedilen güzellik öğelerinin Oğuz beylerinin hanımlarında da bulunduğuna dair destanlarda bilgiler mevcuttur. Uzun boy, uzun saç gibi unsurlar bey eşlerinde de güzellik alametleri olarak karşımıza çıkar. Dirse Han oğlu Buğaç Han Destanı'nda çocuksuzluktan mustarip olan Dirse Han bu durumu karısıyla konuşurken ilk başta ona övgüler düzer ve onun güzelliğinden bahseder. Karısının uzun boylu, uzun siyah saçlı, yay kaşlı, küçük dudaklı, al yanaklı, güzel kokulu olduğundan bahisle şöyle der: "Berü gelgil başum bahtı ivüm tahtı/ İvden çıkup yorıyanda selvi boylum/ Topuğunda sarımaşanda kara saçlum/ Kurulu yaya benzer çatma kaşlum/ Koşa bağdem sığmayan tar ağızlum/ Güz almasına benzer al yanaklum/ Kavunum vireüm düvleğüm" (Ergin, 2016: 79).

Bir başka destanda bahsedilen güzellik unsurları da diğer sayılanları destekler niteliktedir. Salur Kazan'ın Evinin Yağmalandığı Destan'da bir şölen esnasında sarhoş olup ava giden Salur Kazan'ın yurdu düşman saldırısına uğrar, eşi Boyu Uzun Burla Hatun, oğlu Uruz ve annesi esir düşerler. Salur Kazan'ın eşi Boyu Uzun Burla Hatun yanındaki kırk ince belli kız ile düşmana esir düşerken yaşanan olayların anlatımında kadınların güzelliklerine dair yapılan vurgu şu şekildedir: "Altun ban ivlerin kâfirler çapdılar. Kaza benzer kızı gelini çığrışdurdular. Tavla tavla şahbaz atlarına bindiler. Katar katar kızıl develerini yettiler. Ağır hazinesini bol akçasını yağmaladılar. Kırk ince billü kız ile boyu uzun Burla Hatun yesir gitti" (Ergin, 2016: 96). Bu satırlarda kaz sıfatı ile güzellik unsuru pekiştirip gelinler ile kızların düşman saldırısında kazlar gibi bağırıp kaçışmaya çalıştığı anlatılır. Kızların "kaz"a benzetilmesi ise ayrı bir güzellik tabiri olarak yer alır. Kazlar ve kuğular kadınların güzelliklerinin göksel niteliklerle bezeli olduğuna dair benzetmeyi içerir. Bu kadınlar sıra dışı güzellikleriyle ancak ilahi bir kudret tecellisini hatırlattıklarından ve göksel nitelikler güzellik unsuru olarak kullanılır. Destan metninde geçen "kırk ince belli kız" tabiri ise kızların bellerinin inceliği güzelliklerinin anlaşılması için kullanılır. Burla Hatun tanımlanırken kullanılan "boyu uzun"

sıfatı ile de onun şahsi güzelliği vurgulanır. Burla Hatun'un uzun boylu oluşu onun güzel bir vücuda sahp olduğuna yapılan göndermedir.

Dede Korkut Destanları içinde güzelliği ile ön plana çıkan bir başka isim ise Selcen Hatun'dur. Selcen Hatun'un güzelliğine dair övgüler düzülürken bahsedilen unsurlar, onun yanaklarının kırmızılığı ile sağlıklı yapısı, dar ağızlı olması ile yayvan büyük bir ağzıyla çirkin bir yüzü olmadığı, kaşlarının sanki kalemle çizilmiş gibi düzgün ve ince olduğu, kırk tutam saçlı denerek gür saçları ile kadınsal bir güzellik unsuru olan saçlarının güzelliğinden söz edildiği görülür. Aynı zamanda Selcen Hatun'un giyiminin de dikkat çekecek kadar güzel olması onun "sarı donlu" olarak anılmasından çıkarılır. Bu bağlamda kendisi güzel olduğu kadar giyim kuşam açısından da zevk sahibi bir kadın olduğu anlaşılır.

> Yazıcıoğlu Oğuznamesinde, Kanlı Koca-oğlu Kanturalı'nın alkışları arasında "Saru donlu Selcan kadını alan" denilerek Selcan Hatun'a ve onun alınmasına ayrı bir önem verilmektedir. Giydiği elbisenin rengi dolayısıyla "Saru donlu" diye adlandırılan Selcan Hatun "kime baksa oda yakacak denlü güzeldir. Onun Kanturalı'nın dilinden dinlediğimiz övgüsü şudur:
>
> Yalab yalab yalabıyan ince donlum/ Yer üzerine kan damlamış gibi kızıl yanaklum
>
> Koşa bağdem sığmayan dar ağızlum/ Kalemciler çalduğu kara kaşlum
>
> Kurumsu kırk tutam saçlum/ Aslan uruğu, sultan kızı (Gökyay, 2004: 184)

Dede Korkut destanlarında yer alan bir başka güzel kadın ise Bamsı Beyrek hikâyesinde Bamsı Beyrek'in karısı Banı Çiçek'tir. Bu destanda da Banı Çiçek'in güzelliğine değinilerek onun uzun siyah saçlarının olduğundan bahsedilir. Uzun saç da al yanak gibi sağlık göstergesi olduğundan sağlıklı ve güzel bir yöne bu şekilde atıfta bulunulur. Selcen Hatun'da olduğu gibi Banı Çiçek'in de giyimine dikkat çekilir. Banı Çiçek kırmızı kaftanlı olarak anılır ve onun da Selcen Hatun gibi zevk sahibi bir güzel olduğu anlaşılır. "Güzeller şahı olarak nitelenen Banı Çiçek'in kargı gibi uzun kara saçları vardır ve kırmızı kaftan giyer" (Gökyay, 2004: 183).

Türk destanları içinde bir pototip olarak Oğuz Kağan Destanı ele alındığında burada yer alan iki kadının güzellikleri ilahi dokunuşlarla bezeli ve dikkat çekicidir. Oğuz Kağan'ın her iki eşi de güzellikte eşi benzeri bulunmaz yapıda kişilerdir. İlk eşi gökten inen mavi bir ışık içinden çıkan kadındır. Bu kadının güzelliği ilahi bir kudretin tecellisi niteliğinde olup başında parlak bir beni olan, gülümsemesi insana mutluluk veren, ışık içinde oturan ve alnındaki benin ışıklı olmasından kaynaklı da kendisinin güzelliği de ışıltılı olan bir kadındır.

> O ışığın içinde bir kız var, yalnız oturuyor. Çok güzel bir kızdı. Başında (alnında) ateşli parlak bir beni vardı, demir kazık (kutup yıldızı) gibi idi. O kız öyle güzeldi ki, gülse gök tanrı gülüyor, ağlasa gök tanrı ağlıyor (sanılırdı). Oğuz Kağan onu görünce aklı gitti, sevdi aldı (Bang ve Rahmeti, 1936: 13).

Oğuz Kağan'ın ikinci eşi ise yine ilk eşi kadar güzel bir kızdır ve o da yalnız başına ıssızlığın ortasında görülür. Bu kızın güzelliği için anlatılanlar gözlerinin mavi olması, saçlarının dalgalı ve uzun oluşu ile ırmaklara benzetilmesi, dişlerinin düzgün ve beyaz olması gibi niteliklerle görenleri kendine âşık edebilecek güzelliktedir.

> Yine bir gün Oğuz Kağan ava gitti. Önünde bir göl ortasında bir ağaç gördü, bu ağacın kovuğunda bir kız vardı, yalnız oturuyordu. Çok güzel bir kızdı. Gözü gökten daha gök idi, saçı ırmak gibi dalgalı idi, dişi inci gibi idi. Öyle güzeldi ki eğer yeryüzünün halkı onu görse Eyvah! Ölüyoruz! Der ve tatlı süt acı kımız olurdu. Oğuz Kağan onu görünce aklı gitti, yüreğine ateş düştü, onu sevdi aldı (Bang ve Rahmeti, 1936: 15).

Karaçay Malkar Nart destanlarının kadın kahramanı olan Satanay Biyçe olağan dışı doğumu ve yaşantısı ile dikkat çeken bir özellikte ile karşımıza çıkar. Onun göksel unsurlar olan ay ve güneşin kızı olması kendinde de bir parlaklık ve olağan dışı güzellik oluşmasını sağlar. Satanay Biyçe'nin yüzü ışıldayan yapısı olağan dışılıkla birlikte beyaz tene de atıftır.

> Satanay Biyçe'nin babası Güneş, annesi Ay'dır. Satanay Biyçe gökyüzünde doğmuştur. Satanay Biyçe doğduktan kısa ibr süre sonra denizlerin hâkimi Suw Celmawuz tarafından kaçırılır ve bir adaya hapsedilir. Satanay Biyçe'nn anne ve babası çok üzülürler. Bu yüzden Güneş ve Ay tutulması olur (Adiloğlu, 2004: 11).

Satanay Biyçe uzun müddet bu adada yaşar ve onu Su Anası büyütür. Anne babasını çok özleyip ağladığı zamanlarda Su Anası ona denizlerden yakut, elmas, mercan gibi değerli taşlar verir ve bunlar arasından en çok mercanı, diğer adıyla sata taşı ile oynamayı seven çocuğa Satanay adını verir. Destanın ilerleyen bölümlerinde kıyıya vuran bir kayın kütüğüne binip adadan kaçan Satanay Biyçe kıyıya vurduğunda ucubeler tarafından tedavi edilir; ancak ortaya çıkan bir dev sebebiyle ucubeler kaçınca dev ile karşı karşıya kalır. Satanay Biyçe yüzünü açıp deve bakınca devin tek gözü kızın yüzünden yansıyan ışık sebebiyle kör olur ve dev uçurumdan yuvarlanarak ölür. Satanay Biyçe'nin olağan dışı doğumu, babasının Güneş, annesinin Ay oluşu, yüzünden olağan dışı ve kuvvetli bir ışığın yansıması gibi hususlar onun güzelliğiyle ilişkilendirebileceğimiz unsurlardır. Oğuz Kağan destanında da karşımıza çıktığı gibi göksel unsurlar ile ilişkilendirilen yaradılış biçimi güzellik belirtileri olarak destanlarda anlatılır.

Nogay destanlarında güzellikleri tanımlanan kadınlar arasında Bozyiğit Destanı'nda Bozyiğit'in sevgilisi Savbavmal yer alır. Birbirlerini rüyada görüp âşık olan bu iki genç kavuşmak için pek çok macera yaşarlar. Bozyiğit rüyasında Savbavmal'ı gördüğünde şöyle der:

Bir tüs bügün kördüm men,	Bir düş gördüm bu gün ben
Yardıñ yuzin kördüm men	Yârin yüzünü gördüm ben
Uşıp tavga kondım men	Uçup dağa kondum ben
Èkev bolıp konaman	İkisi birlikte olup uçarım
Üşev bolıp uşaman	Üçü birlikte uçarım
Künnin yuziñ kapladım	Günün yüzünü kapladım
Konarımda tappadım	Konduğum yeri bulamadım
Yar artınnan kalaman	Yârin ardında kalırım
Toktap onı sakladım	Durum onu bekledim
Zamandı sonda ozgardım	Vakti orda geçirdim (ND, 2014: 61).

Bozyiğit rüyasında görüp âşık olduğu Savbavmal'dan bahsederken onun yüzünü görünce her şeyi unutup bulunduğu yerde çakılı kaldığını. Yârin gidişinin ardından dahi yerinden kıpırdayamayarak onun hayaline kapıldığını anlatır. Nogay destanları içinde Çora Batır Destanı'nda ve Koplanlı Batır destanında yer alan kahraman eşleri de güzel kadınlar olup onların bu yöndeki nitelikleri kendi sözlerinden anlaşılır. Çora Batır'ın eşinin adı Erüv'dür ve altın demektir. Kocasının yurdu terk edeceği sırada eşine söylediği sözlerden kendisinin bir zamanlar güzellik ile anıldığını ancak eşi dönmezse onun güzelliğinin de solup gideceği anlaşılır. Kolanlı Batır Destanı'nda da Koplanlı'nın eşi Karlıgaş güzel bir kadındır ve düşman iline gidip uzun yıllar dönemeyen ve öldü sanılan Koplanlı'dan başka ere varmak istemeyen Karlıgaş'a sürekli olarak hükümdar Alşanır talip olur. Ancak kendisiyle evlenmek istememesi üzerine Alşanır Han, Karlıgaş'a türlü eziyetlerde bulunur. Destanın bu kısımlarından hükümdarın dahi peşinde olmasıyla Karlıgaş'ın güzel bir kadın olduğu anlaşılır.

Nogay destanlarındaki kadınları güzellik unsuru çerçevesinde incelediğimizde ise bir kısmının isminden bir kısmının da olağan dışı bir varlık olup insan suretinde belirmesinden anlayabileceğimiz özellikler mevcuttur. Olağan dışı güzelliği ile kahramanı kendine âşık eden

iki kişi yer almaktadır. Bunlar Edige Destanı'ndaki Kuğukızı ve Alkızı'nın kızı olarak geçmektedir. Edige'nin dedesi Barkaya ormanda dolaşırken göle konan ak kuğuların çok güzel kızlara dönüştüğünü görür ve içlerinden birine âşık olur. Âşık olduğu kızın kıyafetini sakladığı için gitme vakti gelince kıyafetini giyip uçamayan kız orada kalınca Barkaya saklandığı yerden çıkıp kıza âşık olduğunu ve onunla birlikte yaşamak istediğini söyler. Teklifi kabul eden kız ile yaşamaya başlayan Barkaya'nın bu kızdan Kutlu Kaya adında bir oğlu olur. Kuğu ile kadınların güzelliklerinin eşleştirilmesinin altında yatana sebep kuğuların zarafeti ve beyazlıkları ile temizliği işaret ediyor olmasıdır. Aynı zamanda göksel bir unsur olduğu da düşünülmesi gereken kuğular ilahi bir yönü kendilerinde barındırıyor olmakla güzel çağrışımları akla getirmektedir. Kazlar ve kuğular da hem göksel unsurlar hem de güzel hayvanlar olması nedeniyle kadınsal güzellik unsurları ile eşleştirilmişlerdir. Bu konudaki güzellik unsurları olağan dışı nitelikleriyle anlam kazandığından olağanüstü tipler bölümünde kuğu ve kaza benzetilen güzel kadınlara dair detaylı bilgi yer almaktadır.

4.4. Olağanüstü Tipler

Destanlar, sözlü ve yazılı edebî ürünler içinde pek çok kültürel ve tarihî birikimi bünyesinde bulundurmakla beraber hacim ve yoğunluk bakımından da ayrı bir yer işgal etmektedir. Destanların edebiyatımızdaki yeri ele alındığında, vücuda getirildikleri zaman dilimindeki inanç kavramlarını da bünyesinde barındırıyor oluşu ona ayrı bir özellik katmaktadır. Bu konuda en dikkat çeken yön, eski inanç sistemleri hakkında bilgi aktarıyor oluşu ve bu kavramların süreç içinde kültürel öğelere dönüşme biçimine ışık tutmasıdır. Destan metinleri incelenirken inanç sistemlerine atıflarla şekillenen metinde doğaüstü özelliklerden de yararlanıldığı karşımıza çıkmaktadır. Destanlarda yer alan olağanüstülük ya da metafizik olarak adlandırabileceğimiz aktarımların neler olduğuna dair bilgi sahibi olabilmek için öncelikle bu kavramların sözlük anlamına bakmak doğru olacaktır. Türk Dil Kurumu'nun sözlüğünde "Olağanüstü: Alışılmıştan, benzerlerinden farklı olan, fevkalade" (2005: 1496) şeklinde açıklanırken, "Metafizik: Doğa ötesi" (2005: 1380) olarak tanımlanır.

Doğada ya da buna bağlı bir parça olarak gündelik hayatta karşılaşılan sıradan durum, araç, yer ve kişilerin aksine onlardan oldukça farklı özellikleriyle var olduğundan söz edilen anlatılar, destan metinlerinde sıklıkla kendine yer bulmaktadır. Halk edebiyatı ürünleri içinde en eski anlatım biçimlerinden biri olan destanlarda karşılaştığımız olağanüstülükler ise metinde bahsi geçen konu ya da kişiye vurgu yaparak eski inanç sistemlerinin gündelik hayattaki

yansımalarını gözler önüne serme noktasında oldukça kıymetli bilgiler vermektedir. İnsanoğlunun gerek sözel gerekse yazılı kültür ürünlerinde olağanüstülüğe yer verme sebebini anlayabilmek için biraz gerilere, yaradılıştan günümüze yerkürede varlık mücadelesi veren atalarımızın duygu ve düşünce dünyasına uzanmak gerekir. İnsanoğlunun tarihsel serüvenine bakıldığında onun dünya üzerinde var olduğu ilk zamanlar yoğun bir bitki örtüsü ile kaplı yaşam alanı, şiddetli depremler ve diğer doğal afetlerin yanı sıra iklimsel koşulların zorluklarıyla da kuşatılmış durumdadır. İnsanlar, hayvanlar gibi kalın bir kürkle donanmadığından cildini ve vücut ısısını korumakta zorlandığı gibi pençeleri ve keskin dişleri olmadığından yalnızca fiziksel kuvvetle pek çok zorluğun üstesinden gelemeye çalışır. Ancak doğadaki diğer canlılardan farklı olarak insanın çok daha önemli donanımları vardır, bunlar zekâsı ve bedeni avantajlarıdır. Bu sayede hayatta kalabilmiş olan insan, besin zincirinin üstüne yerleşmeyi başarır. İnsan bütün bu süreçler içinde yaşama tutunmak adına ilk etapta fiziki ihtiyaçlarını giderme gayreti içinde bulunduysa da ruhsal ihtiyaçlarını giderme ve var oluşuna mana bulmaya da çalışır. Dünya üzerinde öteden beri var olan bu düşünce, insanları varlıklarını bağlayacakları bir unsur arayışına yöneltir. İnsanın, yaradılışın ilk aşamalarını anlamlandırmaya çalıştığı unsurlar öncelikle etraflarında gördüklerinden ibarettir. Nitekim insan, neden yeryüzünde olduğunu bilmek istedikçe varlığını sorgulama ve anlamlandırma çabası içine de girmiş olur. "Bilme arzusu insanda doğuştandır. Bu arzu kendisini en aşağı derecede, duyularımızı kullanmada duyduğumuz zevkte gösterir. Daha tam bir bilgiyi elde etme yönündeki bunun hemen üzerindeki ilk derece, bizi hayvanlardan ayıran hafızanın kullanımını gerektiren derecedir**"** (Aristotales, 1996: 41). İnsanın bilme isteği, varoluşundan kaynaklanan bir yapıyla ondan ayrılmaz bir bütünü oluşturur. Bu nedenle bilmek yoluyla var olmak, hayvani bir yaşamın tekdüze sürecinin dışında yer alan insan zihninin üstün niteliğinin bir sonucudur. İnsan, bilinmezliği açıklamaya çalışırken bu bilinmezliğin bilinenden öte özellikler sergiliyor olduğunu idrak etmiş, ancak bilinmezlikleri de yine bildikleriyle açıklama yoluna gitmiştir.

> İnsan zihni kendi sınırlarını dünyaya dayatmaktadır; kendi sınırlarının ötesinde akıl yürütme iddiasında bulunursa da, çözülmez çelişkilere takılıp kalmaktadır. Ama gücümüzü de bu daralmadan almaktayızdır: Algıladığımız dünya, tanımı gereği mantığımızın kurallarına uyar, çünkü bilinemez bir gerçekliğin zihnin mimarisi içinde kırılmasından ibarettir (Strauss, 2014: .97).

Dünyayı algılayıp anlamlandırırken insanın açıklamakta zorlandığı ya da yüceltmeye lüzum gördüğü durumlar olduğunda bunları olağanüstü özelliklerle birleştirme yoluna gitmenin altında yatan sebep bilinmeyeni bilinir kılmak, var olduğunu tahayyül ettiğine daha sıkı sarılmak için gereken genel bir yaklaşımdır. Tümevarımcı bu yaklaşım ile aranan, aslında bir

bakıma tümden gelineni bulmakla aynı açılımı sunmaktadır. Diğer bir deyişle, insan gerçeklikten hareket ederek, var olan birikimleriyle bilinmezliğe açıklık getirmeye çalışır. Bu bağlamda Aristotales'in de değindiği varlık ve varlığı anlamlandırma meselesi ona göre bir varlığın tüm ve en açık yönleri ile büsbütün ortada olmadığı, bunun da gerçekliğin doğası gereği olduğudur.

> Öte yandan gerçekliğin ana doğası var olan her şeyde tam ve eşit olarak da kendisini göstermez. Varlık, var olan her şeye aynı anlamda ait olan bir nitelik değildir. Kelimenin en gerçek ve tam anlamında var olan tek bir varlık vardır: Töz. Bütün diğer şeyler ancak tözle belli bir ilişkiden dolayı, yani tözün nitelikleri, tözler arası ilişkiler ve benzerleri olarak vardırlar. Varlık için söz konusu olan, birlik için de söz konusudur: Var olan her şey birdir; Bir olan her şey vardır (Aristotales, 1996: 42).

Aristotales'in ifadesindeki en açıklayıcı kısım, eski Türk inancında da kendisine yer bulan varlık ve birliğin aslında aynı olmasıdır. İnsanoğlunda diğer varlıklar ile bir olma duygusu, kişinin algısındaki dünya ve dünya dışına bağlanma, bu sayede de var olma ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Bir şeylerin parçası olduğunu kavrayan ve bu duyguya bağlanan insan için artık yeryüzü de gökyüzü de kendisinin bir başka şekli ve tamamlayıcısıdır. Bu kavrayış çerçevesinde sınır ötesine ulaşmak imkânsız olmaktan çıkar ve şu anda var olunan şekliyle insan, önceye ve sonraya gidebilmek, başka varlıklarla iletişime geçebilmek gücünü kendinde görür. Çünkü düşünülen her şey, her varlık aslında insanın bir parçasıdır ve parçadan hareketle diğer parçalara veyahut bütüne ulaşmak mümkün olur. Bütünleşik bir kavrayışa sahip olan insan içinse artık çözülmesi gereken; bilinmezleri anlamlandırmak, bilinenler yetersiz geldiğinde ise bu birikimini olağan dışı öğeler ile var etmek ve böylece onları da mantıki bir boyuta oturtarak yaşamına bir şekilde dâhil etmektir. Tam da bu noktada devreye giren düşünce yapısı metafiziksel çağrışımlardır. Günümüzde metafizik olarak kabul ettiğimiz pek çok şeyin geçmiş dönemlerde gerçeklik olarak kabul görmesinin ardında yatan bir diğer sebep ise insanın var olan zihni ve bedeni kapasitesinin içinde bulunduğu durumlara göre şekilleniyor olmasıdır. Yaşam koşulları, çevresel faktörle gibi unsurlar kronolojik süreç içinde ilerleyen insanın değişmesini zorunlu kılar. Bu değişimler insanlığın ilerlemesi ve varlığını devam ettirebilmesi için gereklidir. Değişmek zorunda olan insanoğlu tarihî süreçlerin her bir aşamasında kendine gereken yönde kullandığı kapasitesini bir sonraki devrede dönüştürerek farklı bir amaç içini bir sonrakinde ise bambaşka bir sebep için kullanmak mecburiyetindedir. Bütün bunlar dikkate alındığında insanın zihinsel işlevi dönemsel koşullara göre evrilmiş olur ve bu da her dönem için zihnin belli bir bölümünün daha aktif diğerininse pasif konumda çalışması durumunu doğurur. Bu konuyla ilgili olarak Strauss (2013: 52): "Bugün zihin kapasitemizi geçmişte

olduğundan hem daha az hem de daha çok kullanıyoruz ve şimdi kullandığımız da geçmiştekiyle aynı türden bir zihin kapasitesi değil" demektedir. Strauss, bu bağlamda sözlerini bir örnekle açıklayarak eskiden bazı kabile ve denizcilerin gün ışığında dahi gökyüzünde Venüs gezegeninin görebildiklerini ancak bunun günümüzde eğitimsiz gözler için pek de mümkün olmadığını söylemektedir. Bu örneğe bakarsak ihtiyaçların odaklanmayı, fizyolojik ve psikolojik gelişimi ne şekilde yönlendirdiğini anlaşılır.

İnsanoğlu neye ihtiyaç duyuyorsa, neyi gerçekleştirmesi gerekiyorsa zihni ve fiziki kapasitesi o yöne evirilmektedir. İhtiyaç duyduğu yöne doğru evrilen zihin yapısı içerisinde metafizik ya da olağanüstülük olarak adlandırdığımız durumlar, dinî ve kültürel yapıların oluşmasını sağlayarak geçmişin izlerini günümüze taşırlar. İnsanın zihni kapasitesini kullanması ve duygusal yönünün bir yaratıcıya, koruyucuya olan ihtiyacı din kavramını doğurur. İnsan inanma ihtiyacını gidermek, inandığı unsurları memnun etmek ve bu unsurlarla kurmuş olduğu bağın devamlı olmasını sağlamak için maddi, manevi, fiziki ibadetlerle onlara bağlanmaya çalışır. İnsanın yaratıcısına bağlanmaya çalışırken uyguladığı tekrarlı davranış kalıpları ise çeşitli ritüelleri ortaya çıkarır. Dünya üzerinde her topluluk bu aşamalardan geçmiş ve kendince bir dinî sistem oluşturmuştur. Toplumların duyuş ve düşünüş yapılarının ürünü olan kültür, insanın zihni kapasite ve duygusal gelişim aşamalarını inceleyerek onun etkilerini günümüze taşır ve bunu en iyi şekilde aktaran sanat dallarını vücuda getirir. Bu sanat dallarından biri olan edebiyatın içinde ise tarihî ve kültürel birikimi aktaran en önemli öğelerden biri destan metinleridir. Edebî ürünler içerisinde olağanüstülüğün destanlara yansıması, insanoğlunun geçmişten günümüze taşıdığı dinî ve kültürel unsurların bir harmanı şeklindedir. Bu unsurlarla destanda dikkat çekilmek istenen yönler ön plana çıkartılır ya da bir sonraki aşamada olacaklar için hazırlık yapılırken aktarılanlar o dönemin dinî ve kültürel unsurlarının bileşkesi olarak gözler önüne serilir.

Destan metinleri içerisinde tipler incelenirken bunlar arasında olağanüstü özellikler sergileyenler oldukça önemli yer tutmaktadır; zira bu özellikler sayesinde destan kahramanının çeşitli vasıfları vurgulanmak istenir. Destan kahramanının kendisi olağan dışılık sergileyebileceği gibi destan içinde bir başka tip vasıtasıyla da bu özellik yansıtılabilir. Kendisi olağan dışılık gösteren kahraman hariç diğer tipler içinde kahramanın evlendiği, savaştığı ya da bir şekilde iletişim içinde olduğu kişilerle de bu özellik verilebilir. "Olağanüstü veya olağanüstülük eski zamanlardan beridir insan zihnini meşgul eden bir nitelik olmuştur ve mitik tasavvurlar veya edebî yaratmalarda olağanüstü, gerçek ve normal olanla bağlantılı fakat bunları aşan bir niteliğin ürünlerini ifade eder" (Sarpkaya, 2015: 98).

Destan kahramanının birebir kendi özellikleri olarak normal insanlardan farklı fiziksel, zihinsel ya da manevi niteliklere sahip olması dışında, bazen de kahramanın kendisi değil de onunla ilişkide bulunan tiplere aktarılan çeşitli hususiyetler ile sıradanlaşmanın önüne geçilmeye çalışıldığı görülür. Böylece kahraman olağan dışılık sayesinde mücadelesini kazanarak herkesin yapamayacağını yapar ve alışılmışın dışına çıkmış olur. Pek çok destan kahramanı, evlenirken insan dışı özellikler sergileyen kişilerle bu birlikteliği gerçekleştirir. Bu sayede kahraman, olağan dışılık vasıtasıyla normal insanlardan ayrışır. Olağan dışılıkla kurulan birliktelikle kahraman hem kendisine hem de soyunun devamına kutsiyet özellikleri kazandırmış olur. Destan kahramanının evlendiği olağan dışı kızlar peri olarak nitelendirilir. Destanlarda çoğunlukla bu perilere ıssız yerlerde ya da su kenarlarında rastlanılmaktadır. Su kenarlarında perilerle karşılaşmanın altında yatan sebep ise suyun eski Türklerde kutsal kabul edilen varlıklardan biri olmasıdır. Eski Türk inanç sisteminde kutsal kabul edilen temel dört element mevcuttur. Bu elementler hava, ateş su ve topraktır. Her birinin kutsal yönü ve dinî sistemde işgal ettiği geniş bir alan vardır. Bu alan üzerinde yaşanılan dünyayı ve gökyüzünü oluşturur. "Evren "anasır-ı erbaa" diye de adlandırılan "toprak, hava, ateş, su" (terra, aer, ignis, aqua) olmak üzere dört temel unsurun bir araya gelmesinden oluşmuştur" (Türkan, 2012: 135). Dolayısıyla bir kâinat tasavvuru için gereken dört unsur inanç bağlamında varlık sürdürüp yaşama etki eder.

Anasır-ı erbba denilen anlayış içinde su kavramı üzerinde sıklıkla durulur. Yaratımın başında da var olduğuna inanılan su, kadim öğretinin kaynağı olan ilah arştan yeryüzüne bilgi taşır. Bu noktada Yaradılış Destanı'ndaki Ak Ene adlı varlığın Tanrı'ya yaratma ilhamını verdiği hatırlanırsa Tanrı ile iletişim içinde olmak manasına suyun kutsiyeti anlaşılır. Bu kutsallık sayesinde sözlü kültür ürünleri içerisinde anlatım yüceltilir ve kuvvetlendirilir. Göksel bilgi kadar yeraltı bilgisinin de kaynağı sudur. Yeraltından çıkan ve gözeler hâlinde yeryüzünde kendine bir akış bulan su kaynakları yer altı bilgisinin kendinde olduğu inancını gündeme getirir. "Pınar yer altından gelen suları dolayısıyla yeryüzü ile yeraltının bir kapısı veya bağlantı yeri gibi görülür. Pınarlar veya kaynayan sular Türklerde çoğu zaman kutsal yerlerdir" (Ögel, 1995: 67). İnanç sistemindeki kutsal kavramlar edebî ürünlerde kendisine yer bulurken destan metinlerinde özellikle kahraman üzerinden su ile kurulan ilişki dikkat çekici olur. Anlatımlarda kahramanı bir sonraki adıma hazırlamak açısından kutsal sayılan unsurlardan yararlanıldığı görülmektedir. Bu unsurlar ile yapılan evlilik de yine kutsanmış bir birleşme olacaktır. Orta Asya'dan itibaren tüm Türk dünyası edebî eserlerinde bu inanç sisteminin izi sürülebilir.

> Türk Dünyasından halk inançlarını incelediğimiz bölgelerde, bilhassa Anadolu, Azerbaycan ve Kuzey Mezapotomya gibi Türk ellerinde masallarında yaşayan halk anlatımlarında, ailelere gelin olmuş peri kızlarından söz edilir. Eli bereketli, çok becerikli peri kızları çok da güzel olarak bilinirler. Daha ziyade su kenarlarında yaşarlar ve su perisi olarak bilinirler. Bunların aileye girmeleri gibi çıkıp gitmeleri de esrarengizdir. Bunlardan doğan çocukların varlığı da anlatılır (Kalafat, 2003: 352).

Peri kızları ile evlilik anlatılarda kahramanın ya da onun soy devamının kutsanması açısından önemlidir. Türk destanlarında peri kızı ile evlilik düşünüldüğünde akla ilk olarak Oğuz Kağan destanı gelmektedir. Oğuz Kağan'ın iki eşi de olağan dışıdır ve ilk eşi gök, ikincisi ise yer inancına ait özellikler barındırmakla kutsallığa atıfta bulunan simgeler taşımaktadırlar.

> Eski Türklere göre hem gök hem de yer, kutsal idiler, İran'da ve Avrupa mitolojisinde olduğu gibi, yer kötülüğün ve fenalığın bir sembolü değildi. Ama gök, yerden daha önemli idi. Bu sebeple Oğuz Kağan ilk önce, gökten inen kutsal kızla evlenmişti (Ögel, 1993: 53).

Nitekim Oğuz Kağan'ın ilk eşi gökten inen mavi ışık içerisinde oturan, alnında kutup yıldızı gibi parlayan bir ışıkla, göksel niteliklere sahip bir kızdır. Oğuz Kağan'ın ikinci eşi ise gölün ortasında yer alan tek bir ağaç kovuğundan çıkar. Bu kız, saçları ırmak gibi tasvir edilmesiyle yer inancını temsil etmektedir. Oğuz Kağan'ın her iki hanımından da üçer oğlu doğar ve çocukların da adları annelerinin temsil ettiği gök ve yer unsurlarına ait isimler ile nitelendirilmiştir.

> Bu oğullarının adlarını, Gün-Han, Ay-Han ve Yıldız-Han koyması bize çok şey ifade eder. Zaten göğün belli başlı varlıkları, güneş, ay ile yıldızlar idiler. Ağaç kovuğunda bulduğu yerin kızından da yine üç oğlu oluyordu. Bunların adlarını da, Gök-Han, Dağ-Han ve Deniz-Han koyuyordu (Ögel, 1993: 55).

Oğuz Kağan'ın eşlerine bakıldığı zaman bunlardan ilk eşi gökyüzünden inen mavi bir ışığın içinden çıkan göksel âleme ait bir kadındır. Ondan doğan çocuklar da yine göğe ait Gün, Ay ve Yıldız isimlerini taşıyan oğullardır. Oğuz Kağan'ın ikinci eşi ise yeryüzü âlemine ait bir kadın olup bu hanımından doğan çocukların isimleri ise yer unsurlarına atıfta bulunarak Gök, Dağ ve Deniz isimlerini alan oğullardır. Bu isimlere bakıldığında ikinci hanımdan peyda olan çocukların ilkinin adının Gök olması yeryüzünden bağımsız bir adlandırmaymış gibi dikkat çekmektedir. "Burada gök de yeryüzüne ait kabul edilmektedir" (Ercilesun, 1986: 15). Gök unsurunun yeryüzüne ait olarak algılandığını, yeryüzünü kuşatan bir öğe olarak yeryüzü ile bir olduğunu, o dönemki inanç sisteminde göğün yerden ayrıştırılmadığını görmek mümkündür.

Destan kahramanı Oğuz Kağan'ın hem eşlerinde hem de çocuklarında bulunan kutsal işaretler kahramanın sıradan insanlardan farklı olarak kutsiyet arz eden yapısını

desteklemektedir. Oğuz Kağan destanında onun her iki eşi de ıssız bir yerde karşısına çıkar ve iki kadının da olağan dışı bir güzelliğinin yanı sıra kutsiyet arz eden öğelerle desteklenen yapısı mevcuttur.

Oğuz Kağan Destanı haricinde Dede Korkut Destanları'ndan Basat'ın Tepegöz'ü Öldürdüğü adlı destanda bir çobanın sürülerini otlattığı esnada peri kızıyla karşılaşması ve sonrasında yaşananlar anlatılır. Bu destanda yer alan peri kızı diğer Türk destanlarında yer alan peri kızları ile benzer nitelikler taşıyan, çok güzel ve olağan dışı hususiyetler barındıran bir yapıya sahiptir.

> Aruz'un bir çobanı vardır. Konur Koca Saru Çoban adındaki bu çoban yaylaya çıkma zamanı gelince daima herkesten önce yaylaya çıkar. Bir gün yine böyle bir yaylaya çıkma zamanında Saru Çoban'ın sürüsü Uzun Pınar denen bir pınara gelince ürkmeye başlar. Çünkü pınara periler konmuşlardır. Çoban ilerleyerek peri kızlarından birini yakalar ve tamah ederek münasebette bulunur (Ergin, 2016: 15).

Çobanın bu peri kızı ile olan birlikteliğinden Tepegöz isimli, alnında tek gözü olan ve insan yiyerek beslenen bir dev çocuk meydana gelir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken nokta peri kızının çoban ile olan münasebetinin istek dışı gerçekleşmesidir. Diğer destanlarda ve bizim ele aldığımız Edige Destanı içerisindeki peri kızıyla kurulan evlilik her iki tarafın da gönüllülüğü esasına dayalıyken Dede Korkut anlatımındaki destanda bu birliktelik peri kızının rızası olmadan gerçekleştiğinden ondan doğacak çocuk da lanetli olup halkının başına felaket getirir. Destan metinlerinin ortaklığı açısından bakıldığında ise kesişen nokta ıssız ve su kenarı yerlerde peri kızlarıyla karşılaşmanın, onlarla iletişim kurmanın, evlenmenin, onlardan çocuk sahibi olmanın mümkün olabileceğidir.

Nogay destanları yapısı itibariyle arkaik özellikler açısından verimli bir kaynak sunmamasına karşın, özellikle Edige Destanı'nda olağanüstü kadınların ve bu kadınlarla yapılan evliliklerin öne çıktığı görülür. Destan metni içindeki ilk olağanüstülük, ilginç bir şekilde babasız doğum hadisesinin vuku bulmasıdır. Babasız doğum, pek çok destan, halk hikâyesi ve dinî anlatıda işlenen bir unsur olarak çeşitli şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Babasız doğum, dünya üzerindeki pek çok milletin sözlü geleneğinde bulunmakla birlikte kökeni itibariyle de oldukça eski dönemlere kadar gittiği düşünülmektedir. İnsanoğlunun doğurganlığı ile kadını, türünün devamı ve çoğaltan unsur olarak görmesi ilk çağlarda onun tanrıça olarak nitelendirilmesine vesile olmuştur. Arkeolojik buluntular incelendiğinde, çeşitli boyutlarda kadın heykelcikleri ve bunların dikkat çekici yönü olarak da genellikle fiziken

hamile kadın görünümünün korunarak verilmesi doğurganlığın mucizevi ve etkileyici bir yapıyla zihinlerde yer edindiğinin kanıtı olarak sayılabilir.

> Heykelciklerin bir başka bölümü arkeolojide "venüsler" adıyla anılan, cinsel özellikleri abartılmış, kimileri hamile kadın heykelcikleridir. Bunlar da bilim adamlarının çoğu tarafından "bereket kültü", "doğurganlık kültü" "verimlilik kültü" işareti olarak yorumlanırlar. Bu yorumlar yerinde olmakla birlikte, bu dönemin "sihirsel" düşünüş biçimine uygun bir deyişle "doğurganlık sihiri"nin araçları olarak nitelendirilmeleri daha uygun olur (Şenel, 1982: 79).

Venüs olarak adlandırılan bu kadın heykelciklerinin özellikle hamile kadın figürü niteliğinde meydana getirilmiş olması doğurganlık ile bereket anlamlarının kadın simgesi üzerinden eş tutulmasıdır. Doğum hadisesinin ve içinden bir canlı çıkarmanın kadınlara özgü oluşu ilk dönem insanlar açısından olağanüstü bir algıda büyüsel niteliklerle çerçevelenen zihin yapısında oluştuğundan hamilelik, doğurganlık ve bereket kadın figüründe birleştirilmiştir. Kadının doğum yaparak bir canlı dünyaya getiriyor olması doğum hadisesini yeterince anlayamayan zihinlerce kadına kutsal kabul edilmesini sağlayarak tanrısallık atfedilmiştir. “Eski Mısır uygarlığı kalıntılarından ve papirüslerden tanrıların yanında yer alan tanrıçaları ve tanrıların en eskilerinin de dişi olduğunu görüyoruz” (Dalkır Kahveci, 2020:122). Yaratma eylemi ile doğum yapmanın eş tutularak bunun kadın üzerinden tek taraflı gerçekleştiğini düşünen ilkel zihin yapısı kadına tanrısallık yükleyerek onun bu yönünü inancın bir parçası haline getirmiş olur. Doğurganlığın mucizevi kabul edilmesi mitolojik bir inanç sistemi içerisinde kendisini insanoğluna hatırlatacak bazı simgesel öğelere duyulan ihtiyacı da tetiklemiş, mucizevi kabul edilen durumlar simgeler üzerinde hayat bulmuştur. “Mitolojik simgeler yaşam merkezlerini mantık ve zorlamanın ötesinde etkiler ve coştururlar” (Campbell, 1994: 14).

İnsanın mantıksal boyutunda ilk inanç sistemi oluşurken açıklayamadığı, ancak bunları bir çeşit canlandırmacılık ile anlamlandırdığı görülür. İnsanın kendini ve dünyayı anlamaya çalıştığı ilk zamanlarda algısının ve bilgisinin sınırları etrafında gördüğü şeylerin tümünü açıklamaya yetmez. Sınırlı algıya bulunan ilk çare bilinenlerden hareketle bilinmeyenleri tanımlamaktır. Bu yöntemin içinde canlandırmacılık da dâhil olup etrafında gördüğü her şeyin bir canı, bir ruhu olduğunu varsayan insan algısının buradan ilahi boyuta bir işleyiş olduğu kanaatine vardığı bilinir. Bu canlandırmacılık sözel anlatımlar sayesinde edebiyatta, çeşitli malzemeler ile yapılan heykellerde ya da duvarlara kazınan sembollerde kendini dışa vurmuştur. Edebiyat, sanatın bir dalı olarak kültüre ve insanlığın ilk aşamalarına, ilk inanç ve düşünce sistemlerine dair pek çok özelliği içinde barındırmaktadır. “Shakespeare'in sanatın

işlevine ilişkin tanımı şöyledir: "doğayı olduğu gibi gösterecek aynayı tutmak". Bu, aynı zamanda mitolojinin de tanımıdır. Mitoloji uyanan bilinci kendini besleyen kaynakların gücüne inandırmaktır" (Campbell, 1994: 14).

Yeryüzünde varlığını ortaya koyan insan, bilincinde yer edinen pek çok şeyi dışa vurup iletişim kurabilmek adına sembollerle anlatır. Böylece dili de geliştirerek sembolleri, sözlü ürünler verme aşamasına taşıdıktan sonra onları yarattığı ürünler içerisinde yaşatma ve aktarma aşamasına geçer. Bu aşamada insan, varlığını sorgulayıp ortaya koyabilmek için bu durumu bir başlangıç noktası atfetme ihtiyacı hisseder. Bu ihtiyaç doğumla ilişkilendirilirken, doğum hadisesine de kutsiyet atfedilip kadın bedeni üzerinden mitolojik canlandırmaya tabi tutma gereği hâsıl olur. Venüs adı verilen heykeller doğurganlığı ve bereketi simgeleyerek aynı zamanda insanlığın ilerleyip avcı-toplayıcılıktan tarıma yönelmesiyle toprağın ürün vermesi arasında bağ kurulunca toprağın da dişi özellikleri taşıdığına dair bir kesin kanaat gelişmiş olur. Toprağa ekilen tohumun tıpkı anne karnındaki bir cenin gibi belirli bir süre kapalı bir ortamda büyüyüp gelişmesi ve en nihayetinde olgunluğa ulaşıp dışarı çıkmasıyla insanlığın devamını sağlayabilmesi arasında kurulan ilişki kadın ile toprak arasında benzerliği hatırlatır. Bu aşamada toprağın tohumu, annenin ise çocuğu besleyip büyüterek varlığının sürdürülebilmesi "toprak ana" kavramını ortaya koymuş olur. İnsanın dünya üzerindeki varlığını topraktan meydana gelen bitkilerin yardımıyla sürdürmesi toprağın, bebeğin anneye olan muhtaçlığı ile varlığını sürdürmeye mecbur oluşu ise kadının kutsal olarak algılanmasını sağlar. Toprağın içine düşen tohumu besleyip filize dönüştürmesiyle kadının karnındaki bebeği büyütüp dünyaya getiresi hem toprağın hem de kadının doğum yaptığı algısını oluşturup doğum hadisesinin kutsal yönünü ortaya koyar. Kutsal özellikler atfedilen kadının, doğum yapması da kutsal sayılarak bu kutsiyeti kendi özünden çıkarmamak, dış müdahale olmaksızın bir varoluş ile odak noktasını değiştirmemek adına babasız doğum düşüncesi hafızalarda kendine yer bulduğu, sözlü ürünlere de nakşedildiği görülür.

> Bir toplum, bireyin davranışıyla toplumun gereksinimi arasında uyum sağlayan, o toplumun bireylerinin zihninde var olan duygusal sisteme dayanarak var olur. Toplumsal sistemin her yönü ve toplumun refah ve uyumunu etkileyen her olay ve nesne bu duygu sisteminin nesnesi olur. İnsan toplumunda söz konusu ettiğimiz bu duygular doğuştan gelmez, fakat toplumun birey üstündeki etkisiyle oluşmuştur. Bir toplumun tören adetleri söz konusu duyguların uygun olaylarla ortaklaşa ifadesini bulduğu araçlardır. Bir duygunun törensel (yani ortaklaşa) ifadesi hem bireyin zihninde gerekli yoğunluk derecesinin oluşmasına hem de bunun kuşaktan kuşağa aktarılmasına hizmet eder. Böyle ifadeler olmadan bu duygular var olamaz (Campbell, 1994: 56).

Zihinlerdeki kutsallık atfedilen öğelerin oluşturduğu yoğun duygular dışavurum aşamasında kendine özellikle sanatta yer bulurken bunun en etkin örnekleri ise edebî eserlerde görülmektedir. Babasız gebelik konusuna daha derinlemesine baktığımız zaman insanın ilk var oluşuna kadar gitmek ve mitolojik inanç sistemine göz atmak gerekir. İnsan var oluşunu anlamlandırmaya başladığında kadınların hamile kalması vesilesiyle çocuk dünyaya getirmesi, diğer bir değişle insanı var eden unsurun kadın olması ilkel insanın zihninde, kadının bunu kendi başına yaptığına yönelik bir düşünce sistemi geliştirmesi sonucunu doğurmaktadır. Bu durum bir bakıma kadın ve erkeğin üreme fonksiyonlarının yeterince bilinmemesi ve biri olmadan diğerinin var olamayacağının idrak edilememesinden kaynaklanır. Bütün bunlarla birlikte herhangi bir nesnenin aracılığıyla, doğal ya da doğaüstü varlık neticesinde hamile kalındığına duyulan inancın kaynağı da yine üreme fonksiyonları hakkındaki bilgisizliğin bir diğer kanıtı niteliğindedir. Bu konu hakkında yerlilerin cinsel yaşamını inceleyen ve erkek ile kadının cinsel münasebeti olmaksızın hamile kalınabileceğini konusunda çeşitli inançlara değinen Malinowski (1992: 150) "Bir kızın öncesinde cinsel ilişki olmadan da gebe kalabileceği biçimindeki yerli görüşüne kanıt olarak bu günkü yaşamdan da bazı inandırıcı örnekler de var" demektedir. Malinowski'nin ifadelerine bakıldığında yerlilerin öteden beri sürdürdükleri bakire kızdan doğum ya da erkeğe ihtiyaç duymadan çeşitli olağan dışı biçimlerde hamile kalınması durumu avcı-toplayıcı yaşam süren ve fazla gelişmemiş olan toplulukların üreme ve anatomik bilgisizlikle gebeliğin açıklanmasını mitolojik bir esasa dayandırdıklarından bahseder. Bu şekilde bir inançsal boyut kazanan mitoloji kökleşerek günümüze kadar gelmiş olur.

Bilgisi eksikliği ve bilinmezliğin doğurduğu boşluğun çeşitli büyüsel inançlarla doldurularak varoluşu temellendirme ihtiyacı sonucu ana tanrıça fikrini kabullenen insanoğlu daha sonra bu kutsaldan hareketle inançsal boyutu devam ettirmiştir. İnanç sistemlerine dair ilk bulgular mağara duvarlarındaki resimlerde, arkeolojik kalıntılarda keşfedilen kap-kacak, yapılar üzerine çizilen figürlerde ve biçimlendirilen heykellerde görülür. Bu buluntular inancın simgesel ifadeleri olup insanın anlamlandırma, görüp hissetme, bağlanma ihtiyacından kaynaklandığı sonucuna ulşmayı sağlar. İnanç sistemleri daha da temellendikçe çeşitli törenler ve bu törenlerde kullanılan simgeler de buluntuların inanç konusunu aydınlatmasına ışık tutar.

> Antropolojik bir din araştırmanın temellerini atma onuru Edward B. Taylor'undur. Taylor, ünlü teorisinde ilkel dinlerin özünün animizm olduğunu ileri sürer, ruhlara inanç ve bu inancın kaynağını rüyaların, hayallerin, sanrıların, kataleptik durumların ve benzeri fenomenlerin yanılgılı ve tutarlı bir biçimde

yorumlanmasında bulduğunu açıklar. (Katalepsi: geçici katılma ve felç durumu.) (Malinowskiy, 1990: 7).

Ruhlara ve bu bağlamda olağanüstülüğe duyulan inanç, toplumların kültürel özellikleri arasında kutsiyet belirtileri olarak kendisine yer bulmaktadır. Yukarıda bahsedilen inançsal gelişim aşamaları içinde kadının ve doğum hadisesinin kutsiyet atfedilen öğelerle çevrelendiği durumlar pek çok toplumun destansı edebî eserlerinde izi sürülebilen unsurlardır. Yalnız Türk sözlü geleneği içinde değil, aynı zamanda dünya üzerinde pek çok milletin sözlü edebiyatında da karşılaşılan babasız doğumun gerçekleşebilmesi için genellikle bir nesnenin yutulması neticesinde ilahi kudret vasıtasıyla hamile kalınması söz konusudur. Türk sözlü geleneğinde rastlanabilen babasız doğum hadisesi yalnızca Türk edebî silsilesi içinde değil dünya milletlerinin pek çoğunda benzeri vasıflarla yer alır. Türklerin sıklıkla temasta bulunduğu Moğolların sözlü ürünlerinde ve diğer dünya milletlerinin anlatılarında da kendisine yer bulan babasız doğum vakasının bilinen en yaygın hâli Hz. İsa'nın babası olmaksızın Hz. Meryem tarafından dünyaya getirilmesidir. "Türk ve Moğol mitolojilerinde sık sık karşımıza çıkan babasız doğum temasının Hıristiyanlıktaki Meryem'den babasız doğan İsa'nın, Allah'ın oğlu sayılması inanışıyla olan yakınlığı dikkat çekmektedir" (Çoruhlu, 2002: 119). Hz. İsa'nın babasız doğumu Tanrı'nın bir dahli olduğu düşüncesinin yerleşmesine yol açarak Hz. Meryem'in Tanrı tarafından kutsal bir dokunuş neticesinde hamile bırakıldığı anlayışını ortaya çıkarır. Bu anlayış Tanrı'nın bir kadını hamile bırakması olarak bedeni bir birleşim algısından ziyade kadının kutsal bir vesile, diğer bir deyişle mucizevi bir biçimde hamile kalması manasına işaret eder. Burada Tanrı'nın yaratma gücündeki, ilk insanın yaradılışı gibi, yoktan var etme durumu söz konusu olur. Bu bağlamda Hz. Meryem vücudunda bedenlenen, cismani kutsal kadın düşüncesi aslında öteden beri insanoğlunun zihni derinliğinde barındırdığı ve zaman zaman inançsal boyutlarda da öne çıkan kadının kutsal yönüne uzanan ilkel algıdan ibarettir. Kutsal nitelikleri olan bir insanın ya da insan suretinde görünen bir kutsalın var oluşunun sıradan insanlardan farklı bir biçimde gerçekleşmesi gerektiği düşüncesi ilahi tecelliyi ilkel zihinde ya da inançsal boyutta gerekli kılar.

Babasız doğumun yer aldığı edebî ürünlerde cinsel münasebetin yaşanmamış olması ile verilmek istenen başlıca mesaj, olağan dışı bir durumla Tanrısal kudretin tecellisinin yeryüzü yansımasını meydana getirmektir. Yaratıcının ilahi kudreti sonucu meydana gelen hamilelik öncelikle gebe kadının kutsal yönüne atıfla kadının Tanrı ile olan ilişkisine dair bir işarettir. İlk çağlardan beri kökleşmiş olan kadının doğurganlık yönünün kutsal oluşu düşüncesindeki ilahi sembolizm, sıradan cinsel birleşim neticesinde hamile kalınıyor oluşunu reddeder. Bu reddediş

kutsal kabul edilen kişilerin dünyaya gelişlerinde de kendini göstererek olağanüstü doğum vakalarını gündeme getirir. Yalnızca dinî açıdan önder kabul edilen kişiler için değil aynı zamanda toplumun kahraman olarak nitelediği önderlerin dünyaya gelişleri de onlara duyulan saygı ve yüce duygular sebebiyle olağan dışı tanımlamalara tabi tutulur.

> Özellikle kurtarıcı beklentisi içinde olan topluluklarda bakireden doğum büyük önem taşımaktadır. Pagan inançların Hıristiyanlıkta devam ettiğini savunan kimi yazarlara göre, "kurtarıcı Tanrı" ve "bakire anne" anlayışının bulunduğu toplumlarda kurtarıcının, ölümlü bir annenin oğlu olması düşüncesi olanaksızken, gece yarısında bir tanrı tarafından ziyareti içeren semavi bir müjdelenmenin gerçekleştiğinin düşünülmesi doğaldır (Yolcu, 2014: 76).

Hz. İsa'nın dünyaya gelişinin Hz. Meryem'in bakireyken doğum yapması hafızalarda en çok yer eden ve dünya üzerinde de en yaygın bilinen babasız doğum hadisesidir. Hristiyanların kutsal kitabı İncil'de yer alan Hz. İsa'nın doğumu hadisesinin anlatıldığı satırlara bakmak mitolojik anlatıların bir benzerinin dinî metinler içerisinde de yer aldığını görmek açısından önem taşır.

> İsa Mesih 'in doğumu şöyle oldu: Annesi Meryem, Yusuf'la nişanlıydı. Ama birlikte olmalarından önce Meryeın 'in Kutsal Ruh'tan gebe olduğu anlaşıldı. Nişanlısı Yusuf, doğru bir adam olduğu ve onu herkesin önünde utandırmak istemediği için ondan sessizce ayrılmak niyetindeydi. Ama böyle düşünmesi üzerine Rabbin bir meleği rüyada ona görünerek şöyle dedi: "Davut oğlu Yusuf, Meryem'i kendine eş olarak almaktan korkma. Çünkü onun rahminde oluşan, Kutsal Ruh'tandır. Meryem bir oğul doğuracak. Adını İsa koyacaksın. Çünkü halkını günahlardan o kurtaracak (Kutsal Kitap 2002: 1191).

İncil'de anlatılanlara bakıldığında Hz. Meryem'in nişanlısı Yusuf ile hiçbir cinsi münasebetin yoktur. Buna karşılık ilahi bir hamilelik yaşayan Hz. Meryem'in bu durumu karşısında Yusuf, nişanı sessizce bozma niyetine girdiyse de rüyasında kendisine gerçekleri açıklayan meleğin ifadeleri karşısında bu niyetinden vazgeçer. İncil'de yer alan Hz. İsa'nın babasız doğumunun anlatıldığı hadise Hristiyanlık dininden çok sonra tebliğ olan İslamiyet'in kutsal kitabı olan Kur'an-ı Kerim'de de yer alır. Bu husus Kur'an-ı Kerim'de yer alan Meryem Suresi'nde şöyle anlatılır:

> (Ey Muhammed!) Kitapta (Kur'an'da) Meryem'i de an. Hani ailesinden ayrılarak doğu tarafında bir yere çekilmiş ve (kendini onlardan uzak tutmak için) onlarla arasında bir perde germişti. Biz, ona Cebrail'i göndermiştik de ona tam bir insan şeklinde görünmüştü. Meryem, "Senden, Rahmân'a sığınırım. Eğer Allah'tan çekinen biri isen (bana kötülük etme)" dedi. Cebrail, "Ben ancak Rabbinin elçisiyim. Sana tertemiz bir çocuk bağışlamak için gönderildim" dedi. Meryem, "Bana hiçbir insan dokunmadığı ve iffetsiz bir kadın olmadığım hâlde, benim nasıl çocuğum olabilir?" dedi. Cebrail, "Evet, öyle. Rabbin

diyor ki: O benim için çok kolaydır. Onu insanlara bir mucize, katımızdan bir rahmet kılmak için böyle takdir ettik. Bu zaten (ezelde) hükme bağlanmış bir iştir" dedi (Karaman, 2014: 2145).

Hz. İsa'nın mucizevi doğumunun anlatıldığı kutsal metinlere bakıldığında, edebî metinlerde yer alan babasız doğum vakalarının benzerlik arz ettiği görülür. Dini önder ya da millî bir önder olması hususunda babasız doğumla dünyaya gelen kişiler toplumun kaos içinde bulunduğu bir esnada ortaya çıkarak var olan karmaşaya son vermek adına uğraşan kişilerdir. Bu kişiler yılmaz bir mücadele sergileyerek canlarını, mallarını, emeklerini feda etmekten çekinmeyen kahraman nitelikli insanlardır. Bu bağlama dinî ya da edebî metinlerde yer alan bu lider nitelikli kişilerin taşıması gereken bazı ortak özellikler olduğu görülür. Bunlardan ilki babasız doğumun olağan dışı bir hadiseye dayanması ve bu şekilde dünyaya gelen bir insanın mucizevi bir yapıda olmasıdır. İkincisi ise babasız doğum ile dünyaya gelen çocuğun içinde yaşadığı topluma yeni bir düzen getirmek ile görevlendirilmiş olması ve mevcudiyetinde bu kudretin bulunmasıdır. Hz. İsa'nın Tanrı tarafından yeryüzüne gönderilme amacı, onun içinde yaşadığı topluma ilahi kelamları ileterek insanları Tanrı'nın buyruğuna çekmek iken; destan metinlerinde babasız doğumla dünyaya gelen kahramanlar da yaşadıkları toplumun çarpık düzenine son vermek isteyerek insanları içinde bulundukları kaostan düzene çekmeye çalışırlar. Dinî metinler üzerinden babasız doğum hadisesine değinmekteki amaç edebî eserler içinde çoğu kişi tarafından akla ilk gelecek olan Hz. İsa'nın mucizevi doğum hadisesine dikkat çekmektir. Benzer şekilde edebî metinlerde olağan dışı doğumlar yer almakla beraber bunlar arasında özellikle destanların ayrı bir yeri vardır. Zira epik nitelikli destanlarda merkezi kahramanın çoğunlukla toplum adına mücadele ediyor oluşu pek çok dünya medeniyetinin edebî ürünlerinde ortak nitelik taşırken bunlar arasında babasız doğan kahramanların da mevcudiyeti dikkate alındığında genelden özele indirgenebilecek olan ortak bir hat üzerine gelinmektedir.

4.4.1. Kozmik Tip Vasıtasıyla Doğum

Destanlarda olağan durumlara eşlik eden olağan dışı durumlar ile örülü kahraman merkezli olayların gidişatı içinde doğum hadisesi önemli bir yer işgal eder. Destanın merkezi tipinin dünyaya gelişi çoğunlukla ya bir çocuksuzluğun ardından Tanrı lütfu sayesinde ya da olağan dışı birtakım hadiseler neticesinde meydana gelir. Buradaki gerçeküstü örüntülerin sebebi merkezi tipin meşruluğunu ilahi bir kudrete dayandırma arzusundan kaynaklanır. Olağan dışı doğumu destan içinde işleyen anlatılarda dikkat çeken bir yön de bakire bir kadının ya da

baba figürüne gerek duymadan bir şekilde başka varlıkların veya bir bilinmezlik neticesinde hamile kalması hadisesidir. Bu gibi anlatıların her birinde eksik olan doğal unsur kadının hamile kalmasını sağlayacak erkektir ve onun yerine birtakım olağanüstülükler bu görevi devralır.

Pek çok milletin geleneğinde babasız doğum neticesinde dünyaya gelme hadisesi var olmakla birlikte, Türk sözlü geleneği içinde ve edebî ürünlerinde de bu duruma değinilmektedir. Birkaç örnek ile babasız doğum olaylarının hem Türk hem de dünya edebiyatında nasıl işlendiğine bakacak olursak eski Türkler ile yakın bir yaşam alanına sahip olan Orta Asya coğrafyasına dek uzanmak gerekir. Babasız doğum hakkında ilahi meşruluk adına tarihî şahsiyetlerin de soy silsilesi içinde benzer durumların var olduğu görülür. Bunlardan en bilineni Cengiz Han'ın soyudur. Bu gibi soy ağaçlarının dayandığı ilk ata formu ya bir hayvan gibi doğaya ait yeryüzü unsurudur ya da göksel, Tanrısal bir varlığa işaret eder. Cengiz Han'ın ilk ataları da bozkurt ve beyaz dişi geyik olarak adlandırılır.

> Cengiz Han'ın ceddi yüksek Tanrı'nın takdiriyle yaratılmış bir bozkurt idi, eşi beyaz bir dişi geyik idi. Onlar denizi geçerek geldiler. Onan Nehri'nin menbağı ile Burhan Hâldun (dağı) civarında yerleştiklerinde Bataçihan adlı bir oğulları oldu. Bataçihan'ın oğlu Tamaça, Tamaça'nın oğlu Horiçar-mergan, Hariçar-margan'ın oğlu A'ucan-boro'ul, A'ucan-boro'ul'un oğlu Sali-haça'u, Sali-haça'u'nun oğlu Yeke-nidun, Yeke-nidun'un oğlu Semsoçi, Semsoçi'nin oğlu Harçu (Yüan Ch'ao Pi-ahi, 1948: 3).

Cengiz Han'ın soyunun hayvan bir ataya dayanması olağan dışı bir şekilde onlardan türeyen insan neslini gösterir ki bunun mantıklı bir tarafı olmamakla birlikte verilmek istenen mesaj Tanrı'nın olmazları oldurma kudretiyle sıradan insanlardan ayrı bir ırk yarattığı ve Cengiz Han'ın yönetme gücünün de bu kutlu soya dayandığıdır. Hükümdarlığı meşru kılmak ve sosyal düzende ilahi gücün hâkimiyetini destek olarak yanına almak maksadı taşıyan bu gibi olağan dışılıklar destanlarda sıklıkla karşılaşılan unsurlardır. Cengiz Han'ın soy silsilesi içinde yaşanan tek doğaüstü doğum bir hayvan atadan türemek değildir, onun büyükannesi de doğal şartların dışında hamile kalır. Alan-hoa adındaki bu kadın eşi öldükten sonra geceleri çadırın içine süzülen ışıktan inen sarı bir köpek kılığındaki adamdan hamile kalır ve doğurduğu oğlandan türeyen nesil Cengiz Han'ın soyunun dayandığı kutlu silsileyi oluşturur. Alan-hoa ve Dobun–mergen'in Bugunotai ve Belgunotai adlı iki oğlu olur. Dobun-mergen bir av eti karşılığında fakir bir adamın da çocuğunu vermesi ile üç oğula sahip olur; ancak vefat eder. Alan-hoa'nın eşi olmadığı hâlde Buhu-hadagi, Buhatu-salci ve Bodonçar-murghah adlı üç oğlu olur. Alan-hoa'nın Dobun-mergen'den olan oğulları halk ile birlik olup anneler hakkında dedikodu yaparlar ancak anneleri onları yanına toplayıp eşi olmadan doğurduğu bu üç oğlanın şu şekilde meydana geldiğini söyler: "Her gece sarışın bir adam, evin (çadırın) bacasından

(damdaki açıklıktan) sızan ışık vasıtasıyla girerek karnımı okşuyor ve onun nuru vücuduma geçiyordru. Çıkarken de, güneş (veya) ayın nurları üzerinden sarı bir köpek gibi sürünerek çıkıyordu" (Yüan Ch'ao, 1948: 8).

Cengiz Han'ın büyük annesine ait olan bu olağan dışı hamilelik hikâyesinde öncelikle kutlu soy oluşumu için gerekli olan normal şartların ötesindeki bir gebelik sonucu dünyaya geliş yer alır. Buna ek olarak gökyüzünden çadırın içine süzülen ışıktan söz edilmesindeki maksat gökyüzünde bulunduğuna inanılan Tanrı'dan mütevellit kutsal kabul edilen semai varlıkların ilahi kudretinden faydalanarak hamileliğin olağanüstülüğünün kutsi tarafına dikkat çekmektir. Geceleri çadırın içine akseden ışık huzmesinden inerek Alan-hoa'nın karnını okşayan kurt kültürel boyutta tarihî ve dinî dayanaklarda önder, kutsal, Tanrı'nın hayvan siluetine bürünüp insana gözükmesi gibi niteliklerin taşıyıcısı olarak yine bir nevi kutsalla olan bağın devamlılığı olarak verilmiştir.

> Kurt ve ışık motifi, Türk türeyiş destanlarında geçen, dağ, mağara ve ağaç motifinden sonra kullanılan en önemli motiflerdendir. Bunlardan kurt, Göktürk türeyiş destanlarında, ışık da Uygur türeyiş destanlarında ve Oğuz Kağan Destanı'nda kullanılmaktadır. Her iki öğe de kozmik evlilikte kullanılan öğeler olup tanrısallığı temsil etmektedir (Taş, 2017: 135).

Kozmolojik açıdan dinî tezahürleri ile kutsallığa işaret eden kurt ve ışık motifleri sayesinde olağan dışı soy silsilesi Cengiz Han'ın dayandığı aile ağacının kut taşıyıcısı olduğuna dair meşru kanıtlar olarak verilmek istenmiştir. Özellikle gökyüzü ile olan bağlantılar pek çok Türk destanında olduğu gibi Türkleşmiş Moğollar olarak kabul gören Cengiz Han soyunun dayanağında da kendisine yer bulur. Yalnız Cengiz Han'ın soy silsilesinde değil pek çok Türk destanında göksel varlıklardan hamile kalmak ya da onlardan peyda olmuş kişilerle evlenmek söz konusudur. Burada asıl üzerinde durulması gereken konu kozmik hamilelikten ziyade baba figürünün gerçekte olmaması ve bir baba figürüne ihtiyaç duyulmadan hamile kalınmasıdır. Doğal yaşam koşulları açısından insanın var oluşuna ters olan bu durum doğaüstü nitelikler ile karıştırılarak verildiğinde ilahi kudretin tecellisi neticesinde kutlu soya işaret eder. Bu soydan peyda olan kişilerde de aynı kutsiyet görülmekle birlikte özellikle halkına önder olma vasfının kan yolu ile tecelli ettiği görülür.

Orta Asya'da yaşayan Türklerin en çok iletişimde bulundukları devlet olan Çin'in tarihî kayıtlarında yalnızca Türkler ile yapmış oldukları ticari faaliyetler ve savaşlar yer almaz, aynı zamanda Türk kültürü hakkında da bilgilere ulaşılır. Kültürel aktarımların kayda geçirilmesi sayesinde eski Türk dinî inanışı ve halk kültürü açısından mühim detaylara ulaşmak elimizde

var olan özellikle edebî kayıtların anlamlandırılmasını, desteklenmesini sağlar. Bu minvalde Çin vakanüvislerinin çeşitli Türk destan, hikâye ve dinî tutumlarını kaydettikleri belgeler edebî ürünlerden destanlarda yer alan olayların benzerlerinin öteden beri farklı şekillerde yansımasının tespiti açısından kaynak teşkil eder. Babasız doğum motifi pek çok destan ve halk hikâyesinde kendine yer bulurken bunlardan biri de yine Çin belgelerinde kayda geçmiş olan anlatımdır.

> Çin vakanüvisleri tarafından tespit edilen efsane, miladın ikinci asrında Hunların yerini işgal eden Siyanpi sülalesinin menşeine dair rivayettir: Moloheu namında bir Siyanpi Tatarı üç sene müddetle Cenubi Hunların ordusu içinde bulundu. Bu uzun ayrılma esnasında memlekette kalmış olan karısı dünyaya bir çocuk getirerek adını Tan-şe-hoay koydu. Moloheu avdet ettiği zaman evinde böyle bir çocuk bulmaktan hayretlere düştü. İlk hareketi bu çocuğu validesiyle beraber öldürmeğe kalkmak oldu. Kadın bu gibi ahvalde Tataristan'da çok kere istimal edilen bir hileye müracaatta muztar kaldı. Bu hile ise kadını masum göstererek çocuğun doğumunu harika karışık bir şekle sokar. Kadın, bir gün şiddetli gök gürültüsünden korkarak gözlerini semaya kaldırınca ağzına bir dolu tanesi düştüğünü, bunu yuttuğunu, sonra gebe kalarak on ayda bu çocuğu dünyaya getirdiğini anlattı. Bu yalan sayesinde hayatını kurtardı (İnan, 1968: 192)**.**

Bu hikâyedeki babasız doğumun dayanağı erkek figüründen uzak bir şekilde bir şekilde gerçekleşmiştir. Hikâyede olağan dışı bir biçimde hamile kalan kadın, dolu tanesi vasıtasıyla hamile kaldığını iddia ederek aslında babasız doğum hadisesinde sıkça karşılaşılan bir duruma dikkat çeker; bu da bir nesnenin yutulması suretiyle hamile kalınmasıdır. Kozmik hamileliğe bir örnek sayılabilecek olan bu gebelikte kadının gökyüzünden düşen bir dolu tanesi vasıtasıyla çocuk dünyaya getirmesi göksel kudretin yeryüzüne tecelli ettiğine, bu tecellinin de kadın bedeni aracılığıyla cismanileştiğine dair inancın yansımasıdır. Kadının olağan dışı hamileliğine göksel bir nitelik yükleyerek normalde mümkün olmayacak hamileliğe inandırıcı bir boyut kazandırılır.

İnsanın doğal yollardan çoğalması haricinde tahayyül edilen kozmik hamilelik ya da bir nesnenin yutulması sayesinde gebe kalınması hadisesi pek çok hikâye ve destanda kendine yer bulur. Bu olağan dışı hamilelik vakaları arasında özellikle bir nesnenin yutulması o nesnenin görünen niteliğinin çok ötesinde ilahi bir kudretle bezeli, ancak kerameti sonradan anlaşılacak vasıflar içermesi durumu edebiyatta sözlü ürünlere yansıyan düşünce ve inanç biçimleridir. Yutulan nesnenin mucizevi niteliği, kutlu soyun oluşumu için bir vasıta rolündedir. Abdülkadir İnan'ın eserinde normal dışı hamileliğe bir başka örnek de Altay Türklerinden alınmıştır, buna göre;

> Savaştan kaçan bir kız ormanda yalnız dolaşır ve sonunda kalabalık bir halka denk gelir. Orada bir erkekle evlenir ancak kız hamiledir. Bunun üzerine halk durumu kıza sorduklarında kız: "Ben ana babamdan ayrılıp kaldıktan sonra yiyecek yemek bulamadan yürüdüğümde ulu (dehşetli) fırtınalı yağmur yağmıştı. O yağmur geçtikten sonra önümde bir buz (dolu) gördüm. O doluyu alıp kırdığımda içinde iki tane buğday buldum. Onları yedikten sonra derhâl karnımda iki çocuk peyda oldu." demiş (İnan, 1968: 192).

Altay Türklerinden alınan bu örnekte de yine bir nesnenin yutulması suretiyle hamile kalmak söz konusudur. Benzer şekilde Nogay destanlarından Edige Destanı'nda da olağan dışı hamilelik yer almaktadır. Edige Destanı'nda soy silsilesinin nasıl geliştiğine dair verilen bilgilerde en başta babasız doğum hadisesi yaşanmaktadır. Buna göre, bir çoban sürüsünü otlatırken yolda bir kurukafa bulur ve bu kurukafanın alnında yazan yazıyı okuma bilen birine okutur. Kurukafanın alnında "ölmeden önce bin adam öldürdüm, öldükten sonra da kırk adam öldüreceğim" (ND, 2014: 91) yazdığını öğrenince bu yazıdan şüphelenir ve kurukafayı ezerek toz hâline getirip bir bezinin içerisine koyar, evde saklar. Çobanın kızı babasının evde olmadığı bir gün bu bezde ne olduğunu merak edip açar ve un görünümündeki tozun içine parmağını bandırıp tadına bakar. Ancak un olmadığını anlayınca tekrar yerine koysa da hamile kalır ve dokuz ayın sonunda rüya yorumlama yeteneğine sahip olan bir erkek çocuk doğurur. Destanın bu kısımları göz önüne alınırsa hem bir nesnenin yutulması suretiyle hamile kalma hadisesinin hem de babasız doğum mitinin yansımasını görmek mümkündür. Edige Destanı'nda babasız doğum hadisesi bir nesnenin yutulması ile mümkün hâle gelir. Çoban kızının, kurukafa tozundan bir parça yutup hamile kaldığının anlatıldığı kısımlar destan metninde şu şekilde geçmektedir:

> Koyşı koyunların bakpaga ketgende, koyşıdıñ kızı şiberekti şeşip karaydı. Karasa ak un. Kız tili men yalap karaytta yutadı. Demdum yok. Bolsa da kız sol unnan avır ayaklı boladı, zamanı yetip kızdan bir ul bala tuvadı. Ol da tez ösip asıl boladı. Munun Barkaya dep ataydılar.
>
> Çoban koyunlarını gütmeye gittiğinde, çobanın kızı çaputu açıp bakar baksa beyaz un. Kız, diliyle unu yalayıp, yutar. Tadı tuzu yoktur. Yine de kız bu undan dolayı hamile kalır. Vaktinde kızdan erkek çocuk doğar. Çocuk da tez yetişip büyür. Bunun adını Barkaya koyarlar (ND, 2014: 91).

Babasız doğum ya da bir nesnenin yutulması ile hamile kalınmasında dile getirilmek istenen buradaki olağanüstülük vasıtasıyla doğacak olan çocuğun da olağanüstü vasıflara sahip olacağına dair vurgudur. Bir sonraki adımın habercisi niteliğinde düşünüldüğünde baba figürüne ihtiyaç olmadan dünyaya gelmek demek Tanrı'nın bir mucizesidir yani Tanrı dokunuşudur ki bu da dünyaya gelecek çocuğun kutlu bir insan olduğuna dikkat çekmek içindir. Kutlu bir insanın dünyaya gelmesiyle özellikle destanlarda yer alan bu olayda çocuğun içine

doğduğu toplumun kaosta olması ve o topuma bir düzen gerekmesi sebebiyle bunu sağlayacak kişinin de ancak ilahi destekleyiciler vasıtasıyla gerçekleştirebileceği yönündeki inançtır. Edige Destanı'nda baba figürü olmadan dünyaya gelen Barkaya adlı çocuk rüya yorumlama yeteneğine mazhar olur. Bu noktada dikkat edilmesi gereken bir nokta şudur ki çobanın kurukafayı bulduğunda bu kurukafanın alnında yazan ve ileride yapacaklarına dair işaret ettiği kehanetin doğacak olan Barkaya tarafından gerçekleştirilmiş olmasıdır. Ölmeden önce bin adam öldürdüğünü söyleyen bu şahıs, öldükten sonra da kırk adam öldüreceği konusunda kehanette bulunur. Ölmüş birinin artık dünya ile herhangi bir iletişimde bulunması imkânsızken bunun mümkün olabilmesi adına bir başka bedende ruhunun yeniden tezahür edeceğini alnındaki yazıda yer alan kahaneti vasıtasıyla bildirir. Bedenin değişmesi, ancak ruhun ölümsüzlüğü mevzusu eski Türk inanç sisteminde şamanlar için geçerli olan durumlara işaret eder. İlk şamandan bu yana aynı ruh farklı bedenlerde yeryüzünde dolaşır ve aynı mistik kudretin devamı bu şekilde sağlanır. Dolayısıyla Edige Destanı'nda da yer alan ruh geçişi vasıtası için babasız bir doğumun gerçekleşmesindeki maksat doğacak olan kişinin Tanrı'nın isteği olması ve şaman ruhunun devamına işaret eder.

Nitekim Türk inanç sisteminde ve kültür geleneğinde kendine sıklıkla yer bulan babasız doğum ya da bir nesnenin yutulması suretiyle hamile kalınması Tanrı ile insan arasında kutsala açılan bir yol gibi görülür. Tanrı'nın yeryüzünde çaresiz kalan kullarının sıkıntısını giderecek bir kutlu kişinin varlığı için yine Tanrı tarafından ilahi kudret neticesinde dünyaya gelen kahraman sorunların çözümü için yeryüzü görevini üstlenir.

4.4.2. Şaman Tipi

Türk destan ve hikâyelerinde ruh göçüşü ile yeniden yeryüzüne inme düşüncesi ruhun ölümsüz olduğu ancak bedenin geçiciliği inancıyla örtüşür. Tanrı'nın yeryüzünde bir süreliğine var ettiği kulların bedenleri bu dünyadan ayrılsa da ruhları ölümsüzdür. Bu inancın yansımalarını atalara saygı, atalar kültü gibi dinî inanışlarda görmek mümkündür. Geçmiş atalara saygıyı içeren atalar kültü haricinde ruhun ölümsüzlüğüne eşlik eden bedenin yeniden dirileceği düşüncesi de kurganlara gömülen bedenlerin eşyalarıyla birlikte defnedilmesi ritüelinde yer alır. Nitekim destanlar açısından ele alındığında ruhun ölümsüzlüğü konusunda, bedene bürünerek dünyada varlık gösteren ruhlardan bazılarının devirdaim esasına dayalı bir şekilde bedenin ölümünün ardından yeni bedende tekrar hayata geldiği inancı hâkimdir. Ruhun sonsuzluğu ve her seferinde yeniden bedenlenmesi hususu her ruh için değil özellikle şaman

kişilerin ruhları için geçerlidir. Şamanın vefatı yalnızca bedeninin uykuya dalması olup ruhunun yeni bir bedende aynı ilahi kudret ve aynı bilgi birikimiyle yeniden hayata geleceği inancını içerir. Ruhun yeryüzünde cismanileşmesi beden ile mümkündür ve bu ihtiyaç dâhilinde şaman ruhu devridaim ederek her seferinde bir bedende belirir. Bu durum bir nevi kıyafet değiştirmek gibi algılanır ve şamanın Tanrı ile insanlar arasındaki köprü vazifesinin kesilmeden devam ettiğine dair inancı sürekli kılar.

Nogay destanları içinde ruhun bir başka bedende yeniden canlanması hadisesine Edige Destanı'nda rastlanır. Bu destanda şaman olarak dünyaya gelecek olan kişinin öncelikle ilahi bir dokunuşla olağan dışı yapısına dikkat çekilerek doğacak kişinin sıradan insanlardan ayrışması adına onun dünyaya gelişi için bir takım gerçeküstülükle karıştırılmış hikâye anlatılır. Bir nesnenin yutulması suretiyle babasız bir şekilde dünyaya gelen Barkaya'nın ileride göstereceği çeşitli kerametler onun doğumdan itibaren olağan dışı bir kişi olduğuna dair işarettir. Babasız doğum ile dünyaya gelen Barkaya'nın tek olağanüstülüğü bununla sınırlı kalmayıp ilerleyen aşamalarda kendisinde zuhur eden hâller onun şaman özelliklerinde bir insan olduğunun anlaşılmasını sağlar.

Çoban kızının bakireyken hamile kalmasıyla doğum gerçekleştirerek Barkaya adlı çocuğu dünyaya getirmesi konusuna bir önceki başlıkta teferruatlı bilgi verilmiştir. Babasız doğumdan bahis kutsiyet özelliklerinin destan kahramanına yüklenebilmesini sağlamak için seçilmiş bir yoldur. Bu noktada hem çoban kızının masumiyeti ve bir olağanüstülükle hamile kalması kadının kutsal yönünü simgelemiş, hem de Barkaya adlı kahramanın olağan dışı doğumu onu sıradan insanlardan ayırarak olağanüstü bir özelliğe büründürmüştür. Barkaya'nın sıradan insanlardan ayrılan diğer özelliği ise destan metninde ayrıntı verilmeden bahsedilmiş olmasına karşın "tez yetişip büyümesi"dir. Destan metinlerinde kahraman olacak kişilerin ortak bir özelliği de doğumlarından itibaren oldukça süratli bir gelişim gösteren kahramanların, bebeklikten hızlıca kurtulup birden çocukluğa ve hatta bazen ergenlik çağına ulaşmalarıdır. Buna en güzel örnek Oğuz Kağan'ın tez yetişip büyümesidir. Normal insanlara oranla hiç görülmemiş bir şekilde hızlıca büyüyüp gelişen çocuk neredeyse doğumunun hemen ardından konuşup yürümeye ve süratle ergenliğe geçiş sağlar. Bu hızlı gelişim dönemi olağan dışı bir durum olmakla birlikte destan kahramanının sıradan insan vasfından sıyrılmasına yardım eder. Bu durum bir nevi merkezi tipin kahraman olarak girişeceği maceraya hazırlık aşamasıdır ve o aşamaya ulaşmanın zorunluluğu adeta kahramana zaman atlatır.

Edige Destanı'nda yer alan ilk kutlu soya mensup kişi olan Barkaya'nın olağan dışı doğumu, hızlıca büyümesi haricinde dikkat çeken en önemli yönü onun şaman özellikleri göstermesidir. Barkaya'nın rüya yorumlama, yani gaipten haber verme yeteneğinde görmekteyiz. Kurukafa canlı bir yapıya sahip olmamasına karşın alnındaki yazı ile yaşayanlarla konuşmakta, hem geçmişi hakkında bilgi vermekte, hem de gelecekte olacakları söylemektedir. Kurukafanın alnındaki yazı vasıtasıyla gelecekten haber vermesi ile Barkaya'nın rüyaları yorumlayarak olacakları öngörmesi arasında destan metni içerisinde bir bağlantı olduğu anlaşılır. Rüya yorumlama yeteneğine sahip olarak dünyaya gelen Barkaya'nın bu hüneri şamanların gaipten haber verme ve rüya yorumlama yeteneğini düşündürür. Geleceğin çeşitli yollarla şamana vakıf olması gibi destan kahramanlarının da bu yönünün olabilmesi onların kutsalla olan bağına işaret eder. Kanında kut bulunan kişinin çoğunlukla bu yönü ile sıradan insanlardan ayrılması gibi diğer başka özellikle de toplumdan ayrıştığı görülür. Bu özelliklerin bir kısmı da şaman niteliklerinden kaynaklanarak ilahi sistem ile yakınlık kurabilen kahramanın olağan dışılığına yapılacak vurguyu arttırır. Barkaya'nın hükümdarın rüyasını yorumlamasının ardından bu yorumun gerçeğe dönüşmesi esnasında kırk kişinin ölümü Barkaya'nın doğumuna vesile olan kurukafanın alnında yazan öldükten sonra da kırk adam öldüreceğine dair kehanetinin gerçeğe dönüşmesidir. Bu durum kurukafanın, diğer bir değişle şaman ruhunun yeniden beden bulmasını, ruhun tenasüh etmesini düşündürür. Destanda ülkenin hükümdarı düşünde kırk köpeğin iki kola ayrılıp kendisini sağ ve sol tarafından çekiştirdiklerini ve atından düşürüp parçalamak istediklerini görür. Han, bu düşünü yorumlatmak istediyse de kimse yorumlayamaz. Bunun üzerine, memleketin dört bir yanına haber salınarak rüyayı yorumlayacak kişi aranır. Barkaya gelip Han'ın düşünü yorumlar. Buna göre;

> Barkaya aytadı haga; "Seniñ kırk vezirin bar. Sok kırk vezirin eki blinip, yırmısar bölüinip yırmasar bolup, seniñ hatınıñ man bilişip, hatınıña seni öltirip, seni taktan tüsirip, başka han salayak boladılar. Yırma vezirin senin ornıña bir adamdı salayak boladı, ana yırması başka adamdı."
>
> Barka hana der; "Senin kırk vezirin var. Bu kırk vezirin yirmişer yirmişer ikiye bölünüp senin hanımınla iş birliği yaparak hanımına seni öldürerek, seni tahttan indirecekler ve başka bir han getirecekler. Yirmi vezirin senin yerine bir adamı koymak isteyecekler" (ND, 2014:91)

Han, Barkaya'nın bu yorumuna inanmayıp öfkelenir. Bunun üzerine Barkaya, Han'a gözcü koyup bundan sonra olacakları takip ettirmesini önerir. İçine şüphe düşen Han, gözcü koyar ve gerçekten Barkaya'nın dediği gibi hanımı ile kırık vezirinin işbirliği yaptığını ve onu tahttan indirmek için uğraştıklarını anlayınca kırk vezirini de idam ettirir. Bu kırk kişinin ölümü kurukafanın alnında yazan "öldükten sonra da kırk adam öldüreceğim" sözünün

karşılığıdır. Bu gelişmeler üzerine Han, Barkaya'yı vezir yapmak istediyse de Barkaya teklifi reddederek ormanda yaşamaya devam eder. Saçı, sakalı uzayıp göğsünü kapatan, vücudu tüylerle kaplanan Barkaya'ya halk, Dede Saçlı Aziz lakabını takar.

Barkaya'nın rüya yorumlama yeteneği ile kurukafanın alnında yazdığı gibi kırk kişiyi öldürtmesi ve halkın onu kutlu bir kişi sayarak Dede Saçlı Aziz adıyla anması, onun sıradan insanlardan ayrışan yönleridir. Eski Türklerde "aziz" lakabını taşıyanlar dinî yönüyle ön planda olan kişilerdir. Halkın Barkaya'yı ismiyle değil de dinî bir kutsiyet atfettikleri anlaşılan "dede" ve "aziz" adlarının bileşkesi bir lakap olarak Barkaya için anmaları, onun kutsalla olan bağlantısını göstermektedir. Babasız doğum hadisesi içeren pek çok destanın aksine bu destanda yutulan nesnenin kurukafa tozu olması ve bu tesirle hamile kalınması dikkat çekicidir. Yutulan nesnedeki farklılığın sebebi diğer destanlardaki gibi doğaya ait unsurlar vasıtasıyla değil de bir insan ölüsünün parçasıyla hamile kalınmasıdır. Her ne kadar babasız hamilelik kutsiyet içeriyorsa da bu noktada bir başka kutsiyet işaret edilmektedir ve o da insanın kemiklerden tekrar dirilebileceği inancıdır. Bu noktada kurukafanın, alnındaki yazı aracılığıyla bir kehanette bulunduğu ve bu kehaneti gerçekleştirmek için de yeniden dirildiği düşünülebilir. Eğer öyleyse kemiklerden dirilerek yeniden bedene kavuşma durumu söz konusu olup bu da eski Türk inancındaki şamanların yeniden doğuşunu hatıra getirmektedir. Destanda geçen kurukafa, bir bakıma destan karakterleri ile alnındaki yazı vesilesiyle konuşmakta ve gelecekte olacakları şimdiden öngörmektedir. Şamanların yeniden doğuşu, ruhlarının ölümsüz oluşu, ölüler ile dirilerin irtibat kurabilmesi ve insanın doğa ile iletişim içinde olması mitolojik inanç sistemine sahip toplumlarda sıklıkla karşılaşılan durumlardır. Şamanizme göre günümüzde cansız olarak nitelediğimiz nesnelerin bile bir canı vardır ve canlı olan her şey birbiriyle iletişim hâlinde olabilmektedir. "Miti, yaşayan bir şey olarak kabul eden toplumların insanı, "şifreli" ve gizemli olmasına karşın "açık" bir dünyada yaşar. Dünya insanla "konuşur", bu dili anlamak için de mitleri bilmek ve simgeleri çözmek yeterlidir" (Eliade, 1993: 181).

Burada da kurukafa miti ile bir simgecilik, bir bakıma dünyanın insanla iletişim hâline geçmesi söz konusudur. Kurukafa, ölü bir bedene ait olmakla cansızken, sanki canlıymışçasına bundan sonrası için de yapacaklarından haber vermektedir. O hâlde şu anki düşüncemizle cansız olarak nitelediğimiz kurukafa Şamanist öğretiye göre, dünya üzerinde hâlen var olmakla canlıdır ve serüvenine devam edebilmektedir. Kurukafanın canlanması, yeni bir bedene bürünüp kırk kişiyi öldürmesi de yeniden doğuş miti ile ilişkilendirilebilir.

Bu durumda şamanlık mertebesi akla gelmekle birlikte TDK'nın vermiş olduğu tanımlamadan hareket ederek şamanın görevlerinin neler olduğuna bakmak faydalı olacaktır: "Şamanlıkta gelecekten haber vereme, büyü yapma vb görevleri olan, ruhlarla ilişki kurarak hastalıkları iyileştirdiğine inanılan din adamı, kam" (Türkçe Sözlük, 2005: 1846). Şamanın görevlerinden biri olan gelecekten haber verme vazifesini destan metninde yerine getiren iki unsur vardır: Bunlar, kurukafa ve Barkaya'nın rüya yorumculuğudur. Dolayısıyla şamanın ne olduğunu anlamak destan içinde Barkaya'nın kimliğinin tespiti için gerekli bir husustur. Bu bağlamda öncelikle şaman inancının ne olduğuna değinmek yerinde olacaktır. Türk tarihî açısından inanç sistemine bakıldığında tarihte bilinen ilk Türk devleti olan Hunların inanç sistemi içerisinde Şamanizm etkileri görülmektedir. "Hunlar, M.Ö. 4000 yılından itibaren izlenen Türk kültürünün inancı olan Kök Tengri/Gök Tanrı dinî/Şamanizmi benimsemişlerdir. En büyük tanrıları Kök Tengri/Gök Tanrı'dı" (Günay, 2012: 110). Tarihte bilinen ilk Türk devleti olan Hunların inanç sistemini oluşturan Şamanizm daha sonra kurulacak olan Türk devletlerine aktarılarak devam etmiş kökleri çok eskilere dayanan bir dinî anlayıştır.

Gök Tanrı inanç sistemi içerisinde Tanrı ile insan haberleşmesini sağlayan, ondan yardım dileyen ve ondan aldığı güç sayesinde olumsuzlukların aşılmasında yaşadığı topluma dinî önderlik ederek yardım eden kişi şamandır. Gök Tanrı dinine dair bilgilerimiz yazılı kaynakların azlığı nedeniyle detaylandırılamıyor olsa da Türklerin İslamiyet'i benimseyene kadarki inanç sisteminin temelini oluşturması bakımından ve İslamiyet sonrası, önceki dinin sonraki dine uyarlanması ya da ondan bağımsız devam eden uygulamaların tespit edilebiliyor olması bizlere eski inanç sistemi hakkında bilgiler sunabilmektedir. Gök Tanrı, gökyüzünü ve yeryüzünü bir büyük küme kabul edersek bunun içinde ve yeryüzünü küçük küme olarak ele aldığımızda ise gökte bulunmakla Tanrı ile insan arasındaki kutsal bağı kuracak kişi Şaman'dır.

> XVIII. yüzyıldan bu yana İç Avrasya Türk dinine dair, önce gezginler sonra antropologlarca sağlanmış çok sayıda değerli betimleme vardır. Bu betimlemeler bize Türk şamanlarının icralarıyla ilgili birinci elden bilgi verir. Şamanlar davullarıyla transa geçen, geleceği gören ve hastalarının kötü bir ruh tarafından kaçırılan ruhlarını geri getirdikleri doğaüstü bir yolculukla onları iyileştiren dinî uzmanlardır (Baldick, 2011: 18).

Şamanın kutsal yönünün yeryüzü temsilcisi olması, Tanrı ile insan arasında elçi görevinde bulunması onu inanç sisteminin vazgeçilmez icracısı yapar. Şamanın görevi kutsalla bağı kurmak, Tanrı'dan ve iyi ruhlardan yardım dileyerek kötülüklerden korunmak,

kötü ruhların eziyetlerinden toplumu ve insanları kurtarmaktır. O bu görevleri ilahi sistemde gerçekleştirdiği yolculuk ile yapar ve güzergâhı üzerinde iyi ve kötü varlıklarla karşılaşır. Onun seyahati yeryüzünden gökyüzüne olmakla sınırlı kalmayıp aynı zamanda yer altına ve yeryüzünün çeşitli kısımlarına olmak üzere dikeyde ve yatayda seyreder. Üstlendiği görevleri yerine getirmekle şaman, toplumun refah ve sağlığının korunmasına katkı sunar.

> Şamanın bütün diğer görevleri ile beraber esas misyonu, toplumu gizli bilgilerle tanıştırmak ve makro-kozmosla mikro-kozmos arasındaki dengeyi korumaktır. Bunun yanı sıra Şamanın diğer işlevleri de vardır: 1- Hastaları iyileştirmek, 2- Ölmüş adamın ruhunu öteki dünyaya götürmek, 3- Kısırlığı tedavi etmek, 4- Avın bol olmasını sağlamak, 5- Fal bakarak gelecekten haber vermek, 6- Evi kötü ruhlardan temizlemek, 7- Kurban sunmak (Kurban ritlerinin en önemlisi Bay Ülgen'e ve Erlik Han'a sunulan kurbanlardır.) gibi bazı dinsel törenleri icra etmek. 8- Mevsim ritüellerini (mesela ısıah ritüeli, son bahar ritüeli vs_.) düzenlemek, 9- Sığırlara ve atlara zarar veren ruhları kovmak 10- Kayıp şeylerden haber vermek vs. (Bayat, 2006: 23).

Toplumsal açıdan on ayrı görevi olan şaman bu vazifeleri icra ederken, zor durumda olan kişi ya da toplumu o zorluktan kolaylığa eriştiren bir vasıta işlevini üstlenir. Nitekim şaman, Tanrı ile insan arasındaki bağı kuran, onunla konuşan, ona dilekleri ileten ve ondan cevap alan yapısı sayesinde kutsal bir kişilik olarak tanınır. Şaman bu görevi icra ederken üzerine giydiği kıyafet, eline aldığı at başlı sopa ve davul ile bir çeşit trans hâline geçerek öte âlemle iletişim kurar. Şamanın görevleri ve bu görevlerin önemi haricinde bir de vazifenin icra edilişi vardır ki bu noktada incelemeye tabi tutulan Edige Destanı'ndaki kurukafa ile bağıntılı olarak dikkat çeken husus şaman kıyafeti olan "manyak"ın üstündeki iskelet formu hâlinde sıralanmış demirlerdir.

> Bu madensel nesnelerin "canı" vardır; paslanmazlar. "Kollar boyunca, kol kemiklerini temsil eden çubuklar (tabıtala) dizilmiştir. Göğsün yan taraflarına, kaburgaları temsil eden yapracıklar (oygos timir) dikilmiştir. Biraz yukarıda, büyük yuvarlak plakalar kadının göğüslerini, karaciğeri, yüreği ve öteki iç organları temsil eder. Çoğu kez giysiye kutsal hayvan ve kuş figürleri de dikilir. Ayrıca, içinde bir insan figürüyle küçük bir kayık biçiminde madenden küçük bir "amagat" ("deliliğin ruhu") de asılı. (Eliade, 1999: 179).

Şaman kıyafetinde vücut uzuvları boyunca iskelet sistemini temsil eden metal parçalar ile aslında ritüel sırasında trans hâlindeki şaman bir bakıma ölüdür, yani bu dünyanın insanı değildir, vücudu etten arınıp iskeleti kalmıştır, öte aleme geçiş yapmıştır; ancak gerçekten ölmez ve dirilmez, bunun yerine trans hâlinden çıktığında bu dünyaya geçiş yapar. Böylece şaman fiziken olmasa da ruhen bir bakıma ölüp dirilir.

> Ölüp dirilme, Şaman olmanın ana teması, ana hattıdır. Şaman psikolojisini öğrenmek için Şaman olma sürecinde ölüp dirilmenin nasıl gerçekleştiğini bilmek önemlidir. Hiçbir Şaman, ikinci kez doğmadan Şaman olamaz. Hatta bazı Şamanların üçüncü kez doğduğu veya doğacağı söylenmektedir (Bayat, 2006: 50).

Şamanın şamanlığa geçiş sırasında da ölmesi ve dirilmesi gerekir. Yani sıradan insanın vücudundan arınıp ruhani kudret sahibi bir kişiliğe bürünürken ölmesi ve yeniden doğması şarttır. Bu süreç oldukça değişik bir biçimde gerçekleşirken öte âlemin varlıkları tarafından icra edilerek şaman olacak kişinin etleri vücuttan ayrılır ve yalnız kemikleri bırakılıp ardından yeniden bu etler vücuda yapıştırılır. Bütün bu aşamalardan sonra kişi nihayetinde şaman olur.

> Mevcut Şaman efsaneleri, deyimleri ve inanışlarından yola çıkarak yeniden kurulma sürecini şu şekilde gruplaştırmak mümkündür: 1 - Şaman, fiziki ölümden sonra ikinci kez yeniden doğar ve ruhlardan terbiye alır. 2- Ruhlar Şamanı yedi, dokuz veya doksan dokuz kısma parçalayıp etini· kemikten ayırır, başını kesip bir ağaca geçirirler. Sonra etini bir yere toplayıp ağız sularıyla kemiğe yapıştırırlar ve başı bedenin üzerine koymak suretiyle yeniden diriltirler. 3- Ruhlar vergi almış adamı kazana koyup kaynatır, etini kemikten ayırıp yerler. Sonra kemiklere yeni et yapıştırıp onu diriltirler.4 Bütün bunların özünde Şamanlığın ölüp dirilme düşüncesi vardır (Bayat, 2006: 53).

Etlerin kemikten ayrılması ile şaman tamamen ölür; ancak bu etler öte varlıklar tarafından yapıştırılınca şaman yeniden dirilir. Bu ölüp dirilme ritüelinde dikkat çeken ve aslında sabit olarak kalan kısım iskelettir. İskelet vücut bütünlüğünün korunması için, kafatası ise zihni bilincin korunması açısından dokunulmayan, başka bir şekle büründürülmeyen kısımlar olarak kalır. Nogay destanları incelenirken ele alınan Edige Destanı'nda çoban kızının hamile kaldığı kafatası tam da bu noktada devreye girmektedir. Burada kurukafa bütün olarak karşımıza çıkar ve onun tozunun yutulması ile zihni kapasite şaman olacak bir sonraki kişiye aktarılır.

Şaman kıyafeti olan manyak üzerinde iskelet formunda dizilmiş demirler bulunması bozulmayan bir yapıyı anlatmak açısından önemlidir. Bu demirden kemikler ölüp dirilme ritüelinde kullanılan asli unsur temsil eder. Buna ilave olarak kurukafa ise ilk şamandan bu güne gelen asli öğretinin değişmez temsilcisi olarak Edige Destanı'nın metninde yerini alır. İlkel kabilelerden bu yana pek çok medeniyette kurukafa zihinsel kapasitenin kutsiyeti açısından ayrı bir öneme sahiptir. Ruhun evi nasıl ki bedense aklın evi de kafadır. Bu bağlamda akıl gücü kafatası ile eşdeğer olup bilginin merkezi olarak kabul görür. "Bedene hükmeden akıl ve zekânın mekânı olan aynı zamanda "avcı toplumların tapınma objesi olan

kafatası, "kurukafa" ata kültünün koruması altındaki yaşamsal özün, ölüm ve tükenişe karşı sonsuz enerji kaynağını sembolize eder" (Şenocak, 2016: 245).

Ata ruhlarına tapınmanın dünyevi görüntüsü olarak kafatasının kullanımı eski ve kadim bilginin devamlılığını sembolize etmesi açısından önemlidir. Aklı olmayan kişinin bedenini doğru yönetme gücü olmadığından ve aklın merkezinin de kafatası olması sebebiyle vücudun bu bölümü inanç sistemleri açısından önemli bir uzuv olarak tayin edilir. Tüm düşüncelerin kafanın içinde var olması bilginin merkezini de vücudun bu parçasına aksettirerek parça bütün ilişkisiyle bağlantılı bir şekilde kafatası ile bilgi eşleştirilir. Bilginin merkezi olan kafatasına sahip olunduğunda kafatasının ait olduğu kişinin birikimlerine de sahip olunabileceği inancı bu iskelet parçasının kutsal sayılmasına yol açar. Vücudun iradesini sağlayan kısmın baş bölgesi olduğunu idrak eden insan için yaşarken başını korumak ne kadar önemliyse öldükten sonrası için de bunu kutsal simge hâline getiren inançlar açısından kafatasının önemi aynı şekilde devam eder.

> Birçok Asya ve Avrupa efsanelerinde (insanın göğü ve semavi kubbesi şeklinde) yorumlanan kafatası, insan ve hayvan kutsallığı olan bir organ şeklinde benimsenmiş ve sonuçta Kafatası Kültü'nün doğmasına neden olmuştur. Özellikle avcı toplumlarda yaygın bir tapınma objesi olan kafatası kesitinin librasyon denilen tanrılara içki sunma törenlerinde kullanılan kapların (kupaların) biçimlenmesini de etkilemiş bulunuyor (Ersoy, 2005: 217).

Tanrıların gökyüzünde olduğunu düşünen insan için kafatası da ölümlünün gökyüzü olup asli bilginin sahip olunduğu, saklandığı ve icraya geçildiği yerdir. Kurukafa sayesinde bir sonraki nesle bir öncekinin bilgi birikimini manevi anlamda ileterek devam ettirdiği düşünülür. Türklerin zaman içinde bağlandığı inanç sistemlerine bakıldığında, hem Şamanizm'de hem de daha sonra İslamiyet'in kabulü ile Kuran-ı Kerim'de yer alan bilgiler ışığında yeniden dirilmenin mümkün olduğu inancı yer almaktadır. Nogay Türklerinin Müslümanlığa geçişinden sonra dahi devam eden ve birbiri içine geçmiş olarak da düşünebileceğimiz eki inanç içinde yer alan yeniden diriliş düşüncesinin varlığını sürdürdüğü görülür. Nitekim Edige Destanı, Nogayların İslami dönemine denk geliyor olsa da Şamanist öğelerin varlığı her iki din içindeki yeniden doğuş hadisesini hatıra getirmektedir. Bu bağlamda hem eski Türk inancı olarak Şamanizim'de hem de İslamiyet'te yer alan yeniden dirilmek düşüncesi belirli noktalarda kesişir. İnsanın kemiklerinden dirilmesi inancı, Kur'an-ı Kerim'in Bakara Suresi 259. ayette belirtildiği üzere ancak Allah'ın izniyle mümkün olabilecektir:

> Yahut altı üstüne gelmiş (ıpıssız duran) bir şehre uğrayan kimseyi görmedin mi? O, "Allah, burayı ölümünden sonra nasıl diriltecek (acaba)?" demişti. Bunun üzerine, Allah onu öldürüp yüzyıl ölü bıraktı, sonra diriltti ve ona sordu: "Ne kadar (ölü) kaldın?" O, "Bir gün veya bir günden daha az kaldım" diye cevap verdi. Allah şöyle dedi: "Hayır, yüz sene kaldın. Böyle iken yiyeceğine ve içeceğine bak, henüz bozulmamış. Bir de eşeğine bak! (Böyle yapmamız) seni insanlara ibret belgesi kılmamız içindir. (Eşeğin) kemikler(in)e de bak, nasıl onları bir araya getiriyor, sonra onlara nasıl et giydiriyoruz?" Kendisine bütün bunlar apaçık belli olunca, şöyle dedi: "Şimdi, biliyorum ki; şüphesiz Allah'ın gücü her şeye hakkıyla yeter" (Karaman, 2014: 390).

Bakara Suresi'ndeki ayetler dikkate alındığında İslami açıdan Allah'ın dilerse canı olan varlıkların canını alabileceği ya da cansız varlıklara can verebileceği bu sayede de isterse ölüyü diriltebileceği anlatılmaktadır. Ölüp dirilme hem İslamiyet inancı hem de Şamanizm açısından varlığına inanılan bir hadisedir. İslamiyet'e geçen Türkler eski dinlerini tamamen geri planda bırakarak radikal bir dönüşüm yapmak yerine kademeli bir geçiş izlemekle eski ile yeni dinin kesişen noktaları birbirinin devamlılığını sağlamıştır. Nogay destanları da incelenirken bu din geçişinin keskin bir biçimde olmadığı anlaşılır. Nogaylar'ın Edige Han zamanında Müslüman olmaları onların Şamanizm'den getirdikleri ölüp dirime inancına ters düşmeyerek destan metni içinde kendine yer bulur.

Ölüp dirilme ritüelinden hareketle Edige Destanı'ndaki kurukafaya dönecek olursak, burada da bir çeşit yeniden doğuş, bir başka bedende yeniden var oluş söz konusudur. "Ruh inancı, doğal olarak öteki dünya inancını doğurmuştur. Ancak Şamanist Türkler, ölen Şamanın ruhunun başka bir Şamanda yeniden doğduğuna inandıkları için tenasüh anlayışına yer vermişlerdir" (Bayat, 2006: 146). Çobanın sürü otlatırken bulduğu kafatasının alnında yazan yazı ise bir çeşit gelecekten haber verme olarak değerlendirilmelidir. Burada kendisini bulan kişi ile iletişime geçen kafatası, ölmeden önce sürdürdüğü hayat hakkında bilgi vermenin dışında yeniden dirilip yapacaklarından da haber vermektedir. Anlaşılan o ki, kafatasının sahibi öldükten sonra başına gelecekleri bilmekte, bu dünya üzerinde yapacaklarının yok olmuş bedeni ile sınırlı olmadığının farkındadır. Aynı anlayış Türklerin hem şaman inancında hem de İslam inanç sistemi içinde kendisine yer bulur. Dinî önder olarak şaman kendi ölümünü ve öldükten sonra başına gelecekleri bilir. "Şamanların keramet yolu ile kendi ölümlerini de bilmeleri bu olgunun sonraki derviş menkıbelerinde ustalıkla kullanılmasına neden olmuştur" (Bayat, 2006: 164). Din değiştirmek ile Şamanizm'den İslamiyet'e geçen Türkler açısından en azından menkıbeler yolu ile de olsa eski inanç sistemlerini sürdürüyor oldukları anlaşılmaktadır.

Çoban kızının kafatası tozundan bir parça yutması sayesinde kafatasının hayattayken sahip olduğu ruh, çoban kızının doğurduğu Barkaya'da vücut bulur. Barkaya tıpkı şamanlarda olduğu gibi olağan dışı bir özellikle dünyaya gelmiş olup rüya yorumlayarak gelecekten haber vermektedir. Rüyasını yorumladığı Han'ın ilerleyen zamanda başına geleceklerden onu haberdar etmesiyle Barkaya, gizli olan gerçeği bilir ve bu gizemi çözerek vezirlerin Han'ı yok etmesini engeller. Han'ı öldürülmekten kurtarmasına karşın mükâfat olarak vezir olma teklifini reddeden Barkaya'nın ormanda yaşamını sürdürmesi ve halkın zaman içinde ona Dede Saçlı Aziz adını takması da onun kutsal yönüne işaret etmektedir. Edige Destanı'nda yeniden doğuş konusu ilk kutlu soy olan Barkaya'nın olağan dışı dünyaya gelişi ve ardından gösterdiği kerametlerle işlenir. Barkaya'nın kurukafa tozu vesilesiyle bakire bir anneden doğması, kurukafanın alnında yazan kehanetin Barkaya vesilesiyle gerçekleşmesi, şamanların gelecekten haber verme ve rüya yorumlama yeteneğinin Barkaya'da bulunması gibi hususlar onun aslında bir şaman olduğunu ortaya koyar. Bu çıkarımı destekleyecek bir diğer unsur ise halk tarafından Barkaya'ya Dede Saçlı Aziz lakabının verilmiş olmasıdır. Geçmiş bölümlerde Şamanizm üzerinde dururken bahsi geçen Baba Tukti Şaştı Aziz adlandırması eski şaman ruhunun bir tezahürüdür. Nitekim Barkaya şaman bir yaradılışla olağanüstü bir biçimde dünyaya gelerek kutlu soy silsilesinin başlangıcını oluşturur.

4.4.3. Peri Kızı Tipi

Türk destan geleneği incelendiğinde destan kahramanının olağan dışı varlıklarla birliktelik kurduğuna rastlanılır. Bunlar arasında en yaygın hâliyle merkezi kahramanının evlilik bağı ile kurduğu birlikte yer alan insan dışı varlıklar yer alır. Bu varlıklar arasında kuğu donuna girebilen çok güzel kızlar, sudan çıkan kızlar, ıssız bir yerde karşılaşılan olağan dış güzellikte kızlar yer alır. Bu kızların ortak özellikleri ise çok güzel, çok akıllı, çok becerikli ve muhakkak ilahi sistemle kurdukları bir bağın bulunuyor olmasıdır. Destan kahramanının bu gibi olağan dışı özelliklere haiz kızlarla kurduğu birliktelik hem kahramanı sıradan insanlardan ayırıp kahramana kutsallık atfeder hem de ondan peyda olacak kişilere de kutlu kan aktarımı sağlar. İlahi sembollerle nakşedilen bir kahraman dünyaya ait olduğu kadar öte âleme de ait olup varlığını meşrulaştırır.

4.4.3.1. Kuğu Kızı Tipi

Nogay destanları incelendiğinde olağan dışı evliliklerin yer aldığı bir destan dikkat çeker ki o da Edige Destanı'dır. Destandaki soy silsilesi babasız doğumla olağanüstü bir şekilde hamile kalan çoban kızı ile başlatılır ve ondan doğan Barkaya adlı çocuğun soy devamında da yine olağanüstü kadın tipleri görülmeye devam eder. Ormanda yaşayan Barkaya'nın olağan dışı hayat hikâyesi doğumu ve şaman kerametleriyle sınırlı kalmayıp evliliği de yine olağanüstü özellikler içermektedir. Bu evlilik bir kuğu kızı ile olmaktadır ve kuğu kızlarıyla evlilik pek çok destanda benzerine rastlanan biçimdedir. Kuğu kızı ile kurulan olağan dışı evlilik modeliyle eski Türklerin Gök Tanrı inancının bir yansıması verilmektedir. Bu sayede uçan bir varlık olan kuğu kızı vasıtasıyla göksel iletişim sağlandığına inanılmaktadır. Kuğu kızın aynı zamanda suya konduktan sonra insana dönüşmesi dolayısıyla da su kültüne dikkat çekilmektedir. Barkaya'nın Kuğu kızı ile olan evliliğine geçmeden önce bu olağanüstü evlilik şekliyle neyin anlatılmak istendiğinin ve bu durumun inançsal boyuttaki karşılığının ne olduğunun bilinmesi önemlidir.

> İnsanlara en yakın olan tanrılar "Yer su" ilahlarıdır. Bunlar Altay kabilelerinin oturduğu yerlerdeki coğrafi (dağ, sahra, nehir, çay) isimleri taşıyorlar: Altay Han, Abakan Ata, Bey, Katun gibi Yer su ilahlarıyla insanlar bilvasıta münasebette bulunabilirler. Semavi ve zulmet tanrılarıyla insanlar doğrudan doğruya münasebete giremezler. Bunlara müracaat için kudretli bir vasıta lazımdır. O vasıta da Kam (Şaman rahibi)dır (İnan, 1968: 391).

Şaman inancında kamların insan dışı varlıklarla ve öte âlemle iletişim kurabildiğine inanılır. Şamanist felsefeden hareketle Edige Destanı'nda yer alan kurukafanın hayattayken bir şaman olduğu ve onun ruhunun Barkaya'da yeniden beden bulduğu anlaşılır. Şu durumda Barkaya'nın bir öte âlem varlığı olan kişiyle münasebette bulunması da yine onun kutsi yönünü ortaya koyan ikinci bir dayanaktır. Barkaya'nın kuğu kız ile olan evliliğini daha iyi anlamak için yalnızca onun Şamanist yönünün mevcudiyeti konuya yeterli açıklamayı getirmeyecektir, aynı zamanda gök ile yer ilişkisinden hareketle su kültünü ve kuğu donuna bürünebilen göksel varlıkların inançsal boyutuna da değinmek yerinde olacaktır. "Yer-su kültü, Köktürk kitabelerinden anlaşıldığına göre, VIII. yüzyılda Türk İmparatorluğunda devletin resmi kültlerinden biri olmuştur. Bu kitabelerde yer-su tıpkı bu günkü Şamanistlerde olduğu gibi, yan yana zikredilmiştir" (İnan, 1968: 491).

Türk kültürü ve eski dinî inanışının bir devamı olarak kuğu kızları ya da su perileri genelde ormanda ya da su kenarında yalnız dolaşan erkeklere görünen ve kendileriyle

evelenen bu erkeklere olağanüstü çocuklar doğuran varlıklar olarak sözlü kültür içindeki anlatımlarda yer alırlar. Burada dikkat edilmesi gereken bir diğer husus ise bu varlıkların su ile olan ilişkileridir. Türk kültüründe su kavramının yeri oldukça önemlidir. Bu kavram yalnız Türklerde değil dünya üzerindeki başka milletlerin de inanç sisteminde bulunmaktadır. Mitolojik açıdan Avrupa devletlerinin de etkisi ve araştırmalarının odak noktasını oluşturması bakımından en çok bilinen Yunan mitolojisidir ve onlarda da eski Türk inanç sistemine benzer unsurlar yer almaktadır.

> Helenist literatürde, dolayısıyla da kutsal dışı, formüller, ilkel dinî anlayıştan uzak, su-kozmik mağara-mutluluk-verimlilik-irade kalıplarından uzak en "edebî" metinlerde önemli bir yer işgal eder. Kişileştirilmiş periler, insanların hayatına girdi. Bunlar doğurganlık (su=verimlilik) tanrıları ve kourotrophoi idiler; onlar, çocukları yetiştirdiler ve onların kahraman olmaları yönünde düşünmelerini sağladı (Eliade, 2005: 246).

Türk kültürü açısından da bakıldığında aklımıza ilk gelen Yaradılış destanında insanların yaşayacağı yer olarak tasvir edilen Dünya'nın en başta su ile kaplı olduğudur. Bu bağlamda düşünüldüğünde su, yaşam kaynağı ve varoluşun başlangıcı olarak kendini göstermektedir. Başlangıcı temsil eden su, içinde sürekliliği de barındırması sebebiyle yaşam veren unsur olarak inanç sisteminde insanlığın devamlılığını sağlayacak temel yapıyı oluşturur.

> Su ile her türlü ilişki, tekrar yaratılışı ima eder: Birincisi, ölümü "yeni bir doğuş" izler, ikincisi, suya dalış doğurganlaştırır, verimi arttırır, hayatın ve yaratılışın gücünü arttırır. Su, giriş/geçiş törenlerinde "yeniden doğuş"u ihsan eder, büyü ritlerinde tedavi eder, cenaze törenlerinde ölümden sonra tekrar doğuşu temin eder. Çünkü su, kendinde bütün gücü bulundurur, hayatın simgesi "hayat suyu" olur (Eliade, 2005: 226).

Görüldüğü gibi pek çok sözlü edebî üründe ölümsüzlüğe sahip olmanın anahtarı su olmuştur. Bu "ab-ı hayat" anlayışı su ile insan arasında kurulan bağın başlangıç ve süreklilik esasına dayanır olmasından kaynaklanmaktadır. Hayat kaynağı olarak adlandırılan su aynı zamanda devamlılığı da sembolize eder. Sudan çıkan kızlar ile kurulan ilişki de soy devamlılığının olacağı yönünde bir anlama tekabül eder. Kutsal unsurlar ile bezenen su kavramı aynı kutsallıktan peyda olan kızlarla "hayat veren" manasına uygun düşecek biçimde işlenir. "Hayat Suyu" gençliği sağlar ve ebediyeti ihsan eder" (Eliade, 2005: 232). Ab-ı Hayat ölümü yok edercesine sonsuz yaşam vaadi ile zihinlerdeki yerini korudukça bu büyüsel düşünce inanca dönüşüp suyun soy ile bağlantısının kurulması kutsala atıf için

gerekli hâli meydana getirir. Bu bağlamda destan kahramanlarının sudan çıkan kızlarla eviliği soylarının kutlu ve devamlı olacağına dair mana taşır.

Edebî metinlerde ve sözlü gelenekte ölümsüzlük için aranan hayat suyu, gerçekte var olmasa da bu inanç doğrultusunda kutsiyet barındıran su ile insan ilişkisinin bir devamı olması açısından doğurganlık öğesi yine su olarak nitelenir. Doğurganlık ile suyun bağdaştırılmasının bir sebebi de dünyanın uydusu olan Ay'ın yeryüzüne yaptığı itme ve çekme kuvveti ile suların gel-git yapmasıdır. Kadının ergen olup da aybaşı hâli yaşamaya başlaması kozmik Ay ile kadın arasındaki ilişkinin pekişmesine de vesile olur. Buradaki pekişme aybaşı hâli ile yeni ay zamanın örtüşmesidir. Hem kadın hem de Ay için aybaşı yani yeni ay veya bir başka değişle yenilenme evresidir. Burada ay, su ve kadın ile kurulan bağ ise ayın dolunaya yaklaştığında itme kuvveti uygulayıp suları kabartmasıdır. Dolunay vakitleri kadınların yumurtlama dönemleri olup yani ay vakitleri ise aybaşı hâlinin görüldüğü zamanları verir. Bu takvimsel örtüşmeler dikkate alınarak Ay, su ve kadın eski inançlarda bağ kurularak eski inançlarda bu unsurlara dişilik özelliği addedilmiş olur. "Tarih öncesi zamanlardan bu yana su, ay ve kadın hem insanın hem de evrenin verimliliğinin yörüngesini şekillendirici olarak görülmektedir" (Eliade, 2005: 226). Nitekim Ay'ın verimli olduğu vakit dolunay olduğu gibi kadının verimli olduğu zamanda dolunay tarihlerine denk gelir.

Su ile arınma, bereketlenme ve şifa bulma inancında kadınların doğurganlığı üzerinde de olumlu etkileri olduğu düşünülmüştür. Bütün bu inançsal sistem sözlü edebiyattaki kahramanların mümkünse olağanüstü evlilikler gerçekleştirmesi hadisesini su ile bağlantılı kılmış, hem suyun kutsiyetini kahramana hem de ondan doğacak çocuğa atfederek ikisinin de olağanüstü olacağına işaret olarak verilmiştir. Edige Destanı'nda da Barkaya'nın evleneceği kız nehir kenarında rastladığı bir kuğu kızıdır. Suyun kutsallığı ve doğurganlığı çağrıştırmasıyla Barkaya'nın kutsi yönü pekiştirilirken soy devamının sağlanacağı ve soyunun da yine kutsi özellikler taşıyacağı haberi destan metninde sunulmaktadır. Kızın kuğu kılığında uçarak nehre gelmesi ve kuğu kıyafetini çıkarınca kıza dönüşmesi mevzusunda kuş donuna girme, uçma özellikleri ile göksel kudret işaretleri verilmek istenir. Gökyüzünün ve yeryüzünde suyun kutsiyetini birleştirebilecek bir unsur olarak da ortaya kuş figüründen hareketle zarafeti ve daha çok bu yönü ile de kadınsılığı çağrıştıran kuğu kuşunun insana dönüşmesi görülür. Kuğu donuna girebilen bu olağan dışı insanlarda da benzeri özellik mevcut olup suya inen kuğu kızı, kıyafetini çıkarttığında eşi

benzeri görülmemiş güzellikte bir kıza dönüşür. Bu olağanüstü varlıkların insanlardan ayrı bir hayat sürdüğü ve başka bir âlemden yeryüzüne gelip bir şekilde insanlarla iletişim kurduğuna inanılır. Dolayısıyla bu varlıklar iki âlem arasında bir geçiş kapısı niteliği taşıyor gözükürler. Bu sayede insan ile kutsal arasındaki bağın gözle görünür temsilcileri olurak inanç sisteminde yer alırlar.

> Evliyalar ve periler de insanlarla yaşamaz, ayrıdırlar. Peri kızının uçmasının sebebi, insanlardan ayrı oluşudur. Onu hiç kimsenin görmemesi gerekir. Neticede o insanlar arasında kendini tutamaz. Demek ki mitolojik temeli olan bu karakterler, insanlar arasındaki ufak tefek hayat belirtilerinden yüksek durumdadırlar. Onların tek başına olmaları büyüsel, Tanrısal, kutsal, güçlülük, ermişlik özelliklerine dayanı (İbrayev, 1998: 259).

Kutsal varsayılan peri kızlarının kuş donuna girme özellikleri, onların yer ile gök arasında seyahat edebiliyor olduğuna inanılması, uçma kabiliyetlerinin bulunması ve kuşların baht açıklığı sağladığına dair bir inancın varlığı sebebiyledir. Bu peri kızlarının genel geçer özelliği dünyadaki diğer kızlardan çok daha güzel, akıllı ve becerikli oluşlarıdır. Bu noktada sözlük anlamı açısından da bakacak olursak: "Peri; doğaüstü güçleri olduğuna inanılan, hayal ürünü varlık. Çok güzel, alımlı, becerikli kadın" (TDK Sözlük, 2005: 1597) anlamlarına gelmektedir. Türk sözlü geleneği içinde kadınlar güzellik unsurlarının vurgulanması açısından kaz veya kuğuya benzetilir. "Kaz, evlilik sadakatinin, evcimenliğin ve ideal vücut güzelliğinin –uzun boyun, geniş kalçalar- örneği itibar ediyor. Bazı kabilelerde kadın evlenirken erkeğine "ben senin kazın olacağım" diyor. Türk destanlarında kızları kaza benzetmiyorlar fakat peri kızları kuğuya benzetiliyor" (Gökyay, 2004: 590).

Kutlu soy atfının yapılmak istendiği edebî metinlerde kahramanın Tanrı'nın sevgili kulu olduğuna dair meşruluk kuğuya ya da kaza benzeyen kızlarla kurulan münasebet vesilesiyle verilir. Bu sayede hem kahraman hem de ondan peyda olacak soy talihli olarak anılır. Talih ve şans manalarına gelecek şekilde kaz ve kuğu sözcüklerine anlam yüklenildiğini Kaşgarlı Mahmut'un eserinde görebilmekteyiz. DLT'de doyurmak sözcüğüne karşılık gelecek şekilde açıklama kısmında örnekler verilirken ev sahibinin evine gelen konuğun karnını doyurmakta zayıf kalmasına karşın bir ağıt dörtlüğü verilmiş ve burada şans, talih için benzetme unsuru olarak kaz ve kuğu kuşlarından söz edilerek olup bu kısma sözlükte şu şekilde yer verilir: "Todhgurmadı ıtımı/ Turgurgalır atımını/ Sürdi mening kutımı/ Kaz takı kordayımı Köpeğimi doyurmadı, atımı yordurdu, Kazımı ve kuğu kuşlarımı, Talihimi beraber götürdü" (DLT, 1985b: 177). Bu dörtlükte yolda seyahat eden bir adam bir eve konuk olduğunda, değil kendisinin köpeğinin bile aç kalmış olduğundan

söz edilerek bu yorgun ve aç hâllerinin sebebi olan ev sahibinin yaptığı davranış nedeniyle şans ve talih timsali olan kuğularının ve kazlarının gittiği söylemektedir. "Eski Türklerde ak sungur "bey ruhunun", kaz ve kuğu ise "beyliğin ve kutun" sembolü sayılıyordu" (Ertekinoğlu, 2017: 508). Kut sembolü sayılan kuğu ve kazlar kadınlar vasıtasıyla erkeklere bahşedilen ilahi lütuflardır. Şans manasına gelen kuğu ifadesi benzer şekilde bir başka dörtlükte ise şöyle kullanılmıştır: "Bir kişi ordunun yanına gəlirmiş. Yolda atı yorulur. Bu kişi qu quşuna rast gəlir. Qu quşu onu qanadına alır, ucub anasına atasına catdırır. Anası-atası sevinir" deyir. Belə bilin ki, yaxşıdır" (Uluç, 2013: 59). Yukarıdaki dörtlükler incelendiğinde kuğu kuşunun yolda yorulan bir kişiye yardım ettiği, onu kanadına alıp yurduna götürdüğünden söz edilmiştir. Ögel'in kuğu kuşu hakkında verdiği bilgiler içerisinde Anadolu ve Kırgız Türklerinin kuğuya atfettikleri mananın benzer olduğundan bahsedilmektedir:

> Anadolu'nun Yörük destanlarında kuğu; "…Karga ile kuğunun bükte (küçük ormanda) yuvası, kuşların koyratlı bir delicesi, çohçu ile göre serçenin davası…" Binboğa dağlarında: "…Kuruca ovaya çıkınca, kuğular öter, gelin kız kalmamış, hep hasta yatar…" Kırgız destanlarında olduğu gibi kuğu burada da gelinler ve kızlarla ilgilidir (Ögel, 1995: 552).

Kuğu haricinde ve genellikle her iki benzetme bir manaya gelerek kullanılan bir başka övgü sözcüğü kazdır. Kaz sözcüğünün kadınların güzelliklerini anlatmakta kullanılan bir sıfat olduğuna dair görülebilecek en güzel kaynak Dede Korkut Hikâyeleridir. Burada gelinlerden ve kızlardan söz ederken onların güzelliklerini övmek amaçlı "kaz" sıfatı kullanılır. Dede Korkut Destanları içinde Bamsı Beyrek hikâyesinde kaz sözcüğünün gelinler ve güzel kızlar için kullanıldığını görmekteyiz. Bamsı Beyrek'in öldüğü haberini getirip onun nişanlısı Banı Çiçek ile evlenmek isteyen Yalancıoğlu Yaltacık'ın yaptıklarının anlattığı kısımda kaz benzetmesini şu şekildedir: "Yalançı oğlı Yaltaçuk menüm ölüm haberin iletmiş, dümşügi altun ban ivine babamun şiven girmiş, kaza benzer kızı gelini ağ çıkarmış kara geymiş…" (Ergin, 2016: 135). Burada "kaza benzer gelin" ifadesi kızların güzelliğine atıfla onların kaz gibi güzeli narin yaradılışlı kuş gibi betimlenmesi güzellik, temizlik, ilahi saflık manalarını içerir. Kaz ya da kuğu ile kadınların güzelliklerinin anlatılması pek çok edebî üründe rastlanılan yaygın bir unsurdur.

> Yanılgılar sonucunda, kazın rolü çoğu kez kuğu tarafından üstlenilmiştir. Türklerin Alp Er Tonga olarak tanıdıkları, Afrâsiyâb adlı kahramanın kızının adının Kaz olduğu söylenir. Kâşgarlı Mahmud tarafından aktarılan bir söylenceye göre, bu genç kız bir nehrin kıyısına, sonradan kendi adını

> taşıyacak olan bir kale inşa ettirir. Bu muhtemelen, "kuğu gölü" temasına yapılmış en son araştırmadır (Roux, 2011: 84).

Alp Er Tunga, Türk hükümdarlarının soyunun dayandığı efsanevi kişi olarak anılmaktadır ve adına yakılan ağıt Türk coğrafyalarında bilinip söylenmektedir. Kaynaklarda yer alan Alp Er Tunga'nın bir diğer ismi Afrasiyab'dır ve kızının adı Kaz olup DLT'de de aynı konu şu bilgiye yer verilir: "Afrâsyâb'ın kızının adı. "Kaz-vin" şehrini bu kurmuştur. Aslı "Kaz oy-nı"dır. Çünkü Afrâsyâb'ın kızı orada oturur, orada oynarmış. Türklerden bir takımları Türk ülkesi sınırını Kazvin'den sayarla" (DLT, 1985c: 149). Türk kültürüne kaz-kuğu gibi şekillerde yansıyan kuşlar arasında "kaz"ın aslen eski Türk hükümdarlarından olan Alp Er Tunga (Efrasiyab)'nın kızı olduğu, güzel kızların kaz sıfatı ile tanımlanmasının kaynağı olarak Orhan Şaik Gökyay da konuya değinerek eserinde şu satırlara yer verir: "Kaz'ın babası olan ve Efrasyab demek olan Tuğa Alp Er, Merv şehrini yapan kişidir. Efrasyab burayı, Tahmures tarafından şehrin iç kalesi yapıldıktan sonra üç yüz yıl sonra kurmuştur" (Gökyay, 2004: 589). Asıl manası Alp Er Tunga'nın kızına kadar dayandırılan kaz sıfatı ile güzel kadınların tanımlanmasının eski bir gelenek olduğu anlaşılır.

> Tüm öykülerde kuğu ile kaz arasında tereddüt edilir; ancak iki kuşun akraba olması nedeniyle bu çok da önemli değildir. Adları evrenseldir. Türkçede kuğu, Moğolcada kung; yine Türkçede kaz, Moğolcada galaun vardır. Efsanenin simgeleri son derece açıktır. Aslında gökten gelen kuşlar su içinde oldukları için doğurgan olurlar, çünkü su dölleyicidir (Roux, 2005: 335)

Gökten uçarak gelip don değiştiren kızların kaz ya da kuğu olması fark etmeksizin onlar aynı simgesel mana üzerinde birleşirler. Güzellik, şans, talih manalarına gelecek şekilde kullanılan kaz ve kuğu kelimeleri çoğunlukla kadınlar için kullanılmış olsa da zaman zaman erkeklere de atfedildiği olur. Özellikle don değiştirme olarak betimlenen anlatılarda kuşa dönüşme erkekler için de geçerlidir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken don değiştirme mi yoksa talih manasına gelen kuşun, kadın erkek fark etmeksizin o kişiye getirdiği şans mı olduğudur. Şans, talih manalarına gelen kaz ve kuğu sıfatları bazen kadınlar aracılığıyla erkeklere bahşedilir. Erkeğe kaz ya da kuğu sembolizmiyle lütfedilen kut bir kadın aracılığıyla olabileceği gibi kadının cismaniliğini gizleyen bir ilahi sembol olarak Tanrı'nın bir bağışı niteliği de taşıyabilmektedir. Bu kızlarla münasebeti olan erkeğe şans, talih getiren kuş-kızlardan doğacak olan çocuk da talihli ve bahadır olur. Dolayısıyla talih kuşunun kadın olması bir bakıma anaerkilliğe ve ilahi sistemde yer alan kadın ilahlara gönderme yapmak manasına gelir.

> İslam öncesi Türklerin tarihine bakıldığında kuş şekline girme inancının Göktürkler devrine kadar inebildiği görülüyor. E. Esin VI. yüzyıla ait Çince bir kaynakta Türk kağanının oğlu için "beyaz bir kuğu şekline girdi" malinde bir kayıt bulunduğunu naklediyor ve Çinli heykeltıraşların yaptığı Kültügin heykelinin başındaki uçan kuş tasvirinin de muhtemelen onun ruhunu temsil ettiğini söylüyor (Ocak, 1983: 168).

Don değiştirme suretiyle kaz ya da kuğu hâlinden insan biçimine bürünme ilahi bir yansımanın neticesi olarak düşünülmelidir. Nitekim Bahaeddin Ögel de eserinde don değiştirme ile ilgili bilgi verirken bu hususun birkaç değişik şekilde dile getirildiğini aktarmıştır. Kabulma, olarak aktardığı don değiştirme için Ögel şöyle demektedir:

> Bu söz daha çok Sagay, Lebed gibi daha kuzeydeki Türk kavimleriyle, daha aşağıdaki Kırgızlar arasında görülüyordu. Kubulma, don değiştirme, anlayışıyla söylendiği kadar, sihirbazlık manasını da içinde topluyordu. Kırgız Türklerinde eski sihir ve mitolojik manasını kaybediyor ve "değişme, renkten renge girme, kararsız olma, kuşların türlü melodi ve seslerle ötmeleri için söyleniyordu (Ögel, 1995: 133).

Gökyüzünden yeryüzüne inen kızların gireceği biçim uçma yetisi olan ve güzel bir görünüme sahip olmasıyla kuş olarak düşünülmüş ve bunlar arasında da iyiliğin sembolü olan beyazlık olumlu ikinci nitelendirme olarak eklenerek pek çok inanç unsurunun bileşimi kuğu ya da kaz olarak yansıma bulmuş gözükür. J. P. Roux'un (2005: 335) bahsettiğine göre; Mançuların köken efsanesinde gölde yıkanan üç göksel bakirenin üstünden geçen saksağanın ağzındaki kırmızı meyveyi göle bırakması ve en küçük kızın bunu yiyerek hamile kalmasından bahsedilir. Bu göksel kızların ruhlar gibi uçup göle gelmesi ve saksağan kuşuyla kurulan bağlantı onların kuş-kadın olduklarını göstermektedir. Dolayısıyla bu kadınlar hem ilahi temsili olan yönleriyle hem de şekil değiştirmeleriyle olağandışı niteliklerin sembolleşerek vücut bulduğu kişilerdir.

Gök Tanrı inancından mütevellit Tanrısal yansımaların gökyüzüne ait unsurlarda zuhur edeceğinin düşünülmesi göksel varlıkların kutsal kabul edilmesini sağlar. Uçma yetisi bulunan ve gökyüzünde seyahat eden varlıkların Tanrı ile yakın temasta bulunduğuna dair algı uçan her varlık için geçerli değildir. Uçma yetisinin yanında güzellik unsurunun da yer alması Tanrısal bir varlığın çirkin olamayacağı yönündeki mantıksal boyut sebebiyledir. Bu bağlamda Türk mitolojisinde inanç sisteminin bir parçası olarak kuşlara verilen önem bazı ilahların kuşa benzetilmesinde görülür. Bunlar genellikle kadın olup insanlara yardımcı ve iyi huylu özelliklere sahiptirler. İnanç sistemindeki ilaheleri düşünürsek aklımıza ilk gelen

ilahe Umay'dır. Umay bir kadın olmakla birlikte uçma özelliğine sahip olup beyaz giyimlidir.

> V. Radlov'un yazdığı Türk Halk Edebiyatı Numuneleri'nde "Biz başlangıçta atamız Ülgen'den türediğimiz vakit, bu iki kayın ağacı Umay ile birlikte gökten inmiştir." denilir. V. Radlov ve Melinomaski, onun ilahe olduğunu ve çocukları koruduğunu söylemektedir. Troşanski, Umay ilahesi hakkında, "O bir kuştur ki, çocuğun başı üzerinde okur, bununla da onun oğlan çocuğu olacağını haber vermiş" şeklinde yazmıştır (Beydilli, 2004: 580).

Umay'ın göksel bir koruyucu varlık olarak kadın suretinde görünmesi kadınların ve çocukların koruyucusu olduğu yönünde bir inanç gelişmesini sağlar. Bu ilahe koruyucu bir ruh olarak kadınların yardımcısıdır ve kadınlar doğum yaptığı için buradan hareketle hem çocukların hem de dişi varlıkların doğumu sebebiyle de hayvanların koruyucusu görevindedir. Altay destanlarında ise Umay olağanüstü bir varlık olarak alınıp dişi tanrı olarak isimlendirilir. "Altaylılara göre Umay çocukları ve hayvan yavrularını koruyan dişi tanrılardır. Türklerin tanrıları arasında dişi tengri -ruhların en ünlüsü ve çok eski çağlardan beri malum olanı Umay'dı" (İnan, 1976: 26). Bu itibarla bir çeşit melek vasıflarına büründürülen Umay'ın kanatlı bir kuş olduğu, bir yerden bir yere uçarak gittiği ve insanların yararı için çaba gösterdiği anlaşılmaktadır. Eski Türk dinî inancına göre Tanrı'nın adı Ülgen'dir ve o da gökyüzünde bulunur. Diğer ilahlar da Tanrı ile insan arasındaki bağı kurabilmek için uçma yeteneğine sahip olup kuş tasvirinin içinde yer alırlar. "Şamanistlerin panteonunda Ülgen'in "ak kızları"ndan başka da birkaç iyi dişi ruh vardır. Altaylarda Umay, Ana Maygıl, Ak Ene, Yakutlarda Ayısıtlar bunların belli başlılarıdır" (İnan, 1986: 34).

Kadın ilahlara bakıldığında Türk kültürü ve inanç sistemi içerisinde akla ilk gelen unsur Ak Ene'dir. Ak Ene, Yaradılış Destanı'nda Tanrı'ya yaratma ilhamı veren ve su üzerinde belirip seslenen kişi olarak görünür. Sudan çıkan kızların neden su ile ilişkilendirildiğinden bahsederken suyun hayat veren yönü üzerinde durulmuştur. Burada uçma yetisine sahip olan varlıklar olarak kuğu ve kazların Umay ile eş tutulmasında bir diğer bağlantı üzerinde durmak gerekir. Umay'dan da evvel yeryüzünün ve insanın yaratılması esnasında Tanrı'ya yaratma ilhamını veren kişi olarak su yüzünde beliren Ak Ene bir kadındır. Suda beliren bu kadın Tanrı ile konuşabilmekte, ona ilham vermekte ve Tanrısal gücün kullanımı için bir anahtar sunmaktadır. Nitekim Ak Ene ile bağdaştıracak olursak hayat veren manasını yani hayatı başlatan kişi ilhamı veren kişidir. Yaşamın başlaması için ilham veren Ak Ene olduğundan ve suyun içinde belirdiğinden suyun kutsallığına atıfta bulunulur. Kadın ilahe olan Ak Ene hem su ile hem de kadın ile ilişkili olup Umay gibi kaz

ya da kuğu formuna bürünen varlıkların suya konması ya da kadının sudan çıkması iç içe geçmiş kutsal yönlerin bütününü sembolize eder. Bir diğer kadın ilah Ana Maygıldır. "Ana Maygıl ise ulusu koruyan bir dişi ruhtur, buna "ulus anası" da denir" (İnan, 1986: 39). Ak Ene, Ana Maygıl adlarındaki anne kavramı kadının doğuran, hayat veren yönünü simgeler. Bunlar haricinde kadın ilahlardan biri olan Ayısıt hakkında ise daha geniş bir bilgi birikimine sahibiz, bunun nedeni de bu ilahenin daha çok kadın ve çocuklar ile ilgili olması ve doğumla alakalı konularla öne çıkmasıyla bir sürekliliğinin bulunmasıdır.

> Ayısıt aslında dişi bir ilahedir. Yakutlar onu Kotun (Katun-Hatun) olarak anarlar. Belirtildiğine göre o eski efsanelerdeki Gök Tanrı'nın karısıdır. Hristiyanlık devrinde de Allah'ın anası olarak kabul edilmiştir. (Meryem ile ilişkilendirilmiş olmalı). Yakutlar lohusaya üç gün sonra terk eden Ayısıt'ın çocuğu korumak ve ona bakmakla görevli olduğunu kabul ediyorlardı (Çoruhlu, 2002: 42).

Ak Ene ve Ana Maygıl kutsal varlıklar olarak nasıl ki kadınsal bir adlandırma olan ene-ana sıfatı ile isimlendirilmişse Ayısıt da kadınsallıkla kurulan bağa istinaden adında ay kavramını barındırır. Ay daha önce de bahsi geçtiği gibi kadın ile ilişkilendirilen bir gök cismi olup hem Gök Tanrı inancından kaynaklı semavi bir varlık hem de kadın ile bağdaştırılan bir yönün temsilcisidir. Gök Tanrı ile ilişkili olması onun gökyüzünde bulunmasıyla kutsala ait oluşunu nitelerken kadına ait oluşu ise Ay'ın kadına atfedilmesinden kaynaklanır. Nitekim Ayısıt da kadın ve ilahi sistemin birleşimi olarak ortaya çıkan bir koruyucu ruh olarak aynı Umay gibi kadınların, çocukların ve hayvanların koruyucusudur.

> Ayısıt yaratıcı bereket ve refah sağlayıcı dişi ruhlar zümresine denir. Bunlardan kimi insan yavrularını ve kadınları, kimi de hayvan yavrularını ve dişi hayvanları korurlar. Ayısıtlar dağınık hâlde bulunan hayat unsurlarını toplayıp birleştirir ve "kut" yaparlar. Bu "kut" denen nesneyi ana karnındaki çocuğa üflerler. Böylece çocuğa can verirler. Gebe kadınlar daima bu ruhların himayesi altında bulunurlar. Kuğu kuşları "ayısıtların timsali sayıldığı için bu kuşlara dokunulmaz (İnan, 1976: 26).

Ak Ene, Umay ve Ayısıt iyicil ruhlar olup bereket, doğurganlıkla ilişkilendirilen görevleri icra ederek kadınların yardımına hizmet eden varlıklardır. Bunlar beyaz renk ile bağdaştırılmasından mütevellit kuğu ve kaz ile sembolize edilen kut anlayışının bir parçasını şeklindedir. Yakutlarda da olağanüstü özelliklerle donatılan Ayısıt, kuş formundan farklı olarak daha ziyade at suretinde tasvir edilir. Her ne kadar at suretinde göründüklerine inanılsa da bu atlar da aynı kuğu ve kaz gibi beyaz renkte olup uçma yetisine de sahiptirler.

> Yakutların inançlarına göre Ayısıtlar gökten gümüş tüylü beyaz kısrak suretinde inerler, yele ve kuyruklarını kanat gibi kullanırlar. İnsanları koruyan Ayısıtlar yaz günlerinde güneşin doğduğu yerde,

hayvanları koruyan Ayısıtlar da kış günlerinde güneşin doğduğu yerde bulunurlar. Yakut kızları Ayısıt adına tangara (put) yapıp karyolalarının altında saklarlar. Kısır kadınlar çocuk vermesi için Ayısıt'a dua ederler (İnan, 1986: 36).

Ayısıt ilahesinin kadın ve hayvanların koruyucusu olması çoğalma, üreme gibi faaliyetlerin bereketle ilişkili olarak onun hayat veren yönünü temsil eder. Ayısıt'ın çocuk ve yavru dünyaya getirmek için yardımcı bir unsur olarak görülmesi haricinde onun simgeleşmiş tasviri uçma özelliğinden kayaklı kuştur. Bu kuşlar içinde Ayısıt olduğu düşüncesi onların kutsal sayılmasını sağlar.

> Kuğular da Ayısıt'ların simgesi sayıldığı için onlara dokunulmazdı. Böylece kuğu-kadınların Şamanizm inancına göre yaratıcı ve bereketli dişi ruhları simgelediklerini söyleyebiliriz." Yakut İnancındaki "ayısıt" denilen bereket ve refah sağlayan yaratıcı dişi ruh aslında Umay'dır. Yakut inançlarına göre bu ayısıtlar dağınık hâldeki kutu toplayıp anne karnındaki çocuğa üfleyerek ona can verirler. Bu aysıtların bir kısmı anne ve çocukların koruyucusu olurdu. Gebe kadınların koruyucusu olan ayısıtın sembolü ise kuğudur (Yalçınkaya, 2019: 949).

Eski Türk dinî inanışı içinde yer alan ilaheler insanlara yardım eden unsurlardır, ancak onlar insanlarla her hangi bir evlilik kurma yoluna gitmezler. Don değiştirerek zaman zaman insan, zaman zaman da uçma yetisine sahip varlıklara dönüşebilen, âlemler arası gidiş geliş yapabilen varlıklar Türk mitolojisinde kendilerine yer bulmuşlardır. İlahlar dışında kutsi özelliğe sahip olan ve genellikle iye, peri gibi isimlendirmelerle anılan varlıklar insanlarla birlikte yaşamlarını sürdürebilirler. "Ögel, eserinde don değiştirmek için bir başka adlandırma olarak "türlenme" sözcüğünün kullanıldığına dikkat çekmektedir. Mitolojide ise bu söz bir don değiştirme olarak görülmektedir" (Ögel, 1995: 134).

Sözlü ürünler içerisinde de sıklıkla don değiştiren varlıklarla karşılaşma ya da bunlarla kurulan evlilik bağından söz edilmektedir. Bu varlıklar bir hayvan ve genellikle kuş görünümünde yeryüzüne indiklerinde, üzerlerindeki bu kıyafeti çıkarıp insan görünümüne geçiş yaparlar ve yeniden o kıyafeti giydiklerinde insan suretinden ve yeryüzünden ayrılırlar. "Giyimini giyme, buradaki don değiştirme bir elbise değiştirme gibi görünmektedir" (Ögel, 1995: 134).

Kuğu kıyafeti olduğundan söz edilen kızlar için de bu kıyafeti giydiklerinde uçma ve başka âlemlere gidebilme yetisine sahip olmalarına karşın bu özel kıyafetleri yanlarında olmadığında onlar da diğer insanlar gibi yeryüzünde yaşamaya devam edebilmektedirler. "Hemen hemen tüm Altay halklarında ve birçok komşusunda bilinen bu öykü şöyle

özetlenebilir: Bir erkek bir göl kenarına iner ve burada elbiselerini kıyıda bırakmış kadınların çıplak olarak yüzdüklerini görür. Oyun olsun diye kadınlardan birinin elbiselerini çalar. Kadınların tümü kuğu ya da kaz olup uçup gider ama elbiseleri çalınan kadın kıyıda kalır. Erkekle evlenir ve bir erkek evlat verir. Daha sonra kuş giysilerini yeniden kavuşur ve kaçmayı başarır" (Roux, 2005: 334). Göle inen kuğuların şekil değiştirip çok güzel kızlara dönüşmesi Türk kültürünün derinlerine işlemiş genel bir olay örgüsü niteliği taşır. Bu kızlar olağanüstü varlıklar olup ondan doğacak çocuk da olağan dışı olur. Böylece kahramanın doğumu daha o ortada yokken olağan dışılıklarla örülü bir vaka bütünüyle verilerek dünyaya gelen çocuğun niteliklerinin üstünlüğü vurgulanmaya çalışılır.

Nitekim Altay destanında anlatılan hikâye Nogay destanlarından Edige Destanı'ndaki kuğu motifi ile birebir örtüşmektedir. Bu destanda Edige'nin dedesi Barkaya bir gün ormanda gezerken göle konan dokuz ak kuğu görür, bu kuğular suya konduktan sonra kuğu kıyafetlerini çıkarıp çok güzel kızlara dönüşürler. Barkaya da bu kızların birine âşık olup o kızın kuğu giyimini saklar. Uçma vakti geldiğinde kıyafetini bulamayan kız gölde kalır ve diğer kızlar ise uçup gider. Yalnız kalan kızın yanına yanaşıp niyetini açıklayan Barkaya ile bu kız yaşamaya başlar. Bu destanda kısaca bahsedildiği üzere kuğu donuna giren, bazen kuş bazen ise insan suretinde görünen olağan dışı bir varlıktan söz edilir. Edebî ürünlerde kendisine yer bulan don değiştirme motifi için Bahaeddin Ögel'in çeşitli versiyonlarını verdiği söylemler ise silkinme, "kalıp ve büründüm-göründüm ifadeleridir" (Ögel, 1995: 134). Büründüm göründüm ifadesi ile anlatılmak istenen şekil değiştirebilme özelliği olup kız suretinde görünen bir kişinin aniden bir kuşa dönüşebilmesi örneklerinde olduğu gibi kuş giyimine bürününce öyle görünmesi ancak giyimini çıkarınca farklı bir yapıyla ortaya çıkmasını anlatır. Bununla ilgili olarak Ögel şu ifadelere yer vermektedir. "Silkinme ile don değiştirme Türk masalları ile menkıbelerinde sık sık görülüyordu. Bu söz Kazan Türkleri dışında diğer Kuzey Türklerinde görülmüyordu" (Ögel, 1995: 134).

Edebî ürünlerde don değiştirme için bu ifadelerden herhangi birinin kullanıldığı görülse de işlev aynıdır. Nogay destanları içinde Edige destanında gördüğümüz kuğu kuşu donuna girmenin haricinde diğer Türk destanlarında da don değiştirmeye ve özellikle kızların kuğu kuşu donuna girmesine sıkılıkla rastlanılmaktadır. Benzeri şekilde kuğu kuşu donuna girme özelliği Manas Destanı'nda da görülmektedir. Manas destanında Manas'ın oğlu Semetey'in nişanlı olduğu Ayçörek'i ondan alamaya kalkıp bunun için savaş açan Çınkoca'nın bu davranışına karşı nişanlısını bulmak üzere Ayçörek yola çıkar ve düşmana

teslim olmaktansa yolda ölmeyi yeğler. Bu kısımlar destan metni içinde şu şekilde geçmektedir:

> Düşmanın saldırışını gören Ayçörek şöyle dedi: "Düşmanın eline düşmektense Semetey Alpı aramaya gideceğim. Ölürsem öleyim arayacağım. Onu bu düşmanlarla savaşmaya çağırayım. Semetey gerçekten alp, kahraman ise Toltoy'un hakkından gelecektir". Ayçörek böyle düşünüp kuğu kuşu giyimini giyip havalandı .. Semetey'e haber vermek için Talas'a uçtu. Bir müddet sonra, ihtiyarlamış, bıyığı ağarmış Konurbay'ın karargâhı ve askerleri üzerinden uçtu. Kara Bura, Çatkal dağları üzerinden Endican, Taşkent şehirleri üzerinden uçup Kenköl'e geldi. " Semetey'i nasıl ve ne zaman bulacağım ?" diye düşünürken ak bulutun altından, beyaz sisin üzerinden bakıp Donköl aşağısında Manas'ın bağlarını ve aya bakan aksayak türbesini gördü. Bu yeri gördükten sonra Ayçörek "aradığım Semetey'i buldum! " diye, düşündü. Çünkü o Semetey'in babası Manas'ın doğduğu yerin Talas olduğunu biliyordu. Gördüğü "aya bakan" türbenin kayınatası Manas'ın türbesi olduğunu kesin olarak bildikten sonra "Kayınatama ruhuna yabancı olup ömrümün çiçek açtığı bir çağda helak olmayayım" diyerek, mezarın üzerinden uçmaktan sakındı. Ayçörek böyle düşündükten sonra Aladağ çevresinden öteki tarafından uçtu. Elmalı, Bulak, Songurtaş denilen tepeleri aşarak kuğu giyimini çıkardı (İnan, 1992: 148).

Manas destanına benzer şekilde Nogay destanlarından Edige Destanında da Barkaya'nın evleneceği kız, bir kuğu kızdır. Ormanda yaşayan Barkaya bir gün göle inen dokuz kuğu kuşu görür ve bunların kuğu kıyafetini çıkarıp çok güzel kızlara dönüştüğüne şahit olunca bu durumu gizlendiği yerden izlemeye koyulur. Barkaya kızlardan birinin akkuğu kıyafetini alıp saklar ve kızlar gölden çıkıp giyindiklerinde birisi kıyafetini bulamadığından giyinemez ve diğer sekiz kız yeniden akkuğu olup uçup giderken öbür kız karada yalnız başına kalır. Bu sırada Barkaya gizlendiği yerden çıkıp kızın yanına gelerek ona olan aşkını ilan eder ve evlilik teklif eder. Kız da çaresiz kabul eder, yalnız bir şart koşar. Buna göre haftada bir kızın akkuğu kıyafetini giyip ablalarını ziyaret etmesine izin vermesidir. Barkaya bu şartı kabul eder ve söz verdiği şekilde davranır. Barkaya bu kuğu kızı ile evlenir. Söz verdiği üzere haftada bir karısının ablalarını ziyaret edebilmesi için ona kuğu kıyafetini verir. Hamile olan karısı, eşi evde yokken bir erkek çocuk doğurur ve kuğu kıyafetinin saklı olduğu yerden alıp giyer ve gider. Barkaya eve döndüğünde bu erkek çocukla karşılaşır, karısının kıyafetini görmeyince onun gittiğini anlar. Buarkaya bebeğe Kutlu Kaya ismini verir ve onu kuş avcılığı ve bakımı konusunda eğitir.

> Kölgin yakasına togız ak-kuv kelip konadı. Konsa-konsın, birden kanatların kagıp yiberedilertte, ak-kuv giyimlerin taslap tokızı da işken suvı tamagınnan Gölün kenarına dokuz akkuğu kondu. Konunca birden bire kanatlarını çırpıp akkuğu giyiminden sıyrılıp, dokuzu da içtikleri su boğazında görünen, yüzük gibi

körüngen, yüzüktey kızlar boladılar. Barkaya bulardı körip akırın yagaga şıkadı em yusırınıp bularga yuvık keledi. A togız kız erüvliklerinde esep yok, ak-kuv kiyimlrin köldiñ yağasında kaldırıp, özleri kölge kirip, suvga tüsip baslaydılar.

kızlar oluverdiler. Barkaya bunları görünce, sessizce kıyıya çıktı ve gizlice bunlara yaklaştı. Bu dokuz kızın ise güzelliklerinin haddi hesabı yoktu. Kızlar akkuğu elbiselerini gölün kıyısına bırakıp, kendileri de göle girip yüzmeye başlamışlardı. (ND, 2014: 92)

Bu destanda Barkaya'nın ormanda yalnız başına gezerken gördüğü manzara mitolojik derinliği olan bir hadisedir. Göl kenarına konan dokuz ak kuğu göklerden gelen ilahi bir güzellik ve işaret toplamı olarak Barkaya'ya belirir. Bu dokuz ak kuğu suya konduktan sonra kuğu kıyafetlerini çıkartıp çok güzel kılara dönüşürler. Bu kızlar içinde bir tanesi Barkaya'nın ilgisini daha çok çeker ve bunun üzerine Barkaya o kıza âşık olup kızın kuğu kıyafetini saklar.

Barkaya aytadı kızga: men saga âşık boldım. Sen ketsen men kaygıdan öle ekpen. Senin kiyimiñ mende. Men saga kiyimiñdi kaytarayım, tek sen menim hatınım bolsan. Kızga amal yok, kız aytadı: Erüv, men senin hatının bolayım, tek sen yımada bir kere kiyimimdi berip, öz eptelerime barıp kelmege ızın berersin.

Barkaya kıza der: Ben sana âşık oldum. Sen gidersen ben kaygıdan ölürüm. Senin elbisen bende. Ben sana elbiseni veririm yalnız benim karım olursan. Kızın çaresi yoktur, kız der: Pekiyi, ben senin hatunun olayım, yalnız sen haftada bir kere elbisemi verip ablalarıma gidip gelmeme izin vereceksin. (ND, 2014: 92)

Bu destanda kuğu şeklinde suya inip kıyafetlerini çıkardıklarında kıza dönüşen varlıklardan birine âşık olan Barkaya niyetini bu kıza açıklar. Niyetini açıklayan Barkaya'ya rızası olarak karısı olacağını söyleyen kız bunun karşılığında haftada bir kere ablalarının yanına gitmek için kuğu giyiminin kendisine verilmesini şart koşar. Bu şartı kabul eden Barkaya ile kuğu kızı evlenirler. Edige Destanı'nda yer alan bu olağanüstü birliktelik don değiştirmeyi içeren, mitolojik deriliği olan bir yapı sunar. Böylece olağan dışı birliktelikler kurularak destan metinde yer alan merkezi kahramanın niteliği kuvvetlendirilmeye çalışılır. Merkezi kahraman olağan dışı birliktelik kuran ya da bu birliktelikten meydana gelen biri olarak sıradan insanlardan ayrışır ve üstün bir nitelik kazanır. Onun mevcudiyetindeki ya da yaşamındaki sıra dışılıklar kahraman olacağına dair işaretler olup liderlik vasfını arttırır. Nogay destanları içinde de olağan dışı birlikteliklerden biri olan kuğu kızı ile kurulan evlilik merkezi kahraman olan Edige'nin doğumuna kadar geçen perizat soy silsilesiyle kahramanı sıradanlıktan azat eder.

4.4.3.2. Alkızı Tipi

Barkaya'nın oğlu Kutlu Kaya büyümüş, babasından öğrendikleriyle kuş avcılığı ve yetiştiriciliği konusunda maharet sahibi bir delikanlı olmuştur. Barkaya bu çocuğa Kutlı Kaya adını verir ve onu büyütüp avcılık üzerine eğitir. Kutlı Kaya kuş yetiştirmede maharet sahibi oldur. Dönemin hükümdarı Toktamış'ın avcılığa meraklıdır ve doğan cinsi kuşlar beslemektedir. Bu kuşların bakımı için Kutlu Kaya'yı seçer. Doğan kuşlarının çok özel olması ve yarışlarda diğer kuşların önüne geçmesi sebebiyle kuşlarının başka kişilerin eline geçmemesine özen gösterir. Şahtemir adlı hükümdar bu doğan kuşlarının maharetini bildiği için Kutlu Kaya'dan bir doğan kuşu ister.

Kutlu Kaya'nın evlilik yaptığı kadın da bir olağanüstü varlıktır ve Albastı adı ile tabir edilen, öte âleme ait olan kişinin kızıdır. Destan metnini incelemeden evvel al ve Alkızı kavramlarının Türk kültürü içerisinde neleri ifade ettiğine bakmak konuyu anlayabilmek açısından daha yararlı olacaktır. Al kelimesi ateş ile bağlantılı olarak renk ifadesine karşılık gelecek şekilde kullanılmaktadır. Al denilen renk, kırmızı ve kırmızı tonlarını ifade etmektedir. Al kelimesinin sözlük anlamı da vermek gerekirse; "kanın rengi, kızıl, kırmızı" (TDK Sözlük, 2005: 62) manalarına gelmektedir. Türk kültürü açısından da al renk oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Düğünlerde evlenen kişiler al renkli kıyafet giyinerek mutluluklarını ifade ederler ve hayatlarında yeni bir başlangıç gerçekleştiriyor olduklarını gösterirler. Tarihteki pek çok Türk devletinin bayrak renginin de al olması bu rengin aynı zamanda güç, kuvvet, zafer ve kan ile ilintili bir manaya sahip olduğunu ortaya koymaktadır. "Al, Hanlara bayrak, devlet adamlarının atlarına eğer örtüsü yapılır, turuncu renkte bir kumaştır. Turuncu renge dahi "al" denir*"* (DLT, 1985a: 81). Al rengin, ateşin kızıl rengi ve mikroplardan arındırıcı, sağaltıcı özelliğinin olması dolayısıyla ateş ile bütünleştirildiği bilinmektedir.

> Türk-Moğol topluluklarının inançlarında çok kutsal sayılan ateşte bir ruh olduğuna inanılmaktaydı. Ateşin temizleyici, kötü ruhlardan ve hastalıklardan koruyucu bir unsur olduğu kabul edildiği için ona kurban sunulduğu ve saçı yapıldığı bilinmektedir. Altay Türklerinin ve Moğolların dualarındaki tasvirlerde ateş ruhunun otuz ayaklı dişi bir ruh olduğu ifade edilir (Çoruhlu, 2002: 49).

Ateşin insanlar tarafından keşfi ve kontrol altına alınabilmesinin ardından onun pek çok faydası deneyimlenir. Ateşin mikroplardan arındırıcı, dağlama yapılarak yaraları kapatan ve bu sayede tedavi edici özelliğinin anlaşılması kötülüklerin ateş vasıtasıyla yok

edilebileceği, kötü ruhlardan muhafaza edeceği düşüncesinin köklenmesini sağlayan ateş ilk insanın yaşamının önemli bir parçasını oluşturur. Onun sembolizmde ifade edilebilecek en bariz şekli ise rengidir. Kırmızı renk ve tonları ateşi temsil ederek onun gücü ve şifa yönüne atıf yapar. "Ateş kullanımına ilişkin en eski "belge," Chou-kou-tien dönemine (y. MÖ 600.000) aittir; ama ateş büyük olasılıkla bundan çok daha önce ve birçok yerde "evcilleştirilmiştir"" (Eliade, 2003: 18). Buzul çağından çıkmayı, pişmiş yiyecekler tüketerek daha çok kalori almak ve hastalıkların tedavisi maksadıyla da ateşin kullanımı insanların yeryüzündeki yaşamını kolaylaştıran ve uzatan yapısıyla kırmızı ateşi temsil eden renk hayat kaynağı manasına gelir. "Tarih kaynakları ateş kültünün mevcut olduğu en eski Türk toplumu olarak şimdilik Batı Göktürklerini gösteriyor. Daha eski Türkler de muhtemelen ateşin bir yeri olduğu düşünülebilir, ama bunu tespite yarayan herhangi bir kayda rastlanmamıştır" (Ocak, 1983: 187). Tarihî kaynaklara geçmeyi başaran bilgiler haricinde ateşin kayda geçirilecek düzeye gelmesinden çok önce bir kullanımının olduğu anlaşılır. Isınma, yiyeceklerin pişirilmesi, içeceklerin kaynatılması, temizlik, yara kapama gibi pek çok hayati alanda varlığına duyulan ihtiyaç neticesinde ateş kutsal kabul edilecek özellikleri sayesinde inançsal boyutta yeri derin köklere dayanan bir varlıktır. Ateşin kutsal sayılıyor olması bir mitolojik hikâyeye bağlanarak onun Tanrı tarafından gökten insanlar için indirilmiş olduğuna vurgu yapar ve bu husus şöyle ifade edilir: "Tanrı Ülgen biri ak, biri kara, iki taşla gelerek, ateşin nasıl yakılacağını insanlara öğretmiş; bir taşın üstüne koyduğu ezilmiş kuru otlara öteki taşla vurarak yanmasını sağlamıştır" (Çoruhlu, 2002: 50)**.**

Tanrı tarafından insanlığın hizmetine sunulan ateş, ilahi bir el ile takdim edildiğinden bir kutsallığı içinde barındırmaktadır. Bu inanç ile birlikte kutsallığın kötülüklerden koruyucu olması mantığından hareketle ateşe iyicil özellikler yüklenmiş ve bu algı insanî mekanizmada kökleşmiş gözükür. Ateşin kutsallığı onun cansız olmasını engeller ve bir canı olmasını, dolayısıyla ondan türeyen varlıkların bulunmasını gerekli kılar. Bu doğrultuda Türk kültürüne bakıldığında ateş ile alakalandırılan Alkızı ve Alkarısı adlı varlıklar ateşin iyicil ve kötücül yönlerini temsil ederler. Alkızı daha ziyade olumlu yönleri temsil ederken Alkarısı ise can alan kötücül bir mekanizmanın temsilcisidir. Bu bağlamda ateş hem can veren hem de can alan yapısıyla insan zihninde hayranlık ve korku uyandıran iki ucun sembolüdür. Bu bağlamda her iki tip pek çok sözlü gelenekte yerini alarak inançsal boyutların derinliğini günümüze taşır.

Alkarısı tipine bakıldığında genellikle doğum yapan kadınlara musallat olan ve onların çocuklarını öldürmek için çeşitli girişimlerde bulunduğu gibi lohusa olan anneye de türlü eziyetler eden bir varlık olarak Türk kültüründeki yerini olumsuz bir yaradılışa sahip olmasıyla alır. Can alan yapısı sebebiyle korkulan ve çeşitli usullerle bertaraf edilmeye çalışılan Alkarısının yalnızca Türk kültürü ve dininde değiş değil diğer kültürlerde ve dinlerde de var olduğu görülür. Sümer, Babil ve Yahudi inançlarında adları farklı ancak davranış kalıpları aynı olarak yer alan bu olağandışı olumsuz tipteki kadına rastlanılır.

> Yahudi dini kaynağı Talmud'da yer alan anlatıya göre Hz. Adem'in ilk eşi onunla aynı çamurdan yaratılan Lilith'tir. Eşit koşullarda yaratılmalarından dolayı Hz. Âdem'e itaat etmeyen Lilith cennetten kovulur ve onun yerine Hz. Adem'in kaburga kemiğinden Hz. Havva yaratılır. Yahudi inancında gece hayaleti anlamına gelen Lilith'in cennetten kovulmasının intikamını almak maksadıyla Hz. Âdem soyundan doğan bebeklere ve lohusalara musallat olarak onların ölümüne sebep olduğu düşünülür. Aynı kötücül görevi üstlenen bir diğer kişi ise Babil inancında yer alan Lamatsu'dur. Kızıl saçlı çok güzel bir kadın olarak erkekleri baştan çıkarttığına ve bebek ölümlerine sebep olduğuna inanılan bu kadının Hz. Havva'ya yasak elmayı uzatan şeytan olduğuna da inanılır. Sümer tabletlerinde yer alan dişi tanrıça İnanna ile aynı görsel tasvir yer almasına karşın bu inançtaki yeri aşk, bereket, savaş temsilciliğidir (Dalkır Kahveci, 2020: 122-123).

Dünya medeniyetlerinin pek çoğunun inanç sisteminde kendisine yer bulan kötücül ve güzel olmasıyla bilinen can alıcı kadın tasvirinin adlandırması her kültürde farklı tanımlansa da işlevselliği açısından aynıdır. Türk kültüründe de Alkarası ismiyle bilinen varlık iki farklı görünüşle karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan birisi lohusa annelere ve yeni doğan bebeklere musallat olarak onların canını almaya çalışan kötü görünüşlü, çirkin, koca memeli, saçları dağınık bir kadın tipidir. Bir diğer tanımlama ise Alkızı ya da Alkarısı'nın çok güzel bir görünüme sahip, sarı uzun saçlı, mavi gözlü olduğu yönündedir. "Albastı metinleri onu esas itibarıyla iki şekilde anlatır. Birinci aslî sureti kinci ise girdiği don üzerinedir. Albastının aslî sureti bakımından ise fiziksel özellikleri temelde üç gruba ayrılabilir. Bu gruplar eğer sıklık tekrarına göre sıralanacak olursa 1) Çirkinlik, 2) Güzellik, 3) Görünmezlik şeklinde gösterilebilir (Hallaç, 2022:633)." Alkarısı olarak nitelenen varlık çeşitli suretlerde göründüğü gibi insanlara çeşitli şekillerde musallat olur. Alkarısı ya lohusa annelere ve bebeklere musallat olup onların canını almak ister ya da atlara musallat olarak onları koşturup yelelerini örer.

Türk edebiyatının sözlü ürünleri içerisinde ateş, Alkızı ve Alkarısı bağlantılarına sıklıkla rastlanıldığı gibi Nogay destan metinlerinde de Alkızı ve Alkarısı tipleri yer almaktadır. Her iki tipin de al rengi ve ateş ile bağıntıları mevcuttur. Bu bağlamda ateş ve al

rengi koruyucu, şifa verici, mutluluk özelliklerini karşılanıp Nogay destan metninde Alkızı için olumsuz bir betimleme yapılmaz. İnan'a göre Alkızı eski Türk inançlarında yer alan önemli ruhlardan biridir ve değişik adlandırmalarla anılır:

> Gerek şaman ve gerek İslam Türklerin halk hurafelerinde bu güne kadar yaşayan ve mühim rol oynayan ruhlardan biri Al yahut Albastıdır. Karakter ve seciye itibariyle bütün Türk hurafelerinde aynı ruh olan bu Albastı, Al karısı, Albastı (garp Türkleri), Albastı (bütün Orta Türklerde: Albız (eski Osmanlı metninde), Albıs (Uranha-Tuba) Almıs (Altaylarda); Abası (Yakutlarda) (İnan, 1968: 259).

Bu adlandırmaların tümü kırmızı renkle ifade olacak şekilde "al" kelimesiyle başlar. Al renkten dolayı ateş ile ilişkili olduğu anlaşılan bu varlık adı albastı/alkarısı şeklinde olup Nogay destanlarından Edige Destanı'nda da kendisine yer bulan önemli bir tiptir. Türk kültürü açısından değerlendirildiğinde olumsuz özellikleri bulunan Alkarısı yer altı dünyasına ait olumsuz özellikleriyle bilinen, hayvanlara, gebe ve lohusa kadınlara musallat olup onların ciğerlerini sökerek canlarını almaya çalışan bir varlıktır.

> Kırgız-Kazak Türklerinin hurafelerine göre Albastı iki nevi olup biri Kara Albastı ve diğeri de Sarı Albastı'dır. Sarı Albastılar hoca ve baksı (şaman)ların okumasıyla giderler. Kara Albastı ise kimseden korkmaz. Sarı Albasıtı sarışın bir kadın suretindedir. Bazen keçi ve tilki suretine de girer. Bu ruh lohusalara musallat olup ciğerlerini alır ve götürüp suya atar. Baksılar yahut ocaklı adamlar Albastı'yı yakalayıp ciğeri yerine koymaya mecbur ederler. (İnan, 1968: 259).

Alkarısısı ile ilgili can alan yapısı sebebiyle olumsuz pek çok niteliğin dışında o yalnızca birinin canını almak için değil o kişiye eziyet olacak şekilde davranışlarda bulunarak da davranışlarını sergiler. Genellikle ıssız yerlerde rastlanılan bu varlık ile karşılaşan kimseler onun yönlendirmelerine uyup yollarını şaşırabilir, türlü zor durumlar içinde kalabilirler. Alkarısının şerrinden kurtulmanın bir yolu onu daha önce yakalayıp kendine tabi kılan birinin eşyasını ya da kendisini yanında bulundurmaktır. "Bazen bu alkarısı dağ kayalarında ve nehir sahillerinde bulunur. Geçen yolculara her türlü oyunu oynarlar ve fena sesle bağırırlar. Öyle ocaklı adamlar vardır ki bunların mendil yahut takkesi loğusaların odasına konulursa albastı olmaz" (İnan, 1968: 261). Ocaklı kimselerin ya da o kimselerin eşyalarının bulunmadığı yerlerde kendisine musallat olan Alkarısı zorluk çıkaran, ölümlere sebep olan yapısı ile kaçınılmaya çalışılan bir varlıktır. Lohusalara musallat olduğu yönünde yaygın bir inanış bulunan Alkarısı hakkında olumsuz tasavvurlar mevcuttur.

> Albastı, Al Ruhu, Al Karısı, Al, Al Ana gibi isimlerle anılan ruh, muhtemelen Umay'ın sonradan gelişen ikinci ilkelerine göre olumsuz anlamda başkalaşmış şeklidir; başka bir deyişle ondan türetilmiş

> bir ruh ya da ilahtır. Ancak bu durumda kötü ruhlar zümresindendir, çünkü o lohusalara ve lohusa hummasına (albastı) neden olur (Çoruhlu, 2002: 54).

Halk arasında Alkarısının kötülüğünden kurtulmak için ocaklı kişilerin kendisi ya da kullandığı herhangi bir araç ile şifa bulunduğuna inanılır ve bu şekilde lohusa hummasına tutulanın kurtulacağına inanılır. Bu ocaklı kişi kendi ailesine dokunulması yönünde Alkarısı'ndan söz almış biri olabilir. Bu silsileden gelen aileye ait bir eşya dahi Alkarısı'nın kötülüğünden korunma yolu olarak görülür. Ocaklı kişi dışarıdan bir başkasına el verebilir ve böylece kendine ait olan Alkarısı'ndan korunma gücünü başka bir kişiye aktarıp şifayı devam ettirir. Ocak olacak kişi el alma, nefes üfleme ya da rüya yöntemiyle şifacı olabilmektedir.

> Ocak veya ocaklı belli bir veya birkaç hastalık veya benzeri sorunlara eli, nefesi veya araç olarak kullandığı su, çamur gibi nesne ile şifa getirebilen bu hasletini geçmişlerinden tevarüs yolu ile edinmiş olan şahıs veya ailedir. Bu güç rüya ile bade içilerek veya bu yetenekleri olan kimseden el ve bazen de nefes alınarak edinilir (Kalafat, 2009: 17).

Aslen ocak kelimesi de ateşin yakıldığı yeri ifade ediyor olmasıyla yine ateşle ve sağaltıcı özelliklerle de ilintilidir. Eski Türklerde ateş ile temizlik yani arınma ve şifanın eşdeğer görülmesiyle ateşin yandığı ocak da kutsal yön ile bağdaştırılmıştır. Bu nedenle şifa dağıtıcısına da ocakta yanan ateşten mütevellit ocaklı denilmektedir. Alkarısı'nın ocaklı kişilerce def edilebilmesinin temelinde, bu kişilerin daha önce Alkarısı ile iletişime geçmiş olmaları ve Alkarısı'nın kötülük yapmasını engelleyici bir davranış sergilemeleridir. Nitekim pek çok anlatıda Alkarısı ile karşılaşıp ondan korkmayarak bir iğneyi Alkarısı'nın elbisesine takan ve onu kendine köle yapan kişilerden bahsedilir. Eski Türk inanışlarında Alkarısının bulunduğu ve yaşadığı yerler ile çirkin görünüşleri ve yaptıkları kötülüklere de yer verilmiştir. Ancak bunlar her zaman çirkin ve yaşlı değillerdir. Bunların aynı zamanda genç ve güzel olanlarıyla destan kahramanlarının evlilikler yaptığı da olur.

> Alkarısının ahır ve samanlıklarda, viranelerde, nehir kenarlarında, çeşme ve kaynak başlarında bulunduğuna ve atlarla lohusa kadın ve çocuklara musallat olduğuna inanılır. Çoğunlukla al gömlekli, yaşlı ve son derece çirkin bir cadı şeklinde tasavvur edilmekle birlikte güzel olanlarının da bulunduğu ve yakalandıklarında bunlarla evlenmenin mümkün olduğu kabul edilmektedir (Küçük, 1989: 469).

Bu tanımlamada da görüldüğü üzere güzelliği ile meşhur olan alkızları ile evlenenler bulunmaktadır ve bu durum Nogay destanları içinde de işlenmektedir. Edige Destanında Kutlu Kaya, ormanda gezerken görüp âşık olduğu bu alkızı ile evlenmek ister. Bu kızı görüp

çok beğenen ve kendisiyle yaşamaya razı eden Kutlu Kaya'dan kızın tek isteği giyinip soyunurken koltuk altına ve ayaklarına eşinin bakmamasıdır. Uzun süre sözünü tutan ancak bir gün dayanamayıp bakan Kutlu Kaya, eşinin koltuk altının delik içinde olup ciğerlerinin gözüktüğünü ve ayaklarının da kuş ayağı olduğunu görür. Karısının durumu fark etmesi üzerine, artık onunla evli kalamayacağını söyleyen kadın hamiledir ve eğer kız çocuğu olursa kendine ait olacağını, erkek olursa da ağaç dibine bırakacağını söyleyip kocasını terk eder. Alkızı'nın doğurduğu çocuk erkek olduğu için onu da söz verdiği gibi ağaç dibine bırakır.

> Kutlı-Kaya agaşlıkta añşılıp yaşaydı bir hıylı yıllar. Bir kere buga Albaslıdıv kızı ras boladı. Kutlı-Kaya Albaslıdıñ kızına üyleneyek boladı. Kız aytadı: Men saga hatın bolayım, tek sen men şeşingendemenim koltıgım man ayağıma karamasın deydi. Erüv, deydi Kutlı-Kaya.
>
> Kutlı-Kaya bir hayli yıl ormanda avlanarak yaşar. Bir keresinde buna Albastı'nın kızı rast gelir. Kutlı-Kaya, Albastı'nın kızıyla evlenmek ister. Kız der: Ben senin karın olayım tamam, yalnız ben soyunurken benim koltuğuma ve ayağıma bakam" dmişti. Tamam, diyordu Kutlı-Kaya (ND, 2014: 93).

Kutı-Kaya bu güzel kız ile evlenir ve uzun süre sözünü tutmasına rağmen bir gün eşi soyunurken gizlice onun yasak bölgelere bakar. Kutlu Kaya görür eşi olan Alkızı'nın kızının koltuğunun altı delik içinde olup ciğerleri gözükür ve ayakları da kuş ayağıdır. Kız, eşinin kendsine baktığını anlar ve sözünü tutmadığı için şu anda hamile olmasına rağmen Kutlu Kaya'yı terk edip gideceğini söyler. Alkız'nın kızı hamile olduğundan kız çocuk doğarsa kendine alacağını, erkek çocuk olursa vakti geldiğinde evin önündeki ağacın altına bırakacağını söyler ve o anda gözden kaybolup bir daha geri gelmez.

> Bir kere Albaslıdıñ kızı şeşineyat kanda, Kutlı-Kaya dayana almay, akırın hatınınıñ koltıgına em ayaklarına karaydı. Karasa nek karasın, koltıgı tesik eken, sol tesikten işinde öpkebavırı körinedi. Ayaklarına karasa ayakları kustıñ ayagınday.
>
> Bir keresinde Albastı'nın kızı soyunurken, Kutlı-Kaya dayanaaz, gizlice hanımının koltuğuna ve ayaklarına bakar. Baksa ne görsün koltuğunun altı delik içinde de ciğerlerinin göründüğünü fark eder. Ayaklarına baksa ayakları da kuş ayağı gibidir. (ND, 2014: 94)

Edige Destanı'nda Albastı'nın kızı ile kurulan evlilik ikinci olağan dışı birlikteliktir. Burada ilk olağan dışı evlilik bakire anneden doğan Barkaya'nın kuğu kızı ile evlenmesidir. Bu evliliğin niteliğine bakıldığında göksel bir unsur olan kuğu kızının yeryüzüne indiğinde yapılan bir birliktelik olmasıyla kozmik bir evlilik görülür. Bu kızdan dünyaya gelen Kutlu

Kaya ise destanın ikinci olağan dışı evliliğini yapan kişisidir. Kutlu Kaya'nın evlendiği olağanüstü varlık Albastı'nın kızıdır ve bu varlık yer altı âlemi ile ilişkilidir. Bu kız yeryüzü unsuru olarak ormanda ıssızlıkta Barkaya'nın karşısına çıkar. Ancak Albastı adlı varlığın yer altına ait olduğu da unutulmamalıdır. Kutlu Kaya ile Albastı'nın kızından Edige adlı çocuk dünyaya gelir. Dolayısıyla destanın merkezi kahramanı olan Edige'nin doğuma kadar geçen sürede hem gökyüzü hem de yeryüzüne ait ilahi temaslar sağlayarak bir bütünlük oluşmuştur. Bu aşmada Oğuz Kağan'ın evlilikleri de hatırlanırsa onun önce kozmik âlemden gelen kızala sonra ise yeryüzüne ait olan kızla kurduğu birliktelik kahraman Oğuz Kaan'ın her iki âlemin gücünü elinde tuttuğuna işaret eder. Edige Destanı'nda ise Oğuz Kağan'fan farklı olarak ayrı ayrı kişilerden peyda olan güç Edige'de birleşmiş olur. Edige bir kahraman olarak âlemler arası güçlerle donatılmış, peri soylu bir kahraman olarak Nogay destanları içinde yer alan olağan dışı birliktelikler silsilesinin bir alp tipidir. Kahramanın olağan dışı bir soydan gelmesi onun mevcudiyetinin diğer insanlardan üstün niteliklerle bezeli olduğunu ortaya koyar.

4.4.4. Dev Tipi

Nogay destanlarında görülen olağanüstü tiplerden birisi de dev tipidir. Pek çok destan ve diğer sözlü ürünlerde devlerle sıkça karşılaşılmaktadır. Destanlarda yer alan devler iyi işlerin başarılmasında yardımcı olanları yanında kötü özellikleriyle ön plana çıkanları da mevcuttur. "Devler, genellikle "Olağanüstü bir güce sahip cinlerin adı olup merhametsiz ve güvenilmezdirler" tarzında tanımlansa da, Türk destanları açısından değerlendirildiğinde, kötü huylu devler ve iyi huylu devler olmak üzere iki ana grupta toplandıkları görülür" (Ata Yıldız, 2010: 41).

Genel itibariyle toplumun başına bela olan veya destan kahramanının bireysel düşmanı olan ve her şekilde düşmanca davranışları ile yok edilmesi gereken devler olumsuz tipler içinde olağanüstü özellikleri ile dikkat çekerler. Bu bağlamda Dede Korkut hikâyelerinden Basat'ın Tepegöz'ü Öldürdüğü hikâye, dev tipinin tasviri açısından önemli bilgiler sunar. Bir çoban sürüsünü otlatırken pınar başında kanat kanada uçan perileri görüp içlerinden birinin üstüne kepeneğini atar ve bu peri kızı ile münasebette bulunur. Ancak bu hadise peri kızının rızası olmadan gerçekleşmiştir ve peri kızı giderken, çobana yanlış bir iş yaptığını ve bu sebeple Oğuz yurdunun felakete uğrayacağını bildirir. Ertesi yıl bu peri kızı

aynı pınarın başına doğurduğu çocuğu bırakır ve çoban da bu çocuğu bulur. Ancak bu çocuk tepesinde tek gözü olan bir devdir.

> Tepesinde tek gözü olan bu çocuğu Basat ile birlikte beslemek üzere Aruz Koca evine getirir. Dadılara verirler. Fakat Depegöz öyle kuvvetli emer ki birkaç dadının canını alır. Bunun üzerine sütle beslerler. Günde bir kazan süt yetmez. Depegöz büyüyüp gezmeye ve çocuklarla oynamaya başlar. Fakat bu sefer de çocukların burunlarını, kulaklarını yediği görülür. Aruz, Depegöz'ü evinden kovar. Depegöz'ün peri anası gelip ok ve kılıç işlemesin diye oğlunun parmağına bir yüzük geçirir (Ergin, 2016: 16).

Tepegöz bir dev tasviri ile hem fiziken normal insanlardan oldukça iri ve güçlü hem de peri annesinin koruması ile parmağındaki yüzük sayesinde hiçbir şekilde öldürülemeyen bir yaratıktır. Ancak her devin bir canevi olduğu gibi Tepegöz'ün de can evi gözüdür ve sadece buraya vurulacak darbe ile kör olup yenilgiye uğratılabilir.

Türk destanları içinde devlerle mücadeleye sıklıkla rastlanılırken onların normal insandan tek farkları olağanüstü irilikleri değildir. Bazden tek gözlü bazense çok başlı olan bu devler insan dışı varlıklar olmakla birlikte kahramanın karşısına bir engel olarak çıkar. Oçı Bala adlı bir başka Türk destanında da dev ile mücadele yer almaktadır. Bu dev bir nevi yer altı unsuru olarak şeytani bir varlıktır; ancak kahramana zarar vermekten çekinir. Oçı Bala adlı kadın alpin savaşıp iki defa yenerek öldürdüğü Ak Calaa'nın sarayına geldiği sahnede ortaya çıkan dev, kahramana dokunmaya korkar. "Sarayı gezen Oçı Bala burada, kağanın dirilttiği Ak Calaa ve karısı Altın Targa ile karşılaşır. Ak Calaa korkar ve askerlerini çağırır. Çağırdıklarının içinde yedi başlı Celbegen ve yer altından çıkan Cer Tekpenek de vardır. Bunlar bahadır kızın görünüşünden korkup onunla savaşmak istemezler" (Dilek, 2007a, 28). Bu destanda celbegen olarak tanıtılan varlık bir çeşit devdir ve yedi başı bulunmaktadır. Bu dev karşına çıkan kahramanın gücünden çekindiği için sahibinin emrine itaat etmeyip Oçı Bala ile savaşmaz. Destanda kahramanın karşısına çıkan dev bir bakıma kahramandan korkusuyla kendisinden daha güçlü bir yaradılış sezmiştir. Diğer destanlarda rastlanılacağı gibi kahramanın macerasının bir bölümünde rastladığı dev bir çeşit engeli temsil eder; ancak kahraman ya savaşarak ya da savaşmadan onu bertaraf etmeyi başararak bu engeli aşar.

Destanlarda devlerin insanlarla evlenmek istediğine de rastlanılır. Genellikle destan kahramanı ile devin mücadelesini gerektiren bu durum yine kahramanın önüne çıkan engeli temsil ederek verilen mücadelenin ardından zafere kavuşmayı gerekli kılar. Altay

destanlarından Kögüdey Kökşin le Boodoy-Koo Destanı'nda kahramanın ve devin aynı kıza talip olup onu elde edebilmek için yarışmaları anlatılır. Celbergen'in öldürdüğü ağabeyi Kögüdey Kökşin'in kılığına girerek Karatı Kağan'ın kızına talip olan Boodoy Koo yarışmaya katılır.

> Karatı Kağan'ın kızıyla evlenmek isteyenlerin katıldığı yarışmalara o da girer. Yarışmanın galibi, kağanın kızının bulunduğu altın kavağa ilk olarak ulaşıp kızı alarak getiren olacaktır. Önde olan Celbegen'i hileyle geçen Boodoy Koo yarışı kazanır. Celbegen onu oradaki kağanlara, cayzanlara (Boy başkanlarına) şikâyet eder. Durum şöyle karara bağlanır: Kögüdey Kökşin (Boody Koo) tavşana dönüşüp elinde balta tutan Celbegen'in önünden geçecektir. Celbegen baltayla tavşanı öldürebilir. Öldürmezse Boodoy Koo kurtulacaktır. Celbegen tavşanı öldüremez. Boodoy Koo kağanın kızını alıp yurduna döner (Dilek, 2007a: 36).

Destanlarda devle karşılaşma, var olan bir kötü durumu tersine çevirme ya da bir şey elde etme maksadıyla kahraman mücadeleye girişir. Basat'ın Tepegöz'ü öldürmesindeki sebep, Tepegöz'ün yurdun hayvanlarından ve insanlarından yemekle artık çok zararlı bir hâle gelmesi neticesinde onu ortadan kaldırmaktan başka çarenin kalmayışıdır. Boodoy Koo'nun devle olan mücadelesinin sebebiyse Celbegen tarafından öldürülen Kögüdey Kökşin'in ancak Karatı Kağan'ın kızı tarafından diriltilebilecek olmasıdır. Devle yarışıp kızı alan Karatı Koo bu kızı ağabeyinin cesedi başına götürdüğünde kız yerdeki cesedi diriltir. Destanlarda kahramanın önüne bir engel olarak çıkan devler bir eşiğin aşılmasını sağlayarak destan macerasının devam etmesine de vesile olurlar. Evlilik konusunun dev üzerinden işlendiği destanlarda ise kahramanın bu yoldaki engeli aşması talip olunan kızın elde edilmesini sağlar.

Nogay destanlarından Edige Destanı'nda da dev ile mücadeleye yer verilir. Toktamış Han'dan öcünü almak isteyen Edige, Şahtemir'in yanına sığınır. Bu sırada Kabardı Alp adındaki dev ile mücadele edemeyecek kadar zayıf durumda olan Şahtemir Han, kızını bu deve vermek zorunda kalır. Bu devden yaptıklarının öcünü almak için ilk olarak onun peşine düşen Edige, Şahtemir'in kızının yardımıyla onu alt ermeye çalışır. Kabardı Alp isimli dev acımasız ve oldukça güçlü birisi olup onunla mücadele edebilecek kimse olmadığından beğendiği Şahtemir'in kızını da zorla alıkoyup evlenmek için kaçırmıştır. Kabardı Alp bir dev olarak tanımlanır ve aynı devler gibi insan dışı olmakla birlikte vücudunda yalnızca bir noktadan vurulduğunda öldürülmesi mümkün olacaktır. Onun can evi koltuğunun altındadır. Şahtemir'in kızını zorla kaçıran Kabardı Alp'in elinden kızı kurtarmaya giden

Edige, kızdan bir yoluna getirip Alp'in can evinin neresi olduğunu sormasını ister ve kız da denileni yapar.

> Bu dav degeniñ de adam sokkan man öle koymas. Onıñ bir yan yeri bar bolır. Sen onıñ katını. Sen akırın sorap kara.
>
> Bu dev dediğin, insanın vurmasıyla ölmez. Onun bir canevi vardır. Sen onun hanımısın. Sen yavaşça sor (ND, 2014: 109).

Dev tasviri ile anlatılan Kabardı Alp adlı savaşçı destanın olumsuz tiplerinden biridir. Kabardı Alp bir dev olduğu için diğer Türk destanlarında da benzerlerine rastlanılacağı üzere canevinden vurulmadığı surette ölmez. Bu deve karşı insani bir güç ile mücadele etmenin de imkânsız oluşu neticesinde yalnızca canevinden vurulunca öldürülüp şerrinden kaçılabilir. Devin yok edilmesi için canevi olan bu gizli ve hayati noktasının neresi olduğunun bilinmesi gerekir. Bu bağlamda destanın yardımcı unsurlarından bir olarak ve daha sonra da kahramanın eşi olarak yer alan Şahtemir Han'ın kızı zorla evlendirildiği Kabardı Alp'e güzellikle yanaşıp onun hayati noktasını öğrenmeye çalışır.

> Kız Alptan soragan, yanın kaerde dep. Alıp ta tamam bezgende aytkan: menin kaerimge ursa da maga bir zat bolmas. Tek koltıgımnanan bir ursa ölermen. Èki ursa tirilirmen."
>
> Kız Alp'ten sorar, zayıflığın nerede diye. Alp da bezdiğinden söyler: benim nereme vurulursa da bana bir şey olmaz. Yalnız koltuğumdan bir vurulsa ölürüm, iki vurulursa dirilirim" (ND, 2014: 109).

Şahtemir'in kızı eşi olan Kabardı Alp'e sorduğunda onun canevinin koltukaltında olduğunu öğrenir ve buraya bir kez vurulunca öleceğini öğrenir. Edige, Kabardı Alp'in koltuğunun altına bir sefer vurduğunda Kabardı Alp ölmez uyanır. Dev her ne kadar çoğu Türk destanında zekâ yönünden zayıf tasvir edilse de bazı destanlarda olduğu gibi bu destanda da kurnaz olduğu anlaşılır. canvei olarak söylediği yer ya yanlıştır ya da kaç kez vurulunca öleceği konusunda gerçek dışı bilgi vermiştir. Kabardı Alp'in verdiği bilgiye göre onu öldürmeye çalışan Edige uyuyan devi uyandırır. Uyanan dev, Edige ile Şahtemir'in kızının peşine düşer. Edige ilk denemesinde başarısız olup tam devden kaçmak için Şahtemir'in kızıyla ata binmiştir ki, Kabardı Alp atın kuyruğundan yakalar. Edige atının kuyruğunu kestiğinde dev yuvarlanıp düşer ve ölür. Bu şekilde devden kurtulan âşıklar birbirlerine kavuşmuş olurlar. Destan metninde yer alan dev tipi Türk destanlarında yer alanlarla ortak noktalarda buluşur. Diğer pek çok destanda da rastlanılacağı gibi hayati bir noktası bulunur, insani bir kuvvetle ölmez, canevi haricinde bir başka yere vurmakla onu alt etmek mümkün değildir. Bütün bu ortak noktalar dev tipinin Türk destanlarındaki benzeşen yönlerini Nogay destanı olan Edige Destanı'nda da vermektedir.

4.4.5. Arnaut Tipi (Albaslı'nın Erkeği)

Türk kültürüne bakıldığında taş ile ilgili inanmalarla sıklıkla karşılaşılmaktadır. Taşın sağlam ve güçlü yapısı korunmasız insana doğanın gücünü hatırlatması açısından önem taşırken aynı zamanda taşa atfedilen çeşitli özelliklerin insan yaşamıyla bağdaştırılması inanç boyutunda da taşın yer almasını sağlar. Dini inanç sisteminde taşın yer alıyor oluşu onun genellikle dayanıklılık özelliğine addedilir. İnsan yaradılışı gereği hükmedemediği varlıklara ilahi manalara yükleyerek onların üstünlüğünün olağan dışı nedenlere bağlamak ve bu sayede hem onun şerrinden korunmak hem de onun gücünden yararlanmak ister. Benzeri maksattaki yaklaşımlar Türk inanç sistemi içinde de sıklıkla görülür. "Türklerde kutsal dağ, orman, kaynak kutsal taş, ateş, demir inancı vardır. Bunlarda koruyucu iyi ruhlar, periler, cinler etkilidir" (Tanyu, 1978:26). Kutsalla bağdaştırılan öğelerden bir olan taş Türk kültür hayatında önemli yer tutmakla edebi ürünlerde de varlık gösterir. Kara parçası ve kayalar da dâhil olup yeryüzü manasını da içeren geniş bir yelpazede değerlendirmeye tabi tutulması gereken taş inancının temelleri yaradılış anlatısına kadar uzanır.

> Türklerin Dünyanın Yaratılışı efsanesinde kayanın önemi beliriyor. Tanrı'ya karşı hatalı bir davranışta bulunan insan suya düşer ve suda boğulurken, Tanrı'ya: "-Ah Yüce Tanrım! Beni kurtar!..." diye yalvarır. Tanrı "- Ey İnsan!.. Suda yüksel" diye karşılık verir ve insan suyun üzerine yükselir. Tanrı'nın yeni buyruğu: "- Yalçın kaya olsun". Denizden yükselen yalçın bir kayanın üzerine insan çıkar' (Tanyu, 1968: 34).

Yaradılış efsanesinde kaya parçasının üzerinde boğulup yok olmaktan kurtulan insan için en güvenli, en sağlam ve insanın hayatını sürdürmesi için gerekli zemini oluşturan varlık taştır. Taş olarak kaya parçasından bahisle yeryüzünün oluşumu ve onun üzerinde yükselen insanoğlu tasvirinin anlaşılması; taşa, toprağa, kayaya olan inancın temellerinin derinliğini ve mecburiyetini ortaya koyar. Buradan hareketle taş ile ilgili inanmalar onun kutsalla olan bağının bulunduğunun düşünülmesiyle çeşitlenir. Türk kültüründe dini bir yeri olan taşın işlevselliğinin gündelik hayata yansıyan pek çok noktası bulunur. Bunlar arasında kendisinin şifa verdiğine inanılan taşların bulunması, hasta olan çocuklara şifa sağlayan özelliği bulunan delikli taşlar, çocuğun bu taş içinden geçirilmesi ya da şifa taşlarına oturtulması en bilinen şifa inanmalarını içerir. Bunlar haricinde Türk kültüründe büyük yeri olan kutsal Yada Taşı'nın varlığı da önem az eder. Bu taş bulunduğu yere iyilik, sağlık, bereket getirir, bu taş ile yağmur yağdırılır ya da durdurulur.

> Türk kavimlerinde çok eski devirlerden beri yaygın bir inanca göre, büyük Türk tanrısı Türlerin ceddi âlâsına yada (yahut cada, yat) denilen bir sihirli taş armağan etmiştir ki bununla istediği zaman yağmur, kar, dolu yağdırır, fırtına çıkarırdı. Bu taş her devirde Türk kahramanlarının ve büyük Türk komutanlarının ellerinde bulunmuş, Şamanistlere göre zamanımızda da büyük kamların ve yadacıların ellerinde bulunmaktadır (İnan, 1986: 161).

Türk inancında yada taşı ile gökyüzü olaylarına müdahale edebilen yadacıların bulunması ve bu taşın hikmetli bir taş olması sebebiyle onu kullanan kişilerin keramet gösterebildiğine dair inanç taşlara atfedilen kutsiyeti anlamak bakımından mühimdir. Bunun haricinde taş ile ilgili bildiğimiz ve bu gün arkeolojik kalıntılarla da tespiti mümkün olan buluntular arasında akla ilk gelecek olan Orhun Abideleri'dir. Üç ayrı abidenin bengü taş niteliği ile dikilerek maksadına ulaştığı günümüz çağında taşa tarihi şahıs ve olayları kaydetme geleneği taşın sağlamlığına duyulan inanç doğrultusunda ölümsüz olup gelecek nesillerce takibinin yapılabileceği yönündeki düşüncenin etkisidir. Bir diğer buluntu ise balbal adı verilen heykelcikler şeklindeki mezar taşlarıdır. Bunlar taşa biçim verilerek oluşturulmuş küçük heykelciklerden öte önemi taşın sağlamlığı sebebiyle kalıcı nitelik taşıyor olmalarıdır.

> Balballar ölen alpin hayatında öldürdüğü düşmanların adına mezarına konulan taşlardan ibarettir. Bir kahraman alpın mezarının yanında bir sıra taşlardan birinde şu yazı okunmaktadır: "İşbara Tarkan balbalı" ("Ongon yazıtı" yanında). Mezardaki kahramanın öldürdüğü düşmanlar için bu "balbal" denilen taşlar sembol olarak konulurdu. Öldürülen şahıs önemli kişi ise taşına adının da yazıldığı anlaşılmaktadır (İnan, 1986:131).

Türk kültür hayatı içerisinde taşa atfedilen sağlamlık, ölümsüzlük manalarının yada taşı gibi kutsi veya balballar ile bengü taşlar gibi kalıcı olmaları onların ölümsüz, zaman ötesi oldukları çağrışımı yapmaktadır. Kutsalla olan bağı sebebiyle şifacılıkta da kullanılan taşlar haricinde bir de sözlü ürünlere yansıyan taşla ilgili inanmalar mevcuttur. Bu inanmaları içeren öğelerden biri taş kesilmedir. Bir varlığın hal değiştirerek taşa dönüşmesi hadisesine sözlü edebi ürünlerde sıklıkla rastlanılmaktadır.

Sözlü edebi ürünlerin zenginlik öğelerinden biri olan olağanüstülükler içinde taş kesilme hadisesinin yaşanması anlatımı büyüsel niteliklerle kuşatarak zenginleştirir. Olağanüstülüklerle bezeli anlatıma konu olan bu durum bir tür şekil değiştirmedir. Var olan görünümünden aniden sıyrılan varlık taşa dönüşür. Şekil değiştirmek suretiyle taşa dönüşen varlık yalnızca insan olmak zorunda değildir; bu varlık bitki, hayvan, eşya, olağan dışı bir yaratık gibi çeşitli yaradılışlarda olabilmektedir. Var olan halinden bir başka hale geçerek

taşa dönüşme durumu iki uçlu bir yapı içerir. Bunlardan birisi zor durumda kalanın bu çaresizlik içinden çıkmak amacıyla taşa dönüşerek zarardan kurtulmasını içerirken diğer durum ise beddua alan kişinin daha fazla zarar vermemesi için taşa dönüşmesidir. Dolayısıyla halk edebiyatı ürünleri içinde sıklıkla karşılaşılan bu hadisede bir yandan zorluktan kurtulmak maksadıyla dua sonucu taşa dönüşme mevcutken diğer yandan beddua alanın taşa dönüşme durumu yaşanır.

> Taş şekline dönüşme iyiler için bir kurtuluş, kötüler içinse bir cezadır. Asıl amaç insanlara ders vermektir. Taş kesilme motifi sadece efsanelerde değil masallarda da görülmektedir. Ancak masallarda varlıklar kademeli olarak taşa dönüşür ve tekrar eski hallerine dönebilirler. Efsanelerde ise varlıklar birden taş kesilir ve tekrar eski hallerine dönmeleri söz konusu değildir (Artun, 2014: 452).

Yaradılış destanında karşımıza çıkan kaya, yeryüzü manasını taşımakta ve insanın dünya üzerinde hayat bulmasını sağlayan ve dünyayı insan için yaşanır kılan bir özellik olarak ele alınır. Bunun haricinde şifa vermesi ve kutsallığıyla yada taşı, ölümsüzlüğü çağrıştırmasıyla bengü taşlar ve balballar dışında kutsalla bağı olduğu düşünülen şifa özelliği bulunduğuna inanılan taşlardan da insanlar medet ummuşlardır. İnanç çerçevesi haricinde ancak onla olan bağını bir şekilde devam ettirerek sözlü edebiyata da yansıyan taş ile ilgili inanmalar mevcuttur. Bunlardan birisi taş kesilme motifi olup sözlü ürünlerde iki farklı şekilde karşımıza çıkmaktadır. Biri, zor durumlardan kurtulmak amacıyla taş kesilme, diğeri ise bir ihlal sonucu cezaya çarptırılma şeklinde ifade edilebilir. Her iki sebepte de taşa dönüşen kişinin geçirdiği değişim don değiştirme olarak düşünülebilir.

> Taş kesilme motifi Thompson'ın indeksinde "D Magic" bahsinde yer almaktadır. Bu bahis şu üç büyük gruba ayrılmaktadır: D O-D 699 Şekil Değiştirme, D 800-D 1699 Sihirli Nesneler, D 1700-D2199 Sihirli Güçler ve Tezahürleri. Taş kesilme motifi ilk grubun değişik yerlerindedir. İnsanların taş kesilmeleri D 230, hayvanların taş kesilmeleri D 420 ve nesnelerin taş kesilmesi de D 470'de yer almaktadır (Sakaoğlu, 1980: 34).

Thomson'un kataloğunda ele aldığı gibi sözlü ürünlerde taş kesilen varlıklar yalnızca insanlar olmayıp anlatılarda bahsi geçen hayvan, nesne ya da doğaüstü varlıklar olabilirler. Taşlaşma için nedenler arasında birkaç madde ile taş kesilmeyi H. Tanyu (1968: 166) şu şekilde açıklar:

> İnsan taşlaşmalarını tasnif edecek olursak başlıca şunları kaydetmek gerekir: 1— Beddualarla taşlaşanlar. Lanetleneni yılan sokar veya bu beddua ile taşlaşır. 2— Günah işleyenler, Tanrının gazabına uğrayarak taşlaşırlar. 3— Dilekleri sonunda taşlaşanlar. Sevgililerine kavuşamayan güzeller, iffet sahibi talihsiz güzel kızlar. Bir saldırışta iffetinin ve sevgisinin lekelenmemesi için taş olmayı

tercih edenlerin dilekleri. 4— Kahramanlaşmış, efsaneleşmiş kimselerin izleri, hatıraları dolayısıyla taşın, yeni bir keyfiyet kazanması. Haz. Ali, Battal Gazi, Köroğlu, vb.nin izleri, hatta atlarının taş ve yalak üzerindeki izleri ile taşlar özel bir hüviyet kazanırlar.

Görüldüğü gibi, Tanyu'nun belirttiği taşlaşma dört ana unsur üzerine gerçekleşmektedir, ancak bu konuda daha detaylı bir inceleme yaparak hem Türkiye sözlü ürünlerini hem de dünya üzerindeki diğer Türk devletlerinin sözlü ürünlerini inceleyen Metin Ergun'un maddeleştirdiği bir katalog mevcuttur. Bu katalog oldukça ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Biz burada katalogdaki maddelerin yalnızca ana başlıklarını vermekle konuya açıklık getirmeye çalıştık. Buna göre taş kesilmeyi halk anlatılarında gerekli kılan maddelerin bir kısmı şunlardır:

Aşk, başlığı altında; gelin alayı, iki sevgilinin severek kaçması, kız kaçırmalar, sevgililer kavuşamazlar, evlenmek isteyen veya evliliğe karşı çıkan kız yaşamak istemez, âşık aşkına karşılık göremez, diğerleri,

Zor durumdan kurtulma başlığı altında; adakta bulunarak kurtulma, düşmandan kurtulma, çeşitli hayvanlardan kurtulma, tabiatüstü yaratıklardan kurtulma,

Bunların dışındaki taş kesilerek kurtulmaya razı olmalar. Saygısızlıklar; anne ve babaya saygısızlık, nimete karşı saygısızlık, dinin emirlerine karşı gelme, üst tabakadan olanlara karşı saygısızlık edenler taş kesilir, diğerleri,

Kötü huylar; cimrilik ve tamahkârlık, çeyizini az bulan gelin taş kesilir, hırsızlık cezalandırılır, yasak münasebetler cezalandırılır, yalancı şahitlik cezalandırılır, kıskançlık, adet ve geleneklere karşı gelme, sırrın öğrenilmesi, diğerleri.

Hızır, pir, ermiş ve diğer ağzı dualı kişilerle ilgili olan cezalandırmalar, Çeşitli psikolojik durumlar (korku, üzüntü, pişmanlık), değişik taş kesilmeler, gelin alayı (Ergun, 1997b: 199).

M. Ergun'un ayrıntılarıyla maddeleştirdiği taş kesilme motifi, bizim ele alacağımız Koplanlı Batır destanı içindeki durumla kıyaslanınca saygısızlıklar başlığı altına dâhil edilebilecek bir örnek olarak düşünülebilir. Bir olağanüstü varlığın gazabına uğrayan Koplanlı'nın başına gelenler ve Koplanlı'nın bu varlığın burnunu kesmesi sonucu Aznaur'un ormana doğru kaçarken taş kesilmesi onun Tanrı tarafından cezalandırıldığına bir işaret sayılabilir. Benzeri şekilde yaptığı haksızlık sonucu bir yüce kişinin gazabına uğrayarak taş kesilen kişi Dede Korkut destanındaki Bamsı Beyrek hikâyesinde geçmektedir. Beşik kertmesi olduğu Banıçiçek ile evlenmek isteyen Bamsı Beyrek'e Banıçiçek'in ağabeyi Deli

Karçar karşı çıkar ve bunun üzerine bir orta yol bulunması ümidiyle Dede Korkut aracı olarak Deli Karçar ile konuşmaya gider.

> Dede Korkut kaçma kovma olunca değiştirmek üzere iki atla gider. Kardeşini Karçar'dan isteyince Deli onun peşine düşer ve yakalar. Fakat kılıç çalacağı sırada Dede'nin duası ile eli havada kalır. Bunun üzerine Dede'ye yalvarır ve kızı vermeğe razı olur. Dede'nin duası ile kolu iyileşir (Ergin, 2016: 8).

Toplum tarafından saygı duyulan ve ulu olarak nitelendirilen Dede Korkut'a karşı onu öldürmeye çalışan Deli Karçar'ın kolu Dede Korkut'un ettiği dua sonucu taş kesilmesiyle cezalandırılır. Kolunu kıpırdatamayan ve yaptığı hatayı anlayan Deli Karçar'ın af dilemesi üzerine Dede Korkut onu bağışlar ve taş kesilen kol eski hâline geri döner. Burada Deli Karçar'ın saygısızlığı neticesinde bir cezalandırmayla karşılaşılmaktadır ve aynı şekilde Koplanlı Batır destanında da haksız yere Koplanlı Batır'ı öldürmeye çalışan Arnaut'un taş kesildiği görülür.

> Bara bara astındagı at ta arıydı. Keşe kırda kaladı. Konlavlıdıñ yanında azığı boladı. Siske et kadap pişirip turganda, munıñ üstine bir añmagan üyken zat kelette kaladı. Keledi bir zat ta aytpaydı, oltırıp karap turadı. Koplanlı da etin pişirip ep boladı. Ol oñmagan üyken zat da usınadı. Ol da alıp aşaydı. Onda Koplanlı soraydı:
>
> -Sen kim bolarsıñ? Dep. Ol zatta aytadı.
>
> -Men, Albaslıdıñ erkeği Arnaut değen bolırman! Süerde Koplanlı man Arnaut söylesediler. Arnaut soraydı:
>
> -Siziñ halk uyklagan zamanda kalay uyklaydı?
>
> -Bizim halk uyklagan zamanda tınış bolmas! Deydi Koplanlı. Gide gide altındaki atı da yorulur. Gece kırda kalır. Koplanlı'nın yanında bulunan azığı vardır. Koplanlı şişe et takıp pişirirken bunun üzerine bir tuhaf yaşlı bir adam gelir. Gelir, bir şey söylemez, oturur, bakıp durur. Koplanlı da etini pişirip yer. O da pişen etten alarak yer. Sonunda Koplanlı sorar:
>
> -Sen kim oluyorsun?
>
> -Ben Albaslı denilen erkeğin Arnautadındaki kimse olurum! Orada Koplanlı ile Arnaut konuşurlar, Arnaut sorar:
>
> -Sizin halkınız uyuduğu zamanda nasıl uyuklar?
>
> -Bizim halkımız uyuduğunda rahat yatmaz dedi Koplanlı (ND, 2014: 172).

Koplanlı Batır, Mamay Han'dan yardım dileyip öç almak için çıktığı yolda dinlenmek niyetiyle bir ormanda geceleyeceği sırada yaşanır. İhtiyar kılığında Koplı Batır'ın yanına yaklaşan biri kendisini Albastı'nın oğlu Arnaut olarak tanıtır. İhtiyarın sözlerinden

şüphelenen Koplanlı Batır uykusundan uyanıp ihtiyara baktığında onun gözleri açık uyuduğunu görür. Gözleri açık uyuyan birisi insan dışı bir varlık olmalıdır ve Koplanlı da bu durumdan şüphelenir. Koplanlı, Arnaut'un bir yaratık olduğunu bu şekilde fark eder. Nogay destanında Arnaut olarak adı geçen bu kötücül varlığın burnunun demirden olması akla Jeztırnak adıyla bilinen olumsuz tipi getirmektedir. Bu varlığın da burnu metalden yapılmadır ancak Arnaut'tan biraz daha farklıdır. Masallarda rastlanılan Jeztırnağa benzer şekilde onun bir nevi destan versiyonu olan Arnaut arasında her ikisinin taşıdığı nitelikler düşünüldüğünde bir bağlantı olduğu açıktır.

> Jeztırnak, avcı ve mergenler hakkındaki mitlerle masallarda karşılaşılan pirinç (bakır) burunlu, bakır tırnaklı, olağanüstü güce sahip olan bir tiptir. Avcılara ve Mergenlere geceleyin güzel bir kız şeklinde görünür. Güzel kız şeklinde görülen Jeztırnak, avcılar tarafından yemek yemeye davet edildiğinde ellerini yerinden çıkarmadan yemek yer. Bu şekilde avcılar da onun Jeztırnak olduğunu anlar. Jeztırnak, Kırgızlarda "cez tırmak" veya "cez tumşak", Tuvaklarda "çulbus" ya da "şulbus", Buryatlarda ise "mu-şubun" şeklinde ifade edilir. altay Türklerinde ise bu tipin karşılığı Almıs tipii vardır. Almış bazen almın ve albın şeklinde yer alır. Jeztırnakların aileleri de vardır fakat erkek jeztırnaklara çok seyrek rastlanmaktadır. Erkek jestırnaklar ancak kendi baltaları ile öldürülebilmektedirler. Jeztırnakların mağaralarında çokça hazineleri vardır. Jeztırnak, mitolojideki "albastı" tipinin masallardaki karşılığıdır (Yıldırım, 2012: 254).

Koplanlı Batır Destanı'nın olağanüstü düşman tipi olan Arnaut'un kendini Albaslı'nın erkeği olarak tanıtması onun masallardaki karşılığının Jeztırnak olarak bilinen varlık olduğuna işaret etmektedir. Genellikle kadın kılığında rastlanılan ve yemeğe davet edilen bu varlık bu destanda erkek kılığındadır ancak yanında getirdiği eti pişiren Koplanlı daha onu davet etmeden gelip kahramanın yanına oturur ve kendisine uzatılan yemeği yer. Destanın ilerleyen kısmında şekil değiştirdiğindeyse aynı Jeztırnak'ın şekil değiştirdiğinde bakırdan olan burnu gibi onun da burnu demire dönüşür. Kötücül karakterli bu şekil değiştiren varlık şeytani bir unsur olarak destanın olağanüstü düşman tipidir.

Şekil değiştirmesi haricinde kötü niyetli olan Arnaut, Türk mitolojisinde günümüzde şeytan olarak adlandırabileceğimiz kötü karakterli bir varlıktır. "Yeraltına mensup kötü ilah ya da ruhlar zümresinin başında Şeytan'a karşılık olarak ele alınabilecek Erlik bulunmaktadır. Erlik sözcüğü bazı araştırmacılara göre kudretli anlamına gelen "eklig" sözcüğünün değişmiş şeklidir ve Altaylılara göre güçlü kuvvetli demektir" (Çoruhlu, 2002: 52). Erlik kötü yönün temsilcisi olup şekil değiştirme hususiyetine de sahip olduğu için farklı biçimlerde ve farklı adlarla belirebilir. Destanlarda kötücül ve olağan dışı unsurlar Erlik

olarak adlandırılabilen şeytani varlıklardır. Onlar adları ve şekilleri farklı olsa da huyları bakımından ortaktır. Erlik olarak tasvir edilen varlık kara gözlü, kara kaşlı, çirkin surettedir.

> Şaman dualarında bir canavar olarak tasvir edilen Erlik sağlam vücutlu bir ihtiyar olarak düşünülmüştür. Gözleri ve kaşları kara, çatal sakallı, yaban domuzuna benzeyen azı dişli kara ve kıvırcık saçlı, kara bir ata ya da öküze binen, yılan kamçılı kana benzer parlak yüzlü bu kötülük ilahı ikonografik özellikleriyle sanat tarihimizde zaman zaman karşımıza çıkar (Çoruhlu, 2002, 53).

Genellikle ıssız yerlerde insanın karşısına çıkan ve onu zor durumlara düşüren bu kötü varlıklar taifesinden biri olan Arnaut kendisinin ifade ettiğine göre, yine Türk mitolojisinde olumsuz özellikleriyle ön plana çıkan Alkızı'nın oğludur. Alkızı insanlara zararı dokunmasıyla birlikte onları ölüme sürükleyen yapısı da düşünüldüğünde şeytani bir varlık olarak nitelenir. Onun zürriyetinden olduğunu ifade eden Arnaut da aynı şeytani yaradılışa sahip, şekil değiştirebilen ve karşılaştığı insanın canını almak isteyen bir varlıktır. "Erlik'in başında bulunduğu kötü ruhlar zümresi insanlara her türlü kötülüğü, ölümü ve hastalığı getirirler. Bunlar daha ziyade korkunç şekilli yaratıklar ya da cinlerden meydana gelir" (Çoruhlu, 2002, 53). Arnaut da Erlik taifesinden mütevellit yaradılışı neticesinde yanına yanaştığı kişileri tedirgin etmemek için ilk başta onlara sıradan ve zararsız biri gibi görünmekte ancak canını alacağı kişinin en tedbirsiz anında asli şekline bürünerek bir çeşit yaratık halini almaktadır.

Destanda, Arnaut ile aralarında geçen sohbetten kuşkulanan Koplanlı Batır, kepeneğinin içine orada bulduğu bir kütüğü koyup kendisi de bir ağaç ardına gizlenip bu ihtiyarı gözetlemeye başlar. Gecenin ilerleyen saatlerinde ihtiyar adam şekil değiştir ve burnu demirden bir bıçağa, ayakları ise taşa dönüşerek insanüstü bir yaratık biçimine girer.

> Ol Arnauttıñ burnında bolatı bolgan eken, tabanı tas bolgan eken. Sonda Arnaut uzın bolat burnın tas tabanına eri-beri sürkep kayradı deydi. Bolat biz burnın tas tabanına süykegende yark yark etip ot şıktı deydi. Burnın kaygannan soñ albaslıdıkı erkeği ırak ketette, şavış kelip yamşıdın astıñdagi tübirge uradı. Ol yamşıdıñ astındagın Koplanlı dep bilgen. Urganda bolat burnı üygen tübirge sarı mayga kirgendey bolıp kirdi.
>
> Orda Arnaut uzun demir burnunu taşa, oraya buraya sürtüp bileyledi. Demir biz burnunu taş tabanına sürttüğünde yark yark edip ateş çıktı dedi. Burnunu bieyleyip albaslının erkeği uzaklaştığında, gelip kepenek altındaki kütüğe vurdu. Kepenek altındakini Koplanlı zannediyordu. Vurunca demir burnu kütüğe, sarı yağa girercesine girdi. (ND, 2014:173)

Arnaut, içinde Koplanlı'nın yattığını zannettiği kepeneğe doğru hızla gelip burnu saplar ve bunu gören Koplanlı Batır yerinden çıkarak kılıcıyla Arnaut'un burnunu keser ve o da koşarak ormanın derinliklerine doğru kaçarken taşa dönüşür. Pek çok sözlü gelenekte taş kesilme hadisesinin yaşandığı görülmektedir. İncelediğimiz Nogay destanları içinde tek taş kesilme hadisesi Koplanlı Batır destanında yaşanmıştır ve bu canavarın saldırısı da kahramanın kurnazlığı ve cesareti sayesinde savuşturulmuştur. "Efsanelerde taş kesilen tabiatüstü mahlûkların başında ejderhalar gelir. Onu sırasıyla yılanlar, canavarlar ve devler takip ederler" (Ergun, 1997b: 39).

Bir destan metni olmasına karşın Koplanlı Batır destanında yer alan Arnaut da hem insan dışı bir varlığa dönüşmesi hem de sergilediği davranışlar bakımından canavarlar sınıfına dâhil edilebilir. M. Ergun'un ele aldığı efsanelerdeki taş kesilmelerde olağanüstü varlıklar için olumsuz özellikleri dolayısıyla cezalandırılmış olduklarını yazmaktadır. "Ejderha ve diğer tabiatüstü mahlûklar hemen bütün efsanelerde taş kesilirler. Bunlar ya bir zarar meydana getirmişlerdir veya zarar verecekleri düşünülerek dua ile taş olmaları istenilmiştir" (Ergun, 1997b: 40). Arnaut da bir olağanüstü varlık olarak Koplanlı Batır'a haksız yere zarar vermesi nedeniyle cezalandırılarak taş kesilmiş olmalıdır. Destan metninde Arnaut ile Koplanlı'nın diyaloglarına yer verilmiştir.

4.4.6. Yılan-Ejderha Tipi

Destan metinlerinde merkezi kahraman tipinin mücadeleleri yalnızca insanlar ile değil bilinmeyen güçlerle, yaratıklarla, öte âlemden gelen şeytani varlıklarla da olabilmektedir. Erlik adı altında toplayabileceğimiz şeytani varlıklar kahramanın mücadelesini engellemeye çalışan, onu yolundan alıkoyan gücünü boş yere harcamasına sebep olan unsurlar olarak karşımıza çıkarlar. Kahramanın bu varlıklarla mücadelesinde bilek gücünün yanında keskin bir zekânın da gerekli olduğu görülür ki bu da destan kahramanlarında mevcut olan özelliklerdendir. Destan kahramanları keskin zekâları, sorunlara hızlıca çözüm bulmaları ve bilek gücünün de kuvvetiyle pek çok zorluğun üstesinden geldiği gibi şeytani varlıklarla olan mücadelelerden de galip çıkarlar. Yer altı dünyasına ait varlıklar Erlik adı verilen şeytanın mahiyetinden olup yeryüzünde yaşayan insanları çeşitli tuzaklara düşürerek yanlışa sürüklemek ya da canlarından olmalarına sebebiyet vermekle görevlilerdir. Bu varlıklar çeşitli suretlerde insanlara görünürler ve onlarla mücadeleye girişirler. Olağan dışı özellikler sergileyen ve kötü amaçlarla kahramana

zarar vermeyi hedefleyen bu varlıklar pek çok kılığa bürünebilirler. Bu varlıkların en sık girdikleri kılıklardan biri ise yılandır. Yılan hem yeryüzünde hem de yer altında yaşamakla birlikte her iki dünyanın da bilgi birikimine sahip bir varlık olarak karşımıza çıkarken diğer taraftan da kötü yönün temsilcisi olarak destanlardaki yerini alır. Türk kültüründe yılana iyiliğin temsilcisi olduğu kadar kötülüğün sembolü olarak da karşımıza çıkar.

Yılan her yıl deri değiştirerek vücudunu yeniler ve hayatına devam ederek ölümsüzlüğün, şifanın sembolü olarak anılmasına ilaveten yer altına girip çıkması sebebiyle öte âlemlerin bilgisini de taşıdığına inanılarak bilge yönün temsilcisidir. Şifa veren özelliği ile yılan tarih boyunca sağlığın simgesi olmuştur. Yılan zehrinde bulunan bazı kimyasalların şifa olarak kullanılmasıyla yılan; bilginin, tıbbın, şifanın kaynağı olarak görülmüştür. Yılanın her yıl deri değiştirmesi ve hayatına yeni derisi ile devam etmesi onun ölümsüz olduğu inancını geliştirmiştir. Ölümsüzlüğe sahip olduğu düşünülen yılan bu yönüyle bilginin de kaynağını elinde bulunduran bir varlık olarak nitelendirilmiştir. Şifa ve bilgi temsilcisi olmasıyla birlikte eski Türk inanç sisteminde şamanın özellikleriyle de bağdaşan yönleri sayesinde yılan kutsi yönün temsilcisidir. İlahi kudretin yeryüzü temsilcisi olan şamanlar bilge ve şifa kaynağı olarak görülen yılan simgesiyle anılırlar.

> Zehrin aynı zamanda panzehir gibi kullanılmasıyla ve hayat vermesi dolayısıyla yılan Sümer, eski Mısır, eski Yunan ve eski Türk kültürlerinde şifa verici özelliğe sahip kabul edilmiştir. Yılan yerin altından, hayat ağacının köklerinden yeryüzüne çıkan ve ona ait bütün sırları bilen bir varlık olarak daima hayat ağacıyla özdeşleştirilmiştir. Yılanın yaşama ve sağlığa ait fonksiyonu hayat ağacıyla olan bu ilişkisinden kaynaklanır (Gürkan, 2013: 528).

Şamanın şifacı yönü yılanın yer altı ve yeryüzü bilgisine sahip oluşu ile ilişkilendirirken, yılanın gömlek değiştirmesi yani gençleşmesi ve yaşamın devam etmesinde şaman ruhunun tenasüh etmesi inancı ile bağdaştırılır. Şamanların ayin sırasında giydiği manyak adı verilen kıyafetinin kollarında boy boy sıralı bir şekilde dizilmiş olan püskül görünümlü uzantılar yılanı çağrıştırır. Şamanların tek görevi trans hâline geçerek öte âlemle iletişimi sağlamak değil aynı zamanda şifa veren yönü ile de hekimlik vasfını icra etmektir. Şaman, giysisinde temsil edilen simgelerin kılığına girebilme özelliği sayesin yılanın şifacı özelliğine bürür ve insanların hastalıklarını iyileştirir. Bu yönü ile şamanlar da tıpkı yılanlar gibi şifa veren, hastalıkların nedenlerini tespit ve tedavi eden sağaltıcı yönün temsilcileridir. Şaman, rahatsızlıklara şifa dağıtan yönüyle insanlara hizmet ederken trans hâline geçip öte âlemle iletişimde bulunur, şeytani varlıklarla mücadele eder, iyi ruhlardan yardım alır. "Şamanizm'de yılan sağlıkla bağlantılı düşünülmektedir. Çünkü şamanının yardımcı ruhu

olarak onunla ebedi bir bağlantısı olduğu varsayılmaktadır ve ilaç simgesidir. Ayrıca Şamanizm'de yılanlar karşıtların dengesi olarak algılanmaktadır. Şamanizm'de yılan kendi kuyruğunu ısırarak yuvarlak bir resim çizip birleşik bilinci temsil etmektedir" (Naskali, 2014: 54).

Kendi kuyruğunu ısıran yılanın bir döngü hâlinde yaşam ve ölümü sembolize etmesi ve aslında ölümsüz bir varlık gözü ile kendisine bakılması şaman ruhunun ölümsüzlüğü ile de ilişkilidir. "Çok uzun yaşaması, genellikle normal yolla ölmemesi ve kendini yenileme (yılda iki defa kabuk değiştirme, düşen veya kopan organlarını yenileyebilme) özelliğinden dolayı eski dönemlerden beri insanlar yılanların doğaüstü güce sahip olduğunu düşünmüşlerdir" (Gürkan, 2013: 527).

Yılanların ölümsüz varlık olarak görülmesi ve yeryüzünde gezindiği kadar yer altında da yaşamına devam etmesiyle ki âlemin bilgisine sahip olup şifa dağıtan özelliği şaman ile ilişkilendirilen bir hayvan olmasını sağlamıştır. Şamanizm geleneğinde şaman kendi soyunu sıradan insanlardan ayırmak için bir başka varlığa dayandırmaktadır. Bu varlıklardan bilge yönü ve değişim geçirme özelliği ile ön plana çıkan yılan ata-şaman olma özelliği ile de dikkat çeker. Yılan bir atadan geldiği düşünülen şaman, yılanın yer altına inip yeryüzüne çıkarken iki dünyanın mistik bilgisini taşıyor olmakla her iki âlemin de bilgisine vakıf olduğu düşünülür. "Ölümü ötelemek isteyen insanoğlu, insanla ruhlar arasında aracılık rolünü şamana vermiştir. Şaman, rolünü başarıyla yerine getirebilmek için yöneticiler ve yaşlılarda olduğu gibi özel oluşunu köklerine dayandırma gereği duymaktadır" (Naskali, 2014: 54).

Sağlığın ve bilginin kaynağı olarak görülen yılan bu iyi özelliklerine karşın öldürücü niteliği ve yer altıyla olan ilişkisinden mütevellit şeytani unsurlar arasında da anılır. Yılan aynı zamanda ejderha ile birlikte düşünülür; her iki yaratığın da pullu ve güçlü derisi, çatallı dili ve zarar verici özelliği ile yılan ile ejderha bir varlıklar olarak düşünülmelidir. Ejderha ile yılanın eş tutulmasını haricinde onun farklı kaynaklarda farklı adlandırmalar ile de betimlendiği görülmektedir. Türk kültüründe yılan kelimesinin eş anlamlısı olarak evren veya şahmeran kelimesinin kullanıldığı görülmektedir. Kaşgarlı Mahmut'un yazdığı Türkçe sözlük olan Divan-ı Lügat'it Türk 'te de yılan hakkında çeşitli tanımlamalar yapılmış ve eş anlamlı ifadelerine yer verilmiştir: "Büke: Ejderha, büyük yılan. Şu savda dahi gelmiştir: Yeti başlı yıl büke, yedi başlı ejderha" (DLT, 1985c: 227). Türk kültüründen bilindiği üzere

on iki hayvanlı Türk takvviminde yer alan yıl isimlerinden biri yılan yılıdır. "Yılan yılı, Türklerin on ikili yıllarından birinin adı" (DLT, 1985c: 30).

Yılanın edebî eserlerde çeşitli adlandırmalar ile karşımıza çıkması genellikle kahramanlık hikâyelerinde merkezi tipin macerasının bir parçası olarak aşılması gereken engeli teşkil ettiği durumlar söz konusudur. Epik kaynaklarda kahramanın savaşması gereken unsur olarak karşımıza çıkan yılanın eş anlama gelecek şekilde evren, ejder ve şahmeran gibi adlarıyla da anıldığı olur. "Bu hayvan bazı metinlerde evren diye adlandırılır. Ejdere, epik metinlerde, şövalye romanlarında ve sözlü aktarımın masal, efsane şarkı vb. farklı türlerinde rastlanır. Genelde çok iri bir yılan olarak tasvir edilir" (Boratav, 2012: 66).

Yılanın şaman gibi uhrevi yönü olan biriyle özdeşleşmesinin haricinde, onun aynı zamanda olumlu özellikleri de bünyesinde barındırdığına inanılmıştır. Yılan, şamanın kudretini veren ata olması ve onun iki âleme de geçiş yapmasından geldiği gibi kudret ve güç sembolü içeren bir varlık olarak algılanmıştır. "Türklerde özellikle erken dönemlerde bereket, refah, güç ve kudret sembolü olarak kabul edilmiş bu efsanevi yaratıktır, Ön Asya kültürleriyle ilişkiye geçirildiğinde bu anlamları zayıflamış ve daha çok "alt edilen kötülüğün sembolü" olarak algılanmıştır" (Çoruhlu, 1999: 143).

Güç verici, bereket sağlayıcı gibi unsurlar ile anılan ve şamanın da şifacılık yönünü ondan aldığı düşünülen yılan, ejder ismi ile de anılmış ve buna göre hem yerde hem de gökte olmak üzere iki ejderden bahsedilmiştir. Gökyüzünde bulunan ve Tanrı ile bağlantılı olduğu düşünülen semadan rengini alan mavi gök ejderi olumlu özellikleri temsil ederken yer altında yaşayan ve Erlik ile bağlantılı olduğu düşünülen kara yer ejderi olumsuz özellikleri temsil etmiştir. "Türk sanatında tasvir edilen Taoist kutlu dağ (M.Ö. 4. yüzyıldan itibaren) efsanelerinde ise bu dağda bulunan ölümsüzlük otunu veya meyveleri yiyerek ölümsüzlük sembolü olan hayvanlar arasında kanatlı gök ejderi de bulunmaktadır" (Çoruhlu, 1995: 46).

Yılan yalnızca iyi yönü ile değil zararlı tarafıyla da anılan bir varlıktır ki bu nedenle onun içinde hem iyi hem kötü unsurlar barınır. Şamanın iyicil özellikleri ile bütünleştiği yılan, bir yandan da yer altına inip çıkması nedeniyle Erlik ile münasebette görülür. Erlik ile olan yakınlığı nedeniyle de kötücül özellikleri bünyesinde barındırarak zarar verici yönleriyle karşımıza çıkar. "Yılan hem Erlik'in kırbacı olarak algılanmakta hem de karada, suda ve yeraltında yaşayabilmektedir. Ayrıca Gılgamış'ta olduğu üzere şamanların vazgeçilmez bir sembolü olarak kullanılmaktadır" (Naskali, 2014: 54).

Türk kültüründe yılan kötülüğün sembolü olarak anıldığında kötü unsurların kara ile anılmasından hareketle yılana da "karayılan" adı verilmiştir. Kara renk ile anılan barlıkların şeytani unsurlar ile özdeş olması ve yılanların da bir yönüyle kötülüğü temsil etmesi onun da kara sıfatıyla anılmasına yol açmıştır.

> Yılan, Türk Şamanizm'inde yer altı tanrısı Erlik'le ilgili bir semboldür. Genellikle karayılan olarak anılmasının nedeni Erlik'tir. Çünkü Türk mitolojisinde ak veya gök rengi Gök Tanrı'yı, kara renk ise yeri ve yer tanrısı Erlik'i temsil eder. Erlik bazı şaman dualarında karayılandan bir kamçıya sahip olarak tanıtılmaktadır: "…Bindiği (at) kara küheylan/ Dizgini kara ipekten/ Kamçısı karayılan…" (Çoruhlu, 1999: 186).

Türk kültüründe kötülükle özdeşleştirildiğinde yılan Tanrı'nın buyruğuna karşı gelen ve insanı baştan çıkaran ilk varlık olmakla şeytani unsurları çağrıştırır. İslamiyet'te cennetten kovulma hikâyesine benzer şekilde yılanın yasak meyveyi insana sunması ve insanın Tanrı'nın emirlerine ilk karşı gelme girişimine benzer şekilde eski Türk anlatılarında da yılan baştan çıkarıcı, yasaklara teşvik eden, günahkâr yönleri temsil eder.

Tanrı dalları olmayan bir ağaç görür ve ondan dokuz dal bitmesini, bu dokuz daldan dokuz kişi ve böylece dokuz ulus türemesini emreder. Bu uluslar Tanrı'nın halkı olur ve onlar Tanrının buyurduğu gibi dokuz dallı ağacın beş dalının meyvesini yiyip geri kalan dört dalının meyvelerine dokunmadan beslenirler. Yasak meyvelerden kimsenin yememesi için de ağacın altına yılan ve köpeği bekçi koyar. Erlik bu ulusun kendisine verilmesini isteyip reddedilince yaratılmış olan insanları baştan çıkarmak ister.

> Erlik Körmös bunları duyduktan sonra Törüngey adlı bir kişiyi buldu ve ona Tanrı yalan söylemiş siz bu dört ağacın meyvelerini de yiyiniz" dedi. Bekçi yılan uyuyordu. Erlik onun ağzına girdi ve "Bu ağaca çık" dedi. Yılan ağaca çıktı, yasak meyveden yedi. Törüngey ve karısı Eje beraber geziyorlardı. Erlik onlara "Bu meyveden yiyiniz" dedi. Törüngey istemedi, fakat karısı yedi. Meyve çok tatlıydı. Meyveyi alıp kocasının ağzına sürdü. O anda her ikisinin tüyleri dökülüverdi. Utandılar, ağacın altına saklandılar (Seyidoğlu 2014: 38).

İslami metinlere bakıldığında yaradılışla ilgili efsanelerde de yılan günahkâr yönün temsilcisi olarak karşımıza çıkar. Hz. Âdem ile Hz. Havva'nın yenilmesi yasak olan meyveyi yılanın teşvikiyle yemeleri sonucu Cennet'ten kovulmaları anlatısı ile Eje ve Tölüngey'in yasak meyveyi yemesi benzer özellikler içerir. Her iki anlatıda da yılan kötülüğe teşvik eden ve insan ile iletişime geçerek onu baştan çıkaran bir varlık olarak tasvir edilir.

> Bu efsanede Şeytan'ın yönlendirmesi sonucu yılan, Tanrı tarafından yenilmesi yasaklanmış meyvelerden hem kendi yemiş hem de Hz. Havva'ya yedirmiş; Hz. Havva'da bu meyveden Hz. Âdem'e yedirince tanrı tarafından cennetten çıkarılmışlardır. Böylece ölümsüz olan insan yılan ve Şeytan'ın kandırmasıyla işlenen suçtan dolayı ölümlü kılınmıştır. Bu olan Radloff'un derlediği Altay Yaradılış Destanı'nda da uzun uzadıya söz konusu edilmiştir (Albayrak, 2010: 566).

Türk kültüründe renk sembolizmi açısından açık renkler iyicil tarafı temsil ederken koyu renkler ise kötücül tarafın renkleridir. Bu noktada zıtlıklardan hareketle beyaz iyiliğin siyah ise kötülüğün sembolü olarak kaşımıza çıkar. İyicil özelliklerin temsili beyaz Tanrısal kudret ve kutsiyetle ilişkilendirilirken kötücül özellikler ise Erlik ile ilişkilendirilip kara renk ona uygun görülmüştür. Tanrı'nın gökyüzünde olduğu düşünülüp ona beyaz ve mavi renkler sembol olarak gösterilirken Erlik'in yer altında yaşıyor olduğuna ve bu nedenle ışıktan mahrum bir karanlık diyarda bulunduğu düşünülerek ona da sembol olarak siyah renk uygun görülmüştür. Işıktan mahrum alanlar Erlik'in meskeni olarak düşünülmüş ve bu nedenle derin kuyular dehlizler derin sular onu çağrıştırmıştır. "Karanlık yer ejderi ait olduğu durumundan dolayı toprak veya su içinde yaşayan hayvanlara benzetilir. Bazen solucan gibi bir sürüngene, bazen kuzeyin sembolü olan Kara Yılan'a, bazen de balığa benzetilir" (Çoruhlu, 1995: 45).

Türk kültürü çerçevesinde değerlendirildiğinde yılanın yalnızca olumlu özellikleriyle değil olumsuzluklarıyla da ön plana çıktığı görülür. Onun yer altıyla olan ilişkisi Erlik ile olan yakınlığına işaret etmekle birlikte zararlı yönleri temsil eder. Yer altına inip çıkan ve bir yönüyle şeytani tarafın temsilcisi olan yılan olumsuz yönleri çağrıştırıp destan metinleri içinde kahramanın macerasını sekteye uğratmaya çalışan bir varlık olarak yerini alır. Edebî metinlerde özellikle kahramanların karşısına çıkarak onlara zarar vermeye çalışan, yollarından alıkoyan veya güçlerini sınayan bir varlık olarak belirirken zaman zaman çift ya da çok başlı veya kuyruklu olarak da karşımıza çıkar. Olağanüstü görünümlü bu yılanlar sıradan bir yılandan farklı olarak çok daha güçlü ve saldırgan özellik sergileyerek kahramanın olağanüstülükle sınanmasına yol açar. Her destanda yılan saldırgan olmasa bile engel teşkil edici özelliği ile kahramanı uğraştıran, ona eşik atlatan yapısıyla serüvene katkıda bulunur. Bilinen en eski destan metni olan Gılgamış Destanı'nda da yılan kahramana engel olan bir unsur olarak yer alır.

Gılgamış Destanı insanlığın bilinen ilk destanı olmasıyla anlatılan hikâye itibariyle de ölümsüzlüğü arayan baş kahraman Gılgamış'ın maceralarını içermektedir. Gılgamış ölümsüzlüğü elde etmek için giriştiği macerasında uzun ve çetrefilli yolculuklar sonucunda

ölümsüzlüğün kaynağını Ur-Nipiştim'den öğrenir. Öğrendikleri üzerine Gılgamış kendisine tasvir edilen deniz dibindeki kökü dikenli bu otu alarak dönüş yolculuğuna çıkar. Bu kısımlar destan metninde şu şekilde anlatılmıştır:

> Ut-Nipiştim ise ona şöyle dedi: "Çok acılı, çok yorgun geldin buraya Gılgamış, sana ne versem ki yurduna dönerken? Bir gizi açayım sana Gılgamış, insanoğlunun bilmediği bir gizi: Bir ot var, kökü dikenli bir ot, dokunmayagör parmaklarına batar, böğürtlen dikeni gibidir dikenleri işte ele geçirirsen bu otu ölümsüz yaşamı avucunda bil!" (Gılgamış Destanı, 2021: 116).

Gılgamış ölümsüzlüğü elde edeceğini öğrenir öğrenmez ayaklarına taşlar bağlayarak denizin derinliklerine dalar. Dikenlerine aldırış etmeden bu otu çekip çıkarır ve dönüş yoluna koyulur. Gılgamış bu ot ile ilk gençlik çağlarına döneceğini hayal eder. Ancak yolda durup dinlenirken bir suya girip yıkanmak ve temizlenmek ister. Gılgamış yıkanmak için suya girdiği esnada çantada duran otun kokusunu duyan yılan yavaşça süzülerek çantanın içine girip bu otu yer ve o anda gömlek değiştirerek gençleşip gider. "Gılgamış bir çukur gördü, içi serin su dolu, içine atladı yıkanmak üzere, bitkinin kokusunu aldı bir yılan, deliğinden çıkıp sessizce kaptı bitkiyi, gömlek değiştirdi o anda, geri dönerken. Gılgamış oturdu ağladı, yanaklarından yaşlar süzüldü" (Gılgamış Destanı, 2021: 117).

Bilinen ilk destan ve ilk destan kahramanı olan Gılgamış'ın yılanla olan imtihanına benzer şekilde epik anlatılarda kahramanın yılan ile mücadelesi yer alır. Türk edebî ürünleri içinde kahramanın yılanla olan mücadelesi çeşitli şekillerde kendisine yer bulur. Bunlar arasında yılan yerine ejderha veya yılanın farklı biçimlerde belirdiği durumlara da rastlanılır. Yılanın ejderha görünümünde olması, üç, yedi, dokuz gibi birden fazla başa sahip olması veya kuyruğunun çok parçalı olması gibi doğada rastlanılan yılanlardan daha farklı halleri ile destanlarda yer aldığı görülür. Olağan dışı hallerde zuhur eden bu yılanlar sıradan olmamalarıyla onlarla mücadele edecek kişinin de sıradanlıktan uzak olmasını zorunlu kılar.

Türk destanları içinde Dede Korkut Destanları'nın on üçüncü boyunda yedi başlı ejderha ile Salur Kazan'ın mücadelesi konu edilmiştir. Salur Kazan yalnız başına ava çıkar ancak hiçbir av bulamayınca halkının huzuruna eli boş dönememek için Allah'a dua edip yoluna devam eder. Bu sırada yedi yerde tüten duman görür. Bu dumana ve yanan ateşlere doğru yaklaşınca her bir ateşin yedi başlı ejderhanın gözleri olduğunu anlar ve korkar. Bu sırada Salur Kazan'ın yalnız başına ava gittiğini öğrenen Lala Kılbaş endişelenip öğrencisinin peşine düşer ve onu ejderhayı gözetlerken bulur. Salur Kazan, lalasına bu ejderhanın üstüne gitmek mi yoksa ondan sakınıp buradan kaçmak mı iyidir diye sorar. Lala

Kılbaş, yiğit yaradılışlı Salur Kazan'a bu işten çekilmesini tembihlerse daha sonrasında Salur Kazan'ın gazabına uğrayacağını düşünerek ejderhayı öldürmesi gerektiğini söyler. Lalasının tavsiyelerine güvenen Kazan Han onun sözleri üzerine hazırlığını yapar ejderhayı öldürmek için yola koyulur. Kazan Han, ejderhanın yedi başını da kılıcı ile kesip onu öldürür. Bu satırlar hikâyede şu şekilde yer almaktadır:

> Hemen sadağında bulunana okları çıkardı, seksen oku önüne döküp birbiri ardına ejderhaya attı. Oklanan ejderhada daha sömürecek hâl kalmadı, can çekişmeye başladı. Kazan, kara çelik sağlam kılıcını eline alıp kılıcıyla ejderhanın üstüne yürürdü ve yedi başını da boynundan kılıçla kesip yere düşürdü. Ejderhanın ağusu yere dökülünce, yeryüzüne alevler saçılıp her yeri ateş sardı. Salur Kazan ejderhaya hançerini sapladı ve ejderhanın üstüne bağdaş kurup oturdu (Ekici, 2019: 203).

Yılan ve aynı özellikleri sergilemesi bakımından birbirine eş tutulan ejderha ile kahramanın mücadelesi pek çok edebî eserde karşımıza çıkan önemli bir unsurdur. Yılan ya da ejderha ile olan mücadelede bu yaratıkların yer altı dünyasına ait olmakla birlikte şeytani özellikler ihtiva ettiği görülür. Bu bağlamda kahramanı savaşmaya zorlayan kötücül unsur olarak karşımıza çıkan yılanlar tek başlı olabileceği gibi çok başlı olmakla birlikte amaca giden yolda yalnız engel teşkil etmekle kalmaz aynı zamanda daha kahramanın mücadelesini de zorlaştırır. Nogay destanları içinde Edige Destanı'nda iki olağan dışı nitelikte yılanla karşılaşılır. Bunlardan biri dokuz başlı, diğeri ise dokuz kuyruklu yılandır. Edige'nin yanında dokuz yoldaşı ile çıktığı yolda karşılaştığı dokuz başlı yılanın her bir başını bir yoldaşı keserek yılanı bertaraf ederler ancak dokuz kuyruklu yılan kaçarak bir deliğe girer. Bu hadise neticesinde Edige'nin yoldaşlarına çok başlı yılanın her bir başından bir düşünce geçmesi sebebiyle ölüme mahkûm olduğunu ancak dokuz kuyruğu olmasına karşın bir başı bulunan yılanın ise başı nereye giderse kuyruğu da ardından geldiğinden ölümden kurtulduğunu söyler. Neticede Edige'nin vermek istediği mesaj yoldaşlarına başkan olmak istemesi ve bu sayede karşılaştıkları tehlikelere karşı birlik beraberlik içinde karşı koymalarının gerekliliğidir.

Sonı man biraz yurgennen soñ bularga togız baslı bir kuyrıklı yılan karsı boldı. Soñ bayağı bular "yılan yılan" dep kışkıradılar. Kubugul "öltiriniz" dep Togızı da er birisi bir yılannıñ basın şavıp aldılar. Onnan biraz ketken soñ, tagı da togız kuyrıklı, bir baslı yılan karsı boldı. Bunlar "yılan yılan" dep aytadılar. Èdige	Böylece biraz yürüdükten sonra bunlar dokuz başlı bir kuyruklu yılan karşı gelir. Sonra bunlar bayağı "yılan yılan" diye bağrıştılar. Kubugul "öldürünüz" der. Dokuzu da her birisi bir yılanın başını kesip aldı. Biraz uzaklaşınca, yeniden dokuz kuyruklu, bir başlı yılan karşı geldi. Bunlar "yılan yılan" diye bağırdılar.

“öltiriñiz” dep ayttı. Bular öltireyek blıp Edige “öldürünüz” dedi. Öldürmek için öteye beriye koşuştular, bu iki eri beri yetediler, sol eki arada yılan inge kirip ketedi. Bular öltiralmay kaldılar. Soñ aytadı Èdige: “Kördiñizbe, togız baslı bir kuyrıklı yılandı bir seat öltirdiñiz. Èndigi togız kuyuklı bir baslı yılandı öltiralmadıñız, bası sıygan yerge togız kuyrık ta sıydı. Solay bolgan zamanda biz de özimizge bas saylayık” dedi, Èdige. Basşı yetip Èdigedi sayladılar.

Öldürmek için öteye beriye koşuştular, bu iki oranda yılan yere girip gider. Bunlar öldüremeden kaldılar. Sonra Edige şöyle der: “Gördünüz mü, dokuz başlı bir kuyruklu yılanı bir saatte öldürdünüz. Oysa dokuz kuyruklu bir başlı yılanı öldüremediniz, başının sığdığı yere dokuz kuyruk da sığdı. Bu durumlar için biz de kendimize bir başkan seçelim” dedi, Edige. Başkan olarak Edige’yi seçtiler. (ND, 2014: 107)

Destanlarda epik konular içinde kahramanın yolculuğunda aşması gereken engellerden birini temsil eden yılan pek çok farklı adlandırma ve görünümde karşımıza çıkabilir. Tek başlı olabileceği gibi çok başlı ya da çok kuyruklu olduğuna da rastlamak mümkündür. Yılan yerine yılanı andıran özelliklerle donatılmış olarak ondan daha büyük ya da ejderha görünümünde hatta kanatlı olup uçma yetisine sahip olanlar da vardır. Yılanın büyüklüğü, küçüklüğü, ejderha gibi olması ve ağzından ateş saçması gibi unsurlar kahramanın mücadelesinin çok daha yoğun olacağını ve olağanüstülüğün artmasıyla birlikte bu gibi varlıklarla mücadelenin de ancak bir kahraman tarafından gerçekleştirilebileceğini vurgulamak açısından oldukça önemlidir. Edebî eserlerde yer alan çok başlı yılanların baş sayılarına oranla kahramanın mücadele azmi ortaya konulmaktadır. Sayı simgeciliğine giren ve mitolojide kendine yer bulan üç ve dokuz sayılarının birbiri ile olan bağlantısının yılan başlarının miktarı ile ilgisi bulunmaktadır.

Türk sayı simgeciliği incelendiğinde her bir rakamın ayrı bir anlamı olmakla birlikte edebî metinlere yansıdığı görülür. Dokuz rakamı için üç ile bağlantılı olarak bir anlam düşünülerek her bir sayının iki ya da üç katı asıl sayıyla bağdaşık mana içermektedir. Bu bağlamda destanlar açısından düşünüldüğünde üç başlı ya da dokuz başlı varlıklar benzeri manalara tekabül etmektedir. Üç rakamının tamamlanma anlamını içermesi ile geometrik açıdan da düşünüldüğünde rakamsal olarak üç noktanın tam bir şekil oluşturan ilk bütün olduğu anlaşılır.

> Mitolojik sayılar içerisinde önemli bir yere sahip olan “üç”; “kapsayıcı sentez”, “ilk gerçek” ve “geometrik şekli oluşturan ilk sayı” olarak tanımlanır. Antik çağdan bu yana temel sayı olarak kabul edilen üç sayısı; Tanrı, evren ve insanda var olan bir düzeni ve yer-gök birliğini ifade eder (Tekin, 2020: 134).

Destanlarda kötülük timsali Erlikle ya da onunla bağlantılı olacak şekilde kötücül unsurların anlatımları şeytani atıflar içerirken burada bir oluşumu simgelemesi açısından da sayılar kullanılır. Üç ve katları şeklinde olup aynı zamanda kötücül bir temsili olan varlıklar Erlik bağlantısındaki unsurları hatıra getirerek kahramanın aşması gereken engeller olarak destanlarda yer alır. Sayılarla bağlantılı kötücül güçler için, her ne kadar yılanla değilse de kötücül yönle ve sayı simgeciliğiyle bağlantılı olarak kahramanın geçmesi gereken bir eşiği temsil eden, Er Samır Destanı'ndaki anlatımları örnek vermek mümkündür. İ. Dilek'in (2002: 23-24) aktardığı Er Samır Destanı'nın özetine göre: Kahrman Er Samır ava gittiğinde evde yalnız kalan eşi Altın Tana'yı kaçıran Kara Bökö'den intikam almak isteyen kahraman eşini aramaya yola çıkar. Bir süre yol giden Er Samır'ın karşısına altı kardeşe ait altı kara saray ve Altın Topçı'ya ait bir ak saray çıkar. Er Samır bu altı kardeş ile savaşıp onları yok edip yola devam eder. Bu sefer de kahramanın karşısına dokuz kara saray ile bir ak saray çıkar. Bunlardan dokuz kara saray Erlik'in adamlarına ait olup diğer ak saray ise iyi kalpli Altın Sanar'a aittir. Erlik menşeli olan dokuz kardeşi yenen kahraman iyi kardeşi de kağan ilan eder. Bu destanda Erlikle bağlantılı olan altı kara saray ve ardından kahramanın karşılaştığı dokuz kara saray vardır.

Er Samır Destanı'nda altı ve dokuz rakamları üçün katları olmasıyla birlikte hem tamamlanma manası içererek belli bir varlığın bütününü ifade ederken hem de bu destanda kötücül güçler için kullanılmış olmasıyla aslında kahramanın savaştığı unsurun birebir Erlik olduğu anlaşılır. Benzeri şekilde Nogay destanı olan Edige Destanı'nda da kötücül güçlerle mücadeleye yer verilirken sayı simgeciliğinden yararlanılır. Kahramanın yolda karşılaştığı dokuz başlı ve dokuz kuyruklu iki ayrı yılandan söz edilmesi dokuz rakamının bir anlamının olduğunu düşündürür. Bir rakamından hareketle ilerlendiğinde üçün katı olmakla birlikte tek basamaklı sayıların sonuncusu olan dokuz eksiklikten noksanlığı ifade etmektedir. "Üç sayısının üç katı olan dokuz "büyütülmüş kutsal üç" olarak anılmakta ve bu yönüyle "mükemmel" kabul edilmektedir. Tek haneli sayıların son noktasıdır. Dolayısıyla sonu ve tamam olmayı karşılamaktadır" (Aydın, 2019: 219). Sonu ve tamam olmayı simgeleyen üç ve üçün katları ile bağlantılı anlatımlar içinde kötücül yönün temsili düşünüldüğünde kötülüğün tamam olmuş halinin şeytan olduğu anlaşılır. Dolayısıyla kahramanın üç ile bağlantılı kötücül varlıklarla mücadelesi Erlikle olan mücadelesidir.

Dokuz rakamının bütünleşmeyi, tamamlanmayı ifade etmesiyle birlikte bir şeyin en mükemmel hâle ulaştığı hâl olarak da düşünülebilir. Çünkü dokuzdan sonra iki basamaklı

sayılara geçiş olmakla birlikte tek basamaklı sayıların en mükemmel hâli olan dokuz son durak olarak düşünülür. İnsanın ağaçtan türemesinde dokuz dallı ağaçtan söz edilir.

> Dalsız budaksız bir ağaç bitmişti. Bu ağacı Tanrı gördü ve "dalları olmayan ağaca bakmak hoş bir şey değil; buna dokuz tane dal bitsin" dedi. Ağaçta dokuz dal bitti. Tanrı yine şöyle dedi: "dokuz dalın kökünden dokuz kişi türesin ve bunlardan dokuz ulus olsun" (İnan, 1986: 15).

Abdülkadir İnan'ın eserinde yer verdiği yaratılış anlatısında dalları olmayan ağaca dokuz dal verilmesi ve her bir daldan birer insan çıkmasıyla dokuz kişi yaratılmıştır. Bu aşamada dikkati çeken dokuz rakamı öncelikle ağaca atfen dallarının dokuz adet olmasıyla bir ağacın en mükemmel şeklinin dokuz dallı olduğu hâldir denebilir. Buna ilaveten her bir daldan bir kişi çıkmasıyla yaratılan ilk dokuz insanın da insanın en mükemmel hâli olduğu sonucuna ulaşılır. Dolayısıyla dokuz rakamı ile verilmek istenen yeterlilik ve tamamlanma bilincidir. Eserde yer alan hikâyenin devamında ise Tanrı bu insanları beslenmek için dokuz dallı ağacın beş dalından yemelerini söyleyip göğe yükselmiştir ancak Erlik yılanın ağzına girip diğer dört daldan da Törüngey ve karısı Eje'nin yemesini söyler. Erlik'in yönlendirmesiyle yasaklı dallardan yiyen Törüngey ve Eje'nin tüyleri dökülür ve Tanrı'nın gazabına uğrarlar. Tanrı bundan sonra kişi yaratmayacağını onları Eje'nin doğuracağını söyleyip Törüngey'e dokuz çocuk verir.

Hikâye boyunca tekrarlanan bir rakam olarak dokuz tamamlanma son bulma ile ilgili dikkat çekicidir. Tanrı'nın yarattığı ağaç dalları, kişiler ve Eje'den doğma çocuklar dokuz adettir ve her biri son aşama olarak karşımıza çıkar. Ağacın dokuz dalı olduktan sonra tekrar dal yaratılmamıştır, dokuz daldan türeyen dokuz kişiden sonra kişi yaratılmamıştır, dokuz çocuk doğuran Eje başka çocuk doğurmamıştır, bu bağlamda dokuz ile verilmek istenen tamamlanma, sonlanma anlamıdır.

Yılan ile bağlantılı olarak Edige Destanı'ndaki dokuz başlı ve dokuz kuyruklu yılanlar şeytani birer varlık portresi çizmekle birlikte dokuz rakamından da mütevellit kötülüğün son aşamasını temsil eder. Yaratılmanın mükemmel hâlini temsil ettiğini söylediğimiz dokuz rakamı Edige Destanı'nda bir yılanın başına ve bir diğerinin kuyruğuna atıfla her iki yılanın da şeytani varlık olarak kötülüğün en üst seviyesinde olduklarına dikkat çeker. Kahramanın mücadele etmesini gereli kılan bu yılanların dokuz başlı ve kuyruklu olması ile merkezi tipin ne denli zorlu bir mücadele veriyor olduğu anlatılmak istenirken bir yandan da bu gibi güçlü olağan dışı yaratıklarla ancak bir kahramanın savaşabiliyor olduğu sonucuna varmamızı sağlar.

4.5. Düşman Tipi

Destanlar kahraman tipi etrafında şekillenen metinler olduğundan kahramanın yanında ve karşısında duran unsurlar onun özelliklerinin ön plana çıkmasını sağlar. Bu itibarla düşman tipi destanda önemli bir unsur olarak konumlanır. Düşman tipi kadın, erkek, akraba ya da farklı bir toplumdan olabileceği gibi olağan dışı niteliklerde bir yapı ile de karşımıza çıkabilir.

Türk destanlarında kahramanların karşılaştıkları düşmanlar onların maceralarını sekteye uğratmaya çalışan kişilerdir ve onlar alt edildikçe macera devam eder. Kahramanların mücadelesinde yalancılıklarıyla, hilebazlıklarıyla, onları düşmanın eline teslim edecek davranışlar sergilemeleriyle öne çıkan düşman tipleri pek çok destanda olumsuz tipler arsında yer alır.

Dede Korkut destanlarında olumsuz karakteri ile ön plana çıkan kişilerden akla ilk gelen Kam Büre Oğlu Bamsı Beyrek hikâyesinde Yalancıoğlu Yaltacuk'tur. Beşik kertmesi Banı Çiçek ile evlendiği günün gecesi düşman baskınına uğrayan Bamsı Beyrek, Bayburt Hisarı Beyi'ne esir düşer ve on altı yıl hapis hayatı yaşar. Kendisinden haber alınamayan Bamsı Beyrek'in ölüsü ya da dirisinin haberini getirene kız kardeşini vereceğini söyleyen Delü Karçar'ın sözleri üzerine izdivaç yapmak isteyen Yaltacuk harekete geçer.

> Bunun üzerine on altı yıl geçtiği hâlde Beyrek'in ölüsü dirisi bilinmez. Delü Karçar, Bayındır Han'a başvurarak Beyrek'in dirisi haberini getirene hediyeler, ölüsü haberini getirene kız kardeşini vereceğini söyler. Yalancı oğlu Yaltacuk isimli birisi bu işi üzerine alır, gidip Beyrek'in vaktiyle kendisine vermiş olduğu gömleği kana bulaştırarak Beyrek'in öldüğü haberini getirir. Banı Çiçek'i almak için küçük düğünü yapar, büyük düğüne mühlet koya. (Ergin, 2016: 9).

Hile yaparak Banı Çiçek'i almak isteyen Yaltacuk'un yalanı Bamsı Beyrek'in hapisten kaçarak yurduna gelmesi ile ortaya çıkar. Yaltacuk karakterinin hilekâr, yalancı bir tip olması, bir başkasının karısına göz koyması gibi davranışlar onun ismine de yansımıştır.

> Başkasının adaklısına sahip olabilmek için türlü yalana, düzene başvuran Yaltacuk gibisine Dirse Han-oğlu Boğaç hikâyesinde, Dirse Han'ı hiç birinin adını bilmediğimiz, namert yiğitleri bir yana, on iki destanın içinde rastlanmaz. Onun adı da, duyulan bir ad olmaktan çok, adı seciyesine uygun olsun ve unutulmasın diye, destancı tarafından aliterasyon içinde, uydurulmuş olmalıdır (Gökyay, 2004: 178).

Türk destanları içinde düşman tipinin var olduğu bir başka destan ise Oğuz Kağan Destanı'dır. Bu destanda Oğuz Kağan, tüm beyleri etrafına toplayarak dünyaya hâkim olmak istediğini bunun için de kendisine itaat edenlere dostluk gösterip çağrısına uymayanları da alt edeceğini duyurur ve ilk olarak çağrısına uymayan Urum Kağan'ın üzerine yürümek için harekete geçer. Bu Urum Kağan'ın şehirleri ve toprakları çoktur ve onunla olan mücadelesine gökten inen bir ışık huzmesi içinden çıkan gök yeleli kurt önderlik eder.

> Tan ağarınca Oğuz Kağan'ın çadırına güneş gibi bir ışık girdi. O ışıktan gök tüylü ve gök yeleli büyük bir erkek kurt çıktı. Bu kurt Oğuz Kağan'a hitap etti ve "Ey Oğuz sen Urum üzerine yürümek istiyorsun. Ey Oğuz ben senin önünde yürümek istiyorum" dedi (Bang ve Rahmeti, 1936: 19).

Oğuz Kağan'ın yurdundan uzaklaşarak maceraya atılması kendisine itaat etmeyen Urum Kağan'a savaş ilan etmesiyle gerçekleşir ve onun yurduna geri dönene kadar Hint, Tangut, Suriye ve Barkan adlı yerleri de ele geçirdiğinden bahsedilir. Burada Oğuz Kağan'ın düşmanı konumunda olan Urum Kağan üzerine yapılacak olan sefer yalnızca askeri bir harekât olarak gerçekleşmemiş aynı zamanda gökten inen ışık içinden çıkan kurdun dile gelip orduya önderlik edeceğini söylemesiyle ilahi bir boyut da kazanmıştır. Dünyaya yeni bir düzen getirmek isteyen Oğuz Kağan, düşmanlarıyla mücadele ederken ilahi kudretin desteğini de almasıyla düşmanlarını alt eder ve Tanrı tarafından o düşmanlar üzerine bir gazap olarak gönderildiği açıkça belirtilir. Ancak bu destanda her ne kadar Oğuz Kağan düşmanlarını önceden uyarmış olsa da maceraya çıkış ve maceranın devamlılığı açısından düşmanlar onun çağrısına itibar etmez ve böylece macera devam eder.

Türk dünyası destan geleneği içinde önemli bir yeri olan Kırgızların meşhur Manas Destanı'nda da destan kahramanı Manas'ın maceraya atılması düşmanları sebebiyle gerçekleşir. Manas bütün Kırgız boylarını bir araya topladıktan sonra kendilerine karşı düşmanlık güden Esen Han ile savaşır ve onu yenilgiye uğratır. Bu yenilginin ardından öç almak isteyen Esen Han, Kırgızlar'a düşman olabilecek bir başkası ile ittifak yolunu aramaya başlar ve sonunda eskiden Kırgızlara akraba olup bir savaş sonucu Çinlilere esir düşerek Pekin'e götürülerek Moğollaşıp asimile olan Közakmanları bulur. Esen Han bir toplantı düzenleyip niyetini açıklar ve Közakman soyu ile ittifak kurarak Manas'ın öldürülme görevini onlara verir.

> Bu toplantı Moğollaşmış olan Kırgızlardan Közakman'dan başka yine dört ailenin büyükleri bulunuyordu. Bunların adı Gökçegöz, Candayaki Orazan, Celtemes idi. Bunlar Çinlilerin din kitabı

olan “Biçik”ı göğüslerine koyup, Esen Han’ın emrini yerine getireceklerine ant içtiler, dört domuz kurban kestiler. Bu beş kişi savaşçı oğlanlarıyla beraber Talas’a hareket ettiler (İnan, 1992: 40).

Manas kendilerini esir hayatı yaşayıp çok sıkıntılar çektiğinden ve artık eski soydaşları ile birlikte yaşamaya gelen yurttaşlar olarak tanıtan bu kişilere inanır ve onlara kalacak yer gösterir. Ancak kısa süre sonra Közakman bir plan kurar ve çadırına çağırdığı Manas’ı sarhoş ederek öldürmek ister. Yalnız başına Közakman’a gitmesinden şüphelenen Kanıkey ise yanına aldığı adamlarla Manas’ı ölümden kurtarır.

Dede Korkut Destanları, Oğuz Kağan Destanı ve Manas Destanı gibi sözlü edebî ürünler içerisinde başlıca destanlar içinde yer alan düşman tiplerine benzer olarak hainlik ve ihanet içinde olan davranışlarıyla dikkat çeken tipler Nogay destanlarında da kendilerine yer bulur. Nogay destanlarında da benzeri şekilde destan kahramanına düşman olanlar ile mücadeleler yer alır. Nogay destanlarında genel itibariyle zalim yöneticilerle ve hain yaradılışlı kişilerle olan mücadeleler maceranın çıkış noktasını belirler niteliktedir. Destan kahramanı bu kişilerle onan savaşında zekâsıyla, cesurluğuyla, kuvvetiyle, yanındaki yoldaşlarının yardımıyla ve saygın davranışlarıyla zafere ulaşır.

Nogay destanlarından Aysıl’ın Oğlu Ahmet Destanı’nda Yanbek Han kötü bir yönetici olmasıyla düşman tipini karşılar. Destan kahramanı Ahmet’in babası olan Aysıl’ın dağa çıkıp isyan etmesine Yanbek Han sebep olmuştur. Burada Yanbek Han, zenginlerle dost olurken fakirlere kötü davranan ve adaleti olmayan zalim bir yöneticidir. Onun bu davranışlarına bir tepki olarak Aysıl dağa çıkar ve bozuk düzene başkaldırır.

Aysıl bay kavmın bir de süymegen em bolganınşa yetkere bargan. Baylar da munı körip kalmaganlaar. Sonnan sebep Aysıl soltanlar man mırzalardıñ zorlıkların kötere almay tamam yanınnan toyıp, “yarlıktı kalmayık, yigitliki yoymayık” dep abrek bolıp şıgıp tavga ketip baradı. Aysıldıñ eñ bek süymegen Yanbek-han bolgan.

Aysıl zengin aileleri hiç sevmezmiş ama mümkün olduğunca sabredermiş. Zenginler de bunu görmeye tahammül edemezlermiş. Bundan dolayı Aysıl sultanlar ile mirzaların kötülüklerine dayanamayıp, “fakirliği bırakmayalım, yiğitliği kaybetmeyelim” diye uzaklara gidip dağa çıkar. Aysıl’ın en çok sevmediği Yanbek Han imiş (ND, 2014: 35).

Aysıl, Yanbek Han’ın olumsuz tutumlarına karşı isyan edip dağa çıkarak. Çıktığı dağda yedi yıl yaşayan Aysıl yalnızca bir gece dağdan inip evine gelir ve o gece eşi

Tevkelem hamile kalır. Çocuğun doğumundan sonra bir süre daha geliş gidiş yapan Aysıl yeniden dağa çıkarak oğlu Ahmet on altı yaşına geldiğinde dağdan inip evine döner. Aysıl kendini oğluna tanıtır ve dağa çıkış nedenini şöyle anlatır:

> Ahmet, balam, men alpıs yıl dañılda yurdim. Atımın kuyrıgı kalmadı, yalı kalmadı, özimniñ de elim kalmadı. Ol nege boldı deseñ "Yanbek Han asılsız etti. Meni ol körip kalmadı, yaşav bermedi.
>
> Ahmet, yavrum, altmış yıl bozkırda yaşadım. Atımın kuyruğu kalmadı, yelesi kalmadı, kendimin de hâli kalmadı. Bu niye desen Yanbek Han kimsesiz etti. O beni görüp kalmadı, hayat hakkı vermedi (ND, 2014:42).

Aysıl'ın dağa çıkmasına sebep olan fakirin elinden tutmayan, yardıma muhtaç olanın yanında olmayan, çaresiz ve fakir olanları horlayan ülkenin yöneticisi Yanbek Han'dır. Yanbek Han ve diğer mirza ve beylerin zulümlerine isyan edip dağa çıkan Aysıl, yedi yıl sonra bir geceliğine evine gelip karısı Tevkelem ile görüşür ve bu görüşmenin neticesinde Tevkelem hamile kalarak Ahmet adını verdiği bir çocuk dünyaya getirir. Ahmet büyüyünce babasının kim olduğunu sorsa da kendisinin bu konuda pek bilgisi olmadığını söyleyen Tevkelem, Ahmet on altı yaşındayken tekrar dağdan inip eve gelen Aysıl'ın babası olduğunu söyler. Yanbek Han'ın yanında Kalmıklara karşı mücadelede yer almasını istediği oğlu Ahmet'e çeşitli öğütler veren Aysıl onu savaşa gönderir. Bu savaşta üstün mücadelesi sayesinde Yanbek Han'ın övgüsüne mazhar olan Ahmet'e Han savaşı kazanırlarsa kızı Şaarbek'i vereceğini söyler. Ancak savaş kızışınca korkup savaş meydanından kaçar ve Ahmet'i de orada yalnız bırakır.

> Soñalıkta Kalmık Hanı, Yanbek Handı dayatpadı. Kalmık hanniñeskeri Yanbek Hannın eskerin kan-sorpa etip, artını kuvı. Ölgeniölip kaldı, ölmegenin Yanbek Han Bugalı baydın ulım Temir ekevi alıp, Ahmetti de kaldırıp kaşıp kettiler.
>
> Sonunda Kalmık Han'ı Yanbek Han'ı dayanamadı. Kalmık Han'ın askeri Yanbek Han'ın askerini katledip, geriye kovaladı. Öleni ölüp kaldı, ölmeyeni Yanbek Han ile Bugalı bayın oğlu Temir ikisini alıp, Ahmet'i de bırakıp kaçıp gittiler (ND, 2014 39).

Yanbek Han bir hükümdar olmasına, savaş meydanında bulunmasına ve yurdu için savaşıyor olmasına rağmen Kalmıklara karşı yenileceklerini düşündüğünde çareyi kaçmakta bulmuştur. Bir hükümdarın savaş meydanını bu şekilde terk ediyor olması savaşçı özellikleri ile ön plana çıkan Türkler için oldukça onur kırıcıdır. Destan metninde Yanbek Han'ın savaş meydanından kaçma hadisesinin anlatılmasıyla vurgulanmak istenen can derdine düşüp millî çıkarları geri planda bırakabilen kötü yönetici karakteridir. Yanbek Han savaş meydanından

Bugalı Bey'in oğlu Temir ile birlikte kaçmış ve Ahmet'e de verdiği sözü tutmayıp kızı Şaarbek'i Temir ile evlendirmek istemiş ve bir toy düzenleyerek evlilik merasimini gerçekleştirmiştir. Bu merasimine katılan Aysıl, Yanbek Han'dan savaşa giden oğlunun akıbetinin ne olduğunu sorar ve Şaarbek'i daha önce Ahmet'e vereceğini söyleyen Han'ın kızını Temir ile evlendiriyor olmasına da içerler. Ancak Yanbek Han söylenenlerle ilgilenmez ve Ahmet'in de savaşta ölmüş olabileceğini söyler. Aysıl'ın bu sözlerine karşılık toyda yer alan ihtiyarlardan Asan Kaygılı da Yanbek Han'ın yaptığının doğru olmadığını, kızı Şaarbek'i söz verdiği gibi Ahmet'e vermesi gerektiğini söylese de Yanbek Han kızını Temir ile evlendirmekten vazgeçmemiştir. Buraya kadar anlatılanlara bakıldığında Yanbek Han'ın verdiği sözleri tutmayan ve insanları boş vaatler ile kandırabilecek kadar kötü niyetli bir yönetici olduğu görülmektedir.

Yanbek Han, kızının Temir'de gönlü olmadığını bildiği hâlde onun mutluluğunu düşünmeyen bir zalim kişi olarak karşımıza çıkmaktadır. Ahmet tek başına savaşıp ganimetlerle birlikte Yanbek Han'ın kalesine geldiğinde Şaarbek'in Temir ile evlendiriliyor olduğunu görür. Yanbek Han kaleden kaçan Şaarbek ile Ahmet'in arkasından oğullarını ve askerlerini gönderir.

Sonda Ynabek hannıñ ulları Ahmettiñ artınnan Alşınnıñ Alav betirin yiberediler. Kırk atlı man.	Sonunda Yanbek Han'ın oğulları Ahmet'in ardından Alşın'ın Alav Batır'ı gönderdiler. Kırk atlı ile (ND, 2014: 51).

Yanbek Han'ın gönderdiği Alav Batır, Ahmet ve Şaarbek'in aşklerına saygı duyup onlarabir zarar vermez ve niyetinin kötü olmadığını da onlara anlatır. Ancak Yanbek Han elegeçiremediği Ahmet'in peşinden diğer oğullarını ve askerleri de göndererek mücadeleyi sürdürür.

Ekinşi kün han eskeri ezir bolıp, Ahmetti ıslamağa hannıñ kalgan uvılları yöneydi.	İkinci gün han askeri hazır olup Ahmet'i saklamaya hanın kalan oğulları gitti. (ND, 2014: 55)

Ahmet ve Şaarbek kaleden kaçarlar ve arkalarından Yanbek Han'ın oğulları ve adamları geldiğinde onlarla mücadele edip kurtulurlar ve böylece birlikte yaşarlar. Yaşanan bu olaylar sırasında Yanbek Han'ın zalim bir karakter olduğunu görülür ve kendi çocuklarını da tehlikeye atmaktan uzak durmayacak kadar acımasız yaradılışta bir tip olması düşman tipi çerçevesine tamamen uygun düşer.

Bu destanda yer alan ikinci düşman tipi ise Bugalı Bay'ın oğlu Temir'dir. Yanbek Han'ın Kalmıklar ile olan savaşında yer alan Temir ordunun dağıldığını görünce Yanbek Han ile birlikte kaçmış olmasına karşın her gece savaş meydanında kalan Ahmet'in geri dönmesinden endişelenip karanlığa bakarken bu davranışına bir kılıf uydurarak savaş meydanından geri dönen askerleri saydığını söyler. Bu hareketlerinden Temir'in Ahmet kadar savaşçı olmadığı ve çıkarları uğruna yalan söyleyebilen bir kişiliğe sahip olduğunu anlaşılır.

Destan metninde maceranın zaferle sonuçlanmasını engelleyici son düşman tipi ise Yanbek Han'ın oğullarıdır. Onlar da Yanbek Han'ın direktifiyle Ahmet ile savaşırlar ancak yenilip ölürler. Bu şekilde düşmanlarını def eden Ahmet macerasının sonuna gelerek yurduna döner ve sevgilisi Şaarbek ile yaşar.

Nogay Destanları içinde yer alan Bozyiğit Destanı'nda ise düşman tipi olarak karşımıza Savbavmal'ın hükümdar olan babası karşımıza çıkmaktadır. Bozyiğit ve Savbavmal birbirlerini rüyada görüp âşık olurlar. Bozyiğit âşık olduğu Savbavmal'ı aramak için onun memleketine gelir ve iki genç bir araya gelirler. Ancak Savbavmal'ın hükümdar olan babasına bu durumu yaşlı bir elçi haber verir ve Han kızının Bozyiğit ile evlenmesine karşı çıkar.

> Bu habardı kızdıñ atası bolgan hanga bir ırıya kart elşi bes-kos etip yetkeredi. Aşuvlangan han sonda Bozyigitti öltirmege değen buyrık beredi.
>
> Bu haberi kızın da babası olan hana yaşlı elçi üzerine üç beş de katıp ulaştırdı. Öfkelenen han, Bozyiğit'in öldürülmesi için buyruk verdi (ND, 2014: 63).

Babasının tutumuna rağmen Bozyiğit'ten vazgeçmeyeceğini söyleyen Savbavmal'ı kararından döndüremeyeceğini anlayan Han, Bozyiğit'i bir toya davet eder ve orada da sarhoş edip öldürmek ister. Davete icabet eden Bozyiğit sunulan içkileri içerken sarhoş olur. Bozyiğit'in arkadaşı Kemal bu duruma karşı çıkmanın haricinde yapılan tuzağı Savbavmal'a haber verir. Toya gelip babasının yaptıklarının haksızlık olduğunu söyleyen Savbavmal, Bozyiğit'in başına su koyup onun toydan kaçmasını sağlar. Ancak Han'ın elçileri Bozyiğit'i yakalayıp öldürür ve bunun üzerine Savbavmal da kendini ağaca asıp canına kıyar.

> Tamam, bolmayaklıgın bilgen soñ han kızımdı beremen dep, Bozyigitti aldap şakırtadı em yalgan toy etip esirtio, öltirteyek boladı.
>
> İkna edemeyeceğini anlayan Han kızını vereceğim deyip Bozyiğit'i hile ile çağırttı ve sahte düğünle sarhoş edip öldürmeyi düşündü (ND, 2014: 63).

Bozyigit munnan tagı da avılga aylanıp keledi. Sonda bu zattı bir kart kurtka hanga bildiredi. Hannıñ edem askakka aspaga em kızdın atası askakka aspaga buyrık beredi.	Bozyiğit bundan sonra da köye dolaşıp geldi. Orada bu yaşlı adam hana bildirdi. Hanın adamları Bozyiğit'i yakaladılar ve kızın babası aşağıya yukarıya emirler verdi (ND, 2014: 67).

Bozyiğit destanında destan kahramanı Bozyiğit'e ve kızı olmasına rağmen Savbavmal'a eziyet etmekten, onların ölümüne sebep olmaktan geri kalmayan Han destanın kötü karakteri olup düşman tipini karşılar. Han, tuzak kuran, duygulara değer vermeyen ve bencilce yalnız kendi isteklerine kulak verirken yaptığı davranışların sonucunun da nereye kadar varabileceğini hesap edemeyen bir yapıya sahiptir. Bu yönleriyle Han, acımasız yönetici düşman tipinde yer alır.

Bir diğer Nogay destanı olan Çora Batır destanında ise düşman tipi Aktacının Ali Bey'dir. Köye gelecek olan Aktacı'nın Ali Bey'i ağırlamak için Çora'nın babası Narik, Ali Bey'e çadır kurdurtur, koyunlar kestirtir, içecekler hazırlatıp ikram eder, ancak Ali Bey bunlardan yiyip içmez. Bu davranışları ile saygısızlık eden Ali Bey, Narik'in sunduğu hiçbir şeyi beğenmeyip Çora'nın babasına, annesine ve kardeşine hakaretler yağdırır ve Çora'nın atına da el koyarak oradan gider.

Otavına tüspedi	Çadırına girmedi,
Kayınıñ étin yemedi	Koyunun etini yemedi
Arakı balın işpedi	Rakı balın içmedi
At üstinnen akırıp	At üstünden eğilip
Ilav sorap turdu biy	Kibirle sorup durdu bey (ND, 2014: 79)

Çora eve geldiğinde babası olanları anlatır ve Çora da Ali Bey'in peşine düşerek onu öldürür. Yaşanan bu olaylardan Ali Bey'in oldukça zalim bir karakter olduğu anlaşılmaktadır. İyiliğe, hürmetkârlığa karşı Ali Bey, Narik'e ve ailesine hakaretlerde bulunmuş ve mallarına da el koyarak Çora'nın atını alıp gider. Ali Bey'in yapmış olduğu davranışlar ve destan kahramanı Çora Batır'ın atını alıp gitmesi onun düşman tipinde olduğunu göstermektedir. Haksız yere evine misafir olduğu kişilere eziyet eden Ali Bey acımasız ve kendinden başka kimseyi tanımayan bir insandır.

Karager senin atındı	Karager senin atın
Tartıp atıp ketti biy	Çekip alıp gitti bey
Kartlığım karsı aldıma kelgende	Yaşlılığım karşı önüne geldiğinde
Yaslıgım bu basımnan ötkende	Gençliğim bu başımdan geçtiğinde
Kamşısın duv basıma tarttı biy	Kamçısını duv başıma çekti bey
Kılışın kıl moynıma arttı biy	Kılıcını kıl boynuna dayadı bey
Anañ Meñli Sıluvga	Anan Benli Sıluv'a
Kökiretken ketpes szöler aytıı biy	Yürekten kötü sözler söyledi bey
Adanasıñ Lalyuge	Öz kardeşin Lalyuy'e
Temirden suvık sözler kattı biy	Demirden soğuk sözler kattı bey
Bu korlıktı körgende	Bu gönül kırmayı gördüğünde
Karşıgaday eki közim kaynadı	Karşıki iki gözüm kaynadı
Aktacıdın Ali değen biyleri	Aktacı'nın Ali adlı beyleri
Ayağının astında taptav étip oynadı.	Ayağının altında pas pas edip oturdu (ND, 2014: 79).

Çora Batır Destanı'nın bir diğer düşman tipi ise Han'dır. Yaşadığı yeri terk edip Kazan'a yerleşen ve uzun müddet buralarda kalan Çora'nın ardından ailesi, Han tarafından da hor görülmeye başlanmış ve dilencilik yapmaya mecbur bırakılmıştır. Ali Bey kadar zalim olduğu anlaşılan Han, destanın kötü karakterlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim bu destanın iki yönetici karakteri de zalimlikleri ile halkı sömüren kötü yöneticiler olarak düşman tipi içinde yerlerini alırlar.

Nogay destanları içinde en bilindik metinlerinden biri olan Edige Destanı'nın düşman tipi Toktamış Han'dır. Edige Destanı bir çeşit soy silsilesinin anlatılması ile başlar ve Edige'nin babası ile arasında husumet oluşan Toktamış, destanın kötü karakteri olarak belirir. Edige'nin babası Kutlu Kaya doğan kuşu yetiştiricisidir ve Nogay yurdunun hanı olan Toktamış da doğanlara meraklıdır. Kutlu Kaya, Toktamış için de doğan kuşları besleyip yetiştirir ve bu kuşlar diğer hanların kuşlarından üstün olur. Toktamış gibi doğanlara merakı

olan Şahtemir Han bir gün Toktamış Han'ın huzuruna gelerek Kutlu Kaya'dan meşhur yaşlı doğanının yumurtasından birini kendisine vermesini ister. Kutlu Kaya, Toktamış Han'ın korkusundan vermek istemese de Şahtemir'in ısrarı üzerine bir yumurtayı ona verir ve bu yumurtadan çıkan doğan da çok hünerli olur. Şahtemir ve Toktamış bir gün doğanlarıyla birlikte ava çıkıp bir geyik görürler ve bu geyiğin peşine doğanlarını salarlar. Şahtemir'in doğanı geyiği yakalar, bunun üzerine Tokatmış bu doğanı nereden bulduğunu sorar ancak cevap alamaz. Av yerinde kımız içerlerken Şahtemir sarhoş olur ve kendi doğanını ona henüz bir yumurtayken Kutlu Kaya'nın verdiğini söylemesi üzerine Toktamış öfkelenir ve Kutlu Kaya'yı öldürmek ister.

> Şahtemir Han aytadı: Maga busuñkardı yımırtka bolıp seniñ kusşıñ Kutlı Kaya berdi. Sonda Toktamıs bek yaman aşuvlanadı. Kelip han sayına Kutlı Kayadı öltireyek boladı. Kulı Kaya onı esitip agaşka kaşadı.
>
> Şahtemir Han der: Bana bu doğanı, daha yumurtadayken senin kuşçu Kutlu Kaya verdi. Toktamış feci şekilde öfkelenir. Sarayına gelip Kutlu Kaya'yı öldürmeye niyetlenir. Kutlu Kaya bunu işitip ormana kaçar. (ND, 2014: 93)

Toktamış Han'ın gazabından korkan Kutlu Kaya ormana geri döner ve orada yaşamaya başlar; ancak hiçbir zaman için Toktamış'ın kini geçmez. Toktamış Han karakter olarak iyi bir şey varsa ona yalnızca kendisinin sahip olması gerektiği düşüncesi ile bencildir ve basit sebeplerden ötürü Kulu Kaya'yı öldürmek isteyecek kadar kindar bir yapıdadır. Aradan zaman geçip Kutlu Kaya'nın oğlu Edige'nin doğduğunu öğrenen Toktamış yine harekete geçerek bu sefer de Edige'nin peşine düşer ve Kutlu Kaya'dan oğlunu öldürerek intikam almaya çalışır.

> Sol zamanda ıslagam yerin üzip aladı. Sol zamanda Edige Kulı Kayadıñ ulı ekenin birevbilette Toktamış Hanga aytadı: Seni aldaytagan Kutı Kaya kaşıp agaşta yaşaydı, onıñ bir ulı bar ulın avılında yılkışı teñi aşıraydı.
>
> O zamanda Edige'nin Kutlu Kaya'nın oğlu olduğunu bilen birisi Toktamış Han'a: Seni aldatan Kutlu Kaya kaçmış ormanda yaşıyor, onun bir oğlu var, oğluna köyde yılkıcının karısı bakıyor" der (ND, 2014: 94).

Bir kuşun karşılığında bir çocuğun canını alabilecek kadar zalim kişiliği ile Toktamış Han, Edige'nin varlığını duyar duymaz intikam ile hareket etmeye başlar. Dokuz çocuğu olan yılkıcı, akıllı Edige'yi kendi çocuğuymuş gibi göstererek kendi evlatlarından birini ise Edige olarak tanıtarak Toktamış'a sunar. Edige zannedilen çocuk Toktamış Han tarafından öldürülünce Edige'ye de zarar gelmemesi için adı Kubugul olarak değiştirilir.

Sol yerde Toktamış han yılkışıdıñ ulın Kutlu Kayadıñ ulına sanap, askakka asıp öltiredi.

Orada Toktamış han yılkıcının oğlunu Kutlu Kaya'nın oğlu sanarak darağacında öldürür. (ND, 2014: 94)

Destanın bu kısmına kadar zalim bir yönetici olan Toktamış Han ile olan mücadele anlatılır ve buraya kadarki düşman tipi Toktamış Han olarak verilmiştir. İlerleyen kısımlarında Şahtemir Han'a sığınan Edige, Şahtemir'in yurdunu basan ve kızını alıp kaçıran Kabardı Alp ile mücadele eder ve onu yener. Kabardı Alp düşman tipine uygun olmasının haricinde bir çeşit dev özelliği de sergilemektedir. Destanlarda devler genellikle halka zarar veren kişilerdir ve yalnızca can evlerinin bulunduğu yerden darbe alırlarsa ölürler. Şahtemirin kızı ile işbirliği yapan Edige, Kabardı Alp'in can evinin koltuğunun altında olduğunu ve bir kez vurulduğunda öldüğünü, iki kez vurulduğunda ise uyandığını öğrenir. Ancak Kabardı Alp uyurken koltuğunun altına bir kez vurulunca ölmez, uyanır ve Edige ile kızın peşine düşer. Kabardı Alp onlara yetişip Edige'nin atının kuyruğunu yakaladığında Edige atının kuyruğunu keser ve alp de düşüp ölür. Olağanüstü bir tip olan Kabardı Alp düşmanca davranışlarının yanında bir dev olmasıyla da ancak kahramanların savaşıp alt edebileceği nitelikte bir yapıya sahiptir.

Destanın macera kısmı bitmediğinden ancak soy silsilesi ile devam eden bir nitelik taşıması ile ilk başta Edige'nin babası Kutlu Kaya'nın mücadelesini ve ardından da Edige'nin mücadelesini görürüz. İlerleyen aşamalarda Edige'nin de bir oğlu olur ve destan macerasında o da yerini alırken düşman tiplerinde de yeni kişilerin varlığı söz konusudur. Edige'nin Nuredin adlı oğlu babasına Toktamış Han'ın yaptıklarını öğrenince öç almak için yola çıkar ve bu sırada destan metni içinde yalancılıklarıyla insanları kandıran ve zor duruma düşmelerine sebep olan Yanbay adlı karakter karşımıza çıkar. Toktamış Han'ın peşine düşen Nuredin yolda Yanbay ile karşılaşır ve Yenbay canının bağışlanası karşılığında Toktamış'ı Nuredin'e teslim edeceğini söyler.

Süytip Toktamıs Han yasırınadı. Nuredin, Èdigediñ ulı, Yanbaydı tabadı. Yanbay aytadı:

-Sen meni öltirme, men saga Toktamıs handı tavıp ekeleyim.

-Tap! Deydi Nuredin. Yanbay Toktamıstı aldap Nuredinyñ kolına beredi.

Böylece Toktamış Han gizlenir. Nuredin, Edige'nin oğlu, Yanbay'ı bulur. Yanbay söyler:

-Sen beni öldürme, ben sana Toktamış Han'ı bulup getireyim.

-Bul! Der Nuredin Yanbay, Toktamış'ı aldatıp Nuredin'in eline verir. (ND, 2014: 112)

Yanbay canı karşılığında söz verdiği gibi Toktamış Han'ı Nuredin'e getirdiğinden Nuredin ona herhangi bir zarar vermez ve Yanbay olanları Edige'ye haber vermek için önden gitmeyi teklif ettiğinde Nuredin bunu kabul eder. Ancak burada Yanbay yine bir ihanet içinde olup Toktamış'ın kızlarının yanına giderek babalarını Nuredin'in öldürdüğünü, kendilerini de cariye yapacağını söyleyip onların bu durumdan ancak Edige'den hamile kaldıklarını söylemeleri ile kurtulabileceğini anlatıp kızların karnına yastık koyup Nuredin'in karşısına bu şekilde çıkmalarını öğütler. Nuredin geldiğinde kızları Edige'den hamile kaldıklarını öğrenip babasını sürgüne yollar.

Kızlar sol Yanbay aytkanday ettiler. Şah-Nuradin keledi atasına Totamıstıñ basın beredi şaatlıkka. Soñ Toktamıstıñ kızların olca etpege baradı.	Kızlar sonra Yanbay'ın dediği gibi yaparlar. Şah Nuredin gelir babasına, Toktamış'ın başını gururla babasına verir. Sonra Totamış'ın kızlarını almaya gider.
-Ey sizge ne bolgan deydi Şah Nuradin.	-Hey, size ne olmuş, der Şah Nuredin.
-Ey seniñ atan turıpbizge ne bolayak edi! Sonda Nuradin aşuvlanıp atasına: Tay mınnan, elden ket." Deydi.	-Ey, babanın olduğu yerde bize ne olacaktı. O zaman Nuradin öfkelenip babasına: Git buradan, memleketten git" der (ND, 2014: 113).

Yanbay sözünü tutup Toktamış'ı Nuredin'e getirdiyse de daha sonrası için başka planları olduğu anlaşılır. Nuredin, Toktamış'ı öldürüp başını keser. Yanbay bu haberi Edige'ye ulaştıracağını söyleyip önden gider ve Toktamış'ın kızlarına haber verip babalarını Nuradin'in öldürdüğün ve kendilerinde gözü olduğunu söyler. Nuradin'e Edige'yi öldürmesi için kızlardan karınlarına küçük yastık koymalarını ve sorulduğunda sorumlusunun Edige olduğunu söylemelerini ister. Nuradin, Toktamış'ın başını babasına getirir. Toktamış'ın kızlarını görüp hâllerini soran Nuradin bu durumun Edige'den kaynaklandığı cevabını işitir ve babasını kovar. Yanbay yalancı ve çıkarcı bir karakter çizerek destanda düşman tipler arasında yerini alır ancak yaptıkları bununla da bitmez. Toktamış Han'ın oğlu Kadırbendi babasının öcünü almak için askerleriyle yola çıkar. Kadırbendi Sultan yolda Yanbay'a rastlar ve onu öldürmek ister. Yanbay canına karşılık Nuredin'i kendisine teslim edeceğini söyleyip koşar. Yanbay'ı koşarak Nuredin'e gelir, Şekerli Göl'ünde çok sayıda kuğu olduğunu söyler. Ona inanan Nuredin göle doğru gider ve Kadırbendi'ye tutsak olur. Nuradin'in yalancı Yanbay'a inanıp düşman eline düşmesi şu şekilde anlatılır:

Ol da bayağı kırda añşılap yurgen Yanbaydı ıslaydı. Islaytta: Sen menim yavıma kullık etesin, sen de menim yavımsıñ. Söle öltiremen. Deydi.

-İu, koy, meni koy. Saga keregi Şah Nuradin tuvılma? Men onı savıtsız sadaksız kolıña ekelip bereyim. Sogısıp sen endi öş alıp bolmassıñ. Onda köp küş bar.

-Bar ekel, dep Kadırbendi munı kuvıp yiberedi. Şavıp Nuradinge baradı.

-Ey nege şabasıñ? Deydi Nuradin.

-Anda, Sekerli kölde, kuvlar bireviñ etinbirevi yep turılar.

Nuradin añşılavga aylak köñilin bergen adam edi. Yanbay bunı kolına savıt ta aldırmay, "kuvlar sonday köp, kolın man ıslayakıñ, bılayda." Dep kölge ekeledide, Kadırbendige ıslatadı.

O da yine kırda avlayıp gezen Yanbay'ı yakalar. Yakalyıp: Sen benm düşmanıma hizmet edersin, sen de benim düşmanımsın. Şimdi öldüreceğim. der.

-Ey, bırak, beni bırak. Sana gereken Şah Nuradin değil mi? Ben onu oksuz sadaksız teslim edeyim. Sen onunla savaşmamış olursun. Onun çok gücü var.

-Git getir, diyerek Kadırbendi bunu kovup gönderir. Koşup Nuradin'e gider.

-Hey, niye koşuyorsun? Der Nuradin.

-Orada, şekerli Gölünde kuğular birbirlerinin etlerini yiyip duruyorlar.

Nuradin avcılığa gönül vermiş birisidir. Yanbay bunun eline silah da aldırmayıp, "kuğular o kadar çok ki elinle de yakalayabilirsin." Diye göle götürür de Kadırbendi'ye yakalatır (ND, 2014: 116).

Kadırbendi'nin elinde çivili sandalyeye oturtulup etlerine çivilerin batması gibi pek çok işkenceye maruz kalan Nuredin'i dürüstlüğü, dayanıklılığı sayesinde Kadırbendi affeder ve kızıyla evlendirir. Bu destandaki kötü karakter Yanbay'ın ölümü hakkında detaylı bilgi verilmez ancak onun ölümü Kadırbendi ve Nuradin elinden olmuştur. Kendi çıkarları doğrultusunda hareket eden ve kendisine iyi davranılmasına karşın ihanet eden yapısı ile Yanbay yalancı bir karakter olmasıyla Dede Korkut Destanları içinde ismiyle müsemma olan Yalancıoğlu Yaltacuk'u akla getirir. İki düşman tipinin benzer özellikleri olmasıyla her ikisi de yer aldıkları destanlar için kötü bir tipoloji çizmektedirler.

Edil Sultan destanında destan kahramanı Kırım halkı içinde yiğitliği ile öne çıkan, sözlünü esirgemeyen, Türk ve Kırım hanları önünde baş eğmeyen, toplantılarda söz ustalığını akıllılığını gösteren Edil'in en büyük düşmanı Kırım üzerinde söz sahibi olmaya çalışan güçlerdir. Bu güçler hem İstanbul'daki Osmanlı Devleti sultanı hem da Kırım hanlarıdır. Her iki güç de Edil'in gücünden bir nevi çekinip onu yok etmek istemektedirler

ancak halkın tepkisine maruz kalmamak için onu Kızılbaşlar üzerine savaşa göndermeyi savaş meydanında ölmesini sağlamayı planlarlar.

> Kırım hanı man Türk patşası Edil Soltandı kaytip bolsa da yok etpege oylaydılar. Tuvradan tuvra onı öltirmege halktan tartıyaadılar.
>
> Kırım hanı ile Türk padişahı aynı şekilde Edil Sultan'ı yok etmeyi düşündüler. Doğrudan doğruya onu öldürmeye halktan çekindiler (ND, 2014: 121).

Bu amaç doğrultusunda Türk padişahları Kırım Han'ına mektup yazarak Edil Sultan'ı İran Kızılbaşlarına karşı savaşa gidecek ordunun başına getirilmesini isterler. Kırım ve Türk Hanlarının anlaşmaları doğrultusunda Edil Sultan, Kızılbaşlara karşı savaşa gönderilir ve harp meydanında sergilediği üstün savaşçı özellikleriyle Kızılbaş hanı'nın da dikkatini çeker. Kızılbaş Hanı askerlerine Edil Sultan'ı sağ olarak kendisine getirmelerini emreder ve Edil Sultan ile dost olmayı teklif eder.

> Tagı da Kızılbas eskeri köp kelip, Edil Soltandı kamalap, tirilyay tutadılar. Hanga ekelediler. Han aytadı: "Sen minen endi men kavga etpeymen. Èndige deriyav bolgan bolsak ta, endi doslasayık." Kavgadı koyayık dep, sol erde Edil Solanga bir kızdı da hatınlıkka beredi.
>
> Bir de Kızılbaş askeri çok gelerek, Edil Sultan'ı yakalayıp, diri olarak tutarlar. Han'a götürürler. Han söyledi: "Seninle şimdi ben kavga etmeyeceğim. Edige kadar düşman olsak da, şimdi dost olacağız." Kavgayı bırakalım diye, o yerde Edil Sulan'a bir kızı da hatunluğa verdi (ND, 2014: 133)

Kızılbaş Hanı'nın dostluk teklifini ve sarayından kız vermesini Karasay, hile olabileceği yönünde Edil Sultan'ı uyarır. Ancak uyarılara aldırmayan Edil, teklifi kabul eder ve bu dostluğun bir nişanesi olarak kendisine sunulan saray kızıyla birlikte çıktıkları dönüş yolunda kızın casus olması ve konaklanacak yer konusunda Edil Sultan'ı etkilemesi üzerine gece vakti Kızılbaşların baskınına uğrarlar.

> Kızga aytkanlar: "Edil Soltan ıynatına katı edem. Öz aytkanı bolmasa unamaytagan, yüreği ötkem. Sen onı kalay bolsa da aldap, Kür suvınnan kürevge ötkermey, tınşaymaga yatkararsıñ. Biz keşe barıp ıslarmız."
>
> Kıza söylemişler: "Edil Sultan inat, sert adam. Söylediği olmasa razı olmayan, yüreği mağrurlu. Sen onu nasıl olsa aldatıp, Kür ırmağından geriye geçirmeyip, dinlenmeye durdurursun. Biz gece varıp basarız" (ND, 2014: 133).

Kızılbaşlar tarafından zindana atılan Edil Sultan yoldaşı Karasay'ın yardımlarını da reddederek orada can verir. Edil Sultan'ı ölüme götüren iki kişi Kızlbaş Hanı ve onun

hediyesi olan casus kızdır. Bu iki düşman karakterin aralarında yapmış oldukları plan doğrultusunda Edil Sultan canından olmuştur.

Er Çoban destanındaki düşman tipi ise Nogayların yılkı atlarını çalan Kaptavlı Beygazi'dir. Er Çoban yanına yedi arkadaşını alarak Beygazi'nin peşine düşer ve onu bulduğunda yanında çok daha fazla ve adı savaş meydanlarında gösterdikleri çeşitli hünerlerle anılan Alplerin olduğunu söyler. Er Çoban'ın sözlerinden gözü korkan Beygazi çaldığı atları iade eder. Beygazi hırsızlık yapan bir kişiliğe sahip olup aynı zamanda yiğitliği de olmayan ve savaşmaktan korkan bir yapı sergileyen düşman tipi oluşturur.

Koplanlı Batır destanında düşman tipini karşılayan kişi Alşanır Han'dır. Alşanır Han'a bağlı Nogaylar arasında haksızlıklara karşı çıkan ve fakiri koruyan Koblandı Batır'ın önemi büyüktür. Koplandı Batır halkın sevgisini kazandığından hanlar ve mirzalar ondan korkar ve sevmezler; bu sebeple Nogay beyleri, Alşanır'ın Han olabilmesi ve Koplanlı'nın yok olması için bir yol ararlar. Halkın tepkisini çekmemek için Koplanlı'ya bir mektup verip Sultan'a ulaştırmalarını isterler.

Koplanlıdan hanlar, biyler de tartınatagan bolgan. Tartıngan üşin süymegenler.	Koplanlı'dan hanlar, beyler de çekinirlermiş. Çekindikleri için sevmezlermiş. (ND, 2014: 165)
Nogay biyler oltırısıp oy etken, Alşañırdı mirzzalıkka oymağa. Namart biyder oltırısıp oy etken, Nogay elden Koplanlıdı yoymaga. Şakırtıp Kolanlıdı keltirgen, Ak kagıtka hat yazıp Koplanlıga berdirgen.	Nogay beyler oturup düşünmüş, Alşanır'o mirzalığa koymaya. Namert beyler oturup düşünmüş, Nogay ülkesinden Koplanlı'yı yok etmeye (ND, 2014: 165).

Mektubu gören Sultan adamlarına emir verip Koplanlı'yı zindana attırır, onun sırtına yüz kırbaç vurdurur ve atını pazarda sattırır. Koplanlı, eşi Karlıgaş'ın yarımıyla hapisten kurtulur ve Mamay Mirza'nın yanına gitmek için yola çıktığında gecelediği yerde yanına yaşlı bir adam kılığında gelen bir yabancı ile karşılaşır. Bu kişi kendisini Albastı'nın erkeği Aznaur olarak tanıtır ve aslında doğaüstü bir kişidir. Gece olup uyudukları sırada yanındaki yabancının konuşmalarından şüphelenen Koplanlı, kepeneğinin içine bir kütük yerleştirip kendi de bir ağacın arkasına gizlenip beklemeye başlar. Yaşlı adam uyandığında onu izleyen Koplanlı, Arnaut'un burnunun demirden ayaklarının da taştan olduğunu görür. Arnaut demirden burnunu taştan ayaklarına sürterek bileyler ve hızlıca gelip içinde Koplanlı'nın yattığını düşündüğü kepeneğe burnunu saplar. Bunu gören Koplanlı saklandığı yerden çıkar ve Arnaut'un burnunu kesince Arnaut'da kaçarak gider. İnsan suretine bürünüp Koplanlı'ya

yaklaşan ancak insan dışı bir varlık olan Arnaut, düşman tipini karşılar. Bu düşmanı alt eden Koplanlı asıl düşmanı Alşanır'dan intikam almak için öncelikle Mamay Mirza'nın yanına giderek at ve asker toplamak üzere ona sığınır. Mamay Mirza'nın yanındayken ülkeye saldıran Kızılbaşların Kasan Han'ı Nogaylıları öldürür, Sırlı Kale ve Kumlu Kale'yi alır.

> Süytip yaşap turganda Nogay elin taptap Kızılbastıñ Kasan değen hanı keledi. Nogaydıñ kartın, yasın kaldırmay kıradı, malın tonaydı. Nogaydıñ Sırlı Kalasın, Kumlu Kalasın basıp aladı. Nogay biyleri Kasannan korkıp oga eldin yartsın bereek boladılar. Èldei eñ erüv atlardı, eñ erüv kızlardı da Kızılbastıñ eskerine ol Salıkka bereek boladılar.
>
> Bu şekilde yaşarken Nogay ülkesini geçerek Kızılbaş'ın Kasan adlı hanı gelir. Nogay'ın yaşlısını, gencini hepsini mahveder, malını talan eder. Nogay'ın Sırlı Kalesini, Kumlu Kalesini basıp alır. Nogay beyleri Kasan'dan korkup, ona ülkenin yarısını verecek olurlar. Ülkedeki en güzel atları, en güzel kızları da Kızılbaş'ın askerine ganimet verecek olurlar. (ND, 2014: 175)

Koplanlı, Kasan Han ile mücadele eder ve kaleleri de geri alarak Mamay Mirza'nın yanına döner; ancak bu arada Köbekli adlı bir akıncı Nogayın atlarını çalınca bu sefer Koplanlı'da onun peşine düşer ve atları geri alır.

> Koplanlı tagı da kaytıp, Mamaydıñ kolında yaşap turganda Köbekli değen şapkınlık etedi.
>
> Koplanlı döner, Mamay'ın ilinde yaşayıp dururken, Köbekli adlı akıncılık eder (ND, 2014: 180).

Koplanlı, Nogayları huzura kavuşturup memleketine doğru yola çıkar. Koplanlı evine ulaştığında Karlıgaş ile bir plan yaparlar ve ertesi sabah Alşanır ve eşi geldiğinde Koplanlı Alşanır'ın, Karlıgaş ise Alşanır'ın karısının başını keserler ve hem kendileri hem de halk Alşanır'ın gazabından kurtulur. Alşanır destan metni boyunca Koplanlı'nın memleketinden, karısından, evinden ayıran kişi olarak hem destan dinamiğini başlatan hem de destanın kötü karakteri olarak ortaya çıkmasının haricinde Alşanır kadar kötü olan bir başka kişi ise onun eşidir. Alşanır'ın eşi, Koplanlı gittiğinden beri Koplanlı'nın karısına eziyet etmektedir. Bunun haricinde Alşanır'ın karısı Koplanlı'nın kendisine yakışacağını söyleyip öyle yiğit birisinin Karlıgaş'a layık olmayacağını da söyleyerek, karakterinin kötü yönlerini ortaya koyar. Alşanır Han'ın eşi de en az Alşanır Han kadar kötü bir insan olup aynı zamanda evli olmasına karşın başkasının eşine talip olacak kadar düşük bir ahlak anlayışına sahiptir.

-Èy, tevke, sıyırlardı sav, ot yak, kazan as! dep. Sonda Karlıgaş Alşanırdıñ pişesine Koplanlıdıñ keleğin bilip yırlaydı….

-Hey, kadın, sığırları sağ, ateş yak, kazan as, der. Orada Karlıgaş, Alşanır'ın karısına Koplanlı'nın geleceğini bilidirp yırlar….

Sonda Alşañırdıñ pişesi aşuvlanıp, Karlıgaştı ayağı man tebedi em aytadı: "Saga onday bay kaydan kelegen? Seniñ Koplanlınıñ saga tuvıltta maga er bolmaga tiyisli edi. Seniñ Koplanlıñ tutnakta şirigen. Kabırdan şıgıp ol endi kelemes," dep hanşa küleydi.

Orada Alşanır'ın karısı öfkelenip, Karlıgaş'ı ayağı ile tekmeleyerek şöyle söyler: "Sana onun gibi adam nereden gelmiş? Senin Koplanlı'nın sana değil de bana koca olması lazımdır. Kabrinden çıkıp o şimdi gelemez," diye han gibi güler (ND, 2014: 184).

Koplanlı Batır destanının kötü tipi ve aslında bir bakıma da destan dinamiğini oluşturan Alşanır, kahramanın hareket noktasıdır. Koplanlı Alşanır tarafından pusuya düşürülmüş ve sonunda çeşitli maceralardan geçerek intikamını almayı başarmıştır. Koplanlı bir Nogay batırı olmasıyla Nogay Hanı'nın Kırım Hanı ile olan savaşında da yer almış ancak bu savaş esnasında canını teslim etmiştir. Bu savaşın sebebi Nogay Hanı'nın Tokmak adlı su üzerine Kırım Hanı'nın ise kendi kızı üzerine bahisle satranç oynaması sonucunda Kırım Hanı'nın oyunu kaybedip sözünde durmamasıdır. Kırım Hanı bir yönetici olmasına karşın verdiği sözde durmayan ve aynı zamanda bir oyun esnasında dahi kendi evladını bahis konusu yapabilecek nitelikte bir insan olmasıyla güvenilmez bir karakteri canlandırmaktadır. Nogay Hanı, Kırım Hanı'nın kızını kaçırır ve Kırım Hanı'da Nogay Hanı'nı öldürüp yılkısını sürer. Bunun üzerine Kırım Hanı'na karşı savaşa girişildiğinde tüm mücadelelerde olduğu gibi bunda da Koplanlı ön safta yer alır ancak canını teslim eder.

Mamay destanında destan kahramanı Mamay'ın on iki kardeşi vardır ve babaları Musa Bey ölmeden evvel kendinden sonraya kalacak çocuklarından hangisinin akıbetinin nasıl olacağını sınatmak istediği yakın dostu Asan Abız'a çocukları sınatır. Çocuklar uykudayken gelip onların yatma şekillerine göre karakterlerini söyleyen Asan Abız, İsmail adlı çocuğun fitmeci olacağını, kardeşler arasındaki birliği dağıtacağını ve halk arasında da ihtilaf çıkaracağını söyler.

Tek Sımayıl değen ubılıñ savlay uvıllarıñdı buzayarak. Pitneşi bolayarak, dedi. Halktıñ arasında sonday pitne yuriteek, senin uvıllarıñdı buzsa şu Sımayıl buzayarak.

Yalnız şu İsmail denilen oğlan, diğer çocuklarını bozacak. Fitneci olacak. Halkın arasında fitne koparacak ki, senin oğullarının arasını bozsa şu İsmail bozacak (ND, 2014: 191).

Sımayıl değenin, kardaşlarınıñ işinde özi eñ kişkeyi bolgan üşin, eñ kılıplısı, eñ elşisi, pitneşi, namart bolıp şıkkan.. ol er dayım kardaşları arasında söz kuvın, yalgan söz şıgarıp, buzgınlık salıp turgan. Mıradı kardaşları birin biri öltirse beri baylık ta, orada da özne kalayık. Sımayıldıñ zearinnen, ogırsızlıgınnan tamam bezgen kardaşları da, halk ta oga "elşi", "eyleşi" söz yurgisüvşi, pitneşi değen at koyganlar.	İsmail denileni kardeşlerinin içine en küçüğü olduğu için, en sahtekârı, en hilecisi, fitneci, namert olup çıkmış. O daima kardeşleri arasında söz taşıyıp, yalanlar söyleyip, bozgunculuk yapmış. Amacı, eğer kardeşleri birbirlerini öldürürlerse, bütün zenginlik, orada kendisine kalacaktır. İsmail'in zararından, uğursuzluğundan tamamen bezen kardeşleri de, halk da ona "elşi", "eyleşi" diye söz gezdirici, fitneci anlamında ad koymuştur (ND, 2014: 200).

İsmail'in fitneciliği yalnız kardeşleri arasında bilinip huzursuzluğa sebep olmaz aynı zamanda halk arasında da hoş karşılanmamakla birlikte onun bu kötü mizacına uygun olacak şekilde fitneci maanasına gelen "eyleşi" lakabıyla anılmaktadır. İsmail kendisi Han olup Mamay'ın yerine geçmek ve halka hükmetmek amacını güderek bu isteğine ulaşabilmek için de teker teker kardeşlerinden kurtulmayı hatta onları birbirine kırdırtmayı planlayan bir kişi olarak karşımıza çıkmaktadır. İsmail'in bu düşüncede olduğuyla ilgili destan metninde verilen ilk bilgi MusaBey'in kardeşi Yamgurşı'nın oğullarından birisinin Agıs'ı öldürmek istemesi sırasında İsmail'in de onun ölümünü istediğinin anlatılmasıdır.

Elşi Sımayıl Agıstı öltireyik, el bileyik dep korkardı. Sıydaktı öltireyik Sımayıl Mamaydıan korkardı.	Hileci İsmail, Agıs'ı öldürelim, el bileyelim diye korkar. Sıydak'ı öldürelim İsmail, Mamay'dan korkar (ND, 2014: 202).

İsmail ilk olarak niyetini Agıs'ı öldürmek üzere olan Yamgurşı'nın oğlunun harekete geçmesinde belli ettiyse de amacına o an için ulaşamaz. Ancak İsmail kardeşlerinden kurtulma fikrinden hiçbir zaman vazgeçmez. Huzur içinde yaşayıp giden Mamay ve kardeşlerinin arasını bozarak hem kendisi bazı kardeşlerini öldürür hem de kardeşi kardeşe kırdırarak geri kalanından kurtulmaya çalışır. Musa Bey'in vefatının ardından aileye her ne kadar Mamay başkanlık ettiyse de kardeşi İsmail'n fitneleri ve diğer kardeşleri kışkırtmaları devam ettiği için Musa'nın oğulları zaman içinde birbirine düşer. İsmail'in öldürdüğü kardeşlerinden kalan aileler ve onların çocukları Mamaylara gelip sığınır. Bu durum kardeşler arasının ne denli açıldığını gösterirken İsmail'in fitnelerinin başarıya ulaştığının da bir kanıtıdır. Mamay'ın vefatının ardından Maymay'ın diğer kardeşleri arasında dirlik düzen kalmaz.

Sonı mınan Mama yalar yaşap turadı. Turgan üşin Musadıñ on eki uvılı arasında duşpanlık, yavlık, kavga bir de tınmaydı. Elşi Sımayıldıñ pitnesinnen yaşav yok. Èñ soñında Sımayıl agalarınıñ birev ekevin öltiredi. Birevine uv bergen Èkişisine satkın kulın yiberip, öltirtken. Èndi kardaşlar süek yav boldılar. Öltirilgenlerdiñ baları Mamay alarga kaşıp kelip kosıladılar.

Süytip, ordaga oyran tüsip, Musadıñ uvılları biri biri men kollarına savıt alıp, esker minen küresediler.

Bu şekilde Mamaylar yaşayıp gider. Fakat Musa'nın on iki oğlu arasında düşmanlık, isyanlar, kavgalar hiç dinmemişti. Elşiye İsmail'in fitnesinden dolayı hayat yoktur. En sonunda İsmail ağabeylerinden bir ikisini öldürür. Kardeşler şimdi çok katı düşman oldular. Öldürülenlerin çocukları kaçıp Mamaylara katıldılar.

Böylece orada viran olup, Musa'nın çocukları birbirleriyle, ellerine silah alıp, askerleriyle savaşırlar

(ND, 2014: 222).

Babası Musa Bey'in ölümünün ardından aileye başkanlık etmenin yanı sıra Nogay halkına da sahip çıkan ve halk arasında da sevilip sayılan Mamay hastalanıp yatağa düşer. Mamay ölüm vaktinin yaklaştığını anlayıp gelecek zamanlar için kahırlanır. Kendinden sonra geride bırakacağı kardeşleri ve yurdu için kardeşi İsmail'in fitneciliğinden zarar geleceği yönünde uyarılarda bulunup üzüntüsünü dile getiren bazı sözler söyler. Mamay'ın oldukça uzun olan bu ağıtından kardeşi İsmail hakkında söylediği sözler oldukça dikkat çekicidir.

Arısına kara at yetkirip	Okuna kara at koşup
Ak sakalın yer kagıp	Ak sakalını okşayıp
Eyle tayak kolga alıp	Sihirli değnek eline alıp
Kırımdı yavlar aldı dep,	Kırım'ı düşmanlar aldı deyip
Ana Èdildiñ hanlığı	Ana İdil'in hanlığı
Èndi maga kaldı dep	Şimdi bana kaldı deyip
Elşi yavır Sımayıl	Elşi Gavur İsmail
Közin aşıp kelgende	Gözünü açıp geldiğinde
Aydınlı betir deli Orak	Aydınlı batır deli Orak
Közine sonıñ berse eken.	Gözünün şunun vursaymış (ND, 2014: 26).

Bu kısımlarda İsmail'in kardeşlerine ve yurda verdiği zararlar haricinde bunların artarak devam edebileceği yönünde endişelerden de bahseden Mamay son vakitlerini yaşarken ailesini ve halkını kardeşi İsmail'in davranışları konusunda uyarmak ister. Vefatının ardından yurtta İsmail'in yağmasının baş göstereceği uyarısında bulunur. Mamay'ın sözleri dikkate alındığında onun kardeşi İsmail'in fitneciliğinden haberdar olduğu anlaşılır. İsmail'in yurt içinde karışıklık çıkaran yapısı sebebiyle ölüme layık olduğunu ancak zamanında bunu yapmadığı için pişman olduğunu dile getiren Mamay bir diğer kardeşi Orak'ın onu vurmasının daha iyi olacağını da sözlerine ekler. Ardında bırakacağı halkının, genç insanlarının ve yurtlukların kardeşi İsmail tarafından yağma ve talan edileceğinden duyduğu endişeyi ve üzüntüyü de aktara Mamay gelecekte yaşanacaklardan dolayı keder duyar.

Yası yasıl yaslavım	Yaşı genç gençlerim
Mıñda bes yuz kıslavım	Bin beş yüz kışlağım
İygi, yahşı evelde	İyi, güzel öncede
Töslenip, duva etken yaylavım	Renklenip, dua eden yaylağım
Sımayıl ulı yamanga	İsamil oğlu yamana
Taptav bolır mennen soñ.	Yağma olur benden sonra (ND, 2014: 230).

Mamay ölüm vaktinin geldiğini anlayınca söylediği sözlerde önce kendinin ve Orak'ın yiğitliklerinden bahseder ve ardından da ölümünden sonra geride bıraktıklarına karşı duyduğu üzüntüyü belirtirken Hilece İsmail'in bozgunculuk edeceğinden, memleketi ve bunca zaman Nogayların zorluklarla elde ettikleri her şeyin kaybolacağından duyduğu endişeleri de dile getirir. Mamay, endişelerinde haklı çıkar ve onun ölümünün ardından kardeşi İsmail başa geçebilmek için geride kalan kardeşleri birbirine düşürüp öldürerek bozgunculuk yapar. Bunun için ilk olarak destanda aklen biraz geri olduğu belirtilen Kelüv adlı kardeşini Orak'a karşı kışkırtır. Ona değersiz bir yeri değerliymiş gibi anlatır ve Orak'a gidip burayı istemesini tembihler. Bu değersiz yeri isteterek kardeşine o yeri Orak'ın vermek istemeyeceğini de söyleyip asıl niyetini gizleyip Kelüv'ü dolduruşa getirir. İsmail'in amacı Mamay'dan sonra başa geçmiş olan Orak'ı yok ederek onun yerine kendisinin geçmesini sağlamaktadır. Bu maksatla aklen zayıf olan kardeşinin hırslarını kullanarak Orak'ı kardeşine öldürtür.

Yez tuvaklı Ker-Şubar	Bakır toynaklı ker-Şubar
Mesküv değen patşadıñ	Mesküv adlı padişahın
İvan bergen şoklu kız	İvan'ın verdiği saçaklı kız
Astıma migen sarı atım	Altıma bindiğim sarı atım
Atamız Musa bergen kara atım	Babamız Musa'nın verdiği kara atım
Elşi yavır Sımayıl	Hileci Gavuz İsmail
Aylanası altı hanlık ana Èdil	Çevresi altı hanlık ana İdil
Ana Èdildi va dunıya	Ana İdil'i, vay dünya
Olsa eter mennen soñ	Cariye eder benden sonra (ND, 2014: 231)

Kelüv ile konuşan İsmail ona Mamay'dan Kültepe adlı yeri istemesini oranın madenler bakımından zengin bir yer olduğunu belirterek Orak'a gönderir. Aslında Kültepe'nin değersiz bir yer olduğunu bilen Orak kardeşi Kelüv'ün burayı istemesine hem şaşırır hem de böyle değersiz bir yerdense ona daha değerli bir yerin daha uygun olacağını söyler. Olanları gelip İsmail'e anlatan Kelüv'ün sözleri üzerine İsmail onu Orak'a karşı daha da kışkırtmak için Kültepe'yi Kelüv'e vermeyen ve tüm malların kendisine ait olmasını isteyerek davrandığını belirttiği Orak'ı öldürmesi gerektiğini söyler.

-Eşe, sen onnan kül töbedi tile.	- Peki, sen ondan Kül Tepeyi iste.
-Iy, kül töbedi ne eteyim men?	- Kül tepeyi ne yapayım ben?
-Sen bilmeyersiñ, savlay altın man kümis kül töbede!	- sen bilmiyorsun, yığınla altın ve gümüş Kül Tepe'de.
-Ol zamanda tilermen	- Öyleyse isterim.
-Orak, dep baradı Keluv	-Orak, diye gelir Kelüv.
--Ayt, Keluv	- Söyle Kelüv
-Sen manga Kül töbedi bertagı!	- Sen bana Kül tepe'yi ver!

-Iy, sen kül töbeyi ne eteyiksin? Sen mennen at tile, savıt sadak tile, mal tile. Bereyim kül töbeden ne şıgayak! Dedi de Orak ketti.

Keluv kaytıp kelip, Sımayılga habrın aytadı.

-Kördinme! Deydi Elşi Sımayıl ol saga haram Ündemey kettime? Ol bergisi kelmeydi. Ol sennen kül töbede de kızganadı.

-Eşe, ne eteyikpen?

-Öltir. Ol zamanda beri de saga kalar.

- hey, sen Kültepe'yi ne yapacaksın? Sen benden at iste, silahlar, oklar iste mal istesene. Ben de vereyim. Kültepe'den ne çıkar? Der Orak da gider.

Kelüv dönüp gelerek İsmail'e olanları anlatır.

-Gördün mü? Der Hileci İsmail, o sana haram. Seslenmeden gitti mi? O vermek istemedi. O senden Kültepeyi kıskandı.

-Peki, ne edeyim?

-Öldür. O zman her şey sana kalır.

-Öldüreceğim, diyerek gitti Kelüv (ND, 2014:236).

İsmail ve Kelüv arasında geçen bu konuşmalardan sonra Kelüv, Orak'a daha da kinlenerek Orak'ın yanına gider. Orak namaza durduğu vakit belinden kılıcını çıkarıp yanına koyduğunda Kelüv kılıcı alıp Orak'ı öldürür. Kelüv, olanları haber vermek için İsmail'in yanına geri döner; ancak İsmail sanki azmettirici kendisi değilmiş gibi kardeşi Orak'ı öldürdü diye Kelüv'ü öldürür. Böylece iki kişi öldüreceğine bir kişiyi öldürür ve öldürmek için de bahanesi hazır olur. Kelüv eve Orak'ın ortadan kalkması sonrasında her şey İsmail'e kalır.

Sımayıl:

-Ne ettin?

-Öltirdim!

-Ay menim üyimdi yıktın sen yalgızımdı öltidriñ. Seni öltirermen men! Dep Sımayıl buga kışkırdı.

Keluv korkıp, kırga kañgıp kaşıp ketedi. Sımayıl artınnan edemlerin yiberip, kelyuvdı öltirtedi.

Süytip, Oratı öltirtip, Elş Sımayıl özi han bolıp kaladı.

İsmail:

-Ne ettin?

- Öldürdüm.

- Vah benim evimi yıktın, sen biriciğimi öldürdün. Seni öldüreceğim! Deyip, İsmail buna bağırır.

Kelüv korkup kıra doğru çıkıp gider. İsmail ardından adamlarını gönderip Kelüv'ü öldürür.

Böylece Orak'ı öldürüp, Hileci İsmail kendisi han olup kalır

(ND, 2014: 236).

Bu şekilde başlayan olaylar silsilesinde Asan Abız'ın dedikleri daha sonradan gerçek olacaktır ve bunun haberi destan başından itibaren verilmiştir. Yalnız kardeşler arasında yaptıkları ile kalmayıp halk arasında da bu kötü huyları sebebiyle İsmail'e Eyleşi lakabı verilmiştir. İsmail hükümdar olma sevdasıyla kardeşi kardeşe düşman eder ve hatta onların birbirini öldürmesine sebep olur. Destanın bir diğer kötü karakteri ise Kırım Hanı'dır. Musa Bey'in kardeşi Mansur, Kırım Hanı'nın kızı ile evlenir ve ondan Akmirza adında bir çocuğu olur. Mansur ve eşi öldüğünde Kırım Hanı çocuğu yanına alır; ancak bir gün çocuk korkup hanın sakalını çekince han onu kör eder. Küçük bir çocuğa karşı dahi acımasızca davranan ve onun kör olmasına sebebiyet verecek kadar çocuğu döven Kırım Hanı'nın daha sonradan da yaptığı kötü muameleler sebebiyle Akmirza, Kırım'dan kaçar ve Mamay'ın kız kardeşi ile evlenir ve bu kadından Bekmirza adlı çocuk dünyaya gelir. Bekmirza babasına yaptığı kötülüklerin hesabını sormak için Kırım Hanı'nın üstüne yürür ancak Han, Bekmirza'yı öldürür. Kırm Hanı'nından intikam almak için Mamay, Orak ve Asan Abız mahiyetindeki Noyalar yola çıkarlar ve sonunda verdikleri mücadele ile Bahtı Giray ve Batır Sultan'ı öldürürler. Mamay geri döndüğünde kardeşi İsmail'in bir kardeşlerini zehirleyerek birini de üzerine adam göndererek öldürdüğünü öğrenir ancak Mamay bir şey yapamayacak kadar hastalanır ve vefat eder. Mamay'ın ölümünün ardından başa Orak geçer ancak İsmail Kerüv'ü Orak'a karşı kışkırtmak için Kültepe'nin içinde altın ve gümüş olduğu yalanını uydurarak burayı kendisine istemesini söyler. Kerüv bu teklifle Orak'a gittiğinde değersiz bir yeri kardeşine layık görmeyen Orak bir başka yer vermeyi teklif edince Kerüv kardeş İsmail'in tembihi üzerine Orak'ı öldürür. Kerüv'ün Orak'ı öldürmesini bahane eden İsmail'de Kerüv'ü öldürerek başa geçer.

Türk destan geleneğinde sıklıklar rastlana düşman tipleri Nogay destanlarında da benzeri özelliklerle karşımıza çıkar. Kötü yöneticilerden Hanlar, beyler ya da önemli devlet görevlilerinin nüfuzlarına güvenerek zor durumda olan halkı ezmesi, onların elindeki az bir güce ya da mala sahip olma istekleri bu yöneticilerin hain karakterli kişiler olduklarına dikkat çeker. Yönetici sınıfın zulmüne uğrayan destan kahramanı ya da ailesi bu eziyetlerin son bulması için kahramanın ortaya çıkmasını teşvik eder. Zalim ile mazlum arasındaki hak davasına adalet getirecek kişi olarak destan kahramanı öne çıkar. Bir diğer düşman tipi ise destanlar içinde kendine sıklıkla yer bulan yalancı, düzenbaz tiplerdir. Bu kişiler kahramanı macerasından alıkoyacak, onu başarısızlığa uğratacak zemini hazırlamaya çalışır. Hilekâr kişiler ile mücadele etmek zorunda kalan destan kahramanı bu kişiler tarafından bazen zor durumlara düşülür ve hatta ölümlerine sebep olurken bazen de macera içerisinde aşılması

gereken bir eşik yaratarak zorlukları akıl, kabiliyet, vicdan ve askeri deha ile aşmayı gerekli kılarlar. Destanlarda yer alan düşman tipleri kahramanın tam aksi yönünde davranışlar sergileyerek zaman zaman anti kahraman olabilecek kadar güçlü caydırıcılar olarak karımıza çıkar. Bu antikahramanlar sayesinde kahramanın nitelikleri ayrışarak yücelir ve böylece merkezi tipin edebî eser içindeki hâkimiyeti artar.

4.6. Yardımcı Tip

Destanlarda merkezi kahraman yanında yardımcı tipler de büyük önem taşır. Kahramanın kişisel macerasını sürdürme ve sonuçlandırma noktasında sürekli olarak bu yardımcı tiplerden destek aldığı ve onların sayesinde birçok emelini gerçekleştirdiğini görürüz. Birçok Türk destanında yardımcı tiplere vurgu yapılır ve onların destan boyunca verdikleri hizmetler övülür. Yardımcı tipler, kahramanın maceralarında karşılaştığı tehlikeli ya da mücadelesi güç durumlarda ortaya çıkarak yardımlarıyla kahramana destek olurlar. Ancak Türk destanlarında geçen yardımcı tiplerin sayısı bir hayli fazla olduğundan hepsine değinmek mümkün olmamaktadır. Bununla birlikte ön plana çıkan birkaç örnek üzerinde durmak yararlı olacaktır.

Destanlardaki yardımcı tiplerden en bilineni kahramanların yanında sıklıkla sözü geçen kırk yiğittir. Kahramanların her an yanında yardıma hazır kırk yiğit bulundurması en zorlu durumlardan bu yiğitler sayesinde kurtulmayı sağlayan en önemli unsurdur. Kahramanlar haricinde destanlardaki kadın karakterlerden han eşi ya da kızı olan kişilerin de yanında kırk kız bulunmaktadır ve bunların da görevi tıpkı kırk yiğit gibi bağlı bulundukları kişiyi koruyup kollamaktır. Türk destanları içinde bize temel düzeyde bilgi sağlayan Dede Korkut'un on iki hikâyesi içinde yine bu kırk kız ve kırk yiğit unsuruna yardımcı tip olarak rastlanır. Dede Korkut hikâyelerinde en önemli yardımcı tiplerden birisi Salur Kazan'ın Evinin Yağmalandığı Destan'da adı geçen ve maceranın zaferle sonuçlanmasında önemli katkıları bulunan Karaçuk Çoban'dır.

Salur Kazan'ın Evinin Yağmalandığı Destan'da yardımcı tipin en belirgin şekilde ön plana çıktığı ve onun sayesinde zor durumdan kurtulmanın sağlandığı destandır. Bu destana göre Kazan Bey bir şenlik düzenlediği sırada aniden ava gitmek ister ve düşman baskının olma ihtimalini düşünmeden ava çıkar. Oğuz beylerinin yurtlarından ayrılıp ava gittiğini öğrenen Şökli Melik altı yedi bin kâfirini gönderip bir baskın düzenler ve Kazan Bey'in

karısı Boyu Uzun Burla Hatun ve kırk ince belli kızı, oğlu Uruz'u ve yanındaki üç yüz yiğidi tutsak ederler. Oğuz'un koyunlarını almak için Kapular Derbendi'ne geldiklerinde ise Karaçuk Çoban onları elindeki sapanı ile taş atarak geri püskürtür ve hatta atacak taş bulamayınca sapanıyla koyun keçi atar. Bu mücadelede iki kardeşini şehit veren ancak düşmanı püskürten Karaçuk Çoban korkulu rüya görüp yurduna gelenince olanları anlayan Kazan'a kâfirlerin yaptıklarını anlatır. Kazan ve Karaçuk Çoban birlikte kâfirlerin peşinden giderlerken yurdunun başına gelenlerden kendini sorumlu tutan ve bu nedenle de tutsak olanları kendi başına kurtarmak isteyen Kazan Bey, Karaçuk Çoban'ı bir ağaca bağlar ve yola yalnız devam eder. Bir süre sonra ardına baktığında Karaçuk Çoban'ın bağlı bulunduğu ağacı yerinden söküp sırtlayarak peşinden geldiğini görür ve yola yeniden birlikte devam ederler. Buraya kadar anlatılanlara bakılacak olursa Karaçuk Çoban'ın canı pahasına altı yüz kadar düşmanla tek başına sadece elindeki sapan ile savaşması ve Kazan Bey'i yalnız bırakmamak için ağaca bağlı olduğu hâlde peşinden gitmeyi başarması onun beyine olan sadakatini göstermektedir. Kahramanların maceraları sırasında düştükleri zor durumlarda ortaya çıkarak kahramanca tavırlar sergileyen yardımcı unsurların en güzel örneklerinden biri Karaçuk Çoban karakterinde bulunmaktadır. Kazan Bey'in Şökli Melik'in yurduna geldiği sırada adları kahramanlıkları ile anılan diğer Oğuz Beyleri de yetişirler ve onların da yardımıyla Şökli Melik ve diğer düşmanlar öldürülüp tutsaklar özgürlüklerine kavuşturulur. Bu destanda Kazan'ın eşi Burla Hatun'un yanında onunla birlikte esir düşen kırk kız Burla Hatun'un, Uruz ile birlikte esir düşen yiğitler de Uruz Bey'in yanında iyi günde kötü günde yer alan yardımcı unsurlardır. Kazan Bey'in ailesini düşmandan kurtarışı da yine yardımcı unsurların desteği ile gerçekleşmiştir.

Manas Destanında kahraman Manas'ın yardımcısı olarak kırk yiğit ve Almambet adlı kahraman öne çıkar. Pek çok destanda karşılaşılacağı gibi Manas Destanında da kırk yiğitten söz edilerek onların kahramana her durumda yardım ettiği vurgulanır. Almambet'ten çok etkilenen ve onun kendisine bağlılığını anlayan Manas o anda annesinin de göğsünden süt gelmesi ile birlikte Almambet ile sütkardeş olurlar. "Manas, Almambet'i baba ve anasına takdim etti. Çakıp ve Çayırdı Hatun'u görür görmez Almambet atından inip onları saygıyla selamladı. Çayırdı Hatun, Almambet'i "Yavrum!" diye kucakladığı vakit kurumuş memelerinden süt akıverdi…" (İnan, 1992: 34).

Manas'ın bir kahraman olarak yanına kırk yiğidi haricinde güvenilir bir başka yoldaş bulması ve bu kişi ile yoldaşlıktan da öte kardeş olması kahramana yardımcı unsurlar

arasında Almambet karakterini üst sıralara taşır. Almambet ile sütkardeş olan Manas onun da yardımı ile Közakman ile giriştiği mücadeleyi kazanır. Manas, Közakman ile savaşırken yaralanınca düşmanlar Manas'ın öldüğünü zanneder ve kutlamalar yapmaya başlarlar, bu sırada onların üstüne Manas'ın yiğitlerini geldiğini Kalmuk Yeldeyboz Bahadır uyararak şöyle der: "Sarhoş herifler, arkamıza bir bakın; kıl tulpar at üstünde yenilmez alp Bakay'ı görün! Onun arkasında Çubak, onun arkasında Sırgak, onun ardınca erenler kahramanı Almambet Alp geliyor…" (İnan, 1992: .44)

Közakman ile olan mücadelede de yine Manas'ın yanında ona yardımcı unsurlar olarak Almambet ve diğer adı anılan Alplerle birlikte Manas'ın kırk yiğidi Közakman'ın ordusunu yenilgiye uğratarak yaralı Manas'a zafer haberini ulaştırırlar.

Oğuz Kağan Destanı'nda bir gece Oğuz Kağan'ın odasına gökten inen ışığın içerisindeki gök tüylü kurt iner ve Oğuz Kağan ile konuşur. Bozkurt, Oğuz Kağan'ın Urum Kağan üzerine yürüme niyetinden ve bu yolda kendisine önderlik edeceğinden bahseder. Oğuz Kağan, Urum Kağan üzerine bozkurtun önderliğinde çıktığı seferde pek çok zorlukla karşılaşır. Bu zorlukları ordusunda buluna bazı kişilerin maharetleri ile aşar ve onlara birer isim vererek bağışta bulunur. Oğuz Kağan'ın seferi sırasında İtil Irmağı'na geldiği sırada bu ırmağın aşılması gerektiğini söyler ve bu iş için ordu içerisinden Uluğ Ordu Bey adlı şahıs ağaçlardan bir sal yapar ve karşı kıyıya ordunun geçmesini sağlar. Bu hizmetinden ötürü Oğuz Kağan ona bulundukları bölgeyi vererek adını Kıpçak Bey koyar. Oğuz Kağan yoluna devam ettiği sırada Muz Dağ denilen çok soğuk ve karlı bir dağın eteklerine gelirler ve onun alaca atı kaçıp bu dağın derinliklerine doğru ilerler. Atı gözden kaybolan Oğuz Kağan'ın üzüntüsünü gören ordu içindeki bir kahraman dağa gider ve dokuz gün sonra atı geri getirir. Bu duruma çok sevinen Oğuz Kağan hizmetlerinden dolayı kahramana ihsanda bulunur ve ona Karluk adını verir. Bozkurt önderliğinde ilerleyen ordu gide gide duvarları altıdan, penceresi, gümüşten ve çatısı demirden bir evin tamamen kapalı olup anahtarının da bulunmadığını görürler. Ordu içinde maharetli bir yiğit olan Tömürdü Kağul'a Oğuz Kağan bu evin çatısını açma görevi verir ve ona bu hizmetinden ötürü Kalaç adını ihsan eder. Bozkurt önderliğinde seferine devam eden Oğuz Kağan, Çüçet Han'ı yenince ondan kalan ganimetler taşınamaz kadar çok olması sebebiyle Barmaglık Çosun Biliğ bir araba yapıp cansız ganimetleri arabaya yükler ve bunları canlı ganimetlere çektirir. Hizmetlerinden sonra Oğuz Kağan ona da Kangalug adını verir. Oğuz Kağan'ın seferi sırasında ona yardım eden

ve ilerlemeyi sağlayan kişiler birer yardımcı unsur olarak karşımıza çıkmaktadır (Bang ve Rahmeti, 1936: 19-27).

Dede Korkut, Oğuz ve Manas destanlarında yer aldığı gibi genellikle yardımcı tipler kahramanın yanındaki yoldaşı veya buna ek olarak kırk yiğit olarak anılan kişilerdir. Nogay destanları da diğer Türk dünyası destanlarına benzer olarak kırk yiğit ve yoldaşlardan yardım alan kahramanları ile kurulu maceralardan oluşmaktadır. Kahramanın macerası sırasında karşılaştığı zorluklar yardımcı unsurların destekleri sayesinde aşılır, güçlükler onların varlığı ile hafifler. Nitekim benzeri durumları Nogay destan geleneğinde de görmek mümkündür.

Nogay destanlarından bir olan Aysıl'ın Oğlu Ahmet Destanı'nda destan kahramanı Ahmet'in en büyük yardımcısı kan kardeşi Kerey oğlu Kercanbay'dır. Ahmet'in düştüğü zor durumlarda onu koruyan, kollayan ve meclislerde söz alarak Ahmet'i savunan Kercanbay olmuştur.

Nogay destanlarından Aysıl'ın Oğlu Ahmet destanında destan kahramanı Ahmet'in düşmanı ilk olarak zalimlikleri sebebiyle babasının dağa çıkmasına sebebiyet veren Yanbek Han'dır. Ancak Ahmet büyüyüp savaşa katılabilecek yaşa geldiğinde Aysıl, Yanbek Han'ın yanında yer alıp Kalmıklar ile olan mücadeleye katılmasını ister. Savaşa katılan Ahmet'in gücünü ve mücadele azmini gören Yanbek Han kızını savaşın kazanılması hâlinde Ahmet'e vereceğini söyler. Ancak Yanbek Han yenileceğini anlayınca savaş meydanından kaçar ve kızını da Ahmet ile evlendirir. Savaş meydanında yalnız kalan ve Kalmıklar'ı tek başına yenilgiye uğratan Ahmet önüne kattığı ganimetlerle Yanbek Han'a doğru yola çıkar.

Bu sırada oğlundan bir aydır haber alamayan Aysıl, Yanbek Han'ın kızı Şaarbek ile Bugalı Bey'in oğlu Temir'i evlendirmek üzere düzenlediği toya gelip oğlunun akıbetini sorar. Yanbek Han savaş meydanında pek çok askerin öldüğü gibi Ahmet'in de ölmüş olabileceğini söyler. Toyda bulunan yaşlılara dönüp Yanbek Han, daha önce Şaarbek'i Ahmet'e vereceğine dair söz verdiğini ama şimdi vazgeçip kızını Temir ile evlendireceğini söylediğinde toydaki yaşlılardan Asan Kaygılı buna karşı çıkar ve Yanbek Han'ın bu kararının doğru olmadığını söyler. O sırada Asan Kaygılı'nın sözlerine Ahmet'in kan kardeşi Kerey oğlu Kercanbay'da kadehi eline alıp Yanbek Han'ın yaptığı haksızlığa karşı çıkar. Destanda Kercanbay'ın dile getirdiği sözler şöyledir:

Usaydı, yanlar usaydı,	Yakışıyor canlar yakışıyor,
Èrge devlet yavganda	Ere devlet yağdığında
Èki devlet kelgende	İki devlet geldiğinde
Argımaktıñ ayağın	Argımak'ın ayağını
Altın mınan tagalap	Altın ile nallayıp
Kümis pinen şegelep	Gümüş ile çivileyip
Öz arkanı turganlay	Kendi ipi dururken
Şiy yibek pen tuşaydı	Ham ipek ile bağlar mı?
Han tuvrasın aytpaydı	Han doğrusun söylemiyor
Han yarlıga kaytpaydı	Han yoksulluğa dönmüyor
Èldiñ bası biz di dep	Lin başı biz diyerek
Èki yüzli Yanbek	İkiyüzlü Yanbek
Evelgi sözin unutıp	Önceki sözünü unutup
Aysıldıñ betir Ahmet kelgenşe	Aysıl'ın yiğit Ahmet gelince
Bugalı baydın ulına	Bugalı Bay'ın oğluna
Kan kusturıp uv kaptırgan	Kan kusturup zehir içiren
Bugasın bakkan kulına	Bugasına bakan kuluna
Tas Temirdey namartka	Taş demir gibi namerde
Kızın berer usaydı	Kızını vermek yakışır mı? (ND, 2014: 41)

Bu destanda yardımcı unsur olarak bir kadın olan Yüzim ön plana çıkar ve destan kahramanı olan Ahmet'in Şaarbek'e ulaşmasını sağlar. Ahmet yolda babasına rastlar ve yaşananları ondan öğrenir. Ahmet, babasına Şaarbek'in yakın arkadaşı olan Arslanay'ın kızı Yüzim'e Ahmet'in geldiğini haber vermesini söyler. Aysıl yola düşüp Arslanay'ın evine gider ve Yüzim'e hitaben; Ahmet'in önce Arslanay'a sonra Yüzim'e ve en son da Kereyoğlu Kercanbay'a selamı olduğunu söyler. Yüzim hemen koşup Şaarbek'e haber vermeye gider ve Ahmet'in geldiğini söyler. Yüzim, Han'a giderek Şaarbek'in biraz rahatsızlandığını bir

iki gün durmaları gerektiğini söyler ve Handa ona inanır. Yüzim bu sefer de Kercanbay'a da Ahmet'ten selam getirir. O sırada Ahmet üç yüz atla çıkıp gelir. Ahmet'in en büyük yardımcısı Ahmet'in kan kardeşi Kerey oğlu Kercanbay'dır. Şaarbek ile Ahmet'in evliliğine müsaade etmeyen ve verdiği evlilik sözünden dönen Yanbek Han bir toy düzenleyip Temir ile kızı Şaarbek'i evlendirmek istediğinde orada bulunan ihtiyarların önüne gelen Kercanbay, Yanbek Han'ın yaptıklarının doğru olmadığını söyler ve Ahmet'in toydan kaçmasına yardımcı olur. Şaarbek ve Ahmet kaçarlarken Kercanbay onları takip edecek olan Yanbek Han'ın adamlarının atlarının eyerlerini bıçakla keser ve böylece adamlar atlanıp gideceği sırada yere düşüp gidemezler. Yanbek Han kaçan Ahmet ve Şaarbek'in arkasından Alav Batır'ı gönderdiyse de o, sevdalıların aşklarına saygı duyar. Ancak onun bu tavrının Yanbek Han tarafından cezalandırılabilme ihtimaline karşı başparmağını yaralamasını ister ve Ahmet denileni yapınca Alav Batır geri döner, yanındaki kırk adamı da geri gönderir.

Alav betir bunlardın artınnan birinşi bolıp yetip, Ahmetke kışkıraydı: "Tokta, söyleseyik." Ahmet toktaydı. Alşınnıñ Alav betğri aytadı: "Men seni men sogıspayakpan. Men ızıma kaytaman. Siz yahşi yolga barınız. Tek menim bas barmagımdı ok pan atıp yarala. Ol bolmasa meni öltirirler." Ahmet atıp munuñ bas barmagın yaraladı. Alav betir kaytıp ketedi.

> Alav Batır bunların ardından birinci olup ulaşıp, Ahmet'e bağırdı: "Dur, konuşalım." Ahmet durdu. Alşın'ın Alav Batırı söyledi: "ben seninle savaşmayacağım. Ben geri dönüyorum. Size hayırlı yollar. Yalnız benim başparmağımı ok ile yarala. O olmasa beni öldürürler." Ahmet atıp bunun başparmağını yaraladı. Alav Batır geri dönüp gider (ND, 2014: 53).

Ahmet, Şaarbek ile birlikte kaçtıktan sonra Yanbek Han onların ardından asker göndermiş ve Ahmet'in bunlarla savaşa tutuşmuştur. Yardıma gelen Kercanbey'in sesini duyan Ahmet çarpıştığı askerleri affedip göndermiştir.

Bir diğer Nogay destanı olan Bozyiğit Destanında ise kahraman Bozyiğit'in en büyük yardımcısı sevgilisi Savbamval ve arkadaşı Keamal'dir. Bozyiğit destanında Bozyiğit rüyasında görüp âşık olduğu Savbavmal'ı aramaya çıkar ve onu rüyasında görüp âşık olan Savbavmal'da Bozyiğit'in kendine doğru geldiğini sezerek yanındaki kızlara onun geldiğini haber verip Bozyiğit'e haber ulaştırmalarını ve kendilerinin iyi olduklarını müjdelemelerini ister. Burada iki genç âşık arasında haberleşmeyi sağlayan kişiler Savbavmal'ın yanındaki yardımcı kızlardır. Olanları Savbavmal'ın babası olan Han'a yaşlı bir elçi ulaştırır, Han ise Bozyiğit'in öldürülmesini buyruk verir. Han'ın kararını duyan fakir bir kız durumu

Bozyiğit'e haber verir. Bozyiğit'i davet ettiği toyda sarhoş eden ve onu öldürme niyetinde olan Han'ın yaptıklarını Savbavmal'a hebr veren Bozyiğit'in arkadaşı Kemal'dir. Kemal'in uyarısına karşı toya gelen Sambaval, Bozyiğit'in kaçmasını sağlamak ister ve babasına karşı çıkar bu sırada Savbavmal'ın çabalarını gören Kemal toydakilere Bozyiğit'e karşı çok acımasız davrandıklarını ve yiğidin kaçıp kendini kurtarmasını söyler; ancak Bozyiğit kaçarken elçilere yakalanıp öldürülür. Bozyiğit ve Savbavmal'ın aşklarına en büyük engel Savbavmal'ın Han olan babası iken onlara yardımcı olmaya çalışan kişiler Savbavmal'ın yanındaki yardımcı kızlar ve Bozyiğit'in can dostu Kemal'dir.

Çora Batır destanında ailesine eziyet eden Ali Bey'i öldüren Çora başına kötülük gelmesinden çekinerek yurdunu terk eder ve Kazan'da Sali Kart adlı kişinin yanına gelip onunla birlikte yaşamaya başlar. Sali Kart adlı bu yaşlı Çora'yı yanında barındırır ve kendi yanında barınan diğer yiğitlerin arasına Çora'yı da dâhil eder. Bu şekilde dokuz yıl Kazan'da Sali Kart'ın yanında yaşayan Çora pek çok savaşlara girer ve yiğitliği ile ün salar, sonunda savaşırken can verir.

Edige destanında destan kahramanı Edige Albastı'nın kızı ile Kutlu Kaya'nın evliliği sonucunda dünyaya gelir. Kutlu Kaya, doğaüstü bir yaratık olan eşi ile olan evliliğinde ona verdiği sözü tutmadığı için hamile olan eşi doğumdan önce gider ve erkek çocuk olursa onu evin önündeki ağacın dibine bırakacağını söyler. Kutlu Kaya bir gün ormandan eve döndüğünde ağaç dibinde ağlayan bir çocuk görür ve önce bir süre kendisi bakmaya çalışsa da çocuk büyüdükçe onun bakımını sağlayamayan Kutu Kaya oğlunu dokuz çocuklu bir yılkıcı ailesinin yanına verir. Edige yılkıcının çocukları ile büyürken onun Kutlu Kaya'nın oğlu olduğunu öğrenen Toktamış Han çocuğu öldürmek için adamlar gönderdiğinde yılkıcının gönlü bu çocuğun öldürülmesine razı gelmez. Bunun üzerine eşi ile konuşarak kendilerinin dokuz, Kutlu Kaya'nın ise Edige'den başka çocuğu olmadığını ve dokuz çocuktan birisini Edige diye Han'ın adamlarına sunmayı teklif eder. Karısının da rızasını alan yılkıcı kendi çocuklarından birisini Edige diyerek Han'ın adamlarına verir ve Toktamış Han da bu çocuğu öldürürler. Bir ebeveyn olarak yıkıcı ve eşi, Edige'nin batır özelliklerini fark edip hem onu himaye etmiş hem de olmasını kendi çocuklarından birisini feda ederek onun öldürülmesini engellemişlerdir. Edige'nin hayatta kalmasını sağlamışlardır. Bu olaydan sonra yılkıcı artık Edige'yi kendi adı ile değil de Kubugul adı ile çağırarak bir nevi onu gelebilecek başka tehlikelere karşı da korumaya devam etmiştir. Buraya kadarki bölümde Edige'nin bakımını üstlenen ve kendi çocuklarından birini feda ederek Edige'nin

hayata devam edebilmesini sağlayan yılkıcı ve karısı destanın yardımcı tiplerinden birisidir. Hayatını kurtardıkları Edige'nin maceraları bu aşamadan sonra başlayacaktır. Destanın ilerleyen kısımlarında Toktamış Han'ın yanına yılkıcı olarak giren Edige kısa sürede kendini diğer yılkıcılara sevdirerek onlarla dost olur. Toktamış Han, Kubugul adı ile bildiği Edige'nin aslının kim olduğunu yılkıcılara sorduysa da bir bilgi edinemez ve onun gücünün de farkında olması sebebiyle Kubugul'u zindana koydurup bildik tanındık ozanları orada toplayıp bir eğlence düzenler. Bu toy sırasında ozanlara tek tek Kubugul'un kim olduğunu sorduğunda ozan Sabıra'nın bilebileceğini söyleyen Yanbay'ın sözü üzerine Sabıra'ya sorulur. Sabıra, Kubugul'un aslının Edige olup soyunun hanlara beylere dayandığını söyler ve Toktamış Han'dan ona bir zarar gelmesinden çekinerek Edige'ye kaçmasını söyler. Sabıra'nın ihtarıyla kaçan Edige yılkıcı arkadaşlarının Toktamış'ın askerlerinin eğerlerini kesip gevşetmesi sayesinde peşine düşenlerin takibinden kurtulur. Yılkıcı arkadaşları da Edige ile birlikte kaçarlar. Destanın bu kısımlarında Toktamış'a yardımcı olanlar yılkıcılardır ve Sabıra adlı ozan her ne kadar Toktamış Han'a Kubugul'un Edige olduğunu söylediyse de Edige'ye kaçmasını söyleyerek canının kurtulmasına da yardımcı olmuştur. Edige destanı incelendiğinde yardımcı tipler olarak yılkıcı ve karısından sonra onun canını ikinci defa kurtaran kişi Edige'yi Toktamış'ın gazabına karşı uyarıp kaçmasını söyleyen Sabıra olmuştur. Yılkıcı arkadaşları ile birlikte Toktamış Han'dan kaçan Edige yol üstünde önce dokuz başlı bir kuyruklu bir yılanın saldırı ile karşılaşır. Bu saldırıdan her bir yoldaşının yılanın bir başını kesmeleri sayesinde kurtulurlar. Biraz daha ilerlediklerinde ise dokuz kuyruklu bir başlı yılan ile karşılaşırlar ancak bu yılan Edige ve yoldaşlarının saldırısından yuvasına kaçarak kurtulur. Dokuz başlı yılanın başının çok olması ile ne yapacağına karar veremeden ölmesi üzerine kendilerinin de bir başkanları olmasını teklif eden Edige ylkıcılar tarafından önder seçilir. Doğaüstü bu yılanın saldırısından da Edige yine yanındaki yılkıcı dostları sayesinde kurtulmuştur. Toktamış'tan kaçarak Şahtemir Han'a sığınırlar ve Şahtemir Han onları misafir eder, ancak savaşarak karşı koyacak kadar gücü olmadığından kızını gönlü olmadan Kabardı Alp adlı kişiye verdiğini söylemesi üzerine Edige Kabardı Alp'in peşine düşer. Kabardı Alp'n olduğu yere ulaa Edige ve arkadaşları bir plan yaparlar ve buna göre Edige kendisini aşçı olarak tanıtır. Kabardı Alp'in yanında yemekler pişiren ve gece olunca da yılkıcı arkadaşlarına yemek veren Edige sonunda Şahtemir'in kızına ulaşır ve ondan Kabrdı Alp'in can evinin neresinde olduğunu öğrenmesini ister. Kız denileni yapar ve Kabardı Alp'in can evinin koltuğunun altında olduğunu bir kere vurulunca öldüğünü iki kere vurulunca uyandığını öğrenir. Şahtemir'in kızı Edige ile birlikte Kabardı Alp'i öldürmeye çalışırlar, ancak bir defa vurduklarında alp ölmez uyanır ve onların peşine düşer.

Edige ve kız ata binip kaçmaya çalışırken Kbardı Alp atın kuyruğunu yaklar ancak Edige atını kuyruğunu kesince alp düşüp ölür. Edige destanı içinde son yardımcı unsur Şahtemir'in kızı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Edil Sultan Destanında kahraman Edil'in en büyük destekçisi yoldaşı Karasay'dır. Karasay tedbirli ve öngörülü yapısı ile dikkat çekerken Edil Sultan'ı da tedbirli olmaya davet eder ve onu koruyup kollar. Edil Sultan destanında destan kahramanı Edil'in babası Pehlivan Sultan'ın oğlu henüz çok küçükken Kırım Hanlığı ile Nogay ordası arasındaki bir savaşta Nogayların tanınmış kişisi Orak öldürür. Halk Edil'den babasının öcünü almasını beklerken o bu işlere hâli olmadığını söyler. Bu sözlerini işiten Orak'ın Koban'da yaşayan Karasay ve Kazıy adlı oğulları yola çıkıp Edil'in huzuruna gelirler. Karasay'ın övgülerini dinleyen Edil Sultan babasını öldürmüş olmalarına rağmen bu olay üzerinden çok zaman geçtiğini bunları unutup dost olmayı teklif eder. Edil'in bu kararı hem annesinin hem de halkın bilge kişilerinin hoşuna gider ve Karasay ile Edil dost olurlar. Bu aşamadan sonra Karasay'ın her fırsatta Edil'in yanında yer aldığını ve en tehlikeli durumlarda dahi onu yalnız bırakmayıp gelebilecek musibetlere karşı Edige'yi uyardığını görmekteyiz. Türk ve Kırım Hanları Edil'i öldürmek isteyip cinayetin kendi üstlerine kalmaması için Edil'i Kızılbaşların üzerine göndermek isterler. Edil bu teklifi kabul etmesi üzerine Karasay önden gidip Kızılbaşların yurdunu gözler ancak yurtlarının geniş ve güçlü olduğunu onlarla savaşmamaları gerektiğini Edige'ye bildirir. Ancak Edil, Karasay'ı korkaklıkla suçlar ve savaşa gider. Savaşta Edil'in yanında Karasay'da yer alır. Edil'in kahramanca savaştığını gören Kızılbaş hükümdarı askerlerine onu sağ olarak kendisine getirmelerini ister. Kızılbaş Hanı'nın önüne gelen Edil Han'ın dostluk teklifini Karasay'ın bunun bir hile olabileceği uyarısına karşın kabul eder. Han, dostluklarının bir nişanesi olarak saray kızlarından birini Edil'in yanına verir. Bu kızın görevi yol üstünde Kızılbaşların baskın yapabileceği bir yerde Edil'in konaklamasını sağlamaktır. Kızın casus olduğundan habersiz olan Edil konaklamak için bir suyun önüne geldiklerinde Kızılbaşlar tarafına yakın yerde gecelemeyi ister. Kızılbaşların baskın yapacağından çekinen Karasay suyun Nogay tarafına geçmelerinin daha güvenli olacağını söylemesine karşın Edil onu korkaklıkla suçlar ve kendisi kız ile birlikte Kızılbaşlara yakın yerde konaklar. Sabah olup Edige'ye bakmaya gelen Karasay, Edil'in baskına uğradığını anlar ve onun peşine düşüp hapsedildiği zindanı bulur. Karasay, Edil'i kurtarmak için ısrar ettiyse de Edil memlekete döndüklerinde kendi çabasıyla değil de Karasay'ın yardımı sayesinde buradan kurtulduğunu Karasay'ın herkese anlatmasından endişe ederek Karasay'ın teklifini reddeder. Karasay'ın gönlü Edil'in zindanda kalmasına razı

gelmediğinden ikinci defaya Edil'i kurtarmaya çalışır ve bu sefer Edil kendi kıyafetlerini giydirdiği bir kişiyi zindandan yukarı yolar. Bunu fark eden Karasay artık Edil için yapılacak bir şey olmadığını anlayıp yurda döner ve Edil zindanda ölür. Karasay hem Kızılbaşlara karşı olan savaşta hem da savaş sonrasında Edil'in yanında yer almasına karşın Edil'in Karasay'ın sözlerini dinlemeyip kendi kararlarınca hareket etmesi onu ölüme gitmekten kurtaramamıştır.

Er Çoban Destanı'nda kahraman Er Çoban'ın at hırsızının peşine düşüp savaşmadan çalınan atlarını geri alması anlatılır. Atları geri almaya çalışan Er Çoban yanına güvendiği yoldaşlarını alıp at hırsızının peşine düşer. Er Çoban destanında Kaptavlı Beygazi adlı kişi Nogayların yılkısını alıp gider. Atlarını geri almak için Beygazi'nin peşine düşen Er Çoban bu yola yedi arkadaşı ile çıkar. Ancak yanında çok daha fazla kişi olduğunu ve aralarında Nogayların önemli savaşçılarından bulunduğunu söyleyerek bu kişilerin tek tek isimlerini sayar ve Beygazi'yi korkutup atları geri almayı başarır.

Koplanlı Batır destanında destan kahramanı Kolanlı'nın en büyük yardımcısı eşi Karlıgaş'tır. Eşine külle karıştırdığı undan ekmek pişiren ve içine parmaklıkları kesmesi için eğe koyan Karlıgaş bu ekmeği görevlilere vererek Koplanlı'ya ulaştırır. Koplanlı küllü ekmeği görünce üzülüp nu bir kenara fırlatınca içinden eğe çıktığını görür ve karısının planını anlayarak parmaklıkları kesip hapisten kaçar. Alşanır sebebiyle düştüğü hapisten kurtulunca yanına asker toplamak için Mamay Mirza'ya sığınır. Mmaay'ın yanında Kasan Han'a karşı mücadele edip Nogayları kurtaran Koplanlı yanınadaki kırk adamla birlikte memleketine doğru yola çıkar. Koplanlı'nın yolculuğu sırasında kendisine refakat eden kırık yiğit de pek çok Türk destanında karşılaşılan yardımcı unsurlardandır. Koplanlı yurduna yaklaştığında yoldaki yılkıcılardan haber sorar ve onlar da hanları olan Alşanır'ın halka zulmettiğini, Koplanlı adlı yiğidi yok ettiğini, Koplanlı'nın karısına ve annesine eziyet ettiğini, Karlıgaş'ı kendisiyle evelenmesi için zorladığını işitir. Duydukları üzerine oldukça öfkelenen Koplanlı evine gelir, karısı ile konuşup anlaşır ve ertesi gün Alşanır ile savaşır. Koplanlı, Alşanır'ın askerleriyle savaşırken Karaman adlı eski dostu da ona yardım eder. Alşanır'ın karısını da Karlıgaş öldürür. Destan metni incelendiğinde kahraman Koplanlı'nın en büyük destekçisinin karısı Karlıgaş olduğu görülür ve karısının ulaşamadığı yerlerde ise kırk yiğit ve eski dostu Karaman diğer yardımcı unsurlar olarak ön plana çıkarak maceranın tamamlanmasında önemli rol oynarlar.

Mamay destanının kahramanı Mamay'ın maceralarının en büyük destekçisi bilge tipinde söz ettiğimiz Asan Abız'dır. Asan Abız bilge yönü ile Mamay'ın yanında yer alan ve savaşlarda dahi onu yalnız bırakmayan bir kişi olarak karşımıza çıkar. Mamay'ın destekçisi olan bir diğer unsur ise Orak adlı kardeşidir. Orak kahraman yönü ile ön plana çıkarak fiziksel kuvveti ve savaşçılığı ile Mamay destanının yardımcı tipi olarak yer alır. Mamay'ın en büyük macerası yeğenini haksız yere öldüren Kırım Hanı'na karşı olandır. Kırım Hanı ile olan husumetin nereden kaynaklandığının anlatıldığı kısımda Akmirza'nın gözünün Kırım Hanı tarafından kör edildiğini öğrenen oğlu Bekmirza'yı intikam almak için yola çıkacak olan Arüv Ali'nin uyarması hadisesi yer alır. Arüv Ali öfke ile gerçeği Bekmirza'ya anlatmış olsa da onun bu intikam girişiminin ölümle sonuçlanacağı konusunda da arkadaşını uyarır ve bu durumda Kırım Hanı'nın karşısına nasıl çıkması gerektiği konusunda da ona akıl verir. Mamay destanında destan kahramanı Mamay'ın Bekmirza adlı yeğeni ile kardeşinin çocuğu olan Arüv Ali oynarken Bekmirza, Arüv Ali'yi tokatlar. Olanları babasına anlatan Arüv Ali'nin başına gelenlere üzülen babası da Bekmirza'nın babası Akmirza'nın gözünü kör edenin Kırım Hanı olduğunu söyler, ancak bunu Bekmirza'ya söylememi konusunda da çocuğunu uyarır. Yediği tokatın intikamını alacağını düşünen Arüve Ali babasından öğrendiğini Bekmirza'ya gelip söyleyek. Arüv Ali'nin sözleri üzerine Bekmirza babasının intikamını almak için Kırım'a gitmek ister. Bu durumu annesine söyler ve yola düşer. Yolda giderken Arüv Ali ile karşılaşınca babasının öcün almak için Kırm Han'ına karşı yola çıktığını söyler. Arüv Ali onun korumasızca Kırım'a gidiyor olmakla bir şey elde edemeyeceğini ancak Kırım Hanı'na zarar vermek istiyorsa onun çocuklarını öldürüp Kırım Hanı'nın karşısına o şekilde çıkması gerektiğini ve ne yaparsa yapsın öleceğini de söyler. Bekmirza, Arüv Ali'nin aslında onu Kırım'a gidişinden vazgeçirmek istemesini anlasa da gittiğinde Kırım Hanı'na zarar vermeden ölmektense onun çocuklarını öldürüp gitmenin daha iyi olacağına karar verir. Kararı doğrultusunda hareket eden Bekmirza, Kırım Hanı'nın karşısına onun iki çocuğunu öldürüp çıkar ve yanında getirdiği kelleleri Han'ın önüne yuvarlar. Olanlar karşısında öfkeye kapılan Han, Bekmirza'yı darağacına astırır. Her ne kadar Bekmirza'nın çıktığı yolculuk onun ölümüyle sonuçlanmış olsa da Arüv Ali intikam peşinde koşan Bekmirza'yı uyarıları ve tedbirli davranması gerektiği konusundaki telkinleriyle destanın yardımcı tiplerinden biridir. Bekmirza'nın ölümünün intikamı için ise Mamay harekete geçer ve Kırım'a doğru Asan Abız ve Orak ile birlikte yola çıkar. Yolda giderlerken yorulup bir evde konaklamak istediklerinde yaşlı bir adam onları evinde misafir eder ve dinlenerek yola devam etmelerine yardımcı olur.

SONUÇ

"Nogay Destanlarının Tipolojisi" başlığını taşıyan bu çalışmada ele alınan sekiz adet epik destanda yer alan tiplerin neler olduğu ve bu tiplerin Türk destan dünyasındaki karşılıkları saptanmıştır. Tipoloji çerçevesinde inceleme yapılırken aynı zamanda Nogay destanlarının tarihî gerçeklik payının yüksek oluşu da dikkate alınarak destanlarda adı zikredilen tarihî şahsiyetler ve destan konusunun geçtiği tarihî dönem de dikkate alınarak tarih ile destan ilişkisinin ayrılmaz bir bütün olduğu ortaya konulmuştur.

Destanların ortaya çıkış sebebinin oluşturan unsurlardan biri toplumu derinden sarsan bir olayın yaşanmasıdır. Bu sebeple bu tarihî ve toplumsal olayların destan metinlerinin oluşturulmasındaki katkısı göz önüne alındığında sarsıcı bir vakanın yaşanmasının destan yaratımındaki etkisi açık bir şekilde görülmektedir. Nogaylar adına genel bir değerlendirilme yapıldığında toplumsal nitelikli sarsıcı olayların pek çoğunu hükmü altında bulundukları Altın Orda Devleti'nin dağılması ve ardından gelen Rus baskısı neticesinde yaşadıkları görülmektedir. Epik nitelikli Nogay destanları da benzeri konuları bazen tarihî şahsiyetler bazen ise yalnızca tarihî olaylara sadık kalarak işlemiştir. Çalışmada ele alınan sekiz epik destanda da Nogaylar, Altın Orda Devleti, Rus Knezleri, İran ve Osmanlı Devleti gibi dönemin siyasi atmosferinde rol alan devletler görüldüğü gibi dönemin hükümdarlarının da isimleri zaman zaman destan metinlerine yansımış durumdadır.

Çalışma dört bölümden oluşmakta olup birinci bölümde ele alınan tez konusuna ilişkin genel bilgiler aktarılmış ve konunun ana hatları ortaya konmuştur. Çalışmanın ikinci bölümünde ise Nogay tarihi üzerinde durulmuştur. Nogay destanları tarihî gerçeklik payının yüksekliğine paralel olarak destan metinlerinde yer alan siyasi vaka ve şahıslarla tarihî açıdan ikincil kaynak teşkil edebilir niteliktedir. Nogaylardan bahsedildiğinde onları hükmü altında bulundukları Altın Orda Devleti'nden ayırmak pek mümkün değildir; zira siyasi bağları sebebiyle tarihî kesişimleri kayda değerdir. Cengiz Han'ın oğlu Cuci Han'ın kurmuş olduğu Altın Orda Devleti içinde önemli siyasi ve askeri başarılarıyla dikkat çeken Emir Nogay'dan itibaren Nogay Boyu'nun devlet içindeki varlığı devletin yıkılışına kadar devam etmiştir. Nitekim Emir Nogay'ın açmış olduğu politik yol üzerinde destan metinlerine yansıyan isimler arasında özellikle dört kişinin adı ön plana çıkmaktadır ve her biri adına bir destan yazılmış durumda olup bu destanlar da tezin konusu içerisinde ele alınmıştır. Öne çıkan bu isimler Emir Mamay, Emir Edige, Koplanlı Batır ve Çora Batır'dır. Her biri siyasi ve askeri olarak Nogay Boyu içerisinde önemli etkilerinin bulunmasıyla adları ve faaliyetleri

günümüze değin ulaşmıştır. Bu isimleri tarihî vesikalarda da takip etmek mümkündür. Nogay destanlarının gerçeklik payı edebî bir kurgu metin olmaktan uzak, hakiki kültürel hazineler olarak sözlü kültür ürünleri arasında yer almaktadır.

İkinci bölümün devamında destanlara giriş yapmak için destan kavramını ele almak konunun anlaşılırlığını arttırmıştır. İnsanoğlunun iletişim kurmak için dili kullanmasından itibaren sözlü kültür başlamakla birlikte zamanla gelişen dil becerisi sözel hazinenin artmasını sağlamıştır. Sözlü kültürün zenginleşmesini müteakiben kendisini ve yaşadığı evreni anlamlandırmaya çalışan insan, bir yandan bunları açıklamak için somut kavramsallaştırmalar yaparken bir yandan da aynı somutlaştırmayı inanç sistemi için de gerçekleştirmiştir. İnsan zihni, büyüsel düşünce yapısı içerisinde algılamakta zorlanılan meseleleri olağanüstülüklerle kuşatarak evrenin ve insanın yeryüzündeki manasını anlamlandırılmaya çalışılmıştır. İnanç öğelerine dönüşerek kültürel bir hazine hâline gelen destanlar millî ve manevi iletişim aracı niteliğini taşımıştır. Destanlar sözlü kültür hazinesi olarak dilden dile aktarılırken kuşaklar arası bağın kurulması sayesinde kültürel devamlılık sağlanmıştır. Olağanüstülüklerle bezeli mitolojik devrin ardından yaşanan destan devri her iki devir arasında geçiş niteliği taşımakla birlikte köken bilgisi içermesi açısından oldukça önemli işlevlere sahiptir. Bu bağlamda destanın oluşumu için gerekli olan söz ileticisi, destan anlatıcı olarak belirirken bu kişilerin başlangıçta mistik yönlerinin bulunması ile ilahi kudret sahibi kişiler olarak algılandığı görülür. Eski inanç sistemi içerisinde özel öneme sahip olan şamanlar tarafından icra edilen destan anlatımının daha sonra ayrışan ve inanç sistemi değişen Türk boylarında da ilk hâline benzer şekilde varlığını sürdürmüş olduğu görülür.

Çalışmanın üçüncü bölümünde tipolojinin ne olduğuna, dünya ve Türk halk edebiyatında kahraman tipolojisi adına yapılan çalışmalara kısaca değinilmiştir. Bu bölümde aktarılan genel bilgiler bir sonraki bölümde ayrıntılarıyla ele alınacak olan Nogay destanlarının tipolojik incelemesinin anlaşılır kılınmasını sağlamıştır.

Çalışmanın son bölümünde ise sekiz adet Nogay destan metninde yer alan her bir tipin detaylı incelenmesi sağlanmıştır. Bu inceleme için Nogay destanlarının tetkiki adına yirmi maddelik bir kahraman kalıbı oluşturulmuştur. Destanın merkezi tipi olan kahramanın etrafında gelişen olaylar dikkate alınarak oluşturulan bu kalıba göre Nogay destanları ile diğer Türk destanları arasındaki benzerlikler belirlenmiştir. Nogay destanlarında yer alan alp tiplerinin kendi içlerindeki ortak özelliklerine benzer şekilde Türk dünyası destanlarında adları ön plana çıkmış alp tipleriyle de eşdeğer nitelikler taşıdıkları ortaya konmuştur. Bunun

için öncelikle ele alınan sekiz adet destanın merkezi tipi olan alp tipi değerlendirilmiştir. Alp tipi merkezi karakter olmakla birlikte destanın odak noktasını oluşturmaktadır. Bu bağlamda alp tipi çerçevesinde detaylı inceleme yapmak ve onun vasıtasıyla diğer tiplerin de tetkikini yapmak için oluşturulan kahraman kalıbı öncelikle alp tipini ve ardından diğer tipleri tetkik edebilmeyi kolaylaştırmıştır. Buna göre Türk destanlarında yer alan alp tipinin yüksek zekâ, ahlaklı olmak, sözüne sadık olmak, güvenilirlik, savaş kabiliyetinin üstün olması, liderlik gibi nitelikleri aynı şekilde Nogay destanlarında da kendisine yer bulduğu saptanmıştır. Nitekim Türk dünyası destanlarında olduğu gibi Nogay destanlarında da yer alan alp tipleri içerisinde gerçek şahıslar mevcuttur ve bunlar destanın merkezi kahramanı olarak yer alırken alp tipinin niteliklerini de kendilerinde taşıdıkları görülür. Alp tipinin genel muhtevasının incelenmesinin ardından Türk destanlarına özgü kahraman kalıbı açısından da içeriklere uygunlukları Nogay destanları üzerinden teferruatlı bir biçimde açıklanmıştır.

Destan tipleri arasında dikkat çeken ve merkezi kahramanla olan yakın ilişkisiyle önem arz eden bir diğer tip ise bilge tipidir. Bu noktada insanın doğaya egemen olmasında ve diğer insanlar arasından sivrilip öne çıkmasında gerekli olan zekâ kavramına paralel olarak bilgi birikimi ve onun işlevsel bir şekilde kullanımı açısından önemi üzerinde durulmuştur. Destanlarda yüksek zekâsını tecrübelerle destekleyerek topluma yön veren, ileri görüşlülüğüyle gelecek tehlikeleri engelleyip kazançları haber veren kişi bilge tipidir. Alim olarak adlandırılabilen bu kişiler destan metinlerinde bazen kahramanın kendisi, bazen ise kahramana yardımcı unsur olarak görünür. Nitekim Türk tarihinin ilk yazılı kaynaklarına uzanıldığında öne çıkan şahsiyetler olarak Bilge Kağan, Kül Tigin ve Vezir Tonyukuk bilge tipinin tarihî gerçek kişileri olarak görülür. Bilge Kağana ve Kül Tigin devlet yöneticisi kişiler olmakla birlikte Türk destanlarında yer alan alp tipinin de sahip olması gereken üstün zekâ ve bilgiyle donanarak kahraman tipinin bilge yönünü temsil etmektedirler. Benzer şekilde vezir Tonyukuk ise yine destanlarda da yer alan özellikleriyle Alplere yardımcı olan akil kişi olarak dikkat çeker. Tarihî şahsiyetler ve Türk dünyası destan geleneği açısından değerlendirildiğinde Nogay destanlarının da benzer nitelikler içererek bilge tipinin aynı niteliklerde olduğu görülmüştür.

Destan tiplerinden bir diğeri ise kadın başlığı altında ele alınmıştır. Zira eski Türklerde göçebe yaşam tarzının sürdürülmesi sebebiyle kadınla erkek pek çok görevde ve hayatın her alanında eşit hak ve yetkilere sahip olmuştur. Buna mukabil kadınla erkeği birbirinden ayrı düşünmenin imkânsızlığı destanlarda da dikkat çeker. Bu bağlamda

destanlarda yer alan kadın tiplerinden en dikkat çekeni eş ve savaşçı nitelikleriyle ön plana çıkan alp kadın tipidir. Kahramanın eşi de en az onun kadar iyi niteliklere sahip olması gerektiğinden alp tipinde verilen nitelikler alpin eşinde de benzeri şekillerde zuhur eder. Böylece lider eşinin de alp kadın olarak anılan niteliklerle bezeli olduğu görülür. Alp eşleri ya da destanlarda yer alan savaşçı kadınlar güçlü, zeki, ileri görüşlü, becerikli, dürüst, ahlaklı kişilerdir. Merkezi kahramanın ilahi dayanakları olduğu kadar destan içinde yer alan savaşçı kadınların da kutsal yönlerinin bulunması rastlanan bir durumdur. Bu bağlamda Nogay destanlarında da savaşçı kadınlarda ya da kahraman eşlerinde alplik özelliklerinin bulunduğu görülür. Alp kadınlar haricinde bazı destanlarda kahramana yardımcı unsurlar arasında yer alan bir diğer kadın ise kahramanın annesidir. Alp tipinin annesinde alpın dünyaya gelişi için gerekli olan ilahi yönler bulunabileceği gibi alp karakterinde bulunan olumlu davranış kalıplarının da bulunduğu gözlemlenir. Kahraman kişinin annesi destan macerasının başarıyla sonuçlanması için gerekli durumlarda olaylara müdahale eden, doğrudan müdahil olamadığı zamanlarda iyi temenniler ve dualarla ilahi kudretten yardım talep eden kişiler olarak olumlu destan tipleri arasında yer alır. Destanlarda yer alan kadınlar arasından olumlu niteliklerle bezeli olanlarda aranan bir diğer özellik ise güzelliktir. Bu unsur kahramanın özellikle eşi olacak kişiler için ön plana çıkarılır. Kahramanın bazen annesi bazen ise eşi güzelliğiyle dikkat çeken kişilerdir. Kahramanla evlenecek olan güzel kızın bir bey ya da bir peri kızı olması beklenen olasılıklar arasındadır. Kahramanın bu kızı elde etme yolundaki engelleri aşması ya da elde ettikten sonra yanında tutması için gereken şartları sağlaması gerekir.

Çalışmada ele alınan bir diğer tip ise olağanüstü tiplerdir. Bunlar arasında babasız doğum suretiyle dünyaya çocuk getiren kadınlar yer alır ki Nogay destanlarından biri olan Edige Destanı'nda bunun örneği yaşanmıştır. Bu ilahi durum dünyaya gelecek olan kişinin kahraman nitelikli olduğunun müjdecisi olarak yaşanır. Olağanüstü tiplerden bir diğeriyse ruh göçüşüyle doğan kişilerdir ki bu da yine Edige Destanı'nda yaşanan bir hadisedir. Daha önce yaşamış bir kişinin, özellikle de ilahi temaslarıyla bilinen, şaman görevini icra eden bir kişinin ruhunun daha sonra doğacak olan çocuğa geçmesi şamanlığın sonsuz devir daimine vurgu yapar. Bu ruh göçüşünün yaşandığı kişinin destanın merkezi kahramanlarından biri olmasıysa kahramanın ilahi sistem tarafından toplumsal düzeni sağlaması için gönderilmiş olduğuna dikkat çekerek onu sıradan insanlardan ayrıştırır. Destanlarda yer alan alp tipinin yapacağı evlilikler de kendi varlığı gibi olağan dışı durumlar içermekle birlikte ona yine sıradan insanlardan ayıran bir özellik yükler. Bu evlilikler kutsallık atfedilen kişilerle

gerçekleştirilir ki onlar göksel kudretin yeryüzüne indirilmiş kişileridir. Olağanüstü evlilikler peri kızları, Alkızı olarak adlandırılan ruhani tezahürlü varlık ya da gökten, sudan, ağaçtan çıkmış bir kız ile yapılır. Bu kızlar güzellikleri, maharetleri ve zekâlarıyla öne çıkarlar. Nogay destanlarında da Türk destan geleneğinde sıklıkla rastlanan bu gibi olağan dışı evlilik modellerine rastlanılmıştır.

Çalışmanın bu bölümünde ele alınan bir diğer başlık, merkezi kahramanın macerasına yardım eden yardımcı tip ve onun macerasına engel teşkil eden düşman tipidir. Her iki unsur da kahramanın yakınları olabileceği gibi uzaktan ya da macera içinde karşılaştığı kişiler de olabilir. Bunların dışında kahramana yardım eden ya da düşman olan tipler insan, hayvan, doğa unsurları, eşya ya da olağan dışı varlıklar da olabilir. Nogay destanları içinde de kahramanın macerasına destek olan ya da engel olan unsurlar olağan veya olağan dışı varlıklar olarak karşımıza çıkmıştır. Epik destanın kahramanı macerası içerinde sıra dışı varlıklarla da mücadele eder; bunlar çok başlı yılanlar, ejderhalar, devler, şekil değiştiren varlıklar olabilir. Nitekim kahramanın olağanüstülüklerle bezeli savaşları sıradan insanın yeryüzünde verdiği mücadelelerin şiddetinden çok daha üstündür ve bu yön özellikle vurgulanır. Nogay destanlarında da sıra dışı varlıklar ile savaşan kahramanlara rastlanmaktadır.

Dört bölüm altında incelemesi gerçekleştirilen sekiz epik Nogay destanı tiploljik açıdan değerlendirilerek her biri hakkında verilen bilgiler ışığında Türk dünyası destan geleneği içinde Nogay destanlarının aynı kalıp doğrultusunda oluşturulmuş destan örnekleri olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Buna ek olarak Nogay destanlarının tarihî vesikalarda adı geçen şahıslar ve anlatılan olaylarla uyum derecesinin yüksekliği dikkat çekmiş, millî hafızanın oluşması, geçmişle gelecek arasında nesiller diyaloğunun kurulması, kültür aktarımı açılarından destanların önemi üzerinde durulmuş olup Nogay destanlarının bu hususlara uygunluğunun tespiti gerçekleştirilmiştir. Türk kültürü ve değerler sistemi içerisinde sözlü ürünlerin varlığının ve incelenmesinin tarihî ve sosyolojik açıdan önemine vurgu yapılmış, kuşaklar arası bağlantının kurulmasında destanların bir güzergâh olarak kullanılabileceği görülmüştür.

KAYNAKÇA

Abdürrezzak, Ali Osman (2015). "Kalevala Destanı Bağlamında Türk ve Fin Kültürlerinin Evlilik Adetleri ve Kadın Algısı Konusundaki Müşterekleri" *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, C.8, S.15 (Ocak-Haziran), s.167-189.

Acar, Hasan (2019). "Türk Kültür ve Devlet Geleneğinde Kadın", *İnsan ve İnsan*, Y.6, S.21, s.395-411.

Açа, Mehmet (1999). "Türk Kahramanlık Destanlarında İç Mücadele ve Yakın Akrabaları Tarafından İhanete Uğrayan Kahraman", *Millî Folklor*, S.44, s.18-23.

Açа, Mehmet (2000), "Türk Destancılık Geleneğine Bütüncül Yaklaşabilme ve Alp Kavramı Üzerine Bazı Yeni Yaklaşım Denemeleri". *Millî Folklor*, S.48, s.5-17.

Açа, Mehmet (2003). *Kazak Türklerinin Destanları ve Destancılık Geleneği*. Konya, Kömen Yayınları.

Adiloğlu, Adilhan (2004), "Karaçay Malkar Nart Destanlarının Kadın Kahramanı Satanay Biyçe". *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S.18, s.7-25.

Ağasiyev, İkram, (2015). "Dağıstan Türkleri: Kadim Türk Yurdu Derbent'in Rusya İmparatorluğu Tarafından İşgalinden Sonra Türk Nüfusunun Demografiik Yapısı (1806-2015)", *Yeni Türkiye Dergisi*, C.21, S.80, s.157-166.

Akkaya, Şükrü (2017). "Eski Alman Destanlarında Atilla'nın Akisleri". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih, Coğrafya Fakültesi Dergisi*, S.2 (4), s.555-568.

Akman, Eyüp (2003), "Türk Kültüründe ve Azerbaycan Destanlarında At". *Kastamonu Eğitim Dergisi*, C.11, No.1, s.233-248.

Albayrak, Nurettin (2010). *Ansiklopedik Halk Edebiyatı Sözlüğü*, İstanbul: Kapı Yayınları.

Alıç, Samet (2016). "Oğuznamelere Göre Türk Toplumunda Kadının Siyasi ve Askeri Rolleri". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.13.2, s.307-324.

Aliyeva, Sevinç (2015). "XX. Yüzyıl Başlarında Kafkasya'da Yeni Devlet Biçimlerinin Oluşmasında Nogayların Katkısı". *Yeni Türkiye Dergisi*, Y.21, S.80, s.320-332.

Alizade, Rövşen (2011). "Tıva ve Şor Kahramanlık Destanlarında Mitolojik Motifler". *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, S:11, s:33-43.

Alpargu, Mehmet (2007). "Nogaylar" maddesi, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. C.33, s.202-204,

Aristoteles (1996). *Metafizik*, (Çeviri: Ahmet Arslan). İstanbul, Sosyal Yayınlar-Baba Basımevi.

Arslan, Mustafa (2017). *Başkurt Türklerinin Tarihî Destanı: İdigey ile Moradım (İzeükey minen Moradım).* İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Artun, Erman (2009). *Âşıklık Geleneği ve Âşık Edebiyatı*, 4. Baskı, İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Artun, Erman (2014). *Ansiklopedik Halk Bilimi / Halk Edebiyatı Sözlüğü*, 1. Baskı, Adana: Kahraman Kitabevi.

Artun, Erman (2015). *Türk Halk Edebiyatına Giriş Edebiyat Tarihi/Metinler*, 10. Baskı, Adana: Karahan Kitabevi.

Arvas, Abdülselam (2012). "Türk Destanlarına Yansıyan "Göç Olgusu"na Genel Bir Bakış". *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, (Balkan Özel Sayısı-I), S. 5/10, s.215-226.

Aslan, Ensar (2003). *Halkbilimi Araştırmaları*, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Yayınları.

Aslan, Namık (2010). "Kurt Motifinin Türk Menşe Efsanelerindeki Anlamı Üzerine". *Milli Folklor*, S.87, s.72-77.

Ata Yıldız, Naciye (1995a). "Oğuz Destanı'na, Manas Destanı'na ve Dede Korkud Hikâyeleri'ne Yansıyan Kahraman Kültür Tipindeki Ortaklıklar", İçinde: Manas Destanı ve Etkileri Uluslararası Bilgi Şöleni, Karaduman Matbaası, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, S.97, s.283-295.

Ata Yıldız, Naciye (1995b). M*anas Destanı (W. Radloff) ve Kırgız Kültürü İle İlgili Tespit ve Tahliller*, Ankara: TDK Yayınları.

Ata Yıldız, Naciye (2010). "Türk Destanlarında Kötü Huylu Devler", *Millî Folkor Dergisi*, S.87, s.41-51.

Ata Yıldız, Naciye (2019). *Türk Dünyası Destancılık Geleneği ve Destanlar*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Atalay, Canan (2014). "Asya Hun Devleti'nde Mao-Tun (Metehan) Dönemi", *KMU Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi,* S. 16 (Özel Sayı II), s.107-109.

Atsız, Nihâl (1992), *Makaleler*, İstanbul: Baysan Basım Yayım ve Sanayi.

Aydın, Funda (2019). "Uygur Halk Anlatılarında Sayı Simgeciliği", *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, S.44, s.209-227.

Ayten, Ali (2010). *Psikoloji ve Din*, İstanbul: İz Yayıncılık.

Ayvazoğlu, Beşir (2004). "Süyüm Bike'nin Şehri Kazan", *Eman Name Dergisi*, S.7, s.22-29.

Bakirov, Marsel (2009). "Çura Batır". (Çeviren: Gözde Güngör). *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S.27, s.61-74.

Balcı, Fatih (2020). "Türk Kültüründe Düşman İmgesi Bağlamında Kutadgu Bilig Üzerine Bir İnceleme", *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, C.13, S.32, s.1327-1336.

Baldick, Julian (2011). *Hayvan ve Şaman: Orta Asya'nın Antik Dinleri*. (Çeviri: Nevin Şahin). İstanbul: Hil Yayınları.

Balkaya, Âdem (2015). *Halk Anlatılarında Kahramanın Yardımcıları*, Erzurum: Fenomen Yayıncılık.

Banarlı, Nihad Sami (2004). *Resimli Türk Edebiyatı Tarihî*, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Bang Willy-G. Reşit Rahmeti (1936). *Oğuz Kağan Destanı*, (Çeviren: R. Rahmeti Arat), İstanbul: Burhaneddin Basımevi.

Bars, Mehmet Emin (2014). “Şor Kahramanlık Destanlarında Geçiş Dönemleri: Doğum-Evlenme-Ölüm”, *Turkish Studies Dergisi*, S.9/5, s:353-370.

Bars, Mehmet Emin (2018). “Sözlü Gelenekten Elektronik Döneme Bilgelik Dönüşümü: Irgıl Ata’dan Şahin Ağa’ya”, *Millî Folklor*, Y.30, S.117, s.120-130.

Bayat, Fuzuli (2005). *Mitolojiye Giriş,* Çorum: Karam Yayınları.

Bayat, Fuzuli (2006), *Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Bayram, Bülent (2006). “Oğuz Epik Anlatmaları ve Çuvaş Alp Hikâyelerinde Kutsal Kurt ve Tepegöz”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C.6, S.1, s.19-27.

Bekki Selahattin (2011). “Bazı Halk Anlatılarını ve Dinî Metinlere Göre Kahramanın Mucizevi (Babasız) Doğumu”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*. S.58, s.111-130.

Benli, Hakan (2013). “Türkiye’de Yaşayan Nogay Türkleri”. *Yeni Türkiye Dergisi*, Özel Sayı-II, Ankara: Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi Yayınları, S.54, s.2755-2772.

Beydilli, Celal (2004). *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, Ankara: Yurt Yayınları.

Bilgili, Nuray (2020). “Kozmolojik Bir Kağan, Oğuz Kağan”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Ekim, Vega Basım, Ankara, S.10, s.1-21.

Binark, Naile (1968). “Tarihîn Meşhur Türk Kadınlarından Kazan Melikesi Süyüm Bike”. *Türk Kültürü Dergisi,* Y.6, S.64, s.19-25.

Boratav, Pertev Naili (1969). *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Boratav, Pertev Naili (1984). *Köroğlu Destanı*, İstanbul: Adam Yayıncılık.

Boratav, Pertev Naili (2002). *Halk Hikâyeleri ve Hikâyeciliği*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları.

Boratav, Pertev Naili, (2012). *Türk Mitolojisi*, Ankara: BilgeSu Yayınları.

Bottero, Jean (2005). “Gılgamış Destanı: Ölmek İstemeyen Büyük İnsan”, (Çeviren: Orhan Suda). *Türk İncelemeleri Dergisi*, İstanbul: YKY, C.20, S.2, s.171-172.

Bozyiğit, A. Esat (1991). "Kağnı", *Millî Folklor Dergisi*, S.9, s.40-41.

Bulgarova, Mariya (1995). "Nogay Kahramanlık Destanları ve "Manas" Destanındaki Ortak Motifler Hakkında", İçinde: Manas Destanı ve Etkileri Uluslararası Bilgi Şöleni, Karaduman Matbaası, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, S.97, s.49-57.

Caferoğlu, Ahmet (1988). *Türk Kavimleri*, 2. Basım, Enderun Kitabevi, İstanbul.

Campbell, Joseph (1994), *Yaratıcı Mitoloji Tanrının Maskeleri*, (Çeviren: Kudret Eminoğlu). 1. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi.

Cambell, Joseph (2000). *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*, (Çeviren: Sabri Gürses). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Carlyle, Thomas (1976). *Kahramanlar*. (Çeviren: Behzat Tanç). İstanbul: Kutluğ Yayınları.

Çakır, Aylin (2008). "Kırım'ın Kırk Batırı". *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*. C.VIII, S.2, s.155-181.

Çandarlıoğlu, Gülçin (1987). "Süyün Bike", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, S.2, s.50-52.

Çeker, Sema (2019). "Şamandan Günümüze Hikâye-Masal Anlatıcısına: Kadın", *Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.2, S.1, s.151-171.

Çetin, İsmet (1998). "Türk Destan Kahramanları ve Köroğlu", *Millî Folklor Dergisi*, S.39, s.46-52.

Çınar, Ali Abbas (1996). *Türk Dünyası Halk Kültürü Üzerine Araştırma ve İncelemeler,* Muğla: Muğla Üniversitesi Matbaası.

Çobanoğlu, Özkul (2000). *Âşık Tarzı Kültür Geleneği ve Destan*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Çobanoğlu, Özkul (2002). *Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihîne Giriş*, Ankara: Akçağ Yayınevi.

Çobanoğlu, Özkul (2011). *Türk Dünyası Epik Destan Geleneği*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Çolak, Faruk (2016). "Türklerde Lider Kadın Tipolojisi ve Gülnar Hatun Efsanesi". *Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi*, C.I, S.2, s.58-69.

Çoruhlu, Yaşar (1995). *Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi*, İstanbul: Seyran Kitap.

Çoruhlu, Yaşar (1999). *Türk Mitolojisinin ABC'si*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Çoruhlu, Yaşar (2002). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Dalkır Kahveci, Ayşegül (2020). Lilith'ten Günümüze Kadın 6284 Sayılı Kanun'un Şiddeti Önlemedeki Rolü. Ankara: Yetkin Yayınları.

Demirel, Hamide (2015). *Türk Destanlarının Ana Unsurları*. İstanbul: Ötüken Yayıncılık.

Derin Paşaoğlu, Derya (2016). "Nogayların Hanlık veya Ulus Olma Sorunsalı", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, C.35, S.60, s: 277-289.

Devellioğlu, Ferit (2005). *Osmanlıca-Türkçe Lügat,* Ankara: Aydın Kitabevi.

Dilek, İbrahim (2002). *Altay Destanları I*, Ankara: TDK Yayınları.

Dilek, İbrahim (2007a). *Altay Destanları II*, Ankara: TDK Yayınları.

Dilek, İbrahim (2007b). *Altay Destanları III*, Ankara: TDK Yayınları.

Dilek, İbrahim (2010). "Sibirya Türk Destanlarında Kahramanın Yeraltı ve Gökyüzü Dünyalarıyla İlişkileri Üzerine Bazı Tespitler", *Millî Folklor*, S.85, s.46-56.

Doğan, İsmail – Güllüdağ, Nesrin (2014), *Nogay Destanları*. Ankara: TDK Yayınları.

Donuk, Abdülkadir (1985), "Dünya Destanlarına Türk Tesiri", *Türk Edebiyatı Dergisi*, (Destan Özel Sayısı), S.145, s.51-52.

Döğüş, Selahattin (2007). "Osman Gazi'den Mustafa Kemal'e Anadolu Gazileri". *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* S.9.1, s.25-50.

Dönmez, Yusuf (2002). *Çora Batır Destanı Üzerine Bir Değerlendirme*. Master Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalı.

Duman, Harun (2019). "Türk Mitolojisinde Ejderha", Ul*uslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*, C.5, S.11, s.482-493.

Dundes, Alan (2006). “Fakelore Fabrikasyonu”. (Çeviren: Aslı Uçar ve Selcan Gülçayır, *Mili Folklor Dergisi*, C.9, S.70, s. 92-101.

Durbilmez, Bayram - Tekin, Fatma (2020). “Kazan Tatar Türklerinin Halk Anlatılarında “Yılan”, “Ejderha”, “Yuha”. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, C.124, S.245, s.307-326.

Durmuş, İlhami (1996). “Massagetler”, *Bilig Dergisi*, S.3, s.86-96.

Durmuş, İlhami (1997). “Saka-Pers Mücadelesi”, *Bilig Dergisi*, S.4, s.49-53.

Durmuş, İlhami (2019). “Bilge Tonyukuk”, *Asya Araştırmaları Dergisi*, C.3, S.1, s.29-45.

Duymaz, Ali (1999). “Kan Turalı Boyundaki Bazı Motif ve Unsurlar Üzerine”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S.8, s.360-386.

Efendiyeva, Çiçek (2003). “Eski Rus “İgor Destanı” Adlı Eserdeki Eski Türk Kökenli Kelimeler Üzerine Bir İnceleme”, *Bilig Dergisi*, S.24, s.45-64.

Ekici, Metin (2002a). “Destan Araştırma ve İncelemelerinde Kullanılan Bazı Terimler Hakkında-I”. *Millî Folklor*. S.53, Y.14, s.27-33.

Ekici, Metin (2002b). “Destan Araştırma ve İncelemelerinde Kullanılan Bazı Terimler Hakkında-II”. *Millî Folklor*. S.54, Y.14, s.11-18.

Ekici, Metin (2004). *Halk Bilgisi (Folklor) Derleme ve İnceleme Yöntemleri*. Ankara: Geleneksel Yayıncılık.

Ekici, Metin (2019). *Soylamalar ve 13. Boy Salur Kazan’ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Ekim, Yunus (2006). *Pazırık Kurganları Buluntuları ve Arkeolojik Açıdan Değerlendirilmesi.* Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Ana Bilim Dalı.

Elçin, Şükrü (1968). *“Türk Dilinde Destan Kelimesi ve Mefhumu*”, Türk Kültürü Dergisi. Y.VI, Ocak S.63, s:158-167.

Elçin, Şükrü (1993), *Halk Edebiyatına Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Elçin, Şükrü (2003). "Türk Halk Edebiyatında Turna Motifi", Tü*rk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S.28, s.1-13.

Eliade, Mircea (1993). *Mitlerin Özellikleri*, (Çeviren: Sema Rifat). İstanbul: Simavi Yayınları.

Eliade, Mircea (1999). *Şamanizm*. (Çeviren: İsmet Birkan), Ankara: İmge Kitabevi.

Eliade Mircea (2003), *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihî*, (Çeviren: Ali Berktay). C.1, İstanbul: Kabalcı Yayınları.

Eliade, Mircea (2005). *Dinler Tarihî*. (Çeviren: Mustafa Ünal). Konya: Serhat Kitabevi.

Ercilasun, Ahmet Bican (1986), "Oğuz Kağan Destanı Üzerine Bazı Düşünceler", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, S.34, s.13-16.

Ergin, Muharrem (1985). "*Millî Destan ve Dede Korkut Kitabı*", *Türk Edebiyatı*, (Destan Özel Sayısı-Kasım 1985,), İstanbul: Flaş Matbaacılık., S.145, s.137-146.

Ergin, Muharrem (2003). *Orhun Abideleri*. İstanbul: Hisar Gazetesi Yayınları.

Ergin, Muharrem (2016). *Dede Korkut Kitabı*. Ankara: TDK Yayınları.

Ergönenç Akbaba, Dilek (2013). "Nogay Adı ve Nogayların Kökeni Üzerine". Tehlikedeki Diller Dergisi, S.2/2 (Yaz), s.233-242.

Ergönenç Akbaba, Dilek (2015). "Nogay Türklerine Genel Bir Bakış". *Yeni Türkiye Dergisi*, S.10, s.313-319.

Ergun, Metin (1997a). *Altay Türkleri'nin Kahramanlık Destanı Alıp Manaş*, 1. Baskı, Konya: Günay Ofset.

Ergun, Metin (1997b). *Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi*, 1. Cilt, Ankara: TDK Yayınları.

Ersoy, Necmettin (2005). *Semboller ve Yorumları*, İstanbul: Zafer Matbaası.

Ertekinoğlu, Servet (2017). "Alp Er Tonga'nın Kızı Kaz'dan Dede Korkut Yurdu Ahlat'taki Kız/Kaz Evladına", *International Journal of Social Science*, S: 57, s.507-510.

Esbosun, Ergali (2015). *Koblandı Destanı*, Ankara: Sage Yayıncılık.

Esin, Emel (2006), *Türklerde Maddi Kültürün Oluşumu*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Eyüboğlu, Dursun Can (2021). "Dede Korkut'taki Karacuk Çoban", *Oğuz Türkmen Araştırmaları Dergisi*, S.2, s.134-179.

Fedakar, Pınar (2014). "Besleyen mi Öldüren Mi: Türk Mitik Tasavvurunda Anne Arketipini Antropomorfik Görünümleri". *Millî Folklor*, S.26, s.5-19.

Freud, Sigmund (1981). "Dostoyevski ve Baba Katilliği". İçinde: *Psikanaliz Açısından Edebiyat*. (Çeviren: Selahattin Hilav), 2. Baskı, Dost Kitabevi Yayınları, s.5-32.

Freud, Sigmund (1989). *Cinsel Yasaklar ve Norm Dışı Davranışlar*, (Çeviren: Muammer Sencer). 1. Baskı, İstanbul: Ara Yayıncılık.

Fromm, Erichh (1991). *Freud Düşüncesinin Büyüklüğü ve Sınırları*, (Çeviren: Aydın Arıtan). İstanbul: Arıtan Yayınevi.

Genç, İlhan - Kılıç, Atabey - Aksoyak, İ. Hakkı (2014). *Dede Korkut Kitabı.* C.1, Özyurt Matbaacılık, Ankara: TOBB.

Gılgamış Destanı (2021)., (Çeviren: Sait Maden). Hasan Ali Yücel Klasikler Dizisi, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Gökyay, Orhan Şaik (2004), *Dedem Korkudun Kitabı*, Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Gömeç, Saadettin (2007). "Türklerin ve Moğolların İki Tarihî İki Boyu", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.26, S.42, s.1-7.

Grousset, Rene (1999). *Bozkır İmparatorluğu*. (Çeviren: M. Reşat Uzmen). İstanbul: Ötüken Yayınları.

Gülensoy, Tuncer (2003). "Manas Destanı" maddesi, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. C.27, s.557-558.

Güllüdağ, Nesrin (1997). "Nogay Türkleri ve Edebiyatı", *Yeni Türkiye Dergisi*, (Türk Dünyası Özel Sayısı), S.16, Y.3, s.1989-2003.

Gümüş, Şule (2021). "Türk Kültüründe Sihir/Büyü ve Fal: Türk Destanlarından Örneklerle", *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, S.50, s:1-20.

Günay, Umay (1992). "Folklor ve Mitoloji", *Millî Folklor*, S.16, s.3-10.

Günay, Umay (2012). *Türklerin Tarihî*, Ankara: Akçağ Yayınları

Gürkan, Saime Leyla (2013). "Yılan" maddesi, C.43, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Gürses, İbrahim (2007). "Jung'cu Arketip Teorisi Bağlamında Tasavvufi Öykülerin Değerlendirilmesi: Simurg Örneği", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.16, S.1, s.77-96.

Hudyakov, Mihail (2009). *Kazan Hanlığı Tarihî*, (Çeviren: Ayaz İshakî). Ankara: TTK. Yayınları.

Hudyakov, Mihiail (2018). *Kazan Hanlığı Tarihî*, (Çeviren: Ayaz İshaki), 2. Baskı, Ankara: TTK. Yayınları.

Ilgın, Fatma Aysel Dıngıl (2021), "Nibelungen Destanı ve Kağan Atilla", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S. 36, s.1-15.

İbn Batûta Tancî (2004). *İbn Batûta Seyahatnamesi*, (Çeviri: Sait Aykut). C.1, 2. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

İbrahimova, Liliya (2005), "Çora Batır Hakkındaki Destanların Poetikası Üzerine Bir Değerlendirme", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C.5, S.2, s.359-364.

İbrayev, Şakir (1998). *Destanın Yapısı*. (Çeviri: Ali Abbas Çınar). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

İdrisov, Eldar S. (2015). "Rusya İmparatorluğu Astrahan Vilayeti'ndeki Nogay-Karagaş Topluluğunun Siyasi-Sosyal ve Etnokültürel Gelişimi (18. Yüzyılın Sonu 19. Yüzyılın İlk Yarısı)", *Yeni Türkiye Dergisi*, S.80, Y.21, s.333-342.

İnan, Abdülkadir (1968). *Makaleler ve İncelemeler*, Ankara: TTK Basımevi.

İnan, Abdülkadir (1976). *Eski Türk Dinî Tarihî*, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.

İnan, Abdülkadir (1986). *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Ankara: TTK Yayınları.

İnan, Abdülkadir (1992). *Manas Destanı*, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.

İzgi, Özkan (1987). *Uygurların Siyasi ve Kültürel Tarihi*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Jirmunskiy, Viktor Maksimovic (2011). *Türk Kahramanlık Destanları*, (Çeviren: Mehmet İsmail ve Hülya Arslan Erol). Ankara: TTK Yayınları.

Jung, Carl Gustav (1981), "Psikoloji ve Edebiyat". İçinde: *Psikanaliz Açısından Edebiyat*. (Çeviren: Selahattin Hilav). 2. Baskı, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, s.53-78.

Jung, Carl Gustav (2005). *Dört Arketip*, (Çeviren: Zehra Aksu Yılmazer). İstanbul: Metis Yayınları.

Jung, Carl Gustav (2006). *Analitik Psikoloji*, (Çeviren: Ender Gürol). 2. Baskı, İstanbul: Payel Yayınları.

Kaba, Ali (2011). *Altay, Tuva, Hakas ve Şor Destanlarında At Motifi Üzerine Bir İnceleme*. Yüksel Lisans Tezi. Kırşehir: Ahi Evran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalı.

Kafalı, Mustafa (1970). "Cuci Ulusu ve Ak-Orda (Altın-Orda), Gök-Orda Hanlıkları", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S.24, 1970, s.59-68.

Kafalı, Mustafa (1976). *Altın Orda Hanlığı'nın Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Kalafat, Yaşar (2003). "Edige Destanında Olağanüstü Tipler", *Konya: Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.13, s.345-352.

Kalafat, Yaşar (2009). Kod*lar-Kültler-1 Türk Kültürlü Halklarda Karşılaştırmalı Halk İnançları*, Ankara: Berikan Yayınevi.

Kalenderoğlu, İhsan (2001). *Nogay Türklerinin Mamay Destanı*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı.

Kalenderoğlu, İhsan (2010). *Mamay-Nogay Türklerinin Kahramanlık Destanı*, Ankara: TÜRKSOY.

Kalenderoğlu, İhsan (2011). "Sözlü Tarih Destan Açısından Nogay Türklerinin Edige ve Mamay Destanları, İçinde: (Editör: Yılmaz Yeşil). *Dede Korkut ve Geçmişten Geleceğe Türk Destanları Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Ankara: Türksoy, s.221-232.

Kamalov, İlyas (2002). "Altın Orda Devleti'nin Adı Üzerine", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S.141, s.115-120.

Kaplan, Mehmet (1985). *Tip Tahlilleri Türk Edebiyatında Tipler*, İstanbul: Dergah Yayınları.

Kaplan, Mehmet (2019). *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar-3 Tip Tahlilleri Türk Edebiyatında Tipler*, 11. Baskı, İstanbul: Dergâh Yayınları.

Kara Düzgün, Ülkü (2007). *Başkurt Destanlarının Tipolojisi*. Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı.

Karakoç, Birsel (2007). Kuzey Kafkasya Türk halklarından Nogaylar: Dil, Edebiyat ve Kültürleri Üzerine Notlar, İçinde: (Editör: Ayşenur Külahlıoğlu İslam – Süer Eker), *Dil ve Edebiyat Yazıları Mustafa İsen'e Armağan*, 1. Baskı, Ankara, Grafiker Yayınları, s.345-356.

Karaman, Hayrettin (2014). *Kuran Yolu Türkçe Meyal ve Tefsir*, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.

Karataş, Pınar (2015). "Dede Korkut Hikâyelerinde Kadınlar ve Kadınların Hikâye Akışına Etkisi". İçinde: (Yayın Sorumlusu: Metin Eren – Mehmet Karaaslan – Abdülselam Arvas), *Dört Kıtada Folklorun İzinde: Prof. Dr. Özkul Çobanoğlu Armağanı*, Ankara: Aydan Matbaacılık, s: 797-814.

Karcıoğlu, Uğur (2019). "Avrasya ve Sibirya Bölgelerinde Bulunan Bazı Kurganlar", *Kafdağı Dergisi*, Güneş Vakfı Yayınları, Erzurum, C.4, S.1, s.54-76.

Kaşgarlı Mahmud (1985a). *Divanü Lugat-it Türk*, C.I, (Çeviren: Besim Atalay). Ankara: TTK Basımevi.

Kaşgarlı Mahmud (1985b). *Divanü Lugat-it Türk*, C.II, (Çeviren: Besim Atalay). Ankara: TTK Basımevi.

Kaşgarlı Mahmud (1985c). *Divanü Lugat-it Türk*, C.III, (Çeviren: Besim Atalay). Ankara: TTK Basımevi.

Kaşgarlı Mahmut (1986). *Divanı Lügat'it Türk Endeksi*, C.IV, (Çeviren: Besim Atalay). Ankara: TTK Basımevi.

Kavut, Sevgi (2020). "Carl Gustav Jung: Kavramları, Kuramları ve Düşünce Yapısı Üzerine Bir İnceleme", *International Journal of Cultural and Social Studies (UKSAD)*, S.6 (2), s.681-695.

Koca, Salim (2003). *Türk Kültürünün Temelleri*. C.2, Ankara: Başkent Matbaacılık.

Koçak, Aynur (2007). Türk Epik Geleneğinde Bilge Tipi, Kıbatek XIII. Edebiyat Sempozyumu, Adana: Nobel Kitabevleri.

Koçak, Aynur (2018). "Karaçay-Malkar Nart Destanlarında Kaotik Varlık Olarak Emegen/ler", *Aydın Türklük Bilgisi Dergisi,* Y:4, S.7, s.109-122.

Koçak, Kürşat (2012). "Bozkır Kültüründe Alp Karakterinin Ortaya Çıkışında Türk Geleneklerinin Etkisi", *Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.1, s.125-135.

Köksal, Hasan (1984), *Battalnamelerde Tip ve Motif Yapısı*. Ankara: Kültür Turizm Bakanlığı Millî Folklor Araştırma Dairesi Başbakanlık Basımevi.

Köksel, Behiye (2011). "Orhon Yazıtları'nda Kadın", *Journal of New World Sciences Academy*, S: 6/II, s.331-341.

Köprülü, Fuad (1980). *Türk Edebiyatı Tarihi.* İstanbul: Ötüken Yayınları.

Kuanışbayeva, Asem (2002). *Formül Nazariyesi ve Koplanlı Batır Destanındaki Formüller*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalı.

Kurat, Akdes Nimet (1940). *Topkap Sarayı Müzesi Arşivindeki Altın Ordu*, Kırım ve Türkistan Hanlıklarına Ait Yarlık ve Bitikler, İstanbul: Burhaneddin Matbaası.

Kurtlu, Yasemin - Koçak, Büşra (2016). "Oğuz Kağan Destanında Hükümdar Tasarımı", *Erzurum: Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.56, s.875-901.

Kuşçu, Ayşe Dudu (2006). "Selçuklu Devlet Yönetiminde Kadının Yeri ve Altuncan Hatun Örneği", *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, S.1, s: 173-191.

Kutsal Kitap - Eski ve Yeni Antlaşma (Tevrat, Zebur, İncil) (2002). (Çeviri: Kitabı Mukaddes Şirketi ve Yeni Yaşam Yayınları). Ohan Matbaacılık 2. Baskı, (ISBN: 975-462-046-6. İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları-Kitabı Mukaddes Şirketi.

Küçük, Abdurrahman (1989). "Alkarısı" maddesi, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Basımevi, C.2, s.469.

Malinewski, Borinislaw (1990). *Büyü Bilim ve Din*, (Çeviren: Saadet Özkal), İstanbul: Kabalcı Yayınları.

Malinowskiy, Borinislaw (1992). *Vahşilerin Cinsel Yaşamı*, (Çeviren: Saadet Özkal). İstanbul: Kabalcı Yayınları.

Malkoç, Hakan (2016). *Tuva Destanlarının Tipolojisi*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı.

Maslow, Abraham (2001). *İnsan Olmanın Psikolojisi*, (Çeviren: Okhan Gündüz), İstanbul: Kuraldışı Yayıncılık.

Mehmed Neşri (1995). Kitab-ı Cihannuma Neşri Tarihî, C.I, Ankara, 3. Baskı, Ankara: TTK Basımevi.

Memiş, Ekrem (2006). *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, 1. Baskı, Bursa: Ekin Kitabevi.

Morkoç, Ayşe Nur (2022). "Eskiçağ Türk Devletlerinde Diplomasi ve Kadın", İçinde: *Türk Dünyasında Alp Kadın Uluslararası Sempozyumu*, Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, s.62-68.

Naskali, Emine Gürsoy (2014). *Yılan Kitabı*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Nogay, Sami (2013). "Nogay Türkleri", *Yeni Türkiye Dergisi*, Ankara: Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi Yayınları, S.54. (Özel Sayı), C.2, s.2750-2754.

Ocak, Ahmet Yaşar (1983). *Bektaşi Menakıbnamelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri*, İstanbul: Enderun Kitabevi.

Oğuz, Öcal (1998). "Lord Raglan'ın Geleneksel Kahraman Kalıbı ve Boğaç Han", *Millî Folklor*, Yıl:10, S.40, s.2-6.

Oğuz, Öcal (2011). *Türk Halkbilimi*. Ankara: Grafiker Yayınları.

Ong, Walter J. (1999). *Sözlü ve Yazılı Kültür: Sözün Teknolojileşmesi*, (Çeviren: Sema Postacıoğlu Banon). İstanbul: Metis Yayınları.

Orazbakova, Culdız (1995). "Manas Destanı'ndaki Atların Tipleri", (Çeviren: Ali Abbas Çınar). İçinde: Manas Destanı ve Etkileri Uluslararası Bilgi Şöleni, Karaduman Matbaası, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, S.97, s:183-192.

Ortakçı, Altuğ (2014). "Şora/Çora Batır Destanının Kazak, Tatar ve Kırım Tatar Türk Varyantlarının Karşılaştırılması". *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic,* S. 9/3, s.1009-1022.

Ortekin, Hasan (1939). Çora Batır Destanı. İstanbul: Burhaneddin Basımevi.

Ögel, Bahaeddin (1993). *Türk Mitolojisi I*, 2. Baskı, Ankara: TTK Basımevi.

Ögel, Bahaeddin (1995). *Türk Mitolojisi II*, Ankara: TTK Basımevi.

Önalp, Gökbörü (2016). *Machiavelli ve Nizamülmülk'ün Siyaset Anlayışlarının Karşılaştırılması*. Yüksek Lisans Tezi, Ardahan: Ardahan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı.

Özaydın, Abdülkerim (2007). "Nizamülmülk" maddesi, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Basımevi. C. 33, s.194-196

Özaydın, Abdülkerim (2018). "Nizâmülmülk'ün Büyük Selçuklu İmparatorluğu'na Hizmetleri". Konya, *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, S.8, s.1-31.

Özcan, Abdülkadir (1997), "Hatun" maddesi, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.16, İ İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s.499.

Özdemir, Özlem (2021). "Kazak Türklerinin Destanlarında Geçiş Dönemlerine Bağlı İnanış ve Uygulamalar", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.24, s.23-47.

Özden, Mustafa Kemal (2013). *Belgeler Işığında Cengiz Han ve Hayatı*, 1. Baskı, Konya: Karan Yayınları.

Özkan, Fatma (1997). *Altın Arığ Destanı*. Ankara: Bilig Yayınları.

Öztekin, Ayşe (2011). "İbn-i Arabî'nin "Âyân-ı Sâbite"si İle Jung'un "Arketipler"i Üzerine Bir Değerlendirme". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. S.52 (1), s.293-303.

Öztürk, Ali (2000). *Çağlar İçinde Türk Destanları*, İstanbul: Tavaslı Matbaacılık.

Öztürk, Göksel (2001). *Edige Batır Destanı'nın Başkurt Versiyonu (inceleme-metin-transkripsiyonlu metin-çeviri-dizin)*. Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı.

Özüner, Evrim Ölçer (2014). "Kendine Dönüşen Kahraman: Oğuz Kağan Destanı'nda İktidar ve Kut". *Millî Folklor*, S.104, s.5-19.

Propp, Vladimir (2001). *Masalın Biçimbilimi*, (Çeviren: Mehmet Rıfat-Sema Rıfat). İstanbul: Om Yayınevi.

Radloff, Wilhelm (2008). *Türklük ve Şamanlık*. (Çeviren: A. Temir, T. Andaç, N, Uğurlu). İstanbul: Örgün Yayınevi.

Raglan, Lord (1998). "Geleneksel Kahraman". (Çeviren: Metin Ekici). *Millî Folklor*, S.37, s.126-138.

Rank, Otto (2014). *Doğum Travması ve Psikanalizdeki Anlamı.* (Çeviren: Sair Yücesoy). 2. Basım, İstanbul: Metis Yayınları.

Reıchl, Karl (2014). *Türk Boylarının Destanları*. (Çeviren: Metin Ekici), Ankara: TDK Yayınları

Reşiddiddin (1982). *Oğuz Destanı*, (Çeviren: Zeki Velidi Togan). 2. Baskı, İstanbul: Ofset Basımevi.

Roux, Jean Paul (1994). *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, (Çeviren: Prof Dr. Aykut Kazancıgil). 1. Baskı, İstanbul: İşaret Yayınları.

Roux, Jean Paul (2005). Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar. (Çeviren: Aykut Kazancıgil ve Lale Arslan). İstanbul, Kabalcı Yayınevi.

Roux, Jean Paul (2011). *Eski Türk Mitolojisi*, (Çeviren: Musa Yaşar Sağlam). Anakara: BilgeSu Yayınları.

Sakaoğlu, Saim (1980). Anadolu Türk Efsanelerinde Taş kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu, Ankara: Kültür Bakanlığı Millî Folklor Yayınları.

Saray, Mehmet (1989). "Altın Orda Hanlığı" maddesi, *TDV. İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları (Ali Rıza Baskan Güzel Sanatlar Matbaası A.Ş.), C.2, s.538-540.

Sarpkaya, Seçkin (2015). "Dede Korkut Kitabında Olağanüstü Tipler". *Millî Folklor Dergisi*, S.27, s 97-107.

Sekman, Ayşegül (2018). "Kahramanın Sonsuz Yolculuğu Bağlamında Herkül'ün Maceraları", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Y.6, S.79, s.448-458.

Selimova, Leniyara (2002), *Çora Batır Destanının Kırım Tatar Varyantı üzerine Bir İnceleme*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı.

Sengirbayev, Murın Jırav (2007). *Kazak Destanları 4 Kırım'ın Kırk Batırı*, (Aktaran: Fikret Türkmen, Metin Arıkan), Ankara: TDK Yayınları.

Sepetçioğlu, Mustafa Necati (1969). *Yaratılış ve Türeyiş Türk Destanı*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.

Sepetçioğlu, Mustafa Necati (1998). *Karşılaştırmalı Türk Destanları*, 6. Baskı, İstanbul: İrfan Yayıncılık.

Serrican, Ece (2015). "Carl Gustav Jung'un Analitik Psikoloji Kuramındaki Arketip Kavramının Edebiyata Yansıması", *International Journal of Social Sciences and Education Research*, S.1 (4), s.1205-1215.

Seyidoğlu, Bilge (2014). *Mitoloji Üzerine Araştırmalar, Metinler ve Tahliller*, İstanbul: Dergâh Yayınları.

Söylemez, Yavuz (2019). "Kırım Han'ı Mehmet Giray'ın Kardeşlerini Katli Meselesi", *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, S.14, s.635-654.

Strauss, Claude Levi (2013), *Mit ve Anlam*, (Çeviren: Gökhan Yavuz Demir), İstanbul: İthaki Yayınları.

Strauss, Claude Levi (2014). *Hepimiz Yamyamız*, (Çeviren: Hâldun Bayrı), İstanbul: Metis Yayınları.

Sulti, Rüstem (2008). *Edigey Destanı*, Ankara: Türksoy Yayınları.

Sümer, Necati (2021). "Kahramanın Sonsuz Yolculuğu Miti Çerçevesinde Mantıku't Tayr Adlı Eserde Hakikat Arayışı", *Journa of Analytic Divinity İnternational Refereed Journal*, S.5 (2), s.31-48.

Şahin, H. Hilal (2018). "Müslüman Türk Devletinin Tek Kadın Sultanı Belkıs-i Cihan Raziye Begüm", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, S.5 (16), s.362-377.

Şahin, Özlem (2015). "Maaday Kara Destanında "Ak" ve "Kara" Renkleri Üzerine". İçinde: (Yayın Sorumlusu: Metin Eren-Mehmet Karaaslan-Abdülselam Arvas). *Dört Kıtada Folkorun İzinde Prof. Dr. Özkul Çobanoğlu Armağanı*, Ankara: Aydan Matbaacılık, s.873-888.

Şavk, Ülkü Çevik (2015). "Kafkasya'dan Anadolu'ya Nogaylar ve Nogayca," *Yeni Türkiye Dergisi*, Y.21, S.80, s.369-375.

Şenel, Adam (1982). *İlkel Toplumdan Uygar Topluma Geçiş Aşamasında Ekonomik, Toplumsal, Düşsel Yapıların Etkileşimi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilgiler Fakültesi Basın ve Yayın Yüksek Okulu Basımevi.

Şenocak, Ebru (2016), "Köy Seyirlik Oyunlarında Mit, Edebiyat ve Toplum İlişkisi", İçinde: (Editör: Hacı İbrahim Delice). Uluslararası Edebiyat ve Toplum Sempozyumu 28-30 Nisan 2016, Bildiriler Kitabı C.2, Ankara: Hermes Ofset, s.241-247

Şimşek, Serdar (2021). "Bir Epik Kahraman: Manas'ın Yoldaşı Almambet", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, C.9, S.29, s.131-150.

Şişman Bekir (2017). *Türk Kültüründe Evlilik (Geleneğin Son Yüzyılı-Samsun Örneği)*, Ankara: Kurgan Edebiyat.

Tamir, Ferhat (1995). "Abdülkadir İnan'ın Manas Destanı Üzerine Tahlilleri", İçinde: Manas Destanı ve Etkileri Uluslararası Bilgi Şöleni, Karaduman Matbaası, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, S.97, s: 233-239.

Tanyu, Hikmet (1968). *Türklerde Taşlarla İlgili İnançlar*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

Tanyu, Hikmet (1978). *Türklerin Dini Tarihçesi*, 1. Baskı, İstanbul: Türk Kültür Yayını.

Taş, İsmail (2017). *Türk Düşüncesinde Kozmogoni Kozmoloji*, Konya: Palt Yayınları.

Tekin, Fatma (2020). "Kazan Tatarlarının Halk Kültüründe Mitolojik Sayılar", *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları D*ergisi, S.21, s.132-145.

Temur, Nezir (2001). *Folklor ve İdeoloji (Sovyetler Birliği döneminde Kırgızistan'da Folklor Politikaları ve Çalışmaları 1917-1958),* Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Temur, Nezir (2012). *Manas Destanı'ndaki Tipler Üzerine Bir İnceleme*, 1. Baskı, Ankara: Kurgan Edebiyat.

Teres, Ersin (2015). "Nogaylar (Coğrafya, Tarih, Kültür ve Dil)", *Yeni Türkiye Dergisi*, Y.21, S.80, s.355-368.

Terzi, Adem (2007), "Türk Dünyası Destanlarının Tespiti, Türkiye Türkçesine Aktarılması ve Yayımlanması Projesi*", Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S.24, s.113-128.

Togan, Zeki Velidi (1981). *Umumi Türk Tarihîne Giriş*, C.1, 3. Baskı, İstanbul: Enderun Yayınları.

Togan, Zeki Velidi (1982), *Oğuz Destanı (Reşideddin Oğuznamesi)*, İstanbul: Enderun Yayınları.

Tuna, Sibel Turhan (2018), "Lord Raglan'ın "Geleneksel Kahraman Kalıbı"ndan Hareketle "Maaday Kara" Destanında Eski Türk Kültüründen İzler", *Uluslararası Folklor Akademi Dergisi*, C.1, S.2, s.207-219.

Turganbayev, Asgar (2011). "Orak Mamay Destanının Kazak Versiyonu", İçinde: (Editör: Yılmaz Yeşil). Dede Korkut ve Geçmişten Geleceğe Türk Destanları Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Ankara: Türksoy, s.361-366.

Turgunbayer, Caşteğin (2007). "Türk Dünyası Destanlarında Ortak Motifler Üzerine", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S.24, s.93-102.

Türkan, Kadriye (2012). "Türk Dünyası Masallarında Su Kültü", *Millî Folklor*, S.93, s.135-148.

Türkçe Sözlük (2005). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Türkmen, Fikret (2004). "Tatar Destanı Çora Batır'ın Buryatlar Arasındaki Varyantları Üzerine", Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, S.18, s.103-109.

Türkmen, Fikret (2005). "Er Töştük Destanındaki Stereotip Motiflerin Analizi," *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C.6, S.1, s.237-241.

Türkmen, Fikret (2022). "Kerem İle Aslı" maddesi, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Basımevi, C.25, s.283-284.

Uçak, Salih (2013). "Şan Kızı Destanı'nda Alplerin Yaratılışı ve Alp Tipi Üzerine Bir Değerlendirme", *Bilim ve Kültür - Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi*, Y.1, S.4, s.133-143.

Uluç, Gökbay (2013). *Irk Bitik*, İstanbul: Türkçesi Varken Topluluğu Yayınları.

Üçok, Bahriye (1965). *İslam Devletlerinde Kadın Hükümdarlar*, Ankara: TDK Basımevi.

Üstün, Mehmet Cihat (2010). "Türk Asıllı Türkologların Orhun Yazıtlarını Okuma ve Yorumlarındaki Farklılıklar Üzerine Notlar", *Turkish Studies*, S.5, s.1383-1404

Yalçınkaya, Fatoş (2019). "Anadolu Efsanelerinde Kadın ve Çocukların Kuşa Dönüşmesi Motifi". *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, C.12, S.28, s.945-955.

Yavuz, Mehmet (2017). "İstanbul'un Fethi ve Akşemseddin". *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergi*si. S.26, s.185-200.

Yeşil, Yılmaz (2020). "Epik Anlatılarda Dönüştürücü Kahramanlar ve Normlar", *Millî Folklor*, Y.32, C.16, S.128, s.41-47.

Yeşildal, Ünsal Yılmaz (2018). "Bir Arketip Olarak Yılan", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi,* C.6, S.13, s.20-431.

Yetiş, Kazım (1994). "Destan" maddesi, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Basımevi, C.9, s.202-205.

Yıldırım, Dursun (1998). *Türk Bitiği*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Yıldırım, Ramilya Yarullina,- Çetin Yıldız (2012). "Edigey Destanında Hayvanların Fonksiyonları", *Avrasya Uluslararsı Araştırmaları Dergisi*, C.1, S.1, s.67-77.

Yıldırım, Seyfullah (2012). *Kazak Türk Folklorunda Epik Anlatmalar (İnceleme-metin)*. Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalı.

Yıldırım, Seyfullah (2015). *Kazakların Darıyga Kız Destanı*. Ankara: KalemKitap Yayıncılık

Yolcu, Mehmet Ali (2014). "Babasız Gebelik Mitleri Bağlamında Türk Mitolojisinde Gök-Yer Dikotomisi ve Ana Tanrıça Kültünün İzleri", *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Y.7, S.1, s.70-92.

Yuvalı, Abdülkadir (1996). "Gazan Han" maddesi, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.13, s.429-431.

Yüan Ch'ao Pi-shi (*Moğolların Gizli Tarihî),* (Çeviren: Ahmet Temir). Ankara: TTK Basımevi.

Yücel Uydu, Mualla (2006). "Kuman-Kıpçaklar'ın Tarihînde İgor Destanı'nın Yeri ve Önemi", *Belleten Dergisi*, S.70 (258), sf523-560.

Yücel Uydu, Mualla (2022). "Kıpçaklar" maddesi, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.25, s.419-421.

Yüksel, Zühâl (1995). “Kırım-Türk Destanlarından Edige ile Manas Destanı’nda Yer Alan Benzer Unsurlar”. İçinde: Manas Destanı ve Etkileri Uluslararası Bilgi Şöleni, Karaduman Matbaası, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, S.97, s.297-313.